

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA
TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ
1990-2005**

Doktora Tezi

Mehmet Murat Erdoğan

Ankara-2006

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA
TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ
1990-2005**

Doktora Tezi

Mehmet Murat Erdoğan

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Füsun Arsava

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

**SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA
TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ
1990-2005**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Füsun Arsava

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Füsun Arsava (Ankara Üniv.-Atılım Üniv.)

.....

Prof. Dr. Hüseyin Bağcı (ODTÜ)

.....

Prof. Dr. İhsan D. Dağı (ODTÜ)

.....

Prof. Dr. Haydar Çakmak (Gazi Üniv.)

.....

Prof. Dr. Ali Çağlar (Hacettepe Üniv.)

.....

Prof. Dr. Necati Polat (ODTÜ)

.....

Prof. Dr. Ali Karaosmanoğlu (Bilkent Üniv.)

.....

Tez Sınavı Tarihi

Armağan'a

Önsöz-Teşekkür

“Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: 1990-2005” başlıklı bu çalışmamda, “bilginin güç olduğu” gerçeğinden hareketle aynı zamanda Türkiye’nin AB konusundaki çabalarına mütevazı bir katkıyı da hedefledim.

Ülkemizin içinde bulunduğu coğrafi, kültürel, siyasi ve insani özellikler, yani son dönemin moda kavramları olan “jeopolitik”, “jeostratejik”, “jeoekonomik” ve “jeokültürel” özellikler, kaçınılmaz biçimde Türkiye’nin hem kendisi hem de sınırlarının ötesinde, bölgesel hatta küresel misyonlar üstlenmesini de gerektiriyor. Küreselleşen dünyada Türkiye’nin çıkarları en iyi nasıl korunur ve geliştirilir, bu bağlamda AB nasıl bir seçenektir, tabii ki tartışılması gereken ve tek cevabı olmayan sorulardır. Ancak AB konusu, ülkemizde herkesin üzerinde konuştuğu ama çok az insanın bilgi sahibi olduğu bir konu oldukça, enerjimizi boşa harcamak ve gerginleşmekten, dolayısı ile de zaman kaybetmek ve başka stratejilerin aracı-esiri haline düşmekten kurtulamayacağımız gibi görünüyor. Türkiye’nin AB hedefine taraftar olmak ya da karşı çıkmak, inanmak ya da güvenmemek herkesin kendi tercihi, yeter ki asgari düzeyde de olsa görüşümüzü üzerine bina ettiğimiz, Türkiye’yi, bölgemizi, dünyayı, küresel gelişmeleri de dikkate alacak bilgilerimiz olsun... Daha müreffeh, daha çağdaş, daha zengin, daha demokratik, daha yaşanır, daha güvenli, daha istikrarlı bir Türkiye için, duyguların egemen olduğu endişeler ya da sempatilerden çok, bilgi ile beslenen vizyona ihtiyacımız var.

Bu çalışmamda bana bilgileri, görüşleri, güvenleri ve sevgileri ile destek olan çok sayıda insan var...

içlerinden bazılarını özellikle anmak istiyorum:

gösterdiği güven, fedakarlık ve katkıları için

A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi
Sayın Prof.Dr.Fusun Arsava’ya;

Samimi bir güven ile

en başından beri çalışmalarımı takip eden;

desteği ve heyecanı ile ufkumu açan, çalışmamın her aşamasında çok büyük katkıları olan Saygıdeğer Hocam

ODTÜ Öğretim Üyesi

Sayın Prof.Dr. Hüseyin Bağcı’ya;

Almanya’da bulunduğum süre içinde danışmanlığımı üstlenen ve Avrupa’yı, Avrupa Birliği’ni anlamam konusunda üzerimde büyük emeği olan

Bonn Üniversitesi Avrupa Entegrasyon Araştırmaları Merkezi Yöneticisi

Sayın Prof. Dr. Ludger Kühnhardt’a;

zor dönemlerimde yanımda olan, bana inanan ve beni sürekli teşvik eden

H.Ü. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Başkanı Sayın Prof.Dr. Ali Çağlar’a
ayrıca

Prof.Dr. Orhan Morgil, Prof.Dr. Mustafa Erdoğan, Prof.Dr. İhsan Dağı, Doç.Dr.Zeynep Dağı,

Dr.Levent Korkut, Dr.Mehmet Öcal, Mahmut Şener, Kemal Tüzün, Ali Yeşil,

Helmut Lutz, Dr.Ernst Seidel, Berthold Gees, Heidi Blankenstein’a,

Doktora Bursu ile çalışmalarımda bana destek veren Konrad Adenauer Vakfı’na,

Çalışmamı “Avrupa Bilim-Kültür Ödülü” ile ödüllendiren Avrupa Kültür Vakfı ve Knauf Ailesine,

Berlin Büyükelçiliği’ndeki çalışma arkadaşlarıma,

Freiburg ve Bonn Üniversitesi Avrupa Entegrasyon Araştırmaları Merkezi’ndeki (ZEI) arkadaşlarıma,

H.Ü. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’ndeki akademisyen ve öğrencilerime

en samimi duygularla bana verdikleri destek ve katkılardan dolayı teşekkürler ediyorum.

Bu zahmetli ve külfetli süreçte hep yanımda olan Erdoğan, Aktaş ve Kürüm Ailelerinin bütün fertlerine bana karşı gösterdikleri dayanışma, sevgi ve güvenden dolayı teşekkürler ediyorum...

Kendisinden zaman, emek ve ilgi çalmak zorunda kaldığım Rüya kızıma...

ama en çok,

hakkını asla ödeyemeyeceğim, bunun için yeterince kelime-kavram bile bulamayacağım sevgili eşim
Armağan’a

sonsuz teşekkürler ediyorum...

M. Murat Erdoğan

Ankara, Kasım 2006

Kısaltmalar

AA	Ankara Anlaşması
AB	Avrupa Birliği
ABGS	Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSK	Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AGSP	Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKP	Adalet ve Demokrasi Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AOGSP	Avrupa Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
AODGP	Avrupa Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
AP	Adalet Partisi
AT	Avrupa Topluluğu
AYB	Avrupa Yatırım Bankası
BAB	Batı Avrupa Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan (Petrol Boru Hattı)
Bulletin EG	Avrupa Topluluğu Resmi Gazetesi
Bulletin EU	Avrupa Birliği Resmi Gazetesi
CDU	Christlich-Demokratische Union Deutschlands (Almanya Hristiyan-Demokrat Birlik (Partisi))
CENTO	Central Treaty Organisation
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CSIS	Center for Strategic and International Studies
CSU	Christlich-Soziale Union Deutschlands (Almanya Hristiyan-Sosyal Birlik (Partisi))
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
ECU	European Currency Unit
EFTA	European Free Trade Association
EG	Europäische Gemeinschaft (Avrupa Topluluğu-AT)
EP	Europäisches Parlament (Avrupa Parlamentosu-AP)
ESVP	Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik (AGSP)
EU	European Union
EuGH	Gerichtshof der Europäischen Gemeinschaften (AİHM)
EVP	Europäische Volkspartei (Avrupa Halk Partileri –AP)
EWG	Europäische Wirtschaftsgemeinschaft
FAZ	Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya)
GAP Project	Güneydoğu Anadolu Projesi
GAP	Gemeinsame Agrarpolitik (Ortak Tarım Politikası)
GASP	Gemeinsame Aussen und Sicherheitspolitik (Ortak Dış ve Güvenlik Politikası)

GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
HADEP	Halkın Demokrasisi Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
HP	Halkçı Parti
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İHD	İnsan Hakları Derneği
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
İKV	İktisadi Kalkınma Vakfı
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Kıbrıs-RY	Kıbrıs Rum Yönetimi
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi
KP	Katma Protokol
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
ODAÜ	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri
ODGP	Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OECD	Organisation of Economic Cooperation and Development
OPEC	Organisation of Petroleum Exporting Countries
PASOK	Panellinio Soialistiko Kinima (Siyasal Parti-Yunanistan)
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
RCD	Regional Cooperation for Development
RP	Refah Partisi
SDZ	Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete - Almanya)
SEEBRIG	Southeastern Europe Multinational Peacekeeping Brigade
SFOR	Stabilisation Force
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SODEP	Sosyal Demokrasi Partisi
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Almanya Sosyal Demokrat Partisi)
STB	Serbest Ticaret Bölgesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TL	Türkische Lira
TOBB	Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği
TUSİAD	Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
UN	United Nations
UP	Ulusal Program
WEU	Westeuropäische Union
WTA	Welttextilabkommen
YÖK	Yüksek Öğretim Kurumu
YTP	Yeni Türkiye Partisi
ZfT	Zentrum für Türkeistudien (Türkiye Araştırmaları Merkezi-Essen Üniversitesi-Almanya)

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

Önsöz-Teşekkür	ii
Kısaltmalar	iii
İçindekiler	v
Giriş	1
I. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) - Avrupa Topluluğu (AT) – Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye Arasındaki İlişkiler: 1959-1989	17
A. “Avrupa” („Europa“) ve Türkler: Genel Hatları ile Tarihte İlişkiler	17
B. Türkiye’nin AET Üyeliği Konusundaki İlgisinin Temelleri	21
1. Siyasi: Batılılaşma-Avrupalılaşma- Batılı-Medeni Demokrasiler Ailesine Dahil Olma	22
2. Güvenlik: Stratejik-Askeri	23
3. Ekonomik: Kalkınma ve Sanayileşme	23
4. Yunanistan: “Siyasi-Psikolojik Faktör”	25
C. AET’nin Türkiye’nin Üyeliği Konusundaki İlgisinin Temelleri	27
1. Güvenlik-Askeri Boyut	27
2. Siyasi Nedenler ve AET’nin Prestij Mücadelesi Boyutu	28
3. Ekonomik Boyut	28
D. Türkiye ile “Yeni Avrupa” Arasındaki ilişkilerde Kurumsal ve Yapısal Gelişmeler: AET/AT ile Türkiye Arasında Ortaklık (1959 - 1989)	29
1. Ortaklığın Gerekçeleri	30
2. Ortaklık Anlaşmasının Hazırlık ve Sonuçlanma Aşamaları	31
3. Ankara Anlaşması (AA) (Ortaklık Anlaşması) ve “Ortaklık” Kavramı	36
4. Ortaklık Anlaşmasının ve 23 Kasım 1970’de İmzalanan Katma Protokol ’ün (KP) İşleyişi	42
5. Ortaklık Konusundaki Gelişmeler ve Sorunlar: 1973-1987	51
a. Sorun Alanları	52
b. İki Hata ve İki Kez Uzaklaşma	53
c. „İkinci Hata “: Yetersiz Çözümler ve Ortaklık İlişkilerinde Tıkanıklıklar	55
d. Askeri Rejime “Çeyrek Kala”	59
e. 1980 Sonrasında Ortaklıktaki Gelişmeler-Sorunlar	60
f. 12 Eylül 1980: Ortaklık Anlaşmasının Dondurulması ve Batı Avrupa’dan Gelen Yoğun Eleştiri Dönemi	62
g. Rogers Planı ve Askeri Yönetim	64
h. Yeniden Demokrasi- 1983	72
E. Türkiye’nin Tam Üyelik Başvurusu (1987) ve Komisyon’un Cevabı (1989)	77
1. Tam Üyelik Başvurusuna Giden Yol	77
2. Tam Üyelik Başvurusu ve Yöntemi	89
3. Başvurudan Sonraki Dönem	91
4. AT Komisyonu’nun Türkiye’nin Üyelik Talebine Yönelik Verdiği Görüş (Avis): 18 Aralık 1989	96
5. Karar Konusunda İki Taraftan Gelen Tepkiler	98
II. Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-AT/AB ilişkilerinde İlk Önemli Test: Gümrük Birliği Süreci	101
A. Soğuk Savaş Sonrasındaki İlişkilerin Platformu Olarak Gümrük Birliği	101
1. 1990-1995 arasında AT İçinde Değişim ve Gelişmelere Kısa Bakış	103
2. Türkiye-AT İlişkilerinde 1990-1995 Dönemi	105
3. Avrupa Topluluğu’ndan Gelen Teklif: “Önlemler Paketi”	107

4. Körfez Krizi: 1990-1991	108
B. Gümrük Birliği'nde "Politik" Süreç	112
1. 21-22 Haziran 1993 Kopenhag Zirvesi ve Kopenhag Kriterleri	112
2. AP Onayı Konusundaki Tartışmalar	119
3. Gümrük Birliği (GB) (Ortaklık Konseyi-1/95) Kararı Konusunda Türkiye'deki Ayrışmalar ve Tartışmalar	122
4. AP'nin ve Üye Ülkelerin 6 Mart Sonrası Yeni Talepleri	124
5. AP ve GB Kararı Öncesindeki Tartışmalar	128
6. AP'da "Tarihi" Oylama	131
C. Türkiye ile AB Arasında Gümrük Birliğini Tesis Eden 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın İçeriği	134
D. Gümrük Birliği Konusunda Ara Değerlendirme	137
III-Gümrük Birliği'nden Kopenhag Zirvesine Türkiye-AB İlişkileri: 1996-2002	146
A. GB'in Ardından Türkiye-AB ilişkileri	147
1. Umutlardan Karamsarlığa: Türkiye'nin Zor Dönemi: Aralık 1995-Aralık 1997 147	
a. Kardak-İmnia Krizi	147
b. Türkiye'de İç Politikada İstikrarsızlık ve Demokrasinin Zor Yılları	150
c- Refah Partisi-Doğruyol Partisi Koalisyonu: Çiller'in İktidara Getirdiği "İslamcılar" AB Yolunda	162
d-Türkiye'de Rejim Tartışmaları: "Seçkin Batıcılığın Batılılaşma Korkusu"	166
2. Gümrük Birliği'nden Lüksemburg'a: AB Türkiye Konusunda Karar Vermeye Çalışıyor	169
a. Hristiyan Demokratların AB'sinde Türkiye'ye Yer Yok	169
b. Gündem (Agenda) 2000	173
c. Yılmaz'ın Yeni Hükümeti ve Almanya Özelinde Türkiye-AB İlişkileri	175
3. "1. Türkiye Zirvesi": AB Konseyi Lüksemburg Zirvesi	178
a. Lüksemburg Zirve Öncesinde Türkiye'nin Teşebbüsleri	178
b. AB Konseyi Lüksemburg Zirvesi Kararları	179
c. Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye Konusunda Alınan Kararlar	179
4. Türkiye AB'den Gelen Tepkiler: "Lüksemburg Travması"	181
B. Lüksemburg'dan Helsinki'ye Türkiye-AB İlişkilerinin Yeniden Tanımlanması Süreci: Aralık 1997-Aralık 1999	185
1. "Lüksemburg Travması" ve Yılmaz'ın "Almanya'ya Eleştiri" Merkezli AB Politikası	185
2. Almanya-Türkiye İlişkilerinde "H.Kohl Sonrası Dönem"	188
3. Abdullah Öcalan'ın Suriye'den Çıkarılması	189
C. Helsinki Zirvesi Öncesi ve Sonrası	193
1. Türkiye'de Erken Genel Seçimler ve Ecevit-Schröder Arasındaki Mektup Teatrisi ile Başlayan Yeni Dönem	196
2. Öcalan'ın Yargılanması	198
3. 17 Ağustos Depremi Sonrası Türkiye ve "Deprem Diplomasisi"	203
a. AGİT İstanbul Zirvesi	206
b. Helsinki Öncesinde Deprem ve ABD Desteği	208
IV. Lüksemburg'dan Helsinki'ye, Helsinki'den Müzakerelere: 1997-2005	217
A. "2. Türkiye Zirvesi" Avrupa Birliği Helsinki Zirvesi - 11-12 Aralık 1999	217
1. Helsinki Zirvesinde Türkiye Konusunda Alınan Kararlar	217
2. Helsinki: "Avrupa Arabasının Bagajında Bir Yer" mi yoksa „tarihi bir karar“ mı? 221	
B. "Aday Ülke Türkiye" ve Katılım Ortaklığı	230
1. Kıbrıs Sorunu Etrafında Katılım Ortaklığı Belgesinin Hazırlanışı	231

2. Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB-2001) -8 Mart 2001	235
3. Nis Zirvesi: 7-9 Aralık 2000	238
C. Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı”	242
1. Ulusal Program (UP-2001)	242
2. Türkiye’nin “Özel Koşulları”nın Ulusal Programı	244
D. 11 Eylül 2001 (“11/9”) ve Türkiye-AB İlişkileri	245
F. Türkiye’de Büyük Değişim Yılı ve Kopenhag Zirvesi: 2002	250
1. Türkiye’den AB İçin Dev Adımlar: “Geliyoruz Avrupa!”	251
2. Kopenhag’a Beş Kala: 2002 Türkiye İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi	253
3. 3 Kasım 2002 Seçimleri ve Türkiye’de Siyasal Deprem:	254
a. “Sandıktan Çıkan Öfke”	254
b. Seçim Sonrası Gündem: Erdoğan, AB, Kıbrıs, Irak	258
c. Avrupa Konvansiyonu, Türkiye ve Valery Giscard d’Estaing	260
i. Avrupa Konvansiyonu	260
ii. Valery Giscard d’Estaing’in Türkiye Konusundaki Açıklamaları	261
d. AB Sürecinde Sıcak 30 Gün ve Kofi Annan’ın Kıbrıs Planı	264
4. “3. Türkiye Zirvesi”: AB-Kopenhag Zirvesi 12-13 Aralık 2002	274
G. Kopenhag Zirvesi Sonrasında Müzakerelere Türkiye AB İlişkileri	282
1. ABD ile Zor Dönem	283
2. Türkiye’de Reform Süreci ve Kopenhag Kriterleri için Dört Ayrı Uyum Yasası Paketi	289
3. Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB-2003) ve Ulusal Program (UP-2003)	290
4. İlerleme Raporu (İR-2003) ve Strateji Belgesi (SB-2003)	293
5. Türkiye’nin 11 Eylül’ü: İstanbul: 15-20 Kasım 2003	294
6. Loizidiu Davasında Ara Çözüm	294
7. Kıbrıs’ta Çözüm İçin Taktik Mücadele	295
8. Türkiye-AB ilişkilerinde Son Dönem: 2004-2006	298
V-Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Kopenhag Siyasi Kriterleri	306
1. Türkiye Bağlamında Kopenhag Kriterleri	315
a- İstikrarlı- Kurumsallaşmış Kurumlar	316
aa- Anayasa	317
ab- Hükümet	319
ac- Seçimler ve Partiler	320
ad- Sivil Toplum	325
ae- Silahlı Kuvvetler	329
b- Hukuk Devleti	335
c- İnsan Hakları	336
ca- Ölüm Cezası	338
cb- Cezaların İnfazı ve İşkence	339
cc- Dernek, Toplantı Özgürlüğü ve Basın Özgürlüğü	343
cd- Siyasal Partiler ve Partilerin Yasaklanması	346
d- Azınlıkların Korunması	347
da- Gayri-Müslim Azınlıklar	348
db- “Kürt Sorunu”	349
dc- Aleviler	352
VI. Türkiye’nin Yeni Jeopolitik-Jeostratejik Konumu: Eski İlişkiler-Yeni Oluşumlar	355
A. Kavram Olarak „Jeopolitik-Jeostrateji“	359
B. Türkiye’nin Yeni Jeopolitik-Jeostratejik Konumu ve Avrasya’daki „Satranç Tahtası“	362
C. 11 Eylül 2001 ve Türkiye’nin Yeniden Tanımlanan Jeopolitik Önemi	368

D. İkili ve Bölgesel İlişkiler Çerçevesinde Türkiye'nin Dış ve Güvenlik Politikası.....	374
1. Balkanlar	374
2. Güney Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri ve Enerji Merkezli Politikalar.....	376
3. Rusya Federasyonu	380
4. Orta Doğu.....	382
5. Kıbrıs.....	383
7. Yunanistan	398
8. Amerika Birleşik Devletleri	402
E. AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP-ODGP) – Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP-ESVP) ve Türkiye	408
1. Genel Olarak AGSK-AGSP-AOGSP	408
2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Ortak Avrupa Güvenliği Politikaları.....	410
3. Avrupa (Ortak) Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye.....	414
4. Türkiye'nin Ortak Dışışleri ve Güvenlik Politikasına Uyumu.....	417
Sonuç ve Öngörüler	422
Biblografya	427
Özet	458
Summary	459

Giriş

Türkiye ile Batı arasındaki karmaşık ve çok yönlü ilişkilerin özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında en önemli başlıklarından birisi, Türkiye'nin üzerinde bulunduğu coğrafya ve tarihi-kültürel-politik özelliklerinden dolayı güvenlik politikaları olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde ortaya koyduğu politikayı devralıp daha da geliştiren ve bu bağlamda ciddi bir çaba ile her alanda "Batılılaşmayı" kendisine hedef olarak belirleyen Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ideolojik tercihi de Batı ile olan ilişkilerin yoğunlaşmasını kolaylaştıran önemli bir faktör olmuştur.¹ İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin rejim ihracı ve işgal politikasının yarattığı tedirginlik, Batı'nın tehdit algılamalarını Almanya'dan Türkiye'nin kuzeyindeki Sovyetler Birliği'ne çevirmişti. Aynı dönemde Türkiye'yi Batı ittifakına yakınlaştıran ve ortak "düşman" algısını yaratan önemli bir faktör daha ortaya çıkacak ve Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'den toprak talepleri ve Boğazlar konusundaki hak iddiaları (1945) güvenlik konusundaki endişeleri daha da artıracaktı.² Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde önce Truman Doktrini (1947), ardından da Marshall Planı (1948) ile gerçekleşen Batılı ittifak içinde yer alma süreci hızlanarak devam edecek ve 4 Nisan 1949'da on Batı Avrupa ülkesi ile ABD ve Kanada'nın içinde yer aldığı Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization-NATO) daha kurulma aşamasındayken Türkiye bu örgütte de yer almak istediğini dile getirecekti.³ Önce Kasım 1948, sonra da Mayıs ve Ağustos 1950'de üç kez NATO'ya üyelik talebinde bulunan Türkiye, İngiltere ve İskandinav ülkelerin itirazı ile karşılanmıştı.⁴ Türkiye ancak Ekim 1950'de Kore'deki savaşta Birleşmiş Milletlere sağladığı askeri katkı, mücadele ve kayıp verdiği 721 şehit ile ABD'nin mutlak desteğini alarak bu ittifakta yer almayı başaramıştı.⁵ 18 Şubat 1952'de NATO'ya katılan Türkiye, Batı güvenlik sisteminin en önemli yapı taşı olacak,

¹ Rainer Tetzlaff [1995] "Die Dekolonisation und das neue System", Die neue Weltpolitik, Karl Kaiser / Hans Peter Schwarz (Ed.), Nomos, Baden-Baden, s.35.

² Baskın Oran [2003] Türk Dış Politikası: 1919-1980 (I.Cilt), (Der.), 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, s.496 vd.

³ Türkiye'nin Batılı örgütlerde yer alması konusunda ortaya koyduğu kararlı ve istikrarlı politika, ABD'nin Sovyetler Birliği ile II. Dünya Savaşının hemen sonrasında içine girdiği rekabetle güvenlik boyutu daha ön plana çıkan farklı bir boyut kazanmıştır. ABD Başkanı H.S.Truman tarafından 12 Mart 1947'de ABD Kongresinde okunan mesajla Sovyetler Birliği'nin birinci derecede tehdidi altına olduğu düşünülen Türkiye ile Yunanistan'a (100 milyon USD Türkiye, 300 milyon USD Yunanistan için olmak üzere) mali destek verilmesi, ayrıca bu iki ülkenin askeri ve sivil personelinin ABD'de eğitilmesi konusunda Kongre'den yetki alınmıştı. Sovyetlerin etrafını ittifak zinciri ile sarmayı hedefleyen "Çevreleme Politikası" bakımından Türkiye ve Yunanistan son derece önemliydi. "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Yasası" sadece mali değil, askeri yardımlar verilmesi olanağını da sağlıyordu. Ancak bunun yeterli olmadığı anlaşıncaya, Türkiye'nin de talebi dikkate alınarak Türkiye, aslında sadece ABD'nin savaş mağduru Avrupalı müttefikleri için öngördüğü Marshall Planı'na da dahil edildi. Savaştan yıkılmış ve yorgun çıkan, yani yeni "düşman" Sovyetler Birliği'ne karşı güçsüz olan Avrupa'nın imarı ve kalkınması için ABD'nin yardım yapmasını öngören ve 1947'de ABD ile Avrupalı ülkeler arasında esasları belirlendikten sonra 1948'den başlayarak öncelikle dört yıl için uygulanmaya başlanan Marshall Planı hem askeri hem mali bakımdan Türkiye'nin de dikkatini çekmişti. Ancak planın uygulanabilmesi için kurulan "Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü" üye olmak için talepte bulunan Türkiye'ye, planının savaş mağdurlarını kapsadığı gerekçesi ile itiraz edilse, hatta olumsuz yanıt verilse de, ülkenin Sovyetler Birliği bağlamında hassas konumu nedeni ile karar değişecekti. Planın uygulanmaya başlanmasından sadece üç ay sonra 4 Temmuz 1948'de Türkiye de plana dahil edilmişti. Bkz.: Mehmet Gönülöbol / Ömer Kürkçüoğlu (Der.) [1996] Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 211-222.

⁴ Hüseyin Bağcı [1990] Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, s.14 vd. ayrıca George McGhee [1992] ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu, Çev. Belkıs Çorakçı, Bilgi Yayınevi, İstanbul s.134 vd.

⁵ Şaban H. Çalış / Birol Akgün / Önder Kutlu (Ed.) [2006] Uluslar arası Örgütler ve Türkiye, Çizgi Kitabevi, Konya. 207 vd., ayrıca Burcu Bostancıoğlu [1999] Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, s. 338 vd.

rolü ise NATO'nun Güneydoğu Kanadının savunması olarak tanımlanacaktı.⁶ Böylece Sovyetler Birliği'nin güney komşusu Türkiye, Sovyet'lerin Batı'ya yönelik tehdidine karşı açık biçimde stratejik bir partner olarak kabul edilmişti. Bu durum NATO'nun ardından 1955'de Varşova Paktının kurulması ile daha da belirgin bir hal almıştı. Ancak hiç kuşku yok ki Türkiye için NATO üyeliği öncelikli olarak güvenlik amaçlı olsa da, daha sonrasında AET için de geçerli olacak başka siyasi ve ekonomik amaçlarla da ilişkili olacaktı.

25 Mart 1957'de imzalanan ve 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren Roma Anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) da Soğuk Savaş döneminin de etki ve koşulları ile yapılmıştı. Her ne kadar öncelikle ekonomik bağımlılık dolayısı ile barışı koruma ve sürekli hale getirme amacı taşısa da, AET aynı zamanda geniş anlamda güvenlik amacını da içinde barındırıyordu. AET'nin Türkiye'nin dikkatini çekmesi, Yunanistan'ın oynadığı rolden de anlaşılacağı üzere daha çok siyasi-ideolojik nedenlere dayanmıştı. Ancak hiç kuşku yok ki, Topluluğun güvenlik alanında oynayacağı potansiyel rol de Türkiye için önemli bir çekim yaratmıştı. Topluluğun Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve güvenlik çıkarları ile uyumlu bir yapı olduğu açıktı. AET ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 12 Eylül 1963'de Ankara Anlaşması (AA) adı verilen Ortaklık Anlaşması ile başlayan ilişkilerde her iki taraf için de pek çok gerekçeden söz edilebilir. Ancak bu anlaşma ile başlayan yeni ilişki alanında özellikle AET için beklentilerin en çok uzlaştığı alanın güvenlik politikaları olduğu söylenebilir. II. Dünya Savaşı sonunda yorgun, tahrip olmuş ve barışın anlamını daha iyi kavramış olan Batı Avrupalılar, sürdürülebilir bir barış için çıkarların uzlaştırılacağı, karşılıklı bağımlılığın yaratılabileceği yeni modeller geliştirme çabası içine girmişti. Kramer'in de vurguladığı gibi AET'nin bu politikasının kalıcı ve sürdürülebilir olabilmesi için yakın çevre ülkelerle ekonomik ve kalkınma politikaları bağlamında ilişkiler geliştirmesi gerekiyordu. Bu ilişkinin AET tarafından "tam üyelik" amaçlı olmaktan daha çok yönlü bir "ortaklık"ı amaçladığı, Türkiye ile 1963'de yapılan "Ortaklık Anlaşması"nın da bunu ortaya koyduğu söylenebilir.⁷

Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerde AET tarafında güvenlik kaygıları en önde gelen amaç iken, 1952'den beri NATO üyesi olan Türkiye için en az onun kadar önemli ikinci amaç "Avrupa-Batı kimliği" ile ilgiliydi. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan devraldığı "Modernleşme-Batılılaşma-Avrupalılaşma" hedefi ve süreci için AET özel bir önem taşıyacaktı.⁸ Türkiye'nin Batılı-medeni toplumun bir üyesi olmak hedefinde kendisine en çok katkıda bulunan araç ise ülkenin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik önem olacaktı. Bu durum çok zaman Türkiye'nin Avrupa'nın Yunan-Roma-Hristiyan geleneklerinden gelen ortak kültürü dışında (hatta bu kültüre "düşman") bir kültüre sahip

⁶ 9 Nisan 1949'da Washington Anlaşması ile kurulan NATO'nun kurucu üyeleri ABD, Kanada, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, Fransa, Portekiz, İzlanda, İtalya'dır. Örgüte Türkiye, Yunanistan (1952) F.Almanya, (1955) ve İspanya (1982) daha sonra katılmıştır. Varşova Paktı'nın 1991'de feshedilmesinden sonraki süreçte ise NATO'ya on ülke daha katılmış ve örgüt 26 üyeye ulaşmıştır (1999'da Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya, 2004'de ise Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya örgüte üye olmuştur.) Arnavutluk, Makedonya ve Hırvatistan ise aday statüsündedirler.

⁷ Heinz Kramer [1988a] Die Europaeische Gemeinschaft und die Türkei, Internationale Politik und Sicherheit-Stiftung Wissenschaft und Politik/ SWP, 21, Nomos Verlag, Baden Baden, s.29.

⁸ Standford Shaw [1985] "Historical Foundation: Turkey from the Young Turk Revolution until Worl War II", in: Grothusen, Klaus-Detlev (Ed.) Türkei, Südosteuropa-Handbuch, Band 5, Göttingen, s.27-56 sowie Ludger Kühnhardt [2002b] Devrim Zamanları (Übersetzung: Hüseyin Bağcı-Şenay Plassman) Avrasya Araştırmaları Merkezi, Ankara (Org. Revolutionszeiten, Das Umbruchjahr 1989 im geschichtlichen Zusammenhang, Münschen, 1994), s.220 ff.

olduğu tartışmalarını da Soğuk Savaşın yarattığı güvenlik kaygıları nedeniyle çoğunlukla arka planda bırakacaktı.⁹

AET Komisyonu Başkanı Prof. W.Hallstein, Ortaklık (Ankara) Anlaşması imza töreninde geleceğin Avrupa'sını kurarken tarihi, kültürü ve coğrafyayı değil, politik bir kararlılığı ortaya koyduklarını göstererek yaptığı konuşmada “*Türkiye Avrupa’nın bir parçasıdır!*” (“*Turkey is a part of Europa*”) sözlerini ön plana çıkarması da buna işaret ediyordu. Grothusen’in değerlendirmesine göre bu sözler ve yapılan anlaşma ile AET 107 yıl önce, yani 1856’da yapılan Paris Anlaşması’nda Osmanlı Devletinin “Avrupalı” olarak nitelenmesi son kez ve kesin olarak onaylanmış oluyordu.¹⁰ Kramer de, her ne kadar ilişki üyelik değil “ortaklık” üzerine bina edilmiş olsa da, Komisyon Başkanının sözlerinin yanı sıra AA’nın Giriş ve 28. maddelerinin de Türkiye’ye ileride üyelik yolunun kapatılmadığının işaretleri olduğunu ifade etmektedir.¹¹ Ancak Türkiye’nin kendisini Avrupalı olarak görmek konusundaki hevesi ve kararlılığı yanında Avrupalıların tavırları her zaman aynı netlikte olmayacaktı. Temel olarak güvenlik politikaları ile bağlantılı olarak Türkiye için yapılan tanımlamalar sıkça değişecek, ya da ülkeden ülkeye fark edecekti. Bu durum Soğuk Savaş koşullarının sona erdiği 1990 sonrasında daha da çarpıcı bir hal alacaktı. Yeni dönemde bir tarafta Türkiye’nin AB’ye entegrasyonu kadar, hatta ondan daha çok “ne kadar yabancı -öteki” olduğu tartışılacaktı. Hatta Türkiye, yeniden yapılanan ve kendisine kimlik oluşturan AB’nin en önemli kimlik kriteri haline gelecekti.

Türkiye’nin AET/AT/AB ile üyelik amaçlı ilişkilerinin örneğin İtalya’nın, Macaristan’ın, Yunanistan’ın ya da Baltık ülkelerinininki kadar “doğal” olduğunu söylemek oldukça zordur. Ancak hem Türkiye’nin bilinçli ve ısrarlı çabaları hem de Avrupa’nın güvenlik kaygıları bu ilişkiyi –zaman zaman çatışmalar, kırılmalar yaşansa da- süreç içinde “normal” bir hale getirmiştir. Türkiye ile AET/AT’ye entegrasyonunda Türkiye’nin bazen “*Avrupalılara rağmen Avrupalılık*” boyutuna varacak bir ısrarla sürdürdüğü kararlı tutumun asıl sürükleyici güç olduğu söylenebilir. İşte tam da bu nedenle 1990 sonrasında AT/AB için en önde gelen sorgulamalardan birisi Türkiye konusunda yaşanmıştır. Türkiye konusu hem kültürel-tarihi nedenlerle hem de Türkiye’nin çapı ve yer aldığı bölgenin özellikleri nedeniyle başka hiçbir ülke ile karşılaştırılmayacak kadar çok unsuru bir arada bulundurmıştır. Tam da bu nedenle örneğin bir taraftan AB’nin geleceğinin, vizyonunun belirleneceği AB Anayasası hazırlanırken Türkiye Konvansiyona davet edilmiş ve bu çalışmalara katkı sağlamışken, aynı Konvent’in Başkanı, Türkiye’nin varlığına ısrarla itiraz etmiş, hatta Türkiye’nin otomatik olarak dışlanması için Anayasaya Avrupalılığın Yunan-Roma-Hristiyan geleneklere sahip bir kimlik olduğuna dair cümleler yerleştirmeye çalışmıştır. Türkiye, 1959’da Roma Anlaşmasının 238. maddesindeki “Avrupalı ülke olma” koşulunu yerine getirdiği varsayımı ile AET’ye başvurmuş, yine bu esas çerçevesinde 1963’de bir “ortaklık anlaşması” yapmış olsa da, kimlik tartışması, her dönemde varlığını sürdürmüştür. “Avrupalı kimliği”nin ne olduğu konusunda hala tam bir görüş birliği olmasa da Türkiye’nin bu kimliğe tarihi, gelenekleri, dini, kültürü ve coğrafyası ile en uzak yerde durduğu, hatta tarihte çoğunlukla da “öteki” olarak nitelendiği gerçeği de göz ardı edilemez.¹²

⁹ Nuri Yurdusev [1997] Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türkiye, in: Türkiye ve Avrupa, Ed. Atilla Eralp, İmge Yayınevi, Ankara, s. 17-85; Burak Erdenir [2005] Avrupa Kimliği, Ümit Yayınevi, Ankara, s.208 vd.

¹⁰ K. Detlev Grothusen [1985] “Aussenpolitik”, in derselbe (Ed.) Türkei, Südosteuropa-Handbuch, Band 5, Göttingen, s.92 f.

¹¹ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.35.

¹² Bu konuda Bkz.: Lars-Erik Cederman (Ed.) [2001] Constructing Europe’s Identity: The External Dimension, Lynne Rienner, London; , I.B. Neumann [1999] Uses of the Other: ‘The East’ in European Identity Formation, Manchester University Press, Manchester; C. Shore [2000] Building Europe: The Cultural

Türkiye'nin Batı Avrupa sistemi içinde yer almasında, kendi bilinçli çabaları ve Batı'nın güvenlik ihtiyaçları temel belirleyici faktörler oldular. Bu durum Türkiye'nin soğuk savaş boyunca nispeten rahat ve tek boyutlu bir dış politika izlemesine de yardımcı oldu. Ancak iki kutuplu sistemin sembolü olan Berlin Duvarı'nın yıkıldığı 9 Kasım 1989'da Timoty Garton Ash'ın "bir yüzyıl reddedildi, sona erdirildi" sözleri ile ifadesini bulan yeni bir dönem başlıyordu.¹³ Duvar ile birlikte "bilinenler" de yıkıldı.¹⁴ Soğuk Savaş Sonrası dönemde "bilinenler" ile "alışkanlıklar" değişecek, bunun en önemli muhataplarından birisi de Türkiye olacaktı. Duvarın ardından Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı da çökünce Türkiye bir anda büyük olanaklar ama aynı zamanda büyük risklerin var olduğu yeni bir dünyaya açıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan M.K.Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" olarak özetlenen ve dış ilişkilerde son derece temkinliliği öngören politikası, dış dinamiklerin de zorlaması ile artık değişmek zorundaydı. Değişim rüzgarını fark edip 1987'de AT'ye tam üyelik için başvuruda bulunan ve eski ABD Ankara Büyükelçisi Morton Abromowitz'in tanımladığı gibi¹⁵ Türk "Glastnost" ve "Prestroika"sının mimarı olan Turgut Özal'ın kişiliğinin de bu açılımda önemli bir faktör olduğu özellikle belirtilmelidir. Türkiye'nin, son derece zengin enerji kaynaklarına sahip olan Orta Asya ve Kafkaslardaki yeni bağımsız ülkelerle "kardeşlik" bağları ve coğrafi yakınlığı yanında, siyasi özellikleri de Türkiye'ye yönelik önemli bir çekim oluşturdu. Çünkü Türkiye halkı Müslüman olan ancak laik bir devlet yapısı ile demokrasiyi ve kapitalist ekonomiyi yerleştiren, dahası Batı ile son derece yakın siyasal ve kurumsal ilişkileri olan tek ülkeydi. Brzezinski, 1997'de yazdığı kitabında ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı yeni dünya düzeninde Avrasya'nın taşıdığı öneme dikkat çektikten sonra, Türkiye'nin ABD'nin jeostratejik ihtiyaçları için en önde gelen ülkelerden birisi olduğunu vurguluyor ve Türkiye'yi hem "jeopolitik mihver" hem de belirli ölçüde "jeostratejik oyuncu" olarak tanımlıyordu.¹⁶ Ancak Brzezinski gerek "model" olma özelliği ve gerekse de Batı'dan kopması halinde sorun olabilecek bir potansiyel taşıyan Türkiye'nin Avrupa bağlantısını son derece önemsemekteydi. Bu nedenle de ABD'nin Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu'daki yeni iktidar yapılanmasını dikkate alarak Türkiye'nin AB'ye alınması konusunda Avrupalılar üzerinde baskı uygulamasını, böylece Türkiye'ye Avrupalı bir ülke olarak muamele yapılması gerektiğini tavsiye ediyordu.¹⁷ Ayrıntıları daha sonraki bölümlerde verilecek olan bu yaklaşım başta ABD'li olmak üzere pek çok stratejist tarafından da dile getirilmekteydi: Türkiye'nin önemi yeni dönemde Batı çıkarları için daha da artmıştı ve AB içinde yer alması ya da o hedeften sapmaması son derece önemliydi. Ancak tam da bu noktada AB ile Türkiye arasında A.Karaosmanoğlu'nun da dikkat çektiği çok önemli bir vizyon farklılaşması görülmüyordu.¹⁸ Soğuk Savaş döneminde var olan stratejik ortak kültür 1990 sonrasında çatışmaya neden olacak şekilde değişmiş, Türkiye'nin jeopolitik-stratejik ufkunu genişler ve politikalarını bu alana yönlendirirken AB'nin önceliği

Politics of European Integration, Routledge, London; M. Wintle, (Ed.) [1996] Culture and Identity in Europe, Avebury, Aldershot; Zeynep Dağı [2005] "Avrupa Kimliği'nin Sınırları ve Türkiye'nin AB Üyeliği", Avrasya Dosyası, ASAM, Ankara, s.53-71.

¹³ Timoty Garton Ash [1990] Ein Jahrhundert wird Abgewählt, Carl Hanser Verlag.

¹⁴ Ludger Kühnhardt [1995] Mitten im Umbruch, Historisch-politische Annäherungen an Zeitfragen, Bouvier Verlag, Bonn, s.12.

¹⁵ Morton, I. Abromowitz [1993] "Dateline Ankara: Turkey After Özal", Foreign Policy, 91, pp. 164-181.

¹⁶ Zbigniew Brzezinski [1997] Die Einzige Weltmacht, Amerikas Strategie der Vorherrschaft, (Übz. Angelika Beck), Beltz Quadriga Verlag, Weinheim und Berlin. (Org.:The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives-1997), s.66 ff.

¹⁷ Brzezinski [1997] Die Einzige Weltmacht, s.291.

¹⁸ Ali Karaosmanoğlu [2001] "Türkiye Açısından Avrupa Güvenlik Kimliği: Jeopolitik ve Demokratik Ufuk", in: Çalış, H.Şaban/ Dağı, İhsan, D./ Gözen, Ramazan,Türkiye'nin Dış Politika Gündemi, Liberte Yayınları, Ankara, s. 65-69.

“demokratik ufku” genişletmek oldu. Aynı dönemde Türkiye’nin yaşadığı başta bölücü terör olmak üzere ağır iç politik sorunların etkisi ile demokrasi ve insan hakları pratiklerinden uzaklaşılırken, öte tarafta Doğu ve Orta Avrupa’da demokratik açılımın altın yıllarının yaşandığı çarpıcı bir farklılaşma dikkati çekiyordu. İki taraf arasında stratejik kültürün yeniden yakınlaştığı dönem 2000’li yıllarda başladı. Bu dönemde, özellikle de PKK Lideri Abdullah Öcalan’ın yakalanması sonrasında Türkiye’de yeniden demokrasi ve insan hakları alanında ilerlemeler kaydedildi. Daha da önemlisi 1999 sonunda Türkiye’ye AB tarafından verilen “adaylık” statüsü, reformları ve uygulamaları ciddi bir biçimde etkiledi. Tam da bu dönemde 11 Eylül 2001’de yaşanan küresel çaplı terör olayları Avrupa ile Türkiye arasındaki stratejik kültürün biri birine yakınlaşmasında son derece etkili oldu.

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin modalitesi de değişti. Türkiye’nin 1987’de yaptığı tam üyelik başvurusunu “*halen derinleşme sürecindeyiz ve genişleme bu süreci olumsuz etkiler*” gerekçesi ile reddeden AB, yeni durum karşısında politika değişikliğine gitmek zorunda kaldı. Ancak AB’nin yeni genişleme stratejisi içinde “kader birliği toplumu”nda¹⁹ bir arada bulunduğu Türkiye yoktu. Türkiye’nin olmamasının temel nedeni, Türkiye’nin 1963’de kabul edilmesinde söz konusu olan politik-stratejik gereklerin büyük ölçüde ortadan kalkmasıydı.

AT/AB Soğuk Savaş sonrasında Türkiye konusunda tam bir politika belirleyemese de Türkiye’nin üye olmasına sıcak bakmadığını ve ilişkilerin daha çok ekonomik ve sosyal alanda ve Gümrük Birliği çerçevesinde yürütülmesini tercih ettiğini ortaya koydu. Yani AB Türkiye’yi üyelik dışı bir formda ilişkiler kurmak konusunda ikna etmeye çalışıyordu. 1995 yılı sonunda tamamlanan Gümrük Birliği bu bakımdan son derece çarpıcıydı. Türkiye Gümrük Birliği’nin tam üyelik için bir basamak olarak düşünerek üye olmadığı ve kararlarına katılamadığı bir toplulukla Gümrük Birliği’ne girme riskine katlanıyordu. Oysa AB için Gümrük Birliği, Türkiye ile ilişkilerde neredeyse son bir platform olarak düşünülüyordu. Böyle de olunca entegrasyon süreci tersine işlemeye ve çatışmalı bir hal almaya başladı. Gündem (Agenda) 2000 ve Aralık 1997’deki Lüksemburg Zirvesi soğuk savaş sonrası ilişkilerin taraflarca hangi platformlarda yürütülme iradesini ortaya koymuştu. Aslında bu karara AB içinde de eleştiriler vardı,²⁰ ama genel yaklaşım değişmeyecekti.²¹ Türkiye’nin AB ile politik diyalogu kesmesi, Türkiye’nin kendisinin kabul etmemesi halinde tam üyelik perspektifi dışında bir alternatifin kolayca gerçekleşemeyeceğini de ortaya koymuştu. Daha da vahim olan AB’nin soğuk savaş sonrasında bir Türkiye politikası geliştirememesiydi. Alan Makovsky’nin „*Türkler uzun vadede umut ve kısa vadede doğruluk-dürüstlük bekliyorlar*” sözleri son derece isabetliydi.²²

Aralık 1999’daki Helsinki Zirvesi, Türkiye’nin dış ve hatta iç politik anlamda yeniden yapılanmasında, 2002’deki iktidar değişimi ile birlikte en önemli kırılma noktalarından

¹⁹ Almancası ile “Shicksalgemeinschaft”

²⁰ Örneğin İtalyan Dışişleri Bakanı Dini’nin 23.12.1997’de Frankfurter Allgemeine Zeitung’da yayınlanan makalesinde, Türkiye’nin genişleme stratejisine daha iyi şekilde entegre edilebileceğini, özellikle Avrupa Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları bağlamında Türkiye’nin vazgeçilemez önemi olduğunu söylüyor ve kararı eleştiriyordu. Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 23.12.1997.

²¹ AB Konseyi Dönem Başkanı Lüksemburg Başbakanı J.C. Juncker, eleştirilerin Almanya Başbakanına yönelmesi üzerine yaptığı açıklamada “*Zirvede bütün liderlere “Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlanmasını isteyen var mı” diye sordum, kimse “evet” demedi, ama sonunda sadece Kohl suçlandı*” diyecekti. Die Welt: 09.12.1999 (Die Welt, Juncker’in bu açıklamayı Nisan 1998’de yaptığını kaydediyor.)

²² Alan Makovsky [1998a] “Turkey’s Faded European Dream”, in: The Parameters of Partnership: Germany, The U.s. and Turkey: Challenges for German and American Foreign Policy, (Ed.), American Institute for Contemporary German Studies, The Johns Hopkins University, Washington, pp. 51-64.

birisi oldu. Almanya’da Türkiye’nin AB üyeliğine “kimlik” bağlamında karşı çıkan ve bu nedenle de 1997’deki büyük genişleme dalgası içinde Türkiye’nin yer almamasını sağlayan H.Kohl liderliğindeki Muhafazakâr Hristiyan Demokratların Eylül 1998’de iktidarı Sosyal Demokrat-Yeşiller koalisyonuna bırakmaları Helsinki’ye giden yolu önemli ölçüde belirleyen bir faktör oldu.²³ Dönemin Başbakanı B. Ecevit’in Almanya Başbakanı G.Schröder’e gönderdiği mektup, Türkiye’nin de AB yolundan ayrılmak niyetinde olmadığını gösteriyordu. Bu dönemde Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıktıktan sonra Avrupa’da yol açtığı kriz ve son olarak da Yunanistan’ın Kenya’daki Büyükelçiliğinde ABD’nin desteği ile ele geçirilmesi hem Yunanistan’ı farklı bir politika izlemeye itecek hem de Türkiye’ye ayrı bir güven verecekti. Gelişmelere Türkiye’de yaşanan büyük deprem felaketinin yarattığı atmosfer de önemli katkıda bulundu.²⁴ İlişkilerin bütün dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de ABD yine devredeydi. Lüksemburg’da AB’yi yeterince etkilemeyi başaramayan, hatta bu bakımdan “yenilgi” ile suçlanan B.Clinton liderliğindeki ABD, yeni Alman Hükümetinin de sıcak yaklaşımı ile Türkiye’nin AB rayında kalması için Avrupalıların ikna edilmesinde ciddi katkılar sağladı. AB Konseyi’nin Aralık 1999’daki Helsinki Zirvesi Türkiye’yi bütünüyle tatmin edecek hükümler içermese ve hatta son ana kadar Türkiye’nin bu öneriyi kabul edip etmeyeceği belli olmasa da, doğurduğu hukuki ve siyasi sonuçları ile “tarihi” olma niteliğini kazanmıştır. Helsinki, 1959’dan bu yana ilk kez Türkiye’nin gelecekte AB’ye üye olması konusunda açık bir perspektifin verilmesi anlamına geliyordu. Davutoğlu’nun da vurguladığı gibi AB ile ilişkilerin önemli bir boyutu haline gelen, bazen aşırı karamsarlık, bazen aşırı iyimserlik halinde ortaya çıkan “duygusallık”, 1996 başından beri son derece sıkıntılı dönemin yaşandığı ilişkilerde Helsinki’nin de genelde aşırı bir iyimserlikle karşılanmasına neden olmuştur.²⁵ Zirvede alınan “*Türkiye, diğer aday devletlere uygulananlar ile aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlettir*”²⁶ kararına rağmen buradaki en ciddi sorun 2000’li yıllarda çok daha yoğun olarak yaşanılacak olan Kıbrıs konusunda anlaşmazlıklardı. AB Konseyi Dönem Başkanı sıfatı ile Paavo Lipponen’in Türkiye’ye verdiği “*garanti mektubu*”nda Kopenhag Kriterleri dışında başka bir koşul getirilmeyeceği ifade edilmiş olsa da özellikle Kıbrıs-RY’nin 2004’de tam üye olması ile ortaya çıkan fiili durumun yarattığı sorunlar ilişkileri birinci derecede etkileyecek biçimde devam etmiştir.²⁷

²³ Eylül 1998’de Başbakanlığı devralan ve 2005’e kadar görevde kalan G. Schröder’in Türkiye konusundaki değişimin temellerini de anlattığı kitabı için Bkz.: Gerhard Schröder, *Entscheidungen. Mein Leben in der Politik*, Hoffmann und Campe.

²⁴ Bu konudaki gelişmeler ve özellikle de Y.Papaandreu’nun Yunanistan’da Dışişleri Bakanı olması sonrasında gelişen politika değişiklikleri için dönemin T.C. Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in yazdıkları için Bkz.: İsmail Cem [2004] *Türkiye Avrupa Avrasya: Strateji, Yunanistan, Kıbrıs*, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul ve İsmail Cem [2005] *Türkiye Avrupa Avrasya: Avrupa’nın Birliği ve Türkiye*, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul.

²⁵ Ahmet Davutoğlu [2001] *Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, (Strategische Tiefe, Internationale Lage der Türkei), Küre Yayınları, İstanbul, s. 505 vd.

²⁶ AB Konseyi Helsinki Zirve Bildirisi: Bulletin EU: 12-1999 Z: 1.3.12

²⁷ Kıbrıs Cumhuriyeti (Republic of Cyprus) 1959-60 Anlaşmaları ile kurulmuştur. 1974’de adanın Yunanistan’a bağlanması amacıyla yapılan darbe girişimi sonrasında garantörlük hakkına dayanarak Türkiye’nin adaya müdahale etmesinin ardından Kıbrıs ikiye bölünmüş ve aradan geçen bu sürede sürekli olarak adanın yeniden birleştirilmesi için çözüm arayışları devam ettirilmiştir. Adanın Rum tarafı Kıbrıs Cumhuriyeti’nin varlığını devam ettirdiğini ve onun temsilcilerinin de kendileri olduğu iddiasındadırlar. Türk tarafında 1983’de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ilan edilmiştir. Kıbrıs Rumları 3 Temmuz 1990’da Türkiye’nin bütün itirazlarına rağmen AT/AB’daki „Dosyalar Diplomasisi“nin verdiği olanaklarla bütün Kıbrıs adına AT’ye tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. Adadaki çözüm arayışları aktif olarak devam etse de, Aralık 1999’da Helsinki zirvesinde „çözüm olmaması halinde de Kıbrıs Rum Yönetimi’nin ‘un AB’ya üye olmasının yolu açılmıştır ve bu Mayıs 2004’de gerçekleşmiştir. Kıbrıs’taki bu karmaşık ve değişken durumu dikkate alarak bu çalışmada Rum tarafı „Kıbrıs-RY“, Türk tarafı ise KKTC olarak yazılmıştır.

Bütün sorunlarına ve eksiklerine rağmen Türkiye ile AET/AT/AB arasındaki ilişkilerde kuşkusuz niteliksel hatta Alman Başbakanı Schröder'in sözleri ile "tarihi"²⁸ bir değişimi ifade eden Helsinki Zirvesi'nde alınan kararlar, aynı zamanda Türkiye'nin AB için ne anlama geldiğinin anlaşılması bakımından da önemliydi. AB Komisyonu Başkanı Romana Prodi, alınan kararın sadece Türkiye için değil AB için de ne kadar önemli olduğunu vurgulamak için kararı "Avrupa tarihinin yeni sayfası" olarak niteliyordu.²⁹ Helsinki kararları, işte tam da bu "tarihi" özellikle de AB bakımından niteliksel değişimi nedeniyle AB içinde sadece övgü değil, özellikle muhafazakâr kanattan gelen çok sert eleştirilere de neden oldu.³⁰ Örneğin M.Lüders'in "jeopolitika AB'nin Türkiye'ye yönelik şaşırtıcı pozisyon değişikliğinin temel kavramı olsa gerek"³¹ sözü Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin bir kez daha üzerine oturduğu zemini ortaya koyuyordu. Komisyonun Genişlemeden Sorumlu Komiseri G.Verheugen de Türkiye ile ilgili adaylık statüsünün "stratejik bir karar" olduğunu söylüyor ve "AB ile Türkiye biri birlerine stratejik ortaklık ile bağlılar. AB'nin dış ve güvenlik politikaları için bizim Türkiye'ye ihtiyacımız var. Bölgemizde barış ve güvenlik için yapıcı bir rol oynamak bakımından Türkiye'nin oynayacağı rol, en başta bizim çıkarımızdır"³² diyordu.

Türkiye'nin genelde Batı'nın, özelde ise Avrupa'nın jeostratejik ve jeopolitik çıkarları bakımından ne kadar önemli olduğu, 11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik gerçekleştirilen terör eylemlerinin ardından daha net biçimde ortaya çıkmıştır.³³ Yeni güvenlik konseptinin geniş ve karmaşık yapısı içinde Batılı bir Türkiye daha da önem kazandı. Karaosmanoğlu'nun dile getirdiği 1990'ların başında AB ile Türkiye arasında ortaya çıkan stratejik kültür farklılaşması da yeniden yakınlaşma eğilimine girdi.³⁴ Ancak bu tek yönlü bir süreç değildi. Türkiye'nin 2001'den itibaren siyasal yapısında demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti ilkelerini temel alacak çok ciddi bir reform sürecine girmesi de AB ile uzlaşmayı kolaylaştırdı. Yani tam da Karaosmanoğlu'nun ifade ettiği gibi, 2000'li yıllarda AB'nin "stratejik ufku"nun, Türkiye'nin de "demokratik ufku"nun genişlediği söylenebilir. Aynı dönemde Türkiye-AB ilişkilerini yakından ilgilendiren önemli bir başka gelişme de ABD'nin 11 Eylül sonrası stratejisinin temel ayaklarından birisi haline gelen ve ABD'nin Orta Doğu'daki (daha doğru bir anlatımla İslam ülkelerindeki) klasik statükocu yaklaşımını terk ederek, demokrasinin ve insan haklarının gelişimini, iktisadi kalkınmayı desteklemeyi ön plana aldığı politikasıydı. Önce "inisiyatif" olarak adlandırılan, 2003'den itibaren de "Büyük Ortadoğu Projesi" (BOP) olarak duyurulan bu proje, hem kendi içindeki çelişkileri (örneğin Filistin'deki Hamas iktidarı), hem de Irak'ta ABD politikasının beklenen sonuçları vermemesi ile kısa zamanda eskimiş olsa da Türkiye bu politikada sıkça üstelik "model" olarak gündeme gelen bir ülke oldu. Türkiye'de AK Parti Hükümeti BOP konusunda genelde olumlu bir yaklaşım sergilese de BOP konusundaki gelişmelerin çok büyük ölçüde ABD'nin politik tavrı, tarzı ve diğer uluslararası gelişmelere bağlı olması, Türkiye'nin de

²⁸ G.Schröder'in Alman Federal Meclisi'nde 16 Aralık 1999'da yaptığı konuşma için Bkz.:

<http://www.bundestag.de/bp/1999/bp9912/9912017.html>

²⁹ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 12 Aralık 1999.

³⁰ Örneğin Bkz.: Die Welt: 07.11.2002 (Heinrich August Winkler: "Ölümüne Genişliyoruz"); Avrupa Parlamentosu Avrupa Halk Partileri (EVP) Başkanı Hans-Gert Pötering'in "Sollte die Türkei in die EU aufgenommen werden?" başlıklı ve 12 Aralık 2002 tarihli yazısı genel olarak Türkiye'ye karşı çıkışın nedenlerini dile getiriyor ve Helsinki kararının yanlış olduğunu dile getiriyordu: <http://www.cdu-lkos.de/poettering/2/1039683496.php>

³¹ Die Zeit: 09.12.1999 (Michael Lüders: "Wir gehören zur Familie")

³² Internationale Politik, 11/2000, s.73.

³³ Hüseyin Bağcı / Şaban Kardaş [2003] Turkey's Strategic Future: Post- 11 September Impact: The Strategic Importance of Turkey Revisited, IISS-European Security Forum-ESF Working Paper, No: 13, May 2003, s. 19-53.

³⁴ Karaosmanoğlu [2001] Jeopolitik ve Demokratik Ufuk.

aktif rol üstlenmesini engellemektedir.³⁵ Ancak adı ister BOP olsun ister başka bir şey, Türkiye'nin özellikle 11 Eylül sonrasında Batı dünyası ile İslam arasında ortaya çıkan çatışma ortamının giderilmesi için neredeyse her kesimin üzerinde uzlaştığı bir "model" olarak görülmesi Türkiye'nin AB nezdindeki gücünü de artırmıştır. Almanya eski Dışişleri Bakanı Fischer, "*her geçen gün ortaya çıkıyor ki Avrupa'nın güvenliğinde asıl önemli sorun Ortadoğu'dan gelecektir, bu bağlamda Avrupa'nın güvenliğinin merkezinde Türkiye olacaktır*" sözleriyle Türkiye'nin hem güvenlik-stratejik hem de "model" yönünü vurguladığını görmekteyiz.³⁶

Türkiye bakımından Aralık 1999'da Helsinki Zirvesinde tanınan "adaylık" statüsü, ardından 11 Eylül 2001'de yaşanan ve dünyadaki bütün dış politik ilişkileri yoğun olarak etkileyen küresel terörün ardından yaşanan diğer büyük gelişme ise 3 Kasım 2002'deki iktidar değişikliği ile birlikte gerçekleşti. Dini-İslami kesimleri, ama aynı zamanda Ş.Mardin'in kavramsallaştırdığı gibi "çevre"yi temsil eden³⁷ ve Milli Görüş geleneğinin bir uzantısı olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin önce geleneksel kadrodan kopması, ardından da liderleri olan Recep Tayip Erdoğan'ın seçimlere girmesine yasak gelmesine rağmen % 34,3 oy ile Anayasa değiştirmeye yetecek kadar (363) milletvekili sayısı ile TBMM'ye girmesi Türk siyasi tarihinde iz bırakacak etkiler yaratacağı. "*Sandıktan Çıkan Öfke*"³⁸, hem eski iktidar partilerini Meclis dışında bırakmış, hem de ülkede köklü değişiklikler yapabilecek bir Meclis çoğunluğunu iktidarın eline vermiş, uzun süredir özlemi duyulan "koalisjonsuz iktidarı" gerçekleştirmişti. Türkiye'de iç ve dış politik anlamda son derece hassas bir dönemde yaşanan bu iktidar değişikliği, etkileri uzun süre devam edecek yeni bir politik sürece de işaret etmekteydi.³⁹

R.T.Erdoğan yasaklı olduğu için Başbakanlığı beş ay süre ile Abdullah Gül'ün üstlendiği 1. AK Parti Hükümeti'nin karşı karşıya kaldığı sorunlar son derece önemliydi. AK Parti'nin dış politikada ve ekonomide tereddüt etmeden bir önceki Hükümetin bıraktığı yerden devam etme kararı aldığı görüldü. Yani dış politikada AB politikası hem de Aralık 2002'deki AB Kopenhag Zirvesi hedeflenerek ön plana çıkarılacak, öte taraftan ise ekonomide Kemal Derviş'in başlattığı IMF ile ortak sürdürülen politikalara sıkı bir disiplinle devam edilecekti. Bu dönem ABD'nin de büyük sempatisini ve ilgisini gören AK Parti Hükümeti'nin en çok zorlanacağı iki konu ise Kıbrıs ile ABD'nin Irak'a müdahalesi olacaktı.⁴⁰

AK Parti'nin gerek ilk dönemde gerekse de 14 Mart 2003'de Başbakanlığı üstlenen R.T.Erdoğan döneminde ortaya koyduğu performans hem içeride hem de dışarıda son derece şaşırtıcı olmuştur. Aslında AK Parti'nin geleneksel Milli Görüş çizgisinden ayrılıp merkeze yönelmek durumunda kaldığının da önemli göstergesi olan yeni dönemde, AB hem partinin kendisini iç ve dış kamuoyunda "modernlik", "laiklik", "Batılılık" konusunda

³⁵ Hüseyin Bağcı / Bayram Sinkaya [2006] "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Partinin Perspektifleri", Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar, Zeynep Dağı (Der.), Orion, Ankara, s.97-113.

³⁶ Die Presse: 04.11.2006 (Thomas Seifert) Fischer Türkiye'nin 11 Eylül sonrasında AB için artan önemini son yıllarda her vesile ile dile getirmektedir. Örneğin Internationale Politik- Oktober 2003

<http://www.auswaertiges-amt.de/www/de/infoservice/presse/presse_archiv?archiv_id=4740>

³⁷ Şerif Mardin [1973] "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", Dedalus, 102:1

³⁸ Vatan Gazetesi (İstanbul): 07.11.2002. ABD'nin etkin gazetelerinden New York Times da, Türkiye'deki seçimlerin sonuçlarına ilişkin haberinde, "*kızgın seçmenin iktidarda bulunan herkesin görevine son verdiğini ve marjinal bir seçim yaptığını*" yazacaktı. New York Times (Günlük Gazete-ABD) 4 Kasım 2002.

³⁹ AK Parti'li Türkiye'nin özellikle dış politik konulardaki değişim ve özellikleri için Bkz.: Zeynep Dağı (Der.) [2006] Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar, Orion, Ankara; Hakan Yavuz (Ed.) [2006] The Emergence of A New Turkey: Democracy and the AK Parti, Utah Series in Turkish and Islamic Stud.

⁴⁰ Heinz Kramer [2003a] "Zur Gefolgschaft verdammmt: Ankaras Irak-Dilemma", SWP-Aktuell, 7, Febuar 2003.

meşrulaştırması, hem de özellikle AB'nin taleplerinin verdiği olanaklardan yararlanarak kalıcı, sürekli bir zemin yaratılmasında son derece hayati bir araç olarak değerlendirildiği söylenebilir. Bu durum iki açıdan sıkıntılar yarattı. Birincisi AB konusunda AK Parti kadrolarının geleneksel siyasi çizgilerinin kırılması gerekiyordu. Bu durum önemli bir siyasal kültür değişimini de gerektiriyordu. AET/AT/AB ile kurulan bütün ilişkileri “Hristiyan Kulübü” gerekçesi ile kategorik olarak reddeden ve AB’yi ülkeyi “sömürgeleştirme, Siyonizm’in emrine verme, köklerinden koparma”⁴¹ olarak gören siyasi bir mirasın temsilcilerinin AB konusunda çaba gösteren ve AB’ye inanan bir kadroya dönüşmesi kolay olmayacaktı. AB, AK Partili kadroların büyük bölümü ve özellikle de taban için sadece yabancı değil, neredeyse mutlaka yok edilmesi gereken bir “düşman” olarak görülmüştü. Muhtemelen AK Parti, 3 Kasım 2002 seçimlerinde iktidara tek başına gelmeseydi, aynı ideolojik yaklaşım büyük ölçüde sürdürülecekti. Ama hem iktidara gelen hem de neredeyse “zorunlu olarak” merkeze yerleşen AK Parti’nin kadrolarının kendi meşruiyetleri bakımından AB’yi tanımaları, anlamaları hatta “sevmeleri” gerekecekti. AK Parti, son derece hızlı ve başarılı bir değişim gerçekleştirerek AB konusunu belirli ölçüde içselleştirmeyi başaracaktı ancak bu durum AK Parti’nin AB politikalarındaki en önemli handikaplarından birisi olmaya devam edecekti. AK Parti’nin ikinci önemli sorunu ise AB politikalarında yaşadığı “araçsallık” konusuydu. AK Parti’nin AB’yi en çok da kendi meşruluğu ve sürekliliğinin bir aracı olarak gördüğü söylenebilir. Bu pragmatist yaklaşım kendi içinde haklı olsa da AB politikalarında zaman zaman ortaya çıkan krizlerin de kaynağı oldu. Yani tek başına araçsallığın yetmediği, AB’nin aynı zamanda bir “samimiyet” ve “vizyon” gerektirdiği, politikaların da bu bağlamda geliştirilmesi gerektiği konusunda ciddi tikanıklar yaşandığı söylenebilir. Bu durum özellikle Müzakereler için takvim alınan Aralık 2004 sonrasında gözlenebilir. AK Parti Hükümetleri, ortaya konulan takvim hedefler için olağanüstü çaba gösterirken, AB’nin Türkiye’yi nispeten kendi başına bıraktığı dönemlerde kendiliğinden politikalar üretilmesinde sıkıntılar yaşadığı yönünde sıkça eleştirilere maruz kaldı. Bütün bunlara rağmen özellikle Kıbrıs konusunda AK Parti’nin başlangıçta tereddüt gösterse de 2003 sonu 2004 başında ortaya koyduğu “çözüm” hedefli ısrarlı ve kararlı politikalar Türkiye’de bir ilk olarak tarihe geçti. Annan Planı’nın görüşülmesi ve referandumu konusunda açıkça tavır alan ve hatta belirli ölçüde KKTC üzerinde de baskı kuran AK Parti Hükümeti, Kıbrıs Türklerinin efsane lideri olan ve Türkiye’de de son derece önemli prestiji olan Rauf Denktaş’ı bile karşısına alacak bir politikayı –zaman zaman tereddütler ve çelişkilerle de olsa- uygulamakta tereddüt etmedi. Gerek AB politikası gerekse de Kıbrıs konusundaki tavır, AK Parti’nin dış dünyadaki prestijini artırırken, ülke içindeki muhalefetin (ki bu kitlesel bir muhalefetten daha çok AK Parti’yi laik rejime bir tehdit olarak gören asker-sivil bürokrasiden kaynaklanıyordu) Hükümetin AB ve ABD’ye teslim olduğuna dair eleştirilerinin dozunu artırmasına neden oluyordu.

AK Parti için AB ve Kıbrıs’ın yanı sıra en önemli dış politik sorun ABD’nin Irak’a müdahale hazırlıklarıyla ilgiliydi. 3 Kasım 2002’de seçimlerden hemen sonra ABD Hükümeti AK Parti’ye olumlu mesajlar vermiş, dahası milletvekili seçimine girmesine izin verilmeyen AK Parti’nin lideri R.T.Erdoğan’ı 11 Aralık 2002’de ABD Başkanı G.W.Bush Beyaz Saray’da kabul ederek hem AB konusunda destek sözü veriyor, hem de Irak konusunda Erdoğan’dan destek istiyordu. Bush’un Başbakan gibi davrandığı Erdoğan’a *"Aramızda ortak bir bağ var. Siz de Allah'a inanıyorsunuz, ben de inanıyorum. Siz de bu inancınızdan dolayı utanmıyorsunuz, ben de utanmıyorum"* sözlerini söylemesi, ABD nezdinde Türkiye’de “dindar” hatta “İslamcı” bir partinin meşrulaştırılması olarak kabul ediliyordu. Ancak AK Parti Hükümeti ile Irak’a mutlaka müdahale etme ve Irak’ın

⁴¹ Bkz.: B.Esra Çayhan [1997] Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı, Boyut Kitapları, İstanbul.

kuzeyinden Türkiye üzerinden de bir cephe açma konusunda kararlı olan Bush Yönetimi arasında ortaya çıkan bu hava, kısa bir süre sonra, Türk-Amerikan ilişkilerinin yaşadığı en derin krizlerden birinin yaşanmasını engelleyemeyecek, bu da Türk dış ve iç politikasını derinden etkileyecekti.

12-13 Aralık 2002’de Kopenhag Avrupa Konseyi Zirvesinde, AK Parti’nin bütün çabaları, hatta ABD Başkanı Bush’un AB liderleri nezdinde yaptığı girişimlere rağmen Türkiye’nin beklentileri karşılanmıyor ve müzakereler için bir takvim verilmiyordu. Ancak Konsey’in 2004 yılı İlerleme Raporu ve Komisyon’un görüşleri ışığında, Aralık 2004 tarihli Zirve’de Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığı kararını alması halinde müzakerelerin gecikmeden başlatılacağı belirtiyordu. Bu Türkiye’nin en iyi ihtimalle 2005’de müzakerelere başlayabileceği anlamına geliyordu. Aynı zirvede ayrıca aralarında Kıbrıs-RY’nin de bulunduğu 10 aday ülkenin 1 Mayıs 2004 itibarıyla üye olmaları kararı veriliyordu. Bu karar Kıbrıs’ta Kıbrıs-RY’nin üyeliği öncesinde bir çözüm olasılığını da minimize ediyordu.⁴²

Kopenhag Zirvesi sonrasında gündeme yerleşen ABD’nin Irak müdahalesi ABD’nin “neo-con” iktidarının buyurgan tavrı nedeniyle göz ardı edilemeyecek bir kamuoyu tepkisinin doğmasına neden oldu.⁴³ ABD’nin Irak’a müdahalesinin ne kadar meşru ve doğru olduğu bir yana, bu politikasında Türkiye’yi hem araç olarak görmesi, ama aynı zamanda Türkiye’ye neredeyse hiçbir garanti sunmaması Hükümette de tereddütler yarattı. Ancak bu dönemde Hükümetin tedirgin, kararsız ve çelişkili tavrı, örneğin önce R.T.Erdoğan’ın Bush’la yaptığı görüşmede sarf edilen sözler, ardından Hükümetin ABD güçlerinin Türkiye üzerinden yapacağı olası müdahale için ön hazırlıklar yapmasına izin vermesi, ABD askerlerini taşıyan gemilerin Akdeniz’e doğru yola çıkması, ABD üslerinin yenilenmesi, limanların genişletilmesi hatta Türkiye’ye konuşlanacak ABD askerleri için yerlerin temin edilmesine izin verilmesi, ABD ile yapılan ve içinde sıkça mali konuların geçtiği pazarlıklar vs yaklaşan krizin daha da büyümesine neden oldu. A.Gül liderliğindeki Hükümet neticede sayıları 60 bini bulacak ABD askerinin Türkiye’de konuşlanmasına ve Irak’a Türkiye üzerinde bir cephe açılmasına olanak sağlayan “Hükümet Tezkeresi”ni TBMM’ye göndermişti. Mecliste 363 milletvekili olan bir Hükümet için bu tezkerenin geçmesi beklenilirken, Hükümetin grup kararı almaması ve milletvekillerini serbest bırakması neticesinde 1 Mart 2003’de yapılan oylamada tezkere reddedilmiş ve ABD tarafında büyük bir hayal kırıklığı hatta öfke yaşanmıştı. ABD ile Türkiye arasında yaşanan en önemli krizlerden birisi olan bu karar, her ne kadar bölünmüş AB içinde özellikle Almanya ve Fransa’dan takdir görmüş olsa da, ABD’nin 20 Mart’ta Körfez’den Irak’a saldırması sonrasında daha dramatik bir hal alacaktı. Türkiye daha sonraki dönemde yeni bir tezkere ile ABD’yi rahatlatacak bazı kararlar almış olsa da ABD’nin lider kadrosundan gelen sert açıklamalar, özellikle PKK ve olası bir Kürt devleti için Bölgede hayati çıkarları olan Türkiye’nin Irak’taki denklemin dışında tutulacağının işaretleri olarak yorumlanıyordu. Temmuz ayı başında Kuzey Irak’ta Süleymaniye’deki Türk Özel Harekât timi bürosunu basan Amerikan askerlerinin, 11 Türk askerini kafalarına çuval geçirerek

⁴² Kopenhag Zirvesinde, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 9 Ekim 2002 tarihli genişlemeye ilişkin Strateji Belgesinde yer alan Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesinin gözden geçirilmesi ve Türkiye’ye sağlanacak mali yardımın artırılması yönündeki yaklaşım kabul edilerek, Komisyon, Türkiye için yeni bir Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlamaya davet edilmiştir. Bu doğrultuda, Avrupa Komisyon tarafından hazırlanan yeni Katılım Ortaklığı Belgesi, 14 Nisan 2003 tarihinde AB Konseyi tarafından kabul edilmiştir. 9 Kasım 2005’de ise AB Komisyonu tarafından yeni bir KOB açıklanmıştır.

(http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/AnaKonular/Turkiye_AB/)

⁴³ ABD eski Dışişleri Bakanı Albright da Bush Yönetiminin bu tavrını eleştirmektedir: Madeleine K. Albright [2006] *Der Mächtige und der Allmächtige*. Gott, Amerika und die Weltpolitik, Droemer/Knaur; München, s. 277-281.

müşadere etmeleri ve serbest bırakılmalarının zaman alması “ABD’nin intikamı” olarak nitelenecekti. Ancak Irak’a müdahale ile genelde eleştiri alan ABD konusunda Türkiye’deki hayal kırıklığı ve öfke de en yüksek seviyeye çıkıyordu. Türkiye’deki hayal kırıklığında ABD’nin Irak’ta Kürtlere verdiği değer ve pozisyonun da önemli payı vardı.⁴⁴ Bağımsız bir Kürt Devletinin adım adım kurulduğu, PKK’nın tolöre edildiği, Türkmenlerin Kürtler aracılığı ile sindirildiği vb gelişme ve düşünceler Türk kamuoyunda, ABD’ye yönelik güvenirlilik ve dostluk algısını dramatik biçimde etkileyecekti. ABD’nin 2004’den itibaren Irak’da kontrolü elden kaçırmaması ve direnişin her geçen gün şiddetlenerek artması ile hem Türk Hükümeti ve Meclis 1 Mart 2003’deki tezkere kararının doğru bir karar olduğuna inandı, hem de ABD Türkiye’ye karşı daha temkinli bir politik söylem üretmeye başladı. 2005 ve 2006’da Türkiye ile ABD arasında buzların eritilmesi konusunda çabalar gösterilirken, İran’daki gelişmeler ABD’nin Türkiye politikasında yeniden hassas davranmasına neden oldu.

Jeopolitik, Türkiye’nin yakın tarihinde Batı ile ilişkilerinin en önemli anahtarı olmuştur. Bu durum 2000’li yıllarda da hem ABD hem de AB bağlamında yaşandı. Ancak bir ülkenin jeopolitik önemde olması, jeopolitik gücün ne ölçüde kullanıldığına paralel olarak farklı sonuçlar verebilir. Yani jeopolitik önem iyi yönetilemezse, ülke için zarar verici, tehdit edici bir hal de alabilir. ABD’nin Irak’a müdahalesi konusunda Türkiye ile ABD arasında yaşanan krizi Türk Hükümeti eğer daha farklı yönetebilseydi, bu Türkiye’nin AB ile ilişkilerine daha olumlu biçimde yansıyabilirdi. Ancak 1 Mart kararının biraz da tesadüfen “red” çıkması ne ABD ne de AB içinde kararlı bir politik tavır olarak algılandı. Her ne kadar Almanya ve Fransa Türkiye’nin kendi politikalarını tercih ettiğine dair açıklamalar yapsalar da, bunun Türkiye tarafından AB için bir “koz” olarak kullanılması çok da mümkün olamayacaktı.

Türkiye Aralık 2002’deki karar çerçevesinde 2003 ve 2004’de AB ile müzakerelere başlamak için reform paketlerini hazırladı ve bunları beklenenin üzerindeki bir hız ile kabul ederek uygulamaya soktu. AB içinde yaygın görüş olan “*Türkiye bu kriterleri asla yerine getiremez, sonsuza kadar “aday” olarak kalır*” düşüncesi geçerliliğini yitirmiş, hatta Türkiye, AB’deki bazı çevreleri rahatsız edecek bir kararlılık ve hız ile siyasi kriterler bağlamında AB’ye yakınlaşmıştı.⁴⁵ Türkiye’nin bu çabaları, 11 Eylül sonrası yeni düşüncelerin de desteklemesi ile 2004 yılı İlerleme Raporuna da yansdı. AB Komisyonu’nun 6 Ekim 2004’de açıkladığı İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni’nde Türkiye ile müzakerelerin başlaması için gerekli olan kriterlerin karşılandığını ilan ediliyordu. Bu durum, 2002 Kopenhag Zirvesinde alınan karar gereğince, raporun açıklanmasından yaklaşık beş hafta sonra toplanacak AB Konseyi Brüksel Zirvesinin Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlanması için bir tarih vereceği anlamına da geliyordu.⁴⁶ Kıbrıs konusunda yaşanan pürüzler ve pazarlıklara rağmen 17 Aralık 2004’deki AB Konseyi Brüksel Zirvesinde Türkiye ile tam üyelik için 3 Ekim 2005’de müzakerelere başlanılmasına karar verildi. Aynı tarihlerde Avrupa Parlamentosu da, Hollandalı Hristiyan demokrat parlamenter Camiel Eurlings’in hazırladığı, AB’nin Türkiye ile 3 Ekim 2005’te

⁴⁴ Mehmet Şahin [2006] “Irak Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri”, Beş Deniz Havzasında Türkiye, Ed. Mustafa Aydın / Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.191-218.

⁴⁵ Batı basını 2001’de açıklanan Ulusal Program’daki tedirgin ve özellikle reformlardaki kısıtlı ve ağır tavrı şaşkınlıkla karşılıyor ve Türkiye’nin böyle bir program ile Kopenhag Kriterlerini karşılamasının , dolayısı ile AB’ye üyeliğin de mümkün olamayacağını, ama bunun aynı zamanda Türkiye’nin bilinçli bir tercihi olduğunu dile getiriyorlardı. Örneğin: Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): : 30.02.2001 (Gerd Höhler: *Ewig Kandidat, niemals Mitglied?*)(*Sonsuza kadar aday, ama asla üye değil mi?*”) Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): (Günlük Gazete-Almanya): 20.03.2001 (Susanne Güsten: *‘Die Türkei bleibt die ewige Kandidatin’* (Türkiye sonsuza kadar aday olarak kalıyor))

⁴⁶ <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/ilerle04.pdf>

tam üyelik müzakerelerini başlamasını tavsiye eden raporunu, 262'ye 402 oyla kabul etti.⁴⁷ Alınan kararda “*Müzakerelerin ortak hedefi Birliğe üyeliktir*” ibaresinden hemen sonra yer alan “*Sonuçları önceden garanti edilemeyen bu müzakereler açık uçludur*”⁴⁸ düzenlemesi mantiken yanlış olmasa da ilke ve motivasyon bakımından ciddi bir sorunu da ortaya koyuyordu. Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler bağlamında “tarihi bir gelişme” olarak nitelenen bu kararlar, öncesinde ve sonrasında özellikle de Kıbrıs konusunda yaşanan sorunlara rağmen gerçekten de yeni bir dönemi işaret ediyordu. AB Dönem Başkanı Hollanda'nın Başbakanı J.P.Balkenende “*Bugün tarih yazdık, 21. yüzyıl Avrupası için tarihi bir karar aldık, Avrupa'nın geleceğine imza attık*” derken, Avrupa Komisyonu Başkanı J.M.Barroso “*AB, kapılarını Türkiye'ye açtı. Bugün Türkiye halkı, Avrupalı geleceklerini kucaklayacak. Bugün, Avrupa ve Türkiye tarihine önemli bir gün olarak yazıldı*” diyordu. S.Baykal'ın isabetle vurguladığı gibi ilişkilerde bu ne ilk ne de son “tarihi” adımdı, özellikle AB tarafında hala netleşmemiş bir Türkiye kararı olduğu bu kararda da gözlenebiliyordu.⁴⁹ Ancak her şeye rağmen yarım yüzyıla varan ilişkiler dikkate alındığında alınan kararın her iki taraf için de tarihi olduğunu söylemek de abartılı olmayacaktır.

1 Mayıs 2004'de Kıbrıs-RY'nin “Kıbrıs Cumhuriyeti adına AB'ye tam üye olmasının ardından Türkiye-AB ilişkileri, tıpkı daha önce 1981'de Yunanistan'ın AET'ye üye olması sonrasında yaşandığı gibi, daha farklı bir yapıya bürünmüştür. Gerek 17 Aralık 2004 kararında gerekse de 3 Ekim 2005'de müzakerelere başlanmasında ve ardından da müzakerelerin her aşamasında Kıbrıs sorunu en önemli sorun alanı olarak Türkiye'nin karşısına çıkmıştır. Buradaki sorun basit bir idari düzenlemenin ötesinde Kıbrıs-RY'nin müzakereleri fırsat bilerek kendisinin Türkiye tarafından “Kıbrıs Cumhuriyeti” olarak tanınmasını sağlamak arzusundan kaynaklanmaktadır. 17 Aralık 2004 Zirvesinde “Gümrük Birliği'nin Kıbrıs Rum Yönetimi dahil 10 yeni üyeye genişletilmesini öngören Ankara Anlaşması'nın ek protokolünün imzalanması (parafe edilmesi)” Türkiye tarafından Kıbrıs-RY'nin tanınmasına neden olacağı gerekçesi ile reddedilince, ara çözüm olarak Türkiye'nin bu konuda sözlü taahhüdü de bulunması ama en geç Türkiye ile müzakerelerin başlayacağı 3 Ekim 2005'e Türkiye'nin protokolü onaylaması gerektiği belirtilmişti.⁵⁰

2005 yılı Türkiye ile üyelik müzakerelerinin başlaması için hazırlık ve başta Kıbrıs olmak üzere bazı sorunların giderilmesi için yoğun çaba harcanan bir yıl oldu. 13 Haziran 2005'de Lüksemburg'da toplanan AB Dışişleri Bakanları, Ankara Anlaşması'nı Kıbrıs-RY'ni da kapsayacak şekilde genişleten Protokolü onaylandı. 30 Temmuz 2005'de ise Türkiye, AB

⁴⁷ Türkiye ile bütün zamanlarda sorunlar yaşayan AP'deki bu oylamada belki de ilk kez Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusu izleri uzun süre akılda kalacak bir gösteriye dönüşüyor ve AP içinde bir grup parlamenter oylarını üzerinde AB ve Türk bayrakları ile “Turkey-Yes”, “Türkei-Ja”, Türkiye-Evet” gibi ibarelerin bulunduğu afişlerle açıklıyorlardı.

⁴⁸ Zirve kararında biraz yumuşatılmış olsa da 'gerektiğinde kalıcı kısıtlamaların getirilebileceği' ve ayrıca “*aday ülkenin üyeliğin tüm gereklerini tam olarak üstlenecek durumda olmaması halinde, aday ülkenin Avrupa yapılarına en sıkı bağlarla bağlanması temin edilmelidir*” ifadelerine de yer verilmiştir. AB Konseyi Brüksel Zirve Kararları: Bulletin 12-2004, I.23.

⁴⁹ Sanem Baykal [2006] “1999 Helsinki'den 2004 Brüksel'e – Mukadder Üyelikten Ucu Açık Müzakerelere: Türkiye-AB İlişkileri” , Beş Deniz Havzasında Türkiye, Ed. Mustafa Aydın / Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.137-190.

⁵⁰ Zirve Sonuç Bildirgesi'nde bu konu aynen şöyle yer aldı (I.19): “*Avrupa Konseyi, Türkiye'nin, yeni AB üyesi ülkelerin katılımını dikkate alarak, Ankara Anlaşması'nın uyarlanmasına dair protokolü imzalamak yönündeki kararını memnuniyetle karşılamaktadır. Bunun ışığında, Türkiye'nin, “Türk hükümeti, Ankara Anlaşması'nın uyarlanmasına ilişkin Protokol'ü katılım müzakerelerinin fiilen başlamasından önce ve AB üyeliğinin mevcut durumu çerçevesinde gerekli olan uyarlamaların üzerinde anlaşmaya varılması ve tamamlanması ertesinde imzalamaya hazırdır” yönündeki deklarasyonunu memnuniyetle karşılamaktadır*” şeklinde yer aldı.

ile ilişkilerinin hukuki temelini oluşturan 1963 tarihli Ankara Antlaşması'nı, 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyesi olan 10 ülkeyi kapsayacak şekilde genişleten "Ek Protokol"ü imzaladı. Türkiye bu imzayı takiben, Ek Protokol'ü imzalamasının, Protokol'de "Kıbrıs Cumhuriyeti" adıyla ifade edilen Rum Kesimi'ni tanıdığı anlamına gelmeyeceğine yönelik deklarasyonu yayınladı. 29 Haziran'da ise Avrupa Komisyonu, 2005 yılı içinde Türkiye'ye yönelik olarak hazırlanması öngörülen belgelerden, "Türkiye İçin Katılım Müzakereleri Çerçevesi Taslağı" Kıbrıs konusundaki uzlaşmazlık nedeni ile birkaç farklı platformda ve zamanlarda gündeme gelse de en son şekli 2 – 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da düzenlenen AB Dışişleri Bakanları toplantısında verildi ve burada Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki katılım müzakerelerinin genel prensiplerini belirleyen Müzakere Çerçeve Belgesi onaylandı.⁵¹ Söz konu belgenin kabul edilmesini takiben yine 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan hükümetler arası konferansla Türkiye'nin AB'ne katılım müzakereleri resmi olarak başlatılmıştır. 3 Ekim 2005'de önce tarama süreci ile başlayan müzakerelerde ilk önemli aşama 12 Haziran 2006'da gerçekleşti ve taraması tamamlanan Bilim ve Araştırma faslında fiili müzakereler Lüksemburg'da düzenlenen Hükümetler arası Konferans'ta gerçekleşti. Fasılın açılıp kapanmasına yönelik Rum yönetiminin itirazları AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi'nde aşılarak, Türkiye'nin gerekli kriterleri yerine getirdiği belirtildi ve bu fasıl aynı toplantıda kapatıldı. Eylül 2006'da ise bütün başlıklarda taramalar tamamlanmıştır.

AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bütün dönemlerde ciddi karmaşa ve istikrarsızlıklarla yürüdüğü söylenebilir. Bu durum, AB ile Türkiye arasında tam üyelik müzakerelerine başlanmasının üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen değişmemiştir. Ancak nedenleri, kaynağı ne olursa olsun, Türkiye ile AB arasında güven zeminini bütünüyle zedeleyen bu istikrarsız ortam, özellikle Türkiye'nin motive olmasında son derece büyük handikaplar yaratmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliği konusunda zaman zaman Türkiye içinde de tereddütler olsa da asıl sorunun "Türkiye'li bir AB" ile "Türkiye'siz bir AB" kararını vermek durumunda olan AB'nin tavrında olduğu söylenebilir.

"Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: 1990-2005" başlıklı bu çalışmada, yukarıda sözü edilen gelişmeler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye ile AB (daha önce AET/AT) arasındaki ilişkilerin belirleyici unsurunun Türkiye'nin genelde Batı, özelde ise Avrupa güvenliğine sağlayacağı katkıyla doğrudan bağlantılı olduğu tezi sınanacaktır. Başka bir anlatımla AET/AT/AB'nin Türkiye ile ilişkilerinde Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik öneminin asıl belirleyici olduğu ve 1990 sonrası ilişkilerdeki tikanıklık ve açılımların da bununla ilişkili olduğu, bununla bağlantılı olarak AT/AB'nin soğuk savaş sonrasında yeterli ve kapsamlı bir Türkiye politikası geliştiremediği, bunun da ilişkilerde tikanıklıklara neden olduğu; gelecekteki ilişkileri de küresel ya da bölgesel bu jeostratejik gelişmelerin belirleyeceği tezi sınanmaktadır.

Bu ana tezle birlikte alt tezler olarak:

- AB'nin Türkiye konusunda net bir politika belirleyemediği ve politikasını temel olarak zaman kazanma ve sürece yayma üzerine bina ettiği; "Türkiye'li bir AB" ile "Türkiye'siz bir AB" arasındaki derin farklılık konusunda tercihin yapılamadığı, bu bağlamda da Türkiye konusundaki tartışmaların temel olarak AB'nin kendi içi sorunu olduğu;
- AB için Türkiye kararının önemli avantajları ve riskleri içinde barındıran bir karar olduğu, Anayasa da dahil olmak üzere önemli politik konularda ortak politika

⁵¹ <http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/SonGelismeler/muzakerecerceve.doc>

üretme becerisine hala ulaşamayan AB'nin Türkiye konusunda net bir karar vermesinin kolay olmayacağı;

- AB'nin kararsızlığı ve jeopolitik ufuk darlığının Türkiye'nin motivasyonunu doğrudan etkilediği;

- Türkiye ile AB arasında Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte Avrupa için Türkiye'nin yakın güvenlik-stratejik öneminin azaldığı düşüncesinin Avrupa'da egemen olduğu;

- Avrupa'da Türkiye'yi nereyse bütünüyle dışında bırakan yeni bir kimlik heyecanının yaşandığı ve Türkiye'nin bu kimlik alanı içinde yer almadığı için AB'ye üye olamayacağı şeklindeki yaklaşımın önemli bir ağırlık kazandığı; bunun karşısında AB'yi daha kültürel-tarihi bir kimlikten daha çok hukuk devleti-insan hakları-demokrasi-piyasa ekonomisi gibi ilkelere dayanan çok kültürcü bir yaklaşımın Türkiye'nin üyelik perspektifine destek verdiği;

-AB kimliğinin tanımlanmasında Türk kimliğinin önemli bir rol oynadığı, bu rolün "dar" tanım yapmak isteyenler için kimliğin "sınırı", ya da "ötekisi", "geniş" tanım yapmak isteyenler için ise kimliğin "zenginliği", "çoğulculuğu" olarak değerlendirilmekte olduğu;

- AB'nin Türkiye'yi mümkün olan en az maliyetle, yani karar mekanizmalarına almayarak yanında tutabilmek için çaba gösterdiği;

-Türkiye'nin AB içinde yer almasının AB'nin küresel gelişmeler karşısında nasıl bir politika izleyeceği ve kendi sürdürülebilirliğini nasıl temellendirdiği ile ilişkili olduğu; - AB'nin Türkiye politikasının her geçen gün daha çok duygusal temeller üzerine oturdu, ama aynı dönemde Türkiye'nin çok daha rasyonel gerekçelerle AB ile ilişkileri talep ettiği;

- Türkiye'nin AB (AET/AT) ile ilişkilerinin AB içindeki en önemli aktörünün Almanya olduğu, Almanya'daki iç ve dış politik gelişmelerin Türkiye'nin AB ile ilişkilerine diğer bütün AB üyesi ülkelerden daha çok etkide bulunduğu, bu bağlamda Almanya'daki Hristiyan Demokrat (CDU/CSU) ve Hür Demokrat Parti (FDP) koalisyonu (1990-1998) ile Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve Birlik-Yeşiller Partileri koalisyonu (1998-2005) arasındaki AB'yi algılama bazında ortaya çıkan farklılığın Türkiye'nin AB ile ilişkilerine de büyük ölçüde yansıdığı;

- AB-Türkiye ilişkilerinin Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi sonrasında da küresel ve bölgesel gelişmelere son derece duyarlı olduğu ve bu çerçevede de özellikle ABD'nin ilişkilerde önemli rol üstlendiği, başka bir anlatımla en önemli ve etkili "dış faktör" olduğu;

- Türk politikacıların özellikle Orta Asya ve Kafkaslarda yaşanan değişimin rüzgarı ve ABD'nin büyük desteği ile heyecanla ilgi gösterdiği "bölgesel güç" olma çabasının 1993'de artık yerini gerçekçiliğe bıraktığı, Türkiye'nin AB dışında herhangi bir ciddi alternatif bulamadığı, bunun için de 1993 sonrasında "AB trenini" yakalamak adına zaman zaman kesintiler ve çelişkilerle de olsa ciddi çaba sarfettiği;

- AB ile Türkiye arasında Soğuk Savaş sonrasında ortak jeopolitik kültürün ciddi bir sarsılma geçirdiği ve AB'nin "demokratik ufkunun", Türkiye'nin ise "stratejik ufkunun" ön plana çıktığı, bu durumun ilişkilerde ciddi krizlere neden olduğu;

- 11 Eylül 2001 sonrasında "ortak jeopolitik kültürün" farklı öncelikler ve ihtiyaçlar çerçevesinde olsa da yeniden oluşmaya başladığını, bu nedenle de AB içinde Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakanların sayılarının arttığı;

- AB kamuoyunda her ne kadar Türkiye'ye üyelik konusunda verilen destek en alt seviyede olsa da, 1994-2002 arasında % 31.7 olan ortalama desteğin son derece yüksek olduğu, dahası genelde AB toplumlarının yeni üyelere soğuk baktığı;

- Türk kamuoyunda AB için verilen desteğin doğrudan AB'nin güvenilirliği ile ilgili bir sorun olduğu, yani "AB kuşkuculuğu"nın Türkiye'de AB'yi istememek değil, AB'nin Türkiye'yi son aşamada almayacağına olan inancın belirlediği,
- Bütün olumsuzluklar ve çatışmalara rağmen Türkiye'nin 1990'a göre AB'ye olmasa da Avrupa'ya daha çok yakınlaşmış olduğu;
- "Batıcı-İlerlemeci" Türk elitinin bu süreçte ciddi bir bölünme yaşadığı ve bu kesimin "ulusal çıkar"lardan daha çok "bağımsızlıkçılık" ve "ulusal onur" kavramlarının ön plana çıkarıldığı bir politika geliştirdikleri;
- Türkiye'de aynı zamanda "çevre" olarak tanımlanabilecek muhafazakar-dindar kesimlerin Türkiye'de politika ve ekonomide daha fazla pay alabilmek için özellikle de 2000'li yıllarda AB projesine genel olarak araçsalılık bağlamında yaklaştıkları ve AB'ye destek verdikleri;
- AK Parti Hükümeti'nin de benzer biçimde AB'ye bir amaç ya da vizyon olarak değil, büyük ölçüde araç olarak baktıkları;
- Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin ortak jeopolitik kültürün gelişmesiyle yakından ilişkili olduğu ve gelecekte de ilişkileri temelde bunun belirleyeceği;
- Yunanistan, Kıbrıs-RY ya da bir başka unsurun Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri temelden etkileyecek kararları uygulama yeteneğine ancak AB içindeki büyük güçlerin destek vermesi ile ulaşabilecekleri, aksi halde varlığı ile yokluğunun 450 milyonluk AB'yi bütünüyle farklı kılacağı Türkiye projesinin AB'nin genel karar vericileri tarafından bu tür ikili sorunlara teslim edilmeyeceği;
- Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin iç politikada son derece önemli etkileri olduğu ve iktidarların AB'yi iç politikada dönüşümün bir aracı olarak da kullandıkları tezleri sınanmıştır.

Çalışmada gelişim, kronolojik, ampirik ve çoğunlukla da AB'deki yaklaşımların yansıtılması şeklinde ele alınmaya çalışılmış, teorik yaklaşımlarla bu gelişmeler arasındaki ilişkiler sınırlı tutulmuştur. Ancak burada temel olarak klasik realist uluslar arası yaklaşımlar yerine çoğulcu teoriler benimsenmiş ve konuyu daha iyi açıklayacağı düşünülmüştür.

Çalışmada birincil ve ikincil kaynaklardan yoğun biçimde yararlanılmış, hem konunun aşırı güncel olması hem de ilişkilerdeki kamuoyu etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için başta Almanya olmak üzere Batı yazılı medyası ile Türk medyasının yaklaşımları aktarılmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın I. Bölümünde Osmanlı'dan Cumhuriyete, Cumhuriyetten 1959'a kadar Türklerin Avrupa ile etkileşimi aktarılmış, aynı bölümde Türkiye'nin AET'ye başvurusunun her iki taraf için mantığı ve "Ankara (Ortaklık) Anlaşması" temelinde bunun hukuki-kurumsal yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

"Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-AT/AB ilişkilerinde İlk Önemli Test: Gümrük Birliği Süreci" başlıklı II. Bölüm, 1993'den sonra Türkiye'de AB dışında kalma endişesinin büyük rol oynadığı ama aynı zamanda 1963 Ortaklık Anlaşması ve 1973 Katma Protokol ile belirlenen bir sürecin son aşaması olan AB ile Türkiye arasında gerçekleşen Gümrük Birliği konusu ele alınmaktadır. Gümrük Birliği süreci hem AB hem de Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası ilişkilerinin ipuçlarını vermesi bakımından ekonomik-mali bir konu olmaktan çok daha fazla siyasi bir konu olarak süreçte son derece etkili olmuştur.

Çalışmanın III. Bölümü "Gümrük Birliği'nden Kopenhag Zirvesine Türkiye-AB ilişkileri: 1996-2002" başlığı ile son derece önemli bir dönemi ayrıntıları ile ele almaktadır. Bu dönemde bir taraftan Türkiye'nin yaşadığı son derece ağır ekonomik ve siyasi kriz ve terör,

hem de AB’de yaşanan tarihi gelişmeler paralel biçimde ele alınmış, Kardak Krizi, Kopenhag Kriterleri, Gündem-2000 raporu, Lüksemburg Kararları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu bölümde Gümrük Birliği konusunda ekonomik-mali yönleriyle kısa bir değerlendirme de yapılmıştır.

Çalışmanın IV. Bölümü, “Lüksemburg’dan Helsinki’ye: Dışlanmışlıktan Adaylığa: Aralık 1997-Aralık 1999” başlığı altında Almanya’daki iktidar değişikliği, Abdullah Öcalan’ın Suriye’den kaçıışı ve Yunanistan’ın Büyükelçiliğinde ele geçirilmesi, depremler ve “deprem diplomasisi”, AGİT Zirvesi ve ABD’nin ilişkilere ağırlığını koyması, Türkiye ile Yunanistan arasında ortaya çıkan şaşırtıcı olumlu hava, Helsinki’de Türkiye’ye “adaylık” statüsünün verilmesi, Katılım Ortaklığı Belgesi, Ulusal Program, Türkiye’de reform dönemi, Kıbrıs’ta Annan Planı ve diğer gelişmeler ele alınmıştır.

“Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Kopenhag Siyasi Kriterleri” başlıklı V. Bölüm, Türkiye’nin bu konulardaki sorunlarının analizi ve gerçekleştirdiği reformları ele almaktadır.

“Türkiye’nin Yeni Jeopolitik-Jeostratejik Konumu: Eski İlişkiler-Yeni Oluşumlar” başlıklı VI. Bölüm, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin temel zemini olarak kabul edilen Türkiye’nin jeopolitik-jeostratejik önemine ayrılmıştır. Burada Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı için ve özellikle de AB için öneminin arttığı, ama bunun algılanmasının zaman aldığı, AB’nin kendine özgü ortak dış ve savunma politikaları geliştirme ihtiyacının ortaya çıkması ile Türkiye konusundaki kimlik bağlamındaki dışlayıcı politikaların yerini yakınlaşmaya bıraktığına dair değerlendirmeler ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Avrupa Ortak Güvenlik ve Savunma Politikaları ve Türkiye’nin rolü, bunun ilişkilere yansımaları incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise, genel olarak tezlerin ne ölçüde doğrulandığı ve bu çerçevede Türkiye-AB ilişkilerine yönelik öngörülere yer verilmiştir.

I. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) - Avrupa Topluluğu (AT) – Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye Arasındaki İlişkiler: 1959-1989

A. “Avrupa” („Europa“) ve Türkler: Genel Hatları ile Tarihte İlişkiler

Türkiye ile Avrupa, sonra da neredeyse Avrupa ile özdeş tutulan bir kurum haline gelen AB arasındaki ilişkileri anlayabilmek ve analiz etmek için, bu ilişkilerin karmaşık geçmişini de mutlaka göz önüne almak gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler, diğer AB üyesi ya da adayı olan ülkelerin ilişkilerinden oldukça farklılaşmaktadır. Türklerin 1071’de Anadolu’ya kalıcı olarak adım atmaları ile başlayan ve günümüze kadar evrilen ilişkiler, sadece Türkiye için değil, Avrupa için de her şeyden daha çok “kimlik”-“aidiyet” bağlamında kendini korumakta ve sürdürmektedir. Yani hem Türkiye hem de Avrupa için yüzyılları aşan çatışmalar ve etkilenmeler ile geçen süreç, aynı zamanda karşılıklı kimlik tanımlamasının da ortaya çıkmasına neden olmuştur denilebilir. Bugün bile genel olarak Avrupa kimliğinin “ötekisi” olarak nitelenen Türk kimliğinin yüzyıllardan beri kendi içinde yaşadığı dönüşüm ve Türkiye’nin “Batılı”, “Avrupalı” olma konusundaki kararlılığı, ilişkileri daha da karmaşık bir hale getirmektedir.⁵² Çünkü modern Avrupa’nın oluşumunda en etkili harici gücün, yani Avrupa kimliğinin “ötekisi”nin Osmanlı İmparatorluğu olduğu düşüncesi yaygın bir kabul görmektedir. Yani başat bileşeni “İslam” olarak kabul edilen Türk kimliği, genelde Avrupa’nın kendi kimliğini tanımlayabilmesi, birlik ve bütünlüğüne zemin hazırlayabilmesi için tehdit olarak algıladığı ve olumsuz terimlerle resmettiği bir “öteki”dir.⁵³

“Avrupalı” olmanın olumlu bir şey olduğuna dair kanının yerleşmesi, hatta toplumsal ve kurumsal anlamda her “iyi”, “başarılı”, “çağdaş” olanın “Avrupalı” olarak nitelendiği ideolojik, sosyolojik ve hatta psikolojik baskı, önce Osmanlı’da, ardında da Cumhuriyet döneminde Avrupalı olunduğuna dair savın önemli bir değer olarak savunulmasına da neden olmuştur. Üstelik bu durum, yüzyıllarca Avrupa için “düşman”, “öteki”, “işgalci” olarak nitelenen bir mirasın, dahası Kurtuluş Savaşını Avrupalı Emperyalist güçlerin işgaline karşı direnerek veren bir ülkenin benimsediği bir hedef olarak durumu daha da karmaşıklştırmıştır. Bu hedef neredeyse “Avrupa’ya rağmen Avrupalı!” (“Batı’ya rağmen Batı’lı!”) olma iddiasında bir nitelik de kazanmıştır. Hem Osmanlı’nın son döneminde hem de Cumhuriyet’te Avrupalı olmak “toplumsal” olandan daha çok “devlete” yapılan vurgu ile savunula gelmiştir. Haklılığı ya da mantığı eleştirilse de Türkiye’nin Avrupalı olup olmadığına dair tartışmalar hem Türkiye’nin Avrupa ile ilişkilerini hem de Avrupa’nın kendi kimlik tanımlamasını yakından ilgilendiren bir konu olmuştur.

“Avrupa’yı kurduk, şimdi sıra Avrupalıları yaratmakta” cümlesinin çarpıcı biçimde dile getirdiği “Avrupalılık tartışmaları, günümüzün en önemli kültür-politik konularından birisi haline gelmiştir.⁵⁴ Peki “Avrupa” ve “Avrupalı” nedir? Kültürel bir kavram mı, dinsel mi, coğrafi mi, etnik mi, tarihi mi, hukuki mi, yoksa sosyolojik bir kavram mıdır? “Avrupalı”

⁵² Bu konuda ilginç bir çalışma için Bkz.: Margret Spohn [1993] *Alle Getürkt, 500 Jahre (Vor)Urteile der Deutschen über die Türken*, Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg, BIS Verlag;

⁵³ Nuri Yurdusev [1997] *Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türkiye*, in: *Türkiye ve Avrupa*, Ed. Atila Eralp, İmge Yayınevi, Ankara, s. 61 ve 68.

⁵⁴ İtalyan Siyasetçi Massimo d’Azeglio’nun 1870’de İtalya’da gerçekleşen bütünlüşme için söylediği “İtalya’yı kurduk, şimdi sıra İtalyanları yaratmaya geldi” sözlerinden B.Edenir tarafından uyarlanan bu söz, aslında önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Burak Edenir [2005] *Avrupa Kimliği*, Ümit Yay., Ankara, s. 13.

olmanın herkesin üzerinde uzlaştığı genel bir tanımı hala yoktur.⁵⁵ Bir “grup” kimliği, bu anlamda da bir “üst kimlik” olarak tanımlanabilen modern Avrupa kimliğinin şekillenmesinde onbeşinci yüzyıldan itibaren gerçekleşen ulus-devletlerin yükselişi, Avrupa toplumlarında yaşanan ve Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma hareketlerinin itici güç olduğu büyük dönüşüm ya da laikleşme; Avrupa’nın denizaşırı bölgelere yayılması ve nihayet “öteki”lerin kurduğu baskı bu süreçte belirleyici faktörlerdir. Toplumsal ve kültürel anlamda bir Avrupa kimliğinin oluşumu ise Hristiyanlığın vesayetinden kurtulunan ondokuzuncu yüzyılda gerçekleşebilmiştir.⁵⁶

Avrupa kimliği konusundaki tartışmalar ve tanımlama çabaları yeni bir olmamakla birlikte, modern kimlik tanımlamaları bağlamında İkinci Dünya Savaşı’nın ve özellikle de Soğuk Savaş döneminin ideoloji ağırlıklı kamplaşmalarının tartışmaya yeni bir boyut getirdiği açıktır. İki İdeolojik Bloklı dönemin yani Soğuk Savaş döneminin sona erdiği 1990 sonrasında bu konudaki tartışmaların niteliği de ciddi ölçüde farklılaşmıştır. Her ne kadar, 1945’e kadar olan dönemde de Avrupa halklarının barış içinde bir arada yaşadıkları çok söylenemese de, 1945’de Rusların Avrupa’da ideolojik-ekonomik ve askeri anlamda işgal bölgeleri oluşturmaları, “bütünleşme miti”nin önündeki en önemli “mazeret” olarak sunuldu. 1950’lerin başında Avrupa’daki birliklerle ilgili olarak yaşanan gelişmelere damgasını vuran Jean Monnet’nin “Avrupa hiçbir zaman var olmadı... birilerinin onu gerçekten yaratması gerekir!” sözleri ile ortaya koyduğu hedef çerçevesinde ortaya çıkan yeni Avrupacılık fikirleri önemli bir kırılmaya da işaret eder.⁵⁷ Ancak AET’nin kurulması ile başlayan sürecin en önde gelen belirleyici unsuru Avrupa’daki ideolojik bölünmüşlük idi. İşte 1989’da Soğuk Savaşın çatışmalı ve güvenlik merkezli politikalarını temsil eden Berlin Duvarının yıkılmasının ardından yaşanan gelişmeler, yeni bir Avrupalılık heyecanını da beraberinde getirdi. Böylece “Avrupa” adeta yeniden keşfedildi.⁵⁸ Ön plana çıkan özellikler ise “güvenlik ve dayanışma, çatışmalardan uzak kalma” yerine “ortak kimlik” tanımlamaları oldu. Bu dönem aynı zamanda başarısı kanıtlanmış bir entegrasyon projesi olan AET-AT’nin de neredeyse “Avrupa” ile özdeş tutulması eğilimi de yarattı. AET’yi kuran Roma Anlaşmasının 237. maddesi, Topluluğa ancak Avrupalı devletlerin üye olabileceklerini öngörmüştü. Ama bu Avrupalılığın ne olduğu 1993’de Kopenhag Zirvesinde belirlenen kriterlerle bir anlamda somutlaştırıldı ve Avrupalılık sadece bir coğrafi aidiyet değil, aynı zamanda bir ilkeler bütünü olarak tanımlanmış oldu.

Türkiye 1959’da Roma Anlaşmasının 237. maddesine referans vererek, yani kendisini bir Avrupa devleti olarak görerek “ortak üyelik” için başvurmuş, bu kısa bir tereddüdün ardından, Soğuk Savaş dönemi koşullarının da yardımı ile kabul edilmişti. Türkiye’nin 1987’de yaptığı “tam üyelik” başvurusu da aynı maddeye, yani “Avrupalı olma” ilkesine dayanıyordu. Ancak AET ve AT’nin en üst düzey karar alma kurullarının oy birliği ile kabul edilen bu başvurular ve neredeyse 50 yılı bulan ilişkilere rağmen hemen her dönemde Türkiye’nin Avrupalılığı ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Türkiye’nin Avrupa’nın doğrudan güvenliği için sahip olduğu önemin azalmasına paralel olarak belirgin biçimde artış göstermiştir. İngiliz yazar T.Ash’ın dediği gibi herkesin kendine göre bir Avrupa belirleyip, “Avrupa adına” konuşmayı tercih etmesi⁵⁹ ve daha da önemlisi 1990 sonrasında Soğuk Savaş Sonrası dönemde kimlikler konusunda

⁵⁵ Ludger Kühnhardt / Hans-Gert Pöttering [1991] Europas vereinigte Staaten, Annaeherung an Werte und Ziele, Edition Interfrom, Zürich, s.9 vd.

⁵⁶ Yurdusev [1997] Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türkiye, s.30 ve 47.

⁵⁷ Edenir [2005] Avrupa Kimliği, s.103.

⁵⁸ Ludger Kühnhardt [2002b] Devrim Zamanları (Çev.: Hüseyin Bağcı-Şenay Plassman) Avrasya Araştırmaları Merkezi, Ankara.

⁵⁹ Garton T. Ash [1996] In Namen Europas. Deutschland und der geteilte Kontinent, Fischer Verlag, Frankfurt am Main.

yaşanan “Rönesans”ın da etkisi ile Avrupalıların en sıcak gündem maddelerinden birisi Türkiye’nin Avrupalılığı konusu olmuştur. 2002-2004 arasında AB için bir Anayasa hazırlamaya yönelik olarak oluşturulan AB Konvansiyonu bile Avrupalılığın nasıl tanımlanacağı konusunda tam bir uzlaşıya varamamıştır. Türkler, kendilerini “öteki” olarak tanımlayan bir birliğin içinde “onlardan biri” gibi yer almak için ısrarla çaba gösterirken, Avrupalılar da –kapalı kapılar ardından farklı düşündüklerini ifade etseler de- hem “Batı dostu” olan ve yönünü Avrupa’ya çeviren bir ülkeyi tehlikeli alanlara itmemek; hem de her dönemde farklı bir konseptte olsa da bir biçimde var olan güvenlik kaygılarını gidermek için, çoğunlukla Türkiye’yi Avrupalı bir ülke olarak gördüklerini beyan etmişlerdir. Tarih içinde olaya bakıldığında da Avrupalıların Osmanlıya yaklaşımlarında tıpkı günümüzde olduğu gibi jeostratejik-jeopolitik faktörlerin birinci derecede rol oynadığı görülmektedir. Örneğin Avrupalı güçlerin Osmanlılarla birlikte Ruslara karşı savaştıkları Kırım Savaşı (1856) sonrasında yapılan Paris Barış Antlaşması’nda Osmanlı Devleti de resmen bir Avrupalı Devlet olarak sayılmıştır.⁶⁰ Ancak bu açılımın temelde dönemin koşulları içinde üretilen “taktik” bir açılım olduğu, Osmanlı’nın bırakın “Avrupalı” olması, tam tersine “Avrupa’nın düşmanı”, “işgalci bir barbar güç” olarak nitelenmesi ile ortaya çıkmıştır. Eski gücünü yitirmiş Osmanlı Devleti, “Şark-Doğu Sorunu” (*Orientalische Frage*) olarak adlandırılan milliyetçilik duygularının Avrupalı güçlerce Balkanlarda ve Güney-Doğu Avrupa’da körüklenmesi ile bütünüyle parçalanmaya çalışılacak, hatta bu çabanın bir boyutu da “Avrupalılık” olacaktı.

Kendisi Batılılaşma çabaları içindeyken Batılı güçlerin darbeleriyle çöken Osmanlı’dan geriye kalan genç Cumhuriyet, bir taraftan batılılaşma hedefini Mustafa Kemal Atatürk ile çok daha belirgin ve kararlı bir ideoloji haline getirdi, öte taraftan da çok iddialı olmasa da kendine yeterli, dış dünya ile düşmanlıkları azaltmaya çalışan ve mümkün olduğunca da tarafsız kalarak, içinde bulunduğu sıkıntılı coğrafyada istikrar kazanmaya çalıştı.⁶¹ Bu çabaların bir diğer ayağı ise, bir kez daha Batı Avrupa’ya yakınlaşmak oldu. Bu ilişkiler ve algılamalar günümüze kadar karşılıklı politikaları ve ilişkileri de belirleyen faktör oldu. Hatta Batı Avrupa için Osmanlı’ya karşı verilen mücadele bir başka yönü ile Hristiyan ülkelerin İslami tehdide karşı başarılı bir mücadelesi olarak da nitelendirildi.⁶² Birinci Dünya Savaşı ve ardından yeni Cumhuriyetin kurulmasını sağlayan Kurtuluş Savaşının ardından, Türkler ile Avrupalılar arasında yeni bir ilişki dönemi başlamıştır. Bu ilişki dönemine iki önemli faktör damgasını vuracaktır. Bunlardan birincisi yeni gelişmeler

⁶⁰ Aktaran: Ludger Kühnhardt [2003a] “Die Türkei und Europa” in: Mut-Forum für Kultur, Politik und Geschichte, Nr.431, s.43.

⁶¹ Osmanlı’dan Cumhuriyete geçiş dönemi için Bkz.: Bernard Lewis [1991] Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev. Metin Kırıatlı, TTK Basımevi, Ankara, London; Şerif Mardin [1962] The Genesis of Young Ottoman Thought, Princeton; Dankwart A.Rustow [1973] The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective, in Kemal H. Karpat (Ed.) Social Change and Politics in Turkey, Leiden, s. 93-120; Ezel und Stanford Shaw [1977] History of Ottoman Empire and Modern Turkey, 2 vols., Cambridge University Press; Kemal H.Karpat [1996] ,The Ottoman Rule in Europe From the Perspective of 1994’, in: Vojtech Mastny and R.Craig (Eds.) Turkey between East and West: New Challanges for a Rising Regional Power, Boulder, Colo.: Westview Press, s.1-44; Halil İnalcık [1993] The Middle East and the Balkans under Ottoman Empire: Essays on Economic History of the Middle East, Bloomington, India University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series, Vol.9; Michael W. Weithmann [1997] Atatürks Erben auf dem Weg nach Westen, Die Türkei im Spannungsfeld zwischen Nahost und Europa, Wilhelm Heyne Verlag, München; Erik J. Zürcher [1993] Turkey: A Modern History, London-New York; Halil İnalcık [1997] “Turkey and Europe: A Historical Perspective”, Perceptions-Journal of International Affairs (Ankara), 2: 1, pp.76-92, Fikret Adanır [1995] Geschichte der Republik Türkei, B.I.-Taschenbuch Verl., Mannheim.

⁶² „Bugüne kadar ilişkileri ve politikayı belirleyen bu tarihe göre Batı Avrupa Hristiyan Ülkelerin İslami tehdide karşı başarılı bir savunması şeklinde anlaşılmaktadır.” Karşılaştırınız: Kramer, Heinz [1988aa] Die Europäische Gemeinschaft und die Türkei, Entwicklung, Probleme und Perspektiven von einer schwierigen Partnerschaft, Internationale Politik und Sicherheits-Stiftung Wissenschaft und Politik/ SWP, 21, Nomos Verlag, Baden Baden, 1988a, s.13.

ışığında bütün Avrupa’da ortaya çıkan yeni güvenlik kaygıları, ikincisi ise Türkiye’nin kararlı Batılılaşma hedefidir.⁶³ İşte bu iki faktör, aslında yakın tarihlerine bakıldığında biri birinin karşıtı olan iki cephe arasında yeni ilişkiler için önemli bir olanak sağlamıştır.

Türkiye’nin Batı özellikle de Avrupa ile uzun ve karmaşık tarihi, son elli yılda Avrupa’daki yeni ekonomik, siyasi ve güvenlik oluşumlarından ayrılamaz. Bu ‘çok yönlü (“multi dimensional”) ilişkinin⁶⁴ ana vurgusu olan ‘Avrupalılık’, Avrupa’da başlayan kurumlaşma süreci ile birlikte ortaya çıkan Avrupa Konseyi, OECD (OECC), NATO, AET vb. kurumları Türkiye için bir ‘tanınma platformu’ haline de dönüştürmüştür. İşte bir yönü ile ciddi bir “kimlik” sorunu olan bu konu, Avrupalıların en iddialı projelerinden birisi olan AET’nin ortaya çıkması sonrasında farklı bir boyut kazanmıştır. Türkiye için AET (sonrasında AT ve AB) Avrupalılık sürecini somut bir aşama ve zemine ulaştırma çabasının adı haline gelmiştir.

Türkiye’nin Osmanlı’da başlayıp Cumhuriyet döneminde olgunlaşan ve yoğunlaşan yeni Avrupa politikası, II.Dünya Savaşı’nın ardından Avrupa’da yaşanan gelişmelerin verdiği “avantajların” da kullanılması ile yeni boyutlara taşındı. Önce Japonya ve Almanya’ya savaş ilan etmiş ülkelerin bir araya geldiği ve ünlü Yalta Konferansı ile şekillenen⁶⁵ Birleşmiş Milletler’e ‘kurucu üye’ sıfatı ile katılan Türkiye, Mart 1947’de Truman Doktrini ile başlayan ve Marshall Planı ile de ekonomik olarak desteklenen Batılı daha doğru bir anlatımla Anti-Sovyet (Anti-komünist) yapılanma içinde yerini almıştır. Bunu 1948’de daha sonra adı OECD (Organisation of Economic Cooperation and Development) olan OEEC’ye üyelik, 1949’da Avrupa Konseyi’ne üyelik, 1950’de Kore Savaşına ABD liderliğinde giden BM adına gönderilen askerlere katılımın ardından 1952’de NATO’ya üyelik ardından da GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) ve Avrupa Ödemeler Birliği’ne (EZU- Europaeischen Zahlungsunion) üyelikler gerçekleşmiştir. Türkiye’nin bütün bu kararlı çizgisinde başta güvenlik, daha sonra da siyasi ve ekonomik kaygıların rol oynadığı açıktır.⁶⁶

İkinci Dünya Savaşının yıkıntıları arasından ABD’nin de yardımlarıyla kalkınma hızını artıran Avrupa’da barış ve güvenlik içinde yeni bir Avrupa yaratma idealinin mimarlarından olan Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schumann’ın 9 Mayıs 1950’de Avrupa’nın hayati önemdeki kömür, çelik üretim ve dağıtımının ortak bir uluslar üstü organın yönetimine verilmesini öneren teklifi, 18 Nisan 1951’de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nu kuran anlaşmanın Paris’te imzalanması ile çok önemli bir aşama kaydetmiştir. ‘Savaş sanayisinin ana maddeleri kömür ve çeliği artık biri birine karşı kullanmamak ve dolayısı ile savaşmamak’ amaçlı bu anlaşmayı imzalayan altı ülke AET’nin çekirdeğini de oluşturmuş oldular. Yine aynı amaç ve kararlılıkla 1-2 Haziran

⁶³ Osmanlı’da başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden “kendi değerlerine sahip çıkarak Batılı modern unsurları sisteme entegre etme biçimindeki devrim anlayışı hem Türkiye hem de Japonya’da benzer bir süreçle yaşanmıştır. Kühnhardt Türkçeye de çevrilen *Revolutionszeiten, Das Umbruchjahr 1989 im geschichtlichen Zusammenhang*” kitabında “Kemalist çağdaşlaşma hareketinin başarılı olmasında bu uyumu ve kararlılığın önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bkz.: Ludger Kühnhardt [2002a] *Devrim Zamanları*, (Çev.: Hüseyin Bağcı-Şenay Plassman) Avrasya Araştırmaları Merkezi, Ankara (Org. *Revolutionszeiten, Das Umbruchjahr 1989 im geschichtlichen Zusammenhang*, Münschen, 1994)

⁶⁴ Heinz Kramer [1996c] “Turkey and European Union: A Multi-Dimensional Relationship with Hazy Perspectives”, in: Vojtech Mastny / R.Craig Nation, (Eds.), *Turkey between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1996, 203-232.

⁶⁵ Yalta’da 3-11 Şubat 1945’de biraraya gelen Churchill, Roosevelt ve Stalin, beş ülkeye BM Güvenlik Konseyinde daimi üyelik ve veto hakkı tanınması üzerinde anlaşmışlardı.

⁶⁶ Bu konuda Bkz.: Hüseyin Bağcı [1990] *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Imge Kitabevi, Ankara. (kitabın genişletilmiş baskısı için Bkz: Hüseyin Bağcı [2001a] *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, 2. Baskı, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara.)

1955’de Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve ekonominin diğer bölümlerini de kapsayacak ve bütünleştirecek şekilde AET’nin kurulması kararları alındı. 25 Mart 1957’de AET ve EURATOM’u kuran anlaşmalar Roma’da altı ülke tarafından imzalandığında dünyada örneği olmayan çok önemli siyasi, ekonomik bir entegrasyon süreci “*Roma Anlaşması*” adıyla başlamış oldu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki güvenlik kaygıları ve ekonomik kalkınma ihtiyacı olan Türkiye’nin, bunlarla birlikte devlet ideolojisi haline getirdiği ‘Batılılaşma’ düşüncesinin de katkısı dikkate alındığında “Yeni Avrupa”ya ilgi duymasını doğal bir gelişim olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Bu arada, 1950’li yıllarda iyice belirginleşen ve gittikçe de yoğunlaşıp zaman zaman sıcak çatışmalara kadar varan Türk-Yunan ilişkilerinin Türk Dış Politikasına bu alanda da büyük ölçüde yansıdığını eklemek gerekmektedir. Bu yapılanma içinde “Batı”yı Atlantik ötesindeki Amerika (özel olarak ABD) ve Avrupa olarak algılayan Türkiye için ABD öncelikle dış ve güvenlik politikaları bağlamında bir partner olarak algılanırken, Avrupa siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda farklı kurumsal işbirliği olanakları sunmaktaydı.⁶⁷ Zaten Kramer’in de vurguladığı gibi, güvenlik çıkarları, ekonomik avantajlar ve dış politik gereklilikler Batı Avrupa ile Türkiye arasındaki ilişkileri belirleyen temel faktörler oldular.⁶⁸

25 Mart 1957’de Roma’da Fransa, Federal Almanya, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda tarafından imzalanan ve 1 Ocak 1958’de yürürlüğe giren Roma Anlaşması, 1960 sonrasında Türkiye’nin Batı ile olan ve yukarıda tanımlanan temel ilişkilerin ana platformu olmuştur. Türkiye, AET’nin kurulmasından yaklaşık 18 ay sonra, 31 Temmuz 1959’da Topluluğa tam üye olmak için başvurmuştur. Önce Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET-AET) ardından Avrupa Topluluğu (AT-EG) daha sonra da Avrupa Birliği (AB-EU) evrimlerinden geçen Topluluk ile Türkiye’nin ilişkilerin artık 40 yıllık aşan bir geçmişi vardır. Eğer Türkiye ile AET/AT/AB arasındaki ilişkileri bir entegrasyon süreci olarak ele alırsak, bu sürecin ulaştığı noktanın her iki taraf bakımından da tatmin edici olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Ancak ilişkilerin çok yönlülüğü ve Türkiye ile Topluluk ülkeleri arasında daha başlangıçtan var olan ciddi farklılıkları dikkate alındığında, yine de ulaşılan aşamayı küçümsemek mümkün değildir. İlişkiler Kramer’in de vurguladığı gibi özellikle son onyıllarda “*duraklama ve geri gidişlerle damgalanmış*”⁶⁹ olsa da bugün Türkiye ile Topluluk arasında ekonomik, siyasi, güvenlik ve sosyal alanlarda ileri bir entegrasyonun var olduğu açıktır. Aslında işin tersinden okunması halinde de bugün var olan sıkıntıların temel nedeninin de Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerdeki bu asimetrik yapılanma, yani, “yüksek düzeyli ama parçalı entegrasyon” olduğu bile söylenebilir.

B. Türkiye’nin AET Üyeliği Konusundaki İlginin Temelleri

Türkiye’nin AET-AET’ye başvurusunda politik ve ekonomik gibi iki genel, Yunanistan ve “ideolojik tercih” (Batılılaşma) olarak da iki özel nedenden söz etmek mümkündür.⁷⁰ Ancak, daha sonra ayrıntıları üzerinde de durulacağı gibi, AET ile Türkiye’yi bir araya getiren ve hatta ilişkilerin her döneminde de etkili olan en önemli faktörün „güvenlik“

⁶⁷ Karşılaştırmız: Duygu Sezer Bazoğlu [1993] Turkey and European Idea, in: NATO’s Sixteen Nations, 38 (1993) 4, s.82-88.

⁶⁸ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.9.

⁶⁹ ibid, s.9.

⁷⁰ Bu konuda önemli bir çalışma için Bkz.: Selim İlkin [1990] “A Short History of Turkey’s Association with the European Community, in: Evin, Ahmet / Denton, Geoffery: Turkey and the European Community, Opladen, (1990), s.35-50; David Buchard [1985] *Turkey and the West*, Chatham House Papers 27, RIIA, London, 1985, s.60-68.

kaygıları olduğu söylenebilir. Bulunduğu coğrafya itibari ile bölgesel ve küresel değişimlerden en çok etkilenen ülkelerin başında gelen Türkiye'nin bu tercihinin, dönemin koşulları da dikkate alındığında son derece mantıklı esaslara dayandığı görülebilir.⁷¹

1. Siyasi: Batılılaşma-Avrupalılaşma- Batılı-Medeni Demokrasiler Ailesine Dahil Olma

31 Temmuz 1959'da AET'yi kuran Roma Anlaşması'nın 238. maddesine dayanarak tam üyelik talebi ile başvuran Türkiye'nin bu başvurusu, hiç kuşku yok ki sadece ekonomik çıkarlar ve güvenlik kaygıları ile açıklanamaz. Hatta asıl önceliğin Osmanlı'dan başlayan, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin daha da ileri götürerek benimsenen politik ve ideolojik tercihlerde olduğu söylenebilir.⁷² Bu perspektiften bakıldığında AT'ye üyelik isteği, sadece ekonomik ve güvenlik politikaları çıkarları değil, aynı zamanda Batılılaşma politikasının geriye döndürülemeyecek son adımı olarak da görülmüştür.⁷³ Kültürel ve coğrafi anlamda kimlik tanımlaması bugün de modern Türkiye'nin iç ve dış politikasının en hassas konularından birisi olmaya devam etmektedir.

1959'da başlayan görüşmeler 27 Mayıs 1960'da Türkiye'deki askeri darbe nedeniyle kesintiye uğradıktan sonra Ankara Anlaşması konusundaki çalışmalara 1963'de yeniden hız verildi. Yeni Başbakan İsmet İnönü'nün AET ve Türk Dışişleri uzmanlarınca hazırlanan taslağı onaylamadan önce 15 Mayıs 1963'de yaptığı toplantıda ortaya koyduğu kaygılarını Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin „*bu anlaşma bize bir yükümlülük getirmiyor ve böylece Batı'ya kanca atmış oluyoruz*” sözleri ile aşmış olmaları dikkat çekicidir 12 Eylül 1963'de Ankara Anlaşması imzalandığı gün çıkan Türk gazetesi Milliyet şu şekilde başlık atıyordu: „Artık Avrupalıyız!”⁷⁴

Yüzyılı aşkın bir zamandan bu yana izlenen Batı ile birlikte olma hedefi ülkenin ilerlemesi ve gelişmesinin yolunun da (hatta „tek” yolunun) bu olduğuna dayanmaktaydı. Bu anlayış ve amaç doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ülke yöneticileri hemen bütün batılı oluşum ve organizasyon içinde yer almaya çalıştı. Milletler Cemiyeti (Birleşmiş Milletler), Truman Doktrini ve Marshall yardımlarının dağıtım ve organizasyonunu da sağlamak için oluşturulan OECC (OECD), Avrupa Konseyi ve NATO'ya giriş bu konudaki Türkiye'nin kararlılığını göstermektedir. Hiç kuşku yok ki, yukarıda anılan organizasyonlara girmenin her birisi için özel nedenler de bulunmaktadır. Ancak Batı ile birlikte olmak ve batılılaşmak düşüncesi, hemen her girişimde temel zemin olmuştur. Türk batıcı elit ve yöneticileri arasında olumsuz „Doğu” nitelemesine karşın ilerlemeyi, modernleşmeyi temsil eden „Batı”lılık düşüncesinin bu vurgusu ve önceliği özellikle Türk diplomatlarında olmak üzere hemen her kesimde kendini göstermiştir.⁷⁵ Ülkenin siyasi ve ekonomik elitinin çoğunluğu için Batı Avrupa ile ilişkiler dış politik gereksinimlerin çok ötesinde bir konsepte algılanmaktaydı. Onlar için Türk Milletinin varlığı ve kimliği bununla doğrudan ilişkilidir. Burada söz konusu olan Batının bir mensubu olmasının ve Avrupalı ülke olarak tanınmasıydı.

⁷¹Bkz.: Meltem Müftüler Baç [2001] Türkiye ve AB::Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler, Alfa Yayınları, İstanbul, s.18.

⁷² Bu konuda Bkz.: Klaus-Detlev Grothausen, „Aussenpolitik”, in: Klaus-Detlev Grothausen (Hrsg.) Türkei, Südosteuropa-Handbuch, Band 5, Göttingen 1985, s.89-168

⁷³ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.18.

⁷⁴ Milliyet: 12.09.1963, sowie Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.42.

⁷⁵ Mesela Diplomat Zeki Kuneralp şöyle diyor: „Türkiye'nin geleceği Batı'dadır. Çünkü Batı ilerlemedir, modernleşmedir, doğu ise geri kalmışlık ve tehliktir. Aktaran: Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.18.

Yine bu temelle bağlantılı olarak Kramer'in de üzerinde durduğu gibi ,Türk yönetici elitinin Batılı-Avrupalı kurumlarda yer almayı, *Batı Avrupa Ailesinin demokratik ve sanayileşmiş "ailesine" aidiyet duymak ve Türkiye'nin modern, batılı bir toplum olması arzusunu onaylayan ve onaylatan bir araç*" olarak görmeleri önemli bir rol oynamıştır.⁷⁶

2. Güvenlik: Stratejik-Askeri

Türkiye'nin bulunduğu bölgenin özellikleri (Sovyetler Birliği) ve Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki belirsiz durum Türkiye'nin güvenliğinin Batı ile ilişkilendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. AET ekonomik ve siyasi bir oluşum olmakla birlikte ABD'nin açık desteğini de almıştır ve bu oluşumun aynı zamanda güvenlik alanında da kendini ortaya koyacağı beklenmekteydi. AET ile siyasi bağlantı, Türkiye'de, Batılı güvenlik sistemi içinde yer almanın önemli bir parçası olarak düşünülmüştür.⁷⁷

Hiç kuşku yok ki, coğrafi konumu dikkate alındığında 1945 sonrasında oluşan iki bloklu sisteme yönelik en zor durumda kalan ülkelerden birisi Türkiye'dir. Türkiye'nin hangi blokta yer alacağına ilişkin kararı, fiziki konumu, tehdit algılamaları, devletin ideolojisi ve yakın tarihteki gelişmeler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Türkiye'nin yöneticileri "Emperyalist güçlere" karşı yürütülen Kurtuluş Savaşı döneminde Sovyetler Birliği'nin desteğinin ve katkılarının inkâr etmeseler ve Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin bozulmamasını arzu etseler de, özellikle Cumhuriyet ile birlikte Batıya yönelmek ve Batılı Medeni toplumunun bir parçası olmayı tartışmasız tek ideoloji haline getiren Türkiye için seçenekler arasında önemli bir dengesizlik bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin sadece Batılı kampa karşı bir kamp oluşturması değil, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye karşı ortaya koyduğu ,agresif" politika da önemli kaygılar yaratmıştı. Stalin döneminde sıkça gündeme gelen Boğazlar üzerinde egemenlik hakkı ve Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesindeki bazı toprak talepleri endişeleri daha da artırmıştır. Her ne kadar Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği 30 Mayıs 1953'de "barış içinde bir arada yaşama" ilkesinin uygulanacağı ve Türkiye'den hiçbir toprak talebinin olmadığını Türkiye'ye bildirilmiş olsa da, güvensizlik ortadan kalmamıştır.⁷⁸ Bu güvensizlik Macaristan'daki özgürlükçü harekete 1956 yılı Sonbaharı'nda Sovyetler Birliği'nin verdiği şiddetli tepki, Türkiye'nin endişelerini daha da artırarak, Batı Avrupalı kurumlara yönelik isteğini artıran bir faktör olmuştur. Türkiye bu bağlamda hem ideolojik hem de reel-politik bir tercihte bulunarak, aynı zamanda ciddi bir risk de alarak, Batılı kampta yer almaya, diğer bir anlatımla Doğu-Komünist kampın karşısında yer almaya karar verdi. Türkiye Batılı kurum ve kuruluşların bütün oluşumlarında yer almayı hem ideolojik tercihleri hem de güvenlik kaygılarıyla son derece önemsemiştir. AET askeri değil siyasi ve ekonomik bir oluşum da olsa, Türkiye nin hem güvenlik hem de ideolojisi ile ilgili hedeflerini tamamlayıcı niteliği olan bir oluşumdur.

3. Ekonomik: Kalkınma ve Sanayileşme

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan beri Batılı siyasi ve ekonomik sistemi kendisine hedef olarak belirlemiştir. Daha Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya konulan iktisat politikaları Serbest Piyasa Ekonomisine yöneliktir. Bu bağlamda M.K.Atatürk'ün öncülüğünde yapılan

⁷⁶ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.22.

⁷⁷ 9 Ocak 1963'de Millet Meclisi'nde bir konuşma yapan dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin batı ile entegrasyon hedefi ve Türkiye'nin güvenliği ve gerçek bir barış ortamı için AET'nin gerekliliğini vurguluyordu. Bkz.: Esra Çayhan [1997] Düünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 37-38.

⁷⁸ Bkz.: Bağcı [1990] Demokrat Parti Dönemi, s. 72-79.

1.İzmir İktisat Kongresi çok önemli bir platform olmuştur. Ancak ülke kaynaklarının yetersizliği, sermaye birikiminin olmayışı, müteşebbislerin ortaya çıkamaması, dünya çapında devam eden savaş ekonomisi, ülke ekonomisinde tarımın çok büyük bir alan kaplaması ve belki de en önemlisi, Kapitalist dünyada ekonomik kriz yaşanırken bununla eş zamanlı bir biçimde Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğuna ait ülkelerde 1930’lu yıllarda planlı ekonomi sayesinde elde edilen ciddi başarılar vs. Türkiye’de ,*karma*’⁷⁹ denilen ekonomik politikaların uygulanmasına yol açmıştır. Devlet öncü sanayici ve ekonomik güç olarak ülkeye kapitalist bir ekonomik düzen getirme çabası içine girmiş, bunun için de beşer yıllık kalkınma planlarını uygulamaya sokmuştur. Çok partili siyasal hayata 1946’da geçen Türkiye’de 14 Mayıs 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti yeniden özel teşebbüse öncelik veren ve devletin ekonomik faaliyetlerini azaltmaya çalışan bir politika takip etmiş, bu politikasında da Marshall Yardımlarını ciddi bir kaynak olarak kullanmıştır. Ancak 1950’lerin ilk yarısında oldukça başarılı olan ve ülkenin hızla kalkınmasını sağlayan bu ekonomik politika, 1950’lerin ikinci yarısından itibaren ciddi bir darboğaza girmiştir. 1958’de Türk Lirası’nda büyük bir devalüasyon yapılması zorunluluğu doğmuş, o tarihte 2,80 TL 1 Dolar ederken, devalüasyon sonrasında 1 Dolar 9 TL’ye çıkmıştı. İşte 1959 yılında AET’ye başvurulmasında bu ekonomik darboğazdan çıkış arayışlarının da önemli katkısı olmuştur.⁸⁰ Adnan Menderes’in Başbakanlığındaki Hükümet, diğer avantajlarının yanı sıra AET’nin Türk ekonomisine olumlu katkılar sağlayacağı, ihracat ve ithalat imkânlarının artırılabilceği, bu ülkelere işçi göndererek hem ülkedeki işsizliği azaltmak, hem de onlardan gelecek dövizlerin ekonomiye önemli katkı sağlayacağını, mali yardımlar ve ucuz krediler alınabileceğini, ülkeye doğrudan yatırımların çekilebileceğini hesaplamışlardı.⁸¹ Yine ülke ekonomisinin yapısal değişiklikleri gerçekleştirebilmesi, dünya pazarlarına açılarak rekabetçi bir yapıya kavuşturulabilmesi bakımından da AT önemli bir hedefti.⁸²

Kramer’in de çok iyi biçimde vurguladığı gibi tarihi ve coğrafik nedenlerle Türkiye’nin güvenlik politikalarından farklı bir biçimde ekonomik Batı oryantasyonunu ABD’ye değil Avrupa’ya yönelik olması da AET’nin Türkiye bakımından mantığını daha net olarak ortaya koymaktadır.⁸³ Bu hedef ve ilişkiler biçimi daha sonraki dönemlerde de değişmedi. 1980 sonrasında Türkiye’de son derece ciddi bir ekonomik değişimi başaran Özal’ın politikalarının temel hedeflerinden birisi de Türkiye’yi ekonomik olarak Avrupa’ya bağlamaktır.⁸⁴ Bu durum daha önce sıkça rastlanılandan farklı olarak duygusal olmaktan çok daha fazla siyasi ve ekonomik rasyonellik üzerine bina edilen bir politikaydı. İhracat şansı, sermaye ve teknoloji ithalatı, Batı Avrupa’nın dünya finans ilişkilerindeki önemli yeri Özal için hem dış politik beklentiler ile son derece uyumlu bir çizgiydi hem de dış politik önceliklerin olmazsa olmaz araçlarından birisiydi.⁸⁵

⁷⁹ Gumpel buna „Mixed Economy” diyor: Bkz.: Werner Gumpel [1985a] „Wirtschaftssystem und Wirtschaftsentwicklung“, in Grothausen, Klaus-Detlev (Hrsg.) *Türkei, Südosteuropa-Handbuch*, Band 5, Göttingen 1985, s.333.

⁸⁰ Gümrükçü [1994] *Rechts(un)sicherheit in Europa?*, s.27.

⁸¹ Bkz.: Mükerrrem Hiç [1976] *The Importance of Turkey’s Development Strategy for her Integration into the EEC*, in: *Die Türkei auf dem Weg in die EG, Möglichkeiten und Probleme einer Vollmitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Gemeinschaft*, Werner Gumpel (Hrsg.) *Wirtschaft und Gesellschaft in Südosteuropa* 1, Oldenbourg Verlag, München, Wien, 1979, s.19-46.

⁸² Kramer [1988a] *EG und die Türkei*, s.20-21 sowie Gumpel, Werner (1985b) „Die Türkei und die Europäische Gemeinschaft“, in: Grothausen, Klaus-Detlev (Hrsg.) *Türkei, Südosteuropa-Handbuch*, Band 5, Göttingen 1985, s.461-471 sowie.

⁸³ Kramer [1988a] *EG und die Türkei*, s.21.

⁸⁴ Bkz.: Mehmet Barlas [1994] *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul.

⁸⁵ Bkz.: Haluk Günuğur [1996] „Turgut Özal ve Avrupa Birliği”, in: İhsan Sezal (Ed.) *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal*, İstanbul, 1996, s. 70-73; Gülten Kazgan: (1993) „External pressures and the new policy outlook” in Balkır, Canan / A.M.Williams (Ed.), *Turkey and Europa*, Pinter Pub., London, 1993, s. 69-99.

4. Yunanistan: “Siyasi-Psikolojik Faktör”

Türkiye’nin genel olarak dış politikasında ve özellikle de Batı Avrupa ile ilişkilerinde Yunanistan’ın çok özel bir yeri bulunmaktadır. İki ülke arasında Türklerin Anadolu’ya egemen olması özellikle de 1453’de İstanbul’un alınmasından bu yana yaşanan ilişkiler karşılıklı düşmanlık ve güvensizliğin yer etmesinde en önde gelen unsurdur. Biri birlerine karşı kurtuluş savaşları veren ve bağımsızlıklarına ulaşan, düşman imgelerini biri birinde bulan Türkiye ile Yunanistan arasında Cumhuriyet’in kurulmasının ardından kısa bir dönem M.K.Atatürk ve Venizelos arasında oluşturulan dostane ilişki dışında genel olarak kriz yaşandığı bir gerçektir. Bu krize 1950’lerden sonra Kıbrıs sorunu da yoğun bir biçimde eklenmiştir. Türkiye’nin ve Yunanistan’ın biri birlerini sürekli olarak izlemeleri ve hemen her alanda rekabet ediyor olmalarının en canlı platformlarından birisi de AET/AT/AB (AET/EG/EU) olmuştur.⁸⁶ Bunu Kramer ‘siyasi-psikolojik unsur’⁸⁷ olarak adlandırırken, ‘psychologische Antriebsmoment’ ya da ‘imitation complex’ olarak nitelemelere de rastlanmaktadır.⁸⁸ Hatta bazı yorumcular, Türkiye’nin AET’ye başvurusu neredeyse hiçbir reel değerlendirme yapılmaksızın, öncelikle Yunanistan’ın başvurusu dikkate alınarak yapıldığı görüşündedirler. Bu anlamda AET’ye başvuruyu yapan dönemin Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu’nun „Yunanistan kendisini boş bir havuza atsa bile onu yalnız bırakmaya gelmez, tereddüt etmeden siz de atlayacaksınız’ sözü, Türkiye’nin başvurusunun ardında Yunanistan faktörünün önemini yeterince ortaya koymaktadır.⁸⁹

Aslında Türkiye’nin dış politikasında öncelikler ve dengeler dikkate alındığında Yunanistan konusunun başlı başına bir belirleyici bir unsur olmasının çok da garipsenecek bir yönü de bulunmamaktadır. Bunun en canlı örneğini Yunanistan’ın AT’ye tam üye olduğu 1981’den bu yana son derece net olarak görmek mümkündür. Yunanistan topluluğa üye olmasının ardından Türkiye ile ilişkileri hemen her aşamada sabote etmeyi dış politikasının temel unsurlarından birisi haline getirmiştir. Mali protokollerin engellenmesi ile Avrupa Parlamentosu’nda fraksiyon farkı gözetmeksizin bütün Yunanistan temsilcilerinin her fırsatta Türkiye aleyhine kararlar aldıkları Türkiye’nin kaygılarının sadece ‘psikolojik’ bir refleks olarak adlandırılmasının çok da yeterli olmadığı açıkça göstermektedir.

Türkiye’nin yöneticileri için dış dünya ve özellikle de Batı Avrupa ile ilişkilerde Yunanistan ile (en azından) benzer statüye sahip olmak bir politik temel olmuştur. Yunanistan ile Türkiye arasında var olan dengenin korunması aslında Batı Avrupa ve ABD bakımından da sürekli dikkate alınan bir husustur.⁹⁰ 1981’de Yunanistan’ın topluluğa girmesi ile bu denge Yunanistan’ın lehine ciddi bir biçimde bozulmuş olsa da Türkiye ile ikili ya da topluluk çerçevesinde gerçekleştirilen hemen bütün politikalarda bunun izlerini görmek mümkündür. Kramer de „Batı Avrupa ile ilişkiler Yunanistan ile statü eşitliği bağlamında değerlendiriliyordu “ sözleri ile bu durumu anlatmaktadır.⁹¹

Yunanistan’ın 15 Temmuz 1959’da AET ye başvurusunun iki hafta sonrasında 31 Temmuz 1959’da Türkiye AET’ye başvuruda bulunmuştur. Türkiye ile Yunanistan biri birlerini tek başına bırakmayacak ve karşılıklı olarak dezavantajlı duruma düşmeyecek bir dış politika

⁸⁶ Buchard [1985] *Turkey and the West*, s.62.

⁸⁷ “politisch-psychologische Motiv” Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.23.

⁸⁸ Bkz.: Yeşilyurt [1999] Die Türkei und Europäische Union, s.30; Klaus-Detlev Grothusen “Aussenpolitik”, in: Grothusen, Klaus-Detlev (Hrsg.) *Türkei, Südosteuropa-Handbuch*, Band 5, Göttingen 1985, s.96-97.

⁸⁹ Karluk [1996] *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.392.

⁹⁰ Birand [2001]:Türkiye’nin Avrupa Macerası, s.51-60.

⁹¹ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.23.

anlayışını son elli yıllık dönemde her vesile ile ortaya koymuşlardır. Yunanistan faktörünün Türk Dış Politikası'ndaki, özellikle de AET/AT/AB konusundaki yerini anlamak bakımından 1959 yılında yaşanan şu diyalog oldukça çarpıcıdır: Yunanistan'ın AET'ye başvurduğu haberi üzerine harekete geçen Türk Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu, Türkiye'nin de hemen başvuruda bulunması için gerekli hazırlıkları yapar. Ancak bir belirsizlik vardır. İşte bunun için Başbakan Adnan Menderes'in Bakanlar Kurulu'nda konu ile ilgili olarak Bakanlarının görüşlerini sorar. Bakanlardan sadece birisi, Samet Ağaoğlu *"AET'nin ne olduğu, nereye gideceği belli değil, üstelik biz de hazır mıyız, bilemiyorum?"* şeklindeki tereddüdüne Başbakan Menderes'in cevabı çok ilginçtir: *"Ne demek, Yunanlıların Avrupa Birliği'ne girmesine Türkiye seyirci mi kalacak? Türkiye Cumhuriyeti bunun dışında kalmaz. Onların altından kalkıp da bizim başaramayacağımız ne olabilir ki?"*⁹² 31 Temmuz 1959'da başvurunun yapılmasının ardından da Yunanistan konusundaki gelişmeler Türk tarafınca çok yakından takip edilmiş, mümkün olduğunca Yunanistan'ın Türkiye aleyhine güç ve prestij kazanmasının yolu kesilmeye çalışılmıştır. Örneğin 1-2 Mart 1960'da AET Dışişleri Bakanları Konseyi'nin kararı ile Yunanistan ile ön görüşmelerin tamamlandığı ve resmi ortaklık görüşmelerine başlanması kararı alınınca, Türk Dışişleri Bakanı F.R.Zorlu, AET'yi oluşturan altı ülkenin Büyükelçilerini 17 Mart 1960'da Dışişlerine davet ederek sert bir memorandum vermiş ve Türkiye'ye yapılanın haksızlık olduğunu ifade etmiştir.⁹³ 27 Mayıs 1960'da DP iktidarını devirerek yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi de Türk-Yunan dengesinin gözetilmesi için uyarılarda bulunmuş, hatta bunu 'aksi halde Sovyetlere yanasınız' gibi bir tehditle de birleştirmiştir. Ancak bütün bu süreçte, AET tarafından izlenen politikaların dengesinin bozulmasında Türkiye'de başta Askeri darbeler olmak üzere, siyasi belirsizlik ve zaman zaman da yeteneksizliğin gelişmeleri Yunanistan'ın isteklerine ve çıkarlarına daha yakın hale getirmiştir.⁹⁴

⁹² Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.54.

⁹³ ibid, s.76.

⁹⁴ Bu rekabetin yolaçtığı ve aslında AET'yi de zor durumda bırakan gelişmeler önce AET'de 3 Mayıs 1960'da İngiltere'nin Portekiz ve İskandinav ülkeleri ile kurduğu EFTA ile, ardından da Türkiye'de Silahlı Kuvvetlerin 27 Mayıs 1960'da sivil iktidarı darbe ile görevden uzaklaştırması ile çok farklı bir güzergaha girmiştir. Her ne kadar ihtilal hükümeti 14 Ekim 1960'da AET'ye bir heyet göndererek ilişkilerin hem de eskisinden de hızlı bir biçimde geliştirilmesi ve yükümlülükler alınması konusunda hazır olunduğuna ilişkin talebini dile getirmiş olsa da, AET bu durumdan yaşadığı şaşkınlık ile bir süre karar alamamış, ardından da biraz da Türkiye'deki darbenin Sovyetlere yakınlaşma gibi bir risk taşıdığından hareketle, Türkiye'yi biraz rahatlatan ama yine de görüşmelere devam edilmesini reddeden bir kararlar almıştır. 'Rakip' Yunanistan ise arayışını açarak yolunda devam etmiş ve 6 Mart 1961'de AET ile müzakerekereleri tamamlamıştır. 9 Temmuz 1961'de Atina'da 'Atina Anlaşması' adını alan ortaklık anlaşması imzalandı. Türkiye için de 20-21 Mart 1961'deki AET Bakanlar Konseyi kararı ile yeni bir formül geliştirildi. Buna göre Türkiye'nin Toplulukla ilişkilerinin GB yerine Ticaret Anlaşması ya da daha basit bir Yardım Anlaşması'na dönüştürülmesi teklifi getirildi. Askeri Yönetim buna itiraz etti ve GB dışında hiçbir formülü kabul etmeyeceğini açıkladı: "Yunansitan ile anlaşma yapılırken, Türkiye ile daha resmi müzakerelerin başlamaması" da sert biçimde protesto edildi. Ama aynı Milli Birlik Komitesi, başta Fransa olmak üzere, Avrupa'dan gelen bütün uyarı ve baskılara rağmen iktidardan indirdikleri dönemin Başbakan ile Dışişleri ve Maliye Bakanları hakkında verdikleri idam cezasını uygulamaktan çekinmedi. Bu olay Fransa Devlet Başkanı De'Gaulle'nin özel istegi ve baskısı ile Türkiye ile yapılan bütün görüşmelerin askıya alınmasına yolaçtı. Bu veto yeniden sivil yönetime geçildikten sonra 27 Mart 1962'de De'Gaulle'nin ikna edilmesi ile kaldırılabilirdi. Ama bu dönemin maliyeti yüksek oldu. Hem 'rakip' Yunansitan ile AET arasındaki ortaklık anlaşması 1 Kasım 1962'de resmen yürürlüğe girdi, hem de Türkiye ile yapılan görüşmeler uazayınca anlaşma ancak 12 Eylül 1963'de imzalanabilirdi ve yürürlüğe girmesi de 1 Aralık 1964 olarak belirlendi. Daha da önemlisi Ankara Anlaşması, Atina Anlaşması ile karşılaştırıldığında Türkiye'yi koruması ve gelecekte üyeliği garanti altına alması bakımından oldukça zayıf kaldı.

C. AET'nin Türkiye'nin Üyeliği Konusundaki İlginin Temelleri

1. Güvenlik-Askeri Boyut

AET'nin kurulduğu dönemde Türkiye'yi belirli bir konumda içine alma konusunda istekli olmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Ancak hiç kuşku yok ki temel itici güç, Türkiye'nin özellikle de 1952'de NATO'ya girmesinden sonra Batı savunma sistemine sağladığı katkıdır. Türkiye'nin Batı dünyasındaki yerini çok büyük ölçüde jeostratejisinin belirlediği söylenebilir. Bu durum Türkiye'nin AET ile ilişkilerinde de en önemli unsur olmuştur.⁹⁵ Bu olguyu Kramer de, “Batı Avrupa tarafında Türkiye ile ilişkiler büyük ölçüde güvenlik politikaları ve askeri çıkarlar bakımından önemseniyordu. Türkiye “NATO'nun Güney Kanadı” olarak görülüyor ve ülkenin Batılı sisteme bağlantısı *Batının güvenliği için vazgeçilmez önemde kabul ediliyordu. Bu anlamda Sovyetlere karşı güneyde hem bir “sürgü”* hem de Avrupa ile Orta Doğu'nun sorunlu bölgeleri arasında bir “köprü” olarak görülüyordu.”⁹⁶ sözleri ile ifade etmektedir. O dönemde Avrupa'daki bu oluşumun bir „Kader Birliği Topluluğu, („Schicksalsgemeinschaft“) olarak nitelenmesi de, güvenlik kaygılarının bütün taraflar için ne kadar önemli bir itici güç olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁷ Hiç kuşku yok ki, Batı Avrupa bakımından güvenlik kaygılarının ilişkileri birinci derecede belirlemesi, diğer nedenleri önemsiz kılmamaktadır. Kramer de, oldukça uzakta görünen Türkiye'nin AET'ye üyeliği de doğu Akdeniz'de güvenlik politika hedefleri için bir araç olarak görülüyordu” demektedir.⁹⁸

Aslında Türkiye'nin Batı dünyası ile ilişkilerinde ABD ve Batı Avrupa arasında özel bir yapılanma bulunduğu bilinmektedir. İki kutuplu „dehşet dengesi'nin hüküm sürdüğü yaklaşık kırk yıllık dönemde Türkiye'nin güvenlik bağlamında ABD için taşıdığı önem daha büyük olmuş ve bu somut ve yoğun askeri ve güvenlik ittifakları ile de desteklenmiştir. Batı savunma sisteminin belki de en önemli önceliği Batı Avrupa'yı Sovyetlerden korumaktı. Bu anlamda ABD, Batı Avrupa'nın korunmasında Türkiye'nin işlevini –zaman zaman Türkiye'nin karşı çıkmalarına rağmen- son derece önemsemiştir. Aslında Batı Avrupa'nın güvenliği bakımından Türkiye'nin vazgeçilmezliği bilinmekle birlikte, Kramer'in de işaret ettiği gibi AT'nin doğasından kaynaklanan sebeplerle Türkiye'nin taşıdığı güvenlik ve askeri önem AT içinde resmi anlamda önemli bir rol oynamamıştır.⁹⁹ Buna rağmen AET'nin ortaya çıkışı her ne kadar ekonomik yapılanmalarla açıklansa da, bunun bir diğer yönünün ekonomik bağımlılık yolu ile Avrupa'da barış ve istikrarın korunması olduğu da bir gerçektir. Bu anlamda AET daha başlangıçtan itibaren ekonomik olan boyutla aynı genişlikte kapsamlı bir siyasi güvenlik ayağına sahip olma hedefini gütmüştür. 1949'da kurulan NATO'nun o dönemde belirsizlik içinde olması, başta Fransızlar olmak üzere Avrupalılara yeterince güven verecek düzeye gelmediği de dikkate alınırsa AET'nin temelindeki güvenlik kaygılarının önemi kolayca anlaşılabilir. İşte bir taraftan NATO içindeki verimli ilişkiyi daha da geliştirmek, öte taraftan da güvenlik alanını daha da genişleterek stratejik önemi büyük olan Türkiye'yi kazanmak isteği Türkiye'nin ortak üyelik talebine olumlu yansdı. Ancak bu durum kendi içinde başta türlü zorluklar ve çelişkiler yarattı. Temel olarak bir ekonomik ve siyasal entegrasyon projesi olan AET'ye Türkiye'nin öncelik ve hatta sadece jeostratejik gereklerle dahil edilmiş olması, daha sonraki dönemlerde her iki tarafı da zor durumda bırakacak ve entegrasyon sürecini olumsuz etkileyecek unsurları da beraberinde getirdi. Topluluğun bu güne kadar rasyonel

⁹⁵ Meltem Müftüler Baç [2001] Türkiye ve AB::Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler, Alfa Yayınları, İstanbul, s.9.

⁹⁶ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.24.

⁹⁷ Gümrükçü [1994] Rechts(un)sicherheit in Europa?, s.27.

⁹⁸ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.35

⁹⁹ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.24.

ve uzun vadeli bir Türkiye politikası üretmekteki zorluklarının da bununla ilişkili olduğu söylenebilir. AT kendi güvenlik politikasını geliştiremedikçe de Türkiye'ye yönelik politika da araşsal olacaktır.¹⁰⁰

2. Siyasi Nedenler ve AET'nin Prestij Mücadelesi Boyutu

Türkiye'nin AET bünyesine alınmasında güvenlik kaygıları önemli bir rol oynamış olsa da bu temel unsurun yanı sıra başka önemli faktörler de bulunmaktaydı. Bunları kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

a-AET'nin kurulduğu dönemde birçok üye için Yunanistan ve Türkiye'nin AET bünyesinde yer alması önemli bir prestij unsuruydu. Böylece hem AET'nin bir „Zenginler Kulübü" olduğuna ilişkin imajı ortadan kaldırıyor,¹⁰¹ ve hem de, belki de daha da önemlisi AET'ye rakip olarak ortaya çıkan ve liderliğini İngiltere'nin yaptığı EFTA (European Free Trade Association) karşısında Türkiye ve Yunanistan'ı yanına alarak güç kazanmış oluyordu.¹⁰²

b-Türkiye'nin politik olarak Batı kampından uzaklaşmasına engel olmak: Bu faktör özellikle Soğuk Savaş koşullarında son derece önemliydi. 1979'da İran'da yaşanan İslam evrimi, Batının kaygılarına yeni bir unsur daha ekledi: Politik İslam. AET Türkiye'yi bir biçimde kendi içine entegre ederek, söz konusu kaymalara karşı Türkiye'yi yanına çekmeyi son derece önemsemiştir. Bu durum özellikle Türkiye'de yaşanan Askeri Darbe dönemlerinde çok net görülmüştür. 1990 sonrasında Türkiye'ye yöneltilen eleştirilerin dozunun artmış olmasında, yukarıda anılan kaygıların azalmasının önemli payı bulunmaktadır. Paradigmalar değişse bile, Türkiye'nin Batı yanlısı, hatta son dönmemde sadece Batı değil, aynı zamanda Avrupa yanlısı bir çizgide yer alması bütün dönemlerde arzulanmıştır.

c-Önemli bir başka siyasi neden de Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerdir. AET bu konuda mümkün olduğunca „dengeli“ davranmaya çalışmış, Doğu Akdeniz'de bu iki ülke arasında belirli bir dengeyi korumaya çalışmıştır. Burada da yine Batı Avrupa'nın savunma ve stratejik kaygıları rol oynamıştır. Türkiye'nin „küştürülmesi"nin maliyetinin çok daha yüksek olacağı düşüncesi Türkiye ile ilişkilerde belirgin bir rol oynamıştır.

3. Ekonomik Boyut

Başlangıçta ağırlıklı olarak bir ekonomik çıkar topluluğu olma hedefinde olan AET için Türkiye'nin sağlayacağı ekonomik çıkarlar oldukça sınırlıydı. Hatta tam tersine, bu „yoksul“ ülkenin AET standartlarına getirilmesi için uzunca bir süre AET'nin tek taraflı destek vermek zorunluluğu da bilinmekteydi. Ancak yine de ekonomik hareket alanını mümkün olduğunda büyütme ve serbest ticaretten kaynaklanacak zenginliğin artırılmasını sağlamak ve bölgede istikrarlı ve huzurlu bir kalkınmanın sağlanmasına destek olmak hedefleri doğrultusunda Türkiye (ve Yunanistan'ın) Topluğa bağlanması önemli görülmüştür. Türkiye hem dış yatırımlar ve hem de ticaret hacmi bakımından AET ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça geridedir. Türkiye büyük ve dinamik bir pazar olarak ilgi çekmesine rağmen doğrudan yabancı yatırımlar da çok düşük düzeyde seyretmekteydi. Ülkenin o dönemde de şimdi de mevcut yapısal gelişme sorunları, Batılıların yatırım ve ticaret yapmak konusundaki beklentileri engelliyordu.

¹⁰⁰ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.25., Bu konuda ayrıca Bkz. Ludger Kühnhardt ve Hans-Gerd Pöttering, [1998] Kontinet Europa, Kern, Übergänge, Grenzen, Edition Interfrom, Zürich, s.163-213.

¹⁰¹ Bkz.: Selim İlkin [1990] "A Short History of Turkey's Association with the EC", s.36.

¹⁰² s.Sıdvan Karluk [1996], *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.393.

Türkiye'nin belki de o dönemde ekonomik anlamda en çok ilgi çeken yönü, 1950'li yılların sonunda ortaya çıkan işgücü ihtiyacının Türkiye'den karşılanabileceğine ilişkin hesaplamalardır. Savaş sonrası Avrupa'sının imarı ve özellikle Almanya'daki büyük sanayi kalkınma insan gücü ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Her ne kadar bu durum ilerleyen yıllarda Türkiye'nin reddedilmesinin önemli gerekçelerinden birisi haline gelse de başlangıçta AET'nin Türkiye'ye ilgisinin altında yatan faktörlerden birisi olarak anılabilir.¹⁰³

Yukarıda anılan karşılıklı beklenti ve çıkarlar Türkiye ile AET arasında bir yakınlaşmayı olanaklı kılmıştır. Ancak yine de bu ilişkinin AET'nin diğer ülkelerle olan ilişkisinden oldukça belirgin farklılıkları bulunduğu açıktır. Soğuk savaş döneminin güvenlik kaygılarının büyük rol oynadığı bu ilişki biçimi, güvenlik kaygılarının azalması, yani Türkiye'nin Batı Avrupa için jeostratejik önemi azaldıkça daha büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Çünkü Kramer'in de isabetle belirttiği gibi “Batı Avrupa ile Türkiye arasındaki çıkar ilişkileri asimetrik bir görüntü veriyor, sadece güvenlik politikaları alanında paralel ve hatta aynı çıkarlar söz konusu olabiliyordu.”¹⁰⁴

D. Türkiye ile “Yeni Avrupa” Arasındaki İlişkilerde Kurumsal ve Yapısal Gelişmeler: AET/AT ile Türkiye Arasında Ortaklık (1959 - 1989)

Türkiye ile AET arasında ilişkiler daha en başından zorluklarla başlayabilmiştir. Türkiye'nin başlangıçta belirli bir süre sonra (22 yıl) “otomatik bir biçimde tam üyeliğe” geçilmesi ve bunun için de yazılı garanti verilmesi şeklindeki talebi AET tarafından hemen reddedilmişti.¹⁰⁵ AET tarafında Türkiye konusundaki tereddüt ve kaygılar, ilişkilerin belirsiz bir temel üzerine oturmasının en başta gelen nedeni olmuştur. Batı Avrupa için Türkiye en başta, güvenlik çıkarları bakımından AET ile ilişkilendirilmeliydi. Bu anlamda Türkiye'nin AET-AT'den beklentileri ile AET-AT'nin Türkiye'den beklentileri ve “entegrasyon”dan anladıkları da biri birinden oldukça farklıydı. Bu “tercihli” belirsizlikler, Türkiye ile AET arasında 12 Eylül 1963'de imzalanan ve adına Ortaklık Anlaşması (Ankara Anlaşması) adı verilen ‘ortaklık’ biçimine de yansımıştır. AT Hukukunda da ‘Ortaklık’ (,association’) kavramının içeriğinin tam olarak tanımlanmamış olması da, ilişkilerin konjonktürel dalgalanmalara açık hale gelecek şekilde düzenlenmesinde önemli bir faktördür. Bir başka önemli sorun da, “ortak üyelik” ile “aday üyelik” kavramları arasında yaşanmaktadır. ‘Association’ kavramı Avrupa Hukukunda ilk olarak 1952 yılında Avrupa Konseyi Hukuk Komisyonu’nda ele alınarak tanımlanmıştır. Buna göre *‘bir topluluk ile yoğun işbirliğine girişme yükümlülüğünde bulunan devlet üye adayı (associate-associés) sayılmaktadır’*. AET’yi kuran Roma Anlaşması’nın 238. maddesinde *‘karşılıklı hak ve borçların denkleştirildiği ilişkiyi öngören ortak bir tutum ve özel bir yöntem’* olarak tanımlanan bu işbirliğinin kapsamı iki taraf arasındaki anlaşma ile belirlenmektedir. Bu bakımdan aday üyeliğe, “üyeliğe sınırlı bir katılım” veya “ortaklığa tam olmayan bir giriş” olarak bakmak gerekir. Topluluk ile Yunanistan arasında yapılan Atina Anlaşması, Ankara Anlaşması’na büyük ölçüde kaynaklık etmiştir. Burada Association’ın (aday üyeliğin) *“üye olmayan ülkelerin AT’a katılımlarının özel bir şekli”* olarak nitelendirilmesine karşılık tam üyelikte (beitritt adhesion, adesione), üye olmayan üçüncü ülkeler, aynı hak ve borçlarla topluluğu kuran anlaşmanın tarafları arasına katılmaktadırlar. Tam üyelik şeklindeki

¹⁰³ Bkz. Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.26-27.

¹⁰⁴ ibid, s.27.

¹⁰⁵ Türkiye'nin talepleri arasında sanayi ve tarım ürünlerine AET'nin kapılarının bütünüyle açılması, 500 milyon Dolarlık kredi de bulunuyordu.Karşılaştıran: Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.33.

katılmada üyeler, o zamana kadarki üye ülkelere karşı aynı hakları elde etmekte ve aynı yükümlülükleri üstlenmektedirler.¹⁰⁶ Ankara Anlaşmasının (AA) 28. maddesinde ‚Tam Üyelik’ konusundaki düzenleme oldukça muğlak bir ifade ile uzak bir geleceğe bırakılmıştır. AA 28. maddesi şöyledir:

„Anlaşmanın işleyişi Topluluğu kuran Antlaşmadan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye’ce üstlenebileceğini gösterdiğinde, akit taraflar, Türkiye’nin Topluluğa katılması olanağını incelerler.“

Türkiye ile AET arasındaki anlaşma Ortaklık Anlaşması olarak tanımlandığından, ilişkinin bir ‚ortak üyelik’ niteliği taşıdığı söylenebilir. Ancak kavram gereği, ‚ortak üye’nin bir biçimde ilgili Topluluk kararlarına katılması beklenirdi. Oysa bu Türkiye için söz konusu değildir. Karluk, buradan hareketle Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkinin bir ‚ortaklık’ ilişkisi olarak tanımlamanın doğru olmadığını belirtmektedir.¹⁰⁷ Bu kavram sadece Türkçede değil Batı dillerinde de yeterince açık bir kavram değildir. Almancada „Assoziation“, Fransızca, İngilizce ve İtalyancada ‚Association-Associazione’ kelimeleri ile karşılanan „ortaklığın“ sınırları belirlenememektedir. Batı dillerinin bu ortak kavramı Latince bir kök olan „socii“den gelmekte, bu „ilişki-görüşe katılma“, ekonomik anlamda ise „ortak bir amaç için birlikte hareket etmek üzere sermaye ve kişilerin birleşmeleri“ anlamlarına gelmektedir. Roma Anlaşmasının 237/1 maddesi her Avrupalı devlete, Topluluğa üye olma isteğinde bulunma hakkını tanımaktaydı. Hedef de nihayetinde politik birliktir. Ancak Yunanistan ve Türkiye’nin ekonomik yapıları bakımından tam üyelik yükünü kaldıramayacakları dikkate alınarak, aday üyelik üyeliğin bir „ön basamak“ olarak „Assoziation“ uygun görülmüştür. Ancak dikkat çekici bir biçimde gerek Roma ve gerekse de Atina ve Ankara Antlaşmalarında ekonomik, politik ve askeri kargaşalık durumlarında bile taraflara fesih yetkisi konulmamıştır. Oysa AB’nin İsviçre ve Avusturya gibi ülkelerle yaptığı anlaşmalarda fesih yetkisi vardır.¹⁰⁸

Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin „ortaklık“ olarak tanımlanması ve bu kavramın belirsizliği, iki taraf arasındaki ilişkilerde de ciddi sorunlara neden olmuştur. 1963 yılından beri Topluluğun „Ortak Üye“si olan Türkiye’nin, 1990 sonrasında Avrupa’da yaşanan önemli siyasi gelişmelerle birlikte birdenbire en arka planda kalması ve hatta Toplulukla ilişkileri „Avrupa Anlaşmaları“ („Europa Abkommen“) çerçevesinde geliştiren Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin hepsi aday statüsünü alırken, Türkiye’ye bu aday statüsünün verilmemesi, ortaklık kavramını yeniden tartışmaya açmıştır. Ankara Anlaşmasında yer alan hükümlerin belirsizliği ve her iki tarafında ilişkilerde samimi ve kararlı olmaması bugün ciddi bir çıkmaza hatta krize dönüşen gelişmeler yaratmıştır. Zaman zaman bu belirsizliğin, her iki taraf için de bir avantaj olarak da kullanılabildiğini ve ilişkilerde esneklik olanağı yarattığını da kaydetmek gerekir.

1. Ortaklığın Gerekçeleri

Batı Avrupalılar yetersiz kaynakları, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında kaybolan askeri araçları bakımından yetersizlikleri dolayısı ile kendi güvenlik politikaları ile ilgili olarak bölgelerinde askeri olmayan unsurları devreye soktular. Barışın artık başka türlü sağlanması gerektiği, bunun için de ekonomik ve siyasal bağımlılığın araç olabileceği düşüncesi Avrupa’daki devletleri biri birine yakınlaştıran temel faktör oldu.¹⁰⁹ Bu durum

¹⁰⁶ Karluk, [1996] *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.390-91.

¹⁰⁷ ibid, s.391.

¹⁰⁸ ibid, s.392.

¹⁰⁹ Avrupa’daki bu arayışın heyecan verici serüveni ve felsefik temelleri için Bkz.: Ludger Kühnhardt [1996c] *Von der ewigen Suche nach Frieden, Immanuel Kants Vision und Europas Wirklichkeit*, Bouvier Verlag, Bonn .

ilişkilerde öncelikle anlaşmalara dayalı bir ekonomik ve gelişme işbirliğini sağlanmış oluyordu. Türkiye ile ilişkiler de bu bağlamda geliştirildi. Yani ekonomik işbirliği yolu ile güvenlik politikası gerçekleştirmek.¹¹⁰ Türkiye'nin zaten var olan NATO bağlantısı ABD'nin ağırlıklı konumuna rağmen belirli bir dayanışma sağlamaktaydı. Avrupa'nın yakınlaşma ve ekonomik ilişkilerle dayanışma planı zaten NATO, Avrupa Konseyi ve OECD üyesi olan Türkiye ile ilişkiyi kolaylaştırıyordu. Ancak bu noktada sorgulanan ilişkinin niteliğiydi. Türkiye ile AET arasındaki büyük ekonomik ve sosyal gelişmişlik farkı, Türkiye için tam üyelik hedefi yerine farklı bir formatı gerekli kılıyordu. Üstelik aynı dönemde Türkiye'de de AET konusunda bir belirsizlik ve tereddüt söz konusuydu.¹¹¹

Ancak Kramer'in de vurguladığı gibi, Türkiye ile AET arasında 1963'den bu yana devam eden ortaklık ilişkisi, taraflar arasında önemli farklılıkların bulunması halinde, ekonomik entegrasyon aracılığı ile siyasi entegrasyon sağlamanın son derece zor, ağır yürüyen bir mekanizma olduğunu da gösterdi. Türkiye örneğinde olduğu gibi, ekonomik hedeflerle siyasi hedefler arasında bir uyum bulunmaması, süreci zorlaştırmaktadır.¹¹²

2. Ortaklık Anlaşmasının Hazırlık ve Sonuçlanma Aşamaları

Türk Hükümeti'nin AET ile bir Ortaklık anlaşması yapılması için 31 Temmuz 1959 tarihinde yaptığı başvurusu, ülkenin Batı bağlantısı için yeni bir çaba olarak görülebilir. Zira Batılı bir ülke hedefindeki Türkiye bu şekilde Batı devletlerinin sisteminin bütünüyle içine girmiş olacaktı. Türkiye bakımından ekonomik ve mali avantajlardan çok daha önemli olan bu siyasi -ideolojik faktördü. Hiç kuşku yok ki Yunanistan'ın iki hafta önce, 15 Temmuz'da AET için yaptığı başvuru, Türkiye'nin siyasi amaçlı başvurusunun en önemli temellerinden birisi oldu.¹¹³ Türkiye, 1950'li yılların başında Kıbrıs vesilesi ile de yeniden alevlenen rekabetinde Yunanistan'ı tek başına bırakmama politikasını takip ediyordu. Yunanistan'ın takip edilmesinin ekonomik nedenleri de vardı. Zira zaten son derece düşük olan ihracatta iki ülkenin çok büyük bölümü tarım ürünü olan benzer ürünlere sahip olmaları Pazar payı alınması bakımından Batı Avrupa ile ilişkilerin önemini daha da artırıyordu. 1959'da toplam ihracatı 353,700 USD düzeyinde olan Türkiye'nin ihracatının % 37'sini yaptığı AET'yi Yunanistan'a terk etmek istemiyordu.¹¹⁴ Türkiye ve Yunanistan'ın biri birlerine karşı rekabeti AET için de hassas bir durumu ortaya çıkarıyordu. Batı Avrupa'nın güvenlik kaygıları, Akdeniz'de çatışma değil işbirliğini gerekli kılıyordu. Bunun için de her iki başvuru da AET tarafından benzer ağırlıkta ele alındı.¹¹⁵ Ancak bütün bunlara rağmen, Türkiye'nin varlığı konusunda tereddütler de yoğun biçimde kendi belli ediyordu. Gelişmişlik farklılıkları, Türkiye'nin kültürel farklılığı ve ekonomide tarım sektörünün ağırlığı başta Fransa ve İtalya olmak üzere kendileri tarım yapan ya da sömürgelerinin tarım ürünlerine rakip istemeyen AET üyelerini huzursuz ediyordu. Çok önemli bir başka sorun da Türkiye'nin, tam da Fransa ile ABD arasında soğuk rüzgarların estiği bir dönemde Kore savaşına katılarak ABD ile çok yakınlaşmasının yarattığı endişelerdi. Bütün bu nedenlerle, Türkiye'nin 22 yıllık bir süre sonunda AET'ye

¹¹⁰ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.30.

¹¹¹ Dönemin Başbakanı İ. İnönü, hazırlıkları tamamlanan Ankara Anlaşması'nın kabulü konusunda 15 Mayıs 1963'deki toplantıda "*Benim başımı derde sokuyormuşsunuz gibi bir hissim var. ...Batı Avrupa kanca atmanın zararı yok. Ancak ileride yükümlülükleri yerine getiremeyeceğimiz deruma girersek elim bağlanmayacak mı?*" diye soruyordu. Bkz.: Birand [2001]: Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.41-42.

¹¹² Aktaran: Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 30.

¹¹³ Buchard [1985] Turkey and the West, s.62

¹¹⁴ Bkz.: DİE [1997] Statistical Yearbook of Turkey, Ankara, s.505.

¹¹⁵ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 32.

tam üye olma isteği reddedildi ve bunun zamana ve gelişmelere bırakılması tercih edildi.¹¹⁶ Türkiye'nin o dönemdeki en büyük destekçisi ise, ülkedeki sanayinin işgücü açığını kapatmakta zorluk çeken ve Türkiye'den işgücü almak isteyen Federal Almanya Cumhuriyeti idi.

AET ile yapılan görüşmeler Türkiye'de 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile yaşanan "şanssız" bir döneme denk gelince, yapılan Ortaklık Anlaşması, bugün yaşanan sorunların büyük bölümüne kaynaklık eden belirsizliklerle doldu ve çok zaman aldı. 28 Eylül 1959 tarihinde başlayan ve üç ayrı dönemde on kez yapılan görüşmelerin sonuncusu 25 Haziran 1963 yapıldı.¹¹⁷

Görüşmelerin ilk safhasında Türkiye ortaklık anlaşmasının gümrük işbirliği üzerine kurulmasını, Gümrük Birliği'nin (GB) en geç 24 yıl içinde gerçekleşmesini, AET organlarında temsil edilmesi mali yardım yapılmasını¹¹⁸ ve hedefin açık olarak tam üyelik olarak belirlenmesini istemiştir. Bu taleplere 2-4 Aralık 1959'da yapılan toplantıda cevaplarını veren Topluluk tam üyelik öncesinde organlara katılmanın mümkün olmayacağını, GB için de 24 yıllık sürenin de çok uzun olduğunu ifade etmiştir. Ancak Türkiye görüşmelerde karşı tarafa bir memorandum sunarak, "Türkiye'nin nihai amacı, en kısa sürede Ortak Pazar'a katılma olduğuna göre, Topluluk ile entegrasyon bir GB niteliğinde olmalıdır" demiştir. Türkiye'nin ısrarı ve Doğu Akdeniz'de dengelerin bozulmaması politikasının bir sonucu olarak 1-2 Mart 1960'da Yunanistan ile ortaklık görüşmelerinin başlaması üzerine Konsey 22 Mart ve 21 Nisan 1960'da aldığı kararlarla, Türk ve Yunan başvurularının aynı paralellikte yürütülmesi kararını aldı. Ancak Türkiye ile Topluluk ilişkilerinde sürekli olarak gündeme gelecek olan ve Türkiye'nin Topluluk politikasını olumsuz etkileyen Türk siyasal yaşamının önemli bir unsuru olan Askeri Darbeler dönemi tam da bu dönemde başlamış oldu. 27 Mayıs 1960'da üstelik Türkiye'nin AET'ye katılım başvurusunda bulunan Demokrat Parti iktidarının bir askeri darbe ile son bulması ve yönetimin Milli Birlik Komitesi'ne geçmesi ile ilişkilerde ilk ciddi ve daha sonraki dönemleri de derinden etkileyecek kopuş başlamış oldu. Görüşmelerin yeniden başlaması için Türkiye çok çaba sarf etti. Türkiye'nin her zaman olduğu gibi elindeki tek büyük kozu yine jeostratejik önemi ve Batı savunma sistemi için taşıdığı önemdi. İhtilal sonrasındaki belirsizliğin Türkiye'nin Doğu Bloğuna kaymasına yol açabileceği endişesi, AET tarafının tepkisini yumuşattı ve görüşmelere 14 Ekim 1960'da yeniden başlandı.¹¹⁹ Ancak bu sefer AET tarafının tavrında da ciddi farklılıklar vardı. Yunanistan ile dengenin korunması kararlılığı büyük ölçüde ortadan kalkmış, Türkiye'yi daha az yoğunluklu bir ilişki biçimine ikna etmeye çalışılıyordu. Tam bu dönemde Türkiye'de dönemin askeri yönetiminin eski Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı idam etme kararları açıklanmıştı. Fransa Cumhurbaşkanı General De Gaulle'nin ısrarlı bir biçimde infazların uygulanmaması konusundaki uyarda bulundu. Ancak Askeri Yönetim Başbakan ve iki bakanı 17 Eylül 1961'de idam edince, 25-27 Eylül

¹¹⁶ Türkiye'nin talepleri arasında sanayi ve tarım ürünlerine AET'nin kapılarının bütünüyle açılması, 500 milyon Dolarlık kredi ve 22 yıllık süreç tamamlandığında otomatik olarak tam üyeliğe geçiş için yazılı garanti bulunuyordu. Bkz. Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.33.

¹¹⁷ Görüşme Turları: 1:28-30 Eylül 1959, 2:02-04 Aralık 1959, 3:7-9 Ocak 1960, (bu görüşmelere Türkiye ile Yunanistan birlikte katılmıştır), 4:14-21 Ekim 1960 (ihtilal sonrası ilk görüşmeler), 5: 19-22 Haziran 1962, 6:8-12 Ekim 1962, 7:14-24 Ocak 1963, 8:Yedinci tur görüşmelerin devamı, 9: 23-24 Nisan 1963, 10: (son tur görüşmeler) 16 Mayıs-25 Haziran 1963, ayrıntılar için Bkz. Karluk, [1996] Avrupa Birliği ve Türkiye, s.394-395.

¹¹⁸ Bu konuda farklı rakamlar verilmektedir. Örneğin Karluk ve Birand 200 milyon dolar, (Karluk[1996] AB ve Türkiye, s.394 ve Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 63) derken, Kramer ise 500 milyon dolar olarak ifade ediyor. (Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.33)

¹¹⁹ Bu konuda Bkz. Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 70-87.

1961'deki AET Dışişleri Bakanları Konseyi'nde Fransa De Gaulle'nin direktifi ile Türkiye ile yapılacak bütün müzakereleri askıya aldırdı. Görüşmelerin kesilmesinin belki de en önemli etkisi, Yunanistan ile Türkiye arasında paralel yürütülmesi planlanan görüşmelerin biri birinden kopması ve Yunanistan'ın önemli avantajlar elde etmesi oldu. 14 Ekim 1961'de yeniden seçimler yapıldı ve askeri yönetim (Milli Birlik Komitesi) tarihe karıştı. 5 Mart 1962'de Türkiye AET'ye yeni bir memorandum vererek en kısa zamanda GB hedefi ile resmi müzakerelerin başlatılması talebinde bulundu. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 20 Mart 1962 De Gaulle ile yaptığı ve temel olarak Türkiye'nin dışlanmasının Sovyet ekonomik ve hatta siyasi olarak Türkiye'nin Doğu Bloğu'na kaymasına yol açabileceğine ilişkin görüşleri dile getirmesinin ardından Fransa'nın vetosunu kaldırmayı başarmıştı.¹²⁰ Aslında bu olay, daha önce ve daha sonra da örnekleri Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin temel hareket noktasının Türkiye'nin farklı dönemlerde farklı bağlamlarda olsa da sürekli olarak çok büyük önem taşıyan jeostratejisinin ne kadar belirleyici bir faktör olduğunun somut bir kanıtıdır.¹²¹

Fransa vetosunu kaldırsa da ilişki biçiminin üyelik hatta GB hedefli gerçekleşmesine karşı çıkmayı devam ettirdi. Daha da önemlisi, Fransa'nın etkisi ile Nisan 1961'de yapılan Dördüncü tur görüşmelerde AET tarafı GB oluşturulması hedefini bir kenara iterek ilişkileri başka bir platformda kurmaya yönelik teklif getirdi. Komisyon, Yunanistan'la yapılan antlaşmanın ilkeleri doğrultusunda GB'ne dayalı bir modelin Türkiye için hiç uygun olmayacağını, böyle bir modelin yükümlülüklerini de ne Türkiye'nin ve ne de AET'nin taşıyabileceğini ileri sürdü. Komisyon'a göre Ekonomisi zayıf, dış ticaret açıkları içinde kıvranan bir Türkiye'nin GB yükümlülüklerini taşıması mümkün değildi.¹²² Hatta Komisyon, Gümrük Birliği modelinden de geriye bir başka modele yöneldi. Bu model, Akdeniz'in güney komşularıyla ilişkiler benzeyen ve "işbirliği anlaşmalarına" dayanan bir modeldi.¹²³ Komisyon Türkiye'nin Yunanistan ile Topluluk arasındaki ilişkilerin bir model olarak Türkiye için de geçerli olmasını isteyeceği endişesini taşımaktaydı. Bu da "hem Türklerle hem de öteki az gelişmiş ülkelerde sürdürmeye çalıştığı politika konusunda kuşklar ve ters yorumlara yol açabilirdi.¹²⁴ Bunun üzerine Komisyon iki alternatif öneri getirdi. Bunlardan birincisi Türkiye'nin kendisinin ortaklık yükümlülüklerini hazırlayacağı beş yıllık bir dönemi içeren bir anlaşma modeli idi. Beş yıl sonra Türk ekonomisi gerekli gelişmeyi sağlayabilirse GB için görüşmeler başlayacaktı. İkinci öneri ise GB perspektifinin olmadığı bir "ticari ve mali yardım" anlaşmasıydı. Ancak bekleneneği üzere GB dışındaki her türlü teklifi reddetmeye kararlı olan Türk tarafı bu öneriyi dikkate almaksızın, yine GB'ni ana platform halinde tutan kendi teklifini geliştirmeye çalıştı. Ancak GB dışında çok daha az bağlayıcı formüllere de yer verilerek Türkiye ile Topluluk arasındaki ekonomik farklılıkların ileride mümkün olan en az sorun çıkarmasına gayret gösterildi. Bu Komisyonca da benimsendi ve Komisyon, Türkiye ile Topluluk arasında tesis edilecek GB'nin üç aşamalı olmasına karar verdi. Böylece ilk (hazırlık) aşaması özde bir

¹²⁰ ibid, s.128.

¹²¹ M.Ali Birand kitabında Erkin'e dayanarak verdiği diyalogda Erkin'in De Gaulle'un "*Türkiye'nin Yunanistan'ı ileri sürmesine gerek yok, Yunanistan küçük bir ülke, siz büyük bir ülkesiniz, aslında sizin AET'ye de GB şeklindeki bir ilişkiye de ihtiyacınız yok...*" sözlerine karşılık olarak şu sözleri söyler: „Sizin ne demek istediğinizi anlıyorum, ama işin bir de öbür yönü var. Yunanistan girecek ve bir süre sonra Avrupa'nın diğer ülkeleri de girecek, Yunanistan'ın rekabeti sonucu, Türkiye ürünlerini Rusya'nın kapısında, politik ödünler karşılığı satmaya çalışacak. Bizi böyle bir duruma mı itmek istiyorsunuz?“. Bunun üzerine De Gaulle: "*Haklı bir görüş ileri sürdünüz. Teknisyenlere bu konuyu soracağım ve Türk ihracatının bu duruma gelmesini önleteceğim.*" Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.128.

¹²² İlhan Tekeli/ Selim İlkin [1993a] Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Ulus Devletini Asma Cabasındaki Avrupa'ya Türkiye' nin Yaklaşımı , I.Kitap, Ümit Yayıncılık, Ankara, s.156.

¹²³ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.33.

¹²⁴ Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 96-99.

“işbirliği ve yardım” anlaşması şeklinde düşünüldü ve Topluluğun Türk ekonomisinin gelişmesine hem ihracatın artırılması ve hem de mali yardımlarla ödemeler dengesinin düzeltilebilmesine katkıda bulunacağı dönem olarak düşünüldü.¹²⁵

Türkiye’nin sürekli olarak gözlem altında tutarak izlediği Topluluk ile Yunanistan arasındaki ilişkiler bu dönemde büyük ilerlemeler kaydetti ve bu 9 Temmuz 1961’de imzalanan Atina Anlaşması ile neticelendirildi. Burada üzerinde anlaşılan “Ortaklık Anlaşması” (*Assoziationsabkommen*) Yunanistan ile sadece GB’ni değil, aynı zamanda üyeliğin hedeflendiği bir kapsamla hazırlandı.¹²⁶ Yunanistan burada artık Türkiye ile arasındaki “paralel” ilişkiyi “asimetrik” bir ilişkiye dönüştürmeyi başarmıştı.

Ortaklık Anlaşması’nın hazırlıkları için 18-22 Haziran 1962 ve 20 Haziran 1963 tarihleri arasına yayılan son dönem görüşmelerde Türkiye Topluluğa Roma Anlaşmasının 238. maddesine göre bir GB’ne dayanan üç dönemli ortaklık anlaşması yapılmasını, ayrıca 175 milyon ECU’lük mali yardım verilmesini kabul etmişti. Görüşmelerde Türkiye’ye en temel destek hemen her aşamada F.Almanya’dan geliyordu.¹²⁷ Ancak Türkiye ile benzer tarım ürünlerine sahip İtalya ve bir ölçüde de Fransa, Türkiye’nin katılımının kendi ekonomilerine zarar vereceği konusunda endişelilerdi.¹²⁸

Görüşmelerde ortaya çıkan bir başka sorun ise yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye’deki demokrasi pratiğine ilişkin kaygılardı. Askeri Darbe, başta Fransa olmak üzere birçok topluluk üyesinin, Türkiye’de demokrasinin tam yerleşmediğine ilişkin itirazlarını sık sık gündeme getirmelerine ve görüşmeleri yavaşlatmalarına neden oldu. Fransa’nın bir kaygısı daha vardı: O da özellikle MBK’nin aşırı “Amerikancı” tutumuydu. Zaten İngiltere ile bu konuda sorunları olan ve mümkün olduğunca ABD’den bağımsız bir Avrupa ideali peşinde koşan Fransa’nın Türkiye’nin ilişkilerinden rahatsız olması kaçınılmazdı. Bunun için de Fransa bu dönemde Türkiye’ye sürekli olarak sorunlar çıkarmıştır.¹²⁹ Hiç kuşku yok ki Mayıs 1961’deki askeri müdahale ve ardından Parlamento’nun 18 ay boyunca feshedilmiş olması Türkiye’nin işlerini çok daha zorlaştırmış, belki de en önemlisi Yunanistan ile paralellik-denge politikasının AET tarafından terk edilmesine yol açmıştı. Her ne kadar Askeri yönetim Türkiye’nin Avrupa politikasını devam ettireceklerini açıklamış olsa da Avrupa’nın bu müdahaleyi görmemezlikten gelmesi pek mümkün değildi. Ancak Yunanistan ile 9 Haziran 1961’de Atina Anlaşması imzalanınca, Türkiye’nin yardımına bir kez daha Avrupa’nın jeopolitik kaygıları koşmuş,¹³⁰ Sovyetler Birliği’ne yakınlaşılmasından endişe edilen Türkiye ile ilişkilerin bir biçimde devamına karar verilmiştir. Bir başka önemli sorun da AET’nin Türkiye gibi gelişmişlik düzeyi çok düşük bir ülke ile “ortaklık” anlaşması yapmak konusundaki tecrübesizliği idi. Ortaya konulacak modelin, bir taraftan Türkiye’yi kaybettirmeyecek ve belirli ölçülerde tatmin edecek, ama öbür taraftan da AET’yi mümkün olduğunca yükümlülük altına sokmayacak, muğlak ifadelerle oluşturulması için olağanüstü bir diplomatik çaba gerekiyordu.¹³¹ Bu kavramlar AET anlaşmasının maddelerine referans veriyor olsa da ortaklık ilişkilerinin niteliğine göre farklılaşabiliyordu. Bu çerçevede Ortaklık Anlaşmasının uygulanması hem Türkiye’deki

¹²⁵ Tekeli-İlkin [1993a] s.158-160.

¹²⁶ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.34.

¹²⁷ 1950 sonrasında Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ilişkiler her geçen gün daha da yoğunlaşan bir niteliğe büründü. 31 Ekim 1961’de iki hükümetin imzaladığı anlaşma ile de Türk işçilerinin Almanya’da çalışmasının yolu açılmış oldu. Bkz.: Ludger Kühnhardt / Hans-Gert Pöttering [1998] Kontinent Europa, Kern, Übergänge, Grenzen, Edition Interfrom, Zürich, s. 178.

¹²⁸ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.33.

¹²⁹ Karluk [1996] AB ve Türkiye, s.395.

¹³⁰ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.34.

¹³¹ Bkz.: Yeşilyurt [2000] Türkiye-EU, s.33.

siyasi ve ekonomik gelişmelere hem de AT ülkelerine bağlı olarak değişime uğrayabiliyordu.¹³² Hemen belirtmek gerekir ki, AET'nin, daha sonra AT'nin ve en son da AB'nin Türkiye ile ilişkilerinde bu "tercihli kavram kargaşası" ve buna bağlı olarak da belirsizlikler her dönemin en belirgin özelliği olarak kalmıştır.

Türkiye'yi AET'ye „ortak üye“ yapan, taraflar arasında bir GB'ne dayanan ve ileride de (otomatik olmasa da) tam üyeliği öngören Ortaklık Anlaşması 25 Haziran 1963 tarihinde Brüksel'de parafe edilmiş ve 1 Aralık 1964'den itibaren yürürlüğe girmek üzere 12 Eylül 1963'de Ankara'da imzalanmıştır.¹³³ Anlaşma imzaya hazırlanırken bile her iki tarafta da tatminsizlikler, itirazlar ve endişeler vardı, ama artık dönülmesi zor bir yola girilmişti ve anlaşma imzalanmalıydı. Türkiye için, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün de sözleri ile *“Batiya bir kanca atılıyordu”*.¹³⁴ Anlaşmanın tek başına yeterli olmadığını dönemin Dışişleri Bakanı Erkin şu sözlerle ifade ediyordu:

*‘Biz de bu Anlaşmanın tek başına yetmediğinin, çok sıkı çalışmamız gerektiğinin farkındayız. Bu büyük hedefe ancak kurbanlar vererek ve çok çalışarak ulaşabileceğiz. Ama biz bütün sorunları aşmak konusunda kararlıyız ve hedefimize ulaşacağımıza olan güvenimiz tamdır.’*¹³⁵

12 Eylül 1963'deki imza töreninde karşılıklı olarak en çok vurgu yapılan konu, Türkiye'nin “Avrupalı” bir ülke olduğuna ilişkindi. Örneğin AET'nin Komisyon Başkanı Walter Hallstein: *“Biz bugün büyük siyasi önem taşıyan bir olayın şahitleriyiz. Türkiye Avrupa'nın bir parçasıdır!. Bu olayın derin anlamı da buradadır. ...Günün birinde son adım da atılacak ve Türkiye Topluluğun tam üyesi olacaktır. Bu arzuyu Türk dostlarımızla paylaşmakta olmamız, müşterek gayemizin en kuvvetli ifadesidir”* diyordu.¹³⁶ Grothusen bunu 1856'da Osmanlı'nın bir Avrupalı güç olarak tanımlanmasının ardından başlayan Paris Anlaşmasının bir devamı olarak görmek gerektiğini belirtir. Ona göre süreç, AET'ye şekil veren Roma Anlaşmasının „AET'ye Avrupalı ülkeler başvuruda bulunabilir“ hükmünün de açıkça gösterdiği gibi tamamlanmıştır. Grothusen, AET ile Ortaklık Anlaşması'nın Türkiye'nin 1948'de OEEC (OECD) ile başlayan Türkiye'nin Batı Avrupalı ülkeler arasına katılması yolundaki yapılanmaya eklenen bir tuğla olduğuna kuşku olmadığını belirtiyor ve Roma Anlaşmasının sadece Avrupalı ülkelerin AET'ye üye olabileceklerine ilişkin hükmünün altını çiziyor.¹³⁷ F.A.Vali'nin yorumu da benzerdir: „Ankara Anlaşması, Türkiye'nin politik olarak „Avrupalı“ olmasının kabul edilmesi anlamına gelir.¹³⁸ Kramer, sadece Hallstein'in sözlerini değil, Ankara Anlaşmasının giriş bölümünde yer alan hükümler ile üyelikle ilgili 28. maddesinin de Türkiye'nin „Avrupalılığı“ konusundaki tartışmaları sona erdirecek açıklıkta olduğunu ifade ediyor ve

¹³² İlkin [1990] “Turkey's Association with the EC”, s.36; Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.38.

¹³³ Ankara Anlaşması daha sonra Millet Meclisi'nde 1 çekimser, 1 muhalif ve 267 kabul oyu, Cumhuriyet Senatosu'nda da üç çekimser, bir muhalif oya karşın 100 oy ile kabul edilmiştir. Anlaşması, 12 Şubat 1964 tarihinde GATT'ın onayına sunulmuş; Topluluk üyesi ülkeler ile Türkiye'nin Parlamentolarında da onaylandıktan sonra, 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir.

¹³⁴ Karluk [1996] s.395, Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.42.

¹³⁵ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.35 ve Klaus-Detlev Grothusen [1985] “Aussenpolitik”, in: Klaus-Detlev Grothusen (Hrsg.), Türkei, Göttingen/Zürich 1985 (Südosteuropa-Handbuch, Bd.4), s.92-93.

Anlaşmanın imzalanışı vesilesi ile TBMM'de yapılan tartışmalar konusunda Bkz.: Çayhan [1997] Türkiye AB İlişkileri, s.46-52. Çayhan, bu dönemde tek muhalefetin sosyalist Türkiye İşçi Partisi'nden (TİP) geldiğini, TİP'in 14 Eylül 1963'de yayınladığı bildiride “bağımsızlıkçılık, anti-emperyalizm, anti-kapitalizm ve Kemalizm” gerekçeleri ile AB'ye karşı çıktığını aktarıyor. TİP 2000'li yıllarda da aynı gerekçelerle AB'ye karşı net bir tavır sergilemektedir.

¹³⁶ Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.164-65, Frenc A. Vali [1971] Bridge Accors The Bosphorus. The Foreign Policy Of Turkey, Baltimore, London, 1971, s.335 ve Kramer [1988a] EG und die Türkei, s..35.

¹³⁷ Grothausen [1985] “Aussenpolitik”, s.119.

¹³⁸ Vali [1971]Bridge Accors The Bosphorus, s. 335.

gerek ilişkilerin sürekli olarak yakınlaştırılması, gerek Türkiye’deki yaşam standardının AET seviyesine çıkarılması için destek verilmesi ve gerekse de ekonomik ve mali desteklerle yardımcı olma yükümlülüklerine dikkat çekerek ”bu durum, Batı Avrupalıların Türkiye’nin ileri bir tarihte topluluğa üye olacağını öngördükleri yönünde belirgin bir delildir. Ancak “Ortaklık” (Assoziation) ilişkilerin üyeliğe dönüşmesi olanağını kendiliğinden sağlayan bir form da değildi¹³⁹ değerlendirmesini yapıyordu.

3. Ankara Anlaşması (AA) (Ortaklık Anlaşması) ve “Ortaklık” Kavramı

Türkiye’yi AET’ye „ortak üye“ yapan, taraflar arasında bir GB’ne dayanan ve ileride tam üyeliği öngören Ortaklık Anlaşması, 25 Haziran 1963’de Brüksel’de parafe edilmiş ve 12 Eylül 1963’de Ankara’da imzalanmıştır.¹⁴⁰ Tam ismi “Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Ortaklık Kuran Andlaşma”¹⁴¹ olan Ankara Anlaşması¹⁴², temel ilkeleri ve temelleri bakımından Roma Anlaşması’ndan esinlenmiştir. Anlaşmada Topluluk ile Türkiye arasında gittikçe gelişen bir GB kurulması hedeflenmiştir. Kramer’in de vurguladığı gibi, Anlaşma, Türkiye’nin ileride topluluğa üye olmasına katkı sağlamak/cesaretlendirmek amacı ile Türkiye ile AET arasında bir Gümrük Birliği oluşturulmasını öngörmekteydi:

„Türk Halkı ile AET içinde bir araya gelmiş halklar arasında gittikçe daha sıkı bağlar kurmaya azimli olarak; Türkiye ile AET arasında yaşama şartlarının, hızlandırılmış bir ekonomi ilerleyişi ve uyumlu bir alış-veriş genişlemesi ile devamlı olarak iyeleştirilmesi; böylece Türkiye ekonomisi ve Topluluk üyesi Devletlerin ekonomileri arasındaki arayı azaltmayı sağlamaya kararlı olarak; Türk ekonomisinin kalkınmasının ortaya koyduğu özel sorunları ve belli bir sürede T2ye bir ekonomik yardım yapılması gerekliliğini göz önünde bulundurarak; Türk halkının yaşama seviyesini iyileştirme çabasına, AET’nin getireceği desteğin, ileride Türkiye’nin Topluluğa katılmasını kolaylaştıracağını kabul ederek; AET’yi kuran Andlaşmanın esinlendiği ülküyü birlikte izleyerek, barış ve hürriyet güvencesini pekiştirmeye azmederek; AET’yi kuran anlaşmanın 238. maddesi uyarınca Türkiye ile AET arasında ortaklık yaratan bir anlaşma akdini kararlaştırmışlardır“¹⁴³

Başlangıç kısmında yer alan genel söylem, daha çok AET’nin Türk ekonomisine ve Türkiye’nin kalkınmasına yapacağı katkıları vurgulamakta, ilişkilerin geleceği ile ilgili olarak ise,

¹³⁹ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.35.

¹⁴⁰ Assoziierungsabkommen und Protokolle (1992), s.327 ff.; AET-Türkei: Beschlüsse über den Ausbau der Assoziation, in: Kommission der EG (Hrsg.), Bulletin EG., Brüssel, Nr.6, und in Beschluss Nr. 1/80 des Assoziationsabkommens; Europäischer Wirtschaftsgemeinschaft und der Türkei, in: Amtsblatt der EG, Nr.217 vom 29.12.1964, s.3687ff.; T.C.Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Ortaklık Yaratan Anlaşma, Dışişleri Bakanlığı Matbaası, Ankara, 1963, Avrupa Topluluğu Yayınları, Türkiye-AET İlişkileri, Doğu Matbaası, 1976, s.165-176.

¹⁴¹ Almancası ile: „Abkommen zur Gründung einer Assoziation zwischen der Europäischen Wirtschafts-gemeinschaft und der Türkei“

¹⁴² Ankara Anlaşması: Şaban Çalış [2001b] Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Anlayışı, Politik Aktörler ve Değişim, Nobel Yayınları, İstanbul, s. 543-563. Almancası için Zur Gründung einer Assoziation zwischen der Europäischen Wirtschafts- gemeinschaft und der Türkei vom 12. September 1963, Abl. 217, Brüssel 1964, sowie BGBl. II, Bonn 1964.

¹⁴³ Ankara Anlaşması-1963: Başlangıç: (AA-Başlangıç). Ayrıca Bkz. Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.29-36.

„Türk halkının yaşama seviyesini iyileştirme çabasına, AET'nin getireceği desteğin, ileride Türkiye'nin Topluluğa katılmasını kolaylaştıracağı“¹⁴⁴ gibi bir ifadeye yer verilmiştir.

Topluluk ile Türkiye arasında gittikçe gelişen bir GB'nin kurulmasını öngören Ortaklık Anlaşmasının amacının anlatıldığı 2. maddesi ise şöyle formüle edilmiştir:

„Anlaşmanın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasında ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir.“ (AA: Md.2)

Anlaşma, yukarıdaki amaçlar için ortaklığın „Hazırlık“, „Geçiş“ ve „Son“ dönemleri olacağını hükme bağlamıştır (AA-Md.2 ve 3). Anlaşmaya göre Türkiye'ye hemen hiçbir yük getirmeyen ve beş yıl süre ile sınırlanan „Hazırlık“ döneminde Topluluk Türk ekonomisine katkıda bulunacaktır.¹⁴⁵ Geçiş Döneminde ise GB hedefi doğrultusunda karşılıklı yükümlülüklerin yerine getirilmesinden söz edilmekte ve „*bu dönemin süresi, birlikte öngörülebilecek istisnalar saklı kalmak üzere on iki yılı geçemez*“ (AA-Md. 4/2) denilmektedir. 5'inci Maddede ise „*Son dönem GB'ne dayanır ve akit tarafların ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesini gerektirir*“ şeklinde düzenlenmiştir (AA-Md.5).

Roma Anlaşması'nın 238. maddesine dayanan ve Türkiye-Topluluk ortaklığının temel ilkelerini belirleyen bir „*çerçeve anlaşması*“ olan Ankara Anlaşması'nın Geçici Protokol (11 Madde), Mali Protokol (9 Madde), Son Senet ve işgücü konusunda taraflar arasında teati edilen mektuplardan oluşan ekleri de bulunmaktadır.¹⁴⁶ Ayrıntılar daha sonra protokol ile belirlenmiştir. Bunlar da anlaşmanın ayrılmaz parçalarıdır (AA-Md.30).¹⁴⁷ Anlaşma, Topluluk ile imzalandığı için Topluluk içinde doğrudan uygulanan bir “Topluluk Hukuku Belgesi”, Topluluk üyesi ülkeler ile ayrıca imzalanması dolayısı ile de “Uluslararası Hukuk Belgesi” niteliğindedir. Anlaşmanın önemli bir özelliği taraflara fesih hakkı tanımamış ve yürürlük süresi öngörmemiş olmasıdır. Dolayısı ile Anlaşmanın amaçları gerçekleşinceye kadar yürürlükte kalması gerekir.¹⁴⁸ Sorun da „Amaç“ın ne olduğu (GB mi, Tam Üyelik mi?) ve bunun gerçekleşmesinde tarafların yükümlülüklerinin nasıl belirleneceği noktasında ortaya çıkmaktadır.

Ankara Anlaşması ile Türkiye AET'ye „Ortak Üye“ (Associate-Member, Assoziiertes Mitglied) olmuştur.¹⁴⁹ Fakat daha önce de değinildiği gibi, „ortak üyelik“ kavramı

¹⁴⁴ Ankara Anlaşması-1963: Başlangıç.

¹⁴⁵ Hazırlık döneminde Türkiye, geçiş dönemi ve son dönem boyunca kendisine düşecek yükümleri üstlenebilmek için Topluluğun yardımı ile ekonomisini güçlendirir (AA-Md.3/1)

¹⁴⁶ Ankara Anlaşması'na bunlardan başka, bir adet Niyet Bildirisi; iki adet Yorum Bildirisi ve F. Alman Hükümeti'ne ait iki Bildiri eklenmiştir.

¹⁴⁷ Anlaşmaya ek iki Protokol, Ortaklığın hazırlık döneminde AT'nun tektaraflı olarak Türkiye'ye tanıdığı ticari ve mali ayrıcalıkları tanımlamaktadır. Geçici Protokol (Protokol No:1) Türkiye için önem taşıyan dört ana ihraç malı (tütün, kuru üzüm, kuru incir, fındık) ile ilgili olarak AT'nun tanıdığı ayrıcalıklara ilişkin ayrıntılarla, hazırlık döneminden, geçiş dönemine geçişi sağlayacak koşul ve süreleri belirlemektedir. 2 no'lu Protokolü oluşturan Mali Protokol ise, Anlaşma'nın 3. maddesinde belirtilen ve hazırlık dönemi içinde Türk ekonomisinin kuvvetlendirilmesi suretiyle geçiş ve son dönem şartlarını yerine getirmesini teminen AET Konseyi tarafından 9 Mayıs 1963'te Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan 175 milyon ECU'lük kredi ile ilgilidir ve kredinin uygulama esaslarını içerir.

¹⁴⁸ Karluk [1996] AB ve Türkiye, s.406.

¹⁴⁹ „Ortaklık“ kavramı ve Türkiye-AT ilişkilerindeki anlamı konusunda yapılan çok ayrıntılı bir inceleme için Bkz. Harun Gümrükçü, “Ortaklık Kavramı ve Ortaklığın Özellikleri”, Avrasya Dosyası, Kış 1999, Cilt: 5, Sayı: 4, s.22-51 sowie . Üyelik, tam üyelik, ortak üyelik vb. Kavramların Uluslararası hukukta ne anlama geldiği konusunda Bkz. G.Zieger [1965] „Zum Rechtsbegriff der Assosziatin“, Institut für Völkerrecht der

tartışmalı bir kavramdır ve mesela Karluk'a göre doğru bir tanımlama değildir ve Anlaşma, aslında aşamalı bir „ön ortaklık“ yaratmıştır.¹⁵⁰ Çünkü eğer ilişkiler “ortak üyelik” biçiminde olsaydı, bu durumda ortak üyenin, yani Türkiye'nin Topluluk organlarına katılımı gerekirdi.¹⁵¹ Konunun önemli uzmanlarından birisi olan Kramer ise, her iki tarafın üzerinde anlaş(a)madığı ve kendilerince bir tanım ortaya koyduklarını vurguladıktan sonra şöyle demektedir:

„Anlaşmaya yönelik beyanlarda ortaya açıkça konulmuştur ki, Türkiye bu Ortaklık Anlaşması çerçevesinde üyeliğin alt bir basamağında bulunmuyor. Türk tarafının çoğunlukla kullanmayı uygun bulduğu „Ortak Üyelik“ (Assoziiertes Mitglied) de Batı Avrupalıların tercih ettikleri „Tam Üyelik“ (Vollmitgliedschaft) kavramları da aslında yanlış ve amaçlı olarak kullanıyorlar. Oysa “Ortaklık AT'nin yasal ve siyasi bağlamda farklı bir formudur. Ama bu farklı bir üyelik ya da “yarı” “çeyrek” üyelik vb tanımlama değildir’¹⁵² tespitini yapmaktadır.

Bu konuda son derece ayrıntılı incelemeler yapan ve konunun uluslararası hukuk boyutunu ortaya koyan Gümrükçü ise „ortaklık“ kavramının üyeliği garanti eden bir kavram olmasa da gerek Roma Anlaşması ve gerekse Atina ve Ankara Anlaşmalarında dile getirildiği şekliyle “*tam üyelik hedefli bir ön aşama*” olduğu görüşündedir. Gümrükçü „*Türkiye'nin Ortaklığı bu güne kadar yapılan akitler ve tamamlayıcı belgeler de dikkate alındığında üyelik amaçlı bir ortaklıktır*“¹⁵³ demektedir. Gümrükçü, uluslararası alanda ortaklığın farklı türleri bulunduğuna dikkat çekmekte, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaklıklar konusunda önemli bir pratik yaşandığını, bu dönemde genel olarak tam üyelik statüsü kazanılmıyor ya da istenilmiyorsa ortaklık „olağandışı bir üyelik“ olarak “ortaklık”ın tercih edildiğini vurguluyor. Bu anlamda da çok yeni bir kavram olan ortaklık bir taraftan katılım işlevini yerine getirirken, öte taraftan uluslar üstü bir birliğin dışarıda duran ile ilişkisini belirlemektedir. Ancak ortaklık kendi başına anlam yüklü değildir, tanımlanması gerekmektedir. Örneğin Avrupa Konseyinde „ortaklık“, tam üyeliğin bir ön aşamasıdır. Devletler hukuku bakımından Ortaklık, aslında –nedeni ne olursa olsun- „tam üye olunmaması durumunu anlatmaktadır. Yani hukuki, fiili ve siyasi şartlarda bir dengesizlik bulunmakta, bu da daha alt düzeyde bir bağlantı biçimi oluşturulmasına neden olur.¹⁵⁴ Uluslararası hukuk bakımından Ortaklık kavramına ilişkin iki genel kategoriden söz etmek mümkündür: üyeliğe yol açan ortaklık, üyeliğe yol açmayan (statik) üyelik. AT'nin ortaklıktan ne anladığı konusunda çok net bir görüntü bulunmamaktadır. AT'ye kaynaklık eden Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve AET, başlangıçtan beri ekonomik ve siyasi işbirliği yolu ile tam üyelerin etrafında genişleme çabası içinde olmuştur. 1954 yılında bile AKÇT İngiltere ile böyle bir anlaşma yapmıştır.¹⁵⁵ Kısacası, etki alanının ekonomik, hukuki, siyasi ya da coğrafi nedenlerle üyeliği sorunlu olabilecek yeni üyelerin ve/ ya da devletlerin kabulü ile genişletilmesi Topluluğun çıkarına olmadığına, özel anlaşmalar

Universitaet Göttingen (Hrsg.), Wirtschaft und Atomenergie im internationalen Recht. Institutsfestgabe für Georg Erler zum sechzigsten Geburtstag, Göttingen

¹⁵⁰ Karluk'un ileri sürdüğü kavram “Beitrittspartnerschaft” olarak da çevrilebilir. Ancak bilindiği üzere Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) 1993'de üyelik için Kopenhagen Kriterlerinin belirlenmesinin ardından bütün aday ülkeler için Komisyon tarafından hazırlanan bir “genel izleme” zeminidir. Bu bağlamda Karluk'un görüşü 1990 öncesi için çok da yanlış sayılmaz.

¹⁵¹ Topluluğun karar alma mekanizmasının dışında kalan Türkiye, 1972 yılı Ekim ayında Topluluğun politik danışma mekanizmasına ve yapılacak AT zirvelerine „gözlemci“ olarak katılma talebinde bulunmuştur. Fakat her iki talep de, Topluluklara tam üye olunmadan katılmanın mümkün olmayacağı gerekçesi ile kabul edilmemiştir., Karluk [1996] AB ve Türkiye, s.406.

¹⁵² Aktaran: Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.37-38.

¹⁵³ Gümrükçü [1999] “Ortaklık Kavramı ve Ortaklığın Özellikleri”, s.50.

¹⁵⁴ ibid, s.31.

¹⁵⁵ „Büyük Britanya Birleşik Krallığı ve Kuzey İrlanda ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Arasındaki İlişkiler Hakkında Anlaşma“.Bkz.: Gümrükçü [1999] “Ortaklık Kavramı ve Ortaklığın Özellikleri”, s.35.

yapılarak yeni bir ilişki biçimi oluşturulmaktadır. Bunun için de AET Anlaşma'sının 238. maddesinde, üyelik için henüz yeterli olmayan Avrupa devletleriyle ilişkinin yolu açılmıştır. "Toplulukla ilişkinin ikinci yolu" olarak tanımlanabilecek bu düzenleme karşılıklı hak ve yükümlülüklerin birlikte belirlenmesi esasına dayanır ve karşılıklı rezervler konulabilmesi olanağını yaratarak ilişkiyi esnek hale getirir. Ancak ortaklık aynı zamanda aynı üyelikte olduğu gibi uluslararası kuruluşlara katılımın bir biçimi olmakta ve kurumsallaşmış bir birlik ve antlaşma ilişkisi oluşturmaktadır. Ortaklığın bir başka özelliği ise hem Topluluk hukukunun hem de Toplulukla „ortak“ ülke arasındaki anlaşmanın bir denge içinde bir arada bulunmasını gerektirmesidir.

AET Anlaşması'nın 238. maddesinin 1. fıkrası, AET'nin „ortaklık“ kurumunu şekillendirmiştir. Buna göre „*Topluluk bir üçüncü devlet (...) ile karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak faaliyetler ve özel usuller öngören bir ortaklık kurma amacıyla anlaşmalar ...yapabilir*“. Yunanistan ve Türkiye ile yapılan anlaşmalar bu maddeye dayanmaktadır. Bu anlaşmalar bir tarafta AET organları ve üye devletler, diğer tarafta ise Yunanistan ya da Türkiye olmak üzere imzalanmışlardır. Böylece anlaşma (akit) tarafları arasında hem bir devletler hukuku hem de bir topluluk hukuku bağlantısı ortaya çıkarmıştır.¹⁵⁶

Ortaklık kavramının uluslararası hukuk bakımından görece yeni bir kavram olması, onun ne olduğunun tanımlanmasında başka unsurların da dikkate alınmasını gerektirmektedir. Örneğin Adalet Divanı'nın bazı anlaşmazlıklar vesilesi ile aldığı kararlar, ortaklık kavramının içini dolduran ve Avrupa Hukuku'nun ayrılmaz parçaları haline getiren bir özellik taşımaktadır. 30 Eylül 1987'de Adalet Divanı'nın, F.Almanya'nın Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Bayan Meryem Demirel¹⁵⁷ konusunda aldığı karar ("Demirel Kararı"), özel şahsı ilgilendiren bir karar olmanın ötesinde Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin niteliği bağlamında çok önemli bir kararın ortaya çıkmasına vesile olmuş, bu konudaki karmaşıklığı da ortadan kaldırmıştır.¹⁵⁸ Adalet Divanı, bu anlaşmaları verdiği birçok kararla uluslar-üstü anlaşmalar ve dolayısı ile Avrupa Hukuku'nun ayrılmaz parçaları olarak açıklamış ve bu şekilde tartışmaya son vermiştir. Türkiye ile Topluluk arasındaki anlaşmalar çerçevesinde konuyu ele alan Adalet Divanı, Demirel kararı ortaklığın bir başka tamamlayıcı özelliğine de işaret etmektedir: Ortaklık Anlaşması „*en azından kısmen Topluluk sistemine katılmak durumunda olan üçüncü devletlere karşı AET Anlaşmasının kapsadığı tüm alanlara ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmesini teminat altına alma yetkisini Topluluğa tanımak zorundadır.*“ Böylece AD'nin yorumuna göre ortaklık kurumu sınırlı da olsa Topluluk sistemine belirli bir katılmayı sağlamak zorunda olmaktadır (mesela genellikle mal ticaretine dayanan bir ticari anlaşmadan bu gibi ölçütlerin yerine getirilmesi beklenmemektedir.) Bu nedenle de Ortaklık „alışılmışın dışında hukuki düzen ve koordinasyon sürecine uygun hukuki bir figür“ olmaktadır. ... Dolayısı ile burada ortaklık, ortak olan devletlere AET Anlaşması tarafından düzenlenen

¹⁵⁶ Gümrükçü [1999] "Ortaklık Kavramı ve Ortaklığın Özellikleri", s.45-46

¹⁵⁷ Meryem Demirel 1979'da F.Almanya'da çalışan eşinin yanına aile birleşimi çerçevesinde gitmiş, ancak daha sonra vizesinin süresi sona erdiği gerekçesi ile Schwaebisch Gmünd kasabası yabancılar polisi Demirel'i sınır dışı etme kararı almıştır. Aynı yerdeki Mahkeme, konuyu Adalet Divanı'na götürmüştür. 30.9.1987 tarihli EuGHE (ADK), Demirel/Stadt Schwaebisch Gmünd) Slg. 1987, s.349, Rdnr.9. Siehe auch Gümrükçü [1994] Rechts(un)sicherheit in Europa?, s.171-198.

¹⁵⁸ Ortaklık ilişkisinin „Uluslarüstülük“ bir ilişki mi yoksa „kendine özgü bir hukuki ilişki“ mi olduğu konusu tartışmalıdır. İki taraflılığı savunanlar için ortaklık sadece Uluslararası ilişkilerin temeli olarak görülür. Uluslarüstülüğü savunanlar için ise bu anlaşmaların topluluk hukukunun ayrılmaz parçası olarak görülmesini savunur. Bu tartışma çok önemli bir tartışmadır, zira eğer bu anlaşmalar uluslarüstü olarak kabul edilirse getirdiği normlar doğrudan etki yapabilecek ve içerdiği hükümlerin topluluk hukuku karakterine sahip olması halinde de bu hükümler AD tarafından ön karar biçiminde yorumlanabilecekti. Bu konudaki tartışmalar için Gümrükçü [1999] "Ortaklık Kavramı ve Ortaklığın Özellikleri", s.40-43.

konulara bunların hemen hemen tamamını üstleninceye kadar katılmasını mümkün kılan AET'ye katılımın özel bir biçimi olarak düşünülmektedir.¹⁵⁹

Türkiye ile AT arasındaki ilişki biçiminin yani ortaklığın bir tam üyelik öngörüsü içerdiğini savunan Gümrükçü, Yunanistan, Türkiye ve en sonra da Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin yaptığı Avrupa Anlaşmalarında öngörülen ortaklığın¹⁶⁰, AT'nin Kuzey Afrika (Akdeniz) ülkeleri ile yaptığı kalkınma amaçlı ya da Malta ve Kıbrıs ile yapılan serbest ticaret anlaşmalı ortaklıklardan farklı olduğunu belirtiyor. Yunanistan ve Türkiye ile Topluluk arasında yapılan anlaşmalar tam üyelik amaçlıdır ve „üyeliğe aday bir ülkeyi üyeliğe hazırlamayı ve mümkün olduğunca AT'e yakınlaştırmayı hedeflemektedir.“ Hatta anlaşmada belirlenen hedefler (yani tam üyelik) için bir süre sınırlaması bile tanınmamış, dahası fesih imkanı da yaratılmamıştır. Seçilen Ortaklık biçimi bilinçli bir tercihtir. Atina Anlaşmasının 72., Ankara Anlaşmasının 28. maddeleri „Anlaşmanın işleyişi Yunanistan'ın-Türkiye'nin Topluluğu kuran Anlaşmadan doğan yükümlülüklerini tamamen üstlenebileceğini gösterdiğinde, akit taraflar Türkiye'nin Topluluğa katılma olanağını incelerler“ ibaresi konulmuştur. Anlaşma imzalanırken AT Komisyonu Başkanı „belli bir geçiş döneminden sonra AET'ye tam üye olarak kabul edilmesi gerektiğini vurguluyordu. Yani ortaklık bu anlamda tam üyelik amacı için bir ön anlaşmadır. Bu konuda yapılan anlaşmalar da Mahkeme kararları da, Topluluk yöneticilerinin ifadeleri de bu doğrultudadır.¹⁶¹

Sonuç olarak Atina ve Ankara Anlaşmaları'nın içerik bakımından AET Anlaşması'nın düzenleme konularına yöneldiği belirtilebilir. Her iki anlaşma da program açısından geçiş karakterine sahiptir. Anlaşmalar, „ortaklık ilişkilerini ileride anlaşmaya taraf olan devletlerin tam üyeliğine aktarmayı“ öngörmektedir. Gümrükçü, anlaşmaların hemen hemen tüm konseptinin bu iki devleti kademeli bir biçimde GB aşamasına götürmeye ve böylece Yunanistan ve Türkiye ekonomisini ortak pazara bütünüyle entegre etmek için olgun hale getirmeye dayanmaktadır. Ortaklık biçimi burada, onun yardımı ile amaçlanan katılımı tam üyelik temelinde gerçekleştirebilmek için bilinçli olarak seçilmiştir. Bu yüzden her iki ortaklık „AET'ye katılımın bir ön aşaması olarak tasarlanmıştır.“¹⁶², görüşünü savunmaktadır.

Hem yapılan şeylerin „ilk“ olmasının getirdiği bazı bilgisizlik ve tecrübesizlikler ve hem de Türkiye tarafının ne istediğini tam olarak bilememesi ve hem de Topluluk tarafında Türkiye konusunda önemli tereddütler olmasının getirdiği bu kendine özgü terminoloji, ilişkilerin hemen her aşamasında kendini ortaya koymuştur. Bu konu basit bir terminolojik karmaşanın ötesinde ciddi bir sorundur. Gümrükçü'nün de vurguladığı gibi, AT-AB ile Türkiye arasındaki yakınlaşma sürecinin ayırt edici özelliklerinden başlıcasının, bu sürece başından beri eşlik eden yanlış anlama ve kararsızlıklar oluşturmaktadır.¹⁶³ İlişkilerin en temel özelliklerinden birisini oluşturan „belirsizlik“, karşılıklı güvensizlikle de beslenince bir entegrasyon süreci için en önemli engelleyicilerden birisi haline gelmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁹ ibid, s.41-42.

¹⁶⁰ Bu noktada AB'nin bilinçli bir biçimde „ortaklık“ yerine „Avrupa Anlaşması“ adı verilen bir anlaşmayı tercih etmesi dikkat çekicidir.

¹⁶¹ Gümrükçü [1999] “Ortaklık Kavramı ve Ortaklığın Özellikleri”, s.49-51.

¹⁶² ibid, s.49. Gümrükçü burada Avusturya eski Başbakanı Josef Klaus'un, Avusturya için bir AET ortaklığının, bunun tam üyeliğin bir ön basamağı olması nedeniyle söz konusu olamayacağını söylediği aktarıyor.

¹⁶³ ibid, s.24.

¹⁶⁴ 12-13 Aralık 1997'de yapılan AB Lüksemburg Zirvesi'nde alınan kararların ne anlama geldiği, Topluluğun nasıl bir Türkiye ile ne kadar entegrasyon istediğinin net olarak ortaya konulmadığı, her tarafın

Her ne kadar Topluluk tarafı Türkiye'nin ısrarı ile Türkiye ile de (Yunanistan gibi) GB hedefli bir anlaşma yapmış ve bunu Ankara Anlaşması'nın 5. maddesinde net olarak ortaya koysa da, bu hedefi şartlara ve aşamalara bağlamıştır.¹⁶⁵ Yine Anlaşmanın 28. maddesi ile GB Tam Üyeliğin görüşülmesi için bir ön koşul olarak belirtilmiş, ama bunun tek başına yeterli olmadığını da açıklıkla ortaya koymuştur.

„Anlaşmanın işleyişi, Topluluğu kuran Andlaşmadan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye tarafından üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit taraflar, Türkiye'nin topluluğa katılması olanağını incelerler.“ (AA-Md.28)

Böylece Ankara Anlaşmasının Türkiye'nin gelecekte Topluluğa üye olmasını belirli ya da otomatik bir tarihle tanımlamadığı bunun yerine daha sonra belirlenecek bazı şartlara bağlı olduğu ve tarafların siyasi talep ve kararlarına bağlı kılındığı açıkça ortaya konulmuştur.¹⁶⁶ Kramer'e göre Türkiye için çok uzakta ve belirsiz bir üyelik hedefinin koyulması, Batı Avrupalıların Akdeniz bölgesindeki kendi güvenlik çıkarlarının karşılanması bir aracı olarak düşünülmüştür.¹⁶⁷ Aslında Avrupa tarafı anlaşmada öyle bir düzenlemeye gitti ki, bu Türkiye'nin gelecekteki üyeliğini bütünüyle boşa çıkarmıyordu. Ancak Türk tarafı ya da üye ülkelerden birisi buna karşı çıkarsa, o zaman da bu anlaşmaya dayanılarak üyelik talebi ortaya konulamaz ve hatta ilişkilerde gelinecek nokta, “son aşama” olarak görülebilirdi. Böylece her şeyin açıkta ve belirsiz bir biçimde bırakılması tercih edildi.¹⁶⁸

Ancak Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen Ortaklık Anlaşmalarında Türk-Yunan „dengesinde” ciddi bir farklılık ortaya çıkmıştı. Yunanistan ile daha başından bir GB öngörmekteydi. Batı Avrupalılar, Yunanistan ile derhal bir GB oluşturulması konusunda şartların uygun olduğu görüşündelerdi.¹⁶⁹ Bunun için Atina Anlaşması oldukça detaylı şekilde yapıldı.¹⁷⁰ Zaten Ankara Anlaşması yapılırken Atina Anlaşması örnek alınmış olsa da, Ankara Anlaşması az ya da çok program karakterine sahip global yükümlülükler içerecek şekilde hazırlanmıştır.¹⁷¹ Türkiye için GB bir hedefti ve 10 yıl olarak öngörülen süre de „tarafların makul gerekçeleri ile” aşılabilecekti. Hukuki ve teknik nedenlerle Türkiye'nin yaptığı anlaşmanın üyeliğe gitmesi ise hiçbir şekilde bir „aşama” ya da „hak” olarak nitelendirilmemiş, adeta bir iyi niyet temennisi olarak anlaşmada yer almıştı. Türkiye'nin bütün bunlara itiraz etmemesi ya da edememesinin nedeni ise başta ülkenin ekonomik olarak ciddi bir biçimde Batı Avrupa standartlarının çok altında olması, ikincisi ise Askeri Yönetim dönemine denk gelen görüşmelerde, özellikle politik hedefler bakımından Yunanistan'a karşı aşırı derecede dezavantajlı duruma düşmesiydi. Sonuç ne olursa olsun yine de Ankara Anlaşması ile taraflar çok büyük siyasi bir sorumluluk altına girmişlerdi. Oysa bu dönemde Türkiye'nin ekonomik ve politik sorunları bu ciddi yükü taşımak konusunda önemli engellerdi. 1960'larda ekonomik anlamda Türkiye geri kalmış ülke karakteristikleri gösteriyordu. Ancak politik hedefler çok daha fazla önemsenmiş, Türkiye ile Topluluk biri birleri ile ilişkili olmayı politik-stratejik gerekliliklerle

olayı kendi bakışı ile üstelik en uç noktalarda yorumladığı dikkate alınırsa, bu sorunun çok derin olduğu rahatlıkla anlaşılır.

¹⁶⁵ „AA-Md. 5: “Son dönem GB'ne dayanır ve akit tarafların ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesini gerektirir.”

¹⁶⁶ Aktaran: Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 37.

¹⁶⁷ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 35.

¹⁶⁸ Aktaran: Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 36.

¹⁶⁹ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 36.

¹⁷⁰ Europaeischen Gemeinschaften (Hrsg.), Sammlung der von den Europaeischen Gemeinschaften geschlossene Übereinkünfte, Bd.3 (Bilaterale Anlaşması AET-Europa 1958-1975), Lüksemburg 1978, s.391-434.

¹⁷¹ Gümrükçü [1999] “Ortaklık Kavramı ve Ortaklığın Özellikleri”, s.47.

önemsemişlerdi. Kramer'in de isabetle belirttiği gibi bu konu Türkiye için sadece ekonomik bağlamda değil, hatta çok daha fazla sosyo-psikolojik açıdan son derece büyük bir meydan okumaydı ("*Herausforderung*").¹⁷²

Ankara Anlaşması genel olarak belirlediği hedeflere ulaşılabilmesi için, Türkiye ile Topluluk arasında aşamalı bir süreçle GB oluşturulması; Türk Halkı ile Topluluk halkları arasında daha sıkı bağların kurulması; Türk ekonomisi ile Topluluk arasında söz konusu farklılıkların giderilmesi; Türk ekonomisinin gelişmesi için ekonomik-mali katkılarda bulunulması; Türkiye'nin gelecekte Topluluğa üye olmasını kolaylaştıracak mekanizmaların oluşturulması ve olanakların artırılması ve Topluluk Anlaşmasında dile getirilen ortak siyasi-sosyal ülkülerin paylaşılması ve barış ve özgürlüğün garanti altına alınmasını sağlamak gibi temel ilkeler etrafında şekillendirilmiştir. Aslında Türkiye ile Topluluk arasında bilinen çok belirgin siyasi ve ekonomik ve hatta sosyal farklılıklara rağmen AET tarafının asıl amacı, bütün ilkeler yardımı ile Türkiye ile ilişkilerini "yakın tutma" hedefi olduğu söylenebilir.

Anlaşmada gerek tarım malları ve gerekse de serbest dolaşım konusunda ileride topluluğu zor durumda bırakmayacak bazı mekanizmalar geliştirilmiş, örneğin ticari mallar gibi tarım mallarının dolaşımını da GB kapsamına alınmış olsa da buna "AET'nin ortak tarım politikası izin verirse" (AA-Md.11.) koşulu getirilmiştir.¹⁷³ Benzer biçimde kademeli olarak gerçekleştirilmesi öngörülen „serbest dolaşım“ konusu da (AA-Md.12) yine Roma Anlaşması'nın 48, 49 ve 50'inci maddelerindeki koşullara bağlanmıştır.¹⁷⁴ Aynı Anlaşma, Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin kurumsal devamlılığını sağlamak üzere bazı kurumlar oluşturmuştur.

4. Ortaklık Anlaşmasının ve 23 Kasım 1970'de İmzalanan Katma Protokol 'ün (KP) İşleyişi

Ankara Anlaşması'nın 1 Aralık 1964'de yürürlüğe girmesinin ardından biraz da tarafların anlaşmayı istedikleri gibi yorumlama eğilimlerinin de etkisi ile siyasi ve ekonomik anlamda var olan iyimserlik havası yerini kısa zamanda hayal kırıklıkları ve gerginliklere bıraktı. Türk politikacıların "Türkiye'nin Avrupalılığının tescili" olarak yorumladığı ve neredeyse „otomatik“ olarak belirli bir süre sonra tam üye olacağını düşündüğü AET, bu beklentilere cevap vermekten uzak duruyordu. Hiç kuşku yok ki, adeta bir „zenginler kulübü“ olan AET ile derin ekonomik farklılık, ilişkilerin ekonomik boyutunda da ciddi sorunlar yaratıyordu. Ekonomik yapıda ihtiyacı hissedilen yapısal reformlar gerçekleştirilemiyor, ülkenin serbest piyasa ekonomisi kurallarını bütünüyle uygulamak bir yana bu yönde çaba gösterdiği de görülmüyordu. Her ne kadar Ankara Anlaşması'nın amir hükümleri AET'nin Türkiye'nin kalkınmasına katkıda bulunması gerektiğini net bir biçimde ifade etmiş olsa ve buna dayanılarak 1964-1969 dönemi için 175 milyon Dolar Avrupa Yatırım Bankası aracılığı ile Türk sanayicileri için sunulmuş olsa da bu sefer de başka sorunlar kaynakların yeterince verimli ve tam olarak kullanımını engellemiştir. Mali yardımın özel sektöre hitap etmesi ve özel sektörün de o dönemde çok güçsüz olması, proje üretilmemesinden dolayı, 175 milyon Dolarlık kaynağın ancak 53 milyon doları kullanılabilmektedir.¹⁷⁵ Daha da ilginç bir

¹⁷² Aktaran: Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.40.

¹⁷³ Mart 1995'de Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı kararı ile netleştirilen GB anlaşması da bu nedenle tarım ürünlerini kapsam dışı bırakmıştır.

¹⁷⁴ AA-Md.12: „Akit taraflar aralarındaki serbest işçi akımını kademeli olarak gerçekleştirmek için, Topluluğu kuran Andlaşmanın 48, 49 ve 50'inci maddelerinden esinlenmekte uyumşlardır.“ Ayrıca Bkz. Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 38-39.

¹⁷⁵ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.42.

biçimde bu paranın bir kısmı ile tekstil sektörüne verilen destekler, daha ileride AT'nin yüksek gümrük duvarlarına ve ithalat engellerine takılmıştır.¹⁷⁶

Aynı dönemde Türkiye ile AT arasındaki ticaret dengesi ciddi bir biçimde bozuldu. Bunun bir nedeni de Kıbrıs sorunu dolayısı ile AT tarafının tek taraflı olarak Türkiye'nin önemli ihraç ürünleri olan tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık üzerine koyduğu tahditlerdi.¹⁷⁷ Bu dönemde Türkiye'nin neredeyse tamamen yakın tarım ürünü olan AT'ye ihracatı % 33,5 dan % 33,1 e düşerken, aynı dönemde EG den ithalat % 82'ye yükseldi.¹⁷⁸ Bu dönemde belki de tek beklenildiği gibi yürüyen „işçi ihracı“ idi. Büyük bölümü F.Almanya'da çalışan Türk işçilerinin Türkiye'ye 1964 yılında gönderdiği para 8,1 milyon Doları bulmuştu. Bu para 1972'de 740 milyon Dolar çıkacaktı.¹⁷⁹ 1972'de Türkiye'nin toplam ihracatının 884 Milyon Dolar olduğunu dikkate alınırsa¹⁸⁰, bu gelirin ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Ortaklık Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye'nin içi ve dış siyasi coğrafyasında önemli değişiklikler olmuş, bu da Türkiye'nin siyasi liderlerinde AET ile daha yakın bir ilişki biçimi geliştirilmesi konusu ciddi bir biçimde gündeme gelmiştir. İçte artık yeni bir kuşak siyasete egemen olmaya başlamıştı. İdam edilen Başbakan Adnan Menderes'in partisinin yerine kurulan Adalet Partisi'nin başına geçen ve piyasa ekonomisine daha yakın bakan Süleyman Demirel Başbakan olmuş, Türkiye de yeni bir kalkınma hamlesi başlatmıştı. Bu arada önemli dış politik gelişmeler de vardı. Bunların başında da ABD Yönetiminin Kıbrıs konusundaki Türkiye'yi son derece sertçe eleştiren tavrıydı.¹⁸¹ Adada gerilimin artması ve Türkiye'nin Türk azınlığı korumak isteği ile müdahaleye hazırlanmasına ABD'den büyük tepki ve baskı gelmiş, dahası Dönemin ABD Başkanı Lyndon Johnson'un 5 Haziran 1964'de yazdığı mektup Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile açılan yakınlık yolunda ciddi bir kesintiye neden olmuştur. Johnson, Türkiye Adaya müdahale ederse, NATO'nun iki müttefiki arasında gerginliğin daha da artacağına dikkat çekmiş, böyle bir müdahalede ABD'nin Türkiye'ye verdiği askeri yardımların kullanılmasına izin vermeyeceklerini belirtmiş, daha da önemlisi, NATO Anlaşmasının 5. maddesine rağmen, Türkiye'ye olası bir Sovyetler Birliği müdahalesi söz konusu olduğunda NATO'nun Türkiye'yi savunmak konusunda çekimser kalabileceğini ifade etmiştir. Bu mektuba dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün cevabı da sert olmuş ve ilişkilerde kırılmalar yaşanmıştır.¹⁸² Bu gelişme üzerine Türkiye bir taraftan Sovyetler Birliği ile daha dostane ilişkiler geliştirmeye çalışmış, öte taraftan da AET'ye daha ciddi bir biçimde ilgi göstermiştir. Bir başka dış politik gelişme ise, AET'nin çok kısa zamanda kendini prestijli ve çok ciddiye alınan bir Topluluk haline getirmesiydi. AET'nin artan cazibesi karşısında artık İngiltere bile duramıyor, üyelik başvuruları Fransa tarafından veto edilse de neticede AET içinde yer almak istediği net olarak ortaya konuluyordu. İlginç bir biçimde Türkiye'de İngiltere'nin Topluluk içinde yer alması halinde Türkiye'nin AET ile ilişkilerini baltalayacağı görüşü hakimdi. Bu dönemde yine üyelikleri tartışılan Danimarka, İrlanda ve Norveç'in de ilişkileri zorlaştıracığı endişesi hakimdi. Bir başka sorun da Topluluğun Fas, Tunus gibi üçüncü ülkelerle yaptığı anlaşmaların Türkiye'nin „ortak üye“

¹⁷⁶ Yeşilyurt [2000] Türki-EU, s.38.

¹⁷⁷ Mükerrerem Hiç [1972] Turkey's Entry to the Common Market: General Aspects of the Problem, in: Institute of Economic Development, Faculty of Economics of Istanbul University (Hrsg.) Problems of Turkey's Economic Development, Vol.1, İstanbul, s.563-601.

¹⁷⁸ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.41-42.

¹⁷⁹ Yeşilyurt[1999] Die Türkei und Europäische Union, s.39.

¹⁸⁰ DİE [1997] Statistical Yearbook of Turkey, s.505.

¹⁸¹ Karşılaştırınız: Burcu Bostancıoğlu [1999] Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.

¹⁸² Bu konuda ayrıntılı bir analiz için Bkz. Nasuh Uslu [2000], Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs, Yüzyıl Yayınları, Ankara, s.85-124.

sıfatı ile elde ettiği birtakım avantajları anlamsız kılmasının getirdiği rahatsızlıktı. Bütün bu sıkıntıların yanında Yunanistan'da yaşanan darbe (Nisan 1967) ve ardından Topluluğun Yunanistan ile ilişkileri dondurması da Türkiye için önemli bir fırsat olarak değerlendiriliyordu. İşte bütün bu gelişmelerin Türkiye'nin AET ile daha yakın ve hızlı ilişkiler geliştirmesi gerektiğini düşünen Türk Dışişleri Bakanlığı, Başbakan Demirel'i bu konuda etkilemeye çalışmıştır.¹⁸³ Göreve geldikten sonra ilk yurtdışı gezisini F.Almanya'ya yapan dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, burada Alman yetkililerle gayet verimli görüşmeler yaptıktan sonra Brüksel'e geçmiş ve 16 Mayıs 1967'de Başkanlık ettiği Ortaklık Konseyi'nde Topluluğa „hazırlık“ döneminin sona erdirilmesi ve „geçiş“ dönemine geçilmesini teklif etmiştir. Demirel burada Türkiye'nin taşıdığı büyük ekonomik potansiyele dikkat çektikten sonra Türk ekonomisinin gelişmesinin Topluluğa da katkı sağlayacağını vurgulamıştır.

Topluluk (Komisyon ve üye ülkeler) Türkiye'nin ekonomik durumunun „geçiş“ dönemi için uygun olmadığını, ciddi siyasi sorunların da bulunduğunu dile getirirse de Ortaklık Konseyi 9 Aralık 1968'de geçiş dönemine geçilmesi konusunda çalışmalar yapılması konusunda karar aldı. Yapılan görüşmelerde Türkiye'nin talepleri şu noktalarda toplandı:

- tarım ürünleri için Topluluk kapılarının daha fazla açılması,
- Türk sanayisinin bu dönemde sıkıntılarını azaltmak için ithalatın mümkün olduğunca ileri tarihlere bırakılması,
- işçi ihracı konusunda daha fazla olanak yaratılarak, Türk işçilerinin Avrupa ülkelerinde çalışabilmesinin yolunun açılması ve,
- geçiş döneminde Türkiye'nin üstleneceği yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için 400 milyon dolarlık mali yardım verilmesi açılması.¹⁸⁴

Her ne kadar Topluluk bu talepleri aşırı ve zamansız bulsa da Türkiye'nin ilgisinden duyduğu memnuniyeti de dile getirdi. Aslında Türkiye'nin Topluluk konusunda birdenbire ciddi bir atılım başlatmasının özünde iç politik gelişmelerin de yeri büyüktü. „Bağımsızlıkçı sol“ (ki bunun başında Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu DİSK başta olmak üzere sendikalar ve artık Mecliste de temsil edilen Türkiye İşçi Partisi geliyordu) ile muhafazakar ve milliyetçi çevrelerde AET'ye karşı önemli bir kampanya başlatılmıştı. Sol için bu ilişki Türkiye'nin kapitalizme kurban edilmesi ve Avrupalıların sömürgesi haline getirilmesi anlamına geliyordu. İslamcı-Muhafazakar siyasi oluşumlarda da bu kaygı vardı, ama onlar için başka önemli sorunlar da vardı. İslamcılara göre (ki o dönemde Milli Nizam Partisi lideri olan Necmettin Erbakan bunları dile getiriyordu) AET bir Hristiyan-Yahudi topluluğu idi ve Müslüman Türkiye'nin burada yeri olamazdı. Milli Selamet Partisi (MSP) Genel Başkanı Erbakan, AET aracılığı ile Masonların Türkiye'yi sömürge haline getirmek istediklerini söylüyordu.

Erbakan 15 Mayıs 1970'de Hükümet'e AET konusunda verdiği gensoru gerekçesinde AET'ye itirazlarını şöyle dile getiriyordu:

„...Türkiye'nin her şeyden önce içtimai bünyesi, dünya görüşü ve tarihi seyir ve şuuru Batı Avrupa memleketleri ile aynı bir siyasi bünye içerisinde birleşmesine manidir. Nüfus çoğunluğu, maddi imkanlar arasında dengesizlikler vardır. Böyle bir birleşme Türkiye'nin Batı memleketler camiası içinde eritilmesi manasını taşır. (...) ... Batı ile müşterek pazar Türkiye'nin Batı memleketlerinin bir sömürgesi ve işçisi haline gelmesi neticesini doğuracak mahiyettedir. (...) Türkiye'nin menfaatleri ve icapları Batı ile Müşterek Pazar'a girmek yerine, tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğu ve ekonomik seviyeleri arasında bir dengenin

¹⁸³ Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.182 -197.

¹⁸⁴ Tekeli-İlkin [1993b] Türkiye ve AB, s.44-50; Kramer [2002b] Türki und Kopenhagen Kriterien, s.44-45.

mevcut bulunduğu Doğu memleketleri ile bir müşterek pazar kurmasını gerektirmektedir.¹⁸⁵

„Ortak Pazar, asırlar boyu sömürgeci olmuş emperyalist Batı Avrupa memleketlerinin çağımız şartlarına uygun olarak yeni bir sömürgecilik geliştirme sistemidir.“¹⁸⁶

Erbakan'ın bu vesile ile yaptığı konuşma, iki vurguyu ön plana çıkartmaktaydı. Bunlardan birincisi, Türkiye ekonomik olarak “sömürge” haline geleceği idi. Bu tez başta sol ve sosyalist ve hatta milliyetçiler tarafından da dile getiriliyordu. Erbakan'ın Türkiye İşçi Partisi ile çok yakın bir söylem geliştirmesi dikkat çekicidir. Erbakan'ın şahsında muhafazakar çevrelerin dile getirdikleri ikinci önemli itiraz noktası ise olayın “din-kültür” farklılığı, hatta “uyuşmazlığı” boyutuydu. Erbakan şunları söylüyordu:

„Müşterek Pazar'ın ekonomik maksatlarının çok ötesindeki gayeleri ve tatbikatları mevcuttur. Bilhassa üye devletler arazilerini yabancıların satın almalarına açık tutmaları maddesi, Türkiye'nin birçok topraklarının art ve ileri maksatlı kapitalist dünya Siyonistleri tarafından rahatça ve çok ucuz fiyatlarla satın alınmasını da imkan dahiline sokabilir. Bu durum Türkiye'nin İsrail'e bir vilayet olarak hazırlanması neticesini intacedebilir. Bu bakımdan bir sömürge olarak faydalanmak için batı Türkiye'nin Müşterek Pazar'a girmesini istemekte, dünya Siyonistleri de bu girişimi arkadan arkaya desteklemektedirler.(..)

Türk Milleti, hakiki manasını bir kültürel ve inanç sistemi içerisinde erimek olan Müşterek Pazar'a girmesi mümkün değildir. Türkiye'nin tarihi, sosyal, kültürel yapısı ve inanç sistemi buna manidir. Bu Müslüman milletin, bir Hristiyan topluluğu içerisinde erimesine imkan verilemez. ... Türk Milleti ancak kendi inançları ile bağdaşan memleketlerle Ortak Pazar kurma yoluna gidebilir.“¹⁸⁷

Erbakan'ın Ağustos 1970'de TBMM'de yaptığı bir konuşmada da görüşlerini şu şekilde ifade ediyordu:

„Muhterem kardeşlerim, Siyonistler Türkiye'yi Ortak Pazar'a niçin sokmak istiyorlar? Üç tane sebep var: 1.t bugün 36 milyon nüfusu ile yeryüzünde takriben 1 milyara yaklaşan İslam aleminin başıdır. Siyonistler İslam aleminin başı olan Türkiye'yi alıp, şimdilik 200 milyonluk Katolik Birliğin, bilahare de buna ilave edilecek 200 milyonluk Protestanla beraber 400 milyonluk bir Hristiyan birliğin potası içinde eritmek istiyorlar bu başı, haberiniz olsun. Planın kökü ve aslı budur. Onun için Millet istemiyor. Kolumuzdan tutularak çekiliyoruz bu toplantının içine. 2.Ortak Pazar üç katlı bir evdir. Ortak Pazarın en üst katında Siyonist sermayedarlar otururlar. Bunun orta katında Avrupalılar, bugün memur olarak onların sermayelerinin hizmetkarları durumundadırlar. Alt kata gelince; alt kata da uşak ve işçi lazım, Türkiye bunun için çekiliyor, bu üç katlı binanın alt katına. ...Aziz kardeşlerim, Milli Nizam Partisi'nin Ortak Pazar hakkındaki görüşü açık ve kesindir. Biz, Türkiye'nin Batı ile tek devlet olmasını gaye edinen ve asıl gayesi siyasi ve ideolojik olan Ortak Pazar'a kökünden ,hayır' diyoruz; ne bugün ne yarın.... Ancak Batı ile bugünkü Ortak Pazar memleketleriyle, ona diğer memleketler de ilave edilirse onlarla, hatta bütün diğer memleketlerle milli menfaatlerimizi gözetken ikili anlaşmalara ,evet' diyoruz. Bir İspanya, bir Yugoslavya, bir İsrail'in yaptığı gibi. Fakat Batı ile tek devlet olmaya gidilmez.“¹⁸⁸

¹⁸⁵ Esra Çayhan [1997] Düünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, Boyut Kitapları, 1997, s.70-73.

¹⁸⁶ Çayhan [1997] Düünden Bugüne Türkiye-AB, s.74.

¹⁸⁷ ibid, s.74-80.

¹⁸⁸ ibid, s.90-91.

Siyasi partiler ve sendikalar başta olmak üzere bazı sivil toplum kuruluşlarında yoğun bir biçimde yapılan tartışmalar özellikle Katma Protokol'ün hazırlanması döneminde gündeme geldi. 1963'de yapılan Ortaklık Anlaşması biraz dikkatten kaçmış, biraz da o haliyle AET çok ciddiye alınacak bir kurum olarak algılanmamıştı. 1960 sonrasında Türk siyasi yelpazesinin çeşitlenip genişletilmesi, özellikle uçtaki siyasi oluşumlar için AET'yi iyi bir malzeme haline getirmişti. Ancak en an bunun kadar Devletin kendi kurumları arasında daha başlangıçtan beri var olan çatışmalar artmıştı¹⁸⁹. 1961 Anayasası ile anayasal bir ilke haline gelen planlı kalkınmayı planlayan, uygulayan ve denetleyen kurum olan Devlet Planlama Teşkilatı ile Dışişleri Bakanlığı (Ticaret ve Maliye Bakanlıkları genel olarak Dışişleri Bakanlığı ile aynı görüştülerdi) bu süreçte devletin AB konusunda çatışan iki kurumu olmuşlardı. Özellikle 1967'den sonraki dönemde DPT, özellikle metal, yatırım malları, enerji ve kimya sanayii gibi temel sektörlerde Türkiye'nin önce kendini geliştirmesi gerektiği ve bu haliyle daha yakın ortaklığın çok ciddi sorunlar yaratabileceğine ve hatta Türkiye'yi ekonomik bir sefaletle sürükleyeceği görüşünü dile getiriyordu. Topluluk ile entegrasyon sürecinin yayılmasından ekonomik gerekçelerle Türkiye'nin AET ilişkisine kuşku ile yaklaşıyor, bu o dönemde DPT'ye egemen olan ideolojik kimlik de buna uygun düşüyordu. DPT'de ikisi de AET'ye soğuk bakan iki farklı ideolojik eğilimli kadroları vardı. Planlama teşkilatının kuruluş yıllarında oluşmuş, laik, ülkenin bağımsızlığını sanayi gelişmelerinde bulan bir kesimi, bu dönemde aydın çevrelerde yankılar uyandıran sol eleştirilere duyarlıydı. Diğer kesimi ise “mukaddesatçı-muhafazakar” kadrolardı. Bunlar da ulusal bir sanayileşmeden yana, Batı ile bütünleşmelere karşıydılar. Bu iki grubun görüşlerinin AET ile kurulacak ilişkinin gecikmesinden yana olmakta uzlaşması kolay oluyordu. DPT, daha çok önemseydiği Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD)¹⁹⁰ yerine AET'ye ülke ekonomisini olumsuz etkileyeceği ve sanayisini baltalayacağı görüşü ile karşı çıkıyordu. Dışişleri Bakanlığı ise olayı bir bütün olarak görme eğilimindeydi. AET bir ekonomik birliğin ötesindeydi. Bir medeniyet projesiydi. Hem Atatürk'ün ortaya koyduğu “batılılaşma-medenileşme” ilkesi bakımından, hem stratejik-güvenlik nedenleri ile Türkiye'nin Toplulukla birlikte hareket etmesi onlar için kaçınılmazdı. Hatta bu NATO, Avrupa Konseyi, OECD gibi örgütlere zaten üye olan Türkiye için kaçınılmadı. Bu durum “teslimiyetçilik” ile suçlanan Dışişleri ile, ülkenin çıkarlarını korumak için mücadele ettiğini ve Türkiye'yi sömürgeleştirmemek için mücadele ettiğini savunan “doğucu-bağımsızlıkçı” DPT'yi sürekli olarak karşı karşıya getirdi.¹⁹¹ Hatta öyle ki, DPT tarafından hazırlanan II.Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda AET'den neredeyse hiç söz bile edilmiyordu. Bu durum sadece görüş ayrılıkları olarak

¹⁸⁹ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.45.

¹⁹⁰ RCD 1964 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında kuruldu. Bu örgüt, daha önce aynı ülkelerce kurulan CENTO'nun devamı niteliğindeydi. 1979 İran Devrimi'ne kadar devam eden örgütün amacı, bölge içi ticareti geliştirmek, sanayi alanında işbirliği yapmak ve kültürel alanlarda ortak projeler geliştirmektir.

¹⁹¹ M.A.Birand, sanki bir tarafta AET'yi temsil eden DIB, diğer tarafta Türkiye'yi temsil eden DPT vardı. Dahası çatışma öyle yoğun ki, DPT'liler için DIB Türkiye'yi dışarıya peşkeş çekmeye çalışan bir grup' idi, Dışişlerine göre ise bunlar olmadık taleplerle görüşmeleri baltalayan „takunyahılar“dı. Zaten AET ile ilişkiye karşı çıkmak da sadece gerici ve komünistlerin düşüncesi olabilirdi. Planlamacılar Ankara Anlaşması'nın Türkiye'ye uymayacak bir elbise hazırladığı, bunun için de daha fazla yanlış yapılmadan Ortak Pazar'la ikinci aşamaya geçmenin yanlış olacağını, bu sürecin uzatılmasından yana tavır koyuyorlardı. Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi gerekçelere ağırlık verme tutkularının düzeltilmesi gerektiği gibi DPT'nin de çalışmaları sabote etmesi Türkiye'ye zarar vermiştir. Dışişleri olayı Türkiye'yi „batılılaştırma“nın bir aracı olarak görürken, DPT'liler için somut veriler hazır olunmadığını, sanayiinin çok zayıf olduğunu, ciddi koordinasyon eksikliklerimizin bulunduğunu ortaya koyarak itiraz ediyorlardı. DPT'ye göre büyüme sürecine giren Türkiye için en önemli konulardan birisi de kaynakları rasyonel şekilde kullanmaktı ve AET ile anlaşma bu rasyonelleşmeyi ve disiplini getirmeyecekti. Özal'ın başında bulunduğu DPT'liler AET'yi bütünüyle reddetmiyor ama AET'ye bağlanmamış bir Türkiye'nin Orta Doğu'da daha geniş bir rol oynayabileceğine ve ülkenin geleceğinin de daha çok orada bulunduğuna inanıyorlardı. Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.199-204.

kalmadı, aynı zamanda bir yetki karmaşası da doğurdu. Bu mücadele Türkiye'nin zaman zaman AET ile pazarlıklarını da olumsuz etkiledi.¹⁹² DPT'nin "direnışı" ve DPT ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki güvensizlik, AET ile yapılacak görüşmelerde Türkiye'nin ekonomik çıkarlarının iyice belirlenmesi ve korunabilmesi olanağını zayıflattı. Dışişleri Bakanlığı'nın Maliye ve Ticaret Bakanlıklarından gelen uzmanlarla alelacele hazırladığı Katma Protokol taslağı görüşmelere esas oldu.¹⁹³

AT tarafı da, geçen dönemin neredeyse hiç olumlu bir katkısı olmamasına rağmen, Katma Protokol'ün yapılmasını yine siyasi gerekçelerle reddedemiyor ama kendi üye ülkelerinin çıkarlarını yansıtan bir ilişki biçimi olarak ortaya koyuyordu. Neticede Ortaklık Konseyi "geçiş" dönemi ile ilgili görüşmelerde bulunmak üzere 9 Aralık 1968'de toplanma kararı aldı. Her iki taraf arasında çok ciddi beklenti ve görüş farklılıkları, görüşmeleri oldukça zorlaştırdı.¹⁹⁴ Katma Protokol bakımından en önemli konu Türkiye tarafından bildirilecek 12 ye 22 yıllık sürelerde gümrük indirimleri yapılacak ürünler konusundaki çalışmaydı. Bu konuda DPT'nin yeterince hevesli davranmaması önemli bir gecikme nedeniydi.¹⁹⁵

Katma Protokol (KP) iki yıl süren uzun ve yorucu bir sürecin ardından 23 Kasım 1970'de Brüksel'de imzalandı.¹⁹⁶ Katma Protokolün temel ilkeleri şunlardır:

1.Akit taraflar arasındaki karşılıklı ve dengeli yükümlülükler ilişkilerde esas olacaktır, 2. Türkiye ile Topluluk arasında oluşturulacak GB gitgide yerleştirilecektir, 3.Ortaklığın iyi işlemesi amacıyla tarafların ekonomik politikalarının yakınlaştırılmaları ve ortak faaliyetlerin geliştirilmesi sağlanacaktır.

Katma Protokol, istisnalar dışında 12 yıl sürecek "Geçiş Dönemi"nin esaslarını belirlemektedir. Burada sanayi maddeleri için GB 12 yıl olarak tanımlanmıştır. Ancak bu süre, Türkiye'nin sanayi malları ile ilgili gümrük vergilerini 22 yılda kaldırması olanağı tanınmıştır. Tarım ürünlerinde GB ise 22 yıllık sürenin sonrasına bırakılmıştır.

Bu anlaşmaya göre GB'ni hedefleyen geçiş dönemi en geç 22 yıl sonunda tamamlanmış olacaktır. Katma Protokol'ün önemli bir yararı da Ortak Üye olan Türkiye'nin üçüncü ülkeler karşısında ithalat, ihracat ve serbest dolaşım konuları başta olmak üzere sahip olduğu bazı avantajların korumaya alınmasıydı.

¹⁹² Tekeli-İlkin [1993b] Türkiye-AB, s.60-66. Katma Protokol konusunda DPT ve Dışişleri Bakanlığı ayrı ayrı iki hazırlık yapıyordu. Bu iki kuruluş arasında çok önemli bir rasyonalite farklılığı bulunuyordu: DPT rasyonalitesini uzun erimli yapısal dönüşümlerde arıyordu. Dışişleri Bakanlığı her noktada alınabilecek önlemleri en çoğa çıkarmaya çalışıyor, yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilememesinin kayıplarını önemsemiyordu. Bu iki mantığı uzlaştırılması olanaksızdı. Bu olanaksızlık, görüşmeleri denetleme konusundaki çatışmayı salt bir bürokratik güç arayışından çıkarıyor, bir ağır suçlamalar kampanyası haline getiriyordu. Dahası dönemin DPT Müsteşarı olan Turgut Özal'ın 24 Mart 1968'de Bakanlar Kurulunda onaylattığı bir karara göre AET ve RCD (ki DPT için AET'den daha önemli ve yararlıydı) ile ilişkileri yürütmede sorumluluk büyük ölçüde Dışişleri Bakanlığı'ndan DPT'ye geçiyordu. Bu olay Bakanlar Kurulunda dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in "istifa" tehdidi ile yeniden değişikliğe uğradı ve sorumluluk DİB'na verildi.

¹⁹³ Bu dönemde Dışişleri Bakanlığı'nın Ticaret, DPT'nin ise Sanayi Bakanlığı'nı kendine "müttefik" olarak bağlama çabaları da ilgiçtir.

¹⁹⁴ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.44.

¹⁹⁵ Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.237.

¹⁹⁶ Katma Protokol ile birlikte 2.Mali Protokol, AKÇT Yetki Alanına Giren Maddelerle ilgili Anlaşma ve Son Senet ile birlikte imzalanmıştır. Ancak KP'nin AT üyesi ülkelerin parlamentolarında onaylanması sürecinin uzayacağı dikkate alınarak bir 21 Temmuz 1971'de bir „Geçici Anlaşma“ ve bu 1 Eylül 1971'de yürürlüğe girmiştir. KP TBMM'de 5 Haziran 1971'de 69 ret oyuna karşılık 149 oy ile kabul edilmiş ve 1 Eylül 1971'de yasalaşmıştır. Ancak yürürlüğe girişi sürecin bütün ülkelerde tamamlanmasının ardından 1 Ocak 1973'tür.

Katma Protokol her iki tarafın aşamalı olarak gümrükleri indirmesi üzerine yapılandırıldı. 1 Ocak 1995’de GB ile sona ermesi planlanan geçiş dönemi, Ankara Anlaşması’nda da öngörüldüğü gibi Türkiye’nin Topluluğun ekonomi politikasına yakınlaştırılmasını hedeflemekteydi. Bu arada 36, 37, 38, 39 ve 40. maddeler “Kişiler ve Hizmetlerin Dolaşımı” başlığı altında serbest dolaşım konusunda düzenlemeler getirmiştir. 36. Madde:

“Türkiye ile Topluluk üyesi devletler arasında işçilerin serbest dolaşımı, Ortaklık Anlaşması’nın 12’inci maddesinde yer alan ilkelere uygun şekilde, anlaşmanın yürürlüğe girişinden sonra on ikinci yılın sonu ile yirmi ikinci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilecektir.” (KP-Md.36)

Türk işçilerinin Topluluk ülkelerinde serbest dolaşımını düzenleyen maddeler (KP-Md.36-42) Katma Protokol’ün 36-42. maddelerinde aşamalı olarak gerçekleşmesi öngörülen serbest dolaşımın, Ortaklık Anlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihten (1 Aralık 1964) itibaren 12’inci (yani 1 Aralık 1976) ile 22’inci yıllar arasında (yani en geç 1 Aralık 1986’da) tamamlanacaktır.

Bunların yanı sıra Türkiye’nin GB’ne geçiş döneminde karşılaşacağı sıkıntılar dikkate alınarak Mali Protokol yapılmış ve Türkiye’ye 195 milyon ABD Doları destek verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca geçiş döneminde Tekstil ürünleri ile petrol ürünleri dışındaki bütün Türk sanayi ürünlerine serbest geçiş olanağı tanınarak, gümrük, vergi, fon vb. kesintiler kaldırılmıştır. Bir önemli düzenleme de yine yukarıda anılan iki ürün dışında miktar sınırlamalarına da son verilmiştir.¹⁹⁷

Katma Protokol ile Topluluğun Türkiye’den beklentileri de ortaya konulmuştur. Buna göre Türkiye AET’den gelen sanayi ürünleri için gümrüklerini indirmeyi; bazı ürünler için en geç 12, diğerleri için ise en geç 22 yıl sonunda bütün gümrükleri kaldırmayı kabul etmiştir.¹⁹⁸ 1973-1985 arasında Türkiye 12 yıllık listedeki malların gümrüklerini yıllık % 10 oranında düşürerek 1985’de sıfırlayacak, özel listede yer alan ve 22 yıl süre tanınan ürünler için ise 1985’e kadar % 30, 1985-95 arasında da geri kalan % 70’lik gümrük indirilecekti. (KP-Md.10,11,17,18,22,25). Türkiye Topluluk üyelerinin 1 Temmuz 1968’de yürürlüğe koyduğu Topluluğun Ortak Tarım Politikası’nı (OTP) (Gemeinsamen Zolltarif-GZT) da 12 ve 22 yıllık listeler esas alınarak yapılacak indirimlerle 1995 yılında tamamlanmak üzere aşamalı olarak kabul edecekti. (KP-Md.17-18). Türkiye Topluluğun ilişki içinde bulunduğu üçüncü ülkeler karşısında da yükümlülükler altına girmiş ve bu ülkelere aşamalı olarak AET’nin uyguladığı gümrükleri uygulamayı kabul etmiştir.

Türkiye’nin görüşmeler esnasında kabul ettiği bu koşulları yerine getirmesinde sorunlar çıkacağı daha başından tahmin ediliyordu. Ama daha da ilginç bir biçimde Türkiye ilk % 10’luk gümrük indirimi yapacağı 1 Ocak 1973’den bir gün önce 12 yıllık listedeki ürünlerin gümrüklerini % 10 oranında artırdı. Ertesi gün ise Katma Protokol hükümleri gereğince yeniden % 10 indirerek fiili olarak 1973 yılında gümrük indirimine gitmemiş oldu. Bu durum hem ilişkilerdeki güvensizliği artırdı, hem de Türkiye’nin Toplulukla ilişkisinde ekonomik dengesizliğin yarattığı endişeleri net biçimde ortaya koymuş oldu. Türkiye 1 Ocak 1973’de yürürlüğe girecek olan anlaşmadaki yükümlülüğünden kurtulmak için, yürürlük tarihinden bir gün önce gümrüklerini % 10 artırdı.¹⁹⁹ Böylece ertesi gün Katma

¹⁹⁷ „Topluluk, bu protokolün yürürlüğe girişinde, Türkiye çıkışlı ithalata uyguladığı bütün miktar kısıtlamalarını kaldırır.“(K:Md.: 24), „Türkiye Topluluk çıkışlı ithalata uyguladığı miktar kısıtlamalarını gitgide kaldırır.“ (K:Md.:25 vd.)

¹⁹⁸ „Türkiye Topluluk çıkışlı ithalata uyguladığı miktar kısıtlamalarını gitgide kaldırır.“ (K:Md.:25 vd.)

¹⁹⁹ Bu konuda Bkz. Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s.277, Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.53, Karluk, 1996, s.413..

Protokole göre % 10 düşürülecek olan gümrüklerdeki oran en azından bir yıl için sabit tutulmuş olacaktı. Bu uygulamayı Komisyon bir “kötü niyet davranışı” olarak Konsey’e bildirdi, ama Konsey bu uygulamayı görmemezlikten gelmeyi tercih etmişti.²⁰⁰ Ancak Topluluk tarafında da yükümlülükler Katma Protokol’de öngörüldüğü şekilde yerine getirilemiyordu. Örneğin Topluluğu 77 ülke ile yaptığı bir gümrük ve vergi indirimi anlaşması içine Türkiye dahil edilmemiş ve Türkiye’nin avantajlarının ortadan kalkması gündeme gelmişti. Üstelik bu 77 ülkenin 20’si Türkiye’den daha gelişmiş ülkelerdi ve benzer ihraç ürünlerine sahipti. Türkiye’nin itirazları dikkate alınmadı ve “Genelleştirilmiş Referanslar” içinde yer bulamayan Türkiye bu sefer de kendi üzerine düşen uygulamaları geciktirdi.

Katma Protokol’ün taraflara esneklik sağlayan 60. maddesi her iki tarafa da belirgin ekonomik sıkıntıların oluşması halinde gerekli tedbirleri almayı öngörmektedir. Zaten Ecevit Başbakanlığındaki Türk Hükümeti bu maddeye dayanarak 1976’da gümrük indirimlerini tek taraflı olarak dondurmıştır.²⁰¹ Türkiye için bir başka esneklik olanağı da, Türkiye’nin, Katma Protokol’ün yürürlüğe girmesinin ardından geçecek ilk sekiz yılda, yeni bir işletme sanayiinin kurulup-geliştirilmesi ve ya da mevcut bir işletme sanayiinin Türkiye’de uygulanmakta olan kalkınma planında öngörülen gelişmeleri sağlayabilmesi için Ortaklık Konseyini haberdar ederek Topluluğa verdiği 12 yıllık maddeler listesinden bazı ürünleri 22 yıllık listeye dahil etmesine izin verilmesi olmuştur. (KP:Art:12)

Bu arada hazırlanan ve Katma Protokol ile birlikte onaylanan II.Mali Protokol (1971-1977) 229 milyon ECU’lük nakdi yardımı da öngörmüştür.

Katma Protokol karşılıklı olarak gümrüklerin indirilmesini öngörmüş olsa da bu konuda Türkiye için iki önemli istisna getirmiştir: Tarım ürünleri ve tekstil ürünleri için gümrük indirimi ve miktar sınırlamaları devam ettirilmiştir. Oysa bu dönemde Türkiye’nin ihracatının üçte ikisi tarım ve tekstil ürünlerinden oluşmaktaydı. Bu anlamda Katma Protokol’ün Türkiye’nin Topluluk pazarına açılması konusunda ciddi bir katkı sağladığı söylenemez.²⁰² Ancak Kramer olayın siyasi ve kurumsal boyutuna dikkat çekerek “Ankara Anlaşmasında yapılan bu genişletici değişimle AT ülkeleri sadece Ortaklığın “kalbi” olan Gümrük Birliğinin ne şekilde oluşturulacağı konusundaki ayrıntıları belirlemekle yetinmediler, aynı zamanda siyasi bir hedef olarak “Ortaklık Aracılığı ile Entegrasyon”u (*Integration durch Assoziation*) yeniden vurgulamış oldular” demektedir.²⁰³

Aslında Katma Protokol, Topluluk ile Türkiye arasında oluşturulacak GB için temel olarak ekonomik konulara ilişkin çok yoğun bir teknik çalışmanın ortaya konulduğu, teknik yönü

²⁰⁰ Birand burada söz konusu Komisyon yapısının 9 Mart 1972 tarih ve CEE-TR 2/72 sayılı olduğunu bildiriyor. Bkz. Birand [2001]:Türkiye’nin Avrupa Macerası, s.277.

²⁰¹ Türkiye’nin Katma Protokol dahilinde yapması gereken gümrük indirimleri 1988’e kadar son derece düşük seviyede gerçekleşebildi. 1973’de önce artırılıp sonra indirilen gümrüklerin ardından 1976’da Türkiye Katma Protokol’ün 60. maddesinde yer alan „Türk ekonomisinin bir faaliyet sektörünü veya dış mali istikrarını tehlikeye düşürecek ciddi bozukluklar ortaya çıkar veya Türkiye’nin bir bölgesinin ekonomik durumunun bozulması şeklinde güçlükler belirirse, Türkiye gerekli koruma tedbirlerini alır“ şeklindeki hükmüne atıfta bulunarak bütün yükümlülüklerini dondurmıştır. Türk ekonomisinin dışı açılma politikası ile birlikte ekonomide ciddi gelişmeler sağlandıktan sonra ve özellikle de 1987’de yapılan tam üyelik başvurusu dikkate alınarak gümrük indirimleri yerine getirilmeye başlanmıştır. Türk Hükümeti’nin 17 Aralık 1987 tarihinde daha önce ertelenmiş gümrük indirimlerinin bir kısmını gerçekleştirmesi ile 1.1.1988a itibari ile 12 yıllık listede gümrük indiriminde % 30’a 22 yıllık listede ise % 20’ye ulaşılmıştır (normal koşullarda 12 yıllık için 1985’de % 100’lük indirim tamamlanmış olacaktı. 22 yıllık listede ise 1988a’da % 50’ye ulaşılmış olacaktı. Bkz. Karluk [1996] AB-Türkiye, s.413-415.

²⁰² Yeşilyurt [2000] Türkiye-EU, s.42.

²⁰³ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.51.

ağır basan bir anlaşmadır. Çalışmamızın kapsamı ekonomik ayrıntılara girmemekle birlikte bazı temel verilerin ortaya konulması, özellikle de daha sonra ortaya çıkacak sorunları analiz edebilmek için Türkiye ile dönemin AET'si arasındaki ilişkileri anlamak bakımından yararlı olacaktır. Topluluk tarafı Türkiye'nin politik gerekçelerle yaptığı başvuruyu, yine temelde politik gerekçelerle kabul etmek ve geçiş dönemine geçmek konusunda karar vermiştir. Ancak hazırlanan raporlarda Komisyon ısrarla Türkiye'nin bu dönemin koşullarını yerine getirebilecek ekonomik gelişmişlik düzeyine ulaşmadığı vurgusunu yapmıştır.

Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında Katma Protokol görüşmeleri devam ederken Topluluk ilk genişlemesini gerçekleştiriyordu. İngiltere, Norveç, Danimarka ve İrlanda ile yapılan üyelik görüşmeleri bir yıl sürmüştü ve 23 Haziran 1971'de tamamlanmıştı. Norveç'te halk oylamasında % 53 ret oy verilmesi ile Norveç tam üyelikten vazgeçmiştir. Diğer üç ülke ise topluluğa 1973-1978 arasında sürecek geçiş döneminin bazı kısıtlamaları ile birlikte üye olmuşlardır. Bu arada İngiltere'nin İrlanda ve Danimarka ile birlikte Topluluğa tam üyeliği Topluluğa prestij kazandırır ve güçlü kılarken, Türkiye'nin ekonomik sorunlarını daha da artırdı. Dahası Avusturya, İsveç, İzlanda, Portekiz, Norveç ve Finlandiya Toplulukla serbest ticaret anlaşmaları yaparak özel koşullar dışındaki tüm vergi ve kısıtlamaların 177 ortasına kadar çok geniş bir bölgede kalkmasına karar verilmesine neden oldu. Böylece AET ürünleri bu gelişmiş ülkelerin ürünlerine de açılmış oluyordu. Türkiye'ye verilen sanayi alanındaki tavizler artık paylaşılıyordu. Bunun yanı sıra Topluluk daha önce tek tek Akdeniz ülkeleri ile yaptığı ticari anlaşmaları bir araya getiren yeni bir "Akdeniz Politikası" geliştirme kararı verdi. Büyük bir çoğunluğu tarım ihracatçısı olan Mısır, Lübnan, Ürdün, Suriye, Cezayir, Fas, Tunus, İspanya, İsrail, Malta, Kıbrıs ve Yugoslavya'nın dahil olduğu bu Akdeniz Politikası bir taraftan AET'yi koruyor, öte taraftan da başta petrol gibi hammaddeler olmak üzere bazı gerekli ürünlerin ucuz, istikrarlı ve kolay elde edilmesini sağlıyordu. AET ilişki kurduğu ülkelerin sayısı artıkcça etrafında bir etki kuşağı yaratmış oluyor ve daha da güçleniyordu. AET'nin politikalarında tarımda aşırı bir korumacılık (özellikle Fransa ve İtalya'yı korumak için) varken, güçlü olduğu sanayi alanında açıklık politikası izleniyordu. Burada bile başta tekstil olmak üzere "hassas sanayi dalları" adını verdiği sektörlerde korumacılık yapıyordu.²⁰⁴

Aynı dönemde Türkiye bu gelişmeleri uzaktan izleyebiliyor ve Topluluktaki "ortaklık" konumunun kendisine büyük avantajlar sağlayacağı ve bunu koruyacağından hareket ediyordu. Ancak Türkiye'de ekonomik anlamda ciddi bir atılım da gözleniyordu. Bunda yurtdışındaki işçi dövizlerinin de katkısı büyüktü. Katma Protokol'ün kargaşa döneminde yapılmasından kaynaklanan aksaklıklar da kendini göstermeye başlamış, yeni Dışişleri Bakanı olan Haluk Bayülken öncülüğünde bir Türk Heyeti AET'yi Katma Protokol'de revizyon yapılması konusunda ikna etmek için Şubat 1972'de Brüksel'e gidiyordu. Ama yapılan görüşmeler Türkiye için istenilen sonucu vermedi.

Türkiye'de ise aynı dönemde toplumsal ve siyasi kutuplaşma, özellikle de aşırı sol örgütlerin terör eylemleri ile ciddi bir istikrarsızlık dönemine girilmişti. Topluluk ile Türkiye arasındaki ilişkilerin adeta "istenilmeyen ikizi" olan askeri bir müdahale her an yapılabilirdi. Hatta bir toplantı için İstanbul'da bulunan AET Komisyonu Genel Sekreteri Emil Noel, biraz endişe ile şu uyarıda bulunmuştu: *"Türkiye'de herhangi bir rejim değişikliği karşısında (demokrasi dışında başka bir sisteme kayış halinde) her şey (anlaşmamız) buzdolabına konulur ve tekrar demokratik sisteme dönene kadar orada kalır. Demokratik olmayan bir rejimi, demokratik bir topluluğun içine sokamayız"* diyor ve

²⁰⁴ Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.280-82.

Yunanistan’a yapılan uygulamayı da hatırlatıyordu.²⁰⁵ Ama bu uyarı da pek işe yaramadı. Ülkede özellikle Dev-Genç’in eylemleri engellenemiyordu. Silahlı Kuvvetlerin 12 Mart 1971’de “Anarşik ortamın önlenememesi” gerekçesi ile sertçe Hükümeti eleştiren muhtırasının ardından dönemin Başbakanı S.Demirel istifa etmek zorunda kalmıştı. Ordu bu sefer Meclisi lağvetmemiş, partileri de kapatmamıştı, ama kendi kontrolünde bir teknokratlar kabinesi kurmuş, hükümet başkanlığına ise Nihat Erim’i getirmişti. İşin ilginç olan yönü, 1968’de AET’yi zorlayarak bir an önce geçiş dönemine geçilmesini isteyen Başbakan Demirel’in belki de en büyük kozunun Yunanistan’daki askeri darbe olmasıydı. Topluluk ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin dondurulması Türkiye için önemli bir avantaj sağlamıştı. Ama bu avantaj bu sefer de Türkiye’deki bir Askeri Müdahale ile kaybedilmiş oluyordu. Askeri müdahalenin ardından kurulan Hükümet, Katma Protokol konusunda çok iyimser değildi. Önemli hatalar yapıldığı görüşü hakimdi. Ama anlaşmada revizyon isteme olanağı da görülüyordu. Bir önemli konu da bu dönemde ABD ile “haşhaş” ekimi konusunda başlayan tartışmaların Türkiye’de kaygı uyandırması ve Batı Avrupa ile ilişkilere önem verilmesi oldu. Buna rağmen sorunlar daha açık yüreklilikle, bazen de abartılarak kamuoyu ile paylaşılıyordu. Örneğin ara dönem hükümetinin Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu, Türkiye ile topluluk arasındaki farklılıkların büyüklüğünü ve ümitsizliğini şu sözlerle ifade ediyordu: “*Türkiye’nin AET düzeyine ulaşması için 2359 yıl gerekiyor!*”²⁰⁶ Hatta görüşmeleri yapan eski Dışişleri Bakanı Çağlayangil kadar Katma Protokol’e sıcak bakmayan yeni Dışişleri Bakanı Osman Olcay “İsteklerimizin hepsini elde ettiğimizi söyleyemeyiz. Eksik yönlerimiz olabilir. Tüm kapılar kapanmış değildir. İyileştirmeleri sizlerin uyarılarına göre yapacağız” diyordu. Ancak bu dönemde, Dışişleri Bakanlığı’nın etkisi ile, AET ile yapılan görüşmeleri dini motiflerle engelledikleri ile suçlanan DPT yönetimi görevlerinden uzaklaştırıldı. İşte bu karışıklık içinde Katma Protokol Millet Meclisi’nde 5 Temmuz 1971 günü 69 karşı oya rağmen 149 oy ile kabul edilmiş, Senato’da ise 22 Temmuz 1971’de yine çoğunlukla kabul edilmişti.²⁰⁷ Milletvekili ve Senatörlerin Katma Protokolü fazla irdelemeden ve eleştirmeden kabul etme eğilimlerinin Türkiye’deki demokratikleşme kaygıları ile ilişkili olduğu söylenebilir. Yani Türk politikacılar, Askeri Müdahalelerden kurtulabilmenin bir aracı olarak Avrupa ile entegrasyonun önemini fark etmişlerdir denilebilir.²⁰⁸ Bu durum Türkiye’de daha sonraki dönemlerde de ciddi bir rol oynayacak ve AET-AT-AB’ye aslında çok da sıcak bakmayan pek çok siyasi oluşum, demokratikleşme ve daha çok özgürlük adına AB adına yapılan demokratik reformları destekleyeceklerdi.

5. Ortaklık Konusundaki Gelişmeler ve Sorunlar: 1973-1987

Çeşitli uluslararası ve de iç politik nedenlerle Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerin başlangıç dönemi “soğukluk” ve “tereddütlerle” geçmiştir. Bu arada gerek Ankara Anlaşması ve gerekse de Katma Protokol ile belirlenen hususlarda taraflar karşılıklı olarak yükümlülüklerini yerine getirmemiş ve bunlar ilişkileri daha da zorlaştırmıştır.²⁰⁹

²⁰⁵ Birand [2001]:Türkiye’nin Avrupa Macerası, s.273.

²⁰⁶ ibid, s.274.

²⁰⁷ Katma Protokol’ün Meclis’te kabulü Askeri Müdahale nedeniyle gecikmiştir. Daha sonra yapılan görüşmelerde ise, aslında temelde AET’ye destek veren partiler arasında da görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Protokola destek veren Adalet Partisi ile Milli Güven Partisi olmuştur. CHP ve Demokratik Parti ise t’nin ekonomik hazırlığının yeterli olmadığı ve üçüncü ülkeler karşısında AET’nin karar mekanizmasına bağımlı kılınmışımız gibi gerekçelerle red oyu vereceklerini açıklamışlardır. Milli Nizam Partisi ve TİP zaten başın bu konudaki tavırlarını ekonomik olduğu kadar siyasal gerekçelerle olumsuz olarak belirlemişlerdir. Bu konuda görüşmelerin ayrıntısı için Bkz. Çayhan [1997] Türkiye-AB İlişkileri, s.61-151.

²⁰⁸ Benzer bir görüş için Bkz. Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.53.

²⁰⁹ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.54.

a. Sorun Alanları

AT'nin üç yeni üye ile genişlemesi, Topluluğun 1972'de çalışmalarını başlatıp 1975'de uygulamaya soktuğu Akdeniz Politikası ile Türkiye'nin ayrıcalık ve avantajlarını ortadan kaldırması ve herhangi bir Akdeniz ülkelerinden birisi haline dönüştürmesi²¹⁰, OPEC'in 1970'lerdeki büyük petrol ambargosunun bütün dünya ekonomisinde ve Türkiye'de yarattığı olumsuz etkiler Türkiye'de ortaklık için var olan şüphe ve şikayetleri daha da artırmıştır. Buna bir de Türkiye'deki iç politik huzursuzluklar eklenmişti. İç politik istikrarsızlık, özellikle sol politik şiddet, İslamcı ve milliyetçi radikal siyasi oluşumların önemli güç kazanması, meclis aritmetiğinin çok partili ve uyumsuz koalisyonları zorunlu kılması, sıkça hükümetlerin değişmesinin getirdiği siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ve son olarak da Temmuz 1974'de Kıbrıs'a yapılan müdahale Türkiye'nin AET ile ilişkilerini daha da olumsuz bir havaya soktu. Türkiye'nin AET'den özellikle bu dönemde temel sıkıntıları ekonomik alanda yaşanıyordu. Bir taraftan sürekli açılan ticaret dengesinin giderilmesi konusunda AET'nin gerekli tedbirleri almaması ve Türkiye'nin dış ticaret dengesinin ciddi bir biçimde bozulması, diğer taraftan da başta tekstil ve tarım ürünleri olmak üzere AET'nin miktar ve ürün kısıtlamalarını devam ettirmesi²¹¹ Türkiye'nin şikayetleri olarak sıkça gündeme geliyordu. Bir başka ciddi sorun alanı da Türkiye'nin sanayileşme politikası konusunda çıkan anlaşmazlıklardı. Türk sanayisinde yaşanan her türlü aksama Türkiye'nin AT ile ilişkilerinde etkili oldu. Türkiye Başından beri kendi istediği 1 milyar RE'lik mali desteğin çok sınırlı olduğu, verilen bu mali desteğin Türkiye'nin üstlendiği yükümlülüklerin Türk sanayiine sorun yaratmadan karşılayabilmesinin mümkün olmadığını belirtmiş ve mümkün olması halinde 310 milyon RE'lik desteğin artırılması talebinde bulundu. Türkiye'nin mali destek talepleri büyük ölçüde reddedilirken, bu sefer 1970 sonrasında ortaklık konusunda en çok gündeme gelen konu „serbest dolaşım“ konusu oldu. Türkiye için serbest dolaşım, Topluluğun ilişkilerin geliştirilmesi konusundaki isteğinin bir sembolü niteliğindedir. Türk tarafı bu talebini, Roma Anlaşması'nın 48, 49 ve 50. maddelerine atıfta bulunarak hazırlanan Ortaklık Anlaşması'nın 12. ve Katma Protokol'ün 36, 37, 38, 39 ve 40. maddelerine göre talep etmekteydi. Bunlara göre serbest dolaşım aşamalı olarak gerçekleştirilecek ve Ankara Anlaşmasının yürürlüğe girmesinin ardından 12 ile (en geç) 22 yıl arasında tamamlanarak Türk işçilerinin serbest dolaşımı sağlanmış olacaktı.²¹² Kramer'in de belirttiği gibi anlaşmaların yapıldığı dönemde Batı Avrupa'da yaşanan emek gücü eksikliği nedeniyle serbest dolaşım her iki tarafın da çıkarına uygun düşmekteydi.²¹³ Özellikle de F.Almanya kendi işçi ihtiyacını karşılamak için bu konuda çok istekliydi. Ancak 70'li yıllarda Topluluğun tavrı değişti. Bunda iki önemli neden vardı. Birincisi işçi ihtiyacının artık karşılanmış olması, ikincisi ise, 1960'lı yıllarda kitleler halinde yaşanan işçi göçlerinin Batı Avrupa'da yabancılara karşı bir hava oluşmasına ve hatta yabancı düşmanı faaliyetlerin artmasına neden olması idi.

Ancak serbest dolaşımın Türkiye için yaratacağı ciddi ekonomik ve sosyal getirisi, ayrıca Türkiye'nin bu konuyu sembolik bir „tavır“ olarak nitelemesi nedeniyle ilişkiler bu noktada tıkanmaya başlamıştır.²¹⁴ Bu çerçevede çok önemli bir husus da daha en başından beri Türkiye'nin AET ile ilişkilerinde en önemli desteği veren F.Almanya'nın hem işçi

²¹⁰ Kramer, bazı Akdeniz ülkelerinin Türkiye'den daha da avantajlı bir ticaret anlaşmasına kavuştuklarını belirtiyor. ibid, s.57.

²¹¹ Hatta İngiltere 1974'de Türkiye'ye pamuk ithali yasağı koydu.

²¹² KP-36. Madde: "Türkiye ile Topluluk üyesi Devletler arasında işçilerin serbest dolaşımı, Ortaklık Anlaşması'nın 12. maddesinde yer alan ilkelere uygun şekilde, Anlaşma'nın yürürlüğe girişinden sonraki onikinci yılın sonu ile yirmikinci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilecektir. Ortaklık Konseyi bu konuda gerekli usulleri kararlaştıracaktır."

²¹³ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.59.

²¹⁴ ibid, s.61.

ihtiyacını karşılaması ve hem de serbest dolaşımın en çok bu ülkeyi olumsuz etkileyeceğine yönelik endişelerinin Türkiye-Topluluk ilişkilerine yansımasydı. Türkiye, kendisine en çok destek veren Almanya'nın artık hiç yanaşmak istemediği bir konuda karşı karşıya gelerek, AET içindeki baş müttefikini kaybetmek riskini almış oluyordu. Bu durum ilişkilerin daha sonraki aşamalarında da son derece önemli bir rol oynamıştır.

b. İki Hata ve İki Kez Uzaklaşma

1970'li yıllar içinde Türkiye ile AT arasındaki ilişkilerin daha sonrasını da geniş ölçüde belirleyecek iki önemli olaydan birisi 12 Haziran 1975'de Yunanistan'ın AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmasına Türkiye'nin tepkisiz, hareketsiz kalması, diğeri de Ecevit Hükümeti'nin 9 Ekim 1978'de Toplulukla ilişkilerin kısmen dondurulması talebinde bulunmasıdır.

Yunanistan ,da Albaylar Cuntası'nın işbaşına gelmesi ile donan Yunanistan-AET ilişkileri, Türkiye'nin Kıbrıs Müdahalesi sonrasında Cuntanın devrilmesi ve sivillerin yeniden iktidara gelmesi ile yoğun bir biçimde açılmıştır. Dönemin Yunanistan Başbakanı Karamanlis'in ülkesine demokrasi getirmesi Avrupa'da önemli bir sempati ve destek yaratmıştı. Karamanlis, ülkesindeki demokrasinin güvence altına alınmasının yolunun da AET ile ilişkilerin mümkün olduğunca yakınlaştırılmasına dayandırıyor ve bütün hazırlıklarını bu yönde yapıyordu. Bu konuda belki de tek tereddüt noktası Yunanistan'ın Türkiye ile olan ilişkileri idi. Kıbrıs müdahalesi ile çok daha gerginleşen ilişkiler AET'ye de zarar verebilirdi. Özellikle F.Almanya bu konuda kaygılarını gizlemiyordu. Alman Şansölye H.Schmidt, Yunanistan'a resmen tam üyelik talebinde bulunmamalarını önermiş, buna da gerekçe olarak, öncelikle Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların giderilmesini göstermişti. 31 Mayıs 1975'de Demirel ile Karamanlis'in NATO zirvesinde Brüksel'de bir araya gelmeleri önemli bir yumuşama yarattı. Yine aynı dönemde ABD Kongresi'nin Türkiye'ye yönelik ambargo uygulamasında Rum lobisinin etkisi de dikkate alınarak bir pazarlık başlatıldı. Buna göre Türkiye Yunanistan'ın AET'ye girmesine sorun çıkarmayacak, Rum Lobisi ise ABD Kongresi'nin silah ambargosunu kaldırma girişimlerini sabote etmeyecekti. Öte yandan Kıbrıs'ta toplumlararası görüşmelere devam edilecek, Ege'de Türk-Yunan yakınlaşması sağlanacaktı. Yunan Başbakanı'nın en önemli destekçisi Fransa Devlet Başkanı Valery Giscard d'Estaing idi. Ancak F.Almanya ikna edilemiyordu. Brüksel'de ABD Başkanı Ford ile görüşen Karamanlis, ABD'den Schmidt'i ikna etmesini istedi. Türkiye ile Yunanistan arasında ilişkilerdeki nisbi yumuşamanın da verdiği güçle Ford „Yunanistan'da demokrasinin yaşayabilmesi“ gerekçesi ile Schmidt'ten Yunanistan'a engel olmamalarını istedi. Yunanistan başvurusunu 12 Temmuz'da yaptı. Türkiye'den itiraz gelmemişti. Ama 12 gün sonra, 24 Temmuz 1975'de ABD'de Kongresi Türkiye'ye uygulanan ambargonun kaldırılması talebini Rum Lobisinin yoğun çalışmaları ile 206'ya 223 oyla reddetti. Bunun hemen ardından Türkiye ilişkilerde sertleşme kararı aldı ve 25 Temmuz 1975'den itibaren ülkedeki ABD üslerine el konulduğunu açıkladı. Ama Türkiye Yunanistan'ın üyelik yolunu açmıştı. Bu „tarihi“ hata Türkiye'nin Yunanistan'ın hemen ardından Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmaması ile daha da pekişmiştir.²¹⁵

Aslında 12 Haziran 1975'de Yunanistan'ın tam üyelik başvurusunun takip edilmesi için bizzat AT yetkililerinin de Türkiye'yi gayri resmi yollardan uyardıklarını birçok yerde yazılmıştır. Örneğin AB Konsey Genel Sekreterliği yapan İstanbul doğumlu Emile Noel 14 Aralık 1995 tarihli milliyet gazetesindeki röportajında şöyle demektedir:

²¹⁵ Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.313-317.

„Yunanistan tam üyelik talep ettiğinde, Türkiye aynı ortaklık anlaşması için yapmış olduğu gibi tam üyelik talebini masanın üzerine koymalıydı. Bunu Erbakan ile koalisyon içinde olan Ecevit yapamadı. (...) Türkiye Yunanistan ile birlikte tam üyelik talebinde bulunmuş olsaydı, Yunanistan ile yaptığımız tüm müzakerelerde Türkiye faktörünü göz önünde bulunduracaktık. Oysa Türkiye tam tersini yaptı ve o sırada açıkça tam üyelikle ilgilenmediğini belirtti. Dolayısı ile Yunanistan ile yapılan anlaşma, Türkiye'nin dile getirmedeği kaygıları dikkate almadı.“²¹⁶

Yine AET-Türkiye KPK üyesi ve eski Avrupa Parlamentosu Başkanı olan Egon Klepsch, Yunanistan tam üyelik başvurusunda bulunduğu Türkiye'yi de teşvik ettiklerini şöyle ifade etmektedir:

„Türklere, Yunanistan tam üyelik isterken, Yunan örneğini izleyip, tam üyelik talep etmelerini tavsiye ettik. Hazır değilseniz, uzun bir geçiş dönemi sağlarız, önemli değil. Önemli olan işi sağlama bağlamak dedik. Tereddüt eden Türk tarafı oldu.“²¹⁷

Yine aynı dönemde Komisyon'un Türkiye'den sorumlu Komiseri olan eski Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Willi Haferkamp ise *„eğer Türkiye bu adımı atsaydı, muhtemelen ne Yunanistan ne de Türkiye kabul edilirdi. Ama böylece Türkiye Yunanistan'ın üyeliğini tehlikeye düşürebilirdi“* diyor.²¹⁸

Aynı konuda Türkiye'deki uzmanlar da benzer görüşleri dile getirerek, dönemin yöneticilerinin bu „vahim hata“nın Türkiye'nin AT'ye üye olmasını ve o dönemde üye olarak birçok avantajdan yararlanmasını engellediğini savunmuşlardır. Örneğin Karluk *„Türkiye bu dönemde „Avrupa Trenine“ atlamayarak önemli bir fırsatı kaçırmış, GB ile yetinmek zorunda kalmıştır. Şüphesiz bunun sorumluları, o zaman bu tarihi fırsatı kaçıran, iyi değerlendirme yapamayan siyasi iktidarlardır. ... Tüm tavsiyelere rağmen Türkiye AET'na tam üyeliğin kapısını Yunanistan ile birlikte kendine açacak olan bu fırsatı kaçırma başarısını göstermiştir.“* demektedir.²¹⁹ Birand da Türkiye'nin Yunanistan'ın tam üyelik talebini seyretmesi ile yolların kesin olarak ayrıldığını belirtiyor. Birand, birçok politikasını Yunanistan'ı izlemek, Batı içinde Atina'yı tek başına bırakmamak ilkesi üzerine oturtmuş olan Türkiye'nin bu sefer hareketsiz kaldığını, bunda iktidarda yer alan ve içinde AT'ye karşı olduğunu çok net bir biçimde ortaya koyan Erbakan'ın MSP'sinin önemli bir payı olduğunu, ayrıca ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz, Kıbrıs nedeniyle yaşanan gerginliğin de payı olduğunu belirtiyor. Ama daha da önemlisi Türkiye'de yöneticiler arasında AT konusunda güçlü bir irade eksikliğinin belirleyici olduğunu belirtiyor ve ekliyor: *„Oysa, gerçekten katılma niyetinde olanlar için kaçırılmaması gereken bir fırsattı“* diyor.²²⁰ Bu dönemde Dışişleri Bakanlığı'nda da net bir tutum oluşturulamamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in görüşlerini aldığı üst düzey diplomatlar kendi aralarında uzlaşamamış, konunun kendisine sunulduğu dönemin Başbakanı Demirel ise Türkiye'nin tam üyelik talebinde bulunması konusunu tek cümle ile kapatmıştı: *„Olur mu canım böyle şey!“²²¹*

²¹⁶ Milliyet:14.12.1995 (Nilgün Cerrahoğlu).

²¹⁷ Karluk [1996] AB-Türkiye, s.397.

²¹⁸ ibid, s.397.

²¹⁹ ibid, s.397.

²²⁰ Aktaran: Birand [2001]:Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.316-318.

²²¹ Karşılaştırın: ibid, s.318.

c. „İkinci Hata “: Yetersiz Çözümler ve Ortaklık İlişkilerinde Tıkanıklıklar

Türkiye'nin AET karşısındaki politik tavrı çoğunlukla „ya hep-ya hiç“ şeklinde oldu. Daha da önemlisi bu dönemde Türkiye bütün eksikliklere ve dengesizliklere kadar AET'den net bir tavır bekledi. Tam üyelik konusunda Topluluğun sürekli kaçamak davranması ve diplomatik söylemlere sığınması Türkiye'de AET'ye olan güveni daha da azaltıyor, öte taraftan Türkiye adım adım gerçekleştirilen GB'ne kadar Türkiye'nin üyeliğinin ne olacağı konusunda Topluluktan net bir politika bekliyordu. Türkiye'nin GB ile birlikte Akdeniz Politikasında yaşandığı gibi üçüncü ülkelere karşı yeni ekonomik kayıplara uygulaması kaçınılmaz olacaktı. 1-2 Mart 1976'daki toplanan Ortaklık Konseyi'nde Türkiye sert bir tavır takınarak çok ciddi görüş farklılıkları bulunduğunu ileri sürdü ve bırakın GB'ni Ortaklığın bile sorgulanmasını gerektirecek hususların varlığına dikkat çekti. Bu arada 27 Temmuz 1976'da Yunanistan'ın AT üyelik görüşmelerine karar verilmesi ve 5-6 Eylül 1976'da da başlamış olmasıydı. başvurusunun AT Komisyonu tarafından kabul edilmiş olması Türk tarafını daha da huzursuz etti.

20 Aralık 1976'da Ortaklık Konseyi toplantısında da Türkiye'yi tatmin edici sonuçlar çıkmadı. 25 Aralık 1976'da ise Türkiye Katma Protokol'ün 60. maddesini gerekçe göstererek bütün yükümlülüklerini tek taraflı olarak dondurma kararı aldı.

Topluluk yine güvenlik ve stratejik kaygılarla hareket ederek Akdeniz'deki dengenin bozulmamasına yönelik bir yaklaşım ile Türkiye'nin itirazlarını kısmen haklı olarak gördü. Türkiye'ye bu sorunlardan birisi olan ihracat konusunda yeni düzenlemeler yapma sözü verildi. Dahası tam üyelik için iki tarafın da çaba göstermezse gerektiğini vurguladı. Ancak bunlara rağmen AT'de söz konusu olan iç anlaşmazlıklar nedeniyle yaptığı olumlu açıklamalarını takip edecek yaptırımları gerçekleştiremedi. AT, kendi içindeki uyuşmazlık ve anlaşmazlıklardan dolayı zaten gerekli adımları atmaktan uzaktı.²²² Mesela Fransa Yunanistan'a Türkiye'den daha çok mali yardım yapılmasını istiyor, İtalya tarım ürünlerinde sıkı bir kota uygulaması ile kendi çiftçisini koruyor, F.Almanya ise serbest dolaşımın artık kendisine büyük bir yük getireceği endişesi ile bu konuda yapılması gereken uygulamaları engelliyordu. Türkiye'nin serbest dolaşım konusundaki ısrarını aşabilmek için sadece Topluluk ülkelerinde yaşayan Türklerin durumlarını ve sosyal haklarını geliştirici bazı kararlar alındı. Türkiye en azından Türk işçilerinin üçüncü ülke vatandaşlarına göre öncelikli olacağı bir düzenleme talep etse de bu da gereğince karşılanamadı.

1976 ortasında bir başka sorun da Türkiye ile Yunanistan arasında Ege denizinde petrol aramaları konusunda yaşanan ve neredeyse savaşa neden olabilecek gerginliklerdi. Bu durum Topluluğun Türkiye'ye karşı daha dikkatli davranması gerekliliğini ortaya koymuştu.

23 Mayıs 1976'da başlatılan Mali Protokol ile Topluluk Türk tarafının beklentisinin çok altında kalan bir destek verdi. 310 Milyon RE'lik bu mali yardım konusunda Türkiye'nin itirazları sadece kullanımdaki bürokratik iyileştirmeler olarak gerçekleştirildi, ama miktar artırılmadı. Ortaklık Konseyi'nin 20 Aralık 1976 tarihli toplantısında da onaylandı.²²³

Türkiye'nin Batı ile politikalarında ABD'nin tavrı hemen her dönemde çok önemli bir faktör olmuştur. 1974 Kıbrıs müdahalesinin hemen ardından 25 Eylül 1974'de ABD

²²² Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 63.

²²³ ibid, s. 65-66.

Kongresi'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı alması,²²⁴ Türkiye'nin Batı Avrupa ile ilişkilerini geliştirme isteğinde etkili olmuştur.²²⁵ Bu ambargonun Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri 1980'e kadar ciddi bir biçimde olumsuz etkilemesi, ABD yönetimini de harekete geçirmiş, ancak Yönetim Senatoyu uzun süre ikna edememiştir. Dönemin ABD Başkanı Carter,

„Başkanlık dönemimde çözmek için en fazla uğraştığım sorun belki de, Türkiye'ye karşı uygulanan haksız ambargoyu kaldırmak olmuştur. Tam iki buçuk yıl uğraştım. Bir yanda baskı grupları, diğer yanda ambargoyu sürdürmek isteyen Kongre... Biz o yıllarda Türkiye'ye ambargo uygulamanın Amerikanın menfaatlerinin aleyhine olduğunu anlatamamıştık. ... Çünkü bazı askeri sırları kamuoyu önünde açık açık tartışamıyorduk. Ambargo Amerikan çıkarlarına zarar veriyordu. Ambargo tarihi bir yanılıydı. ... Ayrıca ambargonun kaldırılmasını savunmak zaten Türkiye'yi değil Amerika'yi savunmaktı”²²⁶

sözleri ile ambargonun önemini vurguluyordu. 24 Temmuz 1975'da ABD Senatosu Türkiye'ye yönelik uygulanan ambargonun kaldırılması konusundaki tasarıyı Rum lobisinin büyük bir kampanyası neticesinde 206'ya 223 oyla reddedince, 25 Temmuz 1975'da Türkiye kendi toprakları üzerindeki bütün Amerikan üslerinin kapatıldığını açıkladı. Böylece NATO'nun güney kanadındaki en büyük ordunun sahibi olan Türkiye ile Batı'nın ilişkileri en kaygı verici düzeye giriyordu.²²⁷ Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi, daha da önemlisi İran'da Şah rejiminin devrilmesi ve yerine ABD'ye bütünüyle cephe alan Humeyni rejiminin geçmesi, ABD'yi ilişkilerin geliştirilmesi konusunda daha da hevesli kılmıştır. 1 Ağustos 1980'de ABD Senatosu ambargoyu koşullu olarak kaldırma kararı aldı. Daha sonra Türkiye'de yaşanan 12 Eylül Askeri Darbesi ise ilişkilerin bütünüyle geliştiği bir dönem oldu.

Türkiye'nin Batı Avrupa ile ilişkisinin Yunanistan ile var olan rekabetten çok etkilendiği söylenebilir. Bunun için Atina'nın 1975'de sunduğu tam üyelik başvurusu Türkiye için özel anlam taşımaktaydı. Bu dönemde diğer iki Akdeniz ülkesi Portekiz ve İspanya da 1977 yılında üyelik başvurusunda bulunmuştu. Türk hükümeti ve siyasi elit için bu gelişmeler Akdeniz'deki dengeleri bozabilecek bir önem taşıyordu. Kramer'in de vurguladığı gibi bu endişe çok da yersiz değildi. Bu sadece siyasi bakımdan değil, başta ihraç ürünlerindeki benzerlikten kaynaklanan pazar sıkıntıları ve işgücü ihracı olmak üzere ekonomik bakımdan da büyük önem taşımaktaydı. Yani gerek siyasi ve gerekse de ekonomik anlamda Yunanistan'ın (ve Portekiz ve İspanya'nın) var olduğu ama Türkiye'nin bulunmadığı bir Topluluk Türkiye'nin çıkarlarının korunamaması anlamına gelecekti.²²⁸ Türkiye Yunanistan'ın Toplulukla ilişkilerini belirli sınırlar içinde tutamazsa, bunun kendisine vereceği zararın farkındaydı. Bu durum Türkiye'nin uluslararası alanda izole edilmesine de neden olabilirdi. AT tarafının Türkiye'ye verdiği “güvenceler” hem Türkiye için gerçekçi değil hem de herhangi bir bağlayıcılığı da bulunmuyordu. Türkiye için bu son derece yetersizdi. Türkiye bir anda AT karşısında hem siyasi hem de ekonomik anlamda (Akdeniz Politikası, serbest dolaşım, AT'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerinin olumsuz yansımaları vb.)

²²⁴ Temsilciler Meclisi Türkiye'ye karşı 990'a 307 oy farkı ile silah ambargosu kararı aldı. Bunu dönemin Başkanı Ford veto etti. Ancak karar 24 Temmuz'da yenilendi.

²²⁵ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 66.

²²⁶ Ufuk Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, Tekin Yayınları, İstanbul, s.92-95. Güldemir, Carter'dan sonra Başkan olan Reagen'in da Türkiye'yi çok önemseydiğini „Türk askeri bana yılda 6 bin dolara malolurken, aynı işi yapacak Amerikan askerinin 90 bin dolara malolacağını unutmayın“ dediğini Reagen'in Güvenlik İşleri Danışmanı Robert McFarlane'nin dediğini aktarıyor. Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.113-114. benzer düşüncelerde olduğunu ve bunun için danışmanlarına Türkiye'ye

²²⁷ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 316.

²²⁸ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 66-68..

dezavantajlı duruma düşmüştü. Bu durumun yarattığı sıkıntılar Ortaklık Konseyi'nin 1977 ve 1978'de toplanamamasına neden oldu.²²⁹

Bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye'deki iç siyasi gelişmeler AT ile ilişkiler bakımından çok da olumlu bir seyir izlemiyor, hatta AT'ye karşı daha eleştirel bir tutum dile getiriliyordu. 1978'de Ecevit Başkanlığı'ndaki Hükümet Ortaklığı eleştiren ve ülke ekonomisinin içinde bulunduğu sıkıntılarla ilişkilendiren bir politika izliyor ve bir önceki Demirel Hükümetinden farklı olarak AT'nin ülkenin sanayileşme çabalarını engelleyici bir rol oynadığını dile getiren açıklamalar yapıyordu:

*“AET ile bugünkü ilişkilerimiz ve özellikle ortaklığın “geçiş dönemi”ni düzenleyen protokollerde yer almış bazı kurallar, gelişme ve sanayileşme çabalarımıza ciddi engeller getirmektedir. Türkiye'nin gelişmiş ülkeler karşısında ekonomik ve siyasi çıkarlarına uygun bir dış ticaret politikası izlemesini, hatta tarım ve sanayi alanlarında gelişmesini güçleştirmektedir. Hükümetimiz Toplulukla ilişkilerimizi ülkemiz ve ekonomimiz yararına işleyecek biçimde yeniden düzenlemekte ısrarlı ve kararlı olacaktır. Fakat onun da üstünde, Türk ekonomisini Ortak Pazarla ilişkilerinde ezilmeyecek, Türkiye'nin bağımsızlığını güçlendirecek bir yapıya kavuşturmaya çalışacaktır.”*²³⁰

Ekonomide kötüye gidişin durdurulabilmesi, AET'den yeni sıcak mali kaynaklar sağlanabilmesi için Ecevit Mayıs 1978'de Brüksel'e yaptığı ziyarette Topluluk yetkilileri ile görüşmelerde bulundu ve bazı taleplerini dile getirdi. Bu görüşler daha sonra 9-11 Ekim 1978'de AET Komisyonu adına M.Duchateau ile Nazif Cuhruk başkanlığındaki Türk heyeti arasındaki görüşmelerde ayrıntıları ile ele alındı. Türk tarafının istekleri, Kasım 1978'de açıklanan 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1984) ortaya konulan tablo ve kalkınma stratejisinin ilke ve ihtiyaçlarını yansıtıyordu. Teklifler şunlardı:

- Türkiye Katma Protokolde yer alan yükümlülüklerini yerine getirememektedir. Bu yükümlülüklerin, Türk ekonomisinin var olan ekonomik sorunlarının çözülmesi ve “Beş Yıllık Kalkınma Planı”nın uygulanması için beş yıl süre ile ertelenmelidir. Ancak erteleme sadece Türkiye açısından geçerli olacak, Topluluk yükümlülüklerini yerine getirmeye devam edecektir. Yani Türk tarafının gümrük ve tarifelerde yapması gereken indirimler beş yıl boyunca dondurulacaktır.
- Türk tekstil ürünlerine yönelik uygulanan ve aslında Katma Protokol hükümlerine de aykırı olan engellemeler kaldırılmalıdır.
- Tarım ürünlerinde Türkiye'ye Topluluğun anlaşmalar yaptığı üçüncü ülkelere göre ayrıcalık ve öncelik tanınmalıdır.
- Serbest dolaşım aşamalı olarak uygulamaya sokulmalı ve halen AET içinde bulunan Türklerin sosyal ve ekonomik hakları iyileştirilmelidir.
- Ortak ekonomik çalışmalar geliştirilmelidir; ve
- Ortaklık Anlaşmasının amacına ulaşabilmesi için Toplulukla kapsamlı bir teknolojik ve mali işbirliğine gidilmelidir. Burada Türkiye'nin istediği, 4.Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın gerçekleştirilmesi için gerekli olan 15.4 milyar dolarlık kaynağa AET'nin 8 milyar dolar katkı sağlamasıydı. Bu yardımın da 5,4 milyarı

²²⁹ AA'nın 6. maddesinde düzenlenen Ortaklık Konseyi t-AT ortaklığının en yetkili yürütme organıdır ve anlaşmaya göre yılda en az iki kez Bakan düzeyinde toplanması öngörülmüştür. Ancak bu konuda da önemli aksaklıklar yaşanmıştır. Ortaklık Konseyi 1967'de 3, 1968'de 2, 1969'da 3, 1970'de 2, 1971'de 3, 1972'de 1, 1973'de 1, 1974'de 2, 1976'da 2 kez ; 1979, 1980, 1981, 1983, 1986, 1991, 1992, 1993, 1994, ve 1995'de 1 kez toplanmış ; 1975, 1977, 1978, 1982, 1984, 1985, 1987, 1988a, 1989, 1990 ve 1996'da ise hiç toplanmadı. Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için Bkz. Karluk [1996] AB-Türkiye, s. 481-491.

²³⁰ İlhan Tekeli / Selim İlkin[1993b] Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı, II.Kitap, Ümit Yayıncılık, Ankara. s.216, ve Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 71.

*mali yardım ve özel yardım olarak, 1,5 milyarı OECD içindeki AET üyelerinin katkıları ve 1,2 milyarı da özel kuruluşlardan alınacak destekle (ADI) karşılanmalıdır.*²³¹

Ecevit Başkanlığındaki Hükümetin önerileri ve AT politikasında DPT'nin ve onun temsil ettiği ekonomik kalkınma programının ciddi bir biçimde etkisi olmuştur. Ancak bu durum AT ile ilişkiler bağlamında kendi içinde önemli bir çelişkiyi de barındırıyordu. Temel hedeflerinden birisi ekonomik entegrasyon gerçekleştirerek serbest piyasa ekonomisini geniş bir alanda bütün kuralları ile uygulamak olan AT ile, planlamacı ve kamu sektörü öncülüğünde “karma” bir ekonomik politika güden DPT'nin çizgileri biri birinden oldukça farklıydı. Kramer bu çelişkiyi ifade ederken şöyle söylüyor: “Ecevit Hükümeti CHP çizgisine sadık kalmayı istiyor gibi görünüyor, entegrasyon hedefli Ortaklığı, mümkün olduğunca kapalı ve otonom olan milli ekonomisi için bir araç olarak kullanmak istiyordu.”²³²

AET Konseyi'nin 8 Mayıs 1979'daki toplantısında Türkiye'nin tekliflerine verilen cevap açıklanmıştır. Topluluk Türkiye'nin GB'ne ilişkin yükümlülüklerini, bunların beş yıl dondurulması önerisini kabul ediyor, buna karşılık kendi yükümlülüklerinde de iki bakımdan dondurulma öneriyordu: Tarım ürünleri ve işçilerin serbest dolaşımı beş yıl boyunca dondurulacaktı. Böylece bu dondurulma eylemi, Komisyonun daha önce önerdiği gibi tek yanlı bir iyi niyet jesti olmaktan çıkıyordu. Bu beş yıl sonunda tarım ürünlerinde „otomatik gümrük indirimleri takvimi“ oluşturularak, gümrük vergileri sıfırlanacaktı. Serbest dolaşım konusu ise 1982'de Katma Protokol'ün gözden geçirilmesi esnasında o günün işgücü piyasasının koşullarında yeniden ele alınacaktı. Bu, Katma Protokol'ün yeniden gözden geçirilmesi konusunda Topluluğun da ikna olduğunu gösteriyordu. Mali konuda ise Türkiye'nin beklentilerinin çok gerisinde kalındı. AET 1 Mayıs 1978'de yürürlüğe giren 3. Mali Protokolün işletilmesine, 1979 Ekim ayında başlanılacak olan ve 1982-1984 arası dönemi kapsayacak olan 4. Mali Protokol görüşmelerin sonunda da 4. Mali Protokol'ün uygulanmasını kararlaştırdı. Acil ihtiyaçlar için 4. Mali Protokol çerçevesinde 75 Milyon Dolar yardım verilecekti.²³³

Böylece Topluluk kendi üye ülkelerinin kendi politik çıkarlarına olumsuz etkisi olmayacak bir yol bulmuş oldu. Hiçbir üye ülke kendi çıkarlarını önemli ölçüde etkileyecek bir taviz vermek durumunda kalmayacaktı.²³⁴ AET bir taraftan Türkiye'nin ağır ekonomik sıkıntısı konusunda anlayış göstereceğini ve yardımcı olmak istediğini ortaya koymak istemiş, öte taraftan da Ortaklığın Topluluk için getirdiği bazı sorunları da gündeme getirerek, sorunları çözmeye çalışmıştır. En net tavır ise Topluluğun mali konulardaki tavrıydı. Bu konuda Topluluk Türkiye'nin beklentilerine hiçbir şekilde yaklaşmayan bir yardımda karar kılmıştır.

AET çevrelerine göre Topluluğun önerileri Türkiye için verilmiş büyük tavizlerdi ve bu da Topluluğun Türkiye ile ilişkilere verdiği önemi göstermekteydi.²³⁵ Ama Türkiye'de olay farklı görülüyordu. Ecevit bu konudaki bir konuşmasında, ilişkilerin tıkanma noktasına geldiğini, zira AET içindeki ulusal çıkar önceliğinin çok ön planda olduğunu belirtiyordu.

²³¹ Tekeli-İlkin [1993b] Türkiye-AT, [1993b] Türkiye ve AT (II), s.223-224

²³² Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 73.

²³³ Tekeli-İlkin [1993b] Türkiye-AT, [1993b] Türkiye ve AT (II), s.235, Karluk [1996] AB-Türkiye, s.395-96, Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 74.

²³⁴ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.74.

²³⁵ Tekeli-İlkin [1993b] Türkiye-AT, s.234.

Ecevit, artık doğrudan oylarla seçilen Avrupa Parlamentosu'na dikkat çekerek, politikacılar ulusal çıkarlara aykırı davranmamaktadırlar, diyordu:

„Komisyon önerilerimizi olumlu karşıladı... fakat yıl sonuna doğru görüşmelerimiz, hiç değilse şimdilik çıkmaza saplandı. Neden, çünkü devletler düzeyinde siyasal düzeyde sorun ele alınmaya başladığı vakit, önceden tahmin edilebilecek bazı zorluklar, belki tahminleri aşan ölçüde ortaya çıkmaya başladı. Ortak Pazar'da her üze devlet kendi ulusal sorunlarını ön planda tutar. ... Şimdi şunu açıkça görüyorum ve açıkça ifade etmek isterim ki, AET ile ilişkilerimiz üyesi bulunduğumuz başka birtakım uluslararası kuruluşlarla sorunlarımızdan daha güç çözülür hale gelmiştir.“²³⁶

Türkiye'de o dönemde başını özel sektörün çektiği bir başka alternatif daha dolaşıyordu. O da tam üyelikti. Tam üyelik siyasal bir arzu idi ve bu ekonomik bir sakınca doğurmazdı. DPT'nin ideolojik saplantılarından Hükümet kendini kurtarmalıydı. Bunun için dönem de – Türkiye'nin ekonomik sıkıntılarına rağmen- müsaitti. Yunanistan ile ilişkiler geliyor, dahası AET eskiden Türkiye'yi reddettiği en önemli gerekçelerden birisi olan „ekonomik düzey farklılığını“ dikkate almadan Portekiz gibi yoksul bir ülke ile bütünüyle siyasi amaçlarla üyelik görüşmeleri yapıyordu. Ancak Senatör Adnan Başer Kafaoğlu'nun 18 Eylül 1978 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde „Sayın Başbakana Açık Mektup“ başlığı ile dile getirdiği bu görüş Hükümetten yeterince destek alamadı. bu görüş yeterince etkili olamadı.

AET'nin kararı Türkiye'de yetersiz olarak değerlendirildiğinden Türkiye Ortaklık Konseyi'ni toplantıya çağırmanın ve üst düzey bir siyasi temas talebi ile bir AET heyetini Türkiye'ye davet etmiştir. Dönem Başkanı İrlanda Dışişleri Bakanı O'Kennedy ve Komisyon'un Dış İlişkiler Sorumlusu Başkan Yardımcısı Haferkamp'tan oluşan heyet 19-21 Eylül 1978'de Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'nin sıkıntılarının dile getirildiği görüşmelerde bir sonuca ulaşamadı. Bir basın toplantısı yapan O'Kennedy karşılıklı görüş farklılıklarının ancak Ortaklık Konseyi'ndeki toplantılarla giderilebileceğini söyledi.

Türkiye ile AT ilişkilerinde en önemli „kırılma noktaları“ndan birisi yukarıda anlatılan Türk Hükümetinin kararı olmuştur. Bu karar hem Yunanistan ile var olan dengeleri bir daha hiç düzelmeyecek biçimde bozmuş, hem de Türkiye'nin AT konusunda şansını neredeyse bütünüyle ortadan kaldırmıştır. Gumpel 1991'de yazdığı makalesinde, soğuk savaşın bitmesiyle birlikte AT'de Türkiye'nin önüne birçok ülkenin geçtiğini belirttikten sonra şöyle diyor:

„Türkiye 1 Ocak 1981'de AT'ye üye olan Yunanistan'ın ardından bekleyen tek adaydı. Ne yazık ki, üstelik o dönemde tartışılmasına rağmen, 70'li yıllarda Yunanistan ile birlikte tam üyelik başvurusunda bulunmayı kaçırdı. Eğer başvuruda bulunsaydı, ya bugün Yunanistan gibi AT üyesiydi ya da (ki bu daha çok mümkündür) her iki ülke de topluluk dışında kalırdı. Türkiye'nin pazarlık pozisyonu bundan dolayı müthiş bir biçimde kötüleşti“²³⁷

d. Askeri Rejime “Çeyrek Kala”

Bu görüşmelerin ardından çok kısa bir süre geçtikten sonra AET konusunda başından beri daha taraftar olan Demirel 12 Kasım 1979'da MHP ve MSP'nin dışarıdan desteği ile bir azınlık hükümeti kurarak yeniden Başbakanlığa geldi. MSP ve MHP'nin tavrı dikkate

²³⁶ ibid, s.235.

²³⁷ Werner Gumpel [1991b] "Die Außenwirtschaftsbeziehungen der Türkei und die Europäische Gemeinschaft", Südosteuropa Mitteilungen 31: 3, s..205-206.

alınarak Hükümet Programında AET'den hiç söz edilmiyor ama „Uluslararası ekonomik münasebetlerimize peşin hükümle bakamayız. Kendimize ve gücümüze güven içinde, aklın gereğine ve ülkenin menfaatlerine uygun bir davranışı benimsemezsek, Türkiye kalkınmasında büyük imkanlar elden kaçırılmış olur“ deniliyordu. Böylece tam üyelik başvurusu yolu da açık tutulmuş oluyordu. Demirel'in bu kadar temkinli olmasının gerekliliği MSP lideri Erbakan'ın Meclis'te Hükümet Programı üzerine yapılan görüşmelerde yaptığı konuşmada da iyice ortaya çıkmıştı. Erbakan

„Türkiye'nin Ortak Pazar'a sömürge vilayeti olmasına gidecek adımların atılmaması, batıyla, Ortak Pazarla münasebetlerin sadece ekonomik olarak geliştirilmesi“

koşuluna bağlıyordu.²³⁸ Demirel Hükümeti'ne dışarıdan destek veren Erbakan'ın bu konuda ne kadar kararlı olduğu daha sonra anlaşılacaktı.

Daha önceki dönemlerde de AET ile ilişkilere olumlu bakan ve önemli çaba sarf eden Demirel, özel sektörün de kendisine verdiği destek ile AET ile ilişkilerin tıkandığı noktadan çıkabilmesi ve Yunanistan'ın üye olmasının ardından Türkiye'nin izole edilmesi tehlikesini ortadan kaldırmak için, Hükümet programında yer almasa da yeni bir atılım gerçekleştirmekte kararlıydı. Bunların yanı sıra Turgut Özal tarafından hazırlanan ve 24 Ocak 1980'de alınan kararlar ile Türk ekonomisine yeni bir yön verilmek isteniyordu. Korumacı, planlamacı, devlet öncelikli ve ithal ikamesine dayalı sistem bir tarafa atılıyor, ihracata dayalı, serbest pazar ekonomisi yönünde çok ciddi kararlar alınıyordu. Hiç kuşku yok ki bu ekonomik tercih de, AT ile ilişkileri daha da anlamlı kılıyordu.

e. 1980 Sonrasında Ortaklıktaki Gelişmeler-Sorunlar

Yunanistan'ın 1979 yazında yaptığı tam üyelik başvurusunun AT tarafından onaylanmasının ardından iktidara gelen Demirel'in AT konusunda ciddi bir tavır değişikliğine gideceğinin sinyalleri Komisyon'un 20-22 Kasım 1979'da Türkiye'ye gönderdiği Duchateaux başkanlığındaki heyet tarafından da tespit edilmişti. AT taraftarlığı ile de bilinen Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmek 13-14 Aralık 1979'da Brüksel'de yapılan NATO toplantısının ardından AT Komisyon Başkanı Jenkins ve Başkan Yardımcısı Haferkamp ile görüşmüş ve Türk Hükümetinin yükümlülüklerini beş yıl dondurulması girişiminden vazgeçtiğini bildirmiştir. Yeni Hükümet dondurma yerine canlandırma politikasına yöneleceğini belirtmiştir.²³⁹ Ocak 1980'de ise Demirel Topluluğa, Türkiye Hükümetinin 1978 sonbaharında CHP Hükümeti tarafından yapılan teklifi geri çektiği ve mümkün olan en kısa zamanda üyelik başvurusunda bulunacağı bildirdi. Bu arada Ortaklığın geliştirilmesi için de acil çalışmaların yapılacağı bildirildi. Bunda Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgalinin de etkisi oldu ve „taktisyen“²⁴⁰ Demirel bunu da kullanarak, yeni ekonomik program için mali kaynak bulmak ümidi ile AT'yi sıkıştırmaya karar verdi. 24 Ocak kararları da, Ortaklık için gerekli olan düzenlemeler bakımından şimdiye kadar olanlardan çok daha olumlu hedefleri ortaya koydu.

Bu önemli politika değişikliği ile birlikte 5 Şubat 1980'de toplanan Ortaklık Konseyi Türkiye ile ilişkilerin yeniden güçlendirilmesi konusunda yeni bir program çalışması yapılması kararını verdi. Bunun yanı sıra Ortaklığın hedefinin Türkiye'nin gelecekteki

²³⁸ Tekeli-İlkin [1993b] Türkiye-AT, s.237-238., Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 373-388, Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.74-75.

²³⁹ Tekeli-İlkin [1993b] Türkiye-AT, s.238

²⁴⁰ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 76.

üyeliği olduğu vurgusu yapıldı ve Topluluğun genişlemesinin Türkiye ile ilişkileri olumsuz etkilememesi gerektiği eklendi.²⁴¹

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in 6 Şubat'ta yaptığı açıklamalarda Türkiye'nin tam üyelik talebinden söz etmesi Toplulukta karmaşa ve panik yarattı. Bunun bir taktik bir açıklama mı, yoksa Türkiye'nin gerçek niyeti mi olduğu bilinmiyordu. Ama hangi neden olursa olsun Türkiye ile yeni bir strateji belirlenmesi ve en önemlisi de üyelik başvurusunun gerçekleşmesine engel olunması için neler yapılabileceği tartışılıyordu. İlginç bir biçimde bu dönem AT'nin Türkiye'yi reddetmesi için oldukça zor bir dönemdi.²⁴²

Türkiye'nin taleplerinin karşılanması yolunda 22 Nisan 1980'daki Bakanlar Konseyi'nde bazı kararlar alındı. Burada temel olarak Türk işçilerinin serbest dolaşımı konusunda Almanya'nın kaygıları dikkate alınacak şekilde 1986'da tamamlanacak bir sürecin 1 Ocak 1981'de başlatılmasına karar verildi. Almanya bu prensibin Türkiye'den ikinci bir göç dalgası yaratmaması konusunda son derece hassas davrandı. Tekstil konusunda İngiltere'nin, tarım ürünlerinde İtalya'nın, mali destek konusunda da Danimarka ve Hollanda'nın itirazları vardı. AT „optimal minimum“ noktasında görüşmeleri tamamlamaya çalışıyordu. Yani Türkiye'deki iç politik gelişmeleri ve Türkiye'nin ısrarını dikkate alarak Türkiye'ye bir şeyler vermiş gibi yapmak, ama Topluluğun ve üye ülkelerin çıkarlarını minimum düzeyde zedelemek.²⁴³ Sonunda 1 Temmuz 1980'de açıklanan ve üzerinde anlaşılan kararlar şöyle oldu:

-Türkiye'nin Topluluğa satacağı tarım ürünlerinin tümündeki gümrük vergileri 1987 yılına kadar tamamen kaldırılacak, Topluluğun Tarım Politikasına (GAP) uyum sağlanacak ancak Topluluk tarımı korunacaktı;

-Türk işçilerinin serbest dolaşımı yolunda ikinci döneme geçmeleri anlamına gelen son derece geniş kolaylıklar sağlanacak, (bu noktada Almanya'nın itirazları çok etkili oldu)

-5 yıl süreli 4. Mali Protokol 600 milyon RE olacak, bir defaya mahsus olarak da 75 milyon dolarlık bir hibe yardım yapılacaktır.

-Teknik ve ekonomik ortak çalışma teşvik edilecekti.

Bu sonuç, ilişkilerde önemli bir gelişme anlamına geliyordu. Ancak öte taraftan da Ortaklık konusunda daha çok Türkiye'nin çaba göstermesini gerekli kılıyordu. Bu yeni ilişki biçiminin Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilere nasıl yansıtacağı konusu ise Türkiye'deki iç politik gelişmeler nedeniyle hiç cevaplanamayacaktı. 6 Şubat 1980'de Türk Dışişleri Bakanı Erkmen Ortaklık Konseyi'nin toplantısından sonraki gün BBC'ye verdiği mülakatta, alınan kararların Türkiye'nin tam üyeliğini kolaylaştıracak nitelikte olduğunu belirtiyor ve bu konudaki başvurunun da yakında yapılacağını açıklıyordu. Bu kararda Yunanistan'ın 1 Ocak 1981'de Topluluğa tam üye olmasının etkisi büyüktür. Türkiye Toplulukla daha Yunanistan tam üye olmadan bir takvim elde etmeye çalışmıştır.²⁴⁴

AET ile geliştirilen ilişkiler, Hükümeti dışarıdan destekleyen MSP'de özellikle de Dışişleri Bakanı'nı hedef alan bir kampanyanın başlatılmasına vesile oldu. MSP Dışişleri Bakanı hakkında bunu bir gensoru olarak da Meclis'e taşıdı. Genel Başkan Necmettin Erbakan, Malatya Milletvekili Recai Kutun ve İstanbul Milletvekili S.Arif Emre imzalı gensoru önergesinin 1. maddesinde şu ifadeye yer veriliyordu:

„Dışişleri Bakanı Sayın Hayrettin Erkmen,

²⁴¹ EG, AssoziatioMGKat AET-Türkei, Mitteilung an die Presse vom 5. Februar 1980, Dok. CEE-TR 105/80, Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 76.

²⁴² Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 77.

²⁴³ ibid, s. 80

²⁴⁴ Karluk [1996] AB-Türkiye, s. 398.

1. *Türkiye'yi İslam aleminden ayırarak Avrupa'ya vilayet yapmaya müncer olacak Ortak Pazar'a girme gayretleriyle,*

(...) *memleketimizin milli menfaatlerini zedelediği için güvensizlik duyuyoruz.*²⁴⁵

İşin ilginç CHP de MSP'ye destek vereceğini açıklamıştı. Demirel'in Erkmen'e „başvuruyu geciktirelim ve bunu açıklayalım, belki de gensoru geri alınır“ dediği ancak Erkmen'in bunu büyük bir hata olacağını söylediğini belirten Birand, 5 Eylül 1980'de gensorunun kabul edilmesi ile Erkmen'in gittiğini ve ortalığın bir anda çok daha gergin hale geldiğini aktarıyor.²⁴⁶

Dışişleri Bakanının güvensizlik oyu almasının ardından aslında Hükümetin de istifa etmesi gerekiyordu. Ancak Başbakan Demirel MSP desteğini devam ettirmek ve Hükümette kalmak için „Türkiye'nin Topluluğa girmesi şimdilik söz konusu değildir“ açıklaması yapmış ardından da 6 Eylül 1980'de Hayrettin Erkmen istifa etmiştir.²⁴⁷

Bu olayın ardından daha bir hafta bile geçmemişti ki bu sefer Türkiye-AT/AB ilişkilerinde çok derin sorunlar yaratacak Türkiye'nin bir başka „iç politika klasiği“ devreye girmişti: Türk Silahlı Kuvvetleri, „ülkedeki anarşiyi ortadan kaldırmak ve rayından çıkan devleti yeniden düzenlemek“ gerekçesi ile 12 Eylül 1980'de yönetime el koydu.

f. 12 Eylül 1980: Ortaklık Anlaşmasının Dondurulması ve Batı Avrupa'dan Gelen Yoğun Eleştiri Dönemi

12 Eylül 1980 öncesinde Türkiye'de iç savaşa yakın bir anarşik ortam yaşanmaktaydı. Günde 20-30 kişinin çatışmalarda, suikastlerde öldürüldüğü Türkiye'de Güvenlik Güçleri kontrolü elden kaçırmış, ülkenin bazı bölgelerde Sıkıyönetim ilan edilmiş olmasına rağmen olaylar büyüyerek devam etmekteydi. Bu durum, Silahlı Kuvvetlerin müdahalesinin ülke içinde genel bir kabul görmesine neden oldu. İnsanlar yıllardır süren güvensizlik ve şiddet ortamından bıkmış, en azından huzurlu bir ülke özlemi içinde müdahaleyi selamlamışlardı. İşin ilginç Batı'da da bu müdahale özellikle başlangıç aşamasında geniş bir anlayış ile karşılanmıştı. Özellikle NATO'nun Güney ayağı olan Türkiye'nin içine düştüğü kaos ortamının Batının çıkarlarını tehdit ettiği ve batı savunması için büyük zaaflar yarattığı düşüncesinde olan NATO'da büyük bir rahatlama olmuş, bu net olarak da ortaya konulmuştu. ²⁴⁸ Yine ABD'nin bu askeri darbeye son derece olumlu baktığı farklı şekillerde ifade edilmişti. Son dönemde Türkiye ile ABD arasında yaşanan bazı ciddi sorunların varlığı (örneğin Hızlı Müdahale Birliklerinin Türkiye'de konuşlandırılması, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına yeniden dönüşünün sağlanması, U-2 casus uçaklarının Türkiye'den kalkarak Sovyetler Birliği'ni kontrol etmesi, Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasında Türkiye'nin direnmesi, İncirlik üssünün kullanımının sadece NATO hareketleri ile „sınırlandırılmış“ olması, İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesinde yaşanan engeller vb gibi) ile Türkiye'nin ABD'nin politik ve askeri stratejilerinde çok önemli bir rol oynaması arasındaki “dengesizliklerin” bir biçimde giderilebilmesi için de darbenin sivil yönetimlere göre (Demirel ve Ecevit Hükümetleri) kolaylıklar sağlayacağı biliniyordu. Hatta bu dönemde Türkiye'de ABD Büyükelçiliği görevinde bulunan James Spain'e göre „1980 yılında Amerika'nın gözünde Türkiye'de demokrasi olması öncelikler listesinin en altında yer almaktaydı.“²⁴⁹

²⁴⁵ Gensoru önergesinde Dışişleri Bakanının Yunanistan, İsrail İran'la ilgili politikaları da eleştiriliyordu, Bkz. Çayhan [1997] Türkiye-AB-Siyasal Partiler, 238-239.

²⁴⁶ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 386-88.

²⁴⁷ Karluk [1996] AB-Türkiye, s.398.

²⁴⁸ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 392.

²⁴⁹ Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.68.

Ancak 12 Eylül ile birlikte ABD ile dış politik gerekçelerde daha da yakınlaşan Türkiye'nin Batı ittifakında gördüğü anlayışta ciddi çatlaklar yaşandı. Bunda Yunanistan'ın AB'ye tam üye olmasının ve Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye karşıtı tutumunun da etkisi büyük oldu. Bu durum Eralp'ın da vurguladığı gibi, aynı zamanda Türkiye'nin uzun süreli „batı“ politikasında da önemli bir dönüşümün de işaretiydi.²⁵⁰ Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve İran devrimi Türkiye'nin stratejik önemini artırırken, demokrasi, insan hakları gibi değerlerin daha ön plana çıktığı AT'de bir tavır belirlemesi oldukça zordu.²⁵¹ Başlangıçta Toplulukta da olumlu olmasa bile en azından başlangıç aşamasında beklemeli bir tavır benimsendi. Topluluktan gelen ilk açıklama Komisyon Başkanı Gaston Thorn ile Dış ilişkiler Sorumlusu Hasselkamp'ın tarafından yapılan basın açıklamasıydı ve oldukça yumuşak bir dille hazırlanmıştı:

„Avrupa Komisyonu hem bir antlaşma ile hem de tarihi ve karşılıklı çıkar bağlarıyla bağlı olduğu Türkiye'deki gelişmeleri kaygı ile izlemektedir. Avrupa Komisyonu insan haklarına tam anlamıyla saygı gösterileceği ve demokratik kuruluşların kısa sürede yeniden kurulacağı ümidini açıklar.“²⁵²

15 Eylül 1980'de Toplanan Dışişleri Bakanları Konseyi'nde ise Danimarka, Hollanda ve Fransa'nın itirazlarına rağmen Alman Dışişleri Bakanı Genscher'in tavrı etkili oldu. Genscher

„Türkiye'de 12 Eylül öncesinde demokrasi yoktu. Şimdi demokrasi başladı. (...) Türk ordusunun demokrasiyi kurtarmak için geldiği ortadadır. Dünya üzerinde, askeri darbenin otomatik olarak demokrasinin sonu diye niteleyemeyeceğimiz tek ülke Türkiye'dir. Bu nedenle Türk Ordusunun bu geçici dönemine destek vermeliyiz“

sözleri genel bir kabul gördü ve AT'nin sert bir tavır takınmasını engelledi.²⁵³ Sonuçta da Türk askeri yöneticilerine belirli bir süre için zaman kredisi verildiği, bu süre içinde anlaşmanın dondurulmayacağı, belirtiliyor ve gerekçe olarak da „Türk askeri yöneticilerinin demokrasiye en kısa sürede dönme ve insan haklarına saygı göstereceklerine dair verdikleri güvence“ gösteriliyordu. Bildiri, özellikle gözaltına veya koruma altına alınan siyasi parti liderleri ve politikacılara iyi muamele edilmesi gerektiğini de belirtmiştir.²⁵⁴

12 Eylül müdahalesi 17 Eylül 1980 tarihli Avrupa Parlamentosu'nda (AP) sert tartışmalara neden oldu. AP içinde yer alan Muhafazakarlar müdahaleye bütünüyle anlayış gösterdiklerini ortaya koydular.²⁵⁵ Liberallerin bir bölümü ve sosyal demokratlar ise 12 Eylül'ün bir basit askeri müdahale olarak nitelendirmenin yanlış olacağı ve başka önemli yönlerinin de bulunduğunu dile getirdiler. Ancak başta Fransız Komünistler ve İtalyan Radikaller ile Sosyalist Milletvekilleri ise çok sert bir tavır içindeydiler. Onlara göre

²⁵⁰ Atila Eralp (Der.), “Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye –Avrupa Birliği İlişkileri”, in: *Türkiye ve Avrupa*, Imge Kitabevi, Ankara, 1997, s.99-100.

²⁵¹ Mesela Fransa'nın Ankara Büyükelçisi'nin „Buraya geldiğimden beri bundan daha güzel haber almadım“ dediği ifade ediliyor. Birand: Türkiye'nin Avrupa Macerası, 2001, s.393-394.

²⁵² Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 391.

²⁵³ ibid, s. 392.

²⁵⁴ ibid, s. 394.

²⁵⁵ Avrupa Parlamentosu Tutanakları: Europäisches Parlament, Sitzungsdokumente 1980-81, Dokument 1-396/80, 16.9.1980, : 1., Wortlaut in Abl. Der EG, No.C265, 13.10.1980, s.55/56, Abl. Der EG, Anhang, No.1-263 (verhandlungen des AB Parlamentosu, Sitzungsperiode 1980-81, Ausführliche Sitzungsberichte, 17.-21.1.1980), s.124-146 (126, 129, 130, 131, 133, 139, 142) Fransız Muhafazakar milletvekili La Malene „Türkiye'de bir özgürlük vardı, o da öldürme özgürlüğü“ diyordu. Bkz. Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 85.

Türkiye ile ilişkiler derhal askıya alınmalıydı. Neticede alınan karar yine temkinli ve ilişkileri koparmayan nitelikte oldu. 18 Eylül 1980 tarihli karara göre ilişkiler kesilmeyecek, Türkiye'ye biraz zaman verilecekti.

„Uluslararası değer yargıları çerçevesinde kabul edilen insan haklarına saygı göstermenin, bir Avrupalı ülke (Türkiye) ile AET arasındaki diyalogun temel koşulu olduğunu tekrarlar.

Demokratik olmayan uygulamaların uzamasının, (Avrupa Konseyi, Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu, Ortaklık Anlaşması hükümleri çerçevesinde) Türkiye'yi anlaşmaları tam ihlal etme durumuna sokacağı belirtilir.”²⁵⁶

Aralarında Karma Parlamento Heyeti üyelerinin de bulunduğu Parlamenterlerin de bulunduğu tutuklu siyasilerin hayatlarının güvenceye alınması, sendikal haklara dokunulmaması ve insan haklarına saygı gösterilmesi ise AP'nin Türkiye'den mutlaka istedikleri olarak bildiriye eklendi. Avrupa Parlamentosu ayrıca Türkiye'ye durumun yerinde incelenmesini sağlamak üzere bir delegasyon gönderme kararı aldı. Bu arada daha önce 20 Ekim 1980'de İzmir'de toplanması planlanan Karma Parlamento Komisyonu'nun toplantısı iptal edildi.²⁵⁷

g. Rogers Planı ve Askeri Yönetim

12 Eylül 1980'de yapılan Askeri Müdahale'nin Türkiye'nin AT ile ilişkilerini belki de uzun vadede en çok etkileyen gelişmesi Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünün sağlandığı ve „Rogers Planı“ adı verilen olay oldu.²⁵⁸ 12 Eylül darbesinden sadece 35 gün sonra 19 Ekim 1980'de Türkiye'nin onay vermesi ile tamamlanan süreç sadece 1980 sonrası Türkiye ile Batı Avrupa arasındaki ilişkileri etkilemekle kalmadı, 2000'li yıllara kadar uzanan önemli sonuçlar doğurdu. 1974'de Türkiye'nin Kıbrıs'ta Makarios'a karşı yapılan darbenin ardından anlaşmaların kendisine verdiği garantörlük hakkını kullanarak müdahalede bulunması sonrasında Yunanistan, NATO'nun tutumunu eleştirerek NATO'nun askeri kanadından çekilmişti. Ancak bu çekilmenin ardından hem NATO içinde hem de Yunanistan tarafında geri dönüşün yolları aranmıştı. Dönemin Başbakanı Ecevit'in Kıbrıs hareketinin hemen ardından Ege'deki fiili Yunan egemenliğini kırmak için, „Yunanistan'a gerek yok, Ege'deki NATO sorumluluğunu biz üstleniriz“ açıklaması Yunanistan'ı telaşlandırmış ve geri dönüş için hemen temaslara başlanmıştı.²⁵⁹ Türkiye ise artık hiçbir şekilde Ege ve Kıbrıs'ta 1974 koşullarına dönüşü kabul etmeyeceğini belirtmiş, Yunanistan'a daha önce „bol keseden“ verilen ödünlerin geri alınmasını, Türkiye'nin NATO kapsamındaki hava ve deniz sorumluluğunu genişletici teknik düzenlemeleri hazırlamak için de Genelkurmay Başkanlığı'nı görevlendirmişti. Ancak NATO'nun güney kanadında zaaf oluşmasından endişe eden ABD daha ilk başından beri iki tarafı uzlaştırma için yoğun çaba gösteriyordu. Bunun için NATO Başkomutanı Alexander Haig bir „dönüş planı“ hazırlamış ve Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulunmuştu. Ancak bundan bir sonuç alınmadı. Türkiye NATO'da Yunanistan'ın dönüşüne ancak yeni koşullar altında izin verebileceğini açıklıyor, aynı zamanda bu konudaki tavrını Türkiye'nin AT ilişkileri ile de bağlantılıyordu. Aradan geçen beş yıl içinde hem Ecevit hem de Demirel Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüşü konusunda özellikle ABD'den gelen baskıları göğüslediler ve geri

²⁵⁶ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 395-396.

²⁵⁷ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 85.

²⁵⁸ Bu konuda geniş ölçüde gazeteci Ufuk Güldemir'in „Kanat Operasyonu“ isimli kitabındaki bilgilerden yararlanılmıştır. Güldemir'in Johnson Mektubu, Kıbrıs hareketi, ABD'nin silah Ambargosu ve Rogers Planı konusunda dönemim üst düzey görevlileri ile görüşmeler yaparak sağladığı bilgiler bir araştırmacı gazetecilik örneği olarak değerlendirilebilir. Ancak konu hakkında Güldemir'in çalışması ile dönemin Devlet Başkanı K.Evren'in bu çalışmaya yönelik basında yeralan açıklamaları dışında başkaca yayın ya da akademik nitelikli çalışma neredeyse bulunmamaktadır. Güldemir [1986] Kanat Operasyonu.

²⁵⁹ Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.72.

dönüşe engel oldular. 12 Eylül darbesi ile birlikte atmosfer aniden değişiverdi. Aslında 12 Eylül'den kısa bir süre önce Roger Brüksel'de görüştüğü Genelkurmay Başkanı Evren'e (Demirel'i kastederek) Türkiye'nin Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünü AT konusunda bir koz olarak kullanmak istemesinin NATO için önemli bir sorun yarattığını, yeni koşullar çerçevesinde Türkiye'nin ve NATO'nun güvenliğinin bu konulardan önemli olduğunu belirttiği, Evren'in de „Türkiye'nin savunma ihtiyaçları bizim için her şeyin ötesinde önem taşımaktadır, ancak Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne sırf Amerika Türkiye'ye daha çok yardım verecek diye razı olmamız mümkün değildir. Fakat biz askerler olarak zaten Yunanistan'lı bir NATO'nun daha güçlü olacağına inanıyoruz. Yetki bizim elimizde olsa bu işi bitiririz“ dediği iddia ediliyordu. İşin ilginç 12 Eylül darbesinin yapıldığı gün Yunanistan Dışişleri Bakanı Miçotakis „Artık Yunanistan NATO'nun askeri kanadına dönebilecek“ açıklamasını yapıyor, bu sonuca nereden vardığını soran gazetecilere ise „harekattan 2-3 saat önce Türkiye kaynaklı bir mesaj aldım“ diye cevap veriyordu. Türkiye'de Ordunun yönetime el koyduğu haberini ise Yunan gazeteleri

„Türkiye'de darbe oldu, Yunanistan NATO'ya geri dönüyor!“ başlığı ile vermişlerdi. Yine aynı tarihli New York Times şu yorumu yapıyordu: „Afganistan ve İran'ın düşmesinden sonra Kuzey'den gelebilecek bir dış tehdit Türk generalleri Ege'deki anlaşmazlıklardan daha fazla heyecanlandırıyor. Nitekim Türk politikacılarının AET'ye girmek için koz olarak askıya aldığı Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşü için izin vermeleri konusu, Türk ordusunun modernizasyonu masaya geldiği gün çözülebilecektir.“ Şeklinde veriyordu.

Aynı gazetenin ertesi günkü yorumunda ise şu ifadeler yer veriliyordu:

*„Afganistan'ın işgali ve İran devriminden sonra Türkiye'nin Washington için önemi demokratik ideallerin ötesinde gibi gözüküyor. Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşü gibi baş ağrıtan bir sorunun bu rejimle daha kolay çözüleceği düşünülüyor. Demokrasiden yana olup da askeri darbeyi gülerek karşılamak mümkün değildir. Ancak Türkiye örneğinde bu ilkeye, Yunanistan'ın NATO'ya dahil edilmesi halinde daha esnek yaklaşılacaktır.“*²⁶⁰

General Rogers 12 Eylül'den sonra 4. kez 17 Ekim 1980'de Ankara'ya geldiğinde Evren'in Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşü konusunda izni almıştı.²⁶¹ Ardından Brüksel'e dönen Rogers hemen NATO'daki Savunma Planlama Komitesi'ni toplamadan önce Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi Osman Olcay ile görüşmüş ve Evren'in „Yunanistan'ın NATO'ya tam üyeliğini veto etmeyin“ şeklindeki özel mesajını iletmışti. Konudan habersiz olan Olcay Dışişleri Bakanı İlder Türkmen ile telefonla görüşmüş ve Türkmen'in de hatta daha sonra ulaştıkları Başbakan Ulusu'nun da olaydan haberdar olmadıklarını öğrenmişti. Ama yapacak bir şey yoktu. NATO Genel Sekreteri Luns 19 Ekim 1980'de yapılan Savunma Planlama Komitesi toplantısında Yunanistan'ın NATO'ya re-entegrasyonunun tamamlandığını bildirerek konuyu kapatmıştı. Böylece Türkiye'nin „önce Ege'deki sorunlar çözülsün, sonra Yunanistan NATO'ya dönsün şeklindeki tezi,

²⁶⁰ Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.77-78.

²⁶¹ Güldemir Roger ile Evren arasında 17 Ekim 1980'de geçen diyalogu şöyle aktarıyor:

Roger: Atatürk sağlığında Venizelos ile iyi ilişkiler geliştirmiş, Türkiye ile Yunanistan arasında yüzyıllar boyu süren düşmanlığı sona erdirmişti. Şimdi aynı şeyi yapmak sizin elinizde Sayın Evren. Bu anlaşılmasız düşmanlığı sona erdirin. Ege'de barış tohumları yeğersin. NATO'da birlik ve beraberlik ruhunu tesis edelim.

Evren: Biz zaten meseleye olumlu bakıyoruz Sayın Rogers. Ama Yunanistan sorun çıkartıyor.

R: Vereceğiniz izinle Yunanistan NATO'ya döndükten sonra o sorunları elimine etmek mümkündür. Ama altı ay sonra Yunanistan'da seçimler yapılacaktır. Sosyalistlerin işbaşına gelme ihtimali yüksektir. Eğer geç kalırsak bu müttefiki ebediyen kaybetmek de mümkündür.

E:Ancak Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünden sonra eski tutumunu sürdürmesi halinde yaratacağı tepkiler konusunda şimdiden dikkatinizi çekmek isterim Sayın Rogers. Türkiye karşılık beklemeden bir iyiniyet jesti yapacaktır. Bu jest dostlarımızca iyi değerlendirilmelidir.

R: Hiç kuşkunuz olmasın sayın Evren. Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.78-79.

önce Yunanistan NATO'ya dönecek, sonra Ege'deki sorunlar halledilecek şekilde değişmişti.

Türkiye'nin (ya da askeri yönetimin) ikna edilmesinin hiç kuşkusuz birden fazla nedeni vardı. Rogers planının ilk paragrafı "Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına döndüğünü açık ve net bir biçimde ortaya koyuyordu. Bundan sonraki paragraflarda hayli diplomatik ifadelerle Ege'deki komuta kontrol sorunlarına değiniliyordu. Buna göre:

1. "No Command Boundries" diye geçen maddeye göre her iki taraf da belli bir süre içinde Ege'de komuta kontrol sorumluluklarının olmadığını kabul edecek, kimin nerede komuta edeceği Napoli'deki NATO karargahınca saptanacaktı.
2. Yunan adalarının hava sahası 6 mil olarak kabul edilecek, Yunanistan buna ses çıkarmayacak, Türkiye de sağlanan bu tavizi kamuoyu önünde övünme konusu yapmayacaktı.
3. NATO tatbikatlarında senaryolar Türkiye ile Yunanistan'ı taciz etmeyecek şekilde planlanacaktı.

Ancak Rogers planında direkt anlaşma maddesi olarak yer almamakla birlikte anlaşmanın kabul edilmesiyle Ankara'nın elde edeceği yan avantajlar gayri resmi sohbetler sırasında gündeme getirilmişti. Bunların en başında da Yunanistan'ın dönüşüne izin verilmesinin, Washington nezdinde Türkiye'deki yeni rejimi meşrulaştırmasıydı. Bunun yanı sıra Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarına ABD Yönetimi daha titizlikle yaklaşacak, Rogers hem bu konuda hem de olası Yunan engellemelerinde Türkiye'ye destek olacak, ABD Yönetimini bu yönde harekete geçirecekti. Bir başka önemli konu da Ermeni lobisinin faaliyetlerine karşı ABD'de son derece etkili olan Yahudi Lobisi'nin Türkiye'ye destek verme sözüydü. Özellikle Amerikan Senatosu'nun gündemine getirilen "soykırım" tasarılarının bir karar haline dönüşmemesi için ABD Başkanları özel çaba sarf edeceklerdi. Türk diplomatlara yönelik Ermeni terör gruplarının saldırılarını bertaraf etmek için de CIA ve MOSSAD'ın istihbarat desteği verebileceği vaatler arasındaydı.

Anlaşmanın kabulünün hemen ardından Devlet Başkanı Evren'in Rogers'a "*Peki Sayın Rogers, biz Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne izin verdikten sonra Yunanistan'ın problem çıkarmayacağına kefil oluyor musunuz?*" sorusuna Rogers'ın kısa cevabı şöyle olmuştu: "*Size asker sözü veriyorum Sayın Evren!*".²⁶² Ama kısa zaman içinde görüldü ki bu olay Yunanistan için bu diplomatik bir zaferdi. Yunanistan'daki seçimleri kazanan ve işbaşına gelen Papandreu da Rogers Planı'nın Yunanistan için getirdiği yükümlülükleri yerine getirmeye hiç yanaşmamış ve „asker sözü“ dışında hiçbir yazılı yaptırımın söz konusu olmadığı bu plan Türkiye'nin elindeki en önemli kozun kaçmasına neden olmuştu. Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüşünden iki yıl sonra Evren ile bir araya gelen Rogers,

"Müzakereler sırasında Atina'ya gitmeme izin vermeyip kimi yolladırlarsa onunla görüşmek zorunda kaldım. O görüştüklerim şimdi hükümette değil. Bu yüzden bir şey yapamıyorum Sayın Evren!" diyecekti.²⁶³

²⁶² Güldemir, Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.84.

²⁶³ Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.84. Güldemir, daha sonra yaşanan bazı sorunlar için müdahale eden ABD Dışişleri Bakanı Haig'in Yunanistan'da Başbakan Papandreu ile görüşmesinde Yunanistan'ın Rogers planındaki sözlerini yerine getirmediğinden yakındığını ve aralarında şöyle bir diyalog geçtiğini aktarıyor:

Papandreu: Sayın Haig, Türkiye'nin Yunanistan için bir tehdit olmadığı iddianız ancak Türkiye, Pakistan ile birlikte yürüttüğü atom bombası yapma çalışmalarını durduğu zaman bizim için inandırıcılık kazanır. "

Haig: Türkiye'nin böyle bir çaba içinde olduğunu nereden biliyorsunuz?

: Size bunu açıklamamı herhalde beklemiyorsunuz.

H: O halde sizde de kanıt yok.

: Bu konuda tartışmam. Ancak Balkanların nükleer silahlardan arındırılmasına tek karşı çıkan ülke Türkiye. Çünkü şu anda durduramayacağı çalışmaları var.

H: Benim bu konuda rezervlerim var Sayın Papandreu.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin Türkiye'nin dış politikasında önemli bir dönüm noktası oluşturduğunu, dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter'ın ifadelerinde de ortaya konulmaktadır. Carter, Demirel ve Ecevit'in tavırlarındaki sertliği aktardıktan sonra, 1977'de yaşana bir olayı anlatıyor: "Bir seferinde Demirel, iki elini masanın üzerine koyup hafifçe ayağı kalktıktan sonra "Bu iş burada biter Mr. Carter!" dediğini, ardından da Ruslarla temasa geçtiğini, bunun ABD'de büyük bir paniğe yol açtığını aktarıyor. Carter, Demirel ve Ecevit Hükümetleri döneminde bu konuda yapılan baskılara sivil hükümetlerin direndiğini vurguluyor ve Rogers Planının nasıl gerçekleştiğini ise şöyle aktarıyor:

Carter, "Asıl zorlandığım konu, NATO'nun askeri kanadına "reintegrasyonunu" sağlamak olmuştur. Gerçi bu sorun daha sonraları kolay çözüldü.

Nasıl kolay?

C: Biraz General Rogers sayesinde. Sayın Evren ile çok yakın dosttu. Sayın Evren'in, çok takdir ettiği bu güçlü liderin iyi niyetli yaklaşımı olmasaydı bu sorun çözülemezdi. Tamamen iki askerin dostluğu sayesinde gerçekleşti. Yıllarca uğraşıp vaatler yapıp telkinlerde bulunup başaramamıştık ama dostlukla oldu. 12 Eylül Harekatı olmasaydı bu mümkün olamazdı.²⁶⁴

Her ne kadar Rogers Planı konusunda daha sonra ortaya atılan iddialar dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren tarafından „Askeri yönetimi karalama kampanyasının kasıtlı bir parçası“ değerlendirmiş ve kendisinin Rogers'a 12 Eylül öncesinde „Elimizde yetki olsa bu işi bitiririz“ demediğini, Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün ABD'nin yardımları ile de irtibatlandırılmadığını, dönemin Dışişleri Bakanının olaydan haberdar olduğunu belirtmiş olsa da, 12 Eylül sonrasında Türkiye ile ABD arasında var olan birçok „sorunun“ çözüm yoluna girmesi ve askeri harekattan sadece 35 gün sonra Türkiye'nin Yunanistan'a yeşil ışık yakmış olması tartışmaları daha da artırmıştır.²⁶⁵ Örneğin İran Devrimi sonrasında

: Benim de Ege'de Sayın Haig. Adalarda yaşayan 500 bin Yunanlı, Rogers Türkiye'ye söz verdi diye Türklerin insafına terketmem mümkün değildir. Hangi millet kendi milletini başka bir milletin insafına terketmeye rıza gösterebilir.

H: Türkler sizin NATO'ya dönüşünüze rıza gösterdi ama.

: Bu onların problemi. Türkiye Ege Ordusunu Karadeniz'e nakletmeden, Yunan adalarına yönelik çıkarma gemisi filolarını ittifakın öngördüğü gibi Rusya yönünde konuşlandırmadan Türkiye'nin iyi niyetinden her zaman kuşku duyacağım. Amerika Türklere el altından „Kıbrıs'ta en iyi çözüm bugünkü çözümdür. Ama bu formülün kabulü en azından 2 kuşak alacaktır“ dediği sürece Amerikanın tutumundan da kuşku duyacağım.“

²⁶⁴ Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.94.

²⁶⁵ Ufuk Güldemir'in Cumhuriyet gazetesinde bir dizi olarak yayınladığı „Kanat Operasyonu“ üzerine Cumhurbaşkanı Kenan Evren 27 Ekim 1985'de Çankaya Köşkü'nde basınla sohbet toplantısında, olayın 12 Eylülü kötüleyici bir kampanyanın bir parçası“ olarak gördüğünü belirtrek şunları söylemiştir: „Şuna samimiyetle inanmanızı isterim. Hiçbir zaman şu kompleks içinde olmadı: Geldi 12 Eylül'de birçok sıkıntılarımız var, bazı tavizler verip rahat edelim diye düşünmedik. Öyle düşünseydik, mesela Avrupa'ya mütemadiyen çatmazdım. „...“Bu yıl 12 Eylül ile birlikte 12 Eylül'ü kötüleyici bir kampanya başlatıldı. Bütün basında değil, ama bazılarında oldu. Sanki şöyle bir hava yaratılıyor: Siviller halkı korur. Asker gelince bazı haklar sakatlığa çıkar. Olmaz böyle şey..“ ... “Genelkurmay Başkanı iken o zamanki NATO Müttefik Kuvvetleri Komutanı Haig ile ilk defa 12 Mart 1979'da konuşmaya başladım. Teknik yanı ağır basan askeri bir konu olduğu için bu görevi zamanın hükümeti Genelkurmay'a vermişti. 12 Eylül 1980'e geldiğimizde iş zaten sonuna ulaşmıştı. 12 Eylül olmasaydı da Yunanistan gene NATO'ya geri dönebilirdi. Hiçbir hükümet Yunanistan'ın dönüşüne karşı değildi. “Dönüşe karşı değiliz ama prensip olarak...” derdik. Karşı olduğumuz nokta Ege'de 1974 öncesi şartlarda NATO'ya dönmesiydi. NATO, tabiatıyla Yunanistan da olursa daha güçlü olurdu. Çok açıldı bu. Sıkıntımız Ege'de Yunanistan'ın çok avantajlı olmasıydı. 1974'de Yunanistan askeri kanattan ayrılmıştı. Ama NATO karargahındaki Yunan subayları duruyordu. Her toplantıya giriyorlardı. Her karardan haberdarlardı. Altı sene bu böyle sürdü. En gizli toplantıya da giriyorlardı. Fakat söz hakları yoktu. NATO tatbikatlarına iştirak ediyorlardı. Sadece enfastrüktür için para verilmiyordu. Neden böyle oldu? Bizim hatamızdan. Ses çıkarmamışız o tarihte. ... Dediğim gibi Haig'le benim konuşmam 12 Mart 1979'da başladı. NATO birçok teklifler yapıyor. Hep reddediyoruz. 12 Mart 1979'da ilk teklifi Saceur'e yaptık. Yunanistan'ın dönüşünü biz engelliyoruz diye bir düşünce var. Yanlış. Teklifimiz şu Türkiye olarak: Ege sahasında 1974 öncesi emir-komuta Yunanistan'daydı. Artık emir-komuta ne Yunanistan'dadır ne

İran'daki istihbarat olanaklarından mahrum kalan ABD için çok önemli olan U-2 casusu uçaklarının Türkiye'den kalkarak Sovyetler Birliğini kontrol etmelerine Türk Hükümetleri uzun süre direnmişti. Ancak darbeden bir hafta sonra değişmişti. 19 Eylül 1980 tarihli New York Times Türkiye'nin buna izin verme sinyali gönderdiğini belirtiyordu. 29 Eylül'de IMF Türkiye'nin yeni yönetimine güven duyduğunu gösteren bir jest yaparak 92 milyon dolarlık kredi dilimi serbest bıraktı. 25 Ekim'de ABD Türkiye'nin 350 milyon dolarlık borcunu erteledi. 1981 ve 1982'de de önemli ekonomik ve askeri anlaşmalar yapıldı.²⁶⁶ 1970'lerde Kıbrıs sorunu ile bozulan ABD-Türkiye ilişkileri bu ortamda hızla düzeldi. Uzun süredir imzalanamayan Türk-Amerikan Savunma ve Ekonomik İşbirliği anlaşması da bu dönemde imzalandı. ABD yardımları 1978-1981 arasında dört misli arttı.²⁶⁷

Türkiye'nin 12 Eylül sonrasında NATO ve özellikle de ABD ile ilişkilerinde bölgesel güvenlik ve istikrar kaygılarının ön plana çıkması ile adeta bir „balayı“²⁶⁸ dönemi yaşanırken, Batı Avrupa ile ilişkilerde tam tersi bir gelişme yaşandı.²⁶⁹ Bu noktada Eralp'in de işaret ettiği gibi belki de en belirgin olay Türkiye'nin „Batı“ ile ilişkilerinde yaşanan ciddi dönüşümdü. Birinci soğuk savaş döneminden farklı olarak ABD ile iyi ilişkilerin AT ile yakın ilişkileri beraberinde getirmesinin pek de mümkün olmadığı ve yekpare bir batı ittifakının artık varsayılamayacağı anlaşılmaya başlandı. Türkiye dış politika yaklaşımları açısından ABD'ye yakınlaşırken AT'den uzaklaşma sürecine girdi. Bu uzaklaşma sürecinde „demokrasi“ ve „insan hakları“ konuları en çok ön plana çıkan unsurlar oldu.²⁷⁰

Aslında 1980 yılı birçok yönü ile önemli bir yıldır. 1981'de Yunanistan tam üye olacaktı, Türkiye bunun öncesinde tam üye başvurusunu yapmak istiyordu. Dahası serbest dolaşım konusundaki takvime de işlerlik kazandırılması konusunda Türkiye'nin ciddi çabaları vardı. Ancak daha Temmuz 1980'de Almanya Türkiye'yi haberdar bile etmeden Türk vatandaşlarına vize uygulaması başlattı. Bunun geçici mi yoksa sürekli mi bir uygulama

de Türkiye'dedir. Bunu kabul etsin Yunanistan ve NATO'ya dönsün. Oturup konuşalım dedik. Bu teklifimizi NATO da Yunanistan da reddetti. ... Haig yerine gelen Rogers sonunda bizim teklifimizi kabul etti: Yunanistan geri döndü... 1974 öncesi Yunanistan'a ait olan komuta kontrol sahalarını kaldırdık, bütünüyle. Şimdi bu lehimize mi oldu, aleyhimize mi? Sizin takdirinize bırakıyorum. ... Rogers bana demiş ki: „Yunanistan'ın NATO'ya dönüşü, bölgenin güvenliğini artıracaktır. Dönüşe izin verilmesi halinde tahmin ediyorum ki, Amerika bölgenin ve özellikle Türkiye'nin Savunma ihtiyaçlarına daha sıcak bakacaktır. Bu konuda işaret alıyorum“.. Yalan. Bu konu yardımla irtibatlandırılmadı. ... NATO'daki daimi delegemize Rogers aracılığıyla Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünü söylemişiz. Olur mu hiç böyle şey. Sonra Başbakan Ulusu ile Dışişleri Bakanı Türkmen de haberdar değillermiş. Yok öyle şey. Bilgi verdim. Başbakan gelmiş, Dışişleri Bakanı gelmiş, bilgi verilmişti.... Maksatlı (bu konudaki haberler). Bunun altında başka maksatlar yatıyor.“ Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.135-139.

²⁶⁶ Örneğin Türkiye 1987'den itibaren 160 adet F-116 üretecekti. DN-181 Blinfire radar kapasiteli 70 adet İngiliz Rapider güdümlü füzesi; Model 209 tip denizaltı, MEKO sınıfı gemi tezgahı; M-47 ve M-48A1 tanklarının M-48A5'e modernizasyonu; 16 havaalanının modernizasyonu; Hava Kuvvetleri için Aeritalia G-22 veya CASA CN-235 askeri nakliye uçağı; elektronik savaş araç ve gereçleri; uçak yedek parçaları; Deniz Kuvvetleri'ne S-2A ve S-2E Tracker uçaklarının modernizasyonu, Grumman E-2C Hawkeye uçaklarının alımı; Topçu birliklerinin M-114A2 veya M-110 kundağı motorlu Howitzer ile techizi; Topçu birliklerinin roket sistemleri ve özellikle US Vought MLRS ile donatılması; Dünya Bankası ve IMF aracılığı ile borç ertelemeleri ve yeni kredilerin verilmesi.... Ayrıntılar için Bkz. Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.117.

²⁶⁷ Atila Eralp (Der.), “Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye –Avrupa Birliği İlişkileri”, in: Türkiye ve Avrupa, Imge Kitabevi, Ankara, 1997, s.100.

²⁶⁸ Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, s.113.

²⁶⁹ Klaus-Detlev Grothusen [1985] “Aussenpolitik”, in: Klaus-Detlev Grothusen (Hrsg.) Türkei, Südosteuropa-Handbuch, Band 5, Göttingen, s.158.

²⁷⁰ Bu konuda İhsan D.Dağı ve Baç'ın çalışmaları oldukça ilginçtir. Bkz. İhsan Dağı [1993] Human Rights in World Politics: International Constraints and Governmental Responses in the Turkish Case, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lancaster; İhsan Dağı [1997] “İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut”, in: Türkiye ve Avrupa, Atila Eralp (Der.), Imge Kitabevi, Ankara, s. 120-176 ve Müftüler-Baç [2001] Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler, Alfa, İstanbul, s.127-159.

olduğu tartışılırken, artık Türk vatandaşlarına yönelik serbest dolaşım hakkının pratik ve hatta hukuki temellerinin ortadan kalktığı anlaşıldı. Almanya bir taraftan 1977'den beri artan siyasi ilticaları dizginlemek, bir taraftan da yeni işsiz Türklerin gelişini engellemek istiyordu. Avrupa'da 1974-1984 arasında yaşanan ekonomik kriz ve bununla bağlantılı olarak artan enflasyon ve işsizlik, kararların alınmasında oldukça etkili olmuştu. Birand'ın da ifade ettiği gibi artık serbest dolaşım hayal olmuştu. 12 Eylül 1980 sonrasında da Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve Fransa vize uygulamasını başlattılar.²⁷¹

Bu arada 12 Eylül sonrasında AP'nin Türkiye'ye yönelik tavrı her geçen gün daha da sertleşirken, Topluluk Hükümetleri ilişkilerin devamı için özel çaba sarf ettiler. Türkiye'ye verilen önemi göstermek ve ilişkilerdeki kararlılığı göstermek için, dokuz AT ülkesinin temsilcileri Türkiye ile Avrupa Siyasi İşbirliği'ni (ASİ) (*Europäischen Politischen Zusammenarbeit* (EPZ) geliştirme kararı aldılar. Gerçi ASİ toplantıları 1972'den bu yana Türkiye ile resmi olmayan boyutta ve "danışmalar" şeklinde yapıyordu. Ancak Yunanistan'ın üyelik başvurusunun ardından, Türkiye ile Yunanistan arasındaki siyasi dengelerin gözetilmesi için Ortaklık Konseyi ASİ Sürecine Türkiye'nin resmen dahil edilmesi kararını aldı. Dokuzlar gelecekte Türkiye'nin çıkarlarını etkileyecek konularda Türkiye ile görüşmeler yapma kararı aldılar. Bunun için de bir „Troika“ yapılanması uygun görüldü. Bakanların ve ardından da siyasi komitenin toplantısının ardından, Türkiye ile dönem Başkanı ve sonraki dönem başkanı ülke temsilcisi bir araya gelecek, böylece Türkiye'nin kendi siyasi talep ve görüşlerini ifade edebileceği bir platform oluşturulmuş olacaktı. Burada Dokuz'lar için ileri hedef Yunanistan'ın tam üyeliği sonrasında gündeme gelebilecek çatışmaları şimdiden önlemektir.²⁷² 1970'lerin başında AET'den gelen bu teklife Türkiye'nin olumlu cevabı ancak Kasım 1979'da yani Demirel iktidara gelince verebildi. Türkiye, ASİ içindeki ilişkilerin daha da yoğunlaştırılabilmesi için sürekli görüşmeler yapılmasını istedi. Ama bu kabul edilmedi. Dokuzların Dışişleri Bakanlarının, askeri darbeye rağmen yapmakta kararlı oldukları bu görüş alışverişi-konsültasyon toplantısının ilki, Askeri Yönetime rağmen 19 Aralık 1980'de Siyasi Direktörler seviyesinde gerçekleştirildi.²⁷³ Bu noktada özellikle belirtmek gerekiyor ki, Türkiye'nin AT ile ilişkilerinde en önemli bağlantı noktası olan Batı savunmasında Türkiye'nin jeostratejik önemi burada da ilişkilerin devamında temel faktör olmuştur. Afganistan işgali ve İran-Irak savaşının yarattığı tedirginlik ortamında Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini zaafa uğratabilecek bütün kararlar dikkatlice ele alınmıştır.

Toplulukla ilişkilerde 1981 karışık bir yıl oldu. Bir taraftan ASİ çerçevesinde ilişkiler devam ettiriliyor, öte yanda ise Türkiye'ye yönelik eleştiriler, başta AP olmak üzere AT kurumlarında yoğunlaşarak artıyordu. İşin ilginç yanı yönetime el koyan askerler de AT ile ilişkileri Türkiye'nin kalkınması ve Atatürk'ün hedef gösterdiği muasır medeniyete ulaşmanın bir göstergesi olarak kabul ettiklerinden AT ile ilişkileri bir biçimde korumaya çalışıyordu. Hatta 1981 başında, Türkiye'nin demokrasiye geçilir geçilmez AT'ye üyelik başvurusu yapmak için hazırlık yaptığı, bu çerçevede Ortaklık Konseyi kararlarının uygulamasına da başlanacağı kararı alındı. 25 Şubat 1981'de ASİ ikinci toplantısını yaptı. Bu arada 9-10 Mayıs 1981'de Venlo'da toplanan AT Dışişleri Bakanları informal toplantısında Türkiye'nin demokrasiye dönüşü ile ilgili olumlu beklentiler vurgulandı. 5

²⁷¹ Türk Gazete Köşe Yazarı Hadi Uluengin, bir yazısında 12 Eylül sonrasında Türk vatandaşlarının Avrupalı ülkelerin vize koymasında dönemin Askeri Yönetiminin talebi olduğunu iddia etti. Askeri İdare, rejim karşıtlarının ve ihtilele karşı çıkanların Avrupa'ya kaçmasının azaltılması için bu tür taleplerde bulunmuştu.

²⁷² ASİ, AET içinde bir ülkenin taraf olduğu konuları ise görüşme dışında bırakmıştır. Böylece örneğin Türkiye'nin Yunanistan konusundaki şikayet ya da telepleri bu platformda gündeme getirememektedir. Yapılan ilk toplantıda da Afganistan'ın işgali, İran-Irak savaşı gibi konular ele alındı.

²⁷³ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 87.

Haziran 1981 tarihli Ortaklık Konseyi toplantısında ekonomik içerikli bazı önemli kararlar alındı. Bu kararlarda 24 Ocak 1980 sonrasında başlatılan yeni ekonomik programın 12 Eylül sonrasında da devam etmesi ile yakın ilişkisi vardı. Ekonomiden sorumlu Bakan olan Turgut Özal, yeni kalkınma stratejisi gereği dışı açılmayı çok önemsiyor ve bu çerçevede AT ile yapılan anlaşmalarda yer alan Türkiye'nin yükümlülüklerinin yerine getirilmesini destekliyordu. Bu arada 4. Mali Protokol konusunda görüşmeler yapılması konusu da karar bağlandı. 3. Mali Protokol 31 Ekim 1981'de sona ereceği için 4.'nün 1 Kasım 1981'den itibaren devreye girmesi üzerinde uzlaşıldı. ASİ toplantıları da daha ciddi bir hal almıştı. 16 Eylül 1981'de ASİ Başkanlığını temsilen İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Carrington ile Türk meslektaşı İlter Türkmen'in katılımı ile ilk bakanlar düzeyinde gerçekleştirildi. Bu toplantının ardından her yıl siyasi direktörler seviyesinde 3-4 ASİ toplantısı yapıldı. Dönem başkanlığı sırası Yunanistan'a geldikten sonra ise görüşmeler kesildi. Toplantıların yapılamamasında Yunanistan ile Türkiye arasında ikili sorunların oynadığı rolün yanı sıra, Fransa ve İrlanda'nın da genel tavırları etkili oldu. ASİ konsültasyon toplantıları 1985'de İtalya'nın dönem başkanlığını almasının ardından yeniden başladı.²⁷⁴

Türkiye'de 12 Eylül'e gelen tepki nispeten yumuşak olmuştu. Ancak 1981'den itibaren bir taraftan demokratikleşme takviminin beklenilenden fazla uzayacağını anlaşılmaması, öte taraftan da bazı tutuklama, kapatma ve insan hakları ihlallerine yönelik haberlerin artması ile Avrupa'da Türkiye'ye yönelik eleştirilerin dozu artmaya başladı. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) konusunda yapılan yargılama AP'da büyük bir tepki ile karşılandı. AB Parlamentosu içinde Türkiye konusunda iki blok oluşmuştu. İçinde Hristiyan demokratlar, Muhafazakarlar, Gaullisten ve Liberaller'in bulunduğu grup Türkiye'ye anlayış gösterilmesinden yana tavır koyar ve özellikle de Batının güvenlik politikaları bakımından Türkiye'nin kaybedilmemesi gerektiği savunurken; sosyalistler, komünistler ve İtalyan solcularının başını çektiği grup ise ilişkilerin derhal dondurulmasını istiyordu. Bu arada Yunan milletvekilleri özel bir konumdaydı. Onlar hemen her seferinde Türkiye ile ilgili bileteral sorunlarını AP'na taşıdılar ve fraksiyon farkı gözetmeksizin Türkiye'nin en sert şekilde eleştirilmesi ve yaptırımlara çarptırılması için uğraştılar. Kramer, Yunanlıların tavrını şöyle anlatıyor :

« Bütün farklı siyasi çizgilerdeki Yunanlı milletvekilleri önemli bir rol üstleniyor, Türklere yönelik eleştirilerin radikalleşmesini sağlıyor ve neredeyse düzenli biçimde T ile olan Kıbrıs, Ege gibi ikili sorunları gündeme taşıyorlardı. Yunanlılar AP içinde bütün fraksiyonlardaki üyelerden oluşan milli bir grup oluşturuyorlardı. Bu durum Batı Avrupalılara Türklerle ilişkilerde demokrasi, insan hakları, serbest dolaşım, mali protokoller ve tekstil ticaretinin yanı sıra Yunanistan'ın AT'ye üyeliğinden itibaren şu ana kadar konulardan uzakta bulunan bir faktörün de söz konusu olduğunu göstermiştir. »²⁷⁵

Türkiye'de askeri yönetimin uygulamaları her geçen gün daha büyük eleştiriler topluyordu. Batı Avrupa'da sadece AP değil, Avrupa Konseyi ve başta Alman Parlamentosu olmak üzere ulusal platformlarda da Türkiye'ye yönelik eleştiriler yoğunlaşıyordu. Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi ile AP arasında çok yakın bir görüş oluşmuş, her iki taraf biri birini destekler bir politika izlemişlerdi. Avrupa Konseyi'nde Norveç, İsveç, Norveç ile Hollanda ve Fransa Türkiye'deki askeri iktidara cephe almış ve genç demokrasiler olarak niteledikleri Yunanistan, Portekiz ve İspanya'ya olan desteklerini artırmışlardır. Batı Avrupa'daki sol siyasi güçler artık çok açıkça Türkiye'yi eleştiren bir politika izlemiş, Türkiye sadece F.Almanya ve İngiltere gibi muhafazakarların iktidarda

²⁷⁴ ibid, s. 89.

²⁷⁵ ibid, s. 92.

olduğu ülkelerden destek alabilmiştir. Türkiye’de Milli Güvenlik Konseyi, Batı Avrupa’dan gelen eleştirileri hafifletmek için AP’den bir heyeti Türkiye’ye davet etmiş, ancak buna da sosyalist grup katılmak istemedi. AP’da Ortaklığın dondurulması konusu artan bir destekle talep ediliyordu artık. AP 21 Ocak 1982 tarihli kararında mali yardımların dondurulması kararını aldı. Yine bu kararla birlikte Karma Parlamenter Komisyonu’na üye atamayacağını da ilan etti.²⁷⁶ Bu eleştiri ve baskılar sonunda etkisini gösterdi ve 1981 Sonbaharında Komisyon dördüncü mali Protokol konusundaki çalışmaların durdurulmasını ve pratikte 3. mali protokol ile verilmesi taahhüt edilen bazı yardımların da dondurulması talebinde bulundu. Kramer, bu dönemde ilişkiler daha alt düzeyde geçici olarak devam ettirilebilirdi, ama böyle yapılmadı ve resmen ifade edilmese de Ortaklığın fiili olarak donduruldu demektir. Kramer devamla, aslında bu dönemde AT’nin Türkiye ile ilgili sorunu sadece bu değildi. Yine Kramer’e göre serbest dolaşım, tarım ticareti, tekstil, vize sorunu ve Karma Parlamenter Komisyonu’nun çalışmalarını kesmesi gibi devam eden köklü sorunlar, bu kararın alınmasında etkili oldular.²⁷⁷

7 Temmuz 1982’de AP Siyasi Komisyonu’nda AP’nin Türkiye’deki durum konusunda rapor hazırlamasını istediği Hristiyan Demokrat Von Hassel’in raporu görüşüldü. Bu raporda Hassel Türkiye’deki demokrasiye dönüşün desteklenmesi için Türkiye’yi dışlamanın yanlış olacağını, terörizmin mahvettiği ülkenin yeniden normale dönüşüne siyasi ve maddi desteklerle yardımcı olunması gerektiğini, aksi takdirde yapılacak eleştiri ve yaptırımların istenilmeyen tepkilere neden olabileceğini ifade ediyordu. Von Hassel’in bu görüşleri içeren raporu Komisyonda oylanarak kabul de edildi. Ancak 5-9 Temmuz 1982’deki toplantılarında konuyu Genel Kurul’da ele alan AP’da taraflar ayrıldılar. Yine Yunanistan milletvekillerinin politik ayırım gözetmeksizin²⁷⁸ Türkiye’nin aleyhinde karar çıkarmak konusundaki yoğun çaba gösterdiler. Neticede AP’da Türkiye’ye genelde anlayış gösterilen bir karar alındı. Ancak aynı kararda 4. Mali Protokol’ün Türkiye’de belirgin demokratik gelişmeler olmadığı sürece dondurulması kararı alındı. Karma Parlamento Komisyonu’na da demokratik seçimler yapılamadıkça atama yapılmayacaktı.²⁷⁹

Bu dönemde AT kurumları gibi Avrupa Konseyi’nde de Türkiye’ye yönelik eleştiriler her geçen gün daha da artarak devam etti. Avrupa Konseyi’nin tüzüğü ve insan hakları konvansiyonu hükümleri çerçevesinde Türkiye ile ilişkilerin dondurulması sürekli olarak gündeme geliyordu. 16 Mayıs 1981’de de Parlamenterler Asamblesi Türk milletvekillerinin görevlerinin yenilenmemesi kararı aldı.²⁸⁰ Ocak 1982’de Avrupa Konseyi’ndeki tepkiler insan hakları ihlalleri, yayın yasakları yoluyla düşünce özgürlüğüne yönelik aşırı sınırlamalar, eski Başbakan Bülent Ecevit hakkında yürütülen ceza davası ve ona yönelik konulan yasaklar nedeniyle yeniden şiddetlendi. İsveç, Norveç, Danimarka, Fransa ve Hollanda bu konuları gündeme getirerek İnsan Hakları Komisyonu’na devlet şikayetinde bulunma çabasına girdiler. Türkiye’de ise Batı Avrupalıların bu tutumu anlaşılabilir ve kabul edilemez bulunuyor, demokrasinin rayına oturtulması ve ekonomide yapısal düzenlemeler için zamana gerek bulunduğu iddia ediliyordu. Acele davranmanın demokrasiyi ileride yine tehdit edecek oluşumların ortadan kaldırılamamasına yol açacağı vurgulanarak, temel

²⁷⁶ Abl. Der EG, No. C 40, 15.2.1982, s.34/35.

²⁷⁷ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 94.

²⁷⁸ ibid, s. 96.

²⁷⁹ Bu konuda Bkz. Avrupa Parlamentosu Tutanakları: Europäisches Parlament, Dokument PE 73 692, 11.6.1981, s.12. Europäisches Parlament Sitzungsdokumente 1982-1983, Dokument 1-304 vom 7.6.1982 und Abl. Der EG, No. C 238, 13.9.1982, s.55-57; für den Verlauf der Debatte Abl. Der EG, Anhang No. 1-287 (Europäisches Parlament, Sitzungsperiode 1982-1983, Ausführliche Sitzungsberichte, 5-9.7.1982), s.146-158.

²⁸⁰ VWD-Europe, 15.5.1981; Agence „Europe“, 16.5.1981 und NZZ, 16.5.1981, s.5. Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.97

amacın da demokrasiye dönüş olduğu ifade ediliyordu. Dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren 12 Eylül 1981’de yaptığı konuşmada, Türkiye’ye yönelik eleştiride bulunan ülkeleri anti-Türk faaliyetler ve terörizme gözlerini kapamak ve gerçek insan haklarını ihlal eden bu insanlara kucak açmakla suçluyordu. Evren 31 Ocak 1982’de yaptığı konuşmada ise Avrupa Konseyi’nin Türkiye’ye yönelik tavrını çok sert bir biçimde eleştiriyor ve bunun her türlü dostluk ve iyi niyetten yoksun olduğunu, dahası uluslararası ilişkilerdeki usullere de aykırı olduğunu söylüyordu. Türk tarafının ısrarla vurguladığı bir başka konu da Türkiye’de 12 Eylül öncesinde yaşanan kaosta Moskova’nın etkisiydi. Türkiye, 12 Eylül askeri müdahalesinin Batı tarafından bir de bu yönüyle değerlendirilmesi gerektiğini, yapılan müdahalenin Türkiye’nin Komünist bloğa kaymasına engel olarak Batı güvenliğine ciddi bir katkısı olduğunu vurguluyorlardı. Evren AP’dan Türkiye’ye gelen bir parlamenter heyetini kabulünde de onları eleştiriyor ve AP’nin tavrının Türk halkının şeref ve haysiyetini hiçe saymak olduğunu ifade ediyordu. Kramer’in de vurguladığı gibi burada aslında Türkiye’deki Kemalist, Batıcı elitin önemli bir çelişkisi ortaya çıkmıştı. Onlar yapılan müdahalenin Batılı, laik, demokratik bir Türkiye için yapıldığını, bunun da aslında Batının yararına olduğu görüşündelerdi. Batılı kurumların 12 Eylül öncesindeki kaos ve anarşik ortamı « görmemezlikten » gelerek, eleştirilerini yoğunlaştırmaları, Türk tarafı için ²⁸¹ ancak kötü niyetli ve anti-Türk nedenlerle açıklanabilirdi. Gerek AT kurumlarından ve gerekse de Avrupa Konseyi’nden gelen tepkiler, daha yeni şiddet ve terör dönemini geride bırakan Türkiye’de hem yönetim hem de geniş halk kitleleri tarafından Türkiye’nin içişlerine müdahale olarak algılandı. Bu arada Demirel’in çevresindeki kişilerce kurulan Büyük Türkiye Partisi’ni gerekçe gösteren Askeri Yönetim 31 Mayıs 1983’de Demirel ve Ecevit’in Zincirbozan’da gözlem altına alınmasına karar verdi. Bu durum Avrupa kurumlarında Türkiye’ye yönelik endişeleri daha da artırdı. ²⁸²

h. Yeniden Demokrasi- 1983

Türkiye ile Batı Avrupa arasındaki ilişkiler gerginleşirken, Türkiye’de de Askeri Yönetim tarafından atanan üyelerden oluşan Danışma Meclisi yeni bir anayasa yapılması konusunda çalışmalarını devam ettirerek, demokrasiye geçiş ortamını hazırlamaya devam etti. Hazırlanan anayasa 7 Kasım 1982’de referanduma sunuldu. Muhalefet olanağının tanınmadığı ortamda Kenan Evren il il dolaşarak Anayasa’ya oy verilmesini istedi. Yapılan referandum sonunda demokratik dönemin başlangıç koşulu da olan Anayasa % 92 ??? gibi çok yüksek bir oy oranı ile kabul edildi. Bu referandum ile Askeri Müdahale’nin lideri Kenan Evren 7 yıllığına Cumhurbaşkanı da olmuş, Meclis’in yetkileri kısılmış, Cumhurbaşkanı’na ciddi yetkiler verilmiş, Milli Güvenlik Kurulu’nun ülke yönetimindeki önemi ve yetkileri artırılmış, istikrar ve düzenin bireysel özgürlüklere, yani devletin bireye tercih edildiği yeni bir anayasal anlayış geliştirilmişti. 1983 baharında da Siyasi Partiler Yasası kabul edilerek yeni siyasi partilerin kurulmasının yolu açılmış oldu. Ardından da yeni yapılacak seçimlerin 6 Kasım 1983’de yapılacağı açıklandı. Ancak bu kararlar AP’da beklenen olumlu tepkiyi almadı. Tam tersine gittikçe tavrını daha da sertleştiren AP, seçimlerin yapılmasına üç hafta kala 13 Ekim 1983’de aldığı kararda Türkiye’de yapılacak seçimlerin "demokratik olmayacağını" açıkladı. Bu kararın alınmasında seçimlere bazı partilerin sokulmaması, başta eski siyasiler olmak üzere, seçimlerde milletvekili adayı olarak başvurusunda bulunan yaklaşık 450 kişinin veto edilmesi, Anayasa gereği hazırlanan yeni yasaların (basın, sendika, dernekler vs.) kabul edilemeyecek anti-demokratik hükümler taşıması etkili oldu. Askeri Yönetim 12 Eylül öncesindeki ortamı yaratan en önemli

²⁸¹ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 98-99.

²⁸² ibid, s. 101.

unsurlardan birbirisinin siyasi bölünmüşlük olduğunu düşünmekteydiler. Koalisyonların ülkede gerekli reformları yapmayı becerememeleri bir yana küçük radikal partilerin parlamento aritmetiği sayesinde ülke yönetiminde aşırı bir etkiye ve güce sahip olmaları yeni bir yapılanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Askeri liderler sık sık T2de siyasi istikrar için iki ya da üç partili bir siyasi yapının çok yararlı olacağını vurgulayan konuşmalarla halkı bu yönde teşvik etmeye çalışmışlardı. Seçim yasası bir partinin milletvekilliği kazanabilmesi için ülke genelinde % 10 gibi çok yüksek bir seçim barajı getirmişti. Bu nedenle seçimlerde mümkün olduğunca az partinin katılması ve parlamentoya da mümkün olan en az sayıdaki partinin girmesi tercih edilerek, örneğin eski Cumhurbaşkanı ve Atatürk'ün en yakın arkadaşı olan İsmet İnönü'nün oğlu Fizik Profesörü Erdal İnönü tarafından kurulan SODEP'in bile seçime girmesine, gösterdikleri adayların MGK tarafından veto edilmesi yolu ile izin verilmemişti. Askeri Yönetim biri sağda emekli bir asker olan Sunalp'e MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi) kurdurdukları, diğeri ise solda yine emekli bir askere kurdurdukları Halkçı Parti'nin meclise girmesini ve iktidarın da bunlardan oluşmasını arzu ettiklerini hiç saklamadılar. Bu arada 24 Şubat 1980'de Demirel'in Müsteşarı olarak Türkiye'de en köklü ekonomik değişim programını gerçekleştiren, ihtilal sonrasında da kurulan Hükümette Ekonomiden sorumlu Bakan olarak görev yapan Turgut Özal 13 Temmuz 1983 tarihinde hükümetteki görevinden istifa ederek kendi partisini kurmaya karar vermişti. Askerlerin karşı çıkmasalar da çok hoş karşılamadıkları bu partinin seçimlere katılmasına izin verdiler.²⁸³ Hatta Özal'ın liberal-muhafazakar kimlikli ve « "dört eğilime açık » partisinin kısa zamanda büyük bir popülerite kazanması hesapları bozacak gibi olunca Cumhurbaşkanı Kenan Evren son bir çaba ile 4 Kasım 1983'de bir televizyon konuşması yaparak halkın MDP'ye oy vermesini, en azından ANAP'a oy vermemesini istedi.²⁸⁴ Bu durum seçimleri ANAP'ın kazanması halinde bile Askeri Yönetim'in Hükümetin kurulmasına engel olabileceği gibi bir havanın oluşmasına da neden oldu. 7 Kasım 1982'de Askeri İdarenin hazırladığı Anayasa'ya % 92 ??? oy veren halk bundan tam bir yıl sonra yapılan seçimlerde Askeri İdarenin açıkça yönlendirdiği siyasi partiler yerine halk tercihinin ANAP'tan yana kullandı. 6 Kasım 1983'deki seçimlerde ANAP % 45.1 oy ile 211 milletvekilliği, HP % 30.5 oy ile 117, MDP ise %23.3 ile 71 milletvekilliği kazandı. Özal liderliğindeki ANAP tek başına iktidar olacak oy almıştı. Kenan Evren daha fazla Başbakanlığı Özal'a verdi ve askeri dönem formel olarak sona erdi. T.Özal Hükümet Programını Meclis'te okurken AT konusunda şunu söyledi :

« AET ile münasebetlerimizde esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız. »²⁸⁵

²⁸³ T.Özal anılarında, Evren'den parti kurmak için izin istediğini, Evren'in de „Tabii senin parti kurmana hayır diyemeyiz. Ama işin içine MHP ve MSP'lileri alma“ dediğini anlatıyor. Özal diyor ki: „İki parti kurdurmuşlar sağ ve solda. Biri MDP, biri Calp'ın partisi .. Benimki de yemeğin üzerinde bir nevi garnitür olacak ve benim kuracağım parti Türkiye'deki demokrasinin isbatı olacaktı. Evren Paşa da zaten böyle anlattı bana: „Biz iki parti düşünüyoruz. İktidar partisi sağda olacak. Solda da muhalefet olacak...“ Bizim parti de bu demokrasi oyununun ciddi oynandığının isbatı olabilirdi yani.“ Bkz. Mehmet Barlas [1994] Turgut Özal'ın Anıları, Sabah Kitapları, İstanbul, s.28-29.

²⁸⁴ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 417.

²⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Yunanistan:1, C:1, 19.12.1983, s.84. B.Esra Çayhan [1997] Düünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı, Boyut Kitapları, İstanbul, s.254. DPT'ci Özal'ın AET'ye genel olarak soğuk baktığını ifade eden Birand, Meclis'te Hükümet Programını okurken söylediği yukarıdaki cümlemin de aslında yazılı metinde bulunmadığını söylüyor. Özal'ın bu konudaki ilk hedefi tam üyelik değil, ilişkileri canlandırarak dengeyi Türkiye'nin lehine çevirecek bir değişikliğe gidebilmektir. Danışmanlarından Adnan Kahveci'yle, bu konudaki ilk görüşmesinde neler düşündüğünü şöyle anlatmıştı: „...kaynaklarımızı daha iyi kullanmamız gerekiyor. Uzun vadeli bir dış açılma politikası izliyoruz. Buna göre hareket etmeliyiz. Üretim ve büyük pazar lazım. Burnumuzun dibinde, Ortadoğu'nun 4-5 katı bir pazar var, ancak biz bundan yararlanamıyoruz. Avrupayla ilişkilerimizi artık doğru dürüst bir sisteme bağlamamız gerekir...“ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.428.

Türkiye’de bu gelişmeler Avrupa’da farklı şekillerde değerlendirildi. Bir taraftan sınırlama ve yasaklamaların etkisinde yapılan seçimler ve Askeri Yönetimin yaptığı Anayasa ve yasaların devam ediyor olması eleştirildi, öte taraftan ise demokrasiye geçilmiş olması, sivil iktidarın yönetime gelmiş olması olumlu olarak değerlendirildi.

Özal iktidarının ekonomik ve siyasi liberalleşmeye önem veren tutumu ve uygulamaları umutları artırmış olsa da ne AK ve ne de AP ile ilişkilerin normale dönmesi kolay olmadı. Hatta AK Parlamenterler Asamblesi TBMM üyelerinin üyeliğini onaylamayınca Türk Hükümeti alınan kararları sertçe eleştirdi ve hatta AK’dan ayrılabilceği tehdidinde bulundu. AP gibi AK’de de insan hakları ihlalleri, polis karakollarında ve askeri cezaevlerinde devam eden işkence uygulamaları, düşünce ve ifade özgürlüklerine yönelik tahditlerin devam etmesi, sıkıyönetim ve olağanüstü hal uygulamalarının sadece kısmen kaldırılmış olması, başta Kürtler olmak üzere etnik azınlıklara yönelik olumsuz uygulamalar ile başta Ecevit ve Demirel olmak üzere eski siyasilere, DİSK’e ve Barış Derneği’ne yönelik yargılamaların devam etmesi ilişkilerin önündeki engeller olarak ortaya konulmuştur. AK ile ilişkiler Mayıs 1984’de yapılan ve bütün siyasi partilerin bu kez girmesine müsaade edilen yerel seçimlerin ardından normalleşme sürecine girdi ve AK Türk parlamenterlerin Konseye katılımına uzun tartışmaların ardından izin verdi. 1985 yazından itibaren ise ilişkiler bütünüyle normalleşti.

AK’nin tersine AT kurumlarında ise işler yoluna gireceğine daha da problemli bir hal aldı. 1983 başında AT Dönem Başkanlığı F.Almanya’ya geçmişti. Bu dönemde Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher’in Türkiye ile Ortaklığın yeniden canlandırılması konusundaki çabaları sonuç vermedi. Hem Komisyon, hem Bakanlar Konseyi ve hem de AP buna büyük direniş gösterdi. Kramer Genscher’in kendi isteğini gerçekleştiremediğini ve AP’da yaptığı konuşmada ilişkilerin şimdilik normale dönmesinin olanaklı olmadığını açıkladığını belirtiyor.²⁸⁶

Türkiye’deki 7 Kasım seçimlerinden kısa bir süre önce 13 Ekim 1983’de AP’da yine Türkiye’nin ele alındığı bir oturum gerçekleştirildi ve bazı kararlar alındı. Burada dikkati çeken en önemli husus, Türkiye’ye yönelik eleştirilerin özellikle ülkenin Batı için taşıdığı büyük stratejik önemine vurgu yapan muhafazakarların katkıları ile ılımlı tutulması idi. Burada Türkiye’de demokrasi ve düzenin yeniden kurulmasının Topluluk için de öneminin vurgulandığı kararda Türkiye’nin çok özel stratejik konumunun dünya ve Avrupa için ne kadar önemli olduğu hususuna yer verildi. Eleştiri konusu olarak da ülkede yaygın insan hakları ihlallerinin devam etmesi ve yapılacak seçimlerin demokratik serbestiyeti yeterince sağlayamadığına yönelik olmuştur. Kararda ölüm cezasının kaldırılması ve işkence uygulamasına son verilmesi çağrılarına da yer verilmişti.²⁸⁷ Seçimlerin yapılmasının ardından Türkiye ile ilgili gelişmeler daha çok insan hakları ihlalleri ve demokratik özgürlükler konusunda yoğunlaştı. AP içinde yer alan başta Alman CDU/CSU üyeler olmak üzere halk partileri, İngiliz muhafazakarları ve Türkiye’deki yeniden demokratikleşmeyi onore etmeyi isteyen milletvekilleri Yunan, komünist ve Sosyalist kanatlardaki parlamenterlerin 13 Nisan 1984’de verdikleri Türkiye’yi sertçe eleştiren karar tasarılarının geçmesine izin vermediler. Burada sıkça „sol eğilimlerin sürekli olarak yaptıkları baskının etkisi altında kalmamak“, „Türkiye’nin Batı güvenliği için taşıdığı

²⁸⁶ Kramer [1988a] EG und die Türkei,s.104. Genscher’in AP’de yaptığı açıklamalar için Bkz. Abl. Der EG, Anhang No. 1-296 (Europäisches Parlament, Sitzungsperiode 1983-1984, Ausführliche Sitzungsberichte, 8.-11.3.1983) s.43.

²⁸⁷ Abl. Der EG, Anhang, Nr. 1-304 (Europäisches Parlament, Sitzungsperiode 1983-1984, Ausführliche Sitzungsberichte, 10.-14.10.1983) s.200-211. Für die Entschliessung: Abl. Der EG, Nr. C 307,, 14.11.1983, s.79/80. hkk1-105. Kramer [1988a] EG und die Türkei,, s. 104.

önem“, „anlayış gösterilmesi“ vb. savunmalar yapıyordu. Mesela AP’da Avrupa Halk Partileri’nden (EVP) olan Alman Parlamenter Kai-Uwe vom Hassel şöyle diyordu:

*„Türkiye, aptalca akıl vericilik ve ahlakçı-demokratik bir ukalalık yaklaşımlarına rağmen eğer hala geleneksel Avrupa dostu yaklaşımından ayrılmadıysa, bize teşekkür edilmesi gerekir.“*²⁸⁸

Bu arada Türkiye’de büyük bir güçle iktidara gelen ve Türkiye’de gerek ekonomik, gerekse de siyasal anlamda ciddi yapısal reformları hızla gerçekleştiren Özal, AT konusunda bir maliyet hesabı yapılmasını istiyordu. 24 Ocak 1980’den itibaren yine Özal’ın hazırladığı bir ihracata dayalı kalkınma stratejisi ile Türkiye’deki özel sektörün büyük ve istikrarlı pazarlar arayışı her geçen gün daha da büyümekteydi. 1979’da 2.2 milyar dolar olan ihracat, 24 Ocak kararlarının alındığı 1980’de 2.9, 1981’de 4.7, 1982’de 5.7, 1983’de 5.7, 1984’de ise 7.1 milyar dolara çıkmıştı.²⁸⁹ Dışa açılan Türkiye’nin en başta gelen lokomotif sektörü olan ihracatçılar ve genel olarak bütün özel sektör Türkiye’nin AT ile ilişkilerinin mümkün olduğunca hızlı bir biçimde ve kapsamlı olarak geliştirilmesine yönelik taleplerini sıkça dile getiriyorlardı. Politik cephede de AT’ye olan sempati ve destek artmıştı. Türkiye’nin AT ile ilişkilerine siyasi olmaktan daha çok planlamacı ekonomistlerin kapalı ekonomi tercihleri ile yaklaşan ve bunun için de Türkiye’nin 1980 öncesinde iki kez önüne gelen şansı kullanmayan Ecevit bile artık AT’yi Türkiye’de demokrasinin tesisi ve istikrarı için istediğini ifade ediyordu. CHP’nin 1975-80 arasındaki politikasından ciddi bir ayrılıştı bu. Türkiye’deki sol çevreler de (hatta 1997 sonrasında İslamcı kesim de buna katılacaktır) yine aynı siyasi amaçlar çerçevesinde Avrupa ile entegrasyonu önemseyen söylemler geliştirdiler.

AP Temmuz 1984’de ikinci kez doğrudan seçimlerin yapıldığı seçimlerle oluştu. Genelde siyasi gruplar arasındaki dengelerin fazla değişmediği AP’da Türkiye konusundaki tutumda da önemli bir farklılık yaşanmadı. Doğrudan seçilen Parlamenterlerin nispeten kendi Hükümetlerinden bağımsız hareket ettikleri ve demokrasi, insan hakları gibi konuların üzerinde büyük hassasiyet gösteren AP Topluluk ile ilişkilerde ön plana çıkmış ve devamlı sorun yaratan bir kuruluş haline gelmiştir.²⁹⁰ Yunanlı ve Avrupa’daki aşırı sol ve Kürt gruplarla yakın temas halinde olan sol-sosyalist-yeşil Parlamenterlerin bu konuda önemli katkısı olmuştur. Bu «hassasiyetin» en başta gelen «kurbanı» da Türkiye olmuştur Türkiye’deki idam cezaları ve bunların infazı büyük infial yaratıyordu. Bunun için 23 Ocak 1985’de AP’da Türkiye için özel bir araştırma komisyonu oluşturulmasına ve bunun başına da İngiliz İşçi Partisi’nden Richard Balfe’nin getirilmesi kararlaştırıldı. «Balfe Raporu» bilinen ve Türkiye ile Topluluk ilişkilerinde uzunca bir süre etkili olan rapor, Komisyon’da 19-21 Haziran ve 24-25 Eylül 1985’de yapılan görüşmelerden sonra 8 karşı, 1 çekimser oya rağmen 20 kabul oyu ile kabul edildi. 1 Ekim’de de „Politika Komisyonu Adına Hazırlanan Türkiye’deki İnsan Haklarının Durumu Hakkındaki Rapor” adı ile bir karar tasarısı olarak 1 Ekim 1985’de Parlamentoya sunulan raporda Türkiye’ye çok sert eleştiriler yöneltiyor ve ilişkilerin dondurulmasına varacak kadar talepler sıralanıyordu.²⁹¹ Aslında Parlamento’da Türkiye’deki insan hakları ihlalleri ve demokrasideki sorunların varlığı konusunda genel bir görüş birliği vardı. Ayrılık ortaya konulacak tutum noktasında başlıyordu.

²⁸⁸ Aktaran: Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 105. (105) (Kai-Uwe von Hassel, Die Türkei- anno 84, in: CDU /CSU, EVP (Hrsg.), Europa im Blickfeld, No.5, 1984, s.16.)

²⁸⁹ 1987’de 10.1, 1990’da 12.9, 1993’de 15.3, Gümrük Birliği’nin yürürlüğe girdiği 1996’da ise ihracat 23.1 milyar dolarlık ihracat rakamına ulaşıldı. DİE, s.505.

²⁹⁰ Karluk [1996] AB-Türkiye, s.399.

²⁹¹ „Bericht im Namen des Politischen Ausschusses über die Situation der Menschenrechte in der Türkei” Bakınız: Avrupa Parlamentosu Tutanakları: AB Parlamentosu Sitzungsdokumente, 1985-1986, Dokument A2-117/85, Lüksemburg, 9.10.1985.

Ülkede çok partili siyasi hayata geçildikten neredeyse iki yıl sonra hazırlanan, askerlerin siyasi otorite üzerinde etkilerinin nispeten azaldığı ve sıkıyönetim uygulamasının kısmen kaldırıldığı bir döneme denk gelen Balfe Raporu'nun üslubu çok ağırdı ve 1982 yılında Türkiye'de askeri yönetim varken ve ülkenin neredeyse tamamının sıkıyönetim altında olduğu dönemde hazırlanan Hasel Raporu'nun gösterdiği anlayışı hiçbir şekilde göstermeyen bir tutum benimsenmişti. Türkiye'nin temel insan haklarına saygı göstermeye açık bir biçimde davet edildiği başlangıç kısmının ardından, idam cezasının derhal kaldırılması, işkenceye son verilmesi, adli yargılama, toplu yargılamaların sona erdirilmesi, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkının tanınması, bütün demokratik özgürlüklerin ve azınlık haklarının tanınmasını, DİSK, Türk Barış Derneği davalarının, bazı akademisyen ve eski politikacılara yönelik soruşturma ve yargılamaların sona erdirilmesi, Karma Parlamento Komisyonu'nun faaliyetlerine başlamamasını ... talep ediliyordu.²⁹²

Balfe Raporu'nu destekleyen ve Parlamento'da da çoğunlukta bulundukları için tasarının bir karar haline dönüşmesini sağlayan Sosyalistler, Komünistler, Gökkuşluğu Fraksiyonu (Ragenbogenfraksiyon) ve bütün Yunanlı parlamenterler Türkiye'ye yönelik « karantina » politikasının devam etmesini arzu ediyorlardı. Aynı kesim Karma Parlamento Komisyonu'nun da toplanmasına karşı çıkıyor, hatta Ortaklık Anlaşmasında yer almayan özel bir „Türkiye ile Temas Grubu“ adı altında bir kurum öneriyorlardı. Buna Türkiye şiddetle karşı çıktı. EVP Fraksiyonu ise bunun yapıcı bir önlem olmayacağına ve bu kadar sert eleştirinin insan haklarının korunması konusundaki çabalara da yardımcı olmayacağını vurguluyor, diyalog yollarının açılması gerektiği görüşünü dile getiriyorlardı. Parlamento'daki Liberaller ise bir taraftan EVP'nin teklifine destek olurken, Balfe raporundaki sert tutuma da itiraz etmediler. Sadece muhafazakarlar Türkiye ile hemen ve koşulsuz olarak ortaklık ilişkisinin yeniden ele alınmasını talep ediyorlardı. Hatta bunun için Balfe Raporu'nu delmek amacı ile 35 ayrı değişiklik önergesi veren EVP'nin bu tavrı, Parlamento'da kişisel saldırılara neden olacak kadar tansiyonu artırdı. AP içindeki 'sağ' ile 'sol' arasında ayrışım çok net ortaya çıkmıştı. Sağ kanattakiler (mesela Hassel) rapor hazırlayınca başka bir Türkiye portresi ve ilişki biçimi, solcular (mesela Balfe) hazırlayınca bambaşka bir tablo çıkıyordu. AP içinde çoğunluk kaymaları Türkiye politikasını birebir etkileyebiliyordu.²⁹³ Hristiyan Demokratlar ve özellikle de Muhafazakarlar, kendilerince tek tek insan hakları ihlalleri olarak niteledikleri sorunları ön plana çıkarmak yerine, Türkiye'de kurulan istikrar ve düzen konusundaki çabaların desteklenmesini tercih ediyorlardı. Sosyalistler ve diğer « sol » gruplar ise demokrasi ve insan hakları konusundaki standartları aşağı çekmeye razı olmuyorlar ama Türkiye ile Topluluk arasında ilişkilerin kurulması konusunda da hiçbir yapıcı çaba içine girmiyorlardı.²⁹⁴ Buna ilaveten Yunanlı milletvekillerinin fraksiyon farkı gözetmeksizin Türkiye konusunda kararlı bir cephe oluşturmaları AP'nin Türkiye karşıtı bir organ haline dönüşmesinde çok etkili olmuştur.

Balfe Raporu 118 karşı, 9 çekimser oya karşı 159 oy ile AP'da kabul edildi. Bu durum Türkiye'de büyük bir tepki ile karşılandı. Dışişleri Bakanlığı yaptığı resmi açıklamasında: „*Balfe Raporu tek taraflı, kötü niyetli ve önyargılıdır. Raporun incelenmesi halinde kolayca görülecektir ki Raporun amacının Türkiye ile Batı Avrupa'nın ilişkilerini olumsuz yönde etkilemek amacının güdüldüğü anlaşılabacaktır. Türkiye'nin demokrasi için başkalarının akıl öğretmesine ihtiyacı yoktur. Bu raporun kabul edilmesi ile AP'nin inanırlılığı ve prestiji*

²⁹² Avrupa Parlamentosu Tutanakları: AB Parlamentosu Sitzungsdokumente, 1985-1986, Dokument A2-117/85, Lüksemburg, 9.10.1985.)

²⁹³ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 108-9.

²⁹⁴ Kramer Balfe Raporunu oldukça sert buluyor ve sosyalist-sol-Yunan kanadının Türkiye'ye yönelik politikalarının yanlış ve engellemeden öteye birşeye yaramadığını söylüyor. ibid, s. 111.

yara almıştır“. Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ise „*Türk halkı için tek tek ülkeleri ile çok iyi ilişkiler içinde olduğu bir Topluluğun bu tür düşmanca bir tavır takınması anlaşılmalıdır. Biz, sayıları az olmayan Türkiye dostlarının bu önergeye karşı çıkmalarını beklerdik. Ama Türkiye bu raporu sineye çekmeyecektir*“ açıklaması yapmıştır. Aslında Türkiye’den gelen bu eleştiriler, Türkiye’deki bir hayal kırıklığının da göstergesi olarak anlaşılabilir. Zira Türkiye Özal Hükümeti ile çok önemli reformlar gerçekleştiriyor ve Avrupa’ya yakınlaştığı düşünülüyordu. Bu dönemde Türkiye’nin AT ile ilişkilerinde yine Almanya önemli rol oynuyordu. 1985 ilkbaharında Hannover Fuarında Türkiye’ye „Ortak Ülke“ („Partnerland“) konumu verilerek, Türkiye’ye verilen önem ortaya konulmuş oluyordu. Özal’ın da katıldığı Fuarın ardından aynı yıl bu sefer Başbakan Helmut Kohl Türkiye’yi ziyaret ediyor ve bu ziyaretinde F.Almanya’nın Türkiye’nin AT ile ilişkilerinin düzeltilmesi konusunda çaba göstereceği sözü veriyordu.²⁹⁵

Gerek Özal Hükümetinin gösterdiği çabalar ve dışı açılma politikası, gerek F.Almanya’nın ilişkilerin düzelmesi konusunda gösterdiği çabalar ve gerekse de dışı açılmak isteyen özel sektörün çabaları ile 1984 sonrasında Türkiye’nin AT’ye tam üyeliği konusu Türkiye’nin sürekli olarak gündeminde kaldı. Türk İş Dünyası’nın başta TUSİAD olmak üzere farklı kuruluşlarının hemen hepsinin ortak dileği Türkiye’de mümkün olduğunca hızlı bir reform süreci yaşanması ve bunun AT üyelik hedefine odaklanması şeklindeydi. Bu anlamda daha 1967’de özel sektör tarafından kurulan ve Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerde önemli rol oynayan İktisadi Kalkınma Vakfı’nın (İKV) toplantı, yayın ve çağrılar önemli bir yer tutmuştur. Rekabet koşullarının olumsuzluğuna ve sanayinin yeterince gelişmemiş olmasına rağmen Türkiye’de büyük sanayi neredeyse bütün dönemlerde AT’ye üyeliği cesaretle desteklemiştir.

Toplulukla ilişkilerin sembol başlıklarından birisi haline gelen ve Ankara Anlaşmasının 12., Katma Protokol’ün 36. maddesine göre en geç 1986’da başlaması gereken serbest dolaşım konusu Türkiye’de çeşitli platformlarda dile getirildi. Ancak bu anlamda Türkiye için büyük bir şansızlık söz konusu idi. Zira Türkiye’ye bu dönemde en çok destek veren, dahası 1959’da kendi ihtiyaçlarını dikkate alarak böyle bir düzenleme yapılmasına önayak olan F.Almanya artık serbest dolaşım konusunda en olumsuz tavrı takınan ülkeydi. AP’nin ısrarlı olumsuz tavrı yanında tekstil konusunda AB’nin gösterdiği direniş (buna Tekstil Savaşı“ adı verilmişti), 3. ve 4. Mali Protokol’ün öngördüğü mali yardımların alınamaması ve serbest dolaşım konusunda Başta Almanya olmak üzere AT’nin yan çizmesi 80’li yıllarda üzerinde en çok durulan konulardı. 21 Temmuz 1985’de Özal yanındaki gazeteciler Almanya’nın serbest dolaşım konusundaki olumsuz tavrını anlatırken, sinirlenerek „Fazla kızdırmasınlar... AET’ye başvuruveririm o zaman günlerini görürler!“ demiştir.²⁹⁶

E. Türkiye’nin Tam Üyelik Başvurusu (1987) ve Komisyon’un Cevabı (1989)

1. Tam Üyelik Başvurusuna Giden Yol

12 Eylül 1980 sonrasında zaten gergin olan Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkiler 23 Ekim 1985’de AP’da kabul edilen „Balfé Raporu“ ile neredeyse kopma noktasına gelmişti. Ancak ilişkilerin yeniden normale dönmesi konusunda hem Türk tarafının hem de başta Almanya olmak üzere AT tarafının ciddi çabaları görülmeye başlandı. 1985 yılında ilişkiler için „iyi“ bir yıl olarak kullanıldı.²⁹⁷ Özal’ın Hannover Fuarı’na gelişinin ardından Temmuz

²⁹⁵ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 109-110.

²⁹⁶ Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s. 424.

²⁹⁷ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 120.

1985’de Almanya Başbakanı Helmut Kohl’ün Türkiye’ye yaptığı resmi ziyaret olumsuzlukları nispeten unutturdu ve ilişkilerde iyi gelişmeler yaşanmasında çok etkili oldu. Hiç kuşku yok ki bu dönemde Özal’ın ekonomi ve dış politikasının Türkiye’ye güven ve güç kazandırmasının da bu konuda katkısı büyüktü. Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin hemen bütün döneminde olduğu gibi, bu dönemde de F.Almanya-Türkiye ilişkileri, Türkiye-AT ilişkilerinin motoru oldu. Kohl’ün direktifi ve CDU/CSU’nun desteği ile Özal’ın Anavatan Partisi, Avrupa’daki Hristiyan Demokrat, Muhafazakar partilerin üyesi olduğu Avrupa Demokratik Birliği’ne (EVU) alındı. Türkiye’nin bu konuda yaşadığı en ciddi tıkanma noktası ise serbest dolaşım konusunda oldu. Kohl ziyaretinde Almanya’nın ortaya koyduğu plan Türkiye’yi tatmin etmemiş, ancak heyetler halinde bu konuda görüşmeler yapılması konusunda uzlaşmaya varılmıştı.²⁹⁸⁻²⁹⁹

F.Almanya ile geliştirilen ilişkiler ve Kohl’ün verdiği destek Türkiye’de ümitleri artırmıştır. Özal bir taraftan ikili ilişkilerle Türkiye’ye taraftar toplamaya çalışıyor, öte taraftan da serbest dolaşım ve tam üyelik konularını sürekli gündeme getiriyordu. 10 Ağustos 1986’da Başbakanlıkta yapılan toplantıda, Özal ilk kez „tam üyelik“ten net bir biçimde söz ediyor ve „başka çare kalmadığını“ dile getiriyordu.³⁰⁰

Aslında „başka çare kalmadığı“na varan yolda serbest dolaşım konusunun önemli yeri bulunuyordu. Anlaşmalara göre Aralık 1986’da başlaması öngörülen serbest dolaşım konusuna AT hiç yanaşmıyordu. Başta F.Almanya olmak üzere AT’nin neredeyse bütün üye ülkelerinin serbest dolaşım konusundaki direnişi, Türk Hükümeti’nin bazı şeylerin elde edilebilmesi için mutlaka tam üyeliğin gerekli olduğu inancına kapılmasına neden olmuştu. F.Almanya bu hakkın ertelenmesinden de öteye bir biçimde Anlaşmadan çıkarılması için çaba gösteriliyordu. Birand, Özal’ın 10 Ağustos toplantısında „*Elde edilmiş bu hakkımızdan vazgeçmemiz söz konusu olamaz. Serbest dolaşım hakkımızı tam üyelik*

²⁹⁸ Alman Hükümeti’nin ortaya koyduğu teklif Ankara Anlaşması’nın 12. maddesinde yer alan serbest dolaşım konusundaki düzenlemeyi bir „zorunluluk“ değil, „çaba göstermek“ olarak nitelendirmeyi tercih etmek şeklinde olmuştur. Karşılaştırın: Yeşilyurt [1999] Die Türkei und Europäische Union, s.67. Almanlara göre bu AT üyesi ülkeler arasında olduğu gibi bir serbest dolaşımın sağlanması konusunda bir yükümlülük öngörmemektedir. Bu daha çok serbest dolaşımın oluşturulması konusundaki bir fikrin varlığını anlatır. Bu yorumlama Türkiye için Ankara Anlaşması ve Katma Protokol’ün ruhuna aykırıydı ve yetersizdi. Aslında bu dönemde serbest dolaşımın gerçekleştirilemeyeceği Türk tarafının da bildiği bir durumdu. Ancak Türkiye bunu Topluluktan alınacak başka tavizlerin pazarlık unsuru olarak kullanmak istedi. Türk ve Alman heyetlerinin Türkiye-AT ilişkilerini ele alacağı toplantıların da ana konusu serbest dolaşım oldu. Bu toplantılar Müsteşarlar ve uzmanlar seviyesinde önce Aralık 1985’de Bonn’da, ardından da 1986 sonuna doğru Ankara’da gerçekleştirildi. Bu toplantıda Alman tarafı 1970’de hazırlanan Katma Protokol’de öngörülen serbest dolaşım konusunun günümüz koşullarında başta Almanya olmak üzere Topluluk için çok ciddi bir sorun olduğunu ve bu konuda Türkiye’nin bazı esnekliklere göstermesi gerektiğini ortaya koymuştur. Türk tarafı ise, bu konuda geçici bazı düzenlemeler yapılabileceğini, serbest dolaşımın başlaması ile ilgili tarihlerin kaydırılabileceğini, ancak bu haktan bütünüyle vazgeçilmeyeceğini, ayrıca başka konularda telafi edici destekler için AT’nin açılımlarda bulunması talebini gündeme getirmiştir. Kramer’in de vurguladığı gibi, Türkiye’nin Anlaşmalardan kaynaklanan ve hiç de temelsiz ya da haksız olarak nitelenemeyecek olan bu talepleri ile F.Almanya’yı sıkıştırması üzerine F.Almanya, bu konuyu da içine alan ancak temelde Türkiye-F.Almanya ve Türkiye-AT ilişkilerini bir paket içinde düzenlemeyi öngören tekliflerle gelmiştir. Buna göre Türkiye’ye verilecek savunma alanına ilişkin yardımların yanı sıra, daha önce F.Almanya’da çalışan ancak artık Türkiye’ye geri dönmüş Türk işçilerinin yapı tasarruf hesaplarının geri ödenmesi gibi konular, sadece Türkiye ile F.Almanya arasında bir uzlaşma değil, aynı zamanda Türkiye’nin AT ile ilişkilerinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. (Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 121)

²⁹⁹ Kramer bunu „Türkiye’nin tamamen gerçekçilikten uzak alışıldık talepleri“ olarak nitelendiriyor.

³⁰⁰ Bu diyalog, Özal’ın başkanlığında gerçekleştirilen ve Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Genel Sekreter Tezel, Ekonomik İşler Müsteşar Yardımcısı Aşula, Atina Büyükelçisi Akıman, AET Dairesi Genel Müdürü Köksal, Yunan-Kıbrıs Dairesi Genel Müdürü Akbel, sözcü Eralp, Sanberk ve Cem Duna’nın katıldığı resmi tutanaklarından M.A.Birand tarafından alıntılanmıştır. Bkz. Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s. 32 ve 429-430.

başvurumuz içinde görelim. „Serbest dolaşımın ertelenmesinin şartı budur“ diyelim ve ısrar edelim. Yani biz bu işi, bir tam üyelik, katılma içinde müzakere ederiz. Katılmamızı siz ilke olarak kabul edin, biz bu serbest dolaşımın ertelenmesini müzakere edelim, yaklaşımını benimseyelim“ sözlerini aktarıyor Başbakan Özal’ın tam üyelik konusundaki fikir değişikliği daha net ortaya çıkmıştır yorumunu yapıyor.³⁰¹

1986 yılı Türkiye’nin dış politikada ciddi bir atılım yılı oldu. Ama bunlar içinde belki de AT ile ilişkiler bağlamında çok özel bir yeri Özal’ın Davos’taki Ekonomik Forum toplantısına katılması ve burada ekonomik ve dış politik açılımlarını anlatmak ama daha da önemlisi 31 Ocak 1986’da Yunan meslektaşı Andreas Papandreou ile görüşmesi oldu. Daha sonra “Davos Ruhü” olarak adlandırılan bu görüşmede Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların giderilmesi için en başta gerekli olan güven ortamının tesisi konusunda bütün çevreleri şaşırtan ilerlemeler kaydedildi. Yine aynı yıl içinde dönem başkanlığını üstlenen Hollanda Hükümeti, Türkiye ile ortaklık ilişkilerinin normalleştirileceğine ilişkin sinyaller verdi. 17 Şubat’ta Özal bu sefer İngiltere’yi ziyaret etti ve Teacher ile görüşüp gerek Türkiye’nin ekonomik politikaları ve gerekse de AT ile ilişkileri bağlamında destek sözü aldı. Burada İngiltere’nin tam üyelik konusundaki kaygıları hiçbir şekilde ortadan kalkmamıştı, ancak en azından yapılan açıklamalarda Türkiye’nin önünün kesilmesine yol açmayacak bir üslup kullanılıyordu. 24 Nisan 1986’da ise bu sefer Avrupa Konseyi’nde Türkiye’nin dönem başkanlığı 6 red oya karşılık 14 olumlu oy ile kabul edildi. 23 Nisan 1985’de bu reddedilmişti. „Davos Ruhü“na rağmen Yunanistan ile küçük çaplı gerginlikler ortadan kalkmamıştı.³⁰² Belçika Dışişleri Bakanı Tindemans’ın Ankara’daki görüşmeleri oldukça olumlu bir havada geçmişti. Yine Özal’ın Fransa ziyareti, Fransa’nın Türkiye konusundaki sert tavrını yumuşattı. Ocak 1986’da İtalyan Dışişleri Bakanı Andreotti’nin Ankara ziyaret ederek destek sözü verdi. Fransız, İtalyan ve İngilizlerle görüşmelerde hep Türkiye’nin önemi vurgulandı ve Avrupa’da sağlam bir yere sahip olduğu (*“festen Platz”*) sahibi olduğuna vurgu yapıldı. Ama üyelik konusu sadece kapalı görüşmelerde dile geldi ve burada da demokratikleşme sürecinin devamı ile EG ile Türkiye’nin ilişkilerinde normalleşmenin sağlanmasının önemi vurgulanarak üstü kapalı bir biçimde, Türkiye’nin üyelikle ilgili beklentileri ve tam üyelik başvurusu konusundaki hevesini frenlemeye çalıştılar.³⁰³ Başta Özal olmak üzere Türk Hükümetinin temsilcileri ise sürekli olarak geleceklerini AT’de gördüklerini dile getiren açıklamalar yaptılar. Zaten Özal 1986 sonunda Türk İşadamlarına yaptığı bir konuşmada, AT’ye tam üyelik başvurusunda bulunacaklarını ve bunun ardından 10 sene içinde de Türkiye’nin AT’nin içinde yer alacağını söylüyordu. Özal’a göre AT ile müzakereler dört yıldan fazla uzamazdı.³⁰⁴

³⁰¹ Özal’ın DPT Müsteşarı olduğu dönemde (1967-1971) DPT ile Dışişleri Bakanlığı arasında AT konusunda ciddi bir görüş ayrılığı bulunuyordu. Özal’ın başkanlığındaki DPT AET’nin ekonomik bir sömürgeleşme yaratacağından endişe ediyordu. Sol bağımsızlıkçılar ile, AET oluşumunu bşir Hıristiyan topluluğu olarak değerlendiren muhafazakarların da uzlaştığı konu AET’nin Türkiye için yanlış olacağıydı. Buna karşın Dışişleri Bakanlığı AET konusunu genel olarak Türkiye’nin siyasi, askeri ve ideolojik gerekleri çerçevesinde ele alıyor ve AET’nin Türkiye’nin vazgeçemeyeceği bir oluşum olduğu görüşünü savunuyordu. Dışişleri Bakanlığı ve DPT arasındaki zıtlık, özellikle Katma Protokol’ün hazırlıklarında çok olumsuz etkiler yaratmıştı. İşte yıllar sonra Başbakanlığa gelen Özal’ın AET konusundaki tavrı bu anlamda çok merakla bekleniyordu. Hatta Birand’a göre 10 Ağustos toplantısının geleneksel olarak AET’yi savunan Dışişleri.Başbakanı ikna etmek için düzenlendiğini, ancak Özal’ın tavrının herkesi şaşırttığını aktarıyor. Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s.430. Özal’daki bu „fikir değişikliğinin“ nedenleri üzerinde ileriki sayfalarda daha ayrıntılı durulacaktır.

³⁰² Örneğin Türkiye NATO’nun Limni Adasını tatbikat alanına dahil etmesine şiddetle karşı çıktı ve NATO planında değişiklik yapmak zorunda kaldı. 11 Haziran’da Atina J-60 Hava Koridorunu açtığını açıkladı, bu da Türkiye’den büyük tepki gördü ve iki ülke arasındaki gerginlik yeniden tırmandı.

³⁰³ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 121.

³⁰⁴ ibid, s. 120-121.

Türkiye'nin tam üyelik konusundaki söylemi, AT tarafında ısrarla „ilişkilerin normalleştirilmesi“ olarak anlaşıyordu. Hiç bir yerde hiçbir AT ülkesi temsilcisi resmen Türkiye'nin üyeliğinden söz etmiyordu. Ancak Türkiye'nin tam üyelik konusunda bu kadar hevesli ve ısrarlı olmasının önemli nedenleri bulunmaktaydı. Bunların başında Türk ekonomisinin yeni yapılanmasının ve Karluk'un „taviz yıpranması“ adını verdiği gelişmelerin bulunduğu söylenebilir. 24 Ocak 1980'de yine Özal tarafından hazırlanan yeni ekonomik program için istikrarlı ve alım gücü yüksek pazar arayışı çok öncelikli bir hal aldı. Özal

„... Kaynaklarımızı daha iyi kullanmamız gerekiyor. Uzun vadeli bir dışa açılma politikası izliyoruz. Buna göre hareket etmeliyiz. Üretim ve büyük pazar lazım. Burnumuzun dibinde Ortadoğu'nun 4-5 katı bir pazar var, ancak biz bundan yararlanamıyoruz. Avrupa ile ilişkilerimizi artık doğru dürüst bir sisteme bağlamamız gerekiyor“

görüşünü dile getirirken³⁰⁵, Türkiye-Topluluk ilişkilerinde de belki de ilk kez bu kadar „ekonomi öncelikli“ bir portre ortaya çıkarıyordu. Türkiye ile Topluluk ilişkilerinde Katma Protokol'ün imzalandığı dönemde karşılıklı olarak kurulan denge zaman içinde Türkiye aleyhine bozulmuştu. Türkiye'ye tanınan avantajların hemen hepsi bir biçimde ortadan kalkmış ya da üçüncü ülkelere de tanınmıştı. Gerek EFTA ile yapılan anlaşmalar ve gerekse Topluluğun 125 ülke ile imzaladığı farklı ticaret anlaşmaları Türkiye'nin avantajlarını sona erdirmekle kalmamış, rekabet koşullarını olumsuzlaştırmıştır.³⁰⁶ Bu arada Kramer'in de vurguladığı gibi, Toplulukla ilişkiler hemen her dönemde önem ve destek veren Türk ekonomi çevreleri,³⁰⁷ özellikle son yıllarda bu desteklerini adeta bir baskı olarak gündeme taşımaktalardı. Türk ekonomisinin büyümesi, rekabet edecek güce ulaşması ve büyük bir gelişme potansiyeli göstermesi Türkiye'nin başvurusunda son derece önemli rol oynamıştır.

Türkiye'de başta ihracat, büyüme ve milli gelir olmak üzere pek çok ekonomik alanda 1980 sonrasında çok ciddi bir yapısal değişim sürecine girerek önemli başarılar elde edildi. Örneğin 1979'da 2.2 milyar Dolar olan ihracat 1987'de % 500'e varan bir artışla 10.1 milyar Dolara çıkmıştı. Türkiye'nin dış ticaret hacmi de aynı sürelerde 7.2 milyar Dolardan 24.2 milyar Dolara çıkmıştı. GSMH 1979'da cari fiyatlarla 81.696 milyar \$ iken, bu 1987'de 85.979 milyar \$ a ulaşmıştı. Daha da önemlisi ekonomideki yapısal değişiklikti. 1979'da Tarımın GSMH içindeki payı (cari fiyatlarla) % 26.7, sanayiinin % 19.8, hizmetlerin ise % 53.5 iken, bu durum 1987'de % 17.2 tarım, %24.9 sanayi ve % 57.9 hizmetler olarak değişmişti.³⁰⁸ Türkiye'deki reformların sonucu olarak Türk sanayisinin % 75'inin Topluluk rekabetine hazır hale gelmesi sağlanmıştır.³⁰⁹ Bu dönemde Özal sık sık ve büyük bir zevkle yıllardır borç isteyen bir ülke olma kalıbını artık geride bıraktıklarını ifade ederek, “Biz borç istemiyoruz artık, gelir engelleri kaldıralım, ticaret yapalım, bu bize yeter!” diyordu. Türkiye'nin GSMH'sindeki artış 1984'de % 5.9, 1985'de % 5.1, 1986'da % 8 olmuştur. 1986 yılı büyüme hızı son on yılın en yükseğidir.

³⁰⁵ Aktaran :Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.427-428. Bu konuda Kramer de benzer yorumlara yer vermektedir. Türk ekonomisi Türkiye'nin mümkün olduğunca hızlı bir biçimde AT pazarına açılmasını arzu ediyordu. Kramer [1988a] EG und die Türkei,, s. 122.

³⁰⁶ Karluk [1996] AB-Türkiye, s.445.

³⁰⁷ 1965'de kurulan ve Türkiye'nin AET ile ilişkileri konusunda çalışmalar yapan İktisadi Kalkınma Vakfı, bu konuda çoğunlukla Türk işadamlarının sözcülüğünü üstlenmiştir.

³⁰⁸ Özal'ın öldüğü 1993'de Türkiye'nin dış ticaret hacmi 44.7 milyar dolara ulaşmış, GSMH ise 178.715 milyar Dolara çıkmıştı. 1993'de sektörel üretimde de önemli değişiklikler kendini belli etmişti. Tarım'ın GSMH içindeki payı %14.7'ye gerilemiş, sanayii % 23.7, hizmetler ise % 61.1'e ulaşmıştı. DİE, s.505 ve 647.

³⁰⁹ Karluk [1996] AB-Türkiye, s.446.

Başvurunun yapılmasından üç gün önce 14 Nisan 1987’de Özal bir basın toplantısında şöyle diyordu:

„İnancım odur ki, Türkiye’nin aldığı mesafe, bilhassa ihracatta aldığı mesafe bugünkü şartlar altında, çok zor şartlar altında ileri batı ülkelerine sanayi ürünlerini ihraç eden bir ülke haline gelmemiz, bize bu cesareti vermiştir.“³¹⁰

Yine aynı konuda 12 Eylül 1987 tarihli basın toplantısında da

„Türkiye’nin artan ekonomik itibarı paralelinde siyasi itibarı da artmıştır. Türkiye’nin şimdiye kadar cesaret edemediği Ortak Pazar’a tam üyelik müracaatını yapmak da bize nasip olmuştur“³¹¹ değerlendirmesini yapıyordu.

Bu dönemde yaşanan iki önemli dış ekonomik gelişme de, Türkiye için ekonomik anlamda AT’nin cazibesinin artmasında etkili olmuştur: ABD Türkiye’den gelen başta tekstil ve giysi olmak üzere ihraç ürünlerine koyduğu sınırlamalarını kaldırmak istememiş, burada ticaret yapmanın sınırları kendini ortaya koymuştur. Bu durum ABD ile ekonomik ilişkilerde bir soğukluk yaratmıştır.³¹² Yine Türkiye’nin 1980-1988 yılları arasında devam eden İran-Irak savaşı esnasında „aktif tarafsızlık“ adı verilen ve her iki tarafla da siyasi ve ekonomik ilişkilerin devam ettirildiği dönemin sonuna doğru gelinmişti. Dahası bu piyasanın sınırları ve sorunları vardı. Mesela petrol fiyatlarındaki düşüş doğrudan Türkiye’nin kazancını azaltıyordu.³¹³ Dışa açılan Türk ekonomisini tatmin etmekten uzaktı.³¹⁴

Ekonomik bağlamda Türkiye’nin tam üyelik başvurusunda etkisi olan hususlardan birisi de serbest dolaşım konusuydu. Bu konuda beklenen ilerleme sağlanamayınca, tam üyelik ile bu hedefe ulaşılması daha makul bir hedef olarak görüldü. Aslında Türkiye uzunca bir süre serbest dolaşımı Türkiye’nin topluluğa yaklaşımının bir taviz aracı olarak kullandı. Hatta tam üyelik başvurusunun da bu konuda yeni pazarlık olanakları yaratabileceği umudu da oluşmuştu. 24 Kasım 1986’da AT Bakanlar Konseyi 1 Aralık 1986’da başlaması öngörülen serbest dolaşım yerine Türkiye’ye bir teklif getirdi. Buna göre, serbest dolaşım, bir Topluluk üyesi ülkede 3 yıl çalışmış Türk işçileri ve ailelerine tanınacak; işe alınmada AB üyesi olmayan ülke vatandaşlarına göre Türk vatandaşlarına tanınan “ikinci öncelik” hakkı devam edecek, Türk işçilerine Topluluk üyesi ülke işçilerinin bütün sosyal hakları tanınacak ve Türk işçi çocuklarına eğitim imkanları sağlanacak, aile birleştirmesi konusunda iyileştirmeler yapılacak ve üye ülkelerin ulusal mevzuatlarında yer alan kısıtlamalar kaldırılacaktı. Ancak Türkiye’nin talep ettiği şekilde serbest dolaşım konusu hiçbir şekilde gündeme getirilmedi. Bu konuda Bakanlar Konseyi, Katma Protokol’ün “Türkiye’nin AT üyelerinden daha iyi koşullara sahip olamayacağını” şeklindeki 59. maddesine atıfta bulunarak, yeni üyelere Yunanistan’ın 1988, İspanya ve Portekiz’in ise 1993’den itibaren serbest dolaşım hakkını elde edebilecekleri belirtmiş, böyle bir hakkın üye olmayan bir ülkeye daha önceden (1 Aralık 1986’da) verilmesinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir.³¹⁵ AT bu kararında serbest dolaşım konusunu Ortaklık çerçevesinde ele alınmasına da bir anlamda karşı çıkmış, bu sorunun Türkiye ile AT üyesi

³¹⁰ Başbakan Turgut Özal’ın Basın Toplantısı, 14 Nisan 1987, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s.5.

³¹¹ Başbakan Turgut Özal’ın Basın Toplantısı, 12 Eylül 1987, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s.25.

³¹² Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 122.

³¹³ ibid, s. 133.

³¹⁴ 1990 yılında İran’a 495 milyon dolarlık, Irak’a ise 215 milyon dolarlık, ABD’ye ise 42 milyon dolar ihracat yapılabiliyordu. Aynı yıl Türkiye’nin toplam ihracatı 12.9 milyar dolardı. İran ve Irak’a yapılan ihracat 1990 sonrasında ciddi bir biçimde düşmüş ve mesela 1996’da İran için 297, Irak için 188 milyon dolara inmiştir. ABD ile yetersiz de olsa bir ihracat artışı gerçekleşmişti ve 1996’da ihracat 131 milyon dolara çıkmıştır. DİE-529 ve 532. Türkiye’nin AT pazarına yaptığı ihracat 1990’da . 7.177 milyar dolardır. 1996’da bu rakam 11.510 milyar dolara çıkmıştır.

³¹⁵ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.136-138.

devletler arasında ikili anlaşmalarla çözülmesine yönelik bir tavır sergilemiştir. Hiç kuşku yok ki, Kramer'in de üzerinde durduğu gibi, bu dönemde Avrupa'da hızla yayılan yabancı düşmanlığının da Türk işçilerine kapıların kapatılmasında etkili olduğu söylenebilir.³¹⁶

Türk tarafı ise bu konudaki tavrını ısrarla sürdürme kararlılığını her vesile ile ortaya koymuş ve ilişkilerin Ortaklık koşulları çerçevesinde geliştirilmesi talebini yinelemiştir. - Dönemin Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu,

*“Ankara Anlaşması ve Katma Protokol hükümlerine göre serbest dolaşımın 1 Aralık 1986 tarihinden itibaren tümüyle başlaması gerekmektedir. Topluluğun bu konuda ittiha ettiği tutum, bizim açımızdan hiçbir şekilde kabule şayan değildir. Anlaşmalardan doğan bir hakkı, tek taraflı kararlarla bertaraf etmeye çalışmak mümkün olamaz. Böyle bir yaklaşım Batı Avrupa siyasi felsefesinin temelini teşkil eden hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağdaştırılamaz.”*³¹⁷

Türkiye’de bu konuda iktidar partileri ile muhalefet arasında hemen hiçbir farklılık yoktur. İktidar bu hakta vazgeçilmeyeceğini, muhalefet ise Hükümetin bu hakkı koruması gerektiğinin altını çizmiştir. Örneğin o dönemde muhalefet partisinde olan Kamran İnan şöyle demektedir:

*“El emeği dolaşımı sahasında Türkiye’nin AET’ye erken tam üyeliği meselesi üzerinde pazarlığa hiç kimsenin ne hakkı var, ne de yetkisi var. ...Bu TBMM tarafından kanunlaştırılmıştır ve y hariç 9 memleket tarafından onaylanmış bir hadisedir. Şimdi basına baktığımız zaman, Alman basınında, bunun bir pazarlık mevzuu edildiği Sayın Kohl’ün Türkiye’ye yaptığı 9 Temmuz’daki ziyareti sırasında üzerinde duruldu. Türk Hükümeti Sayın Kohl’e bir Türk tümeninin, mekanize tank tümeni haline getirilmesi –ki, 7 milyar 100 milyon mark ediyormuş- halinde Türkiye’nin bu hakkını geciktirebileceğini, maalesef Dışişleri sözcüsü de durup dururken neden ihtiyaç duydu da, Türkiye bu uygulamayı erteleyebilir şeklinde bir beyanda bulundu ve tutumumuzu zaafa düşürdü? AET’ye karşı Türkiye’nin bu en kuvvetli kozunu ve AET’nin bize yakınlaşmasını icap ettiren bu meseleyi Türk-Alman meselesi haline getirmek son derece sakıncalıdır.”*³¹⁸

Türkiye’nin ekonomik anlamda tam üyelik konusuna meyletmesinde çok önemli bir başka faktör de, tam üyeliğin gerçekleşmemesi halinde yapılan anlaşmalar gereği GB’ne gidileceği idi. T.Özal, tam üye olunmadan GB’ne gitmenin Türkiye’ye büyük bir ekonomik yük getireceği ve hatta başta ABD olmak üzere diğer ticari ilişkileri de olumsuz etkileyeceği görüşündeydi. Oysa Topluluğa tam üye olarak katılan ülkelere, katılma öncesi ve sonrasında verilen destekleme yardımları (örneğin yeni 1988’e kadar yeni üyelere Yunanistan’a 12 milyar, Portekiz’e 2,5 milyar ve İspanya’ya 6 milyar Euro verilmiştir)³¹⁹ GB için verilmeyecekti. Özal’a göre AET’nin tek pazar kararı Türkiye’nin işlerini zorlaştıracak ve eğer neticede sadece GB’ne gidilirse, Türkiye bundan büyük zarar

³¹⁶ ibid, s.136-138.

³¹⁷ Çayhan [1997] Türkiye AB- Siyasal Partiler, s.288.

³¹⁸ Çayhan [1997] Türkiye AB- Siyasal Partiler, s.277. Almanya Başbakanı Helmut Kohl’ün Temmuz 1985’de Ankara ziyaretinde üzerinde durulan önemli konulardan birisi serbest dolaşım konusuydu. Almanya, serbest dolaşım hakkından feragat edilmesini, bunun karşılığında Türkiye’ye savunma alanında destekler vaad etmiş, ayrıca ülkelerinde bulunan Türklerin durumlarının iyileştirilmesini önermişti. Kohl Milliyet gazetesinde çıkan açıklamasında, „Serbest dolaşım hukuki bakımdan AET’yi ilgilendiriyor. Ancak Ortak Pazar ülkelerinde yaşayan 1,87 milyon Türk’ün 1,5 milyonu Almanya’da olduğu için daha çok bize yönelik. Bu soruna çözüm yolu basit değil. Ancak Almanya bir göçmen ülkesi değildir. Bu nedenle soruna her iki tarafı da tatmin edecek mantıklı ve pragmatik bir çözüm bulunacağına inanıyorum. Ankara’da çözümler konusunda alternatifler üzerinde durduk. Görüşmeler Bonn’da devam edecek.“(Milliyet-11.7.1985) diyordu.

³¹⁹ Karluk [1996] AB-Türkiye, s.447.

görecekti.³²⁰ Topluluğun son üç üyesi de GB'nin tam üye olduktan sonra gerçekleştirmişti. GB'nin Topluluğa tam üye olunmadan gerçekleştirilmesi ve tam üyelik şartlarına hazırlanılması akılcı görünmemektedir. Bunun için tam üyeliğin ilk şartı olan GB'nin Topluluk içinde ve üyeliğin imkanlarından yararlanılarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca yavaş işleyen bir ortaklık ilişkisinin nihai amaç olan tam üyeliği gerçekleştiremeyeceği anlaşılmıştır. Tam üyelik için tek çıkar yolun, ortaklık ilişkisi dışında üyelikten geçeceği anlaşılmıştır.³²¹ Özal ünlü 10 Ağustos 1986 toplantısında

„Ben Türkiye'yi Ortak Pazar'ın politikasına uygun bir sisteme götürmek istiyorum. Ancak AT bizi ortak üyeliğe kabul etmiyor. Önümüzde iki seçenek var. Biri on yıl içinde tam üyeliğe gidebileceğimiz bir mekanizma oluşturmak, Diğeri, GB'ne gitmek. GB bizim aleyhimize olur. En az iki milyar dolar açıktan topluluğa kaybımız olur. Bu açığı finanse edemeyiz ve büyük sıkıntılara düşeriz. Bütün ithalatımız AET'ye döner. Bu olasılıkla da diğer ekonomik iş ortaklarımız olan Amerika, Ortadoğu, Japonya ile ilişkilerimiz bozulur. Bize dönüp, „size yardım vereceğiz, kredi açacağız, buna karşılık siz bize sadece mal satıp para kazanıp AET'den alacaksınız, yani bizden elde ettiğinizi onlara vereceksiniz. Olur mu böyle şey?“ demezler mi?“³²²

Benzer bir biçimde Topluluk ile mali protokol çerçevesindeki ilişkiler de 1980 sonrasında tıkanınca, Türkiye için Topluluktan hem anlaşmalar gereği vaat edilen hem de başka mali kaynaklar bulunmasının tek yolu tam üyelik olarak görülmeye başlanmıştı. Ankara Anlaşması'na ek olarak 12 Ekim 1963'de imzalanan 1. Mali Protokol çerçevesinde Türkiye'ye 175 milyon ECU destek verilmiştir. Katma Protokol ile yürürlüğe giren 2. Mali Protokolde ise toplam 220 milyon ECU'lük bir destek öngörülmüştü. Her iki protokol de öngörülen şekilde işlemiştir. Ancak 12.5.1977'de imzalanan ve 1.5.1979'da yürürlüğe giren ve normalde 31.11.1981'e kadar kullanılması kararlaştırılan toplam 310 milyon ECU'lük bir finansmanı öngören 3. Mali Protokol, 12 Eylül 1980 askeri darbesi gerekçe gösterilerek kısmen askıya alınmıştır. (9-11 Ekim 1978'de yapılan görüşmelerde Türkiye 8 milyar dolar gibi bir yardım talep etmiş, ama bu reddedilmiştir. Komisyon 4. Mali Protokol için 8.6.1979'da görüşmelere başlanılmasını ve Türkiye'ye 75 milyon ECU tutarında hibe olarak özel yardım yapılması kararını almıştır. Enerji ve teknik yardım alanında kullanılan bu desteğin kullanılamayan 19 milyon ECU'lük kısmı için 30 Eylül 1991'de Topluluk ile yeni bir anlaşma yapılmıştır.)

Ortaklık Konseyi'nin 30.6.1980 tarihli toplantısında (bu 19.6.1981'de parafe edilmiştir) 4. Mali Protokol üzerinde uzlaşmış ve bu çerçevede Türkiye'ye 600 milyon ECU tutarında mali yardım yapılması öngörülmüştü. (Bunun 50 milyonu hibe, geri kalanı ise 10 yılı ödemesiz olmak üzere 40 yıl yüzde 1 faizle verilmişti.) Mali Protokol 19.6.1981'de taraflarca parafe edilmesine karşın, Yunanistan'ın engellemeleri nedeniyle Topluluk organlarının onayı alınamadığından yürürlüğe girememiştir. (Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna Komisyon'un verdiği cevapta, 4. Mali Protokol'e işlerlik kazandırılması da önerilmiştir.) 1964'den 1996'ya kadar olan 33 yıllık Türkiye 752 milyon ECU'su Avrupa Yatırım Bankası ve 75 milyon ECU'su Topluluk Bütçesinden olmak üzere toplam 827 milyon ECU'lük bir mali yardım almıştır.³²³ Bu miktarın % 33'ü sanayi ve tarım, % 52'si

³²⁰ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 432-433.

³²¹ Karluk [1996] AB-Türkiye, s. 447-448.

³²² Toplantının resmi tutanaklarından aktaran Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 429.

³²³ Yunanistan'a 1981-1992 arasındaki dönemde 28.6 milyar, İspanya'ya 1986-1992 arasındaki dönemde 42.5 milyar, Portekiz'e (1986-1992 arasındaki dönemde) 14.2 milyar ECU tutarında kaynak aktarılmıştır. Tam üyelik öncesi dönemde de Avrupa Yatırım Bankası ve Yeni Topluluk Aracı kanalıyla Yunanistan'a 2,4 milyar, İspanya'ya 1.6 milyar, Portekiz'e ise 1.3 milyar ECU tutarında kredi açılmıştır. Ayrıca 1989-1993 döneminde yapısal fonlardan İspanya'ya 11.8 milyar, Portekiz'e 6.3 milyar, Yunanistan'a da 5.9 milyar ECU

enerji ve % 14'ü altyapı-ulaştırma sektörlerine gitmiştir.³²⁴ Mali Protokoller çerçevesinde yaşanan bu tikanıklar, Türkiye'nin bulunmadığı, ancak her vesile ile Türkiye'nin Toplulukla ilişkilerinin normalleşmesini ve taahhütlerin yerine getirilmesini engelleyen Yunanistan'ın bulunduğu bir Toplulukla ilişkilerin daha fazla yürütülemeyeceğini ortaya çıkarmıştı. Tam üyelik dışında bu sorunu aşacak mekanizmaları AB geliştirmiyor, Türkiye ise geliştirebilecek araçlara sahip olamıyordu.

Tam üyelik başvurusunun siyasi gerekçelerini birkaç önemli başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi Türkiye'deki siyasal yapının demokratik ve modern bir yenileşme çabası içinde bulunmasıdır. Türk siyasi ve bürokratik elitleri, Türkiye'nin Batı Avrupa ile entegrasyonunu, demokratik ve çağdaş bir siyasal sistem kurulabilmesinin en önemli aracı olarak değerlendiriyorlardı. Bunda hiç kuşku yok ki 12 Eylül Askeri Darbesinin ağır ve geniş etkilerinin payı büyüktü. Başbakan Özal

*„Türkiye'nin Ortak Pazar'a müracaatı Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Cumhuriyetin ilanından sonra belki de en önemli ikinci olaydır. Türkiye'yi Atatürk'ün hasretini duyduğu çağdaş Avrupa ülkeleri düzeyine çıkarmak ve Avrupalıların eşit ve güçlü bir üyesi haline getirmek, Avrupa Topluluğu'nun tam üyesi olmak için çok çalışmamız gerekmektedir“*³²⁵

diyordu. Türkiye'nin Batılılaştırılması konusunu sağlama almak, demokrasiyi vazgeçilmez ve istikrarlı kılan mekanizmaları geliştirmek, insan hakları alanında Avrupa normlarına yaklaşmak ... için AT'ye başvurunun olumlu etkileri olacağı hesaplanmaktaydı. Aslında bu konuda Türkiye'de de ciddi bazı atılımlar gerçekleştiriliyordu. Bunların belki de en önemlisi 23 Ocak 1987'de Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkının tanınmasıydı. Türkiye bu konudaki gelişmelerin daha önce Yunanistan, Portekiz ve İspanya için karar verilirken etkili olduğunun farkındaydı. Türkiye'de başta bireysel başvuru olmak üzere, demokrasi ve insan hakları alanında bu başvuru öncesinde önemli reformlar gerçekleştirildi. Örneğin TBMM'de İnsan Hakları Komisyonu'nun kurulması, 1963'deki Kıbrıs bunalımından sonra Rum azınlığın mal varlıklarını donduran 1964 tarihli kararnamenin kaldırılması bu konudaki girişimlerden bazılarıydı. Başvurudan önce olduğu gibi sonrasında da, başta eski siyasilere siyaset yasağı getiren 1982 Anayasası'nın ilgili maddesinin kaldırılması için referandum yapılması ve erken seçim kararı alınarak, daha önce askeri yönetim tarafından seçimlere katılmalarına izin verilmeyen bütün partilerin de seçimlere girmesine olanak sağlayan yeni düzenlemelerde, AT karşısında Türkiye'nin demokrasi notunun yükseltilmesi amacı önemli rol oynamaktaydı. Özal, 18 Ekim 1987'de verdiği bir demeçte, „Avrupalılar eğer demokrasiyi istiyorlarsa, biz de demokrasiyi kurarız“ diyordu.³²⁶ Bu reformların olumlu etkisini Özal'ın 3 Mart 1988'de Komisyon'a yaptığı ziyarette Komisyon Başkanı Delors da dile getirmişti.³²⁷ Topluluğun Türkiye'deki demokrasi ve insan hakları alanında ne gibi katkısı bulunduğu konusu çok tartışmalıdır. Türkiye'de bu baskılar çoğunlukla AT'nin Türkiye'yi dışlama gayretlerinin bahaneleri ve içişlerine müdahale olarak nitelendirilmiştir. AT tarafı ise, söz konusu düzenlemeler yapılmaksızın Türkiye'nin AT içinde yerinin olamayacağını sıkça dile getirmiş, özellikle AP'da Türkiye'yi mahkum eden eleştiren kararlar alınmıştır. Bilindiği üzere, AT'nin 1990 sonrasında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine açılacağı ve genişleyeceği anlaşıncı, demokrasi konusundaki talepler, bütün aday ülkeler için geçerli olacak şekilde „Kopenhag

tutarında ödemede bulunulması kararlaştırılmıştır. Bu üç üyeden kişi başına yardım tutarı olarak en fazla yararlanan ülke, %4.23 ile Yunanistan'dır. Bkz. Karluk [1996] AB-Türkiye, s.478.

³²⁴ Karluk [1996] AB-Türkiye, s. 473-478.

³²⁵ Başbakan Turgut Özal'ın Basın Toplantısı, 12 Eylül 1987, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s.25

³²⁶ Cumhuriyet Gazetesi (İstanbul) 18 Ekim 1987, aktaran: Baç-2001-s140-141.

³²⁷ J.Delors'un serbest seçimlerin yapılması ve siyasi yasakların kalması ile Türk siyasal sisteminin artık Topluluğun benimsediği demokrasi normlarıyla uygunluk içerisinde olduğunu belirten görüşleri için Bkz. Bulletin of EG, 21:3 (1988a), 2.2.25, s.92.

Kriterleri“ adı altında belirli bir standarda kavuşturulmuştur. Ancak yapılan hiç kuşku yok ki, AT’nin yaptığı baskı, özellikle 1983 sonrasında Türkiye’de liberal demokrasiye geçişi hızlandırmıştır.³²⁸ Bu konuda siyasi yasakların kalkması gibi, 12 Eylül sonrasındaki bazı yargılamalar (bunlar arasında DİSK ve Barış Derneği davaları çok önemli tartışmalar yaratmıştır) , idam cezalarının infazı, düşünce ve ifade özgürlüğüne yönelik hükümler içeren Türk Ceza Kanunu’nun 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılması, vs. sayılabilir.

Türkiye’nin başvurusunda diğer önemli siyasi gerekçe Yunanistan ile ilgiliydi. Yunanistan’ın 1981’de üye olmasının ardından geçen süre içinde Türkiye’nin Batı Avrupa ile ilişkilerinde çok etkin bir role geldiği artık iyice ortaya çıkmıştı. Özellikle Avrupa Parlamentosu’nda Yunanlı parlamenterlerin çabaları ile çıkan kararlar Türkiye ile Topluluk ilişkilerini, üstelik Türkiye’de ciddi bir demokratikleşme hamlesi yaşanırken paradoksal bir biçimde olumsuzlaştırmış, iki taraf arasında uzaklaşma başlamıştı. Buna engel olmanın ancak Yunanistan ile eşit koşullarda mücadele etmek olduğu gereği, tam üyelik başvurusunda etkili olmuştu. Yine bu çerçevede iki ülke Başbakanları Özal ile Papandreu arasında İsviçre’nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Formu’nda beklenmedik hız ve olumlulukla gelişen ilişkilerin, Türkiye’nin AT ile ilişkilerindeki muhtemel engellerinin başında gelen Yunanistan faktörü konusunda Türkiye’de çok iyimser bir hava yaratması da etkili olmuştur.

AT içindeki diğer gelişmeler de Türkiye için son derece önemliydi. Topluluk 1986’da Portekiz ve İspanya’yı üyeliğe almıştı. Aslında ilk genişlemenin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için yapılmış olan Katma Protokol, bu yeni genişlemenin Türk ekonomisine getireceği yükleri karşılamaktan uzaktı. Dahası yeni üç üye ülkenin tarımsal ihracatı, Türkiye’nin tarım ihracatı ile çok büyük benzerlik gösteriyordu. Doğal olarak üye olanlar kendi avantajlarını korumak şansına sahiptilerdi. Türkiye’nin tam üyelik konumuna geçmesi halinde, sadece rakipleri karşısındaki dezavantajları ortadan kalkmış olmayacak, aynı zamanda FEOGA Bölgesel Kalkınma Fonu, Sosyal Fon ve Topluluğun diğer öz kaynaklarından yararlanması da mümkün olacaktı. Yunanistan’ın sayılan bu fonlardan yılda ortalama 1,5 milyar Euro katkı alması, bu fonların Türk ekonomisine ne kadar önemli bir kaynak olacağını göstermektedir.³²⁹ Türkiye’nin özellikle Yunanistan, Portekiz ve İspanya genişlemesi ile topluluğun dışa kapanması ve Türkiye ile ilişkisini sürekli olarak Ortaklık çerçevesinde sürdürmesi Türkiye’de endişe yaratmıştı. Türk politikacılar Bunun önüne ancak Türkiye’nin aktif politikası ile geçilebilir ve Türkiye’nin hakları korunabilirdi.³³⁰

Öte taraftan da Topluluğun Birliğe doğru gitmesi konusunda çok ciddi adımlar atılmıştı. Topluluk standartları yükseliyor, Türkiye’nin ekonomik ve siyasi rakipleri artıyor, 2 Aralık 1985’de Lüksemburg’da toplanan Avrupa Konseyi, 1992’den önce tam pazarın oluşturulması kararını almış ve 1 Temmuz 1987’den itibaren yürürlüğe girecek olan Avrupa Tek Senedi kabul edilmişti. AT’nin Tek Pazar olma ve bu anlamda ekonomik ve siyasi „derinleşme“ye konsantre olunması Türkiye’nin çok da lehine gelişmeler değildi. Türkiye için her geçen gün artık AT’dan uzaklaşmaya yol açacaktı.

Türkiye’nin 1980 sonrasında siyasi anlamda daha fazla ABD’ye yakınlaşması da kendi sınırlılıklarını ortaya koymuştur. Özellikle dış dünyaya ekonomik ve siyasi alanda açılım, Türkiye’nin Ortadoğu ve İslam ülkelerine ve hatta Doğu Bloğu ülkelerine yönelik

³²⁸ Bu konuda çok ilginç ve önemli bir çalışma için Bkz. Meltem Müftüler-Baç [2001] Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler, Alfa, İstanbul , s.129-155.

³²⁹ Karluk [1996] AB-Türkiye, s.446-447.

³³⁰ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 123.

politikalarını gözden geçirmesinde de etkili olmuştur.³³¹ Ancak ABD'nin, hatta Ortadoğu'nun artık tek başına Türkiye'nin ekonomik ve siyasi hedefleri için yetersiz kalacağı; ülkenin ihtiyacını duyduğu hem mali destekleri hem de yatırım olanaklarını Avrupa'dan bulacağı anlaşılmıştı.³³² İşin ilginç yönü, Türkiye'nin AT'ye yaklaşımı ABD ile ilgili politikalarına ters düşmüyor, hatta ABD'den de destek görüyordu. ABD için Türkiye'nin batılı çizgide ve istikrarlı bir ülke olarak kalabilmesinin yolu da AT'ydi.

Bir başka önemli faktör de olayın savunma-stratejik boyutudur. AT'nin Batı Avrupa Birliği'ni canlandırma çabaları, yeni bir güvenlik anlayışını gündeme getirmiştir. Daha da önemlisi AT'nin sadece bir ekonomik topluluk olmaktan çıkıp, kendine özgü dış ve savunma politikası olan bir Topluluk haline gelmesi yolunda çok ciddi bir teşebbüs başlatılmıştır. Batı savunmasını bir bütün olarak gören Türkiye için bu oluşum son derece önemli olmuştur. Bu nedenle de Türkiye AT'ye tam üyelik başvurusu yapmadan bir gün önce BAB için başvuruda bulunmuştur.^{333 334}

Bütün bu gelişmeler yaşanırken, hem Türkiye'de hem de AB Kurumlarında bazı önemli gelişmeler yaşandı. Bunların en önemlisi 12 Eylül 1980 sonrasında AT'nin toplanmasına izin vermediği Ortaklık Konseyi'nin Türkiye'den gelen baskılara ve AT içinde Türkiye ile ilişkilerin belirli bir çerçeveye oturtulmasını isteyen başta F.Almanya olmak üzere bazı ülkelerin önyak olması ile Yunanistan'ın ikna edilmesi ve Bakanlar Konseyi gündemi, hedefi belli olmasa da 16 Eylül 1986'da bakanlar düzeyinde toplanma kararı almasıydı. Bu toplantı 1980'den bu yana yapılacak bakanlar düzeyindeki ilk toplantı olacaktı.³³⁵ Bu toplantının yapılması konusunda ikna edilen Yunanistan, toplantıda engellemelerine devam etmiştir. Komisyon'da Türkiye ile ilişkilerden sorumlu Komiser Claude Cheysson görüşmeler için bir zemin oluşturmak üzere 19-22 Haziran 1986 tarihlerinde Ankara'da görüşmeler yapmıştı. Cheysson'un görüşmelerinde³³⁶ Türkiye'deki yeniden demokrasi konusundaki çabaların önemi vurgulanarak, yapılacak Ortaklık Konseyi toplantısında serbest dolaşım, mali yardımlar, GB konuları ile Yunanistan'ın sürekli olarak vetolarına gerekçe olarak kullandığı Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili sorunların nasıl çözümleneceğine ilişkin fikir alışverişinde bulunulmuştur. Türkiye'den sorumlu Komiser, yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin üyelik başvurusu konusundaki kararlılığını daha yakından görmüş, bunun Türkiye'nin kendi kararı olacağını, başvurunun yapılması halinde de Komisyon tarafından kural ve anlaşmalar çerçevesinde konunun ele alınacağını belirtmiştir. 6 yıl sonra bakanlar seviyesinde yapılan ve Ortaklık ilişkilerinin durumu, ticari ilişkiler, sosyal ve mali sorunlar, Topluluğun genişlemesinin gerektirdiği uyum çalışmaları

³³¹ Özal'ın 4 Şubat 1985'de, BM'de yapılan Cezair'in bağımsızlığı ile ilgili oylamada Türkiye'nin çekimser oy kullanması nedeniyle Cezair'den özür dilemesi dikkat çekicidir. 2 Ocak 1986 İran gezisi de ABD ile ilişkiler çerçevesinde çok önemlidir. Yine 28 Temmuz 1986'da ise Özal'ın Moskova ziyareti ile 30 Ekim 1986'daki Uzakdoğu ziyareti Türkiye'nin arayışlarını göstermektedir.

³³² Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.123.

³³³ Bu konuda ayrıca Bkz. Karluk [1996] AB-Türkiye, s.449.

³³⁴ Kamran İnan 14.4.1987'de TBMM'de yaptığı konuşmada „...hükümetin aldığı ve biraz gözden kaçan ikinci önemli ve büyük bir karar var: Batı Avrupa Birliği'ne üye olmak niyeti ve beyanı. BAB bugün 7 üyeli ve halen oluşmak üzere bulunan Avrupa savunmasının bir nüvesidir ve bu gelişme de son derece önemlidir. Binaenaleyh, Avrupa'nın yalnız ekonomik ve sosyal bütünleşmesinde değil, savunmasında da yerini almak suretiyle Türkiye, aslında Atatürk reformlarının ve muasır medeniyet seviyesine varmak niyetini tescil ettirmektedir.“ Çayhan [1997] Türkiye AB- Siyasal Partiler, s.306.

³³⁵ Türkiye ile Topluluk arasındaki bu en üst kurum, anlaşmalara göre yılda en az iki kez Bakanlar seviyesinde toplanacaktı. Ancak 1980 sonrasında çok önemli kesintiler yaşandı. 1981, 1982 ve 1983'de birer kez ve Büyükelçiler düzeyinde toplanabilen Konsey, 16 Eylül 1986'da yeniden Bakanlar düzeyinde toplanabildi. Ardından 30 Eylül 1991, 9 Kasım 1992, 8 Kasım 1993, 19 Aralık 1994, 6 Mart 1995 (ki burada GB netleşmiştir) 30 Ekim 1995'de Bakanlar seviyesinde toplanmıştır.

³³⁶ Bulletin EG: 6-1986, : 2.2.24.

vb konuların ele alındığı bu ilk toplantıda önemli kararlar alınamamıştır. Bunda Türk-Yunan ilişkileri yine temel tıkanma noktasını oluşturmuştur. Yunanistan temsilcisi Pangalos Türkiye'yi insan hakları ihlalleri yapmakla suçlamış, ikili sorunları gündeme taşımış ve hatta Yunanistan'ın kendisini güvende hissetmediğini, Türkiye'nin tehdidi altında olduğunu iddia etmiştir. Pangalos'un ilişkilerin normalleşmesi için öne sürdüğü koşullardan birisi de Türk askerinin Kuzey Kıbrıs'tan çıkmasıydı. Türk Dışişleri Bakanı Halefoğlu, Ortaklık Konseyi'nin ikili sorunların dile getirildiği bir kurum olmadığını, ama eğer Yunanistan kabul ederse, bütün sorunlar hakkında ikili görüşmelere Türkiye'nin hazır olduğunu ifade etmiştir. Bu toplantı ciddi bir sonuç çıkarmamıştı, ama ilişkilerin normalleşmesi konusunda hem Türkiye hem de Topluluk tarafının kararlılıkları ortaya çıkmıştı.³³⁷ Toplantıda temel sorun Ankara Anlaşması'nın 12. ve Katma Protokol'ün 36. maddeleri gereğince 1 Aralık 1986'da yürürlüğe girmesi gereken Türk işçilerinin serbest dolaşımı konusu tartışıldı. Topluluk tarafı, bu hakkı hiçbir şekilde tanıma niyetinde değildi. Türkiye tarafı ise, bu hakkın belirli ödünler karşılığında ertelenmesine razıydı, ama bu haktan vazgeçilemeyecekti. Neticede çıkan sonuç, serbest dolaşım konusunda Türkiye'nin beklentilerinin tamamen uzağındaydı. Ancak bu toplantı, AT'nin umut ettiği gibi Türkiye'nin tam üyelik başvurusu konusundaki isteklerini azaltarak, Ortaklık çerçevesinde ilişkilerin devam ettirilmesi şeklindeki beklentisinin tam tersine neden olmuş, bir kez daha Yunanistan'ın „katkıları“ ile Türkiye tam üyeliğe başvuru konusunda daha da istekli bir hale gelmiştir.³³⁸

Türkiye'de AT bağlamında en önemli gelişme 17 Ekim 1986'da Türkiye-AT ilişkilerinden sorumlu bir Devlet Bakanlığı'nın kurulması ve başına da Prof.Ali Bozer'in getirilmesi oldu. Böylece Türkiye'nin AT'na verdiği önem çok net bir biçimde ortaya konulmuş oldu. Özal bu dönemde daha çok Aralık 1986'da başvuru yapılmasını düşünmekteydi. Bu konuda Başbakan'ın Başdanışmanı Adnan Kahveci hem ülke içinde hem de dışında lobi çalışmalarını ve hazırlıkları organize ediyordu. Kendisine en büyük yardımı da AB Konsey Genel Sekreteri Emil Noel gösteriyordu. Yapılan hazırlıklar ve tam olarak başvuru tarihinin tespit edileceği 25 Kasım 1986 tarihli toplantıda Özal, „Serbest dolaşım ile başvuruyu biri birine böylesine bağlamayalım. Almanları fazla ürkütüyoruz“ diyerek F.Almanya'daki seçimlere dikkat çekmişti. 25 Ocak 1987'de Almanya'da genel seçimler yapılacaktı. Başbakan Kohl ve Alman diplomatlar sürekli olarak Türkiye'yi uyararak „seçimlerde işsizlik sorunu istismar edilecek. Serbest dolaşım ve tam üyelik başvurusu birleştirilirse, kampanyada büyük tepkilerle karşılaşsınız ve böylece zaten kötü olan Türkiye görüntüsünü daha da bozarsınız“ demişlerdi. Özal, „Bir parti bizim başvuruya takarsa, diğerleri de seçmenlerini tatmin etmek için işin içine girecekler. Seçim sonrasında da pozisyonları kilitlenecek ve bu işten biz zararlı çıkabileceğiz“ demişti.³³⁹ Türkiye'nin başvurusunun Almanya desteği olmaksızın Komisyon'dan Konsey'e havale edilmesi mümkün olmayacaktı. Bu da büyük bir skandal olurdu. Onun için Almanya'daki iç siyasi gelişmeler büyük önem taşıyordu ve başvurunun bir biçimde Almanya ile görüş birliği içinde olunmasa da Almanya'yı rahatsız etmeyecek şekilde yağılmasına karar verilmişti. Böylece başvuru, Almanya'daki seçimler sonrasında, ama en geç 6 ay içinde yapılacak şekilde ertelenmesine karar verildi. 1987 yılının ilk yarısında AT Dönem Başkanlığı'nın Belçika'ya geçecek olması ve Belçika Dışişleri Bakanı Leo Tindemans'ın Türkiye'ye ılımlı baktığının bilinmesi nemli bir faktördü. Belçika'nın ardından dönem başkanlığı Danimarka'ya geçecekti ki, bu ülke Türkiye konusunda çok da ümit vaat etmiyordu.

³³⁷ Karşılaştırm: Verlauf des AssoziatioMGKates Agence „Europe“, 18.9.1986, s.7 vd. ayrıca Bulletin EG: 9-1986, : 2.2.19.

³³⁸ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 132.

³³⁹ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 435-436.

Bu arada Avrupa Parlamentosu Türkiye'yi eleştiren karar tasarılarını almaya devam etti. 18 Nisan 1985'de insan hakları ihlalleri, 13 Haziran 1985'de Türk Barış Derneği Davası, 13 Eylül 1985'de Kıbrıs konusunda, 23 Ekim 1985'de insan hakları konusunda, 3 Mart 1986, 10 Temmuz 1986'da Kıbrıs, 11 Aralık 1986'da insan hakları ihlalleri ve Kıbrıs, 9 Nisan 1987'de Ege'de yaşanan kriz konusunda kararlar aldı. Ancak, Yunanlı parlamenterler ve çoğunlukla sosyalist-komünist ve çevreci grupların gündeme taşıdıkları bu karar tasarılarının Türkiye'ye karşı bir moral değeri dışında etkisi bulunmamaktaydı. Asıl olarak ilişkilerin normalleşmesini engelleyen üye ülke hükümetlerinin özellikle serbest dolaşımdan kaynaklanan kaygıları ile Yunanistan'ın katı tutumu idi.³⁴⁰ Oysa hem F.Almanya hem de Yunanistan dışındaki diğer topluluk üyeleri, Türkiye ile ortaklık ilişkilerinin normalleştirilmesinden yana olduklarını her vesile ile ortaya koyuyorlardı.³⁴¹ Zira Yunanistan'ın bu katı tavrının Türkiye'de ortaklık konusunda çelişkiler ve şüpheler yarattığının, Türkiye'de „üyelik dışında ilişkilerin geliştirilmesi için başka bir seçenek kalmadığı“ inancını güçlendirdiğinin farkındalardı. Kramer, Yunanistan dışındaki bütün diğer ülkelerin Türkiye'nin üyeliğini görünebilir bir gelecekte olanaklı görmeseler de Ortaklığın canlandırılmasını bir alternatif olarak görüyorlar ve Yunanistan'ın bu tavrının Türkiye'nin Batı Avrupa'ya yabancılaşmaya neden olabileceğinden endişe ediyorlardı *demektedir*.³⁴²

Bu arada Türkiye de yeni iç siyasi gelişmeler AT konusunu da etkileyecek şekilde yaşanıyordu. Yapılan ara seçimlerde Demirel'in DYP'si önemli bir güç oldu, ANAP çoğunluğunu korudu, ama oyları % 32'ye düştü. Bu arada petrol fiyatlarında düşüş, komşularla yapılan ihracatı olumsuz etkilemeye başladı. İran-Irak savaşı devam ediyor ve bir süre Türkiye için « aktif tarafsızlık » adı altında sürdürülen ticari ilişkilerin getirisinden çok daha büyük tehlikelerin ortaya çıktığı anlaşıyordu. İki ülke arasındaki savaştan kaynaklanan otorite boşluğu, Kürt ayrılıkçı grupların faaliyetleri için önemli bir olanak sağlıyordu. Bu arada ne İran ne de Irak ne bu otorite boşluğunu gidermek konusunda çaba harcıyor ve ne de buna güçleri yetiyordu. Hatta her iki taraf, Kürtleri kendi politikaları doğrultusunda birer araç olarak kullanmayı yeğliyordu. Türk silahlı Kuvvetleri birkaç kez Kuzey Irak'â girerek terörist kamplara yönelik imha hareketleri gerçekleştirdi. Ancak bunlar yeterince etkili olamıyor, terörist gruplar kolayca İran'a geçerek saldırıları az kayıpla atlatabiliyorlardı. Hatta bu dönemde Türkiye'nin savaşa dahil olmasından ve Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları Musul'u ele geçirme planlarından söz edilmeye başlandı. Böylece hem petrol elde edilecek hem de Kürt gerilla grupları kontrol altında

³⁴⁰ Örneğin Yunanistan, tam üye olduktan sonra Topluluk ile Türkiye arasında yapılmış anlaşmalara taraf olmayı içeren bir uyum anlaşmasını reddetmişti. Reddetme için Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Pangalos tarafından ortaya konulan gerekçe Türkiye'de demokrasi standartlarının yetersiz oluşu ile Türkiye ve Yunanistan arasında Ege konusundaki ikili anlaşmazlıklar ve Kuzey Kıbrıs'ın „işgal“ edilmesi bulunuyordu. 10 Mart 1986'daki Konsey toplantısında karar alınamadı. Daha sonra yapılan uzun pazarlıkların ardından Türkiye 1964'de Kıbrıs'ta meydana gelen olaylardan sonra Türkiye'deki Rumların mal varlığını donduran kararnameyi yürürlükten kaldırdı. Bunun üzerine Topluluğun diğer üyelerinden gelen baskı ile Yunanistan 20 Nisan 1986'da (1 Ocak 1989'da yürürlüğe girmek üzere) uyum anlaşmasını imzalamıştır. Bunun hemen ardından da diğer iki yeni üye Portekiz ve İspanya ile uyum anlaşmaları imzalandı. Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.458-459, Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 127.

³⁴¹ Örneğin 12 Eylül 1980 sonrasında Türkiye'ye Batı Avrupa'dan gerçekleştirilen ilk Cumhurbaşkanı düzeyindeki ziyaret Alman Cumhurbaşkanı Richard von Weizaecher tarafından Mayıs 1986'da gerçekleştirilmişti. Bu ziyarette Alman Cumhurbaşkanı, Hükümetinin görüşlerini destekleyen bir tutum sergilemiş, Türkiye'nin Batı Avrupa ile yakın işbirliğini Ortaklık çerçevesinde destekleyen, ancak serbest dolaşım konusunda Türkiye'nin taleplerinin Almanya için kabul edilemez düzeyde olduğunu vurgulayan açıklamalar yapmıştır.

³⁴² Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 127-128.

tutulabilecekti. Ancak bu konuda Türk Hükümetinin ne bir girişimi ve ne de planı oldu.³⁴³ Fakat ne olursa olsun Türkiye bakımından olay çok vahim gelişmelere gebeydi. Türkiye'nin bu endişelerinin hiç de boş olmadığı daha sonra çok iyi anlaşılacaktı. 1984'de silahlı eylemlerine başlayan ayrılıkçı PKK'nın daha sonraki yıllarda neden olacağı iç ve dış siyasi gelişmeler, Türkiye'nin başta AT olmak üzere neredeyse bütün dış ilişkilerini ve stratejilerini etkileyen çok önemli bir unsur olacaktı.

Ancak 1986 da yaşanan olaylar gösterdi ki, 1970'lerde başlatılan Arap-İslam ülkeleri ile yakınlaşmanın, hem siyasi hem de ekonomik olarak belirli sınırları bulunmakta ve yeterince istikrarlı da olmamaktadır. Bu anlamda da Türkiye'nin "Avrupa opsiyonu"na bir alternatif olabilmesi mümkün değildir. Avrupa'nın yeniden cazibe kazanması hem geleneksel Batıcı eliti memnun etmekle kalmıyor, aynı zamanda Türk ekonomi çevrelerini ve başta Özal olmak üzere Türkiye'deki yeni politik eliti de çekiyordu. Türkiye'nin Topluluk karşısındaki çıkarlarının korunabilmesi, Yunanistan'ın Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini belirlemesine son verilebilmesi ancak tam üyelik ile gerçekleştirilebilecekti. Aslında Topluluk içinde de Türkiye'nin bu yaklaşımı anlaşılıyordu. Ama yine de Türkiye'nin bu "çok acele atılmış bir adım" ("übereilten Schritt") olarak nitelenen teşebbüsünün ertelenmesi için çaba gösteriliyordu. AT ısrarla ilişkilerin Ortaklık çerçevesinde geliştirilmesi konusundaki kararlılığını dile getiriyordu.³⁴⁴

2. Tam Üyelik Başvurusu ve Yöntemi

14 Nisan 1987'de Avrupa İşlerinden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Prof. Ali Bozer, Dönem Başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Leo Tindemans'a Türkiye'nin Avrupa Topluluklarına tam üyelik başvurusunu yaptı. Bu başvuru Ankara Anlaşması'ndan ve onun aşamalarından bağımsız olarak Roma Anlaşması'nın "*her Avrupalı devlet Topluluklara katılmayı isteyebilir*" hükmü çerçevesinde yapılmıştır. Buna göre AET'yi kuran Roma Antlaşması'nın 237'inci maddesine göre AET'ye; Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı'nı (AKTÇ) (EGKS) kuran antlaşmanın 98. maddesi gereğince AKTÇ'ye ve EUROTOM'u (EAG-Vertrag) kuran Antlaşma'nın 205. maddelerine göre de EURATOM'a tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.

Böylece Türkiye Ankara Anlaşması'nın 28. maddesinde öngörülen "koşulları" bertaraf eden bir yöntemle başvurusunu yaparak Roma Anlaşması'nın her Avrupa ülkesine tanıdığı hakka atıfta bulunan, böylece de Ankara Anlaşması'ndan kaynaklanan hakları ve sorumlulukları riske atmayan bir yol izlemiştir. Seçilen tarih de yine Belçika Dönem Başkanlığı'nın Türkiye'ye yönelik sempatisini ve 27 Nisan'da Brüksel'de yapılacak olan Bakanlar Konseyi toplantısında konunun ele alınmasının sağlanması için özellikle seçilmiştir.³⁴⁵ Başvuruyu yapan Türk Dışişleri Bakanı Ali Bozer, « Bu olay Türkiye için sevinçli ve tarihi bir andır »³⁴⁶ diyordu. Başbakan Turgut Özal ise aynı gün yaptığı basın toplantısında, AT'ye tam üyeliğin çok önemli ama zor bir süreç olacağını şöyle vurguluyordu :

"Müşterek Pazar meselesinin daha başlangıcındayız. Uzun ince bir yolun, yokuş yolun başındayız. Zorluklar olan bir yoldur bu. Uzun müzakereler olacaktır. Hiç beğenmediğimiz, istemediğimiz lafları duyabiliriz. Ama cesaretli aynı zamanda

³⁴³ ibid, s. 133.

³⁴⁴ ibid, s.134-135. Örneğin Türkiye'ye yeni öneriler getirmek için Kasım ayı başında Komsiyon Ankara'ya bir heyet gönderdi. Jean Joseph Schwed başkanlığındaki Komisyon Heyeti Ortaklık ilişkilerinin normalleştirilmesi konusunu dile getirdi.

³⁴⁵ Karluk [1996] AB-Türkiye, s.441.

³⁴⁶ Bulletin EG: 4-1987, : 1.3.1.

sabırlı, dikkatli, hesaplı olmamız mecburiyeti vardır. Ancak bu şartlar altında muvaffak olabileceğimizi söyleyebilirim ve erken bir tarihte muvaffak olabileceğimizi söyleyebilirim.”³⁴⁷

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, TBMM’de yaptığı konuşmada, başvurunun önemini şu sözlerle vurguluyordu:

*« Türkiye’nin AET’ye tam üyeliği, Cumhuriyetin ilanından bu yana izlediğimiz Batı medeniyetiyle bütünleşme hedefinin tabii bir icabıdır. ... Türkiye’nin sadece Avrupa’nın askeri entegrasyonu içinde yer alıp, siyasi ve iktisadi bütünleşmesinin dışında kalması düşünülemez. Türkiye 35 yıldan beri savunma alanında Avrupa’nın sınırlarını genişletmiştir. Şimdi AET’ye katılarak siyasi ve iktisadi alanlarda da Avrupa’ya yeni bir boyut getirecektir. ...Siyasi açıdan bakıldığında, Türk Milletinin iradesiyle tesis edilmiş bulunan demokratik parlamenter düzenin Türkiye’nin Topluluğa katılması ile daha da kökleşeceği kuşkusuzdur. ...Bugün Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. ... Türk Milleti Atatürk’ün hedef gösterdiği muasır medeniyet seviyesine ulaşacak hasletlere sahiptir. Avrupa camiasının da, Türk milletinin bu istikametteki gayretlerine destek olacağına ve Avrupa ile bütünleşme iradesine saygı göstereceğine samimiyetle inanıyorum. »*³⁴⁸

Türkiye’nin tam üyelik başvurusu Türkiye’de olumlu ve neredeyse bütün siyasi eğilimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının desteği ile karşılandı. Burada „Avrupa ya ait olma“ vurgusu yine en çok vurgulanan unsur olarak öne çıktı.

Ancak Türkiye’de tam üyelik başvurusuna yönelik olumlu havanın aksine AT tarafında gizlenmeyen bir tedirginlik söz konusuydu. Toplulukta genel kanı, Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik çabalara daha yeni başlanmışken bu başvurunun çok erken olduğu şekildedir. Dahası bu dönemde Toplulukta „derinleşme“ çabaları ön plana çıkmıştı. Portekiz ve İspanya’nın yeni gerçekleşen üyeliklerinin Topluluğa getirdiği ilave yük son derece büyüktü. Topluluğun 1960’lı, 70’li yıllarda büyük ilgi duyduğu Akdeniz bölgesine yönelik stratejisi de değişmişti. Bu anlamda Türkiye’nin başvurusunun zamanlaması Türk tarafı için belki optimal bir tarihti ve kendi içinde makul gerekçeleri vardı ama AT tarafı için başarı şansı oldukça düşük bir zamanlamaydı.³⁴⁹ Williams, Topluluğun Akdeniz politikasındaki gelişmeleri aktardıktan sonra şöyle diyor:

*“It was in this context that Turkey applied for full membership of the Community in 1987; it was arguably one of the least propitious moments in the history of the Community for such an application.”*³⁵⁰

Ancak yapılan başvurunun göz ardı edilmesi de mümkün değildi. Türkiye’nin açıkça reddinin Türkiye’nin Batı Avrupa için taşıdığı büyük jeostratejik önem dolayısı ile mümkün olmadığı biliniyordu. Türk siyasetçi ve diplomatlarının en büyük endişesi ise tam üyelik başvurusunun Komisyon’a havale edilmeden reddedilmesiydi. Başvurunun yapıldığı 14 Nisan ile Bakanlar Konseyi’nin toplantısının yapılacağı 27 Nisan arasında geçen sürede yoğun bir diplomasi trafiği yaşandı. Bu dönemde F.Almanya’nın tutumu belirleyici olacaktı. F.Almanya Türkiye ile ilişkilerin Ortaklık Anlaşması çerçevesinde geliştirilmesi

³⁴⁷ Başbakan Turgut Özal’ın Basın Toplantısı, 14 Nisan 1987, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s.6.

³⁴⁸ TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:4, C:39, 14.4.1987, ss.137-139. Ayrıca Bkz. Çayhan [1997] Türkiye AB- Siyasal Partiler, s. 291 vd.

³⁴⁹ Yeşilyurt [2000] Türki-EU, s.72.

³⁵⁰ Williams, Allan M.: Turkey in the Mediterranean Context, in: Turkey and Europe, Balkır, Canan / Williams Allan M.,(Ed.), Pinter, London, 1993, s.55.

arzusunda olduğunu bir açıklama ile duyurmuştu.³⁵¹ Türkiye'nin Bonn'un onayını almadan hatta bilgi vermeksizin başvuru yapması ortamı daha da gerginleştirmişti. Durum kritik bir hal alınca Başbakan Özal Şansölye Kohl'e yazdığı bir mektupla destek istemişti.³⁵² İlerleyen günlerde F.Almanya'nın destek olmasa da engel olmayacağı sinyali alınmıştı. Yunanistan'ın bilinen olumsuz tavrı kaygı yaratıyordu. Ancak Yunanistan engelleme çabalarına Danimarka ve Lüksemburg'dan beklediği desteği alamamıştı. rağmen Dönem Başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Leo Tindemans'ın kişisel çabaları ile Bakanlar Konseyi Türkiye'nin başvurusunun „incelenmek ve görüş bildirmek üzere“ Komisyon'a havale edilmesine karar verdi.

Türkiye uzmanı Kramer, 1988'de yazdığı kitabında, Türk politikacıların değişen bütün koşullara rağmen AT'nin Türkiye konusunda reddiyeci bir tavır takınamayacaklarından hareketle, AT'yi karar vermeye zorlamak, böylece en azından bir perspektif elde etmek ve daha da önemlisi arkadan gelecek diğer potansiyel adaylara göre avantaj elde etmeye çalıştıkları görüşündedir. Kramer bu noktada 1999 Helsinki zirvesine kadar yoğun bir biçimde tartışılan „adaylık statüsü“ konusunda çok net bir görüş ortaya koymaktadır. Kramer'e göre Türkiye'nin başvurusunun Komisyon'a havale edilmesi ile birlikte Türkiye'nin resmi aday statüsünü kazanmıştır:

„Türkiye artık resmi aday ülke statüsündedir. Başvuru konusunda karar verilinceye kadar, ya üyelik ya da tarafların ortak kararı ile sona erdirilebilecek olan Ortaklık Anlaşması yürürlükte kalacaktır.“³⁵³

Kramer'e göre Topluluğun ilişkilerin üyelik ya da Ortaklık çerçevesinde yürümesi konusunda bir karar verilmesi de gerekmektedir.

„bir şey çok açık: halen var olan yan yana ilişki sonsuza kadar devam edemez. Topluluk görülebilir bir gelecekte Türkiye ile ilişkilerini ne şekilde yürüteceğine karar vermek zorundadır.“³⁵⁴

3. Başvurudan Sonraki Dönem

Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu yapmasının ardından yoğun bir diplomasi trafiği yaşanmıştır. Türkiye'de Topluluk için yapısal değişimler konusunda çok önemli şeyler yapılmış olmasa da³⁵⁵, özellikle Başbakan Özal ve Avrupa İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Ali Bozer'in Komisyon'dan çıkacak kararın Türkiye lehine çıkabilmesi konusunda ciddi bir çaba içine girdiği söylenebilir. Komisyon tarafında ise Türkiye'nin beklenmedik bu başvurusundan kaynaklanan genel bir şaşkınlık yaşandığı ve burada da konunun beklenen hız ve yoğunlukta ele alınmadığı görülmüştür.³⁵⁶ Bunda iki önemli faktörün rol oynadığı söylenebilir: Bunlardan birincisi, Türkiye konusunda uzlaşmaya varmanın, karar vermenin güçlükleri; ikincisi ise Komisyon'un Topluluk içinde gerçekleştirilen derinleşme ve iç reform sürecine yoğunlaşması. Hiç kuşku yok ki özellikle F.Almanya'nın „serbest dolaşım“ konusundaki kaygıları da buna ekleniyordu. Avrupa Adalet Divanı'nın 30 Eylül 1987'da Türk vatandaşı Meryem Demirel konusunda aldığı karar kaygıları daha da

³⁵¹ Yeşilyurt [2000] Türkiye-EU, s.73

³⁵² Özal mektubunda „... Türkiye'nin başvurusuna dost ve müttefik F.Almanya'nın engel oluyormuş görüntüsüne düşmesi kamuoyunda kolay kolay kapanamayacak yaralar açacak ve hayal kırıklığı yaratacaktır“ ifadesini kullanmıştı. Bkz. Mehmet Ali Birand: Türkiye'nin Avrupa Macerası: 1959-1999, Doğan Kitap, 10.Baskı, İstanbul, 2001, s.450.

³⁵³ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 149-150.

³⁵⁴ ibid, s. 150.

³⁵⁵ Örneğin Birand bu dönemi şöyle niteliyor: „Ancak Türkiye 27 Nisan'dan itibaren başvuruyu da AT hazırlıklarını da yine unuttu. Adeta yeni bir dinlenme dönemi başladı. Ne zaman uyanılacağı bilinmeyen bir dönem.“ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 452.

³⁵⁶ ibid, s. 455.

artırmıştı. AD'nin aldığı „ön karar“ niteliğindeki kararda serbest dolaşım konusunda Türk vatandaşlarının anlaşmalardan doğan hukuki haklarının varlığı tespit edilmişti.³⁵⁷

Aralık 1987'deki AT zirvesinde de Topluluk tavrı ortaya konulmuştu: Genişleme yapılmayacak ve 1992'de gerçekleştirilecek tek pazar için derinleşme çabalarına önem ve öncelik verilecekti. Bu konuda Komisyon Başkanı Delors ve Fransa Hükümetinin hassasiyeti yüksekti. Bu aşamada Komisyon'un Akdeniz işlerinden sorumlu Komiseri olan Fransa eski Dışişleri Bakanı Claude Cheysson devreye girdi ve Türkiye için üç aşamalı bir plan ortaya koydu. Buradaki temel amaç Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkileri yeniden canlandıracak ve atıl duran kapasitelerin yeniden harekete geçirilmesini sağlayacak düzenlemeler yapmaktır. Yani Türkiye'nin üyelik konusundaki talepleri yerine Ortaklık Anlaşmasına yeniden işlerlik kazandırılması arzulanıyordu. Ancak bu konuda da bazı önemli sıkıntılar bulunmaktaydı. Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in topluluğa katılması sonrasında yapılması gereken uyum anlaşmaları özellikle Yunanistan'ın engeline takılıyor, bu da ortaklıkla çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesine engel oluyordu.³⁵⁸ Yunanistan'ın tavrı Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesinde en ciddi engel olmuştu. Ancak Kramer'in de vurguladığı gibi Türkiye konusunda „fren“ işlevini sadece Yunanistan görmüyordu. AP, aldığı kararlar ile ilişkilerin daha da bozulmasında çok ciddi rol oynamış ve politikasını da gayet sıkı bir biçimde takip etmiştir. Tam üyelik başvurusunun yapılması ile Komisyon kararının açıklandığı tarihe kadar geçen süre içinde AP neredeyse tamamı Türkiye'yi mahkum eden 24 ayrı karar almıştır.³⁵⁹ Bu kararlar içinde demokrasi, insan hakları ihlalleri, Kıbrıs, Ermeniler, Kürtler, gayri-Müslim azınlıklar gibi konular öne çıkmıştır. Bu kararların hepsine Türkiye'den farklı kesimlerden tepkiler gelmiştir. Ancak Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'nin tam üyelik başvurusu yapmasının hemen iki ay sonra aldığı „Ermeni soykırımı“ konusundaki karar Türkiye'de büyük bir infial yaratmıştır.³⁶⁰ 18 Haziran 1987 tarihli ve „Resulation on the political solution to the Armenian Question“ başlıklı karar birkaç yönü ile Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bunlardan birincisi Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti yönetiminde yaşayan Ermenilere yönelik yaşananların bir soykırım olarak nitelenmesi ve bunun Türkiye tarafından da kabul edilmesinin istenmesidir. Kararın bununla da yetinmeyerek Türk askerlerinin Kıbrıs'ta işgalci olduğunu iddia etmesi, Ermenilere, Kürtlere, gayri-Müslimlere bireysel ve toplumsal özgürlüklerinin tanınması konusundaki talepleri ve bütün bunların Türkiye'nin üyelik talebi konusunda engeller oluşturduğunun ifade edilmesi tepkiyi daha da artırdı. Kararda şunlara yer verilmişti:

„Avrupa Parlamentosu 1915-1917 arasında Osmanlı Devletinde yaşayan Ermeniler konusunda yaşananlar BM'in 9 Kasım 1948 tarihli Konvansiyonunda belirtilen

³⁵⁷ Kararda, AET anlaşmasının 228 ve 238. maddeleri hükümlerine göre, Konsey tarafından imzalanan bir anlaşmanın, onaylandıktan sonra yürürlük başlangıç tarihinden itibaren Birlik hukukunu oluşturan düzenlemelerden sayılacağı ve Birlik Hukuku'nun bir parçasını oluşturacağı, gerek AB ve gerekse üye ülkeler tarafından imzalanmış olan Ankara Anlaşması, Katma Protokol ve Ortaklık Konseyi Kararlarının, Birlik hukukunun bir cüzü sayılması gerektiği görüşü vurgulanmıştır. Ancak Mahkeme Ankara Anlaşmasının 12. ve Katma Protokol'ün 36. maddesi hükümlerinin yeterince açık ve kesin ifade edilmediği gerekçesi ile üye ülkelerin iç hukuklarında doğrudan uygulanabilir nitelikte olmadığı yarumuna varmıştır. Bu kararın ardından Hollanda'da yaşayan Zeki Sevince konusunda bir karar veren Adalet Divanı (20.9.1990 Tarih ve C-192/89 Sayılı ön karar) bu sefer „Türkiye ile yapılan anlaşmalar Topluluk hukukunun bir cüzü olarak kabul edildiğinden, anılan hükümler Birlik üyesi ülkelerde doğrudan uygulanabilir niteliktedir“ kararına vararak ilk karardaki sınırlamayı da kaldırmıştır. Urteil des Europaeischen Gerichtshofes vom 30.9.1987- Rechtssache 12/86. und vom 20.9.1990, Rechssache C-192/89, Gümrükçü 1994, s.171 ve 209..

³⁵⁸ Yunanistan Türkiye'nin AT ile anlaşmasını ve Katma Protokolü kabul etmiyor, bunları belirli koşullarla kabul edeceğini ileri sürüyordu. Yunanistan'ın engeli Protekiz ve İspanya'nın da uyum anlaşmalarını imzalamalarını en azından teknik olartak engelliyordu. Bkz. Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 458.

³⁵⁹ TBMM, 1980 Yılından Bu Yana AP'de Türkiye ile İlgili Alınan Kararlar, Ankara, Aralık 1996, s.28-72.

³⁶⁰ Amtsblatt der EG, Nr.C 190, 20.7.1987, s.120 ve Bulletin EG: 6-1987, : 2.4.20.

şartlar çerçevesinde bir soykırım olduğu görüşündedir.(md.2) ... Şimdiki Türk rejimi 1915-1917 yıllarında yaşanan bu dramatik olaylardan sorumlu tutulamaz ve kendilerinden maddi taleplerde bulunamaz. (Md.D) Türkiye'nin ülkede yaşayan gayri-Müslim azınlıklara, Ermenilere, Kürtlere, Rumlara ve Kıbrıslılara yönelik tutumu Lozan Anlaşması ve uluslararası düzenlemelere aykırıdır (Md.4,5,6,7,8,9,10). Türkiye Kıbrıs'taki güçlerini çekmelidir (Md.4). Türkiye'de gerçek bir demokratik parlamenter sistemin ve bireysel ve toplumsal özgürlüklerin olmadığını göstermektedir ki, bu da Türkiye'nin üyeliğe yönelik incelemelerde aşılamayacak engeller olduğunu göstermektedir.”(Md.1,4,)

Alınan karar, radikal gruplar ve Yunanlı parlamenterlerin oluşturduğu bir çoğunlukla ve Parlamentonun sadece üçte birinin katıldığı bir oturumda alınmış olsa ve hatta burada Türk diplomatlarına yönelik terörist saldırılarda bulunan Ermeni terör örgütleri kınanmış olsa da (Md.12), bu karar Türkiye'de büyük bir tepkiye neden oldu. Türkiye'yi hem Ermeniler konusunda yapılan yanlış tarihi değerlendirmeler hem de olayın arkasında Yunanistan'ın yer alması ve sorunun boyutlarının Rumları, Kıbrıslıları ve Kürtleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi aşırı derecede rahatsız etti. Türkiye'nin tepkisi ise doğrudan AP'a değil, AT'ye üye ülkelere yönelik oldu. Dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren, bu kararın alınmasında katkıda bulunan ya da pasif davranan üye ülkelerin Türkiye ile NATO içinde müttefik olduğuna dikkat etmeleri gerektiğini söyledi.³⁶¹ Başbakan Özal ise, alınan kararın yanlış, önemsiz ve Türkiye'nin önünü keserek, AT üyesi olması konusundaki kararlılığını baltalama çabası olarak niteledi. Bütün bu tepkilere, o dönemde Ermeni terör örgütlerinin Türk diplomatlara yönelik kanlı eylemlerinin ve 1984'de silahlı eylemlere başlayan PKK'nın her geçen gün dozu artan şiddetinin toplumda yarattığı infial de eklenmiştir. Ancak burada belirtmek gerekir ki, AP'nin, daha doğru bir ifade ile AP içinde yer alan Yunan parlamenterler ile sosyalist-komünist-yeşil radikal grupların oluşturduğu „Türkiye karşıtı lobi“nin etkisi ile alınan bu ve bunu takip eden diğer kararlar, Türk kamuoyunda AT'nin Türkiye'ye bakışı konusunda ciddi kaygılar yaratmış, bu aynı zamanda Türk politikacıların yapmaları gereken diğer alanlardaki reformlar için gerekli olan toplumsal desteği de sınırlamıştır.

Avrupa Parlamentosu, Türkiye ile ilişkilerin bütünüyle kopmaması konusunda çaba gösteren başta muhafazakar kanat olmak üzere çoğunluk gruplarının desteği ile 20 Ocak 1988'de İspanya ve Portekiz'in Türkiye ile yapacağı uyum anlaşmalarına onay verdi. Ancak burada bile Türkiye'de yetersiz demokratik gelişmeler konusuna vurgu yapıldı ve Parlamentonun Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda çok da hevesli olmadığını ortaya koydu.³⁶²

AT Komisyonu Akdeniz Sorumlusu Komiser C.Cheysson'un çabaları ile³⁶³ Türkiye ile 12 Eylül sonrasında yapılamayan Ortaklık Konseyi'nin Bakan düzeyinde toplanılmasına karar verildi Toplantı 25 Nisan 1988 tarihinde Lüksemburg'da yapılacaktı. Ancak Davos'da gerçekleştirilen yumuşama ortamı ve Yunanistan'ın istediği bazı uygulamaların (örneğin Rum azınlığın mal ve mali varlığına ilişkin bazı sınırlayıcı düzenlemelerin kaldırılması) yapılması uyum anlaşması konusunda ilerleme sağlanmasına neden oldu³⁶⁴ ancak Ortaklık Konseyi toplantısı için Yunanistan bu sefer de Kıbrıs konusunu gündeme getirerek

³⁶¹ Kramer [1988a] EG und die Türkei, s. 144-145.

³⁶² Bulletin EG: 1-1988, : 2.2.14 ve Abl. Der EG C 49 vom 22.02.1988.

³⁶³ 3 Mart 1988'de Başbakan Özal, Devlet Bakanı Bozer ve Dışişleri Bakanı Yılmaz Brüksel'e yaptıkları ziyarette Delors ve Cheysson ile görüşmüşler (Bkz. Bulletin EG: 3-1988, : 2.2.25), daha sonra da Cheysson 8-9 Eylül 1988'de Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunmuştu (Bkz. Bulletin EG: 9-1988, : 2.2.21.)

³⁶⁴ Bulletin EG: 3-1988, : 2.2.24.

engelleme yapmaya başladı. Yunanistan, Ortaklık Konseyi sonrasında yayınlanacak bildiride, ya da Dönem Başkanı sıfatı ile Almanya'nın Dışişleri Bakanı Genscher'in yapacağı resmi konuşmada „Kıbrıs sorununun Türkiye ile AT ilişkilerini etkileyeceği“ yönünde bir cümlenin yer alması için elinden geleni yaptı. Alman Dışişleri Bakanlığı Avrupa İşleri ile Görevli Bakan Yardımcısı Adam Schweatzer'in Yunanistan'ı ikna etmek için Atina'ya yaptığı ziyarette sonuç vermedi. Yunanistan dışındaki 11 üye ülke, Türkiye ile uzlaşılmasının Türkiye'nin üyelik başvurusunun geciktirilmesini kolaylaştıracağını ve ortaklık ilişkilerinin geliştirilmesi ile Türkiye'nin baskılarının azaltılabileceğini hesap ediyorlardı. Örneğin Almanya serbest dolaşım konusunun Türkiye tarafından yeniden gündeme getirilmemesi ve hatta mümkünse bu konuda resmi bir haktan vazgeçme olmasa bile erteleme anlaşması yapılmasının yolunu da ilişkilerin normalleşmesinde buluyordu. Ancak 11'lerin baskısı sonuç vermedi ve Yunanistan Kıbrıs koşulundan vazgeçmedi. 25 Nisan 1988'de Devlet Bakanı Ali Bozer ile Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın katıldığı konsey toplantısı başlamadan sona erdi.³⁶⁵ Türkiye Kıbrıs konusunun Türkiye'nin AT ile ilişkileri çerçevesinde ele alınamayacağını, ancak başka siyasi platformlarda bu konuyu görüşebileceklerini ifade etti. Bu arada Yılmaz ile Genscher arasında yaşanan tartışmalar Türkiye ile F.Almanya arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyecek bir soruna da yol açtı.

Başlamadan biten Ortaklık Konseyi toplantısının ardından İstanbul'da yapılan ve Türkiye ile Komisyonun birlikte finanse ettikleri „Business Week“ toplantısı Türkiye'de AT konusundaki morallerin yükselmesine neden oldu. Bu toplantıya katılan Avrupa ve Türkiye'den 400 civarındaki işadama Türkiye ile Topluluk arasındaki ekonomik teknik işbirliği olanaklarını ele alan çalışmalar yaptılar. Bu toplantıda katılımcılar 500'ün üzerindeki ortak proje konusunda uzlaştılar ve Türkiye'nin AT üyeliğini desteklediklerini açıkladılar.³⁶⁶

Bu arada Komisyon ilişkilerde gelişme kaydetmek için iki „Ad Hoc Komite“ toplantısını Türkiye'de yaptı.³⁶⁷ Bu arada yoğun çabalar ve Türkiye'nin bazı alanlarda Yunanistan'ın isteklerini kabul etmesi ile Yunanistan'ın uzun süre onaylamayı reddettiği uyum anlaşmaları Avrupa Parlamentosu'ndan 14 Eylül 1988'de vize aldı.³⁶⁸ Parlamento bunun bir gün sonrasında ise Topluluk ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konulu bir karar aldı.³⁶⁹

İlişkilerin normalleşmesi konusunda bir başka önemli adım da 12 Eylül 1980 sonrasında 9 yıldan bu yana toplanamayan Karma Parlamento Komisyonu'nun toplanmasına karar verilmesi oldu. 17 Kasım 1988'de KPK'nın AP kanadı seçildi ve 17-19 Ocak 1989'da da Strazburg'da toplandı.³⁷⁰ Bu toplantıyı 27-29 Kasım 1989'da Brüksel'de yapılan ikinci toplantı izledi.³⁷¹ Yine Aralık 1988'de Komisyon Türkiye'ye verilecek ve 1980'de kararlaştırılmış olan bazı mali yardımları serbest bıraktı. 19 milyon ECU'luk yardım çok önemli bir meblağ olmasa da sembolik olarak çok önemliydi.³⁷²

³⁶⁵ Karluk [1996] AB-Türkiye, s.1996, s.400.

³⁶⁶ Bulletin EG: 9-1988, : 2.2.22.

³⁶⁷ Ad Hoc Komite toplantıları 7 Kasım 1988 ve 20-21 Aralık 1988'de Türkiye'de yapılmıştır.

³⁶⁸ Bulletin EG: 9-1988: 2.2.19 ayrıca Abl. Der EG C 262 vom 10.10.1988.

³⁶⁹ Bulletin EG: 9-1988 : 2.2.20.

³⁷⁰ Bulletin EG: 1-1989 : 2.2.13 ve Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 462-463.

³⁷¹ Bulletin EG: 11-1989, : 2.2.30.

³⁷² Bulletin EG: 6-1980, : 1.4.1. bis 1.4.7 ve Bulletin EG: 12-1988a, : 2.2.23.

Bu arada AT'den sorumlu Bakan Bozer Komisyon'un Türkiye konusundaki kararını mümkün olan en olumlu biçimde çıkması için yoğun bir diplomasi trafiği başlattı.³⁷³ Bunun yanı sıra hemen bütün Bakanlıklarda AT ile ilgili bir birim kuruldu. AT konusunda 70'li yıllarda yaşanan karışıklıklar büyük ölçüde sona ermiş, hem siyasi hem bürokratik ve hem de sivil toplum örgütleri (bunların içinde İktisadi Kalkınma Vakfı'nın ayrı bir önemi ve ağırlığı bulunuyordu) bağlamında Türkiye'de AT için genel bir olumlu hava oluşmuştu.

Türkiye'nin bu dönemde başlangıçtaki amacı, tam üyelik müzakereleri için bir tarih elde etmek şeklindeydi.³⁷⁴ Bu tarihin ne zaman başlayacağından daha önemlisi bu perspektifin verilmesiydi. Bu nedenle gayri resmi görüşmelerde bile başka „ara“ formüller Türkiye tarafından reddedildi. Bu arada AT Komisyonu'nda Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir değişiklik yaşanmış ve Claude Cheysson'un görev süresi sona ermiş ve yerine İspanyol Matutes atanmıştı. AT üyesi ülkeler ile Türkiye arasındaki ilişkilerde de Bonn'un biraz uzakta kaldığı, ama Londra ve özellikle de Paris'in ön plana çıktığı gözleniyordu. AT Komisyonu'nun Türkiye konusundaki kararı açıklanmadan önceki son önemli görüşme 30 Mayıs 1989'da Başbakan Özal ile AT Komisyonu Başkanı Delors arasında Brüksel'de gerçekleşti.³⁷⁵ Özal burada hem Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların nasıl giderileceğine ilişkin görüşlerini hem de Türkiye ile Topluluk ilişkilerini ele alan görüşlerini dile getirmişti. Özal'ın dile getirdiği önemli bir konu da Türkiye'de son dönemde yaşanan ciddi demokratikleşme hamleleri ve ekonomik reformların başarısıydı. Özal'ın burada talebi artık daha „gerçekçi“ bir zemine oturuyordu. Özal müzakereler için artık tarih istemiyor, sadece „müzakerelere başlanacaktır“ şeklinde bir ibarenin Komisyon belgesinde yer almasını istiyordu.³⁷⁶ Böyle bir ifade, Türkiye'nin gelecekte Topluluğa üyeliğini garanti altına alacak ve Topluluğu da yükümlülük altına sokacaktı. Özal, Almanların serbest dolaşım konusundaki kaygılarının da gerçekçi bir biçimde giderilebileceğini, hatta aslında Türkiye'ye üyelik perspektifinin verilmesinin dış yatırımları ve dolayısı ile istihdam sorununu çözeceğini, bunun da Türklerin Avrupa ya göçme arzularını azaltacağını ifade etti. Delors ise Ortaklık anlaşmasının gereklerinin yerine getirilmesinin daha makul olacağına ilişkin görüşlerini dile getirdi.³⁷⁷

³⁷³ Bu dönemde Bozer 8-16 Haziran 1988a Avrupa Parlamentosu, 3-7 Kasım 1988a Almanya (Kohl ve Genscher ile görüşme), 26 Kasım-2 Aralık 1988a İspanya, 8-13 Aralık 1988a Brüksel (AT Komisyonu), 12-15 Ocak 1989 KPK Toplantısı ve Matutes ile görüşme, 15-18 Mayıs 1989 Brüksel AT Komisyonu, 17-20 Temmuz 1989 Brüksel AT Komisyonu, 3-9 Eylül 1989 Danimarka, Almanya, Brüksel ziyaretleri; 13-16 Eylül 1989 Fransa ve Avrupa Parlamentosu, 19-29 Eylül 1989 Lüksemburg, AP, 26-30 Kasım 1989 Brüksel AT Komisyonu.,

³⁷⁴ Bu konuda Resmi Arşivleri derleyerek görüşmeleri ve diyalogları aktaran Birand'ın kitabından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 455-473.

³⁷⁵ Bulletin EG: 5-1989, : 2.2.26.

³⁷⁶ Birand, resmi tutanaklardan derlediği Özal ile Delors arasındaki görüşmede Özal'ın „Bize „Müzakerelere başlanılacaktır“ deyin, yeter!“ dediğini ifade ediyor. Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 467.

³⁷⁷ Bu bağlamda Birand'ın aktardığı şu ilginç diyalog gerçekleşiyor:

„Delors açıkça „Size yanıt vermeden önce bir ilke kararı almamız gerekiyor“ diyordu. Özal hemen itiraz etti: Türkiye'yi ayrı gözönünde tutmalısınız. Bizim bu ülkelerden farklı bir statümüz var. Aramızda tam üyeliği hedefleyen bir ortaklık anlaşması var. Delors hemen yanıtladı: Ancak o da (ortaklık anlaşması) yerine getirilemedi. Özal:Ancak karşılıklı şekilde yerine getiremedik. Delors devam etti: Evet bizim de getiremediğimiz bölümleri var. Bunu kabul ediyorum. Aramızdaki anlaşmanın tam üyeliği öngören nihai bir siyasi amaca dönük olduğunu da biliyorum. Ancak biz önce bu ortaklık anlaşmasının gereklerini yerine getirecek kapasitede olduğumuzu isbat edelim. Özal Delors'un Tek senet konusundaki hazırlıkların yarattığı sıkıntılara ilişkin görüşlerini dinledikten sonra: „Bunları biliyoruz. Ancak biz sizden müzakerelerin başlaması konusunda kesin bir tarih de istemiyoruz. Amacımız, böyle bir yeşil ışıktan sonra kendi kendimizi hazırlamaktır. Size yük olmamamız için kaynak elde etmemiz gerekiyor. Bu da yabancı sermaye ile olabilir. Yeşil ışık bu yönde önemlidir.“ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 469-70.

Komisyon Türkiye ile ilgili çalışmalarını 9 Kasım 1989'da tamamladı. Bu tarih sadece Türkiye için değil bütün dünya için son derece önemli bir tarihti. Zira o gün Berlin Duvarı yıkılmıştı. Duvarın yıkılışı Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkileri nitelik ve nicelik yönünden etkileyen sonuçlar doğurmuştu. Türkiye'nin sürekli olarak önemini vurguladığı ve Batı Avrupa'nın da Türkiye'nin vazgeçilmezliği için temel aldığı jeostratejik önemi belki azalmamıştı, ama çok ciddi bir değişime uğrayacağı belli olmuştu. Bu durum kendini en başta Komisyon'un Türkiye'ye verilecek cevabında kendisini belli etmişti. Komisyon Türkiye'nin taleplerine uygun bir cevap verme „yükünden“ kolayca sıyrılmıştı. Bu dönemde yaşanan genel belirsizlik ortamı, Türkiye'ye belirsiz bir cevap verilmesine dayanak oluşturmaya yetmişti. Avrupa'nın şimdi başka öncelikli sorunları vardı. En başta da büyük bir tedirginlik yaratan Almanya'nın birleşmesi konusuydu. Bu durum AT'nin 1992 hedefi için küçümsenmeyecek bir sorundu. Zira Almanya Doğuyu kalkındırma çabası içine gireceği için 1992 hedefi için gerekli ekonomik desteği sağlayamayabilirdi. Ama daha da önemli „sorun“ Almanya'nın birleşmesi konusuydu. Bunun Avrupa'da bütün siyasi dengeleri bozacağı ve yeni bir Alman sorunu yaratacağı endişesi çok yaygındı. Almanya bu konuda sürekli olarak AT kozunu ortaya koyuyor ve iki Almanya'nın birleşmesinin AT bünyesinde gerçekleştirilmesinin hem Almanya hem de Avrupa için daha sağlıklı olacağı tezini vurguluyordu. Başbakan Kohl *“Temel ilkimiz AT'dir ve Almanya ancak AT içinde büyüyebilir”* diyordu.³⁷⁸ Bu bağlamda Türkiye konusundaki rapor da Almanları çok yakından ilgilendiriyordu. Zira Almanya Doğu Almanya'yı bünyesine almasını isterken pratikte bir genişleme talebini ortaya koymuş oluyordu. Oysa AT Komisyonu Türkiye'ye vereceği cevapta özellikle bu hususu ön plana çıkarmayı hedeflemekteydi. Yani „Türkiye konusunda bir takvim veremeyiz, zira 1992'ye kadar genişleme söz konusu değildir.“ İşte Türkiye ile ilgili kararın verileceği 18 Aralık 1989'dan bir gün önce yapılan ve altı saat süren toplantıda Almanya ısrarla bu konuda kendisine engel olmayacak ifadeler kullanılmasını talep etti. Almanya, Türkiye için ortaya konulan „Topluluk bu aşamada yeni bir genişlemeyi kaldıramaz“ görüşünün genel bir ilke olmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Yani yıkılan duvar, bir anlamda Türkiye'nin AT ile arasında bir yerlerde hem de taşlı çakıllı büyük bir engel işlevi görecektir şekilde yıkılmıştı.

4. AT Komisyonu'nun Türkiye'nin Üyelik Talebine Yönelik Verdiği Görüş (Avis): 18 Aralık 1989

18 Aralık 1989'da AT Konseyi'nin verdiği görev ile Komisyon Türkiye'nin tam üyelik başvurusu konusundaki görüşlerini (Avis) ve Konsey ile Bakanlar Konseyi'ne tavsiyelerini içeren raporunu açıkladı.³⁷⁹ Komisyon Türkiye'nin üyelik için „ehil“ („*geeignet*“ „*eligible*“) olduğunu net bir biçimde ifade ediyor³⁸⁰, ancak hem Topluluğun içinde bulunduğu koşullar ve hedefleri hem de Türkiye'deki siyasi ve ekonomik eksikliklerin bu aşamada Türkiye'nin üyeliği için müzakerelere başlanmasını olanaksız kıldığı şeklindeki görüşünü ortaya koydu. „Şimdilik“ kaydıyla da olsa Komisyon ne tam üyelik ve ne de müzakerelere başlanması konusunda bir takvim ortaya koymamış, hatta Türkiye'nin son dönemde ısrarla elde etmeye çalıştığı „şartlar uygun olduğunda müzakerelere başlanacaktır“ şeklindeki bir ifadeye de yer vermemişti. Komisyon'un, ortaklık anlaşmasının yeniden işler hale getirilmesini tavsiye ettiği görüşünde ilişkilerin geliştirilmesi için bir paket hazırlanmasını istemiştir. 5 Şubat 1990'da Bakanlar

³⁷⁸ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 472

³⁷⁹ SEC (89) 2290 / 2, Brüksel, 20 Aralık 1989, Bulletin EG: 12-1989: 2.2.37.

³⁸⁰ Md.13: “Türkiye'nin modernleşme çabalarına katkıda bulunmak için, Komisyon, Topluluk tarafından Türkiye'ye, bu ülkenin Topluluğa üye olma ehliyeti üzerinde şüphe yaratmaksızın, Ankara Anlaşması imza edildiği zaman gösterilmiş olan siyasi iradeye uygun olarak, her iki ortağın daha fazla karşılıklı bağımlılık ve bütünleşme yoluna girmelerine imkan verecek bir dizi somut tedbir teklif etmesini tavsiye eder.”

Konseyi'nin de Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi talebi ile onayladığı bu görüş konusunda Yunanistan'ın yine itirazları vardı. Kıbrıs konusunun daha ağırlıklı olarak vurgulanmasını, Kürtler konusunda Türkiye'den net taleplerde bulunulmasını ve Yunanistan ile ilişkilerin mümkün olduğunca Türkiye karşısına koşullar olarak konulmasını istiyordu.³⁸¹

Komisyon görüşünün giriş bölümünde Türkiye ile ilgili değerlendirmenin Türkiye'deki ekonomik ve siyasi durum dikkate alınarak yapıldığı belirtildikten sonra, AT'nin Birlik olmak yolundaki hedefleri vurgulanıyor ve yeni bir üyenin katılımının koşullarının her iki taraf bakımından da zorlaştığına dikkat çekiliyor (Md.2). Bunun hemen ardından da istisnai durumlar hariç, yeni bir üye ile müzakerelere 1993'den önce başlanılmasının tavsiye edilmediği vurgulanıyor (Md.4).

Komisyon, hem aday ülkenin Topluluk kriterleri ve standartlarına uygun bir siyasi ve ekonomik gelişkinlik düzeyinde olması gerektiği ve hem de Topluluğun bu genişlemeyi kaldıracabilecek kapasiteye sahip olması gerektiği görüşünü dile getirdikten sonra da her iki koşul bakımından Türkiye'nin üyeliğinin şu aşamada mümkün olamayacağı görüşüne varmaktadır.(Md.6)

Türkiye'nin özel durumunda, bu iki husus daha da önemlidir zira Türkiye büyük bir ülkedir - herhangi bir Topluluk Üyesi Devlet'ten daha büyük bir coğrafi alanı vardır ve ileride daha büyük bir nüfusa sahip olacaktır - ve genel gelişmişlik düzeyi Avrupa ortalamasının bir hayli altındadır. (...) 1989'un son çeyreğinde Komisyon'un değerlendirmesine göre, Türkiye'nin ekonomik ve politik durumu, son zamanlardaki gelişmelerin olumlu taraflarına rağmen, eğer Topluluğa katılırsa Türkiye'nin karşılaşıcağı intibak sorunlarının orta vadede aşılabileceğine Komisyon'u ikna etmemektedir. (Md.6-7)

Bu genel itirazların ardından önce Türkiye'nin ekonomik ardından da siyasi koşullarının Topluluğa intibakı bakımından ne derece elverişli olduğu konusunu ele alan Komisyon raporunda önce ekonomik bakımdan Türkiye'nin 1980 sonrasında çok ciddi bir atılım gerçekleştirdiği vurgulanıyor ancak ardından şu ekonomik sorunlara işaret ediliyor (Md.8):

1. Tarım ve sanayide ciddi yapısal dengesizlikler bulunmaktadır
2. Topluluk ve Türkiye arasında hâlâ büyük bir gelişme farkı vardır, Türkiye'de satın alma gücünün Topluluk ortalamasının üçte biri düzeyindedir.
3. Türkiye'deki hızlı nüfus artışı istihdamı ve özellikle tarımda düşük üretkenlik düzeyine neden olmaktadır.
4. Sanayileşme düzeyi hem düşüktür hem de sanayide yüksek koruma düzeyi mevcuttur,
5. Sosyal koruma düzeyi düşüktür
6. Enflasyon oranı çok yüksektir
7. Kamu yatırımları verimsizdir ve bütçe açığı ile yapılmaktadır
8. İşsizlik düzeyi çok yüksektir
9. Dış borçlar oldukça yüksek düzeydedir
10. Dış ödemeler dengesi açık vermektedir.
11. Türk işçilerinin gelecekte AT pazarına girmeleri, zaten işsizlik sorunu yaşayan üye ülkelerde korku yaratmaktadır.

Komisyon bu görüşlerin ardından “Bu dengesizlikler devam ettiği sürece, Topluluğun ekonomik ve sosyal politikalarından doğan yükümlülükleri üstlenmede Türkiye'nin ciddi zorluklar yaşayacağından korkulmalıdır. Bu kuşkular yanında, Türkiye'nin katılmasının Topluluğun kendi kaynakları üzerine koyacağı yükü ilgili olarak Topluluğun

³⁸¹ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 473.

hissedebileceği kaygı vardır. İlave bütçe yükü, özellikle Türkiye'nin yapısal fonlara dahil edilmesinden gelecek olan yük, Türkiye'nin nüfusu ve gelişme düzeyi dikkate alınır, en son katılmalar sırasındaki yükten bile daha ağır olacaktır.” Görüşüne yer vermektedir.

Komisyonun politik konularla ilgili değerlendirmesinde de yine 1983 sonrasında önemli demokratik gelişmelere rağmen hala devam eden ciddi sorunlar sıralanmaktadır:

1. Kamusal yaşam hala tüm siyasi güçlere ve sendikalara açılmamıştır.
2. İnsan hakları alanında ve azınlıkların kimliğine saygı konusunda son zamanlarda bazı gelişmeler olmakla beraber, bunlar henüz bir demokraside olması gereken düzeye ulaşmamıştır.
3. Kıbrıs'ın birliği, bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğü Birleşmiş Milletler'in ilgili kararlarına uygun olarak sağlanmalıdır.³⁸²

Komisyon bu gerekçelerin ardından net bir ifade ile Türkiye ile katılım müzakerelerine hem Topluluk hem de Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar gereğince başlanmasının uygun olmayacağını, ancak Türkiye ile ilişkilerin mutlaka geliştirilmesi gerektiğine yönelik inancını dile getirmiştir. Burada Türkiye'nin Topluluk bakımından taşıdığı jeopolitik önemin vurgulanması dikkat çekicidir:

“Topluluk, Türkiye ile ilişkilerini yoğunlaştırmada ve politik ve ekonomik modernleşme sürecini bir an önce tamamlaması için bu ülkeye yardım etmede temel bir menfaate sahiptir. Topluluk ile ortaklık bağı olan Türkiye, genişleyen büyük bir ülkedir; aynı zamanda, stratejik açıdan önemli bir jeopolitik konum işgal ederek, Atlantik ittifakı içinde Üye Devletler'in ortaklarından biridir.”

Komisyon son olarak da Türkiye ile Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi için dört başlık halinde ortaya koyduğu tavsiyelerini sıralamaktadır: “GB'nin tamamlanması, mali işbirliğinin yeniden başlatılması ve yoğunlaştırılması, endüstriyel ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi ve politik ve kültürel bağların güçlendirilmesi.” (Md.13.1)

Raporun son cümlesi ise şöyledir: *“Hep birlikte bu tedbirler ve onların uygulanmasındaki ruh, iki ortağın müşterek bir gelecek inşa etme iradelerini ortaya koyacaktır.”*

5. Karar Konusunda İki Taraftan Gelen Tepkiler

Hiç kuşku yok ki, Komisyon tarafından belirli bir “gerçekçilik zeminine” oturtulmuş olsa da, burada ortaya konulan tablo Türkiye'yi tatmin etmekten uzaktı. Karar kamuoyunda çok büyük etki yaratmış olmasa da genel bir hayal kırıklığı yaratmıştı.³⁸³ Çayhan Komisyon raporunda özellikle siyasi eleştirilerin Avrupa Parlamentosu'nun genel tutumunu yansıttığına dikkat çekiyor ve bunun Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerde AP'nin ne kadar önemli hatta anahtar rolünde olduğunu bir göstergesi olduğunu kaydediyor.³⁸⁴

³⁸² Aynen şu ifade kullanılmıştır: Md.9:Türkiye ile bir Topluluk Üyesi Devlet arasındaki anlaşmazlığın olumsuz etkileri ve ayrıca, Avrupa Topluluğu Konseyi tarafından kısa bir süre önce tekrar endişe ifade edilmiş olan, Kıbrıs'taki durum dikkate alınmazsa Türkiye'nin katılmasının politik yönlerine ilişkin bir inceleme eksik olurdu. Burada söz konusu olan, Birleşmiş Milletler'in ilgili kararlarına uygun olarak, Kıbrıs'ın birliği, bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğüdür.

³⁸³ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s. 473-474.

³⁸⁴ Çayhan [1997] Türkiye-AB-Siyasal Partiler, s.329.

Aslında Türkiye’de kamuoyunu asıl kaygılandıran Berlin Duvarı’nın yıkılması ile dünyada ve özellikle de Avrupa’da değişen dengelerin Türkiye aleyhine bazı sonuçlarının olacağıydı. Bu kaygı çok da yersiz değildi. Komisyon Raporu bu konuda Türkiye’nin karşılaştığı ilk net olumsuzluktu, ancak özellikle 90’lı yıllarda bundan çok daha olumsuz raporlar ve değerlendirmeler Türkiye’yi bekliyordu.

Türkiye’deki tepkiler sınırlı kalmakla birlikte genel olarak bir iç siyasi polemik malzemesi olarak kullanıldı. Başvuruyu yaparken Başbakan olan Özal, “tahminimizden daha iyi” nitelemesi yapmış ve “böylece Türkiye’nin Avrupalılığı artık tescil edilmiştir” demiştir.³⁸⁵ İktidardaki politikacılar her ne kadar bu raporun “çok da olumsuz olmadığını” ve en azından Türkiye’nin Avrupalılığı ve Topluluğa katılma hakkı konusunda kuşku ortadan kaldırdığını iddia etseler de muhalefet hem başvurunun zamanlaması ve hem de çıkan rapor konusunda Hükümeti eleştirmiş ve kararı büyük bir hayal kırıklığı olarak ilan etmişti. Burada muhalefetin üzerinde durduğu konu Komisyon’un haksızlık yaptığı şeklinde değil, aslında iktidarın yanlış zamanlaması, yetersiz politikası ve hem ekonomik hem de siyasi kriterler bakımından Topluluk düzeyinin çok uzağında olunduğuna ilişkindir. Yani eleştiri Komisyon’a değil, Hükümete yönelmiştir. Oysa başvurunun yapıldığı 14 Nisan 1987’de muhalefetteki politikacılar da bu başvuruyu son derece önemli ve olumlu bulduklarını açıklamışlardı. Örneğin muhalefetteki DYP’nin bir milletvekili “Hükümet bu müracaatla 55 milyonluk Türkiye’nin onurunu zedelemiştir, itibarını zedelemiştir”³⁸⁶ demektedir. Dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ise yaptığı açıklamada kararın “onur kırıcı” olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiş ve Bakanlar Konseyi’nde yine de müzakereler konusunda bazı değişiklikler yapılabileceği ümidini ortaya koymuştur. Yılmaz, Komisyon’un görüşünde en rahatsız edici hususun, “*hem de Komisyonun hiç üstüne vazife olmadığı halde; yani teknik bir organ olarak bu konuda görüş belirtmek yetkisi olmadığı halde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ihtilaflara ve Kıbrıs sorununa atıf yapmış olmasıdır*” demiş ve Bakanlar Konseyi’nden beklentisini şu şekilde ortaya koymuştur:

*“Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi’nden beklediğimiz bir şey var: Bakanlar Konseyi, bize, haklı gördüğümüz, kendi iç nedenlerinden kaynaklanan tam üyelik müzakerelerinin başlangıç tarihini erteleme kararı –ki, sadece Türkiye için değil, şu anda mevcut ve müstakbel bütün adaylar için de geçerli olan erteleme kararı- konusunda açıklık getirmek durumundadır. Yani belki tarih bile zikretmeden, iç pazarın gerçekleşmesini müteakip, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlanacağına ilişkin bir prensip kararının, Bakanlar Konseyi’nde alınmasını bekliyoruz.”*³⁸⁷

Ancak Yılmaz’ın ve Türkiye’deki kamuoyunun beklentilerinin aksine Bakanlar Konseyi 5 Şubat 1990 tarihindeki toplantısında Komisyon Raporunun aynen benimsenmesine ve ilişkilerin Ortaklık Anlaşması çerçevesinde geliştirilmesine karar vermiştir. Bu karar rağmen Türkiye’nin AT konusundaki politikası ciddi bir farklılığa uğramamıştır.³⁸⁸ Türkiye’nin “AT ile mümkün olduğunca yoğun ve üyeliğe olanak sağlayabilecek mekanizmaların harekete geçirilmesi” politikası devam etmiştir. Kısa vadede Türkiye’nin

³⁸⁵ Çayhan [1997] Türkiye-AB-Siyasal Partiler, 335, 336; Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 20.12.1989 Cumhuriyet Gazetesi (İstanbul) : 20.12.1989.

³⁸⁶ TBMM Tutanak Dergisi D:18, Y:3, C:37, 22.12.1989, ss. 479-480. Çayhan [1997] Türkiye-AB-Siyasal Partiler, s. 499.

³⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi D:18, Y:3, C:37, 22.12.1989, ss. 511-514. Çayhan [1997] Türkiye-AB-Siyasal Partiler, s. 334-335.

³⁸⁸ Yeşilyurt [2000] Türki-EU, s.81.

abası Komisyon'un hazırladığı önlemler paketini Türkiye lehine etkileme yönünde olmuştur.³⁸⁹

³⁸⁹ rneğin Avrupa İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Ali Bozer 7 Mart 1990'da Komisyon'u ziyaret ederek Türkiye'nin taleplerini dile getirmiştir. (Bkz. Bulletin EG: 3-1990, : 1.2.25.) Bu arada Karma Parlamenter Komisyonu 22-23 Mart 1990'da ise Antalya'da (Bulletin EG: 3-1990, : 1.2.16), 11-13 Temmuz 1990'da ise Strazburg'da toplandı. (Bulletin EG: 7/8-1990, : 1.4.27) Aynı yıl nc kez toplanan KPK'nin İstanbul toplantısı ,ise 7-9 Kasım 1990'da yapıldı (Bulletin EG: 11-1990, : 1.4.21)

II. Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-AT/AB ilişkilerinde İlk Önemli Test: Gümrük Birliği Süreci

A. Soğuk Savaş Sonrasındaki İlişkilerin Platformu Olarak Gümrük Birliği

Ankara (Ortaklık) Anlaşması (1963) ve Katma Protokol (1972) Türkiye ile AET arasında bir Gümrük Birliği (GB) hedefi öngörmekte bu hedefe ulaşmanın esasları ile aşamalarını belirlemekteydi. Katma Protokole göre GB'nin en geç 1995'de tamamlanması gerekiyordu. Bu konuda 1964, özellikle de 1972 sonrasında, taraflar arasında çok ciddi ekonomik farklılıkların neden olduğu önemli aksaklıklara rağmen, küçümsenmeyecek bir yakınlaşma sağlandı. Prof.Yılmaz'ın Türk ekonomi tarihinde bir dönüm noktası³⁹⁰ olarak nitelediği 24. Ocak 1980 kararları ve sonrasında T.Özal Hükümetlerinin liberalleşme açılımları Türk ekonomisinin 80'li yıllarda çok önemli bir gelişme sağlamış, bu da AT ile rekabet etmeyi mümkün kılabilmış, bu dönemde Türkiye de başta gümrük indirimleri olmak üzere kendi yükümlülüklerini yerine getirme yolunda çok önemli aşama kaydetmişti.

Türkiye'nin 14 Nisan 1987'de Topluluğa tam üye olma yolunda yaptığı başvuruya Komisyon'un 18 Aralık 1989'da verdiği "Görüş Raporu" ("Avis"/"Stellungnahme")³⁹¹, GB'ne giden yolda önemli bir başlangıç olmuştur. Dikkat çekici bir biçimde siyasal olmaktan çok ekonomik gerekçelerin ön plana çıktığı Görüş Raporu'nda Türkiye'nin üye olma hakkının var olduğu ama, tam üyelik görüşmeleri için hem Türkiye'nin ve hem de Topluluğun henüz hazır olmadığı, şu aşamada ilişkilerin öncelikle GB'nin tamamlanmasına yönelik olarak geliştirilmesi tavsiyesinde bulunuyor ve *"Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi ve ülkenin siyasi ve ekonomik alanda modernleşme çabalarının mümkün olduğunca hızlı biçimde başarıyla tamamlanması, Topluluğun temel çıkarlarından ve görüşünü dile getiriyordu."*³⁹² Görüş Belgesi, bu amaç doğrultusunda önceliği "GB'nin tamamlanması" olan ve ayrıca "Mali işbirliğinin yeniden ele alınması ve geliştirilmesi", "sanayi ve teknik alanda işbirliğinin desteklenmesi" ve "siyasi ve kültürel bağların derinleştirilmesi"den³⁹³ oluşan dört ayaklı bir Önlemler Paketi öneriyordu. Komisyon, raporunu oldukça önemli bir cümle ile tamamlıyordu: *"Bu farklı önlemler ve bu bunların uygulaya geçirilmesindeki ruh, her iki tarafın da birlikte bir gelecek inşa etmeleri arzusunu ortaya koymaktadır."*³⁹⁴

AA'da tanımlanan, KP'de takvimi belirlenen ve Türkiye ile Topluluk ilişkilerinde "son dönem"i temsil eden GB, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun yapıldığı dönemde de AT tarafından bir alternatif gibi gündeme getirilmişti. GB'nin Türkiye'nin gündemine girmesinde 1988 Ekim'inde Türkiye'yi ziyaret eden dönemin Fransa Başbakanı Raymond Barre'nin Özal'a aktardığı görüşün önemli payı vardı. Barre *"Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna Topluluk bu aşamada olumlu yanıt veremez. Geçekçi olun ve anlaşmanın zaten içinde bulunan GB'ni işletin. GB'ni tamamlamış bir ülkeyi kimse dışarıda bırakamaz. Tam üyelik kaçınılmazlaşır. Üstelik GB'ni Yunanlılar da veto edemez. Çünkü anlaşmanın bir parçasıdır ve anlaşma da (KP) zaten tüm ülkelerin meclislerinden geçmiştir"* demişti. Ancak o dönemde Özal tam üyelik opsiyonunu daha öncelikli ele alıyor ve hatta, Nisan 1990'da yaptığı bir açıklamada *"GB'nin bizim için de avantajlar içerse de asıl olarak*

³⁹⁰ Bahri Yılmaz [1998] "Wirtschaftskrise in der Türkei. Mögliche Folgen der ausbleibenden Reformen", Internationale Politik, 1/1998, s.35.

³⁹¹ Die Stellungnahme der Kommission der Europaeischen Gemeinschaften (SEK (89) end. Brüssel, 18. Dezember 1989 ayrıca Görüş Raporu der Kommission zum Beitrittsantrag der Türkei - Bull. 12-1989, 2.2.37. Ayrıca: Karluk [1996] AB ve Türkiye, s.441 vd., Çalış [2006] Türkiye-AB ilişkileri, s.272 vd.

³⁹² Die Stellungnahme der Kommission, 18. Dezember 1989.

³⁹³ ibid., Md.-13.

³⁹⁴ ibid.

AB'nin lehine olur” diyordu.³⁹⁵ 1989’da açıklanan Komisyon görüşünden sonra ilişkilerde yaşanan boşluk, AT’yi ilişkileri GB ekseninde devam etmesi konusunda harekete geçirmişti. Tam üyelik başvurusuyla da bağlantılı biçimde AT Komisyonun, 12 Haziran 1990’de ve Türkiye ile ortaklık ilişkilerinin geliştirilmesi konusundaki önlemlerin bulunduğu “Ortaklığın Geliştirilmesi İçin Teklifler”³⁹⁶ başlıklı paket temel olarak GB hedefine yönelik önlemleri içermekteydi. Böylece 70’li ve 80’li yıllarda Ankara Anlaşması ve KP’de öngörülen ancak her iki tarafın da ciddiyetle yerine getirmedeği karşılıklı yükümlülüklerin yerine getirilmesi süreci başladı.

Aslında yeni dönemde Türkiye ile AT’nin GB konusundaki beklentileri biri birinden oldukça farklıydı. Yeni koşulların kendisi için AT/AB üyeliği yolunda yeni zorluklar getireceğinin farkına varan Türkiye için GB süreci AT ile ilişkilerin kesintiye uğramadan yoğun biçimde devamı için gerekliydi ve GB’ni gerçekleştirmiş bir Türkiye, AT’nin genişleme sürecinden dışlanamayacak, hatta avantajlı hale gelecekti. Türk ekonomisinin son 10 yılda ortaya koyduğu büyük performans ve ekonominin liberalleştirilmesi de GB’ni yeni pazarlara ulaşmak için cazip hale getirmişti. Avrupa’da yaşanan yeni gelişmeler çerçevesinde Türkiye’de özellikle 1991’de yapılan değerlendirmelerde, ilişkilerin rotası bu yöne çevrilmesi konusunda bir kanaat oluşmuştu.³⁹⁷ AT için ise GB, Yunanistan’ın da önemli etkisi ile Türkiye ile tıkanan ilişkilerin geliştirilmesi için ideal bir platformdu. Ama daha da önemlisi Türkiye’nin belirli bir süre için üyelik baskısı başka bir alana kanallene edilecekti. Soğuk Savaş Sonrası değişen dengeler ve öncelikler ile zaten az olan üyelik cazibesi neredeyse bütünüyle ortadan kalkan Türkiye’nin, Batı Avrupa’dan uzaklaşmadan, ama en az ekonomik ve siyasi maliyetle AT ile ilişkili olması, AT için son derece önemliydi.

9 Kasım 1992 tarihli Ortaklık Konseyi’nde her iki taraf arasında GB konusunda yaklaşım sağlanmıştır.³⁹⁸ GB’nin tamamlanması sürecinin son dönemi, Ortaklık Konseyi’nin 8-9 Kasım 1993’de yaptığı 34. toplantısında şekillendirilmiş, burada AB’yi Bakanlar Konseyi Başkanlığını yürüten M.Claes’in, Türkiye’yi ise Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in temsil ettiği görüşmelerde GB’nin 1995’e kadar tamamlanması kararı çıkmıştır.³⁹⁹ Tansu Çiller’in 1993’de Başbakan olmasının ardından GB Türkiye’de gündemin en önemli maddesi haline gelmiştir. Çiller “Türkiye’yi AB’ye ben sokacağım” diyor ve GB’ni bunun vazgeçilmez bir parçası olarak görüyordu. Ancak Çiller ve koalisyon partneri SHP’li Murat Karayalçın’ın GB konusunda “aşırı” hevesleri ve acemilikleri, GB’nin Türkiye’ye olması gerekenden daha fazla bir ekonomik ve siyasi maliyet yaratmasına neden oldu. Gümrükçü’nün de vurguladığı gibi Çiller’in “*ne pahasına olursa olsun GB*” şeklindeki politik tercihi, geri dönüşü olmayan bir biçimde Türkiye’yi GB konusunda bağlamıştı.⁴⁰⁰

³⁹⁵ Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s.478, ayrıca Milliyet Gazetesi (İstanbul): 18.04.1990.

³⁹⁶ “Vorschaege für die Intensivierung der Assoziation” Bkz.: Bulletin EG: 6-1990, 1.4.15.

³⁹⁷ Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s. 478.

³⁹⁸ Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) [2001] Turkey-EU Association Council Decision: 1964-2000, Ankara.

³⁹⁹ Bulletin EU, 10-1993, 1.3.27 ayrıca 1.3.1.3.71.

⁴⁰⁰ Gümrükçü, bu tarz bir politika sonucunda olası seçenekler için fazla bir hareket alanının kalmadığını, Türk hükümetinin artık ne pahasına olursa olsun “zafere” ulaşmak zorunluluğu ile karşı karşıya kaldığını, bunun da aslında Ankara (Ortaklık) Anlaşması ve KP ile sağlanan “ortaklar arasında eşitlik” ilişkisini ortadan kaldırarak, Türkiye aleyhine dengenin bozulduğunu ifade etmiştir. Böylece AB’nin stratejisi tutmuş, AB Türkiye’yi eşit bir ortak olarak tanımadan kendine bağlamayı başarmış ve böylece Türkiye pazarına girme amacına da ulaşmıştır. Bkz. Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB, s.134-135.

1. 1990-1995 arasında AT İçinde Değişim ve Gelişmelere Kısa Bakış

1990-1995 arası, AT için son derece önemliydi. Topluluğun artık 1990 öncesi gibi kalamayacağı, hem düşünsel hem de fiziksel anlamda değişime uğramak zorunda olduğu kısa zamanda ortaya çıktı. Bunun ilk önemli adımı da iki Almanya'nın birleşmesi oldu. 1989 sonunda AT, PHARE-Program'ını (Poland and Hungary Action for Restructuring of the Economy) başlattı.⁴⁰¹ Bu program başlangıçta Polonya ve Macaristan'ı içine alırken, ardından buna birleşmeye kadar Demokratik Almanya Cumhuriyeti de eklendi. Daha sonra ise bu neredeyse bütün ODAÜ'ni içine alacak şekilde genişletildi⁴⁰² ve 1990'da Komisyon'un bu konuda belirlediği bütçe 500 milyon Euro iken, 1992'de 1 milyar Euro'ya çıkarıldı.⁴⁰³ 28 Nisan 1990'da Dublin'de yapılan Özel Avrupa Konsey Toplantısında tarihi kararlar alındı. Bu zirvede hem iki Almanya'nın AB bünyesinde birleşmesine⁴⁰⁴ ve hem de Topluluğun Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinde ortak bir yaklaşım belirlenmesine karar verilmiştir.⁴⁰⁵ Böylece Topluluk, başlangıçta adı böyle konulmasa da ODAÜ ile entegrasyon konusunda ortak bir iradeyi ortaya koymuş ve kaçınılmaz bir genişleme sürecine girmişti. Bu sürecin sağlıklı gelişebilmesi için de Topluluk söz konusu ülkelerin uyum sorunlarını daha kolay aşabilmeleri için ekonomik ve siyasi destek programları devreye soktu. 1989'a kadar sürekli olarak dile getirilen "derinleşme" isteği, yerini "genişleyerek derinleşme"ye bırakmıştı. AT bir taraftan ODAÜ ülkelerine yönelik bir açılım içine girerken, öte taraftan da EFTA ile yakınlaşıyordu. 20 Haziran 1990'da AET ve EFTA arasında Avrupa Ekonomik Alanı'nın (EEA) kurulmasına dair başlayan müzakereler 2 Mayıs 1992'de de EEA'yı kuran anlaşmanın imzalanması ile tamamlanmıştı. Bu yeni dönem, belirsizliklere rağmen AT'nin cazibesinin de arttığı bir dönemdi. 4 Temmuz 1990'da "Kıbrıs Cumhuriyeti" adına Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, 16 Temmuz 1990'da ise Malta tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. 3 Ekim 1990'da iki Almanya resmen birleşti. Böylece AT soğuk savaş sonrasındaki ilk genişlemesini gerçekleştirmiş oluyordu. 14-15 Aralık 1990'deki Roma'da toplanan Avrupa Konseyi, Ekonomik ve Parasal Birlik ile Siyasi Birliğe ilişkin Hükümetler arası Konferanslar sürecini başlatmıştır.⁴⁰⁶ Dünyadaki yeni gelişmelerin bir göstergesi olarak 19 Haziran 1991'de Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı tarihinde ilk kez "Paris Şartı" ilkeleri doğrultusunda ve çok sayıda bağımsızlığını yeni ilan etmiş ülkelerin katılımı ile toplanmış, bu toplantıda Konferansın "Teşkilat"a dönüştürülmesi kararı da alınmıştır. Dünya, özellikle de Avrupa çok ciddi bir değişim içindeydi. Bu değişim AT'nin yapısını da doğrudan etkileyecekti. İsveç, Norveç, Avusturya ve Finlandiya AT'ye üyelik için başvuruda bulunmuşlardı. 16 Aralık 1991'de ise Topluluk, Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya ile Avrupa Anlaşmalarını imzalamıştır. Bu ülkeler ile imzalanan Avrupa Anlaşmaları, AB'nin genişleme stratejisinin bir başka önemli aşamasını oluşturmuştur. Topluluk, bu ülkeler için

⁴⁰¹ Bulletin EG 11-1989 : 2.2.21 ayrıca Bulletin EG: 12-1989 :1.1.14. 23 Aralık 1991 PHARE programına Arnavutluk, Estonya, Letonya ve Litvanya dahil edilmiştir.

⁴⁰² 17 Eylül 1990 PHARE programı Bulgaristan, Çekoslovakya, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Romanya ve Yugoslavya'yı içine alacak şekilde genişletilmiştir (Ancak 1991 yılında Yugoslavya'ya yapılan yardımlar askıya alınmıştır.)

⁴⁰³ Wolfgang Brückner / Roland Maier/ Andrea Przyklenk [1993] Der Europa Ploetz: Basiswissen über Europa von Heute, Verlag Ploetz, Freiburg-Würzburg, s.26.

⁴⁰⁴ Sondertagung des Europäischen Rates in Dublin – AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen- Bulletin EG 4-1990, I.5-6 ayrıca AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Dublin - Bulletin EG: 6-1990, I.12.

⁴⁰⁵ AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Dublin - Bulletin EG: 6-1990: I.20.

⁴⁰⁶ AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Rom - Bulletin EG:12-1990.

daha önceki üyelik prosedüründen farklı bir yol izleyerek “Ortak Üyelik” statüsü yaratmamıştır.⁴⁰⁷

2 Ağustos 1990’da ise Türkiye’yi çok yakından ilgilendiren bir gelişme oldu ve Irak Kuveyt’i işgal etti. 17 Ocak 1991’de Türkiye’deki ABD üssü İncirlik’ten kalkan ABD’ye ait savaş uçakları Irak’taki hedefleri vurdu. Bir ay kadar süren yoğun bombardımanın ardından Irak 26 Şubat 1991’de Kuveyt’ten çekilmeyi kabul etti. Bu olay, Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının şekillenmesinde ve Batı ile ilişkilerinde büyük rol oynayacaktı. 1991 yılında Türkiye’nin yeni dönemdeki dış politikasına ve ülkenin yeniden tanımlanacak olan jeostratejisine son derece önemli etkileri olacak sonuçları olan başka gelişmeler de yaşandı. Bu gelişmelerin başında Kafkasya ve Orta Asya’da Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarına kavuşmaları, Yugoslavya Federasyonu’nun dağılması ile birlikte Balkanlar’da yaşananlar gelmiştir.

1993 yılı hem 1 Ocak 1993’de Avrupa Tek Pazarı’nın tamamlanması ve hem de AT’yi AB yapan Maastricht Anlaşması’nın yürürlüğe girdiği yıl olması nedeniyle AB için gerçek anlamda “tarihi” bir yıl olmuştur. 9-10 Aralık 1991’de yapılan Maastricht Zirvesi’nde kabul edilen “Avrupa Birliği Anlaşması” (“Maastricht Anlaşması”) üye ülkelerde kabul edilmesinin ardından 1 Kasım 1993 tarihi itibari ile yürürlüğe girmiştir.⁴⁰⁸ Ancak bu arada başka önemli gelişmeler de yaşanmıştır. 21-22 Haziran 1993 Kopenhag Avrupa Konseyi, Komisyonu büyümeyi, rekabet gücünü ve istihdamı artırmak amacıyla uzun vadeli bir strateji hazırlamaya çağırarak, Avusturya, Finlandiya, İsveç ve Norveç’in katılımlarının 1995’e kadar tamamlanmasını öngörmüş, ve en önemlisi, AB’ye girmek isteyen aday ülkeler için temel kriterleri (“Kopenhag Kriterleri”) belirlemiş ve ODAÜ’lerin bu kriterleri sağladıkları zaman tam üye olabilecekleri kararlaştırılmıştı.⁴⁰⁹ 1 Kasım 1993’de ise yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile Topluluk “Avrupa Birliği”ne dönüşmüştü. 31 Mart 1994 Macaristan ODAÜ içinde ilk ülke olarak tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.⁴¹⁰ 1 Ocak 1995’de ise İsveç, Finlandiya ve Avusturya AB’ye yeni üye olarak katılmış ve üye ülke sayısı 15’e çıkmıştır.⁴¹¹ Bu arada siyasi birlik yolunda sembolik ve pratik anlamda önemli bir adım da 26 Mart 1995’de AB ülkeleri arasındaki Schengen Anlaşması’nın yürürlüğe girmemesi olmuştur.⁴¹²

⁴⁰⁷ 1 Şubat 1993’de Romanya ile 8 Mart 1993’de Bulgaristan ile, 12 Haziran 1995’de ise Estonya, Letonya ve Litvanya ile Avrupa Anlaşmalarını imzalamıştır.

⁴⁰⁸ Maastricht Anlaşması 7 Şubat 1992’de imzalanmıştır. Ancak 2 Haziran 1992’de Danimarka’da yapılan halkoylamasında Avrupa Birliği Anlaşması reddedilmiştir. Bunun üzerine 11-12 Aralık 1992’de yapılan Edinburgh Avrupa Konseyi, Danimarka için özel düzenlemeler yapmış, bunun ardından 18 Mayıs 1992’de Danimarkada yapılan ikinci referandumda anlaşma onaylanmıştır.

⁴⁰⁹ AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Kopenhagen - Bulletin EG:6-1993.

⁴¹⁰ Macaristan’ı 5 Nisan 1994’de Polonya, 22 Haziran 1995’de Romanya 27 Haziran 1995 Slovak Cumhuriyeti, 27 Ekim 1995’de Letonya, 27 Kasım 1995 Estonya ve 12 Aralık 1995’de Litvanya izleyerek tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.

⁴¹¹ İsveç, Norveç, Finlandiya ve Avusturya ile iki yıl içinde müzakereleri tamamlayan AB 25 Haziran 1994’deki Korfuz Zirvesi’nde bu ülkelerin 1 Ocak 1995’den itibaren AB’ye tam üye olmaları kararlaştırılmıştı. Ancak 28 Kasım 1994’de Norveç’te yapılan referandumda Norveç halkı üyeliği reddedince, 1 Ocak 1995’de üç ülke AB’ya katılmıştır. 20 Mayıs 1992’de EG’ye tam üyelik başvurusunda bulunan İsviçre’de yapılan referandum da red olarak çıkmış ve İsviçre daha önceden adaylıktan çekilmişti.

⁴¹² 28 Nisan 1995 Avusturya da bu anlaşmaya dahil olmuştur.

2. Türkiye-AT İlişkilerinde 1990-1995 Dönemi

Avrupa’da yaşanan ve artık Berlin Duvarı’nın yıkılışı ile daha da somutlaşan dönüşüm AT içinde yeni bir yapılanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. 28 Nisan 1990 tarihinde Dublin’de toplanan ve “Almanya Zirvesi” olarak tanımlanan olağanüstü AT Zirvesi’nde başta Almanya’nın birleşmesi konu ele alınmış, bunun yanı sıra ODAÜ’ne yönelik AT’nin açılım yapması, bunlara ekonomik ve siyasi destek verilmesi kararlaştırılmıştı.⁴¹³ Bu zirvenin bir başka özelliği de birleşen Almanya’nın Avrupa’da yarattığı yeni endişelerin AT’yi siyasal bir birlik haline dönüştürmek konusunda başta Fransızlar olmak üzere Avrupalıların daha hevesli hale getirmesiydi. Siyasal Birlik hedefi, İngiltere’nin bazı itirazlarına rağmen genel bir destek görmüştü. Bu arada Dublin’de yapılan hem bu olağanüstü zirvede hem de 25-26 Haziran 1990’da yapılan olağan zirvede Türkiye’yi doğrudan ve Kıbrıs bağlamında ilgilendiren kararlar da alınmıştı. Ancak burada Yunanistan’ın Almanya’nın birleşme konusundaki destek arayışını kendi lehine çevirerek, Türkiye’yi rahatsız edecek bir karar çıkarmayı başarmıştı. Konsey kararında BM Güvenlik Konseyi’nin 649/90 sayılı kararı çerçevesinde ve BM Genel Sekreteri’nin gözetiminde toplumlararası görüşmelere çağrı yapılıyordu. Ancak asıl önemlisi ilk kez bir Konsey kararında “*Kıbrıs sorunu Türkiye ile AT arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir*” cümlesi kullanılıyordu.⁴¹⁴ Böylece Komisyon’un 1989’daki Görüş Raporu’ndan⁴¹⁵ sonra, Kıbrıs konusunun Türkiye’nin AT üyeliği önünde bir “koşul” olacağının sinyali hem de bir AB Konseyi kararı olarak net bir biçimde verilmiş oluyordu. Zaten bu kararın hemen ardından 4 Temmuz 1990’da Kıbrıs Rum Yönetimi’nin tam üyelik başvurusunda bulunması sürpriz değildi.⁴¹⁶ Başta İngiltere olmak üzere birçok ülkenin Kıbrıs-RY (Rum Yönetimi)’nin engelleme çabaları sonuç vermedi. Böyle Yunanistan Kıbrıs sorununu AT’a taşıyarak sorunun tarafı haline getirme stratejisinde çok önemli bir aşama kaydetmiş oluyordu.⁴¹⁷

Bu dönemde Türkiye’yi çok yakından ilgilendiren ve ilişkilerin geleceğinin sinyallerini veren bir başka gelişme ise Topluluğa yapılan diğer başvurular ve Avusturya’nın tam üyelik talebine karşı Topluluğun verdiği karardı. 1990 yılı ikinci yarısı dönem başkanı sıfatı ile İtalya Dışişleri Bakanı Giovanni de Michelis, bir gazetecinin sorusuna verdiği cevapta, Avusturya’nın iki Almanya’nın birleşmesi sonrasında Topluluğa ilk kabul edilecek ülke olacağını açıklamıştı. Oysa bu aslında Komisyon’un 18 Aralık 1989’da verdiği Görüş Raporu ile çelişmekteydi. Zira Görüş Raporu’nda AT’nin içinde bulunduğu yeniden yapılanma ve derinleşme politikaları ile Yunanistan, İspanya ve Portekiz genişlemesinin AT için yarattığı ağır yükler dile getiriliyor ve “*olağanüstü koşullar dışında AT’nin hiçbir ülke ile 1993’e kadar tam üyelik görüşmesi yapmayacağı*” belirtiliyordu. Olağanüstülük, örneğin Almanya örneğinde yaşanmıştı, ama Türkiye’den çok sonra tam üyelik başvurusunda bulunan Avusturya için böyle bir dayanak bulmak zordu. Türkiye’nin bu konudaki tepkilerine İtalyan Dışişleri Bakanı’nın verdiği yanıt ilginçti: “*Türkiye gerekli*

⁴¹³ Sondertagung des Europäischen Rates in Dublin – AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen- Bulletin EG: 4-1990.

⁴¹⁴ AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Dublin - Bulletin EG:6-1990: I.42.

⁴¹⁵ Die Stellungnahme der Kommission, 18. Dezember 1989, Md.:9.

⁴¹⁶ Beitrittsantrag: Bulletin der EG: 7/8-1990, 1.4.24; Stellungnahme der Kommission: Bulletin EG: 6-1993, 1.3.6. Haziran 1994’deki Korfı ve Aralık 1994’deki Essen Zirvelerinde de Kıbrıs’ın üyelik yolu açılmıştır.

⁴¹⁷ Türkiye’de genellikle Aralık 1999’daki Helsinki kararları ile Kıbrıs’ın Türkiye’nin önüne bir koşul olarak konulduğu iddia edilir. Oysa Kıbrıs, görmemezlikten gelinemeyecek bir siyasi gerçeklik olarak çok daha önceden Türkiye için bir engel olarak tanımlanmıştır. 1989’daki Görüş Raporu ve Dublin kararları bunun en temel göstergelerindendir ve Türk yetkililerin “Kıbrıs ile Türkiye’nin üyeliği arasında bağlantı kurulmasına izin verilemez” yolundaki açıklamaları sadece söylemde kalmaya mahkumdur.

önlemleri almadığı takdirde sadece EFTA ülkeleri değil, başka birçok ODAÜ de (hatta Bulgaristan bile) Türkiye'nin önüne geçer!”⁴¹⁸

Türk politikacılar AT konusundaki “tıkanıklığın” farkındalardı. Bunun için bir taraftan GB ile yeni açılım düşünülürken, öte taraftan da bazı dolaylı “yakınlaştırmacı” dış politik açılımlara girişiliyordu. Bu çerçevede 17 Ekim 1991’de Türkiye EFTA üyesi ülkeler ile Serbest Ticaret Bölgesi (STB) oluşturan bir anlaşma imzaladı.⁴¹⁹ Bilindiği üzere EFTA’nın 1990 sonrasında AT ile rekabet yerine işbirliği ve hatta birliğe gitmesi önünde hiçbir engel kalmamış, hatta EFTA’nın bütün üyeleri AB’ye girmek için üyelik başvurusunda bulunmuşlardı.⁴²⁰ Türkiye EFTA ile entegrasyona giderek, EFTA-AT arasında gerçekleşecek bir birliğe de katılma hakkını elde etmek düşüncesi ile STB’yi çok önemsiyordu. Türkiye’nin bu beklentisi bir ölçüde gerçekleşti ve 2 Mayıs 1992’de AT ve EFTA ülkeleri arasında yapılan anlaşma ile dünyanın en büyük ve en fazla bütünleşmiş iktisadi bünyesi olan Avrupa Ekonomik Bölgesi (EEA) oluşturuldu ve böylece Türkiye de bu bölge içinde yer alarak EEA pazarına açılma olanağına kavuşurken, aynı zamanda siyasi bir “kazanım” da elde etmeye çalışmıştı.⁴²¹ Türkiye’nin Batı Avrupa Birliği’ne (BAB-WEU) üye olmak çabası da bu politikanın bir parçasıydı.

14 Aralık 1990’daki Roma Zirvesinde Körfez Krizinin de etkisi ile Topluluğun siyasal Birlik alanında gerçekleştireceği reformlar içinde ortak savunma ve dış politika konuları ön plana çıktı. Topluluk 1988 La Haye Deklarasyonu çerçevesinde BAB’ın yeniden canlandırılması görüşüne vardı. BAB’a sadece Topluluk üyeleri katılabilecekti. Türkiye ise Yunanistan’ın var olduğu Avrupa’daki bir savunma teşkilatında yer almamanın getirebileceği muhtemel olumsuzlukları dikkate alarak hemen üyelik talebinde bulunmuş, ancak buna cevap almamıştı. Türkiye ancak 1992 yılında Ortak Üye sıfatı ile BAB içinde kendine bir yer bulacaktı.

Ancak Türkiye’nin bu girişimleri, AT/AB’nin değişen önceliklerini değiştirme gücüne sahip değildi. 1990’lı yılların başında Avrupa’da yapılan hemen bütün yorumlar, Türkiye’nin geleceğin AB’sinde yer almasının çok da mümkün olamayacağı yönündeydi. Örneğin Financial Times’da Edward Mortimer, AT içindeki genel havayı yansıtan yazısında, Türkiye’nin Batı kuruluşlarında yer almasının Stalin’in tehditlerinin bir neticesi olduğunu ve Avrupa’nın savunma ihtiyaçlarından kaynaklanmış olduğuna işaret ediyor ve “Sovyet tehdidi kalktığına göre artık Türkiye’nin de kendi yerini bulması gerekir” diyordu.⁴²² Bu konuda Türkiye aleyhine esen rüzgarlar Türkiye’de de kaygılar yaratmış, ancak Körfez Krizi ile Türkiye yeniden AT’nin de gündemine girmişti. Ancak Körfez Krizi gibi Türkiye’nin Batı için önemini hatırlatan gelişmelere rağmen, Buzan ve Diez’in sözünü ettikleri “eski oyun”un (“old game”) dinamiklerinin birer birer ortadan kalktığını gözleniyordu.⁴²³ AT’nin öncelikleri ve ekonomik kaygıları, ekonomik ve siyasal sorunlar içindeki Türkiye ile ilişkilerde asimetrik bir ilişki yaratmış ve beklentiler hiç olmadığı

⁴¹⁸ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 27.07.1990, Milliyet Gazetesi (İstanbul): 28.07.1990.

⁴¹⁹ Türkiye’nin EFTA ülkeleriyle imzaladığı serbest ticaret alanı anlaşmaları 1 Nisan 1993 yürürlüğe girmiştir.

⁴²⁰ 4 Ocak 1960’da İsveç’in Başkenti Stockholm’de imzalanan ve 3 Mayıs 1960’da yürürlüğe giren EFTA’nın (Avrupa Serbest Mübadele Birliği) kurucu üyeleri İngiltere, Avusturya, Danimarka, Norveç, İsveç, Portekiz ve İsviçre’dir. Birlik ile EG arasında 1972-73’de yapılan görüşmelerin ardından sanayi mallarına yönelik Avrupa Ekonomik Alanı oluşturulmuştur. Soğuk savaşın sona ermesi sonrasında aniden hızlanan çalışmalar neticesinde 22 Ekim 1991’de iki taraf arasında çok daha kapsamlı bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma 1994’de yürürlüğe girmiştir.

⁴²¹ Müftüler-Baç [2001] Türkiye ve AB, s.47.

⁴²² Financial Times, 3 Nisan 1990. Benzer görüşler Independent gazetesinden Peter Jenkins ve International Herald Tribune’den Daniel Pipe’in yazılarında da yer aldı.

⁴²³ Barry Buzan / Thomas Diez [1999] “The European Union and Turkey“, Survival, vol. 41, no. 1, Spring 1999, s.42.

kadar farklılaşmıştı.⁴²⁴ L.Kühnhardt'ın "laik ve kendiliğinden pro Avrupalı olmayı tercih etmiş Türkiye bile AB üyesi olmak konusunda reel bir şansa sahip olamadı" görüşü, Avrupa kamuoyunda genel kabul gören bir görüştü.⁴²⁵

İşte bütün bu gelişmeler Türkiye'nin yıllardır tam üyelik yerine bir alternatif olarak görüp reddettiği GB konusunda AT tarafından gelen teklifleri yeniden gündemine almasına ve GB'ni, topluluğa üye olmanın bir aracı olarak gören stratejiye yönelmesinde etkili olmuştu.⁴²⁶ Dışişleri Bakanı Ali Bozer'in Mart (1990) ayında Brüksel'e yaptığı ziyarette de Türkiye'nin bazı koşullarla artık GB'ye olumlu baktığı ortaya konulmuştu. 70'li, 80'li yıllardaki politikadan radikal bir ayrılığı gösteren bu değişikliği Türk İşadamlarına aktaran Özal, Türkiye'nin hedefinin Komisyon'un hazırladığı yeni işbirliği paketinin içini Türkiye lehine doldurmak ve 1995'de GB'ni tamamlamak olduğunu söylüyor ve "Bu GB'den hiç korkmayın!"⁴²⁷ diyordu.

3. Avrupa Topluluğu'ndan Gelen Teklif: "Önlemler Paketi"

AT Komisyonu'nun Türkiye'nin üyelik başvurusuna verdiği cevapta, üyeliğin her iki tarafın da hazırlıksız olduğu bu dönemde söz konusu olamayacağı belirtiliyor ve ilişkilerin geliştirilmesi için yeni tedbirler alınması isteniyordu. İşte bu amaç doğrultusunda Komisyon üyesi Abel Matutes tarafından hazırlanan ve Türkiye ile ortaklık ilişkilerinin temel olarak GB hedef alınarak geliştirilmesini öngören Önlemler Paketi (Massnahmenpaket: "Vorschaele für die Intensivierung der Assoziation") 12 Haziran 1990'da Bakanlar Konseyi'ne sunulmak üzere Daimi Temsilciler Komitesi'ne (COREPER) sunmuştur.⁴²⁸ Pakette yer alan Komisyon'un önerilerinde⁴²⁹, AA ve KP'de öngörüldüğü şekilde tarafların biri birlerine yönelik uyguladıkları gümrük ve benzeri engellerin kaldırılması, gerekli yasal düzenlemelerin yapılarak Topluluk ile Türkiye arasında GB'nin gerçekleştirilmesi; Türk tarım ürünlerine yönelik engellerin azaltılarak AT pazarında daha büyük bir pay verilmesi; sanayi ve teknik alanlarda ortak çalışmaların artırılması; GB'nden olumsuz etkilenmesi beklenen sektörler destek verilmesi; 1981'den bu yana kullanılamayan Mali Protokollerin yeniden devreye sokulması ve bu anlamda 4. Mali Protokol'de kararlaştırılan ancak serbest bırakılmayan büyük bölümü kredi olan 600 milyon ECU'lük yardımın verilmesi; siyasi ve kültürel ilişkilerin yoğunlaştırılması ve bu anlamda kurumsal mekanizmaların devreye sokulması önerileri yer almıştır. Bu pakette tam üyelik konusuna hiç değinilmediği gibi, Türkiye-AT/AB ilişkilerinde 1990'lı yıllarda çok sıkça görülecek olan belirsiz ve aşırı diplomatik ifadeler kullanılarak Topluluğu Türkiye karşısında yükümlülük altına sokmayacak, bolca iyi niyet mesajlarının yer aldığı bir üslup kullanılmış, ve "Topluluk ve Türkiye ilişkileri ne şekil alırsa alsın, ekonomik, politik ve kültürel yakınlaşma her iki tarafın da çıkarıdır" benzeri cümlelere sıkça yer verilmişti. Komisyon bu raporunda AT'nin kapsamlı bir işbirliği programının geliştirilemediği "tek Akdeniz ülkesinin Türkiye" olduğunu, bunun da özellikle IV. Mali Protokol'ün uygulanamamasından kaynaklandığını da vurguluyordu.⁴³⁰ 1980 sonrasında Yunanistan'ın bloke etmesi ile gerçekleştirilemeyen Toplam 600 milyon ECU tutarındaki IV. Mali Protokol, 225 milyonu Avrupa Yatırım Bankası kaynaklarından, 325 milyonluk kısmı özel

⁴²⁴ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve Avrupa Topluluğu, s.203-205.

⁴²⁵ Ludger Kühnhardt [1996c] Von der ewigen Suche nach Frieden, Immanuel Kants Vision und Europas Wirklichkeit, Bouvier Verlag, Bonn, s.273.

⁴²⁶ Yeşilyurt [2000] Die Türkei und AB, s.126.

⁴²⁷ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve EG, s.207.

⁴²⁸ Bulletin der EG: 6-1990:1.4.15.

⁴²⁹ Bu konuda Müftüler-Baç [2001] Türkiye ve AB, s.47; Canan Balkır/ A.M.Williams [1993] (Ed.), Turkey and Europa, Pinter Pub., London, s.127 vd.; Yeşilyurt [2000] Die Türkei und AB, s.78-83.

⁴³⁰ Ayrıca Bkz. Bulletin der EG 6-1990, 1.4.15.

koşullarla kredi ve 50 milyonluk kısmı ise hibe olarak verilecekti. 26 Ocak 1989'da yeniden parafe edilen bu protokol, Mattutes'in söz konusu Önlemler Paketinden sonra da yine Yunanistan'ın engellemesi ile kullanılamamıştır.

Komisyonun raporu, son dönemde ancak GB aracılığı ile AT içinde yer alabileceği düşüncesi içinde olan Hükümette ihtiyatlı bir iyimserlik yaratsa da; iki önemli kaygı da yaratmıştı. Bunlardan ilki, raporun en önemli unsuru olan GB'nin üyelik yerine bir alternatif gibi sunulmasıydı. Bu konudaki kaygı bizzat Hükümet içinden de dile getiriliyordu. Örneğin Devlet Bakanı Kamran İnan „*Bunu açıkça ifade edeyim ki biz bu (paket) konuda müstağniyiz. Bu paketin üzerine fazla hevesle atılmak niyetinde değiliz. Bu paket Türkiye'nin tam üyeliğinin bir alternatifi hiçbir zaman olamaz ve paket içindeki bilhassa 600 milyonluk 4. Mali Protokol, Türkiye'nin 1980 öncesi ekonomik yapısı ve bedel ölçülerine göre hazırlanmıştır, bugünkü Türkiye buna sığmaz!*“ diyor, sadece amacı değil, paketin büyüklüğünü de eleştiriyordu. Ancak Önlemler Paketi'nin asıl tartışma yaratan konusu, öngörülen GB'nin üyelik öncesinde gerçekleşmesinden kaynaklanacak sorunlardı. Dönemin DYP ve Ana Muhalefet lideri olan S.Demirel buna “*tam üye olmadan GB'ne girmek büyük taviz olur*” sözleriyle itiraz ediyordu.⁴³¹ Bu konudaki itirazlar sadece siyasiler değil, Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı gibi devlet kurumlarınca ve hatta AB ile ekonomik entegrasyona çok büyük önem veren Türkiye'deki büyük sanayiinin temsilcilerince de eleştiriliyordu. Örneğin İKV Başkanı Jac Kahmi, “*Topluluk kaynaklarından yararlanmadan GB'ye gitmek yersiz bir fedakarlıktır*” diyor, bu “tuzak” konusunda siyasileri ve bürokratları uyarıyordu. Yine aynı kurumdan Sedat Aloğlu da, AT'ın bu yaklaşımına karşı Türkiye'nin ortaya koyduğu tavrı “*kör aşık*” tavrı olarak niteliyor ve bundan bir an önce kurtulmak gerektiğini söylüyordu.⁴³² Benzer bir tepki de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nden (TOBB) geliyordu.⁴³³ Matutes Raporu ile önerildiği şekliyle, yani üyelikten öncesinde GB, Türkiye'de neredeyse bütün kesimlerden eleştiri almıştı.

4. Körfez Krizi: 1990-1991

1990'ların başında “bloksuzlaşan” yeni dünya yeniden şekillenirken, Türkiye'nin geleceğini çok yakından ilgilendiren dış politik gelişme Türkiye'nin Güneyinde yaşanıyordu. Irak 2 Ağustos'ta Kuveyt'i işgal etmiş, 6 Ağustos'ta ise BM Güvenlik Konseyi Irak'ı derhal geri çekilmeye çağırıp, ambargo uygulaması kararı almıştı. Bir anda Türkiye'nin yeni dönemde Batı için taşıdığı jeostratejik önemi anlamak bakımından ilginç bir “test” niteliğine bürünen I.Körfez Krizinde Türkiye Cumhurbaşkanı Özal'ın kişisel tavrının da etkisi ile öncü bir rol oynamaya karar verdi. Türkiye, Soğuk Savaş Sonrasında da Batı ile dayanışmasında bir değişim olmadığını ve hatta Batı için daha önemli roller oynayabileceğini açıkça gösteriyor ve BM'in ambargo kararın hemen birkaç saat sonrasında Irak petrolünün Akdeniz'e akışını sağlayan ve bu anlamda Irak için hayati önemde olan iki petrol boru hattını kapatıyordu. Boru hatları sadece Irak ekonomisi değil, Türk ekonomisi için de çok önemliydi, ama Cumhurbaşkanı Özal ABD'nin bu konudaki kararlılığını farketmiş, ABD'nin baskısını beklemeden bunu Türkiye için bir kazanıma dönüştürmeye karar vermişti. Cumhurbaşkanı Özal için, Körfez Krizi yeni dünya düzeninde

⁴³¹ TBMM Tutanak Dergisi, D:18, Y:4, C :50, 30.10.1990. Ayrıca : Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve EG, s. 213-214; ayrıca Çayhan [1997] Dünden Bugüne Türkiye AB İlişkileri, s.338-349.

⁴³² Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve EG, s.225.

⁴³³ Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı [1990] “Türkiye ile topluluk Arasındaki İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Komisyon Önerileri Hakkında Değerlendirme”, EG Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 26 Haziran 1990.

Türkiye'ye avantajlı bir konum sağlamanın çok önemli bir fırsattı.⁴³⁴ Bu konuda bütün gelişmeleri Hükümeti de bir tarafa iterek kendisi kontrol eden ve ABD ile çok yakın temasta olan Özal, Türkiye'nin kriz ile birlikte artan politik ve stratejik önemini sürekli gündemde tutmaya ve bunu hem komşular, hem ABD hem de AT ile ilişkilerde önemli bir kaldıraç olarak kullanmaya çalışmıştı.⁴³⁵ Bu konuda nisbi başarılar da elde edildi. Türkiye'nin Batı Güvenliği için ortaya çıkan istikrarsızlık başta olmak üzere yeni tehditler karşısında oynayabileceği büyük rol Körfez Krizi ile ortaya çıkmıştı. Türkiye'nin dünyadaki yeni güç dağılımında ABD yanında tereddütsüz duruşu, Avrupa bakımından başka önemli projeksiyonları da etkilemişti. Daha da önemlisi ABD 1990 sonrasında Türkiye'nin Avrupa'ya ve özellikle de AB'ye yakınlaştırılmasında inisiyatif üstlenmeye başlamıştı. Örneğin ABD Dışişleri Bakanı Baker Ekim 1990'da Türkiye için AT'de görüşmeler yapmıştı. Bu ilişki biçimi 1990'larda çok sıkça yaşanacaktı. Tecrübeli politikacı Kamran İnan'a göre bu durum, "Batı'nın Türkiye'ye yönelik "kapanmakta olan gözleri"nin bu krizle "yeniden ve çok büyük şekilde" açılmış olması"ydı.⁴³⁶ Batı dünyasının Türkiye'ye karşı haksızlıklar yaptığı, oysa Batının bu ülkeye daha anlayışla yaklaşmasının Ortadoğu'nun daha modernleşmesinde de etkisi olacağına yönelik The Wall Street Journal'deki "Unutulmuş Müttefik" (The Forgotten Ally) başlıklı başyazı,⁴³⁷ özellikle Amerikan medyasında ortaya çıkan havanın çarpıcı bir örneği idi.

Bu dönemin bir başka özelliği de, Özal'ın belirlemeye çalıştığı Türkiye'nin yeni dış politik politikasında, dini-tarihi kimliğin de bir faktör haline gelmesiydi. Bu durum Laik Cumhuriyet'in dış politik anlayışından da önemli bir kopma anlamına geliyordu.⁴³⁸ Özal, daha S.Huntington'un dünyada büyük yankı uyandıran çalışması ortaya çıkmadan, Bosna'da savaş yaşanmadan, büyük bir öngörü ile yeni dönemde ortaya çıkan ve çıkacak olan dinsel karşıtlık ve ya da kültürel çatışmalara dikkat çekiyor ve Türkiye'nin AT'ye üyeliğini bu bağlamda sadece Türkiye için değil, asıl AT için bir zorunluluk olduğu tezini işliyordu. Özal ..."*Körfez bunalımından sonra ise Müslüman bir ülke olmamız, AT üyeliğimizin önemini artırıyor. İki farklı dünya arasında bir köprüyüz. Bu köprüyü keserseniz, iki farklı dünya hasım haline gelebilir*"⁴³⁹ diyordu. Ancak Körfez Krizi'nin Türkiye için yarattığı avantajlar kadar, çok yüksek mali ve siyasi bedeli de olacaktı. Özellikle Irak'ın Kuzeyinde yaşanan otorite boşluğu, Çekiç Güç'ün o bölgede konuşlanması, PKK'nın Kuzey Irak'a yerleşmesi ve bölgedeki diğer Kürt gruplarının çabaları, Irak'la yapılan ticaretin kesilmesi, Türkiye'nin gündemini 2000'li yıllara kadar meşgul edecekti.⁴⁴⁰

Türkiye'nin 1989-1990'da belirsizleşen, hatta bazı çevrelerce azaldığı iddia edilen jeostratejik öneminin Körfez, Kafkaslar, Orta Asya ve Balkanlar'daki gelişmelerle birden bire Batı Avrupa için yeniden değer kazanması, 1986 yılından bu yana toplanamayan Ortaklık Konseyi'nin 30 Eylül 1991'de toplanması gibi bazı gelişmeler dışında AT ile olan

⁴³⁴ Hulki Cevizoğlu [1992] Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi, Belgesel, Form Yayınları.

⁴³⁵ Mehmet Barlas [1994] Turgut Özal'ın Anıları, Sabah Kitapları, İstanbul.

⁴³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, D:18, Y:4, C:50, 30.10.1990, s.317-320.

⁴³⁷ The Wall Street Journal: 13.08.1990, ("The Forgotten Ally").

⁴³⁸ Morton, I. Abromowitz [1993] "Dateline Ankara: Turkey After Özal", Foreign Policy, 91, Summer 93, pp.164-181; Hüseyin Bağcı [1996a] "Bir Devlet Adami Olarak Turgut Özal ve Dis Politika", in Devlet ve Siyaset Adami Turgut Özal, in: İhsan Sezal (Der.), 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı, İstanbul, s.20-27; Ramazan Gözen [1996] "Turgut Özal and Turkish Foreign Policy. Style and Vision", Foreign Policy (Ankara), 20 (1996) 3-4, s.69-101.

⁴³⁹ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve EG, s. 218.

⁴⁴⁰ Sabri Sayarı [1992] "Turkey: The Changing European Security Environment and the Gulf Crisis", Middle East Journal, Vol 46, No 1, Winter 1992, pp. 9-21.

ilişkilere çok da olumlu yansımadı.⁴⁴¹ Hatta Körfez Krizinde Almanya ile sıkıntılı bir dönem yaşanmış, Yunanistan ise Türkiye'ye karşı blokaj uygulamasını daha da artırarak devam ettirmiştir. Örneğin Türkiye'ye taahhüt edilen 4.Mali Protokol çerçevesindeki yardımın verilmesi konusu Bakanlar Konseyi'nin 22 Ekim 1990 tarihli toplantısında ele alınmış, ancak Yunanistan tek başına burada da yardımı engellemeyi başarmıştı. Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, bu konudaki bir soruyu cevaplandırırken, olayın tuhaf" olduğunu, belirttikten sonra "... AT içinde 320 milyon kişinin, 312 milyonun bir şeyi, kalan 8 milyonun başka bir şeyde diretmesidir. Bunun izahı yoktur!" diyordu.⁴⁴² Yunanistan bunun hemen ardından Aralık ayında AT'nin "Yeni Akdeniz Politikası Paketi"nde Türkiye'ye yapılabilecek yardımları da "Türkiye'nin tek başına kullanamaması" şartına bağlayarak engellemeyi başarmıştı.⁴⁴³ Yunanistan'ın Türkiye karşıtı ısrarlı mali yardımları engelleme politikası, Körfez Savaşı nedeniyle zarar uğrayan ön saf ülkeler Mısır, Ürdün ve Türkiye'ye AT tarafından yapılacak olan 500 milyon ECU'luk yardım konusunda da oldu. Yunanistan'ın çabası ile hem paylaşımda en küçük pay Türkiye'ye verildi, hem de diğer iki ülkeye yardımlar hibe olarak verilirken, Türkiye'ye kredi olarak verilmesine karar verildi.⁴⁴⁴

Bu dönemde Türkiye'yi AT bağlamında en çok rahatsız eden gelişmeler ise yine Kıbrıs konusunda yaşandı. 4 Temmuz 1990'da tam üyelik başvurusunda buluna Kıbrıs Rum Yönetiminin bu talebinin Komisyona havale edilmesinin engellenmesi için Türkiye'nin yoğun diplomatik çabaları sonuç vermedi. Türkiye'nin bu konuda ileri sürdüğü temel tez, 1960 Kıbrıs Garanti Anlaşması'nın (ki bunu adadaki iki toplumun yanı sıra garantör olarak İngiltere, Türkiye ve Yunanistan imzalamıştır) 1. maddesinin 2. fıkrasında yer alan hükümdü. Burada "*Kıbrıs Cumhuriyeti, herhangi bir devlet ile tamamen veya kısmen herhangi bir siyasi veya iktisadi birliğe katılmamayı taahhüt eder*" deniliyordu.⁴⁴⁵ Aslında Kıbrıs Rum Yönetimi'nin başvurusu sadece Türkiye'de değil, AT, ABD ve hatta BM'de de kaygılar yaratmıştı. Ancak AT Konseyi 12 Eylül 1990 tarihli toplantısında Kıbrıs'ın tam üyelik başvurusunu Komisyona havale etme kararı verdi. Kararda GB'nin gerçekleştirilmesi halinde, bunun "ada nüfusunun tamamının" yararlanmasına açılacağı belirtiliyor, böylece dolaylı olarak adadaki iki toplumlu yapı da tanınmış oluyordu.⁴⁴⁶

Bu arada Türkiye'de çok önemli iç siyasi gelişmeler yaşanıyordu. Özal'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından ANAP içinde yapılan liderlik mücadelesini Mesut Yılmaz kazanmış ve Başbakan olmuştu. muhalefetin baskısına dayanamayarak erken genel seçimlere gitme kararı alması üzerine 20 Ekim 1991'de yapılan seçimlerde ANAP 1983'den beri sürdüğü iktidarı kaybetmiş, seçimlerden Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi birinci parti olarak çıkmıştı.⁴⁴⁷ Bu seçimin bir özelliği de Türkiye'deki solu birleştirmesi için bulunan M.Kemal'in silah arkadaşı ve eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün oğlu olan Fizik Profesörü Erdal İnönü'nün Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SODEP) Genel Başkanı olduğu partinin ANAP'ın ardından üçüncü parti olmasıydı. SODEP bu seçimlerde PKK'ya yakınlığı ile bilinen Halkın Emek Partisi (HEP) ile seçim

⁴⁴¹ Yine burada alınan kararla Ortaklık Komitesi toplanabilmiş ve burada mevcut ticari sorunlara teknik seviyede çözümler aranmıştır. Bulletin der EG: 9-1991, 1.3.31.

⁴⁴² Milliyet Gazetesi (İstanbul): 25.10.1990.

⁴⁴³ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 20.12.1990.

⁴⁴⁴ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AT, s. 222.

⁴⁴⁵ Füsün Arsava [1997] Der Zypernkonflikt. Eine völkerrechtliche Bewertung, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik, Hamburg.

⁴⁴⁶ Çiğdem Akkaya [1998] Der Zypernkonflikt und der Beitritt von Zypern in die Europäische Union., Zentrum für Türkeistudien, Essen.

⁴⁴⁷ TBMM'deki 450 sandalyenin partilere dağılımı şöyle olmuştur: DYP 178, ANAP 115, SHP 88, RP 62, DSP 7.

ittifakı yapmıştı. Bu yolla aralarında Leyla Zana'nın da bulunduğu HEP'liler SODEP listelerinden seçilerek TBMM'ye girdiler. İnönü bunu seçimde partisi için güç kazanmak kadar, bölücü terörün ülkeyi sarstığı bu dönemde Kürt sorununa yeni bir açılım kazandırmak için yaptığını açıklıyordu.⁴⁴⁸ Ancak kamuoyunda “PKK'nın siyasi kanadı” olarak nitelenen bu milletvekillerinin TBMM'deki ilk günleri Türkiye'de görülmemiş bir skandala neden oldu. Bu milletvekilleri 6 Kasım 1991'de TBMM'de yapılan yemin töreninde Kürtçe yemin etmek istemiş ve yakalarında PKK'nın sembolü olarak kabul edilen renkleri (sarı-kırmızı-yeşil) taşıyan mendil, kravat ve şallar ile kürsüye çıkmışlar, ancak hem terörden bezmiş halkın hem de TBMM'deki diğer milletvekillerinin büyük tepkisini almışlardı. Daha da önemlisi, Demirel ve İnönü'nün Kürt sorunu konusundaki siyasi açılım planlarını zorlaştırmışlardı. Böylece gerçek bir toplumsal ve siyasal uzlaşısı ile Kürt sorununa çözüm bulunabilmesi olanağı, bizzat Kürt milletvekillerinin bu tavırları ile ağır bir darbe almıştı.

DYP Lideri Demirel, koalisyon Hükümetini E.İnönü'nün SODEP'i ile kurdu ve 30 Kasım 1991'de Meclis'ten güvenoyu alan bu hükümet Türkiye'de yeni bir reform programını başlattı. Programının en önemli kısmı, ülkedeki terörün sona erdirilmesi ve eş zamanlı bir biçimde soruna yeni bir siyasal yaklaşım geliştirmektir. Demirel'in güvenoyu almasından bir hafta sonra 7 Aralık 1991'de Diyarbakır'da yaptığı açıklama ise, Türkiye'deki Kürt politikasında Özal'ın bir süreden beridir dile getirdiği ama büyük dirençle karşılaştığı görüşlerine yeni Hükümetin desteği olarak yorumlanmıştı. Başbakan Demirel, çok büyük yankı uyandıran açıklamasında *“Kürt kimliğine karşı çıkılamaz. Kürt realitesini artık tanımalıyız. Kürt realitesini tanımak, Türkiye'nin birliğine mani değil. Zaten bin yıldır bu topraklarda birlik içinde yaşıyordun. Bu ülkede Kürt asıllıym diyenlerin başka bir ülkedeki Kürtlere yakınlığına sen de sempati duymalısın. Demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün gereğini yerine getirmesek, bu topraklarda çok büyük ıstırapların içine düşeriz”* diyordu.⁴⁴⁹ Bu siyasal açılıma rağmen, aynı dönemde ayrılıkçı terörün şiddetini artırarak devam etmesi, reform sürecinde önemli kırılmalara yol açıyordu. TBMM'nin açılışında yaşananlar, Toplumda uzlaşısı ortamını zorlaştırmış, soruna “terör” ve PKK'dan bağımsız bir yaklaşım geliştirilmesine büyük ölçüde engel olmuştu.

Türkiye'nin Ortadoğu, Kafkaslar, Orta Asya ve Balkanlar'daki gelişmelerin ardından kazandığı yeni jeopolitik önem ve yeni dış politik açılımın AT'yi de etkilediği ve Türkiye konusunda yeni bir yaklaşım geliştirildiği 26-27 Haziran 1992 tarihinde Lizbon'da yapılan zirvede net bir biçimde ortaya çıkmıştı. Bu zirvede, Türkiye'nin Batı Avrupa için oynadığı roldeki artışa dikkat çekildikten sonra, Türkiye ile ilişkilerin yoğunlaştırılması ve siyasi diyalogun 1964 yılında imzalanmış olan Anlaşmanın da öngördüğü gibi en üst düzeyde gerçekleştirilmesi gereği dile getirilmiştir.⁴⁵⁰ Ancak burada Türkiye'nin üyeliğine hiç değinilmiyor, sadece Türkiye'nin geleceğin Avrupa Mimarisi içine yerleştirilmesinden söz ediliyordu. 20 Kasım 1992'de Türkiye AB ile bağlarını güçlendirecek yeni bir adım daha atarak Batı Avrupa Birliği'ne (BAB-WEU) ortak üye olarak katıldı. Maastricht Anlaşması ve 1989-1990'da yaşanan büyük değişimlerin ardından Topluğun Dış ve Savunma Politikaları için yeniden canlandırdığı BAB'a ortak üye olarak katılmak, Türkiye için geleceğin Avrupa'sında yer almak bakımından stratejik bir kazanım çabasıydı.

Türkiye'de yaşanan iç siyasi istikrarsızlık Özal'ın ani ölümü sonrasında daha da yoğunlaşmıştır. Özal'ın yerine 15 Mayıs 1993'de Demirel Cumhurbaşkanı seçilince, DYP Genel Başkanlığı ve Başbakanlık için yaşanan mücadeleyi, Hükümetin Ekonomi Bakanı

⁴⁴⁸ Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 18.10.1991.

⁴⁴⁹ Cemal [2003] Kürtler, s.53; ayrıca Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 08.12.1991.

⁴⁵⁰ Bulletin der EG: 6-1992, I.1.

olan Prof.Tansu Çiller kazandı. Çiller de SHP ile koalisyon hükümeti kurdu ancak⁴⁵¹ Çiller'in politik tarzı ve tecrübesizliği önce kendisini “keşfeden” Cumhurbaşkanı Demirel ile ilişkilerinin bozulmasına neden olmuş, ardından da ANAP lideri Mesut Yılmaz ile yıllar süren ve Türkiye’ye çok zaman ve enerji kaybettiren bir çatışma yaşanmıştır. Bu iki merkez sağ parti lideri arasındaki sorun siyasal mücadele alanından çıkıp yolsuzluklarla da bağlantılı karşılıklı suçlamalara yönelince, dünyanın yeniden şekillendiği bir dönemde Türkiye’nin çok kıymetli zaman kaybına neden olmuştur. Bu çekişmeler, Türkiye’deki siyasal coğrafyayı da etkilemiş ve radikal (daha doğru bir ifade ile “merkeze uzak”) partilerde önemli bir oy patlaması yaşanmıştır. Türkiye’de gerek PKK ile mücadele, gerek ülkedeki siyasal ve ekonomik reformlarda yaşanan tikanlıklar ve gerekse de siyaset dışı unsurların daha etkili bir hale gelmesinde (28 Şubat 1997 MGK Toplantısı bu açıdan son derece önemlidir) bu dönemdeki siyasal elitin rolü büyüktür. 1990’ların başında Özal ve Demirel’in ortaya koyduğu Kürt sorunu ile terörü biri birinden ayıran çözüm arayışları da 1993 sonrasında büyük ölçüde gündemden kalkmıştı. Çiller’in Başbakanlığı döneminde sorun daha çok bir terör olayına indirgenmiş ve bunun çözümü için de güvenlik güçlerine, hem siyasi hem de mali anlamda “açık çek” verilmişti.⁴⁵² Sadece siyasal değil, ekonomik alanda da 1990’lı yıllar büyük “hataların” yapıldığı yıllar olmuştu. Türkiye’de dış borçların 1993 sonrasında çığ gibi büyümesi, sosyal güvenlik kurumlarının çökmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir.

B. Gümrük Birliği’nde “Politik” Süreç

1. 21-22 Haziran 1993 Kopenhag Zirvesi ve Kopenhag Kriterleri

AT/AB tarihinin en önemli aşamalarından birisi 21-22 Haziran 1993 tarihinde Kopenhag’da yapılan zirvede alınan kararlar olmuştur.⁴⁵³ Bu zirvede Avrupa Konseyi ekonomik ve siyasi koşulları yerine getirmeleri halinde ortaklık statüsünde bulunan ODAÜ’lerin AB üyeliğine kabul edilmeleri kararını alarak “Avrupa’nın barışçıl biçimde birleştirilmesi” projesinin en önemli adımını atmıştır. AT sadece genişlemeye yeşil ışık yakmamış, aynı zamanda “Birliğe üye olmak, ancak ortak üye olan ülkenin tam üyelikle ilgili yükümlülükleri üstlenebilmesi ve gerekli ekonomik ve siyasi koşulları yerine getirmesi ile mümkün olabilir” çerçevesinde Kopenhag Kriterleri diye bilinen temel koşulları belirlemiştir.⁴⁵⁴

Bu durum Türkiye bakımından yeni sıkıntıları da beraberinde getirmişti. Zira genel üyelik kriterleri Türkiye’nin 1963’den beri sürüdüğü ilişkiler, üyelik için bir avantaj olmaktan çıkmıştı. Türkiye 1990 öncesinde Topluluğun tek aday ülkesi iken birden bire 13 aday ülkeden birisi ve daha sonraki gelişmelerin de ortaya koyacağı gibi “en sonuncusu” durumuna düşmüştü. Bunu aynı zirvede Türkiye konusundaki yaklaşım da ortaya koyuyordu. Zirve metninde bir cümle yer ayrılan Türkiye için şöyle deniliyordu: “AB Konseyi Lizbon’da ana hatları çizilen esaslar dahilinde⁴⁵⁵ bir Gümrük Birliği oluşturulması hedefi doğrultusunda Türkiye ile daha yoğun bir işbirliği ve ilişkilerin geliştirilmesi

⁴⁵¹ Çiller’in SHP lideri İnönü ile kurduğu yeni koalisyon hükümeti 5 Temmuz 1993’de TBMM’den güvenoyu aldı.

⁴⁵² Karşılaştırınız: Cemal [2003] Kürtler, s.219.

⁴⁵³ AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Kopenhagen - Bulletin EG:6-1993.

⁴⁵⁴ Bulletin EG: 6-1993, I.13.

⁴⁵⁵ Lizbon Zirvesinde, Avrupa’nın içinde bulunduğu siyasi durumun Türkiye ile işbirliğinin geliştirilmesini gerektirdiği vurgulanıyor ve bunun politik bir diyalogu da içerecek biçimde 1964 Ankara (Ortaklık) Anlaşması’nın hedeflerine uygun şekilde geliştirilmesi öneriliyordu. : AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Lissabon - Bulletin EG:6-1992, I.4.

*arzusundadır.*⁴⁵⁶ Böylece Kopenhag Zirvesi'nde ODAÜ'ne yönelik büyük genişleme hamlesi içinde Türkiye yine yerini alamamış, Türkiye için hiçbir şekilde müzakerelerden ya da üyelikten söz edilmemiş, Topluluğun ilişkileri sadece GB çerçevesinde gördüğü ortaya konulmuştur.

Aralık 93'de, GB konusunda teknik ama önemli bir konu tartışılıyordu. KP 1973'den itibaren 22 yıllık bir dönem öngörmüştü ve bu süre 1995 anlamına geliyordu. Ancak GB'nin yürürlüğe gireceği tarih tam olarak telaffuz edilmemişti. Bu durum tam bir yıllık fark yaratıyordu. Dönemin Başbakanı Çiller ve Brüksel'deki Büyükelçi Cem Duna, 1 Ocak 1995'de İsveç, Norveç, Finlandiya ve Avusturya'nın üye olacaklarını dikkate alarak, bu ülkelerin üyeliklerinden önce GB'nin tamamlanmasını daha uygun buluyorlardı.⁴⁵⁷ İşin ilginç tarafı, Komisyon'un Türkiye Temsilcisi Michael Lake, GB'nin 1 Ocak 1995'de yürürlüğe girmesinin bir "zorunluluk" olduğunu belirtiyor ve hatta biraz da tehdit eder gibi Türkiye'nin tarihi 1 Ocak 1996'ya ertelemesi halinde bunun anlaşmaları "ihlal" anlamına gelebileceğini ve bu durumda da Türkiye'ye Topluluk tarafından sağlanan ayrıcalıkların sorgulanabileceğini ifade ediyordu. Ancak GB konusunda tereddütleri olan iş çevreleri ile yasal mevzuat konusunda eksiklere dikkat çeken resmi kurumlar Başbakan ile aynı görüşte değillerdi. Bu gruptakiler için GB'nin 31 Ocak 1995'de tamamlanması daha uygundu. Başbakanlık Başdanışmanı Ali Tigrel ile İKV, 31 Aralık 1995'i daha uygun bulduklarını kamuoyuna da duyurdular. Sonuçta AB da ikna edildi ve GB'nin 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmesi konusunda uzlaşıldı.⁴⁵⁸

1994 yılı Türkiye ile AB ilişkileri bakımından sancılı bir yıl oldu. Özellikle Türkiye'de PKK terörüne yönelik güvenlik güçlerinin yöntemleri ile TBMM'de bulunan DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve gözaltına alınmaları bağlanımında dile gelen insan hakları ve demokrasi sorunları ile Kıbrıs konusundaki gelişmeler, GB yolunda çok ciddi adımların atıldığı bu yılda gerginliklere neden olmuştur. Avrupa Parlamentosu'nun 10 Şubat 1994 tarihinde Türkiye'de yapılacak olan yerel seçimlerin kampanyalarında, şiddet içermeyen siyasi oluşumlara yönelik engellemeler ve baskılar yapılmaması, uluslar arası standartlarda demokratik özgürlüğün ve seçim kampanyası haklarının tanınması gerektiğine ilişkin kararı Türkiye ile AB arasında gerginliği artırmıştı.⁴⁵⁹ Bundan kısa bir süre sonra TBMM'de temsil edilen DEP'in kapatılması ve 6'sı bu partiden toplam 8 Kürt asıllı milletvekilinin dokunulmazlıklarının kaldırılarak gözaltına alınmaları AB tarafında büyük tepki doğurmuştu.⁴⁶⁰ 10 Şubat 1994'de AB Parlamentosunda kabul edilen kararda, Türk Parlamentosuna Kürtlerin haklarının korunması, ölüm cezasının kaldırılması, dokunulmazlıkları kaldırılan 8 Kürt asıllı milletvekilinin haklarının iade edilmesi, ve hatta "*Kürt halkının otonomi haklarının verilmesi*", "*self-determination*" gibi talepler dile getirilmiştir.⁴⁶¹ 10 Mart 1994 ve 21 Nisan 1994'de de AP Türkiye'deki Kürt sorununu konu alan iki karar daha almış, başta dokunulmazlıkları kaldırılarak yargılanan Kürt asıllı parlamenterlerin durumu olmak üzere, Türkiye'deki uygulamaları

⁴⁵⁶ AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Kopenhagen- Bulletin EU: 6-1993, I.1.

⁴⁵⁷ Hürriyet Gazetesi (İstanbul):19.12.1993.

⁴⁵⁸ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AT, s. 313-315.

⁴⁵⁹ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on local elections in Turkey in March, 10.02.1994, auch Bulletin der EU 1/2-1994, 1.3.168. Bu kararın alındığı gün AP bir başka kararla da . (Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on discrimination in Turkey against citizens of the AB- 10 February 1994) Türkiye'deki Rum azınlığın haklarının ihlal edildiğine ilişkin bir karar almıştır.

⁴⁶⁰ Bulletin der EU: 3-1994, 1.3.24, 1.3.25 ve Abl. der EG C 91 vom 28.03.1994.

⁴⁶¹ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on local elections in Turkey in March, 10 February 1994, (Bulletin der EU1/2-1994, 1.3.168 ve Abl. der EG C 61 vom 28.02.1994)

eleştirmiştir.⁴⁶² Avrupa Parlamentosu 28 Eylül 1994 tarihli kararında bir adım daha ileri giderek, dokunulmazlıkları kaldırıldıktan sonra yargılanan eski DEP milletvekilleri Ahmet Türk, Leyla Zana, Orhan Doğan, Sırrı Sakık, Hatip Dicle ve Mahmut Alınak’a haklarının derhal iade edilmesini istemiş, yargılama bitinceye kadar da Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu’nun çalışmalarının askıya alınmasını kararlaştırmıştır.⁴⁶³

Türkiye için daha kaygı verici bir başka gelişme ise Kıbrıs konusunda yaşanmaktaydı. Komisyonun Kıbrıs Rum Yönetimi’nin üyelik başvurusu için hazırladığı Görüş Raporu son derece olumluydu. Üyeliğin önündeki neredeyse tek engel adanın bölünmüşlüğü idi. Komisyon “*Kıbrıs’ın Topluluğa entegrasyonu, Kıbrıs sorununa barışçıl, gönüllü ve uzun sürecek bir çözüm ile sağlanmalıdır*” ifadesine yer vermişti.⁴⁶⁴ Bu Rapora rağmen Haziran 1993’de yapılan Kopenhag Zirvesi’nde Yunanistan’ın bütün gayretlerine rağmen, Topluluğun genişlemesi bağlamında Kıbrıs’ın ismi geçmemişti. Ancak Yunanistan bunu kendi dönem başkanlığında 24-25 Haziran 1994’de Korfu’daki zirvede gerçekleştirmeyi başardı.⁴⁶⁵ Konsey, Kıbrıs ve Malta’nın bir sonraki genişleme içinde yer alacağı görüşünde olduğu sonuç bildirgesine aldı.⁴⁶⁶ Bildiride Konseyin 4 Ekim 1993, 18 Nisan 1994 ve 13 Temmuz 1994 tarihlerinde aldığı kararlar ile Kıbrıs’ta egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğünün korunması ve ülkenin birliği çerçevesinde bir çözüm bulunması ve çözümün BM kararları ve anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirilmesine saygı gösterilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.⁴⁶⁷ Korfu’da Kıbrıs konusunda Türkiye’yi tek rahatlatan unsur, nihai bildiride Kıbrıs’ın üyeliğinin 1996 yılındaki Hükümetler arası Konferans’ta “*her yönü ile yeniden değerlendirileceğine*” dair ifadeydi.⁴⁶⁸ Böylece Türkiye’den gelebilecek yüksek tondaki tepkilerin yumuşatılabilmesi için ve özellikle de Almanya’nın çabası ile Kıbrıs konusunda belirsizliğin bir süre daha devamı sağlanmıştı.⁴⁶⁹ Aynı Konsey toplantısında Türkiye konusunda ise yine sadece GB’ken söz edilen bir cümleye yer verilmiş ve “*AB Konseyi Türkiye konusunda, Türkiye-AT Ortaklık Konseyinin özellikle 1964’de Ortaklık Anlaşmasında da öngörüldüğü gibi GB’nin tamamlanması için toplandığını tespit etmiştir*”⁴⁷⁰ denilmişti. Bu arada dikkat çekici bir biçimde, aynı kararda Topluluğun ODAÜ konusundaki tavrıydı. Konsey, “gerekli koşullar yerine gelmesi halinde kendileri ile Avrupa Anlaşmaları yapılan ODAÜ’nin Topluluğa üye olabileceklerini de açıkça dile getiriyordu.”⁴⁷¹ Türkiye için yine aynı kriterler çerçevesinde üye olabileceğine ilişkin bir ifadenin yer almaması, Türkiye’nin açıkça genel genişleme politikasının dışında kaldığı ve AT’nin ilişkileri sadece GB çerçevesinde devam ettirme kararlılığında olduğunu gösteriyordu.

⁴⁶² Avrupa Parlamentosu Kararı: Europaeisches Parlament: Resolution on the lifting of parliamentary immunities of 8 Kurdish Mali Protokol’s in Turkey, 10 March 1994; (Bulletin der EU: 3-1994, 1.3.24 ve Abl. der EG C 91 vom 28.03.1994. Avrupa Parlamentosu Kararı: Europaeisches Parlament: Resolution on the situation of the Kurds in Turkey, 21 April 1994.

⁴⁶³ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europaeisches Parlament: Resolution on the trial of members of the Turkish Grand National Assembly, 28 September 1994 (Bulletin der EU: 9-1994, 1.3.21 und Abl. der EG C 305, vom 31.10.1994.

⁴⁶⁴ Görüş Raporu der Kommission zum Beitrittsantrag Zyperns - KOM(93) 313, Punkt 47, s.17. Bulletin der EG: 6-1993, 1.3.6, und Beilage 5/93 - Bull.

⁴⁶⁵ AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Korfu - Bulletin EU:6-1994.

⁴⁶⁶ “Der Europaeische Rat stellt fest, dass die naechste Erweiterungsphase der Union unter diesen Bedingungen Zypern und Malta umfassen wird.” Bulletin der EU: 6-1994, I.11

⁴⁶⁷ Bulletin der EU: 10-1993, 1.3.7.

⁴⁶⁸ AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Korfu - Bulletin EU:6-1994, I.11.

⁴⁶⁹ Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s. 486.

⁴⁷⁰ AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Korfu - Bulletin EU:6-1994, I.11.

⁴⁷¹ ibid, I.13.

1994 yılının sonuna doğru 8 Aralık 1994’de Devlet Güvenlik Mahkemesi’nin, DEP milletvekilleri konusundaki kararı yeni bir sorun yarattı. Mahkeme Leyla Zana, Hatip Dicle, Ahmet Türk, Orhan Doğan ve Selim Sadak için 15’er yıl, Yurtdaş için 7,5 yıl, Sakık ve Alınak için de 3,5 yıl hapis cezası verdi. Bunun hemen ardından 9 Aralık’ta AB Başkanlık Konseyi, “özgür seçimlerle seçilmiş milletvekillerinin bu şekilde yargılanmaları ve cezalandırılmalarını doğru bulmadığını ve Türkiye’nin insan haklarına saygı göstermesini” isteyen bir açıklama yapmıştı.⁴⁷² AP ise, mahkeme kararını eleştiren yeni bir kararla (15 Aralık 1994) Türkiye’yi kınadı ve derhal milletvekillerinin haklarının iadesini isteyen bir karar aldı.⁴⁷³

1994 yılı içinde Türkiye-Topluluk ilişkileri bakımından çok önemli bir başka gelişme de AB Adalet Divanı’nın 5 Temmuz 1994’da aldığı bir kararla KKTC’ye ambargo uygulaması başlaması olmuştur. Kıbrıs Rum Kesimi ile AT arasında 1973’de yapılan Ankara (Ortaklık) Anlaşması’nın 5. maddesi Ada’yı bir bütün olarak kabul etmekte ve Anlaşma’dan her iki toplumun da eşit olarak faydalanmasını esas almaktaydı. Bu düzenleme, Türk tarafının da kendi belgeleriyle AT’ye ihracat yapabilmelerine olanak sağlamaktaydı. Ancak Kıbrıs Rum Yönetimi, BM kararlarını gerekçe göstererek önce İngiltere’de bu uygulama aleyhine dava açmışlar, konuyla ilgili karar veremeyen İngiliz Mahkemesi de konuyu AD’na intikal ettirmişti. AD, AB ülkelerine yapılacak ihracatta yalnızca Ada’nın yasal temsilcisi olan Kıbrıs Rum Kesimi’nin (“Kıbrıs Cumhuriyeti”) belgelerinin geçerli olacağını belirterek, Kıbrıs Türk Kesiminden AB’ye yapılacak ihracatın da ancak Rum Kesimi’nin belgeleriyle yapılabileceği kararına varmıştır. Adalet Divanı Güney Kıbrıs Rum Yönetimini, “Kıbrıs Cumhuriyeti” olarak tanımıştır. KKTC’ye ticari ambargo anlamına gelen bu karar doğal olarak hem siyasi hem de ticari anlamda KKTC ve Türkiye’yi zor durumda bırakmış, Türkiye’de GB konusundaki endişeleri de artırmıştı.⁴⁷⁴ Bu karar öncesi ve sonrasında, özellikle Yunanistan milletvekillerinin gayretleri ile AP’nin aldığı kararlarda da Türkiye adada “işgalci bir güç” olarak nitelenmiş ve adadaki Rum Yönetimi “Kıbrıs Cumhuriyeti” olarak tanımlanmıştır.⁴⁷⁵

1990 sonrasında Topluluğun genişleme stratejisinde en önemli zirvelerden birisi ise 9-10 Aralık 1994’de Essen’de toplanan Avrupa Konseyi zirvesi olmuştur.⁴⁷⁶ Bu zirve aynı zamanda Topluluğun Türkiye’yi kendi genişleme stratejisinin dışında tuttuğunun da belirgin bir göstergesi olmuştur. “Genişleme Zirvesi” olarak da adlandırılan bu Zirveye 2000 yılı sonrasında AB’ye üye olması düşünülen altı ODAÜ davet edilirken, Türkiye çağrılmamıştır. AB Konseyi kararları içinde de Türkiye’den sadece “ekonomik ortak” olarak ve Akdeniz politikaları bağlamında söz ederek önemli bir mesaj vermiştir. Ancak aynı dönemde başını Almanya’nın çektiği bazı AB üyesi ülkeler Türkiye ile GB’nin tamamlanması konusunda çok büyük bir çaba gösteriyorlardı. Zira GB ile Türkiye en azından belirli bir süre ikna edilebilecek, ilişkiler de bu çerçevede devam edebilecekti. GB’nin gündemde olmaması halinde, Türkiye’nin üyelik baskısı yeniden gündeme

⁴⁷² Bulletin der EG 12-1994, 1.3.10 ve 1.3.166; Abl. der EG C 23 vom 23.01.1995.

⁴⁷³ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on the trial of Turkish Members of Kurdish origin of the TGNA, 15 December 1994. Bulletin der EU: 12-1994, 1.3.166 ve Abl. der EG: C 23 vom 23.01.1995.

⁴⁷⁴ Erol Manisalı [1995], “Gümrük Birliği, Yunan Vetosu, Kıbrıs ve Ege”, Türkiye Günlüğü (Ankara), No:32, Ocak-Subat 1995, s. 41-43.

⁴⁷⁵ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on Cyprus, 21 Ocak 1993; Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on an EC observer to the intercommunal talks on Cyprus, 28 Ekim 1994; Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on the fate of 1619 missing persons in Cyprus, 6 Nisan 1995.

⁴⁷⁶ AB Konseyi Zirve Kararı: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Essen - Bulletin EU:12-1994.

gelebilecekti. Bunun için Konsey kararında “*Türkiye ile GB’nin tamamlanması ve bütünüyle yürürlüğe girmesi için yapılan görüşmeler, bu partner ile ilişkilerin gelişmesini sağlayacaktır*” ifadesine yer verilmiştir.⁴⁷⁷ Ancak GB konusunda “ikna edilen” Yunanistan, Kıbrıs konusundaki taleplerini kabul ettirmekteki kararlılığından hiç vazgeçmedi ve Kıbrıs’ın yer almadığı bir genişlemeyi veto edeceğini açıklıkla ortaya koydu. Bunun üzerine Konsey kararında “tekrar vurgulanmıştır ki, Kıbrıs ile Malta Birliği bundan sonraki genişlemesine dahil edilecektir”⁴⁷⁸ cümlesi Konsey kararında yer aldı.

GB’nin gerçekleşmesi için en büyük çaba Almanya tarafından gösteriliyordu. Hatta bu Almanya ile Yunanistan arasında adeta özel bir mücadeleye dönüşmüştü. Essen Zirvesi öncesinde GB konusunda kesin bir karar almayı uman Almanya, 19 Aralık 1994’de Ortaklık Konseyi’ni toplamayı planlamış, ancak Yunanistan’ın vetosu ile toplantı 6 Mart 1995’e ertelenmişti. Komisyondan yapılan açıklamada şöyle deniliyordu: “*Bir üye ülkenin karşı çıkması nedeniyle Ortaklık Konseyi GB konusunda bir karara varamamıştır.*”⁴⁷⁹ Yunanistan’ın ısrarı hem Kıbrıs konusunda kesin söz almak, hem de Türkiye’nin GB’ne girmesi halinde karşılaşacağını iddia ettiği ekonomik kayıplar için AB’den 750 milyon ECU “denge kredisi” almaktı.⁴⁸⁰

Essen Zirvesi ile GB anlaşmasının Ortaklık Konseyinde imzalanacağı 6 Mart 1995’e kadar olan sürede Türkiye-AB ilişkilerindeki önemli dış aktör, ABD yeniden devreye girmişti. ABD, başından beri Türkiye’nin “bir biçimde” Avrupa ile bağlantılı olmasını, aksi halde Batının başta savunma olmak üzere pek çok konudaki çıkarları için son derece önemli bir konumu olan Türkiye’nin Batılı çizgiden uzaklaşabileceği endişesini Avrupalılara iletliyordu. Bu dönemde ABD’nin Türkiye’ye tavsiyesi de GB’nin gerçekleştirilmesi yönündeydi. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı R.Holbrooke, dönemin Başbakanı Çiller’in özel danışmanlarından Emre Gönensay ile görüştüğü Washington’dan Türkiye’ye 1988’de Fransız Dışişleri Bakanı Barre’nin getirdiği öneriye benzer bir mesaj gönderiyor ve “*Türkiye Kıbrıs’ın üyeliği konusundaki itirazlarını geri çeksin, böylece Yunanistan vetosunu kaldırsın ve Türkiye’de GB’ne girsin. GB’ne girmiş bir Türkiye’yi artık hiçbir güç tam üyelikten alıkoyamazdı*” diyordu.⁴⁸¹

1995 yılı Türkiye ve Yunanistan’ın Kıbrıs politikası bakımından son derece önemli mücadelelerin yaşandığı ve kararların alındığı bir yıl oldu. Türk tarafı her geçen gün Kıbrıs üyeliği konusundaki itirazlarının sonuç vermeyeceği ve Kıbrıs’ın yolunu kesmenin artık neredeyse olanaksız olduğu, bunun için reddedici tavırdan vazgeçip, ABD’nin de önerdiği gibi Türkiye’nin gerek GB ve gerekse de üyelik perspektifi için Kıbrıs’ın pazarlığa dahil edilmesi politikasına yönelmişti.⁴⁸² Bu anlamda en önemli politik “kırılma” ise ABD’nin de destek ve telkinleri ile 2 Şubat 1995’de Londra’da yapılan ve Birlik üyesi ülkelerden gelen dört Dışişleri Bakanı ile Türk Dışişleri Bakanının katıldığı toplantı ile gerçekleşmiştir. Resmi tutanaklar yayınlanmasa da, bu toplantıda Türkiye, Yunanistan’ın GB konusunda vetosunu kullanmaması karşılığı olarak Kıbrıs adına tam üyelik talebinde bulunan Kıbrıs Rum Yönetimi ile AB’nin müzakerelere başlamasına itiraz etmeyeceği konusunda söz vermişti.⁴⁸³ Başta Financial Times olmak üzere Avrupa basını, bu “uzlaşmayı”

⁴⁷⁷ ibid.

⁴⁷⁸ ibid, I.3.10, I.3.62, I.14, I.55.

⁴⁷⁹ Bulletin der EU: 12-1994, I.3.62.

⁴⁸⁰ Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s. 486-487.

⁴⁸¹ ibid s.487.

⁴⁸² Sabah Gazetesi (İstanbul): 07.02.1995.

⁴⁸³ Erol Manisalı [1996] , Gümrük Birliği’nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli, 2.Baskı, Bağam Yayınları, İstanbul, s. 79.

duyurmuşlardı.⁴⁸⁴ Ancak Çiller-Karayağın ikilisi bu konuda “taviz” verilmediğini ve Türkiye’nin Kıbrıs politikasının devam ettiğini ısrarla dile getiriyordu. Bu konudaki spekülasyonları azaltmak için Dışışleri Bakanı Karayağın Londra’da yapılan toplantının bir gün sonrasında AB Dönem Başkanı Fransa Dışışleri Bakanı Alain Juppe’ye gönderdiği bir mektubu kamuoyuna da açıklamıştı. Mektupta şöyle deniliyordu:

*“Sayın Bakan, Güney Kıbrıs’ın AB’ye muhtemel üyeliği konusundaki görüşlerimi ve kaygılarımı, çünkü beşli danışma toplantısında açıkladığım görüşlerimi teyiden, ekselanslarının dikkatine bir kez daha getirmek istiyorum. ... AB’nin Güney Kıbrıs’la müzakerelerinin başlayacağı bir tarih veya zaman dilimi tespit etmesi ve bu doğrultuda bir açıklamada bulunması halinde, Hükümetimin, Türkiye ile Kuzey Kıbrıs arasında bütünleşme yönüne gitmesinin kaçınılmaz olacağını ifade etmek isterim.”*⁴⁸⁵

Ancak bu mektup, spekülasyonların sona ermesini sağlamak bir yana, özellikle de yazıldığı tarih nedeniyle daha da büyük şüpheler yaratmış ve mektubun bütünüyle iç politikaya yönelik olarak ve danışıklı şekilde yazıldığı iddiası genel bir kabul görmüştü.⁴⁸⁶ Karayağın reddetse de söz konusu “uzlaş”, 6 Şubat 1995’de toplanan AB Bakanlar Konseyinin kararında da ortaya çıkmıştı. AB Komisyonu’nun Kıbrıs gözlemcisi Serge Abou’nun hazırladığı ve hem Kıbrıs Rum Yönetimi ile görüşmelere başlanılmasını hem de Türkiye ile GB’nin tamamlanmasını öneren rapor Konsey’de Yunanistan’ın da engel çıkarmaması ile kabul edilmişti. Konsey Türkiye ile GB’ne gidilmesi konusunda 6 Mart’taki Ortaklık Konseyi’nin onay vermesi kararlaştırmıştı. Toplantı sonunda Dönem Başkanı Juppe alınana kararın nasıl bir uzlaşmayı yansıttığını açıklıkla ortaya koyuyor ve *“Türkiye’nin GB’ne girmesine, muamelelerin tamamlanmasına karşı Yunanistan’ın ileri sürdüğü itirazı kaldırmak ve Yunanlıları memnun etmek maksadı ile Kıbrıs’ın 1990’da yaptığı tam üyelik müracaatı görüşmelerinin 1996’da yapılacak Hükümetler arası Konferans’tan sonra altı ay içinde yapılması kabul edilmiştir”*⁴⁸⁷ diyordu. Tekeli ve İlkin’in de vurguladıkları gibi böyle bir kararın Türkiye’nin onayı olmaksızın alınması mümkün değildi.⁴⁸⁸ 24 Şubat 1995’de yayınlanan *“AB Başkanlık Önerisi”* ise Kıbrıs ile 1996 sonrasında müzakerelere başlanması konusunda AB’nin kararlılığını çok net olarak ortaya koyuyordu. Kararda

*“AT-Türkiye Ortaklık Konseyi hazırlıkları çerçevesinde AB Konseyi, Kıbrıs ile AB arasında yapıcı bir diyalogun da içinde yer aldığı Kıbrıs ile ilişkiler çerçevesinde Komisyonun önerisi ile Kıbrıs’ın AB’ye üyeliği için yapılacak üyelik görüşmeleri Kıbrıs 1996’daki Hükümetler arası Konferansın altı ay sonrasında başlatılmasını öngörmektedir”*⁴⁸⁹

deniliyordu. Buna rağmen Çiller ve Karayağın Türkiye’nin Kıbrıs politikasında değişiklik olmadığını ısrarla dile getiriyor ve hatta Karayağın yaptığı bir açıklamada AB’nin Türkiye’nin uyarılarına dikkate almaması halinde 5 yıl içinde KKTC ile “ekonomik entegrasyon” a gidileceğini duyuruyordu. KKTC’den de gelişmelere yönelik tepkiler geliyordu. Cumhurbaşkanı Denktaş gelişmelerden duyduğu endişeyi gizlemiyor ve *“biz Rumların AB trenine binmek yerine Türkiye ile birleşeceğimiz treni tercih edeceğiz!”*

⁴⁸⁴ Financial Times: 26.01.1995 (Edward Mortimer: “Pulled in all Directions”); Wall Street Journal:3-5.02.1995; Financial Times:06.02.1995 (John Barham: “Political Shift Raises Hope for Cyprus”)

⁴⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, D:19, YY:4, C:79, 21.2.1995, s.369.

⁴⁸⁶ Bu konuda 21 Şubat 1995’de TBMM’de yapılan konuşmalar ve 2 Şubat-25 Şubat 1995 arasında dış ve iç basında çıkan yazılar bu tartışmaları yansıtmaktadır. Ayrıca Bakınız: Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.402-403.

⁴⁸⁷ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.404; ayrıca Bkz.: Wall Street Journal, 7 Şubat 1995; Le Monde, 7 Şubat 1995; London Times, 8 Şubat 1995; Hürriyet Gazetesi (İstanbul) 8 Şubat 1995, Yeni Yüzyıl Gazetesi (İstanbul): 7 Şubat 1995.

⁴⁸⁸ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.404.

⁴⁸⁹ Bulletin EU: 3-1995, 1.4.60.

diyordu.⁴⁹⁰ KKTC Başbakanı Hakkı Atun ise AB'nin Kıbrıs Rum Yönetimi'ne üyelik için tarih vermesini ve buna Türkiye'nin sessiz kalmasını eleştiriyor ve *"Kıbrıs GB için harcanmamalıdır"* diyordu. AB Dönem Başkanı Juppe ise, Türkiye'den Kıbrıs konusunda gelen "tepki" ve "tehditler" için *"AB'nin kararlarına kimsenin veto koyma hakkı yoktur!"* diyordu.

AB ile yapılan görüşmelerde Türkiye'nin itiraz etmemesi ve Kıbrıs konusunu GB'nin bir karşılığı olarak değerlendirmesi, aynı zamanda Kıbrıs sorununun AB'ye havale edilmesi ve AB'nin bu konuya taraf olmasının yolunu açmıştır. Manisalı, Ankara Hükümetinin 1960 Anlaşmalarından doğan haklarını kullanmayarak bu belgeyi kabullenmesinin, Ankara'nın kendi kurdurduğu ve tanıdığı KKTC'yi yok sayması, adadaki Türklerin de bir "cemaat" ya da "azınlık" olarak tanımlanmasına anlamına geldiğini, böylece Türkiye'nin anlaşmalardan doğan haklarından feragat ettiğini ve Kıbrıs'ı AB'nin bir meselesi haline gelmesini sağladığını belirtmektedir. Manisalı, sadece bu konudaki pazarlığın değil, Ortaklık Konseyi-1/95 kararından kaynaklanacak başka pratik sorunlara da dikkat çekiyordu. söz konusu kararının 64.(66.) maddesi, Türkiye'yi AB Adalet Divanı kararlarına uymakla yükümlü kılıyordu. Oysa AD 5 Temmuz 1994'de KKTC'ye ticari ambargo uygulama kararı almıştı. Bu durumda Türkiye'nin AD kararı çerçevesinde KKTC'ye ambargo uygulaması gerekecekti. Dahası Kararın 16. maddesi, Türkiye'nin 5 yıl içinde AB'nin tercihli ticaret anlaşmalarını üstlenmesini öngörüyordu. AB'nin Kıbrıs ile de bu tür bir anlaşması vardı. Bu durumda Türkiye tanımadığı bir ülke olan "Kıbrıs Cumhuriyeti" ile STB oluşturmak durumunda kalacaktı. Bu konuda Türkiye kendi iç kamuoyuna yönelik bazı çıkışlar yapmış olsa da,⁴⁹¹ Kıbrıs'ın Türkiye'nin kontrolü dışına çıkmasına engel olunamamıştır.⁴⁹²

1995 yılı AB'nin yeni Akdeniz Politikasının şekillenmesi bakımından son derece önemli bir yıldır. Aslında Akdeniz Politikası AB içindeki yeni dengeler bakımından daha çok siyasi bir nitelik taşıyor, bu anlamda Türkiye'yi de hem siyasi hem de mali açıdan yakından ilgilendiriyordu. AB'nin Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerini yeni bir işbirliği çerçevesinde geliştirme düşüncesi daha 1985'deki Lizbon Zirvesi'nde İspanya tarafından gündeme getirilmişti. Ancak 1989 sonrası yaşanan gelişmeler ile Orta ve Doğu Avrupa'nın AB için kazandığı önem Akdeniz politikasında yeni bir arayışa neden oldu. 1990 sonrasında Akdeniz politikalarının üç temeli olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi birleşen ve ODAÜ'ne doğru açılan "birleşmiş Almanya"nın dengelenmesi isteği, ikincisi Akdeniz bölgesi ile AB arasındaki ekonomik ve sosyal dengesizlikleri gidererek göç ve başta İslamcı şiddet olmak üzere Batı Avrupa'ya sorun yaratabilecek radikal akımların engellenmesi, üçüncüsü ise tarımın dışarıda bırakılacağı geniş bir serbest ticaret bölgesi yaratılarak AB pazarının genişletilmesiydi.⁴⁹³ Bu konuda AB'nin kararlılığı Aralık 1994'deki Essen ve Haziran 1995'deki Cannes Zirveleri'nde ortaya konulmuştur. Başını Fransa ve İspanya'nın çektiği bazı AB ülkeleri, biraz da birleşerek güçlenen Almanya'nın ortaya çıkardığı yeni denge-sizlik-ler bağlamında da Akdeniz politikasına yeniden güç vermeyi istemişlerdi. Yani Birliğin Akdeniz politikası büyük ölçüde AB'nin iç denge arayışının bir ürünü olarak gündeme gelmişti. 27-28 Kasım 1995'de Barselona'da toplanan

⁴⁹⁰ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve EG, s. 400.

⁴⁹¹ Örneğin 28 Aralık 1995'de Cumhurbaşkanı Demirel ile Denktaş Ankara'da buluşarak ortak bir deklarasyon yayınladılar. GB anlaşmasının imzalanmasından on ay sonra yayınlanan bu belgede, Türkiye Kıbrıs konusundaki eski tezlerine (KKTC'nin tanınması gerekliliği, garantörlük anlaşmalarından kaynaklanan haklarını ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin tek başına AB'ye üye olamayacağına ilişkin tezler) geri dönüyordu. Bkz. Hürriyet Gazetesi (İstanbul), 29 Aralık 1995.

⁴⁹² Manisalı [1996] GB'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli s.78-83

⁴⁹³ Melahat Kutlu [1997] "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı", İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, Sayı:134, Ocak-Subat 1997.

AB-Akdeniz Konferansına 15 AB ülkesi ile Libya ve Arnavutluk dışındaki bütün Akdeniz ülkeleri Dışişleri Bakanları katıldı. AB'nin Akdeniz'de barış ve istikrarın kendi öncelikleri olduğu görüşünden hareketle ve özellikle de bu yoksul bölgeden AB'ye doğru yaşanan ve daha da artarak yaşanabilecek göçlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Komisyon'un AP'a sunduğu ayrıntılı raporda, Akdeniz bölgesinde barış ve istikrarın sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesi için, ekonomik kalkınma ve sosyal reformların sürdürülmesi, istihdam ve yaşama koşullarının yükseltilmesi ve böylece de şiddet hareketlerinin önüne geçilmesi ve göç baskısının azaltılabilmesi; politik reformlar, insan hakları ve ifade özgürlüklerinin desteklenerek radikal hareketlerin sınırlandırılması gerektiği vurgulanıyordu. Burada ifade edilmemiş olsa da, biraz da Cezayir'de 1991 sonrasında yaşanan gelişmelerin getirdiği „köktendinci İslami hareketlerin“ AB'de önemli bir kaygı yarattığı ve bu programın önemli bir nedeni olduğu da söylenebilir.⁴⁹⁴ AB Akdeniz politikaları için 1995-1999 arasındaki beş yıllık süre için yaklaşık 4.7 milyar ECU'luk bir kaynak ayırmış, Avrupa Yatırım Bankası'nın desteklediği projelerin bu kapsamda daha farklı mali olanaklara ulaşmasının da yolu açılmıştır.⁴⁹⁵ Akdeniz Politikası, Türkiye için özellikle iki bakımdan son derece önemliydi. Bunlardan birincisi, AB içindeki yeni dengeler çerçevesinde AB'nin Akdeniz'e doğru açılımı, Türkiye'nin kaybolmakta olan üyelik perspektifini Akdenizli üyeler aracılığı ile gündeme getirebilirdi. Ancak bu “iyimser” senaryonun tam tersi bir gelişme de söz konusuydu. Yani AB, Türkiye'nin üyelik perspektifine alternatif olarak, ilişkileri Akdeniz politikası platformuna çekebilirdi. Aslında gelişmeler, AB için ikinci seçeneğin daha çok arzu edildiğini ortaya koyacaktı.⁴⁹⁶

1995 yılında AB bakımından en önemli gelişme, AB'nin Soğuk Savaş Sonrası'nda (Almanya'nın birleşmesinden kaynaklanan Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin katılımı sayılmazsa) ilk genişlemesini yapması ve Avusturya, İsveç ve Finlandiya ile 15 üyeye ulaşmış olmasıydı.⁴⁹⁷ Böylece AB hem siyasal bir prestij kazanmış ve gerçek bir cazibe merkezine dönüşmüş, hem de dünyanın en güçlü ekonomik bloklarından birisi olmak yönünde ciddi bir atılım gerçekleştirmiştir. Bu genişlemenin AB bakımından bir başka olumlu yönü ise, yeni katılan ülkelerin AB ekonomik ve siyasi standartlarının üzerinde bir gelişmişliğe sahip olmalarıydı. Yani “zenginler kulübüne” yeni zenginler katılmıştı.

2. AP Onayı Konusundaki Tartışmalar

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin GB'nin esaslarını belirleyen 6 Mart 1995 tarihli 1/95 kararı, GB'nin 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe girmesine yetmedi. Bu kararın ardından önce Türkiye'nin gerekli yasal düzenlemeleri yapıp yapmadığı konusunun 23 Ekim

⁴⁹⁴ Ayrıca Bkz. Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB, s.128-131.

⁴⁹⁵ Bu konuda Anette Jünemann [1999], "Deutsche Mittelmeer Politik im Europäischen Rahmen, Defizite im Nahen Osten und die Türkei", ApuZ, B17/99, 23.April 1999, s. 11-19. Voker Nienhaus [1999], "Entwicklung und Entwicklungsprobleme in Ländern des südlichen Mittelmeerraums", ApuZ, B 17/99, 23. April 1999, s.20-28; Jesus A.Nunez-Villaverde [1998] : Turkey-European Union relations in the framework of the Euro-Mediterranean partnership. - In: Turkey at the threshold of the 21st century, Ed. by Mustafa Aydın, (International Relations Foundation: Ankara, 1998) s.149-158; Şebnem Karakucak-Oğuz [1994], "Avrupa Topluluğunun Akdeniz Politikası-I, İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, s.13-19; Şebnem Karakucak-Oğuz [1995] "Avrupa Topluluğunun Akdeniz Politikası-II, İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, s.41-47; Meliha Benli Altunışık [1997] "Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Türkiye", in: Türkiye ve Avrupa, Der.: Eralp Atilla, İmge Kitabevi, Ankara, s.353-383.

⁴⁹⁶ Jesus Nunez Villaverde [1998] "Turkey-European Union Relation in the Framework of the Euro-Mediterranean Partnership", in, Turkey at the Threshold of the 21st Century, (Ed.),Mustafa Aydın, Ankara, s.149-158; Meliha Benli Altunışık [1997] "Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Türkiye", in: Türkiye ve Avrupa, Der.: Atilla Eralp, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.353-383.

⁴⁹⁷ Kendisi ile katılım müzakereleri tamamlanan Norveç'te ise bir sürpriz yaşanmış ve 29 Kasım 1994'de yapılan halk oylamasında Norveç halkı AB'ye katılıma karşı çıkmıştır.

1995'deki toplanacak olan Ortaklık Komisyonunda ele alınması, ardından da bu görüş çerçevesinde 30 Ekim 1995'de toplanacak Ortaklık Konseyi'nin son bir değerlendirme yapması öngörülmüştü. Ekim sonundaki değerlendirmede, taraflardan birinin gerekli yükümlülükleri yerine getirmediği tespit edilirse, GB altı ay ertelenecek ve 1 Temmuz 1996'da yürürlüğe girecekti (Md.:65/4). Ancak 30 Ekim 1995'deki Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye'de uzun süre tartışılacak bir karar alınıyor ve GB kararının Avrupa Parlamentosu'nun (AP) onayına sunulacağı açıklanıyordu. AP onayı, Maastricht ve Amsterdam Anlaşmalarında AP konusunda yapılan yeni düzenlemeler ve özellikle de Maastricht Anlaşması Md. 228-3,2, 238, ve 189b maddelerine dayandırılmıştı.⁴⁹⁸ Böylece Türkiye'nin önüne yeni ve Türkiye-AP ilişkiler dikkate alınca son derece de zor bir "engel" ("hürde")⁴⁹⁹ konulmuş oluyordu.

AP onayının gerekliliği ve hukukiliği Türkiye'de uzunca bir süre tartışılmıştır. Çünkü 1963 yılında yapılan Ankara (Ortaklık) Anlaşması'nda en üst ve önemli karar organı olan Ortaklık Konseyi'nin ortaklığın gerektirdiği kararları alması ve bu kararların ortaklığın bir parçası olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁰⁰ Tarafların aldığı kararlara uyması ve bunun için gerekli önlemleri almaları gerekmektedir. Kararların oy birliği ile alındığı OK'de, alınan kararlar için başka bir onay mercii de öngörülmemektedir. Sadece anlaşmazlık halinde Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na gidilebilme olanağından söz ediliyordu. Ankara (Ortaklık) Anlaşması sonrasında ve özellikle de GB konusunun ayrıntılarıyla ele alındığı KP'de de bu konudaki düzenlemeler değişmemiş, Adalet Divanı da Ortaklık Konseyi kararlarını Ortaklık anlaşmasının "esas parçaları" olarak kabul edilmesi gerektiğine dair çok net bir tavır ortaya koymuştur.⁵⁰¹ Dahası 6 Mart'ta alınan ve daha sonra AP'nin onayından geçen kararda GB'nin hangi aşamalarla yürürlüğe gireceği belirlenmiş ve burada da hiçbir şekilde AP'dan söz edilmemişti.⁵⁰²

AP onayı Türkiye bakımından bu hiç de arzu edilen bir durum değildi. 1980'den sonra Türkiye sürekli olarak AP'nin gündeminde yer almış ve çoğunlukla demokrasi, insan hakları, Kıbrıs ve Kürt sorunu konusunda alınan 87 kararın, deprem gibi doğal afetler

⁴⁹⁸ Maastricht Anlaşması 228. maddesi (3-2) de, "...ciddi miktarda Topluluktan mali destek gerektiren anlaşmalar AP onayına tabidir" deniliyor. Ancak sözkonusu olan Ortaklık Konseyi kararları gibi tali düzenlemeler değil, Abkommenlerdir. Maastricht Anlaşması "O" ve bu maddeye Amsterdam Anlaşması'nın 49. maddesi ile yapılan eklemeler ve ayrıca anlaşmanın değişik 300. maddesi AP'ye bu tür yeni haklar vermiştir.

⁴⁹⁹ Yeşilyurt [2000] Die Türkei und AB, s.137.

⁵⁰⁰ Assoziationsabkommen Md.: 6, 22, 23, 25. Md. :22(1) "Anlaşma ile belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için, Anlaşma'nın öngördüğü hallerde Ortaklık Konseyi'nin karar yetkisi vardır. İki taraftan her biri, verilmiş kararların yerine getirilmesinin gerektirdiği tedbirleri almakla yükümlüdür. Ortaklık Konseyi yararlı tavsiyelerde de bulunabilir.Md.: 25(2) " Ortaklık Konseyi Anlaşmazlığı karar yolu ile çözebilir; keza, anlaşmazlığı Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na ve mevcut herhangi bir başka yargı merciine götürmeyi kararlaştırabilir." Ayrıca: Rıdvan Karluk [1997] Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye, Gümrük Birliği Ne Getirdi, Ne Götürdü?, Turhan Kitabevi, Ankara, 1997.127-141.

⁵⁰¹ Harun Gümrükçü [1994] Rechts(un)sicherheit in Europa?, Die Auseinandersetzung um den Rechtsstatus türkischer ArbeitnehmerInnen in der Europäische Union, Hans-Böckler-Stiftung, Berg Verlag, Düsseldorf.

⁵⁰² Ortaklık Konseyi 1/95: Yürürlük: "1. Bu Karar 31 Aralık 1995 tarihinde yürürlüğe girecektir. 2. 1995 yılı boyunca, bu Kararın uygulanmasında kaydedilen gelişmeler Ortaklık Komitesi bünyesinde düzenli olarak, görüşülerek Ortaklık Konseyi'ne rapor edilecektir. 3. 1995 yılı Ekim ayının sonundan önce, Taraflar Ortaklık Konseyinde Gümrük Birliğinin düzgün işleyişi için bu Kararda öngörülen hükümlerin yerine getirilip getirilmediği hususunu görüşeceklerdir. 4. Ortaklık Komitesi'nin rapor veya raporları temelinde bir tarafta Türkiye, diğer tarafta Topluluk ve Üye Devletleri, üçüncü paragrafta belirtilen hükümlerin yerine getirilmediği kanısına vardıkları takdirde, bu kaniya varan taraf, birinci paragrafta belirtilen tarihin ertelenmesi kararını Ortaklık Konseyi'ne bildirir. Bu durumda, sözkonusu tarih 1 Temmuz 1996 tarihine ertelenir."

konularındakiler hariç, neredeyse tamamı Türkiye’yi mahkum eden, eleştiren kararlar şeklinde çıkmıştı.⁵⁰³ Bu nedenle de Türkiye’de bu karar genelde AB’nin AP mekanizması devreye sokarak Türkiye’den bazı yeni siyasi tavizler koparmaya çalışması olarak değerlendirilmiştir.⁵⁰⁴ Çünkü GB, 1964’de yapılmış ve 1972’de KP ile yenilenmiş ve bütün taraf üye ülkelerde (daha sonra üye olanlar ülkelerde de) ulusal parlamentolarca onaylanmış bir bütünün parçasıydı.⁵⁰⁵ Yani GB konusunda alınan kararı kendi başına bir “anlaşma” olarak tanımlamak mümkün değildir.⁵⁰⁶ Bu durumda Ortaklık Konseyi Kararının, yeni bir anlaşma gibi AP’nin onayına tabi tutulmasının, gereksiz ve hatta hukuken de geçersiz bir işlem olduğu dile getiriliyordu. Hatta bazı bilim adamları, daha önce tamamı onaylanmış bir anlaşmanın bir kısmının onaya tabi tutulmasının, Uluslararası Hukukun temel kavramlarından birisi olan “Ahde Vefa” (“*Pacta Sunt Servanda*”), ilkesine de aykırı olduğunu da iddia etmişlerdir.⁵⁰⁷ Aslında Maastricht ve Amsterdam Anlaşmaları ile AP’nin AB’nin bütün “anlaşmaları” denetleme ve onaylama yetkisine kavuştuğu açıktır. Ancak bu maddelerde sözü edilen anlaşmalar ile Türkiye’nin Ankara (Ortaklık) Anlaşması çerçevesinde ve onun bir aşaması olarak gerçekleştirilen GB’nin bu kapsamda olduğu konusunda ciddi şüpheler bulunmaktadır. GB için böyle bir aşamaya gerek olmadığı, AP’nin de böyle bir yetkisi olmadığını 30 Ekim 1995’de Brüksel’de dönemin Dışişleri Bakanı Coşkun Kırca da dile getiriyordu ama Türkiye bu aşamaya engel olamamıştı.

Bu anlamdaki tartışmanın hukuki ve teknik boyutu bir tarafa, GB kararının AP’den onay alması, bekleneceği üzere Türkiye’nin iç ve dış politik anlamda son derece sıkıntılı bir dönem yaşamasına neden olmuştur. Zaten AP tavrının sert olacağını çok çabuk belli etmiş ve 16 Şubat 1995’de “*Türkiye’de mevcut insan hakları durumundaki vahim görüntü, GB oluşturulmasına kesinlikle izin vermemektedir*”⁵⁰⁸ şeklinde bir karar alarak Türkiye’de yapılması istenilen reformları sıralamıştı. Sekiz maddelik bu kararda DEP’li Kürt asıllı milletvekillerinin durumu, Terörle Mücadele Yasası’nın 8. maddesi, insan hakları dernek ve vakıflarına yönelik baskılar, Kıbrıs sorunu ve Kıbrıs’taki Türk askeri varlığı, Kürt sorununa “siyasal” çözüm konularındaki talepler sıralanmış ve GB’nin AP’da onaylanabilmesinin koşulu olarak TBMM ve Türk Hükümetinin bazı anayasal ve yasal değişiklikleri yapması istenmiştir. AP’da 1995 yılı içinde 5 ayrı karar daha alınmış, hepsinde de Türkiye’nin GB konusunda AP’den vize almasının koşulları dile getirilmişti.⁵⁰⁹ Böylece temelde ekonomik bir anlaşma olan GB’nin “politizasyonu” en düzeyde gerçekleşmiş oluyordu.⁵¹⁰

⁵⁰³ 1980’den 1995 yılının sonuna kadar alınan kararlar için : TBMM Dış İlişkiler ve Protokol Müdürlüğü [1996] 1980 Yılından Bu Yana Avrupa Parlamentosu’nda Türkiye ile ilgili Alınan Kararlar, TBMM, Ankara.

⁵⁰⁴ Az sayıda da olsa, AB Parlamentosu’nin onayının Maastricht gereğince zorunlu olduğunu dile getiren çalışmalar da bulunmaktadır. Bu konuda : Müftüler-Baç [2001] Türkiye ve AB, s.152.

⁵⁰⁵ Türkiye ile Topluluk arasında yapılan bu anlaşmalar, Topluluğun 1970 sonrasındaki genişleme sürecinde sırasıyla İngiltere, İrlanda ve Danimarka, ardından da Yunanistan, İspanya ve Portekiz, son olarak da Avusturya, İsveç ve Finlandiya ile yapılan ilave anlaşma ve onay mekanizmaları ile geliştirilmiştir.

⁵⁰⁶ Bkz. Karluk [1996] AB ve Türkiye, s.494. Benzer bir görüşler için : Çarıkçı [2001] s.408; Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s.488; Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB, s.135.

⁵⁰⁷ : İ.Reşat Özkan [1995] “Yeni Dünya Düzeni İçinde Türkiye Avrupa Birliği İşkileri ve Gümrük Birliği”, in: Türkiye Günlüğü (Ankara), No:32, Ocak-Şubat 1995, s.22-27 und İ.Reşat Özkan, Reşat [1996] “GB: İlkeler ve Bazı Gerçekler”, in: GB’ye Hayır, Türk Devrim Kurumu Yayınları, s.24.

⁵⁰⁸ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on Customs Union between AB and Turkey, 16 February 1995. Bulletin der EU 1/2-1995, I.4.60.

⁵⁰⁹ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on investigation of the Turkish writer Yaşar Kemal, 16 February 1995; Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on the fate of 1619 missing persons in Cyprus, 6 April 1995; Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on the visit of the “Troika” to Ankara and Turkish Military intervention into Northern Iraq, 16 April 1995; Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on Cannes Summit, 13 June 1995; Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on the imprisonment of Mehdi Zana, 21 September 1995.

⁵¹⁰ Yeşilyurt [2000] Die Türkei und AB, s. s.136.

3. Gümrük Birliği (GB) (Ortaklık Konseyi-1/95) Kararı Konusunda Türkiye'deki Ayrışmalar ve Tartışmalar

Türkiye’de GB sürecinin Türkiye için en önemli katkılarından birisinin, başta AB olmak üzere dış politik konuların toplumun bilgisine ve tartışmasına açması olmuştur. 1963’de AET ile yapılan anlaşmayı sadece birkaç gazete haberi ile öğrenen Türk halkı, 1980 sonrasındaki dış dünyaya açılım ve dış politikaya katılım sürecinin en yoğun dönemini GB ile yaşamıştır. GB ve AB ekonomik, siyasal ve sosyal yönleri ile kamuoyunun bilgisine, ilgisine ve daha da önemlisi katılımına belirli ölçülerde olanak sağlamıştır. Bu sürecin önemli bir özelliği de Türkiye’de “Batıcı-modernleşmeci” elitin kendi içinde bölünmesidir.⁵¹¹

Türkiye’de GB’nin “destekçileri”, genel olarak ekonomik değil siyasal gerekçeleri ön plana çıkararak GB’yi “*Türkiye’nin gelecekte yer alması gereken yer AB’dir, GB ise bu AB amaç için son derece önemli, hatta tek araçtır*” yaklaşımı ile savunuyorlardı.⁵¹² Bu yaklaşıma göre, ekonomik ve hatta politik bazı tavizler de uzun vadeli bir AB politikası adına verilebilirdi. Dahası GB, Türkiye’nin 1963 Ankara Anlaşması ve 1972 KP’de öngörülen ve iki tarafından da 1964’den bu yana aşama aşama gerçekleştirdikleri bir sürecin tamamlanması anlamına gelmekteydi. Bu çerçevede aslında ekonomik anlamda verilen bir taviz de söz konusu değildi. AET/AT’nin tek taraflı olarak yıllardan bu yana indirdiği gümrüklerin şimdi de Türkiye tarafından indirilmesi zaten Türkiye’nin taahhüt ettiği ve Ortaklık Anlaşması gereğince yerine getirmesi zorunlu yükümlülüklerdi.⁵¹³ Bu görüşün politik alanda en önde gelen taraftarı ise, “*Türkiye’yi AB’ye ben sokacağım*” diyen Başbakan Çiller ile daha önce de AB ile ilişkileri siyasal gerekçelerle destekleyen Dışişleri Bakanlığı idi. Ekonomik çevreler içinde ise, dünya ekonomisine entegre olmak, yeni pazarlar kazanmak ve başta tekstil olmak üzere yeni ihracat olanaklarına kavuşmak için GB önemliydi. 1965’den beri Türkiye’nin büyük sanayisinin sesi olan ve Türkiye’nin AB politikasına başından beri en büyük desteği veren İktisadi Kalkınma Vakfı (IKV) ile TÜSİAD ve TÜGİAD da GB konusunda başlangıçta tereddüt gösterecekler de sonraki dönemde en güçlü desteği veren kuruluşlar olmuşlardı.⁵¹⁴ İş ve sanayi çevreleri GB’yi ekonomik küreselleşmeye Türkiye’nin de dahil olması olarak görüyorlar ve bu “kaçınılmaz” sürece Türkiye’nin AB ile birlikte katılmasının Türk ekonomisine katkı sağlayacağını savunuyorlardı.⁵¹⁵ GB’a destek verenlerin Kıbrıs konusundaki tavırları ise karışıktı. Çiller’in de aralarında olduğu bir gruba göre Kıbrıs’ta kesinlikle taviz verilmiyordu. Diğer bir grup ise, Güney Kıbrıs’a Türkiye’nin zaten engel olabilme şansı olmadığını, dolayısı ile bu konuda direnmenin Türkiye’ye sadece zarar getireceğini, Türkiye’nin AB’ye yakınlaşmasının orta ve uzun vadede Türkiye’nin Kıbrıs da dahil olmak üzere kendi ulusal çıkarlarını korumak için daha da önemli olduğunu vurguluyorlardı.

⁵¹¹ Bu konuda önemli bir çalışma için Bkz.: İhsan D. Dağı [2003] Batılılaşma Korkusu: Avrupa Birliği, Demokrasi, İnsan Hakları, Liberte Yayınları, Ankara.

⁵¹² Bu konudaki tartışmalar için : Sefik Alp Bahadır [1997] : ‘Die GB der Türkei mit der Europäischen Union. Ein Schritt auf dem Weg zur Vollmitgliedschaft?’, Aus Politik und Zeitgeschichte (Bonn), (7. März 1997) B11-12, s. 33-40.; Altay Cengizer [1993] “Turkey and European Community at the Threshold of Custom Union”, Foreign Policy-Dis Politika (Ankara), Vol XVII, No:3-4, 1993, pp.65-73.

⁵¹³ Bu konudaki görüşler için : Cem Duna / Pars Kutay [1996] Where to with Customs Union, Globalization, Macro-Regionalism and the AB, Intermedia, İstanbul, , s.151-167.

⁵¹⁴ Türkiye Genç İşadamları Derneği [1994] AB ve GB, İstanbul.

⁵¹⁵ Emin Çarıkçı [2001] “GB, Türkiye AB Ekonomik İlişkileri ve Alternatif Politikalar”, Türkiye-AB İlişkileri, Ed. Mustafa Kahramanyol, Ankara, 2001, s.401.

GB'ye muhalif olanlar ise kendi içinde farklı gruplara ayrılıyordu. Birinci grup, genel olarak Türkiye'nin AB hedefine olumlu bakmakla birlikte bu hedef için GB'nin iyi bir araç olmadığını, GB konusunda yapılan müzakerelerin çok kötü yapıldığını ve Türkiye'ye dezavantajlar getirdiğini iddia ediyorlardı. Bu gruptakilere göre GB'nin gerçekleşmesi halinde, AB'ye üyelik şansı artmayacak, Türkiye, AB için tek cazip unsuru olan pazarını açacağı için daha da azalacaktı. Dahası Türk ekonomisi de GB'nin olumsuz etkileri ile krize girebilecekti. Bu durumda Kıbrıs konusunda taviz vermenin gereği de yoktu.⁵¹⁶ Bütün bu değerlendirmelerde Başbakan Çiller'in kişisel tavrı özel bir yer tutuyor ve Çiller'in "agressiv" ve ne pahasına olursa olsun GB'yi gerçekleştirerek siyasi rant sağlama çabasının Türkiye'nin zararına yol açtığını ileri sürüyorlardı. Örneğin Türkiye'nin AB üyeliğine destek veren bir kişi olarak bilinen gazeteci Birand bile 4 Mart 1995'de *"eğer Başbakan sırf GB olsun diyerek bunu kabul ederse ... (Türkiye) ilerideki siyasi opsiyonunu şimdiden (terk etmiş) olacak ve GB'ni tam üyeliğe giden bir araç olmak yerine, tarafların biri birine mal satmasının ötesine gitmeyen ve genelde de AB'nin daha fazla kar edeceği bir işbirliğine dönecektir"*⁵¹⁷ diyordu. Çiller'in kişisel hataları konusunda AB'den da benzer yorumlar geliyordu. Örneğin dönemin Fransa Ankara Büyükelçisi Eric Route, *"Türkiye, büyük tavizler verdiği için çok haksız bir anlaşmaya imza attı. Tansu Çiller, oy kaybeden partisine "çeyiz getirme" kaygısı ile pazarlık etmeye cesaret edemedi. Bu anlaşma yeniden düzenlenmezse Türkiye'nin ekonomisi için bir felaket olur. Avrupa Pazar istiyordu, istediğini fazlası ile elde etti"* diyordu.⁵¹⁸

GB'a karşı çıkanlar içinde bir başka grubun eleştirileri ise genel olarak "ulusal egemenlikten feragat" noktasında toplanıyordu. Bu grup içinde geleneksel olarak Batı ile ilişkilere olumsuz yaklaşan, "İslam Ortak Pazarı" fikrini dile getiren Erbakan liderliğindeki Refah Partisi gibi bazı İslamcı çevreler, bağımsızlıkçı sol (örneğin Doğu Perinçek liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi) ve milliyetçi siyasi oluşumlar (örneğin Büyük Birlik Partisi, MHP gibi) ve son dönemde de kendilerini "bağımsızlıkçı, milliyetçi, Kemalist" olarak tanımlayanlar yer almaktaydı. Bu grupların ortak görüşleri, Türkiye'nin AB içinde yeri olmadığı, zaten AB'nin da buna kesinlikle karşı olduğu, sadece Türkiye'den taviz kopartmak için Türkiye'nin oyalandığı şeklindeydi. Bu gruptakilere göre Kıbrıs ve "Kürt sorunu" başta olmak üzere Türkiye'nin ulusal bütünlüğü ile ilgili konularda Türkiye'nin AB ile uzlaşması hiçbir şekilde olanaklı değildi⁵¹⁹ ve GB da Türkiye'nin ekonomik ve siyasal çıkarları ile de uyumlu değildi. GB, Türkiye'yi *"modern koloni"* haline getirmeye çalışan ve sadece kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarını düşünen AB'nin bir oyunuydu ve bu konuda asıl hatalı olan AB konusuna "tutku ile yaklaşan" Türk seçkinleriydi. Özdağ,

⁵¹⁶ Bu örnek olarak Gümrükçü (Harun Gümrükçü [1997] *Türkei und Europäische Union im Lichte der vollendeten GB. Die Geschichte der Irrungen und Wirrungen der AB-Türkei-Beziehungen*, Hamburg: ITES (Schriften des Instituts für Türkisch-Europäische Studien; 6) ve Lohrmann'ın çalışmaları (Astrid-Marina Lohrmann [1997b] "Der Textil- und Bekleidungssektor in der Türkei und die Auswirkungen der GB mit der Europäischen Union", in: Zeitschrift für Türkeistudien, 10 (1997) 2, s.203-222; Astrid-Maria Lohrmann,[1997a] *Handels- und Entwicklungseffekte der GB zwischen der AB und der Türkei*, Peter Lang-European Hochschulschriften, Frankfurt) gösterilebilir.

⁵¹⁷ Sabah Gazetesi (İstanbul): 04.03.1995.

⁵¹⁸ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 01.07.1996.

⁵¹⁹ "GB'ne hayır" cephesinin en önemli isimlerinin başında ise iktisat profesörü Erol Manisalı gelmekteydi Erol Manisalı'nın konuyla ilgili çok sayıda kitabı ve makalesi yayımlanmıştır: Örneğin: Erol Manisalı [1995] "Gümrük Birliği, Yunan Vetosu, Kıbrıs ve Ege", Türkiye Günlüğü (Ankara), No:32, Ocak-Subat 1995, s. 41-43; Erol Manisalı "Türkiye'nin Yeni Avrupa Politikası Ne Olmalı?", Türkiye Günlüğü (Ankara), No:49, Ocak-Subat 1998, s.5-7.; Erol Manisalı [1996] , Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli, 2.Baskı, Baglam Yayinlari, İstanbul, Erol Manisalı, Türkiye Avrupa İlişkileri, 2. Baskı, Cagdas Yayinlari, İstanbul, 1998.Bu konuda ayrıca şu çalışmalarda da bakılabilir: Türk Devrim Kurumu [1996] (Ed.) Gümrük Birliği'ne Hayır, Türk Devrim Kurumu Yayınları, Ankara; İ.Resat Özkan [1995] "Yeni Dünya Düzeni İçinde Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği", Türkiye Günlüğü (Ankara), No:32, Ocak-Subat 1995, s.22-27.

“Türkiye’nin, bir devletin dış politikasının temel araçlarından birisi olan ekonomik dış politikası diye bir şey kalmamıştır. Bu noktada Ankara, AB’nin aldığı kararları uygulamaktan başka çaresi olmayan bir ülke konumuna düşmüştür” diyor ve “bu şekli ile GB, bağımsız Cumhuriyete yönelik en büyük saldırıyı oluşturmaktadır” değerlendirmesini yapıyordu.⁵²⁰

Konunun Türkiye’de bu kadar çatışmalı bir politizasyona uğramasında hem AB’nin tavrı hem de Kıbrıs Rum Yönetimi’nin tam üyelik müzakerelerine başlaması konusundaki değerlendirmelerin aynı dönemde yaşanmasının etkisi büyüktü. GB’den AB’nin daha fazla kazanç sağlaması ve Türkiye’ye politikalarını empoze edebilme olanağı doğmasına, dahası hiçbir şekilde üyelik perspektifi vermemesine rağmen, başta AP olmak üzere AB kurumları ve politikacıların Türkiye’den Kıbrıs, Yunanistan ile ilişkiler, Kürt sorunu gibi “hassas” konularda çok kısa vadede tavizler bekleyen tavrı, rahatsızlık ve tepki yaratıyordu.

4. AP’nin ve Üye Ülkelerin 6 Mart Sonrası Yeni Talepleri

Ortaklık Konseyi’nin 6 Mart’taki toplantısının ardından 23 Mart 1995’de AB-Troika’sı sıfatı ile Fransa, Almanya ve İspanya Dışişleri Bakanları ile AB Dış İlişkiler Sorumlu Komiseri Hans van den Broek Türkiye’yi ziyaret ettiler. Yapılan görüşmelerin en önemli gündem maddelerini Kürt sorunu ve insan hakları alanındaki düzenlemeler oluşturdu.⁵²¹ 20 Mart 1995’de Türk Silahlı Kuvvetlerinin 35 bin askerle terörist eylemcileri takip amacıyla sınırı aşarak Kuzey Irak’taki tarafsız bölgede geniş çaplı bir operasyona başlaması Türkiye’ye yönelik eleştirileri artırmıştı. Alman Dışişleri Bakanı Kinkel “*tek bir sivilin burnu kanarsa Türkiye’ye AB’ye alınmaz*” diyordu. Fransa’nın Avrupa İşlerinden Sorumlu Bakanı Lammassoure de Türkiye’nin derhal geri çekilmemesi halinde GB konusunun yeniden düşünülebileceğini Türk Büyükelçisine açıklamıştı. Le Mond gazetesinde de “Kuzey Irak operasyonu GB’ni tehlikeye soktu” şeklinde yorumlar çıkmıştı.⁵²² Türkiye’nin operasyonuna gösterilen tepkilerden de cesaret alan Kürt örgütlerin 12 Nisan 1995’de Hollanda’da “Sürgünde Kürt Parlamentosu”nun toplanması, bu sefer de Türkiye ile Hollanda arasında ilişkilerin gerilmesine neden oldu. Ardından AP yine devreye girdi. 16 Nisan 1995’de AB-Troika’sının Türkiye ziyareti ve Türkiye’nin Irak’taki operasyonunu konu alan bir tasarı kabul edildi.⁵²³ Kararda Türk askeri hareketi kınanıyor, PKK’ya yönelik operasyonun derhal durdurulması, ve güneydoğu sorununa politik bir çözüm bulunması talebi yeniden dile getiriliyordu. Bu kararın hemen ardından bu sefer Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi AP’dan da sert bir üslupla Türkiye’nin Kuzey Irak’taki operasyonunu ve genel olarak da Türkiye’deki insan hakları ihlallerini kınayan bir tasarıyı kabul etti. Kararda Türkiye’nin söz konusu ihlalleri iki ay içinde sona erdirmemesi halinde üyeliğinin askıya alınması da bu konuda yetkili olan Bakanlar Komitesi’ne tavsiye etme kararı alındı.⁵²⁴

⁵²⁰ Ümit Özdağ [2002] Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Jeopolitik İnceleme, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi (ASAM), 2. Baskı, Ankara, s.71. Ayrıca buna örnek olarak şu çalışmalar da gösterilebilir: Erol Manisalı [1996] , *Gümrük Birliği’nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, 2.Baskı, Baglam Yayinlari, Istanbul, 1996; Erol Manisalı [1995] , “Gümrük Birliği, Yunan Vetosu, Kıbrıs ve Ege”, *Türkiye Günlüğü* (Ankara), No:32, Ocak-Subat 1995, s. 41-43; İ. Reşat Özkan [1996] “Gümrük Birliği: İlkeler ve Bazı Gerçekler”, *Gümrük Birliği’ye Hayır*, Türk Devrim Kurumu Yayınları, s.25-27; İ.Resat Özkan [1995] “Yeni Dünya Düzeni İçinde Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği”, *Türkiye Günlüğü* (Ankara), No:32, Ocak-Subat 1995, s.22-27; Doğu Perinçek [2000] “AB’ye Hayır: Avrasya Gerçeği”, *Yeni Türkiye*, AB Özel Sayısı, No: 35, Eylül-Ekim 2000, Ankara, s.46-56.

⁵²¹ Bulletin der EU: 3-1993, 1.4.66. ve Bulletin der EU: 4-1995, 1.4.17.

⁵²² Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.430.

⁵²³ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on the visit of the “Troika” to Ankara and the Turkish military intervention into Northern Iraq. 16 April 1995.

⁵²⁴ 27 Nisan 1995’de alınan karar 29 red ve 15 çekimser oya karşın 112 lehte oy ile kabul edildi.

Türk Hükümeti ise GB'nin AP'da onaylanması için insan hakları alanında bazı düzenlemeler için Anayasa ve yasalarda değişikliklere gitmek konusunda çalışmalar yapıyordu. Uzun süredir AB'den eleştiri alan Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesi'nin değiştirilmesi önemli bir rol oynayacaktı. Ancak Türkiye'de AB'nin GB'yi onaylamayacağı düşüncesi hakimdi ve bu siyasal düzenlemeler için destek toplamayı zorlaştırıyordu. Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilcisi Michael Lake, Türkiye'nin *“demokrasi ve ifade özgürlüğü gibi alanlarda gelişme sağlamadan GB'ne gireceğini sanmasının büyük bir hata olduğunu”* vurguluyor,⁵²⁵ Başbakan Yardımcısı İnönü ise bu yaklaşımı doğrular biçimde *“günümüzde insan hakları konusunun, devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin önüne geçtiğini”*⁵²⁶ söylüyordu. Ama aynı günlerde dönemde Cumhurbaşkanı Demirel, çok sert bir açıklama yapıyor ve *“Batı'nın istediğini ben biliyorum, bunlar Sevr'i istiyor. Fırat'ın ötesini istiyorlar. Ne yapsak Batı'yı tatmin edemeyiz... Bunların istediği bir kısım halk, dilini konuşmıyor, televizyonunu izleyemiyor, bunlar dillerini konuşsun, televizyonlarını seyretsinler, değildir. Bunlar bir cinayet şebekesidir. Bunların istedikleri ayrıcalıktır, bayraktır, Kürt Devleti kurmaktır”* sözleri ile AB'yi eleştiriyordu.⁵²⁷

Bu arada Türkiye'de de GB'ne uyum konusunda bazı ekonomik, kurumsal ve siyasi reformlar yapılıyordu. GB uyum süreci için Türkiye 1 Nisan 1995 Toplu Konut Fonunda yapılması gereken %20'lik ilk indirimi yaparak bu konudaki vaatlerini gerçekleştirmiş oluyordu.⁵²⁸ 1995 yılı ilk yarısında tümü iktisadi alanda olmak üzere Türkiye birçok mevzuatı yasalastırmış oldu. Yapılan değişiklikler sadece AB bakımından değil, başta Dünya Ticaret Örgütü ve Uruguay Ticaret Anlaşması'nın hükümleri olmak üzere birçok uluslar arası ticari anlaşmaya uyum sağlanması bakımından da önemli ve gerekli düzenlemelerdi.⁵²⁹

19-21 Haziran 1995'de yapılan Batı Avrupa Birliği (WEU) toplantısı, Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler bakımından önemliydi. Türkiye AB üyesi olmadığı için “ortak üye” statüsü ile toplantıya katıldı. Burada Türkiye'nin hassasiyeti son derece yüksekti. Zira Soğuk Savaş Sonrası dönemde Batı savunma sisteminin ana hatları bu toplantıda çizilecek ve Türkiye konusu da bu kapsamda değerlendirilecekti. Türkiye “dışlanma” endişesi içindeydi.⁵³⁰ Bu toplantının Türkiye için en önemli kazancı Çiller'in Fransa'da Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ile yaptığı görüşmelerdi. Chirac'ın kendinden önceki Cumhurbaşkanı Mitterand'dan farklı bir yaklaşımla Türkiye için AB'de “dinamo rolü” oynamayı kabul etti. Böylece GB için çok önemli bir destek sağlanmış oluyordu. Çiller Türkiye'ye dönüşünde “hala bazı zorluklar var, ama Fransa önderliğindeki Avrupa ülkelerinin en azından Türkiye'nin önemini kavradılar” diyordu.⁵³¹

⁵²⁵ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye-EG, s.437, Yeni Yüzyıl:24 Mayıs 1995.

⁵²⁶ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye-EG, s.433.

⁵²⁷ Milliyet Gazetesi (İstanbul), 2 Mayıs 1995.

⁵²⁸ 31 Aralık 1994 tarihinde yayımlanan ithalat rejimi ile AB'ye yönelik gümrük vergileri 12 yıllık listede % 5, 22 yıllık listede % 10 oranında, OGT'ye yönelik olarak ise 12 yıllık listede % 10 ve 22 yıllık listede % 15 oranında indirilerek bu konuda verilen taahhütler yerine getirilmişti. Buna karşın Toplu Konut Fonu'nda yapılması gereken indirimler yapılmamıştı. B15 Nisan 1995'de bu da tamamlanmıştır.

⁵²⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.437-441.

⁵³⁰ Eski Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ, “Türkiye Avrupa Savunmasından Dışlanıyor” başlıklı yazısında bu endişeleri dile getiriyordu. Milliyet Gazetesi (İstanbul): 28 Mayıs 1995.

⁵³¹ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.445.

25-27 Haziran 1995 AB Cannes Zirvesi, GB ile gelen iyimserliklerin yerini ciddi endişelere bıraktığı bir zirve oldu.⁵³² Zira ilk kez Avusturya, İsveç ve Finlandiya ile birlikte 15 üye ile toplanan bu zirveye “AB’ye aday ülkeler” sıfatı ile 6 ODAÜ, 3 Baltık ülkesi ile Malta ve Kıbrıs davet edilmişti. 11 aday ülke arasında Türkiye yoktu ve bu AB’nin yeni genişleme stratejisi bakımından, üstelik de GB konusunda son aşamaya gelinmişken Türkiye’ye yönelik çok açık bir red mesajıydı. Zirvede Türkiye konusu sadece GB bağlamında dile getirilmiş, Türkiye’nin üyeliği ya da adaylığı konuları hiçbir şekilde yer almamıştı.⁵³³ Ancak Zirve sonunda Chirac’ın yaptığı konuşmanın çok önemli yankısı olmuştu. Chirac, GB anlaşmasının tamamlanmasının ardından Türkiye’nin AB ile var olan 30 yıllık ilişkileri ve Batı için taşıdığı büyük stratejik önem dikkate alınarak Zirvelerde “özel bir statü” ile temsil edilmesi yolunun açılmasını önermişti. Fransız Cumhurbaşkanı Chirac’ın Temmuz ayında da AP’da “*Türkiye’nin Avrupalı olma cesareti kırılmamalıdır*” şeklindeki desteği, hem Türkiye’ye büyük moral vermiş hem de AP içinde etkili olmuştu. Chirac, Çiller’in Türkiye’de demokratikleşme konusundaki çabalarına destek verilmesi gerektiğini belirterek, bunun baltalanmasının köktendincilere yarayacağını ve küskün bir Türkiye’nin de başka ittifaklara yönelebileceğini vurguladığı konuşmasında “*insan hakları dersi vereceğimize ve kendimizi bu konuda öğretmen gibi göreceğimize, demokrasi mücadelesi verenlere yardımcı olmalıyız*” diyordu. Chirac konuşmasında önemli bir konuya daha dikkat çekiyor ve “*Avrupa’dan Türkiye’ye gidecek mesaj yalnızca 60 milyon Türk halkına değil, 240 milyon nüfuslu Türki Cumhuriyetlere de ulaşacaktır!*” diyordu.⁵³⁴

Bütün bu süre içinde Başbakan Çiller’in GB konusunu en önemli gündem maddesi olarak tuttuğu görülmüştür. Çiller yaptığı açıklamalarda, Türkiye’nin GB konusunda hiçbir sıkıntıyla karşılaşmayacağını ve ardından da 3 yıl içinde AB’ye tam üye olacağını söylüyordu. Çiller’e göre bunun nedenleri arasında Kafkasya ve Orta Asya’daki enerji kaynaklarının varlığı, ABD’nin desteği ve belki de en önemlisi “kendisinin, Batılı, laik, Müslüman kadın imajı” olduğuydu.⁵³⁵ Aynı dönemde diğer siyasilerin GB konusunda daha eleştirel bir yaklaşım içinde oldukları da dikkati çekiyordu. Örneğin Cumhurbaşkanı Demirel Türk halkının çoğunluğunun GB’ye taraftar olmadığını söylüyor ve hatta konunun referanduma götürülmesi gerektiğini söylüyordu. Mesut Yılmaz’ın Genel Başkanlığı’nı yaptığı ANAP, GB müzakerelerinin çok kötü yapıldığını, Çiller’in acemilik ve becerisizliklerinin Türkiye’ye hakkı olan GB için ilave yükler getirdiği, Kıbrıs konusunun da GB için feda edildiği görüşünü dile getiriyordu. DSP Genel Başkanı Ecevit ise 70’li yıllardaki AET politikasını anımsatan bir teklif getiriyordu: “*AB ile daha iyi pazarlık yapabilmek ve özellikle küçük ve orta ölçekli sanayiinin yarışabilir hale getirilebilmesi için GB anlaşmasının 3 yıl süre ile ertelenmesi gerekir*”. Erbakan’ın Refah Partisi GB anlaşmasını bütünüyle reddediyor, bu uğurda başta Kıbrıs olarak verilen tavizleri eleştiriyordu. RP’ye göre GB Türkiye’yi ekonomik bakımdan tahribe, siyasi bakımdan ise bağımsızlığını kaybetmeye götüreceğini iddia ediyordu.⁵³⁶

Hükümet’in GB’nin AP’da onayı için hazırladığı, ancak daha sonra küçülterek TBMM’ye getirdiği yasa değişiklikleri paketi 23 Temmuz 1995’de kabul edildi. Değişikler içinde en dikkat çekici olanı Anayasa’nın başlangıç kısmında yer alan ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalesini meşrulaştıran ifadelerin çıkarılması oldu.⁵³⁷ Değişiklikler tatmin edici olmasa

⁵³² AB Konseyi Kan Zirve Kararları: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Cannes - Bulletin EU:6-1995.

⁵³³ ibid, 1.4.74-75.

⁵³⁴ Wall Street Journal: 12 Temmuz 1995.

⁵³⁵ Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 7 Mayıs 1995.

⁵³⁶ Bu konuda TBMM’de 2 Mayıs 1995’de yapılan görüşmeler için Bkz. Çayhan [1997] Dünden Bugüne Türkiye AB İlişkileri, s.380-416.

⁵³⁷ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.459.

da Avrupa'dan olumlu tepkiler almıştı. örneğin Le Mond, Türkiye'de ilk defa askerlerin yaptığı anayasada sivillerin değişikliğe gittiğini belirten bir yorum yaptı ve reformları “*küçük ama önemli bir adım*” olarak niteliyordu.⁵³⁸

Yaz dönemi inceleme ve GB için siyasi ve ekonomik düzenlemeler ve hazırlıklarla dolu yoğun bir dönem oldu. Ancak Türkiye'de iç politikada bu süreci etkileyecek başka gelişmeler de oluyordu. 20 Eylül 1995'de DYP-CHP koalisyonun bozulması, bu konuda en önemli gelişmeydi. Çiller'e göre Hükümetin bozulması da “*GB'ne karşı lobinin bir icraatıydı!*”.⁵³⁹ Çiller önce bir azınlık Hükümeti kurdu, ancak bu hükümet TBMM'de güvenoyu alamayınca Çiller, Baykal liderliğindeki CHP ile 30 Ekim 1995'de 52. Hükümet'i kurdu. Her iki parti de GB konusunda kararlıydılar. AP için başından beri en önemli siyasi koşullardan birisi 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesiydi.⁵⁴⁰ Bu madde 12 Nisan 1991'de TBMM'de kabul edilen yasada yer almış, daha önce sosyalist ve komünist siyasi akımlar ile dinci akımlar için Türk Ceza Kanunu'nda yer alan 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılmasının ardından, terörle mücadelede zaafa uğranılmaması gerekçesiyle söz konusu 8. madde düzenlenmişti. Ancak maddenin muğlak, geniş ve ağır cezalar öngören yapısı daha başından beri tartışmalar yaratmıştı. Yasanın yürürlükte olduğu 4,5 yıl içinde dört binin üstünde kişi bu madde nedeniyle yargılanmış ve büyük bölümü mahkum olmuştu. Bu maddenin kapsamında cezalandırılanlar arasında Kürt asıllı milletvekilleri de bulunuyordu. Aslında özellikle de GB için başta DYP, ANAP ve CHP olmak üzere partilerin büyük bölümü bu yasada değişikliğe sıcak bakıyor, ancak değişiklik konusunda tam bir uzlaşya varılamıyordu. Baykal'a göre 8. maddenin değişmemesi için “*...ülke içindeki gizli güçler koalisyonu*” vardı.⁵⁴¹ Değişiklikle ilgili tasarı yeni Hükümetin programı okunmadan ve güven oylaması bile yapılmadan TBMM'nin gündemine getirildi. TMY'nin 8. maddedeki değişiklik zorlu bir sürecin ardından, AP'nin beklentisinin oldukça gerisinde kalsa da, gerçekleştirildi.⁵⁴² Değişiklikler cezaevlerinde bulunan 150 kişinin 130'unun serbest bırakılmasına yol açmıştı. Aslında Hükümet sözcüleri bunu kabul etmek istemeseler de gerek zamanlama ve gerekse içerik bakımından yapılanların AP'nin GB anlaşmasını onaylamasına yönelik tasarruflar olduğu apaçık ortadaydı.⁵⁴³

TMY'nda yapılan değişikliğin yasalaşmasından sadece üç gün sonra (30 Ekim 1995) GB ile ilgili anlaşmanın AP'a gelmeden önceki son duraklardan birisi olan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Toplantısı yapılmış ve burada Ortaklık Komitesi'nin 3 Ağustos 1995, 23 ve 27 Ekim 1995 tarihli toplantısında yapılan görüşmeler de dikkate alınarak Türkiye'nin GB'nin iyi işleyişini sağlamak için gerekli teknik koşulları sağlamış olduğuna karar verilmiştir.⁵⁴⁴ Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Kırca'nın AB'yi ise İspanyol Dışişleri Bakanı Solana'nın temsil ettiği toplantıda, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla GB Anlaşmasının yürürlüğe girmesi önünde “teknik” açıdan bir engel kalmadığı açıklandı. Türkiye “siyasal diyalog” ve “kurumsal işbirliği” alanında da sağlam ve diğer aday ülkelerle aynı şekilde değerlendirmeleri sağlayacak bir mekanizma oluşturulması konusunda çaba gösterdi.

⁵³⁸ ibid, s.459.

⁵³⁹ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 28 Eylül 1995.

⁵⁴⁰ Aslında aynı yasanın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne bütünüyle aykırı olan başka maddeleri de vardı. Örneğin 15. maddeye göre, işkenceyle suçlananlara karşı ancak İçişleri Bakanlığı'nın izni ile dava açılabilir ve davalar ancak Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde görülebiliyordu. Yine 1. maddede, kişilerin 30 güne kadar nezarethanede tutulabilmesine olanak sağlanıyordu. Bu maddeler 2001-2003 arasında yapılan reformlarla değiştirildi Bkz. Baç:2001, s.148.

⁵⁴¹ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.467.

⁵⁴² TBMM: 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun" s.s.Sayı: 888, 27 Ekim 1995.

⁵⁴³ Bkz. Baç: 2001, s.145-155 ve Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s. 469.

⁵⁴⁴ Bulletin der EU 10-1995.

Türkiye'nin AB'nin EFTA ülkeleri ile ODAÜ ile yürüttüğü menşe kurallarıyla ilgili teknik toplantılardan, AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirveleri marjından yapılacak toplantılara kadar geniş bir katılım olanağına kavuşması istendi. "15+Türkiye" diye ifade edilen bu formül, Türkiye'nin tam üyelik perspektifine kavuşmasını da sağlamış olacaktı. Bu tür olanaklar Kıbrıs ve Malta için de tanınmıştı. Ancak bu iki talep de Türkiye'nin beklentilerini karşılayamayacak düzenlemelerle geçiştirildi. Yunanistan'ın etkisi ile Türkiye ile kurulacak diplomatik ilişkinin düzeyi düşürüldü ve çok sınırlı bazı alanlar dışında Türkiye, "*Türkiye artı AB Konseyi Dönem Başkanı artı AB Komisyonu*" formülü ile yetindi.⁵⁴⁵ Ancak böylece son dönemde yine gündeme gelen "erteleme" senaryoları da önemli ölçüde zayıflatılmış oldu. 30 Ekim'de yeni Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Deniz Baykal da yapıyordu. Baykal görevindeki ilk demecinde "*AP'nin GB konusunda alacağı kararı erteleme ile reddetmesi arasında Türkiye için bir fark bulunmamaktadır*" diyordu.⁵⁴⁶ TBMM'de Erbakan'ın liderliğindeki RP'nin Hükümeti "*platonik AB ve GB sevdalısı*" olarak suçlamasına karşı Başbakan Yardımcısı Baykal GB'yi Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını "*hızlandıracak ve kolaylaştıracak*" bir unsur olacağını söylüyordu.⁵⁴⁷

5. AP ve GB Kararı Öncesindeki Tartışmalar

AP, son kararını vermeden önce, Türkiye konusunda bir rapor hazırlaması için Carlos Carnero'yu görevlendirmişti. Carnero'nun hazırladığı ve 16 Ekim 1995'de AP Dış İlişkiler Komitesi'ne sunduğu rapor taslağında,⁵⁴⁸ "*GB'nin Türkiye'yi geri dönüşü olmayacak bir biçimde Avrupa'ya bağlayacak bir anlaşma*" olduğuna dikkat çektikten sonra, başta insan hakları, işkence, düşünce özgürlüğü, demokratikleşme, yargı bağımsızlığı, Kürt sorunu, DEP'li milletvekillerinin ile ilgili değerlendirmelere yer veriyor ve Türkiye'nin siyasi anlamda GB'a hazır olmadığını savunuyordu. Rapor taslağında Kıbrıs Rum Yönetimi adanın tek temsilcisi olarak tanımakta, Türkiye de adadaki kanuni olmayan işgalle suçlanıyordu. Ancak Carnero'nun bu taslak raporu Ekim ayı sonunda Komisyon'da görüşüldü ve Komisyon Türkiye Masası Şefi Abou, eksikliklere rağmen Türkiye'de yapılan önemli değişiklikler olduğunu, AP'nin erteleme yoluna gitmeden GB'ni onaylamasının beklendiğini belirtiyordu. Ancak AP bu raporu ele almadan önce 10 Kasım 1995'de yapılan bir oylama ile Leyla Zana'ya Sakharov Fikir ve İfade Özgürlüğü Ödülü verme kararı aldı.⁵⁴⁹ AP'da yapılan oylama ilginç biçimde GB konusundaki pazarlıklara da sahne oldu. Zira sol ve sosyalist gruplar Leyla Zana'yı desteklerken, diğer iki aday olan Mısır'lı Necip Mahfuz ve Rus Sergei Kovalev'e daha çok liberaller ve muhafazakarlar destek veriyordu.

⁵⁴⁵ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s. 471.

⁵⁴⁶ ibid, s.473.

⁵⁴⁷ TBMM, 3 Kasım 1995, s.223-317.

⁵⁴⁸ Carlos Carnero Gonzales: "Working Document on Negotiations and Conclusion of an Agreement on the Custom Union with Turkey", 16 October 1995; ayrıca AB Parlamentosu, "Report", DOC, A4-0322/95), 11 December 1995, s.2. Karşılaştırmamız: Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve EG, s.476.

⁵⁴⁹ Aralarında Leyla Zana'nın da bulunduğu HEP milletvekillerinin dokunulmazlığı 2 Mart 1994'de TBMM tarafından kaldırıldı ve bu milletvekilleri tutuklanarak cezaevlerine gönderildiler. Haklarında DGM'de yapılan yargılamalarda da uzun süreli ağır hapis cezaları aldılar. Bu konu Türkiye ile AB ilişkilerinde son on yılın en çok tartışılan konularından birisi olmuştur. AP'nin aldığı hemen her kararda Türkiye bu konuda eleştirilmiştir. AP'nin 1995 yılında Sakharov Ödülü'nü Leyla Zana'ya vermesi yine bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu ödül AP tarafından ilk kez 1988'de verildi. Ödül Zana'dan önce Bangladeş'te dini kesimlerin baskısına rağmen kadın-erkek özgürlüğü konusunda mücadele eden ve hatta öldürülmek istenen Teslime Nadir'e, Çekoslovakya'nın Sovetlere başkaldırmış lideri Aleksandr Dubçek'e ve Güney Afrika'da ırkçılığa karşı mücadele etmiş olan Nelson Mandela'ya verilmişti. AP içindeki sol gruplar Leyla Zana'yı aslında Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermeye çalışmış, ancak bunda başarılı olamamışlardı. Bunun üzerine Zana'ya bu ödülü vermek konusunda sol gruplar ile Yunanistan'lı temsilciler yoğun çaba gösterdiler. Hürriyet Gazetesi (İstanbul):10.11.1995, Milliyet Gazetesi (İstanbul):10.11.1995.

Muhafazakarlar Zana'ya oy vermeyeceklerini belli edince, anahtar grup liberaller olmuştu. Sonunda Liberaller ile Sol Grup Başkanları uzlaşmaya vardı. Buna göre Leyla Zana'ya verilecek ödül oylamasına Liberaller katılmayarak, sonucun Sol grubun istediği şekilde yani Zana için çıkması sağlanacaktı. Ama GB için aynı şeyi bu sefer sol grup yapacaktı ve oturuma katılmayarak Türkiye'nin GB anlaşması onaylanmasına dolaylı destek vereceklerdi. Bu pazarlık uygulandı ve AP 297 oy ile Sakharov Ödülünü Leyla Zana'ya vermeyi kararlaştırdı.

Bu arada GB konusunda AP ile Hükümetler arasındaki tavır farklılığı dikkat çekiciydi. AP içinde yer alan siyasi gruplar, Halk Partileri hariç, Türkiye ile GB'a çok sıcak bakmazken, AB Hükümetleri büyük ölçüde Türkiye'den yana bir tavır sergiliyordu. Bunda GB anlaşmasının kendi ekonomik çıkarlarına hizmet edecek olması kadar, stratejik ve politik önemi büyük olan Türkiye ile “gereksiz” bir çatışmaktan kaçınma çabasının da etkisi olduğu söylenebilir.⁵⁵⁰ Özellikle Fransa, Almanya, İspanya hükümetleri GB'nin onaylanması yönünde özel çaba gösterdiler. Daha önce de belirtildiği gibi bu dönemde ABD (İsrail ile birlikte) lobi çalışmalarına aktif olarak katıldı. İsrail Başbakanı Şimon Perez 11 Kasım 1995'de İngiliz İşçi Partisi Genel Başkanı Tony Blair, İspanya Başbakanı Gonzalez ve Avusturya Başbakanı Viranitzky'e birer mektup göndererek AP'nin GB anlaşmasını onaylamasının bölgedeki aşırı uçların ortadan kaldırılmasında etkili olacağı, aksi bir kararın Çiller Hükümetinin zayıflamasına ve ekonomideki istikrarın bozulmasına, bunu takiben de radikal İslamcı gruplara olan desteğin artmasına neden olabileceğini beliyor ve *“Türkiye'nin istikrarlı, laik, ekonomik ve siyasi yönden Batı'yla bütünleşmiş olması her zamankinden daha önemlidir”* diyordu.⁵⁵¹ Ama Türkiye'ye asıl büyük destek, zaman zaman AP'da rahatsızlık yaratsa da ABD'den geliyordu. ABD'nin Brüksel'de AB Nezdindeki Büyükelçisi Stewart Eizenstat, AP'daki parlamenterlerle yoğun ikna görüşmelerinde bulunurken, ABD'nin AB ülkelerindeki Büyükelçileri de Hükümetler nezdinde görüşmeler yapıyordu. ABD bununla da yetinmedi ve ABD Kongresi Dış İlişkiler Komitesi Başkanı, AP Grup Başkanları'na 20 Kasım 1995'de bir mektup göndererek GB'nin reddedilmesi ya da ertelenmesi halinde, Türkiye'deki 24 Aralık 1995'de yapılacak seçimlerde reform yanlısı partilerin seçimi kaybedebileceğini, bunun da Batı için büyük önemi olan bir ülkenin uzaklaşmasına neden olabileceğini belirtti. Yine ABD basını da (mesela Washington Post'ta “Accept Turkey” başlığı ile çıkan yorum) AB'nin GB anlaşmasını onaylamamasının bir “sorumsuzluk” olacağını iddia edecek kadar ileri gidiyordu. ABD'nin eski Ankara Büyükelçisi Morton Abromowitz ise International Herald Tribune gazetesinde *“GB anlaşmasının reddedilmesi veya ertelenmesi siyasi dinamikleri zaten pamuk ipliğine bağlı olan ülkeyi kaosun eşiğine sürükleyebilir... AP sonradan pişman olacağı tarihi bir hata yapmamalıdır”* diyordu.⁵⁵² ABD'nin lobi faaliyetleri AP içinde tepkiler de doğuruyordu. Örneğin Sosyalist Grup Başkanı Pauline Green bir basın toplantısı düzenleyerek, *“Türkiye'nin lobiciliği anlarım, ama “hiç işleri olmadığı halde” ABD'nin Strazburg'da lobicilik ve baskı yapmasından rahatsızlık duyuyoruz”* demişti.⁵⁵³

Başbakan Çiller ise Aralık başında yaptığı ABD aleyhine açıklamalarla yine herkesi şaşırtmıştı. 5 Aralık 1995'de Hürriyet Gazetesinde yayınlanan röportajında Çiller, 1994 yılı sonlarına kadar Türkiye'nin AB'ye katılmasına asıl engel olanın ABD olduğunu, ABD'nin Türkiye'ye yalnızca Ortadoğu'da bir sıçrama tahtası rolü verdiğini iddia ediyordu. Çiller kendisinin yaptığı girişimlerle Türkiye'nin konumunu ve dolayısıyla da “tarihin akışını”

⁵⁵⁰ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.482.

⁵⁵¹ ibid, s.483, Yeni Yüzyıl: 6 Aralık 1995.

⁵⁵² Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.482.

⁵⁵³ Yeni Yüzyıl: 6.12.1995.

değiştirdiğini söylüyor ve “*Ben Jeanne d’Arc gibiyim ve tarihe geçeceğim!*” diyordu.⁵⁵⁴ Gümrükçü’nün de belirttiği gibi Çiller’in burada kendisini, “kılıcı ile kötü İslamcılara karşı savaşıyor ve Türkiye’yi moderniteye doğru götüren bir kahraman” olarak tanımlıyordu.⁵⁵⁵ Çiller’in aslında yanlışlıklarla dolu bu sözleri, daha çok seçimlere yönelik bir iç politik çıkış ve biraz da AB içinde ABD-AB rekabetinde AB’den yana görünme isteğinin bir yansıması olarak kabul edildi.⁵⁵⁶

22 Kasım 1995’de AP Dış İlişkiler Komitesi toplantısı, AP’den yapılacak olan oylamanın ertelenip ertelenmeyeceğinin de kararının verileceği toplantıydı.⁵⁵⁷ Bu toplantı öncesinde görüş bildiren Medeni Haklar ve İçişleri Komitesi Türkiye için kaygılı olduğunu açıklıyor ve “*GB öncelikle AB yararına olacaktır. Diğer taraftan Türkiye için ekonomik etkisi ilk aşırda olumsuzluklar gösterecektir. Dolayısıyla GB’nin yaratacağı ekonomik şokların önlenmesi için, Türkiye’ye önemli ölçüde yardım sağlanmalıdır, aksi halde bu sosyal gerginlikleri daha da artıracak ve “yanlış yapılmış” bir GB İslam köktendinciliğinin ortaya çıkmasına neden olabilecektir.*” Bu görüş çerçevesinde hazırlanan karar taslağı, GB önündeki siyasi engelleri de daha önce AP’da alınan kararlar çerçevesinde dile getiriyor ve anlaşmanın ertelenmesini teklif ediyordu. Daha önce verdiği bir raporla Türkiye’den büyük eleştiri alan Richard Balfe (İngiliz-Sosyalist) ise Yunanistan, Portekiz ve İspanya’nın Topluluğa katıldıklarında var olan insan hakları sorunlarını katılımı birlikte çözmesi uygun görülüşken, bunun Türkiye’den esirgenmemesi gerektiğini belirtiyordu. Yeşiller Grubundan Belçikalı Parlamenterin oyunu Türkiye lehine kullanma gerekçesi ise son derece ilginçti: “*Bir parlamenterin söylediği gibi “Türkiye’yi bir daha bu kadar ucuza alamayız!” görüşüne ben de katılıyorum*”. Bu Komitede alınan karardan sonra Dış Ekonomik Komite de konuyla ilgili ekonomik, mali ve mevzuatla yönlerin değerlendirildiği

⁵⁵⁴ Çiller: “*Biz müdahale etmeseydik, Türkiye’nin GB’ne girmesi diye bir olay yoktu. Aralık ayında donmuştu olay. Hiç abartmıyorum, biliyorum olayı. Yeniden Amerikanın kararları verilmişti. Amerika Rusya ile anlaşmış, ve de arka bahçesi olarak Türki devletleri Rusya’ya bırakmıştı. Ondan sonra Türkiye’ye de Ortadoğu’da askeri bir rol biçmişti. Amerika bu rol çerçevesinde Türkiye’nin Avrupa’ya girmesini istemiyordu. Türkiye’yi Avrupa’nın dışına atmıştı. Çünkü rakibi Avrupa olacağı için Türkiye’nin Avrupa dışında kalması Amerika’nın işine geliyordu. Amerika ile bağları olsun, Avrupa ile değil... Seçim buydu. GB’nin geçen Aralık ayında reddolunmasının nedeni tesadüfi değildir (Burada Çiller 19 Aralık 1994’de Yunanistan’ın itirazına rağmen toplanan ancak GB konusunda karar alamayan Ortaklık Konseyi toplantısını kastediyor. mme). Ardında bu yatıyordu. Müthiş bir olay. Türkiye’nin GB’ne girmesinde bu kadar kıyamet kopmasının arkasında bu vardı. Türkiye’yi bir başka yere koymuşlardı. Ortadoğu’nun istikrar unsuru olsun, Amerikanın bazı sıçrama tahtası olsun. Yani olay bitmişti. İşte şahsi ilişkilerimizle bunu değiştirdik. Ve çok önemli bir başlangıç ortaya çıktı. Türkiye’yi buraya getirebilmek için çok büyük uğraş verdik. Yani tarihin gidişini ve yapılanan dünyanın şeklini değiştiriyoruz. Türkiye değiştiriyor bunu. Tarihi bir olayı çevirdiğimize inanıyorum. Biliyorum bunu. Bunu tarih görecektir ve yazacaktır. İnsanlar yazacaktır, ülkelerinin başında olan insanlar ayrıldıkça yazacaklardır. Gonzalez söylüyor bunu, kendi hatıralarında yazacaklardır bunu. Ve görülecektir, çok ayrı bir noktadan, umutsuz bir noktadan, hiç kimsenin aklında olmayan yerden bir başka yere gelindi. (...) Ben Jeanne d’Arc gibiyim ve tarihe geçeceğim.” Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 5 Aralık 1995.*

⁵⁵⁵ Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB, s.148-149.

⁵⁵⁶ Bu açıklama Çiller’in Almanya ziyareti öncesine denk geldiği için Alman medyasında da yer aldı. Örneğin Die Tageszeitung’da yayınlanan “Jeanne d’Arcs Kreuzzug. Tansu Çillers erfolgreiche neue Selbststilisierung” başlıklı makalede “*Periler Çiller’in aklını başından alıp, yerine ilham vermişler. (...) Çiller, ona melekliliyle, AP Türkiye’nin GB’ye kabul edilmesini onaylamadığı takdirde, İslamcı radikallerin iktidarı alacaklarını fısıldamış olmalı! (...) Düşünce gülmünç, bir o kadar da cesur ve etkili*” yorumuna yer verilmişti. Die Tageszeitung: 6.12.1995. Ayrıca Bkz. Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB, s.149; Hürriyet Gazetesi (İstanbul):07.12.1995 (Sedat Ergin ve Hadi Uluergin), Milliyet Gazetesi (İstanbul): 6.Aralık 1995 (Umur Talu)

⁵⁵⁷ European Parliament, Session Documents Report, 11 December 1995, A-4-0322/95.

bir rapor sunmuş⁵⁵⁸ ve Türkiye ile GB anlaşmasının onaylanmasına teknik bakımdan bir engel olmadığı belirtmiştir.⁵⁵⁹

Bu arada AP’da, Türkiye ile yapılacak GB anlaşmasını mümkün olduğunca politik koşullara bağlayan yeni bazı adımlar daha atıldı. Oylamadan sadece 2 gün önce 11 Aralık’ta toplanan AP’nin Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi toplantısında Türkiye’ye yapılacak mali yardımların demokratikleşme ve insan hakları alanında iyileşmeye daha çok bağlayan ve mali yardımlar konusunda AP’nin yetkilerini artıran bazı kararlar alındı.⁵⁶⁰ Özel Mali İşbirliği Tüzüğü’ne eklenen 2/1. maddede “*Tüzüğün öngördüğü esaslar, demokratik ilkelere, insan haklarına ve uluslar arası hukuka uygun olmalıdır*” ifadesine yer verilirken, Md. 2/2’de (yapılacak yardımın ne hallerde kesileceğine dair hükme ilave olarak) “*programın tümü ya da bir bölümü*” ifadesi eklenerek, en ufak olumsuz bir gelişme halinde bile yardımın kesilebilmesi olanağı sağlanmıştır. Bu maddede Türkiye’nin uyması gereken genel ilkelere, “*kanun hakimiyeti, azınlıkların demokratik ifade özgürlükleri*” eklemeleri de yapılmıştır. Dahası “*bu ilkelere uyulmaması halinde “Konsey’in alacağı kararın AP’a danışılarak alınabileceği”* hükmü de buraya ilave edilmiştir. Md. 6/1 ve Md.12/3’de ise Türkiye’ye yapılacak yardımların koordinasyonundan Komisyonun sorumlu olacağı şeklindeki ifade, “*Türkiye’ye yapılacak yardımlar, üye olmayan Akdeniz ülkelerine yapılacak yardımlarla birlikte saptanacaktır*” şeklinde değiştirilerek Türkiye’ye yapılacak yardımlara önemli sınırlamalar getirilebilmesi olanağı yaratılmıştır. Ancak belki de en önemli değişiklik, Md. 12/7’de yapılmış ve burada ilgili tüzük uygulamaları konusunda AP’nin sürekli olarak bilgilendirileceğine dair maddeye “*AP’a verilecek rapor, demokratik ilke ve insan haklarına uyum konularındaki gelişmelere de yer vermelidir*” eki yapılarak (ki bu hüküm 16/1’de de aynen tekrarlanmıştır) yardımların politik çerçevede değerlendirilebilme ve kısıtlanabilmesi olanağı AP’a verilmiştir.⁵⁶¹

6. AP’da “Tarihi” Oylama

13 Aralık 1995’de hem Türkiye hem de AB için “tarihi” bir oylama yapıldı.⁵⁶² Oylamaya geçilmeden önce üç komitenin raportörleri raporlarını açıkladılar. Dış İlişkiler Komitesi Raportörü Carnero (Birleşik Sol) Türkiye’de insan hakları ve demokrasi konusundaki ihlallerinin varlığının, Kürt sorunu konusunda Türkiye’nin sadece askeri yöntemleri kullanmasının, DEP’lilerin serbest bırakılmamasının GB anlaşmasının onaylanmamasını gerektirdiğini söyledi. Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi Raportörü K.Schwaiger (Halk Partisi) ise Türkiye’nin Avrupa’ya yaklaşması için bir şans verilmesini, teknik olarak sorun bulunmadığını, dahası Türkiye’nin GB sonrasında mali tüzükte de yapılan düzenlemelerle daha iyi kontrol edilebileceğini, gerektiği anda AP’nin yardımları durdurma olanağına sahip olduğunu belirtti. K.Schwaiger, Türkiye Akdeniz bölgesinin iktisadi gelişmesinde önemli bir istikrar unsuru olduğu gibi, yöredeki arkaik yapıların ve köktenci komsuların tutumlarına karşı, doğal bir denge unsurudur” diyordu. Medeni Haklar ve İşçileri Komitesi’nin raportörü Shultz (Sosyalist) ise çok daha farklı bir yöne dikkat çekiyor

⁵⁵⁸ Türkiye’de GB Anlaşmasının onaylanmasına sadece bir-iki hafta kala bazı yasalarda değişiklikler yapılabilmesi, daha önce çıkarılan Kanun Hükmündeki Kararname’lerin yasallaşması için çabalar sarfedilmiştir. Bu çerçevede Patent Haklarının Korunması Hakkındaki Kanun, Sanayi Mülkiyet Hakları Hakkındaki Kanunlarda bazı düzenlemeler yapıldı. Ancak GB için belki de en önemli yasalardan birisi olan Gümrük Yasası’nda yapılması gereken düzenlemeler yapılamadı. Böylece Türkiye GB’a gümrük mevzuatında gerekli değişikliklerin tümünü yapamadan girmiş oldu.

⁵⁵⁹ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye-AB, s.489-493.

⁵⁶⁰ European Parliament, Session Documents Report, 11 December 1995, A-4-0324/95.

⁵⁶¹ Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve EG, s.501-502.

⁵⁶² Debates of the European Parliament, 13 Mayıs 1995, Strazburg, s.141-155. Bu bölümde Tekeli-İlkin [2000] Türkiye ve AB, s.505-513’den geniş ölçüde yararlanılmıştır.

ve GB'nin Türk ekonomisi üzerinde, özellikle de küçük ve orta sanayi ve ticaret kesimi üzerinde olumsuz etkiler yapacağını, bunun da istikrarsızlıklar yaratacağını, onun için İslami köktendincilere uygun bir ortamı AB'nin bu anlaşma ile kendisinin hazırlamış olacağını söyleyerek GB'ye olumsuz oy vereceklerini açıklamıştır.

AP'da bulunan her partinin Grup liderinin söz alarak partileri adına yaptıkları konuşmalarda ise insan hakları ve demokrasi konusunda Türkiye'nin eksiklikleri tartışmaların ana eksenini oluşturmuştur. Sosyalist Grup Başkanı Green, gönülsüz de olsa Türkiye'ye bir şans vermek için arkadaşlarını "evet" oyu vermeye çağırdıklarını ifade etmişti. Halk Partileri Grubu Başkanı W.Martens ise Türkiye'nin Avrupa'ya doğru kesin bir adım atmak arzusunda olduğunu, GB'ye evet vereceklerini, ancak insan hakları konusunda Türkiye'yi yakından izlemeye devam edeceklerini belirttikten sonra, "Kürt vatandaşlara kültürel hakları tanınmalıdır, ayrıca Türk ordusu Kıbrıs'tan çekilmelidir" diyordu. Avrupa İçin Birlik Grubu Başkanı H.C.D'Encausse GB'nin Türkiye'deki demokratik güçlere destek verecek bir unsur olacağı düşüncesi ile olumlu oy vereceklerini açıklamıştı. Liberal, Demokratik ve Reformist Grup Başkanı G. De Vries GB hem Türkiye için hem de AB için bir kazanç olacak ve bizim Türkiye'den istediklerimiz (mesela Kıbrıs, 12 mil, su sorunu gibi konularda) daha kolay elde edilecektir, demiş ve bunun AB'nin "jeopolitik çıkarı" nedeniyle olduğunu belirtmiştir. Birleşik Sol Grubu Başkanı A.Puerta ise AP'nin Türkiye'yi insan hakları alanında düzelme olmadığı takdirde GB'ni onaylamayacağı konusunda uyardığını, ama Türkiye'nin buna rağmen anlamlı değişiklikleri hala sağlayamadığını, AP'nin itibarı ve saygınlığı için GB'ye hayır diyeceklerini açıkladı. Yeşiller Grubu Başkanı C.Roth ise belki de AP'da yapılan en ilginç konuşmayı yaparak Türkiye-AB ilişkileri konusunda bazı çelişkiler içerse de oldukça farklı olan görüşlerini açıklamıştır. Roth Yeşiller'in Türkiye'deki sorunlara yönelik eleştirilerinin Türkiye'de "düşmanca davranışlar" olarak algılandığını, Türkiye'den taleplerine ve eleştirilerine rağmen Türkiye'nin gerçek dostunun Yeşiller olduğunu, GB'ye evet diyip, Türkiye bir İslam ülkesi olduğu için onun AB'ye üyeliğine karşı çıkanlar gibi yapmadıklarını belirttiği konuşmasında "hiç şüphe yok ki Türkiye Avrupa'nın bir parçasıdır ve AB Hristiyanlığın bir kalesi olmayacaktır. Bu nedenle Türkiye'nin iyi tanımlanmış bazı şartlar altında AB'ye somut olarak katılmasını mümkün kılacak taahhütlere ihtiyaç bulunmaktadır. Böyle bir perspektiften bakınca GB AB'ye katılımın son değil, ilk halkasını oluşturmalıydı. Roth, tartışmalarda açık olmayan bir başka hususun, GB'nin kimin yararına kimin zararına olacağı konularda görüldüğünü belirtmişti. AB bu girişimden ekonomik olarak kazançlı çıkarken, işsizliğin artması ve hayat seviyesinin düşmesi gibi nedenlerle doğacak yükü Türkiye tek başına yüklenmek zorunda kalacaktı. Böyle bakınca, GB'nin yaratacağı Thatchervari bir şok tedavisinin Türkiye için gerçek bir dostluk hizmeti olarak değerlendirmek zor olacaktı. GB, söylenenin aksine "açık bir toplum" değil, mal ve sermayenin serbest dolaştığı, fakat insanların serbest dolaşamayacağı "açık bir pazar" yaratacaktı. Roth ayrıca, doğrudan parlamenterlerin ve Avrupa Parlamentosu'nun saygınlığıyla ilgili bir hususun tartışmalarda göz ardı edildiğine değinmişti. Üye ülkelerin AP'da "teorik" olarak insan hakları savunurken, bir yandan bu ilkelerin ihlalinde kullanılan silahları Türkiye'ye satmaktaydılar. Doğaldır ki bu, insan haklarının bütünlüğünü savunan AP ilkelerine ters düşen bir uygulamaydı. Roth, Türkiye'nin AP'nin insan hakları konusundaki haklı ve realist isteklerini yerine getirmediğini, bu durumda GB'nin onaylanmasının AP'ı Çiller'in seçim kampanyacısı durumuna sokacağını, oysa Çiller'in gerçek bir demokrasiyi yerleştirmekten çok, gücü elinde tutmaya çalışan ve dolayısıyla mevcut durumdan da büyük ölçüde sorumlu olan birisi olduğunu, böyle bir ortamda Çiller'in İslami köktendincilikle mücadele ettiğinin de ileri sürülemeyeceğini belirtti. Roth, buradan hareketle Yeşiller Grubu'nun, oylamanın somut gelişmeler sağlanacağı ileri bir

tarihe atılması gerektiğine inandığını, aksi halde birkaç kararsız dışında tüm grubun anlaşılmaya “hayır” diyeceğini söyledi.

Radikal İttifak Grubu Başkanı G.Lalumire ise, Türkiye ile ilgili sorunların, onun sivil ve askeri gücü ayırt edememesinden, demokratik yollardan seçilmelerine karşın politik güçlerin halkın duygu ve cesaretini temsil edememelerinden kaynaklandığını, yine de Türkiye’nin bu çelişkileri giderebileceğine inanarak, biraz risk taşısa da “evet” oyu vereceklerini açıklamıştır. Uluslar Avrupası Grubu’ndan D.Souchet, insan hakları alanında hala önemli belirsizlikler bulunduğunu, Kürt sorunu, olağanüstü mahkemelerin varlığı ve Kıbrıs’ın işgalinin varlığını sürdürdüğünü, GB anlaşmasının kime nasıl yarar sağlayacağını ve olumsuz gelişmeler halinde nasıl bir mekanizmanın devreye gireceğinin de bilinmediğini, dolayısı ile anlaşılmaya “hayır” vereceklerini söylemiştir.

Partilerin sözcülerinden sonra söz alan Konsey Dönem Başkanı C.Westendrop GB’nin Türk halkı için büyük bir ümit kaynağı, ve Türkiye ile AB ilişkilerinde son derece önemli bir rol oynayacağını söyledikten sonra Türkiye’nin Batı dünyası için önemini altını çizen şu sözleri söylüyordu: “Avrupa’nın istikrarı çok büyük ölçüde istikrarsızlık potansiyeli taşıyan bölgeye ve burada temel taşı olan Türkiye’ye bağlı olacaktır. İhtiyatlı bir gözlemeyi ihmal etmeden, Türkiye desteklenmelidir.” AB Komisyonu üyesi Hansı Van den Broek de Parlamentonun anlaşmayı onaylayarak Türk halkına birlik ve destek mesajı yollayacağını, bunun Türk Hükümetinin gelecekle ilgili geniş kapsamlı planlarını yürütülebilmesi için de gerekli olduğunu belirttiği konuşmasında, anlaşmanın onayının Türkiye’de demokratik gelişimlere de katkısı olacağını söylüyordu. Türkiye’de demokratikleşme çabalarının küçümsenmemesi gerektiğini de belirten Broek, ileride yapılması gerekenlerin sağlanabilmesi için, yapılanların takdir edildiğinin de ortaya konulması gerektiğini vurguladı. AB’nin Türkiye ile diyalog kurmak istediği terör, Kürt ve Kıbrıs sorunlarının çözümü için ortak bir platforma ihtiyaç bulunmaktaydı. Bu platformda Topluluk sadece tenkitlerini belirten bir taraf değil, aynı zamanda politik çözümler üretmesi için Türkiye’yi teşvik edecek ve böylece çözümler bulunmasına katkıda bulunacak bir taraf olarak yerini almalıydı.

AP, GB anlaşmasının onayı vesilesi ile gerçek anlamda “tarihi” bir oturum yapmıştı. Yukarıda anılan konuşmaların dışında 21 parlamenter daha söz alarak görüşlerini açıklamıştı. Bireysel olarak söz alan parlamenterlerden 13’ü GB için “evet”, 8’i ise “hayır” diyeceklerini açıklamışlardı. Bu arada konuşma yapan ve her biri ayrı gruplarda olan 4 Yunanlı parlamenter ise “hayır” vereceklerini açıkladılar. Asıl oylama öncesinde Yeşiller’in “erteleme” önergesi oylanarak reddedildi ve GB anlaşması için oylamaya geçildi.

13 Aralık’taki bu “tarihi” oylamaya 626 parlamenterden 529’u katılmış⁵⁶³, 36 çekimser, 149 “hayır” oyuna karşılık 344 “evet” oyu ile AP, Türkiye ile AB arasında GB oluşmasına onay vermiştir. Oylamada Sosyalist Grup’tan 60, Birleşik Sol’dan 25, Yeşiller’den 21, Halk Partisi’nden 12, Bağımsızlar’dan 12, Avrupa Milletler’den 7, Liberaller’den 6, Radikallerden 4, Avrupa İçin Birlik’ten 4 parlamenter hayır oyu vermiştir.⁵⁶⁴ Çekimser

⁵⁶³ Aynı gün Fransa’da yaşanan grev nedeniyle Parlamenterlerin önemli bir bölümünün oylamaya katılamama riski doğmuş, Türk lobiciler ise parlamenterlere bu konuda yardımcı olma teklifi getirmişlerdi. Ancak byu teklif AP içinde önemli rahatsızlık ve tepki yaratmıştı.

⁵⁶⁴ AP’de bulunan 626 parlamenter şu sayılarla AB ülkelerinden gelmekteydi: Almanya 99, Fransa 87, İngiltere 87, İtalya 87, İspanya 64, Hollanda 31, Belçika 25, Yunanistan 25, Portekiz 25, İsveç 22, Avusturya 21, Danimarka 16, Finlandiya 16, İrlanda 15, Lüksemburg 6. AP içindeki grupların parlamenter sayıları ise (Haziran 1997) şöyleydi: Sosyalist (Sosyal Demokratlar) Grup 214, Halk Partisi-Hristiyan Demokratlar 181,

oyların büyük bölümü Yeşiller grubundan gelmişti. Gruplardan gelen evet oylarının sayısı ise şöyleydi: Halk Partisi 145; Sosyalist 110, Avrupa İçin Birlik 34, Liberal 34, Bağımsız 10, Radikaller 10 ve Avrupa Milletler Grubu'ndan 2 oy. Bunun ardından Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi'nde son şekli verilen Özel Mali İşbirliğiyle İlgili Tüzük de oylanarak kabul edildi. Yeşiller Grubu lideri C.Roth'un kendi konuşmasında da dile getirdiği "Türkiye'nin iyi tanımlanmış bazı şartlar altında AB'ye tam üye olarak katılmasını"nı amaçlayan tasarı ise, beklendiği üzere 56 olumlu, 45 çekimser oya karşın 412 oy ile reddediliyordu.

AP bu kararın ardından "Türkiye'de İnsan Haklarının Durumuna İlişkin Karar Tasarısı"nı görüştü ve Halk Partisi grubunun değişiklik önergelerinin büyük bölümünün kabulü ile tasarıya son şekli verildi. Türkiye'yi bu tasarıda en çok rahatsız eden PKK ile ilgili 3. maddeydi. Burada "*Türkiye Hükümeti, PKK ve Kürt Haklarının temsilcilerine, Kürt sorununa şiddet içermeyen siyasi bir çözüm bulmak için ellerinden geleni yapmalarını ister*" denilmekteydi. Türkiye'nin itirazları ve baskısı ile ancak şöyle bir değişiklik yapıldı: "*Kürt sorununa şiddet içermeyen siyasi bir çözüm bulmak üzere ellerinden gelen herşeyi yapmaları hususunda, Türk Hükümetine, PKK'ya ve sair Kürt kuruluşlarına çağrıda bulunur*".⁵⁶⁵ Böylece AP, o güne kadar terör örgütü olarak görüp kınadığı PKK'yı Kürt sorunu için Türkiye'nin bir muhatabı olarak gördüğü şekilde yorumlanabilecek bir karar almıştı. Taslakta ayrıca daha önce değinilmiş insan hakları ihlallerine ilişkin birçok alanda yapılması gerekenleri (Kürt köylerinin boşaltılması, Kürt asıllı milletvekillerinin serbest bırakılması, işkencenin ve cezaevlerindeki mahkumlara yönelik kötü muamelenin sona erdirilmesi, demokratikleşme yönünde yapılması gereken reformların yapılması vb.) saymaktaydı. Ayrıca Kıbrıs'ın bölünmüşlüğüne son verilmesi için Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi kararlarına uyması istenmekteydi. Komisyon senede en ez bir kez AP'a Türkiye'deki demokratikleşme ve insan hakları konularında bir rapor sunacaktı. Yapılan oylamada 113 parlamenter çekimser kalmış, 19 parlamenter tasarı aleyhine oy kullanmıştı. Ama verilen kabul oyları GB anlaşmasında olan 344'den çok daha yüksek bir sayıya ulaşmış ve 395 olmuştu.⁵⁶⁶

C. Türkiye ile AB Arasında Gümrük Birliğini Tesis Eden 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın İçeriği

Ankara (Ortaklık) Anlaşması ve KP'de Türkiye ile AET arasındaki ekonomik entegrasyonun modeli olarak belirlenen ve tamamlanması için 1973'den itibaren 22 yıllık bir süre öngörülen GB, Soğuk Savaş Sonrası dönemde Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin yapısını ve dinamiklerini anlamak bakımından oldukça önemli bir işlev görmüştür. Türkiye'nin yeni gelişmeler karşısında Batı Avrupa ile ilişkilerinin hangi çerçevede içinde gerçekleşeceği, AB'nin de geleceğin Birliği içinde Türkiye ile ne tür bir ilişki kurmak istediğine dair pek çok ipucu bu dönemde ortaya çıkmıştır. GB, tarafların kısa ve orta vadeli hedefleri farklı olsa da, Türkiye ile AB arasında 1963'den beri devam eden siyasi

Avrupa İçin Birlik 55, Liberaller 41, Birleşik Avrupa Solu/Kuzey Yeşil Sol 33, Yeşiller 28, Radikaller 20, Avrupa Milletler Grubu 18, Bağımsızlar 36.

⁵⁶⁵ "Appels to the Turkish Government, the PKK and other Kurdish organizations to do all in their power to find a non-violent and political solution to the Kurdish issue, calls upon the PKK to refrain from violence and calls upon the Turkish Government and Grand National Assembly to lift the curfew operating in the south-eastern region and to consider ways and means of allowing citizens of Kurdish origin to express their cultural identity while ensuring that the territorial unity of Turkey is guaranteed and respected." Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on human rights situation in Turkey, 13 December 1995, Artc.3.

⁵⁶⁶ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution on human rights situation in Turkey, 13 December 1995. Bulletin der EU: 12-1995.

entegrasyon sürecinden ayrı tutulamayacak çok önemli bir aşamadır.⁵⁶⁷ 6 Mart 1995’de Ortaklık Konseyi’nde üzerinde uzlaşılan ve 13 Aralık 1995’de AP’nin onayını alarak kesinleşen GB kararının başlangıç kısmında, 1963 Ankara (Ortaklık) Anlaşması’nda koşulların yerine gelmesi halinde Türkiye’nin gelecekte Topluluğa tam üyeliğini öngören 28. maddesine atıfta bulunularak, amaç şöyle ifade edilmiştir:

*“Türkiye ile Topluluk arasındaki Ortaklık ilişkisini yaratan Ankara Anlaşması, özellikle de 28. Maddesi ile belirlenen hedeflerin, Avrupa’da büyük siyasi ve ekonomik değişimlerin yaşandığı mevcut dönemde önemlerini korumakta olduklarını göz önünde bulundurarak; İki Tarafın da, Ankara Anlaşması ve Anlaşmaya ek Katma Protokolü ile belirlenen takvim ve yöntemler çerçevesinde Gümrük Birliğine girmek konusundaki iradelerini teyit ettiği 8 Kasım 1993 tarihli Kararını hatırlayarak; Ankara Anlaşmasının 5. Maddesinde belirtildiği üzere, Ortaklık Anlaşmasının; Tarafların karşılıklı yükümlülüklerini yerine getirmeleri suretiyle Geçiş Döneminin tamamlanmasını sağlayan ve Gümrük Birliği’nin etkin biçimde işleyişinin sağlanması için gerekli usullerin Ankara Anlaşması ve Katma Protokol çerçevesinde belirlenmesini gerektiren Gümrük Birliğine dayalı Nihai Döneme girmekte olduğunu göz önünde bulundurarak;”*⁵⁶⁸

Kararda ayrıca “Taraflar arasındaki Ortaklık ilişkisi çerçevesinde Gümrük Birliğinin siyasi ve ekonomik anlamda önemli ve kapsamlı bir aşama olduğunu göz önünde bulundurarak” denilerek, olayın ekonomik bir anlaşmanın ötesinde olduğu vurgulanıyordu.

6 Mart 1995 tarihinde toplanan Ortaklık Konseyi’nde alınan karar 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması ve 23 Kasım 1970 tarihli Katma Protokol’ün geliştirilmesi ve bu çerçevede Gümrük Birliğinin oluşturulmasını öngörmektedir. Karar 66 maddeden oluşan altı bölüm ve on ekten oluşmaktadır.⁵⁶⁹ Bu karara ayrıca Türkiye’nin 11, Topluluğun 4 ve ortak olarak da 2 adet bildiri eklenmiştir. Ortaklığın diğer alanlarındaki ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin bir “Tavsiye Kararı” ve mali işbirliğinin yeniden başlatılmasını öngören ve AP’da GB kararı ile birlikte onaylanan “AB Konseyi’nin Türkiye’ye mali işbirliği için özel eylem” başlıklı ek bir protokolü de bulunmaktadır.⁵⁷⁰

Böylece 1970’de imzalanan ve 1973’de yürürlüğe giren KP’de belirlenen 22 yıllık takvimin de öngördüğü gibi “geçiş dönemi” sona ermiş ve Ankara (Ortaklık) Anlaşması’nın 2. maddesinde öngörülen “son dönem”e girilmiş oluyordu. KP’de Türkiye’nin üye ülkeler çıkışlı ithal ürünlerine koyduğu gümrüklerin kademeli bir biçimde indirilmesi

⁵⁶⁷ Konunun hem siyasi hem de ekonomik yönlerinin etraflıca ele alındığı bir çalışma için Bkz. : Haluk Kabaalioglu: [1996] “Copleation of the customs union and the Accession of Turkey to the European Union”, in The European Union in a Changing World, Third ECSA-World Conference, Bruxelles, 19-20 September 1996, pp.385-427 ayrıca Zentrum für Türkeistudien [1999a] (Hrsg.). Die Türkei in der AB-GB: Empirie-Theorie-Perspektiven, LIT.

⁵⁶⁸ Cem Duna ve Pars Kutay [1996] Gümrük Birliği ile Nereye? - Where to with Customs Union, Globalization, Macro-Regionalism and the EU, Intermedia, İstanbul; Beschluss Nr. 1/95 des Ortaklık Konseyies EG-Türkei über die Durchführung der Endphase der GB- Abl. der EG L 35 vom 13.2.1996, ayrıca Bulletin der EU: 3-1995, 1.4.65.

⁵⁶⁹ Beschluß Nr. 1/95 des Ortaklık Konseyies EG-Türkei über die Durchführung der Endphase der GB - Abl. L 35 vom 13.2.1996 (Vorangegangene Tagung: Bull. 3-1995, Zivd. 1.4.65) und Gesamtbericht 1995, Zivd. 844. Für das Dokument auch Gümrükçü [1997] Türkei und AB-GB, s.163-204.

⁵⁷⁰ Verordnung des Rates über die Durchführung einer besonderen Aktion der finanziellen Zusammenarbeit zugunsten der Türkei - Abl. C 271 vom 17.10.1995, KOM(95) 389, Bull. 7/8-1995, Zivd. 1.4.77, und Bull. 12-1995, Zivd. 1.4.69.

öngörölmüştü. Söz konusu indirim için 12 ve 22 yıllık iki ayrı liste hazırlanmıştı.⁵⁷¹ 12 yıllık listede sanayi ürünlerinin % 55'i, 22 yıllık listede ise geri kalan % 45'i yer almaktaydı. Ancak yaşanan bazı ekonomik aksaklıklar nedeniyle Türkiye tanımlanan sürelerde gerekli indirimlerin tamamını gerçekleştiremedi. Hatta 1978-1988 arasında Türkiye tarafından hiçbir gümrük indirimi yapılmadı.⁵⁷² Ancak Türkiye'nin AT ile arasında bulunan büyük ekonomik farklılığa ve yaşanan aksaklıklara rağmen 1993 yılına gelindiğinde Türkiye 12 yıllık listedeki ürünler için gümrük indirimini % 80, 22 yıllık listedeki ürünler için ise % 70 düzeyinde gerçekleştirilmişti. Sanayi mallarında GB'nin gerçekleştirilebilmesi 1993-1995 arasında gümrük hadlerinin % 20-30 oranından daha indirilerek sıfırlanması, ayrıca kota ya da miktar kısıtlamalarının da kaldırması gerekmişti. Ayrıca GB'nin en önemli özelliklerinden birisi olarak Türkiye'nin AB'nin üçüncü ülkelere uyguladığı Serbest Ticaret Bölgesi anlaşmalarını da beş yıllık bir süre içinde üstlenmesi, bu çerçevede ilgili üçüncü ülkelere karşı gerekli indirimleri gerçekleştirmesi gerekiyordu. Bu durum ise Türkiye'nin AB dışındaki ülkelerle yaptığı ithalatı aldığı ve temel olarak gümrük vergilerinden oluşan gelirlerinde %40-50'ye varan indirimlere gitmesi anlamına geliyordu. Bu çerçevede Türkiye'nin uzun süreden beri ikinci bir gümrük vergisi gibi uyguladığı başta "Toplu Konut Fonu" (TKF) olmak üzere bazı fonlarında kaldırılması da gerekmiştir.

Türkiye, 12 ve 22 yıllık listelerde ertelenen son indirimleri de 1995 yılında gerçekleştirmiş, ayrıca bu listelerde bulunan ürünlerin "Ortak Gümrük Tarifesi" (OGT) uyumu da gerçekleştirmiştir. Böylece AB ülkelerinden sanayi ürünleri ithalatında ağırlıklı % 5 olan koruma bütünüyle kaldırılmıştır. Türkiye'nin bu anlamda bir başka yükümlülüğü de 1 Ocak 1996 tarihi itibarı ile üçüncü ülkeler için uygulanan vergilerin AB'nin belirlediği OGT seviyesine çekilmesiydi. Yeni ithalat rejimi, AB'nin OGT'sine uygun şekilde 8 veya 12'li bazda CN Kod sistemine göre düzenlenmiştir. Böylece % 10.97 olan üçüncü ülkelerden sanayi ürünleri ithalatında ağırlıklandırılmış koruma oranı, TKF'nin kaldırılması ile % 5.8 oranına çekilmiştir. Yeni rejim ile birlikte 15.500 ürünün gümrük vergileri sıfırlanırken, sanayi ürünleri ithalatında TKF kesintisi kaldırılmış, demir-çelik ürünü 132 madde için ise yine Türkiye'ye avantaj sağlamak için üç yıllık geçiş dönemi uygulamasına konulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı, 1995 yılında yukarıda anılan indirimlerin Türk ekonomisine getireceği gümrük vergisi ve fon kayıplarının 2,9 milyar \$ olacağını hesaplamıştı.⁵⁷³

AB ise daha önce kaldırdığı gümrüğe ilave olarak Türk tekstil ve konfeksiyon ürünlerine uyguladığı kotaları 1 Ocak 1996'dan itibaren kaldırarak Türkiye'nin AB'nin Kota Kontrol Sistemi (SIGL) dışına çıkarıldığını açıklamıştır. Böylece Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 itibarıyla "sanayi ürünlerinde" GB gerçekleştirmiştir. Tarım ürünleri ise, Türkiye'nin Ortak Tarım Politikası'nın gereklerini yerine getirememesi nedeniyle GB dışında tutulmuştur. Ancak bu alanda da Türkiye'ye önemli bir avantaj sağlanarak, daha önce AB'nin tercihli ticaret kapsamına aldığı Türk tarım ürünlerinin % 70 civarındaki oranı, ürün sayısı ve miktarda yapılan artışla % 93'e çıkarılmıştır.

⁵⁷¹ Bu bölümde özellikle teknik konular bağlamında geniş ölçüde yararlanılan kaynaklar: Karluk [1997] GB Dönemecinde Türkiye, s.187-305; Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB, s.135-151; Erol İyibozkurt [1996] Türkiye-AB-GB, s.11-20; Manisalı [1996] GB'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli, s.55-83. sayfalarından geniş ölçüde yararlanılmıştır.

⁵⁷² Kramer [1988a] EG-Türkei, s.53 vd., ayrıca ATO [2002] GB-Türk Ekonomisi, s.15.

⁵⁷³ Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB, s.131-132, ayrıca 102 vd.

D. Gümrük Birliği Konusunda Ara Değerlendirme

Ortaklık Konseyi-1/95 kararı ile esasları belirlenen ve 1 Ocak 1996'dan beri yürürlüğe giren GB'nin Türk ekonomisine ne yönde etkide bulunduğu konusunda yapılacak değerlendirmeler önünde en önemli handikap GB'nin çok farklı alandaki etkilerinin ölçülmesinde teknik bakımdan karşılaşılan güçlüklerdir. GB'nin ekonomik-mali etkileri konusunda yapılan az sayıda çalışmada da tahmini değerler ve projeksiyonlar önemli yer tutmaktadır. Daha da önemlisi GB'nin etkilerinin ölçümünde kullanılan bazı somut verilerin de (örneğin dış ticaret rakamlarının) ne ölçüde doğrudan GB'den, ne ölçüde diğer iç ve dış ekonomik ve siyasi faktörlerden etkilendiğinin tespiti de son derece zordur.⁵⁷⁴

GB konusundaki ikinci önemli güçlük, konunun siyasi boyutu ile ilgilidir. Türkiye ile AB arasında gerçekleştirilen GB, Türkiye'nin AB'ye siyasi entegrasyonunun bir parçasıdır. Bu durum Ortaklık Konseyi-1/95 kararının başlangıç kısmında da vurgulanmıştır. İşte bu konudaki siyasi içerikli beklentiler ile GB'nin Türk ekonomisine yaptığı katkı ya da zararların bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Aslında Türkiye'de genel olarak GB konusundaki itirazlar, Türkiye'nin ekonomik, hatta siyasi alanda hareket serbestisinin üyesi olmadığı ve kararlarına müdahale hakkı olmayan bir kuruma devretmesi noktasında toplanmaktadır. Bu durumun ortadan kalkması için ya Türkiye'nin AB'ye üye olması ya da AB'nin karar alma sürecine Türkiye'nin bir biçimde dahil edilmesi gerekecektir. Aksi halde uzun vadede ilişkilerin GB çerçevesinde sürdürülebilmesi büyük sakıncalar doğurabilir. GB'den geri adım atılarak, örneğin AB ile STB oluşturulması ise Türkiye tarafından en son tercih edilen seçenektir, zira Türkiye GB'in kendisi için üyelik yolunda bir araç olarak kullanmak, hatta bu konuda AB'yi zorlamak düşüncesindedir.

Türkiye'de GB konusunda yapılan değerlendirmelerin, AB konusundaki siyasal beklentiler ve AB'nin Türkiye politikası ile yakın bir ilişkisi gözlenmektedir. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi geleceğini AB içinde gören çevrelere göre, GB bütün eksiklik ve aksaklıklarına rağmen, Türkiye ekonomisi için yararlı etkiler yaratmıştır, dahası bu gelişim Türkiye'nin gelecekteki üyeliğini de destekler niteliktedir. AB'nin Türkiye politikasını samimiyetsiz bulan, Türkiye'nin stratejik gerekleri itibari ile AB hedefini yanlış bulan ya da genel olarak AB-Skeptiker olarak bilinen çevreler ise GB'nin son derece olumsuz etkiler yarattığına ve Türkiye'yi AB'nin bir kolonisi haline getirmeye yardımcı olduğu görüşünü dile getirmektedirler. Türk ekonomisinin son yıllarda yaşadığı sorunların kaynağının da büyük ölçüde GB olduğu görüşünde olan bu çevreler GB'nin en kısa zamanda revize edilmesi ya da kaldırılmasını istemektedirler. Resmi kuruluşların bu konudaki değerlendirmelerinde ise, GB'nin genel olarak Türk ekonomisinin global ekonomiye entegrasyonu, modernleşmesi, çeşitlenmesi, rekabet gücünün artırılması, üretimde verimlilik artışı gibi nedenlerle genel olarak GB'nin olumlu etkiler gösterdiğini dile getirdikleri görülmektedir. Resmi kurumların değerlendirmelerinde, Türk ekonomisinde son yıllarda yaşanan sorunlarla GB'nin etkileri arasında bir bağlantı bulunmadığı görüşüne de özellikle yer verilmektedir.⁵⁷⁵

GB bir ekonomide son derece önemlidir, ancak değişimleri tek başına ya da genel olarak belirleyen bir süreç de değildir. Türkiye ile AB arasında gerçekleştirilen GB'nin etkileri ise, hem bu sürecin son aşaması olması itibari ile hem de Ortaklık Konseyi-1/95 kararındaki

⁵⁷⁴ Türkiye'de 2003 yılında yapılan bir doktora çalışması, bu konudaki en yeni ve ayrıntılı çalışmadır. Ancak bu çalışmada da ölçülemeyen faktörlerin fazlalığına dikkat çekilmiştir. : Rasim Kutlu [2003] Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

⁵⁷⁵ Örneğin Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bu yöndeki görüşleri için Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) İnternet Sayfası: <http://www.dtm.gov.tr/ab/textil/gumtexnot.htm>.

istisnai hükümler nedeniyle özellikle sınırlıdır. Hatta Gümrükçü, Türkiye ile AB arasında Ortaklık Konseyi-1/95 kararınca yürürlüğe giren GB'nin pek çok istisnai hüküm ve esneklikler dolayısı ile tam bir GB olarak tanımlanamayacağını iddia etmektedir.⁵⁷⁶ Öte taraftan Türkiye'de 1995'den itibaren ekonomi üzerinde etkisi olan çok sayıda iç ve dış gelişme yaşanmıştır. Örneğin 1994'den itibaren Türk ekonomisinde yaşanan daralma ve 4 Nisan 1994'de alınan tedbirler, 1996'dan itibaren yaşanan siyasal istikrarsızlık ve uyumsuz koalisyon hükümetlerinin popülist ekonomi politikaları, 1997 yılında bütün dünyayı etkileyen Asya ve Rusya krizleri, Ağustos ve Kasım 1999'daki deprem felaketleri, Türkiye'nin kronik enflasyon sorununa çözüm bulmak temel amacıyla 2000 yılında uygulamaya koyulan IMF destekli ekonomik istikrar programının Kasım 2000, Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan büyük krizlerle başarısızlıkla sonuçlanması, Başbakan Ecevit'in uzun süreli sağlık sorunları vb. 1996-2002 arasında Türkiye'nin dış ve iç ekonomik işleyişinde gözardı edilemeyecek önemde gelişmelerdir.⁵⁷⁷ Bütün bunların GB konusunda yapılan değerlendirmelerde de dikkate alınması gerekmektedir.

Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren ve örneğin Die Welt gazetesinin *"tam üyelik görüşmeleri dışında topluluğun şimdiye kadar yaptığı en ileri düzeyde çok iddialı bir proje"*⁵⁷⁸ olarak nitelediği GB, istisnai hükümlerine ve kapsamına rağmen AB ile bir üçüncü ülke arasında bugüne kadar oluşturulmuş en yakın ekonomik ilişkidir. GB aynı zamanda Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllarda liberalizasyonundan sonra, ekonominin tamamını etkileyen en önemli gelişme olmuştur.⁵⁷⁹ Daha da önemlisi özellikle Türkiye için GB, Türkiye'nin AB'ye entegrasyon sürecinin bir aşamasına karşılık gelmektedir. Zaten tam üyelik olmaksızın AB ile GB'nin gerçekleştirilmesindeki temel güdü de bu siyasi hedeftir. Bu çerçevede GB ile ilgili değerlendirmelerde, konunun sadece ekonomik boyutu yeterince açıklayıcı olmayacağı açıktır.⁵⁸⁰

GB'nin Türk ekonomisi üzerine yapabileceği muhtemel etkiler konusunda en ayrıntılı çalışmalardan birisi, 1997'de Astrid-Marina Lohrmann tarafından Almanya'da bir doktora çalışması olarak yapılmıştır.⁵⁸¹ GB'nin pratik etkilerine ilişkin verilerin henüz ortaya çıkmadığı dönemde yapılan "Türkiye ile AB Arasında Yapılan Gümrük Birliğinin Ticaret ve Gelişme Etkileri" başlıklı bu çalışmada ortaya çıkan tablo, Türkiye açısından son derece karamsardır. Çalışmasında varsayımlara dayalı ekonometrik hesaplamalarla belirli sonuçlara ulaşan Lohrmann, genel olarak, farklı ekonomik düzeylerde iki ekonomik birim arasında oluşturulacak GB, zayıf olanın (yani çok yüksek bir enflasyon oranına sahip, dış ticaret açığı yüksek olan, ve yüksek borçlanma içinde olan Türkiye'nin) aleyhine işleyeceğini belirtiyor ve GB ile Türkiye'nin varolan sorunlarının daha da artacağını, hatta Türk sanayiinin AB rekabetine dayanamayarak krize gireceğini ileri sürüyordu.⁵⁸² GB'nin aslında bir ekonomik entegrasyon aracı olduğunun altını çizen Lohrmann, bu aracın Türkiye ile AB entegrasyonu için uygun olmadığını özellikle vurguluyordu.⁵⁸³ Benzer uyarılar hem Türkiye'de hem de AB içinde de sıkça dile getirilmiştir. Bunlar içinde en ilginç olanlardan birisini de AP'daki Yeşiller Grubu Başkanı Alman Parlamenter Claudia

⁵⁷⁶ Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB.

⁵⁷⁷ Kutlu, dış ticarete özellikle 4 Nisan 1994 kararları ile deprem felaketlerinin çok önemli yapısal etkileri olduğunu tesbit etmiştir. Kutlu [2003] GB-Türk Ekonomisi, s.156. auch Soğuk [2001] Gümrük Birliği, s.4.

⁵⁷⁸ Die Welt: 26.4.1995 ("Weichen für eine GB: Türkei, einer der Wachstumsmaerkte der Zukunft")

⁵⁷⁹ İKV [2000] GB'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri, s.2.

⁵⁸⁰ Hürrem Cansevdi [2002] (Ed.) Avrupa Birliği'nin GB, Malların Serbest Dolaşımı, Ortak Dış Ticaret Politikaları ve Türkiye'nin Uyum, İKV, İstanbul, 2002, 118.

⁵⁸¹ Astrid-Marina Lohrmann [1999] Handels- und Entwicklungseffekte der GB der AB und der Türkei, Peter Lang, s.145.

⁵⁸² ibid, s.21.

⁵⁸³ ibid, s.132 ayrıca 145-150.

Roth'un yapıyor ve Türkiye'nin ekonomisinin AB'nin rekabet gücüne dayanamayacağını, GB'nin de katkısı ile ekonomik ve sosyal sorunlarda patlama yaşanan bir ülkede Batıdan uzaklaşma ve başta İslami radikalizm olmak üzere radikal eğilimlere yönelme için daha uygun bir ortam oluşabileceği uyarısında bulunuyor ve "GB söylenenin aksine Türkiye'de „açık toplum“ değil, AB yararına çalışan „açık bir pazar“ yaratacaktır" diyordu. Türkiye'ye GB yerine koşullara ve takvime bağlı bir tam üyelik teklif edilmesi gerektiğini söyleyen Roth, özellikle de bunun için GB için yapılacak oylamada "hayır" oyu vereceklerini açıklamıştı.⁵⁸⁴

Ancak yedi yıllık uygulama dönemindeki ekonomik, siyasi ve hatta doğal (deprem) olumsuz gelişmelere rağmen, GB'nin performansı karamsar öngörülerini doğrulamamıştır. Bu dönemde Türkiye'de yaşanan ekonomik-mali krizlerin etkileri arasında GB'nin olumsuz etkileri de sınırlı kalmıştır. GB konusunda en ayrıntılı çalışmalardan birisini yapan Kutlu, GB'nin bu kadar kısa bir zaman içinde Türk dış ticaretinin yapısını değiştirecek kadar bir etkide bulunmadığını tespit etmiştir.⁵⁸⁵ Türkiye'de ekonominin yapısal bozukluklarının GB ile daha da arttığına dair herhangi bir somut veri bulunmamaktadır. Prof. B.Yılmaz da, Türkiye'nin yapısal değişimi gerçekleştirmesi halinde GB'yi daha verimli ve olumlu değerlendirebileceğini belirtmektedir.⁵⁸⁶ Aslında GB'nin gerçekleşmesi öncesinde Türk sanayiinin AB'ye karşı koruma oranının % 9'a kadar inmiş olması, GB'nin olumsuz etkilerini engelleyen önemli unsurlardan birisiydi. Çarıkçı'nın da vurguladığı gibi % 9'luk bir gümrük indirimi ekonomiyi krize götürseydi bile, GB'nin etkisini sıfırlamak için % 10'luk bir devalüasyonun yapmak yeterli olabilecekti.⁵⁸⁷ Zira böylece GB öncesi koruma oranının yine eski seviyesine çıkarılabilecekti. Ancak Türk ekonomisinin böyle bir korumaya ihtiyacı olmamıştır. Başbakanlığın 2002 yılında yaptığı bir değerlendirmede de GB'nin yürürlüğe girmesinden bu yana gerçekleşen radikal değişikliklere rağmen Türkiye'nin AB ülkelerinin rekabetçi baskısına karşı koyabilmede başarılı olduğu, bu bağlamda, Türkiye'nin daha rekabetçi bir yapıya, dinamik ve esnek bir sanayiye sahip olduğu, özel sektörü gelişmiş bir girişimcilik anlayışının geliştiği vurgulanmaktadır.⁵⁸⁸

GB'nin etkileri konusunda Türkiye'de yapılan akademik çalışmalar⁵⁸⁹ ve Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Gümrük Müsteşarlığı gibi resmi kurumların açıklamaları ve AB Komisyonu, eksiklik ve aksaklıklarına rağmen genel olarak pozitif bir tablo ortaya çıkarmakta ve bu kritik dönemin Türkiye adına başarı ile atlatıldığını belirtmektedirler.⁵⁹⁰ Ancak GB konusu çoğunlukla AB konusundaki siyasi polemiklerin malzemesi olduğundan, GB'nin ekonomik-mali portresi konusunda yapılan ve çok büyük bölümü somut verilere dayanmayan değerlendirmelerde ise birbirine taban tabana zıt sonuçlar çıkabilmektedir. Bu değerlendirmelerin AB konusundaki genel siyasi tercihlerle paralellik göstermesi bir tesadüf değildir. Örneğin aralarında İKV, TÜSİAD ve TOBB gibi AB hedefine sıcak bakan çevreler, GB'nin Türkiye için beklenenden de öteye son derece olumlu katkıları olduğunu

⁵⁸⁴ Debates of the European Parliament, 13 May 1995, Strasbourg, s.141-155.

⁵⁸⁵ Kutlu [2003] GB-Türk Ekonomisi, s.156.

⁵⁸⁶ Yılmaz [1998] Wirtschaftskrise in der Türkei, s.35-38.

⁵⁸⁷ Çarıkçı [2001] GB-Türkiye-AB, s.417.

⁵⁸⁸ İKV-İktisadi Kalkınma Vakfı ve T.C.Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı [2002] (Ed.) 7 Yıl Önce, 7 Yıl Sonra Gümrük Birliği, Ankara, ayrıca T.C.Başbakanlık Undersecretariat of Foreign Trade (DTM): <http://www.dtm.gov.tr/ab/textil/gumtexnot.htm>

⁵⁸⁹ Kutlu[2003] GB-Türk Ekonomisi, s.153-157.

⁵⁹⁰ DTM (Dış Ticaret Müsteşarlığı) [2002] Türkiye Dış Ticaret Stratejisi, Ankara, Die Erweiterung erfolgreich gestalten - Strategiepapier und Regelmäßige Berichte 2002 der Europäischen Kommission über die Fortschritte jedes Bewerberlandes auf dem Weg zum Beitritt - KOM(2002) 700 und Bull. 10-2002, 1.5.2.

ve Türkiye'nin bundan çok kazançlı çıktığını iddia ederken,⁵⁹¹ "AB-Skeptiker" olarak tanımlanabilecek olan kurum ve kişiler GB'nin Türkiye'ye 70 milyar doların üzerinde bir zararı olduğunu, ama asıl zararın siyasi anlamda yaşandığını, mümkün olan en kısa zamanda revize edilmesi, hatta bu anlaşmanın ortadan kaldırılmasını istemektedirler.⁵⁹²

GB'nin etkileri konusunda Türkiye'de en çok tartışılan çalışmalardan birisi AB-Skeptiker olarak bilinen iki kurumun, Ankara Ticaret Odası (ATO) ve Avrasya Araştırmaları Merkezi (ASAM)'ın 2002 yılındaki ortak çalışmasıdır. Bu çalışmada yapılan hesaplamalar sonunda GB'nin Türkiye'ye 77,037 milyar \$'lık bir maliyeti olduğu belirtilmektedir. Bu maliyet üç ayrı kalemden oluşmaktadır: 1. Artan reel faizlerin bütçeye maliyeti (58,867 Milyar \$); 2. Gümrük Vergisi kayıpları (10,77 milyar \$); 3. Ticaret saptırıcı maliyetler (8,4 Milyar \$). Temel yöntem olarak "projeksiyonlar"ın kullanıldığı bu çalışmada ortaya çıkarılan maliyet kalemlerinin hepsine önemli itirazlar gelmektedir. Maliyetin % 76'sına denk gelen "GB sonrası makroekonomik istikrarsızlık ve artan reel faizlerin bütçeye maliyeti"nin⁵⁹³ tek başına GB'ne bağlanması, ekonomik işleyişin mantığına uymamaktadır. Yine ikinci büyük maliyet kalemi olan 10,77 milyar dolarlık "gümrük vergisi kaybı"nın hesaplanmasında gelecek on yılın maliyetinin de hesaplamaya dahil edilmesi, GB'nin 2002'ye kadar olan maliyetinin hesaplandığı bir çalışmada, dikkat çekmektedir.⁵⁹⁴ GB sonrasında Gümrük Vergisi ve benzeri fonlardan kaynaklanacak kayıplar olacağı beklenmekteydi. Ancak yapılan diğer çalışmalarda GB sonrasında gerek gümrük vergisi tahsilatının, gerekse ithalattan alınan KDV'nin 1996 yılından itibaren giderek arttığı, daha da önemlisi KDV'den elde edilen gelirlerle bu alandaki kaybı büyük ölçüde ortadan kaldırdığı tespit edilmiştir.⁵⁹⁵ Başbakanlık DPT Müsteşarlığı'nın hesaplamalarında 2,4-3 Milyar \$'lık bir kayıptan söz edilmesi de dikkat çekicidir. DTM'nin verilerine göre 1994 yılındaki gümrük gelirleri GSMH'nin %2,31'i iken, 1997'de bu oran daha da yükselmiş ve %2,61 olarak gerçekleşmiştir.⁵⁹⁶ Gümrüklerden Sorumlu Devlet Bakanı M.Keçeciler de 2000 yılında dış ticaret vergilerinin bir önceki yıla göre %134 oranında artış gösterdiği ifade etmişlerdir.⁵⁹⁷ ATO araştırmasında 77 milyar dolarlık maliyetin üçüncü kalemi olan ve 8,4 milyar \$ olarak hesaplanan "ticaret saptırıcı maliyetler"nin de net olarak belirlenmesi son derece zordur ve dünyadaki ekonomik gelişmelerin etkisine açıktır. Bu kalemle ilgili veriler İKV'nin verdiği bilgilerle de çelişmektedir.⁵⁹⁸ Bu arada çalışmada GB'nin Türkiye ekonomisine maliyeti

⁵⁹¹ İKV-İktisadi Kalkınma Vakfı: GB'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri, İKV Dergisi, No. 159, İstanbul, 2000; Soğuk [2001] Gümrük Birliği; Çarıkçı [2001] GB-Türkiye-AB.

⁵⁹² Manisalı [1996] GB'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli; ATO [2002] GB'nin Etkileri; Özdağ [2002] Türkiye-AB-Jeopolitik.

⁵⁹³ ATO [2002] GB'nin Etkileri, s.64.

⁵⁹⁴ Bu konuda çalışmada aynen şöyle denilmektedir: "GB ile beraber gümrük vergilerinin GSMH içindeki payında bir düşüş görülmüştür. Bu düşüşün 1996 yılı başından 2001 yılı son una kadar bütçe üzerindeki maliyeti yapılan projeksiyon çalışması sonucunda 6,191 milyar \$ olarak bulunmuştur. 2002 yılı ve takip eden on yıllık dönem için gümrük vergisi kayıplarının toplam net bugünkü değeri ise 4,577 milyara \$ olarak tahmin edilmiştir. Sonuç olarak gümrük vergisi kayıplarının bütçe üzerine toplam maliyeti olarak 10,77 milyar \$ olarak ortaya çıkmaktadır." ATO [2002] GB'nin Etkileri, s.64.

⁵⁹⁵ Karşılaştırınız: Kutlu [2003] GB-Türk Ekonomisi, s.155.

⁵⁹⁶ Karşılaştırınız: Süleyman Uyar "GB'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri"; Undersecretariat of Foreign Trade (DTM) Dış Ticaret Dergisi ; Ocak 2001 Sayı : 20 ; s.163) auch Soğuk [2001] Gümrük Birliği,22-24.

⁵⁹⁷ Gümrük gelirlerindeki bu "sürpriz" artışın iki temel nedeninden birisi artan ithalattır. 1995'de 35,7 milyar \$ olan ithalat 2000'de 54,5 milyar \$a çıkmış, 2002'de ise 50,8 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Özellikle GB çerçevesinde tercihli ticaret yapılan üçüncü ülkelerin ithalatındaki yükseliş, gümrük vergilerine de yansımıştır. İkinci önemli neden ise, Türkiye'nin GB'nden kaynaklanan yükümlülükleri doğrultusunda gümrük idarelerine yönelik yeniden yapılanma ve modernleşme çalışmaları, kullanılan belgelerin basitleştirilmesi ve bürokratik işlemlerin azalması gösterilmektedir.. Soğuk bu bilgiyi DTM'den sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler'den almıştır. (T.C. Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler'in konuşması ; AB Kapısında Gümrükler ; Dünya Gümrük Günü Etkinlikleri 2001 Edirne Paneli ;s.54) Soğuk [2001] Gümrük Birliği, 22-24.

⁵⁹⁸ İKV[2000] GB-Türk Ekonomisi, s.38.

hesap edilirken, GB sonrasında Türkiye'nin ihracatının azalması da bir veri olarak değerlendirmelerde kullanılmıştır ki, bu kesinlikle yanlıştır.⁵⁹⁹ GB sayesinde Türkiye ekonomisinin başta rekabet gücü ve modernizasyon konularındaki kazanımları bu hesabın dışında tutulurken, dikkat çekici bir biçimde çalışmada GB dolayısı Türkiye'nin özellikle üçüncü ülkelere yaptığı dış satımın ve "ticaret artırıcı etkilerin katkıları hiçbir şekilde değerlendirmeye alınmamıştır. Oysa 2002 yılına kadar tamamlanan 15 STA ile yapılan ihracat % 45 civarında artmıştır. Araştırmayı yapan ASAMDIN Direktörü Özdağ, bu araştırmadaki verileri esas olarak aldığı çalışmada Türkiye'nin AB ile devletler hukuku açısından bakıldığında adil olmaktan tamamen uzak, yeni bir tür koloni ilişkisi içine girdiğini de iddia etmekte,⁶⁰⁰ ve "bu şekli ile GB, bağımsız Cumhuriyete yönelik en büyük saldırıyı oluşturmaktadır" görüşünü de dile getirmektedir.⁶⁰¹

GB'yi Türkiye'deki ekonomik sorunların temel, hatta önemli sebeplerinden birisi olarak göstermek oldukça zordur. GB ile Türkiye'nin iki açılımda bulunması gerekmişti. Bunlardan birincisi AB'ye karşı gümrük indirimi idi. Ancak 1995 sonunda GB'nin oluşturulabilmesi için Türkiye'nin kaldırdığı gümrük vergisi ve benzeri koruma oranları, indirimlerin son kısmını oluşturmuştur. Yani T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın verilerinde de ortaya konulduğu gibi GB'nin yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin AB ve EFTA ülkelerinden gerçekleştirdiği sanayi ürünleri ithalatında ağırlıklı koruma oranı yaklaşık %9'dan 0'a, üçüncü ülkelere gerçekleştirilen ithalat için ise %15'ten %5.6'ya düşmüştür. Ankara (Ortaklık) Anlaşması ve KP gereğince gerçekleştirilmesi gereken gümrük indirimlerinin etkisi oldukça sınırlıdır.⁶⁰² Ancak asıl önemli olan ve eleştirilen üçüncü ülkelere karşı üstlenilen yükümlülüklerdir. Aslında bu çerçevede yapılan indirimlerin de bütün dünyadaki genel liberalleşme eğiliminin bir parçası olarak görmek mümkündür. Hatta GB'nde üçüncü ülkelere yönelik yükümlülüklerin Türkiye'nin WTO-Uruguay Raund için gerçekleştirmesi gereken değişiklikler ve global ekonomiye uyum konusunda önemli bir avantaj sağladığı da söylenebilir. Zaten Türkiye'nin AB ile GB gerçekleştirmesine destek verenlerin önemli bir dayanağı, dünya ekonomisinde WTO aracılığı ile gündeme gelen bu değişimdir.⁶⁰³

GB'nin Türkiye'nin AB üyeliği yönünde gerçek bir kazanım olup olmadığı da son derece tartışmalıdır. GB konusunda çok önemli bir çaba gösteren dönemin Başbakanı ve T.Çiller, Türkiye'nin GB sonrasında 3 yıl içinde AB'ye gireceğini iddia ediyordu. Gerçekçi olmadığı o dönemde de belli olan bu hedef, GB konusundaki müzakerelere ve Ortaklık Konseyi-1/95 kararına da yansdı. Zaten GB'a başından beri itiraz edenlerin önemli bir gerekçesi de GB ile Türkiye'nin AB için cazibesine yitireceği ve tam üyelikten uzaklaşacağına yönelikti. Örneğin GB konusunda yoğun eleştiri yapanların genel olarak üzerinde birleştikleri düşünceleri dile getiren Özdağ "GB anlaşması ile Türkiye pazarını AB'ye açarak AB'nin kendisini kabul etmesini hızlandırma yolunda tek stratejik kozunu yitirmiştir"

⁵⁹⁹ ATO [2002] GB'nin Etkileri, s.63. Türkiye'nin 1995'de 21,6 Milyar \$ olan ihracatı 2002'de 35,0 Milyar \$'a çıkmıştır. Artış oranı % 62'dir. AB'ya yapılan ihracat da aynı dönemlerde % 62'lik bir artış ile 11 Milyar \$'dan 17,5 Milyar \$'a çıkmıştır. Yine 1995-2002 arasında bütün dış ticaretteki % 66'lık genişlemeye karşın AB ile ticaret % 71 büyümüştür.

⁶⁰⁰ Özdağ [2002] Türkiye-AB-Jeopolitik, s.68-69. Benzer görüşler için Erol Manisalı [1996] , Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli; Doğu Perinçek [2002] : Karen Fogg'un E-Postalları, Kaynak Yayınları, 4.Baskı, İstanbul; İ. Reşat Özkan [1996] Gümrük Birliği: İlkeler ve Bazı Gerçekler, in: Gümrük Birliği'ne Hayır, Türk Devrim Kurumu Yayınları, s.25-27; Muhsin [2000] "Hiçbir Fayda Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğünden Daha Önemli Değildir", in Yeni Türkiye, AB Özel Sayısı, No: 35, Eylül-Ekim 2000, Ankara, s.37-43.

⁶⁰¹ ATO [2002] GB'nin Etkileri, s.65.

⁶⁰² AB, 1 Ocak 1987'den itibaren Türkiye'den gelen birçok sanayi ve işlenmiş tarım ürünleri için gümrükleri kaldırmıştır.

⁶⁰³ Duna-Pars[1996] Where to with Customs Union, Ali Güngör [1995] "Dere Geçerken At Değiştirilir mi?", Görüş-TÜSIAD (Ankara), Mayıs-Haziran 1995, s.36-44.

demektedir.⁶⁰⁴ Özellikle Özdağ ve Manisalı⁶⁰⁵ tarafından dile getirilen ve AB-Skeptikerler içinde geniş bir kabul gören bu görüşlerin dayandığı önemli varsayım ise Türkiye'nin AB'ye üye olarak zaten kabul edilmeyeceğidir. Bu durumda, “hayali” bir üyelik hedefi için ekonomik ve siyasi tavizler vermenin de hiçbir gereği kalmamaktadır. Bu görüşlere, AB'nin özellikle 1999'a kadar Türkiye'nin üyeliğine olanak sağlamayan politikalarının önemli katkı sağladığı açıktır.

Türk Hükümetleri siyasi bir karar olarak GB'nin tamamlanmasına karar verdiklerinde aslında Türk ekonomisi için bunun ciddi bir risk olduğunun farkındalardı. Ancak bu risk, Türkiye'nin AB yolunda mesafe alması için özellikle alınmıştı. Örneğin Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın yayınladığı Dış Ticaret Stratejisi'nde de, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin Türkiye tarafından bir siyasi birlik hedefi çerçevesinde şekillendirilmeye çalışıldığına dikkat çekiliyor ve “mevcut GB modelinin daha primitif bir ekonomik entegrasyon modeli ile kıyaslanması, sadece ticari açıdan değil, Türkiye'nin ekonomi politikaları bağlamında da bir eksiklik olacaktır” denilerek GB'nin diğer ekonomik bütünleşme modellerinden farklı ve kendi doğasının bir sonucu olarak Türkiye'nin AB'ye dönük tam üyelik hedefine dayanan ortaklık ilişkisinin bir türevi olduğu hatırlatılmaktadır. Ancak geçen süre içinde Özdağ'ın iddia ettiği ölçüde GB ile Türkiye AB için tek cazibe unsurunu kaybetmemiş olsa da GB'nin üyelik yolunda olumlu bir katkısı da olmamıştır. Ancak Türkiye son dönemde bunu çeşitli vesilelerle dile getirme başlamıştır. Böylece GB, biraz geç de olsa Türkiye için bir koz halini alabilmiştir. Türk yetkililer, GB'nin üyelik hedefi için benimsendiğini dile getiriyor ve AB'ye üyelik perspektifi ya da GB'de revizyon konusunda zorlamaktadırlar. Başbakanlık, tam üyelik perspektifinin veya karar alma sürecine katılımın mevcut olmadığı bir ortamda, Türkiye'nin AB'nin OGT'ni uzun dönemde tatbik edebilmesinin mümkün olamayacağını artık açıkça dile getirmektedir. AB Türkiye'yi tam üye olarak Birlik içine almak istemez ise, o zaman da Topluluk Anlaşmasının 133. Maddesinde yer alan ve Topluluğun karar alma şeklini belirleyen esasların, GB çerçevesinde Türkiye'yi de kararlara dahil edecek şekilde değiştirilmesinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁰⁶

GB ile Türk ekonomisi dünya ekonomisine kısa sürede entegre olurken, rekabet gücünü ispat etmiş ve pazar payını da artırmıştır. Türkiye'nin GB sonrasında AB ve AB dışı ihracatının gelişimi incelendiğinde, AB pazarının 1997, 1998 global krizler esnasında Türkiye'nin ihracatının sürdürülebilirliği konusunda önemli rol oynadığı da gözlenmiştir. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın hazırladığı strateji belgesinde bu olgulara dikkat çektikten sonra “Türkiye'nin mal ve hizmet ticaretinin akışı bağlamında, coğrafi yakınlığı nedeniyle Batı Avrupa ile ekonomik bütünleşme içinde olması siyasal bir tercihten çok tabii bir gelişmedir” tespiti dikkat çekicidir.⁶⁰⁷ Söz konusu potansiyelin Türkiye ekonomisi için anlamı İKV tarafından yaptırılan bir çalışmada da değerlendirilmiştir. Buna göre mevcut durumda 30,8 milyon Dolar olarak hesaplanan GB'nin refah etkisi, tam uygulama ve makro ekonomik dengelerinin iyileştirildiği koşullarda 7,8 milyar \$a kadar yükselebilecektir.⁶⁰⁸ Çarıkçı da, GB'nin rakamsal olarak ölçülemeyen dinamik etkilerinin çok önemli olduğunu, Türkiye'nin AB ile gerçekleştirdiği GB'nin yerli üreticileri geri dönülmez bir biçimde uluslar arası rekabete açtığını, böylece de “eksik rekabetçi ve korumacı lobilerin”

⁶⁰⁴ Aslında Türkiye ile AB arasındaki ekonomik ilişkilere yakından bakıldığında Türkiye'nin AB içinde yeralan ülkeler ve adaylar içinde AB ile ticaret hacmi en küçük olan üç ülkeden birisi olduğu görülmektedir. Yapılan toplam dış ticarete AB'nin payı % 60'ın altında kalan sadece Bulgaristan, Litvanya ve Türkiye'dir. AB'nin toplam ticaret hacmi 2,3 trilyon dolardır.

⁶⁰⁵ Manisalı [1996] GB'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli.

⁶⁰⁶ DTM [2002] Türkiye Dış Ticaret Stratejisi, s.59-63.

⁶⁰⁷ DTM [2002] Türkiye Dış Ticaret Stratejisi, s.53-54..

⁶⁰⁸ İKV[2000] GB-Türk Ekonomisi, s.1.

güçlerinin azaldığını ve düşük verimle, pahalı mal üreten firmaların reorganizationa gitmesi ya da mukayese olarak üstün oldukları alanlarda üretim yapmaya zorlandıklarını belirtmekte ve bu hususun orta ve uzun vadede özellikle Türk ekonomisi içindeki kaynak dağılımının ekonomik etkinliğinin artması bakımından büyük önem taşıdığını belirtmektedir. Hatta Çarıkçı, halen üzerinde pazarlıkların yapıldığı tarım ve hizmetler sektörünün karşılıklı liberalleştirilmesi konusunun da Türkiye'ye önemli kazanımlar sağlayacağını, bu alanda GB'nin derinleştirilmesi gerektiğini, söylemektedir.⁶⁰⁹

AB'nin Topluluk içi ticaretinin boyutlarının dış ticaretinin çok üstünde olması, Türkiye'nin AB ile tek Pazar içinde bütünleşme süreci ve hedefi bakımından da son derece önemlidir. Zira AB'nin teknik düzenlemeleri ve normlarını benimsemiş ülkelerin Topluluk ile olan entegrasyon ilişkisi, ticari istatistiklerin değerlendirilmesinin ötesinde, Pazar bütünleşmesi teknoloji transferi ve şirket birleşmeleri bağlamında ele alınmalıdır. AB içi ticarete konu olan ürünler temel olarak ileri teknoloji ile üretilen, daha yüksek kalitede, moda ve markaya dayalı ürünlerdir. Bu nedenle Türkiye öncelikle AB'nin ticari ve hukuki normlarını benimseyip, Topluluk sanayisi ile bütünleşerek kendisine hedef olarak Topluluk-içi piyasadaki payını artırmayı seçmelidir. GB Türkiye'ye bu olanağı sağlamaktadır. Dış Ticaret Müsteşarlığı'na göre, GB küreselleşme sürecinin üretim metotlarına getirdiği yeni yaklaşıma en uygun modeldir. STB'da geçerli olan ve tercihli rejimlerden yararlanabilmek için ihraç edilecek ürünün belirli bir oranının (%40-%60 gibi) ihracatçı ülkede üretilmesini veya malın üretiminde yeterli dönüşümü öngören modele kıyasla, GB serbest dolaşım prensibine dayanan üretici/ihracatçı için daha uygun bir modeldir. Türk firmaların üretim metotları serbest dolaşım prensibine (üçüncü ülkelerde getirilen malın aynı GB'ne dahil ülkede üretilmiş gibi gümrüğe tabii olması prensibi) göre yapılmaktadır. Böylece sanayi ürünlerini dışarıdan getiren üreticiler, dışarıdan getirdikleri girdileri herhangi bir kısıtlamaya tabi olmadan Türkiye'de üretimde kullanarak AB'ye ihraç edebilmektedirler. Bunun en olumlu katkıları Türk otomotiv sektöründe görülmektedir.⁶¹⁰ Zaten AB'nin dinamik dış ticaret politikasının bir sonucu olarak bölge ülkeleri içerisinde AB ile tercihli ticaret ilişkisi içinde yer almayan ülke kalmamıştır. Nitekim AB, EFTA, ODAÜ ve Türkiye'yi de içine alan "Pan-Avrupa Menşe Kümülasyonu Sistemi" Avrupa'daki ekonomik işbirliği ve bütünleşmeye yeni bir dinamik kazandırmış, mevcut STB ları GB modeline daha da yakınlaştırmıştır. Türk sanayisi, özellikle de ihracat sektörü GB'ın da katkısı ile çok önemli bir kalite ve modernizasyon sıçraması gerçekleştirmiştir. Bunun olumlu sonuçları ise son yıllarda net biçimde ortaya çıkmıştır. Türkiye'de GB sonrasında döviz rezervlerinde olumsuz bir gelişme olmaması da dikkat çekicidir. Bunun gibi GB sonrasında kapasite kullanımında önemli bir artış da Türkiye için önemli bir kazanç olarak hesaba dahil edilmelidir. Prof.Çarıkçı da Türkiye'nin AB ile GB'ne girmesinin Türk ekonomisini daha çok müspet yönde etkilediği görüşündedir.⁶¹¹

GB hükümlerinin tam ve daha ileri düzeyde yakınlaşmaya hizmet edecek bir karşılıklı anlayışla uygulandığını söyleyebilmek oldukça güçtür. Hem uygulamadaki bazı eksiklikler hem de geçtiğimiz yıllarda makroekonomik dengelerin sağlanmasında karşılaşılan güçlükler, GB'den beklenen faydaların tam olarak elde edilememesinde etkili olmuştur. Bunun için de GB "malların serbest dolaşımı" açısından olumlu bir yönde işlemesine karşın, "daha fazla entegrasyon için bir araç" oluşturmak konusunda yeterli olmadığı söylenebilir.⁶¹²

Ancak Başbakanlıkça da dile getirildiği gibi, geline nokta hem Türkiye hem de AB için son derece zor bir ekonomik bütünleşmeyi sağlayan GB'inden geri dönüş, *sadece ikili ilişkiler için değil, bölgesel siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişimi açısından da zararlı*

⁶⁰⁹ Çarıkçı [2001] GB-Türkiye-AB, s.426-446.

⁶¹⁰ DTM [2002] Türkiye Dış Ticaret Stratejisi, s.56-57.

⁶¹¹ Çarıkçı[2001] GB, Türkiye AB, s.427.

⁶¹² İKV[2000] GB-Türk Ekonomisi, s.13.

*sonuçlar doğurabilir.*⁶¹³ GB, sıradan bir ekonomik entegrasyonun ötesinde etkilere sahiptir. Türkiye’de siyasal reformlar için AB’nin bir motivasyon ve perspektif sağlaması gibi GB da Türk ekonomisi için bu anlamda önemli bir rol oynamaktadır. “Türkiye Dış Ticaret Stratejisi-2002” başlıklı çalışmada “*GB ileri düzeyde bir entegrasyon için sağlam bir temel oluşturmaktadır. GB olmaksızın ortak ticaret ve kalkınma, ortak tarım, ekonomik ve parasal politikaların uygulanması ve bunlara uyum sağlanması mümkün görülmemektedir*” görüşünün dile getirilmesi dikkat çekicidir.⁶¹⁴ GB olumsuz beklentileri büyük ölçüde boşa çıkarmıştır. Başlangıçta endişe edildiği gibi ne GB’den kaynaklanan ciddi ve olumsuz sektörel veya makroekonomik değişiklikler gözlenmiş, ne de üçüncü ülkeler aleyhine yüksek oranlı bir ticaret sapması ya da Türk ekonomisi üzerinde ciddi boyutlu bir olumsuz ekonomik şok tehlikesi gerçekleşmemiştir. Dahası bu çerçevede elde edilen dinamik kazançlar, uzun dönemde ekonominin yeniden yapılandırılmasında ve dünya ekonomisi içinde sağlam ve istikrarlı bir yer edinmesine katkıda bulunmuştur.⁶¹⁵ Hem GB’nin potansiyel yararlarını elde edebilmek, hem de AB ile daha derin bir bütünleşme sağlayabilmek için Türkiye’nin uzun zamandır beklediği biçimde makroekonomik istikrarını sağlaması gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınmayı, dünya ekonomisi ile güçlü bir bütünleşmeyi ve önemli miktarlarda yabancı yatırım ve teknoloji girişini elde edebilmek için, uzun dönemli ve kapsamlı bir yapısal reform ile siyasi istikrar olması son derece önemli bir gerekliliktir.

Ancak bu noktada bir kez daha tam üyelik perspektifinin önemi ortaya çıkmaktadır. İKV’nin de vurguladığı gibi, Türkiye’de zaman zaman ortaya çıkan siyasi irade eksikliği de önemli ölçüde, takvimi ve prosedürleri kesin olarak belirlenmiş bir tam üyelik perspektifinin yoksunluğundan kaynaklanmaktadır. Açık bir tam üyelik perspektifinin Türkiye’nin ekonomik alandaki uyum çalışmalarını da hızlandıracağı son derece açıktır. Bu alandaki herhangi bir gelişmenin ön şartı AB’nin diğer adaylara tanıdığı bütünleştirici ve yapıcı işbirliği modelini Türkiye’yi de kapsayacak şekilde genişletmesidir. Türkiye’nin temel beklentisi, taraflar arasında gerginliği yaratan fasit daireyi de kırarak olan kesin bir üyelik perspektifidir. Böyle bir perspektifin yaratacağı ivme, hem siyasi bütünleşmenin önündeki engellerin kaldırılmasını kolaylaştırmayacak, aynı zamanda yabancı yatırımcıları ülkeye çekerek, ekonomik bütünleşmeyi de artıracaktır.⁶¹⁶ Aksi halde, Kutlu’nun da vurguladığı gibi, tam üyelik sürecinin uzaması Gümrük Birliği’nin maliyetlerinin giderek artmasına, getirilerinin ise azalmasına yol açacaktır.⁶¹⁷

GB konusunda yapılan müzakerelerdeki başarısızlığa, Türk ekonomisinin içinde bulunduğu yapısal sorunlara, verilmeyen mali destek ve özellikle STB konusundaki üçüncü ülkelerle yaşanan bazı tikanıklıklara rağmen, 2003’e gelindiğinde GB’in Türk ekonomisine katkı sağlayan başarılı bir test olduğu söylenebilir. İlk dönemde beklenen olumsuz tablo, özellikle 2000’den itibaren Türkiye lehine değişmiştir. Türkiye bakımından en riskli ve zor olan bu ilk dönemde ortaya çıkan sonuçlar, geleceğe yönelik daha iyimser projeksiyonlarda bulunmayı olanaklı kılmaktadır. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2002 yılında “*Yapılan çalışmalar, GB beklentisine ve GB’ye bağlı olarak, yatırım teşvik belgeleri, döviz tahsisat tutarları, iş yeri sayıları, istihdam, kapasite kullanımı, toplam ödemeler, sektörün hammadde ve ara mamul ithalatı ve sektörün ihracatı gibi değişkenleri bakımından GB’ne bağlı olarak bir kesin büyümenin olduğunu göstermektedir*”⁶¹⁸ değerlendirmesinde

⁶¹³ DTM [2002] Türkiye Dış Ticaret Stratejisi, s.57.

⁶¹⁴ ibid, s.63

⁶¹⁵ İKV[2000] GB-Türk Ekonomisi, s.38.

⁶¹⁶ ibid, s.13-14.

⁶¹⁷ Kutlu [2003] GB-Türk Ekonomisi, s.157.

⁶¹⁸ Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) İnternet Sayfası: <http://www.dtm.gov.tr/ab/textil/gumtexnot.htm>

bulunması da bunu doğrulamaktadır. Yani özellikle siyasi bakımdan eksiklikler ve hatta hatalar içeren bir anlaşmaya rağmen; GB yedi yıllık dönemde Türkiye için önemli bir kayıp yaratmamış, aksine ekonomideki yapısal değişime ve dünya piyasalarına açılmaya yaptığı olumlu etki ile Türk ekonomisine genel olarak olumlu katkılarda bulunmuştur. Bu arada GB ile Türkiye'nin üyelik yolunda AB için tek stratejik çekiciliği olan Pazar kozunu yitirdiğine yönelik değerlendirmelere karşın, özellikle Helsinki Zirvesi sonrasında GB'in Türkiye'nin üyeliği için pozitif bir koz haline geldiği de söylenebilir. Aslında GB'in AB ile yakınlaşmaya yaptığı katkı kadar, hatta daha çok Türk ekonomisinin genel kazanımları bakımından AB üyeliği yolunda Türkiye'ye avantaj sağladığı söylenebilir.

III-Gümrük Birliği'nden Kopenhag Zirvesine Türkiye-AB İlişkileri: 1996-2002

Gümrük Birliği (GB), Soğuk Savaş Sonrasında değişen koşullar ve öncelikler çerçevesinde bir anda AB entegrasyonu dışında kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türkiye için “son şans” olarak görülmüştü. Türkiye, kendisinden ekonomik olarak çok güçlü bir birlikle üstelik üye olmadan GB’ye gitme kararı ile ortaya koyduğu “fedakarlığın”, genişleme perspektifi içinde yer alma, en azından “dışlanmama” için zorunlu bir politik-taktik açılım olduğu inancındaydı. “*AB ile GB oluşturan bir Türkiye genişleme dışında bırakılamaz*” görüşü, Türkiye’de GB’nin en belirleyici temeliydi. Ancak bu amaçlarla ve büyük bir mücadele sonrasında 13 Aralık 1995’de Avrupa Parlamentosu’nda yapılan oylama neticesinde kesinleşen ve 1 Ocak 1996’dan itibaren yürürlüğe giren GB sonrasında Türkiye-AB ilişkileri, özellikle 1990’lı yılların ikinci yarısında Türkiye’nin beklentilerine ters bir biçimde gelişti. AB’nin Türkiye konusunda politika geliştirmek konusundaki kararsızlık ve isteksizliği, Türkiye’de iç politik sorunlar ile Ege ve Kıbrıs’da yaşanan bazı gelişmelerle bir araya gelince, GB sonrasında daha da gelişmesi beklenen ilişkilerde, tam tersi gelişmeler yaşandı.

GB’nin AP’da onaylanmasından on gün sonra, 24 Aralık 1995’de Türkiye’de genel seçimler yapıldı. Seçimlerde Erbakan’ın lideri olduğu Refah Partisi (RP) % 21,1 oy alarak birinci parti oldu. Mesut Yılmaz’ın ANAP’ı % 19,7 ile ikinci, GB’yi gerçekleştirerek “Türkiye’yi AB’ye soktuğunu” iddia eden Başbakan Çiller’in DYP’si ise % 19,2 ile üçüncü olabildi. Sol partilerden Ecevit’in DSP’si % 14,6, Baykal’ın lideri olduğu CHP ise % 10,7 oy alarak TBMM’ye girdiler.⁶¹⁹ Seçimler öncesinde özellikle Çiller’in gayreti ile GB (AB) da önemli bir gündem maddesiydi. Ancak RP lehine ortaya çıkan tablonun AB politikaları ile ilişkilendirilmesi son derece güçlü. RP’yi % 21,3 ile birinci parti yapan daha çok neredeyse aralarında hiçbir ideolojik fark bulunmayan ve hepsi de Türkiye’nin AB politikasına destek veren merkez sağdaki iki parti ANAP ve DYP ile merkez soldaki DSP ve CHP’nin biri birleri ile mücadele etmesiydi. Ülkedeki terör, yolsuzluklar ve ekonomik sorunların yanında GB’nin tali bir faktör olarak kalmıştı.⁶²⁰

Ancak Türkiye-AB ilişkileri bağlamında GB’in hemen sonrasındaki iki ay son derece sorunlu olmuştu. Çiller’in 6 Mart 1996’da yeni hükümet kuruluncaya kadar Başbakanlık görevini sürdürdüğü bu dönemde önce 15-16 Aralık 1995 AB Madrid Zirvesine aralarında Kıbrıs-RY’nin de olduğu 11’olası” aday ülke davet edilmiş, ancak Türkiye, iki gün önce kabul edilen GB’ne rağmen davet almamıştı.⁶²¹

⁶¹⁹ 1995 Genel Seçimlerinde TBMM’nin 550 sandalyesi şu şekilde dağılmıştır: RP 158 (%21,1), ANAP 132 (%19,7), DYP 135 (% 19,2), DSP 76 (14,6), CHP ise 49 (%10,7) milletvekili çıkarmıştır. % 8,2 oy ile MHP ve % 4,2 oy ile HADEP % 10 seçim barajının altında kalarak parlamentoya milletvekili sokamamıştır.

⁶²⁰ Buhbe [1996] Türkiye, Politik und Zeitgeschichte, , Leske+Budrich, Opladen, s.156.

⁶²¹ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution des Europäischen Rates von Madrid - Bulletin EU:12-1995, ayrıca Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s.494.

A. GB'in Ardından Türkiye-AB ilişkileri

1. Umutlardan Karamsarlığa: Türkiye'nin Zor Dönemi: Aralık 1995-Aralık 1997

a. Kardak-İmnia Krizi

Ege'de yaşanan basit bir gemi kazası, Türkiye ile Yunanistan'ın Ege'de varolan sorunlarının bir anda Türkiye-AB ilişkilerinin en önemli gündem maddesi haline gelmesine neden olmuştu.⁶²² 25 Aralık 1995'de "Figen Akat" isimli bir Türk gemisi Ege'de Kardak kayalıklarında karaya oturmuş ve kendi imkanları ile kurtulmaya çalışırken, Yunanistan'a ait bir muhrip ve üç hücum bot olay yerine giderek, olay yerinin Yunanistan karasuları olduğunu ve gemiye yardım etmek istediklerini bildiriler. Bir Türk sigorta şirketine kayıtlı olan geminin Türk kaptanı, kaza mahallinin Türk karasuları içinde bulunduğunu ileri sürerek Yunanistan tarafından gelen talebi reddeder ve gemisinin Türk kurtarma ekiplerince kurtarılacağını bildirir. Bu kazayı vesile ederek Ege'deki "statüsü belirlenmemiş adacıklar" konusunda kendi tezlerini dile getiren Yunanistan, 26 Aralık 1995 tarihinde Türkiye'ye bir nota vererek söz konusu geminin bulunduğu yerin Yunanistan'ın karasuları olduğu ve Türk gemilerince yapılan kurtarma işleminin derhal durdurulmasını isteyen bir nota vermiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı ise aynı gün Yunanistan'a bir nota ile adacıkların Yunanistan'a ait olduğu iddiaları reddetmiş ve buraların "statüsü belirlenmemiş gri bölgeler" olduğunu bildirmiştir. İki ülke arasında diplomatik görüş alış verişi sürerken konu Yunan medyasına yansımış ve bir anda Ege'deki egemenlik iddialarının alevlenmesine neden olmuştur. Kazadan tam bir ay sonra, 26 Ocak 1996'da Antenna adlı Yunan televizyon kanalı çekim ekibi ile birlikte üzerinde yerleşim bulunmayan Kardak kayalıklarına giden Yunanistan'a ait Kalimnos Adası Belediye Başkanı, adanın papazı ve aileleri, TV kameraları önünde kayalıklara Yunan bayrağını dikerek ve geri dönmüşlerdir. Bayrak dikme olayının televizyonda yayınlanmasından bir gün sonra Türkiye'nin en büyük gazetesi olan Hürriyet Gazetesi'nin iki muhabiri helikopter ile Kardak kayalıklarına giderek yine kameralar önünde Yunanlıların dikmiş oldukları bayrağı indirmiş, yerine Türk bayrağını dikmiştir. 28 Ocak 1996 tarihinde Yunanistan'da hükümet kamuoyunun baskılarına dayanamayarak Kardak kayalıklarına askeri bir birlik göndermiştir. Adada Türk bayrağını indiren ağır silahlarla takviye edilen Yunan birliği, kayalıklardan büyük olanına konuşlanmıştır. Aynı gün Atina'daki Türk Büyükelçisi Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak kayalıkların Yunanistan'a ait olduğu ve yaklaşanlara ateşle karşılık verileceği uyarısında bulunmuştur. Türkiye bu durumu şiddetle protesto etmiş, bayrağın ve Yunan askerlerinin kayalıklardan derhal ayrılmasını istemiş, hatta Başbakan Çiller "*can verimiz ama çakıl taşı vermeyiz*" türü açıklamalarla gerekirse silahlı bir çatışmayı göze alınacağı da ortaya koymuştur.⁶²³ Ancak Yunanistan'dan da bu yönde açıklamalar gelmesi ve daha da önemlisi ABD'nin çatışmayı başlatacak tarafı suçlu kabul edeceğine dair açıklamaları ile Dışişleri Bakanlığı'nın önde gelen diplomatlarından Büyükelçi İnal Batu'nun bulduğu bir ara çözüm uygulamaya konulmuş ve Kardak kayalıklarının üzerinde Yunan askeri bulunmayan küçük olanına Türk komandolarının çıkmasına karar verilmiştir. Bu plan çerçevesinde Türk SAT komandoları 31 Ocak 1996'de ikinci kayalığa çıkarma yaparak orada konuşlanmışlardır. Yapılan açıklamada "*Türk askerlerine herhangi bir saldırıda bulunulmadığı takdirde Yunan birliklerine ateş açılmaması talimatı verdiği ve Yunanistan'ın bayraklarını, askerlerini ve deniz ve hava kuvvetlerini kayalıklardan çekmesi durumunda Türkiye'nin de çekileceğini*"

⁶²² Kardak Krizi konusunda Türk-Yunan Sorunlarının ele alındığı internet sayfasından geniş ölçüde yararlanılmıştır: <<http://www.geocities.com/turkishgreek/trkgr.htm>>

⁶²³ Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 30.01.1996

bildirilmişti. Türkiye'nin bu müdahalesi, esasta iki ülkenin soruna ilişkin inisiyatifinin eşitlenmesi anlamını gelmekle birlikte, beraberinde sıcak bir çatışma riskini de getirmekteydi. Bunun üzerine devreye giren ABD, iki ülke arasında yürütmüş olduğu diplomatik arabuluculuk ile sorunun yumuşatılmasını, en azından, statüko öncesi duruma (*status que ante*) dönülmesini sağlamaya çalışmış ve bu çabaları başarılı olmuştur. 31 Ocak'ta her iki ülke silahlı güçleri aynı anda Kardak kayalıklarından çekilmiş ve statüko öncesi duruma dönülmüştür. Statüko öncesi duruma dönüşü sağlayan en önemli faktör ABD'nin "*ilk kurşunu atanın karşısında ABD'yi bulacağı*"⁶²⁴ nı açıklamış olmasıydı.

Bu sorun aslında iki ülke arasında karasularının genişliğinin belirlenmesi tartışmaları çerçevesinde değerlendirilebilecek bir niteliktedir. Gerçekte Ege Denizi'nde Lozan Barış Antlaşması ile zımni olarak kabul edilmiş bulunan 3 millik karasuları sınırına uygun olarak iki ülke arasında fiili bir sınır saptama çalışması yapılmamıştır. Yunanistan'ın 1936'da karasularını 6 mile çıkarması sonrasında da bu denizde kıyıda ülke olarak Türkiye ve Yunanistan arasında bir sınır saptama görüşmesinin söz konusu olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle Oniki Adalar bölgesinde Türkiye ve İtalya arasında karasuları dışında kalan bölgelerdeki adacık ve kayalıkların hangi devletin egemenliğine bırakılacağına ilişkin görüşmeler yapıldığı görülmektedir. Nitekim Türkiye ve İtalya arasında 18 Haziran 1931 yılında Ankara'da yapılan görüşmeler doğrultusunda Lozan Barış Antlaşması'nın 15. Maddesi hükmüne göre İtalya'ya terk edilmiş bulunan Meis Adası çevresinde yer alan adacık ve kayalıkların hangi devlete ait olduğunu belirlemişler ve uzmanlar düzeyinde yapılan toplantıda varılan mutabakata uygun olarak hazırlanan toplantı tutanağı, bir antlaşmaya dönüştürülerek 4 Ocak 1932 tarihinde Türkiye ve İtalya temsilcileri tarafından Ankara'da imzalanmıştır. Kardak sorunun da içinde bulunduğu Ege Denizi'nde karasuları sınırının belirlenmesine ilişkin sorun Türkiye ve Yunanistan arasındaki tüm karasuları sınırına ilişkindir. 4 Ocak 1932 Türk - İtalyan Sözleşmesi Kardak Kayalıklarına ilişkin herhangi bir hüküm içermemektedir. Kardak Kayalıklarına ilişkin gönderme 28 Aralık 1932 Protokolü'nde yer almaktadır. Ancak Türkiye'ye göre bu protokol hukuki geçerliliğe sahip değildir. Türkiye'ye göre Yunanistan'ın iddia ettiği gibi Kardak Kayalıkları'nın Oniki Adalar'ı Yunanistan'a devreden 1947 tarihli Paris Barış Antlaşması'nın 14/1. Maddesinde "bitişik adacık" (adjacent islets) olarak değerlendirilmesi de mümkün değildir. Çünkü Kardak Kayalıkları en yakın Yunan adasından 5.5 deniz mili uzaklıktadır oysa Türk topraklarına uzaklığı 3.8 deniz milidir.

Bir futbol sahası büyüklüğünde olan ve üzerinde yerleşim bulunmayan bir kayalık için yaşanan gerginlik, yıllardan beri devam eden Ege'deki anlaşmazlıkları yeniden canlandırmış ve sorun ancak devreye ABD'nin girmesi ile daha büyük bir çatışmaya dönüşmeden engellenmişti. Ancak Kardak Krizi, Birand'ın da vurguladığı gibi Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde dönüm noktalarından birisini oluşturdu.⁶²⁵ Yunanistan, Başbakan Çiller'in tavrının da kendine sağladığı avantajları kullanarak, AB'ye bütünüyle kendi yanına çekmeyi başarmıştı.⁶²⁶ 7 Şubat 1996'da Komisyon⁶²⁷, ardından 14 Şubat'ta AP son

⁶²⁴ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için : Michael Robert Hickok [1998] "The Imia/Kardak Affair, 1995-96: A Case of Inadvertent Conflict", in: European Security, Vol.7, No.4 (Winter 1998), pp.118-136; Bu konuda ayrıca Yüksel İnan / Sertaç Başeren [1997] Kardak Kayalıklarının Statüsü, Ankara; Suat.A. Bilge [2000] Büyük Düş, Türk-Yunan Siyasi İlişkileri, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, s.209-248, Alexis Heraclides [2002] Yunanistan ve "Doğu'dan Gelen Tehlike" Türkiye", Türk-Yunan İlişkilerinde Çıkmazlar ve Çözüm Yolları, (Çev.Mihalis Vasilyadis-Herkül Milas), İletişim Yayınları, İstanbul, s.199-244; Turkish Foreign Policy and Practice As Evidenced By The Recent Turkish Claims To The Imia Rocks, T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: <http://mfa.gr/foreign/bilateral/imiaen.htm>.

⁶²⁵ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.495.

⁶²⁶ Birand'a göre de Yunanistan, Türkiye'nin Kardak'daki "saldırgan" tavrının bütün AB'ye yapılmış olduğu tezini kabul ettirmeyi başarmıştır. Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.495.

derece sert açıklamalarla Türkiye'yi suçlamış ve AB üyesi Yunanistan'a destek verilmiştir.⁶²⁸ Çok benzer bir açıklama da AB adına 24 Temmuz 1996'da AB Dışişleri Bakanları toplantısı ardından yapılmıştır. Bu açıklamada da Yunanistan ile “doğal olarak” dayanışma içinde olduğu, ama Yunanistan'ın sorun yaşadığı komşusu Türkiye ile AB'nin yakın diyalog içinde olduğu ifadesine yer verilmektedir.⁶²⁹ Açıklamaların ortak özelliği, AB'nin bu sorunu “doğal olarak dayanışma içinde bulunduğumuz bir üye ülke” olan bir ülkenin topraklarına Türkiye'nin “provakatif” tecavüzü olarak görmesiydi. Daha da önemlisi AB belki de tarihi bir açıklama ile AB topraklarında söz ediyor ve Türkiye'nin “tecavüzü”nün sadece Yunanistan'a değil, aynı zamanda AB toprağına yönelik olduğunu vurguluyordu. AP'nin kararında bu çok net ortaya konuluyordu: “Yunanistan'ın sınırları AB'nin dış sınırlarının parçasıdır.” (“Greece's borders are also part of the external borders of the AB.”)

Aslında uluslararası hukuk bakımından son derece karmaşık olan Kardak-İmnia olayı konusunda kimin haklı olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Bu konuda hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın farklı tezleri bulunmaktadır.⁶³⁰ Ancak konunun Türkiye-AB ilişkiler bağlamında çok önemli sonuçlar doğurduğu açıktır. Bunlardan birincisi Ege'de gerginliğin ve potansiyel çatışmaların varlığı ve kamuoyu baskısının politikacıları nasıl etkileyebildiği çarpıcı biçimde ortaya çıkmıştır. İkincisi AB kendi sınırlarını korumak gibi bir pozisyon almış ve Yunanistan ile bu anlamda tam bir dayanışma göstermeyi de “doğal olarak” (“naturally”) olarak açıklamıştır. Üçüncü önemli sonuç ise Conflict-Management konusunda AB'nin son derece yetersiz olduğunu, birisi üye, diğeri ortak olan iki ülke arasındaki sorunları çözebilme yetkinliğine sahip olmadığı ve çıkacak sorunlarda daha uzunca bir süre ABD'ye muhtaç olduğunun anlaşılmasıdır.⁶³¹ Son bir nokta da AB'nin bu karmaşık sorunda son derece acele bir kararla Yunanistan'ın yanında tavır alması ve daha da önemlisi Türkiye'ye karşı “taraf” olmasıdır. Bu durum Türk kamuoyunda AB konusundaki düşünceleri son derece olumsuz etkilemiş, daha sonraki yıllarda (özellikle Ağustos 1999'daki depreme kadar) AB'ye ya da AB yolunda bazı reformların yapılmasına engel olmaya karşı çıkan çevrelere güç vermiştir.

Kardak/İmia krizinin Türkiye için bir başka önemli etkisi GB sonrasında da Türkiye'ye yönelik mali yardımların Yunanistan tarafından engellenmesi için bir araç olarak kullanılmasıdır.⁶³² Aynı dönemde Yunanistan'ın her fırsatta AB'yi kendi ulusal politikaları için kullanmasına tepki gösteren L.Rühl ise Yunanistan Başbakanı'nın “bu ülkenin Türkiye'ye karşı „ulusal çıkarlarını“ korumak için Birliğin ilerlemesiyle ilgili Torino'da yapılacak Hükümetler arası Konferansında gerekirse veto hakkını da devreye sokacağına ilişkin açıklaması çoktan banal bir durum oldu” diyor ve tepkisini şu sözlerle ifade

⁶²⁷ “Komisyon, bir AB üyesi olan Yunanistan ile tam dayanışmasını bildirir.” (“Die Kommission hat ihre volle Solidarität mit Griechenland bekundet, das Mitglied der Europäischen Union ist.”) Bulletin EU: 1/2-1996, 1.4.97.

⁶²⁸ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: *Resolution on the provocative actions and contestation of sovereign rights by Turkey against a member state of Union, 14 February 1996.*

⁶²⁹ Bulletin EU: 7/8-1996, 1.4.27

⁶³⁰ Kramer'e göre kriz adacıkların Yunanistan'a ait olduğunu ortaya çıkarmıştı. Heinz Kramer [2001b] *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, (Çev.Ali Çimen), Tımas, İstanbul. (Org.: A Changing Turkey-The Challenge to ABrope and the United States, Brooking Ins. Press, 2000), s.251. Kriz döneminde, Türkiye'den aldığı adaları Yunanistan'a bırakan İtalya da Yunanistan'a açık destek vermiştir.

⁶³¹ ABD Başkanı Clinton'un telefonla müdahalesi ve ardından da NATO Genel Sekreteri Solana'nın diplomatik girişimleri neredeyse askeri bir çatışmaya varacak olan gerginliği engelledi. Her iki taraf da krizden önceki statüye dönmeyi kabul etti. Bkz.Kramer [2001] *Değişen Türkiye*, s.251.

⁶³² “... Konsey (Türkiye ile) mali işbirliğini belirleyecek olan yönetmeliğin mümkün olduğunca hızlı bir biçimde yürürlüğe girmesini diler.” Bulletin EU: 12-1995, 1.33. Ayrıca Bulletin EU: 1/2-1996 1.9.3; *ABl. C 65 vom 4.3.1996*, ayrıca Kramer (2001b) *Değişen Türkiye*, s.252.

ediyordu: “Başbakan Simitis’in söz verdiği ”Ulusal çıkarlar” konusundaki bu başkalarını dikkate almayan tavrı, sadece 20 yıldan bu yana müttefikimiz Türkiye’ye yönelik Avrupa’nın bütün politikalarını bloke etmekle kalmıyor, aynı zamanda Topluluğun siyasi dayanışma ve iç içeliğini de zayıflatıyor.”⁶³³

b. Türkiye’de İç Politikada İstikrarsızlık ve Demokrasinin Zor Yılları

Türkiye’de 24 Aralık 1995’de yapılan genel seçimler, ülkedeki politik ve ekonomik istikrarsızlığı daha da artıracak sonuçlar vermişti. Erbakan’ın liderliğindeki Refah Partisi’nin % 21,3 oy ile birinci parti olması başlı başına bir “sorun”du.⁶³⁴ Ancak Türkiye’deki asıl sorun, aralarında neredeyse hiçbir ideoloji ve sosyal taban farklılığı bulunmayan merkez sağ (M.Yılmaz (ANAP)-T.Çiller (DYP)) ve merkez sol partiler (Ecevit (DSP)- Baykal (CHP)) ve özellikle de bunların liderleri arasındaki kısır mücadeleydi. Merkezdeki bu bölünmüşlük özellikle 1990’lı yıllarda, başta TSK olmak üzere dışsal faktörlerin siyasete müdahalesinde de büyük rol oynadı. Aynı dönemde ülkede yaşanan bölücü terör ve özellikle sivil-asker devlet bürokrasi ve yargısının endişe ile baktığı siyasetin ve toplumun “dinselleşmesi” sorunu, 1997’de Türkiye’de demokrasi ile kolay bağdaştırılamayacak bazı gelişmelerin yaşanmasında son derece etkili oldu. 1990’ların başında bölücü terör, ardından da ortalarından itibaren “rejimin ve ülke bütünlüğünün korunması” Türkiye’de asıl öncelik haline gelince, başta Avrupa olmak üzere bütün dünyada demokrasi ve insan hakları alanında reformların yaşandığı dönemde, Türkiye’de demokrasinin ve insan haklarının Cumhuriyet için adeta bir “tehdit” olarak algılandığı bir dönem yaşanıldı.⁶³⁵ “28 Şubat Süreci” olarak adlandırılan bu dönem, askeri darbeler geleneğinin bir başka halkası olarak tanımlandı. Hatta sürecin içinde yer alan bazı generaller bile bunu “*Post-Modern Darbe*” olarak niteliyorlardı.

24 Aralık seçimlerinin ardından ANAP ve DYP başta olmak üzere parlamentodaki bütün partiler, “rejim için tehlikeli olduğu” gerekçesi ile RP ile bir koalisyona gitmeyeceklerini açıklamışlardı.⁶³⁶ Erbakan’ın Hükümet kurma konusundaki çabaları sonuç vermeyince, TBMM’deki ikinci büyük parti olan ANAP Genel Başkanı Yılmaz’ın Başbakanlığında ve DSP’nin dışarıdan desteklediği ANAP-DYP koalisyon hükümeti 6 Mart 1996’da kuruldu. Çiller’in Başbakan Yardımcısı olduğu ve Ancak temel amacı Refah Partisi’nin iktidardan uzak tutulması olan Türkiye’nin bu 53. Hükümetinin en önemli sorunu Yılmaz ile Çiller arasındaki rekabetti. Hükümet programında AB konusunda “*Türkiye’nin AB’ne tam üyeliğinin, mümkün olan en kısa zamanda gerçekleştirilmesi, dış politikamızın öncelikli hedeflerinden birisi olacaktır. ... AB ile gerçekleştirdiğimiz GB Anlaşmasının daha da geliştirilmesi için sürekli çaba harcanacaktır*”⁶³⁷ deniliyordu.

Beklenildiği üzere Hükümet, çok kısa bir süre sonra krize girdi. Krizde Refah Partisinin TBMM’de önce Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller ve sonra da Başbakan Mesut Yılmaz aleyhine verdiği yolsuzluk önergelerine Hükümet partilerinin birbiri aleyhine tavrı alması en önemli etken oldu. Hükümetin kurulmasından iki ay sonra 24 Mayıs 1996’da DYP hükümetten çekilme kararı aldı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Demirel 7 Haziran 1996’da Erbakan’a Hükümeti kurma görevini yeniden verdi. 28 Haziran 1996’da Türkiye

⁶³³ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 20.03.1996 (Lothar Rühl: “Pressionen aus Athen”)

⁶³⁴ Buhbe bu seçimler için “1980 sonrasındaki siyasi inşa çalışmasının iflası” nitelemesinde bulunuyordu.

Buhbe [1996] Türkei, Politik und Zeitgeschichte, s.156-160.

⁶³⁵ Dağı bunu “Seçkinici Batıcılığın Batılılaşma Korkusu” olarak niteliyor. İhsan D. Dağı [2001a] “Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz?”, in: Türkiye’nin Dış Politika Gündemi, Der.: Ş.Çalış, , İ.Dağı, R.Gözen, Liberte Yayınları, Ankara, s.130.

⁶³⁶ Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 25.12.1995.

⁶³⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi İnternet Sayfası: www.tbmm.gov.tr/hukumetler

Cumhuriyeti'nin 54. Hükümeti "İslamcı" Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında kuruldu. Ancak asıl şaşırtıcı olan seçim öncesinde özellikle de GB sürecinde RP'ye en ağır eleştirileri yönelten Çiller'in Başbakan Yardımcısı olarak bu Hükümete ortak olmasıydı.⁶³⁸ Çiller GB'in gerçekleştirilmemesi halinde RP'yi kastederek "Batı karşıtı İslamcılar-fundamentalistlerin" iktidara geleceğini ve bunların Türkiye'yi Batıdan koparacağı uyarısında bulunmuş, hatta bu konuda kendisini bir "Jean d'Arc"'a benzetmişti.⁶³⁹ Çiller'in Erbakan ile koalisyona gitmesi hem Türkiye'de hem de AB içinde büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaratmıştı. Bu arada Türkiye'de çok önemli bir sorun olan yolsuzluklar konusunda da çok vahim bir gelenek başlamış, RP muhalefetteyken Çiller hakkında verdiği ve ANAP'ın da desteklediği yolsuzluklarla ilgili önergelerini geri çekmiş, ancak Yılmaz hakkındakileri çekmemişti. Böylece partiler arasında genellikle liderleri hedef alan ve politik ilişkilerle yakından bağlantılı garip bir "suçlama" ve "aklama" furusu başlamıştır. Politika ve politikacıya güveni büyük ölçüde zedeleyen bu süreç, Türkiye'de siyasal sisteme ve demokrasiye olan inancı da azaltmıştır.

Karluk-Tonus'un da vurguladığı gibi TC Hükümet Programları içinde AB konusunda en ilginç ifadelerin yer aldığını Hükümet Programında⁶⁴⁰ "*Ankara Anlaşması ve GB ile amaçlanan nihai hedeflere ulaşılabilmesi için yasal düzenlemeler dahil, gerekli çalışmalar yapılacak, bu meyanda ülkemizin hak ve menfaatlerinin korunması için gerekli tedbirler alınacaktır*"⁶⁴¹ sözleriyle AB hedefinin vurgulanması nisbi bir rahatlama yaratmış olsa da⁶⁴² başta Avrupa olmak üzere Batı dünyasında RP-DYP koalisyonu Batı düşmanı "İslamcılar" hatta "fundamentalistlerin" iktidarı olarak görülüyor ve endişe ile izleniyordu.⁶⁴³ Kühnhardt ve Pöttering, Batı dünyasındaki bu endişelerin temelinde "içgüdüsel önyargı" ("*instiktive Verurteilung*")⁶⁴⁴ olduğunu belirtiyorlar ve din ile hiçbir yakınlığı kalmamış aşırı seküler Batılılar Türkiye'deki bu gelişme üzerine sanki bir anda kendi dinsel köklerini keşfettiler, değerlendirmesini yapıyorlardı. Ancak "*içgüdüsel önyargı*" sadece Batıdaki bir yaklaşım değildi. Hatta Türkiye'de, RP'nin iktidara gelişi başta olmak üzere "siyasal İslam" alanındaki gelişmeleri M.K.Atatürk'ün belirlediği "Laik-Cumhuriyet" temeline büyük bir tehdit olarak gören "batıcı-modernleşmeci-cumhuriyetçi" çevrelerin endişeleri, Batı dünyasındakinden daha fazlaydı.

Türkiye'de "siyasal İslam" Cumhuriyetin kuruluşundan beri rejim için önemli bir tehdit olarak algılanmıştır. Cumhuriyetin temel karakteristiği olan "laiklik" ilkesi çerçevesinde hemen her dönemde farklı yoğunluklarda çatışmalar yaşanmıştır. Ancak olayın rejim ile ilgili olan kısmı kadar, toplumsal boyutunun da değerlendirmelerde dikkate alınması gerekmektedir. Zira gerek Türkiye'de ve gerekse de Batı Avrupa'da "İslam" adına her türlü gelişmenin rejime ve Batıya bir tehdit olarak algılanması, sorunun çözümünü de engellemektedir. Bu anlamda en başta dikkate alınması gereken unsur, Türkiye'deki Sünni-İslam'ın özellikleridir. Türkiye'de özellikle 1979'da İran'da yaşanan İslam Devrimi'nin ardından basit karşılaştırmalar ile Türkiye'nin bir gün "İran olabileceği" konusunda

⁶³⁸ Peter Scholl-Latour [1999] Allah's Schatten über Atatürk: Die Türkei in der Zerrissprobe, Seidler Verlag, Berlin.197 vd.

⁶³⁹ Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 05.12.1995; Die Tageszeitung: 6.12.1995 ("Jeanne d'Arcs Kreuzzug. Tansu Çiller's erfolgreiche neue Selbststilisierung") ayrıca Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB, s.149.

⁶⁴⁰ Karluk-Tonus [2002] AB Kapısında Türkiye, s.147.

⁶⁴¹ T.C.Resmi Gazete: 9 Temmuz 1996 ve www.tbmm.gov.tr. (54. T.C. Hükümeti Programı).

⁶⁴² Badische Zeitung: 04.07.1996 ("Erbakans Regierungsplan: Türkei bleibt auf EU-Kurs").

⁶⁴³ Alan Makovsky / Ian Lesser [1996] "Special Policy Forum Report: Erbakan's Turkey: An Early Assessment", *Policywatch*, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.209, 29 July 1996. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)

⁶⁴⁴ Ludger Kühnhardt / Hans-Gert Pöttering [1998] Kontinent Europa, Kern, Übergänge, Grenzen, Edition Interfrom, Zürich, s.180.

yorumlar yapmak, Türkiye'nin toplumsal dinamiklerini ve Türkiye'deki İslam'ın özelliklerini gözardı ettiğinden çok da açıklayıcı olmamaktadır. Türkiye'de rejime yönelik kaygılar ve bununla bağlantılı olarak "siyasal İslam" konusunu, Osmanlı'dan beri devam eden ancak Cumhuriyetle daha da keskinleşen "merkez-çevre" mücadelesinin bir versiyonu olarak görmek daha mümkündür.⁶⁴⁵

Türkiye'de, özellikle de Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasındaki yıllarda rejime yönelik tepkiler sıkça ve kolaylıkla dinsel bir görüntüye bürünebiliyordu. Ancak bu dinsel tepki, sistemin islamlaşmasını istemekten çok, Cumhuriyetin dini sadece devletten değil, toplumdan da soyutlamaya çalışan "radikal laiklik" anlayışına bir tepki olarak da anlaşılabilir. Türkiye'de 1925 ve 1930'da bizzat M.K.Atatürk ile gerçekleştirmeye çalışılan çok partili siyasal yaşam denemelerinin tıkanmasında bu faktörün payı büyüktür. Yine aynı dönemde Güney Doğu Anadolu'da çıkan bazı isyanlarda da din önemli bir rol oynamıştır. Ancak Cumhuriyete ve bunu gerçekleştiren kadrolara çeşitli nedenlerle tepki duyanların İslam adına dile getirdikleri istekler, çoğunlukla bir "din devleti" talebinden ayrılmaktaydı. Zira Hristiyanlıkta ve Şia İslam'ındaki gibi kurumsal ve hiyerarşik bir dini örgütlenmenin söz konusu olmadığı Sünni İslam tarihinde hiçbir zaman siyasal iktidara bir alternatif olamamıştır. Hatta gerek sadece Cumhuriyet döneminde değil, Osmanlı'da da dinin alanı devlet tarafından belirlenmiş, din adamları da devletin memurları olmuşlardır. Bunlar, Osmanlı dönemindeki uygulamalara ve Sünni İslam geleneği ile uzlaşan unsurlardır. Türkiye'de Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda kısmen haklı nedenlere dayanan radikal laiklik anlayışının yeniden gözden geçirilmemesi ve sürekli olarak Türkiye'nin İran gibi bir şeriat devleti olacağına yönelik endişeler, 1980'li yıllardan sonra toplumsal yapıdaki ve medyadaki çeşitlenme ile birlikte Türkiye'de ciddi tıkanıklıklar yaratmaya başlamıştır. Zira laiklik, devletle ve sistemle ilgili bir düzenleme olmaktan çıkarak toplumsal ve bireysel alana yansıdığına, hatta zaman zaman alternatif bir "inanç" gibi algılandığına sorunun boyutunu değiştirmektedir. Cumhuriyetin ve demokrasinin varlığını devam ettirebilmesi için seküler bir devlet düzeni ve siyasal sistem zorunluluktur. Bunun için laiklik "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" olarak tanımlanır. Devletin görevi de laik bir siyasal düzeni kurmak, korumak ve inançların sistemi kontrol altına almasını engellemektir. Ancak Laiklik, zaman zaman Türkiye'de gündeme getirildiği gibi bir "inanç" değildir, tam tersine inançlara karşı aynı mesafede olmayı ve daha da önemlisi inançların yaşama alanını korumayı gerektirir. Bu anlamda devletin görevi "laik vatandaş" yaratmak da değildir. Çünkü bireylerin ateist ya da çok dindar olması, seküler bir sistemde yaşamalarına engel değildir, tam tersine her iki taraf da ancak seküler bir sistem içinde inançlarını koruyabileceklerdir. Ancak "laik-seküler" olan, birey değil devlettir.

Türkiye'de "siyasal İslam"ın gelişimi ile "din devleti isteği" arasında birebir ilişki kurmak yanıltıcı olabilir. Örneğin çok yoğun göç ile yaşanan toplumsal değişim, siyasal İslam'ın gelişiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Köyden kente göçen, ancak kendileri kentlileşeceğine genelde kentsel alanları yaşam biçimi olarak "köylüleştirilen" kitlelerin önemli bir sorunu da fiilen "merkeze" gelseler de, sosyal statü olarak "çevre"de kalmalarının yarattığı gerilimdir.⁶⁴⁶ Kendi yaşam biçimlerini modernleşmeci-batıcı merkezin itiraz ve engelleme gayretlerine rağmen kentlere taşıyan kitleler, bir taraftan geleneksel dayanışmacılığı devam ettirmeye çalışıyor, öte taraftan da demokrasinin temel prensibi olan "bir kişi-bir oy"un gücü ile siyasal bir çekim merkezi haline geliyorlar. Dahası Anadolu'dan göçen ve genel olarak muhafazakar bir dünya görüşünü içinde olan bu kitlelerin büyük kentlerde yaşadıkları sorunlara "sol" ya da "sağ" siyasal oluşumlar cevap

⁶⁴⁵ Şerif Mardin [1973] "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Dedalus*, Vol.102, No:1.

⁶⁴⁶ 1990'lı yıllarda Anadolu'dan İstanbul'a yılda ortalama 400 bin, Ankara'ya ise 200 bin kişinin göçtüğü tesbit edilmiştir.

vermekte son derece başarısız kalırken, siyasal İslam'ın temsilcilerinin bu kitlelerle duygusal yakınlık kurması, yoksul ve sorun içinde yaşayan kitlelerin ideolojik değilse de pragmatik nedenlerle “siyasal İslam” a yakın partilere kaymasına neden olmaktadır.

Türkiye’de 1980’de yapılan askeri darbe sonrasında Üniversitelerde de yasaklanan başörtüsü-türban” konusu, özellikle 90’lı yıllarda son derece önemli bir çatışma konusu olmuştur. Türkiye’de Cumhuriyetçi-Laik çevreler için “türban” bir siyasal simgedir ve bu simge Türkiye’nin İran gibi bir din devleti haline getirilmesi çabasının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Aslında Türkiye’de Üniversiteler ve devlet kurumları dışında kadınların başörtüsü kullanmasına engel yoktur. Hatta 2003 yılında Türkiye’deki en ciddi araştırma kuruluşlarından birisi olan A&G Araştırma Şirketi’nin yaptığı geniş çaplı araştırmada Türkiye’de kadınların % 64’ünün başörtüsü ya da Türban kullandığını tespit edilmiştir.⁶⁴⁷ Türban-başörtüsü’nün Türkiye’de sorun olduğu alan içinde üniversiteler ve kamu kurumlarının bulunduğu “kamusal alan”da yaşanmaktadır. Sosyolog Prof.N.Göle’nin de vurguladığı gibi Başörtüsü-Türban laik devlete karşı ideolojik bir başkaldırının sembolü olmaktan çok daha fazla, sosyolojik değişimin bir aracıdır.⁶⁴⁸ Hatta bu anlamda “gerici” değil, kendi içinde “modern” “contra-elitist”, sosyal-siyasal bir hareket olarak nitelendirilmelidir. Başörtüsü-türban dini inancın bir gereği olduğu kadar, aynı zamanda muhafazakar çevrelerden gelen ve onlarla birlikte yaşamaya devam eden genç bayanların okuyabilmeleri ve çalışabilmelerinin, yani belirli ölçülerde ailelerinden bağımsızlaşabilmelerinin de pragmatik bir aracıdır. Ancak içerikten çok sembollerin ön plana çıktığı bu çatışma Türkiye’de çok önemli bir krizin yaşanmasına etkili olmuştur.

Erbakan’ın Başbakanlığı döneminde gerek kendisinin ve gerekse de parti üyelerinin bazı çıkışları, merkezdeki batıcı elite zaten var olan şüpheyi kamçılacak tarzda olmuştur. Aslında Hükümet Programında Türkiye’nin klasik Batıcı politikasının devam edeceği, ancak “ihmal” edilen İslam dünyası ve diğer bölgelere de açılarak, dış politikanın çeşitlendirileceği vurgulanmıştı. Çiller AB ile ilişkileri yoğunlaştırmaya çalışırken, Erbakan’ın İslam ülkelerine açılımı da anlaşılır bir tutumdur. Buna rağmen Erbakan’ın, ilk resmi dış gezisini Türkiye tarihinde bir Başbakan olarak üstelik ABD’nin çok açık

⁶⁴⁷ “Türban Dosyası” Milliyet Gazetesi (İstanbul) :27.05.2003-4.6.2003. Türkiye’de türban sorununu ele alan ve A&G Araştırma Şirketi tarafından Prof.Tarhan Erdem başkanlığında yapılan bu araştırmada,Türkiye çapında 38 ilde 18 yaş üzerinde 927 kadın olmak üzere toplam 1181 denekle görüşüldü. Araştırmanın bazı çarpıcı sonuçları şöyledi: Türkiye’deki hanelerin % 77,2’sinde en az bir kadın başını kapatıyordu. Kadınların % 64’ü evleri dışına çıktıklarında başını örtmektedir. Kullanılan örtü, genel olarak başörtüsü olarak niteleniyor. Baş örtülü olanlardan % 5’i kullandıkları başörtüsü “Türban” olarak niteliyorlar. Kadınların yaklaşık % 2’si ise çarşaf giyiyor. % 15’i “geleneksel örtüler, % 77,6’sı ise Başörtüsü/Eşarp kullanıyorlar. Aynı araştırmada türbanın laiklik karşıtı bir simge olup olmadığı sorusuna alınan cevap % 70 olmadığı şeklindedir. Siyasal tercihlerle bu sonuç ilişkilendirildiğinde ise, Türbanı laiklik karşıtı bir simge olarak görmeyenler içinde AKP’lilerin % 83 ile en yüksek oranı oluştururken, CHP’liler ise % 47 ile en az desteği verdikleri görülmektedir. Türban’ın üniversite öğrencileri için serbest bırakılması için toplumunda % 75,5’a varan bir destek olduğu, devlet dairelerinde ise yasağın kalkması için % 62,6’lık bir destek olduğu tesbit edilmiştir. Toplumun % 19,2’lik bir kısmı Türbanı laiklik karşıtı bir simge olarak görmektedir. Türbanı laiklik karşıtı bir simge olarak görenler Türkiye’de sol çevrelerdir. Bu arada başını kapatan kitlenin % 45’i AKP oy verdiklerini açıklamıştır. Başını örtenlerin % 58,6’sı düzenli namaz kıldıklarını, % 12,1’i ise hiç namaz kılmadıklarını ifade etmişlerdir. Başörtülülerin sadece % 23’ü kendilerini “muhafazakar” olarak tanımlamaktadır. Başını kapatan kadınların ortalama aylık hane gelirleri 363, kapatmayanların ise 964 milyon Türk lirasıdır. Kadınların başını kapatma gerekçeleri ise şöyledir: % 63,4 dini inançları gereği, % 19,2 gelenek, % 13,3 alışkanlık, % 4 aile büyüklerinin isteği.

⁶⁴⁸ Nilüfer Göle [1997] “Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites”, Middle East Journal, Vol 51, No 1, Winter 1997, pp.46-58. Ankara METU Profesörlerinden Elizabeth Özdalga da benzer bir yorumla “Türban sorununun altında sınıf mücadelesi var. Örtünerek saygınlık kazanmak istiyorlar. Türbanlılar, rutin kadının hayatından daha fazlasına katılma isteğinin de bir göstergesidir” değerlendirmesini yapmaktadır. Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 30.05.2003.

muhalefetine rağmen 9 Ağustos 1996'da İran'a yapması, burada petrol, doğalgaz başta olmak üzere bir dizi ekonomik ve siyasi işbirliği anlaşmaları imzalaması, 14 Ağustos'ta gittiği Pakistan'da ortak bir "İslam uçağı" üretmek istediklerini açıklaması, 2-8 Ekim'deki Mısır-Libya ve Nijerya'ya resmi ziyaretlerde bulunması, siyasal İslam'ın temsilcilerinin Türk dış politikasındaki önceliklerini göstermesi bakımından son derece önemliydi. Ancak Erbakan aynı dönemde sivil-asker bürokrat ve yargı çevrelerinden gelen baskılar konusunda neredeyse hiçbir direnç sergilemiyordu. Örneğin Erbakan'ın çok sıcak bakmayacağı bilinmesine rağmen Askeri çevrelerin ve Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı zemin üzerinde İsrail ile 28 Ağustos 1996 tarihli Savunma Sanayii ve Askeri İşbirliği Anlaşmasının yapılması, Erbakan ve RP'nin bütün söylemleri ile çelişiyordu. Erbakan'ın çelişkili ve şüphe yaratan uygulamaları 28 Şubat 1997'deki MGK toplantısında alınan kararlarla da devam etti.

Adını 28 Şubat 1997'deki MGK toplantısında Askerlerin Erbakan-Çiller Hükümetine kabul ettirdiği kararlardan alan "28 Şubat Süreci" aslında Türkiye'nin alışık olduğu bir mücadelenin ürünüydü. Osmanlı'nın Batıcı ve modernleşmeci elitinin kurduğu Cumhuriyetin temel ilkesi olan laikliğin, yine aynı elit tarafından titizlikle korunması, Cumhuriyetin aydınlanmacı felsefesi ile yakından ilişkilidir. Ülkede modernleşmeci-ilerlemeci politikaların dinden kaynaklı engellemelerle karşılaşmaması için din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması Cumhuriyeti kuran elit için son derece önemliydi. Zaten bu asker-sivil-Batıcı elit için Osmanlı'nın geri kalması ve tükenişi de dinin devlette ve toplumda oynadığı büyük rolden kaynaklanıyordu. Kurtuluş savaşı ile kazanılan ülkenin bölünmez bütünlüğü ile laiklik, devletin bütün politikalarında kendini hissettirmiştir. Ancak laiklik uygulamasının bazen devlet ile toplumu karşı karşıya getirdiği de görülmüştür. Bunda da "seçkin Batıcılığın" laikliği çoğunlukla din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının ötesinde, toplumun ve bireyin de "laikleştirilmesi" ve bu yolla "modernleştirilmesi" olarak anlaşılmasının rolü büyüktür. Devletin dini kurallardan ayrılması, dinin devlet için bir tehdit olabileceği düşüncesi ile birleştirilmiştir. Ancak toplumun buna her dönemde belirli ölçülerde tepkisi görülmüştür. Daha da önemlisi, "merkez"e karşı toplumsal muhalefetin görünümünde din önemli bir malzeme olmuştur. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinde de, 27 Mayıs 1960 darbesi ile iktidardan uzaklaştırılmasında da bu faktör son derece önemliydi. Yine 12 Eylül 1980'deki askeri müdahalenin de gerekçelerinden birisi siyasal islamın Türkiye'yi bir "şeriat devleti haline getirme amacı"ydı. Türkiye'nin "batıcı eliti", Cumhuriyetin kendisi ile eşdeğer saydıkları laiklik ilkesinin korunması için TSK'yi göreve çağırmaktan da çekinmemişlerdir. Bu elitin belki de en önemli özelliklerinden birisi ise Cumhuriyeti demokrasiye tercih etmeleridir.⁶⁴⁹ 28 Şubat 1997'de toplanan tarihi MGK'da kabul edilen ve altında Hükümet Başkanı olarak Erbakan'ın da imzasının bulunduğu kararlar, aslında temel amacı Cumhuriyetin laik niteliğinin korunması olan bir "toplum mühendisliği" denemesi niteliğindedir. RP iktidarda iken ve lideri Başbakan iken 22 Mayıs 1997'de Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş'ın "ülkeyi iç savaşa sürüklediği" gerekçesi ile RP'nin kapatılması için dava açması da son derece ilginçti. Bu arada TSK, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu tehditler içinde laiklik karşıtı akımları, 30 bin kişinin ölümüne neden olan bölücü PKK'dan da önemli bulduklarını açıklıyorlardı.⁶⁵⁰

⁶⁴⁹ Bu konuda : Sami Selçuk [1999] Konuşma, Liberte Yayınları, Ankara.

⁶⁵⁰ Bu konuda Alman medyasında çıkan önemli makalelerden bazıları şunlardır: Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.01.1998 (Wolfgang Günter Lerch: "Türkische Richtungssuche"), Die Zeit: 17.10.1997. (Michael Winter: "Ich bin die Türkei" Seit 75 Jahren schwankt die demokratische Republik am Bosphorus zwischen Militärdiktatur und Re-Islamismus"); Die Zeit:06.06.1997 (Theo Sommer "Gesucht: Ein Moderner Atatürk"); Die Zeit: 15.08.1997 (Michael Lüders: "Der Islamismus gilt als Bedrohung der türkischen Demokratie. Gefährlicher für den laizistischen Staat aber ist Unfähigkeit der politischen Klasse

RP ile DYP ile yapılan koalisyon protokolünde Başbakanlığın ikişer yıllık sürelerle yapılacağı öngörülmüştü. Ancak TSK ve TSK'ye destek veren kurumlardan gelen büyük baskılar nedeni ile Cumhurbaşkanı Demirel, 21 Haziran'da yeni Hükümetin kurulması görevini Çiller'e değil ANAP lideri Mesut Yılmaz'a verince, Erbakan-Çiller planı çerçevesinde RP-DYP iktidarının devam etmesi olanağı kalmadı.⁶⁵¹

Türkiye'de yaşanan iç politik gelişmelere paralel biçimde 1997 yılında Türkiye'de en çok ön plana çıkan dış politik çizgi ise Türkiye'nin güvenlik gerekleri ve AB'nin iç politikadaki hassas konulara müdahalelerinin yarattığı rahatsızlıkların da büyük katkıda bulunduğu ve temel olarak TSK'nin eğilimini yansıtan "ABD-İsrail-Türkiye" eksenli dış politikası olduğu söylenebilir. Bu politik çizgi, aynı zamanda Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslara açılımının da yolu olarak görülmüştür.⁶⁵²

Gümrük Birliği Türkiye için AB üyeliği yönünde son derece önemli bir aşama olarak değerlendirilmiş, her ne kadar Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'ün belirlediği bir sürecin son aşaması olsa da, Gümrük Birliği gündeme AB'ye üye olmak şeklinde gelmiş, hatta yapılan tartışmalar ve bu konudaki çabalarda "*Avrupalı olmak*" gibi bir kimlik nitelmesi sürekli olarak ön plana çıkmıştır. 1990 sonrasında yeniden şekillenen Avrupa'da Türkiye kendisine AB içinde yer bulabilmek için Gümrük Birliği'ni vazgeçilemez bir unsur olarak değerlendirmiş, Gümrük Birliği'ne karşı yapılan itirazların hemen her türü AB'ye Batılılaşmaya, medenileşmeye karşı olmak olarak nitelenmiştir. Türk tarafında, bir anda ODAÜ'nine yönelik son derece sıcak AB politikaları ve iki kutuplu dünyada Türkiye'nin Batı Avrupa için sahip olduğu çok önemli jeopolitik önemin nispeten ortadan kalkmasından kaynaklanan ciddi bir paniğin politikaların belirlenmesinde etkili olduğu söylenebilir. AB bakımından ise Gümrük Birliği Türkiye'nin "AB'ye yakınlaştırılması" sürecinin bir parçası olarak görülmüştür. AB 1990 sonrasında çok dikkatli ve diplomatik bir üslup kullanmış, Türkiye'nin AB'ye üyeliği neredeyse ne yazılı ne de sözlü beyanlarda hemen hiç yer almamıştır. Gümrük Birliği konusunu da AB yine bu şekilde, adeta bağımsız bir gelişme olarak değerlendirmiş, bunu tercih etmiştir. 1995 sonuna kadar yaşanan yoğun ve sancılı trafik, Türkiye'deki "panik" ve politik yetersizliklerin de etkisi ile AB'nin Gümrük Birliği'ni Türkiye'ye adeta yeniden "satmasına" ve bunun için de son derece önemli bir bedel ödemesine neden olmuştur. Daha 1994'de AB tarafı Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne geçişi altı ay ya da bir yıl kadar geciktirmesi halinde Türkiye'ye yaptırımlar uygulanmasından söz ederken, 1995 yılı içinde Gümrük Birliği Türkiye'nin gerçekleştirilmesi için siyasi ve ekonomik birçok taahhüdün altına girmesine ne den olacak bir atmosferin içine sokulmuştur. Başta Kıbrıs konusu olmak üzere, bütünüyle ekonomik entegrasyonun bir aşaması olan Gümrük Birliği karşılığında Türkiye dış ve iç politik birçok "talebi" yerine getirmek durumunda kalmıştır. Bunlar, özellikle de demokratikleşme ve insan hakları alanında yapılan düzenlemeler neticede Türkiye'deki insanların insanca yaşamasına katkıda bulunan ve aslında AB'den bir talep gelmesine gerek kalmadan yerine getirilmesi mutlaka gerekli olan düzenlemeler olsa da, AB'nin Gümrük Birliği'ni bir koz

und des Militärs, das Erbe des Republikgründer Atatürk zu reformieren"); Mannheimer Morgen: 11.07.1997 (Udo Steinbach "Die Türkei steht am Scheideweg")

⁶⁵¹ Wolfgang Koydl "Der türkische Kasernenhof" başlıklı yazısında 28 Şubat'tan "yumuşak darbe" ("sanften Putsch") olarak söz ediyor. Süddeutsche Zeitung: 28.10.1997.

⁶⁵² Alan Makovsky [1996c] "U.s. Relations with Erbakan's Turkey", Policywatch, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.213, 8 August 1996. (<http://www.washingtoninstitute.org/>) ayrıca Alan Makovsky [1998b] "Israeli-Turkish Cooperation: Full Steam Ahead", Policywatch, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.292, 6. January 1998. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)

haline dönüştürerek Türkiye'yi bu konuda hareket etmeye zorladığı gerçeğini değiştirmez.⁶⁵³

Büyük sancılar ve mücadelelerin ardından gerçekleştirilen ve 13 Aralık 1995'de AP'da yapılan oylamanın neticesinde 1 Ocak 1996 tarihi itibarı ile yürürlüğe giren (sanayi ürünlerinde ve işlenmiş tarım ürünlerinde) Gümrük Birliği, Türk tarafının beklentilerinin neredeyse bütünüyle tersine bir biçimde Türkiye ile AB arasındaki ekonomik entegrasyona asimetrik bir biçimde siyasi anlamda Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin 1999 ortasına kadar gerilmesine ve hatta 1996 öncesinden daha da olumsuz bir dönemin yaşanmasına engel olamamıştır. Burada, özellikle de Gümrük Birliği'nin getireceği olumsuz etkilerin azaltılması için AB tarafından taahhüt edilen mali desteğin önce Yunanistan, ardından da AP tarafından bloke edilmesi nedeniyle Gümrük Birliği'nin sorunun temeli olduğu da iddia edilebilir. Ancak Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler Gümrük Birliği'nden çok daha karmaşık ve yoğun ekonomik-siyasi özellikler taşıdığı için, Gümrük Birliği bu olumsuz dönemde faktörlerden sadece önemli birisi olarak değerlendirilebilir.

Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği tarihten çok kısa bir süre sonra, 24 Aralık 1995'de Türkiye'de yapılan seçimlerde, Refah Partisi % 21.1 oy alarak birinci parti oldu. ANAP'ın ikinci, Doğruiyol Partisi'nin üçüncü olabildiği seçimler, aslında Gümrük Birliği'nin reddedilmesi halinde “İslamcı” siyasi partilerin bunu istismar ederek iktidarı ele geçirebileceğine yönelik başta Tansu Çiller olmak üzere AB yanlısı siyasi grupların ortaya attığı “felaket senaryosu”nun⁶⁵⁴ Gümrük Birliği'ne rağmen gerçekleştiğini ortaya çıkarmıştı. Tansu Çiller'in “Türkiye'yi AB'ye (yani Gümrük Birliği'ne) sokan Başbakan” unvanı, seçimlerde işe yaramamıştı.⁶⁵⁵

Buhbe'nin, “Bankrotterklaerung für den politischen Umbau nach 1980”⁶⁵⁶ olarak nitelediği 1995 seçimleri Türkiye'de günümüze kadar süren son derece önemli iç siyasi çatışmaların ve asker-sivil ilişkilerinde adına “28 Şubat Süreci” (“postmodern darbe”) denilecek gelişmelerin yaşanacağı bir sürecin de başlangıcı olmuştur. Bu süreç en az iç politik olduğu kadar özellikle de AB ile ilişkiler bağlamında dış politik olarak da son derece önemli olmuştur. Seçimlerin öncesinde ve hemen ardından Çiller ve Yılmaz, RP ile bir koalisyona gitmeyeceklerini açıklamışlardı.⁶⁵⁷ Cumhurbaşkanı Demirel, TBMM'de en çok sandalyesi bulunan RP lideri Erbakan'a 10 Ocak 1996'da Hükümeti kurma görevini vermiş, ancak Erbakan destek bulamayınca, görevi üstlenen Yılmaz, DSP destekli ANAP-DYP hükümetini kendi Başbakanlığında 6 Mart 1996'da kurdu.

Türkiye-AB ilişkileri bağlamında da 1996 yılı oldukça sorunlu başladı. 15-16 Aralık 1995 AB Madrid Zirvesinde, genişlemenin en ciddi sinyallerinden birisi verilmiş, toplantıya muhtemel on aday ülke ve Kıbrıs (Rum Kesimi) davet edilmiş, ancak Türkiye çağrılmamıştı. Türkiye'nin tepkisi, AB Troikasının (İspanya, İtalya ve Fransa) Başbakan Çiller ile 45 dakikalık görüşmesi ile giderilmeye çalışılmış, Çiller'in diğer adaylarla aynı statüyü talep etmesi ise karşılık bulamamıştı.⁶⁵⁸ Türkiye'de yapılan seçimlerden üç hafta sonra ise AP'nin, Türkiye'ye PKK'nın yaptığı “ateşkes” çağrısını dikkate alması ve Kürt sorununa barışçı bir çözüm bulunması için çaba gösterilmesi konusunda 18 Ocak 1996

⁶⁵³ Bu konuda çok önemli bir çalışma için Bkz. Müftüler-Baç [2001] Türkiye ve AB.

⁶⁵⁴ Buhbe [1996] Türkei, Politik und Zeitgeschichte, s.156.

⁶⁵⁵ 1995 Genel Seçimlerinde TBMM'nin 550 sandalyesi şu şekilde dağılmıştır: RP 158 (%21,1), ANAP 132 (%19,7), DYP 135 (% 19,2), DSP 76 (14,6), CHP ise 49 (%10,7) milletvekili çıkarmıştır. % 8,2 oy ile MHP ve % 4,2 oy ile HADEP % 10 seçim barajının altında kalarak parlamentoya milletvekili sokamamıştır.

⁶⁵⁶ Buhbe [1996] Türkei, Politik und Zeitgeschichte, s.160.

⁶⁵⁷ Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 25 Aralık 1995.

⁶⁵⁸ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.494.

tarihinde aldığı karar⁶⁵⁹, Gümrük Birliği sonrasında ilişkilerin beklendiği gibi kolay geçmeyeceğini ortaya koymuştu. Ama daha da vahim gelişmeler, Ocak ayı sonu, Şubat ayı başında -ve Başbakanlığın Tansu Çiller'de olduğu dönemde- yaşanan "Kardak-İmnia Krizi" esnasında yaşanmıştır. Ege'de yaşanan son derece basit bir gemi kazası, Türkiye ile Yunanistan'ı savaşın eşiğine getirmişti.⁶⁶⁰ 25 Aralık 1995'de Figen Akat isimli bir Türk gemisi Kardak kayalıklarında karaya oturmuştu. Gemi kendi imkanları ile kurtulmaya çalışırken, Yunanistan'a ait bir muhrip ve üç hücumbot olay yerine giderek, buranın Yunanistan karasuları olduğunu ve gemiye yardım etmek istediklerini bildiriler. Geminin kaptanı bölgenin Türk karasuları içinde bulunduğunu ileri sürerek Yunanistan tarafından gelen talebi reddetmiştir. Aslında geminin kaptanının tavrında, geminin Türk sigorta şirketinde sigortalı olmasının da payı bulunmaktadır. Ancak olay bunun ardından kısa bir süre içinde Ege'deki karasuları konusunda ciddi bir diplomatik, ardından da askeri gelişmelere neden olmuştur. Yunanistan 26 Aralık 1995 tarihinde Türkiye'ye bir nota vererek söz konusu geminin Yunanistan'ın karasularında bulunduğunu belirterek kurtarma işleminin durdurulmasını istemiştir. Türkiye, aynı gün Yunanistan'a vermiş olduğu bir nota ile iddiaları reddetmiştir. teklifinde bulunurlar. Gemide yürütülen kurtarma çalışmaları sürerken Yunanistan'a ait hücumbotları gemiye yanaşarak kurtarma işlemlerini durdurmuş ve Yunanistan'a ait bir römorkör gemiyi karaya oturduğu yerden çekerek kurtarmaya çalışmıştır. Bu arada kurtarma halatının römorkörün firdöndüsüne sıkışması Türk gemisinin bu halatı keserek Türk karasularına girmesi ile sonuçlanmıştır. Gemi daha sonra Güllük limanına çekilmiştir. İki ülke arasında diplomatik görüş alış verişleri sürerken egemenlik iddialarının fiili olarak sergilenmesi konunun bir anda iki ülke medyası, kamuoyu ve siyasileri arasında "ulusal dava" olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu süreci başlatan ise, Yunanistan'a ait Kalimnos Adası belediye başkanının yanında adanın papazı, aileleri ve Antenna adlı Yunan televizyon kanalı çekim ekibini alarak 26 Ocak 1996 tarihinde Kardak kayalıklarına çıkarak bir şenlik havasında kayalıklara Yunan bayrağını dikmesi olmuştur. Bayrak dikme girişiminin televizyonda yayınlanmasının ardından, ertesi gün Türk medyası konuya ilgi göstermiş ve Hürriyet Gazetesi'nin iki muhabiri helikopter ile Kardak kayalıklarına giderek Yunanlıların dikmiş oldukları bayrağı indirmiş, yerine Türk bayrağını dikmiştir. Bu bayrak mücadelesinin Türk televizyonlarında yayınlanmasının ardından iki ülke arasında kamuoylarının siyasiler üzerindeki baskıları yoğunlaşmış ve diplomatik alanda sürdürülen mücadelenin giderek sertleştiği görülmüştür. 28 Ocak 1996 tarihinde Yunanistan'da hükümet baskılara dayanamayarak Kardak kayalıklarına askeri bir birliği göndererek Türk bayrağını indirtmiş ve ağır silahlarla takviye edilen birlik kayalıklardan büyük olanına konuşlanmıştır. Aynı gün Atina'daki Türk Büyükelçisi Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak kayalıkların Yunanistan'a ait olduğu ve yaklaşanlara ateşle karşılık verileceği uyarısında bulunmuştur. Bu durum Türkiye'de tepkinin hangi düzeyde ve nasıl gösterileceği tartışmalarını başlatırken siyasilerin ve askeri kadronun üzerinde oydaştığı nokta, Yunan askeri varlığının ve bayrağının kayalıklardan uzaklaştırılması olmuştur. Gösterilecek tepkinin iki ülke arasında silahlı bir çatışmaya dönüşmemesi için duyarlılıkla hareket etmek ve çok yönlü düşünmek gerekmiştir. Sonuçta İnal Batu'nun önerisi dikkate alınarak Kardak kayalıklarından üzerinde Yunan bayrağı dikilmiş olmakla birlikte asker bulunmayan küçük olanına Türk komandolarının çıkmasına karar verilmiş ve bu plan 31 Ocak 1996 tarihinde başarıyla uygulanarak Türk SAT komandoları ikinci kayalığa çıkmışlardır.

Türkiye'nin bu müdahalesi, esasta iki ülkenin soruna ilişkin inisiyatifinin eşitlenmesi anlamını taşımakla birlikte, beraberinde sıcak bir çatışma riskini ve sorumluluğunu da

⁶⁵⁹ Avrupa Parlamentosu Kararı: Resulation on the situation in Turkey and offer of a cease-fire made by the PKK, 18 January 1996.

⁶⁶⁰ Bu konudaki bilgiler geniş ölçüde <http://www.geocities.com/turkishgreek/trkgr.htm> sayfasından alınmıştır.

taşımaktadır. Nitekim, kriz sırasında devreye giren ABD, iki ülke arasında yürütmüş olduğu diplomatik arabuluculuk ile sorunun yumuşatılmasını, en azından, statüko öncesi duruma (*status quo ante*) dönülmesini sağlamaya çalışmış ve bu çabaları başarılı olmuştur. 31 Ocak 1996 tarihinde her iki ülke silahlı güçleri aynı anda Kardak kayalıklarından çekilerek statüko öncesi duruma dönmüştür. Statüko öncesi duruma dönüşü sağlayan girişimlerde Türkiye'nin Kardak Kayalıkları'ndan küçük olanına asker çıkarması ve “*Türk askerlerine herhangi bir saldırıda bulunulmadığı takdirde Yunan birliklerine ateş açılmaması talimatı verdiği ve Yunanistan'ın bayraklarını, askerlerini ve deniz ve hava kuvvetlerini kayalıklardan çekmesi durumunda Türkiye'nin de çekileceğini*” açıklamış olmasının yanı sıra ABD'nin “*ilk kurşunu atanın karşısında ABD'yi bulacağı*”nı açıklamış olması da etkili olmuştur.

Bir futbol sahası büyüklüğünde olan ve üzerinde yerleşim bulunmayan bir kayalık için yaşanan gerginlik, yıllardan beri devam eden Ege'deki anlaşmazlıkları yeniden canlandırmış ve sorun ancak devreye AB, Avrupa Konseyi ve özellikle de ABD'nin girmesi ile daha büyük bir çatışmaya dönüşmeden engellenmiştir. Ancak Kardak Krizi, Birand'ın da vurguladığı gibi Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde dönüm noktalarından birisini oluşturdu.⁶⁶¹ Yunanistan'ın başarılı diplomatik girişimleri, AB'nin bütünüyle Yunanistan'ın yanında yer almasını sağlamaya yetti. 7 Şubat 1996'da “Ege'deki Durum” başlığı ile bir açıklama yapan AB Komisyon'a verilen desteğin boyutlarını ortaya koyuyordu. Komisyon, açıklamasında iki noktanın altını özellikle çizmişti: Bunlardan birincisi Komisyonun “AB üyesi Yunanistan” ile “tam dayanışma içinde olduğu”na ilişkin çok net tavrıdır. İkinci olarak da AB Komisyonu, Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesinin kararlaştırıldığı 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi kararı ve 13 Aralık 1995 tarihli Parlamento kararına atıfta bulunarak, son derece sert bir üslupla Türkiye'ye uluslar arası hukuka saygılı olmasının ve güç kullanımından uzak kalınacak bir dış politika izlenmesinin ilişkiler için bir ön şart olarak konulduğu hatırlatılmıştı.⁶⁶² AP ise 14 Şubat 1996'da aldığı bir karar ile olayda Türk tarafının provakatif, saldırgan ve haksız olduğunu vurgulayan bir karar almıştır. Kararda dikkat çeken diğer bir unsur da, sorunun sadece Türkiye ile Yunanistan arasında bir sorun olarak değil, aynı zamanda “üye bir ülkeye” karşı yapılmış provakatif bir saldırı olduğu vurgusunun yapılmış olmasıdır. Hatta kararda, Kardak-İmnia'nın Yunanistan'a ait olduğunun vurgulanmasının yanı sıra, AB'nin konuya taraf olduğunu net bir biçimde vurgulayan şu ifadeye de yer verilmiştir: “*Yunanistan'ın sınırları AB'nin dış sınırlarının bir parçasıdır*”⁶⁶³ Bu konuda Yunanistan'ın çabaları daha sonra da devam etmiştir. Böylece Yunanistan Ege'deki Türkiye ile ihtilaflarına AB'yi taraf haline getirebilmiştir. 24 Temmuz 1996 tarihli Dışişleri Bakanları toplantısı sonrasında açıklanan Konsey kararı daha önce Türkiye'ye karşı yapılan suçlama ve tehditlerin en üst düzeyden bir tekrarı olmuştur.⁶⁶⁴

Kardak-İmnia olayı Ege'de nasıl bir gerginliğin yaşandığına ilişkin son derece çarpıcı bir örnek olmuştur. Bu krizin ortaya çıkardığı başka gerçekler de bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Ege'de hala statüsü belirlenmemiş adalar ve kayalıkların varlığı ve bunların her an ciddi silahlı çatışmalara yol açabilme potansiyeline sahip olduklarının ortaya çıkmasıdır. İkincisi bu sorun sayesinde AB kendi üye ülkesine verdiği destek ile “birlik” olmanın bir gereğini yerine getirir ve uluslar arası alanda belki de ilk kez bu yönde bir karar alırken, aynı zamanda da Türkiye'ye karşı bütünüyle kayıtsız ve karşı bir tutum benimsemekte hiçbir engel görmemiş, uluslar arası hukukun henüz net bir karar veremediği bu konuda

⁶⁶¹ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.495.

⁶⁶² Bulletin EU: 1/2-1996, 1.4.97.

⁶⁶³ “Greece's borders are also part of the external borders of the EU” Resulation on the provocative actions and contestation of sovereign rights by Turkey aganist a member state of Union, 14 Feburary 1996.

⁶⁶⁴ Bulletin EU: 7/8-1996 1.4.27.

sadece Yunanistan'ın öne sürdüğü gerekçeler ile Türkiye'yi mahkum etmiştir. Konunun bir başka önemli yönü de Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde ABD'nin etkisine ilişkindir. Sorunun ciddi bir silahlı çatışmaya dönüşmesini ABD engelleyebilmiştir.⁶⁶⁵ Bu durum hem Ege'deki ihtilaflarda ABD'nin etkileme gücünün ne derece büyük olduğunu gösterirken, öte taraftan AB'nin bu konulardaki zaafının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu olayın bir başka önemli psikolojik etkisi de Türk halkının AB konusundaki düşüncelerine yansımıştır. AB'nin Yunanistan'ın tezleri ile Yunanistan'ı destekleyen tavrı, Gümrük Birliği sonrasında oluşan iyimser havayı büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. 16 Şubat 1996'da Dışişleri Bakanı Deniz Baykal'ın Van den Broek tarafından kabulünde de Komisyonun 7 Şubatta yaptığı açıklamaya Baykal'ın dikkati bir kez daha çekilmiştir.⁶⁶⁶

Kardak Krizi konusunda akademik tartışmalarda da açık bir sonuca ulaşıldığı söylenemez. Örneğin Kramer'e göre kriz adacıkların Yunanistan'a ait olduğunu ortaya çıkarmıştır.⁶⁶⁷ Zaten krizde, adaları Yunanistan'a bırakan İtalya Yunanistan'a açık destek verdi. ABD ise dengeli de olsa Yunanistan'ın haklı olduğu görüşündeydi.⁶⁶⁸ Ama buna tamamen karşı çıkan görüşler de vardı.

Bu arada Komisyon Türkiye ile ilişkilerde önemli bir sorun haline dönüşen mali yardımlar konusunda 15-16 Aralık 1995 Madrid Zirvesinde alınan karar doğrultusunda⁶⁶⁹ Komisyon bir çalışma yapmış ve özellikle insan hakları konularında yapılan sınırlamalar için "oy çokluğu" ilkesinin kabul edilmesini istemiştir. Böylece Yunanistan'ın vetolarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁶⁷⁰ Ancak Kardak-İmnia Krizini çok iyi kullanan Yunanistan, başta Gümrük Birliği'nden kaynaklanan mali destekler olmak üzere Türkiye'ye yönelik bütün mekanizmaları ve yardımları bloke etmeyi başarmıştır.⁶⁷¹ 24 Temmuz 1996 tarihli AB Dışişleri Bakanları toplantısında alınan karar, Yunanistan'ın eline bu konuda yıllardan beri istediği araçları vermişti. Bu kararda, krizi Türkiye'nin çıkardığı, dolayısı ile çözüm sorumluluğunun da Türkiye'ye ait olduğu, bundan dolayı Lahey Adalet Divanı'na gidilmesi gerektiği belirtiliyordu. Yunanistan, Türkiye'nin Kardak'daki "saldırgan" tavrının bütün AB'ye yapılmış olduğu tezini kabul ettirmişti.⁶⁷² Aynı dönemde Yunanistan'ın her fırsatta AB'yi kendi ulusal politikaları için kullanmasına tepki gösteren L.Rühl ise Yunanistan Başbakanı'nın "bu ülkenin Türkiye'ye karşı „ulusal çıkarlarını“ korumak için Birliğin ilerlemesiyle ilgili Torino'da yapılacak Hükümetler arası Konferansında gerekirse veto hakkını da devreye sokacağına ilişkin açıklaması çoktan banal bir durum oldu" diyor ve tepkisini şu sözlerle ifade ediyordu: "Başbakan Simitis'in söz verdiği "Ulusal çıkarlar" konusundaki bu başkalarını dikkate almayan tavrı, sadece 20 yıldan bu yana müttefikimiz Türkiye'ye yönelik Avrupa'nın bütün politikalarını bloke etmekle kalmıyor, aynı zamanda Topluluğun siyasi dayanışma ve iç içeliğini de zayıflatıyor." uyarısında bulunuyordu.⁶⁷³

⁶⁶⁵ ABD Başkanı Clinton'un telefonla müdahalesi ve ardından da NATO Genel Sekreteri Solana'nın diplomatik girişimleri neredeyse askeri bir çatışmaya varacak olan gerginliği engelledi. Her iki taraf da krizden önceki statüye dönmeyi kabul etti. Bkz. Kramer [2001] Değişen Türkiye, s.251.

⁶⁶⁶ Bulletin EU: 1/2-1996 1.4.99.

⁶⁶⁷ Kramer [2001] Değişen Türkiye, s.251.

⁶⁶⁸ Bu konuda ayrıca Bilge: 209-248 ve Heraclides: 2002, s.199-244.

⁶⁶⁹ Bulletin EU: 12-1995, I.33: "... Der (Rat) wünscht, dass die Verordnung über die finanzielle Zusammenarbeit mit dem Land so rasch wie möglich in Kraft tritt."

⁶⁷⁰ Avrupa Parlamentosu Kararı: „Türkiye'ye yapılacak Mali Yardımlar“. Bulletin EU: 1/2-1996 1.9.3: *Entschießung des Europäischen Parlaments zum Ergebnis der in der gemeinsamen Erklärung des Europäischen Parlaments, des Rates und der Kommission vom 4. März vorgesehenen Konzertierung über die gemeinsame Ausrichtung des Rates im Hinblick auf die Annahme der Verordnung des Rates über die Durchführung einer besonderen Aktion der finanziellen Zusammenarbeit zugunsten der Türkei.*

⁶⁷¹ Kramer [2001] Değişen Türkiye, s.252.

⁶⁷² Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.495.

⁶⁷³ Lothar Rühl: "Pressionen aus Athen" Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 20.03.1996

Ancak Yunanistan'ın bu politikası daha sonra da devam edecekti. Bilindiği üzere Aralık 1999'da Türkiye'de adaylık statüsü veren AB Helsinki Zirvesi'nde Türkiye ile Yunanistan arasında bir uzlaşmaya varılmış ve, sınır anlaşmazlıklarının barışçıl çözümü için 2004 yılına kadar çaba gösterilmesi, bir çözüm bulunamaması hakkında ise UAD'na gidilmesi Zirve bildirisine alınmıştır.⁶⁷⁴ Daha da ilginç, AB'li politikacılar, Yunanistan'ın gösterdiği bu uzlaşma tavrını büyük övgü ile karşılamışlardır.⁶⁷⁵

Hiç kuşku yok ki, o dönemde Türkiye'yi genişleme stratejisinin bir parçası olarak görmeyen ve ilişkileri daha çok Gümrük Birliği çerçevesinde yürütme eğiliminde olan AB üyesi diğer ülkelerin, Yunanistan'ın bu tavrına engel olma gayreti içine girmemiş olmamaları, Yunanistan-Türkiye ilişkilerini adeta kendi global Türkiye politikalarının bir aracı olarak kullanmalarının da bu gelişmelerde payı son derece büyüktür. AB'nin kendi üyesi ile "dayanışma" kaygısı anlaşılabilir olmakla birlikte Bu kadar karmaşık bir konuda AB'nin daha makul bir politika izlenmesi beklenirdi. Oysa AB hiç tereddüde yer bırakmayacak bir biçimde ve net olarak Yunanistan'dan yana tavır almış, Yunanistan'ın tezleri ile Türkiye'yi işgalci ve saldırgan olarak nitelemekten çekinmemiş ve 1996'nın başında yaşanan bu gelişmeler Gümrük Birliği ile de olsa normalleşme sürecine girdiğine inanılan Türkiye-AB ilişkilerini yeniden en alt düzeye indirmiştir.

AB Bakanlar Konseyi Yunanistan'ın ısrarlarıyla 15 Temmuz 1996'da aldığı karar ile Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin Uluslararası hukuk, Uluslararası anlaşmalar ve AB üyelerinin egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini belirten bir karar aldı. Konsey, Türkiye'ye anlaşmazlıkların çözümü için UAD'na gidilmesi tavsiyesinde de bulundu. Kriz aynı zamanda Türkiye'ye aktarılan AB mali yardımlarının çok önemli bir bölümünün bloke edilmesine neden oldu. Kramer, "Bu kararın asıl önemi, Yunanistan'ın Türk-AB ilişkilerinin gelişmesini engelleme politikası ile bu ilişkinin içinde yer alan diğer üye ülkelerin çıkarları arasında kalma çaresizliğinden kaynaklanan kötü bir uzlaşma örneği olmasıydı" yorumunu yapmaktadır.⁶⁷⁶

Aynı dönemde Yunanistan'da Cumhurbaşkanlığı seçiminin yarattığı iç politik gergin ortam da bu krizde Yunanistan'ın çok sert bir tavır izlemesinde etkili oldu. Aynı dönemde Türkiye'de de iç politik bakımdan da son derece sancılı bir dönem yaşanmaktaydı. Uzun ve zorlu bir maratonun ardından Türkiye'de 6 Mart 1996'da Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığında ANAP-DYP koalisyonu bir azınlık hükümeti olarak (53. T.C. Hükümeti) kuruldu. "*Batı dünyası ve Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olan Türkiye, aynı zamanda bir Ortadoğu ve Asya ülkesidir. Önemli sorun ve çatışmaların cereyan ettiği Balkanlar ve Kafkasya Bölgeleri arasında bir istikrar unsurudur*" ifadeleri ile başlayan Hükümet programında AB konusunda şu ifadelere yer verilmişti:

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğinin, mümkün olan en kısa zamanda gerçekleştirilmesi, dış politikamızın öncelikli hedeflerinden birisi olacaktır. Bunun gerektirdiği yasal, ekonomik, sosyal ve idari düzenlemeler süratle gerçekleştirilecektir. Avrupa Birliği ile gerçekleştirdiğimiz Gümrük Birliği Anlaşmasının daha da geliştirilmesi için sürekli çaba harcanacaktır."

⁶⁷⁴ Bulletin EU: 12-1999.

⁶⁷⁵ Helsinki Zirvesi sonrasında başta Alman yetkililer Schröder ve Fischer olmak üzere AB'li politikacılar ve hatta ABD Başkanı Clinton Yunanistan'ı iyi niyeti ve uyumu vesilesi ile kutlamışlardır.

⁶⁷⁶ Kramer [2001] Değişen Türkiye, s.253.

Programda Yunanistan ile sorunların ortadan kaldırılması, Kıbrıs'ta kalıcı ve adil bir çözüm bulunması konusundaki temennilere de yer verilen Programda⁶⁷⁷, AB ile Türkiye arasında sürekli sorun olan insan hakları konusunda ise şu ifadeler kullanılmıştır:

“İnsan hakları, bütün ülkelerin uymak zorunda oldukları evrensel bir ilke konumuna gelmiştir. Türkiye, imzaladığı uluslararası anlaşmalar ve kendi halkının arzusu doğrultusunda, bu hakkın en mükemmel şekilde sağlanması için mümkün olan her türlü çabayı gösterecektir”

Ancak Refah Partisinin dışlanması amacına hizmet için iki partiyi bir araya getiren bu koalisyon, kurulmasının hemen ardından önce atama kararları, ardından da TBMM'de Tansu Çiller'in Yüce Divan'da yargılanması yolunu açacak olan soruşturma önermeleri için yapılan oylamada ANAP'lı milletvekillerinin “serbest” bırakılması nedeniyle tükenme yoluna girmişti. 24 Nisan 1996'da RP'nin TEDAŞ ihalesi konusunda Meclis Soruşturması yapılması konusundaki teklifine ANAP'lı milletvekillerinin de desteği ile 373 evet, 140 hayır oyu çıkınca, Tansu Çiller RP ile koalisyona gidebileceği tehdidinde bulundu. 9 Mayıs 1996'da ise bu sefer TOFAŞ konusunda verilen Meclis Soruşturması önergesi ANAP'ın da desteği ile 376 oyla kabul edilince 24 Mayıs'ta DYP Genel İdare Kurulu hükümetten çekilme kararı aldı. 6 Haziran'da ise Yılmaz RP'nin kendi aleyhine verdiği gensoru önergesinin sonuçlanmasını beklemeden, Anayasa Mahkemesinin 53. Hükümetin güven oylamasını usulsüz bulup iptal etmesini gerekçe göstererek istifa etti. Ve Cumhurbaşkanı Demirel 7 Haziran 1996'da Erbakan'a Hükümeti kurma görevini yeniden verdi.

Bu dönem içinde AB ile ilişkiler bağlamında kayda değer en önemli gelişmelerden birisi 24-26 Nisan 1996'da AT Komisyonu üyesi Van den Broek ve Konsey yetkilileri Ankara'ya gelerek Türk Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakanı Yılmaz, Dışişleri Bakanı Gönensay'ı ziyaret ederek görüş alışverişinde bulunmamaları olmuştur.⁶⁷⁸ Belki de bu dönemdeki en önemli gelişme 13 Mayıs 1996'da alınan bir kararla T.C. vatandaşlarının “Sokrates”, “Jugend für Europa” und “Leonardo da Vinci” AB'nin genel mesleki eğitim programlarına katılmasının sağlanması olmuştur.⁶⁷⁹ Bir başka sembolik olarak önemli sayılabilecek gelişme de Avrupa Yatırım Bankası'nın İstanbul, Mersin ve İzmir limanlarındaki altyapı çalışmaları için 36, telefon ağlarının modernizasyonu için ise 40 milyon olmak üzere Türkiye'ye toplam 76 milyon ECU'luk bir mali yardım kararı alması oldu.⁶⁸⁰ Aynı ay içinde AYB'nin bir başka kararında ise Türkiye'ye 540 milyon ECU'luk bir mali kaynağın aktarılmasına karar verildi.⁶⁸¹ Ekim ayında da yine AYB aracılığı ile Türkiye'ye toplam 130 milyon ECU'luk bir kaynak ayrıldığı açıklandı.⁶⁸²

⁶⁷⁷ “Türkiye, Yunanistan ile iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği ilişkileri içinde olmayı arzulamaktadır. Ege'de yaşanan son kriz, bu ülke ile aramızda yıllardır süregelen ihtilafların çözümsüz kalmasının tehlikelerini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Çözüme ulaşmanın başlıca yolu görüşme ve uzlaşmadır. Bu anlayışla, Yunanistan ile aramızdaki bütün sorunların doğrudan temaslara ve görüşmelere dayalı olarak çözümlenmesini istemekteyiz. Türkiye Ege'nin iki ülke arasında bir barış ve dostluk denizine dönüşmesinin herkesin yararına olduğuna içtenlikle inanmaktadır. Kıbrıs sorununun, Ada'daki iki toplum arasında doğrudan görüşmeler yoluyla, iki bölge ve iki kesimli federal bir çözüme kavuşturulmasını amaçlayan Birleşmiş Milletler müzakere sürecini destekliyoruz. Türkiye, soruna kalıcı ve her iki tarafın serbest iradeleriyle kabul edecekleri bir çözüm bulununcaya kadar, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni her alanda güçlendirmeye çalışacak ve soydaşlarımızın haklı davasının yanında olmaya devam edecektir.”

⁶⁷⁸ Bulletin EU: 4-1996 1.4.59.

⁶⁷⁹ Bulletin EU: 5-1996 1.3.63: Türkiye'nin "Sokrates", "Jugend für Europa" ve "Leonardo da Vinci" programlarına katılımı. [ABl. C 186 vom 26.6.1996 und KOM(96) 199]

⁶⁸⁰ Bulletin EU: 5-1996 1.10.19.

⁶⁸¹ Bulletin EU: 6-1996 1.10.22

⁶⁸² Bulletin EU: 10-1996 1.10.24.

4 Haziran'da ise artık görevden ayrılacağı kesinleşen Başbakan Yılmaz, AT Komisyon Başkanını Brüksel'de ziyaret ederek insan hakları ve terörist faaliyetler hakkında görüşmelerde bulundu.⁶⁸³ 20 Haziran 1996'da ise AP Türkiye'deki insan haklarını konusunu ele alan bir karar alarak Türkiye'yi hem uluslar arası taahhütleri hem de Gümrük Birliği için söz verdiği yükümlülükleri bağlamında insan haklarına saygıya davet eden yeni bir sert karar aldı.⁶⁸⁴

21-22 Haziran 1996'da toplanan Floransa'daki AB Zirvesinde ise sadece Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Gümrük Birliği'nin güçlendirilmesinden kısacık söz edilmiştir. Aynı zirvede ODAÜ ile ilişkiler ve bunların gelecekteki üyelikleri konularına ayrıntıları ile değinilirken Türkiye adeta “unutulmuş”tur. Bu dönemde Türkiye'de yaşanan iç siyasi karmaşa, daha çok kısa bir süre önce gerçekleştirilen Gümrük Birliği'ne rağmen Türkiye'de AB konusundaki çalışmalarını minimal düzeye indirmiştir. Aslında AB'nin genişleme stratejilerini belirlediği bir dönemde Gümrük Birliği'nin gerçekleştirildiği tek “aday” ülke olan Türkiye'nin bu dönemde şansını çok kötü kullandığı, özellikle de kendi iç politik çatışmaların içinde boğulduğu ve önemli bir fırsatı kaçırdığını söylemek abartma olmayacaktır.

c- Refah Partisi-Doğruyol Partisi Koalisyonu: Çiller'in İktidara Getirdiği “İslamcılar” AB Yolunda

28 Haziran 1996'da Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. Hükümeti “İslamcı” Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında ve Tansu Çiller'in Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanlığı ile kuruldu. Seçimlerden önce gerek iç gerekse de ve özellikle de AB içinde “Gümrük Birliği konusunda bize destek vermezseniz, İslamcılar iktidara gelir” diyen Çiller'in RP ile koalisyonu gitmesi hem kendi partisi içinde hem de genelde ciddi tepkiler ve “hayal kırıklıkları” yarattı. Yapılan Koalisyon protokolüne göre Erbakan 2 yıl süre ile Başbakanlık yapacak, ardından da Çiller Başbakanlığı üstlenecekti. Hükümet Programında AB konusu son derece dikkatli ele alınmış, Türkiye'nin ulusal çıkarları ve hakları çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesinden yana bir tavır ortaya konulmuştu. Bu durum, olayı büyük bir dikkatle izleyen Batı medyasında da nisbi bir rahatlama vesilesi olarak sunuldu.⁶⁸⁵ Refah Partisi'nin genel Batı karşıtı söylemi ile Türkiye'yi Gümrük Birliği ile AB'ye daha da yakınlaştıran ve politikalarını net bir biçimde Batı'dan yana yapan DYP'nin görüşlerinin ilginç bir biçimde bir araya getirilmeye çalışıldığı bu program, Karluk-Tonus'un da vurguladığı gibi TC Hükümet Programları içinde AB konusunda en ilginç ifadelerin yer aldığını bir programın ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁸⁶ Bu programda şöyle deniliyordu:

“Ankara Anlaşması ve Gümrük Birliği ile amaçlanan nihai hedeflere ulaşılabilmesi için yasal düzenlemeler dahil, gerekli çalışmalar yapılacak, bu meyanda ülkemizin hak ve menfaatlerinin korunması için gerekli tedbirler alınacaktır.

⁶⁸³ Bulletin EU: 6-1996: 1.4.74.

⁶⁸⁴ Avrupa Parlamentosu Kararı: Türkiye'deki İnsan Hakları Sorunları ve Son Durum Hakkında Karar, Bulletin EU: 6-1996 1.2.11. (Entschliebung des Europäischen Parlaments zu den Menschenrechten und zur Lage in der Türkei.) Annahme durch das Europäische Parlament am 20. Juni. [ABl. C 198 vom 8.7.1996]

⁶⁸⁵ Badische Zeitung: 04.07.1996 (Erbakans Regierungsplan: Türkei bleibt auf EU-Kurs”).

⁶⁸⁶ Karluk-Tonus: 2002, s.147.

Türkiye, gümrük birliği ile ilgili olarak gerçekleştireceği tüm çalışmaları, milli menfaatleri, ülke şartları, Birlik tarafının ortaklık ilişkisi çerçevesinde yüklendiği yükümlülükleri yerine getirmedeki niyet ve çabasını göz önünde tutarak yürütecektir.

Öncelikli hedef, gümrük birliğinin sağlıklı ve tarafların karşılıklı yararına işler hale getirilmesidir.

Bu süreç, aynı zamanda GATT 1994 çerçevesinde biçimlenmekte olan yeni dünya ekonomik düzeni çerçevesinde Türkiye'nin dünya ticaretinde hak ettiği yeri almasına da katkıda bulunacaktır.

Öte yandan bu gelişme, Türkiye için coğrafi ve tarihi bakımdan önem taşıyan bölgeler olarak, Balkanlarda ve Orta Doğuda ülkemizin mevcut ağırlığını pekiştirecek ve güçlü ilişkiler içinde bulunduğumuz Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerimize yeni bir boyut getirecektir. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile Avrupa arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde önemli bir rol oynama imkanı bulacaktır.

Bütün bu hedeflere ulaşmak için Hükümetimiz, eşit devletler arası ilişkiler çerçevesinde, egemenliğimizden, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü esassından ve hayati çıkarlarımızdan ödün vermeden, nimet-külfet dengesi içinde hızla üzerine düşeni yapmaya kararlıdır.

Ankara Anlaşması ve Katma Protokolün kişilerin serbest dolaşımına ilişkin hükümlerinin uygulanması yolunda çaba harcanacak ve Avrupa Birliği üyesi devletlerde çalışmakta olan Türk işçilerinin ve ailelerinin hukuki durumlarının iyileştirilmesine ilişkin tedbirler alınacaktır.

Gümrük birliğinin getireceği yeni rekabet ortamına sanayi sektörünün uyum sağlamasını, Avrupa Birliği ile kara ulaştırması, limanlar, havaalanları, demiryolları, telekomünikasyon, elektrik gibi alt yapı bağlantılarının iyileştirilmesini ve Birlik ekonomisi ile aradaki farkın azaltılmasını teminen, Türkiye-AB ortaklık rejiminin temel unsurlarından birisi olan mali işbirliği gayesine uygun bir şekilde ve düzeyde geliştirilecektir.⁶⁸⁷

⁶⁸⁷ T.C. Resmi Gazete: 9 Temmuz 1996 ve www.tbmm.gov.tr. (54. T.C. Hükümeti Programı). Hükümet programında diğer dış politik hedefler şöyle sıralanmıştır: “Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkeleri ile ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için yürütülen faaliyetlere hız kazandırılacak, bu ülkeler ile olan işgücü, mal, hizmet ve sermaye dolaşımının kolaylaştırılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik yapılanma süreçlerine yapılan katkılar artırılarak sürdürülecek; ulaştırma, haberleşme ve enerji alanındaki işbirliği projelerine öncelik verilecektir. Türkiye İslam Konferansı Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) çerçevesindeki ekonomik işbirliği faaliyetlerine etkin bir şekilde katılmaya devam edilecek Avrupa ile İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) üyesi ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde Türkiye'nin ayrıcalıklı bir konum kazanmasına gayret sarfedilecektir. Başta yakın komşularımız olmak üzere İslam ülkeleri ile ikili ekonomik ve ticari ilişkilerimizin daha da geliştirilmesi ve istikrarlı bir yapıya kavuşturulması için önümüzdeki dönemde gerekli tedbirler alınacaktır. Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik ulusal politikalar için de Ekonomik İşbirliği Teşkilatının (ECO) ilave bir platform oluşturduğu dikkate alınarak, Teşkilatın faaliyetlerinin önümüzdeki dönemde daha da geliştirilmesine özel bir önem verilecektir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği çerçevesinde yürütülen faaliyetlerde özel sektöre ağırlık verilecek ve serbest girişimcilik teşvik edilecektir.”

AB bakımından programda yer alan en önemli unsurlardan birisi, “*Ankara Anlaşması ve Katma Protokolün kişilerin serbest dolaşımına ilişkin hükümlerinin uygulanması yolunda çaba harcanacak*” ifadesi olmuştur. Bunun dışında kalan ifadeler, bir önceki Hükümet programından çok farklı görünmemekle birlikte, aynı zamanda dış dünyaya verilen bir taahhüdü de yansıtmaktadır: Türkiye’nin Batı istikametindeki yolundan çıkılmayacak, anacak ulusal çıkarlar konusunda daha hassas davranılacak ve başka açılımlarla (burada kastedilen öncelikle İslam ülkelerine yönelik açılım olmalıdır) Türk Dış Politikası zenginleştirilecektir.

Hükümetin kurulması öncesinde de özellikle Kemalist-laik kesimde varolan endişeler, zaman zaman ölçsüz bir paranoya halini aldı. “Laik Cumhuriyet Rejiminin Koruyucusu” olmaktan hareketle Silahlı Kuvvetlerin Hükümet aleyhine başlattığı kampanya, üniversiteler, yargı kuruluşları, sendikalar ve bazı sivil toplum örgütlerinin de katılımı ile büyük bir muhalefet haline dönüştü. Tansu Çiller gibi “laik, modern, Avrupalı, Cumhuriyetçi” bir politik liderin “İslamcı Erbakan”ı Başbakanlığa getirmesi yaşanan hayal kırıklığının daha da derinleşmesine ve bazı çevrelerde sivil siyasi güçlere olan güveni daha da törpüledi. Buna RP milletvekili ve bakanlarının yaptıkları bazı söylemsel hatalar ve Hükümetin en basit ve makul konularda bile iktidarını ortaya koyamaması da eklenince, adına “28 Şubat Süreci” denilen ve devletin zinde güçlerinin demokrasiyi laiklik adına Cumhuriyete kurban ettikleri bir süreç Türkiye’de yoğun olarak yaşanmaya başlandı. Bu süreç Türkiye’de yaşanan büyük bölücü teröre ikinci bir kardeş getirmiş, “şeriatçı güçler” devletin koruyucularının neredeyse amaç için bütün araçlar meşrudur noktasından hareket ederek geniş çaplı bir mücadele açmalarına yol açmıştır. AB ile ilişkilerde sürekli sorun olan demokratikleşme ve insan hakları alanındaki düzenlemelerin yapıl-a-mama gerekçesi yaygın terörle mücadele idi. Erbakan hükümeti ile birlikte bu sefer mücadele alanı genişlemiş, demokratik kaygılar neredeyse en alt düzeye inmişti. Bu dönemde Türk devletine egemen olanların AB gibi bir kaygıları da neredeyse hiç olmamıştır. Avrupa kendi içinde yeniden yapılanır ve genişlemenin temelleri atılırken, Türkiye kendi iç sorun ve korkularıyla meşgul olmak durumunda kalmıştır. Erbakan-Çiler Hükümeti bir yıla yakın bir süre görevde kalmış, ancak 18 Haziran 1997’de Erbakan kendisine yapılan baskılara daha fazla dayanamayarak istifa etmiştir. Bütün bu dönem içinde AB’nin de iyi bir sınav verdiği söylenemez. AB Türkiye’den demokrasi bağlamında sürekli taleplerde bulunur ve bunları en sert üslupla dile getirirken, Erbakan Hükümeti döneminde yaşanan anti-demokratik uygulamalara gözünü kapamayı tercih etmiştir. Aslında bu durum, başta AP olmak üzere AB kurumlarının Türkiye’deki güvenilirliğini de derinden sarsmıştır. Türkiye’de laiklik adına yapılan uygulamaları hiçbir şekilde hiçbir AB üyesi ülkede görmeye tahammül edemeyecek olan AB, konu Türkiye olunca, suskun kalmayı tercih etmiştir. En basit konularda bile, örneğin Ayasofya’nın cami yapılması ya da Süryanilerin dini özgürlükleri konularında, Türkiye’yi uyaran, kınayan kararlar alan AP, bu konuda hiçbir karar alma ihtiyacı hissetmemiştir.

“İslamcı” Erbakan’ın varolan endişeleri artıran ve bu anlamda provakatif olarak nitelenebilecek icraatları içinde belki de en önemlisi, bütün TC Başbakanlarının yaptığı ilk resmi dış gezisini İran’a yapması olmuştur. 9 Ağustos’ta ABD’nin çok açık muhalefetine rağmen İran’a giden ve petrol, doğalgaz başta olmak üzere bir dizi ekonomik ve siyasi işbirliği anlaşmaları imzalayan Erbakan, yaptığı işler kadar, hatta belki de daha çok üslubu ile tepkilerin artmasına neden oldu. Örneğin geziye başlamadan önce MİT tarafından kendisine verilen bilgilerde yer alan ve Suriye ve İran’ın PKK’ya destek verdiğine ilişkin bilgileri şüphe ile karşıladığını söyledi. Ardından Pakistan’da ortak bir

“İslam uçağı” üretmek istediklerini açıklayan Erbakan’ın (14 Ağustos), 2 Ekim’de başlayıp 8 Ekim’de sona eren Mısır-Libya ve Nijerya gezisi büyük tepki yarattı. Bu ve benzeri iç ve dış politik açıklamalara “iyi niyetli provokasyonlar” da eklenince, Erbakan Hükümetinin yaşama şansı kalmamıştı. Erbakan’ın söylemlerini yerine getirmek konusunda yaşadığı tereddüdün ise acz ile “ülke için uyumlu olmaya çaba gösterme” arasında gidip geldiği de görülmüştür. Örneğin onun döneminde Yüksek Askeri Şura’nın “İslamcı” oldukları gerekçesi ile çok sayıda subayı ordudan atan kararnameyi Erbakan’ın itiraz etmeden imzalaması, benzer bir biçimde İsrail ile yapılan 28 Ağustos 1996 tarihli Savunma Sanayii ve Askeri İşbirliği Anlaşmasının yine onun Hükümeti döneminde ve çok açık bir biçimde onun arzusuna karşı bir biçimde yapılması, en son da 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında, kendisini iktidardan edecek kararlara imza atması Erbakan’ın çok ciddi siyasi dengesizliklerine bir kanıt oluşturmıştır.

Bu dönemde yaşanan çok önemli bir başka olay da 3 Kasım 1996’da yaşanan bir trafik kazasının ortaya çıkardığı gelişmeler olmuştur. İçinde DYP Milletvekili ve aynı zamanda PKK ile mücadele eden önemli bir aşiretin lideri olan Sedat Bucak, Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ, yıllardır aranan Abdullah Çatlı ve Çatlı’nın kız arkadaşı Gamze Us’un bulunduğu bir mercedes, Susurluk kasabası civarında bir kamyonu çarpmış, bu kazada sadece Bucak yaralı olarak kurtulabilmişti. Ancak bu sıradan bir trafik kazasını aşan olay olduğu hemen belli olmuştu. Devlet içinde mafyalaşma ve bunun başta Kürt sorunu olmak üzere Türkiye’deki birçok faili meçhul olay ve bağlantıları gündemin bu kaza üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştu. Bu olayın ardından 2 Şubat 1997’de Türkiye’de başlatılan “Sürekli Aydınlık İçin 1 Dakika Karanlık!” kampanyası, Türkiye’de eşine rastlanmayan bir hız ve yoğunlukta bütün ülkeye yayılan bir “şeffaflık” ve “hukuk devleti” talebini dile getiren bir sivil toplum hareketine dönüşmüştü.⁶⁸⁸ “Susurluk” olayı, özellikle Tansu Çiller’in Başbakan olduğu dönemde gerçekleşen faili meçhul suikastler nedeniyle aynı zamanda siyasi partiler arasında da bir polemik konusu oldu. Tansu Çiller’in Başbakanlığı Mesut Yılmaz’a devretmeden 22 gün önce örtülü ödenekten 500 milyar TL çektiğinin 11 Mayıs 1996’da orta çıkması ve bu paranın nerede ne şekilde kullanıldığının ortaya çıkarılamaması şüpheleri daha da artırmıştı. Kazada ölen ve 18 yıl önce 7 kişinin öldürülmesi olayına karıştığı için kırmızı bültenle aranan Abdullah Çatlı’nın üzerinde çıkan ve Mehmet Özbay ismine düzenlenmiş “Emniyet Uzmanı” kimliğinin Eski Emniyet Genel Müdürü olan İçişleri Bakanı Mehmet Ağar imzasını taşıması, Susurluk olayı ile Tansu Çiller Başkanlığındaki DYP arasında yakın ilişkiler olduğu savını gündeme getirmişti. Aracın içinde çıkan silahlar, susturucular ve uyuşturucu, Abdullah Çatlı’nın devlet adına yurtiçi ve yurtdışında iş yaptığının bir kanıtı olarak kabul edilmişti. Mehmet Ağar’ın kazadan beş gün sonra 8 Kasım 1996’da görevinden istifa etmesi gerekmiş, iddialar ve spekülasyonlar her geçen gün artmıştı. 1995’de Azerbaycan’da Devlet Başkanı Aliiev’e yönelik darbe girişimi, Uğur Mumcu suikastı, kumarhaneler “kralı” Ömer Lütfi Topal suikastı, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis’in uçak kazası ve hatta Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın ani ölümünün de aralarında bulunduğu birçok yakın dönem siyasi içerikli suikast ve “kazalar”, “susurluk” ile ilişkilendirilmişti. Abdullah Çatlı’ya Tansu Çiller’in “vatan için kuşun yiyen de kurşun atan da kahramandır” türünde sahip çıkan açıklamaları, olayın aydınlatılmasını isteyen Yılmaz’ı “PKK ve ASALA avukatı”⁶⁸⁹ olarak suçlaması, toplumda konunun çok farklı yönleri ile tartışılmasına neden olmuştu. TBMM’de kurulan “Susurluk Araştırma Komisyonu” konuyu birçok yönü ile araştırmaya

⁶⁸⁸ AB Komisyonu Temsilcisi M.Lake, Susurluk’ta bir kaza, Türkiye’nin uzun süredir bilinen ama korunan karanlık yönünü ortaya çıkardı”. Lake eylem için de Türkiye’deki sivil toplumun geliştiğinin ve ciddi taleplerde bulunabildiğinin bir göstergesi olarak nitelendiriyor. Bkz.Lake: 1998, s.5-6. Her akşam saat 21.00’de evlerin ışıkları bir dakika süre ile kapatılıyordu.

⁶⁸⁹ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 1 Aralık 1996.

çalışmış, ancak ilişkilerin özellikle askerlerle ilgili kısımlarına ulaşmak mümkün olamamıştı. TBMM’ye davet edilen bazı üst düzey askerler bu talebi geri çevirmişlerdi. “Şeffaf hukuk devleti” ile “ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğü” arasında asimetrik ilişkilerin var olduğu ve özellikle de ülkede yaşanan çok güçlü bir bölücü hareket söz konusu iken, bununla mücadelede farklı yöntemlere başvurma da meşru olacağı düşüncesi toplumun genelinde kabul görmüştü. Bu dönemde belki de en ciddi hatalardan birisini, aslında devlet kaynaklı “komplo”ların muhataplarından birisi olan RP işlemiştir. RP, ya olayın ciddiyetini algılayamadığından ya da ve muhtemelen de böyle, olayların üzerine gidebilecek gücü kendinde göremediğinden konuyu bir an önce gündemden kaldırmaya ve birkaç idari değişiklik ve görev almalarla bu zor işten sıyrılmaya çalışmıştır. Aslında bu dönemde toplumda ortaya çıkan demokrasi, hukuk devleti ve şeffaflık arayışını RP iyi bir biçimde algılayıp kanalize edebilse, belki de kendisine yönelik bazı mücadele alanlarını da daha en başından ortadan kaldırma şansına sahip olacaktı. Ancak halkın tepkilerini bile küçümseyen ve hatta alaycı nitelemelerle eleştiren (“Glu glu dansı”, “mum söndü”... vs.) Erbakan, kısa bir süre içinde devletin içindeki birtakım güçlerin kendisini nasıl görevden uzaklaştıracaklarını görememiş, bu büyük şansı kendi elleri ile kaçırmıştı. 2002 yılının son günlerinde yine silahlı bir suikaste kurban giden Doç.Dr.Necip Hablemitoğlu olayı da bu kapsamda değerlendirilebilir.

d-Türkiye’de Rejim Tartışmaları: “Seçkin Batıcılığın Batılılaşma Korkusu”

“28 Şubat Süreci” bu tezin konusu değildir. Ama hiç kuşku yok ki çok yönü ile incelenmesi gereken bu karmaşık “süreç” Türkiye’nin dış politikasına da önemli ölçüde yansımıştır. Sürecin belki de en belirgin dış politik özelliği, dış politikada ABD’nin ön plana çıkmış olması ve bunun İsrail ile geliştirilen stratejik işbirliği geliştirilmesidir. Aynı dönemde AB’nin başta Kürt sorunu olmak üzere Türkiye’nin iç ve dış sorunlarında sürekli olarak Türkiye’yi rencide edecek yaklaşım içinde bulunması, genişleme stratejisi içinde Türkiye’ye neredeyse hiç yer vermemesi ve Kardak ve Kıbrıs’ta yaşanan dramatik olayda bütünüyle Yunanistan’a destek veren tavrı, Türkiye’de AB’ye yönelik ciddi bir tepkinin doğmasına neden olmuştur. Bugün bile yoğun bir biçimde yaşanan bu karşıtlığı temelinde AB’nin Türkiye politikasındaki kararsızlık ve isteksizliğin önemli yeri bulunmaktadır.⁶⁹⁰

Daha 1996 başında yaşanan Kardak Krizi’nin olumsuz izleri silinmemişken, Eylül ayında bu sefer Kıbrıs’ta meydana gelen olaylar Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Rumlara göre yapılan barışçı bir gösteriydi. Ancak olay o sınırdan kalmadı. Adanın Rum tarafında toplanan ve gösteri yapan gruptan olan ve daha sonra gösteri anında son derece yoğun bir biçimde uyuşturucu kullandığı da tespit edilen bir Kıbrıslı Rum’un BM Barış Gücü’nün son derece yetersiz ve güçsüz kalmasından faydalanarak Türk tarafına geçip Bayrak direğindeki Türk bayrağını indirmek istemeleri üzerine açılan ateş sonucu ölmesi adadaki gerginliği birdenbire tırmandırdı. Avrupa Parlamentosu hemen çok sert bir açıklama yaparak, Türk Güvenlik Güçlerini “işgalci güçler” olarak niteledi ve olayın sorumlularının derhal bulunmasını, daha sonra da adadaki Türk askerinin geri çekilmesini istedi.⁶⁹¹ Ancak bu konuda AP’nin aldığı ikinci karar daha da önemli ve somut yaptırımları içermekteydi. AP, “insan hakları ve demokratikleşme” alanında kullanılacaklar hariç Türkiye’ye yapılan mali yardımların dondurulması kararını almıştır:

⁶⁹⁰ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için: İhsan D. Dağı [2003] Batılılaşma Korkusu: Avrupa Birliği, Demokrasi, İnsan Hakları, Ankara: Liberte Yayınları ayrıca İhsan D. Dağı [2001a] “Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz?”, in: Çalış, H.Şaban/ Dağı, İhsan, D./ Gözen, Ramazan (Eds.) Türkiye’nin Dış Politika Gündemi, Liberte Yayınları, Ankara, s.130.

⁶⁹¹ Avrupa Parlamentosu Kararı: (Kıbrıs’daki Son Durum) Entschließung des Europäischen Parlaments zur Lage in Zypern, Bulletin EU: 9-1996 1.4.4, [ABl. C 319 vom 28.10.1996]

“Ayrıca, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin Türk Hükümetinin Kıbrıs ile siyasi ilişkileriyle bağlantılı olduğu, Türkiye’ye yapılacak mali yardımlar ve Türkiye’ye MEDA Programlarından aktarılacak kaynaklar da, demokrasi, insan hakları ve sivil toplumun geliştirilmesi konusundaki çalışmalar hariç, durdurulmasına karar verilmiştir.”⁶⁹²

Aynı konuda AB adına yapılan açıklamalar ise Türk tarafı suçlanmış olsa da Parlamentonunki kadar sert ve tek yanlı olmamıştır. 16 Ekim 1996 tarihli açıklamada her iki tarafa şiddet içermeyen ve bu tür üzücü olaylara sebebiyet vermeyen bir politika izlenmesi konusunda çağrıda bulunulmuştur.⁶⁹³

Avrupa Parlamentosu bu dönemde Türkiye’yi mahkum eden ve sert bir biçimde eleştiren başka kararlar da almıştır. 19 Eylül 1996’da Türkiye’deki siyasi durumla ilgili olarak alınan kararda Türkiye’nin Gümrük Birliği sonrasında taahhütlerini hiçbir şekilde yerine getirmedeğ i bunun için 15 Temmuz 1996’da Genel İşler Konseyi’nin kabul ettiğ i Türkiye dahil 12 Akdeniz ülkesi için MEDA programı yönetmeliğ i çerçevesinde ayrılan tüm ödeneklerin dondurulması kararlaştırılmıştır.⁶⁹⁴ 24 Ekim 1996 tarihli başka bir kararda ise Türkiye’de Hristiyanlara yönelik dinsel ayrımcılık yapıldığı ve din özgürlüğü konusunda Türkiye’nin yükümlülüklerini yerine getirmedeğ i şeklinde bir karar alınmıştır. Bu kararda dikkat çeken konu, yeni RP-DYP iktidarı nedeniyle gündeme gelen Ayasofya’nın eskiden olduğu gibi Cami olarak kullanılması konusundaki tartışmalara müdahil olunmasıdır. AP, Ayasofya UNESCO’nun dünya kültür mirası kapsamındadır ve camiye çevrilmemelidir, kararını almıştır.⁶⁹⁵ AP’nin 12 Aralık 1996’da aldığı kararda ise basın özgürlüğü konusundaki sorunlara dikkat çekilmiş, bu arada Avrupalı parlamenterler için hazırlandığı iddia edilen “kara liste”nin varlığına dikkat çekilerek bu uygulamaya derhal son verilmesi istenmiştir:

... ”ve Ayasofya’nın bir camiye dönüştürülmesi konusundaki açıklamaların belirgin biçimde uzak durulmalıdır.”⁶⁹⁶

Bu arada Gümrük Birliği’nin ilk yılına ait bir değerlendirme yapan AT Komisyonunun hazırlamış olduğu 30 Ekim 1996 tarihli raporda, Türkiye-AT Gümrük Birliği ilişkisinin son derece başarılı biçimde gerçekleşmekte olduğunu vurgulamıştır. Fakat raporda, Türkiye’nin ekonomik ve demokratik reformlar açısından aynı başarıyı gösteremediğ i; insan hakları ihlallerinin devam ettiğ i belirtilmiştir.⁶⁹⁷

1995-1999 arasında sürekli olarak çok önemli iç ve dış politik gelişmelerle karşılaşan Türkiye’nin Kardak nedeniyle AB ile gerilen ilişkileri, 17 Eylül 1996’da Kıbrıs’ta

⁶⁹² Avrupa Parlamentosu Kararı: (Bir Kıbrıslı Rum Gencinin Öldürülmesi Konusundaki Karar), Bulletin EU: 10-1996 1.2.5., [ABl. C 347 vom 18.11.1996].

⁶⁹³ AB Başkanlık Açıklaması: Zum jüngsten gewaltsamen Todesfall in Kibris wurde die nachstehende Erklärung des Vorsitzes im Namen der Europäischen Union (16. Oktober in Dublin und Brüssel veröffentlicht.) (Kıbrıs’ta Yaşanan Son Şiddet Olayları Üzerine) Bulletin EU: 10-1996 1.4.10

⁶⁹⁴ Avrupa Parlamentosu Kararı: Türkiye’deki Siyasi Durum, : (Entschließung des Europäischen Parlaments zur politischen Lage in der Türkei). Bulletin EU: 9-1996 1.4.43 [ABl. C 319 vom 28.10.1996]

⁶⁹⁵ Avrupa Parlamentosu Kararı: Türkiye’de Dini Özgürlüklerin Kısıtlanması (Entschließung des Europäischen Parlaments zu den Verletzungen der Religionsfreiheit in der Türkei.) Bulletin EU: 10-1996 1.2.10, [ABl. C 347 vom 18.11.1996]

⁶⁹⁶ Avrupa Parlamentosu Kararı: Türkiye’de Basın Özgürlüğü ve İnsan Haklarında Durum (Entschließung des Europäischen Parlaments zur Pressefreiheit und zu den Menschenrechten in der Türkei.) Bulletin EU: 12-1996 1.2.12.:

⁶⁹⁷ AB Komisyonu Raporu: Bericht der Kommission über die Entwicklung der Beziehungen zur Türkei seit dem Inkrafttreten der Zollunion.: Grundsätzliche Annahme durch die Kommission am 9. Oktober. Formliche Annahme durch die Kommission am 30. Oktober. Bulletin EU: 10-1996 1.4.69 : [KOM(96) 491]

yaşananlarla bir kez daha krize girecekti. Rumların KKTC sınırında yaptığı gösteri, bir süre sonra kontrolden çıkmış, bazı Rum gençler, BM Gücünün de son derece yetersiz ve pasif kalmasından yararlanarak Türk tarafına geçerek bayrak direğindeki Türk bayrağını indirmeye çalışmışlardı. Göstericilerden Petros Kakoulis'in bu çabasına Türk tarafındaki güvenlik güçleri ateşle karşılık vermiş ve gösterici olay yerinde hayatını kaybetmişti. Uyuşturucu kullandığı ve eylem anında kendini kontrol edemeyecek uyuşturucunun etkisinde olduğu iddia edilen Kakoulis ile birlikte yine Türk bölgesine giren bir başka Kıbrıslı Rum da açılan ateş ile hayatını kaybetmişti. Bu olaylar hem adadaki hem de Türkiye-AB ilişkilerindeki gerginliği birdenbire tırmandırdı. Avrupa Parlamentosu 19 Eylül'deki ilk kararında, Türk Güvenlik Güçlerini "Besatzungstruppen" olarak niteledi ve adadan geri çekilmesini istedi.⁶⁹⁸ AP'nin ikinci kararı çok daha sertti ve hem Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin Kıbrıs'a bağlı olduğu belirtiliyor hem de demokrasi, insan hakları ve sivil toplumun geliştirilmesine yönelik projeler dışındaki kalan MEDA kapsamındaki mali yardımlar, adada yaşananlar gerekçe gösterilerek donduruluyordu.⁶⁹⁹ AB adına 16 Ekim 1996'da yapılan açıklamada ise her iki tarafa şiddet içermeyen ve bu tür üzücü olaylara sebebiyet vermeyen bir politika izlenmesi konusunda çağrıda bulunuluyordu.⁷⁰⁰

13-14 Aralık 1996'da Dublin'de gerçekleştirilen Avrupa Zirvesinde, AT'nin Türkiye ile ilişkilerini daha da geliştirmesinin önemine değinilmekle birlikte; insan hakları konusu ile Kıbrıs ve Ege sorunlarının da altı çizilmiştir. Burada üzerinde vurgu yapılan ekonomik ve siyasal bağlamda "ilişkilerin geliştirilmesi" adaylık ya da üyelik bağlamında değil, dikkat çekici bir biçimde "*AB ile yakın bir partnerlik konseptinde*" dile getirilmesidir.⁷⁰¹ Bu durum, o dönemde AB'nin genişleme stratejisi içinde Türkiye'nin yer almadığının bir kez daha tesciliydi.

1996'da Kıbrıs konusunda yaşanan olumsuz gelişmelere bir başka önemli halka da Kıbrıs-RY'nin Rus yapımı S-300 Hava Savunma Füzeleri alma isteği ile eklenmişti.⁷⁰² Türkiye, böyle bir girişime bölgedeki dengeleri bozacağı gerekçesi ile izin vermeyeceğini çok kararlı biçimde ortaya koymuştu. 5 Ocak'ta Türk Hükümetinin yaptığı sert uyarının ardından 14 Ocak'ta da Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı KKTC'ye ziyarette bulunmuştu. 10 Şubat 1997'de ise Cumhurbaşkanı Demirel Rum Yönetimini uyarmıştı. 1996 içinde patlak veren S-300 sorunu ve AB'nin Türkiye'nin itirazlarına rağmen Kıbrıs-RY ile üyelik yolunda ilerleme kararı içinde olması, bu ilişkileri daha da yoğunlaştırdı ve önce 3 Ocak 1997'de Başbakanlar düzeyinde ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir protokol, ardından 20 Ocak 1997'de Cumhurbaşkanları düzeyinde "TC-KKTC Ortak Deklarasyonu" yayınlanarak hem AB'ye hem de Kıbrıs-RY ile Yunanistan'a uyarılarda bulunulmuştur. Ortak deklarasyonda, 1960 Anlaşmalarından kaynaklanan garantörlük hakkına atıfta bulunularak, Yunanistan ve Rum Yönetimi'nin adada güvenlik dengelerini bozmalarına müsaade edilmeyeceği, bu amaçla, Türkiye ile KKTC arasında müşterek

⁶⁹⁸ Avrupa Parlamentosu Kararı: Entschließung des Europäischen Parlaments zur Lage in Kıbrıs. (19. September 1996) Bulletin EU: 9-1996 1.4.4: [ABl. C 319 vom 28.10.1996].

⁶⁹⁹ Avrupa Parlamentosu Kararı: Bir Kıbrıslı Rum'un Kıbrıs'ta Öldürülmesi Hakkında (24 Ekim 1996) (Entschließung des Europäischen Parlaments zur Ermordung eines griechischen Zyprians in Kıbrıs. (24. Oktober 1996): Bulletin EU: 10-1996 1.2.5 [ABl. C 347 vom 18.11.1996] ayrıca Avrupa Parlamentosu Kararı: Türkiye'de Politik Durum (19 Eylül 1996) (Entschließung des Europäischen Parlaments zur politischen Lage in der Türkei. (19. September 1996)

⁷⁰⁰ Avrupa Birliği Başkanlık Açıklaması: Kıbrıs'ta Yaşanan Ölüm Olayı (16 Ekim 1996) Dublin ve Brüksel. Bulletin EU: 10-1996 1.4.10.

⁷⁰¹ "Im kontext einer engeren Partnerschaft mit der AB..." Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution des Europäischen Rates von Dublin – Bulletin EU::12-1996, I.23

⁷⁰² Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için Suat.A. Bilge [2000] *Büyük Düş, Türk-Yunan Siyasi İlişkileri*, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara. Heinz Kramer [1997e] „Brennpunkt Kıbrıs“, Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen/Isar: SWP, 1997. - 26 s., Lit. s. 26 (SWP-Arbeitspapier; 3013)

savunma konsepti oluşturulacağı, AB'nin yanlış ve uluslararası hukuka aykırı politikasının Kıbrıs'ta adil bir çözümü engellediği, Yunanistan ile Kıbrıs-RY'nin birleştirilmesi ("Enosis") hedefinin, Kıbrıs-RY'nin AB'ye girmesi ile sağlanmaya çalışıldığı, 28 Aralık 1995 deklarasyonu ile tesis edilen sürekli siyasi danışma mekanizması, savunma konularını da içerecek şekilde genişletilerek ve iki taraf arasındaki mevcut dayanışma güçlendirileceği belirtilmektedir.⁷⁰³ 21 Ocak 1997'de bu deklarasyona bir destek açıklaması da TBMM'de gelmiştir.⁷⁰⁴ 9-13 Temmuz 1997'de New York'ta yapılacak olan doğrudan görüşmelerden bir hafta önce Ankara'yı ziyaret eden Denktaş ile T.C.Cumhurbaşkanı Demirel'in ortak açıklamasında bir taraftan S-300'ler olmak üzere Rum Yönetiminin silahlanma çabalarına müsamaha edilmeyeceği ortaya konulurken, öte taraftan da AB uyarılıyor ve "*Güney Kıbrıs'ın uluslararası hukuka aykırı tek taraflı müracaatına istinaden, AB üyeliği yolunda atacağı her adım, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Türkiye ile bütünleşme sürecini hızlandıracaktır*"⁷⁰⁵ deniliyordu.⁷⁰⁶

2. Gümrük Birliği'nden Lüksemburg'a: AB Türkiye Konusunda Karar Vermeye Çalışıyor

a. Hristiyan Demokratların AB'sinde Türkiye'ye Yer Yok

Soğuk Savaş Sonrasında değişen öncelikler ve AB'nin yeni kimliği çerçevesinde Türkiye'nin konumunun ne olacağı sorunu, 90'lı yılların en çok tartışılan konularından birisi olmuştur. Ancak 4 Mart 1997'de Brüksel'deki Avrupa Hristiyan Demokrat ve Muhafazakarlarının örgütü olan EVP'li partilerin liderlerinin katıldığı zirve, bu anlamda ciddi bir dönüm noktası olmuştur. Bu toplantıdaki Almanya, Belçika, Lüksemburg, İspanya, İtalya ve Fransa'nın Hristiyan Demokrat temsilcileri (ki bu altı ülkenin beşinde Hristiyan Demokratlar iktidardaydı) adına açıklama yapan Belçika Başbakanı Martens ve Fon Welzen'in "*AB bir medeniyet projesidir. AB'nin Türkiye'den kültürel, insani ve Hristiyan değerler itibari ile önemli farklılıkları bulunmaktadır. Ve bu kültürün bir parçası olmayan Türkiye bu projenin içinde yer almamalıdır*" şeklindeki sözleri bir anda 'Türkiye sorununu' AB'nin gündeminde merkeze yerleşmişti.⁷⁰⁷ Aslında burada ifade edilenler hiç bilinmeyen, duyulmayan, tartışılmayan şeyler değildi.⁷⁰⁸ Ama üyelik yolunda Türkiye için "fedakarca" bir adım olan GB'in kabul edilmesinden hemen sonra, tam da AB'nin genişleme stratejisinin belirlendiği bir dönemde, başında Alman Hristiyan Demokrat Birliği Genel Başkanı ve Almanya Başbakanı Helmut Kohl gibi bir şahsiyetin bulunduğu önemli bir kurumun konuyu "resmi" sayılabilecek bir açıklama ile gündeme taşıması

⁷⁰³ TC-KKTC Ortak Deklarasyonu, 20.01.1997. T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr>.

⁷⁰⁴ 21 Ocak 1997: Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nun 21 Ocak 1997 Tarihinde Kabul Ettiği Karar, T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr>

⁷⁰⁵ TC ve KKTC Cumhurbaşkanları Süleyman Demirel Ve Rauf R. Denktaş'ın Ortak Açıklaması, 4 Temmuz 1997.

⁷⁰⁶ S-300 krizi, Türkiye'nin bazı ekonomik yaptırımlara da yönelmesine neden oldu ve 12 Eylül 1997'de alınan karar ile Kıbrıs-RY bandıralı gemilere limanlarını kapattı. Buna Kıbrıs-RY ve Yunanistan'ın itirazları sonuç vermedi. Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakerelerine başlaması için Ankara Protokolünün bütün yeni AB üyesi ülkelere de uygulanması istendiğinde ciddi bir kriz ortaya çıktı, çünkü Türkiye bu genişlemede Kıbrıs-RY'ni ayrı tuttuğunu, Ankara Anlaşmasının ek protokolünün Kıbrıs-RY'ne de genişletilmesinin hem bu ülkeyi tanımak anlamına geleceğini, bunu da kabul edemeyeceğini açıklamıştır. Türkiye'nin bu konudaki en önemli talebi ise KKTC'ye uygulanan ekonomik tecritin kaldırılmasıdır. Bu tartışma, 3 Ekim 2005'de başlayan müzakere sürecinin Aralık 2006'da alınan kararla kısmen askıya alınmasına da yol açmıştır.

⁷⁰⁷ Financial Times: 05.03.1997 ("EU Group rebuffs Turkish Entry Push" von Lionel Barber)

⁷⁰⁸ Andrea K.Riemer [2003] "Die Türkei und die Europäische Union", Aus Politik und Zeitgeschichte, B 10-11/2003, s.41.

sadece Türkiye’de değil AB içinde de çok ciddi bir tartışmanın başlamasına neden oldu. Fransız, İtalyan ve İngiliz Hristiyan Demokratlar-Muhafazakarlar hemen bir açıklama yaparak bu görüşü paylaşmadıklarını, AB’nin bir “Hristiyan Kulübü” olmadığını belirten açıklamalar yaptılar. Bu açıklama Türkiye’de Alman Başbakanı Helmut Kohl şahsında Almanya’ya yönelik derin bir hayal kırıklığı ve öfke yarattı.⁷⁰⁹ Birand, “Kohl’ün gerçek yüzü ortaya çıktı” başlıklı yazısında, “bu özellikle Alman Başbakanı Kohl’ün önyak olduğu Avrupalı Hristiyan demokratların çirkin yüzüdür” diyor ve “Böylesine köktendinci olacaklarını tahmin etmezdim, yazıklar olsun” sözleri ile şaşkınlığını dile getiriyordu.⁷¹⁰ Türk Dışişleri Bakanlığı hemen bir açıklama yaparak, bazı çevrelerin AB’yi bir Hristiyan kulübüne dönüştürülmesi çabasını üzüntüyle karşıladıklarını, ancak Türkiye’nin AB hedefinden vazgeçmeyeceğini belirtilmişti.⁷¹¹ Türkiye’deki hayal kırıklığının yarattığı duygusallık neredeyse bütün açıklamalarda görülüyordu. Örneğin Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen “*Şimdi biz kim bizim dostumuz ve kim dostumuz olduğuna sanıyor, anlamış olduk!*” diyecekti.⁷¹²

Aslında Türkiye için soğuk duş etkisi yapsa ve tartışma yanlış bir noktadan başlamış olsa da, açıklık ve dürüstlük içinde bu tartışmanın başlaması her iki taraf için de son derece önemli ve gerekliydi. Zaten AB içinde pek çok yorumcu bu açıklamayı, “asıl gerçeğin nihayet dile getirilmesi” olarak niteliyordu. Örneğin SDZ’a göre açıklamayı yapanlar “*Avrupa’nın altı dürüstlük havarisi*” idi.⁷¹³ Stuttgarter Zeitung’daki yorumunda A.Zielcke “Açıklama çok şık olmasa da dürüstçe. Çünkü bütün diplomatik manevralara rağmen hiçbir Avrupa Hükümeti Türkiye’nin AB’ye girişini gerçekten istemiyor. Yirmi yıldır yalan söylendi, susuldu ya da bastırıldı.”⁷¹⁴ yorumunu yapıyordu. L.Rühl ise “*Bu sadece Türkiye’nin „Hristiyan Avrupa“dan yabancı bir unsur olduğu gerekçesi ile reddedilmesi olarak anlaşılabilir. EVP’nin açıklaması Avrupa’nın Türkiye ile olan psikolojik sorununu açık halde gözler önüne sermiş oldu*”⁷¹⁵ görüşündeydi.

Bu açıklama, bir anda AB’nin bir kriterler- ilkelerin bir birliği olduğu görüşünü savunanlar ile, AB’yi tarihsel ve kültürel bir değerler birliği „(Wertegemeinschaft“) olarak gören çevreler⁷¹⁶ arasında yoğun bir tartışmanın yaşanmasına neden oldu.⁷¹⁷ “Avrupa ve Avrupa Kimliği nedir?” sorusunun cevabı konusundaki karmaşayı ve çatışmaları da ortaya çıkarmıştır. Kendi içinde önemli ayrışmalar olsa da genel olarak “Avrupa Topluluğu” ve „uluslararası sistem“ konseptleri bu çerçevedeki teorik tartışmaların platformları haline gelmiştir.⁷¹⁸ A.K.Riemer, Avrupa Topluluğu konsepti kültür ve tarih unsurlarına vurguya

⁷⁰⁹ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 6.3.1997.

⁷¹⁰ Sabah Gazetesi (İstanbul) : 7.3.1997 (M.A.Birand)

⁷¹¹ 6 Mart 1997’de AB ülkeleri Büyükelçilerine bir yemek veren Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Çiller, bu konudaki eleştirilerini dile getirmişti. Hürriyet Gazetesi (İstanbul) :07.03.1997.

⁷¹² Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 22-23.03.1997 (Wolfgang Koydl)

⁷¹³ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 06.03.1997 (“Yalan Söylendi, Aldatıldı”)

⁷¹⁴ Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 27.03.1997 (Adrian Zielcke)

⁷¹⁵ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 30.10.1997 (Lothar Rühl)

⁷¹⁶ Bu konuda, kendisi de EVP’nin bir üyesi olan Thomas Jansen’in makalesi oldukça çarpıcıdır: Thomas Jansen, “Europas Seele” Die Politische Meinung, Nr.341/ April 98, s.45-54. Jansen “*Türkiye’nin devlet ve toplum yapısının Topluluğun değer sistemine uygun olduğu konusunda şüphe var*” görüşünü dile getiriyordu.

⁷¹⁷ 9 Mayıs 1997’de AB içindeki Katolik Kiliseler Birliği de (Bischöfskonferenz), AB’yi Atina, Roma, Hristiyanlık çizgisinde bir “Değerler Topluluğu” (“Wertegemeinschaft”) olarak görmek isteyen bir açıklama yaptı.

⁷¹⁸ Bu konudaki teorik tartışmalar ve özellikle de “Englishe School of International Relations” yaklaşımı için bakınız Barry Buzan [2001] The English Scholl, in: Rewiev of International Studies, 27 (2001) 3, s.471-488; Barbara A. Robertson (Hrsg.) [1998] International Society and the Development of International Relations Theory, London-Washington; Adam Watson [1992] The Evolution of International Society. A Comparative Historical Analysis, London.

döndü, ortak değerler, çıkarlar, kurallar (sözlü ve sözsüz yapıyor), anlaşmalar (formel ve informal) ve kurumlar merkezinde yer alıyor. Bu anlamda Kopenhag Kriterleri (Haziran 1993) ve onu esas alan Amsterdam Anlaşması (Mayıs 1999) ile Aralık 1999'da Nis Zirvesinde kabul edilen „Avrupa Temel Hakları Katalogu“ („Europäische Grundrechte-Charta“) önemli dayanaklar olarak kabul edilebilir. Toplum konsepti perspektifi Avrupa'yı ortak değer ve kurumlardan daha çok bir arada tutuyor. Bu durum kendini ve başkalarını tanımlama için de geçerli: „Biz“ kimiz ve „diğerleri“ kimdir? Aidiyet konusundaki sınırları sadece içte dışta olmak değil, aynı zamanda Dış sınırların belirlenmesi ya da Bu konuda sadece iç ve dış sınırlar değil, örneğin sürekli dile getirilen „Türk korkusu“ gibi korkular da belirler. Tabii ki bu tür temellendirmeler asla resmi AB belgelerinde yer almaz ama bireysel açıklamalarda sürekli olarak „islam kartı“ oynanır. Hiç kuşku yok ki bu tür korkular gizli milli çıkarlar için kullanılırlar. Avrupa bir topluluk değil, aynı zamanda bir „uluslararası sistemdir“. Bu noktada şunu da mutlaka vurgulamak gerekir ki ulusal politikalar sistemin yine de merkezinde yer almaktadır. Bu durum Türkiye konusundaki politikaları da yakından etkilemektedir.⁷¹⁹

Türkiye bağlamında bu tartışmalarda üç ana çizgiden söz etmek mümkündür: Birinci kısım, Türkiye'nin AB üyeliğinin yanlış olacağını açıklıkla ortaya koyan ve bunun gerekçelerinden birinin de farklı din-kültür grubuna dahil olmak olduğunu ortaya koyan görüşlerdi. İkinci kategoridekiler, bu görüşün reddedilemeyecek bir gerçekliği yansıttığını, ancak zamanlama ve yöntem bakımından yanlış yapıldığını, Avrupa için jeostratejik önemi çok yüksek olan Türkiye'nin „küstürülmemesi“ gerektiğini ve bu tür açıklamalarla „dinci“ kitlelerin ekmeğine „yağ sürülmemesi“ gerektiğini düşünenlerdi. Bunlara göre Türkiye'ye karşı zaten uzun süre dürüst davranılmamış ve Türkiye oyalanmıştı. Şimdi „gerçekleri“ söylemek için hem geçti hem de zamanlama hatalıydı.⁷²⁰ Üçüncü gruptakiler ise, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde sorunun siyasi ve ekonomik ilkeler olduğunu, AB'nin Hristiyan Demokratların görmek istediği gibi bir din-kültür projesi değil, laik ilkeler etrafında birleşilen bir oluşum olduğunu ileri sürerek Türkiye'nin başta din-kültür-tarih olmak üzere, farklı nitelikleri itibari ile dışlanmasının kesinlikle yanlış olduğunu ortaya koyanlardı.⁷²¹

Türkiye ile ilgili tartışma ve stratejilerde „kültür-tarih-din“ boyutu hemen her zaman var olmuştur. Ancak bu tartışmaların 1990 sonrasında niteliği ve yoğunluğu artmış, AB içinde her ne sebeple olsun Türkiye'nin genişleme projesinin dışında kalmasını arzu edenlerin sıkça referans verdiği bir alan haline dönüşmüştür. A.K.Riemer'in de vurguladığı gibi Soğuk Savaş sonrasında AB'nin öncelikleri değişmiş ve „kültürel boyut“ en önemli katılım kriterlerinden birisi haline geldi.⁷²² Sorun sadece Avrupa'nın üzerindeki tehdidin kalkması ve Türkiye'nin AB için stratejik anlamda önemsizleşmesi değildir. Başta Avrupa olmak üzere, bütün dünyada toplumlar kendilerini yeniden tanımlama sürecine girmiştir. Hatta bunun için Bosna'da yaşandığı gibi soykırımlara varan savaşlar yaşanmıştır. Huntington'un büyük yankı uyandıran ve bazı çevrelerce bir „felaket senaryosu“ olarak adlandırılan „Medeniyetler Çatışması“ tezi de önemli ölçüde bu gelişmelerden destek almıştır.⁷²³ Ancak kültür farklılıklarına yönelik politik tercihlerin ön plana çıkması ve AB'nin Türkiye politikasının bu çerçevede şekillenmesine yönelik çabalar, sadece 200 yıldan beri

⁷¹⁹ Andrea K.Riemer [2003] „Die Türkei und die Europäische Union“, Aus Politik und Zeitgeschichte, B 10-11/2003, s.42.

⁷²⁰ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 06.03.1997 („Yalan Söylendi, Aldatıldı“)

⁷²¹ Henning Bartels [1997] „Ein langer Weg nach Europa“ Europäische Sicherheit, 5/1997, N:5, 46.Jg. s.3.

⁷²² Riemer [2003] Türkei-EU, s.41.

⁷²³ Samuel P. Huntington [1996] Der Kampf der Kulturen, (Org.: The clash of civilizations and the remaking of world order-1996) Übz.:Holher Fließbach, Europaverlag, München-Wien.

Batılılaşma çabası içinde olan Türkiye için büyük bir hayal kırıklığı yaratmamış, AB'yi bir kültür-tarih-din bütünü olarak değil, siyasi ve ekonomik değerler bütünü olarak gören “seküler” çevreler de Türkiye'nin böyle bir gerekçe ile dışlanmasına itiraz etmişlerdir. Hatta bu iç tepkiler artınca, açıklamayı yapan Hristiyan Demokratlar geri adım atmak zorunda kalmıştı. Örneğin Avrupa Parlamentosundaki Avrupa Halk Partileri (EVP) Başkanı olan Belçika Başbakanı Martens, iki hafta sonra Türkiye için prensipte sorun olmadığını, ancak görülebilir gelecekte üyeliğin söz konusu olamayacağını açıklamıştı.⁷²⁴ Birand'ın “*bu çıban ilk defa patlamış oldu*”⁷²⁵ diye tanımladığı bu gelişmeler, ilginç bir biçimde Türkiye için bir “avantaja” dönüşmüştür. Çok benzer bir olay da Kasım 2002'de Valery Giscard d'Estaing'in benzer açıklamaları üzerine yaşandı. Zaten bunun için de Türkiye ve Türkiye'yi AB içinde görmek isteyen AB'liler tarafından daha sonraki dönemde AB'yi köşeye sıkıştırmak için en çok kullanılan silahlardan birisi oldu.⁷²⁶

Biraz da bu gelişmelerin yarattığı tepkilerle 15-16 Mart 1997'e Hollanda'nın Apeldoorn kentinde gayri resmi bir toplantı için bir araya gelen AB Dışişleri Bakanları, uzun süreden beri, ilk kez AB üyeliği konusunda Türkiye için iyimserlik yaratan bir açıklama yaptılar ve *Türkiye'nin tam üyelik için ehil olduğu ve diğer aday ülkelerle eşit muamele görmesi gerektiği* görüşü dile getirdiler.⁷²⁷ Daha da ilginç, Türkiye sürpriz bir biçimde Amsterdam'da gerçekleştirilen AB Zirvesine, ilk kez diğer aday ülkelerle birlikte davet edildi. Sembolik önemi büyük olan bu gelişmede, Hristiyan Demokratların açıklamalarının yarattığı tepkilerin önemli bir payı olduğunu söylenebilir. Birand “*Hristiyan Demokratlar Türkiye'nin önünü kesmek için yola çıkmışlardı ancak öylesine bir ağaç devirdiler ki, Türkiye'yi Avrupa'nın gündemine oturtular. Eğer son açıklamaları olmasa, Türkiye bu noktaya gelemezdi*” yorumunu yapıyordu.⁷²⁸ Amsterdam Zirvesi ile tamamlanan Hükümetler arası Konferans ve kabul edilen yeni AB Anlaşması ile parasal birlik, ODP ve genişlemenin ana hatlarını çizilirken, genişleme stratejisi içinde Türkiye'nin de yer alabileceğine dair ümitler artmıştı.⁷²⁹ Örneğin AB Komisyonu Türkiye temsilcisi Büyükelçi Michael Lake ‘*Amsterdam toplantısı Türkiye'nin dışlanmak veya yalnız bırakılmak istenmediğini gösterdi. Madrid'de Türkiye, Rusya ve Ukrayna gibi ülkelerin sepetine konulmuştu. Şimdi Apeldoorn'daki mutabakat teyit ediliyor ve Türkiye 11'ler gibi 'başvuru yapan ülke grubunda yer alıyor*’ açıklamasını yapıyordu.⁷³⁰

⁷²⁴ Avrupa Parlamentosu EVP Grubu Başkanı ve Belçika Başbakanı Wilfried Martens'in 19.03.1997'de FAZ'de yayınlanan makalesinde, jeopolik bakımdan Avrupa için son derece önemli olan Türkiye ile AB arasında “gerçek bir partnerlik” oluşturulması gerektiğini, bunun AB'nin genişleme derinleşme projelerinin başarılabilmesi için de gerekli olduğunu söylüyor ve “Avrupa entegrasyonu ancak halklarımız arasında ortak bir kimlik bilinci ve Birliğin oluşması ve bu Birliğin 21. yüzyılımızı belirleyeceği konusunda büyük bir inanç olursa başarılı olabilir.” Martens'e göre Türkiye'nin Birliğe entegrasyonu ancak o zaman düşünülebilirdi. Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 19.03.1997.

⁷²⁵ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası., s.499.

⁷²⁶ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 22-23.03.1997 (Wolfgang Koydl)

⁷²⁷ Almanya'nın Dışişleri Bakanı Kinkel ise “Türk vagonu Avrupa Treninden ayrılmadı ve başka bir raya da oturtulmadı, Türk vagonu AB üyeliği garında yavaş da olsa ilerliyor” açıklamasında bulundu.

⁷²⁸ Sabah Gazetesi (İstanbul) : 18.03.1997 (M.A.Birand) Buna çok benzer yorumu Valery Giscard d'Estaing ‘ in 7 Kasım 2002'de yaptığı açıklamanın ardından Hadi Uluergin yapmıştı: Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 15.11.2002

⁷²⁹ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europaeisches Parlament: Resolution des Europäischen Rates von Amsterdam - Bulletin EU::6-1997, I.4.

⁷³⁰ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 19.06.1997 (Sami Kohen ‘AB Zirvesi ve Türkiye’)

b. Gündem (Agenda) 2000

AT Komisyonunun 15 Temmuz 1997’de açıkladığı "Gündem (Agenda) 2000: Eine stärkere und erweiterte Union"⁷³¹ başlıklı rapor, AB’ye adaylık başvurusunda bulunan ülkelerin, 1993 yılında Kopenhag’da belirlenen kriterler çerçevesinde değerlendirilmesi ve bu çerçevede AB’nin genişleme stratejisi için bir plan sunulması amacıyla yapılmıştır. Aralık 1994’deki Essen Zirvesi’nde yapılmasına karar verilen⁷³² bu çalışma ile ilgili ön rapor Aralık 1995’deki Madrid Zirvesi’ne sunulmuş,⁷³³ ardından da 15 Temmuz 1997’de yayımlanarak kamuoyunun tartışmasına açılmıştır.⁷³⁴ Genişleme stratejisi için esas kabul edilen bu rapor, Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesinde çok az değişikliklerle Konsey tarafından da kabul edilmiştir.⁷³⁵

“Gündem (Agenda) 2000” AB’ye üyelik için başvuruda bulunan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri (ODAÜ) Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Letonya, Estonya, Litvanya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya’ya yönelik ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır. Aynı raporda Kıbrıs konusunda ise “This Report does not deal with the candidature of Cyprus, for which the European Council has decided that it will be involved in this phase of enlargement” denilerek, diğer aday ülkeler gibi standart bir değerlendirmeye tabi tutulmasa da Kıbrıs-RY’nin genişleme içinde yer alacağına karar verdiği de vurgulanmıştır.⁷³⁶ Böylece Gündem (Agenda) 2000, hiçbir tereddüde yer bırakmayacak bir biçimde kısa ve orta vadedeki genişleme stratejisi içine 10 ODAÜ ve Kıbrıs-RY’i alırken Türkiye’yi dışarıda bırakmıştır. Bu nedenle diğer adaylar gibi bir değerlendirmeye de tabi tutulmayan Türkiye için “Türkiye ile İlişkiler” başlığı altında yaklaşık iki sayfalık bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölümde “Avrupa Konseyi Türkiye’nin AB üyeliğinin söz konusu olduğunu ve tam üyelik başvurusunun diğer başvurularla aynı kriterler çerçevesinde değerlendirileceğini vurgular” denilerek Türkiye’nin prensipte üye olma hakkı olduğu belirtilse de, görünebilir gelecekte “Türkiye’nin birlik ile ilişkilerinin geliştirilmesi” dışında bir perspektif sunulmamıştır.⁷³⁷

Kıbrıs için yapılan değerlendirmede, ekonomik ve siyasi kriterler itibari ile bütün aday ülkeler arasında Kıbrıs-RY’nin son derece iyi bir konumda bulunduğu, sadece Adadaki bölünmüşlüğü bir sorun olduğundan söz edilmiştir. Ancak BM gözetiminde yapılan görüşmelere dikkat çekilerek “*If progress towards a settlement is not made before the negotiations are due to begin, they should be opened with the government of the Republic of Cyprus, as the only authority recognised by international law*” ifadesine yer vererek, Türkiye’nin ya da KKTC’nin Kıbrıs-RY’ni engelleyemeyeceğini açıkça ortaya koymuştur.

⁷³¹ Gündem 2000 - Gündem (Agenda) 2000 - Eine stärkere und erweiterte Union" - KOM(97) 2000, Bull. 7/8-1997, I.1, und Beilage 5/97 – Bull.

⁷³² Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution des Europäischen Rates von Essen - Bulletin EU:12-1994.

⁷³³ “Interim Report from the Commission to the European Council on the effects on the policies of the European Union of enlargement to the associated countries of central and eastern Europe”, CSE (95)605, 5.12.1995.

⁷³⁴ Gündem (Agenda) 2000 konusunda çok yönlü değerlendirmeler ve tartışmalar için siehe Peter Wittschorek [1999] (Hrsg.) Gündem (Agenda) 2000, Herausforderungen an die Europäische Union und an Deutschland, Nomos Verlag, Baden Baden.

⁷³⁵ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution des Europäischen Rates von Lüksemburg - Bulletin EU:12-1997.

⁷³⁶ Gündem (Agenda) 2000: s.1

⁷³⁷ Frankfurter Rundschau: 27.10.1997 (Faruk Şen)

Kıbrıs sorununa, “Türkiye ile İlişkiler” başlığı altında da yer verilmiştir ve Türkiye’nin BM’in çabalarına aktif destek vermesi isteği dile getirilmiştir.⁷³⁸

Türkiye bakımından Gündem (Agenda) 2000’in belki de en zor anlaşılan yönü, Kopenhag Kriterleri çerçevesinde değerlendirmeye dahi alınmamasıydı. Kopenhag Kriterleri konusunda varolan “sübjektiflik” eleştirilerine rağmen, Türkiye’nin de bu kriterler çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulması, Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye’nin en azından ikinci grup içinde bir perspektif almasını sağlayabilirdi. Aslında Türkiye’nin 1987’de yaptığı üyelik başvurusuna 1989’da Komisyon’un Görüş Raporu (“Stellungnahme”) ile cevap veren AT⁷³⁹, Türkiye’nin üye olma hak ve yetkinliğine sahip olduğu, ancak özellikle ekonomik sorunlar nedeniyle tam üyeliğin o dönemde gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı bildirilmişti. 1990 sonrasında ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde genişlemenin yeniden gündeme gelmesinin ardından AB’nin genişlemenin getireceği maliyet konusundaki kaygıları yine varlığını korusa da, genişleme siyasi-stratejik bir tercih olarak benimsenmişti. Aslında Türkiye’nin hem kendi gelişimi hem de diğer aday ülkelerle karşılaştırılması durumunda, 1997’deki Türkiye’nin 1989’daki Türkiye’den çok daha gelişmiş olduğu ve bu anlamda AB’ye daha yakın olduğu da görülmektedir.⁷⁴⁰ Gündem (Agenda) 2000’de Türkiye konusundaki red gerekçelerinin 1989’da dile getirildiği gibi ekonomik olmaktan çıktığı ve büyük ölçüde siyasi olduğu daha belirginleşmiştir.

Aday ülkelerin AB içinde kendilerine destek veren ülke ya da ülkelerin varlığı, yapılan planlamaları birinci derecede etkiliyordu. K.Preis’in Frankfurter Rundschau’da yazdığı gibi Almanlar genişleme ile mümkün olan en hızlı biçimde birliğin doğu sınırlarına yöneldiler ve popüler olmayan tarım, yapısal reformlar ve mali konuları gibi konuları bu genişlemeden ayırmaya çalıştılar. İngilizler bunun tersine reformların devam etmesini istediler. İsveç ve Danimarka’lılar bütün Baltık ülkelerinin himayedarı olarak gördüler kendilerini. Finliler dil akrabaları Esland’ı ön plana koydular. Yunanlılar Güney Doğu komşuları Bulgaristan ve Romanya’yı kalplerine yerleştirdiler.⁷⁴¹ Bu ortamda Türkiye’nin hiçbir destekçisi olmaması, o güne kadar nisbi desteğini aldığı Almanya’nın bir taraftan kendine yakın Doğu Avrupa ülkelerine destek olurken, öte taraftan da Türkiye’yi sürecin dışına itmeye çalışması, Lüksemburg’da çıkacak kararı büyük ölçüde netleştirmişti.

Türkiye’ye adaylık verilmeyeceğinin belli olduğunu, ama “özel bir statünün” Türkiye’yi rahatsız etmeden nasıl önerileceği konusunda bir uzlaşmaya varılamıyordu. Türkiye’nin adaylık konusunda çok ısrarlı oluşu, işleri daha da zorlaştırıyordu. W.Koydl, Türkiye ile AB arasındaki görüş farklılığını şu çarpıcı karşılaştırma ile anlatıyordu: *„Türkiye için Ankara’ya serbest ticaret anlaşmasından, stratejik işbirliğine bir tek şeye kadar, Birliğe üyelik hariç her şey öneriliyor. Öte taraftan Türkiye için ise serbest dolaşım, bölgesel fonlardan paralar, ... vs her şeyden vazgeçebilir, ama tek şeyden vazgeçmiyor: Birliğe üyelik.“*

⁷³⁸ Bulletin EU: 12-1997 II.1. Gündem (Agenda) 2000 (1/5) II.1.

⁷³⁹ Türkiye’nin Tam Üyelik Başvurusuna Yönelik AB Komisyonu Görüş Raporu: Stellungnahme der Kommission zum Beitrittsantrag der Türkei - Bull. 12-1989, Ziff. 2.2.37; (Die Stellungnahme der Kommission der Europaeischen Gemeinschaften (SEK (89) end. Brüssel, 18. Dezember 1989) Türkçesi için: http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor87.html.

⁷⁴⁰ Bu konuda yapılmış çok önemli bir araştırma için Bkz. Centre de Relations ABropéennes (CRE): La Turquie: 10 ans Apres sa demande d’adhesion a L’Union ABropeenue, L’analyse de l’économie Turque a travers les critères de 1989 et cABx de Copenhague, Bruxelles, 1997; auch ABrostat: Key Indicators of Candidate Countries-1997, Brüssel, 1998; ayrıca Ministry of Foreign Affairs: The New Enlargement of the AB: Turkey and the Other Applicants, Ankara, May 1997.

⁷⁴¹ Frankfurter Rundschau: 27.10.1997 (Knut Preis).

Aslında Gündem (Agenda) 2000’de hem AB hem de özel olarak Türkiye için en önemli sorunlardan birisi AB’nin genel ve uzun vadeli politikalarının çerçevesinin çizilememesiydi.⁷⁴² Türkiye’nin AB için bir “sorun” olmasının temelinde de bu yatmaktadır. Kühnhardt ve Pöttering de „AB kelimenin en geniş anlamı ile stratejik düşünmeyi öğrenmek zorundadır!” diyor ve güçlü bir AB’nin ancak genel stratejiler üretmekle gerçekleştirebileceğine dikkat çekiyorlardı.⁷⁴³

c. Yılmaz’ın Yeni Hükümeti ve Almanya Özelinde Türkiye-AB İlişkileri

Olaylı bir biçimde sona eren, hatta bazı çevrelerce “*post-modern darbe*” olarak adlandırılan RP-DYP koalisyonu yerine Hükümeti kurma görevini üstlenen ANAP lideri Yılmaz, Ecevit’in lideri olduğu DSP ve son dönemde RP ile iktidar ortaklığını protesto ederek DYP’den ayrılanların kurduğu Demokratik Türkiye Partisi (DTP)⁷⁴⁴ ile 30 Haziran 1997’de 55. T.C. Hükümetini kurdu. Her ne kadar “28 Şubat Süreci”nin RP-DYP iktidarını yıkmasıyla Başbakanlığa gelse ve bu konuda yoğun eleştiri altında kalsa da Yılmaz öncelikli hedefini Türkiye’de liberal demokrasi ve sisteme dışarıdan yapılacak müdahaleleri asgariye indirmek olarak açıklamıştı. Bu çerçevede AB son derece önemli bir rol oynuyordu. AB hem Türkiye’nin siyasal ve ekonomik gelişmesi için son derece önemli bir hedef, ama en az bunun kadar önemli bir iç politik araçtı. Bu nedenle de Hükümetin programında AB ile ilişkilere özel bir yer veriliyor ve şöyle deniliyordu:

*“Hükümetimizin öncelikli dış politika hedeflerinden birini oluşturan AB’ne mümkün olan en yakın zamanda tam üye olmaya yönelik gayretler hızlandırılarak sürdürülecektir...AB’ne tam üyelik Türkiye için sadece bir hedef değil, aynı zamanda anlaşmalardan doğan bir haktır. Böylelikle, Türkiye’nin yeniden çizilmekte olan Avrupa coğrafyasında hak ettiği yeri alması temin edilecektir.”*⁷⁴⁵

Yılmaz’ın Başbakanlık görevi almasından sadece bir hafta sonra açıklanacak olan Gündem (Agenda) 2000’de Türkiye konusundaki düzenlemeleri değiştirmeye yönelik çabaları sonuç vermemiş⁷⁴⁶ ve Türkiye’nin genişleme perspektifi içinde yer alması konusundaki umutlar, Gündem (Agenda) 2000’un da kesinleşeceği Aralık 1997’de gerçekleştirilecek olan AB Lüksemburg Zirvesi’ne kalmıştı.⁷⁴⁷ Yılmaz bu konuda Almanya’ya büyük ümit bağlamış ve çabalarının merkezine Almanya’yı ikna etmeyi yerleştirmişti. Eylül sonundaki Almanya’ya giden Yılmaz’a Alman politikacılar ve Alman medyası da, çok olumlu destek vermişti. Bunda Erbakan-Çiller Hükümetine ve özellikle de Çiller’in üslubundan duyulan rahatsızlığın rolü büyüktü.⁷⁴⁸ Yılmaz’a yönelik bu sıcak yaklaşımın belki de en önemli nedenlerinden birisi, AB’nin genişleme stratejisinde artık ciddi bir sorun haline gelen ve artık Almanya’da bir iç politik konu haline gelen Türkiye’nin durumu konusunda bir uzlaşmaya varılması konusundaki umuttu. Yılmaz Almanya ziyareti öncesinde “gerçekçi

⁷⁴² Ludger Kühnhardt [1998a] „Die AB vor großen Reformerfordernissen. Stark befrachtete Agenda der Osterweiterung“, in: Neue Zürcher Zeitung (Zürich), 219 (17. Juli 1998) 163, s. 5.

⁷⁴³ Ludger Kühnhardt / Hans-Gert Pöttering [1998] Kontinent Europa, Kern, Übergänge, Grenzen, Edition Interfrom, Zürich, s.199.

⁷⁴⁴ RP-DYP iktidarının son aylarında dışarıdan gelen baskıların da etkisi ile DYP’den önemli bir kopuş yaşandı. Bu arada ayrılanlar Cumhurbaşkanı Demirel’in çok yakın dostu olan eski TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk’un kurduğu DTP’ye geçtiler ve ardından da koalisyon ortağı oldular.

⁷⁴⁵ M.Yılmaz Başbakanlığındaki ANAP-DSP-DTP partilerince kurulan 55.Koalisyon Hükümeti Programı: RG: 9 Mart 1998. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi İnternet Sayfası: [http:// www.tbmm.gov.tr](http://www.tbmm.gov.tr).

⁷⁴⁶ Yılmaz’ın AB üyesi ülkelerin Başbakanlarına ve AB Komisyonu Başkanı Jacques Santer’e 9 Temmuz 1997’de gönderdiği mesaj için : T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası [http:// www.mfa.gov.tr](http://www.mfa.gov.tr).

⁷⁴⁷ T.C.Dışişleri Bakanlığı Açıklaması: 15 Temmuz 1997. T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası <http://www.mfa.gov.tr> ya da <http://www.byegm.gov.tr/BasinAciklamalari/dis15tem.htm>.

⁷⁴⁸ Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 3.10.1997 (Mümtaz Soysal), Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s. 501.

ama umutlu” olduğunu ifade ediyor ve “Bugün geldiğimiz noktada Avrupa Komisyonu Türkiye’yi 11 aday ülkenin dışında tutuyor. Komisyonun kararı aynen kabul edilirse, Türkiye sürecin dışına düşer”⁷⁴⁹ diyordu. Focus dergisine verdiği mülakatta da, özellikle Almanya’nın endişesi olan ‘serbest dolaşım’ konusunu kastederek, ‘AB’nin Türkiye’yi hazmetmesinin güçlüklerinin farkındayız, üyelik perspektifinin verilmesi halinde zamanlama ve koşullar konusunda esnek davranabiliriz’⁷⁵⁰ diyordu. ‘Biz ne Almanya ne de AB için taşınması mümkün olmayan bir yük teşkil etmek istemiyoruz’⁷⁵¹ diyordu. FAZ’de 29 Eylül 1997’de yayınlanan makalesinde ise „bu özel ilişkiler nedeniyle Almanya Türk Dış Politikasında özel bir yere sahiptir. Türkiye AB’ye tam üyelik konusundaki çabalarında Almanya’nın desteğini bekliyor”⁷⁵² diyen Yılmaz, Kohl’dan de “Dost” (“Freund”) olarak söz ediyordu.

Başbakan (Şansölye) Kohl ile 30 Eylül 1997’de yaptıkları görüşmenin ardından Türk basınına son derece iyimser açıklamalar yapan Başbakan Yılmaz, Türkiye’de hem AB’nin yeniden gündemim tepesine yerleşmesine neden olmuş, hem de abartılı beklentilerin doğmasına neden olmuştu. Yılmaz “İstediğimizi aldık!... Almanya Türkiye’nin müstakbel tam üyeliğini destekleyecektir” diyordu. Yılmaz, görüşme sonrası düzenlediği basın toplantısında bir Türk gazetecinin “Bu görüşmeden sonra Türkiye Lüksemburg zirvesinde adaylığa alınacak 11 ülkenin yanına dahil edilecek mi?” sorusuna, “Bundan sonra olmaması mümkün değil, beklediğimiz oldu, istediğimizi aldık!... AB’nin genişleme konusundaki nihai karar, Aralık ayında yapılacak olan Lüksemburg zirvesinde verilecektir. Bugünkü görüşmenin ışığında inanıyorum ki, verilecek olan bu karar Türkiye’yi genişleme sürecinden dışlayan bir karar olmayacaktır” diyordu⁷⁵³. Yılmaz, gazetecilere, Gündem (Agenda) 2000 raporunun AB Komisyonunun görüşü olduğunu, oysa Yunanistan’ın üyeliğine de zamanında Komisyon’un olumsuz rapor verdiğini, ama siyasi iradenin Yunanistan’ı Komisyonun raporuna rağmen üye yapma kararı aldıklarını hatırlatarak, “Bonn’da çok önemli mesafe kattık. Kesinlikle Kommission’un önerdiği gibi Türkiye bu sürecin dışında kalmayacaktır” diyordu.⁷⁵⁴ Bu görüşmenin Türk kamuoyunda “aşırı bir iyimserlik” havası yaratmasında, iç politik mücadelelerin de önemli yeri vardı. Hatta bu iç politik mücadelede Almanya da Yılmaz lehinde katkıda bulunma gayreti içindeydi. Eski Başbakan Çiller ise 1 Ekim 1997’de yaptığı basın toplantısında Yılmaz’ı eleştiriyor ve “Sayın Yılmaz Almanya’ya gitmiş, Alman tezini Almanlara kabul ettirmiş ve dönmüştür” diyor ve “bıraktığımız noktadan çok ciddi ve vahim dönüşler olmuştur” iddiasında bulunuyordu. Çiller’e göre Türkiye “gerçekçi politika” adına haklarından feragat etmiş, hatta Kıbrıs-RY’nin üyelik yolu da Yılmaz’ın bu temasları ve verdiği tavizler dolayısı ile açılmıştı.⁷⁵⁵

Kohl-Yılmaz görüşmesinin yapıldığı gün Alman Hükümet Sözcüsü Peter Hausmann ise yaptığı açıklamada “Almanya Başbakanı, Türkiye’nin AB’ye ileri bir zamanda üyeliğini desteklediğini açıkladı” diyordu.⁷⁵⁶ Yılmaz’ın açıklamalarının yarattığı büyük iyimserliği biraz frenlemeye çalışıldığı hissedilen açıklamada, üyelik perspektifi için her iki tarafı da tatmin edecek bir biçimde “serbest dolaşım” konusunun makul bir çözüme kavuşturulmasının yanı sıra Türkiye’nin Yunanistan ile iyi komşuluk ilişkileri geliştirmesi

⁷⁴⁹ Sabah Gazetesi (İstanbul) : 30 Eylül 1997 (Fatih Çekirge)

⁷⁵⁰ Focus (Haftalık Dergi-Almanya): 29 Eylül 1997.

⁷⁵¹ Focus (Haftalık Dergi-Almanya): 29 Eylül 1997.

⁷⁵² Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 29.09.1997 (Mesut Yılmaz)

⁷⁵³ Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 1 Ekim 1997.

⁷⁵⁴ Sabah Gazetesi (İstanbul) : 02.10.1997 (Fatih Çekirge)

⁷⁵⁵ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 2 Ekim 1997., Sabah Gazetesi (İstanbul) : 2 Ekim 1997.

⁷⁵⁶ Bundespresseamt (Almanya Başbakanlık Basın Merkezi) : 30.10.1997.

ve hızlı bir biçimde Kıbrıs sorununa barışçı bir çözüm bulunması da özellikle eklenmişti.⁷⁵⁷ Yılmaz'ın bu üç günlük ziyareti sadece Türkiye'de değil Almanya'da da medya tarafından çok önemsenmişti. Yapılan değerlendirmelerde Yılmaz'ın "*gerçekçi bir politikacı*" olduğuna özellikle vurgu yapılıyor, ancak Türkiye'de bir anda ortaya çıkan aşırı iyimserlik paylaşılmıyordu.⁷⁵⁸ Örneğin SDZ'un başlığı „Türkiye AB yolunda: Kohl, ileri bir dönemdeki üyeliği destekliyor“ şeklindeydi.⁷⁵⁹ NABes Dutschland'da ise daha karamsar bir yorum vardı. Thomas Ruttig, 'Bütün dostluğumuza rağmen, Almanya AB Avrupasında Türkiye'yi Birliğe kabul edecek son ülkedir' diyordu.⁷⁶⁰

Bu çerçevede 1 Ekim 1997 tarihli FAZ'de CSU Federal Parlamento Eyalet Grubu Başkanı Michael Glos'un 'Die Türki-privilegiertes Partner ABropas' başlıklı yazısı ise Almanya'daki Hristiyan Demokratların Türkiye politikalarındaki değişimi izlemek bakımından da son derece ilginçtir. Glos Almanya'da yaşayan iki milyonun üzerindeki T.C. vatandaşından hareketle *'Avrupa'nın hiçbir ülkesi için Türkiye ile ilişkiler iç politika açısından da Almanya için olduğu kadar önem taşımamaktadır'* demek ve Türkiye'de İslamîyetçi bir rejimin Avrupa için güvenlik ve stratejik bakımdan sakıncalı olacağını anlattıktan sonra ise Türkiye'deki (başta Kürt sorunu olmak üzere) sorunların çözümüne ilişkin samimi çabalara destek verilmesi gerektiğini belirtiyor ve "*cesaretlendirmek ve yardımcı olmak, parmakla azarlamaktan daha etkilidir*" diyordu. Glos, Türkiye'nin üyelik perspektifinin 1963 anlaşmasında zaten var olduğunu, AB'nin Türkiye'ye olan yükümlülüklerini yerine getirmekte çok zorlandığını vurguluyor ve makalesini şöyle tamamlıyordu: *'AB'nin Orta Avrupa ülkeleriyle başlayacak üyelik görüşmelerinden ötürü Türkiye'nin mağdur edildiği izlenimi uyanmamalıdır. Hiç kuşku yok ki Türkiye'nin ekonomik sorunları Bulgaristan veya Romanya'nunkinden daha vahim değildir. Slovakya'daki demokrasi açıkları en azından Türkiye'dekiler kadar göze çarpmaktadır.'*⁷⁶¹ Temelde Türkiye'nin genişleme stratejisine dahil edilmesini isteyen bu görüş, 1998'de

⁷⁵⁷ Essen'deki Türkiye Araştırmaları Merkezi Başkanı Prof.Dr.Faruk Şen uzlaşısı için Kinkel'in önerdiği "*Gümrük Birliği + (artı)*" formülü yerine "*Tam Üyelik – (eksi) serbest dolaşım*" önerisini getiriyordu. Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 27.10.1997.

⁷⁵⁸ Bu ziyaret esnasında Alman medyasında büyük bir ilgi oluşmuş ve onlarca haber-yorum yayınlanmıştır. Bunların bazılarının başlıkları şöyledir: Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 29.09.1997 (Evangelos Antonaros); Der Tagesspiegel: 29.09.1997 (Gerd Höhler 'Feste Zusagen kann Yılmaz nicht erwarten'); Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 29.09.1997 (Gerd Höhler); Berliner Morgenpost (Günlük Gazete-Almanya): 29.09.1997 (Susanne Güsten); General Anzeiger (Günlük Gazete-Almanya): 29.09.1997 (Wolf J. Bell); Focus (Haftalık Dergi-Almanya): 29.09.1997; Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 30.09.1997 (Horst Bacia); Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya):30.09.1997; Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 30.09.1997 (Evangelos Antonaros); Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 30.09.1997; (ave.); Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 29.09.1997 (Gerd Höhler).

⁷⁵⁹ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 01.10.1997.; Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 01.10.1997 (Karl-Ludwig Günsche)

⁷⁶⁰ Neues Deutschland (Günlük Gazete-Almanya): 01.10.1997 (Thomas Ruttig). 1 Ekim 1997 tarihli Alman medyasında M.Yılmaz ziyaretine ilişkin olarak çıkan bazı haber-yorumların başlıkları şöyleydi: "Kohl Türkiye'ye İleri Bir Tarihte Üyelik Öngörüsünde Bulundu", General Anzeiger (Günlük Gazete-Almanya): 01.10.1997 (Thomas Wittke: "Kohl stellt Türkei 'spätere Mitgliedschaft' in Aussicht"); "Beyler Anlaştılar", Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 01.10.1997 (Stephan-Andreas Casdorff "Die Herren haben sich vertanden"); "Kohl, Türkiye İçin İleri Tarihteki Bir Üyelikten Yana", Westfälische Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 01.10.1997 ("Kohl: Spätere Aufnahme der Türkei in die AB"); "Kohl Ankra'dan Gelen Başbakana AB Üyeliğini Destekleyeceğini Söyledi: Türk Treni Avrupa Yolunda", Bonner Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 01.10.1997 (Benno König : "Kohl sagt Ankaras Premier Yılmaz Unterstützung bei AB-Beitritt zu: 'Türkischen Zug auf das Gleis nach Europa setzen'"); Berliner Morgenpost:01.10.1997 ('Bonn unterstützt Türkei: 'Spätere AB-Mitgliedschaft'); "Alman Federal Hükümeti, Türkiye İçin İleri Tarihteki Bir Üyeliği Destekliyor" Berliner Zeitung: 01.10.1997 ("Bundesregierung unterstützt spätere AB-Mitgliedschaft der Türkei").

⁷⁶¹ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 01.10.1997 (Michael Glos: 'Die Türki-privilegiertes Partner Europas')

CDU/CSU'nun iktidardan ayrılımlarının ardından neredeyse unutulmuş, hatta bizzat Glos kendisi Aralık 2002'de Kopenhag'da Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan açıklamalar yapmıştı.

3. "1. Türkiye Zirvesi": AB Konseyi Lüksemburg Zirvesi

a. Lüksemburg Zirve Öncesinde Türkiye'nin Teşebbüsleri

Türkiye'nin Gündem (Agenda) 2000 ile Lüksemburg Zirvesi arasındaki dönemde ortaya koyduğu çabanın ana dayanağı Yılmaz'ın Almanya'dan (daha doğru bir ifade ile Başbakan H.Kohl'den) aldığını açıkladığı destektir. Ancak bu iyimser hava kısa bir süre içinde Türkiye'nin ve özellikle de Yılmaz'ın beklentilerinin dışında gelişmeye başladı. İspanya, Fransa ve İtalya'nın koşulların da belirtileceği şekilde Türkiye'nin adaylar listesinde yer alması konusunda olumlu yaklaşımı Almanya engeline takılacağı her geçen gün daha iyi farkediyordu. Birand'ın *"Atina, şimdiye kadar uyguladığı yaklaşımı değiştirip, ilk defa geri plana çekilmiş, Türkiye'yi önleme operasyonunun liderliğini Almanya'ya bırakmıştı"* dediği bu durum Türkiye'de ciddi endişe yaratıyordu.⁷⁶² 21 Kasım 1997'de Lüksemburg'da yapılan ve konusu büyük ölçüde Türkiye olan AB Konseyi Özel (Olağanüstü) Zirvesi sonrasında Kohl'ün yaptığı açıklama son derece ilginçti. Kohl Türkiye'nin önemini, Türkiye'ye olan ilgisini ve sevgisini özellikle dile getiriyor ancak Türkiye'nin adaylar listesine alınmasına sıcak bakmadıkları da ifade ediyordu. Kohl, *"bir kez daha altını çizerek vurguluyorum ki, AB'nin Türkiye politikası bağlamında gelişmeleri engellemek istediğimiz gibi bir durum söz konusu değildir"* diyor ve Türkiye'nin Avrupa'nın ve Almanya'nın çıkarları için çok önemli olduğunu, özellikle Türki Cumhuriyetlerin ortaya çıkması ile Türkiye'nin öneminin daha da arttığını, Türkiye'nin coğrafi konumunun bunu çok net gösterdiğini belirtiyor ve *"İki konuyu tartışmamızda vurguladım: Birincisi Almanya olarak Türkiye'ye AB'ye girmek konusunda bir perspektif verilmesinden yanayız. Ancak bu konuda İnsan ve Azınlık Hakları, Kürt Sorunu ve Demokrasinin geliştirilmesi gibi ön koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Ben ayrıca karar verici bir nokta olarak üyeliğin ancak serbest dolaşım konusuna tatminkar bir çözümün bulunması ile mümkün olacağını belirttim."*⁷⁶³

Ama 12 Aralık'a gelindiğinde ortam artık geri dönüşü olmayacak bir biçimde gerilmişti. Kohl'e özel yakınlığı ve sempatisi ile bilinen AB Dönem Başkanı ve Lüksemburg Başbakanı Juncker'in Alman Haber Ajansından (DPA) Heinz-Peter Dietrich'e verdiği demeç Lüksemburg'da yayınlanan Lüksemburger Wort gazetesinde yayınlandığında ise Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde en büyük krizlerden birisi yaşanmıştı. Juncker Türkiye için, diplomatik teamül sınırlarını aşan bir biçimde *"işkençe uygulayan bir ülkeden gelen temsilcinin AB masasında oturması mümkün değildir"* demişti.⁷⁶⁴ Bir anda hem Türkiye'nin ümitlerinin sona ermesine neden olan hem de büyük bir çatışmaya kaynaklık eden bu sözlerini Juncker BBC'de yaptığı bir mülakatta da tekrarlamıştı. Juncker, AB'nin genişlemesi konusunda tarihi önemde olan bu zirvenin bir "Türkiye zirvesi" haline dönüşmesinden duyduğu rahatsızlığı da her fırsatta dile getirmişti.⁷⁶⁵ Artık beklenen bir sonuç alınmayacağının farkına varan Türk siyasiler de kırgınlık, kızgınlık, tehdit ve restler

⁷⁶² Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.504-505.

⁷⁶³ Alman Basın ve Enformasyon Dairesi: Bulletin- Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Nr.102, 17.12.1997. (Auch in: Internationale Politik, Januar 1998, s.112-113)

⁷⁶⁴ Lüksemburger Wort (Günlük Gazete-Lüksemburg) 12.12.1997. (Aynı açıklama Die Welt'in 18.12.1997 tarihli nüshasında da yayınlandı.)

⁷⁶⁵ Juncker bir basın toplantısında soruların hep Türkiye konusunda olmasından rahatsızlık duyduğunu gizlemeyerek, *"Başka soracak sorunuz yok mu, bu zirve Türkiye için toplanmadı"* demişti.Bkz. Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.509.

dolu açıklamalarını ardı ardına yapmaya başladılar. Özellikle bu dönemde Kıbrıs konusunun Türkiye ile Yunanistan arasında ciddi bir sorun olmanın sınırlarını aşmış Türkiye ile AB arasında bir sorun haline geleceğinin fark edilmesi, bu konuya ilişkin sert açıklamaları da beraberinde getirdi.⁷⁶⁶

b. AB Konseyi Lüksemburg Zirvesi Kararları

12-13 Aralık 1997’de yapılan Lüksemburg Zirvesi her ne kadar bir “Türkiye sorunuyla” gölgelenmiş bir Zirveye dönüşmüş olsa da⁷⁶⁷ aslında AB’nin genişleme stratejisi bakımından gerçek anlamda “tarihi” bir zirve idi.⁷⁶⁸ Konsey, büyük ölçüde Komisyon’un “Gündem (Agenda) 2000” raporunda ortaya koyduğu doğrultuda genişleme stratejisi kabul etti. “AB’nin Genişlemesi ” başlığı altında 10 ODAÜ ile Kıbrıs-RY’nin üyelikleri ile ilgili hazırlık ve görüşmelerin başlatılması kararını almış, üyelik sürecinin, 30 Mart 1998’de 15 AB üyesinin ve 11 aday ülkenin (10 ODAÜ ve Kıbrıs-RY) Dışişleri Bakanlarının toplanması ile başlamasına ve bu aday ülkelerin tümü için bir tek çerçevenin oluşturulmasına karar verilmiştir.⁷⁶⁹ Zirvede, 11 aday ülkenin zamanında AB üyesi olmalarını ve bu amaçla üyelik öncesinde en mümkün olacak şekilde AB müktesebatına uyum sağlayacak konuma gelmelerini sağlamak için „Yoğun Yakınlaştırma Stratejisi“ (“*Die intensivierete Heranführungsstrategie*”) de kabul edilmiştir.⁷⁷⁰ Konsey aynı zamanda aday ülkeleri üyeliğe hazır olma ölçüsüne göre iki ayrı gruba ayırmıştır. Birinci grupta yer alan ve daha sonra da kendilerine “*Lüksemburg Grubu*” denilen Kıbrıs-RY, Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya’yla üç ay sonra (Mart 1998) üyelik müzakerelerine başlanmasına, ve bunun için de ikili Hükümetler arası Konferanslar düzenlenmesine karar verilirken, diğer beş aday ülke, (“*Helsinki Grubu*”) Romanya, Slovakya, Letonya, Litvanya ve Bulgaristan ile de eşzamanlı bir biçimde görüşmeler için hazırlık ve özellikle de topluluk müktesebatının analitik olarak incelenmesi çalışmaları hızlandırılması kararı alınmıştır. Aday ülkelerin ilerlemelerinin Katılım Ortaklığı çerçevesinde Kommission tarafından ilki 1998 sonunda olmak üzere hazırlanacak „İlerleme Raporları“ ile “dinamik” bir biçimde izlenmesi de bu kararlarla benimsenmiştir.⁷⁷¹

c. Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye Konusunda Alınan Kararlar

Lüksemburg Zirvesi’nin en önemli özelliklerinden birisi de 11 aday ülke arasına alınmayan ancak yine de “üyeliğe hazırlama strateji” çerçevesinde ayrıntılı bir biçimde ele alınan Türkiye’nin durumu olmuştur. „*Türkiye için bir Avrupa Stratejisi*“ (“*Eine Europäische Strategie für die Türkei*”) başlığı altında Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin nasıl bir strateji çerçevesinde geliştirileceği ortaya konulmuştur.⁷⁷² Burada öncelikle Türkiye’nin üyelik hakkının varlığını ifade eden bir giriş ve Türkiye’nin diğer aday ülkelerle aynı kısıtlar çerçevesinde değerlendirileceğine ilişkin ifadeler dikkat çekicidir:

“AB Konseyi Türkiye’nin AB’ye üyeliğinin söz konusu olduğunu ve diğer aday ülkeler ile aynı zemin ve kriterler çerçevesinde değerlendirilmeyeceğini vurgular.

⁷⁶⁶ Sabah Gazetesi (İstanbul) : 13.12.1997 (M.A.Birand)

⁷⁶⁷ Financial Times (Günlük Gazete-İngiltere):13.12.1997, Emma Tucker.

⁷⁶⁸ Barbara Lippert [1998] “Der Gipfel von Lüksemburg: Startschuß für das Abenteuer Erweiterung”, Integration, 21 Jg., I/98, s.12-31.

⁷⁶⁹ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europaeisches Parlament: Resolution des Europäischen Rates von Lüksemburg -Bulletin EU: 12-1997, I-1.23-30.

⁷⁷⁰ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europaeisches Parlament: Resolution des Europäischen Rates von Lüksemburg -Bulletin EU: 12-1997, I.1.13-22.

⁷⁷¹ ibid, I.1.14-16 ayrıca 29-30.

⁷⁷² ibid, I.6. 31-36.

*Konsey AB'ye her alanda yaklaşımı öngören ve böylece Türkiye'nin Birliğe üyeliğini sağlayacak bir stratejiyi de belirler.*⁷⁷³

Bu girişin ardından AB söz konusu stratejinin Ortaklık Anlaşmasının olanaklarının geliştirilmesi, GB'nin derinleştirilmesi, mali işbirliğine işlerlik kazandırılması, Birlik müktesebatının Türkiye tarafından üstlenilmesinin sağlanması ve Birliğin bazı programlarına Türkiye'nin de katılımının sağlanması unsurlarını kapsadığı vurgulanmaktadır.⁷⁷⁴ *“Strateji Ortaklık Konseyi tarafından özellikle Ortaklık Anlaşmasının 28. maddesi zemininde, Kopenhag Kriterleri ışığında ve 29 Nisan 1997’de yapılan Konsey kararları çerçevesinde değerlendirilmelidir.”*⁷⁷⁵ Konsey, bu stratejinin bir parçası olarak Türkiye'nin „Avrupa Konferansı“ (*“Die Europa-Konferenz”*)’na katılımını da öngörmüştür. Ancak Türkiye ile AB arasında ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye’de yapılacak siyasi ve ekonomik reformlara bağlı olduğu da kararlarda özellikle vurgulanıyor ve özellikle insan hakları, azınlık haklarına saygı ve korunması, Yunanistan ile Türkiye arasında tatmin edici ve stabil bir ilişkinin kurulması, sorunların barışçıl yollarla çözümü, gerekli hallerde Uluslararası Adalet Divanı’na gidilmesi, ve BM liderliğinde sürdürülen, BM kararları zemininde bir çözüm bulunmasına yönelik Kıbrıs konusundaki görüşmelerin desteklenmesi alanlarında Türkiye’nin önlemler alması ve reformlar gerçekleştirmesi isteniyordu.⁷⁷⁶ :

Konseyin aldığı kararlar içinde Gündem (Agenda) 2000’de öngörülenden Türkiye “lehine” farklılaşan önemli bir husus, sadece 11 aday ülke için hazırlanması öngörülen “ İlerleme Raporu”nun Türkiye için de hazırlanmasının kararlaştırılmasıydı. Aslında bu durum, AB içindeki kararsızlık ve politikasızlığın da çarpıcı bir örneği olarak görülebilir. Türkiye’yi yakından ilgilendiren hususlardan birisi de Mart 1998’de hayata geçirilecek olan „Avrupa Konferansı“na (*“Die Europa-Konferenz”*) Türkiye’nin özellikle davet edilmesi olmuştur.⁷⁷⁷ Avrupa Konferansına AB’ye üye ülkelerin yanı sıra AB’ye üye olmaları söz konusu olan ülkeler ile Birliğin iç ve dış hedeflerini benimseyen ülkelerin dahil olabileceği belirlenmiştir. Kararda „*bu teklif öncelikle Kıbrıs, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Türkiye için geçerlidir*“ ifadesine yer verilerek, Türkiye’nin de içinde yer alabileceği bir platformun oluşturulmaya çalışıldığı ortaya konulmuştur.

Lüksemburg’da Türkiye’nin en az kendi üyeliği kadar önemsedığı Kıbrıs-RY konusunda alınan karar da Türkiye’yi son derece rahatsız edecek bir şekildeydi. Türkiye’nin uyarı ve hatta “tehditleri” sonuç vermemiştir. Konsey Kıbrıs-RY ile “Kıbrıs Cumhuriyeti („Cypus Republic”), yani bütün Kıbrıs adına görüşmeler yapmaya karar verirken, bunun BM aracılığı ile sürdürülen ve “*iki toplumsal kesim ve iki bölgeden oluşacak bir federasyon*” amaçlı çözüm çabalarına katkı sağlayacağı görüşünü dile getiriyordu. Konsey kararında adanın Türk kesimi ile ilgili olarak “*Bu çerçevede AB Konseyi Kıbrıs Hükümetinin üyelik müzakerelerini yapacak heyete Kıbrıs Türk Halkının temsilcilerinin de dahil edilmesi konusundaki yaklaşımının uygulamaya geçirilmesinin olanaklarını arar*” ifadesine yer verilmiştir.⁷⁷⁸

⁷⁷³ ibid, I.6.31.

⁷⁷⁴ ibid, I.6.32.

⁷⁷⁵ ibid, I.6.33.

⁷⁷⁶ ibid, I.6.35.

⁷⁷⁷ Gündem (Agenda) 2000: s.77, Ayrıca Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution des Europäischen Rates von Lüksemburg - Bulletin EU:12-1997.

⁷⁷⁸ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution des Europäischen Rates von Lüksemburg -Bulletin EU: 12-1997, I.1.28.

4. Türkiye AB'den Gelen Tepkiler: "Lüksemburg Travması"

Lüksemburg Zirvesi'nde başta Lüksemburg Başbakanı Juncker olmak üzere AB'nin Türkiye'ye yönelik üslubu, değerlendirmelerde çok zaman alınan kararların önüne geçmiştir. Bunun için de kararlar Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığı ve hatta öfke yarattı.⁷⁷⁹ Hatta bu tepkiler uzunca bir süre etkisini sürdürecektir adeta bir "Lüksemburg Travması" yaşanmasına da neden oldu. Ancak Lüksemburg Kararları konusunda AB tarafının değerlendirmesi ile Türk tarafının değerlendirmesi arasında da önemli farklılıklar dikkat çekiciydi. Hatta AB tarafından yapılan pek çok açıklamada Türkiye'nin bu kararlar ile genişleme sürecine resmen dahil edildiği, hatta Türkiye'nin beklenenin çok ötesinde kazançlı olduğu görüşü sıkça dile getiriliyordu. Örneğin İngiltere Başbakanı T.Blair: *"Kapı Türkiye için ardına kadar açıldı. Türkiye'nin bizim için ne kadar önemli olduğunu gösterdik. Geriye Türkiye'nin bu kapıdan geçmesi kalıyor"* derken AB Komisyonu Başkanı J.Santer, *"Türkiye bizim Gündem (Agenda) 2000 da önerdiklerimizden çok daha fazlasını elde etti. İlk defa resmen tam üye olabileceğinin güvencesini aldı. Kendine "aday" dedirtti. Genişleme sürecine dahil oldu. Avrupa Konferansına davet etti ve GB konusundaki aksaklıkların giderileceği sözünü aldı"*⁷⁸⁰ diyordu. 26 Şubat 1991'den 13 Şubat 1998'e kadar AB Komisyonu Türkiye Temsilcisi olarak görev yapan Büyükelçi Michael Lake de benzer bir biçimde, Apeldoorn'da yapılan AB Dışişleri Bakanları toplantısında Türkiye'nin sürece dahil edilmesi kararının çıktığını, Lüksemburg'da ise bu kararın kesinleştirildiğini, belirtiyor ve *"Turkey is part of the enlargement process as a candidate"* diyordu.⁷⁸¹ Benzer sözleri Avrupa Komisyonu Dış ilişkilerden Sorumlu Komiseri Van der Broek da söylüyordu: *"Lüksemburg'da çıkan kararlar yeterince incelenseydi Türkiye'ye tam üyelik yolunda son derece olumlu öneriler yapıldığı anlaşılabirdi. Türkiye yanlış anladı"*⁷⁸² AB içinde Lüksemburg'da alınan kararları bir "dışlama" olarak niteleyen ve "yanlış" bulduğunu dile getiren neredeyse tek açıklama İtalya Dışişleri Bakanı Dini'den geldi. FAZ'de yayınlanan yazısında Dini, *"...işte tam da bu noktada (AGSP), özellikle de Türkiye'ye yönelik karar, bizim tatmin olmadığımız noktadır. Eğer Türkiye'nin Avrupalılığı vurgulanacaktıysa, Zirve bunu Genişleme sürecine Türkiye'yi daha iyi entegre ederek yapabirdi. Böylece de Konsey ayrımcılık (Diskriminierung) hissini vermekten de kaçınmış olurdu"* diyor ve bunun nedenini şöyle açıklıyordu: *"benim değerlendirmem daha çok Birliğin yeteneksizliğine yönelik, genişlemenin strateji ve zaman planlaması öyle yapılmalı ki, küresel jeopolitik çıkarlarımız korunabilsin"*. Dini Türkiye konusunda yapılan "ayrımcılığın" giderilmesi ve Türkiye'nin AB ile sağlam bağlar kurması için çaba göstereceklerini de bu açıklamasında dile getiriyordu.⁷⁸³

Türkiye'de ve özellikle ABD mediasındaki yaygın inanışa göre, Türkiye'nin Lüksemburg'da "dışlanmasının" temel nedeni AB'yi bir Hristiyan kulübüne dönüştürmeye çalışan ve bunu Mart ayında açıkça dile getiren Hristiyan Demokratlar ve onları lideri olan H.Kohl idi. Hatta artan eleştiriler karşısında açıklama yapmak zorunda kalan Lüksemburg Başbakanı Jean-Claude Juncker, *"Lüksemburg Zirvesinde sordum: Türkiye ile üyelik müzakerelerinin başlatılmasını isteyen var mı? Hiçbir kimse evet demedi. Eleştiriler sadece Helmut Kohl'e yöneltildi!"*⁷⁸⁴ diyordu.

⁷⁷⁹ Hüseyin Bağcı [1998a] 'Türkische Außenpolitik nach dem Luxemburger EU-Gipfel vom Dezember 1997. Europäisch ohne Europa?', Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik, Hamburg, Mittler, s. 579-603.

⁷⁸⁰ Sabah Gazetesi (İstanbul) :15.12.1997 (Mehmet Ali Birand)

⁷⁸¹ Lake, Michael: Turkey: End of Post Report, Unpublished Report, 1998, s.13-14..

⁷⁸² Sabah Gazetesi (İstanbul) :17.12.1997 (Mehmet Ali Birand)

⁷⁸³ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 23.12.1997 (Lamberto Dini), Ayrıca Internationale Politik, Januar 1998, s.123-124.

⁷⁸⁴ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (Die Welt, Juncker'in bu açıklamayı Nisan 1998'de yaptığını kaydediyor.)

Kramer'e göre de Türkiye'de büyük hayal kırıklığı yaratmasına rağmen, aslında Lüksemburg AB'nin genişlemesinde Türkiye'nin de yer alması bakımında Avrupa Konseyi'nde şimdiye kadar alınan en elle tutulur kararıydı.⁷⁸⁵ Prof.A.Eralp de AB'nin Türkiye'ye bir taraftan "özel bir statü" verdiğini, ama öte taraftan da uzun döneme yayılacak bir üyelik perspektifini de onayladığı görüşündeydi. Böylece diğer adaylara olduğu gibi Türkiye'ye katılım öncesi stratejisi uygulaması yapılmayacak, siyasi ve özellikle de ekonomik bakımdan Türkiye'nin hazırlık fonlarından yararlanmasına da engel olunacaktı. Türkiye'nin üyeliği konusunda ne zaman ve nasıl soruları ise belirsiz kalacak, gelişmelere bakılacaktı.⁷⁸⁶

Ama Türkiye'nin duygusallığı ağır basan tepkisi çok belirgindi. Birand, "Asıl derin tepki ve hayal kırıklığı, 35 yıldır Avrupa'yla ilişkilerin güçlendirilmesi için çalışmış kesimlerde yaşandı. Adeta bir rüya bozulmuş, bir tılsım yok olmuştu. Türk kamuoyu birdenbire boşluğa düştü. Sanki bir daha hiç Avrupalı sayılmayacakmış gibi, tam üyelik kapıları tamamen kapanmış hissine kapıldı" diyordu.⁷⁸⁷ Birand Die Welt gazetesindeki yazısında da Almanya'yı kastederek "Türkiye en yakın dostunu kaybetmenin şaşkınlığını yaşıyor!" yorumunu yapıyordu.⁷⁸⁸ Yapılan ilk açıklamalarda, Konsey kararı revize edilinceye kadar Türkiye'nin AB ile siyasal diyalogu keseceği duyurulmuştu. Dışişleri Bakanı İsmail Cem, 'AB ikmale kalmıştır. Bizi aralarına almayanlarla neden siyasal diyalogu sürdürelim ki' diyordu. Cem, siyasi diyalogun dondurulmasının ne anlama geldiğini de şöyle anlatıyordu: "Bizi bu konuma yerleştiren bir AB'nde bize verilen konum kadar konuşuruz. Öncelikle bizim dış politikamıza ilişkin olan meseleleri Kıbrıs, Ege, Yunan, insan hakları meselesinin AB ile konuşulmasının anlamı kalmamıştır".⁷⁸⁹ Başbakan Yardımcısı Ecevit ise özellikle Kıbrıs konusunda yapılacak hataların Türkiye'ye 'entegrasyon' seçeneğinden başka seçenek bırakmayacağını söylüyor, Yılmaz ise 'Kültürel Berlin Duvarları örülmeye çalışılıyor' sözleri ile yeni bir tartışmanın sinyallerini veriyor, bir taraftan da AB'ye bir "Hristiyan Kulübü" olarak görmek istemeyenlerin desteğini almaya çalışıyordu.

Türkiye'de AB'ye karşı oldukça sert tepki açıklamaları yapılırken, biraz da iç politik kaygılarla bazı "kazanımlar" olduğuna da dikkat çekiliyordu. 14 Aralık 1997'da Bakanlar Kurulu toplantısının ardından, birisi Türk Hükümeti, diğeri ise Dışişleri Bakanlığı'ndan Kıbrıs konusundaki iki ayrı açıklama yapıldı. "*Lüksemburg zirve bildirisinde, AB'nin genişleme sürecinde Türkiye'ye yer verilmesi, Türkiye'nin AB'ne katılmasına yönelik bir Avrupa stratejisi geliştirilmesi, aday niteliği taşıdığıının ortaya çıkması şeklinde bazı olumlu unsurlara yer verilmiştir*" sözleri ile başlayan Hükümet açıklamasında, "*Bununla birlikte, Konsey Kararı Türkiye açısından kabul edilebilir nitelikte değildir*" deniliyordu. Açıklamada ayrıca şu hususlara yer veriliyordu: "*Türkiye, öteki aday ülkelerle aynı çerçevede, aynı iyi niyetli yaklaşımla ve objektif kısıtlara göre değerlendirilmemiştir. Türkiye'ye yeni ve olumlu unsurlar gibi sunulanların pek çoğu aslında, AB'nin Türkiye'ye karşı geçmişte üstlendiği ve yıllardır yerine getirmediği yükümlülükleridir. ...Türkiye, AB ile bütünleşme iradesini Lüksemburg zirvesinde ortaya konulan tutuma rağmen*

⁷⁸⁵ Kramer [2001b] Değişen Türkiye, s.287-88.

⁷⁸⁶ Atilla Eralp [2002] Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve AB, Türkiye'nin Yeni Dünyası (Turkey's New World) (Çev: Hür Güldü), (Ed.) Alan Makovsky-Sabri Sayarı, Alfa Yayınevi, İstanbul, s.238-240.

⁷⁸⁷ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.516.

⁷⁸⁸ "Doğru veya yanlış. Türk kamuoyu Türkiye'nin AB'den dışlanmasının temelinde Almanya'nın bulunduğu artık inanmıştır. ... Türkler, en yakın saydıkları bir dost tarafından bıçaklandıkları hissine kapılmışlardır. ... Hükümetler birbirine kırlmazlar. Bir süre sonra yine çıkarlarını gözeterek yeniden sarmaş-dolaş olabilirler. Ancak Türk kamoyunda açılan bu yararnın kapanması daha zor olacaktır." Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 30.12.1997, Sabah Gazetesi (İstanbul) : 02.01.1998

⁷⁸⁹ Sabah Gazetesi (İstanbul) : 17.12.1997.

*sürdürecektir. Türkiye'nin yerinin olmayacağı tek Avrupa topluluğu, kendisini ayrımcılık ve hoşgörüsüzlük temelinde tanımlayıp sınırlayan bir Avrupa topluluğudur.”*⁷⁹⁰

Aynı gün yapılan ve Kıbrıs konusunun özel olarak ele alındığı Dışişleri Bakanlığı açıklamasında da “1960'da kurulan ortaklık devletinin 1963 yılında Rumlarca silah zoruyla yıkılmasından bu yana, Ada'nın tümünü temsil etmeye yetkili tek bir devlet, hükümet ve parlamento mevcut değildir.... Lüksemburg'da alınan karar, 1959/60 Anlaşmalarının ihlali anlamına gelmektedir” deniliyor ve 1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları, Kıbrıs'ın Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte üye olmadıkları uluslararası kuruluşlara ve ittifaklara katılamayacağını öngördüğü, 1960 Garanti Anlaşması'nın ise Kıbrıs'ın herhangi bir devletle tamamen veya kısmen siyasi ve ekonomik birliğe giremeyeceği hükmünü içerdiğine dikkat çekiliyor ve geçen süre zarfında AB'nin Kıbrıs-RY'ne tam üyelik yolunda açtığı kapının, Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin görüşme süreci üzerinde yıkıcı etkiler yaptığı ve sonuçta, Rum Yönetimi'nin, Kıbrıs Türk tarafı ile bir uzlaşma aramadan AB'ne girerek Yunanistan'la dolaylı yoldan bütünleşmeyi sağlamak dışında bir amacı kalmamıştır” denilmekteydi.”⁷⁹¹

Türkiye’de bu dönemde AB’ye “alternatif” sayılabilecek arayışlar ve söylemler de dikkat çekiciydi.⁷⁹² Zirvenin hemen ardından Türkiye’ye gelen Rusya Federasyonu Başbakanı Çenomirdin’in Türkiye’ye yaptığı ziyaret, özellikle medyada adeta bir şova dönüştürüldü.⁷⁹³ Yine son dönemde sıkça dile getirilen Türkiye-ABD-İsrail üçgeninde dış politika tercihinin yönelik gelişmeler de yaşanıyordu. Başbakan Yılmaz 17 Aralık’ta ABD’ye gitti. Yine aynı günlerde tarihte ilk kez bir İsrail Savunma Bakanı Türkiye’ye resmi ziyaret yapıyordu.⁷⁹⁴ Gezi öncesi Washington Post’a ‘Türkiye’nin aday yapılmamasının asıl nedeni din ayrımcılığıdır. Avrupa’da kültürel bir Berlin duvarı yapılıyor’⁷⁹⁵ şeklinde demeç veren Yılmaz, Washington’un Türkiye’nin AB’den kopmasının ülkede yaratabileceği anti-Batıcı rüzgardan duyulacak endişeyi Türkiye lehine kazanımlara dönüştürme çabasına girdiği açıktır.⁷⁹⁶ Yılmaz bir başka açıklamasında da “eğer Lüksemburg kararları Cardiff’te düzeltilmezse, tam üyelik başvurumuzu geri çekeriz”⁷⁹⁷ diyordu. Örneğin Dışişleri Bakanı Cem, Lüksemburg sonrasında Türkiye’nin AB’ye mahkum olmadığını açıklıyor, ardından 22 Temmuz 1998’de yaptığı bir basın toplantısında da şöyle diyordu: “Günümüz Türkiye’si Avrasya’nın ekonomik ve siyasal bir öncüsü olmaya hazırlanıyor. Uluslar arası ilişkilerimiz artık Avrupa’nın eteklerindeki bir çevre ülkesi, Batı’nın uzak karakolu, bir kenar ülke olmak sıfatı ile sınırlı değil. Avrupa’nın elbette bir unsuruyuz. AB’de yer almak istiyoruz ama bizim vizyonumuz çok daha geniş. Kendi hedefimizi, kendi işlevimizi, yükselen Avrasya gerçeğinin merkezi belirleyicisi olarak

⁷⁹⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr> .”Lüksemburg Devlet Ve Hükümet Başkanları Zirvesi Sonuç Bildirisine İlişkin Olarak Türk Hükümeti Tarafından Yapılan Açıklama (14 Aralık 1997)”

⁷⁹¹ 14 Aralık 1997: Lüksemburg Devlet Ve Hükümet Başkanları Zirvesi Sonuç Bildirisine İlişkin Olarak Dışişleri Bakanlığı Tarafından Yapılan Açıklama (14 Aralık 1997), T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: www.mfa.gov.tr.

⁷⁹² Kramer [2001] Değişen Türkiye, s.198-199.

⁷⁹³ Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 16.12.1997: ‘AB’ye nisbet: Türkiye ile Rusya asrın anlaşmasına imza koydu. Doğalgaz anlaşması ile Türkiye Rusya’dan yılda 16 milyar metreküp doğalgaz alacak.’

⁷⁹⁴ Alan Makovsky [1998b] "İsraili-Turkish Cooperation: Full Steam Ahead", Policywatch, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.292, 6. January 1998. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)

⁷⁹⁵ Washington Post (Günlük Gazete-ABD): 15.12.1997

⁷⁹⁶ Alan Makovsky [1997b] "A ABro-Battered Mr.Yılmaz Comes to Washington", Policywatch, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.291, 18 Dezember 1997. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)

⁷⁹⁷ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 20-21.12.1997.

tanımlıyoruz."⁷⁹⁸ Bütün bu tartışmalarda ABD özel bir yer tutuyordu. Zaten bu kararın ABD tarafından kendileri için de bir başarısızlık olarak algılandığı ve ABD'yi tatmin etmediği, dahası Türkiye'nin istenmeyen bir yöne kaymasından ve uzlaşmacılıktan uzaklaşmasından endişe edildiği resmi açıklamalara da yansdı. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü James Foley ABD'nin Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olarak gördüğünü, Lüksemburg'da çıkan kararın geçici nitelikte bir engel olduğuna inandığını ve ileride değişeceği umudunda olduklarını; AB içinde kalacak bir Türkiye'nin hem ABD hem de Avrupa için gerekli olduğunu' ABD'nin resmi görüşü olarak açıkladı.⁷⁹⁹

Alman medyasının konuya yaklaşımı bekleneceği üzere çok daha geniş boyutlarda olmuştur. Bunun anlaşılabilir nedenleri vardı. Yorumların çok büyük bölümünde Türkiye'nin tepkileri duygusal ve aşırı olarak niteleniyor, ancak buna büyük ölçüde AB'nin Türkiye'ye karşı dürüst ve açık olmayan politikasının yol açtığı, bu koşullarda AB'nin Türkiye'yi almasının da olanaklı olmadığı, AB'nin Türkiye'yi taşıyabilecek güçte olmadığı belirtiliyor, ancak Batı dünyası için Türkiye ile sağlıklı ilişkiler geliştirmenin bir zorunluluk olduğu da vurgulanıyordu. Örneğin W.G.Lerch FAZ'daki yorumunda Lüksemburg sonrasında Türkiye'nin ortaya koyduğu tepkiyi "*siyasi olarak aptalca, ama duygusal olarak anlaşılır*" olarak nitelendiriyor ve bunun nedenini Türkiye'nin aslında İslam ülkesi olmasına rağmen Batılılaşma konusundaki ideolojik tercih ve çabalarında olduğunu vurgulayarak şöyle diyor: "AB üyeliği, Türkiye için Batılılaşma düşüncesinin son taşı olarak kabul ediliyor"⁸⁰⁰ Stuttgarter Zeitung'da A.Zielcke'nin "Türkiye ve Avrupa" ("*Die Türkei und Europa*") başlıklı yazısında ise yine bu dürüstlük konusuna değiniliyor ve Blair ve Kinkel gibi birçok Avrupalı politikacının Türkiye'nin Avrupalı olduğu, gelecekte üye olacağı, kapının hep açık olduğu" şeklindeki açıklamalarının sadece laf cambazlığı olduğunu vurguluyor "yine yalan söylüyorlar" ("*Nun lügen sie wieder*") yorumunu yapıyordu. Avrupalıların her zaman "Türkiye Avrupalıdır, ama şu an üyeliğe alınamaz" şeklinde cevaplar verildiğini belirten Zielcke, "bahane nedenleri kendi içinde ayrılıyor" demekte ve bunun bazen Kürtlerle, bazen insan hakları, bazen de ekonomik gerekçelerle temellendirildiğini, sonra da bazen gerçeklerin kendiliğinden ortaya çıktığını vurguluyor.⁸⁰¹ W. Koydl'un SDZ'daki değerlendirmesi ise Almanya'daki genel yaklaşımın ana hatlarını çiziyordu: „Avrupa ve Türkiye, istesek de istemesek de birbirine kenetlenmiş durumda. Buradaki soru, ilişkinin nasıl bir formda olacağıdır. Bunun illa AB'ye tam üyelik olması gerekmiyor. Ekonomik ve stratejik bir özel ilişki muhtemelen her iki taraf için de daha kullanışlı olabilir. Ama bunun olabilmesi için Avrupalıların ve Türklerin daha dürüst olmaları gerekiyor: birbirlerine karşı ve daha da önemlisi kendilerine karşı dürüst."⁸⁰²

Lüksemburg'da Türkiye konusunda alınan karar, Türkiye'nin genişleme stratejisi dışında tutulması isteğinden kaynaklanmadıysa ve AB yetkililerinin sürekli dile getirdikleri gibi aslında Türkiye'yi AB'ye yakınlaştırmamanın bir yöntemi olarak düşünüldüyse, burada önemli bir hata yapıldığı açıktır. Bu konuda Barbara von Ow-Freytag'ın tespiti son derece isabetlidir: "AB perspektifi olmasaydı, ODAÜ kesinlikle bu kadar hızla "normal"

⁷⁹⁸ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 23.07.1998 ayrıca T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası <http://www.mfa.gov.tr> (Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Basın Toplantısı: 22 Temmuz 1998).

⁷⁹⁹ T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü İnternet Sayfası: www.byegm.gov.tr/disbasin/ 17.12.1997.

⁸⁰⁰ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 16.12.1997 (Wolfgang Günter Lerch: "Es begann mit Sultan Selim- Die Türkei sieht hundertfünfzig Jahre der Verwestlichung missachtet")

⁸⁰¹ Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 16.12.1997 (Adrian Zielcke: "Die Türkei und Europa")

⁸⁰² Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 16.12.1997 (Wolfgang Koydl: "Der wunde Mann am Bosphorus- Die Türkei hat die Scheidung von Europa eingerichtet, aber es fehlen nABe Partner")

demokrasi ve ekonomik büyüme bölgeleri içinde ilk sıraya çıkamazlardı.”⁸⁰³ Türkiye’deki kamuoyunun beklentisi de bu perspektifti. Türkiye için önemli olan kendi siyasal yapısını modernleştirmek ve aynı zamanda çok yönlü biçimde içinde yer aldığı Avrupa’nın siyasi bütünleşme hareketi içinde yer almaktır. Bu noktada eğer AB da aynı görüşteyse, ki böyle olduğu sürekli dile getirilmektedir, o zaman AB’nin da Türkiye’ye en azından moral destek vermesi yükümlülüğü bulunmaktadır. Ancak özellikle Komisyon’un uzun vadeli stratejik politikalar üretmekte ciddi sıkıntılar içinde olduğu Gündem (Agenda) 2000’de da ortaya çıkmıştı. Bu durumun sürdürülemez olduğu, konunun uzmanlarınca da dile getirilmişti. Örneğin Gündem (Agenda) 2000’de Türkiye konusundaki yaklaşımın “stratejik düşünme eksikliği”nden kaynaklandığını belirtiyordu. Kühnhardt, AB’nin Türkiye konusunda politikasızlıktan kaynaklanan hatalarının uzun süre devam edemeyeceğini de iddia ediyor ve “AB, Türkiye dosyasını erken ya da geç mutlaka yine açacak: Sonuç ise geri dönüşü olmayacak biçimde ve doğrusu da bu, Türkiye’nin aday ülke olarak kabul edilmesi olacaktır” diyordu.⁸⁰⁴

B. Lüksemburg’dan Helsinki’ye Türkiye-AB İlişkilerinin Yeniden Tanımlanması Süreci: Aralık 1997-Aralık 1999

1. “Lüksemburg Travması” ve Yılmaz’ın “Almanya’ya Eleştiri” Merkezli AB Politikası

Lüksemburg Kararları üzerine AB ile siyasal diyalogunu kesen Türkiye, İngiltere ve Fransa tarafından büyük ölçüde Türkiye için düşünülmüş Avrupa Konferansı’na katılmayı da reddetti.⁸⁰⁵ 12 Mart’ta Londra’da yapılan ilk toplantıda Fransa, Belçika ve İngiltere devlet ve hükümet başkanları; Türkiye’nin, Avrupa’nın geleceğinin bir parçası olduğunu ve bu tür toplantılarda Türkiye’yi de görmek istediklerini vurguladılar, ancak proje “ölü doğmuş”, aynı zamanda Türkiye’nin üyelik dışı alternatifleri kabul etmeyeceği net biçimde ortaya çıkmıştı.⁸⁰⁶

Bu arada Türkiye bir taraftan AB’ye mahkum olmadığını ve farklı alternatifleri olduğunu göstermeye çalışıyor, ama bir taraftan da AB’nin Lüksemburg kararlarını revize etmesini ısrarla talep ediyordu.⁸⁰⁷ Ancak Başbakan Yılmaz’ın, biraz da iç politik nedenlerle AB’ye, özel olarak da Almanya’ya yönelik eleştiri dozu, ilişkileri kopma noktasına getirdi. Almanya’yı ve Almancayı gayet ile bilen Yılmaz, Almanları çok rahatsız edeceğini bildiği bir kavramla Almanya’yı ve Başbakan (Şansölye) Kohl’ü eleştiriyor ve şöyle diyordu: “Almanlar eski stratejilerini yani “Lebensraum” (“yaşam alanı”) politikasını devam ettiriyorlar. Almanlar bu stratejiyi aynen eskisi gibi yürütüyorlar. Almanlar ve Avrupa için Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri “hinterhof” (“arka avlu”) olarak stratejik öneme sahipler.”⁸⁰⁸ Yılmaz’a göre Almanya’nın Türkiye’yi dışlama gayreti de uzun vadede Türkiye’yi

⁸⁰³ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 15.12.1997 (Barbara von Ow-Freytag : “Auf dem Weg zu einem vereinten Europa”)

⁸⁰⁴ Ludger Kühnhardt [1999b] "DABtschlands AB-Ratspräsidentschaft und die AGENDA 2000", Aus Politik und Zeitgeschichte, B1-2/99, s.3-11.

⁸⁰⁵ Karluk ve Tonus da Avrupa Konferansının asıl olarak Türkiye’nin tatmin edilmesi için yaratıldığını belirtiyorlar. Karluk-Tonus [2002] AB Kapısında Türkiye, s.15.

⁸⁰⁶ “Erste Tagung der Europa-Konferen *Eröffnungstagung am 12. März in London*” Bulletin EU: 3-1998, 1.3.50.

⁸⁰⁷ Bu konuda AB Komisyonu Türkiye Temsilcisi Lake, Türkiye’deki tepkilerin de iç politik bir manavra olduğunu, Türkiye’nin AB’den kopmasının söz konusu olmadığını belirtiyordu. Lake [1998a] Turkey: End of Post Report, s.14.

⁸⁰⁸ Financial Times (Günlük Gazete-İngiltere): 06.03.1998 (John Bahram-Quentin Peel : “Turkey Accuses Kohl of ‘Lebensraum’ Policy”), ayrıca Hürriyet Gazetesi (İstanbul) :08.03.1998.

kendisine rakip olarak görmesinin bir sonucuydu. Aslında Yılmaz'ın açıklamalarının iki önemli mesajı vardı. Birincisi AB içinde AB'ye bir din birliği olarak görmeyenlerin desteğini almak için “*Hristiyan Kulübü*” suçlamasında bulunmak⁸⁰⁹, ikincisi ise AB içinde birleşen Almanya'ya yönelik endişeleri Türkiye lehine kanallı etmekti. “Almanya engelini ancak diğer ülkelerin karşı desteği ile alabiliriz” düşüncesi ile Yılmaz, Türk-Alman ilişkilerinde hiç yaşanılmayan büyük bir krizi göze almıştı. Kramer'e göre Yılmaz'ın bu açıklamalarının bir amacı da tekrar “Amerikan kartını” kullanmak istemesiydi.⁸¹⁰

Ancak Yılmaz'ın açıklamaları Alman Hükümeti ve Parlamentosunda büyük tepkilerle karşılandı. Dışişleri Bakanı Kinkel, Yılmaz'ın tavrını “*Amoklauf*” (kontrolden çıkmış deli koşturması) olarak niteliyor, Hükümet Sözcüsü Peter Hausmann ise açıklamaların “kesinlikle kabul edilemez” olduğunu söylüyordu. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Martin Erdmann „Türk Başbakanının konuşması için seçtiği kavramlar partnerler arasında örneği olmayan bir durum. İddialar, Alman politikasına yönelik haksız bir iftiradır” sözleri ile Yılmaz'ı eleştiriyor ve Yılmaz'ın sözlerinin ODAÜ için de “aşağılayıcı” olduğunu belirtiyordu. Alman medyası da Yılmaz'ın açıklamalarına son derece sert tepkiler verdi.⁸¹¹ Örneğin SDZ'da „Kibar Sayın Yılmaz'ın Utanmazlığı“ (“*Die Schmaehnungen des netten Herrn Yılmaz*”) başlıklı yorumda „Onun utanmazlığını neler ortaya çıkardı bunu bilemeyiz. Ama açık olan bu açıklamaları ile ülkesi için iyi bir şey yapmadı”⁸¹² yorumu yapılırken, FAZ, „*Ölçüsüz*“ (“*Masslos*”) başlıklı yazıda, Yılmaz'ın bu “anti-Alman” kampanyasının son derece yersiz ve zararlı olduğu söyleniyordu.⁸¹³ General Anzeiger'deki yorum çok daha sertti: „Açıklamalar tarihe aykırı, aptalca ve hakaret biçiminde.”⁸¹⁴ Aslında M.Yılmaz, 1996'daki Der Spiegel'e verdiği bir röportajında „Alman Başbakanı (H.Kohl) benim örnek aldığım bir siyasi kişiliktir. Onun sorunlara yaklaşırken ortaya koyduğu kendinden eminliği beni çok etkiler”⁸¹⁵ diyerek Kohl'e olan hayranlığını dile getiren Yılmaz'ın Lüksemburg sonrasında „Kohl bizim eski dostumuzdu, ama yeni düşmanımız oldu” sözleri, Lüksemburg'daki hayal kırıklığının ne kadar büyük olduğunu da gösteriyordu.⁸¹⁶ CDU'dan M.Glos, yaptığı açıklamada „Yılmaz'ın açıklamaları Almanya'ya yönelik bayağı saldırıların en son bölümüdür” diyordu⁸¹⁷. Aynı gün FAZ'de çıkan „Böyle mi devam edecek Sayın Yılmaz?” başlıklı yorumunda da Yılmaz çok sert ifadelerle eleştiriliyordu. Yılmaz'ın Eylül ayında yapılacak Almanya'daki seçimler için verdiği mesaj da büyük eleştiri almıştı. “*Oy kullanacak yüzelli bin Türk'ün Lüksemburg'da*

⁸⁰⁹ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 09.03.1998 (Yılmaz kritisiert deutsche Europapolitik- EU als “christlicher Klub”)

⁸¹⁰ Kramer [2001b] Değişen Türkiye, s.290.

⁸¹¹ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 7-8.03.1998 (“Neue Belastung für deutsch-türkische Beziehungen-Yılma Bonn setzt Lebesraum-Politik fort. Die Bundesregierung spricht von “unentschuldbarer Diffamierung”), Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya):07.03.1998 (“Verstimmung zwischen Deutschland und der Türkei- Yılmaz beschimpft die Bundesregierung- Vergleich mit der Politik der Nationalsozialisten: LebeMGKaum/ Bonn: “Unentschuldbarer Diffamierung”); General Anzeiger: 7-8.03.1998 (Ankara: Bonn betrieb “LebeMGKaum”- Politik- Ungewöhnlich scharfe deutsche Reaktion); General Anzeiger: 7-8.03.1998 (“Yılmaz laeuft Amok” von Hubert Kleine Stegemann); Bonner Rundschau: 07.03.1998 (Yılma Deutsche setzen auf LebeMGKaum”- Türkei wirft Bonn Politik wie zur Nazi-Zeit vor”).

⁸¹² Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 07.03.1998 (ky.)

⁸¹³ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 07.03.1998 (K.F.)

⁸¹⁴ General Anzeiger (Günlük Gazete-Almanya): 7-8.03.1998 (“Yılmaz laABft Amok” von Hubert Kleine Stegemann)

⁸¹⁵ Der Spiegel (Haftalık Dergi-Almanya): 15.05.1996, s.166-171.

⁸¹⁶ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 01.04.1998, Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 02.04.1998. Yılmaz daha sonra yaptığı açıklamada “Eski dost düşman olmaz” şeklindeki Türk atasözünü hatırlatmak için bunu söylediğini, eski dostun da düşman olabileceğini görülebileceğini anlatmaya çalıştığını söylemiştir. Turkish Daily News (Günlük Gazete-Türkiye): 03.04.1998 (İlknur Çevik)

⁸¹⁷ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 03.04.1998.

yaşanan gelişmeleri dikkate almalarını istiyorum”⁸¹⁸ diyen Yılmaz, seçimlerden sonra Focus dergisine verdiği mülakatta da „Almanya Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kendi etki alanı olarak görme alışkanlığını terketmedi. .. Maalesef Alman Hükümeti ülkemizin ayrımcılığa uğramasının mimarlığı yaptı“ diyordu. Yılmaz, Türkiye’nin AB üyeliği konusunda umudunun Almanya olduğunu ama „şimdi bizim AB yolumuzun en büyük engeli oldu“ diyordu.⁸¹⁹ Ancak Kramer’in de vurguladığı gibi Ankara bundan sonraki dönemde sadece Almanya’nın değil diğer AB ülkelerinin de ikna edilmesi gerektiğini fark etti.⁸²⁰ Türkiye kısa bir süre içinde “Ermeni Soykırımı” karar tasarısı vesilesi ile Fransa, “Sürgünde Kürt Parlamentosu” ve “Boat People” vesilesi ile de İtalya’nın desteğini kaybedecekti.⁸²¹

Bu arada 1995’deki seçimlerde % 21,3 oy ile birinci parti olan ve Parlamentoda en çok milletvekili olan Refah Partisi, 16 Ocak 1998’de Anayasa Mahkemesi tarafından “*laiklik karşıtı güçlerin odağı haline gelmek*” gerekçesi ile kapatıldı.⁸²² Partinin Genel Başkanı ve eski Başbakan Necmettin Erbakan başta olmak üzere yönetim kadrosundan bazı politikacıların “eylem ve sözleri ile kapatılmaya neden oldukları” gerekçesi ile de beş yıl süre ile siyaset yapmalarının yasaklanması, Türkiye’de siyasi coğrafyayı da doğrudan etkileyecek sonuçlar doğuracaktı. İşin ilgi çekici bir yönü, kapatılan RP yöneticilerinin konuyu EGH’a götüreceklerine ilişkin açıklamalardı.⁸²³ AB, başka olaylarla karşılaştırıldığında nispeten yumuşak sayılabilecek bir açıklama ile olayı “üzüntü verici” olarak değerlendirdi ve Türkiye’nin temel demokratik prensipler çerçevesinde yükümlülüklerini yerine getirmesinin umut edildiğini açıkladı.⁸²⁴

15-16 Haziran 1998’de yapılan AB Kardif Zirvesi, Türkiye bakımından Lüksemburg’da alınan kararların tekrarlanmasından başka bir şey yapamadı.⁸²⁵ Genişleme süreci dışında kalsa da “Avrupa Stratejisi” ile Birliğe yakınlaştırılması öngörülen Türkiye için bu kapsamda sağlanacak yardımların Yunanistan tarafından veto edilmesi nedeniyle mali

⁸¹⁸ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 18.08.1998 (Yavuz Donat: “Yılmaz’dan Kohl’e); Hamburger Abendblatt: (Günlük Gazete-Almanya): 19.08.1998 (“*Türken sollen Kohl nicht waehlen. Ministerpraesident Mesut Yılmaz: Er liess uns nicht in die AB*”)

⁸¹⁹ “Yılmaz Almanya’da yaşayan vatandaşlarına bir ay öncesinde Kohl’ü seçmemeleri tavsiyesinde bulunuyordu. Çünkü Yılmaz’a göre Kohl, Türkiye’nin AB üyeliği konusunda verdiği sözü yerine getirmemişti ve bu nedenle intikam almak istiyordu” Focus (Haftalık Dergi-Almanya): 14.09.1998, 38/1998, s.106-110.

⁸²⁰ Kramer [2001b] A Changing Turkey, s.294.

⁸²¹ Le Monde (Günlük Gazete-Fransa): 04-05.01.1998 (“L’europe et les Kurdes”), Sabah Gazetesi (İstanbul) : 06.01.1998 (Cengiz Çandar: Ortadoğu Denizinde”), Sabah Gazetesi (İstanbul) : 08.01.1998,(Cengiz Çandar: Güneydoğu-Schengen Hattı”)

⁸²² T.C.Resmi Gazete: 23.02.1998 (Anayasa Mahkemesi’nin RP’yi kapatması ile ilgili Gerekçeli Kararı.) ayrıca: Udo Steinbach [1997a] “Islamischer Staat Türkei? Folgerung für die Europäische Politik”, Internationale Politik, 8/1997, s.51-58.

⁸²³ Sabah Gazetesi (İstanbul) : 18.01.1998 (Cengiz Çandar: “İki Zihniyet”) Kararı eleştiren Çandar, “Türkiye, tarihiyle, coğrafyasıyla, dünyadaki “unique” konumuyla kendisinden ve yöneticilerinden çok daha büyük bir ülkedir” diyor ve RP yetkililerinin AİHM’ne girme yönündeki açıklamalarını da “paradoks olarak bu Türkiye’nin bir kazancıdır. Türkiye Müslümanları, artık Batı sistemi içinde yerleşmeye bakarken, sözde Batıcılar, Türkiye’yi dünyadan kopartıp, bir baskı rejimi içine kilitlemeye uğraşıyorlar” diyordu.) Ayrıca: Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 17.01.1998 (“Türkische Verfassungsgericht verbitet Wohlfahrtspartei”), Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 19.01.1999 (Horst Bacia: Kein Verbot konnte in der Türkei den Aufstieg der Islamisten bremsen”)

⁸²⁴ “Die Europäische Union ist besorgt über die Folgen dieser Entscheidung, was den Pluralismus und die Freiheit der Meinungsäußerung anbelangt, und hofft, daß die Türkei klar zum Ausdruck bringt, daß sie sich weiterhin diesen grundlegenden demokratischen Prinzipien verpflichtet fühlt.” Bulletin EU: 1/2-1998 1.4.23.

⁸²⁵ Avrupa Parlamentosu Kararı: Europäisches Parlament: Resolution des Europäischen Rates von Cardiff - Bulletin EU: 6-1998.

konularda da ilerleme sağlanamadı. Oysa Komisyon'un da sürekli dile getirdiği gibi, mali destek olmaksızın bu programın uygulanma şansı yoktu.⁸²⁶

2. Almanya-Türkiye İlişkilerinde “H.Kohl Sonrası Dönem”

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler hiçbir ülke ile karşılaştırılmayacak kadar çok yönlü ve önemlidir. Almanya'da yaşayan milyonlarca Türk ve son dönemde yoğun bir biçimde Alman vatandaşlığına geçenler, artık iki ülkenin ilişkilerinin en önde gelen faktörlerinden birisidir. Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerindeki yoğunluk, yakınlık ve karmaşıklık, Türkiye'nin AB yolunu da doğrudan etkilemektedir.⁸²⁷ L.Rühl çok isabetli bir biçimde „Türkiye için Avrupa'nın merkezi Almanya'dır. Türklerin gözünde siyasi adres Brüksel değil, Bonn, gelecekte de Berlin'dir.“⁸²⁸ sözleri bu durumu çok güzel açıklamaktadır. Ancak özellikle AB politikası, Türkiye'deki Kürt sorununa Almanya'nın yaklaşımı, silah ticareti ve serbest dolaşım nedeniyle 90'lı yılların özellikle ikinci yarısı son derece sancılı geçmiştir. Özellikle Lüksemburg Kararları ve Yılmaz'ın açıklamaları üzerine iyice gerilen Türkiye-Almanya arasındaki ilişkiler için 27 Eylül 1998'deki Almanya seçimlerinin Türkiye için önemini hiç olmadığı kadar artırmıştı. Kohl'ün iktidarda kalmaya devam etmesi halinde Türkiye'nin AB yolunun bütünüyle kapanacağı inancı Türkiye'de genel kabul görüyordu. Bu nedenle, yıllardan beri aslında başta Almanya olmak üzere Avrupa'daki Hükümetlerin “sağ-muhafazakar” partiler olmasını tercih eden Türkiye için bu sefer tercih değişmiş ve belki de ilk kez Almanya'da Sosyal Demokrat bir Hükümetin ilişkilerdeki tıkanmayı aşmasına umut bağlanmıştı. Yılmaz'ın Almanya'nın iç politikasına karışır bir biçimde Türk asıllı seçmenleri “Kohl'ü cezalandırmaya” çağırması da bunun en çarpıcı göstergesiydi. Ancak Türk asıllı seçmenler için CDU'yu tercih etmemeyi gerektiren unsurlar arasında CDU/CSU'nun Türkiye politikasından başka önemli hususlar da bulunuyordu. Bunların başında da son yıllarda sürekli gündemde kalan yabancılar yasası ve çifte vatandaşlık hakkı gibi konulardı.⁸²⁹ Bu bakımdan Almanya'da oy kullanan seçmenler için siyasal tercihlerinde asıl belirleyici olan kendi haklarına yönelik düzenlemelerdi. Focus dergisindeki bir yorumda da belirtildiği gibi, “çifte vatandaşlık” konusu zaten Türkleri SPD'ye yakınlaştırmıştı.⁸³⁰ Yıllardan beri, yabancı olarak yaşadıkları ülkede kendi kişisel ve sosyal haklarının korunması ile, “anavatan”larının çıkarlarının korunması arasında “sıkışan” Türk asıllı seçmenler için de 1998 seçimleri nispeten bu iki amacın bir araya getirebileceği bir seçim olmuştur. Seçimlerle ilgili olarak yapılan araştırmalarda Almanya'da yaşayan Türk asıllı seçmenlerin % 80'den fazlasının SPD ve Yeşilleri tercih edeceği ortaya konulmuştu.⁸³¹

27 Eylül 1998'de yapılan seçimleri SPD'nin kazanmasının ardından çıkan Türk gazetelerde Kohl'ün gitmesinden duyulan sevinç gizlenmiyordu. Hürriyet, “Yeni Dönem-Umut Dönemi” başlıklı yorumunda hem Almanya'daki Türklerin durumunda iyileşmeler

⁸²⁶ Kramer [2001b] Changing Turkey, s.291.

⁸²⁷ Faruk Şen [1998] „Die Türkei zwischen amerikanischer Globalpolitik und der Innenpolitik der AB-Länder. Deutschland vor einer nABen Richtungsentscheidung?“, Bonn: Atlantik-Brücke.

⁸²⁸ Lothar Rühl: “Partner Türkei” Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 03.04.1997

⁸²⁹ Ludger Kühnhardt [1998b] „Mehr Toleranz, bitte“, Rheinischer Merkur, 98-1 (Januar 98)

⁸³⁰ Focus (Haftalık Dergi-Almanya): 14.09.1998, 38/1998, s.106-110

⁸³¹ Bu konuda Essen Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin seçimlerden önce Focus dergisi için yaptığı araştırma çeşitli yönleri ile Alman medyasında gündeme getirildi (Focus: 14.09.1998, 38/1998, s.106-110) ZfT, Almanya'da 1998'de 200 bin civarında Türk asıllı Alman vatandaşı olduğunu, bunların 160 bininin de seçme hakkına sahip olduğunu tesbit etmiş, anket sonuçları da bu seçmenlerin temsili 1006'sı ile yapılmıştır. Aynı araştırmada Yeşiller % 17, CDU % 8, FDP ise % 1 olarak tesbit edilmiştir. Eylül 1998, Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 26.09.1998). Benzer bir çalışmayı da Hürriyet gazetesinin basit bir yöntemle ve telefonla yaptığı ankette de Türklerin % 77'sinin SPD'yi, % 4'ünün Yeşilleri, % 7.5'unun ise CDU/CSU'yu tercih ettiği sonucu çıkmıştır (Hürriyet (Avrupa Baskısı) 29.09.1998).

sağlanacağına yönelik umutları dile getiriyor hem de AB içinde İspanya ve İrlanda dışında muhafazakarların yönetiminde ülke kalmadığına dikkat çekerek “*Almanya ile birlikte Avrupa’nın biraz daha sola kayması, eninde-sonunda Türkiye’yle ilişkileri etkileyecektir. AB ile ilişkilerde “din ve kültür farkı” gibi çağdışı gerekçelerin aşılması, diyaloga olumlu katkı sağlar*” deniliyordu.⁸³² 30 Eylül 1998 tarihli Hürriyet gazetesine demeç veren Mesut Yılmaz, “*Kohl 16 yıldır Almanya için büyük işler yaptı. Ancak Türkiye için aynı şeyleri yaptığını söyleyemem*” diyor ve “*Hiç olmazsa Schröder’in ön yargıları yok*” diyordu.⁸³³ Bu arada son derece ilginç bir açıklama da Almanya’nın Ankara Büyükelçisi J.Vergau’dan geldi. Seçimler konusunda Hürriyet’e özel açıklamalarda bulunan J.Vergau, Sosyal demokratların seçimden zaferle çıkmasının Türkiye-Almanya ve AB ilişkilerinde “*tarihi yeni bir başlangıcı*” beraberinde getireceğini söylüyor ve ekliyordu: “*Schröder’in Kohl’ün 16 yıllık iktidarına son vermesi ile artık AB içinde “Hristiyan Kulübü” anlayışının sonuna gelinmiştir. Böylece Türkiye-AB ilişkilerinde son derece önemli bir engel ortadan kalkmıştır*”.⁸³⁴

SPD’nin Eylül 1998’deki seçimleri kazanması ile başlayan “Post-Kohl-Era” Türkiye-Almanya ve buna bağlı olarak Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir umut yaratmıştı. Yeşilyurt’un da vurguladığı gibi tarihinde daha önce de bir kaç kez yaptığı gibi Türkiye bir kez daha umudu Almanya olmuştu.⁸³⁵ Zaten daha seçimler öncesinde gerek SPD, gerekse de Yeşiller partisinin Türkiye’nin AB üyeliği konusunda, gerekli kriterler yerine getirilmesi halinde “prensip” sorun görmediklerine ilişkin yaklaşımları, ilişkilere kapıyı aralamıştı. Schröder’e göre Türkiye’nin bir müslüman ülke olduğu için dışlanması asla kabul edilemezdi. Türkiye’nin AB üyesi olabileceği yönündeki umudu ortadan kaldırılmamalıydı.⁸³⁶ Dışişleri Bakanı J.Fischer de “*AB bir din birliği değil, değerler ve çıkarlar birliğidir*” diyor ve bütün adaylar için geçerli olan kriterleri yerine getirecek bir Türkiye’ye AB’nin kapısı açık olduğunu vurguluyordu.⁸³⁷ Gümrükçü’nün de vurguladığı gibi, Rot-Grün Hükümet’in Kohl’ün dini-kültürel motiflerle Türkiye’nin üyelik istemine karşı yürüttüğü politikayı hızlı bir biçimde terk ediyordu.⁸³⁸ Bu arada Almanya’da özellikle Muhafazakar politikacılar da Türkiye’nin aşırı hevese kapılmasının hayal kırıklığı yaratabileceğinin altını çiziyorlardı. Örneğin AP’da EVP milletvekili olan Elmar Brok şöyle diyordu: “*eğer Türk dostlarımız Almanya’daki yeni politik kadronun Brüksel’de farklı bir tavır alacağına inanıyorlarsa, yanılıyorlar*”..⁸³⁹

3. Abdullah Öcalan’ın Suriye’den Çıkarılması

1998’in sonlarına doğru Türkiye’nin yakın tarihinin en önemli sorunlarından birisi olan ayrılıkçı terör konusunda çok önemli gelişmeler yaşandı. Bu gelişme, Türkiye’nin AB ile ilişkilerini de yakından ilgilendiriyordu. 27 Kasım 1978’de kurulan ve 15 Ağustos 1984’de Türkiye’nin Güneydoğusu’nda, Erüh’ta ilk eylemini gerçekleştiren Abdullah Öcalan liderliğindeki PKK, 80’li ve 90’lı yıllarda on binlerce can kaybına, büyük bir ekonomik

⁸³² Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 29.09.1998. Hürriyet’in 28 Eylül tarihli sayısında ise şu başlıklar vardı: “*2000 devrimi: Kohl devrildi. Schröder devri başladı*”; *Kara Dev emekli; Sonuçlarda Türk İmzası*”

⁸³³ Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 30.09.1998.

⁸³⁴ Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 29.09.1998 (Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Vergau’dan “Tarihi” Açıklama: AB artık “Hristiyan Kulübü” değil”)

⁸³⁵ Yeşilyurt [2000] Türki-EU, s.179.

⁸³⁶ Neue Zürcher Zeitung (Günlük Gazete-İsviçre): 06.08.1998.

⁸³⁷ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 09.11.1999.

⁸³⁸ Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB, s.176.

⁸³⁹ Yeşilyurt [2000] Türki-EU, s.178-180. Bu konuya dikkat çeken bir değerlendirme için auch Sabah Gazetesi (İstanbul) : 29.10.1998 (Cengiz Çandar: “Kohl Gitse Bile”)

maliyete ve belki de daha da önemlisi, Türkiye'nin liberal-demokratik gelişimine büyük bir engel olmuştur.⁸⁴⁰

Türkiye 1984'den beri Suriye'nin PKK'ya destek verdiğini ileri sürüyor ve kanıtlarını sunuyor, hatta Suriye ile terörün engellenmesine yönelik bazı anlaşmalar imzalanıyor, ancak Suriye kaynaklı PKK eylemleri sona ermiyordu.⁸⁴¹ PKK'lı teröristlerin önemli bir bölümü yıllarca Suriye'nin kontrolündeki Bekaa vadisinde topladı, burada eğitim gördü ve eylemler sonrasında da yeniden bu bölgeye sığındı. Başta A.Öcalan olmak üzere örgütün lider kadrosu genelde Suriye'nin bilgisi ve kontrolü, zaman zaman da desteği ile başkent Şam'da kaldı. 1991 sonrasında Kuzey Irak'ta ortaya çıkan yönetim boşluğundan da yararlanan PKK, Türkiye ile sorunları olan ülkelerin verdiği dış desteği de kullanarak kısa zamanda çok önemli bir güce ulaştı. Şam yönetiminin Türkiye'den su ve toprak konusundaki talepleri ile 80'li yılların ortalarından itibaren PKK'ya verdiği destek arasında yakın ilişki vardı.⁸⁴² Türkiye'nin 80'li yıllarda önem verdiği Güneydoğu'nun kalkındırılması ama aynı zamanda Orta Doğu'nun su kaynaklarını kontrol edebilme olanağı sağlayan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin hızlanması ile PKK terörünün benzer zamanlara denk gelmesi çok da tesadüfi değildi.⁸⁴³ Öcalan'ın Şam'da yaşadığına ve PKK'nın Suriye'den destek aldığına dair bilgi ve belgelere rağmen Suriye Türkiye'nin taleplerini gözardı ediyordu. Ancak 2 Ekim 1998'de TBMM'nin açılış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Demirel, Türkiye'nin PKK terörünün kaynağı olarak gördüğü Suriye konusunda son derece kararlı olduğunu ortaya koyuyordu.⁸⁴⁴ Demirel *"Suriye, Türkiye'ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir. PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu ve sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum"* diyordu.⁸⁴⁵ Şam Yönetimi ise Türkiye'yi tehditkar ve tacizkar olarak bulduğunu, Suriye'nin PKK ile ilişkisinin bulunmadığını, Türkiye'den gelen açıklamaların daha çok İsrail'in etkisi altında yapıldığını, uzlaşmaz, hatta saldırgan tarafın da Ankara olduğunu iddia etti.⁸⁴⁶ Ancak Türkiye'nin bu konudaki ciddiyeti en başta Mısır Devlet Başkanı Mübarek'in devreye girmesine neden oldu. Suriye Türkiye'nin tehdidinin ciddi olduğunu farkedince önce Öcalan'ı topraklarından çıkarmak, ardından da Türkiye ile terör ve terörizme karşı ortak hareket etmek konusunda bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmadan birkaç gün sonra, 14 Ekim 1998'de ise Suriye, PKK Lideri A.Öcalan'ın artık Suriye'de

⁸⁴⁰ PKK ve Almanya'daki faaliyetleri konusunda : Die "Arbeiterpartei Kurdistan" (PKK) –Strukturen, Ziele, Aktivitaeten, Bundesamt für Verfassungsschutz, September 1996, Köln.

⁸⁴¹ Bunlardan belki de en önemlilerinden birisi dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in Suriye'ye yaptığı ziyaretin ardından 17 Nisan 1992'de yapılan ve altında Türkiye adına Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis ile Suriye'den Tümgeneral Adnan Bedr el-Hasan'ın imzaları bulunan 8 maddelik "Türkiye-Suriye Güvenlik Komitesi Toplantı Tutanağı"ydı. 19 Ocak 1993'de Suriye'ye Başbakan sıfatı ile giden Demirel de buna benzer teahhütler almıştı. auch Sabah Gazetesi (İstanbul) : 22.10.1998 (Cengiz Çandar).

⁸⁴² Udo Steinbach [1998] "Die Türkei, der Nahe Osten und das Wasser. Verschiebungen des Kräftegleichgewichts", Internationale Politik, 1/1998, s.9-16

⁸⁴³ Sabahattin Şen [1993] Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, Bağlam Yayınları, Ankara.

⁸⁴⁴ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 06.10.1998 (Wolfgang Koydl: "Überraschung für FrABnd und Feinde- Die Türkei schickt 10 000 Soldaten an die Grenze zu Syrien"); Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 06.10.1998 ("Unerklärter Krieg" zwischen der Türkei und Syrien-Ankara droht und fordert: Keine Unterstützung mehr für die PKK- Militaerische Pläne angeblich fertig"), Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 05.10.1998 (Ankara droht Damaskus wegen Unterstützung der PKK mit Militärschlag- Aegypten vermittelt zwischen Türkei und Syrien")

⁸⁴⁵ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 03.10.1998.

⁸⁴⁶ İsrail bu dönemde ısrarlı bir biçimde Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerde hiçbir tarafta olmadıklarını ilan etmiştir. Başbakan Benjamin Netanjahu ile Savunma Bakanı Jitzhak Mordechai 3.10.1998'de yaptıkları açıklamalarda İsrail'in tarafsızlığını ortaya koymak için gerekli tedbirlerin de alınacağını tekrar vurguladılar. Bkz.: Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya):05.10.1998.

bulunmadığını ve kendisinin bir daha ülkeye sokulmayacağı, PKK'nın faaliyetlerine de kesinlikle izin verilmeyeceği açıklamasını yaptı. Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasının ardından Türkiye ile Suriye arasında 19-20 Ekim 1998'de yapılan görüşmelerden sonra 20 Ekim'de "Adana Anlaşması" yapıldı. Aslında buna "anlaşma" demekten daha çok, Türkiye'nin Suriye'ye onaylattığı bir ultimatoma adının verilmesi çok yanlış olmayacaktır.⁸⁴⁷ "Adana Anlaşması" AB tarafından da olumlu karşılanmıştı. 27 Ekim'de yapılan açıklamada „Birlik, söz konusu anlaşmanın iki ülke arasındaki gerginliği azaltması ve AB tarafından son derece büyük bir endişe ile takip edilen gelişmelere olumlu katkıda bulunacağı umundadır“ deniliyordu.⁸⁴⁸

Türkiye'nin baskısı beklenenden de hızlı sonuç vermiş ve Öcalan Suriye'den çıkarılmıştı.⁸⁴⁹ H. Bacia bu olayı şöyle anlatıyordu: *Hiç şüphe yok: Askeri tehdit ile gizli diplomasi karışımı bir baskı ile Türkiye dört hafta içinde Güneyindeki komşusu ile olan gerginliği kendi lehine sonuçlandırdı. Bu tehdidin inandırıcılığı Türk Ordusunun, gerekirse Suriye'nin içinde askeri operasyon gerçekleştirme kararlılığı Esad'ın pes etmesini sağladı.*"⁸⁵⁰ Bacia, her ne kadar İsrail başından beri bu konuya uzak durduğu ve tarafsız olduğunu izlenimini vermeye çalışmış olsa da, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler Şam'ın Ankara'nın tehditlerini ciddiye almasında çok önemli bir faktör olduğunu da burada vurguluyordu.

Suriye'den çıktıktan sonra Rusya'ya giden ancak Türkiye'nin baskısı ile burada kalamayan ve 12 Kasım'da Roma'ya gönderilen Öcalan havaalanında gözaltına alınmıştı, ancak İtalyan Hükümeti'nin Öcalan'ı Türkiye'ye değil, Almanya'ya verme isteği bir anda Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde zaten olumsuz olan havayı çok daha fazla bozacaktı. Öcalan konusunda ABD başından beri Öcalan'a bir "terörist" ve PKK'ya da "terör örgütü" olarak baktığını ortaya koyarken, AB'nin aynı kararlılık içinde olmadığı kısa sürede ortaya çıkmıştı.⁸⁵¹ Roma Hükümeti'nin Türkiye'nin Öcalan'ın iade edilmesi konusundaki talebini, Türkiye'de idam cezasının varlığını gerekçe göstererek reddediyor ve Öcalan'ı, hakkında tutuklama kararı çıkaran Almanya'ya teslim etmeyi düşündüğünü açıklıyordu. Son 15 yılda 30 bin kişinin ölümüne neden olan bir terör örgütü liderinin iade edilmemesi Türkiye'de İtalya aleyhine büyük bir tepki yaratmıştı. Bu konuda Türkiye'ye Amerikan ve Avrupa'daki

⁸⁴⁷ Türkiye adına Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı, Büyükelçi Uğur Ziyal'ın Suriye adına ise General Adnan Badr Al-Hassan'ın izladediği. "Minutes of the Agreement Signed by Turkey and Syria in Adana - 20 October 1999"da şu temel hükümler vardı: "As of now, Öcalan is not in Syria and he definitely will not be allowed to enter Syria. 2. PKK elements abroad will not be permitted to enter Syria. 3. As of now PKK camps are not operational and definitely will not be allowed to become active. 4. Many PKK members have been arrested and have been taken to court. Their lists have been prepared Syria presented these lists to the Turkish side.", Bkz.: T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acf/Adanaeng.htm>.

⁸⁴⁸ AB Başkanlığı Açıklaması: 27 Ekim 1998. (Zu den türkisch-syrischen Beziehungen wurde die nachstehende Erklärung des Vorsitzes im Namen der Europäischen Union am 27. Oktober in Wien und Brüssel veröffentlicht.) Bulletin EU: 10-1998 1.3.21.

⁸⁴⁹ Alan Makovsky [1999a] "Defusing the Turkish-Syrian Crisis: Whose Triumph?", Middle East Insight, The Washington Institute for Near East Policy, January-February 1999. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)

⁸⁵⁰ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 24.10.1998 (Horst Bacia: "Galubwürdig gedroht- Die Türkei empfindet Genugtuung über die jüngsten Vereinbarungen mit Syrien")

⁸⁵¹ ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü E. Rubin 16 Kasım 1998'de "We welcome Öcalan's arrest as an important step in the fight against global terrorism. We commend the Italian government for its action on this matter. The U.S. designated the PKK as a foreign terrorist organization under the 1996 Antiterrorism and Effective Death Penalty Act. We believe he should be extradited and brought to justice, and we believe the governments of Italy, Germany and Turkey should work together to find a solution that brings him to justice" açıklamasını yapmıştı. Daily Press Briefing of the U.S. State Department by the Spokesman Mr. Eric Rubin on the PKK 16 November 1998, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acf/PKKa1.htm>. Ayrıca: Press Release by the United States Information Service on the PKK and Abdullah Öcalan 21 November 1998, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acf/PKKa5.htm>.

bazı çevrelerden de destek geldi. Örneğin 20 Kasım tarihli The Wall Street Journal-Europe'da Avrupa'nın tutumu eleştiriliyor ve 14 yıldır bir NATO üyesi ülkeye yönelik terör yapan örgütün lideri konusunda Türkiye'nin haklı taleplerine kulak verilmesi gerektiği düşüncesi dile getiriliyordu. *"Europe should be rejoicing. Italy has captured Abdullah Öcalan, known as 'Apo,' leader of a bloody 14-year terrorist campaign against Turkey, a NATO country. Now he can be brought to justice, providing Europe with a victory over terrorism and demonstrating NATO solidarity with Turkey in its long struggle against Apo's PKK guerillas"* ⁸⁵² Alman SDZ'da ise *"megaloman Kürt gerilla lideri Öcalan"* konusunda AB'nin tavrının kriz yönetiminde başarısızlığının bir kanıtı olduğu yorumu yapıyordu. ⁸⁵³ İtalya'daki bazı gazetelerde de Hükümetin Öcalan politikası ağır biçimde eleştiriliyordu. Örneğin Il Giornale gazetesinde Ruggero Guarini şöyle diyordu: *"Terrorists all around the world, D'Alema will protect you"..."With the Öcalan case, the Italian communists have finally made their passion for violence public which they preferred to hide until recently."* ⁸⁵⁴ Bu arada ilginç bir açıklama da Human Rights Watch'dan (HRW) geliyordu. HRW Öcalan'ın 1951'deki anlaşmalar çerçevesinde "sığınmacı" olma hakkının bulunmadığını vurguluyordu. ⁸⁵⁵

AB, Öcalan nedeniyle yaşanan krizde İtalya'ya, üyesi olması hasebi ile *"sınırsız dayanışma"* içinde olduğunu açıklayarak destek verdi. Aynı açıklamada terör kınanıyor ve PKK doğrudan suçlanıyor olsa da, iade işleminin uluslararası hukuk çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiği vurgusu da yapılıyordu. ⁸⁵⁶ Zaten İtalya'nın temel yaklaşımı, idam cezası nedeniyle Öcalan'ın Türkiye'ye iadesinin yapılamayacağı şeklindeydi. Ancak İtalya'nın asıl beklentisi, Öcalan hakkında hüküm bulunan Almanya'nın Öcalan'ı alacağıydı. Almanya'nın Öcalan'ı almaya yanaşmaması üzerine zor durumda kaldı. Almanya ve İtalya Hükümetleri Öcalan'ın Türkiye'ye iade edilmesi yerine bir uluslar arası mahkemeye çıkarılması görüşünü gündeme getirdiler. ⁸⁵⁷ 28 Kasım 1998'de iki ülke Başbakanının verdiği görev üzerine bir araya gelerek bu konuyu görüşen Dışişleri Bakanları Fischer ve L.Dini, gelişmeleri Türkiye'nin AB perspektifi ile de ilişkilendiren şu açıklamayı yaptı: *"Her iki bakan, Türkiye'nin Güneydoğu'sunda barışçıl bir çözümün sağlanabilmesi ve Türkiye'nin AB'ye daha da yakınlaştırılabilmesi için, Öcalan'ın mahkemeye çıkarılması konusunda ortak çaba göstermeye, bunun için ortak bir AB inisiyatifi gerçekleştirmeye karar verdiler."* Bütün bu gelişmeler "Lüksemburg Travmasını" henüz atlatamamış Türk kamuoyunun sadece tepkisini çekmiyor, aynı zamanda AB'nin bu tutumuyla yıllardır devam eden ve 30 bin kişinin hayatına mal olan PKK terörüne destek verdiğini ve Türkiye'nin bölünmesi için aktif-pasif katkıda bulunduğu inancını güçlendiriyordu. ⁸⁵⁸

⁸⁵² The Wall Street Journal-Europe: 20.11.1998.

⁸⁵³ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 21.11.1998; für eine aenliche Kommentar siehe auch Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 22.11.1998.

⁸⁵⁴ Il Giornale (Günlük Gazete-İtalya): 24 November 1998 (Ruggero Guarini) <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acf/excerpts.htm>

⁸⁵⁵ *"HRW strongly believes that, in light of the widespread and systematic atrocities against the civilian population committed by the PKK as a matter of policy under Öcalan's leadership, the 1951 Convention relating to the Status of Refugees dictates that his asylum claim be denied. That convention precludes asylum for any person "with respect to whom there are serious reasons for considering that he has committed... a crime against humanity."* Human Rights Watch, (21 November 1998) <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acf/excerpts.htm>

⁸⁵⁶ AB Başkanlık Açıklaması (23 Kasım 1998) : Bulletin EU: 11-1998 1.3.19

⁸⁵⁷ AP'nin 3 Aralık 1998'deki kararında *"Kürt sorunu konusunda, barışçıl bir çözüm bulunması için bütün tarafların katılacağı uluslararası bir konferans yapılması önerisi desteklenmektedir"* deniliyordu. Bulletin EU: 12-1998 1.3.75 [ABl. C 398 vom 21.12.1998]

⁸⁵⁸ Alan Makovsky [1999b] "The Ocalan Affair: What's Next?", Policywatch, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.369, 24 Februry 1999. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)

Öcalan konusu gündemdeki yerini korur ve Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri daha da gererken, AB Komisyonu tarafından hazırlanan ve AB'ne üyelik için belirlenmiş olan Kopenhag kriterleri ışığında kaydedilen gelişmelere ilişkin Komisyon görüşlerini içeren ilk "İlerleme Raporu" 4 Kasım 1998'de yayınlandı.⁸⁵⁹ Yapılan değerlendirmede Türkiye bakımından ekonomik kriterler ve Topluluk müktesebatının üstlenilmesi konularında gayet pozitif bir tablo ortaya çıkarken, siyasi kriterlerde çok büyük eksikliklerin olduğu görüşüne yer verilmişti.⁸⁶⁰ Ancak Türkiye için bu raporun sembolik anlamı daha önemliydi. Zira rapor, Türkiye'nin genişleme sürecine dahil olduğu anlamına geliyor, hatta Lüksemburg'daki kararların değiştiği şekilde niteleniyordu. Örneğin Dışişleri Bakanı Cem "16 aydır uyguladığımız kararlı ve doğru politikalar ve yaptığımız çalışmalar sonuç vermeye başlamış, Türkiye tam üyeliğe aday 12 ülkeden birisi olarak tanımlanmıştır. ... Böylece Komisyon haksız ayrımcılıktan biraz daha uzaklaşmıştır"⁸⁶¹ görüşünü dile getirmiştir. AB Komisyonu'nun 1991-1998 arasında Türkiye Temsilcisi olarak görev yapan Büyükelçi M.Lake da Komisyon bu raporu ile Türkiye'yi kesin olarak "aday ülkeler" arasına almıştı. Lake göre bu karar sadece Lüksemburg'un revizyonu değil, 1989'da verilen karardan sonra gelişme sağlandığının da bir kanıtıydı.⁸⁶² Raporda Türkiye'yi en çok rahatsız eden kısım ise Kıbrıs konusuydu.⁸⁶³ Aslında Kıbrıs konusunda tepkiler sadece Türkiye ile sınırlı değildi. Örneğin L.Kühnhardt, hem EuropaeischeKommission'un hem de Luxemburger AB-Gipfel'in bu konuda „plansız hareket etmek“ içinde olduklarını söylüyor ve ardından da „gerçekten de AB'nin Kıbrıs ile üyelik müzakerelerine başlaması şeklindeki perspektif, adanın sürekli olarak bölünmesini sağlayacak gibi görünmektedir“ uyarısında bulunuyordu.⁸⁶⁴

11-12 Aralık 1998'de yapılan Avrupa Konseyi Viyana Zirvesi'nde Türkiye konusunda yine rutin söylem sadece iki cümleye sığdırılacak şekilde ve Türkiye'nin beklentilerini karşılamayacak şekilde yenilenmişti.⁸⁶⁵

C. Helsinki Zirvesi Öncesi ve Sonrası

1999, PKK lideri A.Öcalan'ın yakalanması ve yargılanması, genel seçimler, deprem felaketleri, AGİT'in İstanbul Zirvesi ve AB Helsinki Zirvesi gibi pek çok önemli gelişmenin yaşandığı zor ve Türkiye'nin dış politikası bakımından da kritik bir yıl oldu.⁸⁶⁶ Türkiye'nin iç ve dış gündemini belirleyen konu ise PKK lideri Öcalan'ın kaçışı, yakalanışı ve yargılanması süreci olmuştu. Öcalan'ın 12 Ekim 1998'de Suriye'den çıkışla başlayıp 16 Şubat 1999'da Nairobi'de ele geçirilip Türkiye'ye getirilmesi ile sona eren kaçışı esnasında yaşananlar, Türkiye'nin dış politikasına önemli etkiler yaratmış, daha da önemlisi

⁸⁵⁹ İlerleme Raporu-1998 (Gesamtdokument und regelmäßige Berichte der Kommission über die Fortschritte der einzelnen Bewerberländer auf dem Weg zum Beitritt) - KOM(1998) 700 bis 712, Bull. 11-1998, Ziff. 1.3.49, und Beilagen 5/98 bis 16/98 - Bull.

⁸⁶⁰ Bulletin EU: 11-1998 1.3.49.

⁸⁶¹ Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in AB Komisyon Kararına İlişkin Açıklaması: No:70, 5 Kasım 1998. (T.C.Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr>)

⁸⁶² Sabah Gazetesi (İstanbul) : 08.11.1998 (Cengiz Çandar: "Avrupa'ya Hayrola")

⁸⁶³ Hürriyet Gazetesi (İstanbul) : 06.11.1998.

⁸⁶⁴ Kühnhardt [1999b] Deutschlands und die Gündem (Agenda) 2000, s.3-11.

⁸⁶⁵ "The European Council underlines the great importance it attaches to the further development of relations between the AB and Turkey taking forward the European Strategy to prepare Turkey for membership. In this context it recognises the central role of the further implementation of the European strategy in line with its conclusions in Luxembourg and Cardiff." Bulletin EU: 12-1998 I.63.

⁸⁶⁶ Morton I. Abromowitz [2001c] (Ed.): Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası (Org.: Turkey's Transformation and American Policy, The Century Foundation, New York, 2000), Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, s.1-6.

kamuoyunun Lüksemburg Zirvesi ile yaşadığı büyük hayal kırıklığı, Öcalan olayı ile birlikte, başta AB olmak üzere Avrupa'ya karşı toplumsal bir öfkeye dönüşmüştü.

Bu arada Türkiye'de siyasal istikrarsızlık yeni bir seçime gidilmesini zorunlu kılmıştı. Kasım ayı sonunda, Başbakan Yılmaz'ın Hükümeti TBMM'de yapılan güven oylamasıyla düşürüldü. Politik bölünmüşlük ve rejimle ilgili kaygılar, 550 kişilik Mecliste 76 milletvekili ile beşinci büyüklükte olan DSP lideri Ecevit'e yeniden Başbakanlığa taşıdı. Ecevit'in Başbakanlığında 11 Ocak 1999'da "seçimleri gerçekleştirmek üzere" kurulan azınlık Hükümetin Programında AB konusunda sadece iki cümle yer alması AB'ye karşı son dönemde daha da artan soğukluğun ve kırılganlığının çarpıcı bir ifadesiydi: *"2000'li yılların eşiğinde dünya yeni dönüşümlere sahne olurken, özellikle Avrupa yeniden yapılandırılmaktadır. Türkiye'de Avrupa'daki bütünleşme sürecinde hakkı olan yeri, ulusal haklarından hiçbir ödün vermeksizin, er-geç alacaktır."*⁸⁶⁷

11 Ocak'ta kurulan Ecevit Hükümetinin temel önceliği Öcalan'ın ele geçirilmesi idi. Bu arada Öcalan Roma'dan ayrılmış, önce Atina'ya ardından da Nairobi'deki Yunanistan Büyükelçiliğinde bir süre kalmak için Kenya'ya gitmişti. Türkiye'nin takibi ve ABD'nin desteği ile Öcalan 16 Şubat 1999'da iki haftadan beri kaldığı Yunanistan Büyükelçiliğinden ayrılıp, Hollanda'ya gitmek üzere havaalanına giderken Türk Güvenlik Birimlerinin operasyonu ile ele geçirilmiş ve özel bir uçakla Türkiye'ye getirilmişti.⁸⁶⁸ Öcalan'ın üzerinde Kıbrıs-RY pasaportu bulunuyordu. Hiç kuşku yok ki Türkiye adına büyük bir başarı olan bu operasyon,⁸⁶⁹ Başbakan Ecevit, Mayıs ayında yapılacak seçimler için çok büyük bir avantaj elde etmişti. Öcalan'ın ABD'nin desteği ile⁸⁷⁰ yakalanması ve Türkiye'ye getirilmesi, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde son derece önemli etkiler yaratacaktı. AB kriz yönetimindeki başarısızlığı, Türkiye'nin AB'nin talep ve isteklerini bütünüyle gözardı edebilmesi gücünü vermişti. Ancak Türkiye'nin politikası Öcalan konusunu AB üyeliği için yeni bir araç olarak kullanmak şeklinde olmuştu. AB'den yapılan açıklamalarda ise Öcalan'ın tutukluluk koşulları, yargılamanın adil olması ve yargılamada uluslararası gözlemcilerin bulunması talepleri dile getirilmişti. AB'nin yeni durum çerçevesinde Türkiye ile uzlaşma çabası 22 Şubat 1999'da AB adına Bonn ve Brüksel'de yapılan açıklamada açıkça görülüyordu. Açıklamada terörün her türünün kınandığı belirtiliyor ve *"AB Türkiye'nin coğrafi bütünlüğünü tanır"* deniliyordu. Aynı açıklamada Türkiye'nin Öcalan'ı adil bir biçimde yargılayacağına ilişkin inanç dile getiriliyor, ancak bu çerçevede yargılamada uluslararası gözlemcilerin yer alması gerektiği ve AB'nin ölüm cezasına kesinlikle karşı olduğu da vurgulanıyordu.⁸⁷¹ AB adına yapılan bu açıklamadan üç gün sonra, 25 Şubat'ta Avrupa Parlamentosu da bu konuda bir karar almıştır. Ancak AP'nin artık gelenekselleşen *'Kürt sempatisi ve Türkiye aleyhtarlığı'* (hatta Türk kamuoyunda

⁸⁶⁷ 56. T.C. Hukümeti Programı: TBMM İnternet Sayfası : www.tbmm.gov.tr

⁸⁶⁸ Alman ZDF Televizyonu'nun 23 Şubat 1999'daki Frontol Programında Öcalan'ın İtalya'dan ayrıldıktan sonra 28 Ocak 1999'da özel bir uçakla Atina'ya geldiği, burada bir süre askeri danışmanlığını yaptığı sanılan eski bir yüksek rütbeli subay olan Adonis Naxakis tarafından ülkeye gizlice sokulduğu, geceyi bir bayan yazarın evinde geçirdiği ve 2 Şubat'ta da Kenya'ya uçtuğu anlatılmıştır. Öcalan Kenya'da Yunanistan Büyükelçiliği'nde yaklaşık iki hafta ikamet etmişti. Alman televizyonundaki programda, Yunanistan'ın bu gelişmelerden diğer AB üyesi ülkeleri haberdar etmediği de iddia edilmişti.

⁸⁶⁹ Michael s. Radu [2002] "The Rise and Fall of the PKK" in: Dangerous Neighborhood, Radu, Michael s. (Ed.), Transaction Publishers, New Brunswick and London, s. 143-164.

⁸⁷⁰ Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel şöyle diyordu: *"Abdullah Öcalan olayında ABD bizim arkamızda idi. Nitekim Öcalan'ı biz kendimiz mi yakaladık? Biz yakalamadık. Öcalan'ı bize verdiler. Kim verdi? Onlar verdi. Ve biz gittik, aldık ve getirdik. Böylece hadise ortadan kalktı. Bütün bunlar, dostluk nişaneleridir."* Bkz.: Sabah Gazetesi (İstanbul) : 26.03.1999 (s.Demirel:Hasta Adam'dan Dünya Devletine: "Abdullah Öcalan'ı bize Amerikalılar Verdi")

⁸⁷¹ Bulletin EU: 1/2-1999 1.4.19 Erklärung der Europäischen Union (am 22. Februar 1999 in Bonn und Brüssel veröffentlicht.)

bunun bir “*Türk nefretinden kaynaklanan Kürt sempatisi*” olduğu görüşü gayet yaygındır) bu kararda da kendisini ortaya koymuştu. AP kararında genel olarak Öcalan’ın korunması ve adil yargılanmasına yönelik taleplere yer vermiş, hatta PKK’nin terörist faaliyetleri de Türkiye’deki demokrasi ve insan hakları alanında yaşanan eksikliklere bağlanmıştı. AP ayrıca yargılamada uluslararası gözlemciler bulunması isteğini dile getirmişti.⁸⁷² AB’den gelen talepler Türkiye’de kamuoyunun büyük tepkisi ile karşılanıyordu. 30 bin kişinin ölümüne neden olan bir kişiye yönelik AB’nin bu himaye tavrı Öcalan İtalya’da iken zaten çok net görülmüştü.

Öcalan’ın kaçıışı sonrasında Yunanistan’dan aldığı destek, Türkiye’de büyük bir öfke yaratmıştı. D.Alexander “*Atina’nın PKK’yı destekleme gerekçelerinin gayet açık: Terör örgütü, sevilmeyen komşu ülkenin istikrarını bozmak için bir araç. ... Sonuç: Türkiye’nin düşmanı Atina’nın dostudur!*” yorumunu yapıyordu.⁸⁷³ Bu durum Türkiye’de benzer şekilde görülmüyordu. Cumhurbaşkanı Demirel 23 Şubat 1999’da şöyle diyordu: “*Yunanistan terörizmi destekleyen ve teröristlere yataklık eden ülkeler listesine dahil edilmelidir. Böyle bir ülke ancak ‘yasadışı bir devlet’ olarak tanımlanabilir...Şayet yasadışı davranışlarını sürdürmeyi tercih ederlerse, uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaaya dönük gerekli tedbirleri alma hakkımızı saklı tutuyoruz*”⁸⁷⁴ Ancak Türkiye Yunanistan’ın PKK konusundaki bütün destek ve hatalarının üzerine gitmek, örneğin Yunanistan’ın “terörizme destek veren ülkeler” kategorisine alınması, en azından kınanmasını sağlamak konusunda çok da ısrarlı olmadı. Manisalı, bu politik tavrı değişiminde Türkiye’de AB lobisi’nin ve ABD’nin rolünün büyük olduğunu belirtiyor.⁸⁷⁵ Türkiye ABD’den bu konuda destek alamayınca, uzlaşmayı ve konuyu AB için bir pazarlık unsur olarak kullanmayı tercih etti.⁸⁷⁶ Bu arada Öcalan skandalı hem Uluslararası kamuoyu önünde Yunanistan’ı son derece zor durumda bıraktı, hem de Yunanistan’ın iç politikasında önemli sonuçlar yarattı.⁸⁷⁷ Ancak Türkiye’yi asıl hayal kırıklığına uğratan Washington Post’ta da çok iyi işaret edildiği gibi, uluslar arası camianın Yunanistan’ı teröristliği tescil edilmiş bir kişiye yapılan koruma nedeniyle değil, tam tersine bu kişinin Türklerin eline geçmesinde

⁸⁷² Avrupa Parlamentosu Kararı: 25 Şubat 1999 (Abdullah Öcalan’ın Yakalanması ve Kürt Sorununa Siyasi Bir Çözüm Bulunması Hakkında) Entschliebung des Europäischen Parlaments zur Festnahme von Abdullah Öcalan und zur Notwendigkeit einer politischen Lösung der Kurdenfrage. Annahme durch das Parlament am 25. Februar. ‘*Parlamento Türk makamlarından A.Öcalan’a yönelik insani bir muamele yapılmasının garanti edilmesini, hakkında adil bir yargılama yapılmasını, Avrupa ve Uluslararası Hukuk çerçevesinde gerekli yükümlülüklerin yerine getirilmesi bekler. Parlamento Kızıl Haç’ın bir komitesinin uluslararası gözlemci olarak cezaevi koşullarının insani koşullar çerçevesinde incelemesine izin verilmesini ister.*’ Bulletin EU: 1/2-1999 1.2.11. AP 11 Mart’ta bu konuda bir karar daha aldı: Avrupa Parlamentosu Kararı (11 Mart 1999) Entschliebung des Ausschusses der Regionen zu der Festnahme von Abdullah Öcalan und der Notwendigkeit, zu einer politischen Lösung der Kurdenfrage zu gelangen. Annahme durch den Ausschuß der Regionen am 11. März.” Bulletin EU: 3-1999:1.4.68.

⁸⁷³ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 27.02.1998 (Dietrich Alexander imzasıyla çıkan yazıda şu yorum yapıyordu: “*Atina’nın PKK’yı destekleme gerekçelerinin gayet açık: Terör örgütü, sevilmeyen komşu ülkenin istikrarını bozmak için bir araç. ... Sonuç: Türkiye’nin düşmanı Atina’nın dostudur!*”

⁸⁷⁴ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 23.02.1999 (Hasan Cemal: “Demirel’den Yunanistan’a Ağır, Hatta Son Uyarı”)

⁸⁷⁵ Manisalı [2002] Avrupa Çıkmazı, s.159-166. auch Der Standart (Vienna): 25.02.1999 (“Robert Standler: Yunanistan Öcalan Olayı Sonrasındaki Gelişmelere Karşı Mücadele Veriyor”) Yazıda, Türkiye’nin Yunanistan’ın terörist ülke ilan edilmesi talebine ABD’nin karşı çıktığı, ABD Dışişleri Bakanlığı sözcülerinden birisinin, Yunanistan’ın terörü desteklediğini gösterir deliller bulunmadığını söylediğini belirtiyor.

⁸⁷⁶ RABter: 18.02.1999 (“PapandrAB, Yunanistan’ın Öcalan Konusunda Hata Yaptığını Açıkladı”); The Guardian: 26.02.1999 (“Chris Morris: “Öcalan Yunanistan’dan Mali Yardım Aldığını Kabul Etti”), La Stampa: 23.02.1999 (F.SQ: “Apo itiraf etti: Bizi Yunanistan silahlandırıyor”).

⁸⁷⁷ Christian Science Monitor (Washington): 26.02.1999 (Ilene R. Prusher: “Kürdün Yakalanması Yunanistan’ı Sarsıyor. PKK’nın Başının Yakalanması Yunanistan’ın ABRO’ya Katılım Çabalarını Tehdit Ediyor”)

gösterdikleri “basiretsizlik!” nedeniyle eleştirilmesiydi. Bu durum özellikle Yunanistan’da çok açık biçimde gözleniyordu.⁸⁷⁸ Yunanistan’ın bütün uluslararası anlaşmalara rağmen, NATO içinde birlikte bulunduğu müttefikine karşı bir terörist örgüte verdiği bu desteğin özellikle AB içinde çok da ciddi bir tepki gördüğü de söylenemez.⁸⁷⁹

Türkiye’deki terör sorunun bakımından büyük rahatlama ve özgüven artışı, dahası başta Yunanistan ve İtalya’nın “hatalarını” kullanarak yeni bir politik açılım içine giren Türkiye, AB konusunu yeniden ciddi bir biçimde ele almıştı. Bu arada çok önemli bir başka gelişme de Yunanistan’da yaşanıyordu. Öcalan olayının önemli aktörlerinden Dışişleri Bakanı Pangalos ve diğer iki Bakan ile İstihbarat Şefi olmak üzere dört önemli posttaki kişi görevlerinden alınmıştı. Pangalos’un yerine göreve gelen Yorgos Papandreu ise daha en baştan Türkiye’ye karşı farklı bir üslubun sinyallerini veriyordu. Papandreu ile Türk meslektaşları İsmail Cem arasında çok kısa sürede oluşan yakınlaşma, Türkiye’nin hem Yunanistan hem de AB politikalarında önemli bir değişim yaratacaktı. Hiç kuşku yok ki Yunanistan’ı bu politika değişikliğine iten sadece Papandreu’nun üslubu değildi. Türkiye AB’den kopabileceğine ilişkin sinyaller veriyordu. Bu durum en çok Yunanistan’ı zorlayabilirdi. Dahası Öcalan olayı ile son derece zor durumda kalan ve aslında 1999’a geldiğinde hem kendi hem de Kıbrıs konusunda AB bağlamında neredeyse bütün amaçlarına ulaşan Yunanistan’ın Türkiye ile yeni bir ilişki biçimi geliştirmesinin zamanı gelmişti ve özellikle Öcalan olayının ardından böyle bir değişiklik son derece gerekliydi.⁸⁸⁰ Türkiye bu olayı, kendisine birçok gerekçe ile karşı çıkan AB’ye karşı bir araç olarak kullanmayı tercih etmiştir.

1. Türkiye’de Erken Genel Seçimler ve Ecevit-Schröder Arasındaki Mektup Teatrisi ile Başlayan Yeni Dönem

11 Ocak 1999’da 550 kişilik TBMM’de sadece 76 Üyesi olan DSP’nin Ecevit’in Başbakanlığında kurduğu azınlık hükümeti Türkiye’yi 18 Nisan 1999’da genel seçimlere götürdü. Öcalan olayının ve Türkiye’deki terör ortamının büyük ölçüde rol oynayacağı başından beri belli olan seçimlerde Öcalan’ın ele geçirilip Türkiye’ye getirilmesi ile büyük prestij kazanan Ecevit’in partisi DSP çok ciddi bir oy artışı gerçekleştirerek % 22,19 ile birinci parti oldu. Bu partiyi büyük bir sürpriz yapan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) % 17,98 oyla ikinci olarak takip etti. Kapatılan Refah Partisi’nin yerine kurulan Fazilet Partisi’nin % 15,41 ile üçüncü olduğu seçimlerde Yılmaz’ın ANAP’ı % 13,22, Çiller’in DYP’si ise % 12,01 oy aldı. Türkiye’de en uzun siyasi geleneğe sahip olan ve Atatürk’ün kurduğu tek partinin mirasçısı sayılan CHP % 8,71 ile % 10’luk ülke barajının altında kalarak TBMM’ye giremezken, Kürtlerin oylarına yönelik politika yapan ve Güneydoğu ve Doğu illerinde çok büyük bir başarı gösteren HADEP de, Türkiye’deki “Kürt” sorununun bölgesel bir sorun olduğunu gösterir biçimde ülke genelinde % 4,75 oy alarak Meclis dışında kaldı. 12 Eylül 1980 darbesini yaptıktan sonra 1989’a kadar Cumhurbaşkanlığı yapan Kenan Evren MHP’nin başarısını AB’nin Türkiye politikası ile ilişkilendiriyor ve *"Halk bıktı. 35 senedir hala AB'ye alalım mı? Almayalım mı? Türkler böyle oyuncak olacak bir millet değil. Büyük bir imparatorluktan gelmiş, binlerce yıllık mazisi olan bir ülke. Onun da etkisi oldu"*⁸⁸¹ diyordu.

⁸⁷⁸ Washington Post: 26.02.1999 (Başyazı: “Sıra Yunanistan’da”)

⁸⁷⁹ Boston Globe: 26.02.1999 (Başyazı) “Yunanistan’ın Çelişkili Davranışı” başlıklı yazıda, Yunanistan’ın yaptıklarının NATO Konseyinde tartışılması ve Amerika ve Avrupalı Müttefiklerin Yunanistan’ı açık bir biçimde kınamaları önerilmektedir.

⁸⁸⁰ Manisalı [2002] Avrupa Çıkmazı, s.159.

⁸⁸¹ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 23.04.1999 (“Evren: Terör ve AB Sonucu Etkiledi”)

11 Ocak 1999'da kurulan Ecevit'in azınlık Hükümeti döneminde AB ile ilişkiler genelde Öcalan olayının gölgesinde kalmıştır. 18 Nisan 1999 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Ecevit'in DSP'sinin MHP ve ANAP ile kurduğu yeni koalisyon Hükümeti, AB ile ilişkilerde yeni bir atılım dönemi başlatılacağına sinyallerini vermişti ancak aynı zamanda MHP'nin özellikle AB, Kürt sorunu ve Öcalan'ın idamı konularında seçim kampanyasında ortaya koyduğu tavır AB konusunda sıkıntılar yaşanacağına göstergesiydi. 4 Haziran 1999'da TBMM'de okunan yeni Hükümet Programında,⁸⁸² “Avrasyalaşma süreci olarak tanımlanabilecek bu ekseninde, Türkiye, anahtar ülke konumuna gelmiştir” sözleriyle her ne kadar “Batı” ya da “Avrupa” yerine “Avrasya” merkezli dış politikanın altı çizilmiş olsa da, AB konusunda, bir önceki programdan oldukça belirgin bir biçimde ayrılan öznel ve “olumlu”⁸⁸³ bir dil kullanılıyordu:

“Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği, tarihten, coğrafyadan ve anlaşmalardan doğan hakkıdır. Türkiye'nin AB'ye öteki üyelerle eşit hak ve statüye sahip tam üyelik hedefinin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır. Avrupa'daki bütünleşme süreci içinde yerini alacak olan Türkiye, bunu gerçekleştirirken ulusal hak ve çıkarlarını her zaman titizlikle gözetmeye devam edecektir.”

Bu dönemlerde Türkiye, AB'ye olan kırınglık, kızgınlık ve eleştirisini en üst düzeyden dile getirmiş olsa da, bu gelişmelerin, özellikle de Türkiye'ye sürekli engel çıkaran Yunanistan'ın içinde bulunduğu zor durumun kullanılarak AB içinde bazı kazanımlara dönüştürülebilme çabası da dikkat çekmekteydi. Yine aynı günlerde yaşanan Kosova krizi de Türkiye'nin politikalarına dolaylı bir destek sağlıyordu. Gelişmeleri Almanya ile yeniden yakın ilişkiler kurmak için oldukça iyi bir dönem olarak değerlendiren Hükümet, hem CDU/CSU döneminde yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldırmak, hem de yaklaşan AB Köln Zirvesi öncesinde dönem Başkanı sıfatını taşıyan Almanya'ya yönelik özel bir politika izlemiştir. AB Dönem Başkanı sıfatı ile Başbakan (Şansölye) Schröder'in hem ikili hem de AB ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Hükümetinin iradesini ortaya koyan mektubu ortamı daha da yumuşatmıştı.⁸⁸⁴ Köln Zirvesi'nden iki hafta önce, 26 Mayıs 1999'da Başbakan Bülent Ecevit'in Başbakan (Şansölye) Schröder'e gönderdiği mektupta, Türkiye'nin “Kopenhag Siyasi Kriterlerini” gerçekleştirme kararlılığı ve isteği ortaya konuluyor, Türkiye'nin beklentisinin ayrımcılığa uğramamak olduğu vurgulanıyor ve Köln Zirvesi'nde bu ayrımcılığın sona erdirilmesi talep ediliyordu.⁸⁸⁵ Ecevit, mektubunun son kısmında ise Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 24 Mayıs 1999'da Yunanistan Dışişleri Bakanı Papandreou'ya gönderdiği ve ikili sorunlar ve terör konusunda işbirliği çağrısı taşıyan mektubundan da söz ediyor ve Türkiye-AB ilişkilerindeki bu en önemli sorunun da çözüm yoluna girdiği mesajını veriyordu. Bu mektup hem Almanya, hem AB hem de Yunanistan'a yönelik politikaları bakımından son derece önemli bir değişimi ortaya koyuyordu. Öcalan'ın yakalanması sonrasında Türkiye'nin Yunanistan'ı Uluslararası alanda “teröre destek veren ülke” olarak lanse etmesine ABD ve AB'nin engel olma çabaları, Türkiye'nin strateji değiştirmesine neden olmuştu. Hem Ecevit'in hem de Dışişleri Bakanının

⁸⁸² TBMM İnternet Sayfası: www.tbmm.gov.tr/hukumetler

⁸⁸³ Karluk-Tonus [2002] AB Kapısında Türkiye, s.149.

⁸⁸⁴ Faruk Şen [1998] "Federal Almanya'nın Dönem Başkanlığı ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ", Zentrum für Türkeistudien, Essen.

⁸⁸⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı Açıklaması: “What Turkey expects is non-discriminatory treatment. It is therefore important that the wording adopted at the Cologne Summit this time officially acknowledges Turkey's status as a candidate on the same footing as the others and that it is accompanied by concrete steps to help Turkey prepare for membership” 26 Mayıs 1999.

mektupları, bu strateji değişikliğinin çok önemli bir göstergesiydi.⁸⁸⁶ Ancak buna rağmen 3-4 Haziran 1999'da Köln'de toplanan AB Konseyi öncesinde Türkiye'nin ve Türkiye için yine devreye giren ABD'nin çabalarına rağmen bir değişim gerçekleştirememiştir. Gümrükçü'nün de vurguladığı gibi Türkiye'ye karşı çıkışını devam ettiren Yunanistan'a şimdi İsveç ve İtalya da eklenmişti. Öcalan'ın yarattığı tahribat, 1997 sonunda Türkiye'ye haksızlık yapıldığını açık bir biçimde ortaya koyan İtalya'yı tam karşı çizgiye çekmişti. Bütün bunlar Köln Zirvesinde Türkiye için bir karar alınmasının da önüne geçti. Ancak Türkiye bakımından umut verici gelişme, Pangalos'un yerine Dışişleri Bakanı olan Papandreou'nun Başbakan Simitis ile birlikte Türkiye'ye karşı yeni bir politikanın ilk işaretlerini vermeleriydi. Simitis- Papandreou ikilisi Avrupa sistemi içine entegre olmuş bir Türkiye'nin Yunanistan için kendilerinden uzaklaşan bir komşudan daha yararlı olacağına inanmışlardı. Bu çabalar ABD tarafından da yoğun bir biçimde desteklendi.⁸⁸⁷

Bu dönemde Kıbrıs konusunda da önemli bazı gelişmeler yaşandı. 10-20 Haziran 1999'da Köln'de gerçekleştirilen G-8 zirvesi sonrasında açıklanan kapanış bildirisi Kıbrıs konusunda yer alan ifadeler Türkiye ve KKTC'de büyük bir hayal kırıklığı yarattı. G-8 Ülkeleri Köln'de 20 Haziran'da sona eren toplantılarının sonunda yaptıkları açıklamada Kıbrıs'ta çözüm için görüşmelerin ön koşulsuz başlamasını öneriyorlardı. Bu açıklama 22 Haziran'da BM Genel Sekreterinin Kıbrıs raporunda da çok benzer biçimde tekrarlandı. Ancak Türk tarafı, bu iki teklifi de, KKTC'nin tanınmaması ve Kıbrıs-RY'nin adanın tek yasal temsilcisi olarak nitelemesi nedeniyle reddetti. Denktaş, „G-8 Zirvesinde yapılan açıklama, Rum tarafının bütün adanın tek ve meşru temsilcisi olduğu bir yaklaşımı hatta ön koşulu dile getiriyor ve bizden „Kıbrıs Cumhuriyeti“nin egemenlik, bağımsızlık ve varlığını kabul etmemiz bekleniyor. Böylece G-8 bizzat görüşmeler için engel oluşturmuş oluyor,, açıklamasını yaptı.⁸⁸⁸ G-8'in aldığı bu tavsiye kararının Türkiye'yi belki de en çok rahatsız eden tarafı, ABD'nin konu hakkındaki Rum tezleri paralelindeki yaklaşımıydı.

2. Öcalan'ın Yargılanması

Öcalan'ın yargılanma süreci de, özellikle duruşmalarda gözlemci göndermek isteyen AB ve Avrupa Konseyi'nin talepleri nedeniyle bazı sürtüşmelere ve sorunlara neden oldu. Ancak, Türkiye'de yargılamanın yapılış tarzı ve açıklığı ile Öcalan'ın Mahkemeye sorun çıkarmayan, hatta hiç beklenmedik şekilde yardımcı tavrı,⁸⁸⁹ bu konuda gündeme gelen

⁸⁸⁶ Bu konuyla ilgili olarak Türkiye'de muhalefet ve bazı eleştirmenler Cem'i Yunanistan'ın üzerine yeterince gitmediği için ağır biçimde suçlamışlardır. Örneğin Erol Manisalı [2002] İyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Otopsi Yayınları, İstanbul.

⁸⁸⁷ Gümrükçü [2002] Türkiye ve AB, s.176-177.

⁸⁸⁸ Kıbrıs Aktuell: Jg.: 1, Nr.: 5, Önel Druck und Verlag, Köln.

⁸⁸⁹ Öcalan yakalandıktan sonra uçakta kendine geldiğinde ilk söylediği sö "Türkiye'ye hizmete hazırım" olmuştu. Mahkemenin başladığı 31 Mayıs 1999'daki ilk duruşmada da yargıcın kimlik tespiti yapmasından sonra söz alan Öcalan:“Efendim bir konuda kısa bir açıklama yapma gereği duyuyorum. Tüm uluslararası alanın dikkatini de gözönüne alarak yakalandığım günden, barış için yaşayacağım sözünü verdiğim günden bugüne kadar kaba bir baskı, söz düzeyinde hakaret ve işkence görmediğimi belirtmek istiyorum. Bu bağlamda, bu temelde demokratik cumhuriyet ekseninde barış ve kardeşlik için devletin hizmetinde çalışma isteğimi, kararlılığımı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu konuda gösterdiği saygılı yaklaşımın bir gereği olarak ben de bu düzeyde kararlılığımı saygı ve şükranla belirtmek istiyorum.... “Benim yargılanmamın ve dolayısıyla savunmamın fazla bir gereği olmayacağını belirtmek istiyorum. Ayrıyeten barış ve kardeşlik için yaşamam gerektiğini söyledim. Savunmamı mahkemenizde dile getirmeyi tarihi bir görev biliyorum.” Öcalan daha sonra duruşma yargıcından izin isteyerek “Sayın saygıdeğer tüm şehit aileleri için kısa bir açıklama yapmak istiyorum,” dedi ve şunları söyledi: “Kendilerinin yaşadığı üzüntüyü, acıyı yürekten paylaşıyorum. Yine bundaki sorumluluk payımdan üzüntü duyuyorum. Hakikaten bir toplumsal yaradan kaynaklanan bu kanın durması için ve barış için elimden gelen her türlü çabayı göstereceğim sözünü veriyorum. Saygılarımla efendim” demişti. Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 01.06.1999

eleştirilerin büyük ölçüde ortadan kalkması sağladı. Öcalan, güvenlik nedeniyle tutuklu bulunduğu İmralı adasında inşa edilen Mahkeme salonunda yapılan yargılamanın ilk günkü (31.05.1999) duruşmasında kendisi söz alarak “*Şehit ailelerinin acılarını anlıyorum ve onlardan özür diliyorum!*” demesi, gerginliğin de büyük ölçüde ortadan kalkmasını sağlamıştı. Avrupa Konseyi heyetinin Türkiye’ye gelerek yaptığı incelemeler ve Öcalan ile görüşmesinin ardından 21.06.1999’da Parlamenterler Asamblesi’ne sunduğu rapor da duruşmaların olağanüstü koşullara rağmen yasalara uygun ve adil bir şekilde yapıldığını ortaya koyuyordu.⁸⁹⁰ İşkence ve İnsanlık Dışı Muameleyi Önleme Anlaşması Avrupa Komitesi’nin (ABropean Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment) İmralı’da yaptıkları araştırmadan sonra açıkladıkları rapor, Öcalan’ın tek başına tutuklu tutulmasının kendisi üzerinde psikolojik baskılar yaratacağına ilişkin eleştirilerin de yersiz olduğunu belirtiyordu.⁸⁹¹ AKPM’nin Öcalan davasını izleyen milletvekillerinden oluşan alt komitesi 6 Eylül’de yargı sürecinin usulüne uygun olarak gerçekleştiği, insan haklarının ihlaline ilişkin bir durum yaşanmadığı yönünde bir rapor verdi. Belki de en önemlisi, Öcalan’ın ne kendisine yapılan işlemlerden ve ne de yargılama sürecinden rahatsızlık duyduğuna ilişkin şikayetçi olmamasıydı.

Öcalan olayında, başta Yunanistan, İtalya ve Almanya olmak üzere AB’nin çok da iyi bir sınav verdiği söylenmez. Yunanistan’daki bazı politikacıların “*düşmanımın düşmanı benim dostumdur*” politikası ve bu çerçevede PKK’ya verdiği destek gizlenemeyecek biçimde ortaya çıkmıştı.⁸⁹² İtalya, başlangıçta masum olsa da beceriksiz ve çelişkili bir politika izlemiştir. Komünist Partisi milletvekillerinin, ne şekilde ve nasıl “Marksist-Leninist” olduğu asla bilinmeyen, aslında katı bir Kürt milliyetçiliği üzerine kurulu PKK’yı ve onun liderini kucaklaması, ardından da bu kişiyi bir “bağımsızlık mücadelesi kahramanı”na benzete kalkışma çabası, Öcalan olayını daha da karmaşık bir hale getirmiştir. Almanya ise 1993 yılından beri bir terör örgütü olduğu için yasakladığı örgütün liderini, üstelik hakkında tutuklama emri olmasına rağmen, üstelik bu kişinin emri ile Almanya’da terör eylemleri yapıldığı kendi mahkemelerince tespit edilmiş, kendi istihbarat servislerince defalarca tekrarlanmış olmasına rağmen, ülkesine getirip yargılayabilme cesaretini gösterememiş, ülke içi huzuru, hukuka tercih edecek basit bir politika izlemiştir.⁸⁹³ Almanya’da bulunan Türk nüfusunun büyüklüğü, Alman politikacılar da Türkiye’nin başta “Türk-Kürt Çatışması” olmak üzere iç sorunlarının Almanya’ya taşınabileceği endişesini yaratmıştı. Aslında PKK ve onun yan örgütü olan ERNK’yı 26 Kasım 1993’de bir terör örgütü olarak Almanya’da yasaklanmıştır. Ancak PKK’nın “barışçıl” faaliyetlerine Alman makamları engel ol-a-mamışlardır. Bu konuda en çarpıcı gelişmelerden birisi Verfassungsschutz ile PKK arasında gerçekleştirilen görüşmeler ve “anlaşmalar”dı. Der Spiegel’in 29 Eylül 1997 tarihli sayısında ayrıntılı bir biçimde bu ilişkiler kamuoyuna da aktarılmıştır. “Dringendes Bedürfnis-Politik, Justiz und Verfassungsschutz streiten über den richtigen Umgang mit dem kurdischen Radikalen. Einem PKK-Führer wurden weitreichende Zugeständnisse gemacht” başlıklı yazıda, Almanya ile PKK arasında “Almanya sınırları içinde şiddet eylemi yapılmaması kaydıyla PKK’nın nasıl tölere edildiği resmi kayıtlara dayanılarak anlatılmaktadır.”⁸⁹⁴ Buna göre PKK ile Alman Hükümeti’nin aracılığı arasında 1995’in sonunda bir anlaşma yapıldı. PKK’nın Almanya’da şiddet yapmama sözüne karşılık

⁸⁹⁰ The Council of ABrope ad hoc Committee reported (doc, 8441 of 21.6.99) ayrıca: <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acf/aip.htm>

⁸⁹¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acf/aip.htm>.

⁸⁹² Bazı Yunan Gazeteleri Kürtlerle Yunanistan’ı biraraya getiren unsurun “düşmanın düşmanı benim dostumdur” felsefesi olduğunu belirtiyor ancak son gelişmelerin bu ilişkileri tehlikeli hale getirdiğini vurguluyorlardı. Adesmeftos Tipos (Günlük Gazete-Yunanistan): 22.11.1998.

⁸⁹³ Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya):: 24.11.1998 (Roman Asern)

⁸⁹⁴ Der Spiegel (Haftalık Dergi-Almanya): 27.09.1997, s.13-14.

Almanya'nın taahhüdü, PKK'yı bir "ulusal direniş hareketi", PKK Lideri Öcalan'ı da FKÖ Lideri Arafat gibi, "bağımsızlık hareketi lideri" olarak kabul etmekte. Bu gizli anlaşma, Almanya'daki PKK eylemleri bakımından sonuçlarını hemen verdi, ancak Almanya'daki asıl "sorun" zaman zaman Başbakanlık, İçişleri Bakanlığı ve bazen de Eyalet Yönetimleri arasındaki ortaya çıkan görüş farklılıklarıydı.⁸⁹⁵ AB içinde ise tam bir politika birliğinden söz edilemez. Bu konuda da AB, siyasi birlik olma vasfından çok uzakta olduğunu ortaya koymuştur.⁸⁹⁶ Aslında AB'nin iyi belirlenmiş bir Türkiye stratejisi olsaydı, PKK ve Kürtler konusunda da bu kadar önemli çelişkiler yaşanmazdı belki. Ama bu strateji olmayınca, romantiklerin ve Türkiye karşıtlarının Türkiye halkını rencide etme ve AB'den uzak tutma amaçlarının bir aracı olarak kalmaya mahkum olmuştur.⁸⁹⁷ Oysa Amerikalı Gazeteci Andrew Finkel'in de vurguladığı gibi Türkiye'nin PKK dolayısıyla uğradığı kayıpların en önemlisi "demokratikleşmeydi" Finkel, *"Savaş, tahminen 30 bin kişinin hayatına mal olmuştu. Ayrıca bu savaşı yürütmek için harcanan milyarlarca dolar, ülkede % 60'ların altına düşmeyen, bazen bunun iki katı rakamlara yükselen bir enflasyon yaratmıştı. Bu enflasyon Türkiye'deki mevcut siyasi istikrarsızlığı yaratan en önemli sebeplerden birisiydi. Ancak "bu savaşın Türkiye'ye yüklediği en büyük bedel, Türk demokrasisinin kalitesini etkilemesi olmuştur"*⁸⁹⁸ diyordu.

İmralı'da yapılan yargılaması sonrasında 29 Haziran 1999'da kararını açıklayan Mahkeme, TCK'nin 125. maddesine göre "vatana ihanet" suçuyla yargılanan Öcalan'ı idama mahkum etmişti. Karar ne sürprizdi ne de ağırdı. Hatta EGH Öcalan'ın başvurusu üzerine 2003'de açıkladığı kararında, cezanın işlenen suçlar ve Türkiye'deki yasalar dikkate alındığında "gayet makul" olduğunu vurgulamıştı. Ancak başından beri Türkiye ile AB arasında sorun olan idam cezası bir kez daha, hem de en zor şekliyle gündeme gelmişti. Kararın alınmasının hemen ardından AP 22 Temmuz 1999'da beklenen tepkiyi verdi. AP kararında *"Türk Hükümetine, cezanın infaz edilmemesi çağrısında bulunur"* deniliyor ve aynı zamanda idam cezasının bütünüyle kaldırılması isteniyordu.⁸⁹⁹ Öcalan'ın cezasının infazı bir anda Türkiye ile AB ilişkilerinin temel belirleyicilerinden birisi haline gelmişti. Bu durumu Çandar şöyle değerlendiriyordu: *"süreç asıl şimdi başlamıştır. Karşılıklı bir "rehinelik" durumu söz konusu. İdam hükmü başının üzerinde duran Öcalan, Türkiye'nin gerek iç düzenlemeleri gerekse Uluslararası sahnede yerini yeniden belirleme hesaplarında*

⁸⁹⁵ Öcalan'ın Avrupa'daki en önemli adamlarından birisi olan ve 1994 yılında Londra'da gözaltına alınıp Almanya'ya iade edilen Kani Yılmaz konusunda yapılan yargılama süreci de bu pazarlığın önemli bir parçası olmuştur. PKK'nın yasaklı bir terör örgütü olmasına ve Federal Yüksek Mahkeme'nin İngiltere'den iade talebinde bulunurken belirttiği gibi, hakkında Türk Başkonsolosluklarına, Bankalarına, işyerlerine yönelik 55 saldırı ve 59 kundaklama olayının faili olmasına rağmen Yılmaz'ın cezaları ortadan kaldırılmıştı.

⁸⁹⁶ Reuter: 24.11.1998 (AB Öcalan Krizinde Pasif Kalıyor) Burada yapılan yorumda Öcalan konusunda topluca hareket edemeyen ya da etmek istemeyen AB, bir kez daha ABD'nin devreye girmesine neden oldu deniliyordu.

Kleine Zeitung Graz (Günlük Gazete- Avusturya): 18.02.1999 (Günter Lehofer: "AB'nin İkiyüzlülüğü") Yorumda, "Avrupa kriz yönetiminde ikiyüzlülük ve korkarlık sergiledi" deniliyordu. Tages Anzeiger (İsviçre): 23.02.1999 (Manfred Rist) Yorumda Öcalan olayı ile AB'nin bir zayıf noktasının daha ortaya çıktığı ve iç güvenlik konularında koordineli ve zamanında hareket edilemediğinin anlaşıldığı, Yunanistan'ın da diğer üyelerle Öcalan konusundaki tavrını paylaşmadığı aktarılıyor.

⁸⁹⁷ PKK'nın nasıl bir örgüt olduğunu anlamak bakımından PKK kurucu kadrosundan olan ancak Öcalan ile anlaşamadığı için Almanya'ya kaçan, buna rağmen Öcalan'ın kendisini öldürülmesi konusunda emir verdiği Çürükkaya'nın kitabı son derece çarpıcıdır. Bkz.: Çürükkaya, Selim: PKK-Die Diktatur des Abdullah Öcalan, Fischer, Frankfurt a.M., 1997.

⁸⁹⁸ Andrew Finkel: Washington Post, 21.02.1999 ("Kürtler Hakkında Değişen Düşünceler ve Ben")

⁸⁹⁹ Avrupa Parlamentosu Kararı: (Öcalan Hakkındaki İdam Cezası) Entschließung des Europäischen Parlaments zum Todesurteil gegen Abdullah Öcalan und zur künftigen Behandlung der Kurdenfrage in der Türkei. Bulletin EU: 7/8-1999 1.2.1.

*elinde tuttuğu bir “rehine”yi andırıyor. Tam da aynı sebepten ötürü, Türkiye de Abdullah Öcalan’ın şahsının değil ama Abdullah Öcalan konusunun rehinesi..”*⁹⁰⁰

Türkiye’de de gündemin en önemli maddesi haline gelen Öcalan’ın idam cezasının infaz edilmesi konusu tartışmalara neden oluyordu. 25 Ekim 1984’den beri idam cezasını uygulamayan Türkiye’de Öcalan’ın idam edilmesi her ne kadar toplumun önemli bir kesiminde destek bulmuş olsa ve özellikle de koalisyon ortağı MHP’nin ısrarlı bir politikası olsa da, idamın Türkiye’ye hem içte hem de dışta daha büyük zararları olacağı görüşünde olanlar idama karşı çıkıyordu.⁹⁰¹ Başbakan Ecevit daha Öcalan’ın ele geçirilmesinden beş gün sonra idam cezasına karşı olduğunu açıklamıştı. Ama Ecevit, 18 Nisan’daki seçimlerin Türkiye’deki dengeleri değiştirebileceği uyarısında da bulunmuştu.⁹⁰² Ecevit’in bu “endişesi” seçim sonrasında MHP’nin aldığı oylarla doğrulanmıştı. Aslında bazı hukukçulara göre Türkiye’nin idam cezasını infaz etmeme konusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne verdiği taahhüt Öcalan’ın da idamını engelliyordu. AİHM’de yıllarca Türkiye’nin avukatlığını yapan Prof. Dr. Bakır Çağlar, buna temel olan kararın Türkiye’de idam cezasına çarptırılan İlkey Çınar’ın avukatları 1994’te AİHM’ye başvurması olduğunu belirtiyordu. İdam mahkumu Çınar’ın avukatları, müvekkillerinin idam korkusuyla yaşamasının (buna literatürde "Ölüm koridoru sendromu" deniliyor) işkenceye girdiğini öne sürerek AİHM’ne Türkiye’yi şikayet etmişler, Türkiye de mahkemeye yazılı bir moratoryum vererek, 1984’ten beri idam cezasının uygulanmadığını, bundan sonra da uygulanmayacağını taahhüt etmiştir. AİHM de Çınar’ın davasını Türkiye’nin idam cezalarını uygulamayacağı savunmasına dayanarak reddetmiştir. O dönemde Türkiye’nin avukatlığını üstlenen Prof. Çağlar, Öcalan’ın idamı halinde Türkiye’nin idam cezalarının infaz edilmeyeceğine dair taahhüdüne uymamış olacağını ve bunun da çok ciddi sonuçları olabileceği uyarısında bulunmuştu.⁹⁰³

Öcalan’ın yakalanmasının hemen ardından Türkiye’nin önemli bir gündem maddesi de Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yapısı olmuştur. AİHM’ nin DGM’lerde bulunan askeri üye dolayısı ile burada yapılan yargılamaları “bağımsız yargı ilkesinin ihlali” olarak nitelmesi nedeniyle Türkiye sürekli tazminat cezalarına çarptırılıyordu. Öcalan hakkında DGM’nin vereceği kararın da aynı gerekçe ile AİHM tarafından reddedilmesi ve Türkiye’nin mahkum edilmesi sürpriz olmayacaktı. Seçimlerin hemen ardından yeni Hükümeti kurmak için görev alan Ecevit 57. Hükümet oluşur oluşmaz, DGM’lerin sivilleştirilmesine ilişkin yasa değişikliklerini TBMM’ye sevk edeceklerini açıkladı. Ecevit, Meclisteki bütün partilerin bu konudaki bir değişikliğe olumlu baktıklarını da söyledi.⁹⁰⁴ Hükümetin kurulmasının ardından Meclis’e Hükümetin gönderdiği ilk yasa DGM’lerde değişikliği öngören yasa oldu. 18.06.1999’daki oturumda TBMM’deki DGM’lerin sivilleştirilen Anayasa değişikliği, Meclisteki bütün partilerin desteği ile ve 432 oyla kabul edildi. Anayasa değişikliğine uyum yasasına da, "DGM’lerde süren davalar kaldığı yerden

⁹⁰⁰ Sabah Gazetesi (İstanbul) : 01.07.1999 (Cengiz Çandar: “Bundan Sonrası”)

⁹⁰¹ TBMM Adalet Komisyonu’nda Temmuz 1999’da 47 idam mahkumuna ait 36 idam dosyası görüşülmeyi bekliyordu. Komisyon, 1984’te idam edilen İlyas Has ve Hıdır Aslan’dan bu yana Adalet Bakanlığı’nca TBMM’ye gönderilen idam dosyalarını görüşmediği için bu tezkereler her seçim döneminde kadük oluyor ve seçimlerden sonra bakanlıkça yeniden TBMM’ye gönderiliyordu. Adalet Bakanlığı’nca 17 Haziran 1999’da TBMM’ye gönderilen ve Adalet Komisyonu’nda görüşülmeyi bekleyen 36 dosyanın 14’ü siyasi suçlardandı. Bu idam dosyalarından sekizi Öcalan’ın da mahkum olduğu TCK’nın 125. maddesinden, altısı TCK’nın 146. maddesinden olmak üzere 19 sanık için verilen idam cezasını içeriyordu.

⁹⁰² Ecevit, yabancı gazeteciler için düzenlediği basın toplantısında, "Biz parti olarak, öteden beri ölüm cezasına karşıyız, ancak seçimlerden sonra nasıl bir psikolojik atmosferin ortaya çıkacağını hep birlikte göreceğiz" dedi. Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 22.02.1999.

⁹⁰³ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 30.06.1999.

⁹⁰⁴ 27.05.1999

devam eder" içerikli hüküm ekleneceği bildirildi. Böylece Öcalan 23 Haziran'dan sonraki duruşmalarda sadece sivil heyet tarafından yargılandı. Kararı da 'sivil' heyet aldı.

Öcalan'ın avukatlarından Hasip Kaplan'ın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) yaptıkları "ihtiyati tedbir kararı alınması" başvurusu 30 Kasım 1999'da AİHM'de kabul edildi ve Mahkeme dava sonuçlanana kadar cezanın infaz edilmemesini istedi.⁹⁰⁵ AİHM Öcalan konusundaki asıl kararını temyiz yolu açık olmak üzere, 12 Mart 2003'de, açıkladı. AİHM, Öcalan'ın DGM'de yargılanması ve asker üyenin varlığı nedeniyle "*adil yargılanmadığına*" (AİHS Md.6), yakalandıktan sonra gözaltı süresinin uzun olması ve bu süre içinde kimseyle görüştürülmemesi nedeniyle, "*kötü muamele gördüğüne*" ve ilk savunmasında yanında avukatlarının olmaması ve savunması için yeterince zaman verilmemesi nedeniyle de "*savunma hakkının ihlal edildiğine*" karar verdi. Ancak Mahkeme, verilen cezasının işlenen suçlar ve Türkiye'deki mevzuat çerçevesinde "*hakkaniyete uygun*" olduğunu belirterek, Öcalan'ın avukatların Türkiye'yi ek bir tazminata mahkum etme taleplerini reddetti. Böylece kararın özü değil, usul hataları nedeniyle Türkiye'yi haksız bulan Mahkeme Türkiye'nin 100 bin ABro'luk mahkeme ve avukat masraflarının Türkiye tarafından ödenmesine karar verdi. Ne Öcalan'ın Avukatları ne de Türkiye'nin memnun kaldığı kararın, olayın çok yönlü hukuki ve siyasal boyutları dikkate alındığında yine de "Türkiye lehine" çıktığı söylenebilir. Zira Mahkeme DGM'nin kararını "*işlenen suçlar ve Türkiye'deki mevzuat çerçevesinde adil*" olarak nitelemiştir. Buna rağmen Türkiye kararı temyiz etmiştir.⁹⁰⁶

Öcalan davası konusunda gündeme gelen ve Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerde gerginliğe neden olan en önemli sorunlardan birisi de "gözlemci"lerdi. Buna rağmen Türkiye Türk adaletine güvensizlik olarak gördüğü "gözlemcileri" kabul etmeyeceğini, ancak uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getireceğini açıkladı. 31 Mayıs'ta İmralı'da başlayan duruşmalarda ise ara bir formül bulundu. Türkiye İmralı duruşmalarını izleyecek yabancı diplomatlar ve kuruluş yetkililerine, "gözlemci" ya da "temsilci" sıfatıyla değil, "bireysel" olarak katılma izni verdi. Bu çerçevede Öcalan'ın 31 Haziran'daki ilk duruşmasını Avrupa Konseyi (AK) Parlamenterler Asamblesi Türkiye Raportörü Avusturyalı Walter Schimmer'in, BM İnsan Hakları Komisyonu için çalışan ABD'li hukukçu William Butler ile Kanada, Almanya, Hollanda, İngiltere, Norveç ve Belçika büyükelçiliklerinden birer diplomat da izledi.⁹⁰⁷ Bu arada 2 Mart 1999'da Öcalan'a yapılan muameleyi yerinde görmek isteyen Avrupa Konseyi İşkenceyi Önleme Komitesi'nden üç kişilik heyet İmralı'ya gelerek Öcalan ile ve daha sonra da avukatları ile görüştü.⁹⁰⁸ Türkiye'nin de imzaladığı "Avrupa İşkencenin ve Gayri İnsani veya Küçültücü Muamelenin veya Cezanın Önlenmesi Sözleşmesi"nin uygulamaya dönük 30 ve 31. maddeleri gereğince yapılan bu ziyaret sonrasında verdikleri raporda, Öcalan'ın tutukluk koşullarının Avrupa İnsan Hakları Anlaşmasına "uygun" olduğunu belirttiler. AK Parlamenterler Asamblesi'nin Türkiye Raportörü Macar Andreas Barsony ise 30 Nisan'da Ankara'da 2 Nolu DGM'de yapılan duruşmayı izlemiş ve mahkeme heyetinin duruşmadaki tutumu konusunda olumlu bir rapor vermişti. İmralı'daki Mahkeme beklendiği gibi 29 Haziran 1999'da suçlu bulduğu Öcalan'ı idam cezasına çarptırdı. Bu karar Öcalan'ın avukatlarınca temyiz edildi, ancak 25 Kasım 1999'da da Yargıtay tarafından onanarak kesinleşti.

⁹⁰⁵ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 01.12.1999.

⁹⁰⁶ Hürriyet, Sabah, Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 13.03.2003

⁹⁰⁷ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 29.05.1999

⁹⁰⁸ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 03.03.1999.

3. 17 Ağustos Depremi Sonrası Türkiye ve “Deprem Diplomasisi”

17 Ağustos 1999 saat 03.02’de Türkiye tarihinin en önemli doğa afetlerinin birisi yaşandı. Richter Skalasına göre 7.2 şiddetinde olduğu tespit edilen merkez üssü Marmara Bölgesi’ndeki Gölcük kasabası olan deprem, 20 bine yakın insanın ölümüne, onbinlerce yaralıya ve Türkiye’nin bu en önemli sanayi bölgesinde çok büyük maddi kayba neden oldu.⁹⁰⁹ Ancak deprem Türkiye’de aynı zamanda halkın devlete olan birikmiş tepkilerinin patladığı ve gerek iç, gerekse dış politik anlamda büyük değişimlere neden olan bir etki yaratmıştı. Deprem sonrasında devletin beklenen etkinlik ve hızda olaya müdahale edememesi büyük bir öfke yaratırken, vatandaşlar arasındaki müthiş dayanışma ve yardımlaşma ortaya çıkmıştı. Bu durum devletin sorgulanması bakımından çok önemli bir rol oynamıştı. Dönemin Turizm Bakanı Erkan Mumcu da sistemdeki hataları anlatmak için “*asıl devlet enkaz altında kaldı*” diyordu. Depremde çok önemli bir başka gelişme ise, son yıllarda nerdeyse bütün komşuları ve Avrupa ülkeleri ile ilişkileri bozulan Türkiye’ye bu ülkelerden gelen yardımların kamuoyunda yarattığı sevinçti. Toplumda gerek iç ve gerekse de dış politik çekişmelerin ülkeye zaman kaybettirdiği ve yüceltilen devletin asıl olması gereken yerde olmadığı inancı yayılmıştı.

Deprem sonrası dönemde Türkiye’ye bütün dünyadan yardım eli uzanmıştı. “*Lüksemburg Travması*” ve PKK-Öcalan olayının da katkıları ile son dönemde “*Türkiye’nin etrafı düşmanlarla dolu. Türkiye’nin hiçbir dostu yok!*” türü söylemleri yalanlamak istemişçesine beklenenin çok üstünde dışarıdan Türkiye’ye dayanışma ve destek geliyordu. Yardımlar içinde en hızlı hareket eden iki ülke ise Yunanistan ve İsrail’di. İşte bu dönemde hem AB hem de özel olarak Yunanistan ile Türkiye arasında adına “*Deprem Diplomasisi*” adı verilebilecek yeni bir dönem başladı. Bunda 7 Eylül’de 129 kişinin ölümüne, 100 bini aşkın Atinalının da evsiz kalmasına neden olan ve bu sefer de Atina’da meydana gelen 5.9 şiddetindeki deprem de son derece etkili oldu. Doğa, sanki yıllardır yapılamayanı gerçekleştirmişti.⁹¹⁰ Başta Yunanistan olmak üzere birçok AB ülkesi için Türkiye ile yeniden olumlu ilişkiler kurmak için deprem son derece elverişli bir araç olmuştu.⁹¹¹ Başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde yapılan kampanyalarda sıradan Avrupalıların Türkiye’ye yardım yapmak konusundaki duyarlılıkları, Türk kamuoyunda olağanüstü bir duygusal ortam yarattı. Gazetelerin manşetlerinde “*Yalnız değiliz!*”, “*Türkün Türkten Başka Dostu Yoktur!*” sözü ile yıllarca kandırıldık!”, “*Sağol Avrupa!*” ve benzeri cümleler dikkat çekiyordu.⁹¹²

Deprem belki de en çarpıcı şekilde ortaya koyduğu gerçek, Türkiye’deki hantal ve fonksiyonel olmayan bir devletçi zihniyet ile inanılmaz dayanışmacı bir görüntü çizen ve çok cılız olmasına rağmen gerçek anlamda işlevsel olabileceğini kanıtlayan sivil toplum örgütlerinin varlığı ve gerekliliği idi. Bu durum yabancı basının da çok dikkatini çeken bir husus olmuştu.⁹¹³ İngiliz Observer gazetesinin yorumu gibi “*enkazların arasından umut*

⁹⁰⁹ 12 Kasım 1999’da Bolu-Düzce’de çok şiddetli bir deprem oldu. Binden fazla kişinin yaşamını yitirdiği bu depremde devlet kurumları daha organize olmuştu.

⁹¹⁰ Yunanistan’da ünlü sismologlardan Prof. Vasilis Papazahos, son deprem ile Türkiye’nin Yunanistan’a doğru iki metre yaklaştığını ve iki ülke arasındaki mesafenin azaldığını tesbit ettiklerini açıkladı. Milliyet Gazetesi (İstanbul) :19.08.99 (Taki Berberakis: “Ege’de iki metrelik yakınlaşma”)

⁹¹¹ Bu dönemde AB da deprem için özel mali yardımlar yaptı. Bulletin EU: 7/8-1999 1.4.78. Bulletin EU: 9-1999, 1.3.5

⁹¹² ABD Başkanı Bill Clinton 30 Ağustos 1999’da New York’ta yaptığı radyo konuşmasında şöyle diyordu: “*Amerikalılara sesleniyorum. Türkiye’ye yapılan yardımlarda daha cömert davranın. Türkiye ile Amerika uzun süredir dost ve müttefik olarak ilişki içindedir. Türk halkı Amerikalıların gerçek dostudur ve bu ülkenin gerçekten ciddi bir yardıma ihtiyacı var.*”

⁹¹³ La Repubblica (Günlük Gazete-İtalya): 21.08.1999.

doğmuştu."⁹¹⁴ Gazeteci Çandar, depremin Türkiye’de devlet yapısında yapılması gereken değişimi üstlenebilecek ciddi bir zihniyet değişimine yol açmasının en büyük kazanç olduğunu söylüyor ve bir başka yazısında da bu değişimin dış politik yansımalarının da kaçınılmaz olacağını vurguluyordu: “*Deprem’in bir “milat” olduğu konusunda neredeyse bir toplumsal konsensüs var. “Depremden önceki-depremden sonraki Türkiye’den söz ediliyor. ...Deprem, mayası esaslı bir millete sahip olduğumuzu ortaya koydu. Türkiye’nin önünü hiç kimse, hangi güçte olursa olsun, kolay kolay karartamayacak. Hele, AB’nin – Amerikan desteği ile de- Türkiye’nin önüne açtığı uluslar arası entegrasyon şansının birdenbire belirdiği 21. yüzyılın eşliğinde.*”⁹¹⁵

Bu ortam AB’nin Türkiye’ye yıllardan beridir Yunanistan engellemeleri ile verilemeyen bazı mali yardımlar verilmesinin de önünü açtı.. 4-5 Eylül’de Finlandiya’da yapılan AB Dışişleri Bakanları toplantısında, deprem nedeni ile tekrar gündeme gelen Türkiye ile mali işbirliği konusu ve AB’nin genişlemesi bağlamında Türkiye’nin adaylığı ele alındı. 16 Eylül’de ise AP, Türkiye ile dayanışma içinde olduklarını belirten ve felaketin yükünü hafifletmek için AB’ye daha çok mali destek vermeye çağırarak bir karar aldı.⁹¹⁶ Ekim ayında ise Türkiye’ye farklı kaynaklardan deprem için yardımlarda bulunulmuştur.⁹¹⁷

“Deprem Diplomasisi” başta Yunanistan, İtalya ve Almanya olmak üzere Türkiye’nin son dönemde ilişkilerinin gerildiği ülkelerle yeni bir sayfa açmasına zemin hazırladı. Bunlardan hiç kuşkusuz en çarpıcı olanı Yunanistan’dı. Depremim hemen ardından Türkiye’ye ilk yardım teklifi Atina’dan geldi.⁹¹⁸ Öcalan skandalı sonrasında zor durumda kalan Atina için deprem son derece elverişli bir araç haline geldi. Türkiye ile ilişkilerin en önemli iç siyasi gündem konularından birisi olduğu Yunanistan’da Hükümet depremin yarattığı duygusal havayı, kendi iç kamuoyunun tepkilerini karşılamak için de kullandı. Yunanistan’daki politikacılar ve medya da sürekli olarak dostluk ve dayanışma mesajları verdi. Yunanistan’ın bu yaklaşımına Türkiye’deki politikacı ve medyanın da olumlu yaklaşması, bir anda Türkiye ile Yunanistan arasında “özlenen gerçek komşuluk” havasının doğmasına neden oldu. Yunan Elefterotipiya gazetesinin 12 sayfalık haberinin başlığı “*komşucaydı*” ve çok beğenilmişti: “*Dayan komşu!*”⁹¹⁹ Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu, “*İki halk arasında dayanışma hisleri depolanmıştı; deprem nedeniyle su yüzüne çıktı. Şimdi bu veriyi iki ülke liderleri de gözardı edemez*” diyordu. Hatta Papandreu, AB içinde Yunanistan’ın ortak olduğu diğer üye ülkelerin de geçmişte Türkiye’ye karşı izlediği politikayı da eleştirerek, “*Çoğu zaman bizim vetomuzun arkasında saklanıyorlar. Türkiye’ye güçlü bir ilaç değil, aspirin vermek istiyorlar; ufak tefek hediyeler vermek istiyorlar*” sözleri ile, Yunanistan’ın 4 Eylül’deki AB Dışişleri Toplantısı’nda bu kez tutum değiştirerek, Türkiye’ye “önemli miktarda para verilmesi” lehinde tutum takınacağını sinyali veriyordu.⁹²⁰ Yunanistan’ın Türkiye’ye olan “sıcak açılımı” başka alanlarda da devam etti. Yunanistan’da beş büyük belediyenin yetkilileri “*İnsanı yardımın bayrağı; ideolojisi yoktur*” sloganı ile hemen İstanbul’a gelerek deprem konusunda yardımlaşma

⁹¹⁴ Observer (Günlük Gazete-İngiltere): 21.08.1999.

⁹¹⁵ Sabah Gazetesi (İstanbul) : 07.09.1999 ve 19.09.1999 (Cengiz Çandar-“Tarihi Belge, Gazete Manşeti”“17 Ağustos Süreci”)

⁹¹⁶ Avrupa Parlamentosu Kararı: (Türkiye’de Deprem) Bulletin EU: 9-1999 1.3.8. Entschließung des Europäischen Parlaments zu dem Erdbeben in der Türkei. Annahme durch das Europäische Parlament am 16. September.

⁹¹⁷ Bulletin EU: 10-1999 1.4.15, Bulletin EU: 11-19991.5.50, Bulletin EU: 11-19991.7.9

⁹¹⁸ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 18.08.99 (“Yardım eli uzandı”)

⁹¹⁹ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 20.08.1999.

⁹²⁰ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 26.08.99 (Taki Berberakis: “Depolarımız dostluk doluymuş”)

önerisinde bulundular.⁹²¹ Yunanistan ile yaşanan bu yakınlaşma Kıbrıs-RY de harekete geçmişti. Kıbrıs-RY Cumhurbaşkanı Glafkos Klerides, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e gönderdiği başsağlığı mesajında yardıma hazır olduklarını belirtti. Kıbrıs-RY vatandaşı olan doktorlar Türkiye'ye geldi. Yunanistan'ın deprem sonrasındaki politika değişikliği başka alanlarda da kendini gösterdi. Atina depreminden büyük hasar gören Yunan ordusu, Türk - Yunan ilişkilerinde esen "barış rüzgarlarının" yarattığı olumlu ortamdan yararlanarak, önümüzdeki yıllarda yapacağı askeri tatbikatlarda önemli kısıtlamaya gidilmesine karar verdi.⁹²² Belki bundan daha önemli bir gelişme başlayan bu olumlu diyalog havasının iki ülkedeki okul kitaplarına yansıtılması konusundaki gelişmelerdi.⁹²³ Yunanistan'ın "deprem diplomasisi" çerçevesindeki politikası Türkiye'de olduğu gibi, başta AB ve ABD olmak üzere dış dünyadan da büyük takdir topladı. Örneğin Clinton yönetimi, Atina'nın deprem felaketi ardından Türkiye'ye gösterdiği desteği çok açık biçimde takdir etti ve bu dayanışma ruhunun Türk - Yunan ilişkilerinin diğer veçhelerine de yansımaları dileyen açıklamalar yaptı.⁹²⁴ Böylece bir büyük felaketten Yunanistan adına çok büyük bir diplomatik zaferle çıkılmış olundu.⁹²⁵

Eylül ayı başında gerek AB ve gerekse de Türkiye tarafından Helsinki'ye yönelik önemli mesajlar gündeme geldi. Türk gazeteleri Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Paris'e yaptığı ziyaret sırasında Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın AB - Türkiye ilişkileri konusunda net destek verdiğini yazdılar.⁹²⁶ Almanya Başbakanı Schröder ise 1 Eylül'de yaptığı açıklamada, Türkiye'ye ivedilikle AB perspektifi sunulması gerektiğini söyledi. Schröder, diğer aday ülkelere verilen perspektifin Türkiye'ye de verilmesi gerektiğini belirterek, "Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı deprem felaketinden sonra bu ülkenin AB'ye yakınlaşma sürecine ivme kazandırılması gerekiyor. Bu gerçek herkes tarafından görülmelidir" dedi. Öcalan krizi konusunda Türkiye ile ilişkileri kopma noktasına gelen İtalya'dan da AB ile ilişkiler konusunda bu dönemde sıcak mesajlar geldi. İtalya Dışişleri Bakanı Lamberto Dini, AB'nin Türkiye'ye adaylık statüsü vermeyi daha fazla erteleyemeyeceğini belirterek, "AB, Akdeniz'in büyük bir ülkesi olan Türkiye'yi geri kazanmak zorundadır" dedi. AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu komiser adayı Alman Günther Verheugen de, Birliğin Türkiye'nin önüne koyacağı yol konusunda karar vermesi gerektiğini söyledi. *"Türkiye'nin demokratik, istikrarlı ve Batılı bir ülke olmasını istiyorsak önüne koyacağımız yolu açıkça belirlemeli, diğer adaylarla eşit perspektif vermeliyiz"* diyen Verheugen, Lüksemburg Zirvesi kararlarının tartışıldığını belirterek, *"Türkiye'ye adaylık statüsü verilip verilmemesi değerlendiriliyor. Ben bu yönde bir karar alınmasından yanayım"* dedi.⁹²⁷ İngiltere Dışişleri Bakanı Cook da Türkiye'nin adaylığını Helsinki'de destekleyeceklerini açıklamıştı. Yunanistan ise Türkiye'ye destek verdiğini açıklıyor, öte taraftan da ikili sorunlara dikkat çekiyordu. Yunanistan Dışişleri Bakanı, bunun aynı zamanda Türkiye'nin, AB'nin sürekli Yunanistan'ı bahane eden diğer

⁹²¹ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 25.08.99 (Taki Berberakis: *Büyük dayanışma operasyonu: Yunanistan'da beş büyük belediyenin yetkilileri hemen İstanbul'a geldiler. , "İnsani yardımın bayrağı; ideolojisi yoktur" diyerek depremzedelere elini uzattı.*)

⁹²² Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 15.09.1999.

⁹²³ Milliyet Gazetesi (İstanbul) :13.09.1999

⁹²⁴ ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Yunanlı mİGHili Yorgo Papandrab'ya yazdığı mektupta "Yunanistan'ın, en çok ihtiyaç duydukları bir anda Türkiye'deki depremzedelere yardımcı olma konusundaki kararlı çabasını takdir edenlerin giderek genişleyen korosuna bizim de katılmamıza lütfen izin verin." Diyordu. Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 30.08.99 (Yasemin Çongar:ABD'den Atina'ya "deprem takdiri"

⁹²⁵ Erol Manisalı [2002] Avrupa Çıkmazı, s.159-166.

⁹²⁶ İsmail Cem [2004] Türkiye Avrupa Avrasya: Strateji, Yunanistan, Kıbrıs, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul, s. 104 vd., ayrıca Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 02.09.1999

⁹²⁷ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 02.09.1999

üyelerinin gerçek yüzlerini görmeleri için yapılmış bir taktik olduğunu açıklıyordu.⁹²⁸ 13 Eylül günü çıkan İngiliz The Guardian gazetesine bir demeç veren Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu, "Türkiye'nin bir aşamada AB üyesi olması, sanılanın aksine Yunanistan'ın çıkarınadır" dedi. Türkiye'yi "Avrupa'ya taşımak istediklerini" de belirten Yunanlı bakan "Balkan komşularımızın AB üyesi olmaları, en çok bizim işimize yarar" diye konuştu. Papandreu, "Türkiye ile ilişkilerimizin gelişmesi, Balkanlar'da istikrarın yerleşmesi ile paralel bir gelişmedir" derken, özellikle her iki ülkede meydana gelen son depremlerden sonra iki halk arasında oluşan iyi niyet atmosferinin "Politikacılara da bir mesaj gönderdiğine" dikkat çekti. Yunanistan Dışişleri Bakanı, "Yunanistan sadece Türkiye'yi AB içinde görmek istemekle kalmıyor, Türkiye'yi Avrupa'ya taşıyan ülke olmak da istiyordu. Avrupa ve Avrupa standartları ile sürekli gerilim içinde olan bir Türkiye görmektense, bir aşamada Türkiye'nin de AB içinde olması, Yunanistan'ın lehinedir" diyordu.⁹²⁹

Türkiye ile AB arasında Lüksemburg sonrasında kesilen, Öcalan'ın kaçış sürecinde ise iyice bir sorun haline dönüşen "siyasal diyalog" konusunda da deprem sonrasında önemli bir ortam yaratılmıştı. 13 Eylül 1999'da yapılan Genel İşler Toplantısına davet edilen Türk Dışişleri Bakanı Cem'in toplantıya kabul etmesiyle, iki yıldan beri Türkiye ile AB arasındaki en üst düzey toplantı gerçekleştirilmiş oldu. Deprem, Komisyon'un 1999 İlerleme Raporu'na da yansdı.⁹³⁰ Komisyon raporunda "*Komisyon, Türkiye'nin, henüz üyelik müzakerelerine başlanmasına uygun bir durumda olmasa da artık aday ülke olarak tanımlanması görüşündedir*" görüşü dile getirilmiştir.⁹³¹

a. AGİT İstanbul Zirvesi

Türkiye'nin son yıllarda Dış Politika alanında yaptığı en önemli girişimlerden birisi İstanbul'da gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı zirvesi oldu. Türkiye AGİT'e atfettiği önem çerçevesinde, 1996 Lizbon Zirvesinde bir sonraki AGİT Zirvesine ev sahipliği yapmak için aday olmuş ve 2-3 Aralık 1998'de Oslo'da yapılan Bakanlar Konseyi kararı uyarınca, yüzyılın son AGİT Zirvesi 54 AGİT Devlet veya Hükümet Başkanının katılımıyla 18-19 Kasım 1999 tarihlerinde İstanbul'da büyük bir başarıyla yapılmıştır. Hem organizasyondaki başarı, hem ABD'nin Türkiye'yi yeni dünya düzeninin merkezlerinden birisi olarak gördüğünü ortaya koyması hem de deprem sonrasındaki yeni diplomatik gelişmelerin hepsinin çok uyumlu olarak bir araya geldiği bu zirve, Türk insanına da büyük bir moral verdi.⁹³² ABD Başkanı Clinton'ın Türkiye'yi önemseyen ve Türkiye'nin AB

⁹²⁸ Gazeteler Türkiye konusundaki tavırları ülke ülke şu şekilde değerlendiriyorlardı: Aday olsun Hubert Vedrine (Fransa): Helsinki'de Türkiye'yi aday olarak gösterecek ve ayrımcılığa olanak vermeyecek bir çözüm bulunmasını diliyorum. Joschka Fischer (Almanya): Türkiye'ye bu perspektifin verilmesinden yanayız ancak üyelik için gerekli şartları tartışma konusu yapmayız. Herkes üzerine düşen görevi biliyor. Lamberto Dini (İtalya): Türkiye'yi aday olarak görmek isteyen ülkelerin başında İtalya geliyor. Aday olmasın: Anna Lindh (İsveç): Türkiye adaylık sıfatını almadan kriterlerin tüm gereklerini yerine getirmeli ve reformları gerçekleştirmeli. Niels Petersen (Danimarka): Türk - Yunan yakınlaşmasını destekliyoruz ancak adaylıktan önce kriterler gerçekleştirilmeli. Ortadakiler: Yorgo Papandreu (Yunanistan): Avrupalı ve nihai sonuçta AB üyesi bir Türkiye'yi görmek Yunanistan'ın çıkarınadır. Şun son derece olumlu bir hava var ancak bu tüm sorunların aşıldığı anlamına gelmez.

⁹²⁹ The Guardian (Günlük Gazete-İngiltere): 13.09.1999.

⁹³⁰ İlerleme Raporu 1999: Regelmäßiger Bericht 1999 der Kommission über die Fortschritte der Türkei auf dem Weg zum Beitritt - KOM(1999) 513 und Bull. 10-1999, Ziff. 1.4.3 ayrıca Gesamtdokument und regelmäÙige Berichte der Kommission über die Fortschritte der einzelnen Bewerberländer auf dem Weg zum Beitritt - KOM(1999) 500 bis 513 und Bull. 10-1999, Ziff

⁹³¹ Bulletin EU: 10-1999 1.4.3. .

⁹³² İstanbul Zirvesi sırasında, Avrupa Güvenlik Şartı (İstanbul Şartı), AKKA Uyarılama Anlaşması, AKKA'nın adaptasyonuna ilişkin Nihai Senet, Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemlere İlişkin Viyana Belgesi AGİT

bütünleşmesi içinde yer alması gerektiğini ifade eden açıklamaları, bir ay sonra 11-12 Aralık'ta Helsinki'de yapılacak olan AB Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsünün resmen tanınması yolunda önemli bir işaret olarak kabul edildi.

ABD Başkanı Clinton, AGİT Zirvesi çerçevesinde Türkiye'ye yapacağı geziden kısa bir süre önce 8 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışının onuncu yıldönümü dolayısıyla Gergetown Üniversitesinde yaptığı konuşmada Türkiye'ye nasıl baktığının ve yeni dünya düzeninde Türkiye'nin nasıl bir rol üstlenmesi gerektiğinin ipuçlarını vermişti. Türkiye'ye verdiği önemin somut bir yansıması olarak gösterilebilecek bu konuşmasında Clinton bir yeni "tarih tezi"nden hareket ederek "Nasıl ki Osmanlı İmparatorluğu 20'nci yüzyıla bir şekil vermişse, 21'inci yüzyılda önemli ölçüde, "Türkiye'nin geleceğini ve rolünü belirlediği yol ile şekillenecek" diyordu. Clinton'ın konuşmasının belki de en önemli felsefî boyutu Sovyetler çözüldükten sonra uygarlıkların "dinler temelinde çatışacağını" düşünen Huntington gibi kuramcıların aksine, Türkiye'nin de katkısı ile yeni bir Doğu - Batı sentezinden söz etmiş olmasıydı. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşında uğradığı yıkım sonucu, Avrupalı güçlerin verdikleri kararlarla 20'nci yüzyılın şekillendiğine işaret eden Clinton'a göre, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada en güçlü ülke haline gelmesi pekala mümkündü. Çünkü Türkiye, Avrupa, Ortadoğu ve Orta Asya kavşağındadır ve eğer Türkiye istikrarlı, demokratik ve laik bir Müslüman ülke olarak Avrupa'da tam yerini alabilirse, gelecek daha iyi olacaktır... Clinton bu bağlamda, Türkiye'ye ve Avrupa'ya iki önemli tavsiyede bulunuyor: Türkiye'yi, insan haklarına saygılı olmaya ve Yunanistan'la sorunlarını -bu arada Kıbrıs'ı- çözümlemeye çağırıyordu. Avrupa'dan da "gerçek bir vizyon" göstermesini isteyen Clinton şöyle diyordu: *"Avrupalı müttefikler, Batının ve Müslüman dünyasının barış ve uyum içinde Türkiye'de buluşabileceğine inanmalı ve dünyanın bu bölgesinde yeni binyılda rüyalarımızın gerçekleşmesine bir şans vermelidir."* Clinton *"işte o zaman, yeni binyılda rüyalarımız gerçekleşebilir..."* diyordu.⁹³³ 1977-1981 arasında ABD Başkanı Carter'in Güvenlik Danışmanı olan Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekliliği"⁹³⁴ kitabında dile getirdiği görüşlerle de büyük ölçüde örtüşen Clinton'ın bu görüşleri, 12 Kasım'da Ulusal Güvenlik Başdanışmanı Sandy Berger'in Beyaz Saray'da yaptığı açıklamada da teyit ediliyordu: *"Türkiye niçin ABD için önemli?"* sorusuna Berger şöyle cevap veriyordu: *"Türkiye'nin Amerika ile ilişkisi Soğuk Savaş sırasında olduğundan daha önemli. Türkiye, coğrafya, nüfus, dini çeşitlilik nedenleriyle 21.Yüzyılda Doğu ile Batı arasında, İslam Dünyası ile İslami olmayan dünya arasında bir demokratik istikrar köprüsü olacak veya komşularına ve bölgeye ilişkin bir istikrarsızlık, bir ihtilaf kaynağı olacak"*. Berger, bu bağlamda Türkiye'nin AB'den üyelik perspektifi almasının Batı ile olan ilişkilerinin istikrarlı bir biçimde devam etmesi, Türkiye'de demokrasinin gelişmesi ve Türkiye'nin *"bir ilerici ılımlı, İslami-Müslüman (Islamic-Muslim) modeli olmasında çıkarlarımız bulunmaktadır"* demektedir.⁹³⁵

Ama bu açıklamaların tam olarak ne anlama geldiğini Türkiye'ye bir ABD Başkanının yaptığı en uzun süreli ziyaret (15-20 Kasım 1999) esnasında ve özellikle de Clinton'ın 15.11.1999'da TBMM'de yaptığı ve gerçek anlamda "tarihi" olarak nitelenebilecek

belgeleri aktedilmiştir:Tüm üye ülkelerce imzalanan İstanbul Şartı, 21.yüzyıl Avrupası için bir güvenlik modeli oluşturmuştur. Şart, üye ülkeler arasında işbirliğine dayalı ilişkiler ve daha güvenli bir AGİT alanı yaratılması için rehber oluşturmuştur. Şart ayrıca, barış, istikrar ve özgürlüğün hüküm sürdüğü serbest, demokratik ve daha fazla bütünleşmiş bir AGİT alanı yaratılması açısından sağlam bir teminat niteliğindedir.

⁹³³ Sabah Gazetesi (İstanbul) : Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 10.11.1999 (Sami Kohen: Clinton'un Türk Tarihi Merakı"), Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 10.11.1999 (Derya Sazak: "Clinton'un Tezi")

⁹³⁴ Brzezinski, Zbigniew [1997] Die Einzige Weltmacht, 1997 (Org."The Grand Cheeboard, American Primary and Its Geostrategic Imperatives) BelitzqIGHrigrig Verlag, Weinheim, Berlin, s.196-215 ayrıca 291.

⁹³⁵ Sabah Gazetesi (İstanbul) : 16.11.1999 (Cengiz Çandar: "21. Yüzyıl İçin Aynalar")

konusmasında görmek mümkündür. Ziyaretten sadece iki gün önce 12 Kasım'da Bolu-Düzce'de binden fazla insanın hayatını kaybetmesine neden olan ikinci bir deprem yaşanmış olmasına ve "artçı depremlerin" devam etmesine rağmen Türkiye'ye gelme planından vazgeçmemesi, hem Clinton'ın Türkiye'ye verdiği önemin bir göstergesiydi hem de Türkiye'de ABD Başkanına olan sempatiyi olağanüstü artırmıştı.⁹³⁶

Clinton'ın Türkiye'nin gelişimi ve ABD ile ortak hedeflere yürümesinin Türkiye'de başta insan hakları ve demokratikleşme ile Ege'de barışın sağlanmasına bağlı olduğunu sıkça vurgulaması ve bunu "*bir dost tavsiyesi*" olarak nitelemesi, Türkiye'deki yetkilileri de olumlu ve hızlı etkilemişti. Bir gazetecinin Türkiye'deki işkence iddialarıyla ilgili sorusunu yanıtlayan Demirel şöyle diyordu: "*Türkiye'de işkence yoktur demek mümkün değil. İşkence vardır. Ama işkence devlet politikası değildir. İşkence suçtur. Kim bu suçu işlemişse, kim olduğuna bakılmadan hakkında tahkikat ve cezai işlem yapılır. Ama işkencenin hiç olmaması için büyük gayret sarfediyoruz.*"⁹³⁷

Yine çok önemli bir konu Bakü-Ceyhan Bakü - Ceyhan boru hattı ile Hazar geçişi Türkmen doğal gaz projelerinin Clinton'ın da ABD adına katılmasıyla imzalanmış olmasıydı. Clinton, 15.11.1999'da "*ABD'nin Bakü - Ceyhan projesinin ticari bir gerçeklik olmasına verdiği desteği teyit ettim. Başta Cumhurbaşkanı Demirel olmak üzere, Türk liderliğine bu hedefe ulaşılmasında gösterdikleri çabalar için teşekkür ederim*" diye konuştu. Bakü - Ceyhan petrol boru hattı anlaşması ise 18.11.1999'da boğazda Fahri Korutürk gemisinde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında bir hükümetler arası anlaşma olarak imzalandı. Hükümetler arası anlaşma, taraf ülkelerin, boru hattını topraklarından hangi şartlarda geçireceklerini öngören, hukuki bir belgeyi oluşturuyor. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze imza koyduğu anlaşmayı, ABD Başkanı Bill Clinton da şahit olarak imzaladı. İmza töreninde, Bakü - Ceyhan projesini teknik olarak hayata geçirecek üç ayrı anlaşma grubu da parafe edildi. İstanbul'da ayrıca Bakü - Ceyhan petrol boru hattının yaşama geçirilmesi için bundan sonra da işbirliğinin sürdürüleceği mesajını içeren bir deklarasyonun Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan'ın yanı sıra Türkmenistan ve Kazakistan'ın katılımıyla imzalandı. Bu deklarasyonun imza törenine de ABD Başkanı Clinton'ın şahit olarak katıldı.

b. Helsinki Öncesinde Deprem ve ABD Desteği

AGİT Zirvesi'nin ve Clinton'ın büyük moral desteği ve Yunanistan ile bir anda ortaya çıkan yakınlaşma görüntüsü, Türkiye'nin bütün yoğunluğu ile AB Helsinki Zirvesine yönelmesine neden oldu. Türkiye'nin aynı zamanda ODGP konusundaki yeni yapılanmada da kendine uygun bir yer bulması için yoğun çaba göstermesi gerekecekti.⁹³⁸ Helsinki Zirvesi'nin hem Türkiye hem de AB için yine tarihi önemde bir zirve olmaya aday olacağı zaten çok önceden belli olmuştu. Türkiye için "*Lüksemburg'daki (yanlış) kararın düzeltilmesi*" ve Türkiye'nin 12. aday ülke olarak resmen tanınması en önemli husustu. AB bakımından ise Helsinki hem genişleme stratejisi ve AB kimliğinin (coğrafi ve düşünsel anlamda) ne olacağına karar verileceği hem de ODGP konusunda belirleyici kararların alınacağı bir zirve olacaktı. Bütün bu gelişmeler içinde Türkiye'nin komşusu ve AB üyesi Yunanistan'ın tavrı da son derece önemliydi. Helsinki'ye yaklaştıkça, "Deprem

⁹³⁶ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 16.11.1999 ("*Clinton TBMM'de: Moral veren sözler Bizden biri gibi; Clinton, Türkiye'ye övgü yağdırdı, çok yönlü destek verdi*");

⁹³⁷ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 16.11.1999.

⁹³⁸ ODGP, NATO'nun imkan ve kapasitelerinden yararlanacaktı. Ancak Türkiye ile Yunanistan arasındaki uzlaşmazlık, bu konuda yapılacak anlaşmanın ancak 2003 yılı Mart ayı başında imzalanmasına neden oldu.

Diplomasisi”nin etkileri giderek azalmış, Yunanistan temel tezlerin üzerinde Türkiye ve Avrupa politikası yapacağını işaretlerini vermişti. Yunanistan ikili bir strateji izliyordu. Bir taraftan AB’den, Türkiye’nin adaylığına yeşil ışık yakılmasının (ve hatta AB’nin genel anlamdaki genişlemesinin) ancak Kıbrıs-RY’nin tam üyeliğinin garanti altına alınmasını istiyor, öte taraftan da Türkiye’den Kıbrıs sorununa çözüm konusunda Yunanistan’ın isteklerine yakın bir uzlaşmaya varmasını, ve Ege’deki anlaşmazlıkların Lahey Adalet Divanı’nda çözülmesini Türkiye’nin kabul etmesini istiyordu. Böylece Yunanistan AB genişleme süreci dışında kalmamaya çaba gösteren Türkiye’yi de, Türkiye’nin kendilerinden kopmasından endişe eden ama aynı zamanda da genişleme yönünde Yunanistan’ın ortaya koyduğu koşul nedeniyle başarısızlığa uğrama endişesi ile sıkışan AB’yi aynı anda kontrol edebilme şansına ve kabul etmek gerekir ki becerisine sahip olmuştur. Türkiye ile uzlaşmak AB bakımından ODGP için de hayati önem taşımaktaydı. ODGP’ye verdiği önemi ”Generalsekretär des Rates und Hohen Vertreters für die Gemeinsame Aussen und Sicherheitspolitik” gibi bir makam yaratıp buraya eski NATO Genel Sekreteri Javier Solana⁹³⁹,’yı getirerek de gösteren AB, ODGP’nin NATO imkan ve kapasitelerinden yararlanmadan gerçekleştirilemeyeceği bilinci ile NATO üyesi Türkiye’yi ikna edebileceği bir bağlantıyı önemsemek zorundaydı.⁹⁴⁰

Bu arada Almanya Türkiye’nin adaylığı konusundaki desteği açık bir biçimde devam etti. Almanya bir kez daha Türkiye için öncü rolü üstlenmişti. 25 Kasım 1999’da Bundestag’ta bütçe görüşmeleri vesilesi ile konuşan Almanya Dışişleri Bakanı Joschka Fischer, *"Türkiye'ye Helsinki zirvesinde adaylık statüsü tanınmalıdır"* diyordu. Fischer ayrıca Türkiye'ye Avrupa perspektifi verilmesinde demokratik ve hukuk devleti modernizasyonunun sağlanacağını belirterek, *"Eğer bunu yapmazsak Türkiye'yi yalnızlığa iteriz"* diyordu. Başbakan (Şansölye) Schröder Bundestag’da yaptığı konuşmada *„biz Avrupalı biz Türkiye istiyoruz, bunun için de Türkiye'ye inandırıcı bir Avrupa perspektifi açmak istiyoruz”*. “ diyor ama *„ancak üyelik perspektifi „açık çek değil!“* diye uyarıda da bulunuyordu.⁹⁴¹ Genişlemeden Sorumlu Komiser G.Verheugen’in 4 Aralık’ta Die Welt’te yayınlanan *“Kann die Türkei ABropaeisch werden?”* başlıklı makalesi ise Türkiye’ye verilecek yer konusunda çok önemli ipuçları içeriyordu. Verheugen, Türkiye’nin önüne eksikliklerini koyup, bunları ortadan kaldırıp gelmesini istemek şeklindeki bu güne kadarki stratejinin başarılı olamadığını ve artık Türkiye için yeni bir stratejiye ihtiyaç olduğunu vurguladığı makalesinde şöyle diyordu: *„bence AB Türkiye arasındaki ilişkilerdeki olumsuz döngüyü kırmak ve yeni bir strateji üretmenin zamanı gelmiştir. Açıkça ortaya koymalıyız: Avrupa’nın lehine olan şey nedir? Bizim önerimizde olduğu gibi Türkiye’yi kendi değerler topluluğumuza bağlamak mı, yoksa Avrupa’dan uzaklaştırmak mı? Aslında bu sorunun cevabı bellidir.”* Verheugen makalesinde Türkiye’nin adaylığının kısa zamanda üyeliğe dönüşmesi endişesi yaşayanları da rahatlatıyor ve *„bu Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlanacağı anlamına gelmiyor“* diyordu.⁹⁴² Verheugen’in Helsinki Zirvesi öncesinde hem AB kamuoyunu rahatlatmaya hem de Türkiye’yi uyarmaya yönelik açıklamaları devam etti.

⁹³⁹ Bulletin EU: 6-1999, I.3.4.. AB'nin süper dışişleri bakanı olarak adlandırılan ve Konsey Genel Sekreterliği ile Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilciliği'ne atanan Solana, bu tarihte aynı zamanda AB Konseyi Genel Sekreterliği'ni ve BAB Genel Sekreterliği'ni de yürütüyordu. Almanya’da kendisine “Mr.Gasp” denilen Solana bir koltukta "uç karpuzu" taşıyabilen Solana’nın Helsinki zirvesinde Türkiye’yi ikna için Ankara’ya gelişi, yeni görevlerindeki ilk ciddi ve önemli işi oldu ve bunu da başarı ile yerine getirdi.

⁹⁴⁰ Bu konuda önemli bir değerlendirme için Bkz. Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 07.12.1999 (Peter Hort: “Ein Brüsseler Tandem- Solana und Patten können der Aussen und Sicherheitspolitik der AB Profil geben”)

⁹⁴¹ Berliner Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 04.12.1999.

⁹⁴² Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 04.12.1999 (Günter Verheugen: “Kann die Türkei Europaeisch werden?”)

Die Zeit'e verdiği mülakatta „Eski oyun artık işlemiyor: sürekli Türkiye'den önceden yapması gereken şeyler isteyip, sonra o da belki harekete geçmek“ diyor ve “yeni Türkiye stratejisi”nin ana hatlarını şöyle çiziyordu: „Öncelikle Türkiye'yi stratejik olarak Avrupa'ya yönlendirmek istiyoruz. Bu bizim en önde gelen çıkarımızdır. Bizim, kendi bölgesinde bir istikrar faktörü olarak Avrupalı ve demokratik bir Türkiye'ye ihtiyacımız var. İkincisi: Biz bu ülkede siyasi bağlamda kökten bir değişim istiyoruz. Ancak ondan sonra üyelik müzakereleri başlayabilir.“ Verheugen Türkiye'nin gelecekteki üyeliği konusundaki şüphelerini de gayet açık bir biçimde ortaya koyuyordu: *Türkiye diğer 12 ülkeden daha çok uzakta. Türkiye'yi o kadar da hızlı bir biçimde AB içinde görmüyorum. Bugün kimse Ankara'nın AB üyeliği için müzakereler yapabilecek bir duruma gelip gelmeyeceğini bile kimse bilemez.*“⁹⁴³ Verheugen Die Welt'teki mülakatında ise Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara değiniyor ve „iki ülke arasında barış ortamının yaratılması için ortam hiç bir zaman bu kadar uygun olmamıştı“ dedikten sonra bu şansın AB bakımından da kaçırılmaması gerektiğine dikkat çekiyor Kıbrıs-RY konusundaki gelişmelerin AB'nin başlangıçta arzu ettiği gibi gelişmediğini şu sözlerle ifade ediyordu: „Kıbrıs ile üyelik görüşmelerine başlanması ile AB içindeki beklenti adadaki çatışmanın çözümüne katkıda bulunmaktı. Bunu üzümlere söylemek gerekir ki, bu güne kadar bu başarılamadı. Ama ben umudumu kaybetmiyorum. Ama AB, Kıbrıs'ın üyeliğe alınması ile bir çatışma ya da iç savaş ithal etmek istemiyor. Kıbrıs ile ilgili karar, eğer görüşmeler tamamlandığında hala bir çözüm bulunamamışsa, AB Konseyi tarafından verilmelidir, öyle ya da böyle.“ Bütün bunlara rağmen Verheugen Türkiye'nin aday ülke olarak tanınmasının AB'nin bir “iyiliği” (Wohltätigkeit) değil, çıkarlarını korumak için politik bir stratejisi olduğunun altını çizen Verheugen, bunun gerekliliğini şöyle temellendiriyordu: „Eğer biz Ankara Hükümetine açık bir perspektif vermezsek, Batı Türkiye'yi kaybeder.“⁹⁴⁴

Lüksemburg Kararlarının önemli mimarlarından olan ve dönemin Başbakanı Yılmaz tarafından çok sert eleştirilen Klaus Kinkel de Helsinki'de Türkiye'nin adaylık statüsünün tanınmasından yana tavır koyuyordu. Kinkel'in, „Türkiye Doğu ile vazgeçilemez bir köprü, İslam dünyası için çok önemli bir etki ve istikrar unsuru, fundamentalizm için bir tampon. Bu ülke Avrupalıdır ve Avrupa raylarında kalmalıdır“ sözleri ile önemini vurguladığı Türkiye için, adeta Lüksemburg'daki politikasının “yanlışığını” kabul eden bir biçimde şöyle diyordu: „bu nedenle bence Türkiye'ye Helsinki'de adaylık statüsü verilmesi doğru olacaktır!“⁹⁴⁵ Kinkel bu yazısında, ne 1997'den sonra demokrasi ve insan hakları konularında ilerleme sağladığı pek de söylenemeyecek olan (hatta tam tersine bazı alanlarda geriye gidişin yaşandığı bile iddia edilebilecek olan) Türkiye'ye neden iki yıl sonra böyle bir statüyü uygun gördüğünü açıklıyor; ne de Lüksemburg'a büyük tepki gösteren Türkiye'ye yönelik , “hayır siz adaysınız, yanlış anlıyorsunuz” şeklindeki cevapların mantığını açıklıyordu.⁹⁴⁶ Bütün bunlar adaylık ve üyelik konusunda Kopenhag Kriterlerinin ne ölçüde objektif olduğu sorusunu yeniden gündeme getiriyordu. Türkiye'de son dönemde demokratikleşme ve insan hakları alanında gerçekleştirilen bazı yasal

⁹⁴³ Die Zeit (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (“Wie Gross wir Europa- Schluss mit der Erbsenzaehlerei!- Ein ZEIT Geschaech mit AB-Kommissar Günter Verheugen”)

⁹⁴⁴ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (“Die Türkei hat auch nicht ewig Zeit”- AB-Kommissar Verheugen setzt sich nachdrücklich für Ankara als Beitrittskandidaten ein.”)

⁹⁴⁵ Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (Klaus Kinkel: “Helsinki muss ein Erfolg werden “)

⁹⁴⁶ Bu arada FDP içinde Türkiye konusunda farklı görüşler bulunuyordu. Örneğin FDP Genel Sekreteri Westerwelle için Türkiye'ye adaylık vermek yanlış bir işaret olacaktı. Westerwelle'nin açıklamasında Hristiyan Demokratlara yakın bir şekilde Hükümetin AB politikasını “multi-kulti” olarak niteleyip bu bağlamda da Türkiye'nin dini-kültürel farklılığa atıfta bulunması ise son derece dikkat çekiciydi. Köllner Stadt Anzeiger (Günlük Gazete-Almanya): 10.12.1999 (“Türkei keinesfalls reif für AB” FDP-Generalsekretär Westerwelle: Beitrittsangebot falsches Signal”)

düzenlemeler⁹⁴⁷ ile Türk Hükümeti'nin bu konudaki koşulları kesinlikle kabul etmeyeceğine ilişkin açık tavrı da AB'nin Türkiye'ye sadece "tavsiyelerde bulunmakla" yetinmesine neden oldu. Hatta öyle ki Öcalan'ın idamı, idam cezasının kaldırılması ya da Kürt sorunu gibi konulara Konsey bildirisinde yer bile verilmedi. Bu durum bir başka tartışmayı da gündeme getirdi. AB Lüksemburg Kararlarını Kopenhag Kriterlerine dayandırmıştı. Aradan geçen süre AB Helsinki öncesi ve sonrasında bu kriterlerin aslında bir amaç olmaktan çok araç olduğunu da ortaya koymuş oluyordu. İstenildiği zaman kriterler unutulabiliyor ya da ertelenebiliyordu. Anavatan Partisi Milletvekili Bülent Akarcalı, "Avrupalılar, sanki yarın müzakerelere başlanacak gibi davranıyor ve bizden bütün kriterleri hemen karşılamamız isteniyor. Bu diğer aday ülkeler için hiç yapılmadı"⁹⁴⁸ Aslında Akarcalı'nın vurguladığı bu sorun, Lüksemburg ile Helsinki arasındaki temel farkı da ortaya koyuyordu. AB çok uzunca bir süre Türkiye'den bu desteği esirgeyerek, söylemde üzerinde ısrarla durduğu demokratikleşmeyi daha da engelleyen kurum pozisyonuna girdi.

Türkiye için Bu arada bir başka önemli ve ilginç gelişme de Almanya'da muhalefet kanadında yaşandı. 1997 yılında Türkiye'nin AB üyeliğine dini-kültürel nedenlerle karşı olduğunu açıklayan H.Kohl Liderliğindeki Hristiyan Demokratlar, bu konuda niteliksel bir değişime gittiklerinin ve Kohl'ün politikasından ayrıldıklarını ortaya koydular. Aslında bu AB içindeki politikalarda din-kültür eksenli politikanın "tıkandığının" da önemli bir işaretiydi. Türkiye'nin bu gerekçe ile dışlanması, Türkiye'ye diğer kesimlerden destek gelmesini sağlıyordu. CDU'lu iki politikacı Peter Hintze ve Horst Seehofer tarafından hazırlanan ve CDU'nun yeni genel Başkanı Schaeble ve CSU-Vositzende Edmund Stoiber'in benimsediği yeni stratejide Türkiye'nin üyeliğinin "kategorik olarak reddedilmediği", ancak Türkiye'nin yerine getirmesi gereken koşulları bulunduğu ve önümüzdeki Helsinki Zirvesinde adaylık statüsü verilmesine de "kriterleri yerine getirmediği için" karşı çıkıldığı vurgulandı. Hristiyan Demokratlar Türkiye'nin üyeliği konusunda asıl sorunun ise sınırların AB'nin taşıyabileceğinden daha fazla genişlemesi ve bunun AB'nin fonksiyonel olarak işlemlerini engelleyeceği idi.⁹⁴⁹

Türkiye'de ise Dışişleri Bakanı Cem, bir taraftan AB üyeliğine kabul edilmemesinin Türkiye'nin istikbalini karartmayacağını belirtiyor ve "Üyelik, Türkiye için amaçtır, ancak saplantı değildir"⁹⁵⁰ diyor, öte taraftan da AB ülkelerindeki meslektaşları ile Türkiye'nin adaylık statüsü konusunda yoğun temaslarda bulunuyordu. 6 Aralık'taki AB Dışişleri Bakanları toplantısında bir taraftan Türkiye'nin adaylığı konusunun Zirveye bırakılması kararı çıkarken, öte taraftan Kıbrıs konusunda Türkiye'nin istemediği gelişmeler yaşanıyor. Özellikle Fransa gibi daha önce Kıbrıs-RY'nin bölünmüş haliyle Birliğe girmesinin mümkün olmadığını savunan ülkelerin söylemlerindeki değişim bu konuda Türkiye'yi rahatsız edecek bir "söylemin" çıkabileceğinin ilk sinyalleri olarak algılanıyor.⁹⁵¹ Fransa Dışişleri Bakanı Hubert Vedrine'in yaptığı açıklamada "Kıbrıs 'ta görüşmeler

⁹⁴⁷ Örneğin İşkence konusunda ciddi mücadele için yasal değişiklikler yapıldı, işkenceye uğramış kişiler hakkında yanlış beyan veren doktorlar da ceza kapsamına alındı. Bkz.: Müftüler-Baç [2001] Türkiye ve AB

⁹⁴⁸ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya):10.12.1999 (Ayhan Bakırdögen: "Ankaras Nationalstolz ist verletzt")

⁹⁴⁹ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 03.12.1999 (Stefan Kornelius: "Europa nicht nur Christen- CDU und CSU rücken von der Türkeipolitik Helmut Kohls ab"), und Berliner Zeitung (Günlük Gazete-Almanya):04.12.1999 ayrıca Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 02.12.1999.

⁹⁵⁰ Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 03.12.1999

⁹⁵¹ Kıbrıs konusunda Köln'de Fransa, Almanya, İtalya ve Hollanda bir açıklama yaparak "Bölünmüş bir Kıbrıs AB üyesi olmaz" demişlerdi. Ancak Helsinki zirvesi öncesinde bu konudaki katı tutum bir tarafa bırakıldı. Son günlerde ortaya çıkan iki söylem mevcut. Başını Almanya ve Fransa'nın çektiği eğilim Helsinki'de kabul edilecek metne "Bir aday bir başka adayın üyeliğini bloke edemez" ibaresine benzer bir ifade yerleştirilmesini öngörüyordu. Ankara tarafından "Atina yanlısı" olarak görülen ve İngiltere'nin savunduğu ikinci yaklaşımda ise "Kıbrıs'ta yaşanan siyasi bölünmüşlük adanın AB üyeliği için bir ön kabul teşkil etmez" ifadesine yer verilmesi isteniyordu. Neticede İngiltere'nin formülasyonu metinde yer aldı.

sürmeli, hiç bir ülke bir başka ülkenin katılımını bloke edemez" ifadelerini kullanması da bu algılamayı kuvvetlendirdi. Cem Ege'deki anlaşmazlıklar için ise "Ege konularında tutumumuz AB'yle tümüyle paraleldir, koşuttur. Şartı falan da kabul etmiyoruz. Öteki ülkeler nasıl adaylığa alınmışsa Türkiye de öyle alınabilir. Oralarda biraz kabul ettirmişe benziyoruz. Lahey konusu bizi zorlar. Lahey konusunda AB Gündem (Agenda) 2000'in ilgili paragrafında bir şey getiriyor. Müzakerelerde bir şey olmazsa Lahey'e gideceksiniz. Lahey'e gitmeyiz, demiyoruz." Sözleri ile önemli bir engelin ortadan kalktığını ortaya koymuş oluyordu.⁹⁵²

Zirveye bir gün kala, başta Almanya⁹⁵³ olmak üzere Fransa, İngiltere, Belçika⁹⁵⁴ ve AB Komisyonu'nun Türkiye'nin adaylığı konusunda olumlu bir tavır ortaya koydukları ortaya çıktı. Lüksemburg'da ön plana çıkan demokrasi, insan hakları ve özellikle de Kürt sorunu, sorunların varlığı çeşitli vesilelerle dile getirilmiş olsa da, dikkat çekici bir biçimde Helsinki'de önemli bir rol oynamadılar. Başlangıçta bu konuda kararlı bir tutum izleyen ve Türkiye'nin adaylığını bu nedenlerle reddedceklerini açıklayan İsveç ve Danimarka da Türkiye için "engel olmayacaklarını" açıkladılar. Brüksel Diplomatlarının adına „İskandinav Sorunu“ (*„skandinavische Problem“*) dedikleri sorun da ortadan kalkmış oldu.⁹⁵⁵ Bu çok önemli gelişmede hiç kuşku yok ki Öcalan'ın yakalanması ve PKK'nın çözülme sürecine girmesi ile birlikte terörün ve ona karşı güvenlik güçlerinin uygulamalarının azalmasının önemli bir payı vardı. Hatta Öcalan, iki yıl önce hemen hiç kimsenin hayal bile edemeyeceği bir mesajı Türkiye'de tutuklu bulunduğu İmralı'daki cezaevinden veriyordu. Öcalan, PKK'nın yayın organı olarak kabul edilen Özgür Gündem gazetesine Avukatları aracılığı ile yaptığı açıklamada „Türkiye önkoşulsuz olarak AB'ye alınmalıdır“⁹⁵⁶ diyordu.

Geriye sadece Yunanistan'ın tavrı kalıyordu. Yunanistan alışıldığı ve beklendiği üzere Kıbrıs konusunu hem adaylık isteyen Türkiye'ye hem de genişleme sürecinde tıkanma istemeyen AB'ye karşı başarılı bir biçimde bir koz olarak kullanmaktan çekinmedi.⁹⁵⁷ Aslında 1999 yılı sonunda, özellikle de Öcalan skandalının ardından Yunanistan'ın 14'lerin izni olmaksızın veto kartını kullanabilme şansının da çok düşük bir ihtimal olduğunu bu arada vurgulamak gerekiyor. G.Höhler, Yunanistan'ın açmazını ve hareket alanını çok güzel vurguluyordu: „Yunanistan Hükümeti'nin Helsinki'de veto kullanması Avrupa politikası bakımından bir fiyasko olur ve ülkenin Para Birliği'ne girmesini en azından gölgeler ve Türkiye ile yaşanan ikili sorunları yeniden çok kötü bir noktaya taşır. Biraz çekinerek de olsa şunu söylemek mümkün: Simitis 14 üyenin çizgisinden uzaklaşamaz.“⁹⁵⁸ Bazı yazarlar ve politikacılar Yunanistan'ın Türkiye'nin adaylığı için istediği bölünmüş

⁹⁵² Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 07.12.1999.

⁹⁵³ Albrecht Meier, Der Tagesspiegel'deki makalesinde, Schröder'in Ecevit'e yazdığı mektupta da ortaya koyduğu gibi, Türkiye'nin dışlanmaması ve adaylık statüsüne alınması, görüşmelere başlanması ya da üyeliği anlamına gelmediğine de işaret ediliyor. Der Tageszeitung (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (Albrecht Meier: "Die Türkei soll sich nicht mehr diskriminiert fühlen.")

⁹⁵⁴ Belçika Dışişleri Bakanı Lois Michel, bu statünün verilmemesinin "tarihi bir hata" olacağını söyledi. 09.12.1999.

⁹⁵⁵ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya):06.12.1999 ("Griechenland nutzt Kibris als Fauspfand")

⁹⁵⁶ General Anzeiger (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999, Tagesspiegel: 09.12.1999.

⁹⁵⁷ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 06.12.1999 (Andreas Middel: Griechenland nutzt Kibris als Fauspfand- Nur wenn geteilte Insel in die AB aufgenommen wird, will Athen der türkischen Kandidatur zustimmen"), Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 04.12.1999 (Gerd Höhler: "Athen fordert Garantien: AB-Kandidatenstatus für Türkei nur bei Aufnahme Kibris"), Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (Horst Bacia: "Springt Griechenland über den eigenen Schatten?")

⁹⁵⁸ Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (Gerd Höhler: "Das darf kein kurzer Flirt werden-Griechenland verlangt Klarheit für das Verhaeltnis zwischen der AB und der Türkei- und stellt Bedingungen")

Kıbrıs'ın üyeliğinin garanti edilmesi koşulunun AB için çok yüksek, üstelik de gereksiz bir bedel olduğunu öne sürüyordu. Örneğin A.Middel, „AB yıllar önce iyi niyetlerle bu ülkenin üye olamayacağını açıklamıştı. Eğer AB bundan vazgeçilirse, sonuçları son derece vahim olur“⁹⁵⁹ uyarısında bulunuyordu. AB çevreleri, Yunanistan'ın hem Türkiye hem de AB'yi şantaj ile kendi kontrolünde tutma çabası, ilginç bir biçimde ciddi bir tepki yaratmadı, hatta büyük ölçüde “anlayışla” karşılandı. Örneğin Verheugen, „Yunanistan'ın tarihten gelme güvenlik kaygıları taşıması anlaşılabilir“⁹⁶⁰ derken, Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Christoph Zöpel de „Atina'nın güvenlik kaygıları ile hareket etmesi meşrudur“⁹⁶¹ sözleri ile Yunanistan'ın politikasına dolaylı bir destek verdiklerini açıkça ortaya koyuyorlardı. Bu durum belki de Yunanistan'ın politikasını istediği gibi yürütmek konusunda en önemli faktör ve Yunanistan bunu kendi ulusal çıkarları doğrultusunda son derece başarılı bir biçimde yürütme olanağına sahip oldu.⁹⁶²

Zirvede son aşamaya gelindiğinde, Türkiye'nin adaylık statüsünü almasının önünde Yunanistan'ın koşulu olan iki engel kalmıştı. Bunlardan birincisi Ege'deki anlaşmazlıkların Den Haag'daki Adalet Divanında çözülmesi konusunda Türkiye'yi bağlayıcı bir karar alınmasıydı. Bu konu Türkiye tarafından da önemli bir sorun olarak kabul edilmedi, hatta Cem 7 Aralık'ta Milliyet gazetesine yaptığı açıklamada, “Adalet Divanına gitmeyiz demiyoruz” açıklaması ile Türkiye'nin bunu sorun etmeyeceğini ortaya koymuştu. Asıl önemli olan konu Kıbrıs-RY'nin AB'ye üyeliğinin Kıbrıs'ta siyasi bir çözüm bulunması koşuluna bağlayan AB'nin bu görüşünü revize etmesi ve Kıbrıs-RY'nin Kıbrıs Cumhuriyeti adına AB'ye tam üye olmasının yolunun açılmasıydı. Oysa Kıbrıs konusunda daha önce son derece net bir tavır vardı. Başta Fransa, Hollanda, Almanya ve İngiltere olmak üzere AB içindeki 14 ülke bölünmüş bir Kıbrıs ile görüşmelere olumlu baksa da, böyle bir ülkenin AB'ye üye olmasına karşı olduklarını ortaya koymuşlardı. Türkiye konusunda alınacak kararda Kıbrıs konusunda Helsinki zirvesinde varılan mutabakat, Yunanistan'ın çizdiği çerçevede Javier Solana tarafından şekillendirilmişti. Yunanlılar bu formüle göre, özellikle Kıbrıs-RY'nin AB'ye üye olması için hiç bir engel kalmadığı için durumdan memnundular. Ancak, Hollanda Başbakanı Wim Kok'un böyle bir kuralı onaylamayız, bölünmüş bir ülkenin AB'ye üye olması mümkün değildir şeklindeki itirazı üzerine Simitis tekrar söz alarak, verilen sözler yerine getirilmezse görüşmelere devam etmeyecekleri yolunda tehditte bulununca, Fransa Devlet Başkanı Jacques Chirac'dan destek aldı ve Kıbrıs konusunu Yunanistan'ın istediği şekilde kabul ettirmeyi başardı. İşte Die Welt yazarı Antonaros, Fransa'nın Yunanistan'a bu tartışmada destek vermesinde, Yunanlıların Paris'i et ihracı konusunda⁹⁶³ Londra'ya karşı desteklemesinin rol oynadığına inanıldığı görüşünü dile getirdi.⁹⁶⁴ Fransa'nın karar değiştirmesinde bu tek neden olmasa da, nedenler arasında olması bile, AB kurumlarının kendi iç mekanizmalarının nasıl çalıştığının ve bunun çok kolay biçimde Türkiye aleyhine nasıl dönüşeceğinin çarpıcı bir örneği olmuştur.

⁹⁵⁹ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 07.12.1999 (Andreas Middel: “Der Kıbrıs-Pakt”)

⁹⁶⁰ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (“Die Türkei hat auch nicht ewig Zeit”)

⁹⁶¹ Frankfurter Rundschau: 03.12.1999 (“Geopolitische Abrundung”)

⁹⁶² Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 07.12.1999 (Andreas Middel: “AB: Athen bremst beim Thema Türkei”); bu konuda ayrıca Bkz.: Frankfurter Rundschau:10.12.1999 (Gerd Höhler: “Bis zuletzt wird hoch gepokert”); Die Welt (Günlük Gazete-Almanya):06.12.1999 (“Griechenland nutzt Kibris als Fauspfand”); Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 10.12.1999 (Evangelos Antonaros: “Griechenland sucht den Komprimiss mit der Türkei”); Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 08.12.1999 (“Athen: Ablehnung der Türkei keine Katastrophe”); Kölner Stadt Anzeiger: 09.12.1999 (“Pokern um Ankaras AB-Kandidatur- Die Griechen lassen sich vor dem Helsinki-Gipfel nicht fetlegen”),)

⁹⁶³ Der Tagesspiegel: 11.12.1999 (Albrecht Meier: “Der britisch-französische Streit ums Beef bleibt aus”)

⁹⁶⁴ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.1999 (Evangelos Antonaros: Türkei hat den Fuss in der Tür zu Europa”)

Helsinki Zirvesi öncesinde başlayan ve son dakikaya kadar devam eden diplomatik pazarlıklar, sonuçta her iki tarafı da belirli ölçülerde tatmin eden bir uzlaşmaya varılmasını sağladı. Ancak bu süreç kendi içinde Türkiye-AB ilişkilerinin anlaşılması bakımından son derece önemli bazı olayların da yaşanması itibarı ile ayrıntıları ile incelenmeye değer günler, hatta saatler yaşanmasına neden oldu. Birand, AB'deki değişimi “*AB Türkiye’yi pasifize etmeye karar vermişti. Tek başına bırakıldığı takdirde Türkiye tehlikeli bir ülke konumuna girebilirdi. Bundan dolayı “bekleme salonuna” kabul edilecek ve sorunları ... burada düzeltilirilecekti*” şeklinde yorumluyordu.⁹⁶⁵ AB, Türkiye’yi yine bu nedenleri ileri sürerek “diskriminize” etmenin maliyetinin çok yüksek olacağını da farkındaydı. Ancak yine de Türkiye çok yönü ile son derece önemli bir konuydu ve son ana kadar da sonuçta ne çıkacağı belli değildi. Bunda belki de ilk kez Türkiye’nin teklifi reddetme olasılığının varlığı da önemli bir rol oynuyordu.⁹⁶⁶ Ankara’daki tereddütler hala devam ediyordu. Bunun üzerine önce AB Konseyi Başkanı sıfatı ile Finlandiya Başbakanı Lipponen, Türkiye’ye ilave bir garanti anlamına taşıyacak nitelikte bir mektubu Ecevit’e gönderdi. Mektup aynen şöyleydi:

„Sayın Başbakan,

Bugün AB Türkiye Cumhuriyetiyle ilişkilerine yeni bir yön vermiştir. Türkiye’ye diğer aday ülkeler statüsünde adaylık verme yolunda oybirliğiyle alınan kararı size resmen tebliğ etmekten ötürü son derece mutluyum.

Avrupa Konseyi’nde bu mektuba ilişkin karar taslağını görüştüğümüzde, hiçbir itirazla karşılaşmadan 12. paragrafta Kopenhag’dakilere eklenmiş yeni bir kriter olmadığını söyledim. Aynı şekilde, itirazla karşılaşmadan 4. ve 9. paragraflara atıfta bulunulmasının üyelik kriterleriyle ilgili olmadığını, siyasi diyalogun ima edildiğini söyledim.

Ortaklığa kabul, konseyin bugünkü kararları temel alınarak gerçekleştirilecektir.

5.paragrafta 2004 tarihi, Uluslararası Lahey Adalet Divanı nezdinde anlaşmazlıkların çözüleceği son tarihtir.

Kıbrıs’a gelince, politik bir çözüm, AB’nin amacıdır. Kıbrıs’ın üyeliğe kabulüne gelince, konsey karar alırken tüm ilgili faktörler göz önüne alınacaktır.

Bu açıklamaların ışığında sizi diğer aday ülkelerle birlikte yarın Helsinki’ye çalışma yemeğine davet ediyorum.

*Paavo Lipponen.”*⁹⁶⁷

Ancak Lipponen’in bu mektubu da beklenen etkiyi yaratmamış görünüyordu.⁹⁶⁸ Türkiye blöf yapmıyordu, ama belki de ilk kez AB ile bu kadar pazarlık edebilme şansına sahip olmuştu, bunu sonuna kadar kullanacak, gerekirse de red cevabını verecekti. Türkiye’nin kararlılığı AB’de de net biçimde görülüyordu. Bunun üzerine Lipponen Türkiye’nin en güçlü müttefiki olan ve her vesile ile Türkiye’nin AB üyeliği konusunda olumlu görüş veren ABD’yi devreye soktu. Lipponen Clinton’u telefonla arayarak, Türk liderleri anlaşmayı kabul etmeleri yönünde ikna etmesini istedi. Clinton’un Ecevit’e “*bu anlaşma Türkiye için bir zaferdir*” sözleri Ankara’da etkili oldu ama yine de tereddütler sona ermemişti.⁹⁶⁹

⁹⁶⁵ Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s.524-525.

⁹⁶⁶ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 08.12.1999 (Evangelos Antonaros: “Ankaras Schweigen irritiert die Griechen”), Köllner Stadt Anzeiger(Günlük Gazete-Almanya): 11-12.12.1999 (“Ankara sieht im Angebot noch einige Probleme”)

⁹⁶⁷ Birand [2001] Türkiye’nin Avrupa Macerası, s.535-536.

⁹⁶⁸ Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Michael Bergius: “Eine bewegte Nacht in Ankara – Vor dem Ja-Wort der Türkei stand komplizierte Diplomatie”)

⁹⁶⁹ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Die dramatische Entsendung ranghoher Emissaere der AB überzABgt Ankara”); Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Peter Dausend: “Dramaturgie eines Polit-Krimis unter finnischer Regie”)

Türkiye ile telefon trafiği yoğun biçimde devam ederken, işi şansa bırakmak istemeyen AB yeni Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Komiseri Javier Solana ile Genişlemeden Sorumlu Komiser G.Verheugen ve Finlandiya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarını “Konsey kararını açıklama” ve Türkleri ikna etmek için Ankara’ya gönderme kararı aldı. Bu hiç alışılmadık “Blitzmission” birçok sembolik unsurla da desteklendi. Öncelikle Türkiye’ye gidecek heyet, Chirac tarafından tahsis edilen Fransız Hava Kuvvetleri’ne ait bir uçakla gitmesine karar verildi. Heyet Ankara’ya gitme hazırlıkları içindeyken Başbakan Ecevit devlet televizyonu TRT’ye, Türkiye’nin adaylığının tanınması önemli bir başarı olsa da Konsey kararı konusunda tatminkar olmadıklarını ve anlaşmayı bu şekliyle kabul edemeyeceklerini belirten bir açıklama yapıyordu. İşte bu ortam içinde Chirac’ın „*metni açıklayın, ama pazarlık etmeyin*“ olarak belirlediği misyon çerçevesinde⁹⁷⁰ Ankara’ya uçan „iki Avrupalı itfaiyeci“⁹⁷¹ misyonerleri gece saat 23.00’de Ankara’ya ulaştılar.⁹⁷² Önce Dışişleri Bakanı sonra Başbakanla görüşen heyet Türkiye’nin kaygılarını gidermeye çalıştı ve bu çerçevede Lipponen’in mektubunun da resmi kayıtlara geçirilerek ilave yazılı bir taahhüdün de Türkiye’ye verileceğini belirttiler. Solana misyonu bazı çevrelerde „kaleci kalede olmadan atılan bir penaltı atışı gibi“⁹⁷³ şeklinde tanımlansa da başarıyla sonuçlanmıştı.⁹⁷⁴ Alman delegasyonunun Solana konusundaki memnuniyetini FAZ şöyle aktarıyordu: „*Solana Berlin’de Mr.ODGP (Mr.ODSP) olarak adlandırılmasına uygun bir biçimde davrandı ve AB Hükümetlerini görüntüsü ve sesi ile temsil etti*“⁹⁷⁵ Başarının en önemli yönü ise hem AB’nin hem Yunanistan’ın hem de Türkiye’nin bu sonuçları kendi adlarına bir zafer olarak tanımlayabilme şansı yaratmış olmasıydı. Bunun için de Helsinki’de uzlaşma „diplomatik formülasyon sanatı“⁹⁷⁶ olarak nitelendirildi. Cumhurbaşkanı Demirel’in olumlu yaklaşımı⁹⁷⁷ ve bu konuda Ecevit’e telkinleri ile AB ile ilişkilerden

⁹⁷⁰ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Peter Dausend: “Dramaturgie eines Polit-Krimis unter finnischen Regie”), Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Michael Bergius: “Eine bewegte Nacht in Ankara – Vor dem Ja-Wort der Türkei stand komplizierte Diplomatie”)

⁹⁷¹ Köllner Stadt Anzeiger: 13.12.1999 (Klaus Bahnhof: “Seelenmassage für die Türken: Wie Solana und Verheugen das Tauwetter einleiten”)

⁹⁷² Dönemin Hükümet sözcüsü Tunca Toskay, “Solana ve Verheugen’in Türkiye’ye gelişini özenli bir jest olarak değerlendiriyoruz” dedi. Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 11.12.1999.

⁹⁷³ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (“Polit-Krimis unter finnischen Regie”)

⁹⁷⁴ Bu konu 12 ve 13 Aralıkta başta Alman medyası olmak üzere bütün Avrupa medyasında çok geniş biçimde değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili son derece ilginç bazı yazılar için Bkz.: Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Michael Bergius: “Eine bewegte Nacht in Ankara – Vor dem Ja-Wort der Türkei stand komplizierte Diplomatie”), Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Die dramatische Entsendung ranghoher Emissaere der AB überzeugt Ankara”); Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Peter Dausend: “Dramaturgie eines Polit-Krimis unter finnischen Regie”), Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 12.12.1999 (Albrecht Meier: Mit der Pandeldiplomatie zum Erfolg – Wie die Türkei in einer naechtlichen Blitzmission Javier Solanas doch noch ungestimmt werden konnten”), Köllnische Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (“In Helsinki gelang der Drahtseilakt”), Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Solana besteht die erste Probe: Mr.Gasp überzeugt die Türken und die EU-Partner”), NRZ (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (“Diplomatische Meisterstück: Wie die Türkei-Mission der AB gerettet wurde”), Köllner Stadt Anzeiger (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Klaus Bahnhof: “Seelenmassage für die Türken: Wie Solana und Verheugen das Tauwetter einleiten”).

⁹⁷⁵ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Solana besteht die erste Probe: Mr.Gasp überzeugt die Türken und die EU-Partner”)

⁹⁷⁶ Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Thomas Gack: “Arbeit für die Künstler der diplomatischen Formulierung”)

⁹⁷⁷ G.Höhler’e göre yakınlaşmanın mimarları iki dışişleri bakanı Cem ve Papandreu ile Demirel’di. (Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Gerd Höhler: “Die Architekten der Annäherung”) Türk gazeteleri de Helsinki Zirvesi’nden çıkan Türkiye’nin adaylığı ile ilgili karar metni Ankara’da tedirginliğe yol açarken Demirel kararın olumlu yorumlanmasında aktif bir rol üstlendiğini yazdılar. Demirel, metnin “diplomatik okuma” ile Türkiye açısından olumlu unsurlar taşıdığını belirterek, “Lüksemburg’a göre değerlendirirseniz Türkiye büyük mesafe almıştır. Türkiye açısından başarıdır” mesajını verip “Metin dikkatli

sorumlu Devlet Bakanı İrtemiş'in "adaylığı alıp, bu statünün bize verdiği avantajlarla mücadele edelim" şeklindeki yorumunun genel kabul görmesinin ardından Ecevit başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunda MHP'li Bakanların da Ecevit'e itiraz etmemeleri sonrasında Helsinki kararlarının kabulüne ve ertesi günkü çalışma yemeğine Başbakan Ecevit'in katılmasına karar verdi. Ecevit gece 01.00 de açıklamayı yaptı: Türkiye Konsey kararlarını kabul ediyordu. „Şiddeti ölçülemeyecek kadar büyük siyasi bir deprem“ endişesi içinde bulunan Helsinki'de karar büyük bir rahatlama ile karşılanmıştı. Büyük fiyasko gerçekleşmemiş, hem Yunanistan, hem AB hem de Türkiye belirli ölçülerde tatmin olmuştu. Bir Brüksel diplomatı zirve öncesinde „Eğer Kıbrıs düğümü çözülürse, hem Türkiye ve hem de bütün Doğu genişlemesi sorunlarını da çözmüş olacağız“⁹⁷⁸ diyordu. Türkiye'deki reaksiyon, "Lüksemburg hatası" düzeltilmiş olsa da, son derece temkinli ve ölçülüydü. „Sevinç dansı yerine kriz oturumu“ ("Krisensitzung statt FrABdentanz") başlıklı yazısında S.Güsten şöyle diyordu: AB Türkiye'ye on yıllardır beklediği aday ülke teklifini getirdiğinde Boğaz'daki hayat hiç bir şey olmamış gibi devam ediyordu“⁹⁷⁹ AB bu kadarını arzuluyor muydu bilinmez, ama Türkiye'nin AB ateşi ciddi ölçüde söndürülmüştü.⁹⁸⁰

okunduğunda; Türkiye'nin hassasiyet gösterdiği bazı kavram ve konuların yer almadığı görülmektedir. Azınlık ve Kürt kavramları, insan hakları problemleri, demokratikleşme talepleri, idamın kaldırılması isteği, Öcalan konusu, 'Kıbrıs-RY Cumhuriyeti' tabiri, Ege sorunu kavramları metinde yer almamıştır. ...Bu, Türkiye açısından önemli bir zaman kazanımıdır" değerlendirmesini yaptı. Milliyet Gazetesi (İstanbul) : 12.12.1999

⁹⁷⁸ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 06.12.1999 (Andreas Middel: "Griechenland nützt Kyprios als Faustpfand")

⁹⁷⁹ Der Tageszeitung (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.1999 (Susanne Güsten: "Krisensitzung statt Freudentanz")

⁹⁸⁰ Helsinki Kararının kesinleştiği günü "en uzun gün" olarak niteleyen dönemim Dışişleri Bakanı İsmail Cem kitabında bu konudaki mücadele ve taktik savaşının arka planını detaylarıyla anlatıyor: Bkz.: İsmail Cem [2005] Türkiye Avrupa Avrasya: Avrupa'nın Birliği ve Türkiye, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul,103-187.

IV. Lüksemburg'dan Helsinki'ye, Helsinki'den Müzakerelere: 1997-2005⁹⁸¹

A. “2. Türkiye Zirvesi” Avrupa Birliği Helsinki Zirvesi - 11-12 Aralık 1999

11-12 Aralık 1999'da Helsinki'de gerçekleştirilen AB Zirvesi, birincisi Lüksemburg'da gerçekleşen Türkiye zirvelerinin ikincisi olarak tanımlanabilir.⁹⁸² Helsinki'de Türkiye gündemin en çarpıcı konusuydu, ama Helsinki sadece Türkiye ile ilgili değil, AB'nin geleceğini çok yakından ilgilendiren AGSP ve genişleme konularında da “tarihi” kararlar da almıştı. Almanya Başbakanı G.Schröder'e göre zirve „tarihi bir oturum, tarihi sonuç ve tarihi kararlarla“ tamamlanmıştı.⁹⁸³ AB Komisyonu Başkanı Prodi ise zirveyi “Genişlemenin zirvesi, AB tarihinin en büyük meydan okuması”⁹⁸⁴ sözleri ile açıklıyordu.⁹⁸⁵

1. Helsinki Zirvesinde Türkiye Konusunda Alınan Kararlar

Başlangıç cümlesinde “ 10 ve 11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de toplanan Avrupa Birliği Konseyi „Binyıl Bildirgesi“ni kabul etti” cümlesinin yer aldığı Helsinki Zirvesi AB için olduğu kadar, hatta daha çok Türkiye için gerçek anlamda tarihi kararların alındığı bir zirve oldu.⁹⁸⁶ Lüksemburg kararları ile “dışlanan” ve genişleme süreci dışında tutulan Türkiye'ye, Helsinki'de 13. aday ülke olarak AB üyeliği yolu açılarak, “Lüksemburg'un düzeltilmesi” de (“correction”) gerçekleşiyordu.⁹⁸⁷

“Türkiye, diğer aday devletlere uygulananlar ile aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlettir.”⁹⁸⁸

Konsey, bu adaylığın çerçevesini ve koşullarını ise şöyle belirliyordu:

“ Diğer aday Devletler gibi Türkiye de mevcut Avrupa stratejisine dayanılarak, reformlarını teşvik etmeye ve desteklemeye yönelik bir katılım öncesi stratejiden istifade edecektir. Bu çerçevede, insan hakları konusu ve 4 ve 9 (a) sayılı paragraflarda belirtilen konular başta olmak üzere, üyeliğin siyasi kriterlerini

⁹⁸¹ Konunun güncelliği nedeni ile bu konuda çoğunlukla gazete ve dergilerde yer alan haber ağırlıklı alıntılara yer verilmiştir. Ancak gelişmelerin ayrıntıları ve arka planı için dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in anılarını ve görüşlerini dile getirdiği kitaplarından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bkz: İsmail Cem [2005] Türkiye Avrupa Avrasya: Avrupa'nın Birliği ve Türkiye, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul ve İsmail Cem [2004] Türkiye Avrupa Avrasya: Strateji, Yunanistan, Kıbrıs, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul. Ayrıca Bkz.: Heinz Kramer [2004e] German Policy toward Turkey under the Red-Green Coalition Government (1998-2003) in: Contemporary Issues in International Politics, Essay in Honour of Seyfi Tashan, Ankara: Foreign Policy Institute, 2004, pp. 89-103. Şaban H. Çalış [2001b] Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Anlayışı, Politik Aktörler ve Değişim, Nobel Yayınları, İstanbul, s. 364-384, Rıdvan Karluk/ Özgür Tonus [2002] Avrupa Birliği Kapısında Türkiye, Turhan Kitabevi, Ankara; s.23 vd.; Heinz [2003c] “Türkiye'nin Avrupa Biliğine Adaylık Perspektifleri”, Küreselleşme ve Türkiye, (Ed.) Avrupa-Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Hamburg, s. 101-120; Ercüment Tezcan [2005] Helsinki'den 3 Ekim'e: Müzakerelere Giden Sürecin Dünü, Bugünü, Yarını, Avrasya Dosyası, ASAM, Ankara, s.15-38.

⁹⁸² „AB'nin Türkiye Zirveleri“nin üçüncüsü Aralık 2002'de Kopenhag, dördüncüsü ise Türkiye ile müzakerelere başlanması konusunda kararın alındığı Aralık 2004'deki zirve olarak tanımlanabilir.

⁹⁸³ General Anzeiger(Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999.

⁹⁸⁴ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (Nikolaus Blohme: “Allergroesste Herausforderung in der Geschichte der AB”)

⁹⁸⁵ Zive öncesindeki beklentiler ve yaklaşımlar konusunda Zentrum für Türkeistudien [1999] “Helsinki-Gipfel: Neubeginn oder Ende einer langwierigen Beziehung? Perspektiven und Stellung der Türkei aus der Sicht der AB- Erweiterungs- und Sicherheitspolitik; Protokoll der Gesprächsrunde zum Thema” Berlin, den 18. November 1999/- Essen.

⁹⁸⁶ Çiğdem Akkaya/ Faruk Şen [1999] “Neue Dynamik in den Beziehungen zwischen der AB und der Türkei im Vorfeld des Gipfeltreffens von Helsinki”, Zeitschrift für Türkeistudien (Opladen), 12 (1999) 2, s. 271-284.

⁹⁸⁷ “AB Konseyi,şimdi 13 üye olma isteğinde olan ülke ile yürütülen üyelik sürecinin tek bir çerçeve içinde yer alacağını belirtir ” Bulletin EU: 12-1999, Z: I.3.4

⁹⁸⁸ AB Konseyi Helsinki Zirve Bildirisi: Bulletin EU: 12-1999 Z: I.3.12

karşılama yönünde ilerleme kaydedilmesi üzerinde durularak, daha fazla siyasi diyalog söz konusu olacaktır. Türkiye, Topluluk programlarına ve ajanslarına ve katılım süreci bağlamında aday devletler ile Birlik arasındaki toplantılara katılma imkanına da sahip olacaktır.”⁹⁸⁹

*“ Türkiye, Topluluk programlarına ve ajanslarına ve katılım süreci bağlamında aday devletler ile Birlik arasındaki toplantılara katılma imkanına da sahip olacaktır.”*⁹⁹⁰

ifadesi ile de Türkiye’nin diğer aday ülkelerin yararlandığı bütün olanaklardan yararlanması konusundaki engelleri ortadan kaldırmış oldu ve Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin öncelikle müzakerelere, ardından da üyeliğe gidebilmesi için de Katılım Ortaklığı Belgesi („Accession Partnership“ / “KOB-2001”) oluşturulması ve bu temel alınarak Türkiye’nin de „Ulusal Program“ („Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Program“ / „National Programme for the Adoption of the Acquis“ / „Nationales Programme”) hazırlayacağını belirlendi.⁹⁹¹ AB Helsinki Konseyi, Komisyon’a Türkiye ile mali işbirliğinin koordinasyonu konusunda hazırlık yapması ve bu yardımları tek bir fon altında toplaması görevini de vermiştir.⁹⁹² Lüksemburg’un “correction”ı aynı zamanda Lüksemburg modeli çerçevesinde yani tam üyelik hedefi dışında bir ilişki biçimine Türkiye’nin açık olmadığını, herhangi bir üyelik perspektifi vermeden de Türkiye ile sağlıklı bir ilişki kurulamayacağının kanıtı olmuştur.

Aynı zirvede daha önce, Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Kıbrıs-RY (bunlara „Lüksemburg Grubu“ deniliyordu) ile başlanan tam üyelik müzakerelerinin, Romanya, Bulgaristan, Slovakya, Letonya, Litvanya ve Malta ile de (Helsinki Grubu) başlaması kararlaştırıldı.⁹⁹³ Böylece Türkiye adaylık statüsünü alsa da, 1990 sonrasında Türkiye ile diğer aday ülkeler arasında bir “mesafe” yaratma politikası tekrarlanmış oluyordu.

Zirvede Türkiye ile ilgili olarak doğrudan ya da Kıbrıs ve Yunanistan ile bağlantılı olarak alınan kararlar üç ana paragrafta (4,9,12) toplandı. Dördüncü paragrafın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, aslında bütün aday ülkeleri hedef alan genel ilkeler olarak sunulmakla birlikte, asıl olarak amacı Türkiye ile Yunanistan arasında Ege’de yaşanan sınır anlaşmazlıklarını giderme amaçlı olduğu açık olan bir düzenlemeye gidildi. Bu maddeler şöyleydi:

*“4-Bu bakımdan, Avrupa Birliği Konseyi, anlaşmazlıkların BM Anayasası'na uygun olarak barışçı yoldan çözülmesi ilkesini vurgular ve aday devletleri, devam eden sınır anlaşmazlıkları ve ilgili diğer konuları çözmek için her gayreti göstermeye davet eder. Bunda başarılı olunamadığı takdirde, anlaşmazlığı makul bir süre içinde Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) götürmelidirler. Avrupa Birliği Konseyi, özellikle üyelik süreci üzerindeki yansımalarıyla ilgili olarak ve en geç 2004 yılı sonuna kadar UAD yoluyla çözüme bağlanmalarını teşvik etmek amacıyla, devam eden anlaşmazlıklara ilişkin durumu gözden geçirecektir.”*⁹⁹⁴

⁹⁸⁹ ibid.

⁹⁹⁰ ibid.

⁹⁹¹ ibid.

⁹⁹² ibid.

⁹⁹³ ibid.

⁹⁹⁴ AB Konseyi Helsinki Zirve Bildirisi: Bulletin EU: 12-1999 Z: 1.3.4

Bu düzenleme ile zamanda Yunanistan, tıpkı Kıbrıs gibi Türkiye ile ilgili sınır anlaşmazlıklarını da “Avrupalılaştırılmış”dır.⁹⁹⁵ Ancak son anda yapılan diplomatik düzenlemeler ile Ege’de yaşanan sorunların UAD’ye götürülmesi için belirlenen sürenin 2004 yılı sonu olmasına ve bu süre sınırının UAD’ye gitme “koşulu” olarak değil, konunun Konsey tarafından yeniden “değerlendirilmesi” bakımından önem taşıması konusunda Türkiye ile AB arasında bir uzlaşa sağlanmıştır. Türkiye için en önemli güvence ise, her vesile ile referans verilen Finlandiya Başbakanı Lipponen’in AB Dönem Başkanı sıfatı ile gönderdiği mektuptaki ifadeler olmuştur. Lipponen’in mektubunun AB müktesebatı bakımından nasıl bir önem taşıdığı hukuki bakımdan tartışılrsa da, Türkiye bakımından bu mektup Helsinki kararının ayrılmaz bir parçası olarak algılanmıştır. Hatta Emekli Büyükelçi Elekdag’a göre bu mektup ile Kıbrıs ve Ege’deki sorunların Türkiye’nin müzakerelere başlaması bakımından bir önkoşul addedilmesinin yolu kesilmiştir.⁹⁹⁶

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili anlaşmazlıklar, zaman zaman sıcak çatışmalara kadar varan bir gerginlik konusudur. ABD’nin özellikle Soğuk Savaş döneminde kendi müttefikleri arasında bir sorun olmaması konusundaki gayretleri, çok zaman çatışmaları engelleyen temel faktör olmuştur.⁹⁹⁷ Yunanistan’ın 1981’de EG üyesi olmasının ardından daha da zorlaşan ikili sorunlara yönelik çözüm arayışlarında Şubat 1986’da Davos’taki T.Özal’ın inisiyatifi ile başlayan görüşmeler önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu süreç devam ettirilemedi. 1987’de Ege’de “petrol arama” krizi iki ülkeyi savaşın eşiğine getirdi. 1990 sonrasında bu konuda son derece ciddi gerginlikler yaşandı. 31 Mayıs 1995’de Yunanistan Parlamentosu, Yunanistan’ın Ege’de kıta sahanlığını 6 milden 12 mile çıkarması olanağını veren 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Yasası’nı onaylayınca Türkiye buna çok sert tepki gösterdi ve 8 Haziran 1995’de TBMM Yunan Hükümetinin kara sularını 12 mile çıkarmaktan kaçınacağını umduğunu, ama böyle bir adım atılması halinde “Türkiye’nin menfaatlerini korumak için TC Hükümetine askeri hareketler de dahil tüm gerekli yetkileri” verdiğini belirten bir önergeyi kabul etti. 12 mil uygulaması halinde Türkiye’nin Ege’de açık denizdeki % 49’luk payı % 19,7’ye düşüyor ve Ege gerçek anlamda bir “Yunan gölü” haline dönüşüyordu. Onun için Türkiye bunu asla kabul edilemez bulduğunu açıkça ortaya koymuştu. TBMM’nin aldığı karar, açık bir “savaş tehdidi”ydi ve ilk kez iki NATO ülkesi arasında bir savaş tehdidi resmen gündeme gelmişti.⁹⁹⁸ 1996’da Çiller’in Başbakanlığı döneminde yaşanan “Kardak-İmia” krizi de yine ABD’nin müdahalesi ile bastırılabilmişti. 1996’da yeniden Başbakan olan Yılmaz Yunanistan’a geniş kapsamlı bir teklif götürmüş, karşılıklı anlaşmazlıkların tümü üzerinde ve önşartsız görüşmeler yapılması teklifini getirmişti. Yılmaz, “UAD’nin karar yetkisi de dahil, uluslararası üçüncü tarafın tahkimiyle çözüm üretmeye hazır olduğunu” açıklıyordu.⁹⁹⁹ Bu konudaki ilk önemli girişim AB dönem başkanı Hollanda’nın girişimiyle 1997 Nisan ayında Türkiye ve Yunanistan’ın üzerinde mutabık kaldığı “*Akil Adamlar Grubu*” çalışmasıydı.¹⁰⁰⁰ Öcalan’ın yakalanması esnasında Yunanistan’ın tavrı iki ülkeyi bir kez daha savaşın sınırına getirmişti. Öcalan skandalının ardından göreve gelen Dışişleri Bakanı Papandreu, iki ülke ilişkilerinde ciddi bir yakınlaşmayı Türkiye politikasının temeli

⁹⁹⁵ Örneğin Manisalı [2002] Avrupa Çıkmazı, s.162-168; Zaman (Günlük Gazete-İstanbul): 12.12.1999 (Hasan Ünal: “Atina’nın diplomatik zaferi”)

⁹⁹⁶ Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 13.12.1999: (Şükrü Elekdag: “Türkiye’nin 21. yüzyıl misyonu”)

⁹⁹⁷ Heinz-Jürgen Axt / Heinz Kramer [1989] Griechisch-türkische Beziehungen: Von der Konfonation zur Annäherung? Die jüngste Entwicklung vor dem Hintergrund des Ägäiskonflikts, SWP, Ebenhausen. auch George McGhee [1992] ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu, Übstz. Von Belkis Çorakçı, Bilgi Yayınevi, İstanbul; Nasuh Uslu [2000] *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Yüzyıl Yayınları, Ankara.

⁹⁹⁸ Kramer [2001b] Changing Turkey, s.247-248.

⁹⁹⁹ Ibid. s.253. Ayrıca Heinz-Jürgen Axt [1996] “Konflikttriade im östlichen Mittelmeer”, Internationale Politik, 2/1996, s.33-38.

¹⁰⁰⁰ Leyla Emeç Tavşanoğlu [1998] Türk-Yunan Sorunları: Akiller Tartışıyor, Çağdaş Yay., İstanbul.

yapınca, Mayıs 1999'dan itibaren Türkiye ve Yunanistan arasında Ortak Çalışma Komiteleri girişimi başlatıldı. Bu olumlu eğilim, deprem afeti ile son derece önemli bir ivme kazandı. Her iki ülke de aralarındaki sorunları çözmek konusunda ciddi bir çaba içine girdiler. Yunanistan Türkiye'nin AB üyeliğine destek verirken, Başbakan Ecevit de 11 Aralık 1999'da Helsinki'de yaptığı basın toplantısında, Yunanistan ile anlaşmazlıkların Den Haag'daki UAD'ye götürülmesine “izin verebileceklerini” belirtiyordu. Ancak Türkiye'nin bazı kaygıları hala devam ediyordu ve Helsinki'de Türkiye'yi rahatlatan bazı ek düzenlemeler yapıldı. Bunlardan birisi UAD için Yunanistan'ın öne sürdüğü 2000 yılının 2004'e çekilmesi, ikincisi ilk kez “sorun” değil, “sorunlar”dan söz edilmesi,¹⁰⁰¹ üçüncüsü ise UAD'ye gitmenin otomatik bir süreç ve bir koşul olmaktan çıkarılmış olmasıydı. Aslında iki ülke arasındaki sorunların uluslararası mahkemeler yoluyla çözümünü genelde tercih edilmemektedir. Zira mahkemeler neticede hukuki sorunları ele alırlar, oysa Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlarda da olduğu gibi pek çok durumda sorunlar hukuki olmaktan ziyade siyasi. Örneğin A.Heraclides, Yunanistan ve Türkiye arasında sorunların tanımlanmasında bile önemli ayrılıkların varlığına ve konunun siyasi boyutu ile karmaşıklığına dikkat çektikten sonra, Ege'de UAD aracılığı ile kalıcı çözüm bulunmasının çok da gerçekçi olmadığını vurgulamaktadır.¹⁰⁰²

Çok kısa bir süre öncesine kadar sadece Türkiye'den değil AB içinden de yoğun itirazlar yükselmesine rağmen, Yunanistan'ın bölünmüş bir Kıbrıs'ın AB'ye üyeliğini olanaklı kılmak için gösterdiği yoğun çaba Helsinki'de başarıyla sonuçlandı ve Konsey bildirisinin 9. paragrafı ile Kıbrıs-RY'nin AB'ye üyeliği kesinleşti.¹⁰⁰³ Helsinki'de Kıbrıs'da bir çözümün Kıbrıs-RY'nin adaylığını kolaylaştıracağını ancak bunun bir önkoşul olmadığı çok açık biçimde dile getirilmiştir.¹⁰⁰⁴ Türkiye'nin itirazları ve çabaları ile son bir esneklik cümlesi olarak, durumun yine de Konsey tarafından ve “*alle maßgeblichen Faktoren berücksichtigen*” eklenmiş olsa da, Kıbrıs-RY'nin önündeki “Türkiye engeli” Helsinki'de bütünüyle ortadan kalkmıştır:

“9-b) Avrupa Birliği Konseyi, politik bir çözümün Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne katılımını kolaylaştıracağını altını çizer. Üyelik müzakerelerinin tamamlanmasına kadar kapsamlı bir çözüme ulaşılammış olursa, Konsey'in üyelik konusundaki kararı, yukarıdaki husus bir ön şart olmaksızın verilecektir. Bu konuda, Konsey tüm ilgili faktörleri dikkate alacaktır..”¹⁰⁰⁵

Bu düzenleme ile Kıbrıs-RY'nin AB'ye “Kıbrıs Cumhuriyeti” adına katılmasının yolu kesin olarak açılmıştır. Aslında AB çevrelerinde daha önce de sıkça dile getirilen ve

¹⁰⁰¹ Yunanistan Ege'de sadece “kıta sahanlığı” sorunu olduğunu savunuyor ve bunun UAD'nda çözülmesini istiyordu. Türkiye ise Ege'de tek sorun değil, içine FIR hattından adaların silahlanmasına kadar birçok sorun bulunduğu “sorunlar” bulunduğunu savunuyor. Suat A. Bilge [2000] Büyük Düş, Türk-Yunan Siyasi İlişkileri, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara; auch Alexis Heraclides [2002] Yunanistan ve “Doğu'dan Gelen Tehlike” Türkiye”, Türk-Yunan İlişkilerinde Çıkmazlar ve Çözüm Yolları, (Çev.Mihalis VasilyaDış-Herkül Milas), İletişim Yayınları, İstanbul, s.199f.

¹⁰⁰² Heraclides [2002] Yunanistan ve Türkiye, s.221-244.

¹⁰⁰³ Heinz-Jürgen Axt [1998] “Zankapfel im Mittelmeer. Kıbrıs vor dem AB-Beitritt”, *Internationale Politik*, 1, s.23-2813 Mart 1998'de Financial Times'daki yorum şöyleydi: “Most members of AB are adamant that a divided Cyprus cannot join as a full member state” Financial Times: 13.03.1998 (Quentin Peel-John Barham: AB expansion: Turkey dismay). Kühnhard ise AB Komisyonunu ve Lüksemburg Zirvesini Kıbrıs konusunda “planlos verhalten” yapmakla suçluyor ve Kıbrıs-RY ile görüşmelere başlanmasının adanın bölünmesini kesinleştireceğini uyarısında bulunuyordu. : Ludger Kühnhardt [1999b] “Deutschlands AB-Ratspräsidentschaft und die Gündem (Agenda) 2000”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B1-2/99, s.8-9.

¹⁰⁰⁴ “9.a) Avrupa Birliği Konseyi, 3 Aralık tarihinde New York'ta Kıbrıs meselesinin kapsamlı bir çözümüne yönelik olarak başlatılan görüşmeleri memnuniyetle karşılar ve BM Genel Sekreteri'nin bu süreci başarıyla sonuçlandırma yönündeki gayretlerine güçlü desteğini ifade eder.” Bulletin EU: 12-1999 Z: I.3.9a

¹⁰⁰⁵ AB Konseyi Helsinki Zirve Bildirisi: Bulletin EU: 12-1999 Z: I.3.9-b9(b)

“Türkiye gibi AB dışındaki bir ülkenin AB’nin genişleme stratejisini engelleyemez” şeklindeki yaklaşım dikkate alındığında, Türkiye’nin gerçekten de Kıbrıs-RY yolunu tıkayabilme güç ve araçlarına sahip olup olmadığı tartışılabilir. Hatta unutulmaması gereken şey, eğer bir taviz verildiyse, bunun Helsinki’den çok önce verildiğidir.¹⁰⁰⁶ Konseyin son kararda „Bu konuda, Konsey tüm ilgili faktörleri dikkate alacaktır“¹⁰⁰⁷ şeklinde Türkiye’yi kısmen rahatlatan ifadesinin, pratikte bir işlevi olmayacağı daha başından beri açıktı. Zira AB üyesi Yunanistan, bu konuda bütün genişleme sürecini sabote etme şantajını her safhada açıklıkla ortaya koymuştu.¹⁰⁰⁸ AB ve Kıbrıs çerçevesinde Yunanistan-Türkiye arasındaki bu „asimetrik“ ilişki biçiminin AB’nin genişlemesinde en önemli engel olabileceğine yönelik endişeler son derece yaygındı.¹⁰⁰⁹ Türkiye’de Helsinki konusunda ortaya çıkan eleştirilerin de temel unsuru olan Kıbrıs konusunda gazeteci Kohen, “Bu düzenleme, daha önce Fransa ve Almanya’nın dahil bulunduğu dört ülkenin “çözüm olmadan üyelik yok” şartını fiilen rafa kaldırıyor” diyordu.¹⁰¹⁰ Türkiye’nin hiçbir zaman AB’ye alınmayacağı görüşünü dile getiren Ünal ve Manisalı ise “bir hayal” uğruna KKTC’nin “feda edildiğini” iddia ediyordu.¹⁰¹¹ Ancak bu iddialara rağmen, Türkiye Helsinki’de sunulan biçimi ile adaylık statüsünü reddetmiş olsaydı, AB’nin Kıbrıs’ın üyeliğinden vazgeçmesi ya da ertelemesini beklemenin de gerçekçi bir beklenti olmadığını vurgulamak gerekiyor.

2. Helsinki: “Avrupa Arabasının Bagajında Bir Yer”¹⁰¹² mi yoksa „tarihi bir karar“¹⁰¹³ mı?

Helsinki AB Konseyi kararları, Türkiye açısından beklentilerin gerisinde kalsa ve somut garantiler içermese de, Türkiye-AB ilişkilerinde niteliksel bir değişimi temsil ettiği açıktır. Frankfurter Allgemeine Zeitung’un daki yorumda da vurgulandığı gibi “iki yıl önce alınan Lüksemburg kararı Helsinki’de düzeltildi.”¹⁰¹⁴ 12 Aralık 1999 tarihli Türk gazetelerinin çok büyük bölümü de kararları büyük bir zafer ve tarihi dönüm noktası olarak manşetlerine taşımışlardı.¹⁰¹⁵ Ancak buna rağmen Helsinki, hem müzakerelere başlanması konusunda tarih verilmemesi, hem de Kıbrıs ve Ege konularındaki düzenlemeler ile Ankara’da

¹⁰⁰⁶ Çandar bu konuda Hükümeti suçlayan T.Çiller’e bir hatırlatmada bulunuyor ve Kıbrıs konusunda asıl tavizin 1995’de Gümrük Birliği için yapılan pazarlıklarda bizzat Çiller tarafından verildiğini, asıl dönölme sürecin o zaman başladığını belirtiyordu. Sabah (Günlük Gazete-İstanbul): 16.12.1999 (Cengiz Çandar: “Eğriye Eğri”)

¹⁰⁰⁷ AB Konseyi Helsinki Zirve Bildirisi: Bulletin EU: 12-1999 Z: I.3.9-b9(b)

¹⁰⁰⁸ Axt [1998] “Zankapfel im Mittelmeer, s.26.

¹⁰⁰⁹ Ludger Kühnhardt [2002a] “Stolperstein im Mittelmeer: Kıbrıs vor dem AB-Beitritt”, Internationale Politik, 1/2002: 2002, s.52.

¹⁰¹⁰ Kohen Türkiye’nin Yunanistan ve Kıbrıs konularında AB’yi kendi yanına almasının yollarını da araştırması gerektiğini hatırlatıyordu. Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul):15.12.1999 (Sami Kohen: AB, Kıbrıs işini zorluyor...)

¹⁰¹¹ Ünal ayrıca şu görüşlerini dile getirmektedir: “Yani AB’ne hareket eden Kıbrıs-RY gemisine KKTC de yüklenmiş ve dümen Rumlara verilmiştir. Üstelik bu geminin hareketini başlatan Türkiye’dir.” Zaman (Günlük Gazete-İstanbul):14.12.1999 (Hasan Ünal: Denktaş kızmakta haklı; ancak...) Benzer görüşler için Manisalı [2002] Avrupa Çıkmazı, s. 162-173.

¹⁰¹² Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): (Günlük Gazete-Almanya): (Thomas Seibert: “Ein Platz im Gepäckwagen”)

¹⁰¹³ Almanya Başbakanı G.Schröder. Bkz.: Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (“Kritik an die Türkei-Beschluss”)

¹⁰¹⁴ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (Horst Bacia: Springt Griechenland über den eigenen Schatten”)

¹⁰¹⁵ 12.12.1999 günü çıkan gazetelerin manşetleri şöyleydi: Hürriyet (Günlük Gazete-İstanbul): “İlk Müslüman Aday”; Türkiye (Günlük Gazete-İstanbul): “Sonunda Adayız”; Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): “İlk Hedefimiz Avrupa!”; Sabah (Günlük Gazete-İstanbul): “Sonunda Avrupalıyız”; Radikal: “Avrupa’dayız, Türk Diplomasisinin Başarısı”; Ortadoğu: “Adaylık Evet, Üyelik Asla”; Posta: “Avrupalıyız”.

temkinli bir sevinçle karşılamıştı.¹⁰¹⁶ Ecevit'in AB liderleriyle birlikte katıldığı “çalışma yemeği” sonrasında düzenlediği basın toplantısında¹⁰¹⁷ *"Türkiye, Rudyard Kipling gibi Doğu ile Batı'nın hiçbir zaman bir araya gelemeyeceğini söyleyen veya Samuel Huntington¹⁰¹⁸ gibi uygarlıklar çatışmasının kaçınılmazlığını düşünenlerin kehanetlerini de boşa çıkaran bir ülkedir... Bu anlamda Adaylık statüsünün tanınması yalnız Avrupa için değil, bütün dünya için önemli bir aşamadır"* dese de Türkiye için Helsinki zor bir tercihti. Türkiye'nin AB'nin “şartlı daveti”nden rahatsız olduğunu vurgulayan The New York Times'in *"Türkiye, Avrupa'nın teklifini, tatmin olduğu için değil, reddetmesi halinde gerçekleşecek alternatiflerden çekindiği için kabul etti"* yorumu önemli bir gerçeğe işaret ediyordu.¹⁰¹⁹ Aslında AB politikacıları ve medyasının açıklamaları da bu görüşü destekleyecek türdeydi. Zira Helsinki Zirvesi öncesi ve sonrasında gerek AB liderleri ve gerekse de Komisyonun üst düzey temsilcileri Türkiye'ye verilen statünün “üyelik”, hatta “görüşmelere başlamak” anlamına gelmeyeceğini ve bunun için daha çok uzun bir zamana ihtiyaç olduğunu özellikle dile getiriyorlar, Türkiye'nin “gereksiz” bir hevese kapılmasını önlemeye çalışıyorlardı.¹⁰²⁰

Hiç kuşku yok ki Helsinki'nin Türkiye bakımından en önemli özelliklerinden birisi, “Lüksemburg sendromunun” yani Lüksemburg'da “incinen onuru”nun tamir edilmesi idi. Başbakan Ecevit'in TBMM'de 14 Aralık'ta yaptığı konuşmada bunun önemi açıkça ortaya konuluyordu: *"... Bundan iki yıl önce Lüksemburg'da AB'nin kapısı yüzümüze kabaca kapatılmıştı. Türkiye'de onurlar incinmiş, kimi toplum kesimlerinin AB'de üyelik umutları sönme noktasına gelmişti. ... iki yıl sonra kapımız çalındı ve 10 Aralık 1999 Cuma akşamı, Helsinki Doruğu'nda AB için üye adaylığı hakkı, Türkiye'ye önkoşulsuz olarak tanındı. 10-11 Aralıkta yer alan olaylar ve gelişmeler göz önünde tutulursa, adaylık için Türkiye'ye ne kadar ısrarlı bir çağrı yapıldığı görülür. AB'den başka herhangi bir ülkeye bu kadar yoğun ve ısrarlı bir davet kampanyası görülmemiştir. Bu sonuç, tüm ulusumuzun ortak başarısıdır."* Ecevit'in sözleri, Kramer'in de vurguladığı “duygusallık” faktörünün Türkiye için ne kadar önemli olduğunu da ortaya koyuyordu. Kramer, psikolojik faktörleri ihmal

¹⁰¹⁶ Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.1999 (Susanne Güsten: “Krisensitzung statt Freundentanz- In Ankara sorgt die Kibris-Klausel im AB-Angebot für Unbehagen”); Kölnische Rundschau: 11-12.12.1999 (“Neuer AB-Kandidat Türkei unzufrieden- Ankara lehnt Bedingungen der Union ab”); Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.1999 (Jan Keetman: “Die Kommentare bleiben nüchtern- In der Türkei wird die AB-Entscheidung begrüsst- Man weiss jedoch um die kommenden Problemen”)

¹⁰¹⁷ Ecevit'in Basın Toplantısındaki konuşması için T.C.Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi: <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/ecevit.htm>

¹⁰¹⁸ Huntington “Clash of the Civilization” kitabında şöyle diyordu: “... both Europeans and Turks agreed that the real reasons were the intense opposition of the Greeks and, more importantly, the fact that Turkey is a Muslim country. European countries did not want to face the possibility of opening their borders to immigration from a country of 60 million Muslims and much unemployment. Even more significantly, they felt that culturally the Turks did not belong in Europe.” ... The “private nightmare” of Europeans, one observer commented, is the historical memory of “Saracen raiders in Western Europe and the Turks at the gates of Vienna.” These attitudes, in turn, generated the “common perception among Turks” that “the West sees no place for a Muslim Turkey within Europe.” Having rejected Mecca, and being rejected by Brussels, Turkey seized the opportunity opened by the dissolution of the Soviet Union to turn toward Tashkent.” Samuel P.Huntington [1998] The Clash of Civilizations, Touchstone Books, London, New York, s. 146.

¹⁰¹⁹ The New York Times (Günlük Gazete-ABD): 12.12.1999.

¹⁰²⁰ Örneğin Schröder Bundestag'daki konuşmasında, *"Ankara'nın önünde ağır ve acılı bir yol var"* diyordu. Bkz: Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 17.12.1999 (“Schröder verteidigt Helsinki-Beschluss”). Ayrıca Verheugen de *"Türkiye'yi o kadar da hızlı bir biçimde AB içinde görmüyorum"* diyordu. Bkz.: General Anzeiger(Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999.

etmelerinin önemli bazı tıkanıklıkların nedeni olduğunu vurguluyor ve Türkiye ile gerçekleştirilen politikanın başarısı için muhatabı anlamaya çalışmak gerekir diyordu.¹⁰²¹

“Türkiye Helsinki kararları sonrasında da tam üyeliğe daha öncesinden daha yakın değil. Ankara’nın adaylık statüsünün kabulü, pratikte, sadece ileri bir tarihte Türkiye’ye bu yolun bütünüyle kapalı olmadığı anlamına gelir ama daha fazlası değil ” yorumunu yapan T.Seibert’e göre Helsinki’de çıkan Türkiye kararını „*bagajda bir yer*“ olarak tanımlayan Seibert, “*eğer günün birinde tam üyelik gündeme gelse de, Türkiye buna, diğerlerinden farklı olarak ancak onyıllar sonrasında ulaşabilir*”¹⁰²² diyordu. Bu değerlendirme kısmen doğru olsa da AB’nin Helsinki’de Türkiye’yi 13. aday ülke olarak tanımlaması, AB’nin Roma-Hristiyan geleneğinden gelen ve coğrafi olarak sınırı Yunanistan-Bulgaristan sınırında bitmesi gereken bir birlik olması görüşünün bizzat AB tarafından reddedildiği anlamına geliyordu. 2001 yılında başlayan Konvent çalışmalarında Türkiye’nin de yer alması bu bağlamda gerçekten anlamlıdır. Zira Türkiye Avrupa’nın geleceğine karar verilen bir platformda ancak Helsinki kararı vesilesi ile yer alabilirdi. Aslında Helsinki kararı Verheugen’in de defalarca ifade ettiği gibi bu AB’nin çok önemli bir “*stratejik karardı*”: Verheugen “*siyaset cesaret sahibi olmalı, ve 30 40 yıl sonrasını da düşünebilmeli. Türkiye’nin Avrupa demokrasi ailesine sıkıca bağlanması bizim çıkarımızdır. Biz burada Türkiye’ye iyilik yapmıyoruz, aksine bizim Avrupa’nın Güney Doğu kanadında böyle bir stratejik pozisyona ihtiyacımız var*”¹⁰²³ diyordu. Bu anlamda Helsinki AB için gerçek bir „meydan okuma“ (“Herausforderung”) ve Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler bakımından da niteliksel bir değişim olarak da nitelenebilir.

Helsinki için Alman Başbakanı Schröder „*Türkiye’ye adaylık statüsü verilmesi tarihi bir karardır*“ derken Dışişleri Bakanı Fischer ise Helsinki’yi “*ayrımçı bir özel statünün*” artık ortadan kaldırdığı ve bir daha geri gelmeyeceği “*belirleyici adım*” olarak değerlendiriyordu.¹⁰²⁴ Zaten bunun böyle olduğu başta Almanya olmak üzere AB içinde Türkiye’nin adaylık ve üyeliğini kategorik olarak reddeden çevrelerin değerlendirmelerinde de görmek mümkündür. Örneğin Die Welt’deki bir yorumda bu niteliksel değişimin ipuçları veriliyordu. Yorumda “*bu tarihi bir hatadır. Çünkü, bugün aday diyen günün birinde „üye“ demek zorundadır. Oysa Türkiye’nin Birliğe üyeliği AB’nin özünü değiştireceği için kimse bunu istemiyor*” deniliyordu.¹⁰²⁵ Almanya’daki Muhalefet de, Hükümetin çok önemli bir “yanlış” yaptığını, bunun hem Almanya hem de AB için çok olumsuz gelişmelere yol açabileceğini ileri sürüyordu. Helsinki Zirvesi’nden hemen sonra Hristiyan Demokratların en önemli temsilcilerinden birisi olan W.Schaeuble şöyle diyordu: “*Türkiye ile olan şey, şudur: Herkes biliyor, bu iş olmaz. Kimse istemiyor, kimse bunu söylemiyor, ve bunu kimse açıkça konuşmuyor, çünkü bu siyasi doğruculuk (Political Correctness) ilkesi ile çatışıyor. Böylece radikaller ve Avrupa kuşkucuları körüklenmiş oluyor*”¹⁰²⁶ Alman Federal Meclisi’ndeki CDU/CSU’nun Avrupa Politikaları Sözcüsü Peter Hintze ise “*Türkiye’ye verilen adaylık statüsü ile gerçekleştirilemeyecek umutlar ve AB için*

¹⁰²¹ Heinz Kramer [2001b] Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye, (Çev: Ali Çimen), Tımas, İstanbul, 2001. (Org: A Changing Turkey-The Challenge to Europe and the United States, 2000), s.274.

¹⁰²² Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Thomas Seibert: “Ein Platz im Gepäckwagen”)

¹⁰²³ Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 22.12.1999 (“Verheugen: Keine Zusagen gegenüber neuen Kandidaten”)

¹⁰²⁴ Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (“Kritik an die Türkei-Beschluss”)

¹⁰²⁵ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.1999 (Nikolaus Blome: “Böses Spiel in Helsinki”) auch Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (K.F.: “Statusfrage”)

¹⁰²⁶ Der Spiegel(Haftalık Dergi-Almanya):10.01.2000 (2/2000), Türkiye’nin AB üyeliğinin AB’yu felç edeceğine ilişkin bir değerlendirme için Der Tagesspiegel(Günlük Gazete-Almanya): 12.12.1999 (Christoph von Marschall: “Europas Grösse, Europas Laehmung”)

gözardı edilemeyecek siyasi ve ekonomik riskler alınmıştır”¹⁰²⁷, yorumunu yapıyor, CSU’dan Michael Glos ise “*Türkiye’nin bir Avrupa perspektifine ihtiyacı var. Ama bunun illa da AB’ye tam üyelik olması gerekmiyor*”¹⁰²⁸ görüşünü dile getiriyordu. Glos’un dile getirdiği bir başka önemli kaygı ise aslında AB içindeki geniş bir kesimin kaygısıydı. Glos “*bugün 65 milyon nüfus ve 2,3’lük doğum oranı ile Türkiye görünebilir gelecekte AB içinde Almanya’dan da en çok nüfusu olan ülke olacak*” diyordu.¹⁰²⁹ 16 Aralık 1999’da Almanya Federal Meclisinde yapılan görüşmelerde de Türkiye gündemin başında yer alıyordu. Türkiye’ye adaylık statüsünün verilmesi muhalefet tarafından sert bir biçimde eleştirildi. Başbakan Schröder “*Türkiye Avrupa’nın birleşmesi sürecinde kalmaya devam etmeli ve reform yolunda desteklenmeli*” görüşünü dile getiriyor ve Hristiyan Demokratlar’ın, saklamak isteseler de asıl red gerekçelerinin Türkiye’nin Hristiyan bir ülke olmaması olduğunu ileri sürüyordu.¹⁰³⁰ Dışişleri Bakanı Fischer ise CDU/CSU’ya „ikiyüzlülük“ ve „hafızasızlıkla“ suçluyor ve Türkiye’ye Avrupa perspektifinin Hristiyan Demokrat Hükümetlerce verildiğini hatırlatıyordu.¹⁰³¹ Fischer burada CSU’lu Michael Glos’un FAZ’de 1 Ekim 1997’de yayınlanan makalesindeki görüşleri ile Aralık 1999’daki görüş ve gerekçelerinin arasındaki farka dikkat çekiyordu.¹⁰³² Aslında bu konudaki çelişkiler ve tartışmalar sadece Almanya’ya özgü değildi. Bu tür bir tartışma AB içinde de sıklıkla yaşanıyordu. Örneğin Genişlemeden sorumlu Komiser Verheugen’e de en çok sorulan sorulardan birisi olan Türkiye’nin adaylığının mantığıydı. Verheugen, kendisine yöneltilen “*Helsinki kararını eleştirenler Türkiye’nin coğrafi ve kültürel olarak Avrupalı bir ülke olup olmadığını da sorguluyorlar. AB kendi sınırlarını artık düşünmek zorunda değil midir?*” sorusuna verdiği cevapta, nedense görmemezlikten gelinen basit mantığı ortaya koyuyor ve şöyle diyordu: “*bu kaygıları ve düşünceleri insanların 36 yıl önce gündeme getirmesi gerekirdi. Şimdi siyaset bu tarih içinde gelişen durumu nasıl olumluya çevirebilir, buna bakmalıdır*”.. Gazetecinin “*peki Ukrayna ya da Beyaz Rusya Brüksel’de yer almak isterlerse, ne yaparsınız?*” sorusuna ise “*ben Türkiye’nin durumunu bir model olay olarak görmüyorum, hiçbir ülke Türkiye gibi AB ile benzer anlaşmalara dayanan bir ilişkiye sahip değil*” cevabını veriyordu.¹⁰³³ Helsinki’den yaklaşık altı ay sonra Almanya Dışişleri Bakanı Fischer’in yaptığı açıklamalar da Türkiye bakımından Helsinki’nin ne anlama geldiğini ortaya koyuyordu. Fischer “*Helsinki’de kabul edilen aday ülkelerle AB’nin Doğu sınırının kesin olarak belirlendiğini*” söylüyordu. Fischer’e göre Ukrayna, Gürcistan, Rusya gibi ülkelerin AB üyeliği de söz konusu olmayacaktı. Yani Türkiye resmen ve eşit haklarla bir aday ülkeydi, üyelik için kararı ise kendisi verecekti.¹⁰³⁴ Türkiye’nin adaylığı ve muhtemel üyeliği konusunda ilginç bir değerlendirmeyi de Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Müsteşarı Christoph Zöpel (SPD) yapıyordu. Zöpel Türkiye için başka bir formül

¹⁰²⁷ Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (“Kritik an die Türkei-Beschluss”)

¹⁰²⁸ General Anzeiger(Günlük Gazete-Almanya): 17.12.1999 (Thomas Wittke: “Kein Club des christlichen Abendlandes”) ayrıca Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (“Kritik an die Türkei-Beschluss”)

¹⁰²⁹ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 17.12.1999 (Hans-Jürgen Leersch: “Union warnt Regierung vor Risiken der Ost-Erweiterung”); Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): : 17.12.1999 (Richard Meng: “Bundestag streitet wegen der Türkei”)

¹⁰³⁰ Kölner Stadt Anzeiger(Günlük Gazete-Almanya): 17.12.1999

¹⁰³¹ Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): : 17.12.1999 (Richard Meng: “Bundestag streitet wegen der Türkei”)

¹⁰³² Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 01.10.1997; (Michael Glos) Glos’un Helsinki sonrasında yazdığı bir makalede de kültürel boyuta dikkat çekiyor ve adaylık statüsünün yanlış olduğunu vurguluyordu: : Michael Glos [2000] Imperiale Überdehnung: Eine europäische Zukunft für die Türkei?, Internationale Politik, November 2000, Nr.11, s.19-20.

¹⁰³³ Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 22.12.1999 (“Verheugen: Yeni adaylara kabul yok”) Verheugen’in çok benzer açıklamaları için Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (Nikolaus Blome-Andreas Middle: “Verheugen Ankara’nın Adaylığını Savunuyor”)

¹⁰³⁴ Der Spiegel: 29.05.2000.

bulunamaz mıydı sorusuna şöyle cevap veriyordu: “*Türkiye adaylığı istediği sürece başka bir alternatif yoktur*”¹⁰³⁵ W.Koydl ise Türkiye’yi uyarıyor ve AB üyeliğinin ne anlama geldiğini anlamaları gerektiğini hatırlatıyordu. Koydl’a göre Helsinki “*çifte anlamlı söylemlerin sonuydu*” idi ve Lüksemburg’daki “*hata*” düzeltilmişti. Koydl, Türkiye’de de artık AB üyeliğinin ne anlama geldiğini konusunda açık, dürüst bir tartışma yapılması konusunda iyi bir olanak sağladığını vurguluyordu.¹⁰³⁶

Helsinki sonrasında samimi olunması gerektiğini ifade eden ve aksi halde AB’nin önemli bir risk alacağını vurgulayan Konrad Adenauer Vakfı Türkiye temsilcisi W.Schönbaum, AB içinde Türkiye’nin gerekli kriterleri yerine getirmekte zorlanacağı ve hatta asla yerine getiremeyeceği, bunun için de Türkiye’ye aday statüsü verilerek oyalamak gibi bir taktiğe güvenenlerin de hata ettiği belirtiyor ve şöyle diyor: “*...Türkiye’nin bu reformları gerçekleştiremeyeceği ya da bunun çok uzun zaman alacağı umudunda olanlar yanılacaklar, çünkü Batı’ya yönelmiş politika, basın, ekonomi ve askeri kesimlerde yer alan reform isteği ve dinamiği küçümseiyor. Ben mesela Türkiye’nin siyasi ve ekonomik Kopenhag Kriterleri Bulgaristan ve Romanya’dan daha önce yerine getireceğine inanıyorum*”¹⁰³⁷

Helsinki çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde Türkiye’nin adaylığını ve ileride de üyeliğini “olumlu” olarak değerlendiren az sayıdaki görüşlerin en temel ortak noktası ise, Türkiye’ye verilen bu konum ile genelde Batı, özelde ise Avrupa’nın “güvenlik ve stratejik çıkarlarının” ilişkilendirilmesiydi. Verheugen’in “*Türkiye’ye adaylık statüsü verilmesi AB’nin yaptığı bir iyilik değil, bilakis kendi çıkarlarımızı izlediğimiz siyasi bir stratejidir*”¹⁰³⁸ sözleri de AB’nin Türkiye ile ilgili yaklaşımındaki temel unsurun “stratejik çıkarlar” olduğunu ortaya koyuyordu. Örneğin Stürmer “*bütün stratejik sebepler Kemalist, seküler Türkiye’nin Avrupa ile yakın ve birbirinden ayrılamayacak şekilde birbirine bağlanması gerekliliğini ortaya koyuyor. Bunun ön koşulu ise Türkiye’nin mevcut devlet düzenini devam ettirebilmesidir*” diyor ve bu konuda Amerikalıların Avrupalılardan çok daha hızlı hareket ettiklerini, Türkiye’nin Batı dünyası için sahip olduğu önemin farkında politikalar ürettiğini de ekliyor ve şöyle diyor: “*Bu bir gerçektir ki Türkiye’nin 1990’da tekrar Büyük Orta Doğunun merkezi, İsrail’in müttefiki, fundamentalist güçlere karşı bir denge unsuru, Arap diktatörlüklerine karşı bir alternatif olduğunu Amerikalılar Avrupalılardan daha iyi anlıyorlar*”¹⁰³⁹ Bu yaklaşım pek çok değerlendirmede de dile

¹⁰³⁵ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (“Türkei-Entscheidung empört die Union”) Peter Hort ise 1963’deki koşulların değiştiğini vurguluyor ve “*o zamandan bu yana herşey değişti, ama Topluluk kararını düzeltmedi. Kendini böylece öyle bir kapana kısırdı ki, oradan kurtulamıyor*” diyordu. Bkz: Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Peter Hort: “Die türkische Falle”)

¹⁰³⁶ “*Bu nedenle ayrıcalıklı yağma olanakları oyunda yer alıyor. Politikacılar, sanayiciler ve hatta askerler için. Soğuk Devlet gücünün temsilcilerinin adaylığı tehdit olarak algılamaları boşuna değil...*” Bkz. Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 11-12.12.1999 (Wolfgang Koydl: “Ende der Doppeldeutigkeiten”) Benzer bir değerlendirme için Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.1999 (Albrecht Meier: “Die Türkei und die AB- Einladung zum Wandel”)

¹⁰³⁷ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.1999 (Wulf Schönbohm: “Die Türkei ist anders”), Schönbohm’un bu konudaki daha ayrıntılı çalışması için Wulf Schönbohm [2000a] “Auf dem Weg nach Europa. Entwicklungen in der Türkei seit Helsinki” Internationale Politik (Bonn), 55: 11, s.11-18. Benzer bir değerlendirme için : Financial Times Deutschland (Günlük Gazete-Almanya): : 06.03.2000 (Thomas Klau)

¹⁰³⁸ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (Nikolaus Blome-Andreas Middle: “Verheugen Ankara’nın Adaylığını Savunuyor”)

¹⁰³⁹ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 20.12.1999 (Michael Stürmer: “Die Türken vor den Toren”) Stürmer, bir başka yazısında da bu konuda şu yorumu yapıyor: “*Amerikalılar ile Türkiye arasında askeri konularda yakınlık biliniyor, ama Washington için bu tereli değil: bunun için de Avrupalılar üzerine Türkiye’nin sadece sözde değil, gerçekte de AB’ye davet edilmesi konusunda anormal bir baskı uyguluyor. Amerikalıların “Grand Design”i içinde Orta Doğu’daki Kemalist, seküler Türkiye temel direklerin temel*

getiriliyor, hem 1952'den beri NATO üyesi olarak askeri anlamda Batı ittifakına katkıları, hem de bulunduğu konum ve sahip olduğu kaynaklar bakımından, siyasi bir birlik iddiasındaki AB için Türkiye'nin diğer bütün "sorunlarına" ve eksiklerine rağmen AGSP için Türkiye'nin vazgeçilmez bir partner olduğu, AB'den dışlanmasının bu anlamda önemli sakıncalar yaratabileceği görüşü de yine sıkça dile getirilen görüşler arasındadır. Hatta üyelik olsun olmasın AB'nin Türkiye politikasının en önemli eksikliğinin stratejik düşünme ve politika geliştirme olduğunu sıkça vurgulayan Prof.Kühnhardt, *"Araniyor: stratejik bir denge"* başlıklı yazısında *"Türkiye, Avrupa'nın her türlü istikrarlı jeopolitik ve jeoekonomik geleceğinin merkezi ve alternatifsiz bir sütunudur"* görüşünü dile getiriyor ve AB'yi stratejik düşünmeye davet ediyordu.¹⁰⁴⁰ Helsinki sonrasında bir değerlendirme yapan Lord Weidenfeld de, *"Avrupa'nın Türkiye'ye İhtiyacı Var"* başlıklı yazısında *"Eğer bugün Türkiye önemli ise, 21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda daha da önemli olacaktır. Rusya'daki belirsizlikler, Orta Doğu ve Güney Asya'da ayrıca güçlü-gururlu Çin dikkate alınınca, kendine güvenli ve seküler demokratik bir Türkiye, kriz döneminde barış için taşıyıcı bir sütun, güçlü bir köprü başı olacağı açıktır"* diyor ve AB entegrasyonundaki kültürel boyut konusunda da Türkiye'yi bir kazanç olarak gördüğünü ortaya koyuyordu. Türkiye'ye özel bir statü verme konusundaki politikalara karşı çıkan, bunun gerçekleşme olanağının olmadığını ortaya koyan Weidenfeld de *"Türkiye'ye „yakın komşu“ ("nahen Auslands") ya da Orta Doğu'da eşitler içinde birinci gibi bir yere yerleştirmek hem gerçekçi değil, hem de çok safçadır"* demektedir ve Türkiye'ye gerçek bir perspektif verilmesi gerektiğini savunuyordu.¹⁰⁴¹ AB içinde Türkiye tartışmaları önemli ölçüde duygusal bir zemine kaymıştı. Çok az sayıdaki yorumcu Türkiye'nin de içinde yer alacağı bir AB'nin fonksiyonel olabilmesine ilişkin neler yapılması gerektiğinden söz ediyordu. Örneğin Konrad Adenauer Vakfı Türkiye temsilcisi W. Schönbohm, *"Stratejik jeopolitik nedenlerle bakıldığında Türkiye'nin üyeliği en az Baltık ülkeleri, Romanya, Bulgaristan ve Malta'ninki kadar önemlidir"* yorumunu yapıyor ve AB mekanizmalarının Türkiye başta olmak üzere değişen koşullar dikkate alınarak yeniden oluşturulmasını, hatta bunun CDU-CSU'lu politikacılar Schaeuble ile Lamers'in *"yüksek entegrasyon seviyesinde Çekirdek Avrupa ve AB üyelerinin oluşturacağı diğer bir halka"* fikri çerçevesinde ciddi bir biçimde ele alınması gerektiğini vurguluyordu.¹⁰⁴²

Türkiye'nin AB ile yakın ilişkisine özel önem veren ve bu nedenle Helsinki öncesinde Ankara, Paris, Berlin, Helsinki ve en önemlisi Atina nezdindeki girişimlerde bulunarak Helsinki'de ve Ankara'da bazı engellerin aşılmasında son derece etkili olan ABD Başkanı B.Clinton'ın, daha Zirve kararları açıklanmadan Ecevit'e gönderdiği 10 Aralık 1999 tarihli mektuptaki ifadeleri, geleneksel amerikan stratejik düşünme ve politika üretme yaklaşımının tipik bir örneği idi. Clinton, *"Bu, Türkiye, ABD ve AB için kalıcı yararlar getirecek olan tarihi bir adımdır. Öteden beri Türkiye'nin geleceğinin Avrupa'da olduğuna"*

direği olarak son derece önemli bir yerdedir." Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.1999 (Michael Stürmer: "Neue Koordinaten im Nahen Osten")

¹⁰⁴⁰ Ludger Kühnhardt (1997k) "Gesucht: ein strategischer Ausgleich. Die Türkei liegt zwischen großen Ölvorräten und gierigen Märkten", Die politische Meinung (Osnabrück), 42: 335, s. 68. auch Ludger Kühnhardt /Hans-Gert Pöttering [1998] Kontinent Europa, Kern, Übergänge, Grenzen, Edition Interfrom, Zürich, s. 156-213.

¹⁰⁴¹ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 18.12.1999 (Lord Weidenfeld: "Europa braucht die Türkei") Benzer bir görüş için Hans Plattner [1999] Die Türkei, Eine Herausforderung für Europa, Herbig, München, s.217-218.

¹⁰⁴² Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.1999 (Wulf Schönbohm: "Die Türkei ist anders")

inanmışımdır. Türkiye'nin 21. yüzyılın biçimlendirilmesinde hayati bir rol oynayacağını, AB'nin, bu kararıyla kabul etmiş olmasından memnuniyet duyuyorum."¹⁰⁴³ diyordu.

AB, Helsinki'de, Lüksemburg'da yapılan "hata"yı düzelterek, Türkiye'ye resmen aday üyelik statüsü tanındı. Aslında burada "hata"dan söz edilen, yanlış ya da doğru bir politika değil, Lüksemburg'da ortaya konulan politikanın "işlemediğinin" tescil edilmesi idi.¹⁰⁴⁴ Ancak her iki tarafta da bu adaylık statüsünün ne anlama geldiği ve bundan sonra ilişkilerin ne yönde devam edeceğine dair kafa karışıklığının önüne geçilemedi. AB'nin "stratejik kararı" Türkiye'deki ve Avrupa'daki pek çok çevre için bir "taktik" açılmadan başka bir şey değildi. Örneğin Manisalı'ya göre, 1997'de Lüksemburg'da büyük bir taktik hata yaparak Türkiye'yi içi boş bir adaylıkla oyalamama "hatası" Helsinki'de giderilmiş, böylece "Ankara çökertilmişti." Yani Türkiye, "AB'nin himayesi altına alınmak için aday yapılmıştı."¹⁰⁴⁵ Benzer bir yaklaşımı dile getiren Dr.Ünal ise "AB'nin çekim alanı dışında tuttuğu bir Türkiye'den zırnık dahi koparamayacağını Yunanistan son yıllarda gayet iyi görmüştü oysa şimdiki Türkiye'den Kıbrıs-RY ve Ege konularında tavizler koparması mümkün olabilecekti"¹⁰⁴⁶ değerlendirmesini yapıyordu.

Türkiye'de (ve hatta dünyada) Helsinki konusunda yapılan değerlendirmelerde Yunanistan'ın başarılı politikasının kazançlarını artırdığı yönde yorumlar yapılıyordu. Gerçektende Kıbrıs ve Ege'de elde edilen kozların yanısıra belki de o dönemde Yunanistan için en önemli olan konu Öcalan skandalı nedeni ile "terörizme destek veren ülke" suçlamaları ile karşı karşıya kaldığı bir dönemde, (ABD'nin de ağırlığını koyması ile) Türkiye'nin yoğun baskısından kurtulmak olmuştu. Yunanistan'ın bir başka başarısı da, Türkiye politikasında inisiyatifi ele alarak Dünya kamuoyunda "düşmanı olan Türkiye'yi AB'ye taşıyan ülke" olarak tanımlanma şansını yakalamasıdır. Dr.Ünal, "meseleye hangi açıdan bakarsak bakalım, Helsinki sürecine bugünkü haliyle girmiş bir Türkiye Yunanistan açısından en ideal Türkiye'dir" demektedir.¹⁰⁴⁷ Gerçekten de Amerika ve AB'nin, Yunanistan'ın gösterdiği bu "iyi niyet ve çabaları" için hararetle kutlamaları dikkat çekicidir.¹⁰⁴⁸ Aslında bir Yunan diplomatın Die Welt'e dediği gibi Helsinki'de "Yunanlıların Maksimal istekleri" ile "bir AB partnerinin mini teklifi" söz konusuydu ancak Yunanistan AB içinde Türkiye konusundaki olumsuzluğu ya da kayıtsızlığı kendi lehine kullanmayı başarabilmişti.¹⁰⁴⁹ Yunanistan'daki devlet televizyonu "NET" de Yunan diplomasisinin bu başarısını "Beklediğimizden fazlasını kopardık, ...Görkemli bir başarı kazanıldı... Üte üçü başardık, her şartımızda istediğimiz oldu, inanılmaz gibi gözüküyor"

¹⁰⁴³ Ecevit de 14 Aralık'ta TBMM'de yaptığı konuşmada çok net bir ifade ile bu çabalar için teşekkür etmiş ve "Öteden beri adaylığımızı ve üyeliğimizi destekleyen ABD Başkanı Sayın Clinton'a teşekkür ederim" demiştir. TMBB Tutanakları: 14.12.1999 ve 15.12.1999 tarihli gazeteler.

¹⁰⁴⁴ Koydl şöyle diyor: "AB'nin Helsinki Zirvesinde Avrupalılar eski hatalarını yaptılar ve biraz tarih yazmış oldular" Bkz.: Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 11-12.12.1999 (Wolfgang Koydl: "Ende der Doppeldeutigkeiten")

¹⁰⁴⁵ Manisalı [2002] Avrupa Çıkmazı, s.165 ve 166.

¹⁰⁴⁶ Zaman Gazetesi (İstanbul): 13.12.1999 (Hasan ÜNAL: "Atina şartlarda neden ısrar etti?")

¹⁰⁴⁷ Bkz.: Zaman (Günlük Gazete-İstanbul): 12.12.1999 (Hasan Ünal: "Atina'nın diplomatik zaferi"), Zaman (Günlük Gazete-İstanbul): 13.12.1999 (Hasan Ünal: "Atina şartlarda neden ısrar etti?")

¹⁰⁴⁸ "ABD Başkanı aynı zamanda Türkiye'ye yönelik olumlu yaklaşımından dolayı Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis'i övdü." Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 ; "Almanya Dışişleri Bakanı Fischer Türkiye kararını memnuniyet verici olarak tanımladı ve Yunanistan'ın sorumlu yaklaşımı dolayısı ile övdü " : Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 11-12.12.1999 (Stefan Ulrich: "AB macht die Türkei zum Beitrittskandidaten")

¹⁰⁴⁹ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 11.11.1999 (Evangelos Antonaros: "Türkei hat den Fuss in der Tür zu Europa")

yorumu ile dile getiriyordu.¹⁰⁵⁰ Hiç kuşku yok ki, Yunanistan'ın "zafer" kazanmış olması her halükarda Türkiye'nin "kaybettiği" anlamına gelmez.¹⁰⁵¹ Ancak Yunanistan'ın Helsinki'de inisiyatifi eline geçirdiği ve bunu AB'ye kabul ettirdiği rahatlıkla söylenebilir.¹⁰⁵²

Helsinki'de somutlaşan ve eksiklerine rağmen belirli bir rotaya giren Türkiye-AB ilişkileri Türkiye içinde beklenen büyük tartışmayı da başlatmıştı.¹⁰⁵³ Türkiye'de kamuoyunda AB'ye çok ciddi bir destek olmasına rağmen, büyük ölçüde AB'nin Türkiye politikası (ya da daha doğru deyimle "politikasızlığı") nedeni ile önemli bir şüpheli kitle oluşmuştur. AB'yi kategorik olarak reddeden küçük bir grup dışında, AB'yi eleştirenlerin temel hareket noktası AB'nin Türkiye'ye karşı dürüst olmadığı ve Türkiye'yi çifte standartlarla sürekli oyalamaya çalıştığı görüşüdür. Bunda AB'nin Türkiye'ye karşı uygulamaları ve son kararda bile dikkat çeken aşırı diplomatik ifadelerin önemli yeri vardır.¹⁰⁵⁴ Türkiye'de AB'yi kategorik olarak reddedenler Helsinki'de çok net bir tavır ortaya koyarak "*Helsinki ile Türkiye'nin hiçbir kazanım elde etmeden AB'ye bağımlı hale geldiği*" görüşünü dile getirmişlerdir. Türkiye "uydurma" bir statü ile yeniden "kısıpaca" alınmıştı. Örneğin Emekli General Suat İlhan, „*Bizi Lüksemburg'da reddetmişlerdi, Helsinki'de neden kabul ettiler*" sorusuna şöyle cevap veriyordu: "*İkisinin arasında Türkiye'nin uyguladığı politika etkili oldu. Kendileri için önemli olan, sorunları istedikleri yönde çözüme kavuşturmaktır. Türkiye'nin diğer sistemlere girmesini önlemeleri gerekti. Türkiye'yi dışta bırakmak yerine üye adaylığı ile etki altında tutmak istemişlerdir. İki toplantı arasında ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'yi bölme heves ve planlarının uygulama şansının kaybolduğunu göstermiştir. Böylece Türkiye'deki bölücü kişi ve çevreleri, üye adaylığı verilerek harekete geçirmeyi, onlara çalışma imkanı sağlamayı düşündüler*" diyordu.¹⁰⁵⁵ Hatta Manisalı'ya göre Helsinki, Türkiye'nin yavaş yavaş "Avrupa'nın postmodern sömürgesi olması" anlamına geliyordu.¹⁰⁵⁶ Çok benzer bir biçimde eski Dışişleri Bakanı ve Denktaş'ın danışmanı olan Prof.Soyşal da "Adaylık Kapanı" başlıklı yazısında hem Kıbrıs'ın feda edildiğini hem de Sevr'e doğru yeni bir gidişin başlatıldığını iddia ediyordu.¹⁰⁵⁷ Soyşal, 12 Aralık'ta yazdığı yazıda da "*Helsinki Türkiye'nin dış ilişkilerine atılmış bir büyük kazıktan ibarettir. Türkiye Avrupa'nın bekleme odasında işgal edilmek üzere bekliyor. Bunu çağdaş, demokrat ve özgürlükçü olacağız derken insanları din, mezhep ve dil kavgalarıyla dolu bir*

¹⁰⁵⁰ Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 11.12. 1999 Taki Berberakis:"Atina: Zafer kazandık". Benzer biçimde yazılı medya da bir "zafer"den söz ediyordu. : Katimerini (Günlük Gazete-Yunanistan): 11.12.1999 ("Yunanistan istediğini aldı") Elefterotipiya (Günlük Gazete-Yunanistan): 11.12.1999 ("Türk - Yunan sorunlarının artık Türk - AB sorunu") ToVima (Günlük Gazete-Yunanistan): 11.12.1999 ("Avrupa ve Türkiye Simitis'in görüşünü kabullendiler")

¹⁰⁵¹ Yunanistan'ın politika değişimi konusunda Jürgen Reuter [2000] "Athens Türkeipolitik im Wandel. Griechisch-türkische Beziehungen vor und nach dem AB-Gipfel von Helsinki", Südosteuropa Mitteilungen (München), 40:1, s.47-64.

¹⁰⁵² Heinz Jürgen Axt [2000] Verbesserte Beziehungen zwischen Athen und Ankara nach Helsinki? Griechenlands aktuelle Außen- und Sicherheitspolitik. / Stiftung Wissenschaft und Politik. - Ebenhausen/Isar: SWP.

¹⁰⁵³ Türkiye'nin önde gelen AB Skeptikerlerinden gazeteci E.Çölaşan ülke içindeki sorunların aşılmasında AB'nin önemli bir faktör olacağı görüşünden hareketle Helsinki'yi şaşırtıcı bir iyimserlikle karşılıyordu. "*AB'ne aday ülke olarak kabul edildik. Önemli bir olaydır, ülkemiz için hayırlı olsun... adaylığa kabul edilmemiz bile, dünyadaki saygınlığımızı artıracak.*" Hürriyet (Günlük Gazete-İstanbul): 12.12.1999 (Emin Çölaşan: "Teraziye Koyunca")

¹⁰⁵⁴ Manisalı [2002] Avrupa Çıkmazı, s.162-171.

¹⁰⁵⁵ Türkiye Gazetesi (İstanbul): 02.04.2001 (Kışlalı: "Emekli Korgeneral Suat İlhan : AB İlkelere Aykırı")

¹⁰⁵⁶ "*İşte bu nedenledir ki, Avrupalılık ile Avrupacılık özellikle birbirlerine karıştırılıp hiç kimsenin anlayamacağı bir hale getirilmiştir. Kimse Türkiye'nin yavaş yavaş Avrupa'nın postmodern sömürgesi olma yolunda sürüklendiğini anlamasın diye.*" Hürriyet (Günlük Gazete-İstanbul): 26.08.2001 (Erol Manisalı: "Avrupalılık mı, Avrupacılık mı?")

¹⁰⁵⁷ Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 08.12.1999 (Mümtaz Soyşal: "Adaylık Kapanı")

Yeni Ortaçağ'a sürüklemenin uçurum kenarlarında dolaşan yerli ve yabancı entel salaklara da anlatmak gerekecek" diyordu.¹⁰⁵⁸ Emekli Korgeneral Suat İlhan ise „Atatürkçülük, altı ilkesine taban oluşturan tam bağımsızlık, millet egemenliği, hukukun üstünlüğü, ulus devlet genel ilkesine dayanır. Avrupa ile bütünleşmek bu ilkelerden hiçbirinin gereği değildir. Hiçbirisi ile uyumlu değildir. Bağımsızlık ve milli egemenlik haklarından karşılıklı olarak vazgeçilmesi söz konusu. Bu hususlar Türk devrimi ya da Atatürkçülük açısından kabul edilemez“¹⁰⁵⁹ diyordu. Hiç kuşku yok ki, bu endişelerde AB'nin Türkiye politikasındaki tutarsızlıkların, “Kürt sorunu” konusundaki yaklaşımı (özellikle de Öcalan konusunda ortaya konulan tavır) ve Yunanistan'ın Türkiye-AB ilişkilerini adeta kendi iç politika aracı haline getirmesinin de büyük yeri bulunmaktaydı. Türkiye’de yaşanan ve hiç de temelsiz olmayan “güvensizliğin” belki de en önemli özelliği, bu endişenin artık “klasik” “milliyetçi”, “dinci” ya da “sosyalist” çevrelerin dışına çıkması ve Türkiye’deki “Batıcı-modernleşmeci elit” içinde yer bulmasıydı. Gümrük Birliği ile başlayan ve Helsinki’de doruğa çıkan bu tartışmalar ve cepheleşmeler zaman zaman “vatan hainliği” suçlamaları ile son derece uçlarda yapılsa da, Türkiye’deki kamuoyunun AB’yi farklı yönleri ile görmesi ve bir muhasebe yapması bakımından oldukça önemliydi.

Aslında Helsinki kararlarının adaylık statüsünün resmen tanınmasına rağmen Lüksemburg’daki “özel durum”un bütünüyle ortadan kaldırmadığı açıktır. Her ne kadar Helsinki’de “Türkiye, diğer aday devletlere uygulananlar ile aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlettir”¹⁰⁶⁰ ifadesi kullanılıyor ve örneğin Bundesausenminister Fischer, “Türkiye için artık ayrımcı statü olmayacak ” olarak diyorsa da,¹⁰⁶¹ Helsinki’de de “özel durum” politikasının yeni bir çerçeve içinde devam ettirildiği söylenebilir. Bunun en belirgin ayrımı ise diğer adayların aksine Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlanmamasıdır. Lippert de “Lüksemburg kararları ile AB Türkiye’yi özel bir durum olarak görme politikasını devam ettirmiş oldu”¹⁰⁶² görüşünü dile getiriyordu. Bu anlamda Seibert’in “bagajda bir yer”¹⁰⁶³ nitelemesi bu bağlamda oldukça isabetlidir. Seibert “Ankara’nın adaylığının onaylanması ile Avrupalılardan gelen sadece ileri bir tarihteki üyeliğin yolunun kapalı olmadığı ifade edilmiş oldu ama daha fazlası değil” sözleri belki de Helsinki’nin en doğru tespitiydi. Ancak buna rağmen Helsinki, geri dönüşü neredeyse artık olanaksız bir süreci başlatması yönüyle Türkiye-AB ilişkilerinde soğuk savaş sonrasında ciddi bir niteliksel değişimi tescil etmektedir.¹⁰⁶⁴ M.Lüders, “açık bir „hayır“dan iki yıl sonra adaylık statüsü veren AB’nin Türkiye’ye yönelik politikasındaki Helsinki’de gerçekleştirdiği anlam değişikliği „jeopolitik“ kavramı ile anlaşılabilir

¹⁰⁵⁸ Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 12.12.1999 (Mümtaz Soysal: “Beş Paralık Adaylık”). Bu yazıya aynı gazete yazarı olan Hasan Cemal “Beş Paralık Akıl” başlıklı yazısıyla cevap veriyordu: “Onlara göre Türkiye kendi kendini kapana sıkıştırdı. Öyle ki: AB’nin 14 üyesi sanki Türkiye’yi ellerinden kollarından tutacaklar, 15. üye Yunanistan da bir güzel dövecek. Kafa bu! Hala 1960’larda, 1970’lerde yaşıyorlar. Yani, “onlar ortak, biz Pazar” sloganının beyinleri tutsak aldığı yılların alışkanlığından bir türlü kurtulabilmiş değiller. ... Berlin Duvarı çoktan yıkıldı. Soğuk Savaş bitti. Ama onlar, kafalarının içindeki duvarları yıkmaya bir türlü yanaşmıyorlar.” Hürriyet (Günlük Gazete-İstanbul): 14.12.1999 (Hasan Cemal: “Beş Paralık Akıl”)

¹⁰⁵⁹ Türkiye Gazetesi (İstanbul): 02.04.2001 (Kışlalı: “Emekli Korgeneral Suat İlhan : AB İlkelere Aykırı”)

¹⁰⁶⁰ Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Helsinki - Bulletin EU: 12-1999.

¹⁰⁶¹ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.1999 (“Türkei soll in die AB aufgenommen werden”)

¹⁰⁶² Lippert, Barbara [1998] “Der Gipfel von Lüksemburg: Startschuss für das Abenteuer Erweiterung”, Intergation, 21.Jg., 1/98, s.20.

¹⁰⁶³ Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1999 (Thomas Seibert: “Ein Platz im Gepäckwagen”)

¹⁰⁶⁴ Bu konuda Sami Kohen, şöyle diyor: “Helsinki’de alınan kararın AB için bir devrim niteliğinde olduğunu unutmamalı. İlk kez bu topluluk (ki bazısı buna yıllar boyunca bir Hristiyan kulübü olarak bakmıştır), Müslüman ve aynı zamanda kısmen Asyalı olan bir ülkeyi kendi saflarına almayı kabul ediyor.” Milliyet Gazetesi (İstanbul): 14.12.1999 (Sami Kohen: “Ertesi gün...”)

belirleyici kavramdır”¹⁰⁶⁵ değerlendirmesi, bu “değişimin” nedenini ortaya koyuyordu. Ancak Avrupalılar için Türkiye’nin kategorik olarak reddedilmemesi küçümsenmeyecek ölçüde önemli hatta Verheugen’in dikkat çektiği gibi zamana oynayanlar için oldukça da “riskli” bir karardı.¹⁰⁶⁶ Çünkü hem Türkiye’deki önceden kestirilmesi son derece güç olan büyük dinamizm, hem de dünyadaki önemli gelişmelerin (örneğin 11 Eylül gibi) Türkiye’nin dünya politikasındaki konumuna yaptığı ve yapacağı etkilerin öngörülerini ciddi biçimde değiştirdiği ilişkilerde unutulmaması gereken bir gerçekliktir. Helsinki’de Türkiye’nin resmen AB üyeliğine aday bir ülke olarak tanımlanması içi ne kadar boş ve engellerle doldurulmuş olsa da Türkiye’nin AB mekanizmalarına yerleşmesi, AB kaynaklarından yararlanması anlamına geliyordu. Örneğin AB Türkiye için, tıpkı diğer adaylar için hazırlandığı gibi bir KOB-2001 hazırlamak ve bunu siyasi ve mali araçlarla destekleme zorunluluğu altına girmiştir. En önemlisi Türkiye artık bir yol haritasına sahip olmuştur. Verheugen de bunun altını çiziyor ve *“eğer Türkiye siyasi koşulları yerine getirirse, bir sonraki adımın gelmesi gerekir. Bir sonraki adım ise üyelik müzakereleridir”* diyordu.¹⁰⁶⁷ Netice itibarı ile, Helsinki kararlarının Türkiye bakımından bütün soruları ve belirsizlikleri gidermese de son derece önemli, tarihi kararlar olduğu ve Türkiye’nin uzun bir vadeye de yayılsa, 1990 sonrasında ilk kez somut bir AB perspektifine kavuştuğu söylenebilir.¹⁰⁶⁸

B. “Aday Ülke Türkiye” ve Katılım Ortaklığı

Lüksemburg Zirvesi sonrasında, Türkiye’ye adaylık statüsü verilinceye kadar siyasi diyalogun kesildiğini açıklayan Türkiye ile AB arasında, Türkiye’nin adaylık statüsünün belirlenmesinden sonra Ortaklık Konseyi (OK) ilk kez 11 Nisan 2000’de Bakanlar düzeyinde Lüksemburg’da toplandı (34. OK).¹⁰⁶⁹ Dışişleri Bakanı Cem burada yaptığı konuşmada, *“aday ülke statüsü bizim reformları uygulamaya geçirmemiz konusunda motivasyonumuzu güçlendirecektir”*¹⁰⁷⁰ sözleri ile adaylık statüsü ile Türkiye’deki politik sorunlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyuyor ve *“Türkiye hazırlık safhasını mümkün olduğunca kısa tutmayı istemektedir”* diyordu.¹⁰⁷¹ Bu arada Türkiye’de iç politik alanda yine önemli değişimler ve gelişmeler yaşandı. 17 Nisan 1993’de ölen Özal’ın yerine Cumhurbaşkanı seçilen ve yedi yıldır bu görevi yürüten S.Demirel’in görev süresinin Anayasa’da yapılacak bir değişiklikle en azından üç yıl daha uzatılması için Başbakan Ecevit tarafından gösterilen yoğun çabalar sonuç vermeyince, TBMM’de bulunan siyasal partiler kendi aralarında uzlaşarak bu görev için dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer’i aday olarak belirlemişler ve Sezer 5 Mayıs 2000’de Cumhurbaşkanı seçilmişti. Bir hukuk adamı olarak bilinen Sezer’in Cumhurbaşkanlığı, toplumda çok geniş bir kabul görmüş ve AB yolunda önemli bir kazanım olarak değerlendirilmişti.¹⁰⁷² Aynı dönemde Helsinki’de alınan adaylık statüsü sonrasında, başta Ulusal Program olmak üzere

¹⁰⁶⁵ Die Zeit: 09.12.1999 (Michael Lüders: “Wir gehören zur Familie”)

¹⁰⁶⁶ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.1999 (Nikolaus Blome-Andreas Middle)

¹⁰⁶⁷ Stuttgarter Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 22.12.1999 (Mariele Schulze Berndt-Thomas Gack: “Keine Zusagen gegenüber neuen Kandidaten”)

¹⁰⁶⁸ Karluk ve Tonus, 1993 Zirvesinde Türkiye’nin 1987’deki tam üyelik başvurusunun görmezden gelindiğini ve o dönemde tam üyelik başvurusu bile olmayan MOEL’ne “tam üyelik” yolunun açıldığını hatırlatıyor. Bkz. Karluk-Tonus [2002] AB Kapısında Türkiye, s.37. auch Buletin EG 6-1993: I.1 und 12. Bu konuda ayrıca William Park [2000] “Turkey’s European Union Candidacy. From Luxembourg to Helsinki - to Ankara?”, Mediterranean Politics (London), 5: 3, s.31-53.

¹⁰⁶⁹ Bulletin EU: 4-2000, Z: 1.5.1

¹⁰⁷⁰ Internationale Politik: 11/2000, s.74-79.

¹⁰⁷¹ Oliver Ernst [2001] “Die Türkei ein Jahr nach Helsinki: Von der militanten zur liberalen Demokratie?”

Liberal (Sankt Augustin), 43:1, s. 56-59.

¹⁰⁷² Sabah Gazetesi (İstanbul): 02.05.2000 (Cengiz Çandar: 5’e 5 Kaldı”)

AB konusunda yapılacak çalışmaları koordine etmek için AB Genel Sekreterliği'nin kurulması ve başına Büyükelçi Volkan Vural atanması Türkiye'nin adaylık statüsüne verdiği önemin bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.¹⁰⁷³ Yine AB ile ilişkilerde sürekli gündeme gelen insan hakları alanında da önemli bir kurum olarak sivil toplum örgütlerinin de katılımı ile “İnsan Hakları Koordinasyon Üst Kurulu” da yine aynı dönemde göreve başladı.

1998'de “Lüksemburg Grubu” ile başlatılan görüşmelerden sonra 15 Ocak'ta “Helsinki Grubu” aday ülkeleri (Malta, Romanya, Slovakya, Letonya, Litvanya ve Bulgaristan) ile AB'ye katılım müzakereleri Brüksel'de başlamıştır. Türkiye ile AB arasında 2000 yılının ilk çeyreğinde yaşanan en önemli gelişme ise Genişlemeden Sorumlu Komiser G.Verheugen'in 9-10 Mart 2000'de Türkiye'ye yaptığı ziyaret olmuştur.¹⁰⁷⁴ İstanbul Boğaziçi Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Helsinki'de Türkiye'nin adaylığının diğer adaylarla eşit bir biçimde tescil edildiğini vurgulayan Verheugen, AB ile Türkiye arasında bir stratejik partnerlikten söz ediyor ve Türkiye'nin AGSP konusunda AB için çok önemli bir kazanım olacağını vurguluyordu:

*“AB ile Türkiye stratejik bir partnerlik ile birbirine bağlıdır. Bizim Türkiye'ye güvenilir bir partner olarak Dış ve Güvenlik Politikalarında ihtiyacımız vardır... Bizim ortak çabamız olan bölgemizde barış ve istikrarı sağlamak bakımından Türkiye'nin yapıcı katkılarını almak bizim çıkarımızdır”*¹⁰⁷⁵

Helsinki'de Türkiye'nin adaylık statüsünü aldığı zirvenin ardından 19-20 Haziran 2000'de Portekiz'de (Feira) gerçekleşen zirvede ise Türkiye'nin üyelik kriterlerini yerine getirmesi gerekliliği vurgulanıyor ve Komisyon'un Türkiye'ye sağlıklı bir mali yardım gerçekleştirilmesi konusunda önlemler alması tavsiye ediliyordu.¹⁰⁷⁶ Komisyon katılım öncesi mali yardımlarına ilişkin tüm AB kaynaklarının eşgüdümüyle ilgili tek bir “çerçeve”yi 26 Temmuz 2000 tarihinde kabul etti.¹⁰⁷⁷ Böylece Türkiye için bir Katılım Ortaklığı oluşturmak için gerekli hukuki temeli oluşturmak ve Türkiye'ye yönelik tüm katılım öncesi AB mali yardımlarının koordinasyonuna ilişkin tek çerçeveyi tanımlamak olanaklı hale gelmiştir. Avrupa Komisyonu bu çerçevede Türkiye için 450 Milyon Euro tutarında bir kredi finansman paketini de onaylamıştır.¹⁰⁷⁸

1. Kıbrıs Sorunu Etrafında Katılım Ortaklığı Belgesinin Hazırlanışı

1 Temmuz 2000 itibari ile AB Dönem Başkanlığının Fransa'ya geçti. Bu dönemde Türkiye için çok önemli iki belge açıklanacaktı: İlerleme Raporlarından üçüncüsü (İR-2000) ve Türkiye'nin gerçek bir aday olduğunun da kanıtı olan KOB-2001'du. Türkiye'nin AB üyeliği bağlamında hazırlanan ve karşılıklı tartışma ve değişikliklerle kabul edilen KOB-2001, Verheugen'in de vurguladığı gibi yakınlaştırma stratejisinin çekirdeğidir.¹⁰⁷⁹ KOB-2001, bir taraftan Türkiye'nin tam üyelik yolunda somut bir ilerleyişi anlamına gelirken, öte taraftan da Türkiye ile AB arasındaki anlaşmazlık konularının ayrıntıları ile ortaya

¹⁰⁷³ T.C.Resmi Gazete: 04.07.2000: 4587 Sayılı “AB Genel Sekreterliği Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”

¹⁰⁷⁴ Bulletin EU: 3-2000, Z:1.5.7.

¹⁰⁷⁵ Internationale Politik, 11/2000, s.73.

¹⁰⁷⁶ Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Feira -Bulletin EU: 6-2000, Z:1.13. 17.

¹⁰⁷⁷ (COM(2000) 502 final)

¹⁰⁷⁸ Bulletin EU: 7/8-2000, Z:1.5.6; sowie [KOM(2000) 502]

¹⁰⁷⁹ Internationale Politik, 11/2000, s.73.

konulması bakımından önemliydi.¹⁰⁸⁰ KOB-2001 ile ortaya konulan “yol haritası”nın gelecekteki üyelik bakımından taşıdığı önem her iki tarafça da bilindiği için, son ana kadar ABD’nin de dahil olduğu görüşmeler ve pazarlıklar yapılmıştır.¹⁰⁸¹ 8 Kasım 2000’de Komisyon tarafından bir taslak olarak açıklanan KOB-2001, Türkiye için 2000 yılı ilerleme Raporunun analizine dayanılarak hazırlanmış, diğer tüm aday ülkeler için kullanılan yöntem kullanılmıştır. KOB-2001 Taslağı’nın kısa ve orta vadede çözülmesini istenen ve temel olarak demokratikleşme ve insan hakları çerçevesinde dile getirilen talepleri (“azınlık hakları” kavramı dışında) Türkiye’de genel olarak kabul gördü. Ancak KOB-2001 tasarısı Türkiye’de özellikle Kıbrıs ve Yunanistan ile sorunlar nedeniyle diğer aday ülkelerden farklı bir içeriğe bürünmüştür. Türk Dışişleri Bakanlığı’nın defalarca “*Türkiye, Kıbrıs meselesine çözüm bulma arayışları ile AB adaylığı arasında bir bağlantının varlığını hiçbir zaman kabul etmemiştir... Türkiye, bu bağlamda, kendisini sadece Helsinki Zirvesi sonuçları ve bu sonuçların kabulüne ilişkin Türkiye ile AB arasındaki yazışmalar ve görüşmeler ışığında bağlı saymaya devam edecektir*”¹⁰⁸² açıklamalarında bulunuyordu. Yine 25 Kasım 2000’de Cumhurbaşkanı Sezer’in Başkanlığında Ankara’da yapılan ve KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş, Başbakan Ecevit, Başbakan Yardımcıları Bahçeli ve Yılmaz, Dışişleri Bakanı Cem ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu’nun katıldığı “Kıbrıs Zirvesi”nde hem AB uyarılıyor hem de Denktaş BM gözetiminde yapılan ve beş turu tamamlanan aracılı görüşmelere devam etmelerinin, özellikle de Cenevre’de yapılan ve tarafların eşitliği ile federasyon fikrinden geriye giden öneriler nedeniyle artık mümkün olmadığını ve görüşmelerden çekileceğini açıklıyordu.¹⁰⁸³ Başbakan Ecevit de Denktaş’ın bu görüşünün bütünüyle desteklemişti. Ecevit, Türkiye’deki Kıbrıs politikasında önemli bir değişimi ortaya koyan bir biçimde “Artık sadece Kıbrıs’taki soydaşların barış ve güvenliği” bakımından değil, “Türkiye’nin siyasi ve ekonomik çıkarları bakımından da Kıbrıs’tan vazgeçilemez” diyordu. “*KKTC’yi yok sayıp, Güney Kıbrıs’ın AB’ne alınması, Türkiye’yi güneyden kuşatmak anlamına gelir... Türkiye, KKTC için ne denli önemli bir güvenceyse, Türkiye’nin güvenliği için de KKTC o denli önemli bir güvencedir. .. KKTC’nin yok olmasına, yok sayılmasına izin veremez*”. Gazeteci F.Bila’nın da dediği gibi bu dönemde „Ankara’nın AB mi, KKTC mi, diye bir dayatma karşısında vereceği yanıt belli olmuştu: KKTC!”¹⁰⁸⁴ Ancak Ankara’dan gelen bu açıklamalara sadece AB’de değil, ABD ve UN’de de tepkiler yarattı.¹⁰⁸⁵ 27 Kasım’da Viyana’da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Bakanlar Konseyi toplantısı çerçevesinde Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile ikili bir görüşme yapan ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright da Türk tarafının Kıbrıs görüşmelerinden çekilmesinden duyduğu rahatsızlığı iletliyordu. Bu arada BM Genel Sekreteri’nin Kıbrıs Özel Temsilcisi Alvaro De Soto, Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’ın 6’ncı tur görüşmelere katılmasını istemiş, ancak Denktaş, “*Genel Sekreter’in 12 Eylül’de tarafların eşitliğini vurgulayan açıklamasının*”¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸⁰ Türkiye için hazırlanan ilk KOB’dan sonra 15 Nisan 2003’de de ikinci bir KOB hazırlanmıştır. İkinci Beitrittspartnerschaft, Aralık 2002’de yapılan Kopenhag Zirvesi kararları ışığında Türkiye ile müzakerelere başlanması hedefine yönelik olarak birinci belgenin gözden geçirilmiş, yenilenmiş şeklidir.

¹⁰⁸¹ Bulletin EU: 9-2000, Z:1.5.17, Bulletin EU: 10-2000, Z: 1.5.20. Yılmaz Kasım ayı başında da Atina’ya gitmiştir.

¹⁰⁸² T.C. Dışişleri Bakanlığı Açıklaması: “AB Komisyonu Tarafından Açıklanan Türkiye’ye İlişkin Beitrittspartnerschaft”-No:211-08 Kasım 2000 <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupc/ca/2000/11/>

¹⁰⁸³ Milliyet Gazetesi (İstanbul):25.11.2000

¹⁰⁸⁴ Milliyet Gazetesi (İstanbul):26.11.2000 (Fikret Bila: “KKTC ve Bakü-Ceyhan”)

¹⁰⁸⁵ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 25.11.2000 sowie Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 28.11.2000

¹⁰⁸⁶ BM Genel Sekreteri Kofi Annan, üçüncü turu New York’ta yapılan görüşmelerin açılışında yaptığı konuşmada, “New York’a gelen tarafların eşit statüde oldukları” açıklamasını yapmıştı. Türk tarafının büyük “zafer”, Rum tarafının ise “kabul edilemez bir gaf” olarak değerlendirdiği bu açıklamadan sonra Annan’a yapılan baskılar netice vermiş, Annan, “bu eşitliğin sadece görüşmelerin yapılması ile sınırlı olduğu” açıklamasını yapmıştır. Bkz.: Zaman (Günlük Gazete-İstanbul): 18.09.2000 (Hasan Ünal: “Kıbrıs-RY Dolaylı Görüşmeleri”)

ardından oluşan denge 8 Kasım'da Cenevre'de bozulmuştur. "Rumların istediği federasyonun herkesin istediği yere yerleşme, istediği yerden mal mülk alma federasyonudur. Bu da bizim için yok olma formülüdür" diyerek öneriyi geri çevirmiştir.¹⁰⁸⁷

Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler her dönemde gerilimli ve kırılgan bir nitelik taşımıştır. Bunda karşılıklı güvensizliğin ve her iki tarafın da netleşmiş politikalarının bulunmaması son derece büyük paya sahiptir. Ne Türkiye'nin sağlıklı ve kararlı bir AB Politikası, ne de AB'nin bir Türkiye politikasından söz etmek mümkündür. Bu durum, ilişkilerin pek çok dış faktörden de etkilenmesine neden olmuştur. Türkiye'nin çok hassas olduğu bir faktörlerden birisi de "Ermeni sorunu" dur. KOB-2001 Taslağının açıklanmasından bir gün önce Fransız Senatosu'nda "Ermeni Sorunu" konusunda alınan karar da bu anlamda büyük bir "talihsizlik" olmuştur (alınan karar daha sonra Fransız Meclisi'nin onayından geçmiştir). Türkiye'de AB'ye yönelik temel güvensizlik, AB Dönem Başkanlığı yapan Fransız Meclisinde alınan kararlar daha da derinleşmiş, AB ve AB ülkelerinin Türkiye'yi rencide eden, mahkum eden ve hatta bölmek isteyen bir tavır içinde oldukları şüphesi, neredeyse bir inanç haline dönüşmüştür. Güçlü Ermeni Lobisi'nin etkili çalışmaları neticesinde alınan kararda, I.Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermenilere yönelik uygulamaların UN General Assembly'in 9 Aralık 1948'de kabul ettiği "*The Convention on the Prevention and the Punishment of the Crime of Genocide*" tanımına uygun düşen bir "soykırım" olduğu kabul ediliyor ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bunu kabul etmesi isteniyordu. Türkiye'de toplumun bütün kesimleri için bu karar son derece "kötü niyetli", "yanlış" ve "düşmanca" bir tutum olarak nitelendirildi. Dışişleri Bakanlığı, "*tarihi gerçeklere tamamen ters düşen ..son derece talihsiz ve yanlış bir adım oluşturan bu kararı kınıyor ve reddediyoruz*" açıklamasını yaptı ve "*Başka ülkelerin tarih ve kültürleri konusunda karar almak, başka ulusları yargılamaya kalkmak milletvekillerinin ve senatörlerin görevi de değildir*" denildi.¹⁰⁸⁸ Türkiye'nin bu konudaki tepkileri devam ederken, 10 Kasım'da Vatikan'da bir başka gelişme daha yaşandı. Katoliklerin ruhani lider Papa 2. Jean Paul, Vatikan'ı ziyaret eden Ermenistan katoliklerinin lideri 2. Karekin'le yayınladığı ortak açıklamada "*Ermeni soykırımı'nı tanıdığını ilan etti ve 1915 olaylarının "20. yüzyıldaki sayısız kötülüğün başlangıcı" olduğunu ileri sürdü. İki din adamının, St. Peter Katedrali'nde düzenlenen ayinden sonra yaptıkları ortak açıklamada şu ifadeler kullanıldı: "Ermeni soykırımı, şu korkunç olayların başlangıcı olmuştur: İki dünya savaşı, sayısız bölgesel çatışmalar ve milyonlarca inananın hayatına mal olan, planlı imha kampanyalarıdır"*..¹⁰⁸⁹ "Ermeni soykırımı" söylemine 15 Kasım'da AP de katıldı. Fransız parlamenter Philippe Morillon tarafından hazırlanan Türkiye raporuna eklenen kararda Türkiye'den soykırımı açık bir biçimde kabul etmesi istendi.¹⁰⁹⁰ Aslında AP'da bu konuda 1987'de de bir karar almıştı.¹⁰⁹¹ Kararın alındığı tarihin KOB-2001 ile ilgili pazarlıklarla aynı döneme gelmesine dikkat çekiciydi. AP içindeki bazı çevrelerin Türkiye'yi yıldırma çabalarına bu konuyu da dahil ettikleri düşüncesi Türkiye'de egemendi.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁷ Milliyet Gazetesi (İstanbul):05.12.2000

¹⁰⁸⁸ Fransız Senatosu'nun Ermeni Soykırımı Konusunda Kabul Ettiği Kanun Teklifi-No:210-08 Kasım 2000 <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupc/ca/2000/11/>

¹⁰⁸⁹ Milliyet Gazetesi (İstanbul):11.11.2000.

¹⁰⁹⁰ Bulletin EU: 11-2000, Z: 1.5.2 :Avrupa Parlamentosu Kararı: Entschließung des Europäischen Parlaments zu dem Regelmäßigen Bericht 1999 der Kommission über die Fortschritte der Türkei auf dem Weg zum Beitritt. Annahme durch das Europäische Parlament am 15. November: "Ermenilere yönelik Soykırımın („Völkermord“) kabul edilmesini destekler."

¹⁰⁹¹ 1987'de bu konuda alınan karar çok daha sert ve geniş kapsamlıydı. Bkz.: "Resulation on the political solution to the Armenian question, 18 June 1987"

¹⁰⁹² ABD Temsilciler Meclisi'ne de benzer bir tasarı sunulmuş, ancak Başkan Clinton'ın girişimleri üzerine geri çekilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için Bkz.: Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 04.12.2000 (Şükrü Elekdağ: "Soykırımı" kanıtları!..")

KOB-2001 Türkiye'nin ve Yunanistan'ın talepleri doğrultusunda yapılan bazı değişiklikler ile 4 Aralık'ta yapılan Genel İşler Konseyi'nde onaylanmıştır¹⁰⁹³. ABD Başkanı Clinton'un da bizzat müdahil olduğu pazarlıklar neticesinde asıl değişiklik ve "uzlaş", Kıbrıs ve Yunanistan ile ilişkiler bağlamında gerçekleştirilmiş ve KOB-2001'da sorun yaratan Kıbrıs ve Ege konuları "*güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterler*" başlığı altında toplanmıştır. Bu çerçevede Kıbrıs konusu, "Kısa Vadeli Hedefler" bölümünde, Ege sorunu ise "Orta Vadeli Hedefler" bölümüne alındı. Her iki konuya ilişkin ifadeler de AB, Helsinki Süreci'ne, kararlarına ve siyasi diyaloga atıfta bulunuyor. Bu formülasyon hem Ankara hem de Atina'yı tatmin etse de "*güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterler*" başlığının yorumlanmasında tarafların farklı düşündükleri de görüldü. "*KOB-2001 adaylıktan üyelik sürecine geçişte çok önemli bir dönemeç. Bu dönemeç alınmıştır*" diyen Dışişleri Bakanı Cem'in kendi Bakanlığı ise yaptığı açıklamada önemli kaygıların hala devam ettiğini gösteriyordu.¹⁰⁹⁴

Türkiye-AB ilişkilerinde son derece önemli bir niteliksel değişimi ifade eden KOB-2001'la ilgili hazırlık ve tartışmaların yapıldığı dönem (özellikle de Kasım ve Aralık 2000'de) Türkiye'nin AB ile ilişkilerini yakından etkileyen çok önemli başka gelişmeler de yaşanmıştır. AB hedefi doğrultusunda demokratikleşme (özellikle de Kürtçe yayın) konusunda devletin en üst makamları arasında yaşanan tartışmalar ile Aralık ayında yaşanan çok ciddi mali kriz, AB konusunu Türkiye'nin bütün sorunlarının ve buna ilişkin tartışmaların platformu haline getirmiştir. Ancak özellikle Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı Şenkal Atasagun ile Müsteşar Yardımcısı Mikdat Alpay'ın gazetecilere yaptığı "*sıra dışı*" açıklamalar, bir anda devletin güvenlik kurumlarını karşı karşıya getirmiştir. MİT Müsteşarı, 29 Kasım'da yapılacak ve AB ve Kürtçe TV'nin görüşme gündeminde yer alacağı bildirilen MGK Toplantısından iki gün önce bazı gazetelerde yer alan açıklamalarında Öcalan'ın ülkenin menfaatleri gereğince idam edilmemesi gerektiğini söylüyor ve Kürtçe TV konusunda ise şöyle diyorlardı: "*Oradaki vatandaşlarımızı kazanmak istiyor musunuz, istemiyor musunuz? İstiyorsanız derdinizi anlatmanız lazım. Neyle anlatacaksınız, işaretle mi? Oradaki kadınların % 60'ı Türkçe bilmiyor. Orada anaları kazanamadık. Anadili bir sorun. Anaları kazanabilseydik zaten, mesele bu günlere kalmazdı*". MİT Yetkilileri Atasagun ve Alpay'ın AB konusundaki sözleri de son derece önemliydi: "*AB üyeliği Türkiye'yi bölmez. Demokrasiyi de tüm kuralları ile kabul etmeliyiz.*"¹⁰⁹⁵

Bu açıklamalara özellikle iktidar ortağı MHP'de çok sert eleştiriler gelmiş, Atasagun "*Apo gibi konuşmak*"la suçlanmıştı.¹⁰⁹⁶ Başbakan Ecevit ise MİT Müsteşarının konuşmasına kendisinin izin verdiğini açıklıyor, "Atasagun'un açıklamalarını yadırgamamak ve gözlemlerinden yararlanmak gerektiğini" söylüyordu. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da

¹⁰⁹³ Bulletin EU: 12-2000, Z:1.5.6.

¹⁰⁹⁴ "*KOB'da gerek Kıbrıs ve gerekse de Ege konuları, 'siyasi diyalog'la sınırlanmıştır. Böylece, bölümün alt paragraflarında yer alan 'siyasi kriterlerden' ayrılmıştır. ...Esasen, her iki konu da, AB adaylığının öncesinde de, sonrasında da, tarafımızdan her zaman siyasi diyalog çerçevesinde muhataplarımızla ele alınmıştır. Ancak, hiçbir zaman ve hiçbir örgütle, devletle ilişkilerimizde, bir siyasi ölçüt, koşul olarak kabul edilmemiştir. Bundan sonra da kabul edilmeyeceği açıktır.*" T.C.Dışişleri Bakanlığı: AB Nice Zirvesi'nde Yer Alan Hususlara İlişkin Basın Açıklaması-No:240-11 Aralık 2000.

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupc/cf/2000/12/02.htm>

¹⁰⁹⁵ Hürriyet, Sabah, Milliyet ve Star gazeteleri MİT'e davet edilmiş ve burada öncelikli olarak MİT'in yeni yapılanması konusunda gazeteciler bilgilendirilmiştir. Daha sonra ise MİT Müsteşarı Şenkal Atasagun ve Yardımcısı Mikdat Alpay gazetecilerin güncel sorunlar hakkındaki sorularını cevaplandırmışlardır. Bu koyla ilgili haberler de 28 Kasım 2000 tarihli gazetelerde yer almıştır.

¹⁰⁹⁶ MHP İzmir Milletvekili Yusuf Kırkpınar şöyle diyordu: "*MİT Müsteşarı'nın demeci Apo'nun demecine benziyor.*" diyordu. Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 29.11.2000.

Kürt kökenli kadınlardan çoğunun Türkçe bilmemesinin devletin kusuru olduğunu vurgulayan Ecevit, "*Kürtçe sorununa ulusal bütünlüğümüze zarar vermeyecek bir çözümün bulunması gerekir*"¹⁰⁹⁷ diyordu.¹⁰⁹⁸ Aslında bütün bu tartışmalarda asıl merak edilen ise TSK'nin görüşleriydi. TSK'nin Türkiye'deki demokratikleşme hamlelerini Türkiye'nin bağımsızlığı, ülkenin bölünmesi ve rejimin karşı karşıya bulunduğu tehlikeler bakımından değerlendirerek, siviller tarafından yapılacak "hataları" engelleme gibi bir misyon üstlendiği son beş yılda iyice ortaya çıkmıştı. TSK'nin AB hedefi doğrultusunda başta Kürt sorunu ve idam konusu olmak üzere genel olarak nasıl bir yaklaşım içinde bulunduğu konusundaki açıklamaları 8 Aralık'ta Başbakan Bülent Ecevit'in Nice'teki AB fotoğrafına katıldığı saatlerde yapıyordu. Genelkurmay Genel Sekreterliği'nce dağıtılan "2000 yılı İç Güvenlik Harekatı Değerlendirmesi" raporunda "PKK, terörün ikinci boyutu olan siyasallaşmada ana dilde eğitim ve yayın konularını toplumu ikna temaları olarak kullanmaktadır" diyen Genelkurmay, PKK'yı en fazla cesaretlendiren gelişmelerin Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde yaşanmasına da dikkat çekiyordu.¹⁰⁹⁹ Genelkurmay'a göre "*Sözde demokrasi ve insan hakları savunuculuğu platformunda kendine yer edinme gayretlerinde PKK'yı en çok cesaretlendiren gelişmeler Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde yaşanmaktadır.*" Genelkurmay açıklamasında sadece Türkiye'deki liberalleşme eğilimlerine sert tepki gösterilmiyor, AB ülkeleri de "açık ve gizli olarak terör örgütü PKK'ya destek vermekle suçlanıyordu. Ancak basının tavrı Genelkurmay'ın bu sert açıklamasına rağmen genel olarak demokratikleşme ve AB yönündeydi."¹¹⁰⁰

2. Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB-2001) -8 Mart 2001¹¹⁰¹

8 Kasım 2000'de Komisyon tarafından bir taslak olarak açıklanan, ardından 4 Aralık 2000'de Genel İşler Konseyi'nde bazı değişikliklerle kabul edilen KOB-2001, AB Bakanlar Konseyi'nin 8 Mart 2001'de toplantısında resmileşmiştir.¹¹⁰² KOB-2001'in hukuki zeminini oluşturan "Rahmenverordnung" ise AB'ye üye devletlerin Dışişleri Bakanlarını bir araya getiren 26 Şubat 2001 tarihli Genel İşler Konseyi'nde kabul edilmiştir. Bu karar ile KOB-2001'in kısa ve orta vadedeki hedefleri belirlendi. Aynı zamanda bütün aday ülkeler için de geçerli olan siyasi ve ekonomik kriterlere (yani Kopenhag Kriterleri) uyumun önemi bir kez daha vurgulandı. KOB-2001 belgesi 1997'deki Lüksemburg Zirvesinde "*aday ülkelere yönelik tüm yardımları tek bir çerçeve altında yürüten geliştirilmiş katılım öncesi stratejinin kilit öğelerinden biri*" olarak kabul edildiğinin hatırlatıldığı açıklamada, Türkiye'ye AB tarafından yapılacak yardımların tüm kaynaklarını koordine etmek için gerekli tek çerçeveyi oluşturmaya yönelik bir Yönetmelik önerdiği, Türkiye'ye yönelik bu Çerçeve Yönetmeliğin diğer 10 Orta ve Doğu Avrupa aday ülkelerinin yönetmelikleri örnek alınarak hazırlandığı belirtilmiştir.¹¹⁰³

¹⁰⁹⁷ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 29.11.2000.

¹⁰⁹⁸ Bu tartışmalar konusunda T.Akyol şöyle diyordu: "Türkiye Kürtçe yasaklarını bu çağda uzun süre devam ettiremez. ...Kürt vatandaşlarımız Kürtçe yayın istiyorlar, çanak antenlerle PKK'nın TV'sini izliyorlar. Yasak, Kürt vatandaşlarımızda dışlanma ve yabancılaşma hissini beslemektedir." Milliyet Gazetesi (İstanbul):01.12.2000 (Taha Akyol: "Cumhuriyet Eğitimi ve Türkçe"). Ayrıca Hasan Cemal [2003] Kürtler (Kurden), s.354-348. auch: Sabah Gazetesi (İstanbul): 30.11.2000 (Can Dündar: "Neyin Kavgası?"); Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul):30.11.2000 (Fehmi Korum: "Adını Doğru Koyalım: Bu bir yönetim Krizidir")

¹⁰⁹⁹ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 08.12.2000 ("Ordudan Son Dakika Golü")

¹¹⁰⁰ Cemal [2003] Kürtler (Kurden), s. 345-348, ayrıca Milliyet Gazetesi (İstanbul):09.12.00 (Taha Akyol)

¹¹⁰¹ KOB ile ilgili hazırlıklar 2000 yılı içinde tamamlanmıştır. Ancak sözkonusu belgenin resmileşmesi Bakanlar Konseyi'nin 8 Mart 2001'de toplantısında gerçekleştiği için bu çalışmada 2001 yılı esas alınmış ve kısaltma da KOB-2001 şeklinde yapılmıştır.

¹¹⁰² Bulletin EU: 3-2001, Z:1.5.6 :*Beschluss 2001/235/EG des Rates über die Grundsätze, Prioritäten, Zwischenziele und Bedingungen der Beitrittspartnerschaft für die Türkische Republik. Annahme durch den Rat am 8. März. [ABl. L 85 vom 24.3.2001]*

¹¹⁰³ Verordnung des Rates 622/98; OJL85,20.3 1998, s.1.

Başlangıç kısmında KOB-2001'in amacı, “ *siyasi ve ekonomik kriterler ile üye ülke yükümlülükleri ışığında katılım hazırlıklarının yoğunlaşması gereken öncelikleri içerecek ve müktesebatın benimsenmesi için Ulusal Programa eşlik edecek*” olan bir belge olarak açıklanmaktadır. Konsey, KOB-2001 temelinde, Türkiye'nin AB mevzuatına uyuma ilişkin NP'nin bu yıl içinde benimsemesi beklendiğini vurguluyor ve “*Her aday Devlet Kopenhag kriterlerim yerine getirme yeteneği ile bağlantılıdır*” denilmektedir. Konsey, bu arada aday devletlerin katılma sürecine eşit koşullarda katıldıklarını ve aday Devletlerin AB Antlaşmalarında belirlenen değerleri ve amaçları paylaşmaları gerektiğini de “ilkeler” başlığı altında belirtmiş ve “*bu bağlamda, AB Konseyi, Birleşmiş Milletler Yasası'na uygun olarak uyumsuzlukların barışçı çözümü ilkesini doğrultusunda, aday Devletlerin mevcut tüm sınır sorunlarını ve ilgili diğer sorunları çözmek için her türlü gayreti göstermeleri*” önemle talep edilmiştir. Dahası bu bir süreye de bağlanmış ve “makul bir sürede bu gerçekleşmediği takdirde, aday Devletler uyuşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'na götürmelidirler....” *AB Konseyi ayrıca, çözüme kavuşmayan herhangi bir soruna ilişkin durumu, özellikle katılım sürecine yansımaları açısından ve bunların UAD vasıtasıyla çözümünü sağlamayı teşvik için, “en geç 2004 yılı sonuna kadar gözden geçireceğini kararlaştırmıştır”* ifadesi ile Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara ve çözüm yollarına işaret etmiştir. Ayrıca, AB Konseyi, Türkiye'nin reformlarını, derinleştirilmiş siyasi diyalog da dahil olmak üzere özellikle insan haklarına da atıfta bulunarak, katılıma ilişkin siyasi kriterlerin karşılanması yönünde ilerlemeye ve Helsinki sonuçlarının 4 ve 9(a) paragraflarında yer alan hususlara da ağırlık vererek teşvik etmek ve desteklemek amacıyla, Türkiye'nin katılım öncesi stratejiden yararlanacağını vurgular; bu anlayışla, AB, Türkiye'yi, tüm taraflarla birlikte, Kıbrıs sorununun kapsamlı çözümünü amaçlayan sürecin başarıyla sonuçlanması yönünde, BM Genel Sekreteri'nin çabalarına destek olunmasına devam edilmesi yönünde teşvik etmektedir.

Konsey, “Kısa Vadeli Öncelikler” bakımından Türkiye'nin bunları 2001 yılı sonuna kadar tamamlaması veya somut olarak ileriye götürecek adımları atması olarak anladığını, “Orta Vadeli Öncelikler”de sıralananların ise, tamamlanması bir yıldan fazla sürmesi mümkün, ancak imkanlar ölçüsünde çalışmaları 2001 yılı içinde başlatılması beklenen” konular olarak tanımlamıştır.¹¹⁰⁴ Ayrıca Konsey, “ *AB Konseyi, Lüksemburg Zirvesi'nde müktesebatın mevzuata meczinin gerekli olduğunu belirtmiş; ancak bunun da kendi başına yeterli olmadığını ve asıl önemli olanın uygulama olduğu*” vurgusu ile uygulamalar konusundaki beklentisini açıkça ortaya koymuştur.

Bu genel girişin AB Bakımından Kısa ve Orta Vadeli Önceliklerin neler olduğunu ayrıntılı olarak ortaya koymuştur.

KOB-2001'ta “*2001 Yılı İçin Kısa Vadeli Öncelikler: Güçlendirilmiş Siyasal Diyalog ve Siyasal Kriterler*” başlığı altında ortaya konulan AB'nin kısa vadeli siyasi öncelikleri şu şekilde sıralanmıştır:

- * Siyasi diyalog bağlamında Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'nin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulma sürecinin başarılı bir biçimde sonuçlanması yolunda gösterdiği çabalara güçlü destek vermek .
- * Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10.maddesi doğrultusunda, ifade özgürlüğü hakkı için Yasal ve anayasal güvenceleri güçlendirmek. Bu bağlamda şiddet içermeyen görüşlerini açıklamaktan hükum giymiş kişilerin durumuna işaret etmek.

¹¹⁰⁴ 29.08.2000 tarih ve 2000/22 Sayılı T.C.Başbakanlık Genelgesinde kısa vade 31 Aralık 2001, orta vade ise 31 Aralık 2003 olarak ifade edilmiştir.

- * Dernek kurma özgürlüğü ve barışçıl toplantı hakkı ve sivil toplumun gelişmesini cesaretlendirmek için yasal ve anayasal güvenceleri güçlendirmek.
- * İşkence uygulamalarına karşı mücadeleyi pekiştirmek için yasal hükümleri güçlendirmek ve bu yönde gereken bütün tedbirleri almak ve Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesine uyumu sağlamak.
- * Mahkeme öncesi gözaltı ile ilgili yasal uygulamaları (prosedürleri), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleri ve İşkenceyi Önleme Komitesi tavsiyeleri doğrultusunda daha fazla uyumlulaştırmak.
- * Her türlü insan hakları ihlaline karşı hukuki yeniden yargılama olanaklarının güçlendirilmesi
- * Diğer ülkeler ve uluslararası örgütlerle işbirliği içinde kanun uygulayıcı yetkililerin insan hakları konusunda yoğun olarak eğitimi.
- * Yargının - Devlet Güvenlik Mahkemeleri de dahil olmak üzere - işleyiş ve etkinliğini uluslararası standartlara uygun olarak iyileştirmek. Özellikle, hakim ve savcıların Avrupa Birliği mevzuatı - insan hakları alanı dahil olmak üzere - eğitimlerini güçlendirmek.
- * Ölüm cezası ile ilgili fiili moratoryumun devam etmesi.
- * Türk vatandaşlarının kendi anadillerinde televizyon ve radyo yayını yapmalarını yasaklayan her türlü yasal hükmün kaldırılması.
- * Bütün vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklarını artırıcı bir bakış açısıyla, bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına yönelik, ve özellikle Güneydoğudaki durumun iyileştirilmesi için kapsamlı bir yaklaşım geliştirmek.

KOB-2001’de Orta Vadeli Öncelikler: *Güçlendirilmiş Siyasal Diyalog ve Siyasal Kriterler*” başlığı altında sıralanan hususlar işe şunlardır:

- * Helsinki sonuçlar bildirgesine uygun olarak, siyasal diyalog bağlamında, anlaşmazlıkların Birleşmiş Milletler Anayasası’na uygun şekilde barışçı yollardan çözülmesi ilkesi kapsamında, Helsinki sonuçlar bildirgesinin 4. maddesinde atıf yapıldığı gibi, devam eden sınır anlaşmazlıklarını ve diğer ilgili konuları çözmek için her çabayı sarf etmek”
- * Hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın ve dil, ırk, renk, cinsiyet, politik düşünce, felsefi inanç veya dinlerine bakılmaksızın tüm bireylerin bütün insan hakları ve temel özgürlüklerden tam olarak yararlanmalarının güvence altına alınması. Düşünce, vicdan ve din özgürlüklerinden yararlanma koşullarının daha da geliştirilmesi.
- * Türk Anayasasının ve diğer ilgili mevzuatın, bütün Türk vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini Avrupa İnsan Haklarının Korunması Sözleşmesinde belirtildiği gibi güvence altına alan bir bakış açısıyla, tekrar gözden geçirilmesi ve bu tür yasal reformların uygulanmasının ve Avrupa Birliği Üye Devletlerinin uygulamalarıyla uyumun sağlanması.
- * Ölüm cezasının kaldırılması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6 No.lu Protokolü’nün imzalanması ve onaylanması.
- * Uluslararası Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi ve tercihli Protokolü’nün, ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin onaylanması.
- * Cezaevlerindeki gözaltı koşullarının Birleşmiş Milletler Hükümlü ve Tutukluların Muamelesinde Gözetilecek Standard Asgari Kurallar ve diğer uluslararası normlara uygun hale gelecek şekilde düzeltilmesi.
- * Milli Güvenlik Kurulunun hükümete bir danışma organı niteliğindeki Anayasal rolünün Avrupa Birliği üye ülkelerinin uygulamalarına uyumlulaştırılması.
- * Güneydoğu’da halen devam etmekte olan Olağanüstü Hal’in kaldırılması.

* Kültürel çeşitliliğin sağlanması ve kökenlerine bakılmaksızın tüm vatandaşların kültürel haklarının güvence altına alınması. Bu hakların kullanılmasını engelleyen her türlü yasal hüküm – eğitim alanındakiler de dahil olmak üzere – kaldırılmalıdır.

KOB-2001, siyasi kriterlerin yanısıra “kısa” ve “orta” vadeli öncelikler olarak “Ekonomik Kriterler”, “İç Pazar”, “Vergilendirme”, “Balıkçılık”, “Ulaştırma”, “İstatistikler”, “İstihdam ve Sosyal Politika”, “Enerji”, “Telekomünikasyon”, “Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Eşgüdümü”, “Kültür ve Görsel-İşitsel Politikası”, “Çevre”, “Adalet ve İçişleri”, “Gümrük”, “İdari ve Adli Kapasitenin Güçlendirilmesi”, “Ekonomik ve Parasal Birlik” başlıkları altında ayrıntılar belirlenmiştir.

KOB-2001’da Türkiye bakımından rahatsızlık verici noktalar olsa da, AB’nin bu konuda hassas davrandığı ve ilkeleri belirlerken Türkiye’yi provoke etmeyecek bir üslup kullandığı da görülmektedir.¹¹⁰⁵ Örneğin “*azınlıklar*” konusu, sadece Kopenhag Siyasi Kriterleri bağlamında ve genel bir ilke olarak dile getirilmiş, “*Kürt*” kelimesine hiçbir yerde yer verilmemiş, idam cezasının kaldırılması ve MGK’nın yapısının değiştirilmesi gibi hassas konular da “orta vadeli” öncelikler arasına alınmıştır. KOB-2001 konusunda 11 Aralık 2000 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanlığı’nca yapılan açıklamada, KOB-2001’un “*tek taraflı bir belge olduğu*” özellikle vurgulanmış ve KOB-2001’da yer alan Kıbrıs ile Yunanistan konularına ilişkin düzenlemelerin Helsinki Zirve Kararları ve Lipponen’in mektubu çerçevesinde “*siyasal diyalog*” olarak anlaşıldığını vurgulamış ve bu konuda farklı bir yaklaşımın kabul edilemeyeceğini açıklamıştır.¹¹⁰⁶ Türkiye ile ilgili AB’de varolan bütün kaygılara ve yaşanan aksaklıklara rağmen, KOB-2001 ile Türkiye’nin AB’ye bir adım daha yaklaşmış olduğu ise hemen her kesim tarafından kabul edilen bir görüş olmuştur.¹¹⁰⁷

3. Nis Zirvesi: 7-9 Aralık 2000

AET ve EUROTOM’un 1957’de kurulmasının ardından zamanla ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması için yapılan “Kurucu Anlaşmaları”ndan sonuncusu olan ve bu nedenle de “*Genişleme Perspektifi*”, “*Kurumsal Reformlara Yönelik Hükümetler arası Konferans*”, ve “*Temel Haklar Şartı*” konularının ele alınıp tartışıldığı Nice Zirvesi, AB tarihinin en önemli zirvelerinden birisi olmuştur.¹¹⁰⁸ Zirve ile sona eren Hükümetlerarası Konferans, Amsterdam Anlaşmasının bazı eksikliklerinin tamamlanması ve genişleme sürecine uygun yeni bir yapılanma için yapılmıştı. Ancak Nice Zirvesi, tarihi olmakla birlikte AB içindeki ülkelerin ulusal çıkarlarını koruma kaygılarının gölgesinde “eksik” ve hatta “minimal reformların” gerçekleştirilebildiği “başarısız” bir zirve olarak da değerlendirilmiştir. Alman medyasına göre bu başarısızlıkta Fransa önemli bir oynamıştı.¹¹⁰⁹ Kurumsal Reformlar

¹¹⁰⁵ Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): (Günlük Gazete-Almanya): 06.12.0000 (Susanne Güsten)

¹¹⁰⁶ T.C.Dışişleri Bakanlığı: AB Nice Zirvesi’nde Yer Alan Hususlara İlişkin Basın Açıklaması-No:240-11 Aralık 2000. <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupc/cf/2000/12/02.htm>

¹¹⁰⁷ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 06.12.00 (K.F.)

¹¹⁰⁸ Kurucu Anlaşmalar: AKÇT (18. April 1951), Roma Andlaşması (25. Maerz 1957), Avrupa Tek Senedi (28. Feburar 1986), AB Andlaşması (Maastricht) (7. Feburar 1992), Amsterdam Andlaşması (1999), Nice Andlaşması (2002). Hükümetlerarası Konferanslarda hazırlık çalışmaları yapılan taslak değişiklikler, AB Liderlerince son şekli verildikten sonra imzalanıyor, ardından da her ülkenin mevzuatına göre ya referandum ya da ulusal parlamento kararı ile onaylanıyor ve bütün onaylar tamamlandıktan sonra Kurucu Anlaşmalara ekleniyor.

¹¹⁰⁹ Bkz.: Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 12.12.00 (P.Dausend); Berliner Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.2000 (G.Büchner); Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): : 12.12.2000 (M.Winter); Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 12.12.2000 (BC.). Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.2000 (P.Hort); DieWelt (Günlük Gazete-Almanya): 12.12.00 (J.Hehn); Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.2000 (T.Gack)

konusunda ise ulusal kaygıların ön plana çıkması nedeni ile önemli ilerleme sağlanamamıştır. Ancak buna rağmen örneğin AB'nin karar alma sürecinde önemli bir engel olan oy birliği ilkesi, bazı konularda daha yumuşatılmıştır. Konsey'deki oy ağırlıkları ve basit çoğunluk oylama sisteminin yeniden düzenlendiği zirve kararları ile 29 farklı konu ve altı üst düzey bürokratin atanmasında 2/3 nitelikli çoğunluk ilkesine geçilmiştir. Ancak “Demografik Güvenlik Ağı” olarak tanımlanan bu uygulama çerçevesinde üyelerin 2/3'nin kabulü yanında, bu 2/3'ün AB nüfusunun en az yarısını da karşılaması gerekecektir (% 74,78, yani 345 / 258 oy). Bu durum paradoksal olarak AB'nin genişlemesi sonrasında halen bazı konularda gerekli olan yüzde 71'lik nitelikli çoğunluğun yüzde 73'e yükselmesi anlamına da gelmektedir. Yine AB Bakanlar Konseyi'ndeki oy dağılımında da değişikliğe gidilmiştir. AB Parlamentosu'nun gücünün artırılması konusunda da zirvede beklentilerin çok gerisinde kalınmıştır. Toplam üye sayısının 626'dan 738'e çıkarıldığı AP'daki temsil ülke nüfuslarına endeksledi.¹¹¹⁰ Komisyon üyelikleri için yapılan reformla, büyük ülkelerin ikişer temsilci bulundurma hakları, 2005 yılında sona erecek şekilde yeniden düzenlendi. Bu durumda her ülkenin sadece bir komiserinin olmasına ve kısmi bir rotasyonun uygulanmasına karar verildi. Bu arada Komisyon Başkanı'nın, aralarında Komiserlerin görevine son vermenin de olduğu yeni haklar tanındı ve yetkileri artırıldı. Nice Zirvesi'nde AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası bağlamında bir '*Acil Müdahale Gücü*' kurulması kararlaştırıldı. Ancak bu konuda daha önce planlandığı kadar net ve ayrıntılı bir anlaşmaya varılamamıştır. NATO ve ABD ile 'AB Ordusu'nun ilişkilerinin boyutları da netleştirilememiştir.

Nice Zirvesinin belki de en belirgin özelliği, AB içinde siyasal entegrasyonun ne kadar zor gerçekleşeceğinin ortaya çıkmasıdır. Alman Medyasında da vurgulandığı gibi Nice Zirvesi'nde 'Avrupa'yı birleştirme hedeflenirken, adeta milli devletler yeniden doğmuştur.¹¹¹¹ Bu bağlamda üye ülkelerin vazgeçmek istemedikleri en önemli silah ise “veto” hakları olmuştur. Die Welt'ten N.Blome bu durumu ilginç bir benzetme ile eleştiriyordu: “*AB'nin Hayat Kadını: Veto*“ („*Die Hure der Europaeischen Union- Das Veto*”). Blome vetodan pek çok insanın nefret ettiğini ama vazgeçilmediğini ve kullanmaktan da çekinilmediğini vurguluyordu.¹¹¹² Bu durum 2003 ve 2004 yıllarında AB Anayasası taslağı için yapılan çalışmaların tıkanmasında da bir kez daha ortaya çıktı. Büyük devletlerin kendi aralarındaki çatışmalar, eski-yeni üye ülke bölünmeleri, küçük-büyük ülke, Akdeniz-Kuzey ülkeleri çatışmaları vs. ortaya çıkarmıştır ki, AB siyasal entegrasyonunda ulusal önceliklerin yerine Birlik önceliklerinin geçmesi ve böylece daha entegre, daha işleyen bir AB yaratmak kolay olmayacaktır. Nice'de ortaya çıkan bu önemli sinyaller, 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesinde daha da dramatik bir hal aldı. ABD'nin müdahalesine AB'nin en önemli ülkeleri Almanya ve Fransa karşı çıkarken, İspanya ve Portekiz ABD'den yana tavır aldılar. Ama daha da çarpıcı ve düşündürücü olan Polonya, Bulgaristan, Macaristan gibi AB adayı ülkeler tercihlerini AB'den değil ABD'den yana koymalarıydı.

¹¹¹⁰ Bu nedenle Parlamento'daki dağılım Almanya lehine değiştirilmiş oldu. Parlamento'nun burada Almanya'nın halen var olan 99 üyeliği korumasına karar verilirken, nüfusları Almanya'dan sonra gelen üç büyük ülkenin (Fransa, İngiltere, İtalya) halen 87 olan parlamenter sayısı 74'e düşürülmüştür.

¹¹¹¹ Nice Zirvesi konusunda Alman basınında çıkan bazı önemli değerlendirmeler için Berliner Zeitung: 9-10.12.2000 (B.Vestring); Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.2000 (N.Blome); Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.2000 (Bü.); Welt am Sonntag: 10.12.2000; Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.2000 (A.Mindel); Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.2000 (K.Preis); Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.2000 (M.Bergius); Der Tageszeitung: 12.12.2000 (P.Schwarz)

¹¹¹² Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.2000 (Nikolaus Blome: “*Die Hure der Europaeischen Union- Das Veto*”)

AB'nin genişleme stratejisi ve bu bağlamda yeniden yapılanması bağlamında son derece önemli olan Nice Zirvesi'nde, Aralık 1999'daki AB Helsinki Zirvesi ve 4 Aralık 2000 tarihinde sunulan KOB-2001'a rağmen, yapılan projeksiyonlarda Türkiye hiç bir şekilde yer almadı. Türkiye'ye Zirve'nin kapanış bildirisinde sadece bir paragrafta değinilmiş ve „yakınlaştırma stratejisinde“ mesafe alınmasından ve KOB'un hazırlanmış olmasından duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.¹¹¹³ Ancak bu Zirve'de üstelik Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren konuların olmasına rağmen Türkiye'nin projeksiyonlarda yer almaması

AB Dönem Başkanı sıfatıyla 10 Aralık 2000 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyen Fransa Dışişleri Bakanı Hubert Vedrine, Türkiye'ye belgede yer verilmemesini şöyle açıklıyordu: *"Türkiye'nin konumu diğer aday ülkelerden farklı. Çünkü diğer adaylarla üyelik müzakereleri başlamış bulunuyor. Türkiye farklı, özel ve ayrı bir duruma sahip. Helsinki'de Türkiye'ye adaylık statüsü tanındı ancak bildiğiniz gibi Türkiye ile üyelik müzakereleri henüz açılmadı."* Hiç kuşku yok ki bu açıklama tatmin edici olmaktan uzaktı.

“Nice Zirvesinde Türkiye unutuldu” diyen Karluk ve Tonus'un da vurguladığı gibi, Nice'de ortaya konulan projeksiyonun pratik anlamı, Türkiye'nin en az 2010 yılına kadar AB'ye tam üye olamayacağı konusundaki kararlılıktır..¹¹¹⁴ Zira bu zirvede, örneğin 2009 Avrupa Parlamentosu seçimlerine ilişkin kontenjanlarda Türkiye'ye yer verilmedi. Böylece Türkiye'nin 2010 öncesinde tam üye olma şansı olmayacağı Nice ile net bir biçimde tescil edilmiştir.

Nice Zirvesinin önemli özelliklerinden birisi de AGSP konusunda alınan kararlardır. Bu konuda Fransa ile İngiltere arasında yaşana derin görüş ayrılıkları, beklentilerin gerisinde kalınmasına neden olsa da Nice ile birlikte “Acil Müdahale Birliği”nin oluşturulmasına yönelik takvim ve bu gücün esasları konusundaki kararlar son derece önemlidir.¹¹¹⁵ Nice Zirvesi'nde üzerinde anlaşma sağlanan ‘AB Ordusu’nun çekirdeğini oluşturacak Acil Müdahale Birliği konusunda İngiltere Başbakanı Blair’ın İngiltere ve ABD’nin önceliklerini AB’nin gelecekteki yapılanmasının önünde tutması ve bunun için de bazı konularda uzlaşmaya yanaşmaması¹¹¹⁶, AB içinde “birlik hedefleri” ile “ulusal çıkarlar” arasındaki anlayış farklılığını yeniden gözler önüne sermiştir. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen, Acil Müdahale Gücü konusunda çıkan karar, AB’nin Ortak Dış ve Savunma Politikası bakımından önemli bir adım olarak nitelendirilebilir. Zirvede üzerinde anlaşılan metnin en önemli eksiği AB üyesi olup da NATO üyesi olmayan ülkeler ile NATO üyesi olup da AB üyesi olmayan Avrupalı ülkeler ile ilgili düzenlemelerdir. Türkiye’nin bu konudaki endişeleri giderilememiştir. Belki de en önemlisi, 2010 yılına kadar hiçbir şekilde tam üye olamayacağı Nice ile ortaya çıkan Türkiye’nin, yakın zamanda AB üyesi olacak olan ve aralarında Kıbrıs-RY’nin de bulunduğu ülkelerin NATO kaynaklarını kullanmalarına yönelik Türkiye’nin isteksizliğidir.¹¹¹⁷ Bu sorun ancak 2002’nin sonu 2003’ün başında özel bir anlaşma ile aşılabilmektedir.

Türkiye’de KOB-2001’nin 4 Aralık’ta kesinleşmesinin ardından 26 Şubat 2001’de Katılım Ortaklığına ilişkin usuller ile Katılım Ortaklığı çerçevesinde Türkiye’nin alacağı

¹¹¹³ Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Nizza - Bulletin EU:12-2000, Z:I.5.9

¹¹¹⁴ Karluk-Tonus [2002] AB Kapısında Türkiye, s.26.

¹¹¹⁵ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.2000 (Horst Bacia)

¹¹¹⁶ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.2000 (Andreas Middel), Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.2000 (Udo Bergdoll); Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 9-10.12.2000 (A.Oldag).

¹¹¹⁷ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya):10.12.2000 (Udo Bergdoll)

yardımların temelini oluşturacak “Çerçeve Belgesi”nin Genel İşler Konseyi’nin toplantısında kabul edilmesi ile Türkiye’nin üyeliğe giden yolda AB’nin mali ve siyasi desteği ile hazırlanması çalışmalarında on derece önemli bir aşama kaydedilmiştir.¹¹¹⁸ Bu belge ile Türkiye’ye özellikle sosyal ve ekonomik alanda Ulusal Program çerçevesinde yapılacak uygulamalar için destek verilmesi amaçlanmıştır.¹¹¹⁹

Ancak Türkiye’de bu dönemde en önemli konu, Gottschlicht’in “Bir ülke paramparça oluyor”¹¹²⁰ diye tanımladığı ekonomik-mali kriz olmuştur. 2000 yılı Kasım ayında ilk önemli sinyali veren ekonomik-mali kriz Şubat 2001’de Türkiye tarihinin belki de en büyük mali krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Kriz ekonomik-mali nitelikte olsa da, kamuoyunda krizin temelde siyasi bir kriz olduğu görüşü egemen olmuştur. Bu durum Türkiye’nin AB perspektifine yönelik görüşlerin de başka bir alanda gündeme gelmesine neden olmuştur. 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantısında, Cumhurbaşkanı Sezer’in yolsuzluklarla yeterince mücadele edilmediği ve bunun sorumlusunun Hükümet olduğuna dair sert eleştirileri sonrasında, toplantıyı terkeden Başbakan Ecevit’in yaptığı “*Bu ciddi bir krizdir*” açıklamasının ardından, TL’nin değerinin birkaç günde neredeyse yarısından fazla bir kayba uğramasına, milyarlarca dolara mal olan ve Türkiye’yi IMF’e en borçlu ülke haline getiren büyük mali kriz yaşanmıştır.¹¹²¹ Mali krizin “tetikleyicisi” 19 Şubat’taki MGK toplantısındaki tartışmalar olsa da, Türkiye’deki krizin asıl nedeninin, ülkedeki yapısal ekonomik ve siyasi sorunlar olduğu konusunda genel bir görüş birliği bulunmaktaydı.¹¹²² Bu krize öncelikle Türkiye’de, devletin kontrolünde milyarlarca dolarlık kaynakların keyfi biçimde dağıtılmasına olanak veren eskimiş ve çökmüş banka sistemi neden oldu. Ülkenin üç büyük devlet bankasının 20 milyar doları aşan „kamu zararı“ olarak nitelenen kayıpları ya ekonomik değil siyasi popülist amaçlarla krediler verilmesi ya da tarımın sübvansiyonu için heba edilmiş oldu.¹¹²³ Tarımda çalışan büyük bir nüfus (% 45) olmasına rağmen, verimliliğin son derece düşük olduğu ülkede, politikacılar için tarımın açıktan sübvansiyonlarla desteklenmesi daha çok bir seçim hesabı olarak ve kısa vadeli popülist bir yaklaşımın sonucu olarak sıkça uygulanan bir yöntem oldu. Oysa tarımın Türkiye’nin GSMH’ne katkısı % 15’i bulamıyor. Krizde devletin her yıl daha fazla borçlanması da önemli bir faktör oldu. Bu sürdürülen ekonomi ve sosyal politikanın (Kleintelsystem) gereksinim duyduğu taze para için gerekliydi. Şeffaflıktan uzaklık, yolsuzluğu da çok ciddi boyutlara taşıdı. Türkiye, Davos’da yapılan Dünya Ekonomik Formu’nda, PriceWaterhouseCoopers’in yaptığı açıklamaya göre dünyada yolsuzluğun en çok yaşandığı 4. ülke olarak tanımlanıyordu. Olumsuz koşullar ve güvensizlik, ülkeye doğrudan yabancı yatırımların gelmesini de engelledi. Yüksek enflasyon ve yüksek faiz, yabancı yatırımcıyı sadece spekülatif amaçlarla Türkiye’ye çekebildi, onlar da Türk

¹¹¹⁸ Bu arada 4 Ocak 2001’de AB Konseyi Türkiye’ye 2001-2003 yılları içinde verilecek olan toplam 135 Milyon EURO tutarındaki hibeyi onaylamıştır.

¹¹¹⁹ Bulletin EU: 1/2-2001, Z: 1.5.3. Verordnung (EG) Nr. 390/2001 des Rates über die Hilfe für die Türkei im Rahmen der Heranführungsstrategie, und insbesondere über die Errichtung einer Beitrittspartnerschaft. Annahme durch den Rat am 26. Februar. [ABl. L 58 vom 28.2.2001]

¹¹²⁰ Die Tageszeitung (Günlük Gazete-Almanya): 31.03.2001 (Jürgen Gottschlicht: “Ein Land bricht zusammen”)

¹¹²¹ Türkiye’deki ekonomik kriz konusunda : Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 20.02.2001 (Rainer Hermann); Die Tageszeitung:20.02.2001 (Jürgen Gottschlicht) Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 20.02.2001 (Evangelos Antonaros); Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 21.02.2001 (Christiane Schlötzer); Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 21.02.2001 (Susanne Güsten)

¹¹²² Krizin temel nedenleri konusunda : Berliner Morgenpost: 26.02.2001 (Evangelos Antonaros), auch KAS:Welt-Report, Juni 2001, s.29-30.

¹¹²³ Krizin etkileri konusunda Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 23.02.01 (R.Herrmann/ctg); Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 21.02.2001(“R.Herrmann); Die Tageszeitung: 23.02.2001 (Jürgen Gottschlicht); Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 23.02.2001 (Evangelos Antonaros).

ekonomisine yarar değil, daha fazla zarar ve borç getirmiş oldular. Yüksek faiz doğal olarak yatırımları da engelledi. Türk firmalar, çok daha fazla ve hızlı bir biçimde bankalara para yatırarak para kazanmayı tercih ettiler.¹¹²⁴ Bütün bunların yanında Türk politikacıların özelleştirme konusunda yeterince gayret göstermemeleri de bu yapısal sorunları artıran faktör olmuştur. Ancak yaşanan kriz, Türk ekonomisinde yapısal değişiklikler konusunda ciddi bir istek ve kararlılığı da ortaya çıkarmış, bunun için muhtemelen yüksek miktarda dış borç bulabileceği umudu ile ekonomide kendisine önemli bir görev verilmek üzere Türkiye'ye davet edilen Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş, ekonomi yönetiminden sorumlu bakan olmuş ve reformlar onun liderliği ve IMF ile işbirliği içinde gerçekleştirilmiştir. Ancak bu bağlamda Türkiye'de belki de en önemli gelişme, vatandaşların AB konusundaki taleplerinin daha da artması biçiminde olmuştur. AB sadece siyasi değil aynı zamanda ve hatta daha çok ekonomik istikrar ve gelişmişlik bakımından daha da önemsenen bir hedef haline gelmiştir.

C. Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı

1. Ulusal Program (UP-2001)¹¹²⁵

“Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı”(UP-2001)¹¹²⁶ Kopenhag Kriterleri, Helsinki Zirvesi sonuçları, KOB-2001, ve 1998, 1999, 2000 yılları İlerleme Raporları ile Türkiye 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde AB Genel Sekreterliği tarafından hazırlanmıştır. 19 Mart 2001'de Bakanlar Kurulu tarafından da kabul edilen UP-2001 20 Mart'ta Komisyon'a, 26 Mart 2001'de ise Verheugen'e sunulmuştur.

İki ciltten oluşan ve UP-2001'nin birinci cildi, Giriş, Siyasi Kriterler, Ekonomik Kriterler, Üyelik Yükümlülüklerinin Üstlenilebilmesi Yeteneği, Müktesebatın Uygulanmasına Yönelik İdari Kapasite ve Reformların Mali Açından Global Değerlendirilmesi” başlıkları altındaki toplam altı ana bölümden oluşmaktadır ve yaklaşık 450 sayfadır. 350 sayfadan oluşan ikinci ciltte ise bağımsız bir bölüm olarak AB Müktesebatı Listesi yer almaktadır.

Giriş bölümünde “*Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin özünde, barışçı bir dış politika ile laiklik, hukukun üstünlüğü, çoğulcu ve katılımcı demokrasi, insan hak ve özgürlükleri bulunur.*” denilen UP-2001'de AB üyeliğinin Türkiye için ne anlama geldiği şu şekilde ifade ediliyordu:

“Türk Hükümeti, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini, Cumhuriyetimizin kurucu felsefesini ve Atatürk'ün geleceğe bakışını doğrulayan kilit bir aşama ve Türkiye Cumhuriyeti için yeni bir basamak olarak değerlendirmektedir.”

¹¹²⁴ Berliner Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 09..2001 (Martina Doering), KAS:Welt-Report, Juni 2001, s.29-30

¹¹²⁵ Türkiye, Mart 2000'de AB'nin sunduğu KOB'u dikkate alarak yaklaşık bir yıl sonra 20 Mart 2001'de birinci NP'yi Komisyona sunmuştur. İkinci NP ise Aralık 2002'deki Kopenhag Zirvesi sonrasında Komisyona hazırlanan ikinci Beitrittspartnerschaft dikkate alınarak 24 Temmuz 2003'de Komisyona sunulmuştur. Bu nedenle karışıklığı engellemek için NP'ler “UP-2001” ve “UP-2003” olarak verilmektedir.

¹¹²⁶ “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı” <http://www.euturkey.org.tr/abportal/content.asp?CID=866&VisitID={2D4DCD59-9532-4E1A-89BE-7135FDC98E50}&Time=3715>, ayrıca: Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı, T.C.Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara. UP-2001 19 Mart 2001 tarihinde Bakanlar Kurulu'na kabul edilmiş (2001/2129) ve 24 Mart 2001'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

UP-2001’de üzerinde tartışmaların yoğunlaştığı “Siyasi Kriterler” 5 sayfada (17-22. sayfalar) toplanmıştır. Burada, Hükümetin, siyasî, idarî ve yargı reformlarına ilişkin çalışmalarını 2001 yılında hızlandıracağı ve önerilerini mümkün olan en kısa zamanda TBMM’ye sunacağı bu bağlamda Demokrasi ve insan hakları alanlarındaki reform sürecinde, öncelikle Anayasa gözden geçirileceği belirtilmektedir. Bu çerçevede, başta düşünce ve ifade özgürlüğü olmak üzere bireysel insan hak ve özgürlüklerinin daha da geliştirilmesi, dernek kurma ve barışçı toplantı hakkı ile sivil toplumun güçlendirilmesi, yargının işlevselliği ve verimliliğinin artırılması, duruşma öncesi gözaltı ve cezaevlerindeki tutukluluk koşullarının iyileştirilmesi, işkenceyle mücadelede hız verilmesi, insan hakları ihlallerinin caydırılması, ülke içinde bölgesel dengesizliklerin azaltılması, devlet memurları ve diğer kamu görevlilerinin insan hakları alanında eğitilmesi ve benzeri alanlarda, kısa ve orta vadede bir dizi yasal ve idari tedbir alınması öngörülmektedir.

Yukarıda ortaya konulan ve çerçevesi belirlenen amaçlar doğrultusunda Siyasi Kriterler KOB-2001’e paralel olarak 16 alt başlık altında ayrıntılı olarak kısa ve orta vadeli öncelikler biçiminde dile getirilmiştir. Bunların önemli bir bölümü demokrasi, sivil toplum insan hakları alanındaki düzenlemeleri içermektedir. Düşünce ve İfade Özgürlüğü konusunda yapılan düzenlemede bir taraftan Türk Hükümetinin bu konudaki kararlılığı ortaya konulurken, öte taraftan bunun sınırının ne olduğu ortaya konulmakta ve şöyle denilmektedir:

“Türk Hükümeti, ifade özgürlüğünün Avrupa Birliği müktesebatı ile Avrupa Birliği üyesi ülkelerin uygulamaları ışığında geliştirilmesine önem ve öncelik vermektedir. Anayasa ve diğer mevzuattaki ilgili hükümlerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10’uncu maddesi çerçevesindeki toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliğin korunmasını da öngören ölçütler ile lâik ve demokratik Cumhuriyeti, üniter devlet yapısını ve millî birliği koruma kriterleri temelinde gözden geçirilmesi öngörülmektedir.”

UP-2001 bu çerçevede kısa ve orta vadeli önceliklerini belirlemiştir. “Kısa vade” 31 Aralık 2001’e kadar olan süreyi, “Orta Vade” ise 31 Aralık 2003 olarak tanımlanmıştır.¹¹²⁷ Kısa vadeli önceliklerin başında Anayasa’nın temel hak ve hürriyetlerle ilgili bölümlerinin, başta düşünceyi açıklama ve yayma, bilim ve sanat ile basın özgürlükleriyle ilgili hükümler olmak üzere gözden geçirilmesi gelmektedir. AB ile ilişkilerde sürekli gündeme gelen Türk Ceza Kanunu’nun 312. maddesi ile Terörle Mücadele Kanunu’nun 7. ve 8. maddelerinin, “koruduğu değerler zedelenmeden”¹¹²⁸ gözden geçirilmesi öngörülmektedir. Ölüm Cezasının Kaldırılması konusu, özellikle de Öcalan’ın durumu dolayısı ile UP-2001’de en çok üzerinde durulan konulardan birisiydi. İktidar ortağı olan MHP’nin Öcalan’ın idam edilmesi yönündeki tavrı, UP-2001’de idam cezasının kaldırılmasına yönelik “radikal” bir düzenlemenin gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Bu konuda UP-2001 TBMM’nin yetkisine ve bu yetkinin 1984’den bu yana kullanılmaması konusundaki iradesine atıfta bulunarak, idam cezasının kaldırılması değil, ama dolaylı olarak “uygulanmaması” yönünde bir anlayışı ortaya koymuş, cezanın kaldırılmasının “orta vadede” TBMM tarafından ele alınabileceğini öngörmüştür. Benzer bir yaklaşımla “Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlükler başlığı altında Kürtçe’nin konuşulabilir, öğrenilebilir ve kullanılabilir olması konusundaki düzenleme, “negatif yaklaşımın” vurgulanması nedeniyle UP-2001 içinde en çok eleştirilen maddelerden birisi olmuştur. MHP ve TSK’nin görüşlerinin etkili olduğu anlaşılan bu maddede önce, farklı dil ve lehçelerin günlük yaşamda kullanılmasına yönelik bir engel olmadığı belirtiliyor, ardından da bu “hakkın” “kötüye kullanılması” halinde engellenebileceği gibi bir yaklaşım ortaya

¹¹²⁷ Bu tanımlama Başbakanlığın 29 Ağustos 2000 tarihli (2000/22) Genelgesi ile belirlenmişti.

¹¹²⁸ “Türk Ceza Kanunu’nun 312. maddesinin, koruduğu değerler zedelenmeden gözden geçirilmesi.”

konulmuştur: “*Bu serbestlik, ayrılıkçı veya bölücü amaçlarla kullanılamaz.*” Türkiye-AB ilişkileri bağlamından gündemin en başında gelen konulardan birisi olan TSK’nin sivil yönetim üzerindeki etkinliği ve bu bağlamda MGK’nın yapısı konusunda da UP-2001’de yeni bir düzenlemeden söz edilmemekte, bu konudaki “sorun” “MGK’nın yapı ve işlevi konusunda belirsizlik” olarak tanımlanmaktadır.

UP-2001’de Türkiye’nin AB ile siyasi ilişkileri çerçevesinde dile getirilen önemli bir konu da AGSP’tır. Uzun süreden beri Türkiye’yi tatmin edecek bir uzlaşmaya varılamadığı için NATO olarak ve kapasitelerinin AB tarafından kullanılması konusunda bir anlaşma imzalanamamıştı. UP-2001’de Türkiye’nin üyelik süreci ile AGSP arasındaki yakın bağlantıya dikkat çekilmekte ve üyelik ya da somut bir üyelik perspektifi olmaksızın Türkiye’nin tavrını yumuşatmayacağını sinyali açık biçimde verilmekteydi.

UP-2001’deki üçüncü ana başlık olan Ekonomik Kriterler bölümünde ise, Ekonomik Politika Öncelikleri, Ekonomik Gelişmeler, Kopenhag Kriterleri Açısından Değerlendirme ve Genel Değerlendirme bölümleri altında Türkiye ile AB arasındaki ekonomik ilişkilerin varlığı ve geleceği analiz edilmiş, alınması öngörülen tedbirler belirlenmiştir. (S.:23-32). UP-2001’nin en uzun bölümü (S.:33-433) olan “Üyelik Yükümlülüklerinin Üstlenilebilmesi Yeteneği (Kapasitesi)” başlıklı dördüncü bölümünde ise 29 ana başlık altında toplanan Topluluk müktesebatının Türkiye tarafından üstlenilebilmesi için alması gereken çeşitli önlemler ele alınıyor. . UP-2001, aynı zamanda Türk mevzuatında yapılacak değişiklik ve yenilemelerin gerektirdiği finansmanı ve bu finansmanın kaynaklarını da ortaya koymuştur. Buna göre UP-2001 kapsamında Türkiye’nin AB Müktesebatını üstlenmesi için gereken reformların toplam değeri yaklaşık 4.2 milyar Euro olarak öngörülmüştür. Ortak Tarım Politikasına uyum için öngörülen 8-10 milyar Euro’luk kaynak ihtiyacı ve KOBİ’lere yönelik 3 milyar Euro’luk kredi finansmanı bunun dışındadır.

2. Türkiye’nin “Özel Koşulları”nın Ulusal Programı

UP-2001, Türkiye’nin siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda kendi hedeflerini, sorunlarını ve çözüm yollarını ortaya koyması bakımından Türkiye için son derece önemli bir belge olarak önemli bir “şans”tı. Zira bu tür bir çalışma ile ülkenin global hedefleri belirlenmiş oluyor ve bu hedeflere yönelik uyumlu bir program ortaya konulmuş oluyordu. Bu anlamda daha demokratik, daha medeni, daha zengin ve daha özgür insanların ülkesi olmak bakımından ortaya konulan program, bu özellikleri itibarı ile AB’den daha çok Türkiye’yi ilgilendiren bir belge niteliğindedir. Ancak UP-2001, “amaçla uyumsuz bir tereddüt ve sınırlılık” içinde bulunduğu gerekçesi ile Türkiye’de de AB’de de eleştirilere neden oldu. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar, ülkedeki koalisyon iktidarının ve başta TSK olmak üzere diğer iktidar odaklarının hedefler, sorunlar, çözüm yolları ve bunların vadeleri hakkında sahip oldukları neredeyse “uzlaşmaz” yaklaşımları, neticede UP-2001’nin bir “Türkiye’nin bir meydan okuması” olarak değil, daha çok zaman kazanma amaçlı küçük çaplı değişimler katalogu olarak ortaya çıkmasına neden oldu.¹¹²⁹ Kıbrıs, Yunanistan ile ilişkiler, idam cezası, DGM’ler, başta yerel diller, bu dillerde TV-radyo yayını yapılabilmesi olanakları olmak üzere kültürel haklar, MGK gibi en temel tıkanma noktalarında ortaya konulan perspektif oldukça yetersiz, yarı gönüllü kaldı.¹¹³⁰ AB

¹¹²⁹ Bu konuda Türkiye’de yapılan bazı eleştiriler için : Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 21.03.2001 (Taha Akyol), Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 20.03.2001 (Can Dünder); Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 21.03.2001(Derya Sazak)

¹¹³⁰ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 22.03.2001 (Rainer Hermann: Nicht verhandeln, sondern handeln- Die Türkei tut sich schwer mit ihrer Antwort auf die Beitrittspartnerschaft der AB”)

Parlamenteri C.Konrad, UP-2001'nin ileriye doğru bir adım olarak nitelenemeyeceği ileri sürüyor ve ilginç bir yorum yapıyordu: “*Sürekli devrim*” ilkesini anayasaya koyan Türkiye Cumhuriyeti'nin atası Kemal Atatürk ülkesinin şu an içinde bulunduğu durgunluktan dolayı mezarında dönüyordur!”¹¹³¹ Hiç kuşku yok ki, UP-2001'nin hazırlanmasında, AB'nin Türkiye'ye yönelik politikalarından duyulan kuşku da son derece etkili olmuştur. Bu durum FAZ'de yayınlanan bir yorumda da çarpıcı bir biçimde dile getirilmişti. ‘*Komisyon Türkiye'ye karşı fazlaca hassas davranmıyor ve Türkiye'deki iç siyasi dinamiği dikkate almadan kısa bir süre içinde üye olacak diğer ülkelere davrandığı gibi sert davranmaktadır. Türkiye'ye sürekli olarak görevleri hatırlatılırken, kendisi yapması gerekeni yapmıyor. Helsinki'den bu yana Türkiye'ye bir Euro bile akmadığı gibi Komisyonun hiçbir teknik yardım girişimi de olmadı*’ demektedir.¹¹³² Program Türkiye'de iktidar sahiplerinin AB konusunda temkinli hatta endişeli olduklarının da bir göstergesiydi.¹¹³³

Ama “daha karamsar” yorumlar da vardı. Örneğin G.Höhler “*Sonsuza kadar aday, asla üye değil*” („Ewig Kandidat, niemals Mitglied?“)¹¹³⁴ sorusunu sorduğu makalesinde, Türkiye'nin sunduğu programın hayal kırıklığı yarattığını anlatıyordu. Güsten ise ‘*Die Türker bleibt die ewige Kandidatin*’ başlıklı yorumunda şöyle diyordu: “*Türkler o kadar da erken gelmiyor. Türkiye AB üyelik süreciyle ilgili olarak sunduğu program ile yakın zamanda bir üyelik şansını minimize etti. ... Türkiye Avrupa'daki yerini buldu: sonsuza kadar aday! Ne tam içinde ne tam dışında. Sonsuza kadar adaylık ile her iki taraf da iyi yaşayabilir: Türkiye opsiyonlarını açık tutmuş oluyor, hem de acı reformlar yapmasına gerek kalmaksızın; AB ise Türkiye'yi görünür bir gelecekte içine almak zorunda kalmadan Türkiye ile bağlantısını korumuş oluyor.*”¹¹³⁵

15-16 Haziran 2001'de İsveç'in Göteborg kentindeki AB Zirvesi'nde de insan hakları alanında daha fazla beklentisi olduğu da ortaya konuluyordu: “Ancak insan hakları gibi bazı alanlarda daha fazla ilerleme gerekmektedir.”¹¹³⁶

AB Konseyi Dönem Başkanlığını Belçika'nın devraldığı 2001 yılının ikinci yarısı hem Türkiye, hem AB hem de bütün dünya için son derece önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 11 Eylül'de ABD'de gerçekleştirilen büyük terör eylemi, jeopolitik konumu, müslüman kimliği ve Batı ile bağlantısı itibari ile Türkiye'yi yeniden gündeme taşımış, hiç beklenmedik bir anda Türkiye'nin AB ile ilişkilerini de yoğun bir biçimde etkileyen bir faktör olacaktı.

D. 11 Eylül 2001 (“11/9”) ve Türkiye-AB İlişkileri

11 Eylül 2001'de ABD'nin New York, Washington ve Pennsylvania kentlerinde gerçekleştirilen terörist saldırılar, özellikle güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı yepyeni bir dünya yarattı. ABD, tarihinde ilk kez evinde saldırıya uğruyordu. Değişen güvenlik

¹¹³¹ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 23.03.2001 (Christian Konrad)

¹¹³² Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 22.03.2001 (Reiner Hermann)

¹¹³³ Türkiye'nin çok ürkek ve tedirgin bir yaklaşım sergiledikleri konusunda Alman basınında çıkan bazı önemli değerlendirmeler için : Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 21.03.2001 (Evangelos Antonaros); Berliner Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 21.03.2001 (Sigrid Aversch) Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 20.03.2001; Berliner Morgenpost (Günlük Gazete-Almanya): 20.03.2001.

¹¹³⁴ Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): : 30.02.2001 (Gerd Höhler: *Ewig Kandidat, niemals Mitglied?*)

¹¹³⁵ Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): (Günlük Gazete-Almanya): 20.03.2001 (Susanne Güsten: ‘*Die Türker bleibt die ewige Kandidatin*’)

¹¹³⁶ Bulletin EU: 6-2001, Z: I.4.10.

konsepti, uluslararası teröre karşı modern dünyanın kendisini savunması adı altında “önleyici operasyonlara” yöneldi ve dünya güvenliğini için mevcut ve potansiyel tehdit odaklarına yönelik zor kullanımı ABD’nin en önde gelen stratejilerinden birisi oldu. Amerika’daki “Neo-Con” ekibinin etkili olduğu W.Bush yönetiminin “*Ya bizden yana olacaksınız, ya da terörden*” şeklindeki açıklamasının yarattığı yeni saflaşma kendi içinde önemli sorunlar da dünya siyaset sahnesine taşımış oldu. USA, 11 Eylül’ün yarattığı acı ve şoku, aynı zamanda oluşturmak istediği yeni dünya düzeninin temel hareket noktası haline getirdi. 11 Eylül, sadece ABD’ye değil, bütün Batılı özgürlükçü dünyaya karşı bir saldırı olarak kabul edildiğinden, 12 Eylül’de AB Devlet ve Hükümet Başkanları, AB Komisyonu Başkanı, AB Parlamentosu Başkanı ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcileri, açıkladıkları Ortak Bildiri’de ABD ile tam bir dayanışma içinde olduklarını deklare ettiler.¹¹³⁷ 11 Eylül’ün belki de en vahim olan tarafı, eylemlerin dinsel motiflerle tanımlanmasıydı.

11 Eylül’ün üzerinde en çok etki yarattığı ülkelerden birisi Batı ile yoğun bir ittifak ilişkisi içinde olan dünyadaki İslam ülkeleri içinde neredeyse tek demokratik-özgürlükçü rejime sahip, AB adayı ve coğrafi olarak da İslam ülkeleri ile birlikte olan Türkiye idi. Türkiye daha en başından ABD ile dayanışma içinde olduğunu ve terörizmle mücadelede ABD’ye sınırsız destek vereceği açıklamasını yapan ülkelerden oldu. Türkiye’nin bu tavrı, hem geopolitik konumu ve ABD ile olan yoğun stratejik ilişkileri hem de terörizm konusunda yaşadığı tecrübelerin ışığında son derece anlaşılır bir tepkiydi. Türkiye aynı zamanda 11 Eylül’de ortaya çıkan yeni dengeleri hem genel politikaları hem de özellikle AB politikası için de kendisi lehine kullanmaya çalışacaktı.¹¹³⁸ Türkiye’deki siyasi kadrolar da, 11 Eylül’ü öz güvenini artırıcı ve kendi siyasi ve ekonomik hedefleri için bir kırılma noktası olarak gördü. Türkiye’nin 11 Eylül sonrasında belki de en önemli amacı, bu gelişmeleri AB üyeliği için kullanmak, bunda da Washington’un desteğini daha güçlü bir biçimde sağlamaktı. “Die Türkei nach dem 11. September” başlıklı yazısında Kramer “Türkiye kendi jeopolitik pozisyonunun katkısı ile güncel durumdan bir kez daha yararlanıyor” diyor ve “her halükarda AB kendine daha çok güvenen bir Ankara ile karşı karşıya kalacağını hesap etmek zorundadır” değerlendirmesini yapıyordu.¹¹³⁹ “Kendine Daha Çok Güvenen Türkiye” başlıklı makalesinde Axt da “tabii ki son dönemde yaşanan gelişmeler Türkiye-AB ilişkilerini de etkiliyor. *Türk politikacılar Birlik önünde daha da artmış bir güvenle ortaya çıkıyor ve bunun gereğini bekliyorlar*” diyordu.¹¹⁴⁰ Gerçekten de Türkiye’nin 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan öz güveninin en çok ön plana çıktığı yer AB ile ilişkileri olmuştur. Axt’ın da vurguladığı gibi Türkiye AB’nin PKK ile yapılan mücadeleyi yeniden değerlendirmesini, Türkiye’nin AB’ye girişini kolaylaştırmasını, ESVP konusunda Türkiye’nin talep ve çıkarlarının daha geniş biçimde dikkate alınmasını ve Kıbrıs-RY konusunda Türkiye’yi zorlamamasını talep ediyordu. Bütün bunlarda Türkiye ABD’nin güçlü desteğini her zamankinden daha fazla arkasında hissediyordu. Türkiye, bazı risklerine rağmen, 11 Eylül’ün kendisine daha çok avantaj sağlaması konusunda inisiyatif almaya da kararlıydı. 12 Şubat 2002’de İstanbul’da düzenlenen ve 75 ülkeden Devlet Başkanı, Başbakan veya Dışişleri Bakanı düzeyinde katılımın gerçekleştiği “*Civilisation and Harmony: The Political Dimension: Meeting of Ministers of Foreign Affairs of the Member and Candidate States of the AB and Member States and Observers of the OIC*” toplantısı Türkiye için çok önemli bir prestij unsuru oldu. Bu başarılı organizasyona ev sahipliği

¹¹³⁷ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 13.09.2001.

¹¹³⁸ Bu konuda dönemin Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz’ın Frankfurter Allgemeine Zeitung’e yazdığı ““Die Türkei und Europa nach dem 11. September” başlıklı makalesi son derece çarpıcıdır. Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 25.10.2001.

¹¹³⁹ Heinz Kramer [2001a] ‘Die Türkei nach dem 11. September’, SWP-Aktuell, 17, Oktober 2001, s.1 und 6.

¹¹⁴⁰ Axt [2002a] Selbstbewusstere Türkei, s.47.

yapan Türkiye'nin gücü ve anlamını, toplantının ilk günü Fransa Dışişleri Bakanı Hubert Vedrine'nin "*Spirit of Istanbul*" kavramı ile tanımlamış, ve bu "ruhun" yeni dünyanın vazgeçemeyeceği bir ruh olduğuna dikkat çekilmiştir. Gerçek anlamda "tarihi" olma vasfını taşıyan bu buluşma, 11 Eylül sonrası dünyada Türkiye'nin oynayabileceği rol konusunda son derece çarpıcı ipuçları da vermiştir.¹¹⁴¹

Türkiye'nin 11 Eylül sonrasında ikinci önemli atağı ise ABD'nin Afganistan'daki Taliban Rejimi ve El Kaide örgütüne yönelik yürüttüğü operasyona önce lojistik destek, ardından da 20 Haziran 2002'den itibaren altı ay süre ile ve 1400 kişilik bir güç ile Afganistan'daki International Security Assistance Force-ISAF'ın komutasını üstlenmek olmuştur. Türkiye'nin bu görevi üstlenmesi konusunda başta Almanya olmak üzere AB'deki itiraz ve tartışmalar, 11 Eylül sonrası yeni dünyada Türkiye'nin rolünü anlamak bakımından da son derece önemliydi.¹¹⁴² 11 Eylül'ün, genel olarak stratejik-güvenlik temelinde gelişen Türkiye-AB ilişkilerinde ne kadar önemli bir rol oynadığını en çarpıcı biçimde Kopenhag Zirvesi öncesinde 4 Aralık 2002'de Bundestag'da yapılan tartışmalarda bir kez daha ortaya konuldu. Burada CDU/CSU'nun yoğun muhalefetine karşı Dışişleri Bakanı Fischer, 11 Eylül saldırılarından itibaren, AB'nin doğu sınırlarına ilişkin sorunun değiştiğini vurguluyor ve Türkiye'nin AB için stratejik bir gereklilik olduğunu söylüyordu.¹¹⁴³ Bu durumu bir yıl sonraki bir mülakatta G.Verheugen de çok çarpıcı biçimde dile getirmişti. Verheugen 4. Kasım 2003'de Der Spiegel'e verdiği mülakatta ilişkiler bakımından 11 Eylül'ü "der Wandel" olarak tanımlayan Verheugen şöyle diyordu: "Gerçekten de pro-Türkiye olanların söylemleri daha belirgin oldu. Bu durum 11 Eylül ile geldi. 21. yüzyılda muhtemel çatışma, Batılı demokrasiler ile İslam dünyası arasında olabilir. Eğer Türkiye bizim tarafımızda sağlam bir yere sahip olursa bu tür bir çatışmayı engelleme ya da onu barışçıl biçimde çözme konusundaki şansımız çok yüksek oranda artar. Biz böylece dünyaya aynı zamanda bir İslam ülkesinde de demokratik hukuk devletinin çalışabileceğini, insan haklarına saygı gösterilebileceğini ve azınlıkların korunabileceğini göstermiş oluruz."¹¹⁴⁴ Uzunca bir süre sadece Amerikalılar ve stratejik düşünmenin gerekliliğini vurgulayan az sayıdaki Avrupalı akademisyenin dile getirdiği bu görüşlerin¹¹⁴⁵, 11 Eylül sonrasında çarpıcı bir gerçeklik olarak AB yetkililerince de dile getirilmesi, 11Eylül'ün zihinsel değişime etkisini göstermesi bakımından oldukça çarpıcıdır.¹¹⁴⁶

Ancak 11 Eylül sonrası gelişmeler, Kramer'in de vurguladığı gibi, aynı zamanda Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler riskleri de beraberine getirmekteydi. Türkiye ile AB arasında terörle mücadele tanımlamalarındaki ciddi ayrılığa dikkat çeken Kramer, 11 Eylül sonrasında Türkiye'nin özellikle terörle mücadele bağlamında insan hakları alanında eleştirilmesi ve dinsel-kültürel kimliği itibari ile AB dışında tutulmasının da zorlaştığına dikkat çekiyor ve şöyle diyor: "*uluslararası alanda ortaya konulan reaksiyonlar ve diğer gelişmeler, Türkiye'nin üyeliği konusunu, özellikle de Türkiye-AB ilişkilerini hiç de*

¹¹⁴¹ Milliyet Gazetesi (İstanbul):13.02.2002, ayrıca: www.mfa.gov.tr .

¹¹⁴² Bu konuda bakınız: Zorlu, Hilmi Akın, Turkey has been successful as the leader of the international force in Afghanistan", in:The Washington Institute: Policywatch-Special Policy Forum Report: Nr.: 682, November 27, 2002.<www.washingtonisntitute.org>

¹¹⁴³ Süddeutsche Zeitung 05.12.2002.

¹¹⁴⁴ Der Spiegel (Haftalık Dergi-Almanya): 04.11.2003 (Interview: Sylvia Schreiber)

¹¹⁴⁵ Ludger Kühnhardt/Hans-Gert Pöttering [1994] Weltpartner Europäische Union, Zürich: Edition Interfrom, Fromm, Ostnabrück, s. 159-191.

¹¹⁴⁶ Soğuk savaş sonrasında başta Amerikalı bilim adamı Z.Brzezinski'nin dile getirdiği Türkiye'nin AB içinde yer almasının önemi (Zbigniew Brzezinski [1997] Die Einzige Weltmacht, Amerikas Strategie der Vorherrschaft, (Übz. Angelika Beck), Beltz Quadriga Verlag, Wheinheim und Berlin, s. 291 ff.) konusu 11 Eylül ile ayrı bir haklılık kazanmıştır. The New York Times'ın ünlü yazarı Friedman'ın "Türkiye'nin AB içinde yer alması bütün dünya barışı için gereklidir. Hatta gerekirse bunun AB'ya maliyeti bile ABD tarafından karşılanmalıdır" sözleri de bu çerçevede dile getirilmiştir. (The New York Times:11.01.2004)

kolaylaştırmayacaktır. Türkiye atağa geçecek ve AB Türkiye'ye karşı vereceği mesafeli mesaj ya da red kararının maliyetini karşılamak durumunda kalacaktır."¹¹⁴⁷ Kramer'in dikkat çektiği farklı "terör" yaklaşımlarının bir krize dönüşmesi çok fazla zaman almadı. 28 Aralık 2001'de AB Komisyonu tarafından açıklanan "AB üye ülkeleri için tehdit oluşturan terör örgütleri listesi içinde " Türkiye bakımından önem taşıyan ve AB nezdinde ısrarlı girişimlerle listeye alınması istenilen başta PKK olmak üzere bazı terör örgütlerinin yer almadığı görüldü. AB'den yapılan açıklamalarda, söz konusu örgütlerin sadece AB üyesi ülkeler için tehdit oluşturan örgütler olduğu, AB adayı ülkeler ve üçüncü ülkeler için hazırlanan bir başka listede, Türkiye'nin taleplerinin dikkate alınacağı belirtilmiş olsa da, bu açıklama Türk kamuoyunu tatmin etmedi.¹¹⁴⁸ AB daha sonra bu "hatayı" düzeltmiş olsa da, bu "hata" Türk kamuoyunda AB'nin PKK'ya destek veren bir güç olduğu imajını yaratmıştır. Aynı günlerde PKK'nın kendisini feshetmesi ve KADEK adı altında yeniden örgütlenmesi ve böylece ikinci listenin açıklanması sonrasında PKK'nın devamı olan KADEK'in yine liste dışı kalmasının sağlanması "stratejisi", Türk kamuoyunda sadece PKK'nın değil aynı zamanda PKK'yı Türkiye aleyhine kullanan Avrupalı devletlerin bir taktiği olarak görüldü. Bu durum AB'de Türkiye konusunda yaşanan kafa karışıklığı ve gönülsüzlüğün çok çarpıcı bir örneği olmuş ve sadece ilişkileri tahrip eden, AB'ye duyulan güvensizliği daha da artıran ve Türkiye'deki reform sürecini engelleyen bir rol oynamış ve Türkiye'de AB karşıtı cephede yer alanların öne sürdükleri en önemli ve belki de en haklı kanıtı olmuştur. Bu dönemde AB'nin PKK/KADEK'i terör listesine almayışının yarattığı tepkiler daha dinmeden AB Komisyonu Türkiye Temsilcisi Büyükelçi Karen Fogg'un ele geçirilen e-mailleri de önemli bir tartışma yarattı. Türkiye'de AB'nin samimiyeti konusunda fazlası ile var olan endişe ve kuşkular, bu mailler ile birlikte daha artmıştır.¹¹⁴⁹ Ağustos 2001'de Dr.Necip Hablemitoğlu tarafından yayınlanan "Alman Vakıfları ve Bergama Dosyası"¹¹⁵⁰ isimli kitabın başta Almanya olmak üzere AB'ye karşı kamuoyunda ortaya çıkardığı kuşkular, Fogg'un özel yazışmaları ile neredeyse kesin bir yargı halini almıştır. Kitabında Alman Vakıfları ve AB'nin bazı sivil toplum örgütleri aracılığı ile Türkiye'nin siyasi ve ekonomik varlıklarına karşı kampanya başlattığı iddiasını dile getiren Hablemitoğlu'nun Aralık 2002'de esrarengiz bir suikastle evinin önünde öldürülmesi de Kopenhag'da tarih bekleyen Türkiye'de kafaların daha da karışmasını neden olmuştu.¹¹⁵¹

Bu arada 11 Eylül'ün, başta özgürlüklerin sembolü olan ABD olmak üzere, bütün dünyada güvenlik gereksinimlerini, bireysel ve toplumsal özgürlüklerin önüne aldığı bir ortamda, Türkiye UP-2001 çerçevesinde Anayasa ve yasa değişikliklerinden oluşan çok ciddi bir reform paketini 3 Ekim 2001'de kabul ediyordu. Bütün dünyada şizofrenik bir özgürlük kısıtlaması dalgası yaşanırken Türkiye'de gerçekleşenleri T.Seibert "Mollalardan korkmuyorlar!" başlığı ile veriyor ve "*İslam Dünyasının demokrasiye karşı güvensizliğe ve kuşkuya kapılmaması için, Batıların Türkiye'nin bu konudaki açılımına destek vermesi gerekir*" diyordu. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında yapılmış olan 1982 Anayasa'sının 34 ayrı maddesinde yapılan değişiklikler, Türkiye bakımından gerçek anlamda bir "devrim" niteliğindeydi.¹¹⁵² 13 Kasım'da yayınlanacak olan İlerleme Raporu'na yetiştirilme amacıyla hızla gerçekleştirilen değişikliklerin bazıları, KOB-2001'da istenilenlerden hem nitelik bakımından daha kapsamlı, hem de belirlenen süreden çok daha

¹¹⁴⁷ Kramer [2001a] "Die Türkei nach dem 11. September", s.4.

¹¹⁴⁸ Türk Dışişleri Bakanlığı bu konudaki kaygılarını ve söz konusu terör örgütlerinin listeye alınmasını bir açıklama ile dile getirdi: T.C.Dışişleri Bakanı Açıklaması: NO-236, 28 Aralık 2001.

¹¹⁴⁹ Doğu Perinçek [2002] Karen Fogg'un E-Postalları, Kaynak Yayınları, İstanbul.

¹¹⁵⁰ Necip Hablemitoğlu [2001] Alman Vakıfları ve Bergama Dosyası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 3.Baskı, İstanbul..

¹¹⁵¹ Hablemitoğlu'nun iddiaları üzerine Türkiye'de faaliyet gösteren Konrad Adenauer Vakfı ve H.Böll Vakfı yöneticileri aleyhine davalar açılmış, ancak bu davalar beraatle sonuçlanmıştır.

¹¹⁵² Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 05.10.2001 (Susanne Güsten)

önce tamamlanmış oluyordu. Özellikle düşünce ve toplanma özgürlüğünün genişletilmesi, azınlık haklarının genişletilmesi, parti kapatmaların zorlaştırılması, ölüm cezasının sınırlandırılması ve askerlerin etkisinin kısıtlanması, gibi konularda yapılan değişiklikleri içinde en çok dikkati çeken, MGK'nın sivil-asker üyeleri arasındaki denge, Adalet Bakanı ve Başbakan Yardımcılarının da MGK'ya katılımının sağlanması yolu ile ilk kez siviller lehine değiştirilmesi idi.¹¹⁵³ Yapılan değişiklikler arasında yer alan ve bazı yayınlarda kullanılacak dil konusunda esneklik getiren madde ile Kürtçe önündeki yayın engelinin kaldırılması amaçlanmıştır. Bu düzenlemeye de kimi engelleyici istisnai maddeler konulmuş olsa da, önemli bir “psikolojik eşik” aşılmıştır.¹¹⁵⁴ Anayasa değişikliklerinin bir özelliği de iktidar ortağı MHP'nin karşı çıkmasına rağmen muhalefet partilerinin desteği ile gerçekleştirilmiş olmasıydı.¹¹⁵⁵

Türkiye'nin gerçekleştirdiği bu değişiklik, AB ve Avrupa Konseyi tarafından memnuniyetle karşılandı.¹¹⁵⁶ Türkiye ilk kez, hem de uluslararası konjonktürün hiç de uygun olmadığı bir dönemde, beklentilerin çok ötesinde bir reform gerçekleştirmişti. Hiç kuşku yok ki, Türkiye bu değişikliklerle AB'ye doğru çok önemli bir adım atmıştı.¹¹⁵⁷

Türkiye'de gerçekleştirilen anayasal ve yasal reformların temel adresi olan 94 sayfalık Regelmanesige Bericht 2001 13 Kasım 2001'de açıklandı.¹¹⁵⁸ Son dönemdeki beklentilerin çok ötesindeki yasal değişikliklere rağmen raporda Türkiye'nin “13 aday ülke arasında Kopenhag Kriterlerini tamamlamayan tek ülke” olduğunun belirtiliyor, kısa bir süre önce gerçekleştirilen Anayasa değişikliklerinin önemli bir ilerleme olduğu, ancak hem mevzuatta daha yapılması gereken değişiklikler olduğu hem de asıl belirleyici olanın, yapılan değişikliklerin uygulamaya sokulması olduğu vurgulanıyordu. Kıbrıs konusunda ise Türkiye'nin ve Denktaş'ın çözüme yönelik daha yoğun ve istekli olmaları istenmiştir. Bu arada Komisyon bu raporda, AB'nin birikmiş kararlarını kapsayan müktesebatı ile, aday ülkenin yasaları arasında uyumu belirleyen ve üyelik müzakerelerinin yolunu açan Tarama (Screening) Süreci'ne geçiş için henüz koşulların uygun olmadığı görüşünü dile getirmiştir. Ancak bunun yerine, aslında pratikte aynı anlama gelen “analitik incelemenin derinleştirilmesi” adı altında yeni bir açılım önerilmiştir. Bu öneri, AB yasalarına uyum hususunda 2000 yılında başlatılan ve sekiz alt Komite tarafında yürütülen çalışmaların daha da yoğunlaştırılması anlamına gelmektedir.¹¹⁵⁹ RB-2001'e ek olarak açıklanan Strateji Belgesinde¹¹⁶⁰ de Türkiye'nin tespit edilen eksiklikleri ne şekilde yerine getireceğine ilişkin tavsiyelere yer verilmiş, burada da yine “analitik inceleme süreci”nin derinleştirilmesi konusu vurgulanmıştır. Hatta Türk Dışişleri Bakanlığı, RB-2001 ve SB-2001 konusunda yaptığı açıklamada, genel olarak memnuniyetini dile getirilen, tarama sürecine

¹¹⁵³ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 05.10.2001 (Nm), Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 05.10.2001 (Susanne Güsten)

¹¹⁵⁴ Kramer [2002b] Türki-Kopenhagen Kriterien, s.9-10; Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): :22.09.2001 und 05.10.2001 (Gerd Höhler); Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 05.10.2001 Susanne Güsten

¹¹⁵⁵ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 05.10.2001 (Christiane Schlötzer)

¹¹⁵⁶ Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): :06.10.2001; Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): (Günlük Gazete-Almanya): 05.10.2001

¹¹⁵⁷ Reformlar ile Türkiye'nin AB'ye yakınlığı ve üyelik için baskı yapacağı görüşü neredeyse bütün değerlendirmelerde dile getiriliyordu. Financial Times Deutschland: 26.09.2001 (Marina Zapf), Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya) :05.10.2001 (Gerd Höhler), Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 05.10.2001(Nm.), Financial Times Deutschland (Günlük Gazete-Almanya): : 05.10.2001(L.Boulton- Marina Zapf), Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 05.10.2001 (Andreas Middel)

¹¹⁵⁸ Kommission der EG, Regelmanesiger Bericht 2001 über die Fortschritte der Türki auf dem Weg zum Beitritt, Brüssel, 13.11.2001 [SEK(2001)] 1756.

¹¹⁵⁹ Bkz.Karluk-Tonus [2002] AB Kapisında Türkiye, s.60.

¹¹⁶⁰ Strategy Paper,SEC(2001) 1756, Brussels, 13.11.2001, 62-65.

geçilmemesini eleştirmiş, hatta bunu “bu belgelerdeki en olumsuz yön” olarak nitelemişti.¹¹⁶¹ Karluk ve Tonus’un da vurguladığı gibi, RB-2001’de yapılan eleştirilere rağmen, Türkiye’nin kendi üzerine düşeni yapması halinde müzakerelere geçilmesi konusunda bir tarih alınması bu raporlarla birlikte daha da mümkün hale gelmiştir.¹¹⁶²

14-15 Aralık 2001’de Belçika’nın Leaken kentinde toplanan AB Konseyinde Türkiye’nin AB perspektifi bakımından iki önemli sonuç çıkmıştır. Bunlardan birincisi Türkiye ile müzakerelere başlama tarihine yaklaşıldığına dair açıklamadır. Burada “*Türkiye üyelik kriterleri yönünde, özellikle de yapılan Anayasa değişiklikleri ile ilerleme kaydetmiş; bu da Türkiye’yi üyelik müzakerelerine yakınlaştırmıştır*” ifadelerine yer verilmiştir.¹¹⁶³ İkinci önemli gelişme ise Türkiye’nin, AB’nin geleceğine karar verilen ve bütün üye ülkeler ile aday ülkelerin temsil edileceği AB Konvansiyonu’na diğer aday ülkelerle eşit koşullarda davet edilmesi kararının alınmış olmasıdır.

F. Türkiye’de Büyük Değişim Yılı ve Kopenhag Zirvesi: 2002

2002 yılı, Türkiye-AB ilişkileri bakımından pek çok yönü ile bir dönüm noktası olma niteliğini taşıyan bir yıl oldu. 11 Eylül sonrasında ABD’nin Afganistan operasyonu ve bu konuda Türkiye’nin üstlendiği görevler, Türkiye’ye yeni olanaklar sunarken, öte taraftan da ikinci hedefin Irak olması ihtimalinin her geçen gün artması Türkiye’yi endişelendiriyor, dahası bütün bu gelişmeler Türkiye’nin AB politikasını da yakından ilgilendiriyordu.¹¹⁶⁴ ABD’nin bölgede en yakın müttefiki olan Türkiye için Irak çok yönü ile hassas bir konuydu. Türkiye Irak’a yapılacak bir ABD müdahalesinin kendi iç politikasına yansıyacak etkilerinden endişeliydi. ABD müdahalesi ile Irak’ın merkezi ve ulusal bütünlüğünün bozulması halinde Kuzey Irak’ta bağımsız bir Kürt devleti kurulması ya da Irak’ın federal bir yapıya dönüştürülmesi ile Kürtlerin bu federasyon içinde güçlü bir konuma gelmesi Türkiye için zaman zaman abartılı bir “*korku senaryosu*” haline gelmişti. Türkiye’nin bir başka kaygısı da, Kuzey Irak’ta eski Türk kentleri Musul ve Kerkük’teki petrol kaynaklarının başta Türkmenler olmak üzere bütün Irak için değil, sadece Kürt gruplar için bir kazanca dönüşmesiydi. Bu durumun, kısa zamanda zenginleşecek bir Kürt bölgesi ve dolayısıyla da bir Kürt kimliği yaratacağı, bunun da Türkiye’de yaşayan Kürtlerin bağımsızlık taleplerini kışkırtması olasılığı Türkiye’yi huzursuz ediyordu. Türkiye’nin bir başka endişesi de PKK-KADEK unsurlarının yine kontrol dışına çıkması ya da ABD güçleri ile yeni bir uzlaşmaya varması olasılığı idi. Türkiye’de terörün önlenmesi için uzun yıllardan beridir Irak’ta asker bulunduran Türkiye, bu bölgeyi yeniden belirsizliğe terk etmek istemiyordu. Yıllardan beridir hem siyasal hem de ekonomik anlamda Irak’taki rejim boşluğunun ve buraya uygulanan ambargoların olumsuz etkilerini yaşayan Türkiye başlangıçta Irak’a yapılacak müdahaleyi geciktirme politikası izliyordu. Aslında bu konuda Türkiye’nin en önemli eksiklerinden birisi de Irak’ı “Kuzey Irak” ve “tehlikeli Kürt oluşumlarından” ibaret görmesiydi.

¹¹⁶¹ T.C.Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması: No:200 13 Kasım 2001.

¹¹⁶² Karluk / Tonus [2002] AB Kapısında Türkiye, s.61.

¹¹⁶³ Bulletin EU: 12-2001, Z: I.6.12

¹¹⁶⁴ Mart 2003’de gerçekleştirilen “Freedom for Irak” operasyonu öncesi ve sonrasında Türkiye’nin pozisyonu ve politikaları için Bkz.: Heinz Kramer [2003a] ‘Zur Gefolgschaft verdammt: Ankaras Irak-Dilemma’, SWP-Aktuell, 7, Februar 2003.

1. Türkiye’den AB İçin Dev Adımlar: “Geliyoruz Avrupa!”¹¹⁶⁵

Helsinki sonrasında iç politik sorunlar ve ekonomik kriz nedeniyle AB’ye yönelik ciddi bir atılım gerçekleştirilemeyen Türkiye için 2002 yılı olağanüstü gelişmelerin yaşandığı bir yıl oldu.¹¹⁶⁶ Türkiye’de koşullar ve tarihi süreç dikkate alındığında gerçek birer “devrim” niteliğindeki dört ayrı yasa ve anayasa değişikliği paketinin kabul edildiği bütün bu gelişmelerin, 11 Eylül sonrasında tercihlerin “güvenlik” kaygılarından yana kullanıldığı bir ortamda yapılması da son derece anlamlıydı. 2001 yılı sonunda başlayan ve 2002 yılının Şubat, Nisan, Ağustos ve Kasım-Aralık aylarında devam ettirilen AB müktesebatına uyum amaçlı yasa değişiklikleri paketleri ile temel olarak Kopenhag Siyasi Kriterleri, die KOB ve UP-2001 çerçevesinde çeşitli düzenlemeleri gerçekleştirmiştir.¹¹⁶⁷ Bu değişiklikler ile sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri, gösteri yapma haklarında, çocuk haklarında ve kadın-erkek eşitliği alanında ciddi ilerlemeler sağlandı. Şubat 2002 ile Temmuz 2003 arasında “AB Uyum Yasaları” olarak bilinen ve yedi ayrı paket olarak gerçekleştirilen bu yasa değişiklikler, özellikle 2002 yılında Türkiye’yi sürekli eleştiren grupların kararlarının çıktığı AP bile şaşkınlık ve takdirle karşılandı.¹¹⁶⁸ Mart 2002’de gerçekleştirilen 2. uyum yasaları paketinde ise Basın Kanunu, Dernekler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nda önemli değişiklikler yapılıyor ve düşünce hürriyeti, ifade hürriyeti, basın özgürlüğü alanlarında önemli gelişmeler sağlandı.

Aslında Türkiye’de yapılan ve genel anlamda daha demokratik, daha özgür ve daha kendine güvenli bir toplum-devlet yaklaşımı, özellikle 11 Eylül 2001’den sonra daha da anlamlıydı. 11 Eylül, hiç kuşku yok ki Türkiye-AB ilişkileri bakımından da önemli bir dönüm noktasıydı. Türkiye ile AB arasında sorunlara yol açan “terörle mücadele” konusunun yeniden tanımlanması gerekecekti. Dahası Türkiye ABD’nin desteğini her zamankinden daha çok alabilir, bu da Türkiye’nin AB ile ilişkilerine yansıtılabilir. Bu konuda Axt’ın *“11 Eylül’ün etkisi Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde çatışmalar yaratabilir, Türkiye’nin stratejik anlamda öneminin artması, Türkiye’nin demokratikleşme çabalarında gerilemeye yol açabilir”*¹¹⁶⁹ görüşü genelde paylaşılıyordu. Ama bunun böyle olmayacağının ilk işaretleri 11 Eylül’den sadece üç hafta sonra TBMM’nin gerçekleştirdiği sürpriz reformlarla ortaya konulmuştu. Ancak asıl büyük sürpriz, Ağustos 2002’de gerçekleşecekti. 3 Ağustos 2002’de yürürlüğe giren bu anlamda son derece önemli bir dönüm noktası olarak nitelenebilir. AB’ye uyum sürecinde çeşitli yasalarda değişiklik yapan 4771 sayılı yasa, 14 yasada değişiklik yapıyor ve değişiklikler Türkiye’deki en hassas hatta “tabu” olarak kabul edilen alanları kapsıyordu. Bunların içinde Abdullah Öcalan hakkında verilmiş idam kararına rağmen ölüm cezasının kaldırılması¹¹⁷⁰, bireysel kültürel haklar konusundaki kısıtlamaların kaldırılması,¹¹⁷¹ (yani T.C. vatandaşlarının (ki burada özel olarak Kürtler

¹¹⁶⁵ Milliyet Gazetesi’nin 5 Ağustos 2002’deki manşeti “Geliyoruz Avrupa!” idi. Bu çarpıcı başlık Avrupa medyasının birçok yorumunda da kullanıldı. Milliyet Gazetesi (İstanbul): 05.08.2002.

¹¹⁶⁶ Kaleağası [2003] Avrupa Yolunun Haritası, 2003, s.320f.

¹¹⁶⁷ Bu konudaki ayrıntılı değerlendirmeleri Türkiye ve Kopenhag Kriterleri bölümünde bulabilirsiniz.

¹¹⁶⁸ Avrupa Parlamentosu Kararı: 28 Şubat 2002 (HADEP) (Entschließung des Europäischen Parlaments zu den demokratischen Rechten in der Türkei, insbesondere zur Situation der HADEP: Annahme durch das Europäische Parlament am 28. Februar.) Bulletin EU: 1/2-2002, Z: 1.2.8.

¹¹⁶⁹ Heinz-Jürgen Axt [2002a] “Selbstbewusstere Türkei: Worauf sich die AB einstellen muss”, Internationale Politik, 1/2002, s.50.

¹¹⁷⁰ Paketin üzerinde en çok tartışılan maddesi olan idam cezasının kaldırılması için yapılan oylamada 253 kabul (ANAP:72, DYP:39, SP:23, YTP:56, DSP:57, TDP:3), 152 red (MHP:114, AKP:27, DYP:6, ANAP:2, BBP:1, Bağımsızlar:2), ve 1 çekimser oyu verilirken, 123 milletvekili oylamaya katılmamayı tercih etti. (DYP:40, AKP:23, SP:23, MHP:9, YTP:5, ANAP:5, DSP:8, BBP:1, Bağımsız: 9) Oylamaya katılmama, tasarıyı destek olarak yansıdı.

¹¹⁷¹ Kürtçe yayın, Kürtçe eğitim ve öğrenime olanak tanıyan ve yasanın idamdan sonra en çok tartışma yaratan maddesi 265 kabul, 114 red oyu ile kabul edildi. Red oylarının 111’ini MHP verdi.

kastedilmektedir) günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması ve bunların öğrenilmesi önündeki hukuki engeller kaldırılması), özellikle önemliydi.¹¹⁷²

Söz konusu değişikliklerin belki de en önemli tarafı, Türkiye’de konunun toplumun neredeyse bütün kesimlerinin bir uzlaşısı olarak ortaya çıkmasıydı. İktidar ortağı milliyetçi MHP ve bazı küçük sol-sosyalist-ulusalcı siyasal gruplar dışında AB hedefi ve bu yönde yapılan reformlar çok büyük ölçüde desteklenmişti. Hükümet ortağı MHP’nin uyum yasalarını gerekçe göstererek erken seçim teklif etmesi ve bunun TBMM’ce kabul edilmesine rağmen Ağustos ayında gerçekleştirilen anayasa ve yasa değişiklikleri, Türkiye’nin genelinde AB konusundaki kararlılığının çok çarpıcı bir örneğidir.¹¹⁷³ Hatta Kramer’in de vurguladığı gibi MHP lideri Bahçeli’nin, erken seçim kararında, neredeyse tek başlarına temsil ettikleri AB karşıtı politikanın seçimde bir kazanca dönüşme hesabının da bulunduğu söylenebilir.¹¹⁷⁴ Bu arada reformların gerçekleştirilmesinde dönemin ANAP Lideri ve Başbakan Yardımcısı M.Yılmaz’ın çok önemli bir rol oynadığı da kaydedilmeye değer bir husustur. Yapılan şaşırtıcı reformlar Kaleağası’nın da vurguladığı gibi “AB’yi ve AB içinde Türkiye karşıtı olan grupları gafil avlamıştı. İtirazlara ve muhalefet odaklarına rağmen bu değişikliklerle Türkiye Kopenhag Kriterlerine uyum, yani AB konusunda kararını netleştirmişti.”¹¹⁷⁵ Kramer, “tarihi olarak nitelenebilecek bu değişiklikler, eğer bu düzenlemeler uygulamaya sokulabilirse, ülkenin siyasi kültürünü gelecekte ciddi biçimde değiştirebilir. Bu konuda belirleyici bir unsur da AB’nin Türkiye’nin bu adımlarına karşı nasıl tavır koyacağıdır” yorumunu yapıyor, AB’den gelecek tepkinin, Türkiye’de 3 Kasım’da yapılacak olan seçimleri etkileme gücüne de dikkat çekiyordu. AB’nin tepkisi ise “şaşkınlık” ve “ihtiyatlılık” şeklindeydi. Verheugen *“Türklerin gerçekleştirdikleri, AB’nin insan hakları ve azınlıkların korunması konularındaki sert tutumunda ne kadar haklı olduğunu gösteriyor”* diyordu.¹¹⁷⁶ 6 Ağustos’ta Brüksel ve Kopenhag’ta AB Başkanlığı adına yapılan açıklamada, ise yapılan reformlar *“ilk izlenimlere göre doğru yönde son derece önemli adımlar”* olarak nitelendiriliyor, bir taraftan da reformların uygulamaya geçirilmesi ve bu sürecin devam ettirilmesi konusunda çağrı yapıyordu.¹¹⁷⁷ İsviçre’de yayınlanan Le Temps gazetesi AB’nin bu tavrını “AB Türk Heyecanını Soğutuyor!” başlığı ile veriyordu.¹¹⁷⁸ Kramer de AB’yi eleştirerek, “Pek çoğunuz Türkiye’nin üyelik sürecini mümkün olduğunca yavaşlatmak istiyorsunuz” diyor ve bunun nedenini de şöyle açıklıyordu: *“AB ülkeleri, Türkiye’ye karşı kendi sorumsuz politikalarının kurbanı oldular. Helsinki’de Türkiye’ye aday statüsü verilen karar da, sadece nasıl olsa Türkiye ile üyelik konusunu ciddi bir biçimde ele almak için en iyi şartlarda bile az on yıl sürecek olan bir sürecin ardından gerçekleşebileceği inancıyla verildi. Hatta bazılarının göre Ankara asla üyelik görüşmelerine başlamak için gerekli koşulları asla yerine getiremeyecekti.”*¹¹⁷⁹

¹¹⁷² Uyum Yasaları için Bkz.: www.belgenet.com/uyum

¹¹⁷³ MHP Lideri Devlet Bahçeli, yasayı çıkaranların “gaflet içinde” olduklarını söylüyor, MHP’li TBMM Grup Başkanvekili olan Koray Aydın ise AB yasalarının arkasında Türkiye’yi bölme projesi olduğunu iddia ediyor, *“Dün Sevr’i datyatanlar ve yerli teşeronları ülkemizi bölmek istiyor. Silahla yapamadıklarını ekonomik ve siyasal güçle yapmak istiyorlar”* diyordu. Sabah (Günlük Gazete-İstanbul): 04.08.2002, Milliyet Gazetesi (İstanbul): 04.08.2002

¹¹⁷⁴ Bkz.: Kramer, Heinz: [2002a] ‘Überraschung in der Türkei: Vorgezogene Neuwahlen’, SWP-Aktuell, 28, August 2002, s.2-4. auch Financial Times: 05.08.2002 (Semih İdiz) :“Türkiye’nin Reformlarına Milliyetçi Muhalefet”.

¹¹⁷⁵ Kaleağası [2003] Avrupa Yolunun Haritası, s.320.

¹¹⁷⁶ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 06.08.2002.

¹¹⁷⁷ Bulletin EU: 7/8-2002, Z: 1.6.36

¹¹⁷⁸ Le Temps (Günlük Gazete-İsviçre): 06.08.2002 (“AB Türk Heyecanını Soğutuyor”)

¹¹⁷⁹ Heinz Kramer [2002c] ‘Ein wichtiger Schritt in Richtung AB’, SWP-Aktuell, 29, August 2002. Bu konuda Avrupa ve ABD medyasında yayınlanan bazı önemli değerlendirmeler için Der Tagesspiegel am Sonntag (Günlük Gazete-Almanya): 04.08.2002 (Susanne Güsten), Financial Times (Günlük Gazete-

Bu dönemde Türkiye'yi AB bağlamında en çok etkileyen gelişmelerden birisi de Almanya'da yaşanmaktaydı. 22 Eylül 2002'de Almanya'da yapılan genel seçimler öncesinde en önemli tartışma konularından birisi Bundesregierung'un Türkiye politikası olmuş ve Hristiyan Demokratlar açık bir biçimde Türkiye'nin AB üyeliğine karşı bir tavır ortaya koymuşlardı. Yani Almanya'da gerçekleşecek olan bir iktidar değişikliğinin Türkiye'nin AB yolunu uzunca bir süre tıkayacağı Türkiye'de de biliniyordu. Nefeslerin tutularak izlendiği bu seçimlerde "kıl payı" ile da olsa Türkiye'nin istediği gibi sonuçlandı ve SPD-Yeşiller koalisyonu devam edebildi.¹¹⁸⁰ Almanya'da Türkiye'yi kategorik olarak reddeden bir Hükümetin işbaşına gelmemiş olması, Türkiye'nin AB yolundaki ilerlemesini kolaylaştırmasa da en azından daha da zorlaştırmayacaktı.¹¹⁸¹ Bu durum Türkiye'deki iyimserliği artırmıştı. Almanya'daki gelişmelerin Türkiye'yi ne kadar yakından ilgilendirdiğini 1997'deki bir değerlendirmede Kühnhardt şöyle ifade ediyordu: "Almanya'nın Türkiye politikasının Türkiye'nin Avrupa politikası üzerinde diyalektik bir etkisi vardır. Aynı şekilde Türk iç politikası da öbür yönde etki yaratmaktadır."¹¹⁸²

2. Kopenhag'a Beş Kala: 2002 Türkiye İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi

İspanya'nın dönem başkanlığını yürüttüğü 2002 yılının ilk yarısında Türkiye'de iç politik bakımdan yaşanan büyük sorunlara rağmen AB ile ilişkilerde yoğunlaşma dikkat çekiciydi. 21-22 Haziran 2002'de yapılan Sevilla Zirvesi'nde genel temenniler dışında Kopenhag Zirvesi için bağlayıcı sayılabilecek herhangi bir karar alınmamıştı.¹¹⁸³ 1 Temmuz 2002'de Danimarka'nın AB Dönem Başkanlığı'nı üstlendiği dönem Türkiye ise için son derece önemli ve ama aynı zamanda zor bir dönemdi. Zira Başbakan Ecevit'in iyice bozulan sağlığı, ekonomik kriz ve AB konusunda devletin en üst düzeyinde çekişmeler yaşanırken, bir de 31 Temmuz 2002'de TBMM seçimlerin 3 Kasım 2002'de yenilenmesi kararını almıştı. Bu arada Başbakan Ecevit'in partisi DSP içinde yaşanan ve Kramer'in "Saray Darbesi" ("Palastrevolution" adını verdiği büyük bölünme üzerine, birkaç gün içinde DSP'li yedi bakan ve 50'den fazla milletvekili partilerinden ayrıldılar. Böylece Hükümetin Meclis içinde çoğunluğu da kalmamış oldu.¹¹⁸⁴ Ancak buna rağmen, Kopenhag'ı son şans olarak değerlendiren sivil toplum örgütlerinin de çabaları ile Parlamento şaşırtıcı bir istek ve kararlılıkla AB konusundaki reformları öncelikli olarak yapıyordu. Kramer 'in de vurguladığı gibi "*Türkiye'de 2001 Sonbaharından bu yana iç politik mücadelede pro-AB güçleri statükonun devamından yana olan güçlere karşı sürekli olarak belirgin bir üstünlük sağladılar*"¹¹⁸⁵

2001'de başlayan 2002'de hızlanan reform sürecinin AB Komisyonu'nu ne ölçüde tatmin edeceği ve bunun müzakere tarihi verilmesini sağlayıp sağlamayacağına ilişkin olarak 2002

İngiltere): 06.08.2002; Il Sole 24 Ore(Italien):04.08.2002, Washington Post:04.08.2002 (Karl Vick); Elefterotipia (Yunanistan): 03.08.3003 (Aris Abaci); Der Standard (Günlük Gazete-Avusturya) 05.08.2002 (Jürgen Gottschlich); Le Temps (Günlük Gazete-İsviçre): 05.08.2002 (Eric Jozsef ve Frederic Koller); De Morgen (Günlük Gazete-Belçika) 06.08.2002 (Frank Schlömer), The New York Times (Günlük Gazete-ABD): 04.08.2002 (Daniel Simpson); Berliner Zeitung (Günlük Gazete-Almanya):05.08.2002 (Martina Doering)

¹¹⁸⁰ SPD: 38,5 % (251 s.), Bündnis90-Grünen: 8,6 % (55 s.), CDU/CSU: 38,5 (248 s.), FDP: 7,4 % (47 s.), PDS: 4% (2 s.)

¹¹⁸¹ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 24.09.2002 (Sami Kohen: "Hayırlı Sonuç")

¹¹⁸² Kühnhardt [1997k] Gesucht: ein strategischer Ausgleich, s. 75. auch Ludger Kühnhardt [1997h] "On Germany, Turkey and the United States", Reflections on Europe, Dennis, L. Bark, (Ed.) Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, s.105-113.

¹¹⁸³ Bulletin EU: 6-2002, Z: I.8.25.

¹¹⁸⁴ Kramer, [2002a] 'Überraschung in der Türkei, s.1-2.

¹¹⁸⁵ Kramer [2002b] "Die Türkei und die Kopenhagen Kriterien s.6.

Türkiye İlerleme Raporu ve AB Komisyonu Strateji Belgesi'nin hayati önemi bulunmaktaydı. İlerleme Raporu, Komisyonu tarafından, Türkiye'de seçimlere sadece üç hafta, Kopenhag Zirvesi'ne ise 9 hafta kala, 9 Ekim 2002'de açıklandı.¹¹⁸⁶ Ekonomik kriterler ve müktesebatın üstlenilmesi konularında Türkiye'yi tatmin eden görüşlere yer verilen İR-2002'de, Komisyon'a göre son dönemde çok ciddi bir ilerleme sağlanmış olmasına rağmen, 13 aday ülke içinde Kopenhag Siyasi kriterlerini sadece Türkiye yerine getirmemişti ve "daha epeyce başka çabalar gerekmektedir." İR-2002'de Türkiye ile müzakerelere başlanması konusunda ise herhangi bir öneride bulunmuyor, Komisyon bu konudaki kararı Kopenhag AB Konsey'ine bırakıyordu.

Raporu "tatmin edici olmak noktasından çok uzakta" bulunduğunun açıklayan Türk Dışişleri Bakanlığı ise Kopenhag Kriterleri bağlamında bazı eksiklikler bulunsa da "*dinamik bir nitelik taşıyan üyelik süreci bağlamında ulusumuzun ortaya koymuş bulunduğu siyasi iradenin*" dikkate alınmadığı belirtiliyor ve TBMM'nin son dönemde kabul ettiği "*devrimsel nitelikte reform yasaların*" Komisyonca yeterince dikkate alınmadığını ileri sürüyordu.¹¹⁸⁷ Türkiye'den gelen asıl önemli tepki ise, AB'nin Kıbrıs-RY konusunda tek yanlı tavrına yönelik olmuş ve raporun 1999 Helsinki-Gipfel'inde ortaya konulan görüşlerle çeliştiği, dahası adadaki çözüm sürecini sabote ettiği görüşü dile getiriliyordu.¹¹⁸⁸

3. 3 Kasım 2002 Seçimleri ve Türkiye'de Siyasal Deprem:

a. "Sandıktan Çıkan Öfke"¹¹⁸⁹

1946'da başlayan çok partili Türk siyasal hayatında gerçek bir siyasal devrim niteliğinde ve tek başına iktidarların sağlandığı üç seçim yaşandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi 1950'de Atatürk'ün kurduğu ve 1950'ye kadar tek parti iktidarını sürdüren CHP'nin karşısında büyük bir zafere ulaşan DP'nin iktidara geldiği seçimlerdir.¹¹⁹⁰ İkinci önemli seçim 1980 Askeri Müdahalesi'nin ardından 6 Kasım 1983'de yapılan ve askeri yönetimin arzu etmediklerini çok açık biçimde ortaya koydukları T.Özal'ın liderliğindeki ANAP'ının tek başına iktidara geldiği seçimler olmuştur. Bunlardan sonuncusu ise 3 Kasım 2001'de yapılan ve kapatılan Fazilet Partisi'nin yerine kurulan iki partiden birisi olan ve liderliğini eski İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP, AK Parti)'nin kazandığı seçimlerdir. Türkiye'deki bu üç seçimin de ortak özelliği, kazanan tarafın "çevre"yi temsil etmesi ve merkezdeki asker-sivil-bürokrat elitin (establishment) doğrudan ya da dolaylı olarak karşı çıkmalarına rağmen ezici çoğunlukla iktidara gelmeleridir. Hiç kuşku yok ki AKP'nin seçim zaferinde, ülkede uygulanan % 10'luk seçim barajının da rolü büyük olmuştur. Zira % 34 oy alan AKP, 550 sandalyeli TBMM'de 365 sandalye ile % 66'lık bir çoğunluğa sahip olmuş, böylece Anayasayı tek başına değiştirmek için gerekli olan sayıya da ulaşmıştır. TBMM'ye giren ikinci parti ise bir önceki seçimlerde baraja takılan Atatürk'ün kurduğu CHP olmuştur. CHP 3 Kasım

¹¹⁸⁶ İlerleme Raporu 2002 (Kommission der Europaeischen Gemeinschaften, Regelmaessiger Bericht 2002 über die Fortschritte der Türkei auf dem Weg zum Beitritt, Brüssel, 09.10.2002 (SEK[2002] 1412)); Bulletin EU:10-2002, Z:1.5.2. Die Erweiterung erfolgreich gestalten - Strategiepapier und Regelmäßige Berichte 2002 der Europäischen Kommission über die Fortschritte jedes Bewerberlandes auf dem Weg zum Beitritt sowie: Strategiepapier zur Erweiterung und Regelmäßige Berichte 2002: KOM(2002) 700

¹¹⁸⁷ T.C.Dışişleri Bakanlığı Açıklaması: NO-112, 9 Ekim 2002 (ww.mfa.gov.tr)

¹¹⁸⁸ Erklärung des Außenministeriums zum Fortschrittsbericht und dem Strategie-Papier der Europäischen Union für die Zypern-Frage: NO-113:10.10.2002 (Für Deutsche: :Webseite von Türkische Botschaft Berlin: <http://www.tcberlinbe.de/de/archiv/2002/al1410021.htm>)

¹¹⁸⁹ Vatan Gazetesi (İstanbul): 07.11.2002.

¹¹⁹⁰ Matthes Buhbe [1996] Türkei, Politik und Zeitgeschichte, Leske+Budrich, Opladen, s.65 f, sowie 248f.

seçimlerinde aldığı % 19.40’lık oy ile 177 milletvekilliği kazanmıştır. Aynı seçimlerde 8 de bağımsız milletvekili TBMM’ye girmiştir.

Vatan gazetesi’nin “*Sandıktan fke ıktı: Yoksulluk, Yolsuzluk, adaletsizlik ve magazin ılgınlığı AKP’yi tek başına iktidara getirdi*” sözleri genelde kabul gören seçim değerlendirmesiydi. Kramer ve Goltz,’n “*politischer Erdrutsch bei den Wahlen in der Türkei*” başlıklı makalelerinde, “*epeydir beklenen sürpriz*”¹¹⁹¹ olarak niteledikleri 3 Kasım seçimleri, Türkiye’de son yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa, yoksulluğa, yolsuzluklara, işlevini yitiren ve artık bir yük ve engel olmaktan başka bir işlevi kalmamış gibi bir görüntüye bürünen devlet yapısına, adaletsizliğe, koalisyon yönetimlerinin yarattığı kaosa... verilen bir tepkiydi. Bu tepkinin önemli rol oynadığı tercihler, lideri yasaklı olan ve seçimlerden sadece on hafta önce kurulan bir partiyi tek başına iktidara taşıdı. The New York Times, “Seçmenler Türkiye’deki Liderleri Kovdu” diyordu.¹¹⁹² Türk seçmeni, 3 Kasım seçimleri ile Türkiye’deki “*siyasal gerçeklik*” ile establishment tarafından oluşturulmaya ve korunmaya çalışılan “*siyasal tablo*” arasındaki uyumsuzluğu giderme yolunda önemli bir adım atmış oldu. Bu anlamda seçim, galipleri kadar, mağlupları bakımından da son derece dikkat çekici sonuçlar çıkarmıştır. Seçimler sonrasında sadece siyasal partiler değil, milletvekilleri de değişmişti. Parlamentodaki 550 milletvekilinden yaklaşık 450’si ilk kez milletvekili oluyordu. Seçim ncesinde TBMM’de bulunan partilerden AKP (ki AKP’de seçimlerden sadece 10 hafta önce, 14 Ağustos 2002’de kurulmuştu) dışındaki bütün siyasal partiler % 10’luk baraja takılarak meclis dışında kaldılar. (Mecliste temsil edilen partilerden T.iller’in DYP’si (9,55), D:Başeli’nin MHP’si (8,34), M.Yılmaz’ın ANAP’ı (%5,13), Başbakan Ecevit’in DSP’si (1,22), Recai Kutan’ın SP’si (2,48) ve İsmail Cem’in YTP’si (1,15) oy alabildiler). Meclis dışı kalan bu partilerin bir önceki seçimde aldıkları oyların toplamı yüzde % 80,81 iken 2002 seçimlerinde % 27,87 gibi bir orana gerilemişti. Meclis dışında olan CHP, bir önceki seçimlerde aldığı % 8,71’lik oyunu 19,40’a çıkarmıştı, ancak bu durum Türkiye’deki merkez sol oylarda da ciddi bir erimeyi gösteriyordu. Seçimlerde AKP’nin birinci parti olması zaten beklenen bir gelişmeydi. Bu arada yaşanan en önemli sürprizlerden birisi yine seçimlerden kısa bir süre önce kurulan Medya imparatoru Cem Uzan’ın Genç Parti’sinin aldığı % 7,25 (2.420.345 oy) oydu. Kentsel ve ekonomik seviyenin Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu yerlerde Genç Parti’nin ortaya koyduğu performans halkın bütün siyasi kadro ve zihniyeti değiştirme talebinin çarpıcı bir göstergesiydi.¹¹⁹³ Güney ve Doğu Anadolu’daki 13 ilde birinci parti olan ve bağı bölgelerde % 50’nin üzerinde oy alarak bölgesel-etnik temelli bir siyasal oluşum olduğu bir kez daha ortaya çıkan DEHAP ise % 6,23 oy almıştı. DEHAP’ın oylarının toplamı 1.802.653 olmuştu.¹¹⁹⁴

¹¹⁹¹ Kramer-Goltz: [2002] Politischer Erdrutsch, s.1.

¹¹⁹² The New York Times: 04.12.2002 (Ian Fischer: “Seçmenler Türkiye’deki Liderleri Kovdu”)

¹¹⁹³ Kramer ve Goltz GP’Yi “popülist ve yabancı düşmanı” olarak niteliyorlar. Le Mond ise “Seçmenlere yönelik mesajı popülist, milliyetçi ve IMF karşıtı olan ve bu seçim kampanyasının sprizi konumundaki Genç Parti, Berlusconi tarzı bir medya sahibi tarafından yönetiliyor. Genç Parti, daha iyi bir geleceğe umutsuzca inanmak isteyenlere imkansız vaat ediyor” yorumunu yapıyordu. Kramer-Goltz: [2002] Politischer Erdrutsch, s.1. Ayrıca Le Monde: 02.11.2002 (Nicole Pope)

¹¹⁹⁴ DEHAP’ın seçimlere gerekli ön koşulları yerine getirmeden girdiği seçimlerden yaklaşık bir yıl sonra Yüksek Seçim Kurulu tarafından tesbit edildi ve oyları iptal edildi. DEHAP’ın seçimlerde birinci parti olarak çıktığı iller ve oy oranları: aldığı Kars (%19,56), Iğdır (% 32,45), Ağrı (% 35,1), Muş (% 38,0), Bitlis (% 29,5), Tunceli (% 32,5), Diyarbakır (% 56,1), Batman (% 47,11), Mardin (% 39,63), şırnak (% 45,95), Siirt (%32,28, 9 Mart’ta yenilenen seçimlere katılmamıştır), Van (% 41,05), Hakkari (%45,17).

3 Kasım'a geline yolda, ekonomik sorunlar¹¹⁹⁵ ve siyasal istikrarsızlık kadar, genel olarak "28 Şubat Süreci" olarak bilinen ve 1995 sonrasında TSK'nin siyasal sürece yoğun bir biçimde müdahale etme ihtiyacını hissettiği gelişmelerin de önemli bir payı bulunduğu sıkça dile getirildi. AKP lideri Erdoğan bu sürecin en sembol kişilerinden birisi olmuştı. O dönemde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Erdoğan'ın Türk milliyetçiliğinin en önemli kuramcılarında birisi olan Ziya Gökalp'in bir şiirini okuması üzerine hakkında dava açılan davada İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevinden alınma ve bununla bağlantılı olarak da 5 yıl için her türlü siyasi faaliyetten yasaklanmak ve on ay da hapis cezası kararı çıkmıştı.¹¹⁹⁶ Siyaseten yasaklı olsa da, karizması ve liderlik gücü, ona bağlanan umutları azaltacağına artırdı. Siyasi coğrafyadaki büyük çaplı değişimler ve bütün siyasal sistem ve partilerden duyulan tatminsizlik, Erdoğan'ın beklenenden de çok hızlı biçimde aktif siyasetin içine çekti. Çalışmalarını FP içinde gerçekleştirmektense, tek başına hareket etmeyi tercih eden ve bu süre içinde geleneksel Milli Görüş çizgisi ve bunun lideri olan Necmettin Erbakan'dan uzaklaşan Erdoğan, Peter Scholl-Latour'a "biz İslami bir hareket değiliz, biz Türkiye'de bir şeriat devleti kurmaya da çalışmıyoruz. Biz demokratik, laik ve sosyaliz. Ama biz insan haklarına saygı gösterilen bir hukuk devletinde yaşamak istiyoruz. Temel haklar arasında Müslümanların özgürlüğü ve dinlerinin gereğini de yaşayabilecekleri bir ilke de söz konusudur"¹¹⁹⁷ diyordu. Erdoğan, biraz da AB uyum yasaları çerçevesinde gerçekleştirilen yeni düzenlemeler sayesinde siyasi yasaklarından kısmen kurtuldu ve 14 Ağustos 2002'de AKP'yi kurdu. Ancak seçimlerden 6 hafta önce Yüksek Seçim Kurulu Erdoğan'ın Anayasadaki esaslar çerçevesinde daha önceki mahkumiyeti nedeni ile seçilme hakkına sahip olmadığına karar verdi.¹¹⁹⁸ Bu karar pek çok çevrede hukuki olmaktan çok, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yoğunlaşan "toplum ve siyaset mühendisliği" çabalarının bir parçası olarak nitelendirildi.¹¹⁹⁹ Erdoğan'a gelen yasak, AB konusunda beklenenin çok üstünde bir performansla yasal ve idari düzenlemeler yaparak Kopenhag'da müzakereler için tarih almayı hedefleyen çevrelerde de hayal kırıklığı yarattı. Eski Dışişleri Bakanı Cem, İlerleme Raporu ve Kopenhag Zirvesine dikkat çekerek "*Binbir emekle çıktığımız AB yolunda işimizi çok zorlaştıran bir durumdur*"¹²⁰⁰ diyor, eski Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk de, YSK'nın son dönemde yapılan yasal değişiklikleri dikkate almamasından üzüntü duyduğunu açıklıyordu. Erdoğan'ın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yaptığı başvuru da neticesiz kalınca, AKP'nin seçimlere Erdoğan'sız girmesi kesinleşmişti. Avrupa'daki değerlendirmelerde de bu kararın Türkiye'nin Kopenhag'da bir takvim alması şansını azalttığı belirtiliyordu.¹²⁰¹

¹¹⁹⁵ Ankara Ticaret Odasının (ATO) verilerine göre 3,5 yıllık Ecevit'in Başbakanlığındaki koalisyon Hükümetinin Ekonomide yarattığı etkiler oldukça çarpıcıdır. Örneğin 1998 sonunda GSMH 206 milyar \$ iken, bu 2002 sonunda 148 milyar \$'a düşmüştür. Kişi başına GSMH ise 3255 \$'dan 2.160 \$'a gerilemiştir. Bu rakamlar Türk ekonomisinin 3,5 yıl içinde % 28'den fazla küçüldüğünü, Türk halkının da % 33 daha fakirleştiğini göstermektedir. Bu arada iç borç stoku 37 milyar \$'dan 87 milyar \$'a, dış borç stoku ise 97 milyar \$'dan 120 milyar \$'a yükselmiştir. Borçların GSMH'ya oranı % 65'den % 133'e yükselmiştir. İşsizlik oranı % 7,3'den % 9,6'ya çıkarken dolar kuru % 300'den daha fazla artarak 405.250 TL'den 1.581.000'e çıkmıştır. Star: 19.11.2002.

¹¹⁹⁶ Ziya Gökalp'in Osmanlı'nın Yunan, İtalyan, Fransız ve İngiliz güçlerince işgaline karşı halkı mücadeleye çağırarak için yazdığı ve Erdoğan'ı mahkum eden şiir şöyleydi: "*Minareler süngü, kubbeler miğfer, camiler kışlamız, Müminler askerimizdir...*"

¹¹⁹⁷ Scholl-Latour [1999] Allahs Schatten, s.249.

¹¹⁹⁸ YSK Erdoğan ile birlikte kapatılan RP'nin Genel Başkanı Necmettin Erbakan, eski HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak ve eski Sosyalist Demokrasi Partisi Genel Başkanı Akın Birdal'ın milletvekili adaylıklarını da reddetti. Bozlak ve Birdal'ın kararları oy birliği ile alındı.

¹¹⁹⁹ Örneğin bakın: Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul): 20.09.2002 (Cengiz Çandar: "Sokaklar, T.Erdoğan ve Toplum Mühendisliği")

¹²⁰⁰ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 21.09.2002.

¹²⁰¹ Financial Times (Günlük Gazete-İngiltere):21.09.2002 (Leyla Boulton), Le Monde (Günlük Gazete-Fransa): 24.09.2002 (Nicole Pope), Libertion (Günlük Gazete-İngiltere): 23.09.2002 (Ragıp Duran), The Daily Telegraph (Günlük Gazete-İngiltere): 21.09.2002 (Amberin Zaman), Frankfurter Allgemeine Zeitung

Aslında Türkiye’de “İslamcı” bir iktidara en soğuk bakması beklenen ABD’den yapılan açıklama ise, son derece dikkat çekiciydi ve ABD tavrının Türkiye’de demokratik süreçlerin işletilmesinden yana olduğunu ortaya koyuyordu. Bu aynı zamanda seçimler sonrasında ortaya çıkabilecek bir AKP iktidarına ABD’nin kategorik olarak karşı çıkmayacağını da gösteriyordu.

1983-2002 Arasında Türkiye’de Yapılan Genel Seçimler ve Alınan Oy Yüzdeleri¹²⁰²

Parti	1983	1987	1991	1995	1999	2002
ANAP	45,15	36,29	24,01	19,65	13,22	5,13
MDP	23,27					
HP	30,46					
SHP		24,78	20,75			
CHP				10,71	8,71	19,40
DYP		19,15	27,03	19,19	12,01	9,55
RP/FP/SP		7,10	16,88	21,38	15,41	2,48
DSP		8,60	10,75	14,64	22,19	1,22
MÇP/MHP		2,90		8,18	17,98	8,34
HEP/HADEP/DEHAP				4,17	4,75	6,23
YTP						1,15
GP						7,25
AKP						34,28

Son yıllarda Türkiye’nin en önemli gündem maddelerinden birisi olan AB’nin Kasım 2002 seçimlerinde tek başına belirleyici bir rol oynadığını söylemek mümkün görünmemektedir. AB konusunda en yoğun çabayı gösteren parti ANAP % 5,1, en sert muhalefet eden parti olan MHP ise % 8.3 oy almışlardır. Türkiye’de yapılan kamuoyu araştırmalarında toplumun AB’ye olan isteği % 60-70’ler olarak tespit edilmektedir. AB’ye reddeden % 30’luk kitlenin blok halinde MHP’ye ya da diğer radikal partilere yönelmediği çok net ortaya çıkmıştır. Türk seçmenin seçimlerdeki önceliği yeni, refah üreten ve istikrarlı bir siyasi yapıyı ortaya çıkarmak yönünde olduğu söylenebilir. 9 Ekim 2002’de İlerleme Raporu açıklandığında, Başbakan Ecevit kamuoyu araştırmalarında en önde giden parti olarak görünen AKP’yi işaret ederek "Bu AB'nin seçmene uyarısıdır. Laikliğe ters bir hükümet çıkarsa, AB kapıları kapanır" değerlendirmesi yapmıştı.¹²⁰³ Ecevit’in bu “korku” senaryosu, ne AB’ye çok yüksek bir destek veren Türk halkından, ne de AB’de kabul gördü. AKP’nin seçim zaferine TSK’nin nasıl bir tepki vereceği de en çok merak edilen konulardan birisiydi.¹²⁰⁴ Ancak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök, yaptığı kısa açıklama

(Günlük Gazete-Almanya): 23.09.2002 (Rainer Hermann), Die Tageszeitung (Günlük Gazete-Almanya): 23.09.2002 (Jürgen Gottschlicht)

¹²⁰² Seçimlerde % 10 ülke barajı uygulandığından ancak bu oranın üzerinde olan partiler TBMM’de temsil edilmişlerdir. 1982 Anayasaya göre beş yılda tekrarlanması gereken seçimler, her dönemde erkene alınmıştır.

¹²⁰³ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 10.10.2002.

¹²⁰⁴ Türkiye’deki demokrasinin mantığı ve bu çerçevede TSK’nin müdahaleleri konusunda son derece ilginç bir yaklaşımı dile getiren Barbara Lerner, TSK’nın Türkiye’de demokrasinin işleyişindeki rolünü, Batılı demokrasilerdeki Anayasa Mahkemesine benzetiyor ve Anayasanın dışına çıkılmasını Batıda yargıçlar, Türkiye’de ise generaller sağlıyor demektedir. National Review: 06.11.2002 (Barbara Lerner: “Türk Demokrasisinin Sırrı”). Bu konuyu işleyen ilginç bazı makaleler için : The Washington Times(Günlük Gazete-ABD): 03.11.2002 (Andrew Borowiec); The Times (Günlük Gazete-İngiltere): 04.11.2002 (Suna Erdem), Financial Times Deutschland (Günlük Gazete-Almanya): 06.11.2002 (Leyla Boulton/Marina Zapf), La Repubblica(Günlük Gazete-İtalya): 06.11.2002 (Marco Ansaldo)

ile en azından başlangıçta bir kriz yaşanmayacağını açıkça ortaya koymuş ve “*Türk halkı kararını vermiştir. Bu tercihe saygı duyuyorum*” demişti.¹²⁰⁵

b. Seçim Sonrası Gündem: Erdoğan, AB, Kıbrıs, Irak

Tarihi Kopenhag Zirvesi’ne sadece 38 gün kala tek başına iktidara gelen AKP’nin yasaklı Lideri Erdoğan seçimlerin sonuçlarının belli olmasının ardından yaptığı ilk açıklanmasında “*Bizim için en öncelikli konu AB’dir. İlk işimiz AB sürecini takip etmek olacak*” diyor ve Kopenhag’da müzakereler için tarih alınması konusunda yoğun bir çaba içine gireceğini açıklıyordu.¹²⁰⁶ Erdoğan “*Siyasi oluşumlar arasında AB’ye girmeyi en fazla isteyen parti biziz. Çünkü AB’ye girmeyi bizzat Türk halkı istiyor. Türkiye, AB’nin İslam dünyasına açılan penceresi olacak*”¹²⁰⁷ diyordu. AB Komisyonu, AKP’nin seçim zaferine ve ilk açıklamalarına olumlu tepki veriyordu. AB Komisyonu Sözcüsü Joathan Faull ve Verheugen’in sözcüsü Jean-Christophe Filori yaptıkları açıklamalarda, Türkiye’deki yeni hükümeti etiketlerine yönelik ön yargılarla değil, yapacağı uygulamalarla değerlendireceklerini, AB’nin Türkiye politikasının değişmeyeceğini ve Kriterlerin yerine gelmesi halinde aday ülke olan Türkiye’nin üye olması önünde bir engel olmadığını açıklıyorlardı. Verheugen Reuter ajansına “*Avrupa’da da dinci partiler var. Ama bunların demokratik olmadığını söyleyemem. Neden olmasın. Hem böylece kendini müslüman-demokrat olarak tanımlayan AKP’nin Avrupa’daki Hristiyan Demokratların rolünü oynayıp oynamayacağı da test edilmiş olur*” açıklamasını yapıyordu. ABD ise tavrını Dışişleri Bakanı Yardımcısı Marc Grossman ile ortaya koyuyor ve AKP Hükümeti ile işbirliği yapılacağını, Türkiye’nin AB’den müzakere tarihi almasına da destek olacaklarını açıklıyordu. Dikkat çekici bir başka gelişme de Yunanistan’ın tavrıydı. Yunanistan Başbakanı K.Simitis Erdoğan’ı ilk arayanlar arasındaydı ve yeni dönemin hem Türkiye-Yunanistan hem de Türkiye-AB ilişkileri bakımından olumlu gelişmelere yol açacağına ilişkin beklentilerini ortaya koyuyordu. Simitis Erdoğan’ı hemen Atina’ya davet ediyordu.¹²⁰⁸ Genelde olumlu havanın istisnası Alman Hristiyan Demokratlar’da görülüyordu. Örneğin Avrupa Parlamentosu’nun Dış Politika Komisyonu Başkanı Elmar Brok, “*bu radikal değişim sonrasında tabii ki Aralık ayında katılım müzakereleri için tarih verilemez*” diyordu.¹²⁰⁹ Ancak Brok gibi bazı istisnalar dışında Batı dünyasında “İslamcı” AKP’nin seçim zaferi ürküntüden daha fazla, biraz da 11 Eylül’ün etkisi ile, daha önceki deneyimlere oranla genelde pozitif bir sonuç olarak nitelendirildi ve Türkiye’de yaşanan bu gelişmenin bütün İslam dünyası için bir “model” olabileceği, olması gerektiğine ilişkin yorumlar yapıldı. Oysa Aralık 1995’de yapılan seçimler sonrasında Refah Partisi’nin % 21 oy ile birinci parti olması, Juni 1996’da da T.Çiller ile koalisyon hükümeti kurması Batı dünyasında büyük tedirginlik yaratmıştı. Kühnhardt ve Pöttering’in “*içgüdüsel önyargı*” (*instiktive Verurteilung*) olarak niteledikleri bu yaklaşım, 2002’de yerini büyük ölçüde “*islamın Batı ve demokrasi ile uzlaştırılması için bir şans*” düşüncesine bırakmıştı.¹²¹⁰ Ancak yine de AKP’nin gerçekte nasıl bir çizgi izleyeceği konusunda içte olduğu kadar dışta da önemli şüpheler vardı.¹²¹¹ Bunun en önemli nedeni de, başta AKP lideri Erdoğan

¹²⁰⁵ Financial Times-Deutschland (Günlük Gazete-Almanya): 06.11.2002 (Leyla Boulton/Marina Zapf)

¹²⁰⁶ Vatan Gazetesi (İstanbul): 04.11.2002.

¹²⁰⁷ La Repubblica (Günlük Gazete-İtalya): 04.11.2002 ve Vatan (Günlük Gazete-İstanbul): 05.11.2002.

¹²⁰⁸ Vatan Gazetesi (İstanbul): 05.11.2002

¹²⁰⁹ Berliner Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 05.11.2002 (Rouven Schellenberger: “Şu anda bir üyelik tarihi verilemez”) Bu konuda ilginç bir yorum için Bkz.: The Times (Günlük Gazete-İngiltere) : 05.12.2002 (Peter Riddell: Dünya Liderleri Neden Türkiye’yi Konuşuyor?)

¹²¹⁰ Kühnhardt / Pöttering şöyle diyorlardı: “*Almanya’da öğrenim gören Erbakan 1996’da Türkiye’nin ilk islamcı Başbakanı olunca sekülerleşmiş Avrupa da birdenbire Hristiyanlığın özelliklerini ve dinler arası karşılıklı keşfetti.*” Kühnhardt / Pöttering [1998] Kontinent Europa, s.179-180.

¹²¹¹ Örneğin The Guardian (Günlük Gazete-İngiltere): 02.11.2002 (Başyazı)

olmak üzere parti yönetiminin kısa bir süre öncesine kadar ortaya koydukları siyasal söylemin daha “İslamcı” nitelikler taşımasıydı.¹²¹² Ancak buna rağmen ağırlıklı bir biçimde Türkiye’deki yeni gelişme bir şans olarak görülüyor ve AKP’nin AB hedefinde samimi olduğu vurgulanıyordu. Bu değerlendirmeler içinde en çarpıcı olanlardan birisi Christoph von Marschall’ın yorumu oldukça çarpıcıydı: *“Türkiye’nin Avrupa gayretleri sona mı eriyor? Kesinlikle değil. Bu İslamcılar, normalde İslam dünyasından tanıdıklarımızdan çok farklı. Bunlar şeriat getirmek istemiyorlar. Hatta AB’ye üyeliğin en hararetli savunucuları arasındalar. Laik devleti caminin etkisinden kurtarmak için Türkiye’de dine konan kısıtlamalar da dahil olmak üzere, vatandaş özgürlükleri ve temel haklarına getirilen kısıtlamalardan kurtulmak için bunun tek yol olduğunu anladılar. (...) Türkiye’yi, AB’ye girebilecek derecede temelden değiştirmek için gereken siyasi enerjinin nereden geleceği şimdiye dek tahmin edilemiyordu. Kemalist model artık bunun yolu olmaktan ziyade, artık aşılması güç bir engel oluşturmaktadır. Geleneksel Müslüman güçler şimdiye dek, Avrupa’daki devlet ve vatandaş görüntüsüne pek açık değillerdi. Erdoğan ve partisi, Batılılaşma ile Müslüman mirasın nasıl bir araya gelebileceğini gösterecek bir model sunuyorlar.”*¹²¹³

Türkiye’de son on yılda gerçekten de dindar-muhafazakar politik çizginin AB’ye bakışında radikal bir değişiklik gözlenmektedir. Bu değişim Türkiye’de özellikle Kemalist çevrelerde asıl hedef olan şeriat devleti için demokrasiyi kullanma ve bir taktik (“takiyye”) olarak nitelendirilse de, Türkiye’deki muhafazakar-dindar-islamcı çizgide niteliksel bir değişim olduğu ve bu çizginin liberal demokrat söylemleri daha büyük bir ilgiyle karşıladıkları da inkar edilemez. Türkiye’nin önde gelen İslamcı düşünürlerinden birisi olarak bilinen Ali Bulaç, AB konusunda muhafazakar-İslamcı kanattaki değişimi anlatırken “Toplumsal sivil talepler ile dışsal baskı ve beklentiler artık örtüşüyor” diyordu.¹²¹⁴ Bu durum AKP’nin tavrında da kendini ortaya açıklıkla ortaya koyuyordu. AK Parti’nin önde gelen liderlerinden birisi olan ve 3 Kasım seçimleri sonrasında da TBMM Başkanı seçilen Bülent Arınç, bir toplantıda bu siyasal çizgideki değişimi şu çarpıcı sözlerle dile getiriyordu: *“Eskiden AB’ye girmeyi vatana ihanet gibi düşünürdüm. Ayağım takıldı düştüm, kalktığımda AB’ye girmenin daha iyi olacağını düşündüm.”*¹²¹⁵ Bu bağlamda AB politikası konusunda AKP’nin samimi olması biraz da kendi hareket alanlarını genişletmek ve dinsel özgürlüklerle ilgili taleplerini karşılayabilmek için de gerekliydi. AKP’nin aldığı yüksek oy, partinin merkeze yönelmesi zorunluluğunu ortaya çıkarırken, AB hedefi bu açılımı en uygun aracı da olacaktı. Erdoğan’ın siyasi liderliğindeki başarı ve özgüven bu değişimin daha da hızla ve radikal biçimde gerçekleşmesini sağlıyordu. Daha birkaç yıl önce “1,5 milyarlık bir İslam Birliğinden” söz eden Erdoğan’ın 18 Ocak 2004’de Cidde’de İslam ülkelerine İslamın yenilenme ihtiyacını ortaya koyarak *“Ben İslam Ortak Pazarı anlayışını doğru bulmuyorum. paranın dini olmaz, İslam ekonomik birliği fikrinin de anlamı yok, dünya siyaseti ve ekonomisi ile entegre olmalıyız”* çağrısında bulunması değişimin ne denli güçlü ve daha da önemlisi kalıcı olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹²¹⁶

Batı medyası, Türkiye’de AKP’nin müslüman-demokrat bir “model” yaratmak için büyük bir şans yakaladığını vurgularken, bunun başarısını, başta AB olmak üzere Batının Türkiye’ye yönelik açılımına bağlıyorlardı. Örneğin Güsten *“Eğer AKP Türk devletinin*

¹²¹² Türkiye’de “siyasal İslam”ın değişimi ve Erdoğan konusunda Scholl-Latour [1999] Allahs Schatten, s.183 f.

¹²¹³ Der Tagespiegel (Günlük Gazete-Almanya): 03.11.2002 (Christoph von Marschall: (“Yaşasın İslamcılar Geliyor”))

¹²¹⁴ Ali Bulaç [2001] *AB ve Türkiye*, Eylül Yayınları, İstanbul, s.217.

¹²¹⁵ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 03.08.2003.

¹²¹⁶ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 18.01.2004.

dinle ilişkisini yumuşatabilir ve yeni bir İslamcı demokrat sentez geliştirebilirse, bu 11 Eylül'den sonra oluşan meydan okumayı karşılama yönünde AB ve ABD'deki müttefikler için de büyük bir fırsat olabilir. Avrupalılar da Türk seçmenler gibi davranmalı ve AKP hükümetine bir şans vermelidir” diyordu.¹²¹⁷ The New York Times'daki değerlendirmede ise, *“AB'ne girme konusunda en istekli ve en yetenekli Türk partisinin İslamcı bir parti olması modern tarihin ironilerinden biri gibi gözüküyor”* deniliyor ve Türkiye'nin Müslüman-demokrat bir kimlik geliştirebilmesi ve model olabilmesi için AB'ye büyük görev düştüğü vurgulanıyordu.¹²¹⁸ Avrupa'nın Türkiye için bir strateji geliştirmesi ihtiyacının altını çizen Stürmer ise Türkiye'ye AB'den müzakereler için bir takvim verilmemesi halinde Ankara'nın yönünü “hilal'e” çevirebileceği, bunun da Avrupa'yı çok zor bir tercihle karşı karşıya bıraktığını belirtiyor ve Türkiye'nin de içinde yer alabileceği yeni bir AB konseptinin (örneğin Schaeble-Lamers'in “değişken geometri” Planında olduğu gibi) geliştirilmesi gerektiğinin altını çiziyordu.¹²¹⁹

Erdoğan'ın Başbakanlığa getirilmesi konusunda birtakım formüller üzerine çalışılırken, AKP Hükümeti 18 Kasım 2002'de Abdullah Gül'ün Başbakanlığında kuruldu. Hükümetin temel önceliği Kopenhag Zirvesinde müzakere tarihi almak ve bu nedenle de bir taraftan Kopenhag Kriterleri için yasal reformları hızla gerçekleştirmek, öte taraftan da Kıbrıs sorunu konusunda inisiyatif üstlenmek olarak belirlenmişti. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin, hükümetin hedeflerinin başında geldiği belirtiliyordu. Hükümet programında, Kıbrıs konusunda da, AKP'nin seçim bildirisinde de olduğu gibi “Belçika Modeli”nden söz ediliyor ve Annan Planına sıcak, ancak iç politik dengeleri gözetken oldukça dikkatlice formüle edilmiş bir yaklaşım dikkat çekiyordu..¹²²⁰

Türkiye'nin önde gelen gazetecilerinden Hasan Cemal'in “Lozan'dan bu yana Türkiye için en yaşamsal dönüm noktası”¹²²¹ olarak nitelediği bu dönemde, Türkiye'de siyaseten yasaklı olsa da liderliği tartışma götürmeyen Erdoğan'ın ilk ziyareti 13 Kasım'da İtalya'ya oldu. Buradaki hava son derece olumluydu. *“Avrupa'daki en iyi dostunuzun evindesiniz. Kopenhag'da tarih almanıza çalışacağım. AB'de Türkiye'nin avukatlığını yaparım”* diyen Berlusconi'nin yaklaşımı, Türkiye'nin uzun süredir özlemini duyduğu bir politik destekti.¹²²²

c. Avrupa Konvansiyonu, Türkiye ve Valery Giscard d'Estaing

i. Avrupa Konvansiyonu

Aralık 2000'de Nis'de yapılan AB Konseyi, geleceğin AB'si konusunda derinlemesine tartışmalar yapılması çağrısında bulundu. Bu nedenle de Nis Andlaşmasına “Birliği Geleceği” („Zukunft der Union“) bölümü de eklendi.¹²²³ Ancak bu konudaki asıl kararlar ve yapılanma 14-15 Aralık 2001'de yapılan AB Laeken Zirvesinde kesinleşti. Bu Zirvede başına eski Fransa Devlet Başkanı Valery Giscard d'Estaing'in getirildiği, “AB Danışma Meclisi” olarak tanımlanabilecek “Avrupa'nın Geleceği Konvansiyonu” (Convention on

¹²¹⁷ Stuttgarter Nachrichten (Günlük Gazete-Almanya):04.11.2002 (Susanne Güsten) Çok benzer bir değerlendirme için Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 05.11.2002 (Christiane Schlötzer)

¹²¹⁸ The New York Times (Günlük Gazete-ABD): 04.12.2002 (Soli Özel)

¹²¹⁹ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 07.11.2002 (Michael Stürmer)

¹²²⁰ Türkiye'nin 58. Hükümeti olan Gül Hükümeti 28 Kasım 2002'de TBMM'de güvenoyu aldı. 9 Mart 2003'de Recep Tayyip Erdoğan'ın Siirt'te yenilenen seçimlerde milletvekili seçilmesi üzerine 11 Mart 2003'de Başbakanlık görevinden istifa etti.

¹²²¹ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 14.11.2002 (Hasan Cemal).

¹²²² Milliyet Gazetesi (İstanbul): 14.11.2002

¹²²³ Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Nizza - Bulletin EU:12-2000.

the Future of Europe) kuruldu. Konvent'e hükümet temsilcileri, ulusal parlamentoların temsilcileri, Avrupa Parlamentosu temsilcileri, AB Komisyon temsilcileri, sivil toplum örgütleri temsilcileri davet edildi. Aday ülkeler de, AB'nin geleceğinin esaslarının belirlendiği Konvansiyona dahil edildiler. Helsinki Zirvesi'nde kendisine "aday" statüsü verilen Türkiye'nin Konvent'te yer alıp almayacağı konusunda yapılan tartışmalar, Laeken Zirvesi ile netleşti ve Türkiye'nin de diğer aday ülkelerle aynı statü ve temsilci sayısı ile (bir Hükümet temsilcisi ve iki milletvekili) AB'nin geleceğinin tartışılacağı Konvent'e dahil edilmesine karar verildi.¹²²⁴ Aslında bu konuda yapılan tartışmalar, AB'nin içinde Türkiye konusunda varolan görüş farklılıkları ve hatta "politikasızlığının" da bir kez daha çarpıcı biçimde ortaya çıkmasına vesile oldu.

28 Şubat 2002'de açılış toplantısını yapan Konvansiyon, çalışmalarını Temel Haklar Şartı'nın statüsü, ulusal parlamentoların rolü, AB kurumları ve üye ülkeler arasındaki yetki paylaşımı, AB Antlaşmalarının sadeleştirilmesi ve bu çerçevede yeni AB anayasası veya Anayasal Antlaşmanın hazırlanması konularına odaklanması öngörülmüştür. Konvansiyon çalışmaları 10 Haziran 2003'e kadar devam etti. Çalışmalarının sonunda Konvansiyon AB Selanik Zirvesine 20. Haziran 2003'de "*Anayasal Antlaşma Taslağı*"nı sundu.¹²²⁵ Ancak Hükümetler arası Konferansta ele alınan taslak konusunda 2004 yılı ilk yarısına kadar ortak bir metin konusunda uzlaşılammıştır. Anayasaya ilişkin bu kilitlenme durumu, daha fazla ve hızlı entegrasyon isteyen ülkelerdeki çok vitesli Avrupa, çekirdek Avrupa, "*a la carte*" Avrupa tartışmalarını da hızlandırdı. Tartışmaların başarısızlıkla sonuçlanması olasılığını göz önünde tutarak aylardır bu fikri inceleyen Almanya ve Fransa, kendi düşüncelerinde olan diğer ülkelerle daha yakın bir işbirliği yapma niyetinde olduklarını açıkladılar. Almanya ve Fransa'nın bu düşüncesi, Belçika, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti tarafından desteklenirken, Alman-Fransız liderliğindeki çekirdek Avrupa düşüncesi İngiltere tarafından kuşku ile karşılanıyordu. Komisyonun üye sayısının 15 ile sınırlanması, Konsey'de karar alınabilmesi için söz konusu kararın AB toplam nüfusunun %60'ını temsil eden üye devletlerin en az %50'si tarafından kabul edilmesi (çift çoğunluk sistemi) ilkesi; "Avrupa'nın kültürel, dini ve insani mirası" konusundaki vurgu, "karşılıklı savunma" maddesi, AB bütçesinin tümü üzerinde Avrupa Parlamentosu'na (AP) yetki verilmesi, AB Dışişleri Bakanının yetkileri başta olmak üzere pek çok konuda yaşanan tikanıklık, temelde ulusal çıkarlar ile birlik amaçları arasındaki çelişkilerin ortaya çıkması bakımından son derece çarpıcı olmuştur.¹²²⁶

ii.Valery Giscard d'Estaing'in Türkiye Konusundaki Açıklamaları

Avrupa Konvansiyonu Başkanı Valery Giscard d'Estaing'in 7 Kasım günü Brüksel'de basın mensuplarıyla yaptığı söyleşide, AB'nin genişlemesini 12 ülkeyle sınırlanması gerektiği, Türkiye'nin coğrafi konumu, demografik ve kültürel yapısı itibarıyla "Avrupalı olmadığı" iddiasına yer vererek, Türkiye'nin AB'ye üyeliğini destekleyenlerin aslında Birliği zayıflatmayı amaçladıklarını ileri sürmüş ve AB Konseyi'nin büyük çoğunluğunun

¹²²⁴ Konvent'te Türkiye'yi Hükümet temsilcisi olarak Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz (ANAP), Parlamento'yu temsilen de milletvekilleri Ayfer Yılmaz (DYP) ve Ali Tekin (DSP) Türkiye'yi temsil ediyordu. 3 Kasım 2002'deki seçimler sonrasında ise bu görevleri Hükümet adına önce Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, ardından da son Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül üstlenmiştir. Parlamento adına ise Zekeriya Akçam (AKP) ile Kemal Derviş (CHP) bu görevi yürütmektedir.

¹²²⁵ Entwurf Vertrag über eine Verfassung für Europa (auf Deutsch: <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/cv00850.de03.pdf>, auf Türkisch: Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma Taslağı <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/850TR.pdf>) auch Bericht des Vorsitzes des Konvents an den Präsidenten des Europäischen Rates Brüssel, den 18. Juli 2003 CONV 851/03 <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/cv00851.de03.pdf>. Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Thessaloniki -Bull. 6-2002

¹²²⁶ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için : <http://www.ikv.org.tr/turkiye-ab/guncel/hak.htm>

Türkiye'nin AB'ye katılımına karşı olmasına rağmen bunu Türklere söylemedikleri düşüncesini dile getirmiştir. Fransa'nın 1974-1981 yılları arasında Cumhurbaşkanı, Türkiye'yi kabul etmenin, "AB'nin sonu olacağını", çünkü AB'nin şimdiki 15 üyesi ve muhtemelen üye olmaya davet edilecek olan 10 ülkeye benzemeyen Türkiye'nin, "farklı bir kültürü, farklı bir yaklaşımı ve farklı bir yaşam tarzı olduğunu" belirtiyor ve "Türkiye'nin başkenti bile Avrupa'da değildir, halkının yüzde 95'i Avrupa'nın dışında yaşamaktadır, Türkiye, bir Avrupa ülkesi değildir" diyordu.¹²²⁷

AB içinde d'Estaing'e ilk tepki AB Parlamentosu Başkanı Pat Cox'dan geldi ve Cox bu açıklamaları "kabul edilemez" olarak niteledi. AB Komisyon Sözcüsü Jean-Christophe Fileri de "Komisyonun ve AB Konseyinin bu konudaki yaklaşımını 1999 yılındaki Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin adaylığını ilan ederek açıkça ortaya konulmuştur" diyordu.¹²²⁸ Uluslararası Liberallerin Başkanı ve Belçika Dışişleri Bakan Yardımcısı Annemie Neyts ise Valery Giscard d'Estaing'in açıklamalarını "aptallık" olarak nitelendiriyor ve "AB'nin toprak anlayışı yoktur, ekonomik ve siyasal anlayışı vardır....Stratejik konumu nedeniyle Türkiye önemli bir ülkedir. ... Uygarlığımızın kökeni Musevi-Hristiyan geleneklerden kaynaklanmaktadır, ancak haçlı mantığını ortaya atmamak gerekir" diyordu.¹²²⁹ AB'nin Güvenlik ve Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın sözcüsü Christina Gallach da benzer bir açıklama ile Türkiye'nin adaylığı konusunun kapandığını belirtiyordu.¹²³⁰ Fransa'dan yapılan resmi açıklamalarda da Valery Giscard d'Estaing'in açıklamalarının onun kendi şahsi görüşü olduğu vurgusu yapıyordu.¹²³¹ Aynı gün Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada da, "Türkiye'nin Avrupa yönelimi, tüm karşıt görüşlere rağmen tam üyelik hedefine doğru ilerlemeye devam edecektir" deniliyordu.¹²³²

Giscard d'Estaing'in Huntingtonian tezleri destekleyen türdeki bu açıklamaları, Kasım 1997'de Avrupa Hristiyan Demokrat Partileri Liderlerinin yaptığı açıklamanın bir benzeriydi ve bu anlamda çok da yeni sayılmazdı.¹²³³ Ancak açıklamayı yapan kişinin AB'nin geleceğinin belirlendiği ve dahası Türkiye'nin de diğer aday ülkeler gibi eşit konum ve koşullarda katıldığı Konvent'in Başkanı olması, konuya niteliksel bir farklılık katıyordu. AB'den gelen "resmi" nitelikli açıklamalara rağmen; d'Estaing'in görüşlerini ifade ederken kullandığı üslup ve zamanlaması hatalı olsa da, onun görüşlerini paylaşan önemli bir kesim olduğu biliniyordu.¹²³⁴ The Washington Post da bu noktaya işaret ederek "Eski Fransa Cumhurbaşkanı, birçok Avrupalının inandığı, fakat sadece şahsi

¹²²⁷ Le Monde (Günlük Gazete-Fransa): 09.11.2002, The Washington Post (Günlük Gazete-ABD): 09.11.2002 (Keith B. Richburg) Açıklamaların yapıldığı gün Die Welt gazetesinde yayınlanan Berlin Humboldt Üniversitesi Tarih profesörü Heinrich August Winkler'in "Ölümüne Genişliyoruz" başlıklı yazısı da çok benzer bir yaklaşımla Türkiye'nin AB içinde yer almasının AB'nin sonunu getireceği tezini işliyordu. Winkler'in görüşleri için Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 07.11.2002 (Heinrich August Winkler)

¹²²⁸ The Washington Times (Günlük Gazete-ABD):09.11.2002 (Martin Sieff: "Neden Giscard Türkiye'yi Yüzüstü Bıraktı")

¹²²⁹ Knack (Günlük Gazete-Belçika):18.12.2002

¹²³⁰ AB'nin Güvenlik ve Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın sözcüsü Christina Gallach şöyle dedi: "AB liderleri Aralık 1999 tarihinde, Türkiye'nin resmen bir aday üye olmasına karar verdiler ve bu karar oybirliğiyle alındı." The Washington Post (Günlük Gazete-ABD): 09.11.2002 (Keith B. Richburg)

¹²³¹ Financial Times (Günlük Gazete-İngiltere): 11.11.2002 (Başyazı)

¹²³² T.C.Dışişleri Bakanlığı Açıklaması: NO-127 : 8 Kasım 2002.

¹²³³ Kopenhag Zirvesi sonrasında L'Express'de yayınlanan ve Valery Giscard d'Estaing'in değerlendirmelerini destekleyen bir yorumda için siehe L'Express (Günlük Gazete-Fransa): 12-18.12.2002 (Claude Allègre:"Türk Meselesi")

¹²³⁴ Örneğin Le Figaro'daki makale Valery Giscard d'Estaing' destek veriyor ve Türkiye'nin AB içinde yerinin olmadığını açıkça ortaya koyuyordu. : Le Figaro (Günlük Gazete-Fransa): 18.12.2002 (Alexandre Del Valle: "Kültürel Açıdan Tarafsız Değil")

konuşmalarında dile getirdiği bir görüşü açıkça söyleyerek bugün Avrupa'daki yaygın bir ihtilafa temas etti: Kalabalık Müslüman Türkiye, hiçbir zaman AB'ne üye olmaya davet edilmeyecektir” değerlendirmesini yapıyordu. The Washington Times da çok benzer bir değerlendirme yapıyor ve d’Estaing’in Türk halkına gönderdiği bu “acımasız ve sert mesaj”a verilen tepkilerin yanıltıcı olmaması gerektiğini vurguluyor ve “Brüksel'deki AB yetkililerinin hemen, Giscard d'Estaing'in sözlerine katılmadıklarını açıklamalarına rağmen, milyonlarca Türk, d'Estaing'in kelimesi kelimesine gerçekleri söylediğine pekala inanabilir”¹²³⁵ yorumunu yapıyordu. The Guardian’da yayınlanan yorum ise şöyleydi: “Ağırlığı olan nüfuz sahibi biri çıktı ve AB diplomatlarının ve siyasetçilerinin yıllardır ağızlarında gevelediklerini yüksek sesle söyleyiverdi. Türkiye, tatlı dille, kandırmaca “yanındayız” mesajı ile aldatılıyor ve nüfusunun yüzde 70’inin en çok istediği şeyin, -Brüksel güneşinin altında bir sandalyenin- mümkün olduğuna ve üyelik görüşmeleri için belli bir tarih alınabileceğine inanmaya sevk ediliyor olabilir. Ancak işler umulduğu gibi gitmeyince Brüksel onu başından savabilir. Kullandığımız güzel sözler iki yüzölçü açıklamalardan ibaret.”¹²³⁶

Valery Giscard d’Estaing’in yeniden gündeme getirdiği Türkiye konusu, Türkiye’nin AB içinde varlığına karşı çıkan cephenin gerekçelerinin ortaya konulması bakımından da son derece önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Le Figaro’da Valery Giscard d’Estaing’in görüşlerini destekleyen ve “aslında bir islam ülkesinde demokrasi gerçekleşemez” görüşünü dile getiren ve neredeyse Huntinton’un ortaya koyduğu “aşılamaz” tabloyu daha keskin hatları ile yeniden çizen Alexandre Del Valle “felaket senaryosunda” şu görüşlerini dile getiriyordu: “Birliğe Türkiye’nin girmesi demek, yakında 100 milyon Avrupalı Türk demek, banliyölerimizle Anadolu (ki Asya’nın uyuşturucuları, Çinli veya Pakistanlı kaçaklar ve El-Kaide şebekeleri oradan akıyor) arasında sınır kalmadı demek, Avrupa Parlamentosu’nda Fransa’nın 72 milletvekiline karşılık 90 Türk milletvekili demektir. Dahası Avrupa ordusunun en büyük birlikleri Müslüman Türk olacaktır.”¹²³⁷ Türkiye’ye yönelik kıta Avrupası’nın yaklaşımının temelinde, nüfus artışı konusundaki güvensizlikler ve korkular yattığının vurgulandığı The Washington Times’deki yorumda şu ilginç uyarı yapılıyordu: “Ancak, Türk liderlerinin açıkça, d’Estaing’in sözlerine katıldıklarını açıklamaları, hem kendileri hem de Avrupalılar için bir felakete yol açabilir. Siyasi yelpazenin farklı yerlerinde bulunan Türk liderler yıllardan beri, siyasi ve sosyal istikrarı sürdürebilme yönündeki tek gerçekçi ümitlerinin, AB’ye tam üye olarak katılmanın uzun vadeli ekonomik kazançlarını ileri sürmek olduğu konusunda hemfikirler.”¹²³⁸

Ancak d’Estaing’in açıklamaları Türkiye için “olumlu” sayılabilecek bir etki yaratmıştı. Özellikle AB’yi bir Hristiyan Klubü olarak değil, ilkeler ve değerler bütünü olarak görmek isteyen çevreler, Türkiye’nin kategorik olarak reddedilmesine karşı çıkmışlardı. Örneğin d’Estaing’in Cumhurbaşkanı olan Chirac “70 milyon Müslüman Türk’ün AB’ye girmesi AB’de endişe yaratıyor mu?” sorusuna “Neden 70 milyon Hristiyan Fransız

¹²³⁵ The Washington Times (Günlük Gazete-ABD): 09.11.2002 (Martin Sieff) ayrıca Financial Times (Günlük Gazete-İngiltere): 11.11.2002 (Başyazı), Valery Giscard d’Estaing’in açıklamalarını The Times de “gaf” olarak nitelendiriyordu. Bkz.: The Times (Günlük Gazete-İngiltere): 05.12.2002 (Peter Riddell)

¹²³⁶ The Guardian (Günlük Gazete-İngiltere): 11.11.2002 (Peter Preston: “Avrupa’nın Karanlık Kalbine Bir Bakın”)

¹²³⁷ Le Figaro (Günlük Gazete-Fransa): 18.12.2002 (Alexandre Del Valle: “Kültürel Açından Tarafsız Değiliz”) Tam tersi iki farklı yorum için Bkz.: “Türk İslamı, özellikle de bir gün AB’nde yerini bulursa, tüm Müslüman dünyası için referans görevi yapabilecektir “ : Le Monde (Günlük Gazete-Fransa):18.12.2002 (Henri Tincq:”Avrupa’daki Türkiye İslam için Bir Şanstır”) ve Liberation (Günlük Gazete-Fransa):16.12.2002 (Maine Üniversitesi öğretim görevlisi Prof. Michel Gresillon: Görünmez Sınırlar”)

¹²³⁸ The Washington Times (Günlük Gazete-ABD):09.11.2002 (Martin Sieff: “Neden Giscard Türkiye’yi Yüzüstü Bıraktı”)

demiyorsunuz da Müslüman Türk diyorsunuz” cevabını veriyor ve “*Avrupa değerlerini paylaştığı sürece Türkiye’nin yeri Avrupa’dır*” diyerek d’Estaing’in ortaya koyduğu görüşlere katılmadığını, Türkiye’nin üyeliğini kategorik olarak reddetmediğini belirtmiş oluyordu. Bu bağlamda 20 Mart 2003’de AB Parlamentosunda alınan karar son derece çarpıcıydı. AB Parlamentosunda Genişleme Raporlarının onaylanması esnasında Hristiyan Demokrat grup tarafından sunulan bir değişiklik önergesinde, Türkiye’ye üyelik yerine “*özel ortaklık ilişkisi*” kurulmasını öneren bir değişiklik önergesi verilmiş, bunun için yapılan oylama, Türkiye’yi sürekli mahkum eden AB Parlamentosunda açık bir farkla Türkiye’nin istediği şekilde sonuçlanıyor ve AB Parlamentosu Parlamenterleri değişiklik önergesini, sosyalist, liberal ve yeşil grupların desteği ile 156’ya karşı 376 oyla reddediyorlardı. Bunda d’Estaing’in açıklamalarının da Türkiye lehine etkisi olduğu söylenebilir.

d. AB Sürecinde Sıcak 30 Gün ve Kofi Annan’ın Kıbrıs Planı

Kıbrıs sorunu, özellikle 2002’nin son çeyreğinde gündemin en önemli maddelerinden birisi haline geldi. Bunun en başta gelen nedeni, Helsinki’de ve KOB’de Türkiye için ortaya konulan takvim ve BM’in gözetimi altında yürütülen Kıbrıs görüşmelerinde de önemli bir dönemce gelinmesiydi. BM Genel Sekreter Kofi Annan, Kopenhag Zirvesinden sadece dört hafta önce, 11 Kasım 2002’de “Annan Planı” olarak anılan yaklaşık 150 sayfalık çözüm planını taraflara sundu.¹²³⁹ K. Annan’ın “*planım masanın üzerinde ve adada çözüm için Kıbrıs Rumları ve Türklerini bekliyor*” cümlesi ile taraflara sunduğu bu planın AB takvimi ile ilişkilendirilmesi çözüm için oldukça mantıklıydı. Ancak Türkiye’de iktidarın ciddi bir değişimden geçmesi ve planın sunulduğu tarihlerde yeni Hükümetin kurulmamış olması, dahası Denktaş’ın New York’ta açık kalp ameliyatı geçirmeden önce tedavide olması, özellikle Türkiye bakımından büyük bir zaman sıkıntısı doğuruyordu. Yunanistan ve Kıbrıs-RY bakımından ise zaman baskısı AB üyeliği ile ilgiliydi. Kıbrıs’da çözüm Kıbrıs-RY’nin üyeliği için bir ön şart haline gelebilirdi. Yunanistan ve Kıbrıs-RY’deki muhalefet planı büyük bir tepki ile karşıladılar. Politis gazetesi yaptığı kamuoyu araştırmasında, Kıbrıs Rumlarının % 64’ünün plana red oyu vereceklerini tespit ediyordu.

“Bütün zamanların en kapsamlı barış planı”nın içeriği kadar takvimi de son derece önemli tartışmalar yarattı. Kıbrıs’ta “İsviçre-Belçika (ve bir ölçüde de Finlandiya) modelleri”nin bir karışımı niteliğinde bir yapılanmayı öngören plan, tek devlet (“United Cyprus Republic”) ve tek vatandaşlıktan hareket ediyor bunun yanı sıra iki kurucu devlet, iki yönetim, iki ayrı milli kimlik, iki dil, üç garantör öngörüyordu. Planda ayrıca Türkiye ve Yunanistan’ın askerlerini azaltması ve çok uluslu barış gücünden de söz ediliyordu. Planın özellikle Türk tarafında en çok tartışma yaratan bölümü ise göçmenler konusundaydı, zira plan göçmenlerin belirli ölçüler çerçevesinde 1974’den önceki topraklarına geri dönebilmesine olanak sağlıyordu. Annan, bu planın özünün değiştirilmemesi ve Mart 2003’de de her iki kesimde de referanduma götürülmesini teklif ediyor, dahası, taraflar bu konuda da uzlaşamazlarsa, barış görüşmelerine son vereceğini açıklıyordu. Annan Planı, dört önemli tarih belirlemişti. Bunlardan birincisi bir haftalık süre içinde tarafların planı görüşmeye uygun bulup bulmadıklarının bildirilmesiydi. İkincisi dört haftalık, yani 12 Aralık’taki Kopenhag zirvesine kadar süreydi. Annan bu süre içinde önemli anlaşmazlık konuları olan egemenlik, toprak dağılımı ve göçmenler gibi konularda genel bir uzlaşma beklentisiydi. Üçüncü tarih ise anayasa düzenlemeleri ve çözüm planında ikinci derecede önem taşıyan detayların değerlendirileceği 28 Şubat 2003 tarihiydi. Bu toplantıda tarafların uzlaştıkları planın referanduma sunulması için karar alınması gerekecek ve 10 Mart’ta da

¹²³⁹ Annan Planı için siehe UN resmi internet sitesi: : <http://www.cyprus-un-plan.org/>

rapor referanduma götürülecekti. Annan'ın Klerides ve Denktas'a gönderdiği üç sayfalık "Note of Guidance" başlıklı mektubunda, Kopenhag Zirvesine kadar temel konularda uzlaşma sağlanamaması halinde müzakerelere devam edilmeyeceği imasında da bulunuluyordu.¹²⁴⁰

Erdoğan, seçimlerin hemen ardından ilk olarak Yunanistan'a yapmayı planladığı gezisini Türkiye'de bazı çevrelerden gelecek tepkileri dikkate alarak değiştiriyor ve 15 Kasım 1983'de ilan edilen KKTC'nin kuruluş yıldönümü vesilesi ile ilk yurtdışı ziyaretini KKTC'ye gerçekleştiriyordu. Erdoğan burada Annan Planı'nın "müzakere edilebilir olduğunu" açıklıyor ancak, hem Türkiye'deki Hükümet çalışmaları hem de Denktas'ın hastalığı nedeniyle ortaya konulan takvime BM planına, (bir gün sonra "niyet beyanı" ve 12 Aralık'a kadar "kesin yanıt") Türkiye ve KKTC tarafından uyulmasının mümkün olmadığını kaydediyordu. Denktas ise rahatsızlığı nedeniyle bulunduğu New York'ta yaptığı açıklamada, zaman tahditlerine "boğazımıza basarak çözüm olmaz" diye itiraz ediyor, ardından da Planın içeriğini, özellikle de göçmenler ve harita konularını eleştiriyordu. Denktas, "Göç meselesini halledecekler diye kendiliğinden halledilmiş olan sorunu yeniden yaratıyorlar. 50 - 60 bin Türk'ün yer değiştirmesini gündeme getirip buna sorunun çözümü diyorlar" diyordu.¹²⁴¹

Hem AB hem de Kıbrıs-RY konusunda görüşmeler yapmak üzere 18 Kasım 2002'de Atina'yı ziyaret eden Erdoğan, "Yunanistan'ı tarihi rakibimiz olarak değil, en yakın komşumuz ve yarınlarımızın stratejik ortağı olarak görüyoruz" diyordu. Simitis ise, Türkiye'ye Kopenhag'da müzakereler için tarih verilmesi için Yunanistan'ın tam destek vereceğini açıklıyordu. Erdoğan'ın bu dönemde üzerinde en çok tartışma yaratan açıklaması ise AB-Kıbrıs-ODGP konuları arasında kurduğu ilişkiydi. Erdoğan'ın "nereye gitsek bunları soruyorlar. Biz diyoruz ki, gelin hepsini bir paket halinde görüşelim" sözleri, Türkiye'nin yıllardır reddettiği Kıbrıs-AB bağlantısını kabul etmek anlamına geliyor ve Kıbrıs'ı AB pazarlığının bir parçası olarak değerlendiriyordu. Londra'da Blair ile görüşen Erdoğan, burada da "*başımızı kuma gömmekten vazgeçelim. Kıbrıs-RY, AGSP ve AB birbiriyle bağlantılı*" açıklamasını yapıyordu.¹²⁴² Özetle Erdoğan-Gül ikilisinin teklifi "*Kıbrıs-RY üye olsun, buna biz itiraz etmeyelim, Kıbrıs sorununun Annan planı çerçevesinde çözümüne de çaba sarfedelim, bunun karşılığında da AB Türkiye'ye müzakereler için tarih versin*" şeklindeydi. Erdoğan'ın Annan planının müzakerelere zemin olarak kabul edilmesi ve AB-Kıbrıs bağlantısı konusundaki yaklaşımı Türkiye'de Kıbrıs sorununun bir an önce çözülmesi gerektiğine inanan ve Türkiye'nin çıkarını da bunda gören çevrelerde geniş bir kabul gördü.¹²⁴³ Türkiye'de belki de ilk kez, Kıbrıs konusu tabulaştırılmış bir milli dava olmaktan ziyade, Türkiye'ye ve Kıbrıs Türklerine yeni bir açılım sağlayacak önemli bir koz olarak değerlendiriliyor ve Türkiye'de de bir milli kahraman olarak bilinen Denktas, hiç olmadığı kadar eleştiriliyordu. Denktas'a destek verip

¹²⁴⁰ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 15.11.2002.

¹²⁴¹ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 16.11.2002

¹²⁴² Erdoğan aynen şöyle diyordu: "*Avrupa'da nereye gitsek hep aynı. Zypern-GV'ı, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nı (ODGP) ne yapacağımızı soruyorlar Devede kuşu gibi başımızı kuma sokmanın bir yararı yok. Zypern'ta adil, kalıcı, sağlıklı bir çözüm bulmaktır asıl vatanseverlik... Bugüne kadar şahin politikalar izledik de ne oldu? Netice alabildik mi? Netice yoksa istediğin kadar şahin ol, ne olacak?*" Milliyet Gazetesi (İstanbul): 21.11.2002

¹²⁴³ Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 18.11.2002 (Ferai Tınç, "Zypern'ta ilk kez doğru bağlantı"), Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul): 15.11.2002 (Cengiz Çandar: "Zypern veya Türkiye'ye AB Yolu, AKP'ye İktidar Yolu") Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul): 15.11.2002 (Cengiz Çandar: "Şahinlerin Zypern Komplosu"), Milliyet Gazetesi (İstanbul): 15.12.2002 (Sami Kohen: Ankara'nın tutumu ne?), Milliyet Gazetesi (İstanbul): 14.11.2002 Hasan Cemal: Türkiye için tarihi dönüm noktası", Milliyet Gazetesi (İstanbul): 14.11.2002 (Güneri Civaoglu: "Üçgen")

Erdoğan'ı eleştirenlerin çok önemli bir bölümünün AB'ye karşı tavır belirleyen olması ise tesadüf değildi. Tam bu tartışmalar esnasında en çok merak edilen şeylerden birisi de TSK'nin tavrıydı. Ancak 20 Kasım'da eski Genelkurmay Başkanı olan ve 1980 askeri darbesi ile Devlet Başkanı olan Kenan Evren Kıbrıs konusunda herkesi şaşırtan ve Erdoğan'a önemli koz veren bir açıklama yaptı. Evren "BM planının adada çözüm için tarihi bir fırsat" olduğunu söylüyor, ardından da toprak tavizi konusundaki tartışmaları yersiz buluyordu. 1974'de Türkiye Kıbrıs'a müdahale ettiğinde Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı olan Evren, *"Bizim hareket planımızda bugünkü (KKTC) sınırları yoktu. Daha geride bir sınır düşünölmüştü. Ama bizim kuvvetlerimiz karşılarında kimseyi bulamayınca, daha önceden belirlenen sınırların ötesine ilerlediler ve daha fazla toprak aldı.. Bu aşamada "ileride masaya oturulduğu zaman toprak tavizleri vermek zorunda kalabiliriz, işte buradan taviz verebiliriz, diye düşünölerek çekilmedik"* diyor ve Kıbrıs sorununun halledilmesi için Annan Planını gayet iyi bir fırsat olarak gördüğünü açıklıyordu.¹²⁴⁴

Erdoğan'ın Madrid'de Başbakan Jose Maria Aznar dan da destek vaadi alıyordu. Erdoğan'ın, yakaladığı olumlu havanın ilk duraksadığı yer Berlin oldu. 19 Kasım'da Berlin'e yaptığı kısa ziyareti sırasında Başbakan Schröder ve Dışışleri Bakanı Joschka Fischer'le görüşen Erdoğan'a destek sözleri çekinceleriyle birlikte veriliyordu.¹²⁴⁵ Bunda uzun süreden beridir artık Alman iç politikasının önemli bir malzemesi haline gelen Türkiye'nin AB üyeliğinin, Essen ve Niedersachsen'da yaklaşan seçimleri etkileme ihtimalinin de rol oynadığı söylenebilir.¹²⁴⁶ Kısa bir süre önce İtalya Başbakanı'nın Berlin ziyaretinin de konusunu oluşturan Türkiye'ye tarih verilmesi konusunda Almanya'nın kararını etkileyebilecek çok önemli bir faktör de, yaklaşan Irak savaşında Türkiye'ye ihtiyacı daha da artan ABD'nin tavrıydı. ABD'li politikacılar, son dönemde çok bozulan ABD-Almanya ilişkilerinin düzelebilmesi için ortaya koydukları üç şarttan birisi Türkiye'nin AB üyeliği konusunda Almanya'nın destek vermesi olduğu pek çok basın organında dile getirildi. Buna rağmen Almanya'nın müzakerelere hemen başlanmasına kesinlikle karşı çıktığı, müzakereler için bir takvim verilmesinden (yani tarih için tarih) yana olduğu anlaşılıyordu. Cumhurbaşkanı Johannes Rau da "bence Türkiye'ye üyelik müzakereleri için somut bir takvim verilmesi için henüz erken" diyordu. Almanya'daki bu "temkinli" hava Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 26-27 Kasım'da yaptığı ziyarette de devam ediyordu. Türkiye'ye destek yine ABD ve İngiltere'den geliyordu. 20 Kasım 2002'de NATO'nun tarihi genişlemesi için düzenlenen Zirve için Prag'da bulunan ABD Başkanı G.Bush Dışışleri Bakanı Colin Powell, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice'ın da hazır bulunduğu görüşmede Cumhurbaşkanı Sezer'e "Türkiye'nin yeri Avrupa'dır. Görüştüğüm AB liderlerine ülkenizin önemini vurgulayarak, 12 Aralık'ta tarih verilmesini istiyorum ve isteyeceğim" diyor ve Türkiye'den Irak'a yapılacak müdahale konusunda destek istiyordu.¹²⁴⁷

¹²⁴⁴ CNN-Türk: 20.11.2002, Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 21.11.2002, Vatan Gazetesi (İstanbul): 21.11.2002. Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul): 22.11.2002 (Cengiz Çandar), Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 22.11.2002 (Feraî Tınç) Bu konuda ayrıca Bkz.: Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul): 15.11.2002 (Cengiz Çandar); Vatan Gazetesi (İstanbul): 23.11.2002 (Güngör Mengi); Hürriyet Gazetesi (İstanbul):23.11.2002 (Cüneyt Ülsever); Hürriyet Gazetesi (İstanbul):23.11.2002 (Hadi Uluerğın). Bu arada aynı gün Radyo Televizyon Yüksek Kurulu, devlet televizyonu olan TRT'de Kürtçe yayın yapılmasına olanak sağlayan bir karar alıyordu.

¹²⁴⁵ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 20.11.2002, Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 21.11.2002 (Yalçın Doğan)

¹²⁴⁶ Seçimlerin yapılacağı Essen Eyaleti Başbakanı Roland Koch (CDU) ile Aşağı Saksonya Eyaleti CDU'nun başbakan adayı Christian Wulff, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıktıklarını defalarca dile getiren politikacıları. Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 20.11.2002

¹²⁴⁷ 20-21 Kasım 2002'de Prag'da yapılan NATO Zirvesi, NATO'nun tarihi zirvelerinden birisi olmuştur. Soğuk Savaş Sonrasında Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti ile 19 üyeye çıkan NATO, yedi ülkeyi (Lotonya, Litvanya, Estonya, Slovakya, Slovenya, Romanya, Bulgaristan) 2004 ilkbaharında, Arnavutluk ve Makedonya'yı ise daha ileriki bir tarihte ittifaka dahil etme kararını almıştır. Rusya'dan gelen tepkilere

23 Kasım 2002’de Gül Hükümeti’nin TBMM’de okunan Hükümet Programı’nda da Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğinin Hükümetin hedeflerinin başında geldiği belirtilerek, Kopenhag Kriterlerini tam olarak yerine getirme için programa aldığı 36 maddelik Anayasa değişiklik paketinin hazırlandığı belirtiliyordu. Bu pakette AİHM’nin sanık lehine aldığı yeniden yargılama kararlarının iç hukukta uygulanmasını sağlama (ki bu başta Leyla Zana olmak üzere yaklaşık 300 kişiyi ilgilendiren bir düzenlemeydi), siyasal partilerin kapatılmasının zorlaştırılması, işkencede zaman aşımı süresinin kaldırılarak, bu tür suç işleyenlere yönelik “sıfır tolerans” ilkesinin getirilmesi ve Erdoğan’ın milletvekili seçilmesini engelleyen siyasi yasaklarla ilgili düzenlemeler de bulunuyordu ve söz konusu tasarı kısa bir süre içinde yasalaştı.

AK Parti Genel Başkanı Erdoğan’ın ortaya koyduğu performans¹²⁴⁸ ve AK Parti’nin AB konusunda ortaya koyduğu tavır, özellikle AB içinde gerçek bir şaşkınlık yaratmıştı. Süddeutsche Zeitung’daki bir yorumda, “Ankara’daki yeni muhafazakar gücün değişim hızı, kendi ülkesini şaşkına çevirirken, Avrupalıları da hayrete düşürüyor...Avrupa’nın Türkiye’yi kapı önünde bekletmesi giderek zorlaşacak” yorumu yapıyordu.¹²⁴⁹ Frankfurter Allgemeine Zeitung de benzer “kaygıları” dile getiriyor ve “Avrupa hükümetlerinin Türkiye’deki İslamcı hükümeti sevmek zorunda kalacakları” belirtilerek, “Zira bu hükümetin bugün kadar görülmedik büyük bir şevkle AB üyeliği kriterlerini yerine getirmeye soyunduğu görülüyor” deniliyordu.¹²⁵⁰

Aynı günlerde asıl gündemi dolduran ise Kıbrıs oluyordu. 12 Aralık tarihine iki hafta kala tarafların imza atıp atmama konusundaki tavırları hala çok karmaşıktı. Bu arada Erdoğan ve Hükümetin de önemli bir kaygısı vardı ve bu kaygı özellikle Erdoğan’ın ikinci Avrupa turu sonrasında daha da büyüdü. Kaygı şuydu: Kıbrıs’ta çözüm için Denktaş’a baskı yapılır ve Türkiye’deki kamuoyuna rağmen bu gerçekleştirilebilirdi. Ama eğer buna rağmen Türkiye’ye tatmin edici bir müzakere tarihi verilmezse, yeni hükümet çok zor durumda kalabilirdi.¹²⁵¹ Bu durum Kıbrıs-RY konusunda çok radikal bir dönüşüm sağlayacağı ümit edilen Erdoğan’ın da tavır değişikliğinde önemli rol oynamış ve Erdoğan Yakış’ın Denktaş’ı ziyaretinin hemen ardından gittiği Portekiz’de “Kıbrıs’ı AB süreci ile ilintili hale getirmeyelim. İlintili hale getirdiğimiz zaman, korkuyorum ki bu iş, çok daha farklı bir çözümsüzlüğe doğru gider” diye konuşuyordu.¹²⁵² Bu açıklamaların ardından Türkiye’de 28 Kasım’daki MGK’nın da Denktaş’a net biçimde destek veren açıklaması geldi:

“Türkiye’nin, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’ın müzakere süreci itibarıyla almış olduğu son tutumu desteklediği kaydedilmiştir.”¹²⁵³

Böylece Türkiye Kıbrıs-RY politikasında Ocak 2004’e kadar sürececek bir dönemde “başa dönmüş” oluyor, Erdoğan ile gündeme gelen sürpriz çözüm yolunun işlemeyeceği belli

rağmen alınan bu karar, eski üç Sovyetler Birliği ülkesin de NATO’ya girmesi ile daha da farklı bir anlam kazanmış oldu.

¹²⁴⁸ Erdoğan, 3 Kasım’da yapılan seçimlerin ardından telefonla yürüttüğü yoğun temasların ardından ilk dış ziyaretini 13 Kasım’da İtalya’ya yapmış, ardından Yunanistan, İngiltere, Almanya, Belçika, İrlanda, İspanya’ya gitmişti. Erdoğan’ın ikinci tur ziyaretleri ise 26 Kasım’da Portekiz’de başlamış, buradan Finlandiya’ya, Danimarka, İsveç, Fransa, Lüksemburg ve Hollanda’da temaslarda bulunmuştur. Erdoğan 15 AB üyesi içinde sadece 14 Kasım’da seçimlerin yapılacağı Avusturya’ya gitmemiştir.

¹²⁴⁹ Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 23.11.2002.

¹²⁵⁰ Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 23.11.2002

¹²⁵¹ Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış’ın, Yunanistan’lı meslektaşı Papandreu ile 26 Kasım’da yaptığı telefon görüşmesinde “Kopenhag’daki zirveye kadar Zypern’te çözüm bulur, buna rağmen tarih verilmezse Türkiye zorsda kalır. Bunu halka anlatamayız” dediği bildiriliyordu. Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 27.11.2002.

¹²⁵² Hürriyet Gazetesi (İstanbul):26.11.2002

¹²⁵³ Milliyet Gazetesi (İstanbul):29.11.2002

oluyordu.¹²⁵⁴ Annan da Denktaş'ın ve Klerides'in öne çıkan itirazlarını dikkate alarak, taraflara bazı yeni teklifler ve açılımlar getiren ek bir belge sunuyor ve 30 Kasım'a kadar cevap verilmesini istiyordu. Oysa Denktaş 29 Kasım tarihli Milliyet'e verdiği demeçte, Annan'ın Planı konusunda Kopenhag Zirvesi'ne kadar bir ön anlaşmaya varılmasını "hayal" olarak niteliyordu. 12 Aralık'ta AB'ye tam üyelikleri kesinleşmek üzere olan Kıbrıs'dan gelen mesajlar da iyimser değildi. Annan Planı'nın kabulü konusunda AB Dönem Başkanı Danimarka'nın Dışişleri Bakanı Per Stig Möller de çağrıda bulunuyor, Kıbrıs konusundaki uzlaşmanın Türkiye ile ilgili kararı da etkileyeceğini vurguluyordu. 2 Aralık'ta Ankara'ya yaptığı ziyarette "Aslında Kopenhag'da alınacak kararlar ilgili her şey sizin elinizde" diyen Möller "Çözümüne ulaşılması için Denktaş'ı biraz daha cesaretlendirin" telkininde bulunuyordu. Kıbrıs-RY konusundaki dış baskının bir başka halkasını da Londra oluşturmuyordu. The Times gazetesi, İngiliz Dışişleri Bakanı Jack Straw'un 3 Aralık'ta yapacağı Türkiye ziyaretinin amacını Kıbrıs sorununun AB Kopenhag Zirvesi öncesinde çözülmesi için son bir diplomatik girişimde bulunmak olarak açıklıyor ve "Anahtar Türkiye'nin elinde" yorumunu yapıyordu. Straw ile aynı gün Ankara'ya gelen Yunanistan Dışişleri Bakanı Papandreu da bu konuda bir uzlaşma arayışını dile getiriyordu. AB Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana ise hem Türkiye'nin AB üyeliği hem de ODGP için Kıbrıs sorununun çözülmesi gerektiğini de vurguladığı makalesinde BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın sunduğu Kıbrıs-RY planını "ada için tarihi fırsat" olarak nitelendiriyordu.¹²⁵⁵ Kıbrıs konusuna hâkimiyetiyle de tanınan Avrupa Parlamentosu (AB Parlamentosu) Başkanı Pat Cox da Annan Planı'nı "bir nesilde bir kez gündeme gelen bir fırsat" olarak tanımlıyordu.¹²⁵⁶ Bütün bu karmaşa içinde Yunanistan'dan bir başka jest daha geliyordu. Yunanistan Dışişleri Bakanı Papandreu 3 Aralık'ta Ankara'ya yaptığı ziyareti "Kıbrıs Cumhuriyeti Garantör Devlet Temsilcisi" olarak gerçekleştiriyordu. 1964'den bu yana ilk kez gerçekleşen bu ziyaret, hem Kıbrıs'ta Türkiye ve Yunanistan'ın garantörlük haklarının devam edeceği ortak bir çözüme ulaşılması hem de yenilenecek olan Kıbrıs Anayasası için çok anlamlıydı.¹²⁵⁷ Türkiye'de belki de ilk kez Denktaş'a gelen tepki çok açık ve sert biçimde ortaya konuluyordu. Bunun önemli bir nedeni Türkiye'nin AB şansının Kıbrıs nedeniyle ortadan kalkabileceğine, dahası çözümsüz kalan bir Kıbrıs'ın AB'ye üye olması sonrasında Türkiye'nin çok daha zor durumda kalabileceğine ilişkin endişeler yer alıyordu. Türkiye'de ilk defa farklı üniversitelerdeki öğretim elemanlarından oluşan 59 kişilik bir grup, "*Uluslararası İlişkiler Akademisyenlerinden "Kıbrıs'ı Çözün" Bildirisi*" başlıklı bir bildiri yayınlıyordu.¹²⁵⁸ Bildiride "*Kıbrıs sorunu ve Türk dış politikasını yakından izleyen bizler, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin taraflara sunduğu öneri paketinin müzakere edilebilir bir içerik taşıdığını düşünüyoruz*" deniliyordu. Medyada da çok güçlü bir "çözüm" baskısı görülüyordu. Önemli dış politika yazarlarının çok büyük bölümü ve üniversitelerdeki akademisyenler için de Annan planı, eksikliklerine rağmen bütün zamanların en ideal planıydı ve "fırsat kaçırılmamalıydı". Çandar, olayın bir başka önemli yönüne dikkat çekiyor ve Kıbrıs'ın AK

¹²⁵⁴ Çalış da Erdoğan'ın açılımla başlatılan politikanın devam ettirmesi gerektiğini vurguluyordu: Bkz.:

Şaban Çalış: "Kıbrıs Sorununu AB Çatısı Altında Çözmek" http://www.liberal.org.tr/guncel/Diger/sc_ab.htm

¹²⁵⁵ Solana şöyle diyordu: "*Kofi Annan'ın planı, diplomasi çevrelerinin ve uluslararası komitelerin yıllar süren gayretlerinin, büyük istekli ve cesaretli sonucudur. Zypern'taki her iki taraf da bu plana onay vermek zorundalar...Eğer Türkiye bunu anlar ve kabul ederse, NATO ile AB arasında askeri anlaşmaların sonuçlandırılmasına da yardım edecektir.*" Corriere della Sera (Günlük Gazete-İtalya) :04.12.2002.

¹²⁵⁶ "Bu ileriye doğru adım atabilmek için en iyi şans. Benim tüm taraflara çağrım bu fırsatı iyi kullanmaları" diyen Cox, "Kıbrıs'ta çözüm Türkiye - AB ilişkileri açısından tatlı bir müzik etkisi yaratır. AB - Türkiye arasındaki diğer ilişkiler açısından da köprü rolü oynar" görüşünü dile getiriyordu. Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 06.12.2002

¹²⁵⁷ Hürriyet Gazetesi (İstanbul):04.12.2002.

¹²⁵⁸ Doç. Dr. İhsan D. Dağı'nın koordinatörlüğünde hazırlanan bildiriye 21 üniversiteden (13'ü devlet, 8'i özel), uluslararası ilişkiler bölümlerinde görev yapan toplam 59 (15 Prof., 18 Doç., 20 Yrd.Doç., 6 Dr.) öğretim üyesi imza atmıştır.

Parti iktidarı için Türkiye’de devlet bürokrasisinin egemenliğine son vererek gerçek iktidar olmanın ciddi bir sınavı olduğunu vurguluyordu.¹²⁵⁹ Çandar’a göre Kıbrıs için direnmenin bir başka önemli boyutu da Türkiye’nin AB yolunu engellemek, ya da en azından yavaşlatmakla ilgiliydi. Bu konuda şöyle diyordu: “Kıbrıs konusu, sadece Kıbrıs konusu değildir. Olmaktan da çıkmıştır. Türkiye’deki AB karşıtlarının en önemli ve belki de son ‘savunma mevzii’dir ve bu mevzii korumak için ellerinden geleni artlarına koymuyorlar”¹²⁶⁰ Çok benzer bir görüşü Dr.Dağı da dile getiriyor ve “Kıbrıs sorununun çözülmemesi durumunda Türkiye’nin AB üyeliği asla gerçekleşmeyecektir. Tam üyeliği bırakınız, Rumların Kıbrıs’ı tümüyle temsil ettiği mevcut durumun devamı halinde 2004 sonrası Türkiye’nin tam üyelik müzakerelerini dahi başlatması son derece zor olacaktır...Türkiye’nin AB ile entegrasyonuna karşı çıkan kesimlerin Kıbrıs konusunda uzlaşmaz bir tavır sergilemeleri işte tam da bu nedenlerden kaynaklanmaktadır. AB süreci, Kıbrıs sorunu etrafında ‘milliyetçi/ulusalcı’ reaksiyonerizmle durdurulmaya çalışılmaktadır” diyordu.¹²⁶¹

Bu arada Türkiye’de önemli iç politik gelişmeler de yaşanıyor. 30 Kasım’da Diyarbakır ve Şırnak’ta Olağanüstü Hal uygulaması sona ermesiyle, Türkiye’de yıllardan bu yana uygulanan olağanüstü hal bütünüyle sona eriyor ve demokratikleşme anlamında çok önemli bir engel de ortadan kalkmış oluyordu. Bölgede ilk olarak Diyarbakır’da 1978’de ilan edilen Olağanüstü hal 24 yıl sürmüş ve AB ile ilişkilerde özellikle “insan hakları ihlalleri” bağlamında sürekli bir sorun kaynağı olmuştu.¹²⁶² Bir başka önemli gelişme ise 2 Aralık’ta YSK’dan geldi. AK Parti Erdoğan’ın Başbakan olması konusunda anayasal değişiklikler için formüller ararken, Siirt’te yapılan seçimlerde bir köyde seçim kurullarının oluşmadığı konusundaki itirazı dikkate alarak YSK tarafından iptal edilmesi bir anda Erdoğan’ın kısa bir süre içinde milletvekili, dolayısıyla da Başbakan olma yolunu açıyordu.

Bu günlerde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler bakımından da çok yoğun bir dönem yaşanıyor. Irak’a müdahale etme konusunda kararlılığı çok belli olan ABD, bir taraftan Türkiye’ye AB için çok yönlü destek hatta “baskı” politikası uygularken, öte taraftan Irak’a gerçekleştirilecek operasyonda Türkiye’nin tam desteğini sağlamaya çalışıyor.¹²⁶³ Bu nedenle Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Marc Grossman 3 Aralık’ta Türkiye’ye geldiler.Bu ziyaretlerde Kıbrıs’da çözüm için Annan Planına ABD’nin desteği de çeşitli vesilelerle ortaya koyuyordu. ABD Yönetiminin bu iki güçlü şahsiyetinin bir özelliği de ABD’nin çıkarları için Türkiye ile işbirliğini çok önemseyen kişiler olmalarıydı. Bu arada Bush, sürpriz bir kararla AKP lideri Erdoğan’ı 10

¹²⁵⁹ Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul):28.11.2002 (Cengiz Çandar)

¹²⁶⁰ Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul): Cengiz Çandar: “Kıbrıs: Türkiye için AB, AK Parti İçin İktidar Sınavı”

¹²⁶¹ 18 Şubat 2003, Radikal (İhsan Dağı: Kıbrıs Sorunu Neden Çözülmemeli) aynı makale Liberal Düşünce Topluluğu’nun internet adresinden de elde edilebilir: http://www.liberal.org.tr/guncel/Dagi/id_kibrissorunu.htm

¹²⁶² Olağanüstü Hal uygulaması 12 Eylül 1980 müdahalesi öncesinde yaygınlaşan terörü engellemek için 1978’de ilan edilen ve 1987’ye kadar devam eden sıkıyönetim uygulaması ile başlamış, 19 Temmuz 1987’de OHAL Valiliği kurulduktan sonra da Olağanüstü Hal olarak devam etmişti. OHAL Bölgesinde Diyarbakır, Bingöl, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illeri birinci derecede Adıyaman, Bitlis, Muş ise ikinci derecede (mücadir il) bağlandı. 6 Mayıs 1990’da bu illere Batman ve Şırnak’ın il olmaları vesilesi ile iki il daha katılmış oldu ve OHAL’e dahil bölge 13 ile çıktı. 19 Mart 1994’de Bitlis de OHAL kapsamına alındı. Elazığ ise aynı tarihte bu kapsamdan çıkarıldı. OHAL’in en son kaldırıldığı iller ise Diyarbakır ve Şırnak oldu.

¹²⁶³ The Economist, “Kendi stratejik nedenlerinden dolayı Türkiye’nin AB’ye kabul edilmesini çok isteyen Amerika Birleşik Devletleri de, AB’ye şiddetli bir baskı yapıyor” değerlendirmesini yapıyordu. The Economist (Haftalık Dergi-İngiltere): 07.12.2002 (“Haydi Doğuya”) Washington Post:05.12.2002 (Vernon Loeb-Karl Vick:”Amerikalı Yetkililer Türkiye’den Gelecek Destekten Emin”); Vatan Gazetesi (İstanbul): 04.12.2002.

Aralık'ta görüşmek üzere Beyaz Saray'a davet ediyordu. Aynı günlerde Türkiye'de Irak ve Kıbrıs konularında önemli politik kararsızlıklar ve çelişkiler de göze çarpıyordu.¹²⁶⁴

Türkiye'nin Kopenhag'da alacağı perspektif bakımından bu süreçte en önemli görüşmelerden birisi, 4 Aralık'ta Berlin yakınındaki Storkow'da bir araya gelen Başbakan (Şansölye) Schröder ve Fransa Cumhurbaşkanı Chirac'ın Kopenhag Zirvesinde Türkiye dahil her konuda ortak tavır belirlemek için¹²⁶⁵ her iki ülkenin Dışişleri Bakanları ve uzmanlar ile birlikte gerçekleştirdiği "mini zirve" olmuştur.¹²⁶⁶ Bu zirveden çıkan sonuç Türkiye'nin bazı itirazlarına yol açsa da aslında müzakereler için açık sinyal veriyor ve süreci "geri dönülmesi imkansız" bir hale getiriyor, ancak müzakerelere başlanması için Almanya'nın önerdiği Aralık 2004 yerine Fransa'nın ısrarı ile ortaya Temmuz 2005 tarihi çıkıyordu.¹²⁶⁷ Buna göre AB Komisyonu, 2004 yılı ortasında Türkiye'deki reform süreci konusunda bir rapor sunacak; bu raporun, üye devletler tarafından olumlu değerlendirilmesi halinde de 1 Temmuz 2005'de üyelik müzakerelerine başlanacaktı. Ancak bunun şartı da Kopenhag zirvesi öncesinde, NATO ve ODGP işbirliği konusunda Türkiye ile bir mutabakata varılması olarak belirlenmişti. Die Welt gazetesinde de, "Schröder ve Chirac, Türkiye'ye açık sinyal verilmesinden yana" başlığıyla verilen haberde, Federal Meclis'te, Birlik partileri (CDU/CSU) tarafından Türkiye'nin AB üyeliğine karşı bir gün önce sunulan ve reddedilen önergeye de dikkat çekiliyor¹²⁶⁸, ve buna rağmen Schröder'in, "Türkiye'ye Brüksel'de alınan kararlardan öte bir sinyal verileceğini" belirtiliyordu. Türkiye'nin üyeliğine olumsuz yaklaşan kesimler bu uzlaşmayı şiddetle eleştirdiler. Örneğin Avrupa Parlamentosu'ndaki en geniş grup olan Hristiyan Demokratlar'ın lideri H.G.Pottering "*Tarih için tarih, başka bir deyişle ikinci bir tarih vermek taktikten başka bir şey değil*" diyor ve Türkiye'yle "özel ilişki"yi her iki taraf için de daha doğru bir opsiyon olduğu görüşünü dile getiriyordu.¹²⁶⁹ Alman Hristiyan Demokratlar'ın lideri Edmund Stoiber de bir kez daha, "Türkiye'nin üyeliği Avrupa'nın siyasi birliğinin sonu anlamına gelir. Düzgün bir siyasi birlik istiyoruz, sadece serbest ticaret bölgesi değil, ama Türkiye katılırsa sonunda olacak budur" diyor ve Alman-Fransız zirvesinden çıkan kararı da eleştirerek "*Başbakan Schröder gibi 2005'i muhtemel bir tarih olarak tespit ederseniz, bu süreci durdurma imkanınız artık kalmaz*" diyordu.¹²⁷⁰ Der Spiegel'de yayınlanan yorumda da Türkiye'nin

¹²⁶⁴ The Wall Street Journal (Günlük Gazete-ABD): 04.12.2002, The Guardian(Günlük Gazete-İngiltere): 04.12.2002 (Jonny Dymond ve Julian Borger), Hürriyet Gazetesi (İstanbul):04.12.2002

¹²⁶⁵ Buna "Blaesheim-Prozess" adı veriliyor.

¹²⁶⁶ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 04.12.2002 (Die Stunde der Türken") Bu zirvede Almanya'daki en büyük Türk işadamlarından birisi olan Vural Öger'in görüşleri de alınmıştı. Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 05.12.2002.

¹²⁶⁷ Alman Federal Hükümeti sözcü yardımcısı Thomas Steg, 5 Aralık'ta yaptığı açıklamada Chirac ve Schröder'in, AB Komisyonu'ndan, 2004 yılında Türkiye'deki gelişmelere ilişkin bir İlerleme Raporu hazırlamasını, raporun olumlu olması durumunda 1 Temmuz 2005 tarihinde Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlanmasını isteyeceklerini resmen açıklıyordu.

¹²⁶⁸ 4 Aralık'ta Bundestag'da yapılan görüşmelerde Başbakan (Şansölye) Schröder, Ankara'ya Kopenhag'da yapılacak AB Zirvesi'nde üyelik perspektifi verilmesinden yana olduğunu tekrarlıyor, Dışişleri Bakanı Fischer de, uluslararası terörizme karşı mücadelede Türkiye'nin stratejik önemini ön plana çıkarıyordu. Görüşmelerde "Türkiye'ye Kopenhag'da AB'ye üyelik imkanı verecek her türlü sözden kaçınılması" yönünde Hristiyan Birlik partileri tarafından verilen önerge, SPD ve Yeşiller çoğunluğu tarafından reddedildi. FDP ise oylamaya katılmadı. Schröder, CDU ve CSU partilerini, Türkiye ile olan ilişkilerde Alman dış politikasının devamlılığını ortadan kaldırmakla suçladı ve "küçük dış politikacı" olarak nitelediği Glos'un, 1997 yılında Türkiye'ye, AB'ye üyelik perspektifi verilmesini açıkça savunduğu bir açıklamasını okudu. Dışişleri Bakanı Fischer de, 11 Eylül saldırılarından itibaren, AB'nin doğu sınırlarına ilişkin sorunun değiştiğini vurguladı. Süddeutsche Zeitung 05.12.2002. auch Frankfurter Allgemeine Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 06.12.2002 (elo./mic./now.)

¹²⁶⁹ Milliyet Gazetesi (İstanbul):07.12.2002

¹²⁷⁰ The Times:09.12.2002 (Roger Boyes). Stoiber, Zirveden bir gün önce Süddeutsche Zeitung'a yazdığı yazıda da benzer kaygılarını dile getiriyor ve Türkiye'ye "ayrıcalıklı ortaklık" öneriyordu. : Süddeutsche

üyelik yolunun açılmasının Alman kamuoyunu nasıl tedirgin ettiği aktarılıyordu. Dergi, Türkiye'nin 2013'den önce üye olmasının mümkün olmadığını kaydediyor ama, "*Schröder ve Chirac'ın önerisi hayata geçecek olursa, Prens Eugen'in 500 yıl önce Avrupa ortalarından geriye sürdüğü Türklerin önü açılacak. Türkiye'nin katılımı halinde AB, Avrupalı kimliğinin temel sorunlarına ilişkin bir değişim geçirecek*" değerlendirmesini yapıyordu.¹²⁷¹ S.Ulrich de, Türkiye'ye "güçlü bir sinyal" göndermesine kararının, Ankara'nın gelecekteki üyeliğinin şimdiden teyidi anlamına geldiğini, Kopenhag'da da bu konuda uzlaşma sağlanması halinde "artık, Türkiye'nin üyeliğinin olup olmayacağı değil, sadece "ne zaman olacağı" sorusunun kalacağını belirtiyordu.¹²⁷² Aynı dönemde İngiltere, İtalya, Portekiz ve Zypernla ilgili rezervleri olsa da Yunanistan açık bir biçimde Kopenhag'da Türkiye'ye tarih verilmesinden yana tavır belirlemişlerdi. İngiltere 2003 Mart ayından söz ederken, Roma'da bir araya gelen İtalya Başbakanı Berlusconi ile Yunanistan Başbakanı Simitis Haziran 2003'ü uygun gördüklerini açıklıyor ve "Biz Avrupa'da Türkiye'nin avukatlarıyız" açıklamasını yapıyorlardı.¹²⁷³ Hatta Türkiye için tarih verilmesi için kararlı olan beş ülke, Alman-Fransız teklifine "Mart 2003" teklifi ile cevap veriyor ve Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri, Kıbrıs ve ODGP konularında güçlü çözüm sinyalleri vermesi halinde Mart 2003'de Yunanistan'da gerçekleşecek ara zirvede Türkiye'ye tarih verilmesi teklifini getiriyorlardı. Portekiz ve Belçika ise 2003 Aralık tarihinin uygun olduğu görüşündelerdi. İspanya, İrlanda, Lüksemburg, Finlandiya, Belçika, net bir tavır belirmemişlerdi. Fransa, Almanya, İsveç, Danimarka, Hollanda, Avusturya'daki eğilim ise "güçlü bir sinyal, ama tarih verilmemeli" yönündeydi.

9 Aralık'ta Kopenhag'da AB Dönem Başkanı Danimarka'nın Başbakanı Anders Fogh Rasmussen ile görüşen AK Parti Lideri Erdoğan, görüşme sonrasında yapılan ortak basın toplantısında AB içinde geline noktanın memnun olmadığını açıkça ortaya koyuyor ve AB içinde "aşırı sert" hatta "şantaj" olarak nitelenen bazı açıklamalar yapıyordu.¹²⁷⁴ Erdoğan "Türkiye'ye hala bir müzakere tarihi verilmeyişinin çifte standardın ta kendisi" olduğunu söylüyordu. Erdoğan, Kopenhag kriterleri uygulama alanı olarak değerlendirildiğinde, Lüksemburg ve Helsinki zirvelerinde aday ülkelerle müzakerelere başladığını hatırlatıyordu. Erdoğan'ın Rasmussen ile yaptığı görüşme, Türkiye'ye 2004 öncesinde müzakere verilmeyeceğini ortaya koymuştu. Bu arada Danimarka Resmi Ajansı (RİTZAU), AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın Danimarka Başbakanı Anders Fogh Rasmussen'e elden verdiği Türk hükümetinin AB'ye mektubunun içeriğini açıklıyor ve Türk Hükümeti'nin "Eğer Türkiye'ye bir müzakere tarihi verilirse, Kıbrıs sorununun çözümünde olumlu bir atmosfer oluşur ve sorunu çözme imkânı doğar" biçiminde bir taahhüt ortaya koyduğunu vurguluyordu.

Kopenhag'dan 30 saatlik bir jet ziyaret için Washington'a gelen Erdoğan, yine protokol dışı bir ilgiyle ve "Türkiye'nin yakın gelecekteki başbakanı" olarak ağırlandı. Erdoğan, önce ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice ve Başkan Bush'la Beyaz Saray'da bir araya geldi. Erdoğan ayrıca, ABD Savunma Bakanlığı'nda Irak konulu geniş bir çalışma toplantısına katıldı ve ABD'li yetkililerden brifing aldı. Bush ile son derece sıcak bir havada geçen görüşme sonrasında Erdoğan

Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 11.12.2002 (Edmund Stoiber) Çok benzer bir değerlendirme için Bkz.: Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 09.12.2002 (Nikolaus Blome) Blome şöyle diyor: "*Böyle bir tarih verenin, geri dönüş olanağı yok. 2010'muş, 2013 ya da 2015'miş hiç farketmiyor; Türkiye AB'nin üyesi olacak.*"

¹²⁷¹ Der Spiegel (Haftalık Dergi-Almanya): 09.12.2002 ("Wo endet die Europa?")

¹²⁷² Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 06.12.2002 (Stefan Ulrich)

¹²⁷³ Vatan Gazetesi (İstanbul):07.12.2002.

¹²⁷⁴ Zirve sonrasında Erdoğan'ın bu üslubunun kararlarda olumsuzluk yarattığı vurgulanıyordu. Posta Gazetesi (İstanbul): 14.12.2002 (M.Ali Birand: "Bağcıyı Dövmeyi Tercih Ettik")

Bush'a AB konusunda verdiği destek için teşekkür ediyor, bu desteğin devam ettirilmesini istiyordu. ABD Başkanı George W. Bush, Erdoğan'a, şahsi olarak en çok ihtiyacı olan sözleri de söylemeyi ihmal etmiyor ve *"Aramızda ortak bir bağ var. Siz de Allah'a inanıyorsunuz, ben de inanıyorum. Siz de bu inancınızdan dolayı utanmıyorsunuz, ben de utanmıyorum"*¹²⁷⁵ sözlerinin ardından *"Sizin liderliğinizden ve partinizden çok etkilendik. Demokrasiye ve bağımsızlığa bağlılığınız için size teşekkür ediyoruz. AB'ne üye olma arzunuzda sizinle omuz omuzayız"* diyordu.¹²⁷⁶ Bush Erdoğan ile görüşmesinin hemen ardından Rasmussen ve Chirac'ı arıyor ve "AB'nin içişlerine karışmak istemem ama Kopenhag'da Türkiye'ye olumlu ve güçlü bir sinyal verilmeli" diyordu.¹²⁷⁷

Ancak Erdoğan'a ve Türkiye'ye ABD tarafından verilen yoğun destek, özellikle de Irak'a müdahale hazırlığı gündemde olduğu için AB içinde Türkiye'nin işini daha da zorlaştıran bir işleve dönüşüyor, AB'nin üst düzey yetkilileri ve AB üyesi ülkelerde bu durum tepkiyle karşılanıyordu.¹²⁷⁸ Soğuk Savaş sonrası dengelerin farklılaştığının belki de en somut örneklerinden birisi olan Irak operasyonu, Türkiye'nin ABD aracılığı ile AB'ye yakınlaşma stratejisini anlamsız hatta tehlikeli kılmıştı.¹²⁷⁹ AB içinde Amerikalıların Türkiye için yaptığı lobi faaliyetini bir "baskı" ve "AB'nin iç işlerine müdahale" olarak gören Avrupalıların sayısı Kopenhag'da daha da artmıştı.¹²⁸⁰ Örneğin Danimarka'nın DR Radyosu'na konuşan AB Komisyonu Başkanı Romano Prodi, ABD'nin Türkiye'nin adaylığı yönünde AB'ne yaptığı baskı için, *"Bu bir evliliktir. Karımızı ya da kocamızı kendimiz seçmeliyiz...Avrupa'nın sınırlarına Avrupa karar vermelidir"* diyor, AB'nin, Ankara'yı memnun etmek için ABD baskısına boyun eğmemesi gerektiğini de vurguluyordu. Hatta Fransa Sanayi Bakanı Nicole Fontaine, "Avrupalıların alacağı karara müdahil olmak Amerikan başkanının işi değil" diyordu.¹²⁸¹ Danimarkalı gazeteci Christofer Guldbrandsen'in Kopenhag 2002 zirvesinde Danimarka Başbakanı Anders Fogh Rasmussen ve Dışişleri Bakanı Per Stig Möller'in görüntü ve ses kayıtlarını kullandığı belgeselde de "Bush sürekli arıyor ve Türklerin Birliğe bir an önce alınması konusunda ısrarlı davranıyor" sözleri üzerine Başbakan Gül'e kısa bir randevu veren Danimarka Başbakanı Anders Fogh Rasmussen'in "Bush ile görüştim. Ama taleplerini kabul etmedim. Öyle herkesin söylediğini yapmamız mümkün değil" dediği gösteriyordu.¹²⁸²

Zirveye sadece iki gün kala, 10 Aralık'ta BM Genel Sekreteri Annan, ilk plana yapılan itirazları dikkate alarak hazırladığı ve 12 Aralık'ta imzalamalarını istediği "yenilenmiş Kıbrıs-RY planı" sunuyordu. Yeni belgede, Kıbrıs Türk Yönetimi altındaki bölgelere dönecek Rumların toplam Türk nüfusa oranı yüzde 33'ten yüzde 28'e indiriliyor; Rumların dönüş süresi de 20 yıldan 15 yıla indiriliyordu. Kıbrıs Türk Yönetimi altındaki bölgelere

¹²⁷⁵ The Wall Street Journal (Günlük Gazete-ABD): 13.12. 2002 ("Türkiye NAFTA'ya")

¹²⁷⁶ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 11.12.2002. Bu arada aynı gün ABD yönetimi PKK'nın devamı olan KADEK'i terör listesine alıyordu. Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, ABD kararının diğer ülkelere de aynı duyarlılıkla değerlendirilmesi ve örgütün AB terör örgütleri listesine yeni adı KADEK ile dahil edilmesine ilişkin talep yineleniyordu.T.C. Dışişleri Bakanlığı Açıklaması:NO-142, 10 Aralık 2002.

¹²⁷⁷ Vatan Gazetesi (İstanbul):12.12.2002.

¹²⁷⁸ Örneğin Güsten "Türkler, Washington'un da yardımıyla Avrupalılara baskı yapıyor " diyordu. Der Tagespiegel (Günlük Gazete-Almanya): 12.12.2002 (Susanne Güsten)

¹²⁷⁹ Bu konuda : Cagaptay, Soner: "Turkey and the AB at a Crossroads: America's Role" in:The Washington Institute: Policywatch-Special Policy Forum Report: Nr.: 688, December 10, 2002. <www.washingtoninstitute.org>

¹²⁸⁰ Örneğin The Washington Post "Türkiye Irak'a Karşı Yardımın Fiyatını Belirledi" diy or ve bunların arasında ABD'den AB için istenen destek de sayılıyordu. : The Washington Post (Günlük Gazete-ABD): 11.12.2002 (Karl Vick), Bu konuda çok çarpıcı bir yorum için Bkz.: L'Express (Günlük Gazete-Fransa): 12-18.12.2002 (Claude Allègre:"Türk Meselesi")

¹²⁸¹ Milliyet Gazetesi (İstanbul):12.12.2002.

¹²⁸² Hürriyet Gazetesi (İstanbul):9 Nisan 2003 ("Fischer'in Türkiye taktiği: "Önce uyutalım sonra unutalım")

dönecek Rumlar, ilk 4 yıl içinde burada 3 geceden fazla kalamayacaklardı. Annan'ın ilk planında 3 yıl olarak öngörülen eşbaşkanlık süresi 2.5 yıla indiriliyor, ilk planda, Kıbrıs'ta kalacak Türk ve Yunan askerlerinin sayısının her bir taraf için 1000 - 9999 arasında olması öngörülmüşken bu sayı da 2500 - 7500 olarak azaltılıyordu. Türkiye'den Kıbrıs'a göç eden Türklerin, 18 yaşını tamamlamış olmaları ve Kıbrıslı Türk'le evli olmaları halinde Ada'da kalabilmeleri öngörülüyor, ayrıca 35.500 Türk göçmenin daha Kıbrıs'ta kalabilmesine izin veriliyordu. Ancak yeni belgeyle birlikte BM tarafından Kopenhag'a da davet edilen Denktaş'ın rahatsızlığı nedeniyle gidemeyeceği 10 Aralık'ta Başbakan Gül tarafından açıklanıyordu.¹²⁸³

Türkiye-AB ilişkilerinin son yirmi üç yılının en belirgin “freni” pozisyonundaki Yunanistan'ın Kopenhag'da ortaya koyduğu tavır son derece çarpıcıydı. Yunanistan'ın Simitis-Papandreu ikilisi ile ortaya koyduğu yeni dış politika, hem Yunanistan'ın AB içinde saygınlığını artırmış, hem de Yunanistan'ın Türkiye politikalarının AB'nin politikaları haline dönüşmesine de neden olmuştu. AB bakımından Yunanistan faktörü Türkiye politikasının adeta vazgeçilmez bir unsuruydu. Zaman zaman ölçüsü kaçsa da, Türkiye'nin AB yolunun yavaşlatılmasında Yunanistan fazlasıyla yardımcı oluyordu.¹²⁸⁴ Ancak 1999 sonrasında Yunanistan'ın değişen politikası AB'nin Türkiye için başka politik dayanaklar bulmasını gerektiriyordu. Özellikle Kopenhag'da İngiltere ve İtalya ile birlikte Yunanistan Türkiye'ye müzakereler için mümkün olan en kısa zamanda tarih verilmesi için en yoğun çabayı gösteren ülke olmuştur. Yunanistan'ın bu değişimini The Wall Street Journal Europe'deki makalesinde Yunanistan Dışişleri Bakanı George A. Papandreu „*Eski Düşman Yunanistan Türkiye'yi Neden Destekliyor?*” başlıklı makalesinde “*AB içinde bizim edindiğimiz tecrübe, komşumuzun istikrarının bize güç verdiğini öğretmiştir... Üç yıl önce başlayan uzlaşma sürecinin stratejik önemi ortadadır.*”¹²⁸⁵ görüşünü dile getiriyordu. Papandreu, dini-kültürel gerekçelerle Türkiye'nin reddedilmesine de çok açık bir tepki veriyor ve şöyle diyordu: “*Türkiye ile ilgili tutumumuz, aynı zamanda, içerisinde yaşamayı seçtiğimiz Avrupa'nın modeli bakımından nihai bir sınav niteliğindedir. Din gerekçesiyle Türkiye'ye Avrupa geleceğini vermeyi reddetmek, Avrupa'daki mevcut çeşitliliği reddetmektir.*”¹²⁸⁶

Hiç kuşku yok ki, Atina için bu “akılcı” politika Yunanistan'ın dış politik hedefleri için olabilecek en optimal yaklaşımdı. Atina, Türkiye AB'ye girdiği taktirde hem Ege'de, hem de Kıbrıs'ta rahat edecek, Türkiye ile varolan sorunları kendi lehine çözebilecektir. Yine Türkiye ile varolan anlaşmazlıklardan kaynaklanan ve NATO ülkeleri içinde ülke GSMH'nın % 5'ine varan bir oranla Türkiye'nin de önünde birinci sırada yer alan askeri harcamaların, ekonomiye ve refah artırıcı alanlara yönlendirebilecektir.¹²⁸⁷ Netice itibari ile

¹²⁸³ The Financial Times (Günlük Gazete-İngiltere): 09.12.2002 (Judy Dempsey); Basler Zeitung (Günlük Gazete-İsviçre): 06.12. 2002 (Jan Keetman)

¹²⁸⁴ M.Ali Birand bu durumu şöyle aktarıyor: “*Yunanistan adeta Türkiye'nin hamisi, elinden tutup EÜne sokmaya çalışan bir kardeş rolündeydi. Bu değişiklik en çok AB'yi köşeye sıkıştırdı. Ne zaman bir sıkışma olsa, Yunanlılar hemen araya giriyorlar ve Türkiye'nin önünü açıyorlardı. Özetle, çok akılcı bir yaklaşım sergiliyorlar.*” Posta Gazetesi (İstanbul):14.12.2002 (M.Ali Birand: “Türkiye Bağcıyı Dövmeyi Yeğledi”)

¹²⁸⁵ The Wall Sreet Journal Europe: 11.12.2002 (Yunanistan Dışişleri Bakanı George A. Papandreu: Eski Düşman Yunanistan Türkiye'yi Neden Destekliyor?)

¹²⁸⁶ The Wall Sreet Journal Europe: 11.12.2002 (Yunanistan Dışişleri Bakanı George A. Papandreu: Eski Düşman Yunanistan Türkiye'yi Neden Destekliyor?)

¹²⁸⁷ SIPRI verilerine göre 1988 ile 2000 yılları arasında GSMH'dan askeri harcamalar için ayrılan pay Yunanistan'da % 5.1 ile % 4.2 arasında değişmiş, 2000 yılında ise % 4.9 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise bu oran 1988'de % 3 iken, sürekli ve düzenli bir artışla 2000 yılında % 4.9'a çıkmıştır. Yunanistan'ın yıllık askeri harcamaları 5-6 milyar dolar civarındadır. Türkiye'nin ise 1988'de 4 milyar dolar olan harcamaları 1990'lı yılların sonunda 9 milyar dolara çıkmıştır. Bkz.:T.C.Milli Savunma Bakanlığı Savunma Sanayi Müsteşarlığı, Savunma Sanayisinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Ankara, 2002, s. 297-299.

Yunanistan'ın yıllardır izlediği ve başarılı olduğuna şüphe bulunmayan Türkiye politikasındaki bu değişim de, yine başarılı ve zamanında bir değişim olarak nitelenebilir.

Bu arada Kopenhag Zirvesi öncesinde Brüksel'de bir araya gelen AB Dışişleri Bakanları Türkiye konusunda alınacak kararı “Şeflerin İşi” (“Chef Sache”) olarak belirliyor ama bazı temel konularda uzlaşıyorlardı. Buna göre Türkiye'nin adaylık statüsüne itiraz bütünüyle ortadan kalkıyor, Kıbrıs'ın çözüm olmadan da üye olmasına yeşil ışık yakılıyor, Türkiye'ye müzakereler için tarih verilmesi ve ancak bunun "koşullu takvim" şeklinde olması konusunda anlaşmaya varılıyor, bu tarihin ne olacağının ise Kopenhag'da belirlenmesine karar veriliyordu. Türkiye'nin önerisi olan, "müzakerelere 2003'te başlayalım" fikri "erken" bulunurken, Alman-Fransız planında öne çıkan 2005 ise, "geç" olarak nitelendiriliyordu.¹²⁸⁸

4. “3. Türkiye Zirvesi”: AB-Kopenhag Zirvesi 12-13 Aralık 2002

AB'nin tarihinde Lüksemburg ve Helsinki'den sonra bir başka “Türkiye Zirvesi” de Kopenhag'da gerçekleşti.¹²⁸⁹ Kopenhag'da çok önemli “ilk”ler de yaşanıyor. Bunlardan birincisi Yunanistan'ın açık biçimde Türkiye'yi destekleyen bir tavır sergilemesiydi. En az bunun kadar önemli ikinci konu ise Kıbrıs sorununun Türkiye'nin yeni açılımı ile birden bire Türkiye için AB konusunda bir engel olmaktan çıkıp “koz” olmasıydı. Yıllarca retorikte reddedilse de pratik uygulamada pazarlık unsuru olan AB-Kıbrıs bağlantısı ilk kez bu kadar açıklıkla ve Türkiye tarafından ortaya konuluyordu.¹²⁹⁰ Bu arada Ankara'daki yeni iktidarın Kıbrıs konusunda verilecek tavizlere rağmen Türkiye'ye müzakere tarihi verilmemesi halinde ortaya çıkacak iç tepkilerden kaygı duyduğu son günlerde iyice belirginleşmişti.¹²⁹¹

Son anda yapılan rötuşlarla belirlenen Türkiye konusundaki zirve kararı, ne Fransa-Almanya mutabakatı gibi “1 Temmuz 2005'te Türkiye ile müzakerelere başlanması”, ne de Türkiye'nin istediği gibi 2003 oldu. Karar “*tarih için tarih*”ti, ancak bu Rasmussen'in bir gün önce açıkladığından daha sağlam dayanaklara sahip olmuştı. Blair AB'nin Türkiye'ye kesin bir tarih verdiğini görüşündeydi ve “*Türkiye son 30 yıldır tarih istiyor, işte bu verdiğimiz de, Türkiye'nin istediği kesin bir tarih*” şeklinde konuşuyordu. Konsey kararında 2004 sonunda Kriterlerin yerine getirildiğinin tespiti ve Komisyonun önerisi üzerine Türkiye ile müzakerelere “gecikmeksizin/ertelemeksizin” (“*the European Union would open accession negotiations without delay*”) başlanılacağına belirtilmesi, Alman-Fransız teklifindeki Temmuz 2005 tarihinin 7 ay önceye çekilmesi olanağını tanıyordu. Alman-Fransız teklifindeki Temmuz 2005 tarihinin de “ancak koşulların yerine getirilmesi halinde” uygulanacak bir tarih olduğu dikkate alınırsa, Konsey kararının bu tekliften daha olumlu olduğu söylenebilir.

¹²⁸⁸ Türk medyasının son bir ayda adeta günlük yayınladığı “Euro-Metre” deki son durum şöyle veriliyordu: Yunanistan, İngiltere, Belçika, İtalya, İspanya ve İrlanda, 2004'de müzakerelere başlanması görüşünde uzlaşıırken, Danimarka, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Lüksemburg ve İsveç “reformlar tamamlanır tamamlanmaz tarih verilsin” görüşünü savunuyor, Almanya, Fransa ve Portekiz Temmuz 2005'de müzakerelere başlansın görüşünü dile getiriyordu. Avusturya ise mümkün olan en geç tarihi istiyordu. Bkz.: Vatan Gazetesi (İstanbul): 11.12.2002.

¹²⁸⁹ Washington Post (Günlük Gazete-ABD): 10.12.2002 (“Türkiye'nin Haftası”); The Economist: 07.12.2002 (“Haydi Doğuya”)

¹²⁹⁰ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 12.12.2002 (Evangelos Antonaros)

¹²⁹¹ Zirve sonrasında yapılan bir değerlendirmede, Türkiye'nin Kıbrıs kozunu iyi kullanamadığı ve artık pazarlık gücünün daha da azaldığı yorumu yapılıyordu. : Le Figaro: 16.12.2002 (Philippe Gélie: “Ankara Zypern Konusunda Elini Kaybediyor”)

Kopenhag Zirvesi kararlarında Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde gerçekleştirdiği reformlara ve bu konuda kararlılığını ortaya koyan yeni Hükümet takdir ediliyor, Türkiye'nin diğer bütün aday ülkelerle aynı kriterler çerçevesinde değerlendirileceği, bu değerlendirmenin hem yasal düzenlemeler ve hem de uygulamayı içerdiği dile getiriliyordu.¹²⁹² Genel girişin ardından somut olarak Türkiye konusunda alınan kararlar zirve bildirisinde şu şekilde ifade edilmiştir:

*“19. AB, Türkiye’yi reform sürecini enerjik bir şekilde sürdürmeye teşvik eder. AB, Aralık 2004’te AB Komisyonu’nun rapor ve tavsiyesine dayanarak Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine karar verdiği takdirde, Türkiye’yle katılım müzakerelerini gecikmeksizin başlatacaktır.”*¹²⁹³

*“20. Türkiye’yi AB üyeliği yolunda desteklemek amacıyla Türkiye için mevcut Katılım Stratejisi güçlendirilecektir. Komisyon, gözden geçirilmiş bir Katılım Ortaklığı önerisi sunmaya ve mevzuatın incelenmesi sürecini yoğunlaştırmaya davet edilir. Buna paralel olarak, Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliği genişletilmeli ve derinleştirilmelidir. AB, Türkiye’ye katılım öncesi mali yardımını kayda değer ölçüde artıracaktır. Bu yardım, 2004’ten itibaren bütçe içinde “katılım öncesi harcamalar” başlığı altında finanse edilecektir.”*¹²⁹⁴

Türkiye’nin 2003’de görüşmelere başlanması isteğinin en önemli nedeni, AB’nin 2004 sonrasında aralarında Kıbrıs-GV’nin de olduğu on ülke ile genişlemesi ve üye sayısını 25’e çıkarmasıydı. Türkiye bu genişleme öncesinde AB ile müzakerelere başlamanın kendisi için avantajlı olacağını hesap ediyordu. AB Konseyi Türkiye’nin bu kaygılarını azaltmak için, üye ve aday ülkelerle birlikte özel bir açıklama hazırlayarak, Türkiye’nin bazı haklarını garanti altına almış, böylece yeni üyelerin Türkiye’nin müzakere tarihi almasına engel olmasını engellemeye çalışmıştı.¹²⁹⁵ Bu paragraf, yeni katılacak ülkelerden herhangi birinin, AB ile Türkiye arasında katılım müzakerelerine başlamasına set çekmesini ‘kesin’ biçimde önleyecek şekilde, bu hükmü bağlayıcı bir hale sokmak, bir ‘müktesebat’ haline getirmek üzere karar metnine eklenmiştir.

Kopenhag’da çıkan karar, Türkiye-AB ilişkilerinin artık alışıldık “Fil tarifi” görüntüsüydü: Bazı çevreler, bu kararın “Türkiye’nin reddi, Türkiye için büyük hayal kırıklığı” anlamına geldiğini savunuyor, bazı çevreler ise, “Türkiye için zafer, Türkiye AB’den kesin tarih almıştır” diyebiliyordu. Kopenhag’da alınan karar, Türkiye’de son bir ayda ortaya çıkan “aşırı” iyimser havada oluşan beklentiler çerçevesinde değerlendirildiğinde, bir hayal kırıklığı, hatta New York Times’da belirtildiği gibi “Türkiye ve Bush’un Yenilgisi” olarak nitelenebilir.¹²⁹⁶ Ancak konu Türkiye-AB ilişkilerinin mantığı yönünden ele alındığında, kararının Türkiye’nin AB’ye somut olarak çok ciddi bir adım daha attığı bir karar olarak nitelendirmek mümkündür. 1999’da Türkiye’ye üyelik statüsü verildiği günlerde,

¹²⁹² AB Konseyi Kopenhag Zirve Bildirisi (Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Kopenhagen) - Buletin der AB 12-2002 I.3.18.

¹²⁹³ AB Konseyi Kopenhag Zirve Bildirisi -Buletin AB: 12-2002, Z: I.3.19.

¹²⁹⁴ AB Konseyi Kopenhag Zirve Bildirisi -Buletin AB: 12-2002, Z: I.3.20.

¹²⁹⁵ “Abve yeni üye olan ülkeler “Tek Avrupa” (“Das eine Europa) başlıklı açıklamalarında geri dönüşü olmayan bir genişleme sürecinde içinde bulunduğu konusundaki açıklamaları üyelik sözleşmesine ekleyeceklerdir.” AB Konseyi Kopenhag Zirve Bildirisi -Buletin AB: 12-2002, Z: I.3.19-21.

¹²⁹⁶ Financial Times, “beklentiler çok yüksekti” değerlendirmesini yapıyordu.: Financial Times:14.12.2002, New York Times’daki yorumda şöyle deniliyordu: “Bu karar aynı zamanda, ABD’nin bir devlet olarak bütün ağırlığını Türkiye lehine koyan ve üyelik müzakerelerine başlanması için tarih belirlenmesi ve nihayetinde Türkiye’nin AB üyeliği için yoğun kulis yapan Başkan Bush ve Dışişleri Bakanı Colin Powell için de bir bozğundur.” New York Times: 13.12.2002 (Elaine Sciolino). Benzer bir yorum da USA Today’de yayınlandı: „AB’nin aldığı red kararı sadece Türkiye’ye değil, Türkiye’nin üyeliği için yoğun lobi faaliyetinde bulunmuş olan ABD’ye de indirilmiş bir darbedir. USA Today:16.12.2002.

“görünebilir bir gelecekte” müzakerelere başlanacağına hiçbir politikacı ve AB yetkilisi inanmıyor, bu da çok açık şekilde ifade ediliyordu. Kopenhag’da geline nokta, şartlı da olsa (2004 sonunda Komisyon’un hazırlayacağı ilerleme raporunda Kopenhag kriterlerinin yerine getirildiği tespit edilmesi halinde) 2005 yılında Türkiye ile müzakerelere başlanılmasını neredeyse garanti altına almıştır. Süddeutsche Zeitung’daki “sabır sınavındaki ülke” başlıklı yorumda, Kopenhag kararı ile birlikte Türkiye’nin bir kez daha sabır sınavından geçirildiği değerlendiriliyor ancak buna rağmen zirvenin sonucunu küçümsememeli aksine, bir başarı olarak göstermelidirler” deniliyordu.¹²⁹⁷ Çandar’ın da belirttiği gibi “Türkiye, geri dönülmez, önü alınmaz biçimde 'AB yolu'na Kopenhag Zirvesi'nde yerleşmiştir.”¹²⁹⁸

Öte yandan Türkiye’nin 2004 yılı sonunda Kopenhag Kriterleri çerçevesinde özellikle de “uygulamalar” bakımından yeniden değerlendirilmesi, Türkiye bakımından risklerin devam ettiğini gösteriyordu. Kramer’in de çok çarpıcı biçimde ortaya koyduğu gibi,¹²⁹⁹ Kopenhag Kriterleri konusunda yapılan ve bundan sonra da yapılacak olan değerlendirmelerin, her ülke için farklı şekilde yapıldığı ve bu anlamda “objektif” bir değerlendirme olmadığı dikkate alınırsa, müzakerelere başlamak için Türkiye’nin Kopenhag Kriterlerini Türkiye’ye “uygulamaların görülmesi” gibi bir gerekçe ile müzakerelere başlanması her an ertelenebilir. Hatta bu formülün, Türkiye’nin oyalanması ve hatta mümkün olursa “özel statüye” razı edilmesi çabalarının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Örneğin Bulgaristan, Romanya, Litvanya, Letonya ve Slovakya, 'Kopenhag siyasi kriterleri'ni tam olarak yani yüzde 100 yerine getirmemişken, bu 5 ülke ile 'müzakereler' başlatılmasının gerekçesi, “Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmek doğrultusunda adım attıklarının saptanması” olarak açıklanmıştı. 2004 yılında AB üyesi olması öngörülen ve 16 Nisan 2003’de AB ile üyelik anlaşması imzalayan aday ülkeler içinde Kopenhag Kriterlerine tam uyum içinde olmayan ülkeler de mevcuttur. Türkiye, bugüne dek, Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirebilmek için 174 maddeli Anayasasının 48 maddesini değiştirdi. Aralık 2002’deki Kopenhag Zirvesi’nden önceki bir ayda 21 yasada ve 30’dan fazla maddede değişiklik yapıldı. Kopenhag sonrasında da 6. ve 7. Uyum Paketleri ile Kriterlerin gerçekleştirilmesi yönünde çok önemli ve niteliksel değişimler gerçekleştirildi. Bunların arasında MGK’nın yapısının değiştirilerek sivil otoriteyi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde hiç olmadığı kadar güçlendirmek de bulunuyordu. Türkiye’nin gerekli düzenlemeleri yerine getirmek konusundaki kararlılığı devam ederse, ki bu konuda tereddüt bulunmamaktadır- o zaman müzakerelere başlanması için neden 2004’ün sonuna kadar beklenmesi gereği açık değildir. Ancak AB içinde, özellikle de Almanya’daki Türkiye’ye karşı tepkilerin bu konuda etkili olduğu söylenebilir.¹³⁰⁰ Almanya’da Türkiye’nin üyeliği yönündeki güçlü muhalefet (ki bu sadece CDU/CSU’dan ibaret değildir¹³⁰¹) yıllar boyu Türkiye’yi AB içinde destekleyen, hatta Helsinki kararlarında çok önemli katkısı bulunan Almanya’nın tavrında değişikliğe neden olmuştur.¹³⁰²

¹²⁹⁷ 14.12.2002 (Christiane Schlötzer: “Sabır Sınavında Bir Ülke”)

¹²⁹⁸ Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul) 15.12.2002 (Cengiz Çandar: “Kopenhag:Türkiye’nin Yolu Açık”)

¹²⁹⁹ Kramer: 2002b, s. 5-6.

¹³⁰⁰ Örneğin CSU Lideri Stoiber "Başbakan Schröder gibi 2005'i muhtemel bir tarih olarak tespit ederseniz, bu süreci durdurma imkanınız artık kalmaz" diyordu. The Times: 09.12.2002 (Roger Boyes). Der Spiegel’de “CDU içinde tartışmasız olan tek şey Türkiye’nin AB’ye üyeliğine karşı çıkılması” değerlendirmesi yapılırken, bazı sosyal demokratların da Türkiye’nin AB’ya alınmasına özellikle fonksiyonelliğin kaybolacağı endişesi ile karşı çıktığından söz ediliyordu. Der Spiegel: 09.12.2002.

¹³⁰¹ 9 Aralık tarihli Der Spiegel’de . “CDU içinde tartışmasız olan tek şey Türkiye’nin AB’ye üyeliğine karşı çıkılması” deniliyordu. Aynı makalede bazı sosyal demokratların da Türkiye’nin AB’ya alınmasına özellikle fonksiyonelliğin kaybolacağı endişesi ile karşı çıktığından söz ediliyordu. Der Spiegel (Haftalık Dergi-Almanya): 09.12.2002.

¹³⁰² Danimarkalı gazeteci Christofer Guldbrandsen, Kopenhag 2002 zirvesinde Danimarka Başbakanı Anders Rasmussen ve Dışişleri Bakanı Möller’in görüntü ve ses kayıtlarının da arasında bulunduğu belgeseli bir

Beyaz Saray sözcüsü Ari Fleischer Kopenhag kararlarını "gerçekten açık bir Birlik" için yolu açan bu selamladığını açıklasa da,¹³⁰³ Amerikan ve İngiliz medyası Alman-Fransız eksenini "bağnazlıkla" suçluyor ve Türkiye'ye haksızlık yapıldığı görüşünü dile getiriyordu. The Washington Times'daki yorumda, AB'nin Türkiye'nin kıymetinin farkında olmadığı, bu konuda ABD'nin AB üzerinde baskı yapmaya devam etmesi gerektiği ve AB'nin verdiği "olumsuz cevap" giderilemezse, bu önemli ülkede önemli bir hayal kırıklığı ve politik değişim yaşanabileceğine dikkat çekiliyordu.¹³⁰⁴ Aslında Anglo-Sakson geleneğin Alman-Fransız eksenli bir AB projesine duydukları alerji de Türkiye özelinde net biçimde ortaya çıkıyordu. Sunday Telegraph'daki yorum bu konuda çok çarpıcıydı. K.Myers, şöyle diyordu: *"d'Estaing'in şu sözlerini hatırlamakta fayda var: "Türkiye, Avrupa ülkelerinden daha farklı bir kültür, yaklaşım ve yaşam tarzına sahiptir." Haklıdır. Türkiye, yıllar boyunca çok kültürlü ve etnik açıdan zengin bir cumhuriyet olmuş; bu süre zarfında Almanya gibi azınlıklarını gaz vererek boğmamış; Fransa gibi milyonların yaşamına mal olan sömürge savaşları vermemiş; İngiltere gibi devlet dini politikası gütmemiş; İtalya gibi Başbakanını hapse atmak zorunda kalmamış ve İrlanda'da olduğu gibi mahkemeleri terörizm üzerinde tam bir belirsizlik içinde kalmamıştır."*¹³⁰⁵ Myers *"Türkiye'nin aramıza katılması, özü kalbimizden ziyade akıllarımızda ve cüzdanlarımızda yatması gereken bir birliğe sağduyu getirecektir"* sonucuna ulaşıyordu. The Times'da yayınlanan Başyazıda da Alman-Fransız ikilisi "bağnazlık"la suçlanıyor ve İngiltere'nin tutumu övülüyordu: *"İngiltere, Türkiye'nin Müslüman yapısı nedeniyle AB'de yeri olmadığını iddia eden d'Estaing ve diğerlerinin bağnaz tutumuna karşı çıkmıştır. ...Fransa ve Almanya ise daha dar bir açıdan, şovenist ve korumacı bir anlayışla muhalefet yapıyordu."*¹³⁰⁶

Kopenhag'da çıkan sonucun ne anlama geldiği konusundaki karmaşa Türkiye'de de yaşanmaktaydı. Başbakan Gül, taslak metin çıktıktan sonra bile Türkiye'yi memnun etmek için adımlar atıldığını ifade ederek, *"Şimdiye kadar tereddütlü bir sanal bir alemde düşünülen Türkiye'nin AB üyeliği, şimdi reel ortama çekilmiştir. Raylar döşenmiştir. Türkiye yerini almıştır"* diyordu ama AB konusunda sıcak bakanlar bile, çıkan kararı ihtiyatlı bir iyimserlikle değerlendiriyordu. Kopenhag'da daha iyi bir karar çıkmamasında Türkiye'deki yeni siyasal tablonun ve özellikle de Erdoğan-Gül ikilisinin tecrübesizliklerinin de etkisi olduğu söylenebilir.¹³⁰⁷ Çandar, "eğer, kendimizi aşırı ve

Danimarka Televizyonunda yayınlamıştı. Burada Dışişleri Bakanı Möller, Başbakan Rasmussen'e şöyle diyordu: *"Türkiye uzun süre bekletilirse, bu bekleyiş Türkiye'yi İslam dünyasına itebilir. ...Almanların içeride ve dışarıda söyledikleri birbirini tutmuyor. J.Fischer ile görüştim. 12 saat içinde üç kez fikir değiştirdi. Önce Türkiye'nin Birliğe tam üyeliğini istemediklerini, Türkiye'nin dışarıda tutulması gerektiğini söyledi. Sonra benden kendisi için Türkiye'ye karşı bir oyalama formülü bulmamı istedi, daha sonra da "unutalım" dedi."* Hürriyet (Günlük Gazete-İstanbul): 9 Nisan 2003 ("Fischer'in Türkiye taktiği: "Önce uyutalım sonra unutalım"). Bu haberler üzerine bir açıklama yapan Alman Dışişleri Bakanlığı olayı yalanladı ve Alman Hükümetinin Türkiye'ye AB yolunda en güçlü desteği veren ülke olduğunu belirtti. : Almanya Büyükelçiliği Ankara Basın Bildirisi: 09.04.2003, No: 8 "Almanya Türkiye'yi Avrupa Yolunda Destekliyor" (http://www.germanembassyank.com/tr/press/bildiri/2003/08_09042003.html.)

¹³⁰³ Bkz.: Le Journal du Dimanche (Günlük Gazete-Fransa):15.12.2002 (Nicolas Cheviron: Washington Neden "Avrupalı" Bir Türkiye İçin Militanlık Yapıyor")

¹³⁰⁴ The Washington Times (Günlük Gazete-ABD): 16.12.2002 (John C. Hulsman-Brett D. Schaefer: "Batılı Bir Türkiye")

¹³⁰⁵ : Sunday Telegraph (Günlük Gazete-İngiltere): 15.12.2002 (Kevin Myers: Türkiye'nin Avrupa'da Yeri Var") auch The Guardian (Günlük Gazete-İngiltere): 14.12.2002; The Independent (Günlük Gazete-İngiltere): 13.12.2002 (Adrian Hamilton)

¹³⁰⁶ The Times (Günlük Gazete-İngiltere): 14.12.2002 (Başyazı)

¹³⁰⁷ : Financial Times (Günlük Gazete-İngiltere): 14.12.2002; The Guardian'da da Türk liderlerin taktik hatalarına dikkat çekiliyor ve *"Türkiye'deki yeni lider kadrosunun elini zorladığını ve halka ümit vererek daha yüksekte düşüğünü söyleyebiliriz"* deniliyordu. The Guardian (Günlük Gazete-İngiltere): 14.12.2002;

abartmalı beklentiler içine sokmasaydık, bu Kopenhag Zirvesi kararlarından pekala mutluluk duymamız gerekecekti ve artık olan-bitene, kendimizi duygusallıktan sıyrarak 'gerçekçi' bakarak, yine o mutluluğu duymamız lazım”¹³⁰⁸ yorumunu yapıyor ve “Kopenhag Zirvesi, Kıbrıs'ta bir çözüme ulaşılammış olması bakımından Türkiye açısından 'başarısız'dır. Kıbrıs'tan gayri bir başarısızlık sonucu yoktur” diyor ve ekliyordu.”Kopenhag'da 'daha iyi bir sonucun çıkması imkansızdı.”¹³⁰⁹ M.A.Birand ise Müzakerelerin başlaması için bir tarih elde edilmiştir. Belki bu istendiği gibi 2003 sonu veya 2004'ün başı olmamıştır, ancak ilk defa Türkiye'ye net bir tarih verilmiştir. AB, Türkiye'yi tam üye yapmak için kendini bağlamıştır; Avrupa Ordusu (ODGP) konusunda Türkiye istediğini elde etmiş ve Kıbrıs-RY ODGP dışında tutulmuştur ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi için ek ödünler elde etmiştir” görüşünü dile getiriyor ve” Erdoğan-Gül ikilisi, çıtayı çok yukarda tuttuklarından dolayı bu sonuca sert tepki göstermişlerdir... Türk hükümeti kolaylıkla "Belki istediğimizi tam olarak alamadık ancak, zafer kazandık" diyebileceği bir sonucu, başarısızlık diye göstererek, kendi kendini yaralamıştır” yorumunu yapmaktaydı.¹³¹⁰ Ş.Çalış da Kopenhag'da AB'nin tavrının aslında açık olduğunu, Türkiye'nin o zirveye kadar ortaya koyduğu 4 uyum paketinin olumlu karşılandığını ama yeterli bulunmadığını, çıkan kararın da bunun bir yansıması olduğunu ifade etmektedir.¹³¹¹

Kopenhag Zirvesi'nin ikinci gününde de Kıbrıs-RY görüşmeleri ara verilmeksizin sürdürüldü. Ancak bundan da sonuç çıkmadı ve AB'nin Kıbrıs konusunda sadece Kıbrıs-RY'ni kapsayan bir üyelikten söz etmesi kesinleşti. Buna rağmen, Türk tarafının da Kıbrıs içinde AB'ye dahil edilmesi için kapı açık bırakıldı ve Kıbrıs-RY'nin “Kıbrıs Cumhuriyeti” adına tam üyeliği kesinleşse de, birleşmiş bir adanın tercih edileceği, bunun için 28 Şubat'a kadar süre olduğu özellikle vurgulanıyordu. Konsey, "çözüm olmaması halinde” “AB müktesebatının adanın kuzey bölümüne (KKTC) uygulanmasının, AB Zirvesi ittifakla aksine karar vermedikçe, askıya alınacağından” söz ediliyordu.

Böylece Kıbrıs Türklerinin AB'ye Rumlarla eşit haklarla katılabilmesi için 28 Şubat 2003'e kadar bir 'esneklik marjı' ortaya konulmuştur. Ancak Türkiye'de bu konudaki tepkiler son derece farklıydı. AKP gibi “establishment” tarafından hiç de hoş karşılanmayan bir iktidarın daha işin başında olması hem bir şans hem de şanssızlıktı. Örneğin “Kıbrıs: Türkiye için AB, AK Parti için İktidar sınavı” başlıklı makalesinde Çandar, Kıbrıs'ın Türkiye'de iç politikada AB karşıtlarının en önemli ve belki de son 'savunma mevzii olduğunu vurguluyor ve asıl çözümsüzlüğün nedenini AB karşıtı çevrelerin direnişinden kaynaklandığını vurguluyordu.¹³¹²

Zirvede Türkiye konusunda alınan kararı etkileyen önemli faktörlerden birisi de ODGP konusu olmuştur. NATO üyesi olmasına rağmen AB içinde “aday” statüsünde olan

Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 14.12.2002 (Christiane Schlötzer: “Sabır Sınavında Bir Ülke”) .Ancak az sayıda olsa da Erdoğan'ın AB zirvesindeki tavrını “sonuç alan bir strateji olarak gören değerlendirmeler de vardı. Örneğin Corriere della Sera (Günlük Gazete-İtalya): 13.12.2002 (Franco Venturini)

¹³⁰⁸ Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul): 15.12.2002 (Cengiz Çandar)

¹³⁰⁹ Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul): 17.12.2002 (Cengiz Çandar)

¹³¹⁰ Posta Gazetesi (İstanbul): 14.12.2002 (M.Ali Birand)

¹³¹¹ Çalış [2006] Türkiye-AB, s.455 vd.

¹³¹² Çandar ayrıca şu görüşleri de dile getiriyordu: “Denktaş ve Türkiye'deki destekçileri ayak sürüdüler. Annan Planı, Helsinki kararları düşünülürse, Rumlar değil, Türkler için; Zypern Türklerinin 13 Aralık'ta AB'li olabilmesi içindi. Ne gariptir ki, Annan Planı'na Rauf Denktaş, yüzde 1,5 oy desteğine sahip, yaşıtı Bülent Ecevit ve Dışişleri'nin bir avuç bürokrati karşı çıkarak, Zypern Türk halkının hevesini kursağında bıraktılar..... Türkiye yoksa, KKTC yoktur. Ve, Türkiye, KKTC'ye rehin bırakılamaz. KKTC'nin Türkiye'ye, Türkiye'nin 'millet iradesi ile' oluşmuş 'siyasi otoritesi'ne tabi olması gerekir.”Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul): 17.12.2002 (Cengiz Çandar:”Kıbrıs: Türkiye için AB, AK Parti için İktidar sınavı”)

Türkiye'nin AB'nin NATO kaynakları ve kapasitelerini kullanması ve karar mekanizması konusunda yaptığı itirazların yol açtığı uzun süreli pazarlıkların ardından İngiltere'nin öncülük ettiği bir uzlaşmaya varıldı ve böylece AB'nin NATO kaynak ve kapasitelerini kullanmasının yolu da açılmış oldu. Türkiye'nin bu konudaki tavrının belirleyici olacağı 4 Aralık 2002'deki Schöder-Chirac zirvesinde de çok net ortaya çıkmıştı. Gündemdeki diğer konular nedeniyle kamuoyuna sınırlı ölçüde yansımış olsa da ODGP sorununun giderilmesi son derece önemliydi. Kopenhag'da varılan uzlaşmayı AB'nin Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana 13 Aralık'ta açıkladı ve Türkiye'nin, AB-NATO işbirliğini önleyen vetosunu, Birliğin, Kıbrıs'ın tekrar birleşmesi halinde bile bölgesel güvenlik yapılarının dışında tutulmasına dair taahhüdü karşılığında kaldırdığını bildirdi.¹³¹³ Başbakan Gül ise "Her şey Ankara anlaşması çerçevesinde gelişti. Türkiye'nin inisiyatifleri kabul gördü ve burada bir neticeye vardık. Türkiye'nin arzu ettiği yönde bir neticeye ulaşıldı"¹³¹⁴ diyordu.

The Guardian'da Kopenhag Zirvesi konusundaki başyazıda "*Vizyon sahiplerine ve devlet adamlarına ihtiyacı olunan bir dünyadayız, ancak Avrupa'da sadece siyasetçiler var görünüyor*" eleştirisinden sonra "Türkiye kötü bir senaryodan en iyi sonucu elde etmiştir"¹³¹⁵ yorumunu yapıyordu. Financial Times ise "*AB gelecekteki potansiyel üye Türkiye'ye de kucak açtı*" diyordu.¹³¹⁶ Kopenhag'da çıkan karar ilişkilerde artık klasikleşen "fili" andırsa da, artık bu filin en az bir ayağının AB içinde olduğu ve yönünün de AB olduğu Kopenhag'da tescil edilmiş oldu. Çıkan karar, "*koşullu olarak tarih için tarih*" kararıdır ve Türkiye-AB ilişkilerinde bu tür belirsizliklerin neredeyse hep Türkiye'nin beklentilerinin gerisinde sonuçlar verdiği de bilinmektedir. Ancak Türkiye'de AB konusunda kararlı ve Kopenhag Siyasi kriterlerini yerine getirmek konusunda çok önemli bir mesafe kaydeden Türkiye'de AB konusunda son derece kararlı ve tek başına iktidarda olan bir Hükümetin varlığı ile AB içinde Türkiye konusundaki tartışmanın bir biçimde ortadan kalkması ve Türkiye'nin adaylık-üyelik statüsünün tartışma dışı kalması Kopenhag'daki kararı niteliksel bir değişim olarak değerlendirmeye olanak sağlıyor. Buna Kıbrıs ve Yunanistan konusunda yaşanan sorunların giderilmesi yönündeki irade ve Yunanistan'ın Türkiye'nin üyeliğini kendi çıkarları için "olumlu" bulması ve politikalarını bu yönde belirlemesinin getirdiği çok önemli katkılar da bulunmaktadır. Erdoğan-Gül ikilisinin yükselttiği çitanın da etkisi ile çıkan karar yetersiz bulunabilir ve eleştirilebilir¹³¹⁷, ancak başta Valery Giscard d'Estaing ve E.Stoiber gibi Türkiye'yi AB'de istemeyenlerin endişeleri haklıdır: 2007, 2010, 2013 ya da en karamsar senaryo ile 2019. Türkiye AB'nin bir üyesi olacaktır.¹³¹⁸ Solana'nın da vurguladığı gibi artık Türkiye'nin üyeliği konusunda

¹³¹³ The Washington Post:18.12.2002 (Nora Boustany:AB-NATO İşbirliği İçin Yolun Açılması")

¹³¹⁴ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 14.12.2002

¹³¹⁵ The Guardian (Günlük Gazete-İngiltere): 14.12.2002 (Başyazı: "AB Anlaşması İleride Baş Ağıtacak Gibi")

¹³¹⁶ Financial Times: (Günlük Gazete-İngiltere):16.12.2002 (Başyazı: Avrupa Yeniden Kazandı")

¹³¹⁷ Süddeutsche Zeitung'daki yorumda da "Erdoğan ve Başbakan Abdullah Gül buna rağmen zirvenin sonucunu küçümsememeli aksine, bir başarı olarak göstermelidirler" deniliyordu. Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya): 14.12.2002 (Christiane Schlötzer: "Sabır Sınavında Bir Ülke")

¹³¹⁸ Stoiber, "Türkiye'nin üyeliği Avrupa'nın siyasi birliğinin sonu anlamına gelir. Düzgün bir siyasi birlik istiyoruz, sadece serbest ticaret bölgesi değil, ama Türkiye katılırsa sonunda olacak budur... Başbakan Schröder gibi 2005'i muhtemel bir tarih olarak tespit ederseniz, bu süreci durdurma imkanınız artık kalmaz" diyordu. Siehe: The Times (Günlük Gazete-İngiltere): 09.12.2002 (Roger Boyes) Stoiber zirveden bir gün önceki yazısında da "Türkiye'nin AB üyeliği, AB'nin bundan sonraki rotasını belirleyebilir.Avrupa'nın uyum gücünü zorlamayacak ve Avrupa'nın siyasi birlik fikrini koruyacak daha iyi bir alternatif, Türkiye'ye "ayrıcılık ortaklık" verilmelidir" diyordu. --Süddeutsche Zeitung (Günlük Gazete-Almanya):11.12.2002 (Bavyera eyaleti Başbakanı ve CSU Partisi Başkanı Edmund Stoiber: "Kapının Dışında")

karar verecek olan Türkiye'nin kendisidir.¹³¹⁹ Yunanistan ile sorunlarını ortadan kaldırmış bir Türkiye'nin önümüzdeki dönemde AB'nin yeni yapılanması ve genişlemesi sayesinde bugün olandan daha iyi olmasa da daha kötü olmayan bir durumda olacağı da söylenebilir. Newsweek'de yapılan bir yorumda bu duruma dikkat çekiliyor ve "Türkiye daha da batılılaşırken Avrupa daha da çeşitleniyor. Göçler gelecek yıllarda Avrupa'yı değiştirecek ve bir Hristiyan kulübünden ziyade, çok kültürlü -Amerika kadar değilse de artan kültürel çeşitlilik mekanı- karışım potasına benzeyecek"¹³²⁰ deniliyor, The Washington Times ise, AB'ye katılacak yeni üyelerin ABD'ye yakınlığına dikkat çekiyor ve bunun Türkiye için bir avantaj olacağını kaydediyordu.¹³²¹

Ancak 14 Nisan 1987'de Başbakan Özal'ın AT'ye tam üyelik başvurusu yaptıktan sonra söylediği *"Bu uzun ve meşakkatli bir yoldur. Bizi caydırmak için çok şey yapacaklardır. Ama yılmamalıyız"* sözleri Kopenhag'a gelen yolun en çarpıcı görüntüsüdür. Türkiye'nin olduğu bir AB ile olmadığı bir AB birbirinden farklı AB olacaktır. Zaten Türkiye'nin AB içindeki en önemli tartışma ve çatışma konusu olması da bundan kaynaklanmaktadır. Türkiye için, zaten neredeyse bütün kurumları ve sosyal-siyasal ilişkileri ile entegre olunan AB, bu boyutlarda alternatif olmayan bir medeniyet projesidir. Bu proje AB'nin isteksizliğine, oyalama taktiklerine, Türkiye'ye yönelik haksızlıklarına, Yunanistan'a ve Türkiye içindeki kararsızlık, endişe, derin ekonomik ve siyasal ayrılıklara rağmen devam edebilmiştir. Bugünden sonra da bu yolun kapatılması olanağı neredeyse ortadan kalkmıştır.¹³²² AB'ye düşen, Türkiye'li bir AB'nin nasıl olacağına yönelik stratejik kapasitesini harekete geçirmesi ve "Türkiye'li AB'nin mekanizmalarını" oluşturması, Türkiye'ye düşen ise AB içinde yer alacak bir Türkiye'nin zihinsel, yasal ve kurumsal yapılarını AB standartlarına yükseltmek için samimi çaba göstermesidir. Her ülke bu süreci kendi özel koşullarını dikkate alarak gerçekleştirmek durumundadır. Türkiye için de bu durum geçerlidir. Ancak "özel koşullar" standartlarla çatışma halindeyse, ya da "özel koşullar" AB'ye girişin olmasa bile sürecin yavaşlatılması için bir bahane olarak kullanılacaksa, o zaman Türkiye'nin AB üyeliğinin ne anlama geldiğini tartışması ve karar vermesi gerekmektedir. AB Türkiye'ye sosyal, siyasal ve ekonomik bakımlardan katkı sağlarsa anlamlıdır. Oysa Türkiye'de AB son dönemde AB'nin de hatalı politikaları ile ya "her türlü güzelliğin kolayca gerçekleşeceği" kör bir "tutku", ya da zaman zaman şizofren bir endişe boyutuna ulaşan ve ülkenin parçalanmasına ve sindirilmesine yönelik Batı "tuzağı" olarak tartışılmaktadır. Türkiye'de tarafların birbirini çok rahatlıkla "vatan hainliği" ile suçlamasına neden olan AB konusunun rasyonel bir zeminde ve gri tonlarının da fark edilmesi ile tartışılması gerçekten son derece önemli bir husustur.

¹³¹⁹ Solana şöyle diyordu: "Türkiye Avrupa'daki yerini almıştır. Aralık 1999'da Avrupa Birliği, Türkiye'nin adaylık statüsünü resmen kabul etmiştir. Bu karar, AB'nin 15 devlet ve hükümet başkanı tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir. Hiç kimse bu karara karşı çıkmamıştır. Hiç kimse bugün bu karara coğrafya nedeniyle karşı çıkamaz. Böyle bir itiraz, genişleme sürecini ve bu sürecin dayandığı ilkeleri tehlikeye sokar..." International Herald Tribune (Günlük Gazete-İngiltere): 07.12.2002 (Javier Solana: "Avrupa'nın Türkiye Yolu")

¹³²⁰ Newsweek (Haftalık Dergi-İngiltere) 23.12.2002 (Michael Meyer: Avrupa'nın Sonu")

¹³²¹ The Washington Times (Günlük Gazete-ABD): 18.12.2002 (Helle Dale: "Avrupalı Kimdir") Bunun tamtersine bir değerlendirme ise The Washington Post'ta yayınlandı. J.Gedmin Türkiye'nin uzun süre daha AB'ye girememesi önündeki engelleri AB'nin genişlemesinin yavaş gitmesi ve bunun maliyetinin yüksekliği, Fransız-Alman AB ideali ile Türkiye'li AB'nin uzlaşmaz olması ve Valery Giscard d'Estaing'in açıkça ortaya koyduğu düşüncelerin aslında AB içinde çok yaygın olduğu noktalarında topluyor ve *"Avrupa'da Türkiye'nin üyeliğine karşı geniş ve derin bir nefret var. Bu nefret, yeni üyelerin katılımı ile daha da güçlenebilir"* değerlendirmesini yapıyordu. Siehe: The Washington Post (Günlük Gazete-ABD):13.12.2002 (Jeffrey Gedmin: "Türkiye'nin Takıntısı")

¹³²² Türk İşadamları Derneği TÜSİAD'ın Brüksel temsilcisi Bahadır Kaleağası da Demokratik reformlar sayesinde tam üyelik süreci artık geri dönüşü olmayan bir yola giriyor. Son aşamaya geçemiyoruz. Son aşamaya geçişin başlangıç noktasına geliyoruz. " diyor. Kaleağası: 2003, s.307.

Kopenhag ile ilgili bir belgeselde Danimarka Başbakanı Anders Fogh Rasmussen kendi sesinde “*Masada onların dostlarından hiçbiri yoktu. Kimse Türkiye’yi desteklemedi*”¹³²³ derken, hem önemli bir gerçeği dile getiriyor, hem de Türkiye’nin elde ettiğinin değerini ortaya koyuyordu. Türkiye, özellikle son 15 yılda AB içinde “destekçisi ve dostu” olmadığı halde belirli bir noktaya gelmiştir. Bu noktada AB dışı faktör olan ABD’nin katkısı da sınırlı ölçüde olabilmış, hatta zaman zaman ters etki yaratmış, Türkiye’yi AB içinde istemeyen çevreler için Türkiye’nin reddedilmesi için öne sürülen bir gerekçe olmuştur. Ancak bütün bu süreçte, eğer bir hata varsa, o da AB’nin Türkiye konusunda strateji geliştirememesinden kaynaklanmıştır. Türkiye için strateji geliştirmek yerine, Türkiye’nin kendi engellerine güvenmek bu anlamda belirgin bir “politikadan” çok bahaneler ileri sürme ve oyalamalardan oluşan “taktik-politik” tavrı tıkanmış ve Türkiye tarafından aşılmıştır. AET ve AT döneminde varolan görüş “Türkiye zaten istemez”di. Türkiye 1987’den itibaren, zaman zaman kopukluklar olsa da “istedi”. AB’ye aday ülkeler içinde AB’yi en çok isteyen toplumlardan birisi Türk toplumu oldu. İkinci set, özellikle AB kanalı ile usandırıcı eleştiri ve kınamaların da desteği ile “Türkiye gerekli koşulları yerine getiremez” şeklindeydi. Bu da aşıldı. Özellikle Ağustos 2002’deki reformlar Türkiye’nin dinamik yapısını ve reformlar konusundaki şaşkıncılığı ortaya koydu. Üçüncü set ise Yunanistan’dı. Uzun süre Yunanistan’ın şövalyeliği Türkiye’nin önüne engel olarak konuldu, Yunanistan da bunu son derece başarılı biçimde yerine getirdi. Ama Kopenhag’da Türkiye’ye en büyük destek Yunanistan’dan geldi. Yani AB’nin bu seti de ortadan kalktı. Son bir gayretle ortaya atılan ve H.Kohl, Valery Giscard d’Estaing, E.Stoiber, H.Schmidt, W.Schaeble gibi politikacıların ortaya koyduğu yeni “set”, “din-kültür-coğrafya”, belki de AB için en başından ortaya konulması gerekli olan bir araç olabilirdi, ama bu konuda da çok geç kalındı.

Peki Türkiye’nin önü bütünüyle açık mı? Buna evet demek kolay değil, ama soruyu tersinden sorup, “Türkiye artık engellenebilir mi?” diye sorulduğunda, buna “evet” cevabı vermenin daha zor olduğu açıktır. Ancak Türkiye’de AB belki de ilk kez bu kadar “somut” ve “yakın” bir olgu haline gelmiştir. Bu durum en çok da Türkiye’deki geleneksel ilerlemesi” çevreleri zor durumda bırakmıştır. Özellikle 2003-2004 içinde gerçekleştirilecek reformlar Türkiye’de ciddi bir çatışmayı da gündeme getirecektir. Bunda genel olarak “cumhuriyeti demokrasiye” tercih eden geleneksel Türk elitinin iktidardaki AK Parti’ye yönelik endişeleri de önemli rol oynayacaktır. Yıllarca AB’yi reddeden milli görüş çizgisinin AB için seferber olması ve Türkiye’nin geleceğini AB çizgisinde kurmaya yönelmesi Türkiye için çok önemli bir kazanımdır. Ancak Meclis’te Anayasa değiştirme çoğunluğa sahip bir parti olan AK Parti’nin AB konusunda kararlı olması, 2003’e gelindiğinde Türkiye’nin AB yolunda her türlü reformu gerçekleştirebileceği anlamına gelememektedir. Hatta tam tersine, TBMM’deki yapıya ve toplumun isteklerine rağmen “vatanın gerçek sahibi ve koruyucusu” olduğu iddia ve inancında olan, AB’yi yıllarca kısmi bir modernleşme projesi olarak görüp, AB’nin demokratikleştirme yönünü görmemezlikten gelen kurum ve çevrelerdeki “hassasiyet” daha da artabilecektir. Bu hassasiyetin, TSK’nin

¹³²³ Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 9 Nisan 2003 (“Fischer’in Türkiye taktiği: “Önce uyutalım sonra unutalım”) Danimarkalı gazeteci Christofer Guldbrandsen Kopenhag 2002 zirvesinde Danimarka Başbakanı Anders Fogh Rasmussen ve Dışişleri Bakanı Per Stig Möller’in görüntü ve ses kayıtlarının da arasında bulunduğu belgeseli bir Danimarka Televizyonunda yayınlamış daha sonra da bu belgeseldeki diyaloglar 9 Nisan 2003 tarihli Hürriyet gazetesinde “Fischer’in Türkiye taktiği: “Önce uyutalım sonra unutalım” başlığı ile verilmiştir. Burada Danimarka Başbakanı Rasmussen şöyle diyordu “Ben onlara tarih konusunda ısrarlı olmamalarının Türkiye’nin yararına olacağını anlatmaya çalıştım, anlamadılar. Tarih konusunda ısrar ettiler. Şimdi Türkiye’nin durumu sadece 2004’te görüşülecek. Türkiye’yi Birliğe istemeyenler, o zaman da bir bahane bularak karşı çıkacaklar ve bu iş uzayacaktır. Tarih verilmeseydi, 1999’dan beri devam eden durum devam edecek ve 2003 yılı içinde ve 2004 yılı ilk 6 ayında Türkiye’nin durumu sürekli ele alınacak ve müzakere şansı doğacaktı. Şimdi 2004’e kadar Türkiye konusu kapanmıştır.”

ve MGK'nın demokratik normlara uygun bir yeniden yapılandırmaya tabi tutulması noktasında özellikle artacağı açıktır. Bu konuda endişe ve itiraz, Türkiye'de AB karşıtlığı ile bilinen çevrelerin adeta sözcüsü olarak bilinen etkili köşe yazarı Emin Çölaşan'ın şu çarpıcı değerlendirmesinde kendisini ortaya koymaktadır: *“Bu iktidar ve yandaşları, AB'ye girebilmek için neden böyle ısrar ediyor, rica minnette bulunuyor, yalvarıp, yakarıyor? Çünkü o zaman TSK'nin ağırlığı azaltılacak. Cumhuriyet rejiminin, devrimlerin ve ülke bütünlüğünün koruyucusu olan en güvenilir ve sağlam kurum böylece devre dışı bırakılacak. Meydan “fikir ve ifade özgürlüğü” adı altında irtica ve bölücülüğe kalacak. Süreç başladı bile. Oynanan oyun çok büyük ve bilinçli. İyi görelim.”*¹³²⁴

Türkiye'nin bundan sonraki dönemde AB yolunda, Türkiye'de AK Parti iktidarı ile başta TSK olmak üzere devlet kurumları arasındaki ilişkiler kadar, AB'nin yapıcı ve inandırıcı tavrı da belirleyici olacaktır. Türkiye'li bir AB nasıl değişik bir AB olacaksa, AB'li bir Türkiye'de de değişik bir Türkiye olacaktır ve bu konudaki kararın sancılı olması da şaşırtıcı değildir. Ancak artık önemli bir noktaya varılmıştır. Eğer Türkiye iç ve dış politik endişelerini, vizyonunun önüne geçirme hatasını yapmaz ve kararlı olursa, yani “gerçekten isterse”, bunu AB'nin engelleme şansı neredeyse hiç kalmamıştır. Türkiye çok zor bir işi başarmıştır. 1999'da adaylık statüsü verilirken, müzakereler için “on yıllardan” söz edenler, 2000'de Nice'de Türkiye'yi 2010'a kadar hiçbir şekilde hesaba katmayan, 2001'de “adaylığın bir sınırı vardır” açıklamaları yapan AB yetkilileri, şimdi en kötü ihtimalle 2005'de müzakerelere başlanabileceğini ifade ediyorlar. Türkiye'nin Bulgaristan ve Romanya grubunda 2007'de üye olması teknik nedenlerle olanaksız olsa da, 2010'un başında AB'ye üye olması, Türkiye'deki dinamizm ve dünyadaki konjonktür dikkate alındığında şaşırtıcı olmayacaktır.

G. Kopenhag Zirvesi Sonrasında Müzakerelere Türkiye AB İlişkileri

Aralık 2002'de Kopenhag Zirvesinde AB ile müzakerelere başlamak için Aralık 2004 zirvesinin beklenilmesine, yani “tarih için tarih” karar verilen Türkiye, 2003 yılına dış politikasını derinden etkileyecek çok önemli gelişmelerin yaşanacağı bir ortamda girdi. ABD'nin Irak'a müdahalesinin gündemin en önünde yer aldığı bu dönemde, Türkiye bir taraftan Kıbrıs konusunda yeni bir politika belirlemeye çalışıyor, öte taraftan da AB hedefi doğrultusunda gerekli reformlar için, Verheugen'in *“değişim temposunun inanılmaz bir hızda olduğunu söylemek zorundayım”*¹³²⁵ şeklinde özetlediği ciddi bir çaba içine giriyordu. Bu dönemin belki de en önemli özelliği ise Türkiye'deki Ak Parti Hükümeti'nin şaşırtıcı bir biçimde AB politikalarını benimsemesi ve başta Kıbrıs olmak üzere, AB yolunda önemli sorunlarda beklenenin üzerinde inisiyatif almasıydı. AK Parti'nin iktidarda olmasının, iç

¹³²⁴ Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 27.05.2003 (Emin Çölaşan: “Özkök açıklık getirince”). Çölaşan Kopenhag'a kadar AB konusundaki görüşlerinde özellikle AB'nin Türkiye'yi oyaladığı ve Türkiye'ye karşı samimi olmadığını, bu nedenle de AB için Türkiye'nin reformlara yönelmesinin gereksiz ve hatta zararlı “tavizler” olduğunu ileri sürüyordu. Ancak AB konusundaki somut gelişmeler Çölaşan'ın “AB Türkiye için kötüdür” çizgisine girmesine neden olmuştur. Çölaşan'ın Türkiye'de bu konuda sembol bir isim olması ve görüşlerinin devlet eliti içinde son derece ciddiye alınır bir yazar olması, yazdıklarının önemi de artırmaktadır. Çölaşan'ın ileri sürdüğü görüşler, Türkiye'de Kemalist-Cumhuriyetçi çevrelerdeki genel rahatsızlığın yansıması olarak değerlendirilebilir. Çölaşan bir başka yazısında da bu konuya değiniyor ve şöyle diyor. *“Bu iktidar AB'ye girmeyi niçin böylesine istiyor? Yanıt gayet açık: Devrimlerin ve Cumhuriyet rejiminin bekçisi Türk Silahlı Kuvvetleri ile birlikte ilerici kesimlerin etkinliğini AB şemsiyesine sığınıp azaltmak, hatta yok etmek için.”*

Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 25 Mayıs 2003 (Emin Çölaşan: “İnce Taktik”)

¹³²⁵ Spiegel Online (Haftalık Dergi-Almanya): 04.11.2003

politik dengeler ve tereddütler bakımından, diğer partilere göre daha da hassas bir durum yarattığı da kamuoyunda kabul gören bir görüştü. Yani 3 Kasım 2002’de TBMM’ye Anayasa’yı değiştirebilecek oy çoğunluğu ile giren AK Parti, hem iktidara yabancı oluş, hem hakkında özellikle asker-sivil bürokrasiden kaynaklanan endişeler, hem de içinden geldiği geleneksel siyasi çizginin neredeyse bütünüyle dışına çıkan politik açılımları ile dikkat çekici bir performans ortaya koyuyordu. AK Parti’nin özellikle AB politikalarında, iç ve dış meşruiyet kaygısını da öncelikle dikkate aldığı söylenebilir. Ancak vizyon, amaç ya da hangi kaygı ya da “gizli amaçlar” için olursa olsun, Türkiye 2002 ile 2005 arasında AK Parti Hükümeti ile AB konusunda en köklü reformları gerçekleştirdi. Bu dönem aynı zamanda Türkiye’yi yakından ilgilendiren dış politik gelişmelerin de yaşandığı bir dönem oldu. AK Parti Hükümeti, görevi devraldıktan hemen sonra üç önemli dış politik konuda kritik kararlar almak zorunda kaldı. Bunlar ABD’nin Irak müdahalesi, Kıbrıs ve Avrupa Birliği konularıydı. Irak konusu Türkiye için bütün diğer ülkelerden daha fazla öneme sahipti. Hem ABD’nin kararının tartışılıyor olması, hem Irak’ın Müslüman bir komşu olması, hem PKK terörü, hem Kürt sorunu nedeni, hem de ABD’nin Türkiye’nin diğer uluslararası sorunlarına (örneğin AB, IMF, Kıbrıs) yönelik tavrı itibarı ile son derece önemliydi. Zaten Türkiye’nin ABD’ye beklediği desteği vermemesinin etkileri kısa zamanda ortaya çıktı. Kıbrıs konusunda AK Parti Hükümeti ciddi bir risk aldı ve AB hedefi ile bu sorun konusunda ilk kez doğrudan bir ilişki kurarak, KKTC’nin efsanevi lideri Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’ı karşına alacak kadar kararlı davrandı. Ancak bu politikanın beklenen sonuçları verdiği söylenemez. Bugün Türkiye ile AB arasındaki en önemli sorun alanı Kıbrıs konusudur. Ancak buna rağmen Türkiye’nin Kıbrıs konusunda referandum öncesi duruma göre daha güçlü olduğu ve kendini daha rahat ifade edebildiği söylenebilir. AK Parti’nin AB politikası da belirli ölçüde sonuç verdi ve Aralık 2004’de AB Konseyi Türkiye ile müzakerelere başlama kararı aldı. 3 Ekim 2005’de Kıbrıs-RY, Avusturya ve Fransa’nın yarattığı sıkıntılar ile son derece sıkıntılı başlayan süreç tarihi ve niteliksel bir değişime işaret etse de, sonraki dönem sürecin fazlasıyla sıkıntılı olacağını da ortaya koydu. Bu dönemde yaşanan önemli dış politik sorunlardan birisi ise “Ermeni Soykırımı” iddiaları konusunda oldu. AK Parti Hükümeti dalga gelen bu ciddi sorunla mücadele etmek zorunda kaldı ve AB üye ülkeleri ile aslında üyelikle hiçbir alakası olmayan bu sorun nedeni ile krizler yaşadı. AB’nin kendi içinde yaşadığı ama Türkiye ile ilişkilerine yansıyan bir başka kriz ise AB Anayasası konusunda Fransa ve Hollanda’da yaşanan büyük hayal kırıklıkları oldu. Özellikle Türkiye’yi kültürel-dinsel nedenlerle AB’de görmek istemeyen pek çok AB’li politikacı, bu gelişmeyi Türkiye’ye mal etmeye çalıştılar. Türkiye’nin AB ile ilişkilerini çok derinden etkileyen ve özellikle 2005-2006’da ilişkilerde tikanıklara neden olan bir husus da Almanya’da yaşanan iktidar değişikliği oldu. Almanya’nın CDU’lu Başbakanı A.Merkel’in seçim stratejisinde en öncelikli konusu olan Türkiye’nin AB’ye üyeliğine karşı çıkma politikası her ne kadar iktidara gelmesi ile arka plana atılsa da, Türkiye’nin Schröder-Fischer Hükümeti’nin verdiği desteği aradığı bir döneme girildi. Yeni Alman Hükümeti Türkiye’ye “ahde vefa” ilkesi gereğince engel olmadı, ama Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu desteği de sağlamadı.

1. ABD ile Zor Dönem

11 Eylül sonrasında ABD’nin dış politikasında meydana gelen önemli değişikliklerin en yoğun biçimde ilişkilerini etkilediği ülkelerden birisi de Türkiye oldu. 11 Eylül’den sadece 9 gün sonra 20 Eylül 2001’de ilan edilen ve literatüre “*Bush Doktrini*” olarak giren ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi, ülkenin korunması için tehlikenin ortaya çıkmasını beklemeksizin erken davranarak, nükleer silah kullanımı ve rejim değişikliği sağlama da dahil olmak üzere her alanda “*önalıcı saldırı*” (“pre-emptive strike”) ilkesi ile tanımlanmıştır. Bu yeni strateji, aynı zamanda ABD politikalarına herhangi bir anlaşma ya

da örgütün de (örneğin BM) engel olmasının reddi, herhangi bir stratejik rakibin başından engellenmesi, askeri ve ekonomik siyaset bağlantısının açıkça ortaya konulmasını da içermekteydi. ABD bu temel stratejisine dayanarak önce başta Taliban'a destek olduğu iddiası ile Afganistan'a askeri müdahalede bulundu, ardından da oluşturmak istediği yeni uluslar arası düzene uymayan ya da karşı çıkanları “şer eksen” (“axis of evil”) olarak tanımladı.¹³²⁶ “*Ya benimlesin, ya düşmanlaşın, yani düşmanımsın!*” yaklaşımının egemen olduğu bu yeni strateji, Türkiye gibi komşuları ABD ile fiili ya da potansiyel çatışma halinde olan bir ülke için son derece ciddi sorunları beraberinde getirmekteydi. ABD’nin belirlediği ilkelerin yanı sıra müttefikleri için yarattığı aslı büyük sıkıntı karar alma ve yönetim tarzından kaynaklanıyordu. Bu tarz Avrupa ülkelerinde de Türkiye’de tepkiler yaratacaktı.

2003 yılı başında ABD’nin Irak planları Türkiye’yi son derece zor durumda bıraktı. Türkiye, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Batı ile ilişkilerinde iki temel referans ile hareket etti. Bunlardan birincisi Batı Avrupa, ikincisi ise ABD oldu. Gerek Sovyetler Birliğinin Batılı demokratik-kapitalist sistemine alternatif olması ve hatta bu anlamda ABD-Batı Avrupa karşısında yeni bir blok olarak ortaya çıkmasının ardından ABD’nin Türkiye’ye karşı ilgisi yoğunlaştı. ABD’nin Avrupa’ya yönelik projelerine (en başta da Truman Doktrini ve Marshall Yardımları) Türkiye’yi de dahil etmesi ile çok hızla gelişen siyasi, askeri ve ekonomik bir birliklilik ortaya çıktı.¹³²⁷ Türkiye ABD için önceleri Sovyetler Birliği ve komünizm, 70’li yılların ortasından itibaren de İslam “tehditleri” karşısında en çok ihtiyaç duyduğu ülkelerden birisi oldu. ABD’nin klasik pragmatik dış politika yaklaşımından Türkiye de büyük ölçüde istifade etti. Zaman zaman yaşanan krizler de kısa sürede atlatıldı. Doğu bloğunun çökmesinin ardından ABD için Türkiye çok daha önemli bir işlev üstlendi. Türkiye yeni dünya düzeninin oluşmasında ABD’nin Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu’daki referans ve destek noktası olarak belirlendi.¹³²⁸ Söz konusu bölgelerin sahip olduğu hayati enerji kaynakları ve Türkiye’nin bu bağlamda sahip olduğu avantajlar, Türkiye’yi Amerikan dış politikasının vazgeçilmez unsurlarından birisi haline getirdi.¹³²⁹ Hatta 90’lı yıllarda öncelikleri ciddi bir biçimde değişen ve Türkiye’yi kendi içinde bir üye olmaktansa, özel ilişkiler içinde bulunduğu bir partner olarak görmeyi daha çok tercih eden AB’nin bu tutumu, Türkiye’yi “stratejik ve pragmatik” gereklerle kendisine sahip çıkan ABD’ye doğru yönlendirdi. 1990’lı yıllarda yaşanan büyük terör dalgası ve Avrupalılardan gelen eleştiriler karşısında Türkiye’nin ABD ve onun Orta Doğudaki en önemli müttefiki olan İsrail ile geliştirilen ilişkiler, “stratejik partnerlik” çerçevesinde gelişti ve Türkiye’nin batılı kurda kalmasında önemli rol oynadı. ABD’nin Türkiye politikası stratejik ve pragmatik temeller üzerinde inşa edilmişti ve bu çerçevede Türkiye’nin AB ile yakınlaşması son derece önemli bir unsurdu. Zira içinde bulunduğu bölge, geleneksel kökleri ve ülke içindeki çatışmalı ortam gereğince Türkiye’nin uzun süreli ve istikrarlı biçimde batı ittifakına bağlı kalmasının yolu Türkiye’nin AB içinde yer almasıyla olanaklı görünüyordu. ABD, çok zaman Avrupalı dostlarını rahatsız eden bir tavır içine girse de, AB’nin Türkiye ile alacağı bütün önemli kararlara müdahil olmaya çalışmaktan da geri kalmıyordu. ABD’nin bu tutumu her zaman olumlu etkiler yaratamadı, hatta tam tersine soğuk savaş döneminin sona ermesinin de verdiği bir özgüvenle

¹³²⁶ Mehmet Şahin [2006] “Irak İlişkileri Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri”, Beş Deniz Havzasında Türkiye, Ed. Mustafa Aydın / Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.205

¹³²⁷ Bağcı[1990] Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası.

¹³²⁸ Zbigniew Brezezinski [1997] Die Einzige Weltmacht, Amerikas Strategie der Vorherrschaft, (Übz. Angelika Beck), Beltz Quadriga Verlag, Weinheim und Berlin. (Org.:The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives-1997)

¹³²⁹ Morton, I. Abromowitz [2001b] “Amerika’nın Türkiye Politikasının Belirlenmesi Sürecinde Karşılaşılan Güçlükler”, Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, s.221-268. (Org.:Turkey’s Transformation and American Policy-2000)

Avrupalıların tepkileri ile karşılandı.¹³³⁰ Ancak buna rağmen ABD, Türkiye ile AB ilişkilerinde gözardı edilemeyecek bir ağırlığa sahip oldu.

3 Kasım 2002’de yapılan seçimlere yasaklı bir liderle giren ama büyük bir zafer kazanan AKP’nin lideri, Kopenhag’da Türkiye’ye müzakereler için bir tarih verilmesi konusunda yoğun çaba harcarken, buna destek veren ülkelerin başında yine ABD geliyordu. O dönemde sadece bir parti Genel Başkanı sıfatını taşıyan Erdoğan, Başkan Bush ile görüşmek üzere Washington’a davet edilmişti. Bu davetin iki önemli gündem maddesinden birisi Kopenhag’da Türkiye’ye müzakereler için tarih verilmesini sağlamak, ikincisi ise artık kararlı olan ABD yönetiminin Irak müdahalesinde Türkiye’nin desteğinin sağlanmasıydı. Bu davet aynı zamanda ABD yönetiminin Türkiye’de “İslamcı” bir siyasal partinin iktidarına yeşil ışık yaktığı anlamına geliyordu. 10 Aralık 2002’deki buluşmada Bush’un Erdoğan’a “*ikimizin çok önemli bir ortak yönü var, İkimiz de dindarız ve Tanrıya inanıyoruz. Bunu söylemekten de utanmıyoruz*” sözleri 11 Eylül sonrasında “neo-con” ideolojinin egemen olduğu bir dönemde çok anlamlıydı. Bu görüşmede, biraz Erdoğan ve ekibinin tecrübesizliğinden, biraz da “neo-con” ekibin tavrından kaynaklanan vahim yanlış anlamaların da yaşandığı kısa süre içinde ortaya çıkacaktı.

Ancak Kopenhag’da ABD’nin Türkiye’ye sağlamaya çalıştığı destek, ABD’nin Irak politikası nedeniyle AB içinde büyük ölçüde bir dezavantaja dönüştü. The Washington Post, Türkiye’nin ABD’ye Irak’ta destek olmak için AB konusunda yardım istediğini vurgulayan “Türkiye Irak’a Karşı Yardımın Fiyatını Belirledi” başlığı da bunu gösteriyordu.¹³³¹ ABD’nin Türkiye’ye yoğun desteği, aynı zamanda AB içinde “Avrupalı bir AB” düşüncesini önemseyen çevreleri rahatsız da ediyordu. Biraz da bu tepkilerden kaynaklanan biçimde ABD’nin desteği yeterince başarılı olamadı ve Kopenhag’da Türkiye kısmen hayal kırıklığına uğradı.

Kopenhag Zirvesi sonrasında Türkiye’nin en önemli hatta tek dış politik gündemini Irak’konusu oluşturdu. Türkiye’nin komşusu Irak’ta istikrarsızlık ve siyasal otorite eksikliği Türkiye’ye son 15 yılda çok önemli maddi ve siyasi sorunlar yaratmıştı. Buranın istikrara kavuşması, hele ABD’nin iddia ettiği gibi “demokratik” bir sistem içinde gelişmesi en çok Türkiye’nin yararına olacaktı. Ancak hem Irak’a yapılacak bir müdahalenin inandırıcı kanıtları ortada yoktu, hem de Türkiye bakımından ortaya çıkaracağı riskler son derece büyüktü. Dahası, “İslam referanslı” yeni iktidarın hem tecrübesizliği ve ABD’deki “neo-con” iktidarın “aragonz” tavrı, 50 yıldan beri son derece istikrarlı bir gelişim gösteren ve geleceğe yönelik olarak da pek çok projeksiyonun yapıldığı Türk-ABD ilişkilerinde çok önemli bir krizin yaşanmasına neden oldu. ABD’nin Irak için hazırladığı “A” planı, Irak’a müdahalede Türkiye’nin tam desteğini ve bununla birlikte Türkiye üzerinden (Kuzey) cephesinin açılmasını öngörüyordu. Yeni AKP iktidarı, ABD’nin Türkiye’deki üsler ve limanların bakım, onarım ve genişletilmesine yeşil ışık yakması, ABD’nin büyük ölçüde Türkiye’nin desteğinden emin olunmasına neden oldu. Ancak dünya kamuoyunda olduğu gibi Türk kamuoyunda da ABD’nin Irak’a müdahalesini meşru kılacak kanıtların bulunmadığı inancı Türk Hükümetinin de işini zorlaştırdı. Irak’ın komşu olması, Kürtler konusundaki önemli endişeler, Müslüman bir ülkeye yapılacak bu işgale İslam referanslı bir siyasal iktidarın destek vermesi konusundaki sıkıntılar ve en önemlisi ABD tarafı ile yapılan görüşmelerde ABD’li yetkililerin kendilerini Türkiye’ye güven verme ihtiyacı içinde hissetmemelerinden kaynaklanan pek çok psikolojik faktör, Türkiye’deki tereddütleri daha da artırdı. Bunlara bir de Türkiye’nin savaş nedeniyle katlanmak zorunda kalacağı

¹³³⁰ Heinz Kramer [2001b] Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye, (Çev: Ali Çimen), Tımas, İstanbul, 2001. (Org: A Changing Turkey-The Challenge to Europe and the United States, 2000).

¹³³¹ Karl Vick. The Washington Post (Günlük Gazete: ABD):11.12.2002 (Karl Vick)

muhtemel ekonomik ve mali kayıplarının karşılanması için önceden taahhütler almaya çalışmasının ABD medyasında Türkiye’yi aşağılayıcı yazı ve karikatürlerin çıkmasına neden olmasının yarattığı tepki de eklenmişti. AB ise bu dönemde ciddi bir bölünme yaşıyordu. Bir taraftan Almanya ve Fransa gibi ağırlıklı ülkeler müdahaleye çok açık biçimde karşı çıkıyorlar, ama öte taraftan yine AB üyesi İngiltere, Portekiz ve İspanya, daha da şaşırtıcı bir biçimde AB aday ülkeleri Polonya ve Bulgaristan ABD’ye destek veriyorlardı. Ancak aynı günlerde AB sürekli olarak Türkiye’yi uyaran açıklamalar yapıyor ve Türkiye’nin Irak’a müdahalede yer almaması gerektiğini, böyle bir durumun Türkiye ile ilişkilerin kopmasına neden olacağını vurguluyordu. Türkiye AB ilişkilerinde yaşanan çifte standartlara önemli bir örnek olan bu tutum Türkiye’nin Irak konusundaki kararında çok önemli bir oynamasa da oldukça rahatsız ediciydi.

Türkiye’nin Irak’ta ABD’ye destek vermesi, hiç kuşku yok ki Kuzey Irak’taki Kürtlerle yakından ilişkiliydi. Türkiye ABD’ye destek vermezse Kürtlerin ön plana çıkmasından ve bağımsız ya da Federal Irak’taki bir Federe devlet olmasından büyük endişe ediyordu. Türkiye’nin bir başka endişesi ise bölgedeki Türkmenlerin haklarının korunmasıydı. ABD ile hareket etmek bölgedeki yeni oluşuma katılma şansını sunacaktı. Türkiye’nin Irak politikasında ciddi bir etki yaratmasa da, Türkiye’nin çabası savaşı önleyebilme yönünde oldu. Ancak kamuoyunda ABD’nin tavrına yönelik tepkiler çoğalıyordu. Buna ABD’nin müdahalesi için “uluslararası oydaşlık” gerekliliğinden söz eden Cumhurbaşkanı Sezer’in tavrı ve TSK’nin daha öncekilerden oldukça farklı bir biçimde “sürece müdahale etmeme ve siyasi iktidarı ABD ile Irak arasında karar vermeye zorlama” politikası eklenince Türk-Amerikan ilişkilerinde en ciddi krizin yaşandığı bir döneme girildi. Türkiye’nin ABD ile birlikte hareket edebilmesi, daha da önemlisi ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Irak’a müdahale edebilmesi için Başbakanlık tarafından hazırlanan “tezkere” için TBMM’nin onayının alınması gerekiyordu. 1 Mart 2003’de yapılacak oylamanın bir gün öncesinde 28 Şubat’ta toplanan MGK’da, Cumhurbaşkanı Sezer’in karşı ve TSK’nin tereddütlü tavrı nedeniyle herhangi bir karar alınamadı. Ancak bu konuda MGK’da herhangi bir tavsiyenin çıkmaması genelde TSK’nin ABD’ye destek vermeme tavrı olarak anlaşıldı. Kamuoyunda savaş karşıtı, ABD karşıtı gösteri ve açıklamaların da önemli etkisinin olduğu 1 Mart 2003’deki “tarihi” oylamada, iktidar partisi kendi milletvekillerini kararlarında serbest bıraktı. Muhalefetteki CHP ise “red” kararı almıştı. Yapılan oylamada çok ilginç bir sonuç çıktı: Karara evet diyenler (264), hayır (250) diyenlerden 14 oy daha fazlaydı. Ancak 19 çekimser oy nedeni ile katılanların yarısından fazla evet oyu sağlanamadığı anlaşıldı ve tezkere reddedilmiş oldu. Prof.Bağcı’nın “duygusal olarak doğru ama politik olarak yanlış bir karar” olarak nitelediği bu sonuç Türkiye-ABD ilişkilerinde çok ciddi bir kırılma anlamına geliyordu.¹³³² ABD’nin “A Planı” hiç beklemediği bir biçimde suya düşmüştü. Türkiye’nin bu kararı Fransa-Almanya çizgisindeki AB’de büyük bir memnuniyetle karşılandı. Ancak bu karar AB ile USA arasında bilinçli bir tercihten olmaktan çok, Türkiye’deki kararsızlık ve tereddütleri yansıttığı için Türkiye’nin yeni AB politikası olarak da algılanmadı. Adeta “büyük bir politik kaza” yaşanmıştı. Bu arada Başbakan Abdullah Gül 9 Mart’ta milletvekili seçilen Tayyip Erdoğan’ın önünü açmak için istifa ediyor ve 15 Mart’ta Erdoğan hükümeti kuruluyordu. Erdoğan’ın Başbakan oluşundan sonraki ilk icraatlarından birisi TBMM’ye yeni bir tezkere göndermek oldu. 20 Mart’ta TBMM 332’ye 202 oyluk bir çoğunlukla ABD’ye hava koridorlarını açan tezkereyi kabul etti. Aynı gün ABD Irak’a yönelik operasyonu başlattı. Üç hafta bile olmadan, 9 Nisan’da ABD ve onunla birlikte hareket eden müttefik güçler Bağdat’ı ele geçirmişti. Bağdat’ın düşmesinin ardından da ABD’nin Türkiye’ye yönelik soğukluğu açık bir biçimde devam ediyordu. ABD, kendisi ile birlikte hareket etmeyen Türkiye’nin Kuzey Irak’a müdahale etme ve

¹³³² TRT-1 (Ulusal Televizyon Kanalı): 1 Mart 2003.

gelecekle ilgili planları paylaşmasına izin vermeyeceği çok açık ortaya koymuştu. Daha da çarpıcı olan iki önemli üst düzey politikacının açıklamalarıyla geliyordu. ABD Savunma Bakan Yardımcısı P.Wolfowitz ve Dışişleri Bakan Yardımcısı M.Grossman 5 ve 6 Mayıs 2003’de Türk gazetecilere verdikleri röportajlarda Türkiye’yi hiç alışık olunmayan bir tarzda eleştiriyorlar ve artık “stratejik işbirliğinin” sona erdiğini söylüyorlardı. Beyaz Saray ve Pentagon’da “aşırı Türkiye dostları” olarak bilinen bu iki politikacıdan P.Wolfowitz *“Türk ordusu kendisinden beklenen liderliği gerçekleştirmedi. İlişkilerin yeniden düzelebilmesi için Türkiye bir biçimde hata yaptığını kabul etmeli ve özür dilemelidir”* şeklindeki sözlerinin ardından M.Grossman da *“Bizim hatamız, Türkiye’nin kendisini çok önemli sanmasına yol açmaktı”* diyordu.¹³³³ Türk-Amerikan ilişkiler tarihinin en alt noktasına inmişti. Temmuz başında ise sadece stratejik işbirliğinin sona erdiği değil, Türkiye’nin artık komşusu haline gelen ABD ile çatışmasına yol açabilecek bir başka gelişme oluyordu. 4 Temmuz’da Irak’ın Süleymaniye kentinde bulunan Türk Özel Harekat timi bürosunu basan 100 kadar Amerikan askeri, 11 Türk askerini müsadere etmiş, kafalarına torbalar geçirerek bilinmeyen bir yere götürmüşlerdi. Daha da ilginç bir biçimde Türkiye’nin en üst düzeyde bu konuda yaptığı girişimler bile etkili olamamıştı.¹³³⁴ Başbakan Erdoğan, “Tamamen çirkin bir olay. Olmaması gereken bir olay. Böyle bir ittifak içerisinde olan bir ülkenin, müttefikine böyle bir davranışta bulunması, hiçbir siyasi üslupla ifade edilemez”¹³³⁵ dese ve Türk askerler iki gün sonra serbest bırakılsa da ABD’nin bu operasyonla Türkiye’ye çok önemli bir mesaj verdiği açıktı: Irak’ta sadece ABD politika belirleyebilirdi ve Türkiye –en azından belirli bir süre için- stratejik ortak sayılmıyordu. ABD’nin Irak vesilesi ile Türkiye’ye uygulamak istediği baskı ve red politikası, aslında geleceğe yönelik bir politik-psikolojik üstünlük elde edebilme çabasıyla yakından ilişkiliydi ve sadece Türkiye’yi değil, ABD’ye yakın ama itirazları olan tüm müttefikleri hedef alıyordu.

1 Mart 2003, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başladığını işaret ediyordu. Hiç kuşku yok ki, neo-con iktidarın “ya bizden ya düşmandan yanasınız” tarzındaki yaklaşımının önemli ölçüde katkıda bulunduğu bu sorunların yaşanmasına rağmen, Türkiye gibi bir ülkenin ABD tarafından gözden çıkarılması beklenemezdi. Zaten Amerikan Yönetiminin yeniden gündeme taşıdığı “Greater Middle East” projesinin en önemli unsurlarından birisi de Türkiye olarak belirlenmişti. 11 Eylül sonrasındaki gelişmeler ve Türkiye’nin her zaman ABD için bölgede oynayacağı rol dikkate alındığında “stratejik işbirliği” kavramının yeniden gözden geçirilmesi gereği kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Zaten son dönemde, özellikle de El Kaide’nin 15 ve 20 Kasım 2003’de İstanbul’da gerçekleştirdiği eylemlerin ardından ortaya yine olumlu çıkmış, Başbakan Erdoğan’ın Ocak 2004 sonunda ABD’ye gerçekleştirdiği ziyarette de bu olumlu ivme hız kazanmıştır. Türkiye’nin ABD’ye karşı tavrı, kendi içinde bölünen ve geleceğe yönelik olarak a son derece karamsar senaryoların yapılmasına neden olan AB için de önemli bir kazanç olarak nitelenemez. Eğer Türkiye başından itibaren tavrını ABD ile birlikte hareket etmeme şeklinde belirleyebilseydi, o zaman durum daha farklı olurdu. Yani Türkiye, zaten kendi içinde tarihinin en vahim parçalanmalarından birisini yaşayan AB ile ABD arasında bir tercih yapma durumunda olmamıştır.¹³³⁶ Tam tersine Hükümet –isteksiz de olsa- ABD ile birlikte hareket etme kararı almış, TBMM ise bu konuda daha çok oy ile destek vermiş olmasına rağmen, teknik bir nedenle 4 oy eksik kaldığı için tezkere reddedilmişti.

¹³³³ Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 5-6-7 Mayıs 2003

¹³³⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı Açıklaması: 06.07.2003 [www.mfa.gov.tr/aciklamalar]

¹³³⁵ Milliyet Gazetesi (İstanbul):06.07.2003.

¹³³⁶ 17 Şubat 2003’de Irak konusunda AB Dönem Başkanı Yunanistan tarafından Brüksel’de olağanüstü bir Avrupa Konseyi Zirvesi düzenlenmiş, ancak burada da ortak bir tutum geliştirilememiştir.

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde “1 Mart Tezkeresi” hiç kuşku yok ki çok ciddi bir kırılma noktasına işaret ediyordu. İki ülke arasında pek çok alanda çıkar birlikteliğine rağmen, biraz da 11 Eylül sonrası ABD Yönetiminin genel tavrından kaynaklanan bir biçimde Türkiye’nin hiç olmadığı kadar eleştirildiği bir döneme girildi. Bu eleştiriler Irak’ta ABD’nin başarısızlığı ortaya çıktıkça bazen “*Türkiye destek verseydi, bu sorunlar da yaşanmayacak, operasyon başarılı olacaktı. Yani başarısızlıkta en önemli faktörlerden birisi Türkiye’dir*” şeklinde eleştirilere neden olurken, bazen de tam tersine dönemin ABD yönetiminin son derece buyurgan tavrının ve yaptığı hatalı müdahalenin 1 Mart olayının yaşanmasına neden olduğu şeklinde yorumlar dile getiriliyordu. Örneğin eski ABD Dışişleri Bakanı M.Albright kitabında ABD’nin Türkiye’yi Irak politikasında devre dışı bırakmak istemesinin Türkiye’de tepki yarattığını, doğal olarak da asıl hatanın ABD tarafında olduğunu dile getirmektedir.¹³³⁷ Ancak nereden bakılırsa bakılsın, Türkiye ile ABD arasında ciddi bir güven bunalımı yaşandığı ve bunun da Soğuk Savaş yıllarında geliştirilen, Soğuk Savaş Sonrasında ise büyük ivme kazanan Türk-ABD ilişkilerinde gerilimler hatta gerilemelere neden olduğu söylenebilir. T.C. Dışişleri Bakanlığı’nın resmi internet sayfasında, bazı konularda zaman zaman ortaya çıkan farklı görüşlere rağmen, iki ülkenin ortak değer ve idealleri benimsedikleri ve birçok noktada örtüşen yaklaşımları olduğu vurgulanmakta, içinde bulunulan uluslararası ortamda ABD tek küresel süper güç, Türkiye’nin ise, dünyanın en istikrarsız bölgelerinden birinde yer alan istikrarlı ve güvenilir büyük bir ülke olduğundan hareketle “*ortaya çıkan görüş ayrılıkları karşılıklı saygı ve anlayış temelinde çözüme kavuşturulabilmekte...Türkiye ve ABD iki yakın müttefik olarak, kriz önleme ve kriz yönetimi, bölgesel çatışmaları çevreleme, uluslararası teamüllere uygun davranmayan ülkelerin caydırılması, terörizmle mücadele ve kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi konularında birbirleriyle yakın işbirliği içinde*” oldukları görüşü dile getirilmektedir. Türkiye ABD ile savunma ve güvenlik alanlarında işbirliği temelinde dayanarak gelişen ilişkilerin, ekonomik ve ticari ilişkilerle desteklenmesine de önem verdiğini vurgulamaktadır.¹³³⁸ Ancak buna rağmen Irak’ta Irak’ın bütünlüğü, Kuzey Irak’taki Kürtlerin durumu, Bağımsız Kürt Devleti konusundaki tartışmalar, Türkmenlerin durumu, Kerkük’ün statüsü ve özellikle de Kuzey Irak’ta PKK’nın varlığı son derece hayati çatışma alanları olarak varlığını sürdürmektedir. ABD’nin Irak’ta ciddi başarısızlığa uğraması, burada uygulayacağı politikalarda Kürtler’in ön plana çıkmasına da neden olmakta, bu da Türkiye’yi rahatsız etmektedir. Yakın gelecekte Irak konusunda ABD’nin alternatif projelerinin gündeme gelmesi kesindir. Bunların Türkiye ile ne ölçüde işbirliği içinde geliştirileceği ve Türkiye’nin bu projelerden ne ölçüde memnun kalacağını kestirmek oldukça zordur ve bu ilişkilerde gerilime neden olmaktadır. Türkiye, ABD’nin Irak’a müdahalesi ile birlikte hukuken olmasa da fiilen ABD ile komşu olmuştur. Bu durum ilişkilerde yeni ve oldukça önemli bir farklılığı da ortaya koymaktadır. “Türk-Amerikan Temmuz 2006’da her iki ülke arasında adına “Stratejik Ortaklığını İleri Götürmek İçin Ortak Vizyon ve Yapılandırılmış Diyalog” kısa adı ile “Stratejik Vizyon Belgesi” denilen bir belge geliştirildi. Bu belgede “Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin belirleyici unsurları; güçlü dostluk bağları, ittifak, karşılıklı güven ve vizyon birliğidir. Bölgesel ve küresel hedeflerimiz bağlamında aynı değerler ve idealler bütününi paylaşıyoruz. Bunlar: barış, demokrasi, özgürlük ve refahın geliştirilmesidir. Bu nedenle, Türkiye ve ABD, birlikte çaba harcamalarını gerekli kılan ortak sınamalar ve fırsatlarla karşı karşıyadır. İstişare ve işbirliğine dönük ortak gündemimizin unsurlarını bu sınama ve fırsatlar şekillendirmektedir. Ortak vizyonumuzu etkin işbirliği ve yapılandırılmış diyalog yoluyla müşterek çabalara dönüştürmek hususunda anlaşmış bulunmaktayız” deniliyor ve Türkiye

¹³³⁷ Madeleine Albright [2006] *The Mighty and the Almighty: Reflections on America, God, and World Affairs*, s. 283.

¹³³⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası:

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/KuzeyAmerika/ABD/ABD_Siyasi.htm

ve ABD'nin aşağıda sunulanlar dahil olmak üzere, bütün ortak ilgi alanlarında birlikte çalışmayı taahhüt ettikleri ifade ediliyor. Bu öncelikli sorun alanları şöyle tespit edilmiştir: *Geniş Orta Doğu'da barış ve istikrarın demokrasi yoluyla yaygınlaştırılması; İsrail-Filistin ihtilafının iki-devletli çözüm temelinde halli dahil, Arap-İsrail ihtilafının kalıcı çözümüne yönelik uluslararası çabaların desteklenmesi; Birleşik bir Irak'ta istikrarın, demokrasinin ve refahın teşvik edilmesi; İran'ın nükleer programına ilişkin son P5+1 girişimi dahil diplomatik çabaların desteklenmesi; Karadeniz bölgesi, Kafkaslar, Orta Asya ve Afganistan'da istikrar, demokrasi ve refaha katkıda bulunulması; Kıbrıs sorununa BM gözetimi altında adil ve kalıcı, kapsamlı ve karşılıklı olarak kabul edilebilecek bir çözüm sağlanmasının desteklenmesi ve bu bağlamda Kıbrıs Türklerinin üzerindeki izolasyonun kaldırılması; Enerji güvenliğinin, kaynak ve güzergahların Hazar havzasından olanları da dahil olmak üzere çeşitlendirilmesi suretiyle geliştirilmesi; Transatlantik ilişkilerin güçlendirilmesi ve NATO'nun dönüşümü. PKK ve buna bağlı örgütlerle mücadele dahil olmak üzere terörizme karşı konulması. KİS yayılmasının önlenmesi; İnsan ticareti, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile mücadele edilmesi; Dinler ve kültürler içinde ve arasında anlayış, saygı ve hoşgörünün artırılması. Uluslararası sınamalara ve ortak endişe kaynağı olan krizlere çözüm bulunmasında etkin çok-taraflı çabaların birlikte teşvik edilmesi.” Belgede ayrıca ABD'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini ve sürmekte olan üyelik sürecini kuvvetle desteklediği de dile getirilmektedir. Bu belge ne kadar işlevsel olabilecektir, bu ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, burada ABD Hükümeti'nin 1 Mart tezkeresi sonrasında bozulan ilişkileri yeniden tamir etme ve bu anlamda “buyurgan” politika belirleme anlayışından belirli ölçüde uzaklaştığı düşünülebilir.¹³³⁹ Bilindiği üzere bu belgenin ortaya koyduğu sorunlardan birisi olan terörle (özelde PKK ile) mücadele bağlamında Eylül-Ekim 2006'da ABD, Türkiye ve Irak'tan “terörle mücadele koordinatörleri” ya da yaygın deyiimi ile “PKK koordinatörleri” atanmıştır. ABD'den eski NATO Başkomutanı emekli Org. Joseph Ralston, Türkiye'den eski İkinci Ordu Komutanı emekli Org. Edip Başer, Irak'tan Sünni-Arap bir general olan Amir Amet Hassun bu görevi üstlenmiştir.*

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin geleceği oldukça karmaşık gözükmektedir. Irak'taki gelişmeler bu konuda en önemli belirleyici olacak gibi görünmektedir. Ancak kısa bir süre sonra İran-ABD arasındaki gerilim de Türkiye-ABD arasındaki ilişkilere yansiyabilir.

2. Türkiye'de Reform Süreci ve Kopenhag Kriterleri için Dört Ayrı Uyum Yasası Paketi

1 Ocak 2003'de Yunanistan Dönem Başkanlığı'nı devralması sonrasında gelişmeler daha çok Irak krizinin gölgesinde kalmıştır.¹³⁴⁰ Ancak bu dönemde de dikkat çekici bir biçimde Türkiye Kopenhag Kriterleri konusundaki reform sürecini hem de hiç beklenmedik bir radikallikle devam ettirmiştir. 11 Ocak'ta Siyasi Partiler Kanunu, Basın Kanunu, Dernekler Kanunu, Dilekçe Kanunu olmak üzere toplam 16 ayrı yasada değişiklik yapan “4. uyum paketi”; 25 Ocak'ta ise Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ile Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda AİHM kararları doğrultusunda yargılamanın iadesine gidebilme konusunda önemli değişiklikler getiren sog. “5. Uyum Paketi” yürürlüğe girmiştir. Bu arada 19 Nisan 2003'de TBMM'de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecine ilişkin gelişmeleri izlemek ve müzakere etmekle görevlendirilen “Avrupa Birliği

¹³³⁹ ABD Ankara Büyükelçiliği Resmi İnternet Sayfası:

http://turkish.turkey.usembassy.gov/konusma_070506.html

¹³⁴⁰ Ocak ayı sonunda Komisyon Üyesi Günter Verheugen Ankara'ya gelmiştir. Bulletin EU: 1/2-2003, Z:1.5.16

Komisyonu” kurulmuştur. AB için hazırlanan son iki paket ise 12 Haziran (6.) ve 29-30 Temmuz 2003’de (7.) TBMM’de kabul edilmiştir. Bu değişiklikler genel olarak MGK’nın yapısına ilişkin olarak gerçekleştirilmiş ve MGK’nın hem danışma organı niteliği ön plana çıkarılarak yetkileri daraltılmış hem de Genel Sekreterin sivil birisi olabilmesinin yolu açılmıştır. Gerçek anlamda birer devrim niteliğindeki bu değişiklikler ile Kopenhag Kriterleri’ne uyum konusunda Türkiye üzerine düşeni çok büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin bu çabalarına AB Başkanlığından da olumlu tepkiler gelmiştir. 31 Temmuz 2003’de Brüksel ve Rom’da yapılan açıklamada *“bu paketle, askerlerin sivil kontrol altına alınması, işkence ile mücadele ve temel haklar gibi KOB’da sözü edilen öncelikler bakımından reform süreci derinleştirilmiş, genişletilmiştir”* deniliyordu.¹³⁴¹ Açıklama dikkat çeken bir başka unsur ise söz konusu açıklamanın aday ülkeler ve EFTA ülkeleri adına da yapıldığının belirtilmesiydi.¹³⁴²

2003 yılı ilk yarısında AB Komisyonu ile Türk Hükümeti arasında Türkiye için öngörülen 2002 katılım öncesi mali yardım programının finansman zaptı imzalamış, aynı gün AB Troika (AB Dönem Başkanı Yunanistan’ın, müteakip Dönem Başkanı İtalya’nın Dışişleri Bakanları ve AB Komisyonu’nu temsilen Genişlemeden Sorumlu Komisyon Üyesi Günter Verheugen’den oluşan) Türkiye’yi ziyaret etmiştir. (31 Ocak 2003). 1 Şubat 2003’de AB’nin tarihindeki en büyük genişlemenin yolunu açan ve bunun için gerekli kurumsal yapılanmayı düzenleyen Nice Antlaşması yürürlüğe girmiş, 5 Şubat’ta ise COREPER’de 2004 yılında tam üye olacak 10 aday ülkeye ilişkin Katılım Antlaşması metnini onaylamış, aday ülkelerde de Mart-Eylül ayları arasında yapılan referandumlarla katılım anlaşmaları onaylanmıştır.¹³⁴³ 9 Nisan 2003’de Avrupa Parlamentosu’nda yapılan oturumda da bu 10 aday ülkenin Birliğe katılımını onaylamıştır. Aynı günlerde Türkiye’de Anayasa Mahkemesi HADEP’in kapatılmasına karar veriyor ve aynı gün DEHAP hakkında da kapatılma davası açılıyordu (14 Mart 2003). AB Başkanlığı adına yapılan açıklamada, bu gelişmelerden kaygı duyulduğu belirtiliyor ve Kopenhag Kriterleri’ne uyum konusunda gösterilen çabalarla bu tür uygulamalar arasında çelişkilere dikkat çekiliyordu.¹³⁴⁴

3. Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB-2003) ve Ulusal Program (UP-2003)

Türkiye ile AB arasında 1999 Helsinki Zirvesinde ortaya konulan adaylık statüsünün bir gereği olan ve Komisyon tarafından hazırlanan ve 24 Mart 2001’de resmileşen Katılım Ortaklığı Belgesi’nin¹³⁴⁵ Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi kararları ve son gelişmeler ışığında yenilenmiş hali 19 Mayıs 2003’de sunulmuştur.¹³⁴⁶ AB Komisyonu, 2000 yılı sonunda yayınladığı ilk KOB’dan sonra 27 sayfalık "gözden geçirilmiş KOB" belgesinde kapsamlı bir durum analizi yaparak, son gelişmeler ışığında "tüm beklentiler" dile getirilmiştir.

¹³⁴¹ Bulletin EU: 7/8-2003, Z: 1.6.39 Zum Reformprozess in der Türkei wurde die nachstehende Erklärung des Vorsitzes im Namen der Europäischen Union am 31. Juli in Brüssel und Rom veröffentlicht.

¹³⁴² Bulletin EU: 7/8-2003, Z: 1.6.39.

¹³⁴³ Mayıs 2004’de AB’ya tam üye olacak olan aday ülkeler 2003 yılı içinde kendi ülkelerinde referandumlar yaptılar. 9 Mart 2003 Malta’da, 12 Nisan’da Macaristan’da, 23 Mart’ta Slovenya, 10-11 Mayıs’da Litvanya, 17-18 Mayıs’da Slovakya, 7-8 Haziran’da Polonya’da, 12-13-14 Haziran’da Çek Cumhuriyeti’nde, 14 Haziran 2003 Zypern-GV’de, 14 Eylül Estonya’da ve 20 Eylül’de Letonya’da yapılan referandumlar sonucunda bu on aday ülke AB’ye katılım kararı almışlar, yani Katılım Antlaşmalarını onaylamışlardır.

¹³⁴⁴ Bulletin EU: 3-2003, Z:22. Zum Verbot der HADEP-Partei in der Türkei wurde die nachstehende Erklärung des Vorsitzes im Namen der Europäischen Union am 14. März in Brüssel und Athen veröffentlicht.

¹³⁴⁵ Beschluss 2001/235/EG des Rates über die Grundsätze, Prioritäten, Zwischenziele und Bedingungen der Beitrittspartnerschaft für die Türkische Republik - ABl. L 85 vom 24.3.2001 und Bull. 3-2001, Ziff. 1.5.6

¹³⁴⁶ Beschluss 2003/398/EG des Rates über die Grundsätze, Prioritäten, Zwischenziele und Bedingungen der Beitrittspartnerschaft für die Türkische Republik, 19. Mai 2003. (ABl. L 145 vom 12.6.2003 und Bull. 5-2003, Ziff. 1.5.7) Bulletin EU: 6-2003, Z:1.5.8. Heranführungsstrategie Beitrittspartnerschaft Türkei. http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/pdf/revised_ap_de.pdf.

Belgede, Türkiye'nin AB'ye "aday" olduğunun 1999'da Helsinki zirvesinde teyit edildiği, daha sonra yapılan Laeken, Sevilla, Brüksel ve Kopenhag zirvelerinde Türkiye'nin siyasi kriterlere ilişkin kaydettiği ilerlemelerin tanındığı belirtildi. 2002 Kopenhag Zirvesi'nde, "2004 yılı Aralık ayında AB Komisyonu'nun hazırlayacağı rapor ışığında AB Konseyi'nin, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine karar vermesi halinde, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin hemen başlatılacağı kararı verildiği" hükmünün de hatırlatıldığı KOB-2003'de Türkiye'ye yapılacak mali yardımın esasları da belirlenmiştir. 2003'de Türkiye'ye yapılacak yıllık mali yardımın 177 milyon euro olarak belirlendiği, ancak bu miktarın önemli ölçüde artırılmasının öngörüldüğü belirtilen komisyon raporunda, 2004 yılı için 250 milyon, 2005 için 300 milyon, 2006 için 500 milyon euro olmak üzere, üç yılda toplam 1 milyar 50 milyon euroluk bir yardım planı önerildi.

KOB-2003'de Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler başlığı altında şu hususlara dikkat çekilmiştir:

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorununa yönelik çabalarının güçlü bir biçimde desteklenmesi, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü ilkesini dikkate alarak Birleşmiş Milletler Şartı'nda belirtildiği biçimde, mevcut sınır sorunları ve buna bağlı sorunların çözümü için tüm çabaların uygulamaya koyulması; Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, ihtiyari Protokolü ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin onaylanması, İnsan Hakları Sözleşmesi 6 no.lu protokolünün onaylanması; Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi ve özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uyum sağlanması (Sözleşme'nin II. Bölümü); Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 5. maddesi ile Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'nin tavsiyelerine uygun olarak yasa uygulayıcılar tarafından işkence ve kötü muameleye karşı mücadeleye yönelik önlemlerinin uygulamaya koyulması; Tüm bireylerin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, din ve inanca dayanan ayırım ve ayırımcılığa maruz kalmaksızın Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası ve Avrupa düzeyindeki enstrümanlara uygun olarak temel haklar ve insan haklarına sahip olmalarının yasal düzeyde ve uygulamada güvence altına alınması; Basın özgürlüğü de dahil olmak üzere ifade özgürlüğüne ilişkin reformların yürürlüğe koyulması ve sürdürülmesi; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları çerçevesinde yeniden yargılama hakkına ilişkin yasal düzenlemelerin uygulamaya koyulması; Dernek kurma ve barışçı toplantı hakkına ilişkin reformların yürürlüğe koyulması; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesine uygun olarak tüm bireylerin ve dini toplulukların düşünce, inanç, dini özgürlüklerini kullanmalarına ilişkin düzenlemelerin kabul edilmesi ve yürürlüğe koyulması; Kültürel çeşitliliğin ve menşei ne olursa olsun tüm vatandaşların kültürel haklarının güvence altına alınması; mevcut düzenlemelerin uygulamaya koyulması ve bu alanlarda kalan kısıtlamaların esnekleştirilmesiyle radyo ve televizyon yayınları ile Türkçe dışında diğer dillerde eğitime somut bir biçimde erişimlerinin güvence altına alınması; Milli Güvenlik Kurulu'nun işleyişinin Birliğe üye ülkelerdeki askeri işlerin sivil kontrolüne ilişkin uygulamalarla uyumlu olacak şekilde uyarlanması; Bütün vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel imkanlarının artırılması hedefiyle bölgesel farklılıkların azaltılmasına ilişkin global bir strateji geliştirilmesi için çabalarının sürdürülmesi; Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesindeki durumun iyileştirilmesi..¹³⁴⁷

¹³⁴⁷ http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob_2003-1.html

Katılım Ortaklığı Belgesi-2003'ün 19 Mayıs 2003'de sunulmasının ardından 24 Temmuz 2003'de Türkiye de gözden geçirilmiş Ulusal Program'ını (UP-2003) AB Komisyonuna sundu.¹³⁴⁸

KOB-2003 ve UP-2003 sonrasında Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde en önemli gerilme noktası yine AP'da kabul edilen bir raporla gündeme geldi. Avrupa Halk Partisi-Hristiyan Demokrat Grup üyesi Arie Oostlander tarafından Türkiye'ye ilişkin olarak hazırlanan rapor, başta Türkiye olmak üzere çeşitli çevrelerden gelen çok sayıdaki ve önemli değişikliklerle 5 Haziran 2003'de AP Genel Kurulu'nda kabul edildi.¹³⁴⁹ Değişikliklere rağmen Türkiye'de oldukça büyük tepki yaratan "Oostlander Raporu"nda Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde gerçekleştirdiği yasal düzenlemelerin uygulamaya geçirilmediğinden söz ediliyordu. Ancak rapor aynı zamanda Türkiye'nin önüne uzun bir de katalog koyuyor ve Türk askerinin Kıbrıs'tan çekilmesinden, Türkiye'nin su kaynaklarının paylaşımına, Ermeni Soykırımı iddialarından Kürtlere yönelik politik taleplere kadar pek çok alanda talepleri dile getiriyordu.

19. ve 20. Haziran 2003'de "Avrupa Anayasası Taslağı"nın da sunulduğu Selanik Zirvesinde Türkiye aday ülke sıfatı ile ve diğer aday ülkelerle birlikte gözlemci olarak görüşmelere katılmıştır. Türkiye zirvede Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül tarafından temsil edilmiştir.¹³⁵⁰ Zirvenin bir başka özelliği de AB'nin "göç" konusunu "*en önemli siyasi öncelik*" olarak belirlemesidir. Zirve kararlarında Türkiye konusunda Kopenhag Kriterleri'nin yerine getirilmesi ve Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunması için çaba göstermesinin istendiği kararlar alınmıştır:

*"AB Konseyi, Türk Hükümeti'nin başta geri kalan mevzuat çalışmalarını 2003 yılı sonuna kadar tamamlamak olmak üzere reform sürecini ileri götürme taahhüdünü memnuniyetle karşılamakta ve Hükümet'in Birlik'le katılım müzakerelerine başlamak için Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirme yönünde halen sürdürmekte olduğu çabalarını desteklemektedir. Şimdiye değin kaydedilen gelişmeler dikkate alındığında, bu amaca yönelik olarak hala daha fazla önemli gayret sarfedilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin bu amaca ulaşmasına yardımcı olmak amacıyla Konsey, Türkiye'nin yerine getirmesi gereken öncelikleri belirleyen ve miktarı önemli ölçüde artırılmış katılım öncesi mali yardımla desteklenen gözden geçirilmiş bir Katılım Ortaklığı belgesini ahiren kabul etmiş bulunmaktadır. Helsinki Sonuçları uyarınca, bu önceliklerin yerine getirilmesi Türkiye'ye AB üyeliği yolunda destek olacaktır. Katılım Ortaklığı belgesi, özellikle Aralık 2004'te AB Konseyi'nce alınacak karar ışığında, Türkiye-AB ilişkilerinin temel taşıını teşkil etmektedir."*¹³⁵¹

¹³⁴⁸ Turkish National Programme for the Adoption of the Acquis of 24 July 2003, Secretariat General for AB Affairs (Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı, T.C.Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği) Ankara.

<http://www.euturkey.org.tr/abportal/content.asp?CID=5254&VisitID={2D4DCD59-9532-4E1A-89BE-7135FDC98E50}&Time=3356>. (Official Gazette Dated 24 July 2003 No. 25178 bis)

<http://www.abgs.gov.tr/NPAA/up.htm>

¹³⁴⁹ Oostlander'in sunduğu ilk rapor taslağında "*otoriter Kemalist devlet prensipleri Avrupa hukuk devleti ilkesine uymamaktadır. Türkler öncelikle yeni ve demokratik bir Anayasa yapmalı ki müzakereler düşünülebilir*" görüşüne de yer verilmiş ve bu Türkiye'de büyük tepki yaratmıştı. Daha sonra bu cümle rapordan çıkarıldı. Avrupa Parlamentosu Kararı (5 Haziran 2003) Entschließung des Europäischen Parlaments zu dem Antrag der Türkei auf Aufnahme in die Europäische Union. Annahme durch das Europäische Parlament am 5. Juni. Bulletin EU: 6-2003, Z:1.5.8

¹³⁵⁰ Bulletin EU 6-2003: Europäischer Rat von Thessaloniki, 19. und 20. Juni 2003

¹³⁵¹ Bulletin EU: 6-2003, Z:1.5.1.

Bu arada 21 Haziran 2003’de Avrupa Birliği-Balkan Ülkeleri Zirvesi Porto Carras’da gerçekleştirilmiş ve bu Zirve’de Balkan ülkelerinin üyelik kriterlerini karşılamaları halinde Birliğe tam üye olabilecekleri belirtilerek söz konusu ülkelerin üyelik perspektifi teyit edilmiştir.

4 Ekim 2003’de AB’ye üye ve aday ülkelerin hükümet ve parlamento temsilcileri ile Avrupa Parlamentosu ve Komisyonu temsilcilerinin katıldığı Avrupa’nın Geleceğine İlişkin Konvansiyon tarafından hazırlanan Anayasal Antlaşma Taslağı’na son halinin verilmesi amacıyla toplanmıştır. 16-17 Ekim 2003’de ise Avrupa Birliği Brüksel Zirvesi ve 15 Birlik üyesinin yanı sıra 1 Mayıs 2004 tarihinde AB tam üyesi olacak 10 aday ülke ile Romanya, Bulgaristan ve Türkiye’nin gözlemci statüsü ile katıldığı Hükümetler arası Konferans gerçekleştirilmiştir.

Aynı dönemde Türkiye-AB ilişkilerinde çok önemli bir gelişme yaşanmış ve AB’den sağlanacak mali yardımların kullanılmasında Türkiye’ye yetki verilmiştir. 2003 yılı Nisan ayında AP, Konsey ve Komisyon Türkiye’ye 2004-2006 yılları için toplam 1.050 milyon Euro mali destek sağlamak konusunda uzlaşmıştır. 8. Ekim 2003’de ise bu mali kaynağın kullanımı için Türk makamlarına yetki verilmesini öngören sisteme Merkezi Olmayan Yapılanmaya (Decentralised Implementation System) geçilmiştir. Yine aynı çerçevede AB Komisyonu temsilciliğinin kapasitesinin Türkiye’de güçlendirilmesine de karar verilmiştir.¹³⁵²

4. İlerleme Raporu (İR-2003) ve Strateji Belgesi (SB-2003)

Türkiye için bu dönemde açıklanan İlerleme Raporu-2003 ve Strateji Belgesi de son derece önemliydi. 5 Kasım 2003’de yayınlanan ve sadece Bulgaristan, Romanya ve Türkiye’yi kapsayan bu belgelerde Türkiye’ye ilişkin olarak, Kopenhag Kriterleri’lerinin yerine getirilip getirilmediğine ilişkin olarak 2004 yılında Komisyon tarafından hazırlanacak raporun, Aralık 2004’deki zirvede Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlanıp başlanılmaması konusundaki karara esas teşkil edeceği hatırlatılıyor ve “*Son 12 ay içinde Türkiye etkileyici yasal çabalarını sürdürerek Kopenhag siyasi kıstaslarına uyum yönünde önemli bir ilerleme sağlamıştır. Bununla birlikte yargının bağımsızlığı ve işleyişinin, dernekleşme, ifade ve din özgürlüğü gibi temel hakların kullanımının genel çerçevesinin güçlendirilmesi, sivil-ordu ilişkilerinde Avrupa uygulamalarına daha da yaklaşılması, Güneydoğu’nun durumu ve kültürel haklar başta olmak üzere, bu raporda yer alan sorunlara eğilinmesi gerekmektedir. Türk vatandaşlarının Avrupa standartlarında insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasını sağlamak amacıyla tam ve etkin uygulama sağlanmalıdır*” görüşüne yer veriliyor, ancak “*Hükümetin bu konulardaki kararlılığına rağmen Komisyon Kopenhag Siyasi Kriterlerinin yerine getirilmediği görüşündedir*” değerlendirmesi yapılıyordu. Kıbrıs konusunda ise “*Komisyon, Kıbrıs sorununun çözülebilmesi bakımından Kıbrıs’ın 1 Mayıs 2004’de üyeliği öncesinde hala uygun koşullar ve zaman olduğu kanısındadır. Bu konuda yaşanabilecek olumsuz gelişmeler Türkiye’nin AB arzusunu olumsuz etkileyebilir*” deniliyordu.¹³⁵³ Türk Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklama Türkiye’deki reform sürecinin AB Komisyonu tarafından tespit edilmesinden memnuniyet duyulduğunu kaydediyor, ancak Kopenhag Kriterleri nin yerine getirilmesi konusunda Komisyonun genel gidişatı ve Türkiye’nin samimi çabalarını yeterince dikkate

¹³⁵² SP-2003, s.20.

¹³⁵³ İR-2003 (Regelmäßiger Bericht 2003 über die Fortschritte der Türkei auf dem Weg zum Beitritt, sowie Erweiterung Fortsetzen: Strategiepapier und Bericht der Europäischen Kommission über die Fortschritte Bulgariens, Rumäniens und der Türkei auf dem Weg zum Beitritt. [Beitritthttp://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/docs.htm])

almadığını, uygulamanın bir süreç içinde gerçekleşebileceği, dahası bu konuda sorunları olan çok sayıdaki aday ülkenin üyelik anlaşmalarını bile imzaladığına dikkat çekiliyordu.

5. Türkiye'nin 11 Eylül'ü: İstanbul: 15-20 Kasım 2003

15 ve 20 Kasım 2003'de İstanbul'da "Türkiye'nin 11 Eylül'ü" olarak adlandırılan dört ayrı bombalı saldırı ile Türkiye sarsıldı. El Kaide bağlantılı terör örgütünün ilk eylemi 15.11.2003'de saat 09.30'da İstanbul'un iki ayrı semtindeki Neve Şalom Sinagogu ve Betyaakov Sinagogu'nun önünde bomba yüklü araçların havaya uçurulması ile gerçekleştirildi. Bu saldırılarda 20 kişi öldü, 303 kişi de yaralandı. Bu olaylardan beş gün sonra, 20 Kasım'da bu sefer İngiliz hedefler seçilmişti. Saat 11.00'de İngiliz Başkonsolosluğu ve HSBC Bank Genel Müdürlük binalarına yapılan bombalı saldırılarda 30 kişi hayatını kaybetti, 450 kişi yaralandı. Ölenler arasında İngiltere'nin İstanbul Başkonsolosu Roger Short da bulunuyordu. Türkiye'yi derinden yaralayan ve tedirgin eden bu eylemler, dış dünyada da önemli yankı buldu. Başta ABD ve AB olmak üzere dünyanın her tarafından Türkiye'ye destek mesajları geldi. Saldırıları Türkiye'de yapılmış olsa da hür topluma yönelik olarak algılandı.. Örneğin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Armitage, İstanbul'da meydana gelen bombalı saldırıların, aralarında Türkiye ve ABD'nin de olduğu uygar ulusları birbirine yaklaştırdığını bildiriyordu ve "Bize 11 Eylül'de olanlar, Türkiye'de bir haftada iki defa gerçekleşti. Bütün bunlar bizi birbirimize daha da yakınlaştırıyor" diyordu. Avrupa'dan gelen tepkilerde ise Türkiye'nin AB ile ilişkileri sıkça gündeme geliyordu. Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Walter Schwimmer "Açıkça görülüyor ki, bu cinayet eylemleri sadece Türkiye'yi değil, bütün Avrupa'yı hedef alıyor" diyordu. AB Dönem Başkanı sıfatını da taşıyan İtalya'nın Başbakanı Silvio Berlusconi ise, "Öfkemiz büyük. Nefret ve sindirme stratejisi, Türkiye'yi AB'nin bir parçası olma hedefinden saptırmayacaktır" diyordu. Avam Kamarası'nda konuşma yapan İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw, bir soru üzerine, İstanbul'daki saldırıların ardından "Türkiye'nin AB'ye daha fazla yaklaştırılması gerektiği fikrine aynen katılıyorum" açıklamasını yapıyordu. Straw'un açıklamasına benzer bir açıklamayı da Almanya İçişleri Bakanı Otto Schily yapıyor ve İstanbul'daki saldırıların Türkiye'nin AB üyelik müzakerelerine başlanmasının gerekliliğini gösterdiğini söylüyordu. Verheugen de saldırıların Türkiye'yi AB'ye yaklaştırdığını savunuyordu.¹³⁵⁴

6. Loizidiu Davasında Ara Çözüm

Türkiye ile Avrupa Konseyi arasında çok önemli bir konu olan ve Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri de yakından ilgilendiren bir gelişme de Aralık 2003'de yaşandı ve Loizidiu Davasında ara bir çözüme ulaşıldı. AİHM, 1974'den sonra Kıbrıs'ın kuzeyinde (KKTC toprakları içinde kalan) evine ve topraklarına dönmesinin engellendiği gerekçesi ile mahkemeye dava açan Rum kadın Loizidu'yu 1996'da haklı bulmuş, bu engellemeyi Türkiye'nin yaptığından hareketle Türkiye'yi hem tazminat cezasına çarptırmış, hem de Loizidu'nun haklarının kendisine iadesine, yani topraklarına geri dönmesinin sağlanmasına karar vermişti. Türkiye, bu kararın siyasi olduğunu, muhatabının kendisi değil KKTC olduğunu ileri sürse de Avrupa Konseyi bu aynı zamanda konuyu Kopenhag Kriterleri çerçevesinde uyulması gereken bir hüküm olarak gören AB'nin baskıları ile politika değişikliğine gitmek zorunda kaldı.¹³⁵⁵ Haziran-Aralık 2003 arasında yapılan görüşme maratonunu Türkiye'nin ısrarla istediği iki oylama ile neticelendi. Türkiye'nin tazminatın ödenmesi halinde bu davanın emsal teşkil etmemesi şeklindeki önerisi, Yunanistan'ın

¹³⁵⁴ Milliyet Gazetesi (İstanbul):22.11.2003

¹³⁵⁵ Örneğin 2003 yılı SP'de özellikle Loizidu davası kastedilerek şöyle deniliyordu: "Bu arada Türkiye'nin AİHM'nin bazı kararlarını uygulamaktan kaçındığı kaygı ile izlenmektedir. SP-2003, s.18.

itirazlarına rağmen 45 üye ülkenin temsil edildiği AK Avrupa Konseyi Delegeler Komitesi'nde 34 oy ile; Loizidu'nun Girne'deki mal ve mülkünü tekrar kullanabilmesine ilişkin görüşmelerin 2005'den önce gündeme getirilmemesi konusundaki karar ise 31 ülke desteği ile kabul edildi. Aslında ikinci konuda tam da Türkiye'nin istediği sonuç çıkmadı. Zira kararda "2005 yılına ilişkin öneriler de dikkate alınarak konunun mülkiyete ilişkin bölümü zamanı geldiğinde ele alınacak" deniliyordu. Buna rağmen Türkiye iki kararı da tazminatı ödemek için yeterli saydı ve söz konusu tazminatı faizi ile birlikte 2 Aralık 2003'de ödedi.¹³⁵⁶ Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan yazılı açıklamada, AİHM'nin Loizidou kararının, Avrupa Konseyi Delegeler Komitesi'nde kabul edilen kararlar gündemden düşürüldüğü belirtiliyor ve Delegeler Komitesi toplantısı sırasında Türkiye tarafından yapılan ve AİHM'nin Loizidu ile ilgili kararının gereğinin yerine getirilmesine ilişkin anlayışı vurgulayan beyanın, Komite'nin kabul ettiği kararda not edilerek kayda geçirildiği bildiriliyordu. Dışişleri açıklamasında, "Böylece, Kıbrıs sorunuyla ilgili müzakereleri etkileyebilecek olası gelişmenin önlenmesi amaçlanmıştır" deniliyor ve ödemenin yapılması "Loizidu kararının yerine getirilmesi, söz konusu karar tarafımızdan haksız ve yanlış olarak değerlendirilse de, AİHM'nin saygınlığının korunmasında üstlendiğimiz ortak yükümlülüğün yerine getirilmesi anlamını taşımaktadır. Ayrıca, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği ile ilişkilerimizde ilerlemeyi engelleyen bir unsur ortadan kalkmış olacaktır" sözleri ile gerekçelendiriliyordu. Dışişleri bürokrasisine göre tazminatın ödenmesi ile Türkiye şu kazanımlara sahip olmuştu: 1. Türkiye, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin insan hakları denetimi altındaki ülkeler listesinden çıkmış oldu. 2. AKPM denetiminden çıkamayan bir Türkiye, Kopenhag Kriterleri'nin değerlendirileceği 2004'te AB'den müzakere tarihi almayacaktı. Türkiye'yle ilgili kararın önünden önemli engel kaldırılmış oldu. 3. Türkiye'nin Avrupa'nın temelini oluşturan uzlaşma kültürünü benimsediği ortaya konuldu, 4. EGMR'nin saygınlığı Türkiye tarafından korunmuş oldu.¹³⁵⁷

7. Kıbrıs'ta Çözüm İçin Taktik Mücadele

2003 yılı sonuna doğru Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri yakından ilgilendiren bir başka gelişme de KKTC'deki seçimlerdi. 2002 yılı sonunda ve 2003 yılı başlarında KKTC'de yaşanan gelişmeler, muhalefetin önemli bir mesafe kaydettiğini gösteriyordu. 30 yılı aşkın bir süredir Kıbrıs Türk tarafının liderliğini tartışılmaz biçimde taşıyan Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, özellikle Annan Planında ortaya konulan çözümü reddettiği için son dönemde "çözumsuzlüğü çözüm olarak kabul eden" bir kişi olarak suçlanmaya başlanmıştı. Aslında Denktaş'ın mücadelesinin bir zaferi olarak da nitelenebilecek ve bu anlamda Rumların da kabul edilemez olarak niteledikleri Annan Planı'na Denktaş'ın karşı çıkmasının makul gerekçeleri de vardı. Ancak Denktaş'ın değişen koşullar ve dengeler çerçevesinde taktik bakımdan çok iyi adımlar atmadığı konusunda onu "ulusal kahraman" olarak kabul eden Türkiye'de de kendi ülkesinde de artık çok ciddi eleştiriler vardı.¹³⁵⁸ Annan Planı ile kısa bir süre içinde AB'ye katılabilme olanağı, adadaki pek çok insan için son derece çekiciydi. KKTC üzerindeki siyasi ve ekonomik ambargoların sona ermesi, AB yardımlarından çok kısa zaman içinde yararlanabilme ve kalkınabilme ümitleri, Kuzey Kıbrıs'ta çok önemli bir kitleyi Annan Planından yana tavır almaya yönlendirmişti. Denktaş'ın "Euro-Politik" yapıyor ve insanlarımız kandırılıyor, satın alınmaya çalışılıyor" diye eleştirdiği biçimde

¹³⁵⁶ Yarı resmi Anadolu Ajansı ödenen paranın faizleri ile birlikte 900 bin US \$'ı olduğunu açıkladı. Ancak medyada bu konuda farklı rakamlar vardı ve genelde 1.200.000 US \$'ı ödendiği iddia ediliyordu.

¹³⁵⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Loizidou Kararı hk. NO-205 / 02 Aralık 2003

¹³⁵⁸ Bu taktik savaşında Rum tarafı daha başarılıydı. Zaten Kıbrıs-GV Cumhurbaşkanı Glafkos Klerides de, Mahi gazetesine verdiği demeçte, Kıbrıs müzakerelerinde "hiçbir şeyi kabul etmeyerek, hiçbir taviz vermeden ve başarısızlığı Türk tarafına ait gösterme" taktiği uygulayarak Avrupa Birliği (AB) üyeliği hedefine ulaştıklarını söylüyordu.

hem AB, hem BM hem de ABD adada Annan Planının mutlaka kabul edilmesi konusunda baskı politikası uyguluyordu. Örneğin AB Komisyonu SP-2003'de "Birleşik bir Kıbrıs'ın AB'ye üyeliği bütün taraflara avantaj getirecek ve barış ve karşılıklı anlayışı da destekleyecektir. Kıbrıs'ın üyeliği, bölgedeki istikrar için de bir katkı olacaktır. Bu arada AB, birleşme halinde Adanın Kuzeyine 206 milyon Euro vermeyi öngörmektedir"1359 ifadesine özellikle yer veriliyordu. Ancak asıl önemli olan Türkiye'nin tavrıydı ve Türkiye'de hem iktidar hem de kamuoyu hiç olmadığı kadar Denktaş ile farklı görüşleri dile getiriyorlardı. Erdoğan, daha AKP'nin seçim zaferinin hemen ardından Kopenhag'da Türkiye için müzakere tarihi almaya çalışırken de Annan Planını müzakereler için uygun bir zemin olarak gördüğünü dile getirmiş, hatta Türkiye'nin yıllardır reddettiği AB ile Kıbrıs bağlantısının politik bir gerçeklik olarak ortada durduğunu dile getirmişti. Ancak Kopenhag'da Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesi konusunda yeterince güçlü emareler olmayınca, daha iktidarlarının ilk günlerinde Türk kamuoyunda zor durumda kalmamak için Erdoğan klasik Kıbrıs politikasına dönüş yapmıştı. 2003 yılı içinde Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül zaman zaman yaptıkları açıklamalarla Denktaş'ın şiddetle reddetmesine rağmen "Annan Planı zemininde çözüm" söylemini dile getiriyorlardı. Bu anlamda 14 Aralık 2003 tarihinde KKTC'de yapılacak seçimler hem Kıbrıs sorunu hem de Türkiye'nin AB ile ilişkileri bağlamında çok önemli bir dönemeç haline gelmişti. Özellikle AB'den gelen bazı açıklamalar seçimin önemli malzemesi olmuştu. Örneğin Belçika Senatosu Dışişleri Komisyonu'nda konuşan Verheugen, KKTC'yi tanımadıkları için burada yapılan seçimlerin meşru olmadığını iddia ediyor, ardından da "Eğer muhalefet kazanırsa bu seçimler bir potansiyel ve değer kazanır. Muhalefet çözüm ve AB'ye girmek istiyor" sözleri ile, ancak muhalefetin kazanacağı bir seçimi "meşru" sayabilecekleri anlamının çıkabileceği bir açıklama yapmıştı.1360

Bu arada 23 Nisan 2003'de Kıbrıs'ta 40 yıldan beri oynanan satranç oyununda Türk tarafının gerçekleştirdiği hamle de adadaki çözüm arayışlarını etkilemişti. Hükümetin Turizm Bakanı olan Cumhurbaşkanı Denktaş'ın oğlu Serdar Denktaş 1974'den beri kapalı olan sınırda üç geçiş kapısını(Ledra Plas, Pila ve İkbucukmil) önce günübirlik ardından da daha uzun süreli bir biçimde Rumlara açtı. Buna bir süre sonra Rum tarafı da cevap verince, çok kısa bir süre içinde yüz binlerce Kıbrıs'lı karşı tarafa geçme şansına kavuştu. Geçişlerin sorunsuz yaşanması ve olay çıkmaması, iki kesimin barış içinde bir arada yaşayabileceğine dair söylemleri de güçlendirdi.

Adeta Annan Planının referandumu havasına giren 14 Aralık seçimlerinde iktidardaki Başbakan Derviş Eroğlu'nun Ulusal Birlik Partisi ve Rauf Denktaş'ın oğlu Serdaş Denktaş'ın lideri olduğu Demokrat Parti Annan Planına karşı, muhalefetteki Cumhuriyetçi Türk Partisi (Mehmet Ali Talat) ve BDH (Mustafa Akıncı) ise Annan Planından yana" tavrı koymuşlardı. Seçimlerde Annan Planına tam destek veren CTP, 1998'de aldığı 13,4 oyu neredeyse üçe katlayarak 35.1% ile birinci parti oldu. Hükümet partilerinden UBP % 40,4'den 32,9'a, Serdar Denktaş'ın lideri olduğu DP ise % 22,6'dan % 12,9'a geriledi. Yapılan hesaplamalara göre eğer bu bir Annan Planı referandumu olsaydı, "evet"çilerin % 51 ile kazanacağını gösteriyordu.1361 AB, seçim sonucunu "Kıbrıslı Türklerin statükoya son verme isteği" olarak okudu. Komisyon sözcülerinden Jean Christophe Filori, AB Komisyonu'nun konuya ilişkin açıklama yapmasının "seçimlerin tanındığı" anlamına gelmediğini ancak ortada siyasi bir gerçek olduğunu belirtiyor ve "bu sonuç görüşmelere dönülmesinin zamanının geldiğini gösteriyor. Birleşmiş bir Kıbrıs'ın üyeliği için de "1 Mayıs 2004'e kadar hâlâ süre var. Umarım bu fırsatı kullanırlar" şeklinde

¹³⁵⁹ SP-2003, s.6.

¹³⁶⁰ Hürriyet Gazetesi (İstanbul):08.12.2003.

¹³⁶¹ Hürriyet Gazetesi (İstanbul):17.12.2003 (Cüneyt Ülsever)

konuşuyordu.¹³⁶² Ancak partilerin kazandıkları milletvekilleri sayıları zorunlu bir uzlaşmayı gündeme getirdi. Çünkü muhalefet ile iktidarı partilerinin kazandıkları milletvekilliği sayısı 50 sandalyeli mecliste 25'er idi. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Denktaş'tan Hükümeti kurma görevini alan CTP lideri Talat, Türkiye'nin de müdahalesi ile Denktaş'ın oğlunun partisi DP ile ve sadece bir oy çoğunluğa (26-24) dayalı bir hükümet kurdu. Serdar Denktaş'ın Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olduğu bu hükümet Annan Planını görüşmeler için zemin olarak kabul ettiği açıklandı. 2004 yılı başında da Kıbrıs konusu Türkiye'deki en önemli dış politik önceliklerden birisi olmaya devam etti. Başbakan Erdoğan'ın Davos'da BM Genel Sekreteri ile görüşmesinin ardından 24 Ocak 2004'de MGK'da tartışılan Kıbrıs için "Annan Planı zemininde ancak adadaki gerçeklerin de göz önünde tutulacağı bir çözüm sürecinin desteklendiği" kararı çıktı. Bu Türkiye'nin Kıbrıs konusunda ciddi bir politika değişikliğine işaret ediyordu. Türkiye "çözumsuzluğa neden olan taraf" imajından bir an önce sıyrılmak ve Mayıs 2004'e kadar Kıbrıs Türk tarafının da AB'ye dahil olmasını sağlamak için özel çaba göstermeye kararlıydı. Bu kararlılık Başbakan Erdoğan'ın Ocak ayının son haftasında ABD'ye yaptığı ziyaretin de en önemli gündem maddesiydi. Bush da Türkiye'nin bu çabalarına ve kararlılığına destek verdiğini açıklıyordu. Bir başka gelişme ise 4 Şubat 2004'de Ankara'da Başbakan Erdoğan, Dışişleri Bakanı Gül, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, KKTC Başbakanı M.E.Talat ve KKTC Dışişleri Bakanı Serdar Denktaş'ın katılımı ile yapılan Kıbrıs Zirvesinde yaşandı ve bu zirvede de "Türkiye ve KKTC BM Genel Sekreteri'nin çabalarına yardımcı olmak ve destek vermek üzere ortak gayretler sarf etmek konusunda mutabık kalmışlardır" açıklaması yapılıyordu. Aynı gün Annan da tarafları birkaç gün içinde müzakerelere yeniden başlamak üzere davet edeceğini açıklıyordu. Geline nokta Annan Planı konusunda hem Türk hem de Rum tarafının önemli çekinceleri olsa da taraflar "uzlaşmaz" suçlamasından sıyrılmak ve çözumsuzluğu karşı tarafa mal etmek için taktik bazı açılımlarda bulunmayı tercih etmişlerdir. Her iki taraf için de belki de en büyük handikap, Annan'ın Nisan ayında kadar tarafların üzerinde anlaşılamadığı konuları BM Genel Sekreteri'nin tamamlaması kaydıyla ve eksikleri ile birlikte referanduma götürülmesinin bir ön şart olarak koymasıydı. Dünya tarihinde eşine rastlanmayan böyle bir durum, Kıbrıs gibi 50 yılı aşan karmaşık bir sorunda istikrarlı ve kalıcı bir çözüm için çok ideal bir yöntem olarak görülmemektedir. Bu konuda her iki tarafın da önemli kaygıları bulunmaktadır. Ancak 2004 yılı başında hızlanan trafik, tarafları yine masa başına toplayacak gibi görünmektedir. Bu konuda Türkiye'nin hedefi Aralık ayında AB'den müzakereler için tarih alınması esnasında Kıbrıs engeline takılmamaktır. Rum tarafı ise daha çok AB'nin baskısı altındadır. Zira her şeye rağmen AB kendi için çok ciddi bir sorunu ithal etmek istememektedir.

Türkiye- AB ilişkileri bakımından 2004 başında yaşanan en önemli gelişmelerden birisi de AB Komisyonu Başkanı Romana Prodi ve Genişlemeden Sorumlu Komiser G.Verheugen'in Türkiye ziyaretleriydi. Ziyaret hem yıl sonunda yapılacak zirvede AB Konseyinin kararına esas teşkil edecek olan raporu hazırlayacak olan ve görev süresi de yine aynı dönemde sona erecek olan Komisyonun en üst düzey iki yetkilisinin Türkiye'yi ziyareti bakımından, hem de 1963'den beri ilk kez AB Komisyonu Başkanının Türkiye'yi ziyareti dolayısı ile son derece önemliydi. Prodi TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin olağanüstü reform çabalarından övgü ile söz etti, Kıbrıs'ın hiçbir şekilde bu son değerlendirme raporunda gündeme gelmeyeceğini de vurguladı. Ancak insan hakları alanında özellikle uygulamada karşılaşılan aksaklıklara dikkat çeken Prodi, buna örnek olarak Europaeisches Parlament'in Sacharov ödülünü verdiği ve halen yeniden yargılanan ve Leyla Zana'nın durumunu verdi. Komisyon olarak hazırlayacakları raporda bir durum

¹³⁶² Milliyet Gazetesi (İstanbul):16.12.2003

tespiti yapılacağını vurgulayan Prodi, Konsey'e Türkiye ile müzakerelere başlanılıp başlanılmaması konusunda herhangi bir tavsiyede bulunmayacaklarını dile getirdi. Bu durum, çeşitli vesilelerle Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmadığını ve Türkiye için "privilegierte Partnerschaft"dan söz eden Prodi'nin kişisel tercihinin Komisyon görüşüne yansıtacağı şeklinde yorumlandı.¹³⁶³ Zira Komisyon daha önceki örneklerde olumlu ya da olumsuz bütün aday ülkeler için görüşünü ortaya koymuştu. Prodi Türkiye'nin üyeliğine kendisi yeşil ışık yakmak istememişti.

12-13 Aralık 2003'de Brüksel'de gerçekleştirilen AB Zirve toplantısında Konsey, Komisyon'un raporu ve tavsiyeleri temelinde, 2004 Aralık ayında yapılacak olan Zirve'de alınacak karar ışığında Türkiye ile birlikte çalışacağı taahhüdünü vurguluyor ve Türkiye'yi reform süreci için teşvik ediyordu.¹³⁶⁴ 1 Ocak 2004'den itibaren de İrlanda, AB Dönem Başkanlığı üstlenmiştir.

8. Türkiye-AB ilişkilerinde Son Dönem: 2004-2006

12-13 Aralık 2003'de Avrupa Birliği Zirve toplantısı Brüksel'de gerçekleşmiş, Konsey, Komisyon'un raporu ve tavsiyeleri temelinde, 2004 Aralık ayında yapılacak olan Zirve'de alınacak karar ışığında Türkiye ile birlikte çalışacağı taahhüdünü yinelemiş, ayrıca Konsey, tam üyelik müzakerelerine başlanabilmesi için yapılan hazırlıklar çerçevesinde kaydedilen önemli ilerlemelere dayanarak Türkiye'yi teşvik ettiğini vurgulamıştır.¹³⁶⁵

2004 yılı Türkiye'nin müzakerelere başlamak konusunda belirleyici olacak olan ve AB Komisyonu tarafından hazırlanacak ve Kasım ayında yayınlanacak olan "2004 Yılı İlerleme Raporu"nın içeriğini olumlu yapabilmek bakımından son derece önemli bir yıl olmuştur ve yoğun çaba gösterilmiştir.¹³⁶⁶ Bu kapsamda TBMM tarafından kaldırılmış olan idam cezası ile ilgili son aşama olan İdam cezasının kaldırılmasını öngören Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 13. protokolü 9 Ocak 2004'de Türkiye tarafından Strazburg'da imzalandı. Böylece Türkiye ile AET/AT/AB arasındaki ilişkilerin başından beri en önemli sorun başlıklarından olan bir konu geride bırakılmış oldu. Bu arada Türkiye'de demokratikleşme ve insan hakları alanında "uyum paketleri" ile birlikte 7 Mayıs 2004'de 1982 Anayasasında çok önemli değişiklikler yapan bir Anayasa Reform Paketi de TBMM'de kabul edilmiştir. Bu gelişmeler Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi'nin 22 Haziran 2004'de 1996'dan beri devam eden Türkiye üzerindeki denetim sürecini sona erdirmesine temel olmuştur. AKPA Genel Kurulunda, 141 parlamenterin "evet", 8 parlamenterin "hayır" oyu kullandığı bu oylama AB'ye verilen güçlü bir işaret anlamına gelmiştir. AB'nin Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine uyumu bağlamında son derece önem verdiği bu gelişme Türkiye'nin önünü açan bir gelişme olmuştur..

2004 yılının en önemli özelliği bir "Kıbrıs" yılı olmasıydı. Her ne kadar AB Kıbrıs sorununa çözüm bulunamaması halinde de Kıbrıs-RY'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti" adına ve bütün adayı temsil edecek şekilde Mayıs 2004'de AB'ye üye olacağını açıklamış olsa da Türkiye'nin çabaları önemli sonuçlar doğurdu. KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın itirazlarına rağmen Türkiye'nin baskısı ile 19 Şubat'ta Annan Planı çerçevesinde görüşme konusunda uzlaşmaya varan taraflar, Kıbrıs'ta müzakerelere başladı. Bu müzakerelerin

¹³⁶³ Spiegel Online (Haftalık Dergi-Almanya): 04.11.2003

¹³⁶⁴ AB Konseyi Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirisi: Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Brüssel--Bull. 12-2003.

¹³⁶⁵ AB Konseyi Brüksel Zirvesi Kararları: Bulletin EG: 12-1993

¹³⁶⁶ Bu bölümde İktisadi Kalkınma Vakfı'nın internet sayfasından geniş ölçüde yararlanılmıştır: www.ikv.org.tr

sonunda da yani 24 Nisan 2004’de Kıbrıs’ta Annan Planı çerçevesinde birleşme konusunda referandum yapılmış, Kıbrıs Türk halkının yüzde 64.9’u Annan Planını onaylarken Kıbrıs Rum kesiminde halkın yüzde 75.83’ü planı reddetmiştir. Referandum öncesinde Kıbrıs Rum tarafındaki politikacıların birleşme ve çözümü reddeden açık tavırları AB tarafında eleştirilse de somut yaptırımlara dönüşmemiştir. Ancak referandumdan hemen sonra, 29 Nisan’da AB Konseyi Kıbrıs Tüzüğü’nü onaylamış, bu tüzükle, Kıbrıs’ta yapılan referandumun ardından sorunun çözüme ulaşmaması üzerine mevcut duruma ve özellikle malların dolaşımına ilişkin önlemler alınmıştır. 7 Temmuz’da ise Avrupa Komisyonu Kıbrıslı Türklerin izolasyonunu sona erdirmek için kapsamlı öneriler açıkladı. Burada Annan Planına “evet” diyen KKTC için AB Komisyonu’nun hazırladığı ve toplam 259 milyon Euro olan mali yardım, sonraki dönemde AB üyesi olan Kıbrıs Rumları tarafından bloke edildi. Bu yardımın 38,1 milyon Euro’luk ilk dilimi ise 27 Ekim 2006’da serbest bırakılabildi.

Kıbrıs’ta yapılan referandum bir çözüm getirmemiş olsa da Türkiye’nin üzerinde eleştiri yükünü ve çözümü istemeyen taraf imajını ciddi biçimde değiştirmiştir. Referandumda Türk tarafından “hayır” Rum tarafından “evet” sonucu çıkmış olsaydı, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin daha farklı olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

2004 yılının en önemli olayı hiç kuşku yok ki Mayıs 2004’de AB’ye aralarında Kıbrıs-RY’nin de bulunduğu 10 yeni ülkenin tam üye olarak katılmasıydı. AB tarihinin en büyük genişlemesi olan bu gelişme, hem Kıbrıs hem de genel olarak AB dinamikleri bağlamında Türkiye ile ilgili tartışmalara da yeni boyutlar getirmiştir.

6 Ekim’de Avrupa Komisyonu, 2004 Türkiye İlerleme Raporu ve rapora bağlı tavsiye belgesini yayımladı. Söz konusu belgelerde Türkiye’nin siyasi kriterleri gerekli ölçüde karşıladığı belirtilerek, birliğe katılım müzakerelerinin başlatılması tavsiyesinde bulunuldu. 16-17 Aralık 2004’de ise Avrupa Parlamentosu, Hollandalı Hristiyan demokrat parlamenter Camiel Eurlings’in hazırladığı, AB’nin Türkiye ile 3 Ekim 2005’te tam üyelik müzakerelerini başlamasını tavsiye eden raporunu 262’ye 402 oyla kabul etti. Bu kararın alınması esnasında Avrupa Parlamentosu’nda Türkiye’nin lehine yapılan sembolik gösteriler de bir ilke işaret ediyordu.

2004 yılının Aralık ayında Brüksel’deki AB Konseyi Zirvesi’nde, Konsey, 2004 yılı İlerleme raporu ve tavsiyesi ışığında, Komisyon tarafından belirlenen altı başlık altındaki hukuksal düzenlemeyi yürürlüğe koyması şartıyla Türkiye’nin, Kopenhag siyasi kriterlerini katılım müzakerelerine başlamak açısından yeterli ölçüde karşıladığına karar verdi. AB Konseyi, Komisyon’u, 23. paragraf temelinde Türkiye’yle müzakerelerin çerçevesi hakkında bir öneri sunmaya davet etti. 3 Ekim 2005 tarihinde müzakereleri açmak üzere, Konsey’i bu müzakere çerçevesi üzerinde anlaşma sağlamaya çağırdı.¹³⁶⁷ Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler bakımından son derece önemli olan bu Zirve’nin Sonuç Bildirisinde 17-23. maddeleri Türkiye’ye ayrılmıştır ve aynen şöyledir:

“Türkiye¹³⁶⁸

17. Avrupa Konseyi, Türkiye’ye ilişkin olarak, Helsinki’de “Türkiye, diğer aday ülkelere uygulananlar ile aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday ülkedir” ve bunu takiben eğer Aralık 2004 tarihli toplantısında Avrupa

¹³⁶⁷ <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?pId=4&lang=0&prnId=1&fld=4&ord=0&docId=347&fop=1>

¹³⁶⁸ AB Konseyi Brüksel Zirvesi Kararları: (Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Brüssel) - Bulletin EU:12-2004, I.17-23.

Konseyi, “Komisyon raporu ve tavsiyesi üzerine Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığına karar verirse, Avrupa Birliği, Türkiye ile katılım müzakerelerini gecikmeksizin başlatacaktır.” şeklinde alınan önceki sonuçları hatırlatmaktadır.

18. Avrupa Konseyi, Türkiye’nin geniş kapsamlı reform sürecinde göstermiş olduğu kararlı ilerlemeyi memnuniyetle karşılamakta ve Türkiye’nin bu reform sürecini devam ettireceğine dair inancını ifade etmektedir. Ayrıca, Türkiye’den, Komisyon tarafından belirlenmiş olan altı ayrı mevzuat başlığının yürürlüğe koyulmasına yönelik çabalarını etkin bir şekilde sürdürmesini beklemektedir. Siyasi reform süreci, bu sürecin geri dönüşmezliğinin temin edilmesi ve tam, etkili ve kapsamlı uygulamanın sağlanması için, özellikle temel özgürlükler ve insan haklarına saygı gösterilmesi kapsamında, Komisyon tarafından yakın bir şekilde izlenmeye devam edilecektir. Komisyon, bu bağlamda, işkence ve kötü muameleye sıfır-hoşgörü politikası da dahil olmak üzere, 2004 yılı raporunda altı çizilen hususlar ve tavsiyeler temelinde, Konsey tarafından düzenli rapor vermeye davet edilmiştir. Avrupa Birliği, siyasi reform sürecine ilişkin kaydedilen aşamayı, Katılım Ortaklığı Belgesi’nde belirlenmiş olan öncelikler temelinde yakından izlemeye devam edecektir.

19. Avrupa Konseyi, Türkiye’nin, yeni AB üyesi ülkelerin katılımını dikkate alarak, Ankara Anlaşması’nın uyarlanmasıyla ilgili protokolü imzalamak yönündeki kararını memnuniyetle karşılamaktadır.

Bunun ışığında, Türkiye’nin, “Türk hükümeti, Ankara Anlaşması’nın uyarlanmasına ilişkin Protokol’ü katılım müzakerelerinin fiilen başlamasından önce ve AB üyeliğinin mevcut durumu çerçevesinde gerekli olan uyarlamaların üzerinde anlaşmaya varılması ve tamamlanması ertesinde imzalamaya hazırdır” yönündeki deklarasyonunu memnuniyetle karşılamaktadır.

20. Avrupa Konseyi, iyi komşuluk ilişkileri kurulmasına yönelik açık taahhütler verilmesi gereğinin altını çizerek, Türkiye’nin komşularıyla ilişkilerini geliştirmesini ve bekleyen sınır uyuşmazlıklarının Birleşmiş Milletler Şartı’nın uyuşmazlıkların barışçı çözümü ilkesine uygun bir şekilde çözüme kavuşturulması için ilgili Üye Ülke ile işbirliğine devam etmeye hazır olmasını memnuniyetle karşılamaktadır. Konuya ilişkin olarak, başta Helsinki’de alınmış olanlar olmak üzere, önceki sonuç bildirimleri uyarınca, Avrupa Konseyi, bekleyen uyuşmazlıklara ilişkin durumu gözden geçirmiştir ve buna ilişkin istikşafı (açıklayıcı) temasları memnuniyetle karşılamaktadır. Bu bağlamda, katılım sürecini sekteye uğratabilecek nitelikteki çözümlenmemiş uyuşmazlıkların, gerektiği takdirde, sonuçlandırılmak için Uluslararası Adalet Divanı’na götürülebileceği yönündeki görüşünü teyit etmektedir. Avrupa Konseyi, kaydedilen ilerlemeler konusunda bilgilendirilecek ve konuyu, uygun görüldüğü takdirde, gözden geçirecektir.

21. Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu tarafından 15 Aralık 2004 tarihinde kabul edilen kararı not etmektedir.

22. Avrupa Konseyi, Komisyon tarafından belirlenmiş olan altı mevzuat başlığının kabul edilmesini memnuniyetle karşılamaktadır. Yukarıda belirtilenler ve Komisyon’un raporu ve tavsiyesi ışığında, söz konusu mevzuatın yürürlüğe girmesi kaydıyla, Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini, müzakerelerin başlatılması sağlayacak ölçüde tatmin edici bir şekilde karşıladığına karar vermektedir.

Bu bağlamda, Komisyon, 23. paragraf temelinde Konsey'e Türkiye ile yürütülecek müzakerelerin çerçevesine ilişkin bir öneri sunmaya davet edilmektedir. Konsey'den, müzakerelerin 3 Ekim 2005 tarihinde açılmasına yönelik olarak söz konusu çerçeve üzerinde uzlaşa sağlaması talep edilmektedir.

Müzakerelerin Çerçevesi

23. Avrupa Konseyi, aday ülkelerin her biriyle yürütülecek katılım müzakerelerinin bir müzakere çerçevesine dayanması üzerinde uzlaşmaya varmıştır. Komisyon'un önerisine dayanarak Konsey tarafından oluşturulacak her çerçeve, 5. genişleme sürecindeki tecrübeleri ve gelişmekte olan müktesebatı göz önünde bulundurarak, her aday ülkenin kendine has şartlarına, özel durumuna ve niteliklerine göre aşağıda sıralanan unsurları ele alacaktır:

- *Daha önceki müzakerelerde olduğu gibi, müzakerelerin esası, üye ülkelerin bir tarafta aday ülkenin diğer tarafta yer aldığı, kararların oybirliğine dayandığı Hükümetler arası Konferansta belirlenecek ve her biri ayrı bir politika alanını kapsayan müzakere başlıklarına ayrılacaktır. Komisyon tavsiyesi üzerine oybirliği ile hareket eden Konsey, müzakere başlığının geçici olarak kapatılması ve uygun olduğunda her başlığın açılması için gerekli kıyas koşullarını belirleyecektir; ilgili müktesebat başlığına bağlı olarak bu koşullar, mevzuat uyumu ve müktesebatın yeterli derecede uygulanmasının yanı sıra Avrupa Birliği ile sözleşmeye bağlı ilişkilerden doğan yükümlülüklerle dayanacaktır.*

- *Uzun geçiş dönemleri, istisnalar, özel düzenlemeler ya da kalıcı koruma önlemleri; örneğin koruma önlemlerinin temelini oluşturacak daimi olarak kullanılabilir maddeler, göz önünde bulundurulabilmektedir. Komisyon, uygun gördüğü hallerde bunları, kişilerin serbest dolaşımı, yapısal politikalar ya da tarım gibi alanlarda müzakere çerçevesi önerilerine koyacaktır. Ayrıca, kişilerin serbest dolaşımını nihai olarak tesis eden karar alma mekanizması, üye ülkelere azami rol vermelidir. Geçiş düzenlemeleri ya da koruma önlemleri rekabete ve Tek Pazarın işleyişine etkilerine göre gözden geçirilmelidir.*

- *Aday ülkenin Birliğe katılımının mali yönleri, uygulanan Mali Çerçeve kapsamında ele alınmalıdır. Bundan ötürü, müzakerelere henüz başlamamış ve Birliğe katılımı mali reform gerektirecek kadar büyük mali sonuçlar yaratacak olan adaylar ile müzakereler, olası önemli mali reformlarla birlikte ancak 2014 yılından sonraki dönemi kapsayan Mali Çerçeve'nin oluşturulmasından sonra tamamlanabilmektedir.*

- *Müzakerelerin ortak hedefi Birliğe üyeliğidir.*

Sonuçları önceden garanti edilemeyen bu müzakereler açık uçludur.

Tüm Kopenhag kriterleri dikkate alındığında, aday ülkenin üyeliğin tüm gereklerini tam olarak üstlenecek durumda olmaması halinde, aday ülkenin Avrupa yapılarına en sıkı bağlarla bağlanması temin edilmelidir.

- *Özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü gibi Birliğin üzerine kurulduğu değerlerin bir aday ülkede ciddi ve sürekli ihlal edilmesi durumunda, Komisyon kendi girişimi ya da üye ülkelerin üçte birinin talebiyle müzakerelerin askıya alınıp alınmamasını tavsiye edebilir ve müzakerelerin yeniden başlayabilmesi için gerekli koşulları önerebilir. Konsey, aday ülkeye söz hakkı verdikten sonra, müzakerelerin askıya alınması ve yeniden başlatılması koşullarına ilişkin Komisyon önerisi ile ilgili kararını nitelikli çoğunlukla alacaktır. Üye ülkeler, Hükümetler arası Konferansta (HAK), oybirliği ile karar alma gerekliliğine halel getirmeksizin, Konsey kararına göre hareket edeceklerdir. Avrupa Parlamentosu bu konuda bilgilendirilecektir.*

- *Katılım müzakerelerine paralel olarak Birlik her aday ülkeyle kapsamlı bir siyasi ve kültürel diyaloga girecektir. Bu kapsamlı diyalog, kişileri bir araya getirerek karşılıklı anlayışı iyileştirmek amacıyla sivil toplumu da kapsayacaktır. “*

AB Konseyi'nin 17 Aralık 2004'de aldığı bu kararlar bütün sorunlarına rağmen hem Türk hem de AB tarafından “tarihi” olarak nitelendirildi. AB Dönem Başkanı Hollanda'nın Başbakanı Jan Peter Balkenende, "Bugün tarih yazdık, 21. yüzyıl Avrupası için tarihi bir karar aldık, Avrupa'nın geleceğine imza attık. Türkiye, AB'nin uzattığı eli tuttu. Müzakerelerin 3 Ekim 2005'te başlaması kararı sürdürülebilir olup tam üyeliği hedefleyecek, ama sonuç önceden garanti edilemez. Tam katılım, uzun bir süreç. Bu karar başarıdır. Oybirliğinden çok mutluyum" diyor, Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso ise "AB, kapılarını Türkiye'ye açtı. Bugün Türkiye halkı, Avrupalı geleceklerini kucaklayacak. Türk halkına mesajım şu: Sürecin sonuna gelmedik, henüz başındayız. Bugün, Türkiye AB'nin inşa edildiği temel değerlere bağlılığı teyit etti. Bugün, Avrupa ve Türkiye tarihine önemli bir gün olarak yazıldı" açıklamasını yapıyordu. Başbakan Erdoğan da düzenlediği basın toplantısında, "Beklediklerimizin yüzde yüzünü alamadık ama başardık. Bu tarihi adım ülkemize ve AB'li dostlarımıza hayırlı olsun" diyor ve özellikle Kıbrıs konusundaki baskılara dikkat çekiyordu. Başbakan Erdoğan'ın Zirveyi terk etmeyi riske edecek kadar hassasiyetle üzerinde durduğu konu Kıbrıs RY'nin tanınmasına yol açacak taleplerdir. Zira zirvenin ilk gününde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlanması kararı alındı. Ancak bu tarih, Yunanistan, Fransa ve Avusturya'nın desteğini alan Rum Yönetimi'nin talebi üzerine, "Gümrük Birliği'nin Kıbrıs Rum Yönetimi dahil 10 yeni üyeye genişletilmesini öngören Ankara Anlaşması'nın ek protokolünün imzalanması (parafe edilmesi)" şartına bağlandı. Türkiye "zirve bitmeden protokolü parafe etme" şartını reddetti. Türkiye'nin bu şartı reddetmesi üzerine zirve kilitlendi. Uzun süren müzakerelerden sonra Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın "zirveyi terk" resti üzerine tekrar görüşmelere başlandı. Türkiye, protokolü Brüksel'de parafe etmeyeceğini, ancak 3 Ekim 2005'de "müzakereler başlamadan" önce imzalayacağını teyit etti. Türkiye'nin bu tavrı, Zirve Sonuç Bildirgesi'nde, “Türk hükümeti, Ankara Anlaşması'nın uyarlanmasına ilişkin Protokol'ü katılım müzakerelerinin fiilen başlamasından önce ve AB üyeliğinin mevcut durumu çerçevesinde gerekli olan uyarlamaların üzerinde anlaşmaya varılması ve tamamlanması ertesinde imzalamaya hazırdır” şeklinde yer aldı ve Konsey'in bu karardan memnuniyet duyduğu belirtildi. AB Dönem Başkanı Hollanda'nın Başbakanı Jan Peter Balkenende, "Ankara'nın protokolü imzalaması, hukuki açıdan yasal bir tanıma değildir. Ama bu aşamaya yönelik atılmış bir adımdır ve gelecek için güven verecektir. Altını çizmek istiyorum. Bu imza, müzakerelerin başlamasından önce atılacak. Sonuç bildirisi bu konuda çok açık. Türkiye'nin taahhüdünü duymaktan memnun olduk. Ankara önemli ve cesur bir adım attı" açıklamasında bulundu.¹³⁶⁹

Hiç kuşku yok ki “tarihi” olduğu kadar “tartışma yaratan” Zirve Kararları Türkiye'nin daha sonraki dönemde AB ile ilişkilerindeki motivasyon ve çatışmaları belirleyecek önemdeydi. Sadece müzakerelerin ucunun açık olması ya da kalıcı kısıtlamalar değil, özellikle de Kıbrıs konusu Türkiye'de buruk bir sevinç yaşanmasına neden oldu. AB'nin ortaya koyduğu tablonun çok da umut verici olmaması, Türkiye'nin müzakereler için atayacağı Başmüzakereci'nin kimliğini de etkiledi. Daha sonraki dönemde Türkiye'ye yönelik artan

¹³⁶⁹ Bu konudaki tartışmalar ve bilgiler için Bkz.: http://www.belgenet.com/arsiv/ab/brukselzirve_122004-01.html

“motivasyon eksikliği” ve benzeri eleştirilerle 17 Aralık Brüksel kararları arasında yakın bağlantı bulunduğu unutulmamalıdır.¹³⁷⁰

2005 yılı Türkiye ile AB ilişkileri bakımından yeni sorunların yaşandığı bir yıl oldu. AB Türkiye’den sürekli olarak Ankara Anlaşması’nı G.Kıbrıs’ı da kapsayacak şekilde genişleten Protokolü onaylamasını talep ederken, AB Anayasa’sı konusunda yapılan referandumlarda alınan sonuçlar da AB içinde Türkiye tartışmalarını yeniden alevlendirdi. 29 Mayıs’ta Fransa ve 1 Haziran’da da Hollanda’daki referandumlarda Anayasaya’ya red oyunun çıkması büyük bir hayal kırıklığı ve moral bozukluğu yarattı. Fransa’da halkın % 54.8’si, Hollanda’da ise % 61.6’sı Anayasayı reddederken hem AB projesi ağır darbe aldı, hem de AB içindeki muhafazakarlar bunun Türkiye’nin üyeliği konusunda bir tepki olduğu görüşünü ileri sürdüler. Fransa ve Hollanda halkının verdiği “hayır” oyunun ne anlama geldiği çok kısa bir süre sonra Avrupa Birliği’nin resmi araştırma kurumu Eurobarometre tarafından yapılan bir araştırmada ortaya konuldu. Her iki ülkeden eşit sayıda, 18 yaş ve üstü toplam 4 bin kişi katılığı araştırmaya göre Anayasa’yı reddeden Fransız seçmenler, 'Neden 'Hayır' dediniz?' sorusuna karşılık, birinci sırada 'Anayasa'nın istihdam üzerinde olumsuz etki yaratacağını' (%31), ikinci olarak da 'Fransa ekonomisinin güçsüz ve işsizliğin yüksek olduğunu' (%26) söylediler. 'Hayır' demeyi tercih eden Fransızlar ayrıca 'Anayasa'nın çok liberal olduğunu' (%19) ya da 'yeterince sosyal olmadığını' (%16) da ret gerekçeleri arasında saydılar. Fransa’da, 'Anayasa’yı, Türkiye’yi AB üyesi olarak görmek istemediğim için reddettim' diyenlerin' oranı ise %6 oldu. Hollanda’da ise 'Hayır' diyenler, buna gerekçe olarak ilk sırada 'Anayasa konusundaki bilgi eksikliğini' (%32) kaydettiler. Ayrıca sayılan diğer nedenler arasında, 'Ulusal egemenlik kaybolacak' (%19), 'Hükümete karşı olduğum için' (%14), 'Avrupa çok pahalı' (%13) da bulunuyordu. Hollanda’da, 'Anayasa’ya, Türkiye’yi AB üyesi olarak görmek istemediğim için 'Hayır' dedim' diyenlerin oranı ise sadece %3 idi.¹³⁷¹

Bu arada biraz daha yavaşlamış olsa da Türkiye’de AB konusundaki reformlar devam etti. Örneğin 1 Haziran 2005’de Türk ceza sisteminde köklü değişiklikler getiren Yeni Türk Ceza Kanunu yürürlüğe girerek AB uyum sürecine ilişkin önemli bir adım daha atıldı.

13 Haziran’da Lüksemburg’da toplanan AB Dışişleri Bakanları, Ankara Anlaşması’nı G.Kıbrıs’ı da kapsayacak şekilde genişleten Protokolü onaylandı. 16-17 Haziran’da ise AB Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi’nin sonuç bildirgesinde Türkiye’ye ilişkin doğrudan bir ifade yer almamakla birlikte, önceki Zirve Kararlarına atıfta bulunarak, bu kararların tam olarak uygulanması gerektiğini vurgulandı. 29 Haziran 2005’de ise Avrupa Komisyonu, 2005 yılı içinde Türkiye’ye yönelik olarak hazırlanması öngörülen belgelerden, “Türkiye İçin Katılım Müzakereleri Çerçevesi Taslağı”nı açıkladı. Taslakta, müzakereleri düzenleyen genel ilkeler, müzakerelerin içeriği, müzakere prosedürleri ve müzakere başlıklarına ilişkin taslak liste yer aldı. 30 Temmuz’da Türkiye, AB ile ilişkilerinin hukuki temelini oluşturan 1963 tarihli Ankara Antlaşması’nı, 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyesi olan 10 ülkeyi kapsayacak şekilde genişleten “Ek Protokol”ü imzaladı. Türkiye bu imzayı takiben, Ek Protokol’ü imzalamasının, Protokol’de “Kıbrıs

¹³⁷⁰ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirmeler için Bkz.: Sanem Baykal [2006] “1999 Helsinki’den 2004 Brüksel’e – Mukadder Üyelikten Ucu Açık Müzakerelere: Türkiye-AB İlişkileri”, Beş Deniz Havzasında Türkiye, Ed. Mustafa Aydın / Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.137-190; Ercüment Tezcan [2005] Helsinki’den 3 Ekim’e: Müzakerelere Giden Sürecin Dünü, Bugünü, Yarını, Avrasya Dosyası, ASAM, Ankara, s.15-38; Erol Manisalı [2005] Türkiye-AB İlişkileri Nereye Götürülüyor, Avrasya Dosyası, ASAM, Ankara, s.5-14; Şaban H. [2006b] Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, s. 439 vd.

¹³⁷¹ Flash Eurobarometer: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl171_fr.pdf;
http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl172_en.pdf

Cumhuriyeti” adıyla ifade edilen Rum Kesimi’ni tanıdığı anlamına gelmeyeceğine yönelik deklarasyonu yayınladı.

Müzakere Çerçeve Belgesi ve Müzakere Süreci:

2 – 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg’da düzenlenen AB Dışişleri Bakanları toplantısında, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki katılım müzakerelerinin genel prensiplerini belirleyen müzakere çerçeve belgesi onaylanmıştır.¹³⁷² Söz konu belgenin kabul edilmesini takiben yine 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg’da yapılan hükümetler arası konferansla Türkiye’nin AB’ne katılım müzakereleri resmi olarak başlatılmıştır.¹³⁷³ 20 Ekim’de üyelik müzakerelerinin ilk aşamasını oluşturan tarama süreci, bilim ve araştırma alanında düzenlenen “tanıtıcı tarama” toplantısı ile başladı. 26 Ekim’de ise eğitim ve kültür başlığındaki tarama toplantısı gerçekleşti. Bu arada AB Komisyonu, 9 Kasım’da Türkiye’ye yönelik 2005 yılı İlerleme Raporu’nu ve yeni Katılım Ortaklığı Belgesi’nin açıkladı.

2006 yılı tarama sürecinin tamamlandığı ve Kıbrıs sorunu merkezinde ilişkilerin sıkça kesintilere uğrama tehdidi altında kaldığı bir yıl oldu. 2006 yılı sonuna kadar Türkiye’nin Kıbrıs RY’ne Gümrük Birli ek protokolünü uygulamaz ise müzakerelerin kesilebileceği AB yetkililerince sıkça dile getirildi. Bu nedenle yılın başından itibaren Türkiye de Kıbrıs konusunda yeni girişimler başlattı. Örneğin 20 Ocak’ta Türkiye, Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik yeni planı İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw’un KKTC, G.Kıbrıs ve Türkiye ziyareti öncesinde, BM Genel Sekreteri Kofi Annan’a sundu. Annan’ın inisiyatif alması istenen bu planda, Türk limanlarının Rumlara açılması karşılığında KKTC’ye izolasyonların kaldırılması istendi.

12 Haziran 2006’da bir ilk daha gerçekleşti ve taraması tamamlanan Bilim ve araştırma faslında fiili müzakereler Lüksemburg’da düzenlenen Hükümetler arası Konferans’ta gerçekleşti. Fasılın açılıp kapanmasına yönelik Rum Yönetiminin itirazları AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi’nde aşılarak, Türkiye’nin gerekli kriterleri yerine getirdiği belirtildi ve bu fasıl aynı toplantıda kapatıldı. 15-16 Haziran’da Brüksel’de yapılan AB Konseyi zirve toplantısında da Konsey’in Türkiye ile fiili katılım müzakerelerinin başlamasından duyduğu memnuniyet dile getirildi; birliğin de Türkiye’nin üyelik yükümlülüklerini yerine getirme yönündeki gayretlerini destekleyeceği belirtilmiştir.

Hollandalı Parlamenter Camiel Eurlings tarafından hazırlanan Türkiye’nin üyelik sürecine ilişkin taslak rapor 4 Eylül 2006’da AP Dışişleri Komitesi’nde kabul edildi. Taslak raporda, fiili müzakerelerin açılması memnuniyetle karşılanırken, reform sürecinin yavaşladığının altı çizildi. Raporda tam üyelik öncesi Türkiye’nin sözde Ermeni soykırımının tanınması bir kez daha istenirken, Süryani ve Pontus soykırımı ifadeleri de eklendi. Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu, 27 Eylül’de yaptığı toplantıda söz konusu raporu değişikliklerle kabul etti ve sözde Ermeni soykırımının tanınmasının üyelik öncesi ön koşul olarak getirilmesi yolunda yapılan çağırısı geri çekti. Hollandalı parlamenter Camiel Eurlings’in raporu, soykırım maddesi çıkarılarak, kabul edildi.

3 Ekim 2005’de AB ile fiili müzakerelere başlayan Türkiye, 35 fasılda tarama sürecini 13 Ekim 2006’da tamamladı. Ancak Türkiye, Ekim 2006’ya kadar olan sürede taraması sona eren fasıllardan sadece bilim ve araştırmada müzakereyi tamamlayabildi. Tarama sürecinde

¹³⁷² Müzakere Çerçeve Belgesi: <http://www.dtm.gov.tr/Ab/SonGelismeler/muzakerecerceve.doc>

¹³⁷³ Bu karar Kıbrıs RY ve ona destek Avusturya ile Fransa’nın tavrı nedeni ile son derece zor alındı ve hatta pazarlıklar devam ederken, müzakere başlangıç tarihinin daha önce alınmış kararlar çerçevesinde 3 Ekim’e yetiştirilmesi için gece saat 20.00 olmadan önce sembolik olarak saatler durduruldu.

Türkiye'yi en çok zorlayan unsur, Mart ayında Fransa'nın eğitim ve kültür faslının açılması için siyasi kriterlere atıfta bulunulması talebi oldu. Türkiye, müzakere davet mektubundan bu unsurun çıkartılmasında başarılı olsa da, Fransa ve Rum Kesimi'nin bu fasıla yönelik vetosu sürüyor.

V-Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Kopenhag Siyasi Kriterleri

AET'yi kuran Roma Anlaşması'nın 237. maddesi Topluluğa üye olmanın temel şartını “Avrupalı olmak” olarak belirlemişti. AET/AT'nin 1990'lı yıllara kadar olan genişleme sürecinde ve Yunanistan, Türkiye gibi ülkelerle yapılan ortaklık anlaşmalarında da bu madde dikkate alınmıştır. Ancak 1990 sonrasındaki gelişmeler, AT'yi daha öncekilerden çok farklı ve geniş bir genişleme ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu beklenmeyen gelişme, Topluluğun 80'li yılların ikinci yarısında önceliği verdiği “derinleşme” ve bu nedenle de genişlemeye ara verme politikalarının değişmesini gerektirmişti. Bu durum Roma Anlaşması'nın da revize edilmesini zorunlu kılmış ve 7 Şubat 1992'de imzalanan ve 1 Kasım 1993'de yürürlüğe Maastricht Anlaşması ile hem Avrupa Topluluğu, siyasi birlik hedefini vurgulamak bağlamında “Avrupa Birliği” adını almış, hem de genişlemenin esasları yeniden belirlenmiştir. Bu bağlamda EU Anlaşmasının yeni üye olmak isteyen ülkeleri ilgilendiren “O” maddesi, Roma Anlaşmasının 237. maddesini biraz genişletmiş ve “Avrupalı” olmak şartının AB'ye üye olmak için tek başına yetmeyeceği, üyeliğin AB'nin çeşitli kurumlarınca da benimsenmesi gerektiği burada belirlenmiştir.¹³⁷⁴ Ancak 1990 sonrasındaki neredeyse bütün Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin (MOEL) AB üyesi olmak isteği ve “Avrupa'nın Yeniden Barışçı Bütünlüğü” felsefesi doğrultusunda AB'nin yeni ve bütün aday ülkeler için geçerli yeni kriterler benimsemesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.¹³⁷⁵ 21-23 Haziran 1993'de toplanan AB Konseyi Kopenhag Zirvesinde, bir ülkenin AB'ye üye olabilmesinin siyasi ve ekonomik alandaki genel kriterlerini (“Kopenhag Kriterleri”) ortaya koymuştur. Buna göre:

“Üyelik, aday ülkenin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların korunması ve saygı görmesini teminat altına alan kurumların istikrara kavuşturulmuş olmasını, işleyen bir piyasa ekonomisinin mevcudiyetini, AB içindeki rekabet ve piyasa güçleriyle baş etme kapasitesini gerektirmektedir. Üyelik, adayın, siyasi, ekonomik ve parasal birliğe katılım da dahil olmak üzere, üyeliğin getirdiği yükümlülükleri üstlenebileceğini varsayar.

Birliğin, Avrupa'nın entegrasyonu momentumunu muhafaza ederken, yeni üyeleri özümseme kapasitesi de Birlik ve aday ülkeler için önemlidir.”¹³⁷⁶

1979-1993 yılları arasında AB'nin, demokrasi ve insan hakları konusunda çeşitli bildiriler yayımlamış olmasına karşın, bu hususlar 1993 yılına kadar Birliğin kurucu antlaşmalarının içine dahil edilmemiştir. 1993 yılında, AB'nin Anayasası niteliği taşıyan Roma Antlaşması'na çok büyük değişiklikler getiren Maastricht Antlaşmasında demokrasi ve insan hakları konuları ilk kez yer almış, daha sonra 1997 yılında ise gene kurucu Antlaşmalara değişiklik getiren Amsterdam Antlaşması'nın 6. Maddesinde, bu unsurların AB üyeliği için vazgeçilmez olduğu net bir şekilde belirlenmiştir.

Kopenhag Zirvesi'nde ortaya konulan genişleme planı içinde Türkiye yer almamıştır. Bu anlamda, 1993'de üyelik için benimsenen “üyelik kriterleri” sadece ODAÜ ve Kıbrıs için geçerli kriterler olarak sunulmuştur. Bu iki farklı yoruma yol açmıştır. Bir görüşe göre Türkiye'nin AB ile 1959'dan bu yana sürdürdüğü ilişkiler bazı kazanımlar sağlamıştır ve Türkiye'nin yeniden bu kriterlere tabi olması söz konusu olmayacaktır. Ancak ikinci ve gerçekçi yorum, Türkiye'nin 90'lı yılların özellikle ilk yarısında genişleme stratejisinin bütünüyle dışında bırakıldığı ve asıl olarak Gümrük Birliği'nin geliştirilmesi ve

¹³⁷⁴ “Bundeszentrale für Politische Bildung [1996] Die Vertragstexte von Maastricht, Bonn., s.34.

¹³⁷⁵ Werner Weidenfeld [1997] (Hrsg.) Europa Öffnen, Anforderungen an die Erweiterung, Gütersloch.

¹³⁷⁶ Bulletin EG: 6-1993, I.13.

tamamlanması hedefine yönelik bir politika izlendiği şeklindedir. Eğer AB Türkiye konusunda yeni bir perspektif verirse, o zaman da Türkiye'nin diğer aday ülkeler gibi Kopenhag Kriterlerini yerine getirmesi gerekecektir. Böylece Türkiye'nin üyelik bağlamında 1963'den 1993'e kadar olan süre içinde, yani tam otuz yıllık kazanımları ve avantajları bir anda ortadan kaldırmıştır.¹³⁷⁷ Türkiye'nin AB üyeliği ilk kez yeniden 1996'da gündeme gelmiştir. Türkiye'nin 1990 sonrasında AB'ye üye olması söz konusu adaylar arasına girmesi ancak 1999'daki Helsinki Zirvesindeki kararlarla mümkün olabilmektedir.¹³⁷⁸

AB'nin genişleme stratejisinin ortaya konulduğu Gündem (Agenda) 2000 belgesi ve genişleme bakımından tarihi Lüksemburg Zirvesi, Türkiye'nin AB genişleme stratejisi içinde yer almadığını bir kez daha ortaya koymuştur. AB, ODAÜ'lerine yönelik bir genişleme kararını Lüksemburg'da benimserken, bu genişlemenin esaslarını da "Kopenhag Kriterleri"ne dayandırmıştır. Bu çerçevede AB Komisyonu Kopenhag Kriterleri çerçevesinde AB'ye uyum yönünde kaydedilen ilerlemeleri düzenli olarak izlemek amacıyla iki araç geliştirildi: Katılım Ortaklığı Belgesi ve yıllık gelişmelerin AB Komisyonunca izlendiği "İlerleme Raporu" 1998 yılından itibaren her yıl bütün aday ülkeler için bir "İlerleme Raporu" (*Regular Report on Progress Towards Accession*) ve aday ülkelerin üyelik yolundaki gelişmelerinin topluca değerlendirilip karşılaştırıldığı ve AB'nin genişlemesi yönünde stratejilerin ortaya konulduğu "*Strateji Belgesi*"¹³⁷⁹ (*Strategy Paper*) belgelerinin hazırlanmasına ve böylece aday ülkelerin genel genişleme stratejisi içinde izlenmesine karar vermiştir.¹³⁸⁰

Lüksemburg Zirvesi, Türkiye bakımından son derece önemli bir zirve olmuştur. Bir taraftan Türkiye Gündem (Agenda) 2000'de ortaya konulan perspektif doğrultusunda genişleme stratejisinin dışına çıkarılarak bir "özel statü"ye alınmış¹³⁸¹, ancak öte taraftan Türkiye'nin yoğun itirazları ve bazı AB ülkelerinin isteği ile AB ile bütün bağların kopmaması için bazı mekanizmalara dahil edilerek Avrupa Konferans da bunlardan birisidir), dolaylı da olsa 1990 sonrasında ilk kez resmi bir üyelik perspektifine kavuşmuştur. Türkiye'nin formel olarak AB'nin genişleme perspektifi içine yerleştirildiği kararlar da burada alınmıştır.¹³⁸² Konsey, Türkiye'nin AB üyeliği yolunun açık olduğunu belirtirken, "özel statü"sü Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum bakımından diğer adaylardan çok daha geride olmasıyla gerekçelendirmiş ve Türkiye için özel bir hazırlık stratejisi hazırlanmasına karar vermiştir.¹³⁸³

¹³⁷⁷ Karluk-Tonus[2002] AB Kapısında Türkiye, s.37.

¹³⁷⁸ ABGS'nin internet sayfasında bu duruma özellikle değinilmektedir:

<http://www.euturkey.org.tr/abportal/content.asp?CID=2800&VisitID={CD9F4349-A3AF-4581-97CC-1A1DC602023B}&Time=257>

¹³⁷⁹ Bu belge 1998 ve 1999'da "Birleşik Rapor" ("Composite Paper") adı altında yayınlanıyordu.

¹³⁸⁰ AB Konseyi Lüksemburg Zirvesi Kararları: (Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Lüksemburg) - Bulletin EU:12-1997, I.5.23.

¹³⁸¹ A.Makovsky, "aslında Türkler uzun vadeli unuttu ve kısa dönemli bir adiliyet istiyordu" diyordu.

Makovsky, Alan, "Turkey's Faded European Dream", . in: *The Parameters of Partnership: Germany, The U.S. and Turkey: Challenges for German and American Foreign Policy*, (Ed.), American Institute for Contemporary German Studies, The Johns Hopkins University, Washington, 1998, s.63. Bu konuda ayrıca : Kabaaloğlu, Haluk A.: "The relations between Turkey and the EU. A Turkish perspective", in: *Parameters of Partnership*, Hüseyin Bağcı (eds.). (Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1999), (Schriften des Zentrum für Europäische Integrationsforschung; Bd. 14), s. 19-67; Bağcı, Hüseyin (1998a) 'Türkische Außenpolitik nach dem Luxemburger EU-Gipfel vom Dezember 1997. Europäisch ohne Europa?', *Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik* 1999. - Hamburg.: Mittler, 1998, s. 579-603

¹³⁸² Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.288-289.

¹³⁸³ Schlußfolgerungen des Europäischen Rates von Lüksemburg - Bulletin EU:12-1997, I.6.31.

Lüksemburg Zirvesi ile uygulanmasına karar verilen “*Türkiye İçin Bir Avrupa Stratejisi*” çerçevesinde¹³⁸⁴ Kopenhag Kriterleri bağlamında aday ülkelerin gelişimini izlemek için Komisyon tarafından yıllık olarak hazırlanan “İlerleme Raporları”nın aday olmasa da üyelik perspektifi var olan Türkiye için de hazırlanması kararı alınmıştır. Böylece Komisyon Türkiye’nin üyelik sürecine aidiyetini vurgulamıştır.¹³⁸⁵ Komisyon buradan hareketle 1998, 1999 ve 2000’de ilerleme raporlarını raporlar hazırlamıştır.

Kopenhag Kriterleri’nin aday ülkelerin AB’ye üyeliği için kabul edilmesi, genişleme stratejisinde AB organlarına önemli bir araç sağlamış, aynı zamanda aday ülkelerin reform sürecini belirli siyasi ve ekonomik hedeflere yöneltmelerinde etkili olmuştur. Ancak bütün aday ülkeler için geçerli olduğu iddia edilen Kopenhag Kriterleri’nin ne ölçüde objektif ve ölçülebilir kriterler olduğu konusu son derece tartışmalıdır. Her ülkenin özel koşullarının yarattığı farklılıkların bütünüyle ortadan kalkması beklenemez. Bugün Alman demokrasisi ile İrlanda, Portekiz demokrasisi ile İsveç demokrasisi arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısı ile özellikle “kriterlerin genel standartlarının” ne şekilde değerlendirileceği konusunda tereddütler söz konusudur. Kramer “*Kopenhag Kriterlerinin genişleme bağlamında içinde taşıdığı politik sorun hiç tartışılmadı*” diyor ve bunun aday ülkelerde Birliğin çifte standartlar uyguladığına ilişkin kanıların uyanmasına neden olabileceği uyarısında bulunmaktadır. Kramer, Kopenhag Kriterleri’nin objektifliği konusunda şunları söylüyor: “*bu kriterler ilk bakışta açık ve belirgin gibi geliyor. Ama gerçekte bütün ayrıntılar kesinlikle belirgin değil. Üye ülkeler arasında bile demokrasi, hukuk devleti ve özellikle de azınlıkların korunması konusunda ciddi farklılıklar bulunmaktadır. An alt standartların belirlenmesi bile AB içindeki çeşitlilik ve siyasi yaklaşıma bağlıdır.*”¹³⁸⁶

Helsinki Zirvesi’nde AB’nin “*yıllarca süren Türk baskısına dayanamayarak pes etmesi*”nin¹³⁸⁷ ardından Türkiye resmen aday ülkeler arasına alınmıştır. Bu çerçevede Komisyon tarafından hazırlanan ve aday ülkenin üyelik yönündeki temel hedeflerini ortaya koyan “Katılım Ortaklığı Belgesi” (KOB) de 8 Aralık 2000’te resmîyet kazanarak Türkiye’ye sunulmuştur. Gerek Helsinki Zirvesi’nde ve gerekse de KOB’da, AB üyelik müzakerelerine başlayabilmesi için Kopenhag Kriterlerini yerine getirmesi gereğini ayrıntılı olarak tekrarlamıştır.¹³⁸⁸ Ayrıca Türkiye’nin, diğer aday ülkelerden farklı kriterler ya da ön koşullarla karşılaşmamak ve daha da önemlisi Kıbrıs ile Yunanistan ile ilişkilerin

¹³⁸⁴ AB Konseyi Lüksemburg Zirvesi Kararları: Bulletin EU 12-1997: I.6.31-36.

¹³⁸⁵ Heinz Kramer [2002b] “Die Türkei und die Kopenhagen Kriterien”, SWP-Aktuell, 39, November 2002, s.9.

¹³⁸⁶ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.9.

¹³⁸⁷ ibid, s.8.

¹³⁸⁸ Bulletin EU: 12-1999, I.3.12. “12. Avrupa Birliği Konseyi, Komisyon’un ilerleme raporunda işaret edildiği gibi Türkiye’de son zamanlarda yaşanan olumlu gelişmeleri ve ayrıca Türkiye’nin Kopenhag kriterlerine uyum yönündeki reformlarını sürdürme niyetini memnuniyetle karşılar. Türkiye, diğer aday devletlere uygulananlar ile aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlettir. Diğer aday Devletler gibi Türkiye de mevcut Avrupa stratejisine dayanılarak, reformlarını teşvik etmeye ve desteklemeye yönelik bir katılım öncesi stratejiden istifade edecektir. Bu çerçevede, insan hakları konusu ve 4 ve 9 (a) sayılı paragraflarda belirtilen konular başta olmak üzere, üyeliğin siyasi kriterlerini karşılama yönünde ilerleme kaydedilmesi üzerinde durularak, daha fazla siyasi diyalog söz konusu olacaktır. Türkiye, Topluluk programlarına ve ajanslarına ve katılım süreci bağlamında aday devletler ile Birlik arasındaki toplantılara katılma imkanına da sahip olacaktır. Müktesebatın benimsenmesi için ulusal bir program ile birlikte, siyasi ve ekonomik kriterler ve bir üye devletin yükümlülükleri ışığında üyelik hazırlıklarının yoğunlaşması gereken öncelikleri içeren bir katılım ortaklığı önceki Konsey sonuçları temelinde oluşturulacaktır. Uygun izleme mekanizmaları kurulacaktır. Türkiye’nin mevzuatının ve uygulamasının müktesebat ile uyumlulaşmasını yoğunlaştırmak üzere, Komisyon, müktesebatın analitik tarzda incelenmesine yönelik bir süreç hazırlamaya davet edilir. Avrupa Birliği Konseyi, Komisyon’dan, tüm katılım öncesi tüm AB mali yardım kaynaklarının koordinasyonu için tek bir çerçeve sunmasını talep eder.”

müzakerelere başlanması ya da üyelik için birer önkoşul haline gelmemesi için varılan tereddütlerin giderilmesi için AB Dönem Başkanı ve Finlandiya Başbakanı Lipponen'in Türkiye'ye gönderdiği mektup da Türkiye'nin üyeliği yönünde özellikle de Türkiye bakımından son derece önemli bir dokümandır.¹³⁸⁹

KOB'da Türkiye konusundaki kriterler detayları ile yer almış ve Türkiye'nin gerçekleştirmesi istenilenler, "kısa vadeli öncelikler" ve "orta vadeli öncelikler" başlıkları altında belirli zaman sınırlarıyla tanımlanmışlardır.¹³⁹⁰ Ancak Kramer'in de vurguladığı gibi İlerleme Raporları ya da KOB'da siyasi kriterleri tam olarak niteleyebilecek objektif ölçülerden söz etmek mümkün değildir. Kısa ve orta vadeli olarak tanımlanan kriterler de bir başka güçtür. Zira orta vadeli öncelikler için en az bir yıl süre tanınmıştır. O zaman özellikle orta vadeli önceliklerin bütünüyle yerine getirilmesi müzakerelere başlanması için ne kadar zorunludur sorusu da gündeme gelmektedir.¹³⁹¹ AB'nin KOB'da Türkiye'nin siyasi kriterleri, yani temel insan haklarının ve temel özgürlüklerin garanti altına alınmasını "orta vadeli" bir öncelik olarak belirlemesi değerlendirmeyi daha da zorlaştırmakta ve sübjektifleştirmektedir. Burada yasal garantilerden söz ediliyorsa, sadece bu bile müzakerelere başlanmasını çok uzak bir tarihe ertelemeyi sağlayabilir. Ayrıca bazı kriterler var ki, bunlar bazı üye ülkeler tarafından bile yerine getirilmemiştir. Örneğin Çingeneler konusunda hala çok ciddi sorunlar pek çok AB üye ülkesinde dahi çözülememiştir. Bu anlamda çok geniş bir yorum alanı olduğu da açıktır.¹³⁹²

Benzer biçimde AB'nin hakların ve özgürlüklerin garantisine dair hususların uygulamasının gerçekleştirilmesine dair kuralı da sorunludur. Bu konuda acaba hangi ulusal deneyim temel alınacaktır: Fransa'daki azınlık hakları mı, İsveç'teki düşünce özgürlüğü mü, Yunanistan'daki basın-yayın yasası mı yoksa İtalya'daki hukuk devleti ilkesi mi? Şunu da unutmamak gerekiyor ki, Türkiye'nin devlet yapısı, siyasi kültürü ve gelenekleri de diğer AB ülkelerinden ciddi biçimde farklılaşmaktadır. Kramer, Kemalist devrim ile Avrupalı ulusal devlet modeli düşüncesi alındı ama uygulamadaki tecrübeler istikrarlı biçimde böyle olmadı diyor.¹³⁹³

Benzer bir biçimde uygulama konusu da son derece karmaşık ve standardın sağlanmasının zor olduğu bir alandır. Bazı somut konular, örneğin idam cezasının kaldırılması ve AİHS'nin 6. numaralı protokolünün onaylanması, olağanüstü halin kaldırılması, anadilin radyo ve tv'de yayın dili olarak kullanımı gibi konularda yapılan düzenlemeler nispeten ölçülebilir nitelikte olsa da, bu kadar açık tanımlanması olanaklı olmayan ve ülkenin geleneğine, sosyal-siyasal yapısına, coğrafyasına yani kısaca "özel koşullarına" ilişkin farklılıklarla ilgili kurum ve kuralların nasıl değerlendirileceği de belli değildir. Bunlar arasında en çok tartışılardan birisi Türkiye'de askerlerin siyasal yaşam üzerindeki

¹³⁸⁹ T.C.Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası: www.mfa.gov.tr/eu .Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Liponen'in verdiği "güvenceler" Türkiye için bir teminat olarak görülse de, Kramer'in de vurguladığı gibi Türkiye ile müzakerelere başlanmasında bu sorunların görmemezlikten gelinmesi pek de gerçekçi değildir ve bu anlamda değerlendirmede, ister buna "ön koşul", ister "kriter", ister "ilave koşul" denilsin, bu faktörlerin de gündeme geleceği beklenmelidir. 3 Kasım 2002 seçimlerini kazanan AK Parti Lideri Erdoğan, "nereye gitsek bize Kıbrıs'ı soruyorlar. Başımızı kuma gömmeyelim. Bunlar hepsi birarada ele alınmalıdır" sözleri Türkiye'nin bu konudaki yeni tavrının sembol açılımı olmuştur. Bu konuda Kramer de, Helsinki'de vurgulanmamış olsa da Kıbrıs ve Ege'deki anlaşmazlıklar da kararda etkili olacaktır demektedir: "Eğer üyelik yolunda son derece büyük engeller hala ortadan kaldırılmamışsa üyelik müzakerelerine başlamak da anlamlı olmaz" Kramer [2002b] *Türkei und Kopenhagen Kriterien*, s.8

¹³⁹⁰ Türk Hükümeti, KOB'un açıklanmasının ardından "kısa vade"yi 31 Aralık 2001, orta vadeyi ise 31 Aralık 2003 olarak benimsemiştir. Başbakanlık Genelgesi: 29 Ağustos 2000-No: 2000/22.

¹³⁹¹ Kramer [2002b] *Türkei und Kopenhagen Kriterien*, s.9.

¹³⁹² *ibid*, s.9.

¹³⁹³ *ibid*, s.9-10.

etkinliği konusudur. KOB'a göre Milli Güvenlik Kurulu (MGK) "orta vadede" bir danışma organı niteliğine kavuşturulmalıdır. Aslında 1982 Anayasası'nın 118. maddesinde de Milli Güvenlik Kurulu (MGK) bir danışma organı olarak nitelendirilmiş, kendisine Hükümete karşı bir yaptırım gücü tanınmamış, sadece burada alınan "tavsiye kararlarının" "öncelikle" dikkate alınması öngörülmüştür. Ancak bu düzenlemelere rağmen, Türkiye'de de işleyişte bu anlamda liberal demokratik normları aşan ve askerlerin siyasi kararlar üzerinde etkili olmasını ortaya çıkaran bir işleyişe sahip olduğu da reddedilmemektedir.¹³⁹⁴ Benzer bir belirsizlik –bunlara Kramer "Gri Bölgeler"¹³⁹⁵ diyor- insan ve vatandaş haklarında genel iyileştirme taleplerinde söz konusu olduğunu belirtiyor. AB, 1950'de kabul edilen "İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme", yani Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) düşünce özgürlüğü ile ilgili 10. maddesi çerçevesinde düşünce özgürlüğünün geliştirilmesini talep etmektedir. Türkiye'de insan hakları ve kültürel özgürlükler konusu gündeme geldiğinde hemen akla gelen "Kürt"ler konusu da, bir taraftan bütün ilişkileri etkileyen ama aynı zamanda da oldukça zor değerlendirilebilecek alanlardan birisidir. Türkiye'nin tarih ve geleneğinden gelen "azınlık" kavramı ve Kürt" konusundaki hassasiyetleri dikkate alınarak KOB'da bu iki kavrama da yer verilmemiş ve konu daha çok bireysel insan ve vatandaş hakları ile kültürel hakların gerçekleştirilmesi bağlamında ele alınmıştır. Böylece Türkiye'nin "bölücülük" konusundaki duyarlılığı dikkate alınmıştır. Hatta bu durum Avrupa da ve bazı Kürt çevrelerinde önemli eleştirilere de neden olmuştur. Örneğin Kramer, "aynı zamanda Kürt sorunu konusunda Ankara ile fazlasıyla bir uyum söz konusu görünmektedir"¹³⁹⁶ değerlendirmesini yapıyordu.

Helsinki ve ardından da KOB'da AB tarafından ortaya konulan ve kriterlerin belirlendiği bu "yol planı"na Türkiye'nin bir itirazı olmadığı ve diğer adaylarla aynı koşullar altında değerlendirilmeye açık olduğu, Türkiye tarafından farklı vesilelerle ifade edilmiş, ayrıca bunun bir "devlet politikası" olarak benimsendiği de Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın Haziran 2000'de açıkladığı VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda açıkça belirtilmiştir:

*"Üyelik müzakerelerinin başlatılmasının Kopenhag siyasi kriterlerine bağlı olduğu göz önünde bulundurularak, demokratikleşme sürecindeki eksikliklerin giderilmesine ve insan haklarının geliştirilmesine yönelik çalışmalara öncelik verilecektir."*¹³⁹⁷

Ancak Kopenhag Kriterleri ve KOB çerçevesinde Türkiye'nin yerine getirmesi gerekli olan hususlar konusunda AB tarafında ortaya çıkan karmaşa ve standart sorunu Türkiye'de de yoğun olarak yaşanmaktadır. Türkiye'de bazı çevreler için AB'nin ileri sürdüğü koşullar Türkiye'nin milli birliğinin zayıflatılması, istikrasızlaşması ve hatta bölünmesine neden olacak unsurlardır ve bu nedenle de mümkün olan en az düzeyde ve zamana yayılarak bu istekler yerine getirilmelidir. Bu "minimalist grup" içinde genel olarak askerleri çevreler, devlet bürokrasisi ve farklı siyasi oluşumlar içinde yaralan milliyetçi güçler sayılmaktadır. Buna karşın Türkiye'de AB yanlısı olan kitle için ise, Kopenhag Kriterleri ve KOB ile ortaya konulan çerçevede yapılacak reformlar ve uygulamalar Türkiye'nin liberal bir demokratik sisteme kavuşması için olmazsa olmaz koşullardır ve AB aracılığı ile bu reformların hızlandırılması da Türkiye'nin yararına, görüşündedirler. Bu grup içinde ise sivil toplumun farklı grupları, büyük sanayiciler ve batılı-demokratik siyasi yönelimler

¹³⁹⁴ İR-2001 (Kommission der Europaeischen Gemeinschaften: Regelmäßige Bericht 2001 über die Fortschritte der Türkei auf dem Weg zum Beitritt, Brüssel, 13.11.2001 [SEK(2001)1756], s.19;

Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.10.

¹³⁹⁶ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.11.

¹³⁹⁷ DPT, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, Haziran 2000, Madde 352, s.57 ve Karluk-Tonus: 2002, s.38.

içindeki siyasi gruplar yer almaktadır.¹³⁹⁸ İşte Türkiye'nin KOB çerçevesinde Mart 2001'de açıkladığı NP, bu iki hassasiyetin uzlaştırılmaya çalışıldığı bir program olmuştur.¹³⁹⁹ Ancak AB tarafından ortaya konulan koşullar Türkiye'de özellikle 2001 sonrasında çok yoğun olarak yerine getirilme yoluna girmiş, AB yanlısı güçler, her geçen gün daha radikal değişiklikleri gerçekleştirebilmişlerdir. Bunda AB tarafından ortaya somut bir yol haritası konulmasının büyük payı bulunmaktadır. Başta Askerler olmak üzere, Türkiye'de AB'nin istediği reformların yapılmasına direnen ya da bunları zamana yaymak isteyen çevrelerin "AB karşıtı" olduğunu söylemek son derece güçtür. AB ile temsil edilen "batılılaşma" bu çevreler için de Atatürk'ün koyduğu ve mutlaka erişilmesi gereken bir hedeftir. Ancak Bir hedef için kendi otorite ve güçlerinden fedakarlık yapma durumunda kalan çevrelerin, bunun karşılığında Türkiye'nin AB'ye doğru ciddi bir yol aldığına da inanmaları gerekmektedir. Bu konuda AB'nin çok zaman üzerine düşeni yapmadığı ve kendi kararsızlığı ve Türkiye konusundaki çelişkilerini Türkiye'ye yönelik sürekli yeni taleplerde bulunarak kapatma yolunu seçtiği, son 12 yılda sıkça görülmüştür. Verheugen'in Ağustos 2002'de Türkiye'de yapılan siyasal reformlara tepkisi oldukça çarpıcıdır. Verheugen, "bu yapılanlar, Türkiye'ye bu yönde baskı yapmanın gerekliliği ve haklılığını ortaya koymuştur" değerlendirmesini yapıyordu.¹⁴⁰⁰ Bu büyük ölçüde doğru bir tespittir. Ancak unutulmaması gereken, Türkiye'deki AB yanlılarının AB üyeliği için reform yapabilmeleri için, öncelikle AB'nin güvenilir olduğu, yani "üyelik sözünün ciddi olduğunun" ortaya çıkması gerekmektedir.¹⁴⁰¹ 1999'dan 2003 yılı ortasına kadar 7 ayrı "Uyum Yasası Paketi" TBMM'de kabul edilmiştir. Bu paketlerde Türk Anayasası, yasaları ve idari düzenlemelerde Kopenhag Kriterleri doğrultusunda reformlar yapılmış, bazı konularda uluslararası anlaşmaların onaylanması da bu kapsamda gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde göz önünde bulundurulması gereken bir başka önemli husus da, diğer aday ülkelerden farklı olarak Türkiye-AB arasındaki ilişkilerin yayıldığı 40 yılı aşan süredir. Kopenhag Kriterleri ile AB, yeni üye olacak olan ülkeler için yeni bir "başlangıç çizgisi" çizmiş olsa da, Türkiye'nin bu süreç içinde edindiği olumlu-olumsuz etkileşimler de bu süreç içinde yer almaktadır. Bu konuda yaşanan bir başka sıkıntı ise, gerçekleştirilen reformların uygulanması konusundaki beklentilerin, diğer aday ülkelere göre daha yüksek düzeyde olmasıdır. Bunda AB'nin Türkiye'ye karşı isteksiz tavrı ve biraz da politikasızlığından kaynaklanan "erteleme" düşüncesinin payı kadar, Türkiye'de özellikle 1980 sonrasında yaşanan siyasi gelişmelerinde önemi büyüktür. Bu dönemde gerçekleştirilen bazı reformların uygulanmaması ve kağıt üzerinde kalması ya da verilen reform sözlerine rağmen hareketsiz kalınması başta AP ve Komisyon olmak üzere AB kurumlarının yoğun tepkisi ile karşılaşmıştır.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında üyelik müzakerelerinin başladığı 3 Ekim 2005'e kadar olan sürede Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine uyumunun incelenmesi bağlamında AB ve Türkiye tarafından hazırlanmış olan temel belgeler şunlardır:

AB Konseyi Kopenhag Zirvesi¹⁴⁰² (21-22. Haziran 1993)

"Agenda (Gündem) 2000"¹⁴⁰³ ve buna bağlı Ülke Raporları (Temmuz 1997)

¹³⁹⁸ Murat Erdoğan: "Ülkenin Özel Koşullarının Ulusal Programı-I, II" Dünya Gazetesi-Almanya Baskısı: 30.03.2001 und 06.04.2001.

¹³⁹⁹ Heinz Kramer [2001c] "Das Nationale Programm der Türkei für die Übernahme des gemeinschaftlichen Besitzstandes" <<http://www.swp-berlin.org/fgs/02/NatProgTur.pdf>>

¹⁴⁰⁰ Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 05.08.2002

¹⁴⁰¹ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.12; Kardaş, Şaban: Human Rights and Democracy Promotion: The Case of Turkey-EU Relation", *Alternatives-Turkish Journal of International Relations*, Vol.1, Nr.3, Fall: 2002, s.136-150.

¹⁴⁰² AB Konseyi Kopenhag Zirve Kararları: (Schlussfolgerungen des Europäischen Rates von Kopenhagen) – Bulletin EG: 6-1993.

"Türkiye İçin Bir Avrupa Stratejisi" (Europäische Strategie für die Türkei)¹⁴⁰⁴
 AB Konseyi Lüksemburg Zirvesi¹⁴⁰⁵ (12-13. Aralık 1997)
 AB Konseyi Helsinki Zirvesi¹⁴⁰⁶ (10-11. Aralık 1999) ve "Lipponen'in Mektubu"¹⁴⁰⁷
 Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi (1)¹⁴⁰⁸ (8 Aralık 2000)
 Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi (2)¹⁴⁰⁹ (19 Mayıs 2003)
 Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi (3)¹⁴¹⁰ (9 Kasım 2005)
 AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (1)(Ulusal Program)¹⁴¹¹ (26 Mart 2001)
 AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (2)(Ulusal Program)
 Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un Düzenli Raporu¹⁴¹².
 1998¹⁴¹³, 1999¹⁴¹⁴, 2000¹⁴¹⁵, 2001¹⁴¹⁶, 2002¹⁴¹⁷, 2003¹⁴¹⁸, 2004¹⁴¹⁹, 2005¹⁴²⁰

¹⁴⁰³ "Gündem (Agenda) 2000- Eine staerkere und erweiterte Union" KOM(97) 2000, Bulletin EU: 7/8-1997, I.1, und Beilage.

¹⁴⁰⁴ Komisyon Görüşü: Mitteilung der Kommission "Europäische Strategie für die Türkei: Erste operative Vorschläge der Kommission" - ABl. C 398 vom 21.12.1998 und Bulletin EU: 12-1998, Ziff. 1.3.75

¹⁴⁰⁵ AB Konseyi Lüksemburg Zirvesi Kararları: Bulletin EU: 12-1997.

¹⁴⁰⁶ AB Konseyi Lüksemburg Zirvesi Kararları: Bulletin EU: 12-1999.

¹⁴⁰⁷ Offizielle Web-Seite von Türkische Aussenministerium: <www.mfa.gov.tr/eu>

¹⁴⁰⁸ KOB-2001: (Türkçesi) http://www.euturkey.org.tr/abportal/uploads/files/kob_tr_2001.pdf. Beschluss des Rates vom 8. März 2001 über die Grundsätze, Prioritäten, Zwischenziele und Bedingungen der Beitrittspartnerschaft für die Türkische Republik, Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaften (AbI.), L 85, 24.3.2001.

(http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=de&numdoc=32001D0235)

¹⁴⁰⁹ KOB-2003: Türkçesi: <http://www.euturkey.org.tr/abportal/uploads/files/2003.pdf>, Beschluss 2003/398/EG des Rates über die Grundsätze, Prioritäten, Zwischenziele und Bedingungen der Beitrittspartnerschaft für die Türkische Republik, 19. Mai 2003. L 145/40
http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/pdf/revised_ap_de.pdf

¹⁴¹⁰ KOB-2005'e şu internet sayfalarından ulaşılabilir: www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr, www.dpt.gov.tr.

¹⁴¹¹ AB Genel Sekreterliği: Türkiye Ulusal Programı, Ankara, 2001. Sowie: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Resmi İnternet Sayfası: <http://www.dpt.gov.tr/abigm/>

¹⁴¹² İlerleme Raporlarına şu internet sayfalarından ulaşılabilir: www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr, www.dpt.gov.tr.

¹⁴¹³ Europäische Kommission, Regelmaessiger Bericht der Kommission über die Fortschritte der Türkei auf dem Weg zum Beitritt, Brüssel, November 1998,

http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_11_98/pdf/de/turkey_de.pdf und Gesamtdokument und regelmäßige Berichte der Kommission über die Fortschritte der einzelnen Bewerberländer auf dem Weg zum Beitritt - KOM(1998) 700 bis 712, Bulletin EU: 11-

1998, Ziff. 1.3.49, und Beilagen 5/98 bis 16/98 - Bulletin EU:

¹⁴¹⁴ Gesamtdokument und regelmäßige Berichte der Kommission über die Fortschritte der einzelnen Bewerberländer auf dem Weg zum Beitritt - KOM(1999) 500 bis 513 und Bulletin EU: 10-1999.

¹⁴¹⁵ İR-2000: Regelmäßiger Bericht 2000 der Kommission über die Fortschritte der Türkei auf dem Weg zum Beitritt - Bulletin EU: 11-2000, Ziff. 1.5.1

¹⁴¹⁶ İR-2001: Kommission der Europäischen Gemeinschaften: Regelmäßige Bericht 2001 über die Fortschritte der Türkei auf dem Weg zum Beitritt, Brüssel, 13.11.2001 [SEK(2001)1756]. Sowie Strategiepapier zur Erweiterung und Regelmäßige Berichte 2001 der Kommission über die Fortschritte jedes Bewerberlandes auf dem Weg zum Beitritt: KOM(2001) 700 und Bulletin EU: 11-2001, Ziff. 1.5.1

¹⁴¹⁷ İR-2002: Kommission der Europäischen Gemeinschaften, Regelmaessiger Bericht 2002 über die Fortschritte der Türkei auf dem Weg zum Beitritt, Brüssel, 9.10.2002 (SEK[2002] 1412). Sowie: "Die Erweiterung erfolgreich gestalten" - Strategiepapier und Regelmäßige Berichte 2002 der Europäischen Kommission über die Fortschritte jedes Bewerberlandes auf dem Weg zum Beitritt - KOM(2002) 700 und Bulletin EU: 10-2002, Ziff. 1.5.2

¹⁴¹⁸ www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr, www.dpt.gov.tr.

Strateji Belgeleri (Birleşik Rapor)¹⁴²¹ 1998¹⁴²², 1999¹⁴²³, 2000¹⁴²⁴, 2001¹⁴²⁵, 2002¹⁴²⁶, 2003¹⁴²⁷, 2004¹⁴²⁸, 2005¹⁴²⁹

AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (1)(Ulusal Program)¹⁴³⁰ (26 Mart 2001)

AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (2)(Ulusal Program)¹⁴³¹

Uyum Yasaları

Anayasa Değişiklikleri

www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr

Maastricht ve Amsterdam Anlaşmaları ile “demokratik” yapısı daha da güçlendirilen ve yeni açılımlar için temel unsurları yeniden belirlenen AB, genişleme stratejisinde “demokratik” bir rejim ve “özgürlükler”i AB’nin varlığının en temel unsurların başına yerleştirmiştir. AB Anlaşmasının giriş bölümünde bu husus çok net biçimde dile getirilmiştir:

“özgürlük, demokrasi, insan haklarına saygı, temel özgürlükler ve hukuk devleti özellikleri temel ilkeler olarak tanınır”¹⁴³²

Bu durum aday bir ülkenin ele alınmasında da önceliğin ekonomik kriterler yerine siyasi kriterler olmasının da gerekçesidir. AB, Kopenhag’da belirlenen siyasi kriterleri, AB üyelik

¹⁴¹⁹ www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr, www.dpt.gov.tr.

¹⁴²⁰ www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr, www.dpt.gov.tr.

¹⁴²¹ Strateji Belgelerine şu internet sayfalarından ulaşılabilir: www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr, www.dpt.gov.tr.

¹⁴²² SB-1998: Gesamtdokument und regelmäßige Berichte der Kommission über die Fortschritte der einzelnen Bewerberländer auf dem Weg zum Beitritt - KOM(1998) 700 bis 712, Bulletin EU: 11-1998, Ziff. 1.3.49, und Beilagen 5/98 bis 16/98 - Bulletin EU:

¹⁴²³ SB-1999: Gesamtdokument und regelmäßige Berichte der Kommission über die Fortschritte der einzelnen Bewerberländer auf dem Weg zum Beitritt - KOM(1999) 500 bis 513 und Bulletin EU: 10-1999

¹⁴²⁴ Regelmäßiger Bericht 2000 der Kommission über die Fortschritte der Türkei auf dem Weg zum Beitritt - Bulletin EU: 11-2000

¹⁴²⁵ Strategiepapier zur Erweiterung und Regelmäßige Berichte 2001 der Kommission über die Fortschritte jedes Bewerberlandes auf dem Weg zum Beitritt: KOM(2001) 700 und Bulletin EU: 11-2001. Sowie: Strategy Paper, SEC(2001) 1756, Brussels, 13.11.2001, s.62-65.

¹⁴²⁶ Die Erweiterung erfolgreich gestalten - Strategiepapier und Regelmäßige Berichte 2002 der Europäischen Kommission über die Fortschritte jedes Bewerberlandes auf dem Weg zum Beitritt - KOM(2002) 700 und Bulletin EU: 10-2002, http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/strategy_de.pdf

¹⁴²⁷ www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr, www.dpt.gov.tr.

¹⁴²⁸ www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr, www.dpt.gov.tr.

¹⁴²⁹ www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr, www.dpt.gov.tr.

¹⁴³⁰ AB Genel Sekreterliği: Türkiye Ulusal Programı, Ankara, 2001. Ayrıca: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Resmi İnternet Sayfası: <http://www.dpt.gov.tr/abigm/>

¹⁴³¹ Ulusal Programlar’a şu internet sayfalarından ulaşılabilir: www.deltur.cec.eu.int, www.foreigntrade.gov.tr/ab/Ab.htm, www.belgenet.com/arsiv/ab, www.abgs.gov.tr, www.mfa.gov.tr, www.dpt.gov.tr,

¹⁴³² Aynı zamanda EU-Vertrag Art. F[Demokratiegebot, Menschenrechte und Grundfreiheiten] de de EU’nun bu konulardaki hassasiyeti vurgulanmaktadır.

müzakerelerinin bir ön koşulu olarak benimserken, ekonomik kriterlerin yerine getirilmesinde aday ülkenin üyeliğe geçeceği döneme kadar esneklik tanınmaktadır.

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylık konusundaki kriterler çerçevesinde ve hem yasal-formel ve hem de uygulamalarının sistematik olarak gözlenmesi ("gözleme mekanizması"), Türkiye'nin adaylığa hazırlanması için mali yardım yapılması¹⁴³³ ve diğer aday ülkelerin yararlandığı topluluk programlarına katılımının sağlanması da kararlaştırılmıştır. Ancak Türkiye ile Topluluk arasındaki mali işbirliği de her zaman sağlıklı yürütülememiş, Türkiye aday ülkeler arasında Topluluğun mali olanaklarından en sınırlı şekilde yararlanan bir aday ülke olarak Kopenhag Kriterleri'nin gereklerini yerine getirmeye çalışmıştır.¹⁴³⁴

Helsinki Kararı ve bu çerçevede hazırlanan KOB Türkiye bakımından Birliğin ayrımcı yaklaşımının düzeltilmesi olarak görülür iken, AB için bunun anlamı biraz daha farklıydı. Kramer'in "Birliğin bazı başkentlerinde Türkiye'nin AB üyeliği sorununun daha uzunca süre masanın üzerinde kalacağı beklentisi vardı. Şimdiye kadar edinilen tecrübeler ışığında Türkiye'nin AB'nin siyasi kriterler konusundaki beklentilerini tatmin edici bir biçimde karşılayacak duruma gelemeyeceği inancı vardı"¹⁴³⁵ şeklinde aktardığı bu durum, daha sonraki dönemlerde Türkiye'nin müzakerelere başlanması için derhal tarih verilmesi konusundaki taleplerine ve sürekli olarak kriterlerin yerine gelmediği, ya da formel düzeyde yerine getirilen kriterlerin uygulamalarında aksaklıklar olduğu şeklinde tartışmalara neden olmuştur. En son Aralık 2002'deki Kopenhag Zirvesi'nde de Türkiye'nin müzakerelere başlanması konusundaki ısrarlı beklentisine karşın AB, Komisyon raporları doğrultusunda, Türkiye'nin müzakerelere başlanması için ön koşul olarak Kopenhag Kriterleri'nin tamamının yerine getirilmesi gerektiğini, bunun için 2004 yılı sonunda bu konuda Komisyon tarafından yapılacak bir değerlendirmede bu konuda tatmin olunması halinde 2005'de müzakerelere başlanabileceği kararını almıştır.¹⁴³⁶ 19 Mayıs 2003'de açıklanan ikinci KOB'da kısa ve orta vadeli öncelikler ve bunlarla ilgili düzenleme ve uygulama dönemleri yeniden değerlendirilmiştir. AB Komisyonu KOB'daki öncelikleri kısa ve orta vadeli olarak ikiye ayırdı ve kısa vadedeki önceliklerin 2003/2004'de gerçekleştirilmesini, orta vadedekilerin ise gerçekleştirilmesi bir yıldan daha fazla zaman alacak konular olduğu ancak 2003/2004'de bu konularla ilgili teşebbüslerin başlanmasının beklenildiği belirtildi.¹⁴³⁷ İşte bu noktada Türkiye'nin önüne konulan kriterlerin gerçekten ne kadar "objektif" olduğu, KOB çerçevesinde gerçekleştirilen reformların yeterli olup olmadığı, yani bunların uygulamasına da bakılıp bakılmayacağı; Türkiye'nin söz konusu kriterleri yerine getirme iradesinin nasıl değerlendirileceği ve son olarak da Türkiye'nin kriterleri yerine getirmesi halinde müzakerelere başlanması için yine de 2004 yılı sonundaki değerlendirmenin beklenip beklenmeyeceği Türkiye ve AB içinde en önemli tartışma konuları olmuştur.

¹⁴³³ Bu konudaki Verordnung: 26. Februar 2001 (Nr.390/2001) tarihinde kabul edilmiştir. (Abl.,L 58, 28.2.2001)

¹⁴³⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası: <www.mfa.gov.tr/eu>

¹⁴³⁵ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.8.

¹⁴³⁶ Schlussfolgerungen des Europäischen Rates von Kopenhagen -Bulletin EU: 12-2002.

¹⁴³⁷ Beschluss 2003/398/EG des Rates über die Grundsätze, Prioritäten, Zwischenziele und Bedingungen der Beitrittspartnerschaft für die Türkische Republik, 19. Mai 2003. L 145/40
http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/pdf/revised_ap_de.pdf

1. Türkiye Bağlamında Kopenhag Kriterleri

Kopenhag Kriterleri çerçevesinde üyeliğe aday olan ülkenin ön koşul olarak “*aday ülkenin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların korunması ve saygı görmesini teminat altına alan kurumların istikrara kavuşturulmuş olması*” gerekmektedir. Her ne kadar Kramer’in de sıkça vurguladığı üzere, söz konusu kriterlerin standart bir tanımı ve uygulama biçimi bulunmuyor olsa da, değerlendirmelerde Türkiye’nin karşı karşıya kalacağı sorunların çok daha fazla olacağı bellidir. Bu, Türkiye’nin diğer aday ülkelere göre kriterler bakımından daha vahim bir durumda olmaları anlamına gelmez. Türkiye’nin AB ile yaşadığı süreç, büyüklüğü, nüfusu, coğrafi konumu, ülke içinde yaşanan bölücü terör, ekonomik-sosyal standartlar bakımından sorunları ve en önemlisi AB tarafından üyeliğe arzu edilebilirlik ölçüsü bakımından diğer ülkelerden farklılaşmaktadır. Soğuk Savaş’ın sona ermesi sonrasında ortaya çıkan yeni yapılanma ve buna eşlik eden kültür-tarih-din eksenli yakınlaşmalar, Türkiye’nin işini zaten zorlaştırmıştı. 1990 sonrasında çok önemli bir cazibe merkezi haline gelen AB’nin kendisine üye olmak isteyen ülkelerden istediği standartların bir katalogu olarak ortaya çıkan Kopenhag Kriterleri konusunda bütün aday ülkeler ciddi bir çaba içine girmişti. Aynı dönemde Türkiye bakımından belirsiz, kararsız ve en hafif değimiyle bu süreci takip edebilmek bakımından politik şansızlıklarla dolu yıllar yaşanılıyordu. Bütün Dünya, özellikle de Orta ve Doğu Avrupa toplumları iki bloklu sistemin ortadan kalkmasının ardından daha demokratik, daha özgürlükçü daha açık bir modele yönelirken, Türkiye’de süreç neredeyse tam tersine işliyordu. 1990’dan hemen sonra Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu’da ortaya çıkan yeni durum nedeniyle, biraz da ABD’nin arzusu ile dikkatini Avrupa’ya yoğunlaştırmakta güçlük çeken Türkiye, 1995’e kadar neredeyse AB konusunu buzdolabına koymuştu. Bu politikada 1984’de başlayan ama 1990-91 Körfez Krizi sonrasında daha da yoğunlaşan bölücü terör de etkili oldu. Türkiye’nin bu konuda ABD’den anlayış, Avrupa’dan ise neredeyse sürekli olarak eleştiri alması, AB ile yakınlaşmada da iki tarafta da sıkıntı yaratıyordu. Ancak hem AB içindeki olumlu gelişmeler, hem Türkiye Cumhuriyetleri ve Orta Doğu politikalarındaki gerçeklik duvarlarının kendini belli etmesi ve hem de ABD’nin “Russia First” politikasına dönmesi ile Türkiye yeniden AB’yi keşfetmeye başladı. Bu anlamda Gümrük Birliği süreci son derece etkili oldu ve Türk kamuoyu ciddi bir biçimde AB konusu ile “tanışmış” oldu. Ancak Türkiye’de bölücü terör ve “İslamcı tehdit” bağlamında ortaya çıkan yeni durum, ülkede özgürleşmeci, demokratikleşmeci yaklaşımların da önünü kesti. Bu şansız dönem Türkiye ile diğer aday ülkeler arasındaki farklılaşmayı daha da artırdı. Buna ilaveten Avrupa’da ortaya çıkan ve İslami “diğer” olarak hatta zaman zaman zaman “yabancı” olmaktan öteye “düşmen” olarak gören “kültürel-tarihsel-dinsel birliktelik” taraftarlarının ortaya koydukları AB projesi de Türkiye’nin kategorik olarak reddedilmesi anlamına geldiği için, Türkiye’de reformcu güçlerin hareket alanı daha da daralmış oldu.

AB Konseyi 1993’de Kopenhag’da adaylık ve üyelik için kriterleri açıkladığında Türkiye’nin 1959’dan bu yana elde ettiği kazanımlar da adeta “sıfırlanmış” oldu. Artık 1963 Ankara Anlaşması değil, bundan tam 30 yıl sonra ortaya konulan Kopenhag Kriterleri vardı. Türkiye’de 1994’e kadar AB konusunda yaşanan karmaşa 1994’den itibaren özellikle de “AB trenini yakalamanın son olanağı” gibi görülen Gümrük Birliği vesilesi ile değişmeye başlayınca, kriterlerin yerine getirilmesi için kısmi ve dönemsel çabalar devri de açılmış oldu. 1995 yılı bu bakımdan oldukça çarpıcı düzenlemeleri beraberinde getirdi. Ancak Birliğin genişlemesi ve geleceği konusunda 1997’de AB Komisyonu tarafından hazırlanan “Gündem 2000” raporu, ardından Aralık 1997’deki Lüksemburg Zirvesi kararlarında Türkiye’nin AB’ye üyeliğinin ve hatta adaylığının siyasi kriterleri sağlama ya

da bunları sağlayabilme potansiyeli bakımından son derece olumsuz bir görüntü verdiği gerekçesi ile Türkiye genişleme sürecinin dışında özel bir statü ile yalnız bırakıldığı tarihten sonra, her iki tarafta da ciddi gelişmeler yaşandı. 1999'da AB Türkiye'ye yeniden aday ülke statüsü vermek zorunda kaldı. Bu yeni karar, Türkiye'nin 1997-99 arasında kriterler konusunda ilerleme kaydettiği anlamına gelmiyordu, tam tersine bu dönemde Türkiye AB ile siyasi diyalogu kestiği için ve aynı dönemde konsantrasyonunu hem bölücü terör hem de "İslami tehdidi" ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalara yönlendirdiği için kriterlerden daha da uzaklaşmıştı denilebilir. Ancak AB Türkiye ile ilişkilerinin üyelik süreci dışında yürütülmesine Türkiye'nin izin vermeyeceğini net olarak görmüş ve siyasi bir karar ile (bunda ABD'nin de büyük rolü olmuştur) Türkiye'yi yeniden AB güzergahına sokmuştur. İşte 1999 sonrasında Türkiye'nin kriterlerin yerine getirilmesi konusunda çok gayretli davrandığı AB Komisyonunun İlerleme Raporlarında da net biçimde gözlenmişti. 2001 ve 2002'de, üstelik Türkiye'de siyasi ve ekonomik istikrarının neredeyse en zayıf olduğu dönemlerde Hükümet ve TBMM büyük gayretlerle Anayasa ve yasalarda değişiklikler yapmış, demokratikleşme, insan hakları, azınlık hakları ve diğer kritik konularda AB'yi de şaşırtacak bir hızla reformlar gerçekleştirmiştir. Kasım 2002'de AKP'nin iktidara gelmesi ve TBMM'de Anayasa değişikliği bile yapabilecek 2/3 çoğunluğa ulaşması ve daha da önemlisi AB konusunda beklentilerin çok ötesinde son derece kararlı ve gayretli bir politika izlemesi Kopenhag Kriterleri konusunda Türkiye'nin üzerine düşeni büyük ölçüde yerine getirmesini sağlamıştır. 2001'de başlayan "AB Uyum Yasaları Paketleri"nin temel amacı 2002 Kopenhag Zirvesinde alınan karar çerçevesinde Türkiye'nin üyelik müzakerelerine başlamasını sağlamaktır. İlk 6 Şubat 2002'de, 7. ise 30 Temmuz 2003'de TBMM'de yasalaşan bu yasalardan Türk siyasi hayatını kökten etkileyecek özelliklere sahiptir. Anayasa değişiklikleri ve söz konusu uyum yasa paketleri sonrasında Türkiye amacına ulaşmış ve AB Komisyonu tarafından hazırlanan 2004 İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini yerine getirdiği ve üyelik müzakerelerine başlanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. 17 Aralık 2004'deki AB Zirvesi ise bu rapor doğrultusunda Türkiye ile 3 Ekim 2005'de üyelik müzakerelerine başlanılmasına karar vermiştir.

Bu çerçevede Kopenhag Kriterleri'nin Türkiye bakımından ne anlama geldiği ve süreç içinde nasıl gelişmeler yaşandığını kurumsal istikrar, hukuk devleti, insan hakları ve azınlık hakları bağlamında ele almak gerekmektedir.

a- İstikrarlı- Kurumsallaşmış Kurumlar

"Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı" Kopenhag Kriterleri'n en önde gelen unsurudur. Bir ülkenin bu özelliği itibari ile değerlendirilmesi her ne kadar çok somut ölçüm araçları sunulmasa da nispeten daha kolaydır. Bir devlette hükümetin, parlamentonun, hukuk sisteminin varlığı ve bunun devamlılığı en temel koşullardır. Bununla birlikte, söz konusu hükümetin, toplum tarafından belirlenebilir ve değiştirilebilir olması, hükümetin yönetimine talip olan birden fazla siyasal örgütün, yani siyasal partinin eşit koşullarda yarışabiliyor olması, çoğunluğun tek başına ya da koalisyonlarla yönetimi belirlemesine izin verilmesi ve bütün bu işleyişi bağımsız bir biçimde denetleyebilecek ve güçler ayrımı ilkesine göre kurumlaşmış bağımsız bir yargı organının varlığı gerekmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye'de istikrarlı demokratik bir sistemin temel kurum ve kurallarının varlığı konusunda şüphe bulunmamaktadır. 1945'de çok partili siyasal yaşama geçilen Türkiye'de, 1960, 1971, 1980'de (ve bir ölçüde de 1997'de) askeri müdahaleler ile siyasal işleyiş müdahaleler söz konusu olsa ve bu esnada parlamento feshedilmiş ya da birçok siyasal parti

kapatılmış olsa da Türkiye’de demokratik sistemin işler olduğu rahatlıkla söylenebilir.¹⁴³⁸ Bu durum 3 Kasım 2002’de Türkiye’de yapılan seçimlerde de bir kez daha onaylanmış oldu. Parlamento içinde yer alan ve seçimlere kadar üç partili koalisyon hükümetini oluşturan siyasal partiler seçimlerde % 10’luk ülke barajını aşamayarak parlamento dışında kalırken, daha önce meclis dışında kalan bir siyasal parti (CHP) bu seçimlerde AK Parti ile birlikte parlamentoya giren ikinci parti olmuş, gerekli prosedürel aşamaların ardından da seçimlerde ortaya çıkan tabloya uygun bir hükümet kurulmuştur. Türkiye’de seçimler ve siyasal iktidara gelmenin kurum ve kuralları bu süreçte aksaksız bir biçimde yürümüştür. Bu, Türkiye’de yaşanan bazı demokrasi aksaklıklarının olmadığı anlamına gelmese de “istikrarlı-yerleşmiş kurumlar”ın Türkiye’de varlığını çok net biçimde ortaya koyan bir durum olarak değerlendirilebilir. Kopenhag Kriterleri’nde kurumsallaşmış demokrasi” (“konsolidierter Demokratie”) olarak tanımladığı ve demokratik bir sistemde vazgeçilmezler arasında yer alan Parlamantonun varlığı ve işlevsel olarak halk adına Hükümeti denetleyen güç olması, Hükümetin ortaya çıkan siyasal tablo çerçevesinde el değiştirilebilir olması, güçler ayrımı, kurumların şeffaflığı ve meşruiyet unsurları Türkiye’de vardır ve üstelik rejime tehdit olarak algılanan siyasal oluşumların bile bu çerçevede yarışmalarına ve iktidara gelmelerine büyük ölçüde izin verilmektedir. Ancak bu noktada da Kopenhag Kriterleri’nin değerlendirilmesi konusunda ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bir demokrasinin “kurumsallaşmış demokrasi” olup olmadığı konusunda yapılacak bazı teknik analizler olabilir. Ancak asıl olan ayrıntılardır ve bu konuda verilecek karar hem söz konusu ülkenin özellikleri ile bağlantılıdır hem de netice itibari ile subjektif bir değerlendirmedir. Kramer’in de vurguladığı gibi, araştırmalar, 2002 yılında Orta ve Doğu Avrupa ülkesindeki aday ülkelerden pek çoğunun hala yerleşmiş-liberal bir demokratik sistem yaratamadığını ortaya koymaktadır, demektir.¹⁴³⁹ Bu nedenle, Türkiye’nin Kopenhag Kriterleri’ne ne derecede uyum sağlamış olduğunu görebilmek için, “istikrarlı-kurumsallaşmış kurumlar” ile anlaşılan unsurlara biraz daha yakından bakmak yardımcı olabilecektir.

aa- Anayasa

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından bu güne kadar ilki 1921’deki “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” olmak üzere toplam dört anayasa yapılmıştır. 1924’de Cumhuriyetin temel nitelikleri ve devlet yapısını belirleyen ve 20 Nisan 1924’de kabul edilen anayasa 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁴⁴⁰ Askeri Yönetim tarafından hazırlanan ve 09 Temmuz 1961’de yapılan halk oylaması ile kabul edilen (%62 evet, % 38 hayır) 1961 Anayasası ise, bir sonraki askeri müdahalenin yapıldığı 12 Eylül 1980’e kadar yürürlükte kalmıştır. 7 Kasım 1982’deki halk oylaması ile kabul edilen (% 91,4 evet) 1982

¹⁴³⁸ Bu konuda bazı önemli çalışmalar için : Ergun Özbudun: Contemporary Turkish Politics. Challenges to Democratic Consolidation, Boulder, London, 2000; William Hale: Turkish Politics and the Military, London, 1994; Fikret Adanır (1995) Geschichte der Republik Türkei, B.I.-Taschenbuch Verl., Mannheim.; Matthes Buhbe: Türkei, Politik und Zeitgeschichte, Leske+Budrich, Opladen, 1996;; Ergun Özbudun: Contemporary Turkish Politics. Challenges to Democratic Consolidation, Boulder, London, 2000; İlkay Sunar: “State, Society and Democracy in Turkey”, in , Mastny, Vojtech / Nation, R.Craig, (Eds.), Turkey between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power, Boulder, Colo.: Westview Press, 1996, pp.141-154; Clement Dodd: “Developments in Turkish Democracy” in (Eds.), Turkey between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power, Mastny, Vojtech / Nation, R.Craig, Boulder, Colo.: Westview Press, 1996, s.131-140; Erik J. Zürcher, Turkey, A Modern History, London-New York, 1993; Christian Rumpf: Das türkische Verfassungssystem, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1996. Feroz Ahmad: The Making of Modern Turkey, Routledge, 1993; Michael, W. Weithmann: Atatürks Erben auf dem Weg nach Westen, Die Türkei im Spannungsfeld zwischen Nahost und Europa, Wilhelm Heyne Verlag, München, 1997.

¹⁴³⁹ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.14.

¹⁴⁴⁰ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için: Mustafa Erdoğan [1999] Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, (2.Baskı) Liberte Yayınları, Ankara.

Anayasası ise Türkiye Cumhuriyetinin üzerinde en çok değişiklik yapılan anayasası olarak halen yürürlüktedir. 1921 ve 1924 Anayasaları son derece kısa, öz ve devletin genel teşkilatını ortaya koyan özellikte yapılmıştır. 1960’da yapılan askeri müdahale, iktidardaki Demokrat Parti’nin uygulamalarındaki “yanlışlıkların” anayasadaki boşluklar ve yürütme erkine verilen geniş yetkilerden kaynaklandığından hareketle¹⁴⁴¹, yasama ve yargı organlarına ağırlık veren, yönetimin faaliyet alanını kısan ve denetimi artıran bir anlayış ile yapılmış, dahası bu anayasa ile iki meclisli bir yapıya karar verilmiştir. 1961 anayasası bireysel ve toplumsal haklar bakımından ileri görülebilecek bazı önemli değişiklikler yaparken, seçimlerin dışında Cumhurbaşkanının atayacağı senatörler ile 27 Mayıs darbesini gerçekleştirenlere ömür boyu senatörlük (“tabii senatörlük”) adı altında, atama ile senatör olan ve yasama erkini paylaşan asker-sivil devlet elite anayasal bir konum sağlayarak, millet iradesine karşı bir devlet iradesi “freni” oluşturmıştır.¹⁴⁴² Temelde “milletin yanlış seçim yapması” endişesinden kaynaklanan bu düzenleme, 1961 Anayasasının en belirgin “demokrasi korkusu” olarak nitelendirilebilir.¹⁴⁴³

70’li yılların sonlarında Türkiye’de bir taraftan çok ciddi ekonomik sorunlar, öte taraftan da neredeyse bir iç savaş boyutunda yaşanan anarşist ortam ve sağ ve sol gruplar arasındaki çatışmalar, bölücü terörün harekete geçmesi ve siyaset içinde dinin daha doğrudan kullanıldığı siyasal oluşumların güç kazanması, Türkiye’de Silahlı Kuvvetlerin, bu sefer 1961’dekinden farklı bir biçimde, hem “emir-komuta zinciri” içinde hem de halkın da büyük desteğini alarak yaptığı askeri müdahale sonrasında ise Türkiye’nin öncelikleri daha farklı belirlenmiş ve neredeyse 1961 Anayasasına “tepki” sayılabilecek bir anayasa hazırlanmıştır. 1982 Anayasası, Türkiye’deki anarşik ortamın temel nedeninin “fazla özgürlükçü 1961 Anayasası” olduğundan hareketle, birey, vatandaş ve toplumsal haklar alanında çok daha kısıtlayıcı hükümler getirilmiştir. 1982 Anayasası’nın temel özelliklerinden birisi, “bölünme ya da rejim tehdidi” karşısındaki “kutsal Türk devletinin”¹⁴⁴⁴ bireye, bireysel haklara karşı savunması olmuştur. Bunun için de oligarşik-bürokratik kurumlar devreye sokulmuş (Yükseköğretim Kurumu gibi) ve bunların üyeleri içinde mutlaka TSK’nin ya da MGK’nın temsilcilerinin yer alması sağlanmıştır. 1961 Anayasasındaki demokrasi ayıbı olan “kontenjan senatörlüğü” kaldırılmış, ancak bu sefer de “depotilize bir toplum” isteği ile demokratik kültürü ve sivil toplumu destekleyebilecek birçok yapılaşmaya engel olunmuştur. Çok geniş bir kitlenin başta siyasal partiler olmak üzere sivil toplum örgütlerinde faaliyet göstermeleri (öğrenciler, öğretim üyeleri, memurlar vs.) engellenmiştir. Milli Güvenlik Kurulu (MGK)’nın işlevselliği ve ağırlığı artırılmış, Cumhurbaşkanlığına parlamenter sistemi aşan geniş yetkiler tanınmış ve insan ve vatandaş hakları alanında “pozitif özgürlük”, liberal demokrasinin esası olan “negatif özgürlük” anlayışı yerine tercih edilmiştir. Bugüne kadar başlangıcından geçici maddelerine kadar çok

¹⁴⁴¹ 1961 Anayasasının başlangıç kısmında şöyle denilmektedir: “Anayasa ve Hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti...”

¹⁴⁴² 1961 Anayasası Md.70-71-72-73.

¹⁴⁴³ 1961 Anayasası’na göre Millet Meclisi ve Senato’dan oluşan yasama organının Millet Meclisi bütünüyle genel seçimlerle belirlenmekteydi. Buna karşın Senato’nun 150 üyesi genel seçimlerde seçilirken, iki ayrı kanaldan da Senatör olma öngörülmüştü. Bunlardan birincisi Cumhurbaşkanınca 15 senatör atanmaktadır (Md.72: *Cumhurbaşkanınca seçilecek üyeler, çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış ve kırk yaşını bitirmiş kimselerden olur.*) Ayrıca 27 Mayıs 1960 askeri darbesini yapan *Milli Birlik Komitesi Başkanı ve üyeleri* ömür boyu “tabii senatör” olarak yasama organına dahil edilmişlerdir. Bunların sayısı 18’di. Eski Cumhurbaşkanları da tabii senatörler arasında sayılmıştır. (1961:Md.70) . <www.tbmm.gov.tr/anayasalar>

¹⁴⁴⁴ 1982 Anayasası’nın başlangıç kısmında “*Ebedi Türk vatan ve milletinin bütünlüğüne ve kutsal Türk devletinin varlığına karşı*” varolan saldırı ve tehlikelere karşı gerçekleştirilen müdahaleden ve bu tehlikeleri berteraf edecek yeni düzenlemelerden söz edilmekteydi. 1982 Anayasasının değiştirilen hükümleri arasında “kutsal devlet” kavramının bulunduğu başlangıç kısmı da bulunmaktadır. Offizielle Web-Seite von TBMM <www.tbmm.gov.tr/anayasalar>

sayıda maddesi değiştirilen 1982 Anayasası, kabul edildiği günden bu yana Türkiye-AT-AB ilişkilerinde ve özellikle de Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri karşısındaki uyumu bakımından en sıkça karşılaşılan çatışma alanıdır.¹⁴⁴⁵

Türkiye’de yapılan anayasalarda demokratiklik konusunda bazı farklı vurgulamalar ve eksiklikler bulunsa da, bu anayasaların hepsi Türkiye’de genel hatları ile bir demokratik düzenin kurum ve kurallarını ortaya koymuşlardır. Askeri darbeler sonrasında yapılan 1961 ve 1982 Anayasaları, askeri müdahalelere gerekçe olan hususları ön plana çıkarmış olsalar da, demokrasinin “millet egemenliği” unsurunu dışlamamaya gayret etmişler, belki de daha da önemlisi, “modern, batılı Türk devleti”nin demokratik olması gerektiği konusunda tereddüt göstermemişlerdir. Türkiye’de siyasal sürece yapılan müdahalelerin büyük ölçüde etkilediği parçalı siyasi görüntüye ve koalisyon hükümetlerine rağmen, zaman içinde Anayasada yapılan değişiklikler, millet iradesinin devletin temel yasasını kendi istediği yönde değiştirme kararlılığının ve olanaklarının ne kadar güçlü olduğunu da ortaya koymaktadır. Türkiye’de 1960 ve 1980 anayasalarının askeri rejimlerce yapılmış olması, yani gerçekte bir anayasayı yapması gereken TBMM’nin bütünüyle sürecin dışında kalması, böylece Milletin değil “devletin” temsilcilerinin anayasayı belirlemesinin olumsuz etkileri kendini sıkça ortaya koymaktadır. Ancak bunlara rağmen, Türkiye’de demokratik anayasal sistem, bütün eksiklik, çelişki ve müdahalelere rağmen, varlığını belirli bir standarda sürdürmektedir.

ab-Hükümet

Cumhuriyetin kuruluşundan 2003 yılı ortasına kadar geçen 80 yıllık sürede Türkiye’de 58 Hükümet görev yapmıştır.¹⁴⁴⁶ 59 Hükümetin ilk 14’ü Atatürk’ün kurduğu ve İnönü’nün devam ettirdiği Halk Parti’li (daha sonra CHP adını aldı) tek partili siyasal düzende kurulmuştur. 1945’de başlayan çok partili siyasal yaşam¹⁴⁴⁷, 14 Mayıs 1950’de yapılan ilk özgür seçimleri muhalefetin (Demokrat Parti) kazanması ile niteliksel bir değişim göstermiştir. 1950’deki bu seçimlerin ardından yaşanan iki askeri müdahale (27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980) dönemleri dışında Türkiye’de çok partili siyasal yaşam devam etmiştir.¹⁴⁴⁸ Ancak 1960 ve 1980 darbeleri sonrasında siyasal partilerin kapatılması nedeniyle, Türkiye’deki siyasal çizgilerde önemli kırılmalar yaşanmıştır. Bu kırılmalar, “İslamcı” ve “etnik” (bu Kürt partileri diye de okunabilir) partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması ile daha da karmaşık bir hal almıştır. Siyasal sürece dışarıdan yapılan müdahaleler nedeniyle bugün Türkiye’de siyasal partilerin en “eski” olanı 1983’de T.Özal tarafından kurulan ANAP’tır.

¹⁴⁴⁵ Örneğin : AB Parlamentosu Kararı: Europaeische Parlament: Resulation on the political Situation in Turkey: 8 July 1982.

¹⁴⁴⁶ 3 Kasım 2002 seçimlerinde 550 milletvekilliğinin 365’i kazanarak tek başına iktidara gelen AK Parti’nin siyasal yasaklı lideri Recep Tayyip Erdoğan Başbakan olamadığından 58. Hükümet Abdullah Gül Başbakanlığında kurulmuştur. Ancak yeni meclisin Erdoğan’ın yasaklarını ortadan kaldıran yasal ve anayasal düzenlemeler yapması sonrasında Siirt ilinde seçimlerin yenilenmesi ile Erdoğan milletvekili seçilmiş ve çok kısa bir süre sonra da 59. hükümeti kurarak 14 Mart 2003’den itibaren yeni Başbakan olarak göreve başlamıştır.

¹⁴⁴⁷ Türkiye’de Atatürk zamanında kez çok partili siyasal hayat denemesinde bulunulmuş, ancak “devlet partisi” CHP’nin karşısına çıkan ve aslında yine Cumhuriyeti kuran ve M.Kemal’e çok yakın olan grupların başında bulunduğu bu siyasal oluşumların çok kısa bir zaman sonra “kontrolden çıkarak” Atatürk’e, Cumhuriyet’e ve Rejime gelen tepkilerin odağı olması nedeniyle, bu denemelerden vazgeçilmiştir. Terrakkiperver Cumhuriyet Fırkası (17.11.1924-03.06.1925), Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930-17.11.1930) : Buhbe: 1996, s. 39-42.

¹⁴⁴⁸ T.C. Hükümetlerinin listesi için: T.C.Başbakanlık İnternet Sayfası : <http://www.basbakanlik.gov.tr/sour.ce/index.asp?wss=EE606C25-964C-44DE-8A2A-250D0DE8BF4B&wpg=224EB3C7-E547-4C25-98C7-99A24735123C>

Türkiye’de hükümetlerin görev süreleri de oldukça kısa görünmektedir. 27 yıl süren Tek partili dönemde 14 Hükümet kurulmuş (ortalama 23,1 ay), 1950’den sonra başlayan çok partili mecliste ise 30 yılda 44 Hükümet görev yapmıştır (ortalama 11,7 ay). Bunlar içinde 7 Hükümet askerler tarafından kurulmuş, ya da onların talebi doğrultusunda “geçiş dönemi”, “ara dönem”, “teknokratlar” Hükümetleri olarak kurdurulmuştur.¹⁴⁴⁹

Türkiye’de Hükümetlerin ömürlerinin kısa sürmesinde koalisyonların yeri büyüktür. 1950 sonrasında sadece Adnan Menderes’in Başbakanlığında 1950-1960 arasında DP, S.Demirel’in Başbakanlığında 1965-1971 arasında AP, T.Özal-M.Yılmaz-Y.Akbulut Başbakanlığında 1983-1991 arasında ANAP tek başına iktidara gelecek milletvekili çoğunluğuna sahip olabilmışlerdir. 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında da bu şansı AK Parti yakalamıştır. Bunun dışındaki dönemlerde 16 koalisyon ve iki de azınlık hükümeti¹⁴⁵⁰ Türkiye’de görev yaptı. Hiç kuşku yok ki, Hükümetlerin tek başına iktidar olmaları ve Meclis’te kendi istedikleri yasaları çıkarabilme şansına sahip olmaları, Hükümetin etkinliğini artıran bir faktördür. Türkiye’deki siyasal istikrarsızlıkların en önemli nedenlerinden birisi de koalisyon hükümetlerinin varlığıdır. Ancak koalisyon hükümetlerine neden olan faktörler seçimlerde ortaya çıkan siyasal tablonun da bir yansımasıdır. Siyasal sürece dıştan yapılan müdahaleler, merkezde büyük partilerin kurumlaşmasına ve büyümesine engel olmaktadır. Bu durumun bir başka nedeni de Türkiye’de yaşanan büyük ekonomik ve siyasi sorunlar karşısında Hükümetlerin çoğunlukla aciz kalmalarıdır. Toplumda değişim talebinin çok yüksek olması ve ideolojik olmaktan çok daha fazla dönemsel kararlar verilmesi, yani neredeyse her seçimde % 50’yi aşan bir kitlenin son anda siyasal parti tercihinde bulunması, her seçimde farklı bir meclis aritmetiğinin ortaya çıkmasına ve doğal olarak da farklı Hükümet kompozisyonlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak en az bunun kadar, askeri rejim sonrasında “işlevsellik” ve “demokrasi” amacından çok daha fazla “istikrar” ve “güvenlik” amaçları ile oluşturulan anayasalar ve yasaların da bu parçalılığı ortaya çıkardığı bir gerçektir.

ac- Seçimler ve Partiler

Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk siyasal partisini 9 Eylül 1923’de “Halk Partisi”¹⁴⁵¹ adıyla kurduğunda daha Cumhuriyet (29 Ekim 1923) ilan bile edilmemişti. Çok partili hayat konusunda Mustafa Kemal’in bizzat başlattığı ve yakın çevresini görevlendirdiği girişimler ise (1924 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası) çok kısa ömürlü olabildi. M.Kemal tarafından kurulan ve ilkeleri

¹⁴⁴⁹ Türkiye’de parlamenter sistemin dışında ve/ya da zorlanması ile sekiz hükümet kurulmuştur: Cemal Gürsel I, Cemal Gürsel II (Mai 1960-November 1961), Nihat Erim I, Nihat Erim II (Maarz 1971-Mai 1972), Ferit Melen (Mai 1972-April 1973), Mehmet Naim Talu (April 1973-Januar 1974) Bülent Ulusu (September 1980-Dezember 1983). Cemal Gürsel, 1960 darbesini yapan genç subayların darbe sonrasında Milli Birlik Komitesi’nin başına getirdikleri eski Kara Kuvvetleri Komutanıdır. Gürsel 26 Ekim 1961’de de yeni Meclis tarafından Cumhurbaşkanlığı’na getirildi ve bu görevini 28.03.1966’ya kadar sürdürdü. B.Ulusu ise eski Deniz Kuvvetleri Komutanı iken 12 Eylül sonrasında göreve getirildi. Bu tür hükümetler Türkiye’de toplam 79 ay (6,5 yıl) kadar görev yapmıştır. Bu arada “seçim hazırlığı yapmak üzere” 1974’de Sadi Irmak’ın Başkanlığında kurulan “teknokrat” hükümetini de bu hükümetler arasında saymak mümkündür. 12.11.1974’de Hükümeti kurma görevini devralan Sadi Irmak’ın hükümeti Meclis’te güvenoyu alamadı ancak Nisan 1975’e kadar Hükümet devam etti. TBMM İntersit Sayfası: www.tbmm.gov.tr/hukümetler.htm. Kramer, 1997’de Erbakan ve Çiller liderliğinde kurulan RP-DYP iktidarının istifa ettirilmesi ve ardından Yılmaz liderliğinde kurulan hükümetin, 1971’de Demirel Hükümetine karşı verilen askeri muhtıra sonrası gelişmelerle benzer olduğunu, ancak 1971’de Hükümetin meclis içinden oluşturulduğunu belirtiyor. : Kramer [2002b] Türcei und Kopenhagen Kriterien, s.15.

¹⁴⁵⁰ Azınlık Hükümetlerinin her ikisi de B.Ecevit’in Başbakanlığında 1977 ve 1999’da kurulmuştur.

¹⁴⁵¹ Parti 10.11.1924’ten itibaren Cumhuriyet Halk Partisi adını aldı.

belirlenen “devlet partisi” CHP’nin tek parti iktidarı 1950’ye kadar aralıksız devam etti. Ülkede tek partili yönetime duyulan tepkiler, ülke sorunlarının çözülemediği ve dünyadaki konjonktürel değişimlerin de etkisi ile yeniden siyasal partilerin kurulabilmesine ve seçimlere katılabilmesine olanak tanındı. 7 Ocak 1946’da CHP içinden ayrılan milletvekillerince kurulan Demokrat Parti Türkiye’deki siyasal iklimi çok yönüyle değiştirecek bir siyasal oluşum oldu.¹⁴⁵² 21 Temmuz 1946’da muhalefetin de katıldığı ilk tek dereceli seçimler yapıldı.¹⁴⁵³ 16 Şubat 1950’de yeni seçim kanunu (Sayı:55 45) kabul edildi. Böylece tek dereceli, gizli oy ve açık tasnif esası kabul edildi. Bu kanuna göre yapılan 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP 396, CHP 68, MP 1 ve bağımsızlar 7 milletvekilliği kazandılar. Türkiye’de ilk kez iktidar el değiştirmişti.

1950’deki seçimlerden sonra, seçim yasalarında özellikle iktidar partilerine avantaj sağlayacak bazı değişiklikler yapılmış olsa da genel demokratik seçim ilkeleri korundu. Türkiye’de demokratik standartlarda yapılan seçimlerle oluşan bir parlamento ve bu parlamentonun içinden çıkan hükümetler varlığı 50 yıldan bu yana sürdürmektedir. 1960 ve 1980’de yapılan askeri darbelerde bile yapılan ilk açıklama, “*NATO’ya ve diğer Batılı kurumlara bağlılık ve mümkün olunan en kısa zamanda demokratik sisteme geri dönüşün sağlanacağı*” şeklindedir ve bu da gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda Türkiye’deki parlamenter sistem, düzenli ve vatandaşların özgürce katıldığı seçimler, çoğunluğun iradesinin kabul edilmesi de dikkate alındığında istikrarlı bir demokratik yapı olarak nitelenebilir.¹⁴⁵⁴

Türkiye’de 1950 sonrasında yaşanan siyasal değişim, aynı zamanda “merkez” ile “çevre” arasındaki ilişkilerin de bir yansımasıdır. Gelişmeler dikkate alınarak Anadolu’dan kaynaklanan “çevre”nin merkeze karşı bir güç paylaşım mücadelesi olarak anlaşılabilir.¹⁴⁵⁵ Devlet organının demokrasinin verdiği olanakla çevre tarafından “ele geçirilmesi” süreci aynı zamanda geleneksel devletçi grupların direnişi ile karşılaşmış, özellikle askeriye, maliye, dışişleri ve hukuk organları, millet iradesinin sınırlarını belirleyen kurumlar olarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Okur-yazar kitlenin son derece az olması, okumuş-aydın devlet bürokrasisinin, seçilmiş halk temsilcilerine karşı kendilerini bir “ilerleme motoru” ama zaman zaman da “fren” olarak görmelerine neden olmuştur. Osmanlı’dan gelen ve Cumhuriyet döneminde daha da netleşen bu çatışma, siyasal partilere de yansımış, halka yakın ve millet iradesini vurgulayan siyasal oluşumlar “halkçı” ve zaman zaman da “popülist” bir söylemle geniş kitlelere ulaşabilir ve bunlardan destek alırken, devleti temsil eden elitler, güçlerini halktan çok devlet aygıtından ve hatta zaman zaman da “zinde güçler” olarak tanımlanan başta ordu olmak üzere Kemalist Cumhuriyetin

¹⁴⁵² Demokrat Parti Genel Başkanı olan Celal Bayar, M.Kemal’in Ekonomi Bakanı olarak uzun yıllar görev yaptı. Atatürk Bayar’ı yaşamının son yıllarında İnönü’nün yerine Başbakanlığa getirdi. Bayar 25.10.1937’den 25.01.1939’e kadar Başbakanlık yaptı, ancak Atatürk’ün ölümünün ardından İnönü Cumhurbaşkanı seçilince görevinden istifa etti. Celal Bayar DP’nin 1950’de seçimleri kazanmasının ardından Cumhurbaşkanı seçildi ve on yıl bu görevi yerine getirdi. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında ise diğer DP’lilerle birlikte yargılandı ve idama mahkum edilen dört kişiden birisi oldu. Devrik Hükümetin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan 16 Eylül 1961, Başbakanı ise Menderes ise 17 Eylül 1961’de idam edildiler. Bayar’ın cezası önce ertelendi, ardından da 1966’da “yaşının yüksek oluşu” nedeniyle affedildi.

¹⁴⁵³ Seçimlerin “açık oy-gizli tasnif” ilkesi ile yapıldığı bu seçimlerde, CHP’nin seçim hileleri yaptığı konusunda çok yoğun iddiaların gündeme geldi. Buna rağmen seçimlerde CHP 396, DP 69 ve Bağımsızlar da 7 milletvekilliği kazandı. İstanbul’da CHP’nin 5, DP’nin ise 18 milletvekilliği kazanması dikkat çekiciydi.

¹⁴⁵⁴ Kramer [2002b] Türkiye und Kopenhagen Kriterien, s.15.

¹⁴⁵⁵ Türkiye’deki siyaset ve sosyal yaşam üzerinde geliştirilen en önemli modellerden birisi olan “merkez-çevre” modeli için Bkz. Şerif Mardin: Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri” in: Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Ed. By Ersin Kalaycıoğlu/ Ali Yaşar Sarıbay, Der Yayınları, İstanbul. Ayrıca Ersin Kalaycıoğlu: Turkish Democracy: Patronage versus Governance, in: Turkish Studies, 2 (Frühjahr 2001) 1, s.54-70 sowie Metin Heper: The State Tradition in Turkey, Walkington, 1985.

“koruyucu”larından güç almışlardır. Birinciler daha ilk Meclis içinde “ikinci grup” olarak adlandırılan, daha sonra DP ile başlayan AP ile devam eden bir “sağ-muhafazakar-demokrat-taşralı” siyasal çizgiyi, ikinciler ise CHP ile başlayan ve halen de CHP ile devam eden “sol-ilerlemeci-cumhuriyetçi-kentçi” çizgiyi temsil eden siyasal oluşumlar olmuştur.¹⁴⁵⁶ Birinci grubun sosyal ve ideolojik temelini büyük ölçüde etkileyen “çevre” unsurları içinde doğal olarak yer alan ve Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte iyice bastırıldığı için zaman zaman tabulaştırılan dinsel motiflere açık oluşu, Cumhuriyetçi-merkezci güçlerde bir “gericilik tehdidi” olarak algılanmıştır. Bu algının şekil ve yoğunluğu değişse de günümüze kadar devam etmiştir. Batı siyasal literatüründe her zaman karşılıkları bulunmayan bu karmaşık ilişkiler, Türkiye’de “ilerici-gerici” nitelendirmelerini de temelsiz kılabilmektedir. Çevre’nin her geçen gün daha çok merkezin alanına yerleşmesi ve başta dinsel gelenekler olmak üzere çevre değerlerinin Cumhuriyetin belirlenen değerleri ile çatışma halinde olması, savunma mekanizmalarını da beraberinde getirmektedir. Demokratik siyasal kültürün gelişmesine engel bazı geopolitik unsurlar ve dönemlerin de etkisi ile seçimlerde ortaya çıkan iktidar ile devletin iktidarının her zaman örtüşmemesi de sıkça yaşanan bir siyasal olgudur. Türkiye’de parti politikalarının çevreye çıkar sağlayan ve paylaşımcı bir yapısı olması da biraz bu iktidar karmaşasının ürünüdür. Demokratik süreç eksikliklerine rağmen Türkiye’de siyasal iktidarı seçimler yoluyla belirlemektedir. İşte bu “çevre”nin parlamenter demokraside asıl belirleyici güç olması engellenemese de bunu “dengeleyen” başka unsurlar da bulunmaktadır. Demokratik süreçlerden çok daha fazla devletin ve sistemin devamlılığına konsantre olan “devlet merkezi” başlangıçta devleti modernleştirmeye çalışan bir ilerici-ilerlemeci güç iken, çok partili siyasal yaşamla birlikte kendi içine kapanan ve devlet ve sistemi “koruma” telaşına düşen bir değişim geçirmiştir. Devletin çekirdek birimleri özellikle de askeriye, maliye ve yargı gibi kurumlar, Osmanlı Devletinden bu yana geleneksel devlet kültüründe sahip oldukları ayrıcalıkları korumak isteyebilirler. Türkiye’de bugünkü parlamenter sistem de zaten patronajın egemen olduğu siyasi partiler ile devlet merkezindeki bürokrasi arasında kendine bir yer bulmaktadır. Bunların içinde askeriye’nin durumunda ortaya çıkmaktadır. Bunların içinde en belirgin olan Askeriye’nin geniş siyasi rolü de, partisel çıkar politikalar karşısında ali devlet çıkarları koruma söylemi ile meşrulaştırılıyor.¹⁴⁵⁷

Türkiye’de siyasal sistemin önemli bir özelliği de siyasal partiler arasındaki bölünmelerdir. Bu tablonun ortaya çıkmasında hiç kuşku yok ki en önemli faktörlerin başında siyasal sisteme yapılan müdahaleler gelmektedir. Her müdahale sonrasında siyasal çizgilerde kırılmalar ve yeni siyasal oluşumlar gündeme gelmektedir. Bu durum özellikle 12 Eylül 1980’deki askeri müdahale sonrasında bütün siyasal partilerin kapatılması ile yoğunlaşmıştır. Bununla bağlantılı olarak “siyasal istikrar” hedefi ile yine ara rejimler döneminde getirilen bazı düzenlemeler de sistemin demokratikleşmesinde başka türlü sıkıntılar yaratmıştır. Örneğin seçimlerde ülke genelinde % 10 baraj uygulaması “istikrar” için 12 Eylül yönetimi tarafından ortaya konulan bir çözümdü. Ama bu durumda % 10 barajının altında kalarak mecliste temsil edilemeyen birçok siyasal oluşum gündeme gelmekte ve bu durum sistemin demokratikliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Son seçimlerde meclise giren siyasal partilerin aldıkları toplam oy oranı % 55 civarında kalmıştır. % 45 oyun verildiği temsil olanağı bulamaması çok ciddi bir demokratik

¹⁴⁵⁶ Ecevit’in İnönü’den CHP’yi aldıktan sonra nisbeten daha “halkçı” bir söyleme geçmesi, toplumda hemen etkisini göstermiş ve CHP sadece Ecevit’in bu ideolojik açılımı döneminde birinci parti olmayı başarabilmiştir. Aynı Ecevit 1980 sonrasında Demokratik Sol Parti’yi de bu ideolojik zemine oturtmaya çalışmıştır.

¹⁴⁵⁷ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.15.

eksikliklerdir.¹⁴⁵⁸ Seçim barajının % gibi çok yüksek bir düzeyde bulunmasına rağmen, 2002 seçimlerine kadar TBMM’de en az üç siyasal parti temsil edilmişti. Barajın “makul” bir seviyeye çekilmesi halinde sistemin demokratikleşmesi ve seçmen iradesinin meclise daha iyi yansması bakımından önemli bir kazanım sağlanabilir. Ancak bunun diğer yönü de son derece önemlidir. Türkiye gibi sürekli reform ihtiyacı olan bir ülkede çok parçalı koalisyonların varlığı da başlı başına bir handikaptır. Bu durum özellikle devletçi ve kendi içinde “muhafazakar” devlet bürokrasisinin gücünü artıran ve dolayısıyla da demokratikleşmenin sadece TBMM’ye yansıdığı bir politik düzen de çıkarabilir. Örneğin son seçimlerde % 5 gibi bir baraj uygulanmış olsaydı, TBMM’ye toplam 7 siyasal partinin¹⁴⁵⁹ girebilecek olmasının ne derece olumlu olacağı da sorgulanmalıdır. İktidar partileri seçim yasalarını kendilerine avantaj sağlayacak şekilde çok sık değiştirme yoluna giderken de bunu “istikrarlı” bir meclis tablosu için yaptıklarını vurgulamışlardır. Belirtmek gerekir ki Türkiye’de genel olarak seçmen de demokratik ve adil olmasa da çok parçalanmamış ve istikrarlı bir meclis yapısını tercih etmektedir.

Türkiye’de siyasal partiler, İslamcı-muhafazakar siyasal çizgideki Refah Partisi, Fazilet Partisi ve kısmen aynı siyasal kültür ve metotları paylaşan AK Parti haricinde çoğunlukla toplumla çok bağlantılı oluşumlar değildir. Bu durum, siyasala partilerin sadece seçimlerden seçimlere aktif hale gelmesi ve merkez yönetimin genel başkanlık vb seçimlerinde önemsenmelerine neden olmaktadır. Hiç kuşku yok ki, siyasal partilerin bu şekilde toplumla bağlantısız oluşu, siyasal kültürün gelişimine ve toplumun bütün kesimleri ile siyasal sistem içinde yer almasına da engel olmakta, siyasal partiler çok kısa bir süre sonra sadece genel başkan ve merkez yönetiminin buyrukluğuna girmektedir. 12 Eylül 1980 sonrasında genel “depolitizasyon” politikası çerçevesinde siyasal partilere üyeliğin zorlaştırılması, “gençlik” “kadın” teşkilatlarının yasaklanması da bu gelişimi engelleyen unsurlar arasında yer almıştır.

Siyasal partilerin yapılanması ve yerel teşkilatların sınırlı etkinliğinin en önemli olumsuz etkisi kendisini siyasal partilerin lider kadrolarının çok zor değişmesi ya da “değişmezliği”nde ortaya koymaktadır. Siyasal partiler içinde demokratik süreçler ve liyakat ilkesi yerine siyasal lidere yakınlığın, zaman zaman “hemşerilik” ya da siyasal anlayış koalisyonlarının etkili olması, bu lider kadroların değiştirilmesine de engel olmaktadır. Daha da önemlisi, siyasal partiler yasasının parti yönetimine ve özellikle de parti liderine tanıdığı haklar, liderin kendi seçmenlerini (“delegeler”) kendisinin belirlemesi olanağını vermektedir. Lider de hem parti yöneltimini hem de milletvekili adaylarını yine bu anlayış çerçevesinde belirlemekte, süreç kendi içinde devam etmektedir. Bu durum son on yılda ANAP ve DYP içinde çok net biçimde yaşanmıştır.¹⁴⁶⁰

Türkiye’deki parti sisteminin aşırı oligarşik yapısı, partilerin güç ve kaynak paylaşımının da odağı olmasına neden olabiliyor. Kramer’in de vurguladığı gibi bu durum partilerde güç

¹⁴⁵⁸ Türkiye genelinde kullanılan 32.338.188 oydan DYP 2.961.396 (% 9,55), MHP 2.599.003 (% 8,34), GP 2.246.056 (%7,25), DEHAP 1.907.242 (% 6,23) , ANAP ise 1.606.635 (% 5,13) oy almışlardır.

¹⁴⁵⁹ 3 Kasım 2002 seçimlerinde % 5’den çok alan partiler: AKP, CHP, DYP, MHP, GP, DEHAP, ANAP.

¹⁴⁶⁰ Mesut Yılmaz 1989’da ANAP’ı Özal’dan devraldığında ANAP tek başına iktidardaydı. Mesut Yılmaz’ın liderliğinde yapılan bütün seçimlerde ANAP çok ciddi oy kayıplarına uğradı (1991: % 24,01, 1995: % 19,65, 1999: % 13,22, 2002: %5,13). Buna rağmen Mesut Yılmaz ANAP Genel Başkanlığı’ndan ayrılmadı ve her seferinde daha yüksek bir oyla yeniden parti liderliğine getirildi. Çok benzer bir durum Tansu Çiller liderliğindeki DYP için de sözkonusuydu. DYP her seçimde ciddi oy kaybına uğrasa da (1991:%27,03, 1995:%19,19, 1999:%12,01, 2002: %9,54) Çiller kendi partisinde her seçimde daha yüksek bir oyla liderliğe seçildi.

paylaşımında tatminkar olmayanların yeni partiler kurmasını da teşvik ediyor.¹⁴⁶¹ Siyasal partilerle ideolojik ya da sosyal taban ilişkili bağlantının olmaması, yani “parti-lilik kimliği” toplumda oldukça zayıf olmasına da neden oluyor ve bu seçmen davranışlarına da yansıyor. İşte bu nedenle Türkiye’deki hemen her seçimde siyasi tablo da büyük ölçüde değişmektedir. Son dört genel seçimin her birinde ayrı bir siyasal partinin en çok oy alan parti unvanını elde etmesi son derece yüksek bir “seçmen kayması” ve çok büyük orandaki “değişken seçmenler” olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı siyaset bilimcilerine göre bu durum demokratik konsolide bakımından olumsuz bir gösterge olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁶² Bu durum Türkiye’nin aşiret yapısı ve/ ya da akrabalık bağlarının hala çok güçlü olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde son derece çarpıcı görüntüler ortaya çıkarmaktadır. Bu bölgelerde söz konusu “toplum liderleri” oyların mobilizasyonunda neredeyse tek başına karar verebilmekte ve çok daha primitif beklenti ve zaman zaman da pazarlıklarla oylar blok olarak bir siyasal partiye yönlendirilebilmektedir.¹⁴⁶³ Ancak hemen belirtmek gerekir ki, demokratik yerleşmişlik için “seçmen kayması” tek başına bir olumsuzluk olarak kabul edilemez. Türkiye’de seçmen davranışlarının batılı siyasal davranış kıstaslarına göre değerlendirilmesi çok zaman yanlıtıcı olabilmektedir.

Türkiye’deki oligarşik parti yapısı ve bununla bağlantılı parlamenter demokrasi, Türk toplumunda politikacılara yönelik ciddi bir güven kaybının da temel nedenlerinden birisidir. Türkiye’de var olan sorunların beklenen şekilde ve hızla çözümlenememesi yanı sıra, iktidardaki siyasal partilerin kendi yandaşlarına sistemin bütün avantajlarını açması, toplumda siyasal partilerin birer yolsuzluk kurumu olarak algılanmalarına neden olmaktadır. Yapılan pek çok kamuoyu araştırmasında, siyasal partiler ve politikacılar toplumda kendilerine en az güvenilen kurumlar olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’deki politikacıların çok önemli sorunlarından birisi de primitif bir politik çıkar beklentisinin, ülkenin genel sorunlarına çözüm aramak ve bunun için çaba göstermenin önüne geçmesidir. Bu durum Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük metropollerin dışındaki bölgelerdeki politikacıların genel sorunudur. Bir politikacının dış politika, işsizlik ya da eğitim politikalarına yoğunlaşmasındansa bir kişiyi işe yerleştirmesi, bir doktorun tayinini gerçekleştirmesi ya da bir partinin çocuğuna yurt bulması toplumda çok daha fazla önemsenen bir siyasal aktivite olarak değerlendirilmektedir. Seçmenlerin günlük sorunları ile uğraşan politikacıların, ülkenin genel sorunlarına yönelik faaliyetleri minimum düzeyde kalmakta, ancak parti lideri ya da Başbakan’ın yakın çevresi bu konularla yakından ilgilenebilmektedir. Bütün bunlarda merkezi-hantal devlet yapısının da önemli yeri bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin son derece güçsüz oluşu, hem demokratik yaşam kurallarının yerleşmesini geciktirmekte, hem de seçmenlerin çok basit yerel sorunlarının da merkezdeki politikacılara taşınmasına neden olmaktadır.

Ancak konuya Kopenhag Kriterleri yönüyle baktığımızda, hemen belirtmek gerekir ki ne seçmen kayması ve ne de siyasi yolsuzluklar tek başına Türkiye’ye özgü sorunlardır. Türkiye’de parlamenter sistemin sorunları olduğu bir gerçektir. Ancak demokratik siyasal

¹⁴⁶¹ Kramer [2002b] Türkiye und Kopenhagen Kriterien, s.17. Bu durum Ecevit’in partisi olan DSP’de 2002 ortasında yaşanan “Saray Darbesi”nde (“Palastrevolution”) de tekrarlandı.

¹⁴⁶² Ergun Özbudun: (1980) “Voting Behavior: Turkey”, in Ed. E.Özbudun/ J.Landau/ F.Tachau: Electoral Politics in the Middle East: Issues, Voters and Elites, s.107-143.

¹⁴⁶³ Yapılan bir araştırmada Güneydoğudaki 21 köyün 1969, 1973, 1977, 1983 ve 1987 seçimlerinin tümünde aynı partiye oy verdikleri tesbit edilmiştir. Bu köylerin bazılarında “ideolojik-siyasal çizgi” devam etmektedir. Ancak bazılarında her seçimde tamamen farklı bir tercih ortaya konulmaktadır. Bkz.: M.Murat Erdoğan: Olağandışı Oy Verme Davranışı” ve Mobilize Katılım: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde Toplu Oy Veren Köyler Üzerine Bir Araştırma” A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof.Gündüz Ökçün’e Armağan) Cilt: 47, Ocak-Haziran 1992, Sayı: 1-2, s. 277-310.

sistem, belirli bir geleneğe kavuşmuştur. Sorunları birikmiş ve acil çözüm bekleyen bir ülkede seçmenlerin sabırsızlığı ve her seferinde başka bir siyasal partiyi denemek istemesi hem anlaşılır hem de “rasyonel” bir davranıştır. İdeolojik tercihlerin katılaşması, parti oligarşilerini daha da güçlendiren etki yapabilir. Dahası örneğin “seçmen kayması” konusunda Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Romanya ya da Bulgaristan’da da benzer bir durum söz konusudur. Siyasi yolsuzluklar konusunda ise durum daha da genel bir sorundur. Bugün Almanya, Fransa gibi ülkelerde bile en üst düzeyde yolsuzlukların varlığı reddedilemez bir gerçektir. Aslında Türkiye’de bu anlamda vahim olan, yolsuzluk ve rüşvetin en alt birimlere kadar inmiş ve bir anlamda toplumda da kabul görmüş olmasıdır. Yoksa yolsuzluğun boyutu birçok AB ülkesinden daha alt düzeydedir. Bu noktada önemli bir faktör de Türkiye’de altyapı yatırımlarının çok yaygın olarak son 20 yılda gerçekleştirilmesidir. Bu durum bazen “yolsuzluk” kavramı ile bu işi yapan kişilerin işin çapı itibari ile elde ettikleri büyük “kazançları”nın biri birine karıştırılmasına da neden olmaktadır. Türkiye’de yolsuzluğun üç ayağından birisi olan politikacıların dokunulmazlık zırhının son derece kalın ve geniş olması, işlerin yapılmasına engel çıkarma konusunda ellerinde çok araç bulunan bürokratların kolay kolay yargılanamaması ve işadamlarının yolsuzluğu içselleştirmesi ve zenginleşmenin yolunu devlet ihalelerinde bulması ve bütün bunlarla birlikte devlet sektörünün genişliği, ülke topraklarının yarısından fazlasının Hazinesin elinde bulunması, çok karmaşık bürokratik süreç ile şeffaflıktan uzak siyasal-ekonomik yapı yolsuzlukları körüklemektedir. Bütün olumsuzluklara rağmen, Türkiye’de her geçen gün şeffaflık yönünde daha ciddi bir ilerleme yaşanmakta ve bu da yolsuzlukla mücadelenin etkinleşmesinde umut vermektedir. Son seçimlerde ortaya çıkan sonuç için Vatan gazetesi “Sandıktan Öfke Çıktı”¹⁴⁶⁴ başlığını kullanmıştı. Geçekten de seçmenin AK Parti’ye verdiği oylar da, eski iktidar partisinden esirgediği oyların önemli bir bölümü de yolsuzluklara ve çözüm üretememeye karşı bir isyanın ifadesi olarak değerlendirilebilir.

“Seçmen kayması” Türkiye’de seçmenin ciddi bir arayışının ifadesidir. Kramer’in de vurguladığı gibi Türkler hızla diğer iyi ve kaliteli parti ve politikacılara yöneliyorlar ama başka bir sistem arayışı çıkmıyor ortaya. Kramer buradan hareketle Türkiye’nin üyelik kriterleri bağlamında değerlendirildiğinde kesinlikle “istikrarlı-oturmuş kurumlar” koşulunu gerçekleştiremediği sonucunun çıkarılamayacağını söylemektedir. Tam tersine, Türkiye bu koşulu sağlamaktadır.”¹⁴⁶⁵

ad-Sivil Toplum

Kopenhag Kriterleri içinde sivil toplumun geliştirilmesi özel bir önem taşımaktadır. Yerleşmiş bir demokraside sivil toplum olmazsa olmaz unsurlarından birisi olarak kabul eden ve bu konuda bütün üye ve aday ülkelerdeki sivil toplum oluşumunu destekleyen AB, Türkiye için hazırladığı KOB’da da bunu net olarak ortaya koymuş ve “sivil toplumun geliştirilmesi” her iki KOB’da da önemli bir öncelik olarak benimsenmiştir.¹⁴⁶⁶

Türkiye’de sivil toplum alanında son 20 yılda, özellikle de 1990 sonrasında son derece önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1991-1998 arasında AB Komisyonu’nun Türkiye temsilciliğini yapan Büyükelçi Michael Lake, “End of Post Report”unda bu durumu “son yedi yılda Türkiye’deki en önemli gelişme, sivil toplum alanında yaşanmıştır. STÖ’lerin hızlı ekonomik yükselişe paralel biçimde güçlenen sivil toplum hareketi basının da çeşitlenmesi ve güçlenmesi ile Türkiye’nin çok daha şeffaflaşmasına yol açtı. Türkiye’de

¹⁴⁶⁴ Vatan Gazetesi (İstanbul): 04.11.2002.

¹⁴⁶⁵ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.19.

¹⁴⁶⁶ KOB-2003

sivil toplum şimdi siyaset kurumu ve askeriyeden sonra üçüncü güç haline gelmiştir”¹⁴⁶⁷ sözleri ile ifade ediyordu.

Gerçekten de Türkiye’de son yıllarda sivil toplumun gücünde ve demokratik sürece katılımında hem niceliksel hem de niteliksel anlamda çok ciddi bir gelişme gözlenmektedir. Üstelik bu gelişme, özellikle 90’lı yıllarda yaşanan çok ağır bölücü terörün varlığına rağmen devam edebilmiştir. Büyükelçi M.Lake’in de vurguladığı gibi, Türkiye’de çok kısa bir süre öncesinde “tabu” kabul edilen ve üzerinde neredeyse konuşulması bile mümkün olmayan pek çok konu, hatta biraz da abartılı biçimde tartışılır, konuşulur hale gelmiştir. Lake “bazen Türk halkı aşırı derecede eleştirel (*hyper-critical*) oluyor. Basın da son derece açık ve yüksek düzeyde eleştireldir”¹⁴⁶⁸ değerlendirmesi de bu duruma işaret etmektedir.

Türkiye’de sivil toplumun gelişimi, Türkiye’nin geopolitik konumu ve bununla bağlantılı olarak tarihi tecrübeleri nedeniyle oldukça sorunlu olmuştur. Genç Cumhuriyetin rejimi ve devletin bütünlüğü koruma kaygısı, sivil toplumun gelişmesinde çoğunlukla bir engel olarak ortaya çıkmıştır. M.Kemal’in kurduğu Cumhuriyetin varlığını ve rejimini “koruma ve kollama” görevinin Türkiye’de Ordu tarafından üstlenilmesi de, tehdit algılaması doğal olarak daha üst bir seviyeye taşımıştır. Bu durum günümüzde de etkisini göstermektedir. TSK bir taraftan sivil toplum örgütlenmelerini “devletin temel ilkeleri” çerçevesinde denetlemeye çalışmakta, öte taraftan da kendisi bizzat ya da yan kuruluşları ile bir STÖ olarak faaliyet gösterebilmektedir.

Neredeyse bütün bilim adamlarının görüş birliği içinde olduğu gibi 80’li yıllar Türkiye’deki politik kültürün ciddi bir değişimine sahne olmuştur.¹⁴⁶⁹ Örneğin Göle “Tanzimattan beri süregelen, 20’li yıllarda kurumsallaşan devlet ağırlıklı modernleşmecilik hareketleri, yerlerini 50’lerde başlayan, 80’lerden itibaren de değişimin eksenini oluşturan toplum ağırlıklı modernlik arayışlarına bıraktığını, yani “devlet taşımali modernleşmecilikten, toplum eksenli modernliğe geçişin yaşandığını” ifade etmektedir.¹⁴⁷⁰ Benzer bir ifadeyi T.Akyol da dile getirmekte ve bireylerin devlete ve topluma yönelik “vazifelerini” vurgulayan otoriter devlet anlayışından bireysel özgürlüklerle sınırlanan liberal devlet anlayışına yönelik çok ciddi bir zihniyet devriminin Türkiye’de gerçekleştiğini belirtmektedir.¹⁴⁷¹ Bu değişimde T.Özal’ın Başbakanlığı döneminin ekonomik, teknolojik ve siyasal liberalleşme politikalarının çok önemli payı bulunmaktadır. Telekomünikasyon alanında gerçekleştirilen büyük atılım, sesli ve görüntülü medyanın çeşitlenmesinde etkili olmuş, 1990’ların başlarında sadece devlet televizyonu ve radyosunu dinleyebilme durumunda olan geniş kitleler bir anda çok sayıda özel TV ve Radyoya sahip olmuştur. Bunun gibi eğitim düzeyinde artış, kentleşme, dışa açık politikalar her geçen güç “çevre”nin merkeze daha çok yerleşmesine ve çok zaman da kendi değerlerini merkeze kabul ettirmesine neden oldu. Bu durum toplumun ekonomiden, siyasete, spordan eğitimi neredeyse bütün alanlarında kendisini hissettirdi. Türkiye’de toplumsal ve kamusal alanda sosyal geçişkenliğin son derece yüksek oluşu, çevre değerlerine sahip kitlelerin yönetimde etkin olmalarını daha da kolaylaştırdı. Bu anlamda çok önemli bir başka değişim de

¹⁴⁶⁷ Michael Lake[1998] Turkey: End of Post Report.

¹⁴⁶⁸ Lake [1998] Turkey: End of Post Report.

¹⁴⁶⁹ Bu konunun farklı yönleriyle tartışıldığı ve kitaplaştırıldığı iki ayrı çalışma: Bkz.: Türki-Programm der Körber Stiftung (Hrgs) Perspektiven der Zivilgesellschaft/ Sivil Toplumun Geleceği, Hamburg, 2001; Yerasimos, , s./ Seufert, G./ Vorhoff, K.: Civil Society in the Grip of Nationalism: Studies on Political Culture in Contemporary Turkey, İstanbul, 2000.

¹⁴⁷⁰ Nilüfer Göle [1994] “80 Sonrası Politik Kültür”, ed. E.Kalaycıoğlu/ A.Y.Sarıbay: Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, s.518-519.

¹⁴⁷¹ Milliyet Gazetesi (İstanbul): 11.06.2003 (Taha Akyol: Kemalizm Tartışması’)

Üniversitelerde gerçekleşti. Türkiye’de neredeyse İstanbul, Ankara ve İzmir üniversitelerinin “tekeline” olan “entelektüel” ve “bilimsel çalışma”, son on yılda Anadolu Üniversitelerinin açılması ile ciddi bir değişime sahne oldu. Normal koşullarda biraz da sosyal geçmişleri nedeniyle üniversitelere alınmaları son derece güç olan “çevre”deki akademisyen adaylarının, 90’lı yılların başından itibaren merkezi bir sınavla başta İngiltere ve ABD olmak üzere yurtdışında dil öğrenme ve doktora yapma şansına sahip olmaları Türkiye’deki “entelektüel” tekeli ciddi bir biçimde çatlattı. Her ne kadar Anadolu üniversitelerinde hala çok önemli akademik, mali ve yönetsel sorunlar olsa da her geçen gün yurtdışında eğitim almış ve bu üniversitelerde görev yapan akademisyenlerin sosyal köken ve düşünüş bağlamında “aykırılıkları” topluma bir çeşitlilik olarak yansımaktadır.¹⁴⁷²

Cumhuriyetin kuruluşundan beri zaman zaman öncelikleri değişse de devletin tanımladığı iki önemli ideolojik tehdit -ülkenin bütünlüğüne yönelik “bölücülük” ve devletin rejimine yönelik tehdit olarak “laiklik karşıtlığı”- algısının sivil toplum örgütlenmesi ve faaliyetlerine şüphe ile bakması, sivil toplumun gelişiminde sorunlar yaratsa da, sivil toplum devlet kurumları karşısında sürekli olarak mevzilerini genişletmişlerdir. Başta eğitim düzeyi olmak üzere toplumun söz konusu sivil toplum oluşumuna ve örgütlerine yönelik desteğinin fazla olmaması, dahası bu oluşumlara yönelik çok sayıda sınırlayıcı ve kısıtlayıcı yasal ve idari düzenlemelerin varlığı, sivil toplumun gelişiminde dış faktörleri önemli kılmıştır. Bu dış faktörlerin başında da Batı Avrupa ülkeleri, AB ve Avrupa Konseyi gelmektedir. Ancak burada hemen belirtmek gerekmektedir ki, Türkiye’de politik süreç ve toplumsal destek olmaksızın dış desteğin etkinliği son derece kısıtlı kalırdı. Türkiye’de bu anlamda çok ciddi bir zihniyet değişimi kendisini belli etmektedir. Bu arada sivil toplum oluşumuna yönelik dış destek, devlet ve toplum içindeki bazı çevrelerin sivil topluma yönelik endişelerini daha da artırmakta, dışarıdan siyasi ya da mali destek alan STÖ’ler “vatan hainliği”ne varan suçlamalara muhatap olabilmektedir.

Bu arada belki bir başka önemli dış faktör olarak, Türkiye’den başta Almanya olmak üzere yurtdışına çalışmak üzere giden ancak ülkeleri ile bağlarını koruyan insanları da saymak mümkündür. Devletin bir amaç değil bir araç olduğu, devlet görevlilerinin “efendi” değil, hizmet eden kişiler olduğu, devletin politikalarının belirlenmesinde toplumun her kesiminin ortaya koyduğu görüşlerin dikkate alınması gerektiği gibi pek çok demokratik algının Türkiye’ye taşınmasında bu kitlenin de önemli payı bulunmaktadır.¹⁴⁷³

Türkiye’de sivil toplumun gelişiminin önünde bulunan ideolojik ve kurumsal engeller arasında 1980 askeri yönetimi tarafından yapılan 1982 Anayasası önemli bir yer tutmaktadır. 1982 Anayasasının devletin güvenliğini özgürlüklerin önüne alan ve bu amaçla da sivil topluma ait kurum ve kuruluşları da oligarşik bir yapılanmaya iten felsefesi, 1984’de

¹⁴⁷² Örneğin Göktürk, bu durumu “çevrenin merkezin tekelindeki akademik iktidarı paylaşmaya başlaması olarak niteliyor ve şöyle diyor: “Bu olay sadece üniversite öğretim üyesi profilinde ciddi bir değişime yol açmıyor; daha önemlisi, bir bütün olarak akademik dünyada bir kabuk değişikliğine, bir mentalite değişimine sebep oluyor. Zira bu yeni öğretim üyesi tipi, yönetici elitle sıkı akrabalık bağlarıyla bağlı bulunan eski öğretim üyesinden farklı olarak, statükonun devamından yana değil, daha değişimci daha dinamik ve kesinlikle daha çalışkan.”Dünden Bugüne Dünden Bugüne Tercüman Gazetesi (İstanbul): 12.06.2002 (Gülây Göktürk: “Anadolu Kaplanları”)

¹⁴⁷³ Yurtdışında yaşayan pekçok Türk, içinde bulundukları ülkenin resmi kurumlarında gördükleri saygı ve bürokratik pratikliğin kendi ülkelerinin yurtdışı temsilciliklerine olmadığından şikayet etmektedirler. Bu şikayetler çoğu zaman sonuç vermekte ve vatandaşların istek ve ihtiyaçları istikametinde bazı değişikliklere gidilmektedir. Aynı vatandaşlar Türkiye’ye geldiklerinde de son derece eleştirel olmakta ve “olması gereken” konusunda pratik yaşam tecrübelerinin verdiği örnekleri de sıkça dile getirerek bazı değişimlerin yolunu açabilmektedirler. Üstelik halen yurtdışında uyaşayan 3-4 milyon civarındaki Türkün akraba ve yakınlarını da sıkça yaşadıkları ülkeye davet etmeleri süreci ayrıca hızlandırmaktadır.

başlayan bölücü terör ve 1990'lı yıllarda “irtica-siyasal İslam” endişesi ile de bütünleşince, sivil toplumun gelişmesi önünde ciddi engeller ortaya çıkmıştır. 1983'den bu yana anayasal ve yasal düzeyde yapılan değişikliklerin içinde, sivil toplumun örgütsel ve yapısal gelişiminin önündeki engellerin aşılması ciddi bir yer tutmuştur. Bu anlamda asıl sorun işçi ve iş çevrelerinin örgütleri ya da meslek kuruluşlarının faaliyetlerinden daha çok, temel olarak siyasi ya da sosyal amaçlarla örgütlenen lokal ya da ulusal düzeyde faaliyet gösteren dernek, vakıf ve benzeri kuruluşların faaliyetlerinde yaşanmaktadır. Bu tür örgütlenmeler için “bölücülük” ve “rejime yönelik gerici oluşum” türü tehdit algılamaları daha üst düzeydedir.

Türkiye’de STÖ’ların genel olarak kentsel merkezlerde yoğunlaştığı da bilinmektedir. Ancak her geçen gün yerel düzeyde de sivil toplum örgütlenmeleri yaygınlaşmaktadır. Bu tür örgütlenmelere başta AB olmak üzere dışarıdan verilen destek Türkiye’de genel bir şüpheyi beraberinde getirmektedir. Türkiye’de sağ ve sol devletçi-milliyetçi gruplar için sivil toplum örgütlenmeleri AB ve batılı zengin ülkelerin Türkiye’de ekonomik ve siyasal çıkarlarının gerçekleştirilmesinde temel araçları olarak nitelendirilmektedir. Bu konuda belki de en çarpıcı örneklerden birisi Bergama’da siyanürle altın çıkarmaya çalışan Eurogold firmasının faaliyetine yönelik ortaya konulan tepkilerdir. Bu tepkilerin Türkiye’de faaliyet gösteren Henrich Böll ve Konrad Adenauer gibi Alman Vakıflarınca maddi ve siyasi anlamda desteklenmesi, Almanya’nın Türkiye üzerinde STÖ’ler ve demokratikleşme “bahanesi” ile ticari bir nüfuz mücadelesi olarak nitelendiren “Alman Vakıfları ve Bergama Dosyası” başlıklı çalışmayı yapan Doç.Dr.Necip Hablemitoğlu, Bergama’da çıkarılacak olan altının aslında çevreye zarar vermeyeceği, bu konudaki kampanyayı halkı yanlış bilgilendiren ve maddi olarak da destekleyen Alman vakıflarınca örgütlendiği, bunun amacının da Almanya’nın altın pazarındaki payını Türkiye ile paylaşmak istememesi olduğu iddiasını ortaya koyuyordu. Bu yaklaşım, Türkiye’de AB karşıtı çevrelerde çok büyük bir kabul görmüştür. Türkiye’de bir anda infial yaratan bu iddiaların sahibi olan Doç.Dr.Necip Hablemitoğlu, bu konuda açılan davanın görüşülmesine sadece 10 gün kala 17 Aralık 2002’de evinin önünde bir suikasta kurban gitmesi, STÖ’ler ve bunlara verilen dış destek konusuna daha büyük bir şüphe ile bakılmasına neden olmuştur.¹⁴⁷⁴

Türkiye’de son yıllarda dini motifler çerçevesinde yapılanan vakıf ve diğer dayanışma derneklerinin sayısında önemli bir artış gerçekleşti. Bu örgütler bir taraftan Türkiye’de dini motifleri ön plana çıkaran siyasal partilere destek sağlıyor ve bunların adeta yerel büroları gibi bir işleve bürünebiliyor, öte taraftan da yoksul aile çocuklarının eğitim ve barınmalarını üstlenerek kendilerine yakın bir yeni “Anadolulu elit”in yetişmesine katkıda bulunuyorlar. Bu alanda hem nitelik hem de niceliksel önemli bir genişlemenin varlığı da dikkat çekmektedir.¹⁴⁷⁵ Mazlum-Der gibi insan hakları alanında faaliyet gösteren, MÜSİAD

¹⁴⁷⁴ Hablemitoğlu kitabının kapağında şöyle diyor: “Türkiye’de her türlü etnik, dinsel-mezhepsel ajitasyonu gerçekleştiren, toplumsal, siyasal, ekonomik ve hatta genetik alanlarda hazırlattığı projelerle her türlü espionaj faaliyetini sürdüren, yerel basında, yerel yönetimlerde, üniversitelerde, sendikalarda, kamu kurum ve kuruluşlarında, kısaca stratejik öneme sahip birimlerde “etki ajanı” ve Alman sempatisini” yetiştiren, şeriatçı yapılanmalardan çevreci örgütlere, bölücü yapılanmalardan, terör örgütlerine, legal derneklerden siyasi partilere kadar uzanan çizgide, Türkiye’ye ve Atatürk ilke ve devrimleri ile Cumhuriyet’in tüm değerlerine karşı olan, ulus devletin parçalanmasını isteyen tüm rejim karşıtlarına lojistik destek veren, bu ülkeyi alttan oyan bir avuç Alman istihbaratçısı, Türkiye’de Vakıf Temsilcisi statüsünde görev yapmakta ve Türkiye’deki sivil toplum örgütleri (NGO) olgusunu çok iyi kullanmaktadır” Necip Hablemitoğlu: Alman Vakıfları ve Bergama Dosyası, 1. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2001. Bu konuda ayrıca : Berliner Zeitung:20.12. 2002 (Günter Seufert sowie von Stefan Melle) Los Angeles Times:20.12.2002 (Amberin Zaman)

¹⁴⁷⁵ Bu konuda : Hakan Yavuz [1999]: “Search for a New Social Contract in Turkey: Fetullah Gülen, the Virtue Party and the Kurds” SAIS Review, vol. 19 (Winter-Spring 1999) pp. 114-143

gibi ekonomik alanda faaliyet gösteren çok sayıda “İslamcı” örgütlenme bunlar arasında sayılabilir. Her ne kadar bu tür örgütlenmeler ile daha devlete yakın örgütlenmeler arasında da “sivil toplum” vasfı bakımından bazı anlayış ve yaklaşım farklılıkları ciddi bir biçimde ortaya çıkmış olsa da Türkiye’de sivil toplumun geniş bir alana yayıldığı ve çeşitlendiği rahatlıkla söylenebilir.¹⁴⁷⁶

ae-Silahlı Kuvvetler

Türkiye ile AB adayı diğer ülkeler arasında belki de en temel farklılıkların başında Ordunun siyasal hayattaki yeri ve önemi gelmektedir. Tarihi, sosyal ve siyasal nedenlerle Türkiye’de Ordunun devlet yapısı ve politika içinde çok özel bir rolü bulunmaktadır. Osmanlı’dan başlayıp, modern Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasına ve daha sonrasında da hem ülkenin bütünlüğünün korunması ve rejimin sürdürülebilmesi açısından TSK’nin önemi ve ağırlığı neredeyse Türkiye konusunda yapılan bütün çalışmaların ortak kabullerinden birisidir.¹⁴⁷⁷ Hatta örneğin Weithmann, “*M.Kemal, ordunun kendi politikasının garantörü olduğu konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmadı*” diyor ve Mustafa Kemal’in ortaya koyduğu devletin altı doktrininin¹⁴⁷⁸ yanında “7.ok” olarak “*ordunun öncü rolü*”nü eklenmesi gerektiğini belirtiyor.¹⁴⁷⁹ Kramer ise “*Türkiye’de asker, daha doğrusu askeri lider kadro, siyasi sistemin ayrılmaz ve sürekli bir ayağıdır*” tespiti yapmaktadır.¹⁴⁸⁰

Türkiye’de askerin politik yaşamdaki rolü sadece tarihi ve sosyal bir gerçeklik olmanın ötesinde anayasal sistemde de belirgin bir özelliktir.¹⁴⁸¹ Genelkurmay Başkanlığı’nın Savunma Bakanlığı yerine doğrudan Başbakan’a bağlı olması ve protokolde de Genelkurmay Başkanının Savunma Bakanının önünde yer alması bunun en çarpıcı göstergesidir.¹⁴⁸² Ancak Türkiye’de TSK’nin siyasal sistem üzerinde kurumsal ve sürekli etkinliğinin en önemli aracı Milli Güvenlik Kurulu (MGK)’dır. Ülkenin başta güvenlik olmak üzere neredeyse bütün genel politikalarının görüşülüp kararların alındığı MGK, Cumhurbaşkanı’nın başkanlığında ayda bir kez toplanarak adeta askerin siyasal sisteme müdahalesini sisteme esnek biçimde entegre etmiştir. Sivil iktidar, TSK’nin sıkıntı, endişe ve taleplerini her ay öğrenmek ve ivedilikle talepleri yerine getirmekle yükümlü kılınmıştı. Buna son 20 yılda yaşanan terör dalgası, Türkiye’nin komşularında yaşanan istikrarsız gelişmeler ve belki de en önemlisi sivil iktidarların bölünmüş ve zayıf yapısı da eklenince, özellikle 90’lı yıllar TSK’nin ülke politikasında ön plana çıktığı yıllar olmuştur. Aynı dönemin AB’nin büyük genişleme hamlesi ile aynı döneme gelmesi büyük bir şanssızlık olarak görülebilir. 1961 Anayasası’nda yer alan ve 1982 anayasasında da korunan bu anayasal kurum aracılığı ile TSK’ye, politik yaşama ilişkin kararlara doğrudan, hatta daha ağırlıklı olarak müdahale edebilme olanağına kavuşmasında MGK’nın başında bir generalin

¹⁴⁷⁶ Kramer [2002b] Türkiye und Kopenhagen Kriterien, s.20.

¹⁴⁷⁷ Bu konuda yapılmış en iyi çalışmalardan birisi olarak : William Hale: Turkish Politics and the Military, London, 1994 Ayrıca: Hans Plattner [1999] Die Türkei, Eine Herausforderung für Europa, Herbig, München, s. 77-83; Gerhard Weiher: “Die Innenpolitische Rolle des Militärs” in: Klaus-Detlev Grothusen (Hrsg.) Türkei, Südosteuropa-Handbuch, Band 5, Göttingen 1985, s.303-315.

¹⁴⁷⁸ M.Kemal 10. Mayıs 1931’de CHP-Parti Kongresinde 6 Oktan oluşan devlet doktrini açıkladı: “Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik, Devrimcilik, Halkçılık”. Bu 6 ilke (ok) 5 Şubat 1937’de Anayasaya alındı. Buhbe: 1996, s.47 vd.

¹⁴⁷⁹ Michael, W., Weithmann [1997] Atatürks Erben auf dem Weg nach Westen, Die Türkei im Spannungsfeld zwischen Nahost und Europa, Wilhelm Heyne Verlag, München, s.191-192.

¹⁴⁸⁰ Kramer [2002b] Türkiye und Kopenhagen Kriterien, s.20-21.

¹⁴⁸¹ Türkiye’de askerlerin siyaset içindeki rolünü tarihi perspektifte ayrıntılı olarak inceleyen bir çalışma olarak Bkz.: William Hale [1996] Türkiye’de Ordu ve Siyaset, Üst. von Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul.

¹⁴⁸² Bu konuda çok önemli bir çalışma için Bkz.: Mustafa Erdoğan: [1990] “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, SBF Dergisi, Vol. XLV, No: 1-4, 1990.

bulunduğu sekretaryasının yapısı çok önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁸³ Rumpf da “*bu kurum sayesinde askerler yürütme erkine üstelik formel olarak meşruluk temeline oturmamış olsa da, dahil olmaktadır*” demektedir.¹⁴⁸⁴ olarak tanımladığı MGK’nın 1982 Anayasası ile belirlenen görev ve yetkileri konusunda ilk değişiklikler, çok uzun süren bir tartışma döneminin ardından ancak 3 Ekim 2001’de gerçekleşebilmiştir. MGK konusunda yapılan iki değişiklikten birisi MGK üyelerinin asker-sivil dengesinin sivil lehine bozulması olmuştur. 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan MGK’da Hükümet dört üye ile (Başbakan, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları) temsil edilirken, askeri kanadın üye sayısı beş (Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı) olarak belirlenmişti. Yapılan değişiklik sonrasında MGK’ya Başbakan yardımcıları ile Adalet Bakanı da dahil edilerek Hükümetin ağırlığı sayısal olarak artırılmıştır.¹⁴⁸⁵ Ancak MGK’da kararlar oy çokluğuna göre alınmadığından, bu değişikliğin niteliksel önemi çok büyük değildir.¹⁴⁸⁶ Askerlerin siyasal sistem üzerindeki etkinliğinin sınırlanması konusundaki asıl önemli adım ise MGK’da alınan kararların Hükümet için ne anlama geleceği konusunda yapılmıştır. 1982 Anayasası “*Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır*” düzenlemesi, “*kararlar Bakanlar Kurulunca değerlendirilir*” şeklinde değiştirilmiştir.¹⁴⁸⁷ Bu değişikliklerin tek başına yeterli olmadığı ve askerin siyasal yaşama müdahalesi ve etkinliğinin neredeyse hiç değişmeden devam ettiği yukarıda aktarılan değişiklikler sonrasında da ortaya çıkmıştır. Bunun temel nedenlerinden birisi MGK Genel Sekreterliği’nin yapısı ile ilgilidir. Çandar da bu konuya temas ediyor ve “*asıl sorun MGK Genel Sekreterliği’nde düğümlenmektedir. Yetkileri ve sivil toplum mühendisliğine kadar uzanan geniş misyon anlayışı her meseleyi abartılı bir güvenlik anlayışı ile değerlendirmek eğilimi*”¹⁴⁸⁸ içinde bulunan MGK’da Genel Sekreterliğe yönelik bir değişim gerçekleştirilememesi halinde, niteliksel bir dönüşümün sağlanması son derece güç görünmektedir. Bu bağlamda belki de en önemli husus, asıl olarak siyasal sorumluluğu taşıyan sivil iktidarın, iktidarına sahip çıkmasıdır. 2001 yılında yapılan değişiklikler, sivil iktidara bu gücü kullanma alanı yaratmaktadır. Bu teorik alanı fiili alana dönüştürmek, iktidarın yükümlülüğü ya da tercihi olacaktır.¹⁴⁸⁹

¹⁴⁸³ MGK’nın Türk anayasa sistemi içindeki yeri konusunda : Christian Rumpf: (1996a) Das türkische Verfassungssystem, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1996, und Mustafa Erdoğan: 1990 “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, SBF Dergisi, Vol. XLV, No: 1-4, 1990.

¹⁴⁸⁴ Christian Rumpf [1996a] Das türkische Verfassungssystem, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, s.180.

¹⁴⁸⁵ Örneğin değişikliğin yapıldığı dönemde iktidarda olan 57. Hükümet’te (B.Ecevit koalisyon hükümeti) üç Başbakan Yardımcılığı bulunduğu, Kurulda Hükümeti temsilen (“sivil üye”) 8 Bakan bulunurken, Askeri kanat 5 üye ile temsil ediliyordu. 59. Hükümet (T.Erdoğan) döneminde de kabinede 3 Başbakan yardımcısı bulunmakta, ancak Başbakan Yardımcısı (A.Gül) aynı zamanda Dışişleri Bakanı olduğundan kurula katılan Bakan (sivil kanat) sayısı 7, asker sayısı ise 5 olmuştur.

¹⁴⁸⁶ 2001’de Anayasa’da değişiklik yapılması ve MGK’da sivil sayısının artırılması konusunda yapılan tartışmalar esnasında dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu’nun “*istiyorlarsa MGK’da sivil üye sayısını 1000’e çıkarsınlar!*” sözleri, MGK’deki karar sürecinin matığına ortaya koyması bakımından son derece çarpıcıdır.

¹⁴⁸⁷ 3.10.2001-4709 Sayılı Yasa: 32 md.

¹⁴⁸⁸ Dünden Bugüne Tercüman Gazetesi (İstanbul): 26.05.2003 (Cengiz Çandar: “Ya 28 Şubat 1997; Ya AB 2004”)

¹⁴⁸⁹ 3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelen AK Parti Hükümetleri, AB uyum yasaları çerçevesinde MGK ve MGK Genel Sekreterliği’nin yapısı konusunda önemli değişiklikler planlamaktadırlar. Bunların başında MGK’daki sadece Genelkurmay Başkanı’nın daimi asker üye olması, diğer kuvvet komutanlarının, MGK gündemi gerekli kılırsa toplantıya çağırılması öngörülmektedir. Yine aynı değişiklikler içinde (ki bu Eylül-Ekim 2003’deki 8. Uyum paketi içinde düşünülmektedir) MGK Genel Sekreteri’nin Hükümet tarafından atanan sivil bir kişi olmasının da yolu açılmaktadır.

Türkiye’de sivil idarenin ordu üzerinde denetim sağlayabilmesi için MGK ve Savunma Bakanlığı-Genelkurmay Başkanlığı arasındaki ilişkilerde yapılması gereken düzenlemelerden bir başkası da savunma giderlerinin tümüyle parlamenter denetime açılmasıdır. Bu konu da son dönemde tartışmaya açılmıştır. Aslında Türkiye’de MSB ve Genelkurmay Başkanlığına ait birimlerin mali denetimi Maliye Bakanlığı ve Sayıştay tarafından rutin olarak yapılmaktadır. Ancak bu genel olarak “sembolik” bir denetim olarak algılanıyor ve “gizlilik-sır” alanının çok geniş tutulması nedeniyle boşluklar doğmaktadır. Bu nedenle Temmuz ayında TBMM’ye getirilecek olan 7. Uyum Paketinde Sayıştay’ın bu konuda yetkileri artırılıyor ve “şeffaflık” TSK, Cumhurbaşkanlığı, MGK ve MİT’in içinde bulunduğu bütün kurumlar için temel bir ilke haline getirilmeye çalışılmaktadır. Ordunun “denetim dışı” harcamalarında en önemli bölüm, silah alım ve üretim projelerinin yönlendirildiği Savunma Sanayi Müsteşarlığı’nda (SSM) gerçekleşmektedir. Ordunun büyük çaplı askeri alım ve modernizasyonunu gerçekleştiren SSM’nin sadece iç denetim mekanizması yetersiz görülüyor ve denetim kapsamına alınması genel olarak asker kesimde de siyasilere de gerekli bir düzenleme olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁹⁰ Kramer, “Türkiye bu konuda alınan karar mekanizmasını değiştirmedikçe, AB’nin üye ülkelerinden ciddi biçimde ayrılmış olacaktır”¹⁴⁹¹ sözleriyle AB’nin bu konudaki beklentisini ortaya koymaktadır. 2003 yılı ortalarında bu konuda yapılan yoğun tartışmalara Genelkurmay Başkanlığı da katılmış ve bütün hesaplarının şeffaflık içinde denetime açık olduğunu, dahası, NATO’nun belirlediği 18 potansiyel tehlike ve tehdit alanlarının 16’sının Türkiye’nin çevresinde bulunmasına rağmen Türkiye’deki savunma harcamalarının kişi başına NATO ülkeleri içinde en düşük seviyede bulunduğunu, bu konuda yapılan yorumların TSK’yi yıpratmaya yönelik asılsız iddialar olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹²

Türkiye’de politikacıların TSK’nin politik yaşam üzerindeki etkinliğini sınırlama konusundaki çabaları ile AB üyeliği “hedefi” son derece yakından ilişkilidir. Hükümetler ve TBMM, temelde AB’yi Atatürk’ün gösterdiği “muasır medeniyet” hedefinin stratejik bir unsuru olarak gören TSK’yi ikna etmek için AB hedefini bir “kaldıraç” olarak kullanmaya çalışmaktadırlar. 2001 yılında yapılan ve aslında “tarihi” olarak nitelenebilecek değişiklikler de bu bağlamda gerçekleştirilebilmiştir. Ancak buna rağmen, TSK’nin ve TSK’yi sivil güçlere karşı sürekli bir rejim ve ülke “bekçisi” gibi gören çevrelerin ülke yönetiminde “sivil iktidara” yönelik duyduğu endişe, AB konusundaki tavrına da yansımaktadır.¹⁴⁹³ İlke olarak TSK’nin AB’ye karşı olmadığı, bizzat TSK’nin en üst düzeydeki komutanlarınca dile getirilmektedir. Ancak TSK’yi AB ile ilgili tartışmaların da gündemine getiren iki temel sorun alanı varlığını sürdürmektedir. Bunlardan birincisi, AB’ye uyum çerçevesinde yapılan bazı yasal ve idari düzenlemelerin, TSK’nin ülke rejimi ve bütünlüğüne yönelik olarak üstlendiği “koruma-kollama” vazifesi bakımından yaratabileceği bazı sakıncalara yönelik çekincelerdir. İkinci konu ise, ki bu daha çok AB çevrelerinde dile getirilmektedir, AB’ye yakınlaşma sürecinde gerçekleştirilen neredeyse bütün reformların TSK’nin ülke yönetimindeki etkinliğini ve alanını daraltma yönünde geçleşmekte oluşudur. Bütün bunlara AB’nin zaman zaman kararsız, zaman zaman da Türkiye’yi oyalama şeklinde ortaya çıkan politikası eklenince, TSK’nin AB’ye “karşı olmayan” ama “destek vermekte çekinceleri olan” bir kurum haline dönüştürebilmektedir. Son dönemde bu konuda yoğunlaşan tartışmalar üzerine 29 Mayıs 2003’de TSK adına bir

¹⁴⁹⁰ Sabah Gazetesi (İstanbul): 21.06.2003 (Mehmet Altan: Vergileri Kim Nasıl Paylaşıyor?)

¹⁴⁹¹ Kramer [2002b] Türkiye und Kopenhagen Kriterien, s.23.

¹⁴⁹² Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 21.06.2003.

¹⁴⁹³ Örneğin köşeyazarı Emin Çölaşan “Bu iktidar AB’ye girmeyi niçin böylesine istiyor? Yanıt gayet açık: Devrimlerin ve Cumhuriyetin bekçisi Türk silahlı kuvvetleri ile birlikte ilerici kesimlerin etkinliğini AB şemsiyesine sığınıp azaltmak, hatta yok etmek için” yorumunu yapıyordu. : Hürriyet: 25.05.2003 (Emin Çölaşan: “İnce Taktik!”)

açıklama yapan Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt, “Türkiye kendisini batı bütünleşmesi içinde tanımlamıştır. Bunun için de AB’ye tam üye olmak isteğini AB’li muhataplarına çok net biçimde ifade etmiştir” dedikten sonra TSK’nin tavrını çok açık bir biçimde ortaya koyarak şöyle diyordu:

“Avrupa Birliği konusunda, TSK, haksız bir saldırının hedefi durumuna gelmiştir. Ülke içi ve ülke dışı çevrelerde, hiçbir haklı nedene dayanmadan, TSK’nin Avrupa Birliğine karşı olduğu konusunda yaygın kanaatler oluşturulmuştur. Açıkça ifade ediyorum, bu tür iddialar doğru değildir.

Bu konudaki Silâhlı Kuvvetlerin görüşlerini büyük harflerle tekrar ifade ediyorum:

TSK Avrupa Birliği karşıtı olamaz. Çünkü Avrupa Birliği, Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk toplumuna gösterdiği çağdaşlaşma hedefinin, jeopolitik ve jeostratejik açıdan zorunluluğudur. Bu zorunluluk, aynı zamanda; Türkiye’nin sosyal, politik, ekonomik ve güvenlik hedefleri ile de tam olarak örtüşmektedir. AB hedefi, ülkenin üniter yapısı ve lâik rejimi konusunda farklı düşüncelere sahip kesimlerin çağ dışı ve bölücü hedefleri ile uyusamaz. Avrupa Birliğinin de bu tür amaçlara sahip düşüncelerle uyum içinde olması düşünülemez... Türkiye Avrupa’nın bir parçasıdır ve Avrupa Birliğine girecektir. Bu yargı, bazı çevrelerin düşüncesi ile çelişse bile, Türkiye’nin ve T.S.K.’nin kesin kararlığının açık bir ifadesidir ve TSK’yi her fırsatta tüm olumsuzlukların nedeni olarak topluma yansıtan çevrelere de açık bir cevaptır. Cumhuriyet tarihi boyunca, taassubu ortadan kaldıran ve Türkiye’yi çağdaş ve aydınlık dünyanın onurlu bir üyesi yapmayı amaçlayan Atatürk Devrimlerinin itici ve öncü gücü olan Türk Silahlı Kuvvetleri, geçmişte olduğu gibi bugünde; üniter, laik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti’nin yılmaz bir savunucusu olmaya devam edecektir. Bu temel yaklaşım; AB’nin temel felsefeleri ile de tam bir uyum içinde bulunmaktadır.”¹⁴⁹⁴

Büyükanıt’ın AB’ye yönelik eleştirileri ise iki ana noktada toplanıyordu. Bunlardan birincisi, başta terörle mücadele olmak üzere Türkiye’de üniter devlet yapısı ve demokratik-laik siyasal rejime yönelik tehditler konusunda AB’nin Türkiye’ye destek vermemesi, ikincisi ise üyelik yolunda sürekli yeni engeller çıkararak Türkiye’yi “oyalaması” konusuydu.

Aslında bu konuda TSK içinde de önemli görüş ayrılıkları son dönemde sıkça gündeme gelmiştir. MGK Genel Sekreteri Orgeneral Kılınc’ın 2001 yılında Türkiye’nin, kendisini oyalayan ve hatta bölünmesi için faaliyet gösteren gruplara destek veren AB yerine “Rusya ve İran ile yakınlaşmasına” yönelik açıklamaları da bunun bir göstergesidir. Kılınc, AB konusunda TSK’nin içinde “AB Kuşkucusu” kanadının önde gelen temsilcilerinden birisi olduğu 2003 Nisan’ında yurtdışındaki Türk dernekleri ile yaptığı görüşmelerde ortaya koyduğu görüşlerde de net biçimde ortaya çıkmıştı.¹⁴⁹⁵

Aslında TSK’nin genel modernleşirmeci, ilerlemeci, batıcı tavrının AB ile ters düşmesi, gerçekten de işin doğasına aykırıdır. Bu anlamda Orgeneral Büyükanıt’ın sözlerinin

¹⁴⁹⁴ Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt: Harp Akademileri Komutanlığı’nda düzenlenen “Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Sempozyumu”nun açılış konuşması. 29 Mayıs 2003. Konuşmanın tam metni için :<www.ntv.com.tr>. Büyükanıt’ın konuşması Türkiye’de çok önemli bir yankı bulmuştur. Ancak bazı yorumcular burada verilen mesajın “AB’ye destek”ten dha çok “AB’ye engel olmamak” şeklinde yorumlanabileceğini iddia etmişler ve bunu da son dönemde Türkiye’de her alanda kendini hissettiren, Irak savaşı ile daha artan bir eğilim olan “üçüncü dünyacılık” ve “küreselleşme karşıtlığı”na bağlamışlardır. Bu konuda : Dünden Bugüne Dünden Bugüne Tercüman: 02.06.2003 (Cengiz Çandar: TSK Üçüncü Dünyacı mı?)

¹⁴⁹⁵ Milliyet Gazetesi (İstanbul):22.04.2003, Hürriyet Gazetesi (İstanbul):24.04.2003 (Ertuğrul Özkök: “Kriptodan Okuduğum O Cümle”) ve 23-25 Nisan 2003 tarihli gazeteler.

TSK'nin görüşü olduğunda da şüphe bulunmamaktadır. Bu durum AB yetkililerince de belirtilmektedir. Örneğin 1991-1998 yılları arasında Türkiye'de görev yapan AB Komisyonu Temsilcisi Büyükelçi Lake, Avrupalıların Türkiye'de askerlerin rolünü anlamalarındaki güçlükler dikkat çektikten sonra "asker Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını istiyor" diyor ve ardından TSK'nin tavır belirlemede AB'nin yaklaşımının ne kadar önemli olduğunu şu sözlerle ortaya koyuyordu: "eğer Türkiye'nin üyeliği yakın bir gerçeklik haline dönüşürse, müzakereler başlar ve üyelik için bir tarihten söz edilirse, ben eminim ki ordu kendini buna göre ayarlayacak ve AB'nin Türkiye'nin laik-demokratik yapısının koruyucusu olacağı inancıyla hareket edecektir".¹⁴⁹⁶

Son yıllarda, özellikle de 90'lı yılların ikinci yarısında TSK'nin ülke politikalarına yönelik tavrında önemli bir değişiklik gözlenmektedir.¹⁴⁹⁷ Bu dönem öncesinde ülkenin ve rejimin "koruyucusu" olarak kendini gören ve toplumun da öyle gördüğü TSK nispeten politikalarını arka planda siyasi iktidara kabul ettirme yolunu seçiyor ve kamuoyuna yönelik açıklamalarını da istisnai olarak yapıyordu. Ancak TSK'nin yeni stratejisi, siyasi tartışmalara sürekli olarak müdahil olma ve sivil karar mekanizmasını asker lehinde belirleme yönünde tikanıklıklar yaşanır, bu durumda yeni bir darbe de gündeme gelebilir.¹⁴⁹⁸ Bu çerçevede TSK, tıpkı bir STÖ gibi siyasal, sosyal ve hatta ekonomik konularda ülke sorunlarına yönelik çalışmalar yapmakta ve sık sık da bu konulardaki görüşlerini kamuoyuna açıklamaktadır. Kamuoyunda, özellikle de medyada TSK'nin açıklamalarının Hükümet'in açıklama ve uygulamalarının önünde yer bulması, bir neden-sonuç ilişkisi tartışması bir yana, ülke politikaları hakkındaki ağırlığını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.¹⁴⁹⁹ Yapılan bütün kamuoyu araştırmalarında Toplumda en çok yıpranan kurumların başında parlamentonun gelmesi, öte taraftan en çok güvenilen kurumun TSK olarak çıkması¹⁵⁰⁰, TSK'nin yasal ve anayasal konumunun ötesinde toplumsal saygınlığının da ne derecede yüksek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Son yıllarda ordunun Türkiye'deki konumu, rolü ve siyasal süreç içindeki yeri konusunda çok yoğun bir tartışma yaşanmaktadır. Bu tartışmaların yapılmasında AB üyeliği temel bir rol oynamaktadır. Kopenhag Kriterleri bağlamında gerçekleştirilen siyasi ve ekonomik reformlar tamamlandıkça, Türkiye'de askerinin konumu daha da sıkça gündeme taşınmaktadır. MGK'da sivil üye sayısının artırılmasının ardından, son dönemde hem MGK Genel Sekreterliği'nin görev alanının iyice belirlenmesi ve sivilleştirilmesi¹⁵⁰¹, hem de MGK'daki askeri üye sayısının azaltılması tartışılmaktadır. Genel olarak iç ve dış tehditlere karşı "ulusal güvenlik" kavramı çerçevesinde ele alınan MGK'nın işlevi konusunda son dönemde yapılan değerlendirme, tartışma ve eleştiriler (örneğin 2001 yılında dönemin

¹⁴⁹⁶ Lake, TSK'nın aynı zamanda bir STÖ olarak hareket ettiğini de dile getirmektedir: *"In the meantime the military has been acting like an NGO, a cross between an unelcted political party and private university, proclaiming human rights, running seminars and given briefings to important elements of civic society, including hitherto strongly antagonistic journalists who appear to have been convinced of the military's new uniform."* : Lake [1998] The Final Report., s.9.

¹⁴⁹⁷ TSK'nın Türk siyasal hayatı ve dış politikası içindeki rolü ve AK Parti iktidarı ve TSK arasındaki ilişkilerin de incelendiği önemli bir çalışma için : Gareth Jenkins. The Turkish Military and Politics. New York: Oxford University Press, 2001.

¹⁴⁹⁸ Kramer [2002b] Türki und Kopenhagen Kriterien, s.21.

¹⁴⁹⁹ Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, "bizim açıklamalarımıza iç sayfalarda azıcık yer ayıran gazeteler, Ordudan gelen açıklamaları manşetten veriyor" diyerek bu konudaki rahatsızlığını dile getirmiştir.

¹⁵⁰⁰ Bu destek konusunda son dönemde bir aşınma olduğu da yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de TSK Türk toplumunda kendisine en çok güvenilen kurum olma özelliğini açık ara sürdüirmektedir.

¹⁵⁰¹ Aslında 1983'de çıkarılan 2945 sayılı MGK Genel Sekreterliği yasasında "sivilleştirme" hususu yer almaktadır. Ancak bu değişim 20 yılı aşkın süre içinde gerçekleştirilememiştir.

Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz'ın başlattığı gibi) TSK tarafından çoğunlukla sert açıklamalarla bastırılmış olsa da bugün gelinen nokta küçümsenemez. Asıl önemli olan TSK'nin bu konuda daha açık ve sivilleşmeye izin veren tavrındaki değişimdir.¹⁵⁰² Bu süreci TSK'nin en üst düzey komuta kademesinin bireysel tavırları da yakından etkilemektedir.¹⁵⁰³

Türkiye'de Anayasa ya da yasalar bazında değişikliklerin TSK'nin siyasal ve toplumsal yaşamdaki yerinin değişiminde tali bir önemi olduğunu vurgulamak gerekiyor. TSK'nin Türk Cumhuriyeti'nin tarihi temelleri, Türkiye'nin geopolitik ve jeostratejik konumu, Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu başta bölücülük olmak üzere real tehditler, Türkiye'de M.Kemal Atatürk tarafından şekillendirilen modernleşmeci-ilerlemeci devlet yapısı içinde askerlerin bulunduğu özel konum ve toplumda sahip oldukları “güvenirlilik” ve “saygınlık” gibi nedenlerle TSK sistemindeki ağırlığını daha uzunca bir süre sürdüreceği benzetilmektedir.¹⁵⁰⁴ Çandar, “TSK'nin AB'ye karşı olmadığı kesin. Fakat platonik destek yetmez. TSK; pro-aktif bir tutum içine girmezse, Türkiye AB trenini kaçırmaz. Bu nedenle, MGK'nın ve öncelikle Genel Sekreterliğin yeniden yapılanmasında, Kopenhag kriterlerine karşı çekincelerin bertaraf edilmesinde TSK'nin bizzat inisiyatif alması son derece önemlidir”¹⁵⁰⁵ demektedir. Zaten TSK'nin sivil yönetime Hükümete, başta laiklik ve ülkenin bölünmez bütünlüğü olmak üzere Cumhuriyetin temel ilkeleri konusunda güven duyması ve AB'nin gerçekçi bir perspektif vermesi halinde bu inisiyatifi alacağı konusunda genel bir görüş birliği bulunmaktadır.

Son dönemde bu “uyumun” gerçekleştirilmesi için yoğun bir çalışma ve bununla bağlantılı tartışmalar dikkati çekmektedir. Bu konuda önemli bir ayrıntıyı da hatırlatmakta yarar var: Türkiye'de TSK'nin diğer AB üyelerindeki silahlı kuvvetlerin konumuna getirilmesini dile getirenlerin temel bir varsayımdan, yani Türkiye'nin demokrasi içindeki diğer bütün kurumlarının da AB ülkelerindeki benzerleri ile aynı konum ve standartta olduğu varsayımından hareket etmektedirler ki, bunun böyle olmadığı son derece açıktır.¹⁵⁰⁶ Bu

¹⁵⁰² Aralık 1999'da Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesinin ardından, Kopenhag Kriterleri'ne uyum için beş ayrı reform paketi kabul edildi. 6. Uyum Paketi ise 20 Haziran 2003'de TBMM'de iktidar ve muhalefet milletvekillerinin tamamının desteği ile kabul edildi. Hükümet yeni Ulusal Program ile 7. ve son bir paketi ise Haziran ayı sonu, Temmuz ayı başında Meclise taşımayı planlıyor. Yeni UP'de “MGK'nın danışma organı niteliği anayasa ve ilgili yasa değişiklikleriyle yeniden tanımlanmıştır. MGK Genel Sekreterliği'nin ve MGK'nın işlevleri bu niteliklerle uyumlaştırılacaktır” şeklinde bir yaklaşım ortaya konulması dikkat çekicidir. (: Dünden Bugüne Dünden Bugüne Dünden Bugüne Tercüman:20.06.2003) 7. Uyum Paketi'nin MGK'nın sivilleştirilmesi konusunda önemli değişiklikleri gündeme getireceği beklenmektedir. Bu arada gazetelere sızan haberlerde Askerlerin MGK Genel Sekreterinin bir asker olarak kalması konusunda ısrarlı oldukları, bunun karşılığında da MGK'daki asker üye sayısının azaltılması ya da dört kuvvet komutanının sadece kendi konularıyla ilgili toplantılarda yer alması ancak genel tartışma ve kararlara katılmaması şeklinde düzenlenmesini istedikleri yeralmaktadır. : Hürriyet: 19.06.2003.

¹⁵⁰³ Örneğin AB konusunda Genelkurmay Başkanı Özkök ile bir önceki Genelkurmay Başkanı Kıvrıkoğlu arasındaki görüş farklılığı 2003 yılında çarpıcı biçimde ortaya çıkmıştır. Genel Sekreteri Orgeneral Kılınc'ın da AB konusunda daha “skeptiker” grupta yer aldığı, bu bakımdan zaman zaman Özkök ile çeliştiği de son dönemde gözlenmektedir.

¹⁵⁰⁴ 90'lı yılların ortasından itibaren TSK'nın tehdit algılamasında “irtica” “bölücülük”ten de öncelikli bir sorun olarak belirlenmiş, hatta bu durum Erbakan-Çiller Hükümeti'nin istifa etmesi, toplumda önemli bazı yazar ve gazetecilerin çeşitli yöntemlerle sindirilmesi vb. uygulamaların kamuoyu önünde cereyan etmesine neden olmuştur. TSK'nın demokrasi yerine “laiklik”in en önde gelen kural olduğu bir Cumhuriyetçilik anlayışı ile hareket etmesi, toplumda destek aldığı kadar tepki de almış ve bu süreç TSK'nın prestijinde ciddi bir erezyon yaratmıştır. Ancak buna rağmen TSK toplumda en çok saygı ve güven duyulan kurum olma özelliğini devam ettirecek prestije sahiptir.

¹⁵⁰⁵ Dünden Bugüne Dünden Bugüne Tercüman Gazetesi (İstanbul): 26.05.2003 (Cengiz Çandar: “Ya 28 Şubat 1997; Ya AB 2004”)

¹⁵⁰⁶ Bu konuda ilginç bir değerlendirme için : Radikal Gazetesi (İstanbul): 21.06.2003 (Mehmet Ali Kışlalı: “Eteklerdeki Taşlar”)

durum her iki tarafın birbirlerine yakınlaşması ile ortak bir noktada çözülebilir. Ancak bunun iki temel koşulu bulunmaktadır: Türkiye’de devlet kurumları AB üyeliği konusunda; AB de Türkiye’yi makul ölçülerde koşullar yerine getirildiğinde içine almak konusunda samimi olmalıdır. Türkiye’nin modernleşmesinde hiç göz ardı edilemeyecek büyük bir katkısı bulunan TSK’yi bugün AB konusunda “öncü güç” olmaktan alıkoyan da AB’ye duyulan güven eksikliğidir ki, Türkiye’nin ve özellikle de TSK’nin bu konuda elinde yeterinden çok fazla neden bulunmaktadır. AB’nin PKK ve KADEK’i terör listesine almakta direnmesi bile bu konuda yeterince önemli ve çarpıcı bir nedendir.

Kramer’in çok isabetle vurguladığı gibi Ordu AB konusunda yapılacak siyasi reformları ülkede farklı siyasi görüşlerin temsil edildiği siyasi partilerdeki milliyetçi güçler kadar frenlemez.¹⁵⁰⁷ Ancak bütün bunlara rağmen, Kramer’in de vurguladığı gibi Türkiye’deki durum Kopenhag Kriterleri ile temelde bir karşıtlık anlamına da gelmez. Burada belirleyici olan demokrasinin kalitesidir. Türkiye’de ordunun demokratik-sivil kontrolü formel olarak bulunsa da, askeri yönetimin kendi karar sürecinde, sivil kontrol dışında ve kendi başına kaldığı da bir başka gerçekliktir.¹⁵⁰⁸ KOB’da “AB üyesi devletlerin uygulamaları doğrultusunda, Milli Güvenlik Kurulu’nun anayasal rolünün Hükümete bir danışma organı olarak uyumu” orta vadeli bir öncelik olarak öngörülmüştü. 2003 yılında da bu tekrarlandı: “MGK’nın fonksiyonel durumu, sivillerin askeri yönetim üzerinde kontrol sahibi olabilmesi ve bunun uygulanabilmesi konusunda AB üyesi ülkeler standardına gelmelidir.”¹⁵⁰⁹ Türk Hükümeti de bu konuda Türkiye tarihindeki en ciddi çabayı ortaya koymaktadır. Türkiye’de TSK’ya rağmen bir reform gerçekleştirmek son derece güçtür, onun için de bu konuda TSK’nin tavrı son derece önemlidir.¹⁵¹⁰

b-Hukuk Devleti

Dağı’nın isabetle vurguladığı gibi, insan hakları ve demokratikleşme, özellikle 90’lı yıllardan itibaren Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri en belirgin biçimde belirleyen faktör olmuştur.¹⁵¹¹ 1980 Askeri Darbesi ile AT içinde demokrasi ve insan hakları alanındaki açılımların yoğunlaşması, daha da önemlisi Avrupa Parlamentosu’nun AT politikalarına daha yoğun bir biçimde müdahil olması benzer dönemlere denk gelmiştir. AP’nin Türkiye konusunda aldığı yüzlerce kınama kararının çok önemli bir bölümü demokrasi ve özellikle de insan hakları alanında Türkiye’de yaşanan sorunlara yönelik olmuştur. Türkiye’de 1984’de başlayan bölücü terör, bu alanda Özal Hükümetlerince başlatılan liberal açılımları engelleyici bir rol oynamış, 90’lı yıllar terörle mücadele ve “rejimin muhafazası” adına özgürlük alanlarının kısıtlandığı bir dönem olmuştur. Soğuk savaş döneminin sona ermesinin ardından bütün Doğu ve Orta Avrupa’da yaşanan liberalleşme, demokratikleşme ve insan haklarına saygının alınının genişletilmesi eğilimi, Türkiye’de çok daha yavaş ve sancılı bir biçimde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde AB’nin genişleme stratejisinin

¹⁵⁰⁷ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.23. Örneğin Türkiye’de AB konusunda sürekli olarak şüphesini dile getiren etkili köşe yazarı Emin Çölaşan AB’nin Türkiye’de bölücülük ve şeriatın yolunu açacağı kaygısını dile getirmektedir: : Hürriyet (Günlük Gazete-İstanbul): 20.06.2003 (Emin Çölaşan: “İhanet mi, Değil mi?”)

¹⁵⁰⁸ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.23.

¹⁵⁰⁹ KOB-2003

¹⁵¹⁰ TSK Haziran 2003’de Türkiye’de askerlik süresini kısaltan bir teklifi Hükümete sundu ve Hükümet bunu hemen kabul ederek yasalaştırdı. TSK’nın bu sürpriz çıkışından daha da önemlisi sürpriz gerekçeydi: TSK, Türkiye’nin çevresindeki tehdit ve belirsizliklerin azalmasını bu reforma gerekçe olarak gösteriyordu. Oysa kısa bir süre öncesine kadar asker-sivil dengesinin siviller lehine bozulması konusunda ileri sürülen en belirgin karşı tez bu tehdit algılamasıydı. TSK’nın kendiliğinden yaptığı bu reform, siyasi olarak da son derece anlamlıdır.

¹⁵¹¹ İhsan D. Dağı [2001b] “Human Rights, Democratization and the European Community in Turkish Politics: The Özal Years, 1983-1987”, Middle Eastern Studies, 37:1, s.17.

önceliklerinden birisi haline gelen “insan hakları” konusu, zaman zaman ölçüsü kağan ve Türkiye’yi teşvik edici olmaktan çok daha fazla kırııcı ve Türkiye’deki reform sürecini olumsuz etkileyici yoğun bir eleştiriye tabi tutulmuştur. T2de bu dönemde asıl rahatsız edici olan bu konudaki taleplerin özellikle Kürt sorunu ile bağlantılı biçimde dile getiriliyor olmasıydı. AB, Türkiye’deki insan hakları konusundaki sorunları bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için genel bir sorun olarak görmektense, bunun neredeyse sadece Kürt sorunu bağlamında gündeme getirmesi, bölücü terörün 30 bin cana mal olduğu bir ülkede çok da yapıcı olmaktan çok reaksiyon yaratmıştır.

Aslında Kopenhag Kriterleri’nin zorunlu bir ilkesi olan “hukuk devleti” niteliği, 1982 Anayasası’nın değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek şekilde düzenlenmiştir:

“Türkiye Cumhuriyeti demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.”

(Anayasa (1982) Md: 2)

Bu çerçevede Türkiye’de bir hukuk devletinin temel özelliklerinin anayasal güvence altında olduğu söylenebilir. Hukuk devletinin diğer özellikleri de, örneğin güçler ayrımı (Gewaltenteilung), vatandaşların haklarını yargı yolu ile aramalarına yönelik engel bulunmaması, devletin uygulamalarının yasal denetime tabi olması, mahkemelerin bağımsızlığı vb. Türkiye’de mevcuttur. Ancak bu, kurumsal, yasal ve uygulama ile ilgili eksikliklerin yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Son dönemde, özellikle de Türkiye’nin adaylık statüsü aldığı Aralık 1999 sonrasında Türkiye’de hukuk devleti ve insan hakları alanında çok hızlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Bunda hiç kuşku yok ki, hem alınan perspektifin, hem de PKK lideri Öcalan’ın yakalanması sonrasında yoğun terör eylemlerinin sona ermesinin de büyük payı bulunmaktadır. Kramer, *“Türk hukuk devleti tam değildir. Ancak eksiklikler bazı AB üye ülkelerinden bile fazla değildir. En büyük eksiklik, Türk hukuk devletinin materyal boyutunda söz konusudur”* değerlendirmesini yapmaktadır.¹⁵¹² AB’nin Mayıs 2003’de açıkladığı ikinci KOB’da “hukuk devleti” konusunda Türkiye’nin yerine getirmesi gereken öncelikler yeniden sıralanmıştır.¹⁵¹³

c-İnsan Hakları

AB-Türkiye ilişkilerinde belki de en başta gelen sorun, Türkiye’de insan hakları alanında yaşanan sıkıntılardır. Aslında Türkiye’nin bu konudaki eksiklikleri Ankara Anlaşması’nın imzalandığı dönemde de biliniyordu. Ancak Türkiye, Yunanistan, Portekiz ve İspanya, AT içine zaten demokrasi ve insan hakları alanındaki standartlarını daha kolay yükseltmeleri için entegre edilmeye çalışılmış, bunda da büyük başarı sağlanmıştı. Ancak Türkiye ile 1959’da başlayan ilişkilerde uzunca bir süre siyasi konular ikinci planda kalmış, bu konular en yoğun olarak TSK’nin 12 Eylül 1980’de yönetime el koyması ile birlikte gündeme gelmişti. Bunda Türkiye’den kaçan ve çok büyük bölü sol-sosyalist-komünist çizgide olan sığınmacı ve göçmenlerinde payı büyük olmuştur. AT, Türkiye’deki iç siyasi sorunların kendi içine taşınmasına ilk kez 1980’de tanık olmuştu. 1990’larda ise Türkiye’deki insan hakları “Kürt sorunu” ile özdeş bir biçimde algılanmış, ilişkiler de yoğun biçimde “demokrasi ve insan hakları” alanındaki gelişmeler ile ilişkilendirilmiştir. Dağı’nın *“bu AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yapısındaki bir değişim olarak görülebilir”*¹⁵¹⁴ dediği bu değişimde, AET’nin bir siyasal ve değerler birliği olmaya yönelik gelişimi kadar Türkiye’deki 12 Eylül Askeri Darbesi ve yönetiminin de rolü büyük olmuştur. Avrupa Parlamentosu 12 Eylül’de bu konularda aldığı ilk kararında Askeri idareyi insan haklarına

¹⁵¹² Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.6

¹⁵¹³ KOB-2003.

¹⁵¹⁴ Dağı, “the issues of human rights and democratization have in recent years emerged as significant aspects of Turkey-EU relations” değerlendirmesini yapıyor. Dağı [2001b] Human Rights, s.17.

saygılı olmaya çağırıyordu.¹⁵¹⁵ 1980’li yılların başında ortaya çıkan bu eğilim, 1993’de Kopenhag Kriterleri ile başka bir niteliğe ve bütün aday ülkeleri kapsayan yeni bir formata kavuşmuş, çerçevede Türkiye’den de belirli konularda ve belirli bir takvim çerçevesinde insan hakları alanında AB standartlarına uygun düzenleme ve uygulamalar talep edilmiştir.¹⁵¹⁶ 1980’li yılların ortasında başlayan ve 1999’da PKK lideri Öcalan’ın ele geçirilmesine kadar çok ciddi biçime devam eden ayrılıkçı terör, Türkiye’de demokratikleşme ve insan hakları alanında yapılabilecek düzenlemelerin önündeki temel “engel” olarak ortaya çıkmıştır. Ancak buna rağmen “insan haklarının uluslararasılaşması (“the internationalization of human rights”) Türkiye gibi büyük sıkıntıları olan ülkelerde bile insan hakları önündeki engellerin aşılmasında temel değişim gücü olmuştur.¹⁵¹⁷ Örneğin 1990 yılında Türkiye azınlık haklarına saygıyı, yani azınlıkların kültürlerini, dillerini ve dinlerini koruma yükümlülüğünü içeren AGİT’in Paris Sözleşmesi’ni imzaladı. Türk Hükümetinin Nisan 1991’de Kürtçe’nin kullanımını serbest bırakan kararı da bu çerçevede alındı. Hükümette İnsan Haklarından sorumlu bir bakanlığın bulunması, 1997’de itibaren Başbakanlıkta İnsan Hakları Yüksek Konseyinin oluşturulması ve bu Konseye STÖ’lerin de alınmış olması, imzalanan pek çok uluslararası anlaşma, bu konuda Türkiye’nin samimiyetini göstermesi bakımından son derece önemli gelişmelerdi. Türkiye, 2003’de de uzuca süre sorun olan “Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Anlaşması”nı imzaladı.¹⁵¹⁸ Bu arada Türkiye’de bazı konularda uluslararası anlaşmalar imzalanmış olmakla birlikte onay süreci henüz tamamlanmamıştır. Ancak bu konuda da son iki yılda çok güçlü bir ivme yakalanmış ve onay süreci de hızlanmıştır.

Türkiye’de yapılan yasal ve idari değişiklikler ve Uluslararası anlaşmalara uyumuna rağmen asıl aksaklık bunların uygulamalarında yaşanmaktadır. Bu konuda yine bölücülük ve gericilik gibi ülkeye yönelik “tehdit” algılamaları kadar, başta yargı mensupları olmak üzere uygulama konumunda olan kişilerin konuya ilişkin yeterli birikime sahip olmamaları ya da bu kararları dikkate alarak geniş, demokratikleştirici, liberal yorumlar yapmak konusunda yaşadıkları tereddütler önemli bir rol oynamaktadır.¹⁵¹⁹ Kramer’in de vurguladığı gibi, pek çok yargıç, bilgisizlik ya da isteksizlikten dolayı Türkiye’de de geçerli olan uluslararası normları sistematik olarak kararlarıyla ilişkilendirmekten kaçınmaktalar.¹⁵²⁰

AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerde insan hakları konusu çok geniş bir yer tutmakta ve Türkiye genellikle eleştirilmektedir. Ancak AB’nin Türkiye’de liberal demokrasiye geçiş

¹⁵¹⁵ Resulation on the Events in Turkey: 18.09.1980. Benzer biçimde 10.04.1981, 22.01.1982, 8.07.1982, tarihli kararlarda da bu konu özellikle ele alınmıştır.

¹⁵¹⁶ Bu konuda çok önemli üç çalışma için : İhsan D. Dağı (2001c): “Human Rights, Democratization: Turkish Politics in the European Context”, Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 1, No:3 (September 2001), pp.51-68. İhsan D. Dağı: (2001b): “Human Rights, Democratization and the European Community in Turkish Politics: The Özal Years, 1983-1987”, Middle Eastern Studies, Vol. 37, No. 1, January 2001, pp.17-40. Meltem Muftuler-Baç: (1997): Turkey’s relations with a changing order, Manchester and New York: Manchester University Press. (Meltem Müftüler-Baç: Türkiye ve AB: Soguk Savas Sonrası İlişkiler, Alfa, İstanbul, 2001, s.127-158)

¹⁵¹⁷ Dağı, “insan haklarının siyaset ve diğer normatif alanlarda uluslararasılaşması, ulusal hükümetlerin de bunları üstlenmesini gerektirdi. Türkiye’deki durumda budur. Bkz.: Dağı [2001c] Human Rights- European Context, s.66.

¹⁵¹⁸ Bu anlaşma örneğin AB üyesi olan Fransa tarafından henüz imzalanmamıştır.

¹⁵¹⁹ Avrupa Konseyi Türkiye Temsilciliği ve Ankara’da bulunan Liberal Düşünce Derneği’nin Türkiye çapında AB ve özel olarak da insan hakları alanında yaptıkları araştırmada, Türk toplumunun insan hakları ve demokrasi konusunda yargı üyelerinden daha liberal ve AB standartlarına daha yakın oldukları tesbit edilmiştir. : Radikal Gazetesi (İstanbul): 03.07.2003.

¹⁵²⁰ Kramer [2002b] Türki und Kopenhagen Kriterien, s.27.

ve insan haklarına saygılı bir devlet anlayışını hızlandırdığı da bir gerçektir.¹⁵²¹ Türkiye'deki reform çalışmalarının de değerlendirilmesi bakımından son derece önemli olan İlerleme Raporları ve 2003'de açıklanan 2. KOB'da Türkiye'nin insan hakları alanında çok ciddi bir ilerleme ortaya koyduğu açıkça görülmektedir.¹⁵²² Her ne kadar Kramer'in, "AB üyeliği perspektifi son yıllarda insan hakları söylemi ile Türkiye'nin siyasi gündemini belirliyor. Ancak "araçsal uyum" ile bunların içselleştirilmesi konusunda hala ciddi bir ayrılık hala aşılamadı"¹⁵²³ görüşünde haklılık payı olsa da, bu alandaki siyasal reformların ve bununla bağlantılı mental değişimin de Türkiye'de yaşandığı bir gerçektir. Son dönemde yapılan kamuoyu araştırmalarında, sadece Türk entelektüelleri ve politikacılarının değil, toplumun geniş kesiminin de AB'nin bu işlevinin farkında olduğu ve bunu desteklediğini ortaya çıkarmıştır.¹⁵²⁴ Yani F.Ahmad'ın "Türkiye AB'ye girerse, insan hakları ve hukukun hakimiyetine saygı duyan liberal, demokratik bir rejimin yaratılması bakımından büyük bir fırsatın kazanılacağını" görüşü¹⁵²⁵, Türk toplumunca da artık geniş bir kabul görmektedir. 2001 KOB'inde yer alan bu bağlamdaki neredeyse bütün "kısa vadeli" öncelikler konusunda yasal ve idari düzenlemeler yapılmış, "orta vadede" olanların da çok önemli bir bölümü tamamlanmıştır.¹⁵²⁶ Mayıs 2003'de açıklanan ikinci KOB'da dile getirilen "*Tüm bireylerin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, din ve inanca dayanan ayırım ve ayırımcılığa maruz kalmaksızın Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası ve Avrupa düzeyindeki enstrümanlara uygun olarak temel haklar ve insan haklarına sahip olmalarının yasal düzeyde ve uygulamada güvence altına alınması*"¹⁵²⁷ talepleri, Türkiye'de hiç olmadığı kadar içselleştirilmekte ve hem toplum hem de devlet katında zaten gerçekleştirilmesi gerekli reformlar olarak desteklenmektedir.

ca- Ölüm Cezası

Ölüm cezası, Türkiye'nin AET, AT ve AB ile ilişkilerinde sürekli gündeme gelen bir sorundu. Temmuz 1959'da AET'ye ortaklık için başvuruda bulunan Yunanistan ile Türkiye AET ile ortaklık anlaşması için çalışmalara başladıktan yaklaşık on ay sonra Türkiye'de 27 Mayıs askeri darbesi yapılmış ve dönemin Cumhurbaşkanı C.Bayar, Başbakanı A.Menderes, Dışişleri Bakanı F.R.Zorlu ve Maliye Bakanı H. Polatkan hakkında idam cezaları verilmişti. Cumhurbaşkanı Bayar için verilen ceza, yaşı dikkate alınarak infaz edilmemiş, ancak diğer üç politikacı idam edilmişti. Bu durum Türkiye ile AET arasında yaşanan ilk büyük krizi de gündeme getirmiş, infaz öncesinde başta Fransa Devlet Başkanı

¹⁵²¹ Müftüler-Baç [2001] Türkiye ve AB, s.143; İhsan D. [2001c] Human Rights-European Context, s.62-66. Türkiye'de idam cezasının kaldırılması ve ana dilde yayın olanağının da sağlandığı Ağustos 2002'deki büyük reform paketi sonrasında Verheugen, "Türkiye'ye karşı uyguladığımız baskı politikasının haklılığı ortaya çıkmıştır" yorumunu yapmıştı. : Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 05.08.2002.

¹⁵²² KOB-2003: Beschluss 2003/398/EG des Rates über die Grundsätze, Prioritäten, Zwischenziele und Bedingungen der Beitrittspartnerschaft für die Türkische Republik, 19. Mai 2003. L 145/40 http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/pdf/revised_ap_de.pdf; Die Erweiterung erfolgreich gestalten - Strategiepapier und Regelmäßige Berichte 2002 der Europäischen Kommission über die Fortschritte jedes Bewerberlandes auf dem Weg zum Beitritt - KOM(2002) 700 und Bulletin EU: 10-2002, Ziff. 1.5.2, Beschluss 2001/235/EG des Rates über die Grundsätze, Prioritäten, Zwischenziele und Bedingungen der Beitrittspartnerschaft für die Türkische Republik - ABl. L 85 vom 24.3.2001 und Bulletin EU: 3-2001, Ziff. 1.5.6

¹⁵²³ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.27.

¹⁵²⁴ Örneğin bu araştırmada, "AB olmaksızın Türkiye'de insan hakları alanında siyasal reformlar gerçekleştirilebilir miydi?" şeklindeki soruya % 60'ın üzerinde "hayır" cevabı verilmektedir. Liberal Düşünce Topluluğu'nun AB Komisyonu Türkiye Temsilciliği ile işbirliği içinde 2002-2003 yıllarında Türkiye çapında yaptığı araştırmanın ayrıntıları için : Radikal (Günlük Gazete-İstanbul): 03.07.2003.

¹⁵²⁵ Feroz Ahmad [1993] The Making of Modern Turkey, Routledge, London-New York. s.226.

¹⁵²⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: <http://www.mfa.gov.tr/gruppe/el/01.htm>

¹⁵²⁷ KOB-2003.

De Gaulle olmak üzere Avrupa'dan gelen uyarıları dikkate almayan askeri yönetim infazları gerçekleştirince, Fransa ortaklık anlaşmasının yapılmasını engellemiştir.¹⁵²⁸ Bu engelin aşılması yıllar aldı ve Türkiye'nin başlangıçta eşit koşullarda başladığı AET serüveninde rakibi Yunanistan'ın yaptığından daha farklı ve nispeten daha olumsuz bir anlaşmayı kabul etmek zorunda kalmasında, "siyasi idamlar" çok önemli bir rol oynadı. 1970'li yıllarda benzer bir kriz bu sefer üç solcu genç için yaşandı. Deniz Gezmiş ve arkadaşları idama mahkum edildiler. Bunun infaz edilmemesi için de Türkiye'ye AET ve Avrupa Konseyi'nden sürekli uyarı ve baskılar geldi. Ama Türkiye'deki yönetim infazda kararlıydı. İnfaz sonrasında ilişkiler yine olumsuz yönde etkilendi. 1980 askeri darbesi sonrasında da benzer tecrübe yaşandı. Başta Avrupa Parlamentosu olmak üzere AT ve Avrupa Konseyi'nin uyarıları ve eleştirilerine rağmen çok sayıda idam cezası infaz edildi. Kasım 1983'de yeniden demokrasiye geçilmesinden kısa bir süre sonra ise Özal Hükümeti idam cezalarını uygulamama gibi bir tutum benimsedi. Türk Ceza Yasası'nda idam cezası yer almasına ve bazı suçlardan dolayı bu ceza verilmesine rağmen, 1984'den bu yana Türkiye'de idam cezaları infaz edilmiyordu. Türkiye'de bir idam cezasının infaz kararı Millet adına TBMM tarafından verilmekteydi. Prosedüre göre mahkemenin verdiği ve yargı süreci içinde kesinleşen idam cezası kararı önce Adalet Bakanlığı'na, oradan Hükümet'e geliyor ve Hükümet bunu TBMM'ye havale ederek karar aldırıyordu. Son karar TBMM alınıyor ve infaz bu kararın alınmasının ardından gerçekleştiriliyordu. 1984'de Türkiye idam cezalarını infaz etmeme konusunda tek yönlü bir karar alarak bunu Avrupa Konseyi'ne de bildirdi. Ancak idam cezasının uygulanmaması, onun varlığını ortadan kaldırmadığı ve her an için Türkiye'nin infaza yönelebileceği endişesi ile 1984 sonrasında da gerek başta AP olmak üzere AB kurumları ve gerekse de Europarat Türkiye'den idam cezasını kaldırmasını, AİHS'nin 6 nolu protokolünü de onaylamasını talep ediyordu. 1999'da PKK lideri Öcalan'ın yakalanması sonrasında idam cezasının kaldırılması bir anda daha da güçleşti. Başta PKK ile mücadelede şehit olan ya da PKK tarafından öldürülen kişilerin aileleri ve yakınları ("Şehit Aileleri") ve iktidardaki MHP Öcalan'ın mutlaka idam edilmesi gerektiğini dile getiriyorlar ve hatta "Öcalan idam edilsin, sonra hemen idam cezası kaldırılсын" gibi bir formül sunuyorlardı. Oysa 1999'da Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesinin ardından hazırlanan KOB'da kısa vadede "*İdam cezasına ilişkin fiili moratoryumun muhafaza edilmesi*" yani idam etmeme uygulamasının devam edilmesi isteniyor, orta vadede ise "*idam cezasının kaldırılması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Protokolünün imzalanması ve onaylanması*" isteniyordu. Ancak bütün tartışma ve toplumda belirli bir kesimin eleştirisine rağmen idam cezası iki aşamada kaldırıldı. Önce idam cezası, MHP'nin etkisi ile "terör suçları hariç" olmak üzere olarak kaldırıldı. Ancak bu AB'nin beklentilerini karşılamıyordu. Bunun üzerine ANAP lideri Yılmaz'ın öncülüğünde TBMM'de yeni bir uzlaş arandı ve MHP dışlanarak muhalefetle işbirliği halinde 3 Ağustos 2002'de idam cezasını KOB'da istenilen biçimde kaldırıldı. TBMM'de AB konusunda ortaya çıkan bu çarpıcı işbirliği ve uzlaş, MHP'nin ülkeyi erken genel seçimlere götürmesinin de gerekçesi oldu. Kramer'in de vurguladığı gibi, aslında PKK sorunu ve Öcalan olayı olmasaydı, idam cezası çok daha kolayca kaldırılabilirdi.¹⁵²⁹ Türkiye 2003'de idam cezası ile ilgili Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6 Numaralı ek protokolünü de (Zusatzprotokoll Nr. 6 zur AİHS) onayladı.

cb- Cezaların İnfazı ve İşkence

12 Eylül 1980'de yapılan askeri darbenin ardından Türkiye ile başta AT/AB ve Avrupa Konseyi olmak üzere pek çok uluslararası kuruluş ve ülke ile ilişkilerde "işkence" konusu sürekli gündeme gelmiştir. AP'nin Türkiye konusunda aldığı pek çok kararda işkence

¹⁵²⁸ Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası.

¹⁵²⁹ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s. 27.

konusunda uyarılar yapıyordu. Yine Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi 1982’de Türkiye’yi yaygın işkence ve gözaltındakilere kötü muameleden dolayı kınamıştı. AP Türkiye her zaman işkencenin bir devlet politikası olmadığını, hatta cezalara bağlı bir yasak olduğunu, ancak uygulamada bazı münferit olayların yaşanabildiğini, bunun da Türkiye’nin “işkence yapılan bir ülke” olarak nitelendirilmesine neden olmaması gerektiğini ileri sürmüştür. İşkence konusunun Türkiye-AB ilişkilerinde en yüksek perdeden gündeme gelmesi ise Aralık 1997’de Lüksemburg’da yapılan ve genişleme için tarihi bir önemi olan Zirvede yaşanmıştır. AB Dönem Başkanı Lüksemburg Başbakanı J.C.Juncer “İşkence yapılan bir ülkenin AB’de yeri yoktur. Biz işkence yapılan bir ülkenin temsilcileri ile aynı masayı paylaşmak istemiyoruz” sözleri ile Türkiye’ye aday statüsü verilmeyişinin gerekçesini açıklarken, Türkiye’den çok büyük tepki almış, hatta Lüksemburg kararlarından çok daha fazla Juncer’in uslûbu eleştirilmişti.¹⁵³⁰ Ancak Türkiye’de işkencenin bir devlet politikası olarak benimsenmediği bilinse de münferit bazda da olsa varlığı genelde kabul edilmiştir. Hiç kuşku yok ki, bir devletin işkenceyi bir araç olarak görmemesi işkencenin ortadan kalkması için yeterli bir unsur değildir. İşkencenin ortadan bütünüyle kalkması için, aslında işkenceyi kendi devleti, kendi ülkesi için gerçekleştirdiğine inanan kişileri aktif olarak engellemesi de gerekmektedir. İşkencenin varlığı konusunda Türkiye’deki politikacılar da zaman zaman rahatsızlıklarını dile getirmektedirler. Örneğin Ekim 1999’da ABD Başkanı Clinton’un AGİT Zirvesi vesilesi ile Türkiye’ye yaptığı ziyaret esnasında yabancı gazetecilerin Clinton’la birlikte basın toplantısı yapan dönemin Cumhurbaşkanı Demirel’e “Türkiye’de işkence var mıdır?” şeklinde sordukları soruya Demirel, “Türkiye’de işkencenin olmadığını söylemek maalesef mümkün değildir” cevabını vermiş, ancak olayların münferitliğine dikkat çekmişti.

İşkence konusu doğal olarak her iki KOB’a da öncelikle giderilmesi gereken bir sorun olarak yer almıştır. 2002 yılına kadar gerçekleştirilen doğrudan ve dolaylı düzenleme ve yasa değişiklikleri ile çok önemli bir mesafe alınmış olsa da, belirli bölgelerde ve özellikle de polis karakollarında işkence ve kötü muameleye ilişkin şikayetler devam etmektedir. Mayıs 2003 ‘de revize edilen KOB’da bu konudaki mücadelenin devam etmesi ve AİHS’nin 3. maddesi ve Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi’nin kurallarına uyulması kısa vadeli bir öncelik olarak isteniyordu.”¹⁵³¹

Aslında Türkiye’de başta işkence olmak üzere, insan hakları ihlallerinin önlenmesi konusunda 1983 sonrasındaki Özal Hükümetlerinin çok ciddi çabaları oldu.¹⁵³² Bu çerçevede belki de en önemli düzenleme, 23 Ocak 1987’de Türk vatandaşlarına Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na bireysel başvuruda bulunma hakkı tanınmasıydı. Aynı yıl TBMM’de insan hakları konusundaki gelişmeleri izleyecek bir daimi komisyon kuruldu, ardından da 1988’de işkenceyi önlemeye yönelik BM ve Avrupa Konvansiyonları’nı (“Avrupa İşkenceyi Önleme Anlaşması”) imzalayan ilk Avrupa ülkesi oldu. Daha da önemlisi Türkiye bu sözleşmelerin 15. maddesinde yer alan ve “baskı altında alınan ifadelerin kanıt olarak kabul edilemeyeceği”ne ilişkin hükmü de kabul ederek, işkence ile mücadele konusunda çok önemli bir adım atmıştır.¹⁵³³ Ama bu ve benzeri yasa değişiklikleri Türkiye’de işkencenin önlenmesine tek başına yetmedi. Bu konuda yapılan mücadelenin bütünüyle başarıya ulaşmamasında, toplumsal duyarlılık ve desteğin yetersizliği önemli bir rol oynamaktadır. Demokratik ve insan haklarına saygılı bir “Mentalitaet”in yerleşmesi, özellikle de ülke bütünlüğü ve rejim tehdidi algısı altında

¹⁵³⁰ Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 13.12.1997

¹⁵³¹ KOB- 2003.

¹⁵³² İhsan D. Dağı [2001b] “Human Rights, Democratization and the European Community in Turkish Politics: The Özal Years, 1983-1987”, Middle Eastern Studies, 37:1, pp. 17-40.

¹⁵³³ Müftüler-Baç [2001] Türkiye ve AB, s.146-147.

zaman almaktadır. Bu durum işkenceyi uygulayanlara hareket alanı sağlarken, işkence mağdurlarının haklarını aramalarına da engel olmaktadır. İşkencenin önlenmesinde yargı mensuplarının da önemli bir işlevi bulunmaktadır. Türkiye’de yargı mensuplarının “insan hakları” konusundaki duyarlılığının artırılması için özel çalışmalar yapılmaktadır. İkinci KOB’de de “*hakim ve savcıların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve AİHM’nin kararları konusunda eğitilmeleri*” bir hedef olarak belirlenmiş ve bu konuda AB kaynakları ile Türkiye’ye destek verilmesi kararlaştırılmıştır. KOB-2003 İkinci önemli husus güvenlik güçlerinin eğitim seviyesi ve zanlılara yönelik kanıt edinme “teknikleri” ile ilgilidir. Genel olarak “Gestaendnisse” üzerine kurulu sorgulama biçimi, Türkiye’de zanlıların itiraf etmeleri için çeşitli şekillerde baskı yapılmasını kolaylaştırmakta, hatta “meşrulaştırmaktadır”. Bir başka önemli faktör 1984 sonrasında yaşanan ve 1999’a kadar 30 bine yakın kişinin ölümüne neden olan bölücü terördür. Ülkenin bütünlüğünü tehdit eden ve binlerce insanın canına mal olan, milli serveti tüketen, hatta enflasyonu artıran, askerlerin ülke yönetimine egemen olmalarına araçlık eden terör karşısında toplumun tepkisi, gerekli her türlü aracın kullanılmasına meşruluk sağlamıştır. Hatta bu, bir ülkenin varlığına kasteden düşmanlara karşı kendini korumasının bir gereği olarak görülmüştür. Böylece Türkiye’de ülkenin güvenliğini, bireysel özgürlükler önüne çıkarılması konusunda hem devlet hem de toplum katında ciddi bir anlayış birliği oluşmasına neden olmuş, bu bağlamda işkence uygulaması da birçok çevrede “doğal” bir araç olarak görülmüştür.¹⁵³⁴ Bu durum olağanüstü hal uygulaması yapılan ve daha çok Kürt asıllı vatandaşların oturdukları bölgelerde kendini daha çarpıcı olarak hissettirmiştir. Bütün bu toplumsal-psikolojik ortama ilaveten olağanüstü hal uygulaması ve diğer bazı yasal düzenlemeler de işkencenin yapılabilmesine olanak tanımaktaydı. Örneğin Olağanüstü Hal Bölgesi’nde gözaltı sürelerinin uzun olması ve bu süre zarfında zanlıların dış dünya ile bağlantılarının kesilmesi, işkence uygulamalarına olanak tanımaktaydı. Bu konudaki iç ve dış eleştiriler dikkate alınarak gözaltı süreleri kısaltıldı ve gözaltı koşullarında değişiklikler yapıldı. Yine DGM Kanunu’nun 16’ncı maddesinde Maerz 2002’de yapılan değişiklikle 3 veya daha fazla kişinin katılımıyla “toplu olarak” işlenen suçlarda, Cumhuriyet savcısının talebi ve hakim kararıyla 7 gün olarak uygulanan gözaltı süresi, 4 güne indirildi.¹⁵³⁵ Hakim karar vermeden önce, yakalanan veya tutuklanan kişiyi dinlemesi zorunlu hale gelirken, Tutuklu sanığın avukatı ile her zaman görüşebilmesine imkan da tanındı, CMUK’un “Sanığın tutuklanmasından haber verilecek kişileri” hükme bağlayan 107’inci maddesi de yasayla yeniden düzenlendi. CMUK’un “Yakalanan kimsenin sorguya çekilmesi” başlıklı 128’inci maddesi de buna paralel olarak yeniden düzenlendi. Değişiklikle “yakalama ve yakalama süresinin uzatılmasına ilişkin emirden, yakalananın bir yakınına veya belirlediği bir kişiye Cumhuriyet savcısının kararıyla gecikmeksizin haber verilmesi” hükme bağlandı. Bunun gibi 1991’de yapılan Terörle Mücadele Yasası’nın bazı hükümleri de işkencenin önlenmesi mücadelesini zorlaştıracak hükümler içermekte ve bu haliyle de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne de aykırılıklar taşımaktaydı. Zira bu yasada işkence ile suçlananlara karşı ancak İçişleri Bakanlığı’nın izniyle dava açılabilmesi ve bu davanın da sadece DGM’lerde görülebilmesi hükmü mevcuttu (Md.15). Bu durum hem prosedürü uzatıyor, hem de kurum içi dayanışma ve dengeler nedeniyle işkence eylemini gerçekleştirenler mahkemeye çıkarılamıyordu. İkinci önemli husus da kişilerin 30 güne kadar polis nezarethanesinde tutulabilmesine olanak tanıyan 11. maddeydi ki, işkence konusundaki iddialar da uygulamalar da gelelikle bu sürede ve polis karakollarında gündeme geliyordu. Gerek yukarıda anılan maddeler ve gerekse de başta CMUK olmak üzere diğer yasalarda işkenceye olanak tanıyan hükümler 1992’den bu yana aşama aşama ortadan kaldırıldı ve

¹⁵³⁴ Hasan Cemal bu “garip” toplumsal duyarsızlık ve tepkisizliği aktarıyordu. : Cumhuriyet Gazetesi (İstanbul): 23.06.1985 (Hasan Cemal)

¹⁵³⁵ Olağanüstü Hal ilan edilen bölgelerde, yakalanan veya tutuklanan kişiler hakkında belirlenen 4 günlük süre, Cumhuriyet savcısının talebi ve hakim kararıyla 7 güne kadar uzatılabilecek.

son olarak da 2003'deki düzenlemelerle bu konudaki yasal mevzuat bütünüyle AB standartlarına ulaştırıldı. Böylece Türkiye'ye karşı AİHM'de açılan davaların çok büyük bölümünü kapsayan işkence iddiaları azaltıldı. 2. Uyum paketinde (26. Maerz 2002) yine önemli bir karar alındı ve işkence dolayısı ile AİHM'nin ya da yerel bir mahkemenin tazminata hükmetmesi halinde bu tazminatın ("Kompensationszahlungen") devlet tarafından değil, işkence konusunda birinci dereceden sorumlular tarafından ödenmesi karara bağlandı. Bütün bu çok önemli düzenlemelere rağmen gerek Amnesty International¹⁵³⁶, Helsinki Watch gibi uluslararası organizasyonlar¹⁵³⁷ ve gerekse de Avrupa Konseyi İşkenceyi Önleme Komitesi (CPT)¹⁵³⁸, Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi¹⁵³⁹, ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın "Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor" Türkiye'de işkence uygulamalarının devam ettiğine dair raporlar yayınlamaya devam etmektedirler.

Türkiye'de insan hakları alanındaki önemli bir sorun da cezaların infazı konusudur. KOB'da bu konuya da değinilmekte ve cezaevlerinde işkence ve kötü muameleye engel olunacak önlemlerin alınması istenmektedir.¹⁵⁴⁰ Son yıllarda ağır suçlular ve Anti-Terör Yasası gereğince mahkum edilen siyasi hükümlülerin kalması için yüksek güvenlikli "F-Tipi" cezaevlerinin yapılması, bu konuda yeni bir tartışma ortaya çıkardı. Türkiye'de geleneksel olarak cezaevlerindeki koğuş sistemi uygulamasına son verilmesi ve yeni cezaevlerinde 1 ve 3 kişilik hücrelerin inşa edilmesi, başta sol terör örgütü "Devrimci Halk Kurtuluş Partisi Cephesi" (DHKP-C) olmak üzere bazı çevrelerin eylemlerine neden oldu. F-Tipi cezaevlerinin mahkumları izole ederek insanlık dışı bir ortam yaratacağı ve daha da önemlisi mahkumlara yapılacak işkence ve kötü muamelelerin daha da kolaylaşacağını iddia eden bu örgüt, çok geniş çaplı bir "ölüm orucu" eylemi başlattı. 2002 yılı sonuna kadar bu eylemler neticesinde örgüt mensubu ya da yakını olan ve çoğunluğu cezaevinde bulunan 97 kişi hayatını kaybetti. Hükümet ise, koğuş sisteminin örgütlerin terör ve ideolojik eğitimlerine olanak sağladığı, mahkumların ıslahına örgüt baskısı ile izin verilmediği ve ölüm orucu gibi eylemlerin de örgüt kararı ile yapan kişilere zorla kabul ettirildiğini iddia ederek bu F-Tipi Cezaevi politikasından vazgeçmeyeceğini açıkladı. Aralık 2000'de 20 cezaevindeki ölüm orucu eylemini sona erdirmek ve mahkumları F-Tipi cezaevlerine yerleştirmek için başlatılan ve 16 mahkumun ölümüne neden olan operasyon Avrupa'da da büyük yankı uyandırdı.¹⁵⁴¹ Ancak bu konuda gerek CPT ve gerekse de diğer uluslararası kuruluşlarca yapılan incelemelerde Türk Hükümetinden daha fazla DHKP-C'nin de gelişmelerden sorumlu olduğu, uzlaşmaya yanaşmadığı ifade edildi. DHKP-C'nin uzlaşmaz tutumu, 2001 yazında Türkiye'de incelemeler yapan AB Parlamentosu delegasyonunca da dile getirildi.¹⁵⁴² Delegasyon Türk Devletinin cezaevlerindeki koşulların geliştirilmesine daha da önem vermesini isterken, DHKP-C'nin tutumunu da eleştiriyorlardı. F-Tipi cezaevlerindeki koşullar konusunda Avrupa Konseyi İşkenceyi Önleme Komitesi (CPT) 26 Haziran 2003'de yaptığı açıklamada, Türkiye için oldukça pozitif bir tablo ortaya koymuştur. Böylece hem mahkumlara yönelik işkence ve kötü muameleye engel olunması ve hem de terör örgütlerinin sempatanları üzerindeki etkinliğinin kırılması ve bu kişilerin

¹⁵³⁶ Amnesty International: Turkey: Systematic Torture Continues in Erly 2002, London, September 2002.

¹⁵³⁷ Human Rights Watch : Human Rights Watch World Report 1996: Turkey, New York: 1996.

¹⁵³⁸ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment" (CTP) des Europarates: Strassbourg:23.07.2002 (CTP/Inf[2002]13).

¹⁵³⁹ Council of Europe Parliamentary Assambly: Implementation of Decisions of the Court of Human Rights by Turkey, Strassburg, 23.09.2002 (Resulation 1297 (2002))

¹⁵⁴⁰ KOB-2003.

¹⁵⁴¹ Frankfurter Rundschau (Günlük Gazete-Almanya): 20.12.2000 (Gerd Höhler/ Edgar Auth); Die Welt (Günlük Gazete-Almanya): 21.12.2000 (Evangelos Antonaros); Der Tagesspiegel (Günlük Gazete-Almanya): 20.12.2000 (s.Güsten/T.Seibert); Frankfurter Allgemeine Zeitung:21.12.2000 (Rainer Hermann)

¹⁵⁴² Hürriyet Gazetesi (İstanbul): 09.06.2001.

yeniden topluma kazandırılabilmesi için konusunda F-Tipi cezaevleri olumlu gelişmelere neden oldu.

Türkiye’de işkencenin ve kötü muamelenin önlenmesi konusunda son yıllarda çok ciddi bir çaba gösterilmektedir. Bu konuda yapılan eğitim çalışmaları, terörün büyük ölçüde ortadan kalkması ve son yıllarda Türkiye’de ve AB’de çok sık gündeme gelen “Manisalı Gençler”¹⁵⁴³ davası gibi konular, bu konuda kamuoyunda da ciddi bir duyarlılık yarattı ve mental değişime katkıda bulundu. Kasım 2002’de seçimleri kazanan AK Parti Hükümetleri de bu mücadele samimi olduklarını ve işkence konusunda “null Töleranz” uygulanacağını açık bir biçimde ifade ettiler. Çok kısa bir süre öncesine kadar Türkiye’de işkence ve kötü muamele konusunda önemli eksiklikleri dile getiren ve Hükümeti eleştiren Avrupa Konseyi İşkenceyi Önleme Komitesi (CPT) 25 Haziran 2003’de kamuoyuna açıkladığı raporda da Türkiye’deki olumlu gelişmelerin altı çiziliyor ve işkence ile mücadelede önemli yol alındığı vurgulanıyordu.¹⁵⁴⁴ Kramer, bu konudaki sorunlar için bir başka önemli noktaya da dikkat çekerek, AB’nin Türkiye’de işkenceye neden olan hususların ortadan kaldırılması için daha yoğun ve düzenli kaynak aktarması gerektiğini hatırlatmaktadır.¹⁵⁴⁵

cc- Dernek, Toplantı Özgürlüğü ve Basın Özgürlüğü

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ardından hazırlanan 1982 Anayasası ve bununla ilgili yasal düzenlemeler, “devleti koruma” ve “anarşik ortama izin vermeme” adına Türkiye’de Dernek, Toplantı Özgürlüğü alanında da Batı demokrasileri standardından oldukça uzaklaşan düzenlemelere yer vermiştir. Demokratik, özgürlükçü hukuk devleti ilkesi ile bağdaştırılması oldukça güç olan bu alandaki düzenlemeler AİHS 10 (Abz.2) ve 11. maddelerine de aykırılık taşımaktaydı. Bu nedenle AB’nin Türkiye’den istediği siyasi reform talepleri içinde Dernek, Toplantı Özgürlüğü alanındaki eksiklikler sıkça dile getirilmiştir. Daha öncekilerde olduğu gibi 2. KOB’daki öncelikler arasında “*Dernek ve toplantı özgürlüğü alanında hukuk reformlarını sürdürmek*”¹⁵⁴⁶ da sayılmıştır.

Türkiye’de bu alanda yaşanan “sıkıntı”nın en başta gelen nedenini Kramer “laik, tek ulus devleti ve tek halk” kimlik anlayışı olarak göstermektedir. Bu durum, “laiklik”, “ülkenin bölünmez bütünlüğü” ve “milli güvenlik” konuları başta olmak üzere, devlet ideolojisine ters düşen hemen her düşüncenin sınırlanabileceği bir ortam yaratmaktaydı.¹⁵⁴⁷ Böylece hem bireyler, hem de başta siyasal partiler olmak üzere Vereinigunların cezalandırılması ya da yasaklanması mümkün olabilmekteydi. Ancak hemen belirtmek gerekiyor ki, bu sınırlayıcı yasal düzenlemeler ve devlet ideolojisine rağmen Türkiye’de son yıllarda liberalleşme devletin eleştirilmesi bağlamında çok önemli bir zihniyet değişimi gerçekleşmiştir. Bu durum EU ilerleme raporlarında da çok net olarak izlenmektedir. Ekim 2001, Şubat, Mart, Ağustos, Aralık 2002 ve 2003 yılı içinde pek çok yasa, Anayasa maddesi ve yönetmelikte yapılan düzenleme ve özellikle 2003 yılında onaylanan bu konudaki uluslararası anlaşma ve protokoller, düşünce özgürlüğü alanında son derece ciddi bir açılımı sağlamıştır. Kramer de “normalde eleştirilerin dile getirilmesi halinde hala

¹⁵⁴³ Manisa’da yasadışı örgüt üyesi oldukları gerekçesi ile gözaltına alınan lise öğrencilerine işkence yapıldığı iddiası ile 1995’de açılan dava 2003’de sona erebilmiştir.

¹⁵⁴⁴ NTV-Türkiye: 25.06.2003 (<www.ntv.com.tr>)

¹⁵⁴⁵ Örneğin halen AB kaynakları ile yapılan ve 5000 civarındaki emniyet mensubuna 3 ile 5 yıl arasında sürecek olan insan hakları konusundaki eğitim çalışmasının daha da yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Kramer: 2002b, s.29.

¹⁵⁴⁶ KOB- 2003

¹⁵⁴⁷ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.30.

cezalandırılabilir olmasına rağmen, Atatürk dışında hiçbir konu tabu konu olarak kalmadı” demektedir.¹⁵⁴⁸

Son döneme kadar üzerinde en çok tartışılan yasal düzenleme Ceza Yasası’nın 312. maddesi ve Anti Terör Yasası’nın 7. ve 8. maddeleriydi. 312. madde 312. madde, “halkı, sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etme”nin cezalandırılmasını öngörüyordu. Bu maddede ilk değişiklik Ekim 2001’de gerçekleştirilmiş, ancak asıl olarak 6 Şubat 2002’deki ikinci değişiklikte “hukuk ve düzeni” tehdit etmek olmadıkça düşüncenin açıklanmasının cezalandırılmayacağı ilkesi getirilmiştir. 312. Maddede son değişiklik ise 3 Kasım 2002 seçimlerini kazanan AK Parti tarafından Aralık 2002’de gerçekleştirilmiştir. Zira seçim yasası, “312. maddeden mahkum olanlar affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler” maddesi AK Parti lideri olan T. Erdoğan’ın seçimlere katılmasını engellemiştir. Siirt’te seçimlerin iptal edilmesi üzerine bu konuda da değişiklik yapılarak Erdoğan’ın seçimlere girmesi sağlanmıştı. Benzer bir başka düzenleme Ceza Yasası’nın 159. maddesinde yapılmıştır. Bu madde TSK da dahil olmak üzere ‘Anayasa kuruluşlarını ve kamu şahsiyetlerini tahkir’i ceza kapsamına alıyordu.¹⁵⁴⁹ Yapılan değişiklikle “tahkir ve tezyif” suçu için koşullar ortaya konuldu ve maddenin esnekliğinin önüne geçilmeye çalışıldı. Bu durum hiç kuşku yok ki başta politikacı ve gazeteciler olmak üzere ülke sorunları üzerinde eleştiren görüşler ortaya koyan ve TSK da olmak üzere devlet kurumlarını eleştiren kişilerin bu düşüncelerini açıklayabilmeleri önündeki engelleri büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. TMY 8. madde ise “propagandayı”, yani bir bakıma “düşünceyi ifade etmeyi” suç sayıyordu. MGK Genel Sekreterliği’nin karşı görüş vermesine rağmen TBMM’de kaldırılmasına karar verilen bu madde Cumhurbaşkanı A.N.Sezer tarafından veto edilmiş ve yeniden görüşülmek üzere Meclis’e iade edilmişti. Hükümet, bu maddenin bütünüyle kaldırılması konusunda taviz vermeyince yasa aynı şekliyle Cumhurbaşkanınca 18 Temmuz 2003’de onaylandı ve böylece Türkiye’de düşünce suçu kapsamında en önemli yasal sınırlamalar olarak kabul edilen değişiklikler gerçekleştirilmiş oldu.¹⁵⁵⁰

Türkiye’de bu alanda belki de en önemli eksiklik, başta yargı kurumlarında karşılaşılan demokratik-liberal zihniyetle ilgili sorunlardır. 202 yılı İlerleme Raporu’nda da yargıçların uyum paketleri ile getirilen değişiklikleri, AİHS ve AİHM kararlarını kendi kararlarında dikkate almadıklarından şikayet edilmektedir.¹⁵⁵¹ Bunların ortadan kalkması için zamana ve özellikle yargı ve güvenlik personelinin eğitimine ihtiyaç olduğu açıktır. Ancak her konuda olduğu gibi, bu alanda da Türkiye’de değişim son derece hızlı gerçekleşmektedir.

Bu anlamda bir başka önemli sorun da Türkiye’de medya alanında yaşanmaktadır. 2002 yılı sonuna kadar yapılan yasal değişiklikler bu konuda hala tatmin edici bir ortam yaratamamıştır. Gerek İR-2002 ve gerekse de ikinci KOB’da “*Fikir hürriyeti ve basın*

¹⁵⁴⁸ ibid, s.31.

¹⁵⁴⁹ TCK 159. madde /Eski hali: Türklüğü, Cumhuriyet’i, Büyük Millet Meclisi’ni, hükümetin manevi şahsiyetini, bakanlıkları, devletin askeri veya emniyet muhafaza kuvvetlerini veya adliyenin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif edenler bir seneden altı seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. TCK 159. madde / Yeni hali (Ocak 2002): Türklüğü, Türk milletini, Türkiye devletini, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni, Bakanlar Kurulu’nu, bakanları, adliyeyi, devletin askeri veya emniyet ve muhafaza kuvvetlerini veya bunları temsil eden bir kısmını alenen tahkir ve tezyif eden kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir. Bu konuda ayrıca: TÜSİAD 2001 Perspectives on Democratisation in Turkey and EU Copenhagen Criteria, İstanbul, s.16-20.

¹⁵⁵⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: www.mfa.gov.tr, sowie Milliyet:19.07.2003.

¹⁵⁵¹ FB’de yargı mensuplarının iş yüküne dikkat çekilmiş ve bunun adli sistemde tıkanıklıklar yarattığı belirtilmiştir. 1,153 bin ceza, 548 bin hukuk davasının beklediği, bunun davaların uzamasını da beraberinde getirdiği, Türkiye’de ortalama olarak bir ceza davasının 406, hukuk davasının ise 241 gün sürdüğü belirtilmektedir.

özgürlüğü alanındaki reformlara devam etmek, kısıtlamaları kaldırmak. Şiddet içermeyen görüş bildirdikleri için yargılanan veya mahkum edilen kişilerin durumunu düzeltmek"¹⁵⁵² bir öncelik olarak ortaya konulmaktadır. İkinci uyum paketiyle Basın Kanununda yapılan değişiklikler basın özgürlüğünün garanti altına alınması bakımından yetersiz kalmıştır.¹⁵⁵³ Türkiye’de TV, Radyo ve İnternet yayınları konusundaki düzenleme ve denetimi özerk bir yapısı olan Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından gerçekleştirilmektedir. Mayıs 2002’de yapılan yasal düzenlemeler ile internet de dahil olmak bütün yayınlar konusunda denetlemeler yapma ve son derece yüksek cezalar verme yetkisine sahip olan RTÜK, bu denetlemelerini “karamsarlık yaratmak”, “yanlış-yalan haber” ya da “gerçeğe aykırı haber” gibi son derece esnek ve sübjektif “kriterler” çerçevesinde yapmakta, kapatma ve yüksek para cezaları verebilmekteydi. Neue Zürcher Zeitung’un “sansür yasası”¹⁵⁵⁴ olarak nitelediği RTÜK yasası, 2003 yılı ortasında tamamlanmaya çalışılan yeni Basın Yasası ile Kopenhag Kriterlerine uyumlu hale getirilmeye çalışılmaktadır. AK Parti Hükümeti, RTÜK’ün bir sansür kurumu olarak çalışmaması, medyada tekelleşmenin önüne geçilebilmesi ve hem de uyum yasaları çerçevesinde Kürtçe başta olmak üzere “yerel dillerde” de yayın yapılabilmesini olanaklı kılmak için bu konuda da değişiklikler hazırlanmaktadır.

Bu alanda bir başka sorun da Türkiye’deki gayri-müslimlerin durumuyla ilgilidir. Türkiye’de Lozan anlaşması ile dinsel “azınlık” olarak tanımlananların haklarına saygı gösterilmişse de özellikle son dönemde farklı kanallardan Türkiye’ye gelen, kısa ya da uzun süreli Türkiye’de yerleşen gayri müslümlerin dini vecibelerini yerine getirmeleri konusunda önemli tartışmalar yaşanmaktaydı. KOB’da bu konu da bir öncelik olarak Türkiye’nin önüne konulmuştu: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesine uygun olarak tüm bireylerin ve dini toplulukların düşünce, inanç, dini özgürlüklerini kullanmalarına ilişkin düzenlemelerin kabul edilmesi ve yürürlüğe koyulması. Birliğe üye ülkelerdeki uygulamalara uygun olarak bu toplulukların işleyişlerine yönelik kuralların belirlenmesi. Söz konusu koşullar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne uygun olarak dini toplulukların, üyelerinin ve mal varlıklarının hukuki düzeyde koruma altında olması, eğitimleri, dini eğitimleri, mal varlığı edinme haklarını kapsamaktadır.”¹⁵⁵⁵ Türkiye’de son dönemde bu konuda da AB’nin taleplerine uygun düzenlemeler yapılmış TBMM Tarafından 19 Haziran 2003 Tarihinde Kabul Edilen Kanun 4903 Sayılı Kanun ile farklı din ve inançlara sahip bireylerin ibadet yerlerine ilişkin kısıtlamalar büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.¹⁵⁵⁶ Yine bu tür vakıfların gayrimenkul edinmelerine de olanak sağlanmıştır. Ancak İR’de, bu konudaki sınırlamaların bütünüyle kaldırılması, resmen azınlık olarak kabul edilsin edilmesin, bütün cemaat ve toplulukların din özgürlüğü, eğitim hakkı ve faaliyette bulunma hakları başta olmak üzere yasal engellerle karşılaşmamasını talep etmiştir. Ermeni Patriği, Yunan Ortodoks Kilisesi gibi Türkiye’de bulunan diğer dini topluluklar da (Süryaniler ve Türk olmayan Katolik ve Protestanlar) din adamı yetiştirme başta olmak üzere diğer dini faaliyetler konusundaki engellemelerin kaldırılması talep edilmektedir.

Dernek, Toplantı Özgürlüğü konusunda son dönemde daha sıkça gündeme gelen bir başka konu da Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı dernek, vakıf vb kuruluşlarla ilgili düzenlemelerdir. 2003’de açıklanan KOB’da bu konu da net biçimde dile getirilmekte ve

¹⁵⁵² KOB- 2003.

¹⁵⁵³ FB’de 2001 yılında Türkiye’de 1309 kitabın yasaklandığı, Ocak-Mayıs 2002 arasında 40 kitabın soruşturmaya tabi tutulduğu ve Basın mensupları aleyhine açılmış yüz kadar davanın devam ettiği vurgulanmaktadır.

¹⁵⁵⁴ Neue Zürcher Zeitung (Günlük Gazete-İsviçre): 17.05.2002 (“Türkisches Mediengesetz als Zensurgesetz”)

¹⁵⁵⁵ KOB- 2003.

¹⁵⁵⁶ T.C. ABGS İnternet Sayfası: <<http://www.abgs.gov.tr/uploads/files/6Paket.doc>>

şöyle denilmektedir: “Dernek kurma ve barışçı toplantı hakkına ilişkin reformların yürürlüğe koyulması; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (11,17,18 maddeleri) uygun olarak özellikle sendikalara ilişkin kısıtlamaların kaldırılması. Sivil toplumun gelişiminin teşvik edilmesi.”¹⁵⁵⁷ Türkiye’de yabancı derneklerin faaliyet göstermeleri çok uzunca bir süre yasal bir zemine oturtulmamıştı. Bu durum Türkiye’de AB karşıtı grupların da çok sık gündeme getirdiği konulardan birisiydi. Ülkenin bütünlüğü ve laik düzene karşı faaliyetler yürüttükleri ve casusluk yaptıkları gerekçesi ile 2002 yılında Alman Konrad Adenauer, Friedrich Ebert, Henrich Böll Vakıfları ve Orient Institut aleyhine DGM tarafından açılan dava AB tarafında büyük tepki yaratmıştı. Bu konudaki yargılamalar beraatla sonuçlandı. Ancak Hükümet, yabancı vakıf ve derneklerin Türkiye’de çalışmasına yasal zemin sağlayan yasayı da hazırladı ve yasa tasarısı Aralık 2002’de TBMM’de kesinleşti.

cd- Siyasal Partiler ve Partilerin Yasaklanması

Türkiye’de uzun bir süre liberal-demokratik siyasal yaşamın özüne aykırı siyasi yasaklar egemen olmuştur. Kişilerin siyasetten yasaklanması ve siyasal partilerin kolayca kapatılması da bu çerçevede en çarpıcı engellemeler olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin TCK 312. maddesinden, yani devlete karşı ve milli güvenlik alanında işlenen suçlardan bir yıldan fazla mahkumiyet cezası alanlar, hem beş yıl boyunca siyasi faaliyetlerden yasaklanıyorlar, hem de cezaları affa uğramış olsa bile milletvekili seçilme haklarını ömür boyu kaybetmiş oluyorlardı (Anayasa: Md.: 76). AK Parti lideri R.T.Erdoğan’ın da yasaklanmasına ve 3 Kasım 2002 seçimlerine katılmasına engel olan bu yasağın başka önemli muhatapları da vardı. Örneğin Halkın Demokratik Emek Partisi (HADEP), Murat Bozlak; ve eski İnsan Hakları Derneği Başkanı Akın Birdal ve eski Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan’ı da seçimlere girmekten alıkoydu. Yüksek Seçim Kurulu, seçimlerin yapılmasına sadece 6 hafta kala, 20 Eylül 2002’de Anayasa’nın 76. maddesi gereğince anılan kişilerin seçimlerde milletvekili adayı olamayacaklarını açıkladı.¹⁵⁵⁸ Aslında bu konuda Ağustos 2002’de kabul edilen paket içinde bu konuda da siyasi yasakları ortadan kaldırmaya yönelik düzenlemeler yapılmıştı. Seçimler öncesinde yapılan bütün kamuoyu yoklamalarının AK Parti’nin açık ara birinci parti çıkacağını ve bu durumda Erdoğan’ın da Başbakan olacağını gösterdiğine dikkat çeken Kramer, YSK’nın bu kararı “yasal” olabilir, ancak “ideolojik” yanı daha ağır basmaktadır değerlendirmesini yapıyor ve bu kararın reformlar konusunda yargının da içinde bulunduğu devlet bürokrasisinin isteksizliğinin bir göstergesi olduğunu iddia ediyor ve hatta bunun Yüksek Yargının Kemalist hassasiyetinin ortaya çıkışı olarak niteliyor.¹⁵⁵⁹ Her ne kadar Erdoğan’a getirilen yasak Türkiye’de muhtemelen Erdoğan’ın partisine tepkisel desteği daha çok artırmış olsa da, ortaya çıkan durumun Türk devlet elitince yeterince algılanması da dikkat çekicidir.¹⁵⁶⁰ Son dönemde bu konuda yapılan Anayasal ve yasal değişikliklerle, milletvekili seçilmeye engel hususlar “terör suçları” ile sınırlandırılarak, bu alanda ciddi bir rahatlatma sağlanmıştır.

Benzer bir başka sorun da siyasal partilerle ilgilidir. Türkiye’de Cumhuriyet tarihinde 20’nin üzerinde siyasal parti, rejim ve ülke bütünlüğü için tehlike yarattıkları gerekçesi ile kapatılmıştır. Kapatılan ilk iki siyasal partinin de ömürleri bir yıl bile olamamıştır. Aslında

¹⁵⁵⁷ KOB- 2003.

¹⁵⁵⁸ Erdoğan bu konuda “yürütmeyi durdurma” talebi ile EGMR’a gitti, ancak Mahkeme bu konuda Erdoğan’ın beklentisini karşılayacak acil bir karar almadı.

¹⁵⁵⁹ Kramer [2002b] Türki und Kopenhagen Kriterien, s.32.

¹⁵⁶⁰ Kinzler, Türkiye’de toplumun devletin çok daha ilerisinde olduğunu, devletin yasakçı tavrının toplum ve bireylerce mutlaka bir biçimde delindiğini çok ilginç örneklerle anlatıyor: Stephan Kinzler [2002] Hilal ve Yıldız: İki Dünya Arasında Türkiye (Org.: Crescent and Star: Turkey Between Two Worlds-2001) Çev: Funda Keskin, İletişim Yayınları, İstanbul.

M.Kemal'in teşvik ve arkadaşlarınca kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır (1924-1925) ve Serbest Fırka (1930-1931) bir anda ülkedeki farklı muhalif grupların "aşırı ilgisine" mazhar olunca kapatılmak zorunda kalınmıştır. Daha sonraki dönemde kapatılan siyasal partilerin kapatılmasında iki temel gerekçe yer almıştır: laiklik ilkesine aykırılık ve bölücülük. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile kapatılan Demokrat Parti (ki lideri Başbakan Adnan Menderes idam edilmiştir) ve 1995 seçimlerinde % 21 oy ile birinci parti olan, ardından da T.Çiller'in DYP'si ile koalisyon hükümetini kuran Erbakan'ın lideri olduğu Refah Partisi'nin 1998'de kapatılmaları, Türkiye tarihinde çapları itibarıyla son derece önemli olaylardır. Ekim 2001'de ve Ağustos 2002'de yapılan değişiklikler, ülkedeki hukuk çevrelerince siyasal parti kapatılmasına engel olamayınca, Aralık 2002'de yapılan düzenlemelerle siyasal partilerin kapatılması zorlaştırılmıştır. Yeni düzenlemelere göre hem siyasal partilerin ciddi anlamda ülke rejimi ve devletin bütünlüğüne karşı odak haline gelmesi ve eylemlerle de bunların desteklenmesi gerekmekte, hem de Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararının nitelikli çoğunluk olması kuralı getirilmiştir. Bu konuda kayda değer önemli bir başka düzenleme de siyasal partilerin propaganda yapmaları önündeki engellerin kaldırılması yönünde olmuştur.¹⁵⁶¹

d-Azınlıkların Korunması

Azınlıklar konusu, Avrupa'nın yakın tarihinde yaşananların etkisi ve demokratikleşmenin bir gereği olarak 1990 sonrasında yeniden yapılanma sürecinde ön plana çıkan konu olmuştur. Azınlık hakları konusunda Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunması Konusundaki Çerçeve Sözleşmesi ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 1993 yılında kabul ettiği 1201 sayılı Tavsiye Kararı son derece önemli uluslararası dayanaklardır. Bu durum ve KK' inde de açık bir öncelik olarak benimsenmiş, AB'ye üye olmasının bir zorunluluğun da "*azınlıkları koruyan ve garanti altına alan kurumlara sahip olmak*" olduğunu açık bir biçimde ortaya koymuştur.¹⁵⁶²

Azınlıklar konusu Türkiye'nin AB ile son dönem ilişkilerinde sıkça gündeme gelen oldukça karmaşık bir konudur. Türkiye, toplumda farklı etnik kökenlere sahip grupların varlığını kabul etmekle birlikte, bunlara yönelik farklı bir hukuk sistemi yaratmayı reddetmektedir. Türkiye bir ulus devleti olarak (Fransa'nın da benimsediği yaklaşım gibi) farklı etnik kökenleri azınlık olarak tanımlamak yerine, hepsinin eşit hak ve yükümlülüklerle sahip Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduklarından hareket etmektedir.¹⁵⁶³ Türkiye bu anlamda Avrupa'nın diğer yerlerindeki eğilimden farklı bir yaklaşım ile eşit hakların vatandaşlarca paylaşıldığı tek bir devletin milleti konseptini benimsemiştir. Türkiye'deki azınlık politikası bu anlamda İslami ya da Türkçü milliyetçilik anlayışından değil, Avrupa'lı yaklaşımdan etkilenmiştir.¹⁵⁶⁴ Türkiye'nin resmen kabul ettiği azınlıklar, 1923 Lozan Barış Anlaşması ile kimlikleri tanımlanan ve garanti altına alınan gayri müslüm azınlıklar olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Çok büyük bölümü İstanbul'da yaşayan bu dini azınlık mensuplarının toplam sayıları 150 bin civarındadır, yani günümüzde toplam nüfus içindeki payı yaklaşık % 0,2'dir.

¹⁵⁶¹ TBMM Tarafından 19 Haziran 2003 Tarihinde Kabul Edilen Kanun 4903 Sayılı Kanun ile 26.4.1961 tarihli ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun 55/A maddesi değiştirilerek, Hohe Wahlat'ın yayınlar üzerindeki yetkileri kısıtlanmıştır.

¹⁵⁶² Bulletin EG 6-1993, I.13.

¹⁵⁶³ Christian Rumpf [1993] "Minderheiten in der Türkei und die Frage nach ihrem rechtlichen Schutz", in: Zeitschrift für Türkeistudien, 6 (1993) 2, s.173-209.

¹⁵⁶⁴ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s. 33-34.

Birinci ve ikinci KOB’da da Türkiye’deki bu anlayış dikkate alınarak, vatandaş haklarının genişletilmesi aracılığı ile farklı toplumsal, dinsel ve etnik grupların haklarının ve kimliklerini yaşamalarının yolu açılmaya çalışılmış ve şöyle denilmiştir:

*“Kültürel çeşitliliğin ve menşei ne olursa olsun tüm vatandaşların kültürel haklarının güvence altına alınması. Mevcut düzenlemelerin uygulamaya koyulması ve bu alanlarda kalan kısıtlamaların esnekleştirilmesiyle radyo ve televizyon yayınları ile Türkçe dışında diğer dillerde eğitime somut bir biçimde erişimlerinin güvence altına alınması.”*¹⁵⁶⁵

Ancak Türkiye’de azınlıklar konusunda dört farklı “azınlık” grubu ve bunlara yönelik farklı sorunlardan söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi Türkiye’nin uluslar arası hukuk gereğince azınlık statüsü verdiği grupların azınlık haklarında yaşanan bazı sorunlardır. İkincisi kendilerine azınlık statüsü verilmemekle birlikte gayri-müslim olan Türk vatandaşı ya da yabancıların oluşturduğu azınlıkların sorunlarıdır. Üçüncü grup “azınlık” tanımı konusunda yaşanan karmaşayı da yansıtan ve aslında en büyük sorunların yaşandığı “etnik” alandır ki, burada özellikle “Kürtler” konusunda gündeme gelmektedir. Dördüncü grup olarak da Türkiye’deki Aleviler sayılabilir.¹⁵⁶⁶

da- Gayri-Müslim Azınlıklar

Türkiye’de resmen “azınlık” statüsüne haiz üç dinsel gruba (Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler) mensup yaklaşık 150 bin kişi bulunmaktadır. Türkiye’de özellikle Rum-Ortodoks ve Ermeni Kilisesi’nin temsil ettiği azınlık gruplarının yaşadığı bazı sorunlar ve özellikle de “ayrımcılık” ilerleme raporlarında ve KOB’larda dile getirilmiştir. Türkiye’de de bu konuda son dönemde çok önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Örneğin dini cemaatlere ait vakıfların mal edinme ve bunları işletme ve miras olarak devretme hakları 3 Ağustos 2002’de yapılan reformlarla sağlanmış,¹⁵⁶⁷ Kiliseler ve okullarıyla ilgili kısıtlamalar kaldırılmıştır. Son dönemde en çok tartışılan konulardan birisi, 1971’den itibaren kapatılan Heybeli Ada Ruhban Okulu’nun faaliyetlerine yeniden izin verilmesidir. Bu konuda gerçekleştirilen yasal ve idari reformlar son derece önemli olmakla birlikte, gayri-müslim azınlıklara yönelik idari ve yasal engellerin bütünüyle ortadan kalktığı söylenemez. Ayrıca bu konuda toplumsal endişenin de daha uzunca bir süre devam edeceği beklenebilir. Osmanlı’nın parçalanmasında katkıları büyük gayrimüslimler, ülkedeki sünni-müslüman çoğunluk tarafından genel olarak dış güçlerin Türkiye üzerindeki oyunlarının bir kolu olarak görülmektedir. Scholl-Latour’un “1919 ile 1922 arasında Batı Anadolu’nun Yunanlılar tarafından işgali bugüne kadar acı ve ağır bir hatıra bırakmıştır” sözleri ile tespit ettiği bu durum¹⁵⁶⁸ Ermeni ve Rum tezlerinin Türkiye’den toprak talepleri ya da Türkiye’yi “işgalci” gören Yunanistan ve Ermenistan gibi ülkelerle bağlantıları, bu azınlıkların sosyal konumlarını daha da zorlaştırmaktadır. 1970’li ve 80’li yıllarda Ermeni terör örgütlerinin Türk diplomatlara yönelik saldırıları ya da her yıl gündeme gelen “Ermeni soykırımı” konusundaki tartışmalar da Ermeni azınlığın potansiyel bir siyasal

¹⁵⁶⁵ KOB- 2003.

¹⁵⁶⁶ Bu tartışmalar için : Pulat Tacar [2000] Copenhagen Criteria: Minorities- Turkey, in: Dış Politika/ Foreign Policy, 25 (2000) 3-4.

¹⁵⁶⁷ Üçüncü Uyum Paketi kapsamında Vakıflar Kanunu ile Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Teşkilat ve Görevleri hakkında Kanun hükmünde Kararname’de yapılan değişiklikler de yürürlüğe girmiştir. Dördüncü Uyum Paketi Kapsamında ise Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde kararnameye ek madde değişmiştir. Ayrıca Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri ve Bunlar Üzerinde Tasarrufla Bulunmaları Hakkında Yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Dördüncü Uyum Paketi ile ilgili Kanun’un 1. maddesine taşınmaz mülk edinme koşullarına ilişkin yeni bir değişiklik getirilmiştir.

¹⁵⁶⁸ Scholl-Latour [1999] Allah’s Schatten über Atatürk, s.342

tehdit olarak algılanmasında etkili olmaktadır. Benzer durum Rum azınlık için de geçerlidir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilere paralel olarak bu azınlık da siyasi sorunlarla karşılaşabilmektedir. Ancak Türkiye’de yaşayan gerek Yahudi, gerek Ermeniler ve gerekse de Rumların günlük yaşamlarında engellenmesi ya da diskrimine edilmesi söz konusu değildir. Çok büyük bölümü İstanbul’da yaşayan ve ticaretle uğraşan bu azınlık mensuplarının sosyal ve ekonomik statülerinin, ortalama Türklerin çok çok üstünde olduğunu söylemek abartı sayılamaz. Özellikle Juden Türkiye’ye son derece entegre olmuştur ve siyasi faaliyetler de dahil olmak üzere toplumun her alanında rahatça faaliyet gösterebilmektedirler. EU’nun dile getirdiği bir başka sorun da Süryaniler’dir. Süryaniler azınlık statüsünde olmadıklarından, resmen tanınmış azınlıkların yararlandığı haklardan da yararlanamamaktadırlar. EU “Lozan dışında kalan azınlıkların tanınmasını açık bir dille talep etmiştir. EU Romanların da yasal ve özellikle de sosyal bazda karşılaştıkları ayrımcılığın kaldırılmasını talep etmektedir.

db- “Kürt Sorunu”

“Kürt sorunu”nun ne olduğu ve nasıl tanımlanacağı, Türkiye’nin Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana meşgul olduğu bir konudur. 1984’de Öcalan liderliğindeki PKK’nın Eruh’ta başlattığı bölücü terör, soruna başka bir boyut daha eklemiştir. Ancak Türkiye’de bazı çevrelerinde vurguladığı gibi, PKK’nın son 20 yılda ortaya koyduğu profil, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana Kürtlerin gerçekleştirdiği isyanların bir devamı, hatta en büyüğü olarak da kabul edilebilir.¹⁵⁶⁹ Cumhuriyet’in Türk milliyetçiliği üzerine kurulu milli ve bölünmez devlet yaklaşımı, Osmanlı döneminde Türklere en sadık olan ve neredeyse hiç sorun yaşanmayan Kürtlerin yeni rejimden rahatsızlık duymalarının önemli nedenlerinden birisidir. Türklere Kürtleri bir araya getiren “Osmanlılık”ın en temel unsurlarından birisi olan “din kardeşliği” ve “ortak tarih” bağlarının Cumhuriyet tarafından laikliğin temel alındığı yeni ulusal devlet bağlamında ortadan kaldırılması, Türk devletinin merkezci yapısı, Kürtlerin yaşadıkları bölgenin coğrafi koşullarının gelişmeyi zorlaştıran özellikleri, uluslar arası güçlerin bu hassas bölgedeki büyük enerji kaynakları ve jeostratejik gereklerle Kürtleri kullanmaya çalışıyor olmaları¹⁵⁷⁰ gibi hususlar, Türkiye’de “Kürt sorununu” tepkisellik ve devleti tehdit eden unsurlar olarak sürekli olarak gündemde tutmuştur. PKK’nın faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Avrupa’ya da taşınması, Kürt sorununun Avrupalılaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁵⁷¹ Türkiye’nin sorunu “mücadele edilmesi gerekli ve haklı dış destekli bir bölücü terör olayı” olarak tanımlaması ve bu mücadele esnasındaki neredeyse bütün siyasi önlemleri birer “taviz” olarak görmesi, Avrupa’nın da olayın terör boyutunu ve Türkiye’deki genel demokrasi ve insan hakları alanındaki eksikliklerle sorunun bağlantısını kurmadan, gelişmeleri “baskı altında tutulan ve hakları gaspedilen bir azınlık” olarak görmesi konunun çözümünü son derece güçleştirmiştir.¹⁵⁷² Türk politikacı ve bürokratlarda “önce terör sona erdirilmeli, ardından

¹⁵⁶⁹ Hasan Cemal [2003] Kürtler, Doğan Kitap, 2.Baskı, İstanbul; sowie Sabah:07.11.2000 (Cengiz Çandar: “Teşhis ve Tedavi”)

¹⁵⁷⁰ Erich Feigl [1995] , Die Kurden, Geschichte und Schicksal eines Volkes, Universitas Verlag, München.

¹⁵⁷¹ Örneğin Dr.Philip Robins, Kürt sorununun artık bir Avrupa sorunu olduğunu dile getiriyordu. : Körber Stiftung: [1997] Im Kreuzpunkt der Kräfte- Die Türkei in einer veränderten Politischen Umwelt, Bergdorfer Gesprächskreis, Protokoll 109, Hamburg , s.77.

¹⁵⁷² Kürt sorunu konusunda için : Philip Robins [1996] "More Apparent Than Real? The Impact of the Kurdish Issue on Euro-Turkish Relations", in Olson, Robert, The Kurdish Nationalist Movement in the 1990's: It's Impact on Turkey and Middle East, Univ. of Kentucky Press;, Edgar O’Ballece [1996] The Kurdish Struggle 1920-94, Houndsmills-London: Macmillan Press, 1996; Martha Brill Olcott [1996] Central Asia’s New States, Independency, Foreign Policy and Regional Security, United States Institute of Peace

siyasal haklar verilmeli, aksi halde teröre taviz verilmiş olur” yaklaşımı, 1984-1999 yılları arasında son derece sıkıntılı bir dönemin yaşanmasında etkili olan hususlardan birisidir. Bu durum en çok da Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde gündeme gelmiştir.¹⁵⁷³ 1999’da liderlerinin ele geçirilip tutuklanması ile PKK’nın yenilgisi kesinleşmiş oldu. Ama PKK’lılar, Türk Güvenlik Güçleri ve sivillerden olmak üzere, PKK terörü 30 binden fazla insanın ölümüne, yüz milyarlarca mali kayba ve belki de en önemlisi, bütün dünyada liberal-demokratik-insan haklarına saygılı açılımların yaşandığı bir dönemde Türkiye’de anti-demokratik ve anti-liberal bir gelişime engel olan ya da engel olarak gösterilen bir unsur olmuştur. Bütün bu gelişmelerden en büyük zararı gören de bizzat Kürtler olmuştur. 25 yıl süren Olağanüstü Hal koşulları, bölge insanının geri kalmışlığını daha da artırmış, entegrasyonunu daha da güçleştirmiş, yeni ve radikal bir Kürt milliyetçiliğinin genç zihinlerde yerleşmesinde etkili olmuştur.

Kürt sorununun çözümünde hiç kuşku yok ki Hükümetlerin ve başta askerler olmak üzere devlet bürokrasisinin konuyu sosyal-ekonomik ve siyasal sorun olarak görmektense, dış kaynaklı bir terör olayı, daha yumuşak bir söylemle “güvenlik olayı” boyutunda ele almaları ve bazı reformların yapılmasını “taviz” olacağı endişesi ile ertelemelerinin de büyük payı bulunmaktadır.¹⁵⁷⁴ Örneğin 12 Eylül 1980 Askeri yönetiminin yasakladığı Kürtçe konuşmanın yeniden serbest bırakılması bile uzun tartışmalara neden olmuştur. Turgut Özal’ın, Kürtçe yayın yapan Televizyonlara izin verilmesi konusunda daha 80’li yıllarda ortaya koyduğu görüşler çok büyük tepkilerle karşılanmış, bu konuda bir düzenleme yapılabilmesi için 2002 yılına kadar beklenilmesi gerekmiştir. Terör döneminin açtığı yaraların kapanması kolay olmayacaktır.

Bugün gelinen noktada terör büyük ölçüde ortadan kaldırılmış olsa da Kürt sorununun varlığının ortadan kalktığı söylenemez. Ancak Türkiye’de sorunun siyasi ve ekonomik yönleri çok daha öncelikli bir biçimde ele alınmaktadır. Türk Hükümetleri, Kürt sorununa bir “azınlık” sorunu olarak değil, Türkiye’deki bireysel ve toplumsal haklar çerçevesinde yaklaşmakta ve bütün bireylerin “birinci sınıf” vatandaş olarak yaşamalarını sağlayacak bir demokrasi anlayışını ortaya koymaktadırlar. Bu çerçevede, Öcalan’ın yakalanması ile yenilgiye uğrayan PKK’nın da eylemlerine ara vermesi ve AB’den adaylık statüsünün alınmasının ardından, Türkiye-AB ilişkilerinin son 15 yılını çok yakından etkileyen Kürt sorunu konusunda çok ciddi adımlar atılmıştır. Bunlar arasında “idam cezasının kaldırılması” da sayılabilir. Zira Türkiye’de 1984’den bu yana uygulanmayan idam cezasının “1 Nolu Devlet Düşmanı” Öcalan için son bir kez uygulanması konusunda çok ciddi bir talep söz konusuydu. Bu ise Türkiye’de Kürt sorununun çözülmesinde sembolik değeri oldukça yüksek olan hassas bir konuydu. Sonunda TBMM’de Ağustos 2002’de yapılan değişiklikle Türkiye Kürt sorunu konusundaki yeni tavrını da ortaya koymuştur.

Kürt sorunu Türkiye’nin AB politikasının bundan sonraki dönemde de en önemli çatışma alanlarından birisi olmaya adaydır. Zira AB içinde Kürt sorununu bir “azınlık” sorunu olarak algılama eğilimi yüksektir. Oysa bu durum Türk halkında, Avrupalı devletlerin kendi ulusal çıkarları için azınlık hakları gerekçesi ile bölücü terör örgütü PKK’yı desteklediği

Press, Washington D.C.; Henri J. Barkey [1993] ‘Turkey’s Kurdish dilemma’, *Survival* 35(4), 51-70; Henri J. Barkey [1996] "Under the Gun: Turkish Foreign Policy and Kurdish Question", in Robert Olson (Ed.), *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990's, In Impact on Turkey and the Middle East*, The Univ. Press of Kentucky, 1996, pp.65-83; Henri J. Barkey, and Graham E. Fuller [1997] “Turkey’s Kurdish Question: Critical Turning Points and Missed Opportunities” *Middle East Journal*, Winter 1997, pp.59-79; Graham E. Fuller [1993c] "The Fate of the Kurds", *Foreign Affairs*, pp.108-121.

¹⁵⁷³ Bu konuda çok etraflı bir çalışma için : Kemal Kirişçi/ Gareth M. Winrow [1997] : *The Kurdish Question and Turkey: An Example of Tran-State Ethnic Conflict*, Portland, Ore: Frank Cass.

¹⁵⁷⁴ Hasan Cemal [2003] *Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul, s.51-62.

şeklinde yorumlanmıştır.¹⁵⁷⁵ Bunda AB ve bazı AB ülkelerinin son on yılda izledikleri politikanın büyük payı bulunmaktadır. Özellikle Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasının ardından Avrupa'da yaşadığı trafik, Türk kamuoyunun endişe ve güvensizliğini daha da artıran bir faktör olmuştur. Yine 11 Eylül saldırıları sonrasında AB'nin hazırladığı terörist örgütler listesine Türkiye'nin ısrarına rağmen uzunca bir süre PKK'nın alınmaması Türkiye'de asla unutulmamıştır.¹⁵⁷⁶ Mücadelesinde bağımsız bir Kürt devletinden söz eden PKK'nın yeni bir strateji ile ve Avrupa'dan aldığı destekle oluşturduğu KADEK (Hürriyet ve Demokrasi İçin Kürt Kongresi) otonomi hakkı için “demokratik yollardan” mücadele edeceğini açıklamış olsa da, Kuzey Irak'da silahlı beş binin üzerindeki PKK-KADEK militanının varlığı, Türkiye'deki endişeleri artırmaktadır. ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında ortaya çıkan yeni koşullar konuyu daha da karmaşık hale getirmiştir. Türkiye'de 2003 yılı ortasında hazırlanan ve adına “eve dönüş yasası” denilen düzenleme ile PKK-KADEK militanlarının affedilerek Türkiye'ye dönmesi ve silahlarını bırakması hedeflenmektedir. Ancak artık bu konuda yepyeni bir faktör de ABD'dir. Afganistan ve Irak'a “uluslararası terör ile mücadele” için girdiğini ilan eden ABD'nin kendi terör listesinde de yer alan Stalinist PKK-KADEK konusunda nasıl bir tavır takınacağı 2003 yılı ortası itibariyle belirsizdi.

Türkiye'de Kürt sorunu konusunda KK çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken önlemler Temmuz 2003 itibari ile büyük ölçüde tamamlanmıştır. “Tüm Bireylerin Herhangi bir Ayırım Yapılmaksızın Tüm İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerden Yararlandırılması” çerçevesinde gerçekleştirilen ve kısa bir süre öncesinde gerçekleştirilmesi neredeyse olanaksız gibi görünen¹⁵⁷⁷ reformlar konusunda ciddi gelişmeler sağlanmıştır. Bazı illerde 25 yıldan bu yana devam eden Olağanüstü Hal uygulamasının bütünüyle kaldırılmış olması; ana dili öğrenme hakkına ilişkin yasal değişikliklerin gerçekleştirilmesi¹⁵⁷⁸; ana dilde yayın yapılmasını engelleyen yasal hükümlerin kaldırılması¹⁵⁷⁹; ana dilde yayın hakkının anayasal güvence altına alınması¹⁵⁸⁰; Nüfus Kanunu'nda değişiklik yapılarak, isim koyma konusundaki kriterler daraltılarak, farklı kültürlere ve örf-adetlere sahip bireylerin özel hayatlarına ve aile hayatlarına ilişkin özgürlükler korunması; Jandarma Teşkilat Görev ve

¹⁵⁷⁵ Kramer [2002b] Türki und Kopenhagen Kriterien, s.34. Eski Başbakanlardan M.Yılmaz da 1993'de yaptığı bir açıklamada, Batılı ülkelerin PKK'yı Türkiye'ye karşı bir “sopa” olarak kullandığını, böylece PKK'ya sağlanan lojistik destekle Türkiye'nin şiddet dışı Kürtlere yönelik açılıma zorlamaya çalıştıklarını iddia ediyordu ve Batının günün birinde Kürtler için “ulusal azınlık hakları” isteyebileceğini söylüyordu.. Cemal [2003] Kürtler, s.59

¹⁵⁷⁶ 30 bin kişinin ölümüne neden olan ve silahlı bir mücadeleyi sadece Türkiye'de değil AB ülkelerinde de yıllardan bu yana yürüten PKK'nın bu listeye alınmaması Türkiye'de büyük bir öfke yaratmış, “Kürt sorunu”nun AB tarafından yaratılan ve Türkiye'yi parçalamayı hedefleyen bir sorun olduğu düşüncesi genelde kamuoyunda kabul görmüştür. Türkiye'nin ve kısmen de ABD'nin zorlaması ile PKK'nın terör örgütleri listesine alınmasından kısa bir süre önce KADEK de, sadece PKK'nın değil, hatta asıl olarak Avrupalı devletlerin bir manevrası olarak görülmüştür.

¹⁵⁷⁷ Bu konuda Körber Vakfı'nca gerçekleştirilen ve sorunun çözümsüzlüğüne ilişkin tezlerin sıkça gündeme getirildiği bir toplantının kitaplaştırılmış tutanakları için : Körber Stiftung: [1997] Die Türki in einer veränderten Politischen Umwelt, s.81.

¹⁵⁷⁸ “Üçüncü Uyum Paketi” kapsamında Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu'nun 1 ve 2. maddelerinde yapılan değişiklik yürürlüğe girmiştir. Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik de yürürlüğe girmiştir.

¹⁵⁷⁹ “Üçüncü Uyum Paketi kapsamında Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'un 4 ve 26. maddelerinde yapılan değişiklik yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Radyo Televizyon Yayınlarının Dili hakkında Yönetmelik de yürürlüğe girmiştir.

¹⁵⁸⁰ Anayasa'nın Temel Hak ve Ödevler bölümündeki 13, 14., Kişi Hak ve Ödevleri bölümündeki 19, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 33, 34, 36, 38. ve Ekonomik Hak ve Ödevler bölümündeki 40, 46, 49, 55, 65, siyasi hak ve ödevler bölümündeki 67, ve 69 Cumhuriyetin Temel organları bölümünün 149 ve geçici 15. maddelerinde değişiklik gerçekleşmiştir

Yetkileri Kanunu'nun bazı madelerinde yapılan değişiklikler vb. bu reformlardan bazılarıdır.

PKK terörünün bölgede bıraktığı derin izlerin silinmesi için de büyük bir gayret ortaya konulmuştur. Zaten 2.KOB'da da PKK ile mücadele gerekçesi ile boşaltılan köy ve mezralarda oturanların yeniden evlerine dönmelerinin sağlanması Türk Hükümetinden KK çerçevesinde istenmişti.¹⁵⁸¹ Bu konuda başlatılan çalışmalar, istenilen hızda olmasa da devam etmektedir.

Hiç kuşku yok ki, "Kürt sorunu"nun boyutları tek başına bir "terör" ya da "bölgesel" sorun olmayı aşan bir niteliktedir. Ancak sorunun bu iki boyutu gözardı edilerek de bir yere varılması son derece güçtür. AB de bu gerçeği ve Türkiye'nin hassasiyetlerini dikkate alarak "azınlık" ya da "Kürt" kavramına yer vermemiş, sorunu Türkiye'de genel bireysel haklar ve ekonomik gelişme ile ilişkilendirmiştir. Örneğin II.KOB'da bu durum şöyle ifade edilmiştir:

*"Bütün vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel imkanlarının artırılması hedefiyle bölgesel farklılıkların azaltılmasına ilişkin global bir strateji geliştirilmesi için çabalarının sürdürülmesi; Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesindeki durumun iyileştirilmesi."*¹⁵⁸²

Türkiye'de başta GAP (Südostanatolien Project) olmak üzere daha pek çok ekonomik ve sosyal boyutları olan entegre projelere ihtiyaç bulunmaktadır. Bir süreden beri bu çerçevede "Doğu Anadolu Projesi" (DAP) adı altında ve AB desteği ile yeni bir projeye başlama hazırlıkları yapılmaktadır. Kramer'in de vurguladığı gibi, AB'nin KOB'da dile getirdiği bölgelerarası dengesizlikler ve Güneydoğu'nun kalkındırılması yönündeki taleplerinin gerçekleşebilmesi için geniş kapsamlı bir konsept ve mali destek programı geliştirmesi gerekirdi Aksi halde zaten krizden yeni çıkmış bir ülke olan Türkiye'nin görülebilir gelecekte böyle bir konsepti tek başına gerçekleştirebilmesi olanaksızdır.¹⁵⁸³

dc- Aleviler

İlerleme Raporları ve KOB'de Aleviler "Vakıflar, Din Özgürlüğü ve Azınlıkların Korunması" başlığı altında ele alınmakta ve Alevilerin haklarının korunması talep edilmektedir. Türkiye'de laiklik ilkesi gereğince bütün dini faaliyetlerin devletin denetimi altına alınması ve bunun dışındaki her türlü dini örgütlemenin yasaklanmış olması Alevilerin dini gereklerini yerine getirmelerinde sorunlarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Örneğin son dönemde yapılan yasal ve idari düzenlemelere rağmen Şubat 2002'de Alevi ve Bektaşî Dernekleri, Anayasa'nın 14 ve 24., Dernekler Yasası'nın 5. maddesi çerçevesinde "Alevi" ve "Bektaşî" ismiyle vakıf kurulamayacağı gerekçesi ile kapatılmıştır. Aslında bu benzeri dernek ve vakıflar, Cumhuriyetin ilanından sonra faaliyetlerine devam etmişler ve büyük ölçüde de tölere edilmişlerdir. Ancak yasal olarak örgütlenmeleri ve faaliyet göstermeleri laiklik ilkesine aykırı bulunduğundan, şikayet olması halinde sorunlar yaşanmıştır.

İslamda, en belirgin özelliği Muhammed'in ehl-i Beyti ve soyuna, yani Hz.Ali ve soyuna gösterilen sevgi ve yandaşlık olan siyasi ve itikadi grupların genel adı olan Alevilik, Hz.Muhammed'in ölümünün ardından ortaya çıkan halifelik mücadelesinin bir ürünü

¹⁵⁸¹ KOB- 2003.

¹⁵⁸² KOB-2003.

¹⁵⁸³ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.35.

olarak İslam dünyasında son derece önemli ayrımlara ve Şii'lerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak Türkiye'deki Alevilik ile İslam'daki Şii gelenek arasında sosyal kökenler itibari ile neredeyse hiçbir bağlantı bulunmamaktadır. Türkiye Aleviliğinin bileşiminde, İslamiyet öncesi Türk inanışları, hatta Ortadoğu'daki eski putperest kültürlerinin izleri de bulunmaktadır.¹⁵⁸⁴ Kökeninde, İslam'ın Şamanist Oğuzlarca kendi inançlarına uygun biçimde kavranması yatan Aleviliğin oluşum süreci, göçebe Türkmenlerin kitle halinde Anadolu'ya yerleşmesi ile başlar. Bu anlamda Alevilerin kendine özgü bir "Anadolu islami" yarattıkları söylenebilir.¹⁵⁸⁵ Türk Alevileri, Sünni ve Şii Müslümanlardan ayıran temel özellik ibadet biçimleridir. Genelde Aleviler namaz, oruç, zekat vb dini ibadetleri yapmaz, Hz.Ali'nin doğum günü olarak bilinen 21 Mart'ta (Nevroz) 12 gün oruç tutarlar. Ama alevilikteki en önemli dinsel etkinlik, ki bu aynı zamanda son derece önemli bir toplumsal etkinliktir de, "dede" ya da "pir" olarak bilinen şeyhlerin başkanlığında yapılan "cem" ayinleridir. Dedelik soydan geçerek devam eder ve cem evleri toplumdaki sorunların giderilmesinin de alanı olarak kullanılır.

Türkiye'deki sayıları 10-20 milyon arasında tahmin edilen Alewiten konusunda yaşanan sorunlara hangi çerçevede bakılacağı da son derece karmaşıktır. Kramer'in dediği gibi "*İslami azınlık olan Alevilerin dışlanması Türkiye'ye ait özel bir durum, özel bir sorundur*"¹⁵⁸⁶ Türkiye'de din ile ilgili devlet kurumlarının (ki bunun başında da Diyanet İşleri Başkanlığı gelmektedir. Türkiye'de laik devlet prensibi gereğince dini azınlıklar dışındaki ibadethaneler, ki bundan Camiler anlaşılmaktadır, devletin denetimine aittir. Buralarda çalışan din adamları da (imamlar) devlet memurlarıdır. Türkiye'de 80 binden fazla cami bulunmaktadır. Bunlarda 55 bin civarında da devlet memuru olan imamlar görev yapmaktadır. Aleviler hem DİB'ında temsil edilmemekte, hem de kendi "ibadethane"lerini kendileri yapmak zorunda kalmaktadırlar. Zaman zaman sadece Alevilerin yaşadığı yerleşim birimlerine cami yapılması, Alevilerin tepkisine neden olmaktadır Aleviler, bunun alevileri sünnileştirme politikasının bir parçası olarak görmektedirler. Aleviler, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak ödedikleri vergilerle kendilerine din hizmeti verilmeyişini, tam tersine bu kaynakların sadece sünni müslümanlar için kullanılmasına da tepki göstermektedirler.

Her ne kadar Alevilere karşı Steinbach¹⁵⁸⁷ ya da Tibi'nin¹⁵⁸⁸ iddia ettiği boyutta bir ayrımcılık ve asimilasyondan söz etmek abartılı bir görüş olsa da, devletin, aslında hedefi Alevilerden çok Sünniler olan katı laiklik anlayışından kaynaklanan sorunlar olduğu bilinmektedir. Aleviler konusunda ilk yapılması gerekenlerden birisi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevileri de kapsayacak biçimde yeniden örgütlenmesi ve Alevilerin de bu kurumda görev almalarının yolunun açılmasıdır. Bu durum ilkokullardaki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Dersleri için de geçerlidir.

Aleviler konusunun Avrupa'da büyük ilgi yaratmasının belki de en önemli nedenlerinden birisi yurtdışında yoğun olarak bulunan Alevilerin Türkiye'de de olduğu gibi çok güçlü

¹⁵⁸⁴ Celal Toprakoğlu [2002] Anadolu Solu, Demos Yayınları.

¹⁵⁸⁵ Peter Scholl-Latour [1999] Allah's Schatten über Atatürk: Die Türkei in der Zerrissprobe, Seidler Verlag, Berlin, s. 308 ff.

¹⁵⁸⁶ Kramer [2002b] Türkei und Kopenhagen Kriterien, s.34.

¹⁵⁸⁷ U.Steinbach Türkiye konusundaki tezlerinde sürekli olarak Türkiye'de toplumsal düzeyde yaşanan bir Alevi-Sünni gerginliğinden söz etmektedir. (Örneğin Steinbach [1996a] Die Türkei im 20. Jahrhundert, s.439-441) Türkiye'de Alevilerin yasal ve idari anlamda yaşadıkları sıkıntılar bulunmaktadır. Ancak bu Türkiye'deki bütün dinsel çevreler için geçerli bir durumdur ve devletin katı laiklik anlayışından kaynaklanmaktadır. Ancak sosyal bir gerginlikten söz etmek son derece zordur.

¹⁵⁸⁸ Bassam Tibi [1998] , *Aufbruch am Bosphorus, Die Türkei zwischen Europa und dem Islamismus*, Diana Verlag, München, Zürich.

örgütlenme ve seslerini duyurabilme yeteneğidir. Ama en az bunun kadar önemli bir husus da Alevilerin “modern Müslümanlar” olarak kabul edilmeleridir. Kadın-erkek ilişkilerinden, ibadet şekillerine, sevgiyi-hoşgörüyü ön plana çıkaran felsefelerinden, yüksek eğitime verdikleri öneme kadar pek çok konuda Aleviler klasik müslüman kitleden daha “gelişkin ve barışçıl” kabul edilmesine neden olmaktadır. Alevilerin genellikle sol ve Atatürkçü bir çizgide olmaları Türkiye’de laiklik karşıtı gelişmelerden ürken çevrelerin Alevileri zaman zaman kullanmaya çalışmasına da neden olmuştur.¹⁵⁸⁹ Ancak bütün bunlara rağmen Türkiye’de Alevilerin diskriminize edilmesi Türkiye’deki genel vatandaş hakları çerçevesinde ele alındığında sorunun daha kolay çözümlenebileceği söylenebilir. Alevilerin “azınlık” kabul edilmesi, bizzat Alevilere yapılacak ayrımcılık anlamına da gelebilir.

¹⁵⁸⁹ Scholl-Latour, Osmanlı döneminde baskı altında kalan ve “merkez”e tepki duyan Alevilerin, M.Kemal’in 1919’dan itibaren Anadolu’da verdiği ve kısmen de İstanbul’a karşı olan mücadelede daha en başından destek olduğunu vurguluyor. Scholl-Latour [1999] Allah’s Schatten über Atatürk, s.308.

VI. Türkiye'nin Yeni Jeopolitik-Jeostratejik Konumu: Eski İlişkiler-Yeni Oluşumlar

T.Ash'ın "bir yüzyıl görevden uzaklaştırıldı"¹⁵⁹⁰ sözleri ile tanımladığı ve 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile simgeleşen iki kutuplu dünya düzeninin barışçıl-kansız biçimde sona ermesi genelde bir şaşkınlık yarattı. F.Fukuyama'nın meşhur "tarihin sonu"¹⁵⁹¹ kavramlaştırması ile işaret ettiği kapitalist-demokratik „başarı“nın hemen ardından, başını bu başarının en büyük aktörü olan ABD'nin çekeceği "Yeni Dünya Düzeni" arayışına zemin hazırladığı açıktı. 1990'da başlayan ve aktörleri, yöntemleri, kapsamı ve bazen de niteliği değişse de günümüzde de yoğun olarak devam eden dünyanın siyasi güç dengeleri ve işbirlikleri çerçevesinde yeniden yapılandırılması mücadelesinde, bazı ülkeler ve bölgeler sürece olan etkileri bakımından daha da ön plana çıktı. Bu küresel egemenlik-yeniden paylaşım mücadelesinin akla gelen ilk alanı ise Avrasya oldu. Diğer pek çok siyaset bilimci ve stratejistin de üzerinde görüş birliği içinde olduğu gibi, Z.Brzezinski'nin bir "satranç tahtası" ("The Grand Chessboard") olarak tanımladığı Avrasya, daha en başından itibaren bu mücadelenin en önemli alanı olarak ön plana çıktı.¹⁵⁹² Çünkü Brzezinski ve pek çok stratejiste göre Dünya egemenliğinin yolu, diğer dönemlerde de olduğu gibi, Avrasya'nın hakimiyetinden geçiyordu. Hiç kuşku yok ki, Soğuk Savaş sonrasında Avrasya üzerinde sağlanacak hakimiyetin niteliği ve dinamikleri de değişmiş, üretilen politikalar çok daha karmaşık bir görüntü vermiştir. Örneğin „tarihin sonunda“ yeni tarih konsepti oluşturulurken, küresel, bölgesel, ulusal ve hatta çok daha mikro düzeyde „yeni kimlik arayışları“ artık mutlaka dikkate alınması gereken bir faktör haline gelmişti.¹⁵⁹³ Batı Avrupalılar, Doğu Avrupalılar, Balkanlar, Orta Asya, Kafkaslar, Orta Doğu ve tabii ki bütün bu oluşumların kavşağındaki Türkiye'de de 90'lı yıllarda „kimlik“ konusunun yoğun olarak gündeme geldi. Bu yeni süreçte aynı zamanda işbirlikleri kadar, riskler ve çatışma alanları da tartışıldı. Biraz daha „batı merkezli ve karamsar“ görüşlerle çatışma ve risklere dikkat çeken S.Huntington'un 1993'de ortaya attığı ve büyük tartışmalar yaratan "Medeniyetler Çatışması" ("The clash of civilizations?") tezinin hala tartışılıyor olması biraz da bununla ilgiliydi. Hiç kuşku yok ki, bütün bu gelişmelerde, coğrafi konumu, etnik ve dinsel özellikleri, kültürü, tarihi, Batı ile ilişkileri ve potansiyeli ile üzerinde en çok durulan konulardan birisi Türkiye oldu. Ancak tartışmalar ne şekilde olursa olsun, iki konu üzerinde uzlaşıldı: Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni dinamiklerin belirlediği yeni bir jeostratejik konumu söz konusuydu ve bu klasik askeri-güvenlik alanından öteye, daha fazla bir durumu anlatıyordu. İkincisi ise Türkiye'nin Soğuk Savaşında oynadığı rol son derece önemliydi, ama yeni dönemde bu rol çeşitlenerek güçlenecekti ve Türkiye'nin özellikle Batı için jeopolitik-jeostratejik önemi artmıştı.¹⁵⁹⁴

Soğuk Savaş sonrası gelişmelerin en çok etkilediği konulardan birisi de, Türkiye'nin AT/AB ile ilişkileri olacaktı. Zira 1959'dan beri ilişkilerin özünü oluşturan Türkiye'nin Batı Avrupa güvenliği için taşıdığı jeostratejik önem ve bunun doğrudan etkilediği ilişkiler

¹⁵⁹⁰ Timoty Garton Ash [1990] Ein Jahrhundert wird Abgewählt, (Übz. Aus englischen von Yvonne Badal) Carl Hanser Verlag Berlin.

¹⁵⁹¹ Fukuyama Francis [1992] Das Ende der Geschichte. Wo stehen wir?, München.

¹⁵⁹² Zbigniew Brzezinski [1997] Die Einzige Weltmacht (Org.:The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives-1997) Übr. Angelika Beck., Beltz-Quadriga Verlag, Berlin

¹⁵⁹³ Ludger Kühnhardt /Hans-Gert Pöttering [1998] Kontinent Europa, Kern, Übergänge, Grenzen, Edition Interfrom, Zürich, s.170 vd.

¹⁵⁹⁴ Samuel P. Huntington, [1993] 'The clash of civilizations?', Foreign Affairs 72(3), 22-49; ayrıca Samuel P. Huntington [1996] Der Kampf der Kulturen, (Org.: The clash of civilizations and the remaking of world order-1996) Übz.:Holher Fliessbach, Europaverlag, Münschen-Wien.

biçiminde ciddi bir değişim yaşanmaktaydı.¹⁵⁹⁵ L.Rühl Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sonrasında kıtada yaşanan büyük değişimden en fazla etkilenen ülke olduğunu belirtirken, bu durumun Batı Avrupa'yı da yeni politikalar belirleme zorunluluğu ile karşı karşıya bıraktığına dikkat çekiyor¹⁵⁹⁶, W.Gumpel ise Türkiye'nin AB için yeni bir "aracı rol" ("mitler") üstlendiğini ve önemini artırdığı görüşünü dile getiriyordu.¹⁵⁹⁷

A.Karaosmanoğlu'nun da işaret ettiği gibi Sovyet tehdidi ve onunla paralel oluşan çift kutuplu sistemin gereği olan nispeten istikrarlı ve disiplinli ortam ortadan kalkınca güvenlik endişeleri tamamıyla değişti ve çeşitlendi.¹⁵⁹⁸ Savaş dönemi Soğuk Savaşın iki bloklu, istikrarlı, hatta "rahat" dengeleri içinde kendine nispeten sağlam bir yer edinen ve Batı güvenliği için çok büyük jeopolitik önemi olan Türkiye'nin bu durum önünde hem çok ciddi olanaklar ama aynı zamanda riskler de doğmuştu.¹⁵⁹⁹ Hatta Türkiye için özellikle Amerikalı politikacı ve stratejistler tarafından belirlenmeye çalışan rol¹⁶⁰⁰ ve başta Orta Asya ve Kafkaslar'da yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş olan ülkeler olmak üzere Türkiye'den beklentiler¹⁶⁰¹, Türkiye'nin klasik dış politikasından zorunlu bir kopuşu ve "inisiyatif alan (aktif) bir dış politika" yapılmasını gerektiriyordu. W.G.Lerch, Türkiye 90'ların başında birdenbire 5 milyon km2 büyüdü ve "Ankara istese de istemese de bu beş ülke ile ilgilenmek zorunda" diyordu.¹⁶⁰² U.Steinbach'ın da dediği gibi Türkiye yeni bir dünyaya kavuşmuş, bu çok önemli bölgede "anahtar" konumuna kavuşmuştu.¹⁶⁰³ Batıdaki bu beklentiler Türkiye'de de karşılık buluyor, özellikle Cumhurbaşkanı Özal'ın "Adriyatikten Çin Seddine, 21. Yüzyıl Türk Yüzyılı olacaktır!" sözleri döneme damgasını

¹⁵⁹⁵ Ali Karaosmanoğlu [1991] "Die Türkei, die europäische Sicherheit und der Wandel der International Beziehungen", Europa-Archiv, 5, s. 143-152.

¹⁵⁹⁶ Lothar Rühl [1992] "Die Türkei zwischen Europa und dem Orient", Europa-Archiv, Folge 11/1992, s.295-302.

¹⁵⁹⁷ Werner Gumpel [1991c] "Determinanten der Europabeziehungen der Türkei zu begin der neunziger Jahre" in: Werner Gumpel (Hrsg.), Europa und die Türkei in den neunziger Jahren, Südosteuropa-Gesellschaft Nr.11, München: 1991, ss.9-13

¹⁵⁹⁸ Ali Karaosmanoğlu [2001] "Türkiye Açısından Avrupa Güvenlik Kimliği: Jeopolitik ve Demokratik Ufuk", in: Çalış, H.Şaban/ Dağı, İhsan, D./ Gözen, Ramazan,Türkiye'nin Dış Politika Gündemi, Liberte Yayınları, Ankara, s. 65-72.

¹⁵⁹⁹ Bu konuda çok geniş bir literatür sözkonusudur. Bazı örnekler için bakınız: Brzezinski [1997] Die Einzige Weltmacht, s.3, ayrıca Graham E. Fuller / Ian O. Lesser [1993] (Ed.) Turkey's New Geopolitics, From Balkans to Western China, Rand, Westview Press, Boulder, Oxford; Heinz Brill [1998] "Die geopolitische Lage der Türkei im Wandel: Von der Südostflanke der NATO zur eurasischen Regionalmacht?", ÖMZ, 2/98, s. 113-120; Andrea K. Riemer [1997] "Die Türkei: Ein Großer 'Regional Player' mit geopolitischer Relevanz: Mythos oder Realität?", Südosteuropa, 46. Jhg., 11/1997, s.562-599; Heinz Kramer [1996e] "Die Türkei im Schnittpunkt der Regionen und Kulturen", Geographische Rundschau, Oktober 10-1996, s.590-594; Udo Steinbach [1996a] Die Türkei im 20. Jahrhundert, Schwieriger Partner Europas, Lubbe V., Nurnberg, s.265-312.

¹⁵⁹⁹ Andrew Mango [1995] Türkiye'nin Yeni Rolü, (Org. Turkey: The Challenge of a New Role, 1994) Cev. E.Yükselci - s.Demircan, Ankara, Ümit Yayıncılık, s.145; auch Steinbach [1996a] Die Türkei im 20. Jahrhundert, s.434-442.

¹⁶⁰⁰ Örneğin ABD Dışişleri Bakanı Baker 1992 başında Orta Asya'ya yaptığı ziyarette, bu bölgede Türkiye'nin liderlik yapması gerektiğini açıkça dile getiriyordu. Heinz Kramer [1996d] "Will Central Asia Become Turkey's Sphere of Influence?", Per ceptions -Journal of International Affairs (Ankara), Vol 1, Nr 1, May 1996, s.112-115.

¹⁶⁰¹ Cumhurbaşkanı S.Demirel, Orta Asya ve Kafkaslarda ortaya çıkan gelişmeleri Türkiye'nin emperyal bir girişimi olarak eleştirenlere karşı, "bu olay bizi bizim irademize bağlı olmaksızın ilgilendirmiştir.Orta Asya Türkiye'nin "burada ne olursa olsun" diyemeyeceği bir bölgedir" diyordu. Bkz.: Süleyman Demirel [1994] 'Günümüzde Avrasya', Avrasya Etüdleri, TİKA, (Ankara), 3, Sonbahar, 1994, s.100-108. Bu konuda ayrıca Mustafa Aydın [1998] (Ed.), Turkey at the Threshold of the 21st Century, Ankara.

¹⁶⁰² Wolfgang Günter Lerch [1993] "Die Türkei als regionale „Großmacht“, Hoffnungen und Illusionen einer weltpolitischen Umwälzung“, APuZ, 38-39 (1993), s.3-9.

¹⁶⁰³ Udo Steinbach [1996a] Die Türkei im 20. Jahrhundert, Schwieriger Partner Europas, Lubbe V., Nurnberg, s.440-441.

vuran hırslı bir politikayı işaret ediyordu. Üstelik Türkiye bu konuda özellikle 90'lı yılların ilk yarısında „tek süper güç“ olma lüksünü yaşayan ABD'nin de ciddi desteğini ve hatta teşvikini alıyordu. Bu yeni yaklaşım, Türkiye'nin kazandığı jeopolitik konum ve potansiyelin Türk politikacıları da heyecanlandırıldığının bir göstergesiydi. Ancak Türkiye kısa bir süre içinde, bu potansiyelin kendiliğinden bir güce dönüşmediğini ve hatta egemen olunamayan jeostratejik önemin, kendisine sorun olabileceğini de keşfedecekti. Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında 1993'de „Jeopolitik ve Jeokültür“ isimli kitabı yazan I.Wallerstein, Türkiye'nin jeopolitik öneminin yeni dönemde yerini belirsizliğe bıraktığını dile getirdikten sonra, Türkiye'nin karşı karşıya kalacağı jeopolitik meseleler, jeokültür meseleler yanında çok küçük kalacaktır öngörüsünde bulunuyordu.¹⁶⁰⁴

Uluslararası sistemin bu baş döndürücü dönüşümünün Türkiye'nin jeopolitik öneminde çok ciddi bir artışa yol açtığı konusunda özellikle Batı dünyasında görüş birliği vardı.¹⁶⁰⁵ Eskiden büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nin önünde Batı Avrupa için bir tampon olarak görülen Türkiye'nin yeni gelişmeler ışığında sahip olduğu anlam hem arttı hem de çeşitlendi. Türkiye ise kendisi için ortaya çıkan yeni olanakları ve avantajları elinden geldiğince değerlendirmeye çalışıyor, ancak Osmanlı'dan başlayan ve Cumhuriyet ile pekişen Batıya yönelişinde şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde AT içinde yer almak istediğini dile getiriyordu.¹⁶⁰⁶ Ancak bu durum, özellikle yeni bir kimlik arayışının heyecanına kapılmış Avrupalılar ve onların kurumu olan AT/AB için daha farklı bir yaklaşımın gündeme gelmesine de neden oluyordu. Avrupalıların önemli bir bölümü için Türkiye'nin de içinde yer aldığı „kader birliği ittifakı“nın („Schicksalgemeinschaft“) artık sürdürülmesi gerekmiyordu. Avrupa'da eşzamanlı bir biçimde Türkiye'nin önemi ama „farklılığı“ sıkça dile getiriliyordu. Bunun doğal sonucu da Türkiye'nin AT/AB'ye üyeliği yerine daha farklı bir ilişki biçimi üzerine düşünülmesiydi. Siyasi etik bakımından çok doğru bir yaklaşım olmasa da, büyük bir heyecan ile yeniden kimlik tanımlaması çabasına giren Avrupalılar için Türkiye adeta „artık taşınması gerekmeyen bir yük“ olmuştu.¹⁶⁰⁷ AT/AB yeni koşullar çerçevesinde uluslararası güvenlik ile demokrasi arasında kurduğu doğrudan ilişki Türkiye'nin jeopolitik öneminin değerinin de azalması anlamına gelecekti. „Demokrasiye sahip ülkeler savaşmaz“ gibi bir mantığa da dayanan bu yaklaşımla demokrasi ve insan haklarına riayet, adeta Avrupa'da uluslararası güvenliğin temel şartı haline getirildi. Bu anlamda A.Karaosmanoğlu'nun isabetle vurguladığı gibi Avrupa'nın Türkiye politikalarını çok yakından ilgilendiren jeopolitik ufku daralırken, demokratik ufku genişledi. Oysa Türkiye'de bunun tersi yaşandı, yani jeopolitik ufuk genişliyor, demokratik ufuk ise daraldı. Böylece Avrupalı müttefiklerle Türkiye arasında Soğuk Savaş döneminde oluşan ve gelişen ortak stratejik kültür ortadan kalkmış oldu. Hatta öyle ki Türkiye artık Avrupa güvenliğine katkıda bulunan bir müttefik olarak değil, Avrupalıların güvenlik

¹⁶⁰⁴ Yazar bu görüşünü kitabın 1998'de yapılan Türkçe çevirisinin sunuşunda açıkça dile getirmektedir. Immanuel Wallerstein [1991] *Geopolitics and Geopolitics: Essays on the Changing World-System*, Cambridge Univ. Press, Cambridge (Çev.: Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, s.12.)

¹⁶⁰⁵ Bu konuda: Graham E. Fuller / Ian O. Lesser [1993] (Ed.) *Turkey's New Geopolitics, From Balkans to Western China*, Rand, Westview Press, Boulder, Oxford; Heinz Brill [1998] "Die geopolitische Lage der Türkei im Wandel: Von der Südostflanke der NATO zur eurasischen Regionalmacht?", *ÖMZ*, 2/98, s. 113-120; Andrea K. Riemer [1997] "Die Türkei: Ein Großer 'Regional Player' mit geopolitischer Relevanz: Mythos oder Realität?", *Südosteuropa*, 46. Jhg., 11/1997, s.562-599; Heinz Kramer [1996e] "Die Türkei im Schnittpunkt der Regionen und Kulturen", *Geographische Rundschau*, Oktober 10-1996, s.590-594; Udo Steinbach [1996a] *Die Türkei im 20. Jahrhundert*, Schwieriger Partner Europas, Lubbe V., Nürnberg, s.265-312.

¹⁶⁰⁶ Andrew Mango [1995] *Türkiye'nin Yeni Rolü*, (Org. Turkey: The Challenge of a New Role, 1994) Cev. E.Yükselci - s.Demircan, Ankara, Ümit Yayıncılık, s.145; auch Steinbach [1996a] *Die Türkei im 20. Jahrhundert*, s.434-442.

¹⁶⁰⁷ Thomas Jansen [1998a] "Europas Seele" *Die Politische Meinung*, 341, s. 45-54

yükümlülüklerini gereksiz yere artıran onlara almak istemedikleri yeni riskler yaratan bir ülke olarak görülmeye başlandı.¹⁶⁰⁸

Söz konusu yeni ufukla birlikte uzunca bir süredir “derinleşme” politikaları ile meşgul olan AT bir taraftan 1992’de parasal birlik hedefi için çabalarırken, öte taraftan ekonomik ve özellikle de politik yapısını ciddi bir biçimde etkileyecek iki Almanya’nın AT bünyesi içinde birleştirilmesi hazırlıklarını yapıyordu. Ama birdenbire çekiciliği daha da artan AT’nin önündeki asıl önemli misyonu, tarihin verdiği bu önemli şansı kullanarak “Avrupa’nın barışçı yollardan yeniden birleşmesini sağlamak” olarak tanımlanıyordu. Immanuel Kant’ın barış içinde bir arada yaşama vizyonu Avrupalılar için artık her zamankinden daha yakındı.¹⁶⁰⁹

Türkiye’nin 1987’deki üyelik başvurusuna Komisyon’un Soğuk Savaşın sembolü olan Berlin Duvarının 9 Kasım’da yıkılışından tam 39 gün sonra, 18 Aralık 1989’da verdiği görüşünde (Avis), AT’nin Türkiye’ye yönelik “temel çıkarları”ndan söz ediliyor, “*Toplulukla ortaklık kurmuş olan Türkiye büyük, gelişen, Atlantik İttifakı içinde jeopolitik pozisyonu ve stratejik önemi olan bir ülkedir*”¹⁶¹⁰ deniliyor, ancak derinleşme önceliğinde olan Topluluğun Türkiye gibi çapı geniş bir ülkeyi almaya hazır olmadığı, Türkiye’nin de mevcut koşulları ile AB ile üyelik müzakereleri yapabilecek politik ve ekonomik yetkinlikten uzak olduğundan söz ediliyordu. Yani stratejik önem vurgulansa da Türkiye’nin başvurusu, temel hakları teslim edilse ve gelecek perspektifi verilse de reddediliyordu.

Hiç kuşku yok ki, 1989-1990’da yaşanan dramatik değişim, Türkiye’nin jeostratejik öneminin AT bakımından taşıdığı anlam bakımından da farklılıklar yaratmıştır. AB’nin Türkiye politikası bir anda AB’nin kendisiyle ilgili temel karar ve politikaların en önemli unsurlarından birisi haline geliyordu. Yani “nasıl bir AB” sorusunun içinde Türkiye’nin de yeri sorgulanıyordu. Örneğin ortak bir dış ve savunma politikası ile dünyada sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi ve askeri bir güç olmak isteyen AT’nin Türkiye politikası ile yüksek düzeyde bir ekonomik entegrasyon sağlayan ama politik anlamda iddiasız bir AB’nin Türkiye politikaları birbirinden kolayca ayrılabilirdi. Ya da AB’yi bir değerler ittifakı, hatta kültürel-tarihi bir birlik olarak yeniden tanımlamak isteyenler için Viyana kapılarına kadar dayanmış tarihi bir “yabancı” (hatta “düşman”ın) içinde Türkiye’nin olmayacağı bir AT/AB söz konusuydu. Ancak bu ve benzer pek çok fikir ortalıkta dolaşırken, biraz da Avrupa’nın yanı başında meydana gelen bazı gelişmeler (örneğin Bosna’daki vahşet gibi) ciddi kafa karışıklıklarına da yol açtı. AB-Türkiye ilişkilerinde 90 sonrası yaşanan çatışma, nasıl bir AB arzulandığına yönelik ortak ve net bir politikanın belirlenememiş olmasının gölgesinde kaldı. Kühnhardt ve Pöttering de 1998’deki kitaplarında “bu bir çelişkidir: Türkiye stratejik bakımdan ne kadar önemli olursa, AB ile ilişkilerini düzenlemek o kadar da zorlaşıyor. Türkiye NATO içinde bir sağlam bir savunma sütunu olma durumunda iken AB ile problemlili ilişkiye de sahiptir. Türkiye’nin rolünün ne olacağına karar verilememiştir”¹⁶¹¹ demektedirler. AB’nin sadece ekonomik bir güç olarak sürekliliğini sağlayamayacağı görüşünde olan ve bu nedenle de AB’nin geleceği için duygusal olmaktan çok stratejik düşünmenin gerekliliğini vurgulayan

¹⁶⁰⁸ Karaosmanoğlu [2001] “Türkiye Açısından Avrupa Güvenlik Kimliği, 66-67.

¹⁶⁰⁹ Ludger Kühnhardt [1996c] *Von der ewigen Suche nach Frieden, Immanuel Kants Vision und Europas Wirklichkeit*, Bouvier Verlag, Bonn 1996.

¹⁶¹⁰ Die Stellungnahme der Kommission der Europaeischen Gemeinschaften (SEK (89) end. Brüssel, 18. Dezember 1989, Art.-12.sowie Stellungnahme der Kommission zum Beitrittsantrag der Türkei - Bull. 12-1989, 2.2.37. ayrıca Şaban H. Çalış [2006] (3. Baskı) Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Anlayışı, Politik Aktörler ve Değişim, Nobel Yayınları, İstanbul, s. 597.

¹⁶¹¹ Ludger Kühnhardt / Hans-Gert Pöttering [1998] *Kontinent Europa, Kern, Übergänge, Grenzen*, Edition Interfrom, Zürich, s.182.

yazarlar, "AB kelimenin tam anlamı ile stratejik düşünmek zorundadır. ...Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin AB üyeliği sorununa indirgenmesi de anlamsızdır" görüşünü sıkça dile getirmişlerdir.¹⁶¹²

Aslında Türkiye'nin Ortadoğu, Kafkaslar, Orta Asya ve Balkanlar'daki gelişmelerin ardından kazandığı yeni jeopolitik önem ve aynı dönemde Cumhurbaşkanı Özal'ın ortaya koyduğu yeni dış politik açılımın AT'yi de etkilediği ve Türkiye konusunda yeni bir yaklaşım geliştirildiği 26-27 Haziran 1992 tarihinde Lizbon'da yapılan zirvede de net bir biçimde ortaya çıkmıştı. Bu zirvede, Türkiye'nin Batı Avrupa için oynadığı roldeki artışa dikkat çekildikten sonra, Türkiye ile ilişkilerin yoğunlaştırılması ve siyasi diyalogun 1964 yılında imzalanmış olan Anlaşmanın da öngördüğü gibi en üst düzeyde gerçekleştirilmesi gereği dile getirilmiştir.¹⁶¹³ Burada Türkiye'nin üyeliğine hiç değinilmiyor, ancak Türkiye'nin geleceğin „Avrupa Mimarisi“ içine yerleştirilmesinden söz ediliyordu. Zaten 1990'da başlayan ve özellikle 1997'de zirvesine ulaşan bir süreçte Türkiye'nin AB üyeliği konusu söylem düzeyinde bile neredeyse hiç dile getirilmediği, genelde Gümrük Birliği ya da özel statülü bir ilişki görüşünün ön plana çıkarıldığı gözlenmektedir.¹⁶¹⁴ Soğuk Savaşın sona ermesinin hemen ardından gelen süreçte Türkiye'nin de farklı bir heyecan ve ABD'nin çok ciddi desteği ile kendi bölgesinde güç olma konusunda çabalar içine girdiği ve bu bağlamda AB'deki gelişmeleri de bir ölçüde göz ardı ettiği de söylenebilir. Türkiye'nin yeniden AB konusunda yoğunlaşması 1993'den sonra başlar. Bu tarih, aynı zamanda ABD'nin ilk Körfez müdahalesinin acı faturalarının yaşandığı ve Orta Asya ve Kafkaslarda Türkiye-ABD işbirliğinin, ABD tarafından "*Russia first*" politikasıyla birlikte tıkandığı, Türkiye'nin bir anda yeniden Avrupa gerçeğini fark ettiği tarihtir.

A. Kavram Olarak „Jeopolitik-Jeostrateji“

Genel olarak Türkiye'nin dış politik parametrelerindeki değişim, ülkenin ulusal, bölgesel ve küresel güvenlik politikaları bağlamında taşıdığı önemle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılır. Bu anlamda „jeopolitik-jeostrateji“ kavramları bu tanımlama içinde merkezi bir önem taşımaktadır. Her ne kadar bu güne kadar jeopolitika konusunda herkesin görüş birliği içinde olduğu tek bir kavramdan söz edilemeye de bir ülkenin stratejik değerinin tespitinde coğrafyasının temel hareket noktası olduğu kabul edilebilir. Bir kavram olarak „Jeopolitik“ İsveçli Hukukçu Rudolf Kjellén (1864-1922) tarafından 20. yüzyılın başında gündeme getirilmiştir. Bu „politik coğrafya“ kavramı, daha sonra Alman Geograf Friedrich Ratzel tarafından „jeopolitik-geostrateji“ kavramlarının temelini oluşturmuştur. Karl Haushofer 1924'de „Jeopolitik Dergisi“ni ("Zeitschrift für Jeopolitik") kurmuş ve bu bütün dünyada ilgi uyandırmıştı. Ama bu dergi ve kavram aynı zamanda Nasyonal-Sosyalistlerin propaganda organı haline gelmişti. Jeopolitik 20'li yıllardan bu yana dünya ve güç politikası yapan ülkelerin kavramı gibi algılanmıştı.¹⁶¹⁵ I. Dünya Savaşı sonrasında Kjellén'in düşünceleri ve kavramı, özellikle Batı Avrupa'da ve Almanya'da çok sayıdaki bilim adamı tarafından geliştirilmiştir. Almanya'da, özellikle Karl Haushofer, Erich Obst, Hermann Lautensach ve Otto Maull bu konuda öne çıkan isimler oldular. İngiltere'de

¹⁶¹² A.g.e. s.199.

¹⁶¹³ Bulletin EG: 6-1992, I.1.

¹⁶¹⁴ AB Komisyonunun resmi araştırma istatistik kuruluşu Eurostat'ın yılda iki kez yaptırdığı Eurobarometre çalışmasında AB vatandaşlarına „aşağıda hangi ülkelerin yakın bir gelecekte AB'nin içinde yer almasını istersiniz“ başlıklı sorusunda 1996'ya kadar Türkiye bir seçenek olarak dahi sunulmamıştır. 1963'de yapılan Ankara Anlaşması ve 1987'deki tam üyelik başvurusuna rağmen Türkiye yer almazken örneğin Rusya, Ukrayna, Arnavutluk, Beyaz Rusya bu listelerde yer bulabilmiştir. Türkiye ancak 1999 sonrasında sürekli olarak bu listede yer almıştır.

¹⁶¹⁵ Karşılaştırım: Wikipedia-Internet Enzyklopädie [<http://de.wikipedia.org/wiki/jeopolitik>]

Halford Mackinder ve Fairgrieve, Fransa’da ise Vidal de la Blache ile Vallaux isimleri bu kavramla birlikte anılmıştır.¹⁶¹⁶

Jeopolitik, coğrafya, siyaset bilimi, tarih ve sosyal bilimlerin karışımından oluşan bir kavramdır. Stefan Fröhlich’e göre siyasi coğrafya ve jeopolitik üç genel kategoriye ayrıştırılabilir. Bunlardan birincisinde „jeopolitik“, „siyasi coğrafya“nın eş anlamı olarak anlaşılır ve aralarında zorunlu bir diyalektik düzen olduğu varsayılır. İkinci kategoride „Mekana-Yere bağlı siyasi ilerleyiş“ olarak tanımlanıyor ve bu anlamda aslında işgal-yayılma politikasının („Eroberungspolitik“) bir unsuru olarak kabul ediliyor. Üçüncü kategori ise özellikle Anglo-Saksonlu çevrelerin dile getirdiği bir husustur ki o da ulusal güç ve savaş politikasını kapsayan bir kavramdır.¹⁶¹⁷

A.Skiba, „jeopolitik“ kavramının çok dinamik bir içeriğe sahip olduğu, dünya politikasındaki değişimlere göre değişim gösterdiği ve gittikçe de daha karmaşık bir kavram halini aldığını vurgulamaktadır. Kavramın eski kapsamında bir ülkenin coğrafik konumu ile dünya politikasından sahip olduğu önem yer alırken, günümüzde bu kavram askeri güç, nüfus sayısı, yeraltı kaynakları, komşular ve o ülkenin diplomatik ilişkilerini de kapsamaktadır. Bununla birlikte söz konusu ülkenin ideolojisi, yani dünya görüşü de jeopolitik rolün ve önemin belirlenmesinde artık önemli bir rol oynamaktadır.¹⁶¹⁸ Heinz Bill ise jeopolitiği, bir devletin coğrafi konumunun siyasi alanına etkisi olarak tanımlamaktadır.¹⁶¹⁹

Birbirine yakın kavramlar olarak „jeopolitik“, „jeoekonomi“, „jeostrateji“ gibi kavramlar ülkelerin güç tanımlamalarında daha sık biçimde kullanılmaya başlanması, önce I. ve özellikle de II. Dünya Savaşında, ardından da Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamik şartlarının getirdiği özel konjonktür ile birlikte daha da belirgin bir nitelik kazanmıştır.¹⁶²⁰ Özellikle 90’lı yılların ikinci yarısından itibaren jeopolitik ve geostrateji kavramları, klasik tanımlarını da aşarak çok daha fazla çeşitlendirilmiştir. Son dönem tanımlamalarda istikrarlılık, uluslararası teröre karşı işbirliği olanakları, göç hareketleri, yer altı ve yerüstü kaynaklar, demografik özellikler gibi diğer bazı faktörler de devreye girmiştir. Soğuk savaşın sona ermesi sonrasında Türkiye’nin jeopolitik bir güç olarak nerede bulunduğu konusunda farklı yaklaşımların dile getirildiği ve “Türkiye bir jeopolitik güç müdür” sorusunun sıkça sorulduğu görülmektedir. Bu konuda sadece Türkiye’nin olanak ve koşulları değil, çevresindeki gelişmeler ve büyük güçlerin bu konudaki tavırları da

¹⁶¹⁶ Bu konuda Nicholas Spykman’ın “The Geography of the Peace” (1944) ve Welter Lippmann’ın “US Foreign Policy” (1943) ve “US War Arms” (1944)) çalışmalarının özel bir yeri bulunmaktadır. Geniş biçimde bu konuda ayrıca bakınız: Stefan Fröhlich [1998] Amerikanische jeopolitik, Von den Anfaengen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges, Olzog Verlag, s. 12 ff., Landsberg am Lerch; Immanuel Wallerstein [1991] Geopolitics and Geopolitics: Essays on the Changing Wold-System, Cambridge Univ. Press, Cambridge; Ortwin Buchbender u.A. [2000] (Ed.) Wörterbuch zur Sicherheitspolitik mit Stichwörtern zur Bundeswehr, 4. Auflage, Mittler, Hamburg, Berlin, Bonn.

¹⁶¹⁷ Fröhlich [1998] Amerikanische jeopolitik, s. 12-13.

¹⁶¹⁸ Alexander Skiba [2003] Geostrategische Aspekte der Türkei: Kann Europa von den USA lernen?, Maerz 2003, [http://www.geopowers.com/Machte/Sudflanke/Skiba_T_rkei.pdf], 5-6 sowie 25f. Immanuel Wallerstein [1991] Geopolitics and Geopolitics: Essays on the Changing Wold-System, Cambridge Univ. Press, Cambridge; Stefan Fröhlich [1998] Amerikanische jeopolitik, Von den Anfaengen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges, Olzog Verlag, Landsberg am Lerch; Ortwin Buchbender u.A. [2000] (Ed.) Wörterbuch zur Sicherheitspolitik mit Stichwörtern zur Bundeswehr, 4. Auflage, Mittler, Hamburg, Berlin, Bonn;

¹⁶¹⁹ Heinz Brill [1998] “Die geopolitische Lage der Türkei im Wandel: Von der Südostflanke der NATO zur eurasischen Regionalmacht? ”, ÖMZ-Österreichische Militaerische Zeitschrift, 2, s. 114.

¹⁶²⁰ Hans Brill [1998] Jeopolitik in der Diskussion, in: Zeitschrift für Politik, 92 (1998) 2, s. 205.

¹⁶²⁰ Ahmet Davutoğlu [2004] Stratejik Derinlik ve Türkiye’nin Uluslararası Konumu, (17. Auflage), Küre Yayınları, İstanbul.

belirleyici rol oynamaktadır. Türkiye'ye özgü bir "grand strategy" ne kadar zor ise, Türkiye'ye biçilen rol konusunda diğer güçlerin uzlaşması da son derece zor görünmektedir.¹⁶²¹ Ancak özellikle 90'lı yılların yarısından itibaren Türkiye'nin dış ve hatta iç politik tavrında en önde gelen unsurun AB'nin Türkiye politikası ile yakından ilişkili olduğu rahatlıkla söylenebilir.¹⁶²² Aslında ilginç bir biçimde AB bakımından da strateji-geostrateji kavramları ile Türkiye'ye AB'de verilecek rol arasında yakın bir ilişki görünmektedir. Türkiye AB için stratejik bir konudur ve bunun için de süreç zaman ve koşullardan çok etkilenmektedir.¹⁶²³

Jeopolitik kavramına ilişkin tanımlamalar Soğuk Savaş sonrası dönemde zenginleşmiştir. Bu bağlamda 1990'da yazdığı „Bound To Lead: The Changing Nature of American Power“ adlı kitabı ile ilk kez „Soft Power“ kavramından sözeden Joseph Nye'in katkısı son derece önemlidir.¹⁶²⁴ Nye, Dünyada tek süper güç olarak kalan ABD'nin politik hegemonyasını sürdürebilmesi için bir taraftan „soft power“a önem vermesi gerektiğini, öte taraftan ise globalleşme ve teknolojik gelişmeleri dikkate alarak tek süper güç olmanın getireceği aşırı özgüveni bir tarafa bırakarak dünyadaki diğer güçlerle mutlaka işbirliğine gitmesi gerektiğini („Multilateralismus in der Außenpolitik“) belirtmektedir. Nye „Soft Power“ı ekonomik ve askeri güç yanında üçüncü önemli güç olarak tanımlamakta ve bunun içine de bir ülkenin kültürel ve siyasi çekiciliğini yerleştirmektedir. „Soft Power“, küresel ihtiyaçlar karşısında uluslar arasındaki karşılıklı destek ilişkisini de ortaya koymaktadır. Nye'in „soft power“ kavramı, farklı şekilde dile getirilmiş olsa da 1993'de S.Huntington'un ortaya koyacağı „The Clash of Civilizations?“ teziyle de ilişkilendirilebilir.¹⁶²⁵ Ancak Nye'in tezlerinin önemi özellikle 11 Eylül 2001 ve sonrası gelişmelerde ortaya çıkmıştır ve bu anlamda Nye'nin uzak görüşlülüğünün de kanıtı olarak görülmektedir.¹⁶²⁶ Nye'e göre 11 Eylül'e (11/9) kadar Amerikalılar için ülkeleri en güçlü dünya gücüydü ve diğer ülkeleri dikkate alması gerekmiyordu. Ancak 11 Eylül sonrasında çok net anlaşıldı ki küreselleşme ile birlikte özellikle iletişim ve enformasyon alanındaki olağanüstü ilerlemeler nedeniyle ortaya çıkan yeni uluslararası konuların tek bir ülke tarafından çözülebilmesi olanaksızdır. Amerika da artık işbirliğine ihtiyaç duymaktadır. Ve artık ulusal çıkarlar ile uluslararası çıkarların bir biçimde uzlaştırılması gereği ortaya çıkmaktadır. J.Nye'a göre ABD dünya gücü olmak istiyor ise, güçlü ve zayıf güçler arasında bir denge bulmalı ve aynı zamanda Amerikanın geleneksel tek kutuplu, hegemonik ve egemen güç konseptinden de uzaklaşmalıdır.

¹⁶²¹ Hüseyin Bağcı [2000] „Die Grand Strategy' der Türkei“, Studien und Berichte zur Sicherheitspolitik (Wien), 1, s. 5-23.

¹⁶²² Nezihi [1996] „Turkey's Security Challenges“, Perceptions-Journal of International Affairs (Ankara), 1:2, s.5-14.

¹⁶²³ „Die Diskussion um die Aufnahme der Türkei in die Europäische Union (EU) zeigt: Niemand weiß dieser Tage so recht, was Europa eigentlich ist, wo seine Grenzen liegen und welche Themenfelder nach europäischer Steuerung verlangen.“ Ulrike Guerot / Andrea Witt [2004] Europas neue jeostrateji, Aus Politik und Zeitgeschichte (B 17/2004) , <<http://www.bpb.de/publikationen/17M0AQ.html>>

¹⁶²⁴ Joseph s. Nye [1990] Bound to lead. The changing nature of American power, New York.

¹⁶²⁵ Samuel P Huntington [1993] „The Clash of Civilizations?“, Foreign Affairs 72:3, pp. 22-49, Sowie [1996] Der Kampf der Kulturen, Übz.:Holher Fliessbach, Europaverlag, Münschen-Wien. (Org.: The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order-1996).

¹⁶²⁶ Nye'in „soft power“ konusunu derinlemesine ele aldığı diğer çalışmaları 2003'de „Das Paradox der amerikanischen Macht“, 2004'de yazdığı „Power in the Global Information Age. From Realism to Globalization“ ve 2005'de yazdığı „Soft power. The means to success in world politics and understand international conflict“dir.

B. Türkiye'nin Yeni Jeopolitik-Jeostratejik Konumu ve Avrasya'daki „Satranç Tahtası“¹⁶²⁷

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin jeostratejik ve jeoekonomik önemi, özellikle de Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra Kafkaslar ve Orta Asya'da ortaya çıkan bağımsız devletler (Türki Cumhuriyetler) nedeni ile yeni bir boyut kazandı ve önemli ölçüde arttığı konusunda genelde görüş birliği bulunmaktadır.¹⁶²⁸ Kühnhardt ve Pöttering'in de ifade ettiği gibi Türkiye Balkanlarda, Kafkaslarda ve Orta Doğu'daki kriz bölgelerinin merkezinde bir istikrar unsuru olarak ön plana çıkmıştır. Bu çatışmalar üçgeninin merkezinde yer alan Türkiye'nin bölgesinde bir güvenlik düzeni oluşturulmasında son derece önemli bir rolü olacağı açıktır.¹⁶²⁹

Merkezinde Türkiye'nin yer aldığı bir başka önemli gelişme de “ideolojik” boyutta yaşandı. 1990 sonrasındaki genel olarak İslam dünyasında, özel olarak da Orta Doğu'da gerçekleşen değişim bağlamında da Türkiye hem diyalog unsuru hem de bir “model” sıkça dile getirildi. Bu aslında İslam ile Batı arasındaki ilişkilerde de bir kaymaya işaret ediyordu. Batı'nın İslam adına muhatabı artık Arap olmayan üç ülke ile gerçekleştirmeye başladı: Türkiye, İran ve Pakistan. Türkiye, hem Batı ile ilişkileri, hem benimsediği İslam kültürü hem de model olma özellikleri ile diğer iki ülkeden de pek çok anlamda daha önemsenen stratejik ülke haline dönüştü. Yani Türkiye hem AB ile İslam dünyası arasındaki ilişkilerde „anahtar konumuna“ geçti, ya da öyle olması arzulandı, hem de eski Sovyetler Birliğindeki Türki Cumhuriyetlere Batılı siyasal, sosyal ve ekonomik düzen konusunda „örnek“ olarak ön plana çıkarıldı.¹⁶³⁰

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında, özellikle de 90'lı yılların başında yeni konumu ve özellikle Batı için taşıdığı strateji önem konusunda Anglo-Sakson ile Avrupalı bakışlarda da ciddi farklılıklar da dikkat çekmekteydi.¹⁶³¹ Amerika Soğuk Savaşı kazanan bir güç olsa da, yeni bir dönemin açıldığının ve bu dönemde, özellikle de Türkiye'nin bulunduğu bölgede çok daha farklı önceliklerle stratejiler geliştirilmesi gerektiğinden hareket ediyor ve bu çerçevede de Türkiye konusundaki politikalarını hızla netleştiriyordu. Aslında bu, “Tek süper güç” olmanın gereği olarak da açıklanabilir. Oysa aynı dönemde Avrupa'da farklı rüzgarlar esiyor ve Avrupalıların bir taraftan farklı ulusal çıkar ve beklentiler doğrultusunda yeni fırsatları değerlendirmeye çalışırken, öte taraftan da tarihi-kültürel öğelerin ön plana

¹⁶²⁷ Zbigniew Brzezinski [1997] Die Einzige Weltmacht, Amerikas Strategie der Vorherrschaft, (Übz. Angelika Beck), Beltz Quadriga Verlag, Weinheim und Berlin (Org.:The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives-1997) s.53-88. auch Ernst Woit [2005] Geostrategische und ideologische Aspekte der EU-Integration Europas, Arbeitspapiere der Dresdener Studiengemeinschaft Sicherheitspolitik (DSS), im Heft Nr. 73, Dresden (<http://www.uni-kassel.de/fb5/frieden/themen/Weltordnung/woit.html>).

¹⁶²⁸ Bu konuda bakınız: Ian O. Lesser [1998] Turkey's Strategic Options. In: The International Spectator, 34(January-March 1999)1, s. 79-88; Heinz Brill [1998] “Die geopolitische Lage der Türkei im Wandel: Von der Südostflanke der NATO zur eurasischen Regionalmacht? ”, ÖMZ-Österreichische Militärische Zeitschrift, 2, s. 113-120; Heinz Brill [2002] Strategische Allianzen in der internationalen Politik, ÖMZ-Österreichische Militärische Zeitschrift - 5/2002 [<http://www.bundesheer.at/omz/ausgaben/artikel.php?id=23>], Hüseyin Bağcı [2002a] “Turkey and Europe: Security Issues”, in: Radu, Michael s. (Ed.) Dangerous Neighborhood, Transaction Publishers, New Brunswick and London, s. 49-76; Mustafa Aydın [1998] (Ed.) Turkey at the threshold of the 21st century. Global encounters and/vs regional alternatives. Ankara: International Relations Foundation; Mehmet Öcal [2005b] “Die Aussen- und Sicherheitspolitik der Türkei”, in: Der Bürger im Staat: Europa und die Türkei, Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg, s. 144-151;

¹⁶²⁹ Ludger Kühnhardt / Hans-Gert Pöttering [1998] Kontinent Europa Kern, Übergänge, Grenzen, Edition Interfrom, Zürich, s.156.

¹⁶³⁰ Ludger Kühnhardt / Hans-Gert Pöttering [1994] Weltpartner Europäische Union, Zürich: Edition Interfrom, Fromm, Ostnabrück, s.171 ff. sowie 185-186.

¹⁶³¹ Hüseyin Bağcı [2000] “Die Grand Strategy' der Türkei”, s. 5.

çıkıtığı yeni bir kimlik yaratma ve neredeyse geriye kalan bütün global stratejileri Amerikalılara terketmek gibi „romantik“ bir döneme girdikleri gözleniyordu. Avrupa’daki bu siyasi atmosferin yakın zamanda tıkanacağı ve Avrupa’nın ortak dış ve güvenlik politikaları üretmesi gerektiği, stratejik düşünmeyi ve politika üretmeyi öğrenmesi gerektiğine dair uyarı ve eleştiriler hem Avrupa hem de ABD’den gelse de, Yugoslavya’da yaşanan soykırımın canlılığına rağmen, 2000’li yıllara, özellikle de 11 Eylül 2001’e kadar Avrupalıları harekete geçirmek kolay olmadı. Avrupalı politikacıların bu dönemde popülist baskılara uzun vadeli stratejik planlamalardan daha açık durdukları söylenebilir. AB’nin genel strateji eksikliğini Guerot ve Witt de dile getiriyor ve 15’lerin Avrupa entegrasyonu hala resmi bir jeostratejiden habersiz“ eleştirisini dile getiriyorlardı.¹⁶³²

Hiç kuşku yok ki, 1990 sonrasında Avrupalıların bu stratejik düşünme eksikliği ve politika üretme “kısırlığının” en çarpıcı olarak ortaya çıktığı alanlardan birisi Türkiye konusu oldu. Aslında Soğuk Savaş Sonrasında AB Projesine ne anlam verildiği, yani nasıl bir AB arzulandığı ile Türkiye konusundaki tutum arasında yakın bağlar ortaya çıkıyordu, bu günümüzde de devam etmektedir. Örneğin Alexander Siedschlag Türkiye’nin AB’ye kısa süre içinde üye olmasına karşı çıkanların ortaya koydukları gerekçelere bakıldığında bunda AB entegrasyonunun aynı zamanda bir güvenlik politikaları projesi olduğunun atlandığı görülmektedir. Bu gözlem, AB’nin güvenlik politikaları bağlamından bir konsept geliştiremediğini, örneğin Türkiye’nin Kafkasya’daki etki potansiyelinin gerçekçi biçimde hesap edilemediği ve kullanılmadığını da ortaya koymaktadır.¹⁶³³ Bu durum hiç kuşku yok ki AB’nin Türkiye politikasını da etkileyen bir faktör oldu. Örneğin Kühnhard ve Pöttering 1998’de kaleme aldıkları kitaplarında „AB kelimenin en geniş anlamı ile stratejik düşünmelidir” diyor ve buradan hareketle hem dış ve güvenlik politikaları konusunda ve hem de Türkiye konusunda kapsamlı düşünmeye davet ediyorlardı. Yazarlar, Türkiye konusunun AB üyeliği kısılacısından kurtarılmasının ve genel AB stratejisi içinde değerlendirilmesinin gerekliliğini de vurguluyorlardı.¹⁶³⁴ Aslında bu haklı eleştiriler, 90’lı yıllarda, hatta daha sonrasında da AB’nin Türkiye politikasını şekillendiren, ya da daha doğru bir anlatımla şekillenememesinde, yani AB’nin bir Türkiye politikası geliştirememesinde de en başta gelen faktör oldu.

Soğuk Savaşın sona ermesinin hemen ardından Türkiye konusunda Avrupa’daki kafa karışıklığı devam ederken, yeni dünyanın “tek ve en büyük patronu” olarak ortaya çıkan ABD’nin politikası, zaman zaman başka dış faktörlerden kaynaklanan etkilerle değişimlere uğrasa da (örneğin Rusya Federasyonu ve „Yakın Komşu“ politikası) çok daha net bir görünüm sergiliyordu.¹⁶³⁵ Amerikan (buna Anglo-Sakson da denilebilir) politikacı ve akademisyenler için Türkiye Batının güvenliği ve refahı için eskiden oynadığı rolden daha fazlasını oynayacak ve bölgesel hatta küresel bağlamda son derece önemli bir ülke olacaktı.¹⁶³⁶ Hatta 21 Eylül 1991 tarihli The Economist’de „Tomorrows Empires” (“Yarının İmparatorluğu”) başlığı ile çıkan makalede Türkiye geleceğin „süper gücü” olarak tanımlanıyordu.¹⁶³⁷ Aynı dergide „Turkey, Star of Islam” (“Türkiye, İslamın Yıldızı”) başlıklı makalede de Türkiye’nin artan öneminin Avrupa ve ABD için önemi

¹⁶³² Ulrike Guerot / Andrea Witt [2004] Europas neue jeostrateji, Aus Politik und Zeitgeschichte (B 17/2004) , <<http://www.bpb.de/publikationen/17M0AQ.html>>.

¹⁶³³ Skiba [2003] Geostrategische Aspekte der Türkei, s.18-19.

¹⁶³⁴ Kühnhardt und Pöttering [1998] Kontinent Europa, s.199.

¹⁶³⁵ ABD’nin bu tavrının 11 Eylül 2001 sonrasında ciddi yara aldığı, Türkiye bağlamında ise 2003 yılında daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak ölçüde karmaşık, çelişkili ve bazen de belirsiz bir hal aldığını eklemek gerekir.

¹⁶³⁶ Graham E. Fuller / Ian O. Lesser [1993] (Ed.) Turkey’s New Geopolitics: From Balkans to Western China, Rand, Westview Press, Boulder, Oxford.

¹⁶³⁷ The Economist, “Tomorrows Empires”, 21. September 1991, pp.15-16.

vurgulanıyordu.¹⁶³⁸ Benzer bir görüş, Pierre Hassner'in görüşünden hareketle Brill tarafından dile getiriliyor ve Almanya ile birlikte Türkiye'nin yeni dönemin „çıkış yapacak ülkeleri” olacakları neredeyse kesin bir dille ifade ediliyordu.¹⁶³⁹ Bu dönemde çok sık dile gelen bir başka kavram ise “model ülke Türkiye” idi. Örneğin G.Winrow Orta Asya ve Kafkaslarda Rusya Federasyonu ve İran ile rekabet eden Batı yanlısı Türkiye'nin, bölge ülkelerinde laik, demokratik, barışçıl ve liberal piyasa ekonomisi ile „model“ bir ülke olduğunu belirtiyordu.¹⁶⁴⁰ Örneğin Dayton Anlaşmasının da mimarı olan Richard Holbrooke Türkiye'nin stratejik önemi ve model ülke olma vasıflarını en çok dile getirenlerden birisiydi.¹⁶⁴¹ Türkiye 'nin bölgesinde, İslam ile demokrasiyi ve modernleşmeyi bir arada yaşatabilen tek ülke olması ve bunun Batının çıkarları için hayati bir şans olduğu genelde kabul gören bir yaklaşım olmuştur. AB için bu son derece önemlidir ve eğer çok dar kapsamlı, kısa vadeli bakılmaz ise anlaşılır ki Türkiye gibi ülkelerin varlığı doğrudan AB'nin çıkarıdır. Türkiye geniş çaplı reformlarla, büyük bir değişim süreci içinden geçmektedir. Bu durum diğer İslam ülkelerine yönelik politikaların geliştirilmesinde de anahtar olabilir. Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda gelen itirazlardan birisi, bu üyelikle birlikte AB'nin Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya'ya komşu haline gelmesidir. Ancak eğer AB gerçekten küresel bir aktör (oyuncu) olmak istiyorsa, bundan kaçınmak da mümkün değildir.

Ancak Türkiye'nin Batı dünyası için öneminin vurgulanması bakımından ABD Başkanı'nın eski Güvenlik Danışmanı (1977-1981) Zbigniew Brzezinski'nin 1997'de yazdığı „Die Einzige Weltmacht, Amerikas Strategie der Vorherrschaft” özel bir yere sahiptir.¹⁶⁴² H.Bağcı'nın da isabetle vurguladığı gibi, kitabın yayımlandığı dönemde Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin büyük bir kriz yaşamasının da etkisi ile kitap Türkiye'de strateji üreten çevrelerde adeta doğruyu gösteren bir “İncil” olarak görüldü.¹⁶⁴³ Brzezinski'nin kitabında, geleceğin dünyasındaki siyasi ve askeri dengeler ile bu çerçevede rol oynayacak aktörler dile getirilirken, ABD'nin Türkiye'ye verdiği önem de ortaya konuluyordu. Küresel ve bölgesel politikalara etkileri bakımından ülkeleri “jeostratejik oyuncu” („geostrategische Akteure”) ve “jeopolitik mihverler” („Geopolitische Dreh- und Angelpunkte”) olarak iki kategoriye ayıran Brzezinski'ye göre „jeostratejik oyuncu mevcut jeopolitik durumu – Amerikanın çıkarlarını etkileyecek derecede- değiştirmek amacıyla sınırlarının ötesinde güç uygulama ya da etkide bulunma yeteneğine ve ulusal iradesine sahip olan devletlerdir” ve Avrasya'da bu tanıma uyan beş oyuncu vardır: Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan. Brzezinski, jeostratejik denklemi (ya da “satranç oyununu”) etkileyen ikinci bir gruptan söz eder. “Önemleri güç ve motivasyonlarından değil daha çok hassas konumlarından ve potansiyel olarak saldırıya açık durumlarının jeostratejik oyuncuların tavırları için doğuracağı sonuçlardan kaynaklanan devletler olan ve „Jeopolitik mihver” olarak tanımlanan ikinci kategorideki ülkeler ise şunlardır: Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran. Ancak Brzezinski, Türkiye ve İran, „jeopolitik mihver” olmasına rağmen aynı zamanda jeopolitik oyuncu olarak da adlandırılabilirler.¹⁶⁴⁴ Brzezinski'nin özellikle de enerji kaynaklarının güvenliği ve Türkiye'nin kültürel-dinsel özellikleri ve coğrafi konumu bağlamında Türkiye için tanımladığı rol, siyaset bilimciler ve politikacılar tarafından da

¹⁶³⁸ The Economist, “Turkey, Star of Islam”, 14. December 1991.

¹⁶³⁹ Brill [1998] Geopolitische Lager der Türkei, s.113.

¹⁶⁴⁰ Gareth Winrow [1995] Turkey in Post-Soviet Central Asia, Former Soviet South Project, RIIA, London.

¹⁶⁴¹ Bkz.: Henri J. Barkey [1996a] (Ed.) Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East, US Institute of Peace Press, Washington, D.C., s. vii.

¹⁶⁴² Kitabın orjinal İngilizce adı „The Grand Chessboard: American Primary and Ist Geostrategic Imperatives” (Basic Books, 1997); Almancası ise „Die Einzige Weltmacht, Amerikas Strategie der Vorherrschaft” olarak verilmiştir. Bu çalışmada referanslar Almanca kitap esas alınarak verilmiştir.

¹⁶⁴³ Bağcı [2000] “Die Grand Strategy' der Türkei”, s.14.

¹⁶⁴⁴ Brzezinski [1997] Die Einzige Weltmacht, s. 66 ff.

genel olarak kabul gördü ve Türkiye'nin jeopolitik önemi konusundaki değerlendirmelerde neredeyse vazgeçilemeyecek bir kavram oldu.

Sovyetler Birliği'ne karşı Batı savunmasında hayati bir önemi olan Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında Batı için üstlenebileceği yeni rollerin tanımlanmasında ortaya çıkan tereddüt, zaten 1990-91 I. Körfez Krizi esnasında sadece teorik değil reel alanda da cevabını bulmuştur.¹⁶⁴⁵ I. Körfez Krizi Orta Doğudaki enerji kaynaklarının güvenliği konusu ile Türkiye'nin önemini bir başka boyutta yeniden gündeme taşımıştır. Holbrooke Irak Savaşı öncesinde bile Türkiye'nin ABD'nin yeni ön cephesi olduğunu ve Avrupa'da Almanya'nın yerini aldığını iddia etmekteydi. Yine Balkanlarda yaşanan ve soykırıma kadar varan kriz, Türkiye'nin jeostratejik, politik, güvenlik ve ekonomik öneminin artmasına yardımcı oldu. Türkiye'nin neredeyse coğrafi olarak tam da merkezinde bulunduğu "çatışmalar üçgeni" nin, özellikle de Batının hem Ortadoğu hem de Kafkasya ve Orta Asya'daki enerji çıkarları için hayati önem taşıyor olması, Türkiye'ye bakışı da yoğun biçimde etkilemiştir. Bu bağlamda Skiba'nın da vurguladığı gibi Türkiye Avrupa ve Amerika için olağanüstü önemde bir mihver ülkesi olarak tanımlanmaya başlanmıştır.¹⁶⁴⁶

G.Fuller de Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda bir çekim merkezi haline geldiğinden söz eder ve ardından da özellikle Orta Asya'da kurulan yeni ülkeler için seküler bir model olarak çok önemli olduğunu söylemektedir.¹⁶⁴⁷ Ancak hiç kuşku yok ki bir ülkenin jeostratejik öneminin artması sadece avantajlar değil, dezavantajlar ve bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin istikrarsız bir bölgede yer alması nedeniyle Ankara daha fazla sorumluluk almak zorunda kalacaktır. Bu riski Andrea K. Riemer „Türkiye: Kronik Çatışma ve Çatlamaların olduğu bölgedeki ülke“ cümlesi ile anlatmaktaydı.¹⁶⁴⁸ I.Lesser ise başka bir endişeyi dile getiriyor ve Türkiye'nin jeostratejik öneminin kurbanı olarak yalnız bırakılabileceğine dikkat çekmektedir.¹⁶⁴⁹

„Bölgesel güç“ ve buna bağlı olarak gelecek yükler Türkiye gibi ekonomik ve siyasi kaynakları sınırlı olan bir ülkenin başka sorunlarla uğraşmasına neden olabilir. Türkiye'nin 90'lı yıllarda yaşadığı bölücü terör ve mücadele edilen PKK'ya yönelik bazı dış destekler bu bağlamda çarpıcı bir örnek olabilir. Şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye Dünya sahnesinde Batılı müttefiklerinden bağımsız bir biçimde yer almaya çalışırsa, bu hem çok zor olacak hem de muhtemelen müttefiklerle ilişkilerde sorunlar yaratacaktır. Hem istikrarsız hem de sorunlarla dolu komşular ile ülkenin Güneydoğusunda 1984'den sonra sürekli artarak ciddi bir sorun olan bölücü terör (ki bunda Kuzey Irak'taki iktidar boşluğunun önemi büyüktü) Türkiye'nin jeopolitik önemi ile bunun getirdiği sorunları aynı anda yaşamasına neden oldu. Türkiye 1990'ın ilk yıllarında ortaya çıkan ve büyük ölçüde ABD tarafından desteklenen heyecanlı, umutlu beklentilerini kısa süre içinde revize etmek ve bağımsız bir aktör olmak yerine, bölgesel güç dengeleri içinde kendisine uygun bir

¹⁶⁴⁵ Mehmet Öcal [2005b] "Die Aussen- und Sicherheitspolitik der Türkei", in: Der Bürger im Staat: Europa und die Türkei, Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg, s. 145 ve Ahmet Davutoğlu [2001] Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu, (Strategische Tiefe, Internationale Lage der Türkei), Küre Yayınları, İstanbul.

¹⁶⁴⁶ Skiba [2003] Geostrategische Aspekte der Türkei, s.3.

¹⁶⁴⁷ Graham E. Fuller [1993] "Conclusions: the Growing Role of Turkey in the World", in: Fuller, Graham E. and Lesser, Ian O., (Ed.) Turkey's New Geopolitics: From Balkans to Western China eds. Boulder, Colorado: Westview Press, s.163-183. auch Andrea K. Riemer [1997b] "Die Türkei: Ein Großer 'Regional Player' mit geopolitischer Relevanz: Mythos oder Realität?", Südosteuropa, 46: 11, s. 562-599.

¹⁶⁴⁸ Andrea K. Riemer [1997b] "Die Türkei: Ein Großer 'Regional Player' mit geopolitischer Relevanz: Mythos oder Realität?", Südosteuropa, 46: 11, s.562-599.

¹⁶⁴⁹ Ian O. Lesser [1993] "Bridge or Barrier? Turkey and the West After the Cold War", in: Fuller, Graham E. / Lesser, Ian O. (Ed.) Turkey's New Geopolitics: From Balkans to Western China, Rand, Westview Press, Boulder, Oxford, s. 100.

yerine çalışacaktı. Bu durum Türkiye'nin 1994 sonrasında Avrupa Birliği politikasına da belirgin biçimde yansımıştır.

Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin içinde bulunduğu krizler üçgeninde güvenliği ve istikrarı sağlayacak bir güç olarak ortaya çıkmaya çalıştığı ve aktif bir politika ile sorun alanlarında bayrak göstermeye çalıştığına şahit olundu.¹⁶⁵⁰ U.Steinbach da bu noktaya dikkat çekiyor ve AB ülkelerinin çıkarları Türkiye'yi uzun vadeli ve sürekli bir biçimde Avrupa'ya bağlamaktır diyordu. Steinbach'a göre Türkiye'nin bulunduğu bölge kadar ABD, İran ve İsrail ile olan olumlu ilişkileri de, Türkiye'nin jeostratejik önemini artıran faktörlerdendi.¹⁶⁵¹

Bir ülkenin geostratejik önemi, o ülkenin kaynakları, sınırlarındaki komşuları, nüfusu, coğrafi büyüklüğü, uluslararası ilişkilerdeki tercihleri ve pozisyonu ile tanımlanır. Bu bağlamda Türkiye'nin hem olağanüstü fırsatlar, ama aynı zamanda ciddi risklerle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ancak Türkiye'deki dinamizm ve kendi içinde büyük ölçüde kurum ve kurallarını oturtmuş, istikrarlı bir ülke olması iyimser olmayı gerektirmektedir. 780.000 km²'lik alanı ve 2005 rakamlarına göre 75 milyonu aşan nüfusu ile Türkiye sadece enerji kaynakları değil, yakın zamanda çok daha fazla önemli bir unsur haline gelecek su kaynakları bakımından da önemli bir ülkedir. Türkiye'nin modern jeostratejik anlamını güçlendiren bir başka önemli faktör de Avrupa'da yaşayan ve sayıları 4 milyonun üzerindeki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının varlığıdır. Her ne kadar şimdiye kadar bu kitleler tıpkı Ermeni ya da Rum diasporaları gibi modern lobicilik yapamamış olsalar da, yakın zamanda bu anlamda da ciddi kazanımların olacağı beklenebilir.

Stratejik kaygılardan hareketle ABD Türkiye'nin Batı bağlantısının güçlü biçimde devam etmesi ve özellikle İslam ülkeleri için bir model olması bakımından Türkiye'nin AB üyeliğini ciddi biçimde desteklemektedir. ABD'nin bu konudaki çabaları Truman Doktrini döneminden bu yana artarak devam etmiş, hatta zaman zaman Avrupalıların rahatsızlıklarını dile getirmek durumunda kalacakları bir sürece dönüşmüştür. Hatta ABD'nin bu ısrarı, Türkiye'ye itiraz eden AB ülkelerinde ABD'nin "Truva Atı" çabası olarak da değerlendirilmektedir.¹⁶⁵² Bazı Avrupalılar ise ABD'nin Türkiye konusundaki yaklaşımı kendi iç işlerine müdahale hatta bir "taciz" olarak niteliyor, hatta „Amerikalılar faturasını kendileri ödemeyecekleri şeyleri başkalarına yüklemeyi çok severler!“ sözleri ile rahatsızlıklarını dile getiriyorlardı.

Türkiye'nin 1990'a kadar temel olarak Varşova Paktı karşısında bir "bariyer" ya da "tampon" olarak nitelenen jeostratejik önemi ve anlamı 1990 sonrasında olağanüstü çeşitlendi ve alan olarak da genişledi. Türkiye'nin Batı için taşıdığı önem Önce Körfez'de Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan kriz, ardından Balkanlardaki çatışmalar, Türkiye'nin Batı ile gerçekleştirebileceği somut işbirliği alanları kendiliğinden ortaya çıkarmıştır. Türkiye 1990 sonrasında BM, NATO, AGİT gibi üyesi olduğu uluslararası kurumlarla birlikte güvenlik ve barışı koruma, kurma ve sürdürme amaçlı pek çok uluslararası faaliyetin içinde aktif olarak yer aldı. 1990-91'de Körfez'de ABD'nin öncülüğündeki operasyon ile başlayan süreçte Türkiye aralarında Sudan', Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova, Gürcistan, Afganistan'ın da bulunduğu ülke ve bölgelerde askeri operasyonlarda yer aldı. Türkiye, NATO'nun Barış İçin Ortaklık (Partnership for Peace-PfP) projesi çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya'daki ülkelerin güvenlik ve diğer personeli için bir eğitim merkezi oluşturdu ve bu merkez çok sayıdaki partner ülkenin asker ve sivil

¹⁶⁵⁰ Öcal [2005b] Die Aussen- und Sicherheitspolitik der Türkei, s.144.

¹⁶⁵¹ Udo Steinbach [2000] Auf dem Wege zur EU-Mitgliedschaft

¹⁶⁵² Skiba [2003] Geostrategische Aspekte der Türkei, s.21.

bürokratlarına eğitim hizmeti vermektedir. Benzer biçimde Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'lı için AGİT'in bir programı çerçevesinde polis eğitimi sağladı. için Bütün bunlar Avrupa güvenliği bakımından Türkiye'nin taşıdığı önemi de net biçimde ortaya çıkarmış oldu. 11 Eylül sonrasında ise ABD'nin öncülüğünde NATO tarafından gerçekleştirilen "Uluslararası Terörizmle Savaş" kapsamında Afganistan'a yönelik operasyonun ardından oluşturulan ve dokuz bin askerin görev aldığı Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti'nin (ISAF) (*International Assistance Force*) Haziran 2002'den Şubat 2003'e kadar komutasını da üstlendi. Türkiye komuta görevini 1600 askere çıkan bir güçle Şubat-Ağustos 2005'de tekrar altı ay için üstlendi. Bu görev Aynı zamanda TBMM eski Başkanı ve Dışişleri eski Bakanı Hükmet Çetin, Ocak 2004'den 2006 yılına kadar NATO'nun en üst düzey sivil temsilciliği görevini üstlenmiştir. Türkiye, 2006 yılı itibari ile Bosna-Hersek, Kosova, Afganistan ve Darfur/Sudan'da icra edilen barışı destekleme hareketlerine aktif olarak iştirak etmektedir.¹⁶⁵³

Hiç kuşku yok ki Türkiye içinde de yeni koşullar çerçevesinde nasıl bir ulusal politika belirleneceği tartışma konusu oldu. Bu süreç günümüzde de yoğun biçimde devam etmektedir. Zira Türkiye'nin Cumhuriyet geleneğinde ortaya çıkan çatışmalar, son dönemde daha da yoğunlaşmıştır. Bu nedenle de Türkiye'nin dış politik tercihleri de ülkedeki iktidar odakları için büyük ölçüde politik kaygılar çerçevesinde belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu düşünce ve stratejiler de son elli yıl içinde sıkça değişikliğe uğramıştır. Örneğin önceleri ülkedeki İslamcı ve Milliyetçi, sonraları ise özellikle Kemalist çevrelerce dile getirilen anti-Batıcı-Avrupacı yaklaşımdan özellikle demokratikleşme sürecine çok da önem vermeyen ve hatta hızlı bir demokratikleşmeyi ülkenin çıkarına aykırı bulan gruplar kazanç sağlamaktadırlar. Bunların içinde bazı gruplar, AB'ye karşı alternatif olarak ABD ve İsrail ile yakın ve hatta stratejik işbirliğini önermektedirler. Ancak bu söylemin sınırlılıkları ve alternatif olmak konusundaki açmazları genellikle göz ardı edilmektedir. Bu konuda A.Makovsky'nin "bazı Türkler Türkiye'nin ihtiyacı olan Batı bağlantısı-desteğinin adresi olarak ABD ve İsrail ile çok yakın işbirliğini ileri sürüyorlar. Ancak bu iki ülkeden birisi çok uzakta, diğeri ise çok ufak kalıyor ve Batı Avrupa'nın yarattığı çekimi de yaratamıyorlar. Makovsky Türkiye'yi "Avrupsız Avrupalı" ("european without Europe") olmaya çabalamak son derece zordur" sözleriyle de uyarıyordu.¹⁶⁵⁴ Oysa I.Lesser'in de vurguladığı gibi Şu an Türkiye için özellikle eski döneme ait genelleştirmeci politikaları bir tarafa bırakarak yeni ve farklılaşan bir politika izlemesi gerekmektedir. Coğrafik, ideolojik ve ekonomik durum Balkanlarda, Kafkasya'da, Ortaasya'da, Orta Doğuda ve Rusya'da değişti. Türkiye de kendine yeni bir yer edindi. Ancak bu Türkiye'ye bölgesel lider olmak, öncü güç olmak gibi çok büyük şanslar getirdiği gibi büyük riskler de getirmektedir.¹⁶⁵⁵ Şu ana kadarki tecrübe şunu da gösterdi ki Türkiye Batının desteği olmaksızın bölgede ciddi bir pozisyon da alamayacak.

Türkiye yeni dünya düzeni içinde eskiden çok daha fazla bir biçimde jeopolitik çatışmaların merkezinde yer almaktadır. İdeolojik bakımdan Doğu-Batı karşıtlığı, ekonomik bakımdan Kuzey-Güney ayrılığı, ve dini-kültürel bakımdan da Hristiyanlık ile İslam arasında yer alan Türkiye'nin bu durumu Batının Türkiye ile yapacağı işbirliğini çok daha karmaşık bir hale sokmaktadır. Ay zamanda Türkiye ile Batı arasındaki çıkar yaklaşımları da farklılaştı

¹⁶⁵³ Daha ayrıntılı bilgi için: T.C.Genelkurmay Başkanlığı İnternet Sayfası:

http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/barisidestekharekatkatki/barisdestekkatki_p.htm, (Erişim:15.06.2006)

¹⁶⁵⁴ Alan Makovsky [1998a] "Turkey's Faded European Dream", *The Parameters of Partnership: Germany, The U.s. and Turkey: Challenges for German and American Foreign Policy*, (Ed.), American Institute for Contemporary Geman Studies, The Johns Hopkins University, Washington, s.61.

¹⁶⁵⁵ Ian Lesser [1993] "Bridge or Barrier? Turkey and the West After the Cold War", in: Fuller, Graham E. / Lesser, Ian O. (Ed.) *Turkey's New Geopolitics: From Balkans to Western China*, Rand, Westview Press, Boulder, Oxford, s. 99-140.

ve çıkarların uzlaştırılmasında da ciddi çatışma alanları ve potansiyeli kendisini belli etmeye başladı. Türkiye için farklı işbirliği alanları ve çıkar algılamaları bakımından çarpıcı örnekler Batının Rusya Federasyonu ile daha sonra da Irak ve İran ile ilişkilerinde net olarak ortaya çıkmıştır. Bütün bu politikaların bir yönü de Türkiye'nin içinde yaşanan kimlik arayışıyla bağlantılanmakta ve bu özellikle iç politikada önemli etkiye sahip olmaktadır. 1990 sonrasında ortaya çıkan Türki Cumhuriyet'lerin ortaya çıkardığı heyecan daha çok „milliyetçi“ hatta „Türkçü“ havanın desteği ile yoğunlaşırken, daha sonraki dönemde siyasal İslamın güç kazanması ile iç politikada ve hatta özellikle Refah Parti ve AK Parti iktidarları döneminde dış politik tercihlerde kendisini ortaya koymuştur. Bütün bunlara eş zamanlı olarak kendini her dönemde hissettiren „Avrupalılık-Batılılık“ kimliğinin de farklı versiyonları sıkça gündeme taşınmıştır. Hiç kuşku yok ki bütün bu süreçte AB en önemli tartışma platformu olmuş, AB tarafından Türkiye'nin Avrupalılığının, Batılılığının tartışma konusu edilmesi farklı reaksiyonların da gelişmesinde asıl faktör olmuştur. Türk toplumu büyük ölçüde „Avrupalılığı“ tercih etse de buna „Avrupalı“lardan gelen, ki bu AB olarak anlaşılmaktadır, tepki ve dışlamalar Türkiye içinde ırk ya da din-kültür temelli yaklaşımları ve arayışları kamçılamıştır. Daha da önemlisi Türkiye bu süreç içinde şunu farketmiştir: ırksal, dini ya da kültürel benzerlikler işbirliği için bir zemin oluştursa da tek başına yeterli olamamaktadır. Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkileri ya da örneğin bir Türki Cumhuriyet olan Özbekistan ile ilişkilerle Gürcistan ile ilişkiler karşılaştırıldığında da, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan duygusal işbirlikleri düşüncesinin gerçekleşemediği ve reel-politik yaklaşımların ön plana çıktığı görülür.

Bu çerçevede şunu da vurgulamakta yarar bulunmaktadır: Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasındaki ortamda diğer bütün iddialı ülkeler gibi yeni alanlara açılması ve yeni ilişki biçimlerine yönelmesinde şaşırtıcı bir taraf bulunmamaktadır. Hatta Türkiye'nin özellikle Türki Cumhuriyetlerle ilişkileri Türkiye'den çok daha fazla Batılı çevrelerde bir açılım olarak heyecan yarattı. Oysa Türkiye'deki politikacıların neredeyse tamamı için Türki Cumhuriyetler ya da İslam Dünyasına yakınlaşmak, Osmanlı'dan bu yana temel hedef olan Batılılaşma, Avrupalılaşma için bir alternatif olarak görülmedi. Türkiye bu açılımlarla Avrupa için cazibesini ve çekiciliğini artırmayı denedi, bunda da belirli ölçüde başarılı oldu. Yani Türkiye'nin politikası duygusal ve ideolojik olmaktan çok pragmatik ve realist bir politikaydı. Ancak ABD'nin Rusya politikasındaki değişim ve Türkiye'nin yeni dış politik açılımları için konsept ve kaynak yaratmadaki eksiklikleri bir süre sonra Türkiye'nin Orta Asya-Kafkasya alanına yönelik yoğunlaşmasının azalmasına neden oldu. Ancak bütün bu gelişmeler Türkiye'nin bu alandaki etki potansiyeli, enerji hatlarının ve çatışmaların merkezindeki bu alanda istikrar unsuru olmasını ve model olarak Batı'ya verdiği desteği ortadan kaldırmamakta ve Türkiye'nin jeostratejik önemini de artırma olduğu da bir gerçektir. AB üyesi bir Türkiye'nin bu alanda çok daha etkili olacağı ve hem kendisi hem de AB için ciddi kazanımlar sağlayacağı açıktır.

C. 11 Eylül 2001 ve Türkiye'nin Yeniden Tanımlanan Jeopolitik Önemi

11 Eylül 2001 günü sabah saatlerinde dünya daha önce benzeri görülmemiş ve siyasi, askeri, psikolojik ve ekonomik etkileri olağanüstü boyutlara ulaşan bir terör saldırısı ile sarsıldı. 2823 kişinin öldüğü bu saldırının en önemli özelliklerinden birisi ABD'nin evinde saldırıya uğraması ve bunun bütün dünyanın gözleri önünde gerçekleşmiş olmasıydı. ABD Hükümetinin araştırmasına ve 11 Eylül Komisyon Raporu'na göre Usame Bin Ladin'in lideri olduğu El Kaide örgütünün intihar komandosu 19 üyesi tarafından kaçırılan dört yolcu uçağı ile eylemler gerçekleştirildi ve bu uçaklardan ikisi New York'taki Dünya

Ticaret Merkezi gökdelenlerine, biri Washington, D.C.'de Pentagon'a çarptı. Sonuncu uçak ise hedefine varamadan ABD Savaş uçakları tarafından düşürüldü. M.Stürmer'in „*sanayi medeniyetinin Pearl Harbor baskını*“ olarak tanımladığı bu eylem¹⁶⁵⁶ aynı zamanda sadece 2003'e kadar 650 milyar doları aşan bir ekonomik maliyet de yaratacaktı. Harvard Üniversitesi Siyaset Bilimcisi Joseph Nye, bu terör eylemini „*dünyayı derinden değiştirecek dehşetli bir semptom*“ olarak nitelerken, 11 Eylül sonrası dünyanın jeostratejik gereklerinin de farklılaştığını ortaya koymuştur.,¹⁶⁵⁷

Dünyanın tamamında etki yaratan bu eylem „asimetrik savaş“ ve „İslam-Batı karşıtlığı“ kavramlarını gündeme taşıdı. Bu bağlamda 11 Eylül Türkiye'nin jeostratejik değerinin yeniden tanımlanmasına ve daha da önemsenmesine neden olmuştur. 11 Eylül sonrasındaki Türkiye Batı için çok daha önemli bir ülke haline gelmiştir. Bunda Türkiye'nin hem „hard power“ hem de Guerot ve Witt'in de vurguladığı gibi 11 Eylül sonrasında daha da ön plana çıkan Nye'in „soft power“a sağladığı katkının payı büyüktü.¹⁶⁵⁸

Pek çok Batılı stratejist ve politikacı için Türkiye Batı'nın (NATO, AB, ABD bir ölçüde de İsrail'in) güvenilir müttefiki ve daha da önemlisi tek demokratik İslam ülkesi olarak son derece önemlidir. Bu durum Türkiye'nin stratejik önemini artırmıştır. ABD eski Dışişleri Bakanı Henry Kissenger da 2002'de yazdığı „Does America Need a Foreign Policy? : Toward a Diplomacy for the 21st Century“ kitabında İslam ülkeleri arasındaki çatışma ve savaşların İsrail ile İslam ülkeleri arasında var olandan daha çok cana mal olduğunu ve bu çatışmaların Batı güvenliğini de olumsuz etkileyecek bir potansiyele sahip olduğunu hatırlattıktan sonra, Batı için kritik ülkenin bölgede en büyük askeri güce sahip, Batı'nın müttefiki, İsrail ile dost ve coğrafyasının kaçınılmazlığı nedeniyle, çekişen bütün güçler için önemli olan Türkiye olduğunu söylemesi de yine bununla ilişkilidir.¹⁶⁵⁹ Benzer görüşler ABD eski Dışişleri Bakanı M.Allbright'ın “The Mighty and the Almighty” kitabında da dile getirilmekte ve Türkiye'nin AB ile ilişkisinin bu bağlamda ne derecede önem taşıdığını vurgulamaktadır.¹⁶⁶⁰

Başta bölücü terör olmak üzere farklı terör akımları ve gruplara karşı uzun süredir mücadele eden Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrasının en önemli sorunu olan „asimetrik savaş“ yani uluslararası terörizm konusunda da Batı ittifakına sağlayabileceği katkı küçümsenemez. Türkiye'nin bu alanda hem kapasitesinden hem de bu konudaki tecrübelerinden özgür Dünyanın geri kalanının önemli çıkarımlar yapması mümkündür. Bu bağlamda son derece önem taşıyan bir husus da, terörizmden çok çekmiş bir ülke olan Türkiye'de terörle mücadeleye halkın verdiği büyük destektir. Toplumda terörünün her türlüşüne karşı bir antipati bulunmaktadır. Bu yaklaşım başka ülkelere yönelik terör eylemleri içinde geçerlidir. Bilindiği üzere Türkiye bu bağlamda gerçekleştirilen uluslararası pek çok operasyonun da içinde yer alarak terör konusundaki tavrını net olarak ortaya koymuştur. 11 Eylül saldırılarında tereddütsüz ABD'nin yanında yer alan Türkiye, “Terörizme Karşı Savaş” kampanyasında da aktif rol üstlenmiştir. Bu tam da J.Nye'in sözünü ettiği „soft power“ ve „dış politikada çok çeşitlilik“ bakımında Türkiye'nin ne derece önemli bir ülke olduğunu da ortaya koymaktadır.

¹⁶⁵⁶ Michael Stürmer, Zeitenwende, in: Die Welt, 12.09.2001, s. 8.

¹⁶⁵⁷ Joseph s.Nye [2003] Das Paradox der amerikanischen Macht. Warum die einzige Supermacht der Welt Verbündete braucht, Hamburg.

¹⁶⁵⁸ Ayrıca: Guerot Ulrike / Andrea Witt [2004] Europas neue jeostrateji, Aus Politik und Zeitgeschichte (B 17/2004) , <<http://www.bpb.de/publikationen/17M0AQ.html>

¹⁶⁵⁹ Henry Kissenger [2002] Does America Need a Foreign Policy? : Toward a Diplomacy for the 21st Century,

¹⁶⁶⁰ Madeleine Albright [2006] The Mighty and the Almighty: Reflections on America, God, and World Affairs, s. 277-285.

C.Hacke'nin de vurguladığı gibi, 11 Eylül sonrasında terörle mücadelede öncelikler de değişmiştir. Özellikle ABD için güvenlik politikaları ve askeri çıkarlar, insan hakları kaygılarının üzerinde yer almaya başladı.¹⁶⁶¹ Hatta bu durum Heinz-Jürgen Axt'ın da ifade ettiği gibi Türkiye için hem terörle mücadele ve insan hakları bağlamında yapılan eleştirilerden uzaklaşmak hem de yeni olanaklara yönelik kapılar da açmış oldu. „Kendine Daha Çok Güvenen Türkiye: AB Kendini Buna Göre Düzenlemeli” başlıklı makalesinde Axt da Türkiye'nin İslam ülkesi olmasına dikkat çekerek, islamcı terörle mücadelenin saflarında bir İslam ülkesinin bulunmasının Batı için ne kadar önemli bir unsur olduğundan söz ettikten sonra Türkiye'nin bu durumda kendine olan güvenini artıracak ve böylece Batı ittifakının sıkıntı yaşayabileceğini vurgulamaktadır Bu durumun uzun süredir terörle mücadele konusunda AB tarafından eleştirilen Türkiye'nin AB yolunda ilerlemesine yardımcı olacağı ve buna ABD'nin desteğinin daha da yoğunlaşacağını iddia eden Axt Türkiye için “Bölgesel Güç” olma konusunun yeniden açıldığını ve AB'nin bu yeni duruma yönelik politikalar geliştirmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁶⁶²

Kramer'in de vurguladığı gibi 11 Eylül Türkiye'nin ABD ve genel olarak da bütün Batı için Türkiye'nin jeostratejik öneminin kanıtlandığı ve kabul gördüğü bir tablo ortaya çıkardı.¹⁶⁶³ Türkiye 11 Eylül sonrasında konumu itibari ile Güney Avrupa, hala istikrarsız olan Balkanlar, Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya bölgesinde ya da önemli bir “koridor” haline geldi. “Avrasya” olarak da tanımlanan bütün bu bölgede Türkiye'nin ekonomik ve kültürel özelliklerinin de son derece önemli katkıları söz konusudur. Türkiye'nin bu “anahtar” pozisyonu Türkiye'yi ABD, İsrail, AB ve NATO başta olmak üzere bütün Batılı kuruluşlar ve ülkeler için önemini artırmaktadır. Özellikle AB bakımından bütün Orta Doğu ve Akdeniz bölgesi “yumuşak karın” olarak nitelenebilecek potansiyel sorun alanları olarak görülmektedir. Buradaki sıkıntı sadece terör, askeri çatışmalar, kimyasal ve hatta nükleer silahların ortaya çıkardığı tehdit değil, aynı zamanda özellikle „zengin AB Klubü“ için göçler ve gelişme standartları bakımından ortaya çıkan bir meydan okuma ile de ilgilidir. Bölgeden AB'ye var olan ve şu an bile hazmedilmesi son derece zor olan göç, istikrarsızlık ve çatışmaların yarattığı siyasi etmenler ile her an kapasiteleri aşacak bir yoğunluğa ulaşma potansiyeli taşımaktadır. Bu durum, bölgedeki çıkar yaratan en önemli değer “istikrar” olduğunu ve çatışmaların önceden makul şekillerde giderilmesi gerektiğini de kendiliğinden ortaya koymaktadır.¹⁶⁶⁴

Ancak 1990 sonrasında yaşanan bütün gelişmelere, potansiyel tehditlere ve bu tablo içinde Türkiye'ye yönelik ihtiyaca rağmen Avrupa'da Türkiye konusunda politik karar alıcıların bir bölümünün, Türkiye'nin ön plana çıkmasından, hatta bu özellikleri nedeniyle AB'ye entegre edilmesinden rahatsızlık duydukları da bir gerçektir. Yani Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa için de stratejik önemi çok ciddi ölçüde artarken Avrupa'daki pek çok politikacı bunun farkına varamadılar ya da varmak istemediler.¹⁶⁶⁵ Avrupalı politikacıların önemli bir bölümü, Türkiye'ye olan gereksinimi Türkiye ile yoğun işbirliğine gitmek yoluyla karşılamayı öncelikli bir politika olarak belirlediler. “Özel statü”, “imtiyazlı ortaklık” vb söylemler de bu noktadan hareketle üretildi. Yani AB içinde değil, ama

¹⁶⁶¹ Christian Hacke [2001] Die weltpolitische Rolle der USA nach dem 11. September 2001, Aus Politik und Zeitgeschichte (B 51/2001), [http://www.bpb.de/publikationen/CEAYPN.html]

¹⁶⁶² Heinz-Jürgen Axt [2002] “Selbstbewusstere Türkei: Worauf sich die EU einstellen muss”, Internationale Politik, 1, s. 45 vd.

¹⁶⁶³ Heinz Kramer [2001a] “Die Türkei nach dem 11. September”, SWP-Aktuell, 17, Oktober 2001, s.1.

¹⁶⁶⁴ Udo Steinbach [2000] Auf dem Wege zur EU-Mitgliedschaft: Die Standortbestimmung der Türkei in der Region und in der Welt

¹⁶⁶⁵ Ludger Kühnhardt / Hans-Gert Pöttering [1994] Weltpartner Europäische Union, Zürich: Edition Interfrom, Fromm, Osnabrück, s. 170 f.

yanında, karar mekanizması dışında kalacak bir Türkiye arzulandı. Ancak böyle bir politikanın Türkiye'nin rızası olmaksızın uygulanabilme şansı olmadığı da kısa zamanda ortaya çıkmıştır. Türkiye ise tavrını gayet net olarak ortaya koymuştur. Türkiye AB üyeliği (ya da en azından ciddi bir perspektifi) olmadan AB ile işbirliğine yanaşmamaktadır. Bunu AKGP konusunda açıkça ortaya koymuş, örneğin NATO olanaklarının AB tarafından kullanımına sınırlamalar getirmekten çekinmemiştir. AB tarafının Türkiye konusundaki kaygıları ile yeni küresel koşullar çerçevesinde nasıl bir AB istenildiği konusunda karar vermesi gerekmektedir. Pek çok Batılı stratejist gibi H.Kramer de şöyle demektedir: *"Türkiye'nin yapıcı desteği olmaksızın Avrupa'nın etrafındaki kritik bölgelerde ya da içinde istikrar ve güvenlik sağlaması olanaksızdır. AGSP da Türkiye'siz gerçekleşemeyecektir."*¹⁶⁶⁶

Kramer, 11 Eylül sonrasında din ve kültür farklılıklarının ön plana çıkması ile Türkiye'nin öneminin çok yönlü olarak birkaç kat daha arttığını, Türkiye'nin çok güçlü bir orduya sahip olması, hiçbir başka ülkenin sahip olmadığı hareket kabiliyeti de sağladığını, örneğin Afganistan'da ISAF'ın komutasını üstlenerek ortaya koyduğu askeri rolü ve bilinen eksiklerine rağmen Türkiye'nin pek çok açıdan laik bir islam ülkesi olarak diğer İslam ülkelerine model olarak görülebileceğinden söylemektedir.¹⁶⁶⁷ Bu durum sadece askeri güç ile değil, hatta daha çok ülkenin ideolojik dünya görüşü ile bağlantılanmaktadır. „Jeopolitik“ ya da „jeostratejik“, kavramı ideolojilerle birlikte de tanımlandığı müddetçe de Türkiye bu gücünü elinde tutmaya devam edecektir. Aslında burada Türkiye'nin artan yeni geostratejik önemi, J.Nye'in „soft-power“ tanımlaması ile örtüşüyordu.¹⁶⁶⁸ Aslında buradan hareketle, gelişmelerin Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda olumlu katkıda bulunacağı söylenebilir. Zaten ABD'nin Türkiye'ye verdiği desteğin arkasında da sürekli olarak, her dönemde stratejik açıdan önemli olan bu ülkenin Batı ittifakında tutulması hedefi vardı. 1977-1981 arasında ABD Başkanı J.Carter'in Güvenlik Danışmanlığını yapan Zbigniew Brzezinski, Türkiye'nin Batının Ortaasya, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki çıkarların korunması bakımından önemini vurgularken „*bu nedenlerle ABD, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği konusunda Avrupalılar üzerinde etkisini kullanması ve Türkiye'nin bir Avrupalı ülke olarak kabul edilmesi için çaba göstermelidir*“ demektedir. Brzezinski için bunun tek ön şartı Türkiye'nin dramatik ölçüde iç politikada İslamcı bir yönelişe girmemesidir.¹⁶⁶⁹

İşte tam da bu noktada Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde çatışmalar da yaşanıyordu. Bunun en önemli nedeni, AB'nin özellikle de Soğuk Savaş sonrasında ortak geleceği hangi reel ve jeostratejik gerekler üzerine oturtmak konusundaki belirsizlikti. „Ekonomik dev ama siyasi cüce“¹⁶⁷⁰ görünümündeki AB'nin yeni dönemde Türkiye konusunda vereceği kararlar, gelecekte nasıl bir AB istendiği ile doğrudan ilişkiliydi. Buna bir de özellikle Soğuk Savaş Sonrası dönemde daha da artan ve belirginleşen ABD ile AB arasında görüş farklılıkları ve hatta çıkar çatışmaları da eklenince, Türkiye konusu sıradan bir aday ülke ile olan ilişkinin ötesinde anlam kazanıyordu. E.Woit'in de vurguladığı gibi, AB içinde son dönemlerde en önemli tartışmalardan birisi, Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunun AB'nin güç yapılanmasına ne şekilde yansıtacağı konusu olmakta ve bu hem ABD ile rekabet hem de NATO'nun merkezinde olduğu jeostratejik kaygılarla çerçevesinde ele alınan bir konu

¹⁶⁶⁶ Heinz Kramer [1997f] "Soll die Türkei EU-Mitglied werden?: Die EU Mitgliedschaft der Türkei ist wichtig für Europas Stabilität und Sicherheit", Internationale Politik und Gesellschaft, 4/97, s. 444.

¹⁶⁶⁷ Heinz Kramer [2001a] "Die Türkei nach dem 11. September", SWP-Aktuell, 17, Oktober 2001.

¹⁶⁶⁸ Joseph s.Nye [2003] Das Paradox der amerikanischen Macht.

¹⁶⁶⁹ Zbigniew Brzezinski [1997] Die Einzige Weltmacht, Amerikas Strategie der Vorherrschaft, (Übz. Angelika Beck), Beltz Quadriga Verlag, Weinheim und Berlin. (Org.: The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives-1997), s.291.

¹⁶⁷⁰ Paul Kennedy [1996] In Vorbereitung auf das 21. Jahrhundert, ins Deutsch von Gerd Hörmann, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt, s.334.

olarak gündeme gelmektedir.¹⁶⁷¹ Ancak bu konuda stratejistler aynı görüşte olsalar da, Türkiye konusundaki değerlendirme ve politikalar genelde daha farklı bir süreçle oluşturulmaya çalışıldı. Kühnhardt und Pöttering bu durumu bir „çelişki“ („Paradoks“) olarak niteliyor ve „Türkiye’nin stratejik önemi arttıkça AB ile ilişkileri zorlaşmaktadır... Türkiye’nin AB içindeki rolü tartışılmakta ve belirsiz kalmaktadır. ABD-AB-Türkiye üçgeni ise asimetrik bir üçgen olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında bu anlamda söz konusu problem, empirik olarak Batılı yapının içindeki merkezi bir boşluğu da ortaya koymaktadır“ görüşünü dile getiriyorlar.¹⁶⁷² Bu durum bir çelişki mi yoksa O.Öymen’in ifade ettiği gibi Avrupalıların güçlü bir ortak istememelerinden kaynaklanan bilinçli bir tercih midir, tartışılabilir.¹⁶⁷³

Ancak 11 Eylül sonrasında Türkiye konusundaki kararda geostratejik faktörlerin yeniden ve çok daha güçlü biçimde gündeme geldiği konusunda genel bir görüş birliği bulunmaktadır. Bu görüş değişikliğini çarpıcı biçimde vurgulayanlardan birisi de 1998-2005 arasında Almanya Dışişleri Bakanlığı yapan Joscha Fischer olmuştur. Fischer, AB’nin geleceği konusundaki görüşlerinin 11 Eylül sonrasında değiştiğini, bu çerçevede Türkiye’ye bakışının da farklılaştığını, hatta „Çekirdek Avrupa“ düşüncesinin de artık AB’nin ihtiyaçlarını karşılayamayacağını ifade ettiği röportajında „*eskiden Türkiye’nin üyeliğine % 51 olumlu bakar, % 49 da şüphe ile bakardım. Ama 11 Eylül saldırılarından sonra bu düşüncem bütünüyle değişti. O zamandan bu yana her geçen gün benim için daha da açık bir biçimde anladım ki, Avrupa’nın birliğinin stratejik bir boyutunun da vardır. Burada Avrupa standartlarına ulaşmış bir Türkiye AB’nin Dış ve Güvenlik Politikası için de büyük katkı sağlayacaktır*“ diyecekti.¹⁶⁷⁴ Bu konuda Fischer “Die Rückkehr der Geschichte” isimli kitabında da Batı ve özel olarak da Avrupa güvenliği için Türkiye’nin taşıdığı önemi ısrarla vurgulamaktadır.¹⁶⁷⁵

Skiba da, AB’nin Türkiye’nin jeopolitik öneminin kavranamadığını, pragmatik ve hedefler bağlamında yönlendirilebilecek çıkarlara hitap edecek politikalar üretilmediğini belirtmekte ve Türkiye’nin jeopolitik konumundan faydalanmayı sağlayacak mekanizmaların yaratılmadığından söz etmektedir. Skiba’ya göre bu konudaki eksikliklerin giderilmesi halinde Türkiye özellikle de AGSP konusunda uzun vadede ciddi katkılar sağlayabilecektir. Kühnhardt ve Pöttering’in de sıkça dile getirdiklerine benzer biçimde Skiba AB’nin kapsamlı bir Türkiye stratejisi geliştirme ihtiyacından söz eder ve bu yapılırken 11 Eylül sonrası gelişmelerin de özellikle dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Türkiye’nin jeostratejik ve güvenlik politikaları bağlamındaki özelliklerinin Avrupa için son derece değerli ve gerekli olduğunun altını çizen Skiba, gelecekte AGSP’nin daha işlevsel ve güçlü gelişebilmesini de buraya bağlamaktadır. Skiba, Türkiye’ye ile jeostratejik bir konseptle dış politika geliştirmenin iyi bir örneğinin ABD tarafından gerçekleştirildiğini de özellikle vurgulamakta ve bunu AB’ye önermektedir. Ancak Skiba da AB içinde çıkarların gerçekçi ve net bir tanımlanmasının hala söz konusu olmaması ve buna yönelik siyasi bilincin gelişmemesini temel sorun olarak dile getirmektedir.¹⁶⁷⁶

¹⁶⁷¹ Ernst Woit [2005] Geostrategische und ideologische Aspekte der EU-Integration Europas, Arbeitspapiere der Dresdener Studiengemeinschaft Sicherheitspolitik (DSS), im Heft Nr. 73, Dresden (<http://www.uni-kassel.de/fb5/frieden/themen/Weltordnung/woit.html>).

¹⁶⁷² Kühnhardt / Pöttering [1998] Kontinent Europa, s. 181 f.

¹⁶⁷³ Onur Öymen [1998] Türkiye'nin Gücü, AD Kitapçılık, İstanbul.

¹⁶⁷⁴ Berliner Zeitung: 28.02.2004.

¹⁶⁷⁵ Joschka Fischer [2006] Die Rückkehr der Geschichte, Die Welt nach dem 11. September, und die Erneuerung des Westens, Knauer.

¹⁶⁷⁶ So Skiba [2003] Geostrategische Aspekte der Türkei, s. 4-5.

AB'nin genel olarak kendisi özel olarak da Türkiye konusunda bir strateji geliştiremediği, orta ve uzun vadeli planlamalarda jeostratejik öncelikleri gözardı ettiğine yönelik yoğun eleştiriler yapılsa da bir hususu teslim etmek gerekmektedir. Türkiye'nin AB ilişkisi başından beri aslında jeostratejik bir temele dayanıyordu. 1959'da Türkiye'nin başvurusu da bunun AET tarafından kabulünden başlayan ve 1999'da adaylık, 3 Ekim 2005'de üyelik müzakerelerine başlanılmasına karar verilmesi olaylarında Türkiye'nin Avrupa Mimarisi içindeki yeri belki de başka hiçbir konuda olmadığı kadar çok tartışılmıştır. Hatta kamuoyunda Türkiye konusunda malum ciddi tereddütlere rağmen AB Hükümetleri özellikle de 1999'dan sonra Türkiye ile ilgili kararlarını uzun vadeli planlamalarla ilişkilendirmişlerdir. Aslında bu anlamda Türkiye için verilen karar çok bilinçli-planlı bir "oyalama" taktiği değilse, bunun "AB'nin Büyük Stratejisi"nin ("The Grand Strategy of the EU") olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yetersiz olsa da son yıllarda AB'nin Türkiye'nin stratejik görünümü ve önemi konusunda daha fazla çaba gösterdiği de açıktır. 6 Ekim 2004'de AB Komisyonu tarafından açıklanan "Türkiye'nin Üyeliği Perspektifinden Kaynaklanan Hususlar hakkında Komisyon Birimleri Çalışma Belgesi"nin "Jeopolitik Boyut" bölümü Türkiye'nin AB için jeostratejik önemini şöyle aktarmaktadır:

*“Türkiye AB açısından stratejik öneme haiz bölgesel bir kavşak noktasında yer almaktadır: Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz. Toprakları, Asya ile kara ve hava ulaşımı, Rusya ve Ukrayna ile deniz ulaşımı için transit bir konumda bulunmaktadır. Kayda değer su kaynaklarına sahip olan Türkiye'nin komşuları, Avrupa için hayati enerji arzı sağlamaktadır. Ekonomi ve nüfus açısından, Türkiye önemli bir aktördür; büyüklük olarak dünyanın 21. ekonomisidir ve AB üyesi olarak nüfus açısından en büyük üye devlet olacaktır. İşler bir demokrasiye sahip laik bir Müslüman ülke olarak, bölgede istikrar için bir unsurdur. Batı ittifakıyla olan bütünleşmesi ve birçok ekonomik ve bölgesel kuruluşa üyeliği vasıtasıyla, Avrupa'nın ve komşu bölgelerinin güvenliğine katkı sağlamaktadır.”*¹⁶⁷⁷

Aynı çalışmanın “Değerlendirme” bölümünde ise şu hususların altı çizilmiştir:

“Türkiye'nin katılımının AB'nin dış ilişkilerine potansiyel etkisinin değerlendirilmesi birçok değişkenden etkilenmektedir: Türkiye'nin olası katılımının zamanının belirsizliği, genel olarak uluslararası ve özellikle Türkiye'nin yakın çevresindeki gelişmelerin kestirilemezliği, önümüzdeki 10-15 yıl içinde AB'nin nasıl şekilleneceği sorusu ve nihayetinde aynı zaman diliminde Türkiye'nin evrimi ve iç dönüşümünün mecrası.

Nüfusunun büyüklüğü, ekonomik hacmi ve istikrarsızlık, uluslararası gerilimler, iç çatışmalar, azınlık meseleleri ve çatışan ekonomik ve enerji çıkarlarıyla dolu bir bölgedeki coğrafi konumu Türkiye'yi de dahil edecek bir AB genişlemesinin daha önceki genişlemelerden farklı kılmaktadır.

Yukarıdaki analizden şu unsurlar ortaya çıkmaktadır:

Türkiye, AB üyeliği istikrarsızlık potansiyeli olan Akdeniz, Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya gibi komşu bölgelerde dış politikayı etkileyecek stratejik olarak önemli bir ülkedir.

AB'ye halihazırda üye olan devletler ile Türkiye'nin adı geçen bölgelerde birçok açıdan örtüşen, fakat bazı hallerde farklılık arzeden önemli çıkarları vardır.

¹⁶⁷⁷ http://www.belgenet.com/arsiv/ab/etki_2004-2.html

Türkiye ekonomik modernizasyonunu, sosyo-ekonomik gelişimini ve bölgeyle entegrasyonunu sürdürdüğü takdirde bölgede önemli bir istikrar unsuru olabilecektir.

AB üyesi olarak Türkiye'nin birçok ulusaşırı konuda (enerji, su kaynakları, sınır yönetimi, terörle mücadele) önemi olacaktır.

Büyük askeri harcamaları ve insan gücüyle Türkiye AB'nin güvenlik ve savunma politikalarına kayda değer katkı yapabilecek maddi kapasiteye sahiptir.

Uluslararası konularda Türkiye genel olarak tutumunu AB'nin ortak dış ve güvenlik politikasıyla uyumlaştırmakla birlikte bazı hassas konularda (insan hakları, Ortadoğu) durum farklıdır.

Türkiye'nin AB entegrasyon sürecine başarıyla katılması İslam dünyasına inançlarının AB değerleriyle bağdaşır olduğunun açık bir kanıtı olabilecektir.

Bununla birlikte, Türk dış politikasının gelecekteki gelişimi Türkiye'nin özellikle ordunun, dinin ve sivil toplumun rolü alanlarında iç gelişmelerinden önemli ölçüde etkilenecektir.

Potansiyel olarak AB'nin en büyük üyesi olabilecek Türkiye, dış politikada önemli etkiye sahip olabilecek, bununla birlikte üyelikten ve Avrupa kurumlarında ortak karar alma sürecinden ileri gelen kısıtlamalara tabi olacaktır.

Dış ilişkilerde AB'nin rolü konusunda Türkiye'nin katılımı beraberinde hem avantajlar hem zorluklar getirecektir. Türkiye'nin katılımı çatışmalara meyilli Ortadoğu bölgesine istikrar gelmesine katkıda bulunabilecek, bununla birlikte AB'yi bölgenin zorlu siyasi ve güvenlik sorunlarının daha çok içine çekebilecektir. Türkiye'nin üyeliği, AB'nin bölgesel ve küresel ağırlığını artırabilecek, bununla beraber özellikle oybirliği gerektiren alanlarda karar almayı karmaşıktırabilecektir.

Özetle, Türkiye bölgede istikrarı ve AB'nin ağırlığını geliştirecek bir faktör olabilecek, fakat aynı zamanda üyeliği dış politika alanında fırsatların yanında zorluklar da yaratabilecektir.

Yukarıdaki metinde de net biçimde ortaya konulduğu gibi, Türkiye'nin AB için önemi ile AB'nin orta ve uzun vadede nasıl bir aktör olmayı hedeflediği sorusu ile yakından ilişkilidir. Bölgesel ve küresel anlamda iddialı bir AB için Türkiye vazgeçilmez olarak kabul edilebilir. Ancak politik ve özellikle de askeri konulara uzak durmak ve temel olarak zenginleşen, refahını artıran, kültürel homojenliği daha çok öncelleyen ve kendi içinde daha az riskli bir geleceğini hedefleyen AB için Türkiye ciddi bir istikrarsızlık unsuru olarak görülebilir. Bu nedenle, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini de belirleyen, tam da “nasıl bir AB?” sorusuyla bağlantılıdır. Bölgeselleşmenin ve Küreselleşmenin çok önemli rol oynadığını ve “ekonomik dev, siyasi cüce” çelişkisinin özellikle de 11 Eylül sonrası dünyasında zorlaştığı bir ortamda AB'nin varlığını ve refahını nasıl sürdürülebilir kılacağına ilişkin “grand strategy”nin ne olduğuna da AB karar verecektir.

D. İkili ve Bölgesel İlişkiler Çerçevesinde Türkiye'nin Dış ve Güvenlik Politikası

1. Balkanlar

Tarihin hemen her döneminde önemli siyasi, ekonomik ve askeri gelişmelerin odağı olan Balkanlar hem Türkiye'nin ait olduğu hem de Batı ile doğrudan temasını sağladığı bölge olarak Türkiye'nin jeostratejik konumu ve dış politikası içinde de özel bir yere sahiptir.¹⁶⁷⁸ Balkanlar'da barış ve istikrarın korunması, bölge için olduğu kadar Türkiye için de hayati

¹⁶⁷⁸ Soğuk Savaş Sonrasında Balkanların güvenlik politikaları ve jeopolitika anlamında Türkiye ile ilişkisi konusunda ayrıntılı bir çalışma için Bkz.: Hüseyin Bağcı [1994] Güvenlik Politikaları ve Risk Analizi Çerçevesinde Balkanlar (1991-1993), Dış Politika Enstitüsü, Ankara.

önem taşımaktadır. 1990 sonrasında bu istikrarın sağlanması ve sürdürülebilmesi çok daha fazla çaba gerektirmiş, hatta Türkiye'nin en öncelikli dış politika hedeflerinden birisi olmuştur.¹⁶⁷⁹ Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlardaki gelişmeler ve Türkiye'nin Balkan politikası, Türkiye'nin Batı için taşıdığı jeopolitik önemin ortaya çıkması bakımından da son derece etkili bir rol oynamıştır. Ş.Kut'un da vurguladığı gibi Balkanlar Türk Dış Politikasında değişimin ve devamlılığın görece bir rahatlıkla sergilendiği bir bölgedir.¹⁶⁸⁰

Türkiye'nin Balkanlar politikasında ikili ilişkilerin ön planda olduğu görülmektedir. Bunda en önemli unsur, Osmanlı'nın Balkanlardaki altı yüzyılı aşan geçmişi olarak nitelenebilir. 19. ve 20. yüz yılda milliyetçilik akımlarının en canlı sahnesi olan Balkanlarda, söz konusu milliyetçiliğin muhatabı da Osmanlı Devleti olmuştur. Milliyetçilik akımlarının ve özellikle de I.Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni konjonktürde bağımsız Balkan devletleri ortaya çıkarken, etnik yapının karmaşıklığı da dikkat çekici bir unsur olarak Balkan kültüründe ve siyasi yapılanmasında etkili olmuştur. Hatta bu durum 1923'de kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarında uzunca bir süre „görmemezlikten gelinen“, zaman zaman da sadece „mübadeleye“ konu olan sınırlı bir alana hapsedilmiştir.¹⁶⁸¹ Balkanlar ile ilişkilerde Yunanistan'ın özel bir yeri olduğu açıktır.

Türkiye ve diğer Balkan ülkeleri halkları arasında önemli kültürel ve sosyal bağlar mevcuttur. Bazı Balkan ülkelerinde Türk ya da müslüman azınlıklar yaşarken, Türkiye içinde de ataları, ebeveynleri ve/veya kendileri Balkanlardan değişik bölgelerinden Türkiye'ye göç etmiş çok ciddi sayılarda vatandaş bulunmaktadır. 90'lı yıllarda çok canlı bir biçimde yaşanana olaylar, Balkanlar'da ortaya çıkan istikrarsızlık, savaş ve benzeri gelişmelerin Türkiye'yi çok yakından ilgilendirdiğini, en başta da Türkiye'ye yönelik ciddi bir mülteci akımına yol açtığını göstermiştir. Türkiye'nin 1990 sonrasında izlediği Balkanlar politikasının dikkatli ve sorumluluk kaygısı ile şekillendiğini belirten U.Steinbach'ın da vurguladığı gibi Türkiye Balkanlardaki gelişmelere kesinlikle ilgisiz kalmazken, çabasını istikrardan yana ortaya koyarak önemli bir prestij de kazanmıştır. Türkiye, Balkanlarda yaşanan ve soykırıma kadar varan etnik-dinsel temelli politikaları da mümkün olduğunca engellemeye çalışmıştır.¹⁶⁸²

Bu itibarla Balkanların barış ve istikrarına büyük önem veren Türkiye, bölgenin geleceğini etkileyebilecek gelişmelerle yakından ilgilenmektedir. Türkiye, bu çerçevede, Bosna-Hersek ve Kosova krizleri sırasında kan dökülmesinin ve etnik temizliğin engellenmesi amacıyla yürütülen uluslararası faaliyetlerde ön planda yer almıştır. Türkiye, eski Yugoslavya'nın pek çok bölgesinde, sivillerin can güvenliğinin ve esenliğinin sağlanması amacıyla yürütülen faaliyetlere, asker, polis ve gözlemci katkısı sağlamaya devam etmektedir. Türkiye, savaştan zarar görmüş Balkan ülkelerine, savaşın yaralarını sarabilmeleri için önemli miktarda maddi ve aynı yardım da sağlamıştır. Türkiye, ikili çabalarına ek olarak, Balkanlar'da yumuşama, barış ve istikrarın sağlanması amacıyla bölgesel düzeyde de gayret göstermektedir. Türkiye'nin, Güneydoğu Avrupa Ülkeleri (GDAÜ) İşbirliği Süreci ve Güneydoğu Avrupa Çok Uluslu Barış Gücü (GAÇBG) gibi önemli girişimlerin hayata geçirilmesinde oynadığı rol, Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesine ve Balkanlar'da kalıcı bir barış içinde birlikte yaşama anlayışının yerleşmesine verdiği önemin göstergesidir. Bu çerçevede, bölgesindeki

¹⁶⁷⁹ İhsan Uzel [2002] “Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye'nin Rolü”, Barry Rubin-Kemal Kirişçi (Der.) Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası, s. 86.

¹⁶⁸⁰ Şule Kut [2002] “Türkiye'nin Balkanlar Politikası”, Alan Makovsky-Sabri Sayarı (der.) Türkiye'nin Yeni Dünyası, s.101.

¹⁶⁸¹ Bu konudaki eleştirel yaklaşımlara örnek olarak Bkz. Davutoğlu [2004] Stratejik Derinlik, s.120 vd.

¹⁶⁸² Udo Steinbach [2000] Auf dem Wege zur EU-Mitgliedschaft

ekonomik süreçlerde de üzerine düşen rolü oynamakta kararlı olan Türkiye, üyesi olduğu Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi (İP) ve Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi (SECI) içinde de aktif siyaset takip etmektedir.¹⁶⁸³

Türkiye, Avrupa-Atlantik ve Avrupa kurumlarının, kalıcı barışı, istikrarı ve refahı sağlamak amacıyla Balkanlar bölgesini kucaklaması ve bölgenin çok çeşitli tarihi mirasını Avrupa kültür ve medeniyetinin kurucu unsurları olarak kabul etmesi zamanının geldiğine inanmakta ve bu çerçevede, Adriyatik Şartı ülkelerinin (Arnavutluk, Makedonya, Hırvatistan) NATO üyeliklerini desteklemektedir.¹⁶⁸⁴ Böylece Türkiye sadece „barışı koruyucu“ operasyonel faaliyetlerle yetinmeyerek çok yönlü bölgesel kalkınma ve işbirliği çabalarının da önde gelen taşıyıcılarından birisi olmuştur.¹⁶⁸⁵ İ.Uzgel'in de ifade ettiği gibi, bu politikaların başarıya ulaşmasında ABD ile Türkiye'nin çıkarlarının ve politikalarının uyumlu olması da önemli rol oynamıştır.¹⁶⁸⁶

2. Güney Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri ve Enerji Merkezli Politikalar

Soğuk Savaşın bitişi ile ortaya çıkan gelişmelerin Orta ve Doğu Avrupa ile birlikte en çok etkilediği alanlardan birisi Kafkasya ve Orta Asya bölgesi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile onlarca ülke bağımsızlığına kavuşmuş ve bölgedeki dengeler büyük ölçüde değişmiştir.¹⁶⁸⁷ Bu siyasi değişime paralel olarak söz konusu bölgenin aynı zamanda enerji kaynakları bakımından taşıdığı önem son derece büyüktü. Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde Avrasya'daki enerji ve ulaştırma koridorlarının kesiştiği bu noktada stratejik değişimler başta Batı dünyası olmak üzere küresel dengeleri etkileme potansiyeline sahiptir. Bölgede son derece karmaşık olan ve hem bölgesel hem de küresel güçler bakımından ciddi bir güç mücadelesinin yaşanması adeta kaçınılmaz olduğu Kafkaslar ve Orta Asya'da barış ve istikrarın tesis edilmesi ve sürdürülebilmesi hayati önem taşımaktaydı.¹⁶⁸⁸ 1997'deki kitabında enerji kaynaklarının önemine dikkat çekerek Avrasya'nın gelecek dönemde oynayacağı rol çerçevesinde „tek süper güç ABD“ için ortaya koyduğu stratejide Brezezinski'nin de bu konuya özellikle dikkat çektiği görülür.¹⁶⁸⁹

Kafkasya ve Orta Asya'da yaşanan gelişmeler, Türkiye için söz konusu bölgedeki “akraba milletler” nedeni ile çok daha özel bir anlam içeriyordu. Türkiye için “tarihi bir sürpriz” olan bu gelişmeler, iştah kabartıcı olanaklar, fırsatlar ama aynı zamanda ciddi riskleri birlikte getiriyordu.¹⁶⁹⁰ Bazı Batılı düşünürler-stratejistler için ise Türkiye “bölgesel bir güç

¹⁶⁸³ T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/Balkanlar/
¹⁶⁸⁴ ibid.

¹⁶⁸⁵ Ş.Kut [2002] Türkiye'nin Balkanlar Politikası, s. 122-123.

¹⁶⁸⁶ İ.Uzgel [2002] Türkiye ve Balkanlar, s.118.

¹⁶⁸⁷ Peter Ferdinand [1994] (Ed.) The New Central Asia and its Neighbours, Royal Institute of International Affairs, Pinter Publishers, London

¹⁶⁸⁸ Alvin Z. Rubenstein / Oles M. Smolansky [1995] (Ed.) Regional Power Rivalries in the New Eurasia, Russia, Turkey and Iran, M.E.Sharpe, London, Newyork.

¹⁶⁸⁹ Brezezinski [1997] Die Einzige Weltmacht, s. 281 vd.

¹⁶⁹⁰ Gareth M. Winrow [2002b] “Türkiye, Orta Asya'da Bağımsızlığını Yeni Kazanmış Devletler, Trans Kafkasya” in: Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası, Barry Rubin / Kemal Kirişçi (Der.) Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul, s. 260-283;

Gareth M. Winrow [2002a] “Türkiye'nin Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası”, in: Makovsky, Alan/ Sayarı, Sabri (Ed.)Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri, Çev. Hür Güldü, Alfa Yayınları, s. 157-178; (Org.: Turkey's New World-2000); Gareth M. Winrow [1999] Turkey and Caspian Energy, The Emirates Center for Strategic Studies and Research. Abu Dhabi.

olarak” daha “Türkçü” ya da “İslamcı” bir politika izlemeye yönelebilir, bu da kendi içinde bazı olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurabilirdi.¹⁶⁹¹

Ancak açık olan, Türkiye’nin bu bölgeye yönelik olarak 1923’den bu yana sürdürdüğü “uzak durma”, “müdahale etmeme” şeklindeki “pasif politikası”nda köklü bir değişim olduğu şeklindeydi. 1991’den itibaren ard arda bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ve Trans Kafkasya ülkeleri içindeki beş ülkenin (Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan) “Türki Cumhuriyetler” olarak ortaya çıkmaları ve hem Batılı hem de Türk siyasi ve akademik çevrelerce Türkiye’nin de bu ülkeler için “model” olarak gösterilmesi ile Batının Türkiye üzerindeki dikkati daha da yoğunlaştı.¹⁶⁹² Söz konusu ülkelerin bağımsızlık ilanlarını ilk kabul eden ülke olan Türkiye, önemli ölçüde o dönemde Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal’ın da önemli katkısı ve ABD’nin verdiği destek ile çok önemli bir çekim merkezi haline dönüştü. Hiç kuşku yok ki, bu ülkelerin başta petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarına sahip olmaları onların da cazibesini artırıyordu. Bölgedeki güç dengeleri içinde Türkiye, Rusya ve İran arasında yaşanan rekabette, ABD’nin desteğini alan Türkiye önemli de bir avantaj yakalamıştı. Türkiye’nin model olması, söz konusu ülkelerin Batı ile dost, koyu İslamcı rejimlere kapalı, enerji kaynaklarının Batının çıkarlarını da koruyacak şekilde garanti altına alınmasını ve bu ülkelerde demokratik-insan haklarına saygılı rejimlerin yeşermesine olanak sağlama potansiyeli bakımından son derece elverişli görünüyordu.¹⁶⁹³ Türkiye’nin bölgeye yönelik politikaları zaman zaman dış dünyada abartılı değerlendirmelere hatta bazen de endişelere yol açsa da, Türkiye’nin başından beri politikası yeni bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerle ayırım gözetmeksizin ilişkiler geliştirmek, bölgesel kalkınmaya yardımcı olmak ve birlikte büyümeyi sağlamak şeklinde olmuştur. M.Aydın’ın da belirttiği gibi Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının siyasi ve ekonomik alanda pekiştirilmesi, bu ülkelerin NATO, AGİT ve Avrupa Konseyi gibi Avrupa-Atlantik ve KEİ (Karadeniz Ekonomik İşbirliği) gibi Batılı kurumlara üyelikleri Türk dış politikasının ana hedefleri arasında yerini almıştır. Türkiye Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri arasında kapsamlı bir işbirliği anlayışının gelişmesine yapacağı katkının, bölgesel barış ve istikrara da katkıda bulunacağı stratejisinden hareket etmiştir.¹⁶⁹⁴

Türkiye için bu ülkelerin enerji konusunda taşıdıkları önem hem genel hem de özel anlamda önem atfetmektedir. Zira Türkiye de enerji ihtiyacını dışarıdan sağlamak durumunda olan ve bu ihtiyacı sürekli olarak artan bir ülkedir. Türkiye’nin enerji profili rakamlar bazında incelendiğinde Türkiye’nin net enerji ithalatçısı bir ülke olduğu ortaya çıkmaktadır. 1999 yılında enerji ihtiyacının %65’i ithalatla karşılanmıştır. Bu oranın 2010 yılında %73’e, 2020 yılında ise %78’e yükselmesi beklenmektedir. Öte taraftan Türkiye için bu ülkelerden gelecek petrol ve doğal gazın Batılı piyasalara dağıtılması konusunda üstlenilecek rolün de hem ekonomik hem de siyasi avantajları olduğu açıktır. Bölgede enerji kaynaklarının varlığı ve bunların güvenli, istikrarlı biçimde Avrupalı tüketiciye ulaştırılması gereği, Türkiye’nin jeopolitik öneminde ciddi bir artış da yaratmıştır. Yani Bölgedeki istikrar ve gelişmeler Türkiye’nin kendi ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmesine

¹⁶⁹¹ Heinz-Jürgen Axt [1992] “Der ‘islamische Bogen’ vom Balkan bis nach Zentralasien: Die Türkei als neue Regionalmacht?”, *Südosteuropa*, 41: 9, s. 546-557.

¹⁶⁹² Werner Gumpel [1998b] “An der Nahstelle von Europa und Asien. Die Mittelrolle der türkischen Regionalmacht”, *Internationale Politik*, 1, s. 17-22 ve Werner Gumpel [2000] “Ordnungsfaktor in unsicheren Umfeld”, *Internationale Politik*, Nr. 11, November 2000, s. 21-28.

¹⁶⁹³ Werner Gumpel [1999] (Der.) Turkey as a Political and Economic Faktor in Europe and Central Asia, *Südosteuropa Aktuell*-29, München; Werner Gumpel [1998] Determinanten der türkischen Außenpolitik in der Schwarzmeerregion und in Mittelasien. In: *Südosteuropa Mitteilungen*, 38:1, s. 23-32.

¹⁶⁹⁴ Mustafa Aydın [2000] Türkiye’nin Enerji Politikası, *New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus Causes of Instability and Predicament*, SAM PAPERS 2/2000, Ankara.

doğrudan katkı sağlayacak özellikler de içermektedir. Türkiye'nin enerji stratejisini, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve enerji arzı güvenliğini sağlamak, bölgenin önde gelen tüketim ve transit terminali olmak, aynı zamanda Türk enerji piyasasının liberalizasyonu sürecini devam ettirmek şeklinde özetlemek mümkündür.¹⁶⁹⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını müteakip Hazar havzası petrol ve gaz kaynakları yoğun bir ilginin odağı olmuştur. Ülkemiz de, enerji alanındaki ihtiyaçları ve bölgesel ekonomik büyümeye verdiği önem çerçevesinde, başta Hazar bölgesi olmak üzere eski Sovyetler Birliği coğrafyasında bulunan enerji rezervlerinin geliştirilmesinde ve alternatif güzergahlara yönelik çalışmalarda aktif rol üstlenmiştir. Bölge ülkeleriyle tarihi ve kültürel bağları bulunan ve jeostratejik konuma sahip ülkemizin enerji zengini Hazar ve Ortadoğu bölgeleri ile Avrupa arasında bir köprü teşkil etmesi, ayrıca kendi ihtiyaçlarını da farklı kaynaklardan karşılaması hedeflenmiştir. Avrasya bölgesindeki yeni oluşumlara cevap verebilmek için Doğu-Batı Enerji Koridoru projesi geliştirilmiştir. Doğu-Batı Enerji Koridoru projesi trans-hazar ve trans-Kafkasya petrol ve doğalgaz boru hatlarının yapımına dayanmaktadır. Doğu-Batı Enerji Koridoru özünde Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına güvenli ve çeşitli güzergahlardan ulaştırılmasını öngörmektedir. Doğu-Batı Enerji Koridoru, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı ile Hazar Geçişli (Türkmenistan-Türkiye-Avrupa) Doğalgaz Boru Hattı tasarımlarını kapsamaktadır.¹⁶⁹⁶ M.Aydın'ın aktardığı gibi Avrasya bölgesindeki yeni oluşumlara cevap verebilmek için geliştirilen Doğu-Batı Enerji Koridoru projesi trans-hazar ve trans-Kafkasya petrol ve doğalgaz boru hatlarının yapımına dayanmaktadır. Doğu-Batı Enerji Koridoru özünde Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına güvenli ve çeşitli güzergahlardan ulaştırılmasını öngörmektedir. Doğu-Batı Enerji Koridoru, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı ile Hazar Geçişli (Türkmenistan-Türkiye-Avrupa) Doğalgaz Boru Hattı tasarımlarını kapsamaktadır.¹⁶⁹⁷

M.Aydın'ın da vurguladığı gibi Avrupa Birliği Komisyonunca açıklanan Kasım 2000'deyayınlanan "Enerji Temini Güvenliği İçin Bir Avrupa Stratejisine Doğru" başlıklı Yeşil Kitabın Avrupa enerji temini güvenliği için çeşitli kaynaklardan kesintisiz gaz akışı temasını işlemiş olması Türkiye için yeni olanaklar yaratmıştır. Enerji güvenliğine büyük önem atfederek ülkemizce izlenen enerji stratejisi çerçevesinde son yıllarda geliştirilen projeler ve enerji piyasasının serbestleşmesi Avrupa'nın kaynak çeşitlendirmesi için Türkiye'yi önemli bir partner konumuna getirmiştir. 2020 yılında yüzde 40 oranında artması beklenen AB doğalgaz ihtiyacının karşılanmasında ülkemiz, RF, Norveç ve Kuzey Afrika'dan sonra dördüncü arteri teşkil edebilir. Türkiye'nin Avrupa'nın enerji arz güvenliği açısından bu önemli konumu AB Komisyonu tarafından birçok vesile ile en üst düzeyde dile getirilmiştir. Ayrıca Türkiye, Avrupa Birliği'nin INOGATE programı

¹⁶⁹⁵ Türkiye'nin enerji profili rakamlar bazında incelendiğinde ülkenin net enerji ithalatçısı bir ülke olduğu ortaya çıkmaktadır. 1999 yılında enerji ihtiyacının %65'i ithalatla karşılanmıştır. Bu oranın 2010 yılında %73'e, 2020 yılında ise %78'e yükselmesi beklenmektedir. A.g.e.

¹⁶⁹⁶ BTC Co.'yu oluşturan şirketler: BP (%30.10), SOCAR (%25), Unocal (%8.90), Statoil (%8.71), TPAO (%6.53), ENI (%5), TotalFinaElf (%5), Itochu (%3.40), Inpex (%2.5), ConocoPhillips (%2.5)) ve Delta Hess (%2.36). Mustafa Aydın [2000] Türkiye'nin Enerji Politikası. Age.

¹⁶⁹⁷ BTC petrol boru hattı projesinin hayata geçirilmesi için gerekli hukuki alt yapı 2000 yılında tamamlanmıştır. Temel mühendislik ve detay mühendislik çalışmalarını müteakip, 32 ay sürmesi öngörülen projenin son safhası inşaat aşamasına 10 Eylül 2002 tarihinde geçilmiştir. BTC boru hattının temel atma töreni 18 Eylül 2002 tarihinde Sangachal-Bakü'de Sayın Cumhurbaşkanımız, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanları ve ABD Enerji Bakanının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Temmuz 2006'da ise BTC Ceyhan'da yapılan törenle faaliyetine başlamıştır. Age.

çerçevesinde geliştirilen “Güney Avrupa Gaz Ringi” projesinde aktif bir rol oynamak için de gerekli çalışmaları başlatmıştır.¹⁶⁹⁸

Türkiye’nin bölgedeki gelişmeler bağlamında ciddi olarak artan jeostratejik öneminin bir ayağını enerji kaynakları, diğerini bölgenin istikrarı oluştururken, en az bunlar kadar önemli olan diğer bir faktör de bir “model” olarak taşıdığı anlamıdır. Türkiye’nin Batılı, laik, demokratik ve serbest piyasa ekonomisine dayalı yapısının öncelikle nüfusunun önemli bölümü Müslüman ve / ya da Türk olan yeni devletlerce benimsenmesi ve bu yolda ilerlenilmesi özellikle ABD için son derece büyük önem taşıyordu. Türkiye’nin özellikle Özal kısmen de Demirel’in Cumhurbaşkanlıkları döneminde bu konularda önemli çabalar göstermeleri Türkiye ile rekabet ya da düşmanlık içinde bulunan ülkelerde zaman zaman abartılı tereddütler yaratmıştır. 1992’de yapılan ilk „Türk Zirvesi“nde söz konusu olan „Adriyatik Denizinden Çin Seddine Türk Dünyası“ türünden söylemler, aslında Türkiye’nin kendine gelen güveninin bölgesinde iddialı olma, yeniden şekillenen dünyada söz sahibi olma politikasının bir yansıması olarak görülürken, bazen Türkiye’nin „emperyalist hevesleri“ olarak da yorumlanabilmiştir.¹⁶⁹⁹ Oysa Yine de Türkiye’nin bu dönemdeki çabaları, bu yönde dikkate değer gelişmelerin yaşanmasına da neden oldu. Örneğin Azerbaycan yazı dilinde Krill alfabesinden Latin alfabesine geçerken bunu büyük ölçüde Türk alfabesini dikkate alarak yaptı. Türkiye sadece uzaktan bir model olmakla da kalmadı. Bölgenin insanına ve topraklarına yapılan yatırımların önemli bir bölümü de Türkiye’den sağlandı. Türkiye’nin beş ülkeye verdiği krediler 1,5 milyar doları buldu. Türk yatırımcıların bölgedeki yatırımları ise 2005 yılında 7 milyar doları aşmıştı. Ayrıca bölgeden 10 binden fazla öğrenci, eğitici ya da memura Türkiye’de eğitim yapmaları için burslar sağlandı. Bölge politikası içinde ABD, Rusya Federasyonunun, kısmen de İran’ın oynadığı önemli roller ve Türkiye’nin kısıtlı mali olanakları nedeni ile başlangıçta ortaya koyulan iddialı hedef ve projelerin, yerini çok daha dingin ve sakin bir ekonomik işbirliği alanına bırakması da özellikle 90’lı yılların ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bu süreçte ABD’nin Rusya politikasının, Bölgede, Türkiye’nin rolü de dahil olmak üzere pek çok konuda asıl belirleyici faktör olduğu da açıkça ortaya çıkmıştır.¹⁷⁰⁰

Bölgede ortaya çıkan ve Türkiye’yi de hem bölge ülkesi hem de sorunların niteliği gereği kısmen de olsa doğrudan ilgilendiren iki önemli sorun ise 2006’ya kadar çözülememiştir. Bunlar Ermenistan’ın Azerbaycan’da Yukarı (Dağlık) Karabağ’da sürdürdüğü işgal ve Çeçenistan sorunudur. Yukarı Karabağ ve Abhazya gibi “donmuş sorunlar” bölgede barış ve istikrarın tesisinin önündeki engellerdir. Türkiye için örneğin Yukarı Karabağ sorununun çözümü Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinin de önkoşuludur.

Gerek enerji kaynaklarının Türkiye’nin ve Batı’nın çıkarları yönünde kullanılması, gerek söz konusu ülkelerin laik, demokratik, Batıyla kavgalı olmayan ellerde kalması ve gerekse de Bölgede İran etkisinin kırılması için Türkiye’nin oynadığı rol hala son derece önemlidir ve daha da artacak gibi görünmektedir. Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya politikası

¹⁶⁹⁸ Mustafa Aydın [2000] Türkiye’nin Enerji Politikası.

¹⁶⁹⁹ Udo Steinbach [2000] Auf dem Wege zur EU-Mitgliedschaft.

¹⁷⁰⁰ Bu konuda Gareth M. Winrow’un önemli değerlendirmeleri için Bkz.: Gareth M. Winrow [2002] “Türkiye’nin Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası”, in: Makovsky, Alan/ Sayarı, Sabri (Ed.) Türkiye’nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri, Çev. Hür Güldü, Alfa Yayınları, s. 157-178. (Org.: Turkey’s New World-2000); Gareth M. Winrow [1999] Turkey and Caspian Energy, The Emirates Center for Strategic Studies and Research. Abu Dhabi; Gareth Winrow [1997] “NATO Genişlemesinin ve Ittifakın Avrupalılaşmasının Türkiye Açısından Anlamı”, Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye (Çev.E.Zeybekoğlu), Fridrich-Ebert-Vakfı, 6, s. 91-99. Gareth Winrow [1996] “Turkey’s Relations with the Transcaucasus and the Central Asian Republics”, Perceptions-Journal of International Affairs, (Ankara) 1:1, pp. 128-145;

özellikle 2000’li yıllarda duygusal zeminden neredeyse bütünüyle ayrılp çok daha rasyonel ve karşılıklı çıkar ortaklıkları çerçevesinde geliştiğini söylemek mümkündür. Bu konuda Türkiye’nin pek çok “Türki Cumhuriyet”ten daha iyi ilişki kurduğu Gürcistan örneği oldukça çarpıcı bir örnektir.

3. Rusya Federasyonu

Türkiye’nin jeopolitiğinden, jeostratejik öneminden söz edilmesi ile Sovyetler Birliği arasında başından beri son derece yakın bağlan bulunmaktadır. Kirişçi’nin de belirttiği gibi Türkiye’nin Soğuk Savaş dönemindeki güvenliği Sovyetler Birliği’nin komşusu olmakla şekillenmişti.¹⁷⁰¹ ABD önderliğindeki kapitalist Batı ittifakının “karşıt”, “kötü” hatta 1945 sonrasında açıkça “düşman” olarak gördüğü temel varlık Sovyetler Birliği ve onun rejim ihraç ettiği Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki sosyalist-komünist rejimler olduğu rahatlıkla söylenebilir. Almanya’nın II. Dünya Savaşından yenilgiye uğratılmasının ardından ortaya çıkan saflaşma ABD liderliğindeki Batılı-Kapitalist güçler (ki bu birliktelik 4 Nisan 1949’da NATO’da askeri bir birlikteliği de dönüşmüştür) ile Sovyetler Birliği liderliğindeki sosyalist-komünist ülkeler (1955’de Varşova Paktı ile ortak askeri yapılanma kuruldu) her alanda güç mücadelesi içine girmişlerdi. Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne komşu olması, Batı ittifakı için Türkiye’nin taşıdığı öneminin belki de en güçlü ayağını oluşturmaktaydı. Türkiye’nin Batılı ittifaka yakın olmasını sağlayan koşullar ile Sovyetler Birliği ile çok eski zamanlara kadar uzanan ciddi anlaşmazlık ve endişeler bir araya gelince, Türkiye tercihinin NATO’dan yana yapmış, ABD’nin Truman Doktrini çerçevesinde verdiği Marshall yardımlarından da faydalanma olanağına kavuşmuştur. Batılı ittifak ile Türkiye arasında Sovyetler Birliği’ne ve genel anlamda da Varşova Paktına yönelik oluşturulan ittifakta hiç kuşku yok ki Türkiye’nin Batıyı tercih etmesinin yanısıra tarihte Ruslarla yaşanan mücadele ve rekabetin de payı büyüktü. Bütün Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Batı İttifakı, özellikle de ABD için vazgeçilmez bir değer taşıdı. Türkiye’nin diğer Batılı kurumlarla ilişkilerinde de bu çok net ortaya konuldu. 1990 sonrasında Sovyetler Birliği’nin ortadan kalkması, Varşova Paktı’nın 25 Şubat 1991’de askeri, 1 Nisan 1991’de ise askeri kanadının feshedilmesi ile ortaya çıkan yeni durum Türkiye’nin Batı için taşıdığı jeostratejik anlamı da farklılaştırdı. Türkiye’nin yanı başındaki „düşman“ kendini yok etmişti. Sovyetler Birliği’nin dağılması, bölgede çok hızlı yaşanan ulusal devletlerin bağımsızlık ilanları sürecini, ardından 25 Aralık 1991’de Rusya Federasyonu ilan edilmiştir. Halen Rusya Federasyonu’nun en önemli sorunu, Federasyon içinde kalmayı reddederek Mart 1992’de bağımsızlık ilan eden Çeçenistan’daki sorundur. Çeçenistan’daki İnguşların da bağımsızlık talebi, bölgedeki siyasi tabloyu daha da karmaşık bir duruma sokmuştur. Çeçenistan sorunu, Ermeni-Azeri çatışmaları ile birlikte Türkiye’nin Rusya Federasyonu ile işbirliği geliştirmesinde uzunca bir süre gerginlik unsuru olmuştur. Çeçenistan’ın Orta Asya ve Kafkaslar’daki enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılması bağlamında sahip olduğu önem, Türkiye’nin bölgedeki en önemli politikalarından birisi olan boru hatları projeleri konusunda da bazı sorunların yaşanmasında önemli rol oynamıştır.¹⁷⁰²

1992’de dönemin Başbakanı Sayın Süleyman Demirel’in Rusya Federasyonu ziyareti, ilişkilerde önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Bu ziyaret esnasında (25 Mayıs 1992) imzalanan “Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma” Türk-Rus ilişkilerinde yeni dönem için genel çerçeveyi en üst düzeyde

¹⁷⁰¹ Kemal Kirişçi [2002b] “Türkiye’nin Ortadoğu Politikasının Geleceği”, in: Barry Rubin / Kemal Kirişçi (Der.) Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası, Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul, s. 150.

¹⁷⁰² Zeynep Dağı [1998] “Rusya’nın Yakın Çevre Politikası ve Türkiye”, İhsan, D. Dağı (Ed.) Türk Dış Politikası’nda Gelenek ve Değişim, Siyasal Kitabevi, Ankara, 79-114

belirleyen bir belge niteliğindedir. Burada siyasi bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, içişlere karışmama, hak eşitliği ve ortak yarar, sorunların çözümünde kuvvete ve kuvvet tehdidine başvurmama gibi ilişkilere temel teşkil eden ilkeler ortaya konulmuş, her iki tarafın işbirliğine yeni açılımlar kazandırma iradesi sergilenmiştir. Yine “İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa” başlığını taşıyan “Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı”nda, dünyada meydana gelen köklü değişikliklerin Türkiye ile Rusya’ya, ikili ve bölgesel işbirliğini her alanda dostluk ve karşılıklı güven ruhuyla geliştirecekleri yeni bir dönem açtığı ve bu çerçevede iki ülkenin, mevcut ilişkilerini güçlendirilmiş yapıcı ortaklık düzeyine taşımak hususunda kararlı oldukları vurgulanmakta; tarafların mevcut iyi ilişkilerini, siyasi danışmalarını ve ekonomik işbirliği alanındaki deneyimlerini Avrasya boyutuna da taşıma ve böylece ikili ilişkilerinde yeni ve yüksek bir düzeye ulaşma kararlılığında olduklarının altı çizilmektedir. Planda, ayrıca, Avrasya’daki diyalog ve işbirliğinin bu bölgedeki ihtilaflara barışçı, adil ve kalıcı siyasi çözümler getirilmesine olumlu katkıda bulunacağı inancı paylaşılmaktaydı.¹⁷⁰³

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkiler Soğuk Savaş sonrasında karmaşık bir hal almıştır.¹⁷⁰⁴ Özellikle 90’lı yılların ilk döneminde siyasi, ekonomik ve güvenlik politikaları bağlamında ciddi bir rekabet ortamının ortaya çıktığı, bölgede İran ile birlikte üç ülke arasındaki dengelerin küresel güçleri de ilgilendiren bir biçimde zaman zaman çatışma sınırına varacak gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir.¹⁷⁰⁵ Aynı dönemde jeostratejik bağlamda ilişkilerin nereye varacağına yönelik ortaya konulan görüşlerde Türkiye’nin bölgedeki en şanslı ülke olduğu, bunda Batı’nın (daha doğrusu „tek süper güç olarak kalan ABD’nin) tam desteğini almasının ve bölgedeki yeni akraba toplumların Türkiye’ye avantaj sağladığı vurgusu sıkça dile getirilmişti. Ancak U.Steinbach’ın da vurguladığı gibi Türkiye’nin bölgedeki etkinliği Rusya’da tereddütler ve tepkiler yaratmakta geç kalmadı.¹⁷⁰⁶ Bölgede sadece Türkiye’nin resmi olarak yaptığı çalışmalar değil, başta dini özellikleri ağır basan bazı kuruluşlar olmak üzere bazı Türk sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri de Rusya tarafından kaygı ile takip edildi. Türkiye’nin politikaları bazen „pantürkist“ bazen „panislamist“ tanımlamalarına hedef oldu. Ancak özellikle ABD’nin Rusya Federasyonu’na „first Russia“ ve „arka bahçe“ politikaları ile yakınlaşmaya başladığı 90’lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye’ye verdiği aktif destekte de azalma görüldü. Aynı dönemde Türkiye’de de Türki Cumhuriyetlere yönelik heyecanın yerini bir tür „gerçekçiliğe“ bıraktığı bir döneme girildi. Türkiye’nin Bölgede oynayacağı rolün ABD’nin aktif desteği ve/ya da Rusya Federasyonu ile işbirliği içinde yürütülmesi gereği ortaya çıktı. Rusya Federasyonu ile mücadele ve çatışma yerine işbirliği daha ön plana çıktı. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı da sırf bu dengeler ve rekabet nedeni ile beklenenden çok daha uzun bir zamanda, 2006’da tamamlanabildi. Eş zamanlı olarak Türkiye Rusya Federasyonu ile Mavi Akım projesini gerçekleştirdi. Bu proje özellikle Rusya ile işbirliğinin ekonomik çıkarlar ve karşılıklı bağımlılık üzerine bina edilmesi bakımından

¹⁷⁰³ Ayrıntı için Bkz.: T.C.Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: www.mfa.gov.tr

¹⁷⁰⁴ Duygu Bazoğlu Sezer [2002b] “Rusya: Jeopolitik Yarışma ile Ekonomik Ortaklığı Bağdaştırmanın Zorlukları”, in: Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası, Barry Rubin / Kemal Kirişçi (Der.) Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul, s. 229-258.

¹⁷⁰⁵ Bu konuda kapsamlı çalışmalar için Bkz.: Alvin Z. Rubinstein / Oles M. Smolansky [1995] (Ed.) *Regional Power Rivalries in the New Eurasia, Russia, Turkey and Iran*, M.E.Sharpe, London, Newyork; Trevor Taylor [1994] *European Security and the Former Soviet Union, Dangers, Opportunities and Gambles*, The Royal Institute of International Affairs, London; Adeed Dawisha / Karen Dawisha [1995] (Eds.) *The Making Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia, The International Politics of Eurasia*, 4, M.E.Sharpe, Newyork, London; Graham E. Fuller[1993] “Turkey’s new Eastern Orientation” in: *Turkey’s New Geopolitics: From Balkans to Western China* eds. Graham E. Fuller and Ian O. Lesser Boulder, Colorado: Westview Press, s. 37-98; Mustafa Aydın [1998] (Ed.) *Turkey at the Threshold of the 21st Century: Global encounters and/vs regional alternatives*, International Relations Foundation, Ankara.

¹⁷⁰⁶ Udo Steinbach [2000] *Auf dem Wege zur EU-Mitgliedschaft*

son derece önemliydi.¹⁷⁰⁷ Kafkaslar ve Orta Asya'daki gaz ve petrol ürünlerinin Batı pazarlarına Türkiye üzerinden yapılacak boru hatları ile taşınması politikası hiç kuşku yok ki Bölgede söz sahibi olma konusundaki mücadele stratejisinin önemli bir parçasıydı ama 2006'da geline nokta işbirliğinin tercih edilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Aksi halde bölgede geleneksel çatışmalara yeni boyutlar eklenmesi ihtimali oldukça yüksekti.¹⁷⁰⁸ Hatta onyıllarca iki „düşman“ kampta yer alan Türkiye ile Rusya'nın, son dönemde askeri ve savunma sanayi alanında da ciddi işbirlikleri geliştirme çabası içine girmeleri de dikkat çekicidir.

Son yıllarda ilişkilerin önemli bir boyutunu da Türkiye'ye büyük bölümü turist olarak gelen Rusya Federasyonu vatandaşlarının yarattığı sosyal alanda yaşanmaktadır. 2005 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısına bakıldığında Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan 3.431.601 kişi olduğu, bunun yarısından fazlasının Rusya Federasyonundan geldiği görülmektedir. Türkiye'ye 2005'de gelen toplam 21.124.886 turiste ülke bazında bakıldığında Rusya Federasyonu Türkiye'ye gelen turist sayısında 1.864.682 kişi ile Almanya'dan (4.240.122) sonra ikinci sıradadır ve sürekli olarak bu sayı artmaktadır.¹⁷⁰⁹

4. Orta Doğu

Soğuk Savaş döneminde Türkiye için Ortadoğu öncelikli bir güvenlik olgu olmamıştır. Türkiye'nin bu bölgeye yönelik politikası, küresel boyuttaki çatışma ile bağlantılı olarak şekillenmiştir. Türkiye'nin jeopolitik jeostratejik konumuna Ortadoğu'nun dahil olması Soğuk Savaşın sona ermesi ile belirginleşmiştir.¹⁷¹⁰ Türkiye'nin bölgeye yönelik ilgisi öncelikle 1990-91'de I.Körfez Krizi ile ortaya çıkmış, ardından yoğunlaşarak artmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde enerji kaynaklarının güvenliği ve Bölgede İsrail ile bağlantılı kronik çatışmanın yanısıra, kendi iç güven kaygılarının da önemli yeri bulunmaktadır. PKK'nın 1984'den beri yürüttüğü terörist faaliyetlerde lojistik üs olarak Ortadoğu'yu (özellikle de Suriye, Bekaa Vadisi ve Irak'ı) kullanması, Türkiye'nin Bölgeye ilgisini ve bölgedeki gelişmeleri izleme, bazı durumlarda müdahil olma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bölgede Irak'a yapılan müdahalelerin sonrasında ortaya çıkan iktidar boşluklarının sadece PKK tarafından değil, başka unsurlar tarafından da kullanıldığı, hatta bunların (bağımsız Kürt devletine açılan yol gibi) önemlice bir bölümünün Türkiye için ciddi tereddütleri beraberinde getirdiği söylenebilir.

Türkiye için Soğuk Savaş Sonrası dönemde Ortadoğu'daki gelişmeler genelde sıkıntılar sorunlar yaratsa da bunlar aynı zamanda Türkiye'nin Batı dünyası bakımından jeostratejik önemini artırmıştır. Bu bağlamda Batı dünyası için Türkiye'nin enerji kaynaklarının güvenliği ve Batılı güçlerin çıkarları doğrultusunda kullanımının sağlanmasında vereceği desteğin yanısıra, özellikle 11 Eylül sonrasında din-kültür eksenli çatışma potansiyelinden hareketle Türkiye'nin bu bölgede (tıpkı Kafkaslarda ve Orta Asya'da da sunulduğu gibi) bir „model“ ülke olması bağlamında da etkili olmuştur. ABD'deki Bush Yönetiminin „Büyük Ortadoğu“ projesinde (Türkiye bunu genelde hoş karşılamasa da) Türkiye Batı karşıtı olmayan, demokratik, insan haklarına saygılı, kapitalist ekonomik düzenine sahip bir ülke olarak Ortadoğu'ya „model“ ülke olarak sunulmuştur. Ancak, bütün dönemlerde olduğu

¹⁷⁰⁷ Atakan Gül / Ayfer Yazgan Gül [1995] Avrasya Boru Hatları ve Türkiye, Bağlam Yay., İstanbul.

¹⁷⁰⁸ Gareth Winrow [1995] Turkey in Post-Soviet Central Asia, Former Soviet South Project, RIIA, London. Gareth M. Winrow [1995] "Regional Security and National Identity: The Role of Turkey in Former Soviet Central Asia", in: Balım, Çiğdem (Ed.) Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s, E.J.Brill, Leiden and New York, pp. 22-41.

¹⁷⁰⁹ T.C. Türkiye İstatistik Kurumu İnternet Sayfası: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=72

¹⁷¹⁰ Kemal Kirişçi [2002b] "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", in: Barry Rubin / Kemal Kirişçi (Der.) Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası, Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul, s. 151 vd.

gibi 2000’li yıllarda da Türkiye’nin Ortadoğu politikasının ABD ile ilişkilerinin gölgesinde kaldığını da vurgulamak gerekir. Bu durum Türkiye’nin başta İsrail ile ilişkilerinde ortaya konulduğu gibi geleneksel Ortadoğu politikasında kendini açıkça ortaya koymaktadır. ABD’nin Irak’ı işgal etmesi öncesinde Türkiye ile yapılan müzakerelerin sonucunda TBMM’nin Hükümetin ABD liderliğindeki koalisyon güçlerine Irak’a Türkiye üzerinden ikinci bir açılması olanağını verecek tezkereyi reddetmesi (1 Mart 2003) sonrasında içine girilen kriz, Türkiye’nin Ortadoğu’daki hareket alanını ve politikalarını yoğun biçimde etkilemiştir. Türkiye’nin bölge üzerinde kendisini yakından ilgilendiren başta PKK terörü, “Kürt Devleti” ve Türkmenlerin hakları gibi konular olmak üzere neredeyse hiçbir konuda söz sahibi olmaktan uzak tutulmasına neden olan bu reddiye, aynı zamanda Türkiye’nin ne kadar sancılı bir jeopolitik konumda olduğunu da açık bir kanıtı olarak görülebilir. Bölgede ABD’nin çok belirgin güç mücadelesi, İsrail politikaları, Irak ve Suriye konusunda gerçekleşen doğrudan müdahaleler ve son olarak İran’a yönelik politikalar, Türkiye’nin Ortadoğu politikasının dış dinamiklerinin ne kadar önemli olduğunu da birer göstergesi olarak kabul edilebilir. Türkiye geleneksel olarak Ortadoğu ile mesafeli bir ilişkiyi tercih etmiş ve bölge sorunlarına “müslüman dayanışması” içinde bakmamış olsa da, bölgenin istikrarsızlaşmasından son derece büyük zararlar görmesinden kaynaklanan bir politika ile belirli ölçülerde gelişmelere müdahil olmaya çalışmaktadır.

Türkiye’nin tıpkı Kafkasya ve Orta Asya’da olduğu gibi bu bölgedeki politikalarında temel ABD’nin stratejisi ve uygulamalarının son derece etkili olduğu söylenebilir. Ancak Soğuk Savaş sonrasında ABD’nin „tek süper güç“ olarak hareket etmesi ve zaman zaman da Batılı müttefiklerinin çıkarları gözardı eden, onlarla birlikte hareket etmektense, politikalarını dikte ettirmeye çalışan tarzı Avrupa’da tepkilerle karşılanmıştır. Benzer biçimde hem coğrafik hem kültürel-dinsel hem de ekonomik nedenlerle Türkiye de ABD’nin Ortadoğu bölgesinde özellikle de Irak, İsrail, Suriye ve İran’a yönelik politikalarından rahatsızlıklar duymuştur. Her ne kadar AB kendi içinde tarihinin en bölünmüş manzarasını vermiş olsa da, TBMM’nin 1 Mart 2003’de Irak’ta ABD ile birlikte hareket etmeyeceğine dair kararı, Türkiye’nin Batılı ittifak içinde AB’ye daha yakın bir yerde olması anlamına gelmiştir. yaşanan bu çatışmalar, AB ile Türkiye’nin biraz da kendiliğinden daha da yakınlaşması gereğini ortaya koymuştur. AB’nin siyasal ve askeri güç olma yönündeki çabaları ile Türkiye’ye yönelik politikaları arasındaki yakın bağlantı, yakın gelecekte daha sık ön plana çıkma potansiyeli taşımaktadır.¹⁷¹¹

5. Kıbrıs

Kıbrıs, Türkiye’nin II.Dünya Savaşı sonrasındaki dış politikasının en önemli başlıklarından birisi olmuştur. 1571’de Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı Donanmasının Venediklilerden ele geçirilmiş, sonraki dönemde de adaya Anadolu’dan Türkmen aileler yerleştirilmişti. 300 yıllık Osmanlı yönetimi sonrasında Osmanlıların 1878’de Rusya ile girdikleri savaşta İngiltere’nin destek sözü ile hukuki ve siyasi olarak Osmanlı toprağı olmakla birlikte yönetimi İngilizlere devredilen ada, I. Dünya Savaşında (1914) Osmanlı Devleti İngiltere’ye karşı Almanya ile birlikte savaşa girince İngiltere tarafından sömürgeleştirilmiştir.¹⁷¹² II. Dünya Savaşı sonrasında Yunanistan Kıbrıs’ı kendisine vermesini isteyince Türkiye de devreye girmiş ve müzakerelere başlanmıştır. Böylece Kıbrıs Cumhuriyeti, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında yapılan 1959 Londra ve 1960 Zürih Anlaşmaları sonrasında, üç garantör devlet ve toplumlararası iktidarın paylaşımını esas alan bir çerçevede 16 Ağustos 1960’da bağımsız bir devlet olarak kuruldu.

¹⁷¹¹ Werner Gumpel (Ed.) Deutschland und die Türkei- Gemeinsame Interessen in Europa, im Mittleren Osten und Mitteleasien, Südosteuropa-Gesellschaft, Band 7, Munschen s. 43-46.

¹⁷¹² Şükrü Sina Gürel [1984] Kıbrıs Tarihi-I (1878-1960) Kaynak Yayınları, İstanbul.

Ancak çok kısa bir süre sonra, adayı Yunanistan'a bağlama ("Enosis") politikasını uygulamaya sokmak isteyen Rumlar, söz konusu anlaşmalardaki hükümleri hiçe sayarak, adadaki Türkleri göçe zorlayacak şiddet eylemlerini gerçekleştirmeye başladılar.¹⁷¹³ 1963'de Kıbrıs Rumları Anayasasının adadaki Rumların haklarını artıracak, Türklerinkini kısıtlayacak şekilde değiştirilmesini talep etti. Bu talep Türkiye tarafından reddedildikten sonra da gerginlikler çatışmalara dönüşmüştür. 1964'de Adaya BM Barış Gücü gönderilmesi de sorunu çözmeye yetmemiştir. Türkiye'nin o dönemde çatışmalara askeri olarak müdahale etme teşebbüsü ABD yönetiminin sert tepkisi ile engellenmiş, böylece Türkiye ile ABD arasında da ciddi bir kriz yaşanmıştır. Dönemin ABD Başkanı Lyndon Jonhson'un Türkiye'yi tehdit eder tarzındaki ünlü mektubuna (5 Haziran 1964) dönemin Başbakanı İnönü "dünya yeniden kurulur ve Türkiye kendisine orada bir yer bulur" sözleri ile cevap verse de Kıbrıs sorunu o dönemden itibaren Türkiye'nin gündeminde en üst sıralarda yer almaya devam etmiştir. 21 Nisan 1967'de Yunanistan'da yapılan askeri darbe sonucu iktidara gelen ve 1974'e kadar iktidarda kalan yönetim, Kıbrıs konusundaki pazarlıklara yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında bir çözüm için yapılan arayışlar sonuç vermedi ve Rum Milli Muhafız Alayı 15 Kasım 1967'den itibaren Türklere yönelik şiddet eylemlerine başladı. U.Steinbach'ın da vurguladığı gibi Adanın Yunanistan'la birleşmesi ve Türklerden arındırılması için sistematik biçimde politik ve askeri uygulamalar yapıldı, dahası amaç için şiddetten çekinilmedi.¹⁷¹⁴ Türkiye'nin adaya çıkartma yapacağını bildirmesi üzerine Yunanistan geri adım atmış, ardından da adadaki Türkler, 29 Aralık 1967'de "16 Ağustos 1960 tarihli Anayasasının bütün kuralları uygulanıncaya kadar" kendi işlerini kendileri görmek üzere federal bir devlet yapılanmasına da yol açmak üzere Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'ni kurmuş ve sayıları çok az kalan Türk görevliler de Kıbrıs Cumhuriyeti kurum ve kuruluşlarındaki görevlerinden çekilmişlerdir. Bu tarihten itibaren yaklaşık yedi yıl Rumların saldırılarına maruz kalan Türkler için aslın önemli gelişme 1974'de yaşandı. 15 Temmuz 1974'de Enosis için Yunanistan'ın da desteğini alarak Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios'u askeri bir darbe ile devirip yerine geçen Nikos Sampson, aynı gün adanın tamamını kapsayan "Kıbrıs Elen Cumhuriyetini" ilan etmiş, aynı zamanda Türklere yönelik yoğun bir saldırıya başlamıştır. Bu darbeyi adanın Yunanistan'a ilhakı olarak gören Türkiye, Londra'nın da çekimser kalması üzerine Garanti Anlaşmasının 4. maddesindeki hakkını kullanarak 20 Temmuz 1974'de adaya çıkarma yapmıştır. 2 gün sonra yapılan ateşkes ile 1. Kıbrıs harekatı sona ermiştir. BMGK 353 nolu kararı ile tarafları ateşkese çağırmıştır. BM'in gözetiminde uzlaşma için arayışlar devam ederken adada çatışmaların devam etmesi ve ada Türklerinin Rum saldırıları karşısında kalmasından rahatsızlık duyan Türkiye Cenevre'deki toplantıları terk etmiş ve aynı gün (14 Ağustos 1974'de) ateşkese sona erdirerek ikinci müdahalede bulunmuştur. İki gün sonrasında Türkiye BMGK'nın 360 sayılı kararındaki ateşkes çağrısına uyarak hareketini sona erdirmiştir. Ama bu hareket sonrasında Türkiye adanın % 38'ine varan bir kısmını kontrolüne almıştır. 2. müdahale dünyada toprak alımına yönelik bir müdahale olarak görülmüş ve tepkilerle karşılanmıştır. 15 Ağustos 1974'de Yunanistan NATO'nun askeri kanadından çekilmiştir. 16 Ağustos'ta BM Güvenlik Konseyi Türkiye'yi adada işgalci olarak gördüğünü ilan eden bir karar almış (benzer bir karar da 1 Kasım 1974'de BM Genel Kurulu tarafından alınmıştır) ve "yabancı askerlerin adadan çekilmesini" talep etmiştir. Ardından Yunan lobisinin güçlü desteği ile, üstelik dönemin ABD Başkanı G.Ford'un iki kez veto etmesine rağmen ABD Kongresi 5 Şubat 1975'de Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı almıştır. ABD yönetimi, özellikle de Dışişleri Bakanı H.Kissenger, büyük ölçüde Soğuk Savaş koşullarını dikkate alarak ambargonun hafifletilmesi ve hatta kaldırılması konusuna sürekli bir çaba içine girmişlerdir. Türkiye'nin bu gelişmelere tepkisi

¹⁷¹³ Şükrü Sina Gürel [1985] Kıbrıs Tarihi-II, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.102 vd.

¹⁷¹⁴ Udo Steinbach [2000] Auf dem Wege zur EU-Mitgliedschaft

13 Şubat 1975’de Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin kurdurulması şeklinde olmuş ve Rauf Denktaş bu devletin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. BM Güvenlik Konseyi ise bu gelişmeyi 367/1975 sayılı kararı ile “teessürle” karşıladığını duyurmuş ve Kıbrıs’ın toprak bütünlüğüne vurgu yaparak, tanımasa da, kurulan devletin adadaki çözüm çabalarına engel olmaması temennisini de dile getirmiştir. Türkiye 1975 yılında ABD ile ilişkilerde son derece önemli etkisi olacak iki hamle daha yapmıştır. Bunlardan birincisi 20 Temmuz 1975’de (yani Kıbrıs hareketinden tam bir yıl sonra) Yunanistan’ın Kıbrıs ve Ege’deki bazı çabalarını dikkate alarak Ege’de NATO’nun kapsamı dışında bıraktığı 4.Ordu’yu kurmuştur. İkincisi ise ambargonun kaldırılmaması halinde 1969’da ABD ile yapılan üslerle ilgili anlaşmanın feshine yönelik açıklamadır. ABD ambargoyu kaldırmayınca, NATO üssü olan İncirlik hariç, ABD üsleri kapatılmamış ancak faaliyetleri durdurulmuştur. Bunun üzerine yeniden uzlaşma çabaları ortaya konulmuş ve ABD ile yeni bir anlaşma 1976’da imzalanmıştır. Ancak 1977’de iktidarı devralan Ecevit bu anlaşmada değişiklikler istemiş, bu talep ABD tarafından reddedilince de anlaşma yürürlüğe girmeden kaldırmıştır. Ecevit’in sol söylemleri ve hatta ambargonun kalkmaması halinde NATO’dan çıkılabileceğine dair açıklamaları ABD’nin ambargoyu 1979’da kaldırmasında etkili olmuştur. Ancak ambargo, Türkiye ile ABD ve hatta Batı ilişkilerinde önemli bir kırılma, B.Bostanoğlu’nun kavramlaştırması ile bir “sapma” olarak kendini uzun bir süre politik, askeri ve sosyolojik açıdan hissettirmiştir.¹⁷¹⁵

Kıbrıs’ta 1980 sonrasındaki gelişmeleri üç önemli olayın belirlediğini söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi 1980’de Türkiye’de gerçekleşen Askeri Darbedir. Askeri Yönetim, Gerçekleştirdikleri darbeye ABD’den destek alma ihtiyacının da önemli rol oynadığı bir kararla Yunanistan’ın 1974’de Türkiye’nin Kıbrıs müdahalesi nedeni ile çıktığı NATO’nun askeri kanadına dönmesine, hem de ne Kıbrıs ne de Ege konusunda hiçbir bağlayıcı söz almadan izin vermiştir.¹⁷¹⁶ Bu “hatalı” karar¹⁷¹⁷, Türkiye’nin 80’li yıllardan itibaren Kıbrıs ve Ege konusunda sürekli olarak mevzi kaybetmesinden son derece etkili olmuştur.¹⁷¹⁸ Aynı dönemde ikinci önemli gelişme 1981’de Yunanistan’ın AB’ye tam üye olarak katılmasıdır. Yunanistan başta Ege ve Kıbrıs olmak üzere Türkiye ile varolan bütün ihtilaflarını AT/AB’ye taşıma ve buradaki oy birliği-veto ilkesinin kendisine verdiği hareket alanından faydalanarak ikili sorunları “Avrupalılaştırmayı” başarmıştır. Üçüncü önemli gelişme ise, Yunanistan’ın NATO’ya dönüşünde büyük hata yapan Askeri Yönetimin Türkiye’de sivil yönetime geçilmek için yapılan 6 Kasım 1983’deki seçimleri Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi’nin kazanmasının hemen ardından daha sivil hükümet kurulmadan 15 Kasım 1983’de Rauf Denktaş’a Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni ilan ettirmek olmuştur.¹⁷¹⁹ Bu üç önemli gelişme, daha sonraki dönemde sorunun kronik bir hal almasında temel rolleri oynamıştır denilebilir.

Kıbrıs konusunda 1980-1990 arasında, dönemin BM Genel Sekreterlerinin sonuçsuz kalan bazı iyi niyet çabaları dışında çok da önemli gelişmeler olmamıştır. Ancak “Kıbrıs sorunu” Soğuk Savaş döneminin kapandığı ve başta Avrupa olmak üzere bütün Dünyada radikal değişimlerin yaşandığı 1990 ve sonrasında Dünya kamuoyunun yoğun ilgisini çekecek bir konu olmuştur. BM Güvenlik Konseyi, 12 Mart 1990’da aldığı 649 sayılı kararında, Ada’daki her iki tarafı da, kabul edilebilir bir çözüm bulma yolunda çaba göstermeye

¹⁷¹⁵ Burcu Bostanoğlu [1999] Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, s. 429 vd. Ayrıca Hüseyin Bağcı [1990] Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, s.101 vd.

¹⁷¹⁶ Ufuk Güldemir [1986] Kanat Operasyonu, Tekin Yayınları, İstanbul.

¹⁷¹⁷ Burcu Bostanoğlu [1999] Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, s. 458-459.

¹⁷¹⁸ Nasuh Uslu [2000] Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs, Yüzyıl Yayınları, Ankara.

¹⁷¹⁹ Turgut Özal’ın „biz Kıbrıs sorununu çözerdik ama kucağımıza öyle bir şey bıraktılar ki, hareket dahi edemedik“ dediği iddia edilmektedir.

çağırdı. Bu karar böyle bir çözümün iki toplumlu, iki kesimli bir anlayışa sahip olması ve çözümün siyasi olarak iki eşit toplum liderinin direkt görüşmeleri yoluyla sağlanması gerektiğini vurguluyordu. BM Kararının, Kıbrıs Sorunu'nu 1974 değil de, 1960'lara hatta öncelerine dayandırıyor olması önemli idi. Ancak bu kararın etkisi son derece cılız kaldı. Yunanistan ve Kıbrıs RY yeni dönemde kendi lehlerine bir çözüm için AT/AB'yi kullanacak bir stratejiyi daha 1990'da uygulamaya başladılar. 1990 Temmuz'unun ilk haftası içinde Kıbrıs Rum Yönetimi, adanın tamamını temsil iddiası ile ve "Kıbrıs Cumhuriyeti" adına AT'ye üyelik için başvurdu. AT de, BM'nin ve Türk tarafının uyarılarına rağmen 11 Eylül 1990'da bu başvurunun normal süreç içinde değerlendirilmesini kararlaştırdı. Böyle Kıbrıs RY sorunu "Avrupalılaştırmanın kapısını aralamış oldu. Hiç kuşku yok ki, yeni dönemde ortaya çıkan ortam, Yunanistan ve Kıbrıs Rumları lehine daha olumlu bir hava yaratıyor, Türkiye'nin ABD ve AT'nin bazı ülkeleri tarafından komünizm tehdidine karşı vazgeçilemez ve hatta zaman zaman "nazı çekilmesi gerekli" ülke konumuna getiren koşullar değişmişti. Kıbrıslı Rumların, AB'ye Kıbrıs Cumhuriyeti yani adanın tamamı adına tam üyelik başvurusunda bulunduktan sonra Yunanistan çok net bir tavır sergileyerek Kıbrıs'ın genişleme sürecine dahil edilmemesi halinde AB'nin yeni genişleme dalgasını engelleyeceğini ilan etmiştir. Bu "şantaj" politikasını ısrarla uygulayan Yunanistan sonunda başarıya da ulaşmıştır.¹⁷²⁰

Kıbrıs konusunda 1990'dan sonra da yoğun bir trafik yaşandı. Cumhurbaşkanı Özal, 1991'de Kıbrıs konusunda bir "dörtlü konferans" toplanmasını önererek, o güne kadar sorunun iki toplum arasında görüşülmesi gerektiğini savunagelmiş olan Türkiye'nin bu anlayışına da değişiklik getirdi. Daha önemlisi bu öneri 28 Haziran 1991'de BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar tarafından da desteklendi. Bir yıl sonra, 1992'de BM, 100 paragraftan oluşan BM Fikirler Dizisi'ni tarafların onayına sundu ve bu konudaki görüşmeler New York'ta sürdürüldü. Görüşmelerin ardından, BM Genel Sekreteri Butros Gali, toprak düzenlemeleri ve anayasal konuların tümünü kapsayacak bir paket anlaşma hazırladı. Türk tarafı 100 paragraftan 91'ini onayladığını açıkladı. Kıbrıs Rum lideri Yorgo Vasiliu paketi onaylarken, daha sonra iktidara gelen Glafkos Klerides bu pakete karşı çıktı. Ancak aynı dönemde Yunanistan'ın büyük çabaları ile Kıbrıs sorununun Rumlar lehine "avrupalılaştırılması" bağlamında çok önemli bir gelişme oluyor ve AB Komisyonu, Haziran 1993'te Kıbrıs'ın tam üyelik için gerekli şartları taşıdığını belirten görüşünü yayınlıyordu. Aynı yıl Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesimi arasında Ortak Savunma Doktrini de imzalanıyordu. 1994'de ABD ve Türkiye'nin gayretleri ile BM Genel Sekreteri Butros Gali'nin girişimleriyle ortak anlaşma zemininin oluşturulması için "Güven Arttırıcı Önlemler Paketi" düzenleniyor ancak Rum tarafının karşı çıkması ile bu paket aynı yıl rafa kaldırılıyordu ancak öte taraftan Avrupa Birliği Korfú, Essen, Cannes ve Madrid zirvelerinde (1994-1995) açıkça topluluğun genişlemesinin ilk adaylarının Malta ve "Kıbrıs Cumhuriyeti" olduğunu belirtiyor, Türkiye'nin "uluslararası hukuka aykırı" eleştirilerini de ısrarla duymamazlıktan geliyordu. Bu arada Rumlar özellikle 1996'da adada gerginliği tırmandırmayı tercih ediyor ve bu da zaman zaman insan ölümlerine varacak çatışmalara neden oluyordu.

Hiç kuşku yok ki bu noktada da Soğuk Savaş döneminde sahip olduğu jeostrateji değeri özellikle Avrupalılar için geçici olarak da olsa kaybetmiş olan Türkiye'nin yeterince direniş gösterememesi, hatta zaman zaman (örneğin Gümrük Birliği vesilesi ile) ciddi tavizler vermesi Rumların hedeflerine ulaşmalarında son derece etkili olmuştur. T.Çiller Hükümetinin "ne pahasına olursa olsun Gümrük Birliği" politikası 2 Şubat 1995'deki Londra Zirvesinde Türkiye'nin Kıbrıs Rumlarının AB ile müzakerelere başlaması

¹⁷²⁰ Heinz-Jürgen Axt [1994] "Zahkapfel im Mittelmeer. Zypern vor dem Beitritt einer geteilten Insel?" Eurokolleg, Friedrich Ebert Stiftung (Ed.) Reihe 30.

konusunda zımni bir olur vermeleri ile sonuçlanmıştır.¹⁷²¹ O güne kadar Avrupa’da ve Türkiye’de Kıbrıs sorunu çözülmeden müzakerelere başlanılamayacağına yönelik yaygın görüş de ortadan kalkmıştır. 1995 sonrasında Kıbrıs, hiç olmadığı kadar bir Avrupa sorunu olarak gündeme yerleşmiştir. 1997’de açıklanan AB Komisyonu’nun AB’nin geleceğinin stratejisini belirleyen Agenda (Gündem) 2000 Raporunda Kıbrıs Rum Yönetimi, bütün Kıbrıs adına AB’ye üye olması tavsiye edilen altı aday ülkeden birisi olarak yer almıştır. Aralık 1997’deki Lüksemburg Zirvesinde de söz konusu strateji aynen benimsenmiş, Kıbrıs Rum Yönetimi resmen aday ülke olmuştur. Türkiye’nin sert tepkileri ve AB içindeki görüş ayrılıklarına rağmen Kıbrıs Rum Yönetimi 2004’de AB’ye tam üye olmak üzere müzakerelerini yürütmüştür. Gümrük Birliği kararının hemen ardından 1995’de Türkiye-KKTC ortak deklarasyonunda Türkiye’nin GB’den doğan yükümlülüklerinin KKTC’yi kapsamayacağı açıklandı.¹⁷²² 1996’nın hemen başında yaşanan Kardak Krizi, yine aynı yıl Kıbrıslı Rumlarının yaptıkları taşkınlıklar ve Türk bayrağının indirilmesi teşebbüsünün yol açtığı ölüm olayları, Rumların Rusya’dan S-300 füzeleri alma talebinin ortaya çıkması ile yaşananlar gerilimi daha da artırdı, ve özellikle de Türkiye AB’den umudunu kestikçe tavır sertleşti ve Ocak 1997’de açıklanan yeni dayanışma deklarasyonu ilk kez bir savunma işbirliğini de içerecek şekilde kaleme alındı.¹⁷²³ 4 Ocak 1997’de Kıbrıslı Rumların, Rusya’dan S-300 yerden havaya 150 km. menzilli füze alımına ilişkin anlaşmaya imza koyması uluslararası arenayı ve dolayısıyla hassas Türk-Yunan ilişkilerini karıştırdı. Türkiye, Kıbrıslı Türklerin güvenliğini tehdit edecek herhangi bir gelişmeye göz yummayacağını açıkladı. İngiltere ve BM de anlaşmaya sert tepki gösterdi.²⁴ Şubat 1997’de AB, Kıbrıs’ın AB’ye tam üyeliğine ilişkin geleneksel tavrını değiştirerek, Kıbrıs’ın AB’ye tam üyeliğinin gerçekleşebilmesi için ada’da önce siyasi bir çözümün şart olduğunu açıkladı ve Yunanistan da bu açıklamaya tepkilerini bildirdi. AB, ilk defa topluluğa tam üyelik konusunda Kıbrıs Türklerinin de dikkate alınması gerektiğini, tam üyelik görüşmelerine Ada Türklerinin de katılması gerektiğini belirtmek suretiyle net bir şekilde ifade ediyordu. Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos, bu açıklamaların hemen ardından, AB’nin Doğu’ya doğru genişlemesini veto edeceğini açıkladı.¹⁷²⁴ Bu dönemde hem KKTC hem de Türkiye tarafında da KKTC’nin Türkiye’ye entegre edilmesi tezleri dile getirilmeye başlanmıştı.¹⁷²⁵

¹⁷²¹ Burcu Bostanoğlu [1999] Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, s.468. Bu konuda ayrıca Manisalı [1996] Gümrük Birliği’nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli, Bağlam Yayınları, İstanbul

¹⁷²² Clement H. Dodd [2000] “Kıbrıs Sorunu ve Türkiye”, in: Makovsky, Alan / Sayarı, Sabri (Eds.) Türkiye’nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri, Çev: Hür Güldü, Alfa Yayınları, 2002, s. 229.

¹⁷²³ Heinz-Jürgen Axt [1996] “Konflikttriade im östlichen Mittelmeer”, Internationale Politik, 2, s. 33-38; Heinz Kramer [1997d] “Türkei: Die Rückkehr zur Normalität- aber was ist normal?” FES-Analyse, Friedrich Ebert Stiftung, Bonn.

¹⁷²⁴ Çiğdem Akkaya [1998] Der Zypernkonflikt und der Beitritt von Zypern in die Europäische Union, Zentrum für Türkeistudien, ZfT-Aktuell 59; Heinz-Jürgen Axt [1998] “Zankapfel im Mittelmeer. Zypern vor dem EU-Beitritt”, Internationale Politik, 1, s. 23-28; Heinz Jürgen Axt [1999] “Zypern: EU-Beitrittsverhandlungen mit offenem Ausgang”, Integration, 22: 2, s. 127-139; Heinz-Jürgen Axt / Hansjörg Brey [1997] (Ed.) Cyprus and the European Union, New Chances for Solving an Old Conflict?, Südosteuropa Aktuell, Südosteuropa-Gesellschaft, (München) 23; Ludger Kühnhardt [2002a] “Stolperstein im Mittelmeer: Zypern vor dem EU-Beitritt”, Internationale Politik, 1/2002, s. 51-53.

¹⁷²⁵ Konuyla ilgili o dönemde yazılan dikkat çekici makaleler için Bkz.: Füsün Arsava [1997] Der Zypernkonflikt: Eine völkerrechtliche Bewertung, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik: Hamburg s. 39-51; Heinz-Jürgen Axt / Hansjörg Brey [1997] Cyprus and the European Union, New Chances for Solving an Old Conflict?, Südosteuropa Aktuell, Südosteuropa-Gesellschaft, (München) 23; Oliver Bauer [1997] “Zypern: holt sich die EU den Konflikt ins Haus? Beitrittsverhandlungen mit der Republik Zypern“, Antimilitarismus Information Berlin, 27: 11, s. 21-24; Bruno Schoch [1998] “Zankapfel Zypern“, Friedensgutachten 1998, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Universität Hamburg, Münster: Lit Verl., s. 63-74; Heinz Kramer [1997c] “The Cyprus Problem and European Security”, Survival,

Clinton'un 1997 yılını "Kıbrıs Yılı" ilan etmesinin ve BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın 1993'ten beri direkt görüşmelerde bulunmayan iki toplum liderinin 1997 yılının ilk altı ayı içerisinde masaya oturacağını açıklamasının ardından, uluslararası diplomasi trafiği hızlandı. 11 Mart'ta, İngiltere Kıbrıs Özel Temsilcisi Hannay, Denktaş ve Klerides ile ayrı ayrı görüşerek, iki toplum lideri arasındaki görüşmelerin birkaç ay içerisinde BM Genel Sekreteri'nin kararıyla başlayacağını açıkladı. Yunanistan, Türkiye'ye karşı bilinen sert tutumunu yumuşatmaya başladı. 9-10 Nisan 1997 Denktaş ile BM Genel Sekreteri Kofi Annan, İsviçre'nin Cenevre kentinde biraraya geldiler. 30 Nisan 1997 BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi, Genel Sekreter'in iki ay içerisinde gerçekleştirilecek Denktaş - Klerides direkt temaslarına önderlik etmesini desteklediğini açıkladılar. 1999 AB'nin 10-11 Aralık 1999'da yaptığı Helsinki zirvesinde Türkiye'nin AB'ye tam üyelik için adaylığı resmi olarak kabul edildi. Türkiye için tarihi bir öneme sahip olan bu zirvenin sonuç belgesinde genişleme sürecindeki Türkiye'nin konumu ve Kıbrıs sorunuyla ilgili özel maddeler de yer aldı. Buna göre "Avrupa Birliği Konseyi, 3 Aralık tarihinde New York'ta Kıbrıs meselesinin kapsamlı bir çözümüne yönelik olarak başlatılan görüşmeleri memnuniyetle karşılar ve BM Genel Sekreteri'nin bu süreci başarıyla sonuçlandırma yönündeki gayretlerine güçlü desteğini ifade eder. Avrupa Birliği Konseyi, politik bir çözümün Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne katılımını kolaylaştıracağını altını çizer. Üyelik müzakerelerinin tamamlanmasına kadar kapsamlı bir çözüme ulaşılammış olursa, Konsey'in üyelik konusundaki kararı, yukarıdaki husus bir ön şart olmaksızın verilecektir. Bu konuda, Konsey tüm ilgili faktörleri dikkate alacaktır." denildi. 2000 AB Komisyonu'nun 7 Kasım 2000'de açıkladığı ve Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecindeki "yol haritasını" çizen Katılım Ortaklığı Belgesi'nde (KOB) yer alan Kıbrıs'la ilgili ifadeler Türkiye-AB arasında büyük bir krize neden oldu. Komisyon'un, Yunanistan'ın baskısıyla KOB'un kısa vadeli öncelikler bölümüne Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin baskıcı ifadeler eklemesi Türkiye tarafından "önkoşul" olarak algılandı. KOB'un içeriğinin Helsinki zirvesinin çizgisinde yer almasını isteyen Türkiye, AB'nin bu tutumuna Başbakan Bülent Ecevit dahil tüm üst düzey yetkilileriyle sert tepki gösterdi. KOB'un açıklanması ardından Çankaya'da düzenlenen "Kıbrıs" zirvesinden ise AB'ye sert ve net bir mesaj çıktı. Zirvede KKTC lideri Rauf Denktaş'ın BM nezdinde yapılan dolaylı görüşmelerden çekilmesi kararlaştırıldı.

1992'den beri yürütülen ve çözüm için zemin oluşturmaya amaçlayan "Fikirler Dizisi"nin 1997'de geldiği nokta umutsuzdu. Buna rağmen Kıbrıs'ın iki tarafının liderlerinin de katılımı ile New York ve Montrö'de BM Genel Sekreter Yardımcısı Diego Cordovez gözetiminde görüşmeler yapıldı ve burada da beklenildiği üzere hiçbir sonuca ulaşamadı. 31 Ağustos 1998'de Türkiye yaptığı açıklama ile görüşmelerin ancak her iki tarafın siyasi eşitliği bazında yürütülebileceği düşüncesini net olarak ortaya koymuştur. 1997 sonrasında Türk tarafının bağımsızlık çabaları hem Türkiye ile entegrasyon hem de Rumlarla ortak bir çözüm düşüncesinin önüne geçmiştir. 1999'da PKK lideri A.Öcalan'ın Kıbrıs Rum Yönetimi pasaportu ile Kenya'daki Yunanistan Büyükelçiliğinde yakalanması, ardında yaşanan deprem felaketi ve sonrasında da ortaya çıkan hızlı yakınlaşma Aralık 1999'da Türkiye'nin AB'ye aday ülke olarak ilan edilmesi ile bambaşka bir boyut kazanmıştır.¹⁷²⁶

39:3, pp. 16-32; Heinz Kramer [1997e] "Brennpunkt Zypern", SWP-Arbeitspapier, Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen/Isar.

¹⁷²⁶ Heinz Jürgen Axt [2000] Verbesserte Beziehungen zwischen Athen und Ankara nach Helsinki?

Griechenlands aktuelle Außen- und Sicherheitspolitik, Stiftung Wissenschaft und Politik. - Ebenhausen/Isar: SWP.

Kıbrıs sorununa çözüm bulunması konusunda bütün zamanların en kapsamlı ve çözüme en yakın planını 2002 yılında BM Genel Sekreteri Kofi Annan sunmuştur. “‘Kıbrıs Sorununa Kapsamlı Çözüm Temeli” başlıklı Birleşmiş Milletler Kıbrıs Planı, Annan tarafından 11 Kasım 2002’de taraflara iletili ve kamuoyuna açıklandığında hem Türk hem de Rum tarafından çok farklı, çoğunlukla da olumsuz tepkilerle karşılandı.¹⁷²⁷ Türk tarafından Cumhurbaşkanı Denktaş ile Rum tarafından Klerides’in başta “anavatanları” ve AB olmak üzere uluslararası baskıya direnemedikleri için görüşmeleri yapmayı kabul ettikleri plan, Kıbrıs Rum Yönetiminin tek başına AB’ye tam üye olarak katılması öncesindeki son çabaydı.¹⁷²⁸ Aynı dönemde son derece önemli bir değişiklik ise Türkiye’de iç politikada meydana geliyor, 3 Kasım 2002’de yapılan Milletvekilliği Genel Seçimleri daha üç ay önce kurulmuş olan, liderleri Recep Tayyip Erdoğan’ın yasaklı olduğu için seçimlere bile giremediği Adalet ve Kalkınma Partisi kazanmıştır. Türkiye’nin siyasi coğrafyasını neredeyse bütünüyle değiştiren bu seçimlerden sonra, AET/AT/AB konusunda geleneksel olarak olumsuz bir tavır sergilemiş bir siyasi gelenekten gelen AK Parti, hem kendi iktidarının devamı hem de Türkiye’nin “son treni” kaçırmaması gibi bir yaklaşım ile AB politikalarına çok ciddi bir destek vermiştir. 2002 yılında Türkiye’nin AB ile müzakerelere başlamasının yolunda en önemli ve çözümü zor engel, adeta “kriter olmayan kriter” Kıbrıs sorunu olarak görülmekteydi. AK Parti Hükümeti Kıbrıs konusunda Türkiye’deki muhalefetin ve KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’ın itiraz ve direnişlerine rağmen, iktidara gelmelerinden itibaren AB konusunda kararlı bir tutum içine girerek müzakerelere tarih alınması çabası içine girdiği için, Annan Planı çerçevesinde bir çözüm için kararlı tavır aldı ve bu durum, önemli değişimleri de beraberinde getirdi. Türkiye’nin hedefi, bu yolla hem 2002’de müzakereler için tarih alınmasını sağlamak, hem de Kıbrıs Rum Yönetimi’nin AB’ye Nisan 2003’de tam üye olma anlaşması imzalaması öncesinde Kıbrıs sorununa makul bir çözüm bulunmasını sağlamaktır. Aksi bir durumda, Kıbrıs’ın bütününe temsil ettiği kabul edilen Kıbrıs Rum Yönetiminin hem kozları artacak ve AB’nin içinde üye olmanın bütün avantajlarını kullanacağı, hem de Türkiye’yi kendi toprakları ve artık aynı zamanda AB topraklarında işgal gerçekleştirdiği tezini dillendirmesine engel olunacaktı. Türkiye’nin ilk kez bu kadar güçlü bir destek verdiği ve uluslararası kamuoyunun da konjonktürel olarak son derece elverişli olduğu bu ortamda çözüm arayışı Dünyada çok yakından izleniyordu. Örneğin 1 Ocak 2002 tarihli gazeteler Norveç Nobel Enstitüsü Müdürü Geir Lundestad’ın Kıbrıs’ta çözüm sağlanması durumunda, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş ve Rum Yönetimi lideri Glafkos Kleridis’in Nobel Barış Ödülü’ne aday gösterilebileceklerini söylediğini duyuruyorlardı.¹⁷²⁹ Bu dönemde yeni Hükümetin, ki Hükümet ancak 18 Kasım 2002’de kurulabildi, en önemli handikapı zaman darlığı idi. 18 Kasım ile 13 Aralık 2002’de yapılacak olan AB Kopenhag Zirvesi arasında zamanın son derece kısıtlı olması, Hükümetin yeni ve hatta “acemi” olması, daha da önemlisi Annan Planı gibi son derece kapsamlı ve her kesimi de huzursuz eden bir planın bu kadar kısa bir süre içinde değerlendirilmesinin zorlukları ortadaydı. Bunlara bir de kalp rahatsızlığı geçiren KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş’ın durumu eklenince, son üç haftada özellikle Başbakan Abdullah Gül ve AK Parti Genel Başkanı sıfatı ile R.T.Erdoğan’ın gösterdikleri çok yoğun çabalara rağmen Kıbrıs Rumları ve Türklerinin tavırları nedeni ile bir neticeye ulaşılamadı. Hatta R.T.Erdoğan, seçim galibi partinin Genel Başkanı olarak 18 Kasım 2002’de Türkiye’ye AB konusunda destek verilmesi için Atina’ya yaptığı ziyaretinde ilk kez Kıbrıs sorunu ile Türkiye’nin AB üyeliği arasında bağlantı bulunduğunu dile getirdi ve Kıbrıs R.Y. ile AB arasında Nisan 2003’de yapılacak üyelik anlaşmasının,

¹⁷²⁷ Türkiye’de olumlu sayılabilecek değerlendirmelerden birisi TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı) tarafından yapılmıştır: <http://www.tesev.org.tr/etkinlik/kibris_neden_annan_plani.php>

¹⁷²⁸ Heinz-Jürgen Axt [2003] “Zypern: Vertane Chance”, Internationale Politik, Januar 2003, Nr. 1, 58. Jahr, s.23-24.

¹⁷²⁹ Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul) 02.12.2002.

Kıbrıs sorununu çözmek için zamana olan ihtiyaca dikkat çekerek Haziran 2003'e ertelenmesi talebinde bulundu.¹⁷³⁰ Bu talep kabul edilmese de Türkiye ilk kez Kıbrıs sorunun çözümü konusunda samimi çaba gösteren bir ülke olduğunu ortaya koymuş ve Kıbrıs RY ve Yunanistan'ı daha savunma konumuna sokmuş oldu. Türkiye, AB ile tam üyelik müzakereleri için 2003 yılı garanti edilirse, Kıbrıs konusunda daha fazla inisiyatif alınabileceği mesajı verse de, AB'nin 2004'den önceki bir tarihe sıcak bakmaması Kıbrıs konusunda Denктаş üzerine yapılan baskıların –bir süre için de olsa- gevşetilmesine neden oldu.

BM Genel Sekreteri'nin tarafların revizyon talepleri doğrultusunda değişikliklere uğrayan "Annan Planı", AB Zirvesinden üç gün önce Annan tarafından yenilenerek taraflara sunuldu. Ancak KKTC yönetimi de Kıbrıs RY' de planı yeterince tatminkar bulmayınca, Kofi Annan'ın, AB'nin, ABD'nin ve hatta Türkiye'nin çabalarına rağmen Kopenhag'da Zirvenin hemen öncesinde iki tarafın liderlerinin Annan Planını kabul ettiklerine dair belge imzalanamadı. Bu önemli bir hayal kırıklığı yarattı ve bu belgenin imzalanması halinde KKTC'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak AB içinde yer almasının yolunun açılacağı ve Türkiye için de en kritik sorunun ortadan kalkacağı görüşleri sıkça dile getirildi. KKTC Cumhurbaşkanı Denктаş, *"sorunu çözmek istiyoruz ancak bize planı müzakere etme olanağı tanınmadı, zorla bir barış da sağlanamaz, zaten Kıbrıs Rumları plana bizden daha karşılar, ama bizi suçluyorlar"* diyecekti.¹⁷³¹ KKTC'nde 14 Aralık 2003 tarihinde parlamento seçimleri yapılmıştır. Katılım oranının %86.4 olarak gerçekleştiği seçimlerde CTP %35.18 oy oranı ile 19, UBP %32,93 ile 18, BDH %13,14 ile 6, DP ise %12,93 ile 7 milletvekiliyle Parlamentoda temsil edilmeye hak kazanmıştır. 29 Aralık 2003 tarihinde, Cumhuriyetçi Türk Partisi - Birleşik Güçler (CTP-BG) Genel Başkanı M.Ali Talat KKTC Cumhurbaşkanı Sayın Denктаş tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. CTP-DP Koalisyon Hükümeti 13 Ocak 2004 tarihinde göreve başlamıştır.

Kopenhag Zirvesinde Kıbrıs R.Y. daha önce planlandığı üzere, müzakereleri de tamamladığı için AB'ye tam üye olmak üzere Nisan 2003'de AB ile Anlaşma yapacak ülkelerden birisi olarak sayıldı. Ancak bu kararda Annan Planı çerçevesinde 28 Şubat 2003'e kadar bir çözüm arzusu ısrarla dile getirildi.¹⁷³² Türkiye bakımından ise Kopenhag

¹⁷³⁰ ibid.

¹⁷³¹ GKRY lideri Papadopoulos ve GKRY eski lideri Klerides'in Lahey'de son bulan Kıbrıs müzakereleri hakkında 2003 Kasım ayında Rum basınına verdikleri Denктаş'ı da doğrular nitelikteki demeçler büyük yankı bulmuştur. GKRY eski lideri Klerides demecinde, müzakerelerde Türk tarafının bilinçli olarak uzlaşmaz gösterildiğini ve GKRY'nin "hiçbir şeyi kabul etmeyerek, hiçbir taviz vermeden ve başarısızlığı Türk tarafına ait gösterme" taktiği uygulayarak Avrupa Birliği üyeliği hedefine bir adım daha yaklaştığını ifade etmiştir. GKRY lideri Papadopoulos ise, Sayın Denктаş'ın müzakerelerde Annan Planı'nı kabul etmediğini açıkça ortaya koymasından istifade ettiğini, esasen Mart 2003 ayında Lahey'de Denктаş Annan Planına imza atmış olsa bile kendisinin Plan'ı imzalamayı düşünmediğini açıklamıştır. Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul) 13.12.2002.

¹⁷³² 10. Yukarıda yer alan 3. paragraf uyarınca, Kıbrıs ile katılım müzakereleri tamamlandığı için Kıbrıs Avrupa Birliği'ne yeni bir üye devlet olarak kabul edilecektir. Buna rağmen, Avrupa Konseyi Avrupa Birliği'ne birleşmiş bir Kıbrıs'ın katılımı yönündeki güçlü tercihini yinelemektedir. Bu bağlamda, Avrupa Konseyi Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin önerileri temelinde, Kıbrıslı Rumların ve Kıbrıslı Türklerin 28 Şubat 2003 tarihine kadar Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulmak amacıyla müzakerelere devam etme kararlılığını memnuniyetle karşılamaktadır. Avrupa Konseyi, önerilerin, ilerideki haftalarda çözüm sağlanabilmesi için benzersiz bir fırsat sunduğuna inanmakta ve Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk toplumlarının liderlerini bu fırsatı kullanmaya çağırmaktadır. 11. Birlik çözüm koşullarının, AB'nin kurulduğu temel ilkelere uygun olarak, Katılım Antlaşması'nda yer alması konusundaki arzusunu yinelemektedir. Çözüm durumunda Konsey, Komisyon önerileri temelinde oybirliği ile, Kıbrıs Türk toplumu ile ilgili olarak Kıbrıs'ın AB'ye katılım koşullarının uyarlanması konusunda karar verecektir. 12. Avrupa Konseyi çözüm sağlamadığı takdirde, Komisyon önerisi temelinde oybirliği ile aksi kararlaştırılmadıkça, AB

Zirvesinin hedefleri kısmen yakalanmış olduğu söylenebilir. Kopenhag Zirvesinde 2004 yılı Aralık ayında yapılacak olan AB Zirve toplantısında, Avrupa Komisyonu'nun hazırlayacağı 2004 İlerleme Raporu dikkate alınarak, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerine uyduğu kararı verilirse katılım müzakerelerine gecikme olmadan başlama kararı verildi.¹⁷³³ Zirve'de ayrıca, Kıbrıs başlığı altındaki 21. maddede AB'ye 2004'te üye olacak olan ülkelerin Katılım Antlaşmasına eklenecek "*Tek Avrupa*" Ortak Bildirisiyle, bu ülkelerin kendilerinden sonra AB'ye üye olacak adayların üyeliklerini engellememeleri ve genişleme sürecini geri döndürmemelerinin garanti altına alınması, bu bağlamda da söz konusu deklarasyonun yeni üye olacak ülkelere kabul edildiği hükmü açıkça ortaya konulmuştur.¹⁷³⁴ Hiç kuşku yok ki bu madde, en çok da Türkiye'nin ihtiyaç duyacağı bir maddedir.

2003'ün hemen başında, 15 Ocak 2003'de, 28 Şubat'a kadar uzlaşma, 30 Martta da Annan Planının referanduma sunulması amacıyla Denktaş ve Klerides'in başkanlığındaki heyetler arasında doğrudan görüşmeler başladı. Ancak 16 Şubat'ta Kıbrıs RY de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Annan Planına çok kesin karşıtlığı ile bilinen sağcı DİKO ve komünist AKEL'in ortak adayı Tasos Papadopoulos % 51 oy alarak seçilince Kıbrıs'ta dengeler daha da karmaşık bir hale geldi. 28 Şubatta göreve başlayan Papadopoulos, göreve başlamadan iki gün önce Annan'ın sunduğu üçüncü versiyonu ve planda öngörülen süreci kabul edip etmediklerini bildirmek üzere 10 Mart'ta Denktaş ile birlikte Lahey'e davet edildi. Rum tarafının ısrarla yapılacak olası bir referandumu 16 Nisan'da yapılacak olan AB üyelik anlaşması imzası sonrasına bırakmaya çaba göstermiş, Denktaş ise 9 Mart günü BM Genel Sekreterine sunduğu değişiklik talepleri ile plana yönelik endişelerini bir kez daha dile getirmiştir. 10 Mart'ta Lahey'de garantör ülkeler Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin de katıldığı müzakerelerde somut sonuçlar çıkmayınca 11 Mart'ta Annan müzakerelere son verildiğini açıklamış, BMGS'nin Kıbrıs Özel Danışmanı De Soto ise, görüşmelerin sonunda Genel Sekreter adına yaptığı açıklamada, Sayın Denktaş'ı sorumlu göstermeye yönelik bir üslup kullanılmakla beraber, Papadopoulos'un planı kabule yanaşmadığı da saklanmamıştır. Ancak BMGS Annan, ortaya belirgin bir uzlaşma imkanı çıktığı takdirde, iki tarafa yardımcı olmaya hazır olduğunu belirtmiştir.¹⁷³⁵

BM Güvenlik Konseyi'nin 14 Nisan 2003 tarihli toplantısında BMGS'nin 1 Nisan tarihli raporuna istinaden Kıbrıs konusunda bir karar kabul edilmiştir. 1475 sayılı bu kararın işlem paragraflarında taraflardan "BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonu çerçevesinde Annan planından yararlanarak kapsamlı bir çözüme ulaşılması maksadıyla müzakerelere devam etmeleri" istenmekte ve Genel Sekretere iyi niyet misyonunu sürdürmesi yönünde destek verilmektedir. Genel Sekreter 1 Nisan tarihli raporunda iki tarafın talep etmesi halinde müzakere süreciyle ilgili misyonunu devam ettireceğini kaydetmişti. Ancak 16 Nisan tarihinde, Atina'daki AB Zirvesi'nde diğer 9 aday ülke ile birlikte GKRY de AB ile Katılım Antlaşması'nı imzalamıştır. Bunun üzerine KKTC Bakanlar Kurulu, 16 Nisan 2003 tarihinde iki taraf arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi yönünde bir karar almıştır. Buna

müktesebatının adanın Kuzey kısmında uygulanmasının askıya alınmasına karar vermiştir. Ayrıca Konsey, Komisyon'u Kıbrıs Hükümeti ile danışma içinde, Kıbrıs'ın kuzey kısmının ekonomik kalkınmasının desteklenmesi ve Birliğe yakınlaştırılmasının yollarını incelemeye çağırmaktadır. Bulletin der EU: 12-2002, I-10, 11, 12.

¹⁷³³ Bulletin der EU: 12-2002, I-18, 19, 20.

¹⁷³⁴ "*Avrupa Birliği ve katılan ülkeler, Katılım Antlaşması'na eklenecek olan ve genişleme sürecinin sürekli, kapsayıcı ve geri döndürülemez yapısına ilişkin (bkz. Doc. 369/02) "Tek Avrupa" adlı ortak deklarasyonu kabul etmiştir.*" Bulletin der EU: 12-2002, I-21.

¹⁷³⁵ BM Genel Sekreteri Annan'ın 1999 yılından beri devam eden dolaylı ve doğrudan müzakere süreci ve çözüm planının sunulmasından sonraki gelişmelere ilişkin 1 Nisan 2003 tarihli raporu 7 Nisan günü BM Belgesi olarak yayınlanmıştır.

benzer şekilde, 21 Nisan tarihinde KKTC'nden GKRY'ne ve GKRY'nden KKTC'ne geçişlerin de serbestleştirilmesine yönelik bir dizi düzenlemeyi tek yanlı olarak uygulamaya koymuştur. Karar, 23 Nisan 2003 günü yürürlüğe girmiştir. KKTC Bakanlar Kurulu 29 Nisan'da Rumların Kuzey'deki turistik tesislerde haftada 3 gün konaklamalarına da imkan sağlamıştır.¹⁷³⁶

2001 Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Romano Prodi Kıbrıs sorunu çözülmeden de Güney Kıbrıs'ın üyelik başvurusunun değerlendirilebileceğini söyledi. Türk Dışışleri Bakanı İsmail Cem Kıbrıs konusunda işlerin olumlu gitmediğini açıkladı. Ecevit ve Bahçeli Kıbrıs'ta bedel ödemeye hazır olduklarını söylediler. Yıl sonunda Rauf Denktaş'ın, Glafkos Klerides'e mektupla yaptığı görüşme teklifi sonucunda iki lider 4 Aralık'ta Lefkoşa'daki 'Yeşil Hat'ta BM gözetiminde biraraya geldiler. Görüşme sonunda BM Genel Sekreterinin Kıbrıs özel temsilcisi Alvaro De Soto, liderlerin 2002 Ocak ayında yine Yeşil Hat'ta biraraya geleceklerini ve müzakereleri sürdüreceklerini açıkladı. 16 Ocak 2002 Doğrudan görüşmelere başlayan Denktaş ve Klerides, Ocak 2003'de 8 kez bir araya geldi. 15 Mayıs 2002 Doğrudan görüşmelere ivme kazandırmak amacıyla Kıbrıs'a gelen BM Genel Sekreteri Kofi Annan, KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş ve Rum lider Klerides'le akşam yemeği için bir araya geldi. 11 Kasım 2002 BM Genel Sekreteri Kofi Annan, "Annan Planı" olarak tarihe geçecek olan barış planını taraflara sundu. 10 Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi öncesinde bir anlaşmaya varılmasını sağlamak için Annan planında bazı değişiklikler yapıldı. Revize edilen plan 2. Annan Planı adını aldı. 12-13 Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'nde, Kıbrıs Rum yönetiminin tek yanlı müracaatı üzerine, Kıbrıs'ın AB'ye üye olarak kabul edilmesi kararı alındı. 5-14 Şubat 2003 Denktaş ve Klerides 13 kez bir araya geldi. (İki lider 16 Ocak 2002'de başlayan yüz yüze görüşmeler kapsamında 71 kez Kıbrıs'ta bir araya gelmiş oldu.) 26 Şubat 2003 BM Genel Sekreteri Kofi Annan, gözden geçirilmiş planın 3. şeklini (3. Annan Planı) taraflara sunmak üzere 26 Şubat'ta Kıbrıs'a geldi. Aynı gün önce Papadopoulos, sonra da Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş ile bir araya geldi ve taraflara yeni planı sundu. Denktaş, "Planda genelde değişen bir şey yok" açıklamasını yaptı. 27 Şubat 2003 Denktaş, Klerides ve Papadopoulos ile ara bölgede bir araya geldi. Annan liderlerden, 10 gün içinde kendisine yanıt vermesini istedi ve yanıtlarını açıklaması için de 10 Mart'ta Lahey'e davet etti. Aynı gün Lefkoşa İnönü Meydanı'nda yapılan "Çözüm ve AB'ye hazırız" mitingine ABD Dışışleri Bakanlığı Kıbrıs Özel Koordinatörü Thomas Weston da katıldı. 28 Şubat 2003 Annan, Denktaş ve Papadopoulos ile yeniden bir araya geldi ve adadan ayrılırken de "yolun sonuna gelindi" açıklamasını yaptı. Denktaş ise "Yolun değil, görüşmelerin sonu olur" karşılığını verdi. 10-11 Mart 2003 BM Genel Sekreteri Annan'ın, Lahey'de Denktaş ve Papadopoulos ile yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Papadopoulos, 13 Mart'ta, Türk tarafının yüz yüze görüşme çağrısını reddetti. 31 Mart 2003 Türkiye'nin Kıbrıs'ta 5'li konferans yapılması önerisini, Rum yönetimi reddettiğini açıkladı. 2 Nisan 2003 Cumhurbaşkanı Denktaş, Kıbrıs Rum tarafına 6 maddeden oluşan güven artırıcı önerilerini sundu. Öneri, Kıbrıs'ın her iki tarafına uygulanan her türlü kısıtlamaların karşılıklı olarak kaldırılmasını, Maraş'ın yeniden iskana açılması için Rumlara verilmesini, Türk tarafının Temmuz 2000 tarihinden itibaren BM Barış Gücü'nün dolaşımı ile ilgili olarak uyguladığı tedbirlerin kaldırılmasını ve iki taraf arasında karşılıklı saygı, hoşgörü ve anlayışın geliştirilmesi amacıyla bir Uzlaş Komitesi kurulmasını öngörüyordu. Denktaş, Papadopoulos'a, önerisiyle birlikte, görüşme çağrısı yapan bir de mektup gönderdi. 3 Nisan'da Papadopoulos, Denktaş'ın önerisini reddetti ve "Kendisiyle sadece BM çerçevesinde görüşebilirim" yanıtını verdi. Denktaş, 4 Nisan'da Papadopoulos'a ikinci bir mektup göndererek görüşme çağrısını yineledi ve "Önerilerimiz masada duruyor" dedi. 5 Nisan 2003 Dışışleri Bakanı ve Başbakan

¹⁷³⁶ T.C.Dışışleri Bakanlığı İnternet Sayfası : <www.mfa.gov.tr>

Yardımcısı Abdullah Gül, KKTC'yi ziyaret etti ve KKTC'nin 2 Nisan'da Rum tarafına sunduğu önerileri desteklediğini belirtti. 14 Nisan 2003 BM Güvenlik Konseyi, Annan'ın Kıbrıs raporunu oybirliğiyle onayladı. Raporda, çözüm çabalarının sonuçsuz kalmasından Türk tarafı sorumlu tutuldu, KKTC rapora tepki gösterdi. 16 Nisan 2003 Avrupa Birliği Atina zirvesinde Kıbrıs Rum kesimi AB'ye giriş sözleşmesini imzaladı. 18 Nisan 2003 Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis, Rum kesimini ziyaret etti ve Rum kesiminin AB'ye giriş sözleşmesini imzalamasıyla ilgili olarak "Enosis'i başardık" ifadesini kullandı. Simitis, 19 Nisan'da KKTC'deki bazı muhalefet partilerinin yetkilileriyle Rum kesimindeki Yunan Büyükelçiliği binasında görüştü. 21 Nisan 2003 KKTC Bakanlar Kurulu, yaptığı olağanüstü toplantıda, KKTC ile Rum kesimi arasındaki geçişlerin serbest bırakılması yönünde tarihi karar aldı. Rum Ulusal Konseyi, 22 Nisan'da toplandı ve KKTC'nin serbest geçişlerle ilgili kararını tanımadığını, ancak geçişleri engellemeyeceğini duyurdu. KKTC Bakanlar Kurulu'nun 21 Nisan'da aldığı karar, 22 Nisan'da Resmi Gazete yayımlandı ve 23 Nisan sabahı KKTC ile Rum kesimi arasında, belli kurallara bağlı olarak serbest geçişler başladı. İlk günlerde, beklenenlerin aksine, sınır kapılarına Kıbrıslı Türkler değil, Rumlar yığıldı. Rumlar, KKTC'ye geçmek için saatlerce uzun kuyruklarda beklemeyi göze aldı. İlk iki haftada, gün içinde KKTC'ye geçen Rumların sayısı 30 bine kadar çıktı. KKTC Bakanlar Kurulu, 29 Nisan'da da Rumların KKTC'deki otellerde 3 gün konaklamasına izin veren kararı aldı. Rumların yoğun şekilde KKTC'ye geçmeleri ve buradaki otellerde konaklamaları, Rum yetkilileri rahatsız etti. Rum milletvekilleri, KKTC'de eski sahibi Rum olan otellerde konaklayan Rumlara para ve 2 yıl hapis cezası verilmesi öngören yasa tasarısını Rum meclisine sundu. 9 Mayıs 2003 Başbakan R.Tayyip Erdoğan, KKTC'ye yaptığı ziyarette, Ledra Palace Sınır Kapısı'nı da ziyaret ederek, Yeşil Hat'a kadar gitti ve KKTC'ye giriş yapmak için bekleyen bazı Rum ailelerle sohbet etti. 17-18 Haziran 2003 Avrupa Birliği'nin genişlemeden sorumlu üyesi Günter Verheugen, Kıbrıs Rum kesimini ve KKTC'yi ziyaret etti ve siyasi soruna bakılmaksızın Rum tarafının Mayıs 2004'te AB'ye üye olacağını söyledi. Haziran 2003 Türkiye, Titina Loizudu isimli Rum kadına tazminatını ödeme kararı aldı ve 2 Aralık'ta tazminatı ödedi. Temmuz 2003 KKTC'nin, Kıbrıs sorununun temelini oluşturan mal-mülk sorununun takas ve tazminatlar yoluyla halledilmesi amacıyla Türkiye ve Avrupa Komisyonu'nun desteğiyle hazırladığı Takas ve Tazminat Yasası, 1 Temmuz'da yürürlüğe girdi. Rum yönetimi, vatandaşlarının komisyona başvurularını engellemeye çalıştı. 14 Temmuz 2003 Rum meclisi, 16 Nisan'da imzalanan AB'ye üyelik sözleşmesini onayladı. 8 Ağustos 2003 Türkiye-KKTC Ortaklık Konseyi toplantısı Girne'de yapıldı ve toplantının sonunda, iki ülke arasında Gümrük Birliği Çerçeve Anlaşması imzalandı. Gümrük Birliği kararı Brüksel ve Atina'da olduğu gibi Ankara'da da farklı tepkiler yarattı. Ankara, anlaşmayı KKTC'ye uygulanan ambargonun kaldırılmaması nedeniyle yaptığını duyursa da, yaygın kanaat bu anlaşmanın ölü doğan ve popülist baskılardan kaçmak için yapılan üstelik hiçbir fayda da sağlayamayacak nitelikte bir belge olduğu yönündeydi. KKTC Başbakan Yardımcısı Serdar Denktaş ile söz konusu "çerçeve anlaşmasına" imza atan Başbakan Yardımcısı Abdülatif Şener, KKTC ekonomisinin AB ile entegrasyonu öncesindeki hazırlıklar açısından anlaşmanın büyük önem taşıdığını dile getirirken de aslında asıl amacın Gümrük Birliği değil, hem iç kamuoyunda Kıbrıs konusunda Hükümete yönelik eleştirileri göğüslemek, hem de AB ve BM nezdinde koz edinmek olduğu açıktı.¹⁷³⁷ KKTC'deki toplantıya gayri resmi temsilci gönderen AB, GB anlaşmasının Türkiye'nin birlikle ilişkilerini bozabileceği mesajını verdi. AB Komisyonu Sözcüsü Eric Mamer, İngiliz Reuters ajansına açıklamasında, "Bu anlaşma imzalanmadan önce bize danışılması gerektiği kanaatindeyiz. Bu anlaşmayı, Türkiye ile AB arasında var olan gümrük birliği ve AB ile ilgili diğer anlaşmalar çerçevesinde değerlendireceğiz" dedi. Brüksel sözcüleri, anlaşmanın Türkiye'nin AB ile yaptığı Gümrük

¹⁷³⁷ Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul) 09.08.2003.

Birliği anlaşmasına da aykırı olacağını belirtirken, Ankara bu görüşe katılmadığı yanıt verdi. Hatta KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile Türkiye ile imzaladıklarına benzer nitelikli bir gümrük birliği anlaşması imzalamayı da arzu ettiklerini açıklıyordu. Ancak AB'den gelen olumsuz sinyaller ve Türkiye ile KKTC'nin böyle bir anlaşmanın ön hazırlığını yapmamaları nedeniyle ile sadece “çerçeve” anlaşma imzalanabildi ve Türkiye ile KKTC Ortaklık Konseyi toplantısından bir gün önce gerçekleştirilen Ortak Ekonomik Komite toplantısında GB'nin sürece yayılması ve ilan tarihinin ertelenmesine karar verildi.

Ağustos ile Aralık 2003 arasında KKTC'de son derece heyecanlı ve üst düzeyde katılımlı bir seçim süreci yaşandı. 14 Aralık 2003'de yapılan milletvekili genel seçimleri öncesinde temel tartışma konusu Annan Planı ve Türkiye'nin AB üyeliği konusu oldu. Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın da dışarıdan katıldığı bu seçim sürecinin sonunda kazanan Annan Planına “evet” diyen Mehmet Ali Talat liderliğindeki CTP oldu. CTP'nin bu seçim zaferi KKTC'deki bütün siyasi dengeleri hem de uzun vadeli bir biçimde etkileme potansiyeline sahipti, nitekim daha sonraki gelişmeler de bu yönde oldu. CTP seçimden birinci parti olarak çıkarken, Başbakan Derviş Eroğlu liderliğindeki UBP ikinci sırada kaldı. Serdar Denktaş'ın DP'si ise kilit parti haline geldi. 50 sandalyeli Cumhuriyet Meclisi'ne, Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) 19, Ulusal Birlik Partisi (UBP) 18, Demokrat Parti (DP) 7, Barış ve Demokrasi Hareketi (BDH) 6 milletvekili gönderdi. Böylece 50 kişilik parlamento için 14 Aralık 2003'de yapılan, tarihin en önemli seçiminde Annan Planı'nı destekleyen partilerle, iktidar partileri 25'er milletvekili kazandı. Ancak yüzde 85 gibi yüksek bir katılım sağlandığı seçimde Annan Planına destek konusundaki kararlılık da ortaya çıkmış oldu. Genel oy sayımı sonunda, Annan Planı'na karşı çıkan iktidarın büyük partisi UBP'nin oyları gerilerken, koalisyonun ortağı Serdar Denktaş'ın DP'si de büyük oy kaybına uğradı. 29 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Denktaş'ın Başbakanlık için görevlendirdiği Talat 13 Ocak 2004'de Serdar Denktaş'ın lideri olduğu DP ile koalisyon hükümetini kurdu ve Dışişleri Bakanlığına Serdar Denktaş getirildi. Seçimlerin yapılmasından sonra yeni hükümetin kurulması ile Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin diplomatik trafik de hızlandı. KKTC'deki değişim, Türkiye'de de önemli kararlara yol açtı ve 23 Ocak 2004 toplanan MGK'da Annan Planı referans alınarak görüşmelere başlanması konusunda görüş birliğine varıldı. 28 Ocak 2004 ABD'de Başkan Bush'la görüşen Tayyip Erdoğan, Kıbrıs'ta çözüm için ABD'nin devreye girmesini istedi. 10 Şubat da ise Kıbrıs Rum cumhurbaşkanı Papadopoulos ile Türk cumhurbaşkanı Denktaş, Newyork'ta BM Genel Sekreteri Annan'ın arabuluculuğu ile bir araya geldiler. Taraflar, müzakerelerin Ada'da sürdürülmesi konusunda anlaştılar. 19 Şubat 2004 Lefkoşa Havaalanında Türk ve Rum taraflar bir araya gelerek müzakerelere başladılar.

19 Şubat 2004 tarihinde başlayan müzakereler iki aşamalı olarak 31 Mart 2004 tarihine kadar devam etmiş, müzakerelerin birinci aşaması, 19 Şubat -22 Mart 2004 tarihleri arasında Ada'da, ikinci aşaması ise, 24 Mart 2004 tarihinde İsviçre'nin Bürgenstock kasabasında anavatanların da katılımıyla başlamış ve 31 Mart 2004 tarihinde BM Genel Sekreteri'nin Annan Planı'nın nihai halini taraflara sunması ile sonuçlanmıştır. İsviçre'deki görüşmelerin belki de en önemli özelliği 1974'den beri Kıbrıs Türk tarafının Cumhurbaşkanı olan Rauf Denktaş'ın bu toplantılara Türkiye'nin de özel isteğine rağmen katılmayı reddetmesi olmuştur.¹⁷³⁸ İsviçre'deki Kıbrıs görüşmelerinde KKTC heyetine Başbakan Mehmet Ali Talat başkanlık ederken, DP Genel Başkanı ve Dışişleri Bakanı Serdar Denktaş da, babası Cumhurbaşkanı Denktaş'ın Annan Planı konusundaki bütün itirazlarına rağmen görüşme heyetinde yer alıyordu. Hem KKTC'de hem de Türkiye'de

¹⁷³⁸ Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul) 25.03.2004.

Kıbrıs konusunda ilk kez ciddi görüş ayrılıkları yaşanıyordu. Aynı dönemde çözümü engellediği gerekçesi ile Denктаş'a hem Türkiye'de hem de AB çevrelerinde yaygın bir eleştiri olduğu da görülmektedir. Örneğin Genişlemeden Sorumlu Komiser Verheugen AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Günter Verheugen, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş'ın, "barış yolundaki fırsatları kullanmakta başarısız olduğunu ve artık halkının çoğunluğunu temsil etmediğini" ileri sürdü. Verheugen, 24 Mart'ta Reuters haber ajansına verdiği demeçte, Tarafların açıklamaları arasında büyük farklılıklar bulunduğunun açık olduğunu söyleyen Verheugen, 20 Nisan'da yapılacak referandumda, BM planına, Türklerin "Evet", Rumların "Hayır" deme ihtimali bulunduğunu hatırlattı ve bir soru üzerine, Güney Kıbrıs'ın tek başına AB'ye üye olmasının sorumluluğunun Denктаş'a ait olacağını iddia ediyordu. Aynı günlerde (28 Mart 2004) Türkiye'de yapılan yerel yönetim seçimlerinde AKP'nin genel seçimlerde aldığı oylarını % 7 civarında artırarak % 41,9'a ulaşması ve büyük bir başarı elde etmesi de Hükümetin Kıbrıs konusunda geleneksel politikadan ayrılan ve risk alan politikasına destek olarak yorumlandı. Örneğin CNN'in haberinde, "bu sonuçların, reformların devamı ve Kıbrıs konusunda Başbakan Erdoğan'ın elini güçlendirecektir" yorumu yapıyordu.

İsviçre'nin Bürgenstock kasabasında yapılan müzakerelerde her iki tarafın itiraz ve taleplerini değerlendiren Annan 4. kez revize ettiği Kıbrıs planı taslağını 29 Mart 2004'de taraflara sundu. Plan son şekli ile Türk tarafını daha çok tatmin eder bir görüntü vermekteydi. Kofi Annan, planda, "Kurucu anlaşma, Türk ve Kıbrıs kurucu devletlerinin anayasaları, yeni Kıbrıs devletinin işleyişine ilişkin konuları düzenleyen anlaşma, Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB'ye katılımını düzenleyen taslak uyum senedi, BM Güvenlik Konseyi'ne karar alması için sunulacak konular ve Nisan 2004'de alınacak önlemler" konularının bulunduğunu belirtiyordu. Annan son şeklini 31 Mart 2004'de verdiği planın taraflarca imzalanmasını da istiyordu. Ancak özellikle Tasos Papadopoulos'un başkanlık ettiği Rum tarafı, herhangi bir imza vermemek konusunda ısrarlı davranınca, belge imzalanamadı ve görüşmeler 24 Nisan 2004'de planın referanduma sunulması uzlaşısı ile 31 Mart'ta sona erdi. Papadopoulos'un 7 Nisan'da halka hitaben yaptığı ve ağıladığı konuşmasında Rumlara verdiği mesaj netti: "Plan bizim kazanımlarımızı sona erdirir, güçlü bir oranla reddedilmelidir."

Müzakereler neticesinde nihai hale getirilen çözüm planı 24 Nisan 2004 tarihinde Kıbrıs RY ve KKTC'de ayrı ayrı fakat eşzamanlı olarak düzenlenen referandumlarla Kıbrıs'taki iki halkın onayına sunulmuş, Rum halkının %75.83'ü Planı reddederken, Kıbrıs Türk tarafı %64.91 çoğunlukla Plan'a "evet" demiştir. Sonuç Papadopoulos'un istediği gibi olmuş ve referandum sonrasında BM ve AB dahil tüm uluslararası camianın desteklediği bu kapsamlı çözüm planı geçersiz hale gelmiştir.

Kıbrıs'ta Annan Planı zemininde birleşme amacıyla yapılan referandumların ortaya çıkardığı çarpıcı sonuçlar, Kıbrıs konusundaki tartışma ve uygulamaların yapısını da kökten etkileyecek sonuçlar doğurmuştur. BM, AB, ABD, İngiltere, Almanya gibi ülkeler Kıbrıs Türk tarafının tutumunu övmüş, Rum tarafının planı reddetmesinden duydukları üzüntüyü dile getirmişlerdir. Yapılan açıklamalarda Kıbrıs Türk tarafının çözüm arzusunu gösterdiği, bu anlamda üzerine düşeni yaptığı ifade edilmiş ve izolasyonunun artık devam edemeyeceğini vurgulayan açıklamalar gelmiştir. 26 Nisan 2004 tarihinde AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi'nin Lüksemburg'da gerçekleştirilen toplantısı sırasında Kıbrıs konusunda alınan kararda, Konsey, Kıbrıs Türk toplumunun izolasyonunun sona erdirilmesine kararlı olduğunu ifade etmiş ve bu amaçla Komisyon'u kapsamlı tedbirler almaya davet etmiştir. Ayrıca, Kuzey'e 259 milyon Euro'luk bir yardımda bulunulması da kararlaştırılmıştır. 29 Nisan'da ise Avrupa Birliği Konseyi Kıbrıs Tüzüğü'nü onaylamıştır.

Tüzükle, Kıbrıs'ta yapılan referandumun ardından sorunun çözüme ulaşmaması üzerine mevcut duruma ve özellikle malların dolaşımına ilişkin önlemler alınmıştır.

Annan Planını reddetmesine rağmen 1 Mayıs 2004 tarihinde GKRY, “Kıbrıs Cumhuriyeti” adı altında ve bütün adayı temsil ettiği iddiası ile AB’ne tam üye olmuştur. T.C. Dışişleri Bakanlığından aynı gün yapılan açıklamada, AB’ye katılacak olan Rumların, Kıbrıs Türklerini veya Kıbrıs’ın tamamını temsil etmeye yetkili olmadıkları, eşit statüye sahip Kıbrıs Türkleri veya Kıbrıs Adası’nın tamamı üzerinde yetki veya egemenliklerinin bulunmadığı, “Kıbrıs Cumhuriyeti”nin Kıbrıs Türklerine zorla empoze edilemeyeceği, kendi anayasal düzenleri altında ve kendi sınırları içerisinde örgütlenmiş bulunan Rumların, Kıbrıs Türklerini veya Kıbrıs’ın tamamını temsil eden yasal hükümet olarak kabul edilemeyeceği belirtilmiş, ayrıca, Kıbrıs Türklerinin, kendi ülke sınırları ve anayasal düzenleri içerisinde örgütlenmiş bir halk olarak, hükümet etme yetkisini ve egemenliklerini kullanmakta oldukları, bu çerçevede, Türkiye’nin, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni tanımaya devam edeceği ve Güney Kıbrıs’ın AB’ye girişinin Türkiye’nin 1960 Anlaşmalarına dayanan Kıbrıs üzerindeki hak ve yükümlülüklerine hiçbir şekilde haleldar edemeyeceği ifade edilmiştir.¹⁷³⁹

Türkiye’nin bu tutumuna dolaylı destek sayılabilecek önemli bir açıklama da, çözüm için son derece yoğun bir çaba gösteren BMGS Kofi Annan’ın 28 Mayıs 2004’de sunduğu “İyi Niyet Misyonu Raporu”nda ortaya konulmuştur.¹⁷⁴⁰ Annan Raporunda referandumlar sonrasında Kıbrıs Türklerinin durumunun uluslararası camia tarafından ele alınması gereğine işaret etmekte ve Kıbrıs Türklerine baskı uygulamak veya onları dünyadan tecrit etmek için hiçbir gerekçe kalmadığını kayda geçirmektedir. Bu çerçevede Kıbrıs Türklerine yönelik ambargo ve kısıtlamaların kaldırılması için uluslararası camiaya ve Güvenlik Konseyi’ne kuvvetli bir çağrıda bulunmakta, Kıbrıs Türk tarafının kalkınmasını engelleyen ve onları dünyadan tecrit eden uygulamalara son verilmesini istemektedir. Genel Sekreter raporunda ayrıca, Kıbrıs’ta kalıcı bir çözümün siyasi eşitlik ve ortaklık temeline dayalı olması gerektiğini vurgulamakta, Çözüm Planı’nın başarısızlığa uğramasının sorumluluğunu Kıbrıs Rum tarafına yüklemektedir. Rumların Annan Planını değil, esasen çözümü reddettiklerini de kayda geçiren Genel Sekreter, Türkiye’nin ve Kıbrıs Türk tarafının müzakereler öncesinde, sırasında ve sonrasında olumlu tutumunu açık ifadelerle dile getirmektedir.¹⁷⁴¹

Annan Planı referandumu ile ortaya çıkan tablo Kıbrıs Türkleri ve Türkiye’nin bütün beklentilerini karşılamaktan uzak kaldı. Ancak hiç kuşku yok ki, ortaya çıkan sonuç Türkiye’nin Kıbrıs politikaları bakımından bir milad olarak kabul edilebilir. Yerleşik “çözümü Türkler reddediyor” imajı bir anda ortadan kalktı ve Rum tarafı yeterince baskı altına alınmasa da Türk tarafı politik baskılardan kısmen kurtulmuş oldu. Bu durum BM, AB, İKÖ gibi uluslararası camiada da yankı buldu. Türkiye’ye yakın duran ülke ya da birlikler, referandum sonrasında Kıbrıs konusunda Türkiye bakımından daha olumlu politikalar izlemeye başladılar. Örneğin İslam Konferansı Örgütü, 14-16 Haziran tarihlerinde İstanbul’da düzenlenen Dışişleri Bakanları Konferansı’nda Kıbrıs Türklerini izolasyonunun kırılması konusunda güçlü bir çağrıda bulundu ve şimdiye kadar “Kıbrıs

¹⁷³⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası : www.mfa.gov.tr

¹⁷⁴⁰ BMGS’nin iyiniyet misyonu ve müzakere sürecine ilişkin 28 Mayıs 2004 tarihli raporu 3 Haziran 2004 tarihinde (S/2004/437) yayınlanmıştır.

¹⁷⁴¹ Bkz.: T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası:

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/AnaKonular/Kibris/Kibrisongelismeler082002.htm

Müslüman Türk Toplumu” adı altında İKÖ faaliyetlerine katılan KKTC’nin bundan böyle örgüt içinde “Kıbrıs Türk Devleti” adıyla anılmasına karar verdi.¹⁷⁴²

Kıbrıs’ta Türk tarafının “evet” tercihi, Türkiye’nin AB ile geleceği bağlamında için hayati önemi olan 2004 yılı AB Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu’na da yansdı. Kuşku yok ki tersi bir sonuç çıksaydı, ya da Türkiye süreci sürdürmek konusunda ortaya koyduğu politik irade ve kararlılığı göstermeseydi, bu 2004 İlerleme Raporuna yansıyacak ve muhtemelen Türkiye ile müzakerelerin başlanılmasına ilişkin vize de verilmeyecekti. AB’nin bu konuda -belki de 1980’den bu yana- Türkiye bakımından ilk olumlu açıklaması Brüksel’de 17 ve 18 Haziran 2004’de toplanan Zirvede bildiriye yansımış,¹⁷⁴³ ardından da 2004-İlerleme Raporunda daha ayrıntılı olarak Türkiye’nin samimi çabaları övgüyle dile getirilmiştir.¹⁷⁴⁴ Bu arada Türkiye Mayıs 2004’de AT-Türkiye Gümrük Birliği Kararını Güney Kıbrıs Rum Yönetimi dışındaki bütün AB üyesi ülkelere teşmil eden bir kararname yayımlamıştır. Türkiye, 2 Ekim’de yayımladığı yeni bir kararname ile, gümrük birliği hükümlerinin uygulanacağı ülkelerin listesine Kıbrıs’ı eklemiştir.

1974’den bu yana, önce Kıbrıs Türk Federe Devleti ardından da 1983’de itibaren KKTC tarihinde hiç kuşku yok ki 2002-2005 arası özellikle büyük değişimlerin, “tarihi” sayılabilecek gelişmelerin yaşandığı yıllar oldu. Türkiye’de AK Parti’nin iktidara gelmesi ve Kıbrıs politikasının AB’ye endekslenmesi ile ortaya çıkan yeni politik durum, Annan Planı, referandumlar, KKTC’de iktidar değişimi ve en son olarak da Kıbrıs denilince akla ilk gelen isim olan Rauf Denktaş’ın 2005’deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmayarak görevinden ayrılması son derece önemli gelişmelerdi.¹⁷⁴⁵ 17 Nisan 2005’deki seçimlerde Denktaş’ın Annan Planı konusunda da muhalifi olan KKTC Başbakanı ve Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) lideri Mehmet Ali Talat seçildi. Talat, seçimde ilk turda oyların yüzde 55.6’sını alarak Cumhurbaşkanı seçilirken, Kıbrıs’ta son 30 yılın Cumhurbaşkanı/Devlet Başkanı olan Denktaş devri de sona ermiş oldu. Talat’ın seçimi, KKTC’deki Annan Planı

¹⁷⁴² BM 59. Genel Kurul Genel Görüşmeleri çerçevesinde 28 Eylül günü New York’ta düzenlenen İKÖ Dışişleri Bakanları Yıllık Koordinasyon Toplantısı’nda da, Haziran ayında İstanbul’da yapılan 31. İslam Dışişleri Bakanları Konferansı’nda alınan karar uyarınca KKTC “Kıbrıs Türk Devleti” sıfatıyla temsil edilmiş ve toplantıya KKTC Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Serdar Denktaş katılmıştır.

¹⁷⁴³ „AB Konseyi, Türk Hükümetinin BM Genel Sekreteri’nin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulma yönündeki çabalarına olumlu katkısını memnuniyetle karşılamaktadır.” Bulletin EU: 06-2004.

¹⁷⁴⁴ “Türk hükümeti, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması konusunda etkin ve yapıcı çaba göstermiştir. Türk Başbakanı, BM Genel Sekreterinin daveti üzerine, Yunan meslektaşları ile birlikte Mart 2004’de Kıbrıs’taki her iki toplumun liderinin de hazır bulunduğu Bürgenstock’ta düzenlenen müzakerelere katılmıştır. Türkiye, Mart 2004’de BM Genel Sekreteri tarafından sunulan nihai planı desteklemiştir. Türkiye, ayrıca referandumu destekleyerek Kıbrıs Türk toplumuna plana evet oyu vermesi çağrısında bulunmuştur. Kıbrıs Türk toplumunun çoğunluğu planı onaylamış, ancak Kıbrıs Rum toplumunun çoğunluğu planı reddetmiştir. 1 Mayıs 2004’de Kıbrıs, bölünmüş bir ada olarak Avrupa Birliğine katılmıştır. Brüksel’de 17 ve 18 Haziran 2004’de toplanan Zirvede, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması için BM Genel Sekreteri tarafından sarfedilen çabalara Türk hükümetinin olumlu katkısından duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.” T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü [2004] Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2004 Yılı İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr>, s.43-45.

¹⁷⁴⁵ Kıbrıs’ın yakın tarihine en güçlü iz bırakan şahsiyetlerin başında Rauf Denktaş gelmektedir. 1948’den beri Kıbrıs’ta Rumların politikalarına karşı çıkarak her alanda faaliyetlerde bulunan Denktaş, 1970 seçimlerinde ilk kez Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanlığı’na seçildi. 28.2.1973’e kadar Kıbrıs Cumhurbaşkanı Muavini ve Kıbrıs Türk Yönetim Başkanı olarak seçimle görev yapan Denktaş 13 Şubat 1975’te Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin ilanından sonra ilk devlet ve meclis başkanı görevlerini de yürüttü ve anayasa uyarınca 1976’da yapılan ilk genel seçimlerde devlet başkanlığına seçildi. 1981 yılında ikinci kez devlet başkanı olan Denktaş 22.4.1990’da yapılan erken seçimde ikinci kez, 1995’de üçüncü, 2000’de ise dördüncü kez cumhurbaşkanı seçildi. 17 Nisan 2005’de yapılan seçimlere katılmadı ve görevini aralıksız 30 yıl sürdürmüş oldu.

referandumu, genel seçimler, yerel seçimler ve son olarak da Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ortaya çıkan “değişim” arzusunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

2005 sonrasında Kıbrıs konusunda çözüm çabaları ve bununla ilgili tartışmalar, yerini daha çok Kıbrıs RY'nin AB'ye tam üye olması ile ortaya çıkan başta Gümrük Birliği olmak üzere pek çok siyasi ve teknik soruna bıraktı. Her ne kadar Türkiye 13 Haziran 2005 Lüksemburg'da toplanan AB Dışişleri Bakanları toplantısında Ankara Anlaşması'nı G.Kıbrıs'ı da kapsayacak şekilde genişleten Uyum (Ek) Protokolü onaylamış olsa da, imza aşamasında yayımladığı bir deklarasyon ile Protokol'de “Kıbrıs Cumhuriyeti” olarak yer alan Rum Yönetimi'ni tanımadığını ilan etmiş, ayrıca „Kapsamlı bir çözüm bulununcaya değin, Türkiye'nin Kıbrıs'a ilişkin tutumu değişmeyecektir“ ifadesini kullanmıştır. Türkiye'nin büyük yankı uyandıran ve AB ile Türkiye arasında bir krize neden olan açıklamasının 2. maddesinde „İşbu Protokol'de atıfta bulunulan Kıbrıs Cumhuriyeti, 1960'ta kurulan asıl ortaklık devleti değildir“ ifadesine yer veriliyor, 4. maddede ise „Türkiye bu Protokol'ün imzalanması, onaylanması ve uygulanmasının, Protokol'de atıfta bulunulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin herhangi bir biçimde tanınması anlamına gelmediğini ve Türkiye'nin 1960 Garanti, İttifak ve Kuruluş Anlaşmalarından kaynaklanan hak ve mükellefiyetlerini haleldar etmediğini beyan eder“ denilmektedir.¹⁷⁴⁶ Bu deklarasyonun ilanından bir gün sonra, 30 Temmuz 2005'de Türkiye, AB ile ilişkilerinin hukuki temelini oluşturan 1963 tarihli Ankara Antlaşması'nı, 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyesi olan 10 ülkeyi kapsayacak şekilde genişleten “Ek Protokol”ü imzalamıştır. Türkiye ile AB Dönem Başkanı İngiltere arasında mektup teatisiyle yürütülen imza süreci, imzalı metnin, Türkiye'nin Ek Protokol'ü imzalamasının, Protokol'de “Kıbrıs Cumhuriyeti” adıyla ifade edilen G. Kıbrıs'ı tanıdığı anlamına gelmeyeceğine yönelik deklarasyonla birlikte gönderilmesiyle tamamlanmıştır. Ancak Kıbrıs RY, Yunanistan, Avusturya ve Fransa'nın yoğun çabaları ile AB Türkiye için “karşı deklarasyon” hazırlığını sürdürmüştür. 21 Eylül 2005 AB Daimi Temsilciler Komitesi (COREPER) toplantısında kabul edilen AB'nin Kıbrıs'a ilişkin Karşı Deklarasyon'u Konsey tarafından onaylanmıştır. Karşı deklarasyonda, Türkiye'nin 29 Temmuz'da Ankara Antlaşması Ek Protokolü'nü imzalarken “Kıbrıs Cumhuriyeti” ile ilgili bir deklarasyonda bulunma ihtiyacı hissetmesinin “üzüntüyle” karşılandığı ifade ediliyor. Belgede deklarasyonun tek taraflı olduğu, protokolün bir parçasını oluşturmadığı, Türkiye'nin protokolden kaynaklanan yükümlülükleri üzerinde herhangi bir yasal etkisi bulunmadığı da savunuluyor, AB'nin, Ek Protokol'ün Türkiye tarafından tam olarak, ayırım yapılmaksızın uygulanmasını ve malların serbest dolaşımı üzerindeki, ulaştırma araçlarıyla ilgili olanlar dahil tüm zorlukları ortadan kaldırmasını beklediği ifade ediliyor. AB'nin, protokolün pratik uygulamasını 2006'da yakından izleyeceği ve durumu değerlendireceği belirtilen deklarasyonda Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde, 3 Ekim'de resmen başlaması öngörülen tam üyelik müzakerelerinde başlıkların açılmayacağı mesajı da veriliyor ve 1 Mayıs 2004'ten itibaren AB üyesi olan “Kıbrıs Cumhuriyeti”nin, uluslararası hukuk çerçevesinde devlet olarak tanındığı kaydediliyordu.

7. Yunanistan

Türkiye'nin dış politik anlamda en karmaşık ve çok yönlü ilişkilerinin Yunanistan ile olduğunu söylemek mümkündür. Bugün Yunanistan olarak bilinen topraklar, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren Batı'ya yönelik genişleme-fetih politikasının hem coğrafi hem de ideolojik hedeflerinin en başında geliyordu. 1453'de Fatih Sultan Mehmet'in Doğu Roma İmparatorluğu'nun Başkenti Konstantinapol'ü fethetmesi ve ardından da burayı İstanbul

¹⁷⁴⁶ 29 Temmuz 2005 tarihli bu deklarasyon metni için Bkz.: T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası : http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/AnaKonular/Kibris/Deklarasyon_29Temmuz2005.htm

adıyl Osmanlı'nın başkenti ilan etmesi ile başlayan süreç Türkler ile Yunanlılar arasındaki ilişkilerin temel taşlarını da oluşturmuş oldu. Bağımsızlığını ilan ettiği 1829'a kadar Osmanlı'nın egemenliği altında kalan Yunanistan, I. Dünya Savaşına 1917'de katılsa da galip devletler safında savaşı tamamlamış olmanın ve Almanlar ile birlikte hareket eden Osmanlı karşısında İngiliz, Fransız ve Rus güçleriyle birlikte hareket etmenin kazançlarını da sağlamıştır. Osmanlı'nın yenilmesi sonrasında 1918 ile 1921 arasında Anadolu'da topraklarını genişletme çabası içine giren Yunanistan, bunda başarılı olamasa da iki taraf arasında düşmanlığın ve çatışmaların yeni ilişkilere yansıması kaçınılmaz oldu. 1923 yılında yapılan Lozan Anlaşması, her iki ülkenin coğrafi sınırları başta olmak üzere siyasi konumlarını ve ileriye yönelik ilişkilerini belirleyen temel belge oldu.¹⁷⁴⁷ Birbiri ile savaşmış ve hatta neredeyse bağımsızlıklarını birbirine karşı ilan etmiş iki komşu ülke olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler Venizelos ile M.K.Atatürk döneminde oldukça iyi bir seyir gösterse de, Kıbrıs'taki gelişmeler ve Lozan Anlaşmasındaki bazı belirsizlik ya da tatminsizlikler 2. Dünya Savaşı sonrasında (daha da belirgin olarak Yunanistan'da beş yıl süren iç savaşın 1949'da sona ermesinin ardından) kendini iyice belli etmeye başlamıştır.¹⁷⁴⁸ Her ne kadar Türkiye ile Yunanistan aynı anda (1952) NATO'ya üye olarak alınmış olsalar da, NATO üyesi iki ülke arasındaki sorunlar giderilememiştir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların başında Hava Sahası, Kıta Sahası, FIR hattı, adaların silahlandırıl-ma-ması, azınlıkların durumu, Ege'deki ihtilaflar gelse de özellikle Kıbrıs konusu, Adadaki Rumların Yunanistan tarafından desteklenmesi ve adanın Yunanistan'a bağlanması hedefini güden hareketlerin çatışmalara dönmesi ile sürekli olarak ön plana çıkan bir konu olmuştur. M.K.Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve sabotaj yapıldığı yönündeki asılsız haberlerin yayılması üzerine İstanbul ve İzmir'de gerçekleşen 6-7 Eylül 1955 olayları da, hem ülkede yaşayan Rumlara hem de Kıbrıs konusundaki mücadele ile bağlantılı bir siyasi mesaj niteliğini taşır. 1955'de İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan görüşmelerin ardından adadaki Rum ve Türklerin ortak devleti olarak tasarlanan Kıbrıs Cumhuriyeti 1960'da ilan edilmiş olsa da, 1963-64 ve 1967 krizlerinde iki ülke savaşın eşiğine gelmiş, 1974'de ise Adanın Yunanistan'a bağlanması için yapılan darbe sonrasında ise Türkiye adaya müdahale ederek Yunanistan ile savaşmıştır. 1974'den günümüze kadar olan dönemde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri belirleyen temel unsur Kıbrıs sorunu olmuştur.

AB bağlamında Türkiye ile Yunanistan arasında da oldukça önemli bağlantılar söz konusudur. Türkiye'nin 1959'da AET'ye "ortak üyelik" başvurusunda Yunanistan'ın iki hafta önce yaptığı başvurunun payı büyüktür.¹⁷⁴⁹ Yunanistan 1974 sonrasında yeniden demokrasiye dönüşü, ardından da çok hızlı bir biçimde 1981'de AT'ye tam üye olarak girmesi, daha sonraki dönemde Türkiye'nin AT-AB ile ilişkilerinde son derece önemli bir mekanizma yaratmıştır. Türkiye bir anda, tam veto yetkisi olan "rakip" bir ülkenin de artık üyesi olduğu bir birliğe girmek için Yunanistan tarafından tavizlere zorlanan ülke konumuna gelmiştir.

1981'de Yunanistan AT'ye tam üye olurken Türkiye'de askeri rejim söz konusuydu, daha da önemlisi 1983'de Türkiye'de demokrasiye dönüş için yapılan seçimlerden hemen sonra Askeri Yönetimin aldığı en önemli kararlardan birisi uygulanarak KKTC ilan edilmişti (1983). Özellikle Türkiye'deki askeri rejimin Yunanistan'a verdiği avantaj da büyük oldu. Öncelikle kolayca ve hiçbir konuda taviz ya da uzlaşma olmadan askeri yönetimin izni ile askeri darbenin hemen sonrasında NATO'nun askeri kanadına yeniden dönen Yunanistan'ın Türkiye politikasında artık en önemli araç AT olmuştur. 1981-1990 arasında

¹⁷⁴⁷ Baskın Oran [2003] Türk Dış Politikası: 1919-1980 (I.Cilt), (Der.), 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.

¹⁷⁴⁸ Oral Sander [1994] (4.Baskı) Siyasi Tarih: 1918-1994, İmge Yayınevi, Ankara, s. 81 vd.

¹⁷⁴⁹ Birand [2000] T'nin Avrupa Macerası, s. 41 vd.

Türkiye'nin AT'ye yakınlaşma çabalarının hepsinde Yunanistan direnci ortaya çıkıyor, Türkiye'nin Birliğe üye olmasını istemeyen ya da erken bulan diğer büyük ülkeler de Yunanistan'ın bu reddiyeci tutumundan çoğunlukla memnun kalıyorlardı. 1983-1987 arasında Başbakan T.Özel'in yoğun çabalarına rağmen, Yunanistan ile ilişkilerde çok fazla yol alınmadı. 1990 sonrasında ise Türkiye ile Yunanistan arasındaki dinamiklere yeni faktörler eklendi. Bir taraftan Soğuk Savaşın sona ermesi ile Türkiye'nin Batı tarafından "küstürülmeme" "korunma", en azından Yunanistan'a karşı "dengeli tutulma" gereksiniminin artık ortadan kalktığı düşüncesi egemen oldu. Aynı dönemde Avrupa'da Türkiye'yi dışarıda bırakan ve kültürel-dinsel önceliklerin gözetildiği bir AB düşüncesi de yoğunlaşarak artıyordu. Daha da önemlisi Türkiye, iç savaşa yakın bir bölücü terör dehşeti yaşıyordu. Bu terörün ana kaynağı PKK ise, başta Suriye'den ama hemen onun ardından da Yunanistan'dan destek alıyordu. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri daha da bozan, hatta ciddi bir öfke yaratan durumdu. Yunanistan'ın "düşmanımın düşmanı dostumdur!" politikası ile PKK'ya verdiği destek, Türkiye'de onbinlerce insanın ölümüne, çok ciddi mali kayıplara, kaosa ve bunalımlara neden oluyordu. Aynı dönemde bir taraftan da yine Yunanistan'ın veto şantajı silahı ile Kıbrıs Rum Yönetimi "Kıbrıs Cumhuriyeti" adıyla AB'ye tam üyelik için girişimlerde bulunuyordu. 1995'de Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına yönelik müzakerelerin de asıl aktörü Yunanistan olmuş, Kıbrıs her vesile ile gündeme getirilmişti. Yunanistan çok başarılı bir şantaj politikası ile Kıbrıs sorununu bir AB sorunu yapmayı ve AB ile Türkiye'yi karşı karşıya getirmeyi başarmıştı. 1997'deki AB'nin yeni genişleme stratejisinin belirlendiği Lüksemburg Zirvesinde Türkiye hem genişleme stratejisinin dışında bırakılıyor hem de Kıbrıs Rum Yönetimi Kıbrıs Cumhuriyeti adına ilk genişleme grubuna alınıyordu. Türkiye'nin Lüksemburg'a itirazları da bu iki noktada toplanıyor ve Türkiye Kıbrıs konusunda bir oldu-bittiye izin vermeyeceğini, Kıbrıs Rum Yönetiminin "Kıbrıs Cumhuriyeti" adına herhangi bir uluslararası örgüte aralarından Türkiye'nin de bulunduğu garantör ülkelerin onayı olmaksızın üyeliğinin mümkün olamayacağını, sürecin devam etmesi halinde Kıbrıs'ı "Anavatan'a entegre" edeceğini de açıklıyordu. Yılmaz-Ecevit Hükümeti, Lüksemburg kararlarına tepkilerini Avrupa Konferansına katılmayı derhal reddederek ve AB ile siyasi diyalogu kestiklerini açıklayarak ortaya koyuyorlardı. Bütün bu gelişmelerde Yunanistan'ın "Kıbrıs üyeliği olmazsa, bütün genişlemeyi bloke ederiz" politikasının izleri belirgin biçimde görülüyordu.¹⁷⁵⁰

1998 yılı Türkiye ile AB, Almanya ve Yunanistan arasında son derece çatışmalı bir yıl oldu. AB belirli ölçülerde Yunanistan'ı yumuşatmaya ve Türkiye'nin süreçte bir biçimde kalmasını sağlamaya çalışıyordu. Ancak bu çok başarılı olmadı. Aynı dönemde Almanya'daki iktidar değişikliği Türkiye için büyük bir politik değişikliği sembolize ediyordu. ABD' Başkanı Clinton'un da desteği ile Türkiye'nin yeniden genişleme sürecinde yer alması için formüller arınıyordu.¹⁷⁵¹ 1999'da Türkiye'de terörle mücadele konusu ön plana çıkmış, AB ile siyasi diyalogun kesilmesinin de verdiği rahatlıkla Türkiye başta Suriye olmak üzere PKK'ya destek veren ülkelere, savaşmayı dahi göze alacak ciddi uyarılarda bulunmaya başlamıştı. Bu baskı sonuç verdi ve PKK Lideri Öcalan Suriye'den çıkmak zorunda kaldı ve Rusya üzerinden İtalya'ya gitti. Buradaki baskıların neticesinde Öcalan Kenya'ya kaçtı ve burada Yunanistan Büyükelçiliğinde saklandı. Ancak Türkiye'nin ısrarlı takibi ile Öcalan cebinde Kıbrıs Cumhuriyeti Pasaportu ile Kenya'da ele geçirildi ve Türkiye'ye getirildi. Yunanistan terörü açık biçimde destekleyen bir ülke konumunda yakalanmıştı. Her ne kadar başta ABD olmak üzere Batılı güçler Türkiye'nin

¹⁷⁵⁰ İsmail Cem [2004] Türkiye Avrupa Avrasya: Strateji, Yunanistan, Kıbrıs, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul.

¹⁷⁵¹ James M. Wilkinson [2001] "Amerika, Türkiye ve Yunanistan- Üç Kişi Kalabalıktır", in: Morton, I. Abromowitz (Ed.) Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, s. 269-322 (Turkey's Transformation and American Policy, 2000)

Yunanistan'a fazla yüklenmesini istemeseler de bu gelişmeler Yunanistan'da çok önemli bir politik kadro değişimini zorunlu kıldı. Türkiye'ye düşmanlık politikasının önemli ismi olan Dışişleri Bakanı Pangalos yerini Yorgos Papanandreu'ya bıraktı. Yeni Bakan Türkiye ile uzlaşmanın ve tansiyonu düşürerek Türkiye'yi AB süreci içinde tutmanın Yunanistan'ın çıkarlarına daha çok fayda getireceğinden hareketle Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile yakın bir diyaloga girdi. 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999'da Marmara Bölgesi'nde yaşanan ve 20 bine yakın insanın ölümüne neden olan deprem felaketi, iki ülkenin ilişkilerinin geliştirilmesine olağanüstü bir zemin hazırladı ve her iki ülkede de olumlu bir havanın esmesine neden oldu. Kısa bir süre sonra Yunanistan'da yaşanan depreme Türkiye'de aynı sıcaklıkla karşılık verdi. "Deprem diplomasisi", hem Öcalan krizini (Yunanistan'ın lehine) unutturdu, hem de ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye'nin 1999 sonunda yapılacak Helsinki Zirvesinde aday ülke olarak kabul edilmesinin yolunu büyük ölçüde açtı.¹⁷⁵²

Türkiye'nin Helsinki Zirvesinde aday ülke olarak kabul edilmesinin temel pazarlık alanı da Kıbrıs konusunda oldu, hatta Türkiye Kıbrıs'ın ileride bir koşul olarak önüne gelmesini engellemek için ilave garantiler istediği için Finlandiya Başbakanı Lipponen'in AB Dönem Başkanı sıfatı ile bir mektup yazması gerekti.¹⁷⁵³ Her ne kadar bu mektup daha sonraki dönemde çok da beklenen garantileri vermeye elverişli olmasa da Türkiye için Yunanistan ile ilişkilerde de yeni bir safhayı işaret ediyordu. Bu bağlamda 1999'u iki ülke arasındaki ilişkilerde bir milad olarak kabul etmek mümkündür. Öcalan skandalı sonrasında Türkiye ile Yunanistan arasında terörizmle mücadele konusunda bir anlaşma imzalanmış, ardından da yapıcı işbirliği turizm, çevre, kültür, ticaret ve bölgesel kalkınmayı da içeren daha geniş kapsamlı bir işbirliğine doğru geliştirilmiştir. Bu mekanizmalar, Dışişleri Bakanlarının yılda birer kez gerçekleştirdikleri karşılıklı ziyaretler; Dışişleri Bakanlıkları Müsteşarları arasında Ege sorunlarıyla ilgili olarak sürdürülen istikşafı temaslar; Dışişleri Bakanlıkları Siyasi Direktörleri arasında düzenli siyasi istişareler gerçekleştirilmesi; Dışişleri Bakanlıkları Siyasi Direktörlerinin eşbaşkanlığında toplanan Yönlendirme Komitesi'nin himayesinde faaliyet gösteren Çalışma Grupları ve Dışişleri Bakanlıkları Siyasi Direktörleri arasındaki Güven Artırıcı Önlemler (GAÖ) görüşmeleridir. 2002 Mart ayında başlatılan istikşafı görüşmeler uzun yıllardan sonra Ege sorunları ile bunların barışçıl çözümleri konusunda fikir teatisinde bulunulmasının yolunu açmış; siyasi istişareler ise, iki ülkenin bölgesel ve uluslararası konularda kapsamlı görüş alışverişinde bulunmalarını sağlamıştır. İki ülke arasında güvenliğe ilişkin sorunların çözümü için ihtiyaç duyulan karşılıklı güvenin yerleşmesini sağlamaya yönelik olarak sürdürülen Güven Artırıcı Önlemler sürecinde 11 GAÖ üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Diyalog sürecinde, Türkiye ile Yunanistan arasında 25 anlaşma (mutabakat muhtırası ve protokoller dahil) imzalanmış, böylece iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin yasal çerçevesi oluşturulmuştur.¹⁷⁵⁴ 2002'de AKP'nin iktidara gelmesinin hemen ardından Yunanistan'ın Türkiye'nin AB çabalarına aktif destek vermesi ve Kıbrıs sorununda çözüm arayışlarına makul bir zemin üzerinde hareket etmek üzere iki ülke arasında Başbakanlar düzeyinde de temaslara başlanmış ve 16 yıl aradan sonra bir Türk Başbakanın Yunanistan'a yaptığı ilk resmi ziyareti oluşturan

¹⁷⁵² Tözün Bahçeli [2002] "Türkiye'nin Yunanistan Politikası", in: Makovsky, Alan/ Sayarı, Sabri, (Eds.) Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri, Çev: Hür Güldü, Alfa Yayınları, s. 179-208. (Org.: Turkey's New World-2000); Alexis Heraclides [2002] Yunanistan ve "Doğu'dan Gelen Tehlike" Türkiye", Türk-Yunan İlişkilerinde Çıkmazlar ve Çözüm Yolları, (Çev.Mihalis VasilyaDış-Herkül Milas), İletişim Yayınları, İstanbul.

¹⁷⁵³ İsmail Cem [2005] Türkiye Avrupa Avrasya: Avrupa'nın "Birliği" ve Türkiye, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul, s.181-187; Heinz Jürgen Axt [2000] Verbesserte Beziehungen zwischen Athen und Ankara nach Helsinki? Griechenlands aktuelle Außen- und Sicherheitspolitik, Stiftung Wissenschaft und Politik. - Ebenhausen/Isar: SWP.

¹⁷⁵⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: www.mfa.gov.tr.

Başbakan Erdoğan'ın 6-8 Mayıs 2004 tarihlerinde gerçekleştirdiği Atina ziyareti Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Hiç kuşku yok ki iki ülke arasında diyalogun gelişmesi ve karşılıklı güvensizlik ve düşmanlık politikasının yerini işbirliğine bırakması her iki taraf için de hem siyasi, hem ekonomik, hem askeri hem de sosyal bağlamda katkılar getirecektir. AB içinde yer alacak ya da en azından AB ile yakın bağları ve beklentileri olacak bir Türkiye, Yunanistan için en uygun Türkiye olarak görülmektedir. Yunanistan'ın AT'ye üye olmasının ardından ortaya koyduğu Türkiye'yi engelleme ve Türkiye'ye yapılacak bütün destekleri sabote etme politikasının sonuna gelinmiştir. Yunanistan da artık bu politikanın işe yaramayacağını, AB rayından çıkan bir Türkiye ile mücadele etmenin çok daha zor olacağını farkındadır. Çok önemli bir nokta da şudur: Yunanistan AT-AB aracılığı ile Türkiye'den alacağı tavizlerin neredeyse tamamına yakını, ki bunlar içinde Kıbrıs Rum Yönetiminin AB'ye „Kıbrıs Cumhuriyeti“ adına üye olmasının sağlanması da bulunmaktadır- 1999'a kadar zaten gerçekleştirmiştir. Artık geline nokta Türkiye'nin AB ile bağlantılı olması kadar Yunanistan'ın çıkarlarına daha uygun bir politika olmadığı açıktır. 2006'ya gelindiğinde, Yunanistan'ın AB yolunda Türkiye'yi desteklemesi, ya da en azından sorun çıkarmaması, şüphesiz en çok Yunanistan'ın çıkarıdır. Hatta Yunanistan 1999 sonrasında „komşusu Türkiye'yi AB'ye taşıyan güç“ rolünü oynamaya çalışmaktadır.

8. Amerika Birleşik Devletleri

Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu ve Amerika arasında 1830'da yapılan ticaret anlaşmasına kadar uzanmakla birlikte, asıl olarak II. Dünya Savaşı sonrasında çok yönlü ve yoğun ilişkiler yaşanmıştır. Bunun temel nedeni ise, iki bloklu soğuk savaş döneminde Türkiye'nin ABD'nin rakibi Sovyetler Birliği'nin komşusu olmasıdır. Hiç kuşku yok ki Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin en temel özelliği askeri-güvenlik işbirliği alanında olmuş, bunun yanı sıra ticari, mali, siyasi, askeri alanlardaki işbirlikleri, genelde askeri-güvenlik işbirliğinin etrafında şekillenmiştir.¹⁷⁵⁵ Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından ABD'nin klasik anlamda „rakipsiz-düşmansız“ kalması da Türkiye'nin ABD için askeri önemini azaltmamış, tam tersine ortaya çıkan yeni durum, Türkiye'nin ABD için çok yönlü stratejik değerinin daha da artmasına neden olmuştur. Türkiye için ABD Sovyetler Birliği'nin talep ve baskılarından ve belirli bir dönemde de toprak taleplerinden korunmak için neredeyse zorunlu bir müttefik, mali-askeri ve ekonomik yardımlar yapan bir hami ve Türkiye'nin Batı entegrasyonu sürecinde Avrupa'nın yanı sıra en önemli hedef ülke olarak ortaya çıkmaktadır. Avrupa ve Asya'nın kavşağında, İslam ile Batının kesişme noktasında, etrafı Suriye, İran, Irak, Bulgaristan, Yunanistan gibi ülkelerle çevrili Türkiye'nin güvenlik gereksinimleri, gerek Soğuk Savaş döneminde, gerekse de daha sonraki dönemde sadece Sovyetler Birliği'nden gelen ideolojik ve askeri tehditle sınırlı kalmamıştır. Bu nedenle Türkiye yanı başındaki Avrupa'dan çok daha fazla ABD'yi önemseyen ve ABD ile yakın işbirliğine giden politikalar izlemiş, hatta ABD ile birlikte hareket etmenin bir gereği haline gelen NATO'ya girebilmek için ABD güçleri öncülüğündeki BM gücüne asker göndererek fiilen savaşa dahil olmuştur. Öte taraftan Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması, daha başka bir anlatımla Türkiye'nin Sovyetler Birliği tarafına kaymasının engellenmesi de Amerikan çıkarları son derece uygun bir politika olarak ortaya çıkmış, hatta bu nedenle ABD Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türkiye'ye de uygulanmasını özellikle gerçekleştirmiştir.¹⁷⁵⁶ Türkiye'nin Kore'deki BM Gücüne katılmasının ardından 1952 yılında Türkiye NATO üyesi olmuştur. Bu tarihten sonraki dış ve güvenlik politikalarında ABD'nin etkinliği son derece

¹⁷⁵⁵ Burcu Bostanoğlu [1999] Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Yayınevi, Ankara, 219 vd.

¹⁷⁵⁶ Baskın Oran [2003] Türk Dış Politikası: 1919-1980 (I.Cilt), (Der.), 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.

artmıştır.¹⁷⁵⁷ Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile ABD arasında en önemli sorunlar Kıbrıs konusunda ortaya çıkmıştır. 1964 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahaleye hazırlandığı bir dönemde dönemin ABD Başkanı Johnson tarafından Başbakan İnönü'ye hitaben gönderilen ünlü mektup, etkisi yıllarca sürecektir etkiler bırakmıştır. Johnson, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin Sovyetler Birliği'ni harekete geçirmesi durumunda, ABD ve müttefiklerinin Türkiye'nin yardımına gelmek istemeyebileceği bildirdiği mektubunda son derece sert ve kırıncı bir üslup kullanmış, bu da Türkiye'nin adeta bir rüyadan uyanmasına yol açmıştı. 1974'de Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı müdahaleden bir yıl sonra ABD Senatosu'nun Rum Lobisinin büyük çabaları ile Türkiye'ye silah ambargosu koyması, krizin doruğa çıktığı yılları da beraberinde getirmiştir. 1978'de Ambargo kaldırılmış olsa da, bu ambargo Türkiye'nin stratejik hesaplamalarında ABD'nin yerini temelden etkilemiştir.¹⁷⁵⁸ Bu dönemde Türkiye için en önemli güç kaynağı Soğuk Savaş'ın rekabet-düşmanlık ortamı olmuş, Türkiye'ye yönelik haklı ya da haksız yaptırımlar, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne kaybedilme riski nedeni ile hızla gevşetilmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁵⁹ ABD'nin bu dönemdeki Türkiye politikasının önünde Türkiye'nin Avrupa ile yakın bir entegrasyon içinde olması, belirli ölçülerde demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine açık olması yönünde olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin AET'ye yönelmesi de ABD için son derece arzu edilen bir politika olmuştur. 1979 yılında İran'da yaşanan İslam Devrimi, ABD için Türkiye'nin önemini daha da artıran bir faktör olmuş, sadece komünist değil, aynı zamanda İslamcı bir tehdide karşı da Türkiye -Batıyla uzlaşan, demokratik, özgürlükçü bir İslam ülkesi olarak- önemli bir „model“ olarak görülmüştür. Soğuk Savaş yılları boyunca Türk-Amerikan ilişkilerinin doğası, bazı zamanlar ekonomik yardım söz konusu olsa dahi, genelde askeri işbirliğine dayalı olmuştur. Askeri işbirliği ise çoğunlukla Amerikan güvenlik yardımı şeklinde tezahür etmiştir. Türkiye, ABD ile ortaklık işbirliği ve NATO içerisindeki siyasi-askeri mekanizmalarla güvenliğini sağlarken, Sovyetler Birliği'yle en uzun ortak kara sınırına sahip "Kanat Ülkesi" olarak ulusal bütçesinin dörtte birini savunma giderlerine ayırmak zorunda kalmıştır. Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 2nci ve 3üncü maddeleri (ekonomik işbirliği ve savunma kapasitesinin geliştirilmesi) çerçevesinde Türkiye ile ABD arasında imzalanan ve 1981 yılında yürürlüğe giren "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" (SEİA), 19 Haziran 1951'de akdedilen, ülkemizin 10 Mart 1954 tarihinde taraf olduğu "Kuzey Atlantik Antlaşması'na Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme"yle (NATO/SOFA) birlikte, bugün için Türkiye'de Amerikan askeri varlığının tabi olduğu esasları belirleyen temel belgelerin başında gelmektedir.¹⁷⁶⁰

Soğuk savaş sonrası dönem, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin çeşitlendiği ve güçlendiği bir dönem olmuştur.¹⁷⁶¹ Kirişçi'nin de vurguladığı gibi iki ülke arasında Soğuk Savaşın koşullandırdığı uzun vadeli stratejik işbirliği, Türkiye'nin çeşitli bölgesel konularda oynadığı-oynayabileceği önemli role dayanan farklı bir ortaklığa dönüştü. ABD Türkiye'yi artık Sovyet yayılcılığına karşı bir kale olarak değil, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya-Orta Asya bölgelerinde önemli bir stratejik güç olarak düşündü.¹⁷⁶² 1990-91'deki 1. Körfez Krizi ve bir ölçüde de Balkanlarda yaşanan gelişmeler Türkiye'nin yeni rolü ve

¹⁷⁵⁷ Hüseyin Bağcı [1990] Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, Imge Kitabevi, Ankara

¹⁷⁵⁸ Nasuh Uslu [2000] Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs, Yüzyıl Yayınları, Ankara.

¹⁷⁵⁹ Baskın Oran [2002] Türk Dış Politikası: 1980-2001 (II.Cilt), (Der.), 6. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.

¹⁷⁶⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: www.mfa.gov.tr.

¹⁷⁶¹ Heinz Kramer [2001b] Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye, (Çev: Ali Çimen), Timas, İstanbul, 2001. (Org: A Changing Turkey-The Challenge to Europe and the United States, 2000).

¹⁷⁶² Morton, I. Abromowitz [2001a] (Ed.) Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara; Kemal Kirişçi [2002c] "ABD-Türkiye İlişkileri: Yenilenen Ortaklıkta Yeni Belirsizlikler", in: Rubin, Barry / Kirişçi, Kemal (Der.) Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası, Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul, s. 201 vd.

ilişkilerinin çarpıcı biçimde ortaya çıktığı bir gelişme oldu. Türkiye burada çok net olarak yeni dönemde de Batı ile birlikte hareket edeceği mesajını vermiş ve ABD'nin yanında yer almıştı. 1991 yılında "Geliştirilmiş Ortaklık" adlı yeni bir kavram ortaya atılarak ilişkilerin çeşitlendirilmesi hedeflenmiştir. Aynı dönemde Türkiye'ye Orta Asya ve Kafkaslarda açılan yeni fırsat kapıları için ABD'nin hem siyasi hem de entelektüel bağlamda çok güçlü desteği de gözlenmiştir. ABD için Türkiye'nin yeni dönemde çok farklılaşan ve zenginleşen jeopolitik öneminde önemli artış olmuştur ve Türkiye'nin işbirliğine açık olması ABD politikalarının bölgede uygulanabilmesi için "kaçınılmaz" olarak nitelenmekteydi.¹⁷⁶³ Bu dönemde yazılan makale ve kitaplarda "tek süper güç ABD'nin, küresel egemenliğini sürdürebilmek için ve Avrasya'daki politikaları için Türkiye'nin ne kadar önemli olduğu konusu yoğun olarak dile getirilmekteydi.¹⁷⁶⁴ Zira süper güçler arasında geniş kapsamlı bir nükleer savaş çıkma tehdidi azalmakla birlikte, yeni ve potansiyel olarak daha tehlikeli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunların arasında, Balkanlarda ve Kafkaslarda meydana gelen ve tüm bölgeyi etkileyen etnik yayılcılığa bağlı çatışmalar ile terörizm, din fanatizmi, gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı nüfus artışı, küresel kirlilik, ırk ayrımı, yabancı düşmanlığı sayılabilir.¹⁷⁶⁵

1997'de Türkiye ve ABD, aralarındaki işbirliğini "Beş Bölümlü Gündem" başlığı altında incelemeye karar vermişlerdir. Bu "Beş Bölümlü Gündem" in maddeleri enerji, ekonomi ve ticaret, bölgesel işbirliği, Kıbrıs ve savunma ve güvenlik alanlarında işbirliği olarak belirlenmiştir. 1999 yılında, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Nisan ayında NATO zirvesi çerçevesinde ve dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Eylül ayında ikili çerçevede Amerika'ya yaptıkları ziyaretler ile ABD Başkanı Bill Clinton'ın Kasım ayında Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesine ve derinleştirilmesine olanak sağlamışlardır. Bu ziyaretler, Avrupa, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu'ya kadar uzanan bölgelerdeki geniş çaplı örtüşen çıkarlarda çok boyutlu ve çok yönlü bir stratejik işbirliği anlamına gelen "stratejik ortaklık" kavramını sağlamlaştırmıştır. Bu bağlamda; ticaret ve enerji alanındaki temaslar, Hazar Denizi çevresindeki enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve taşınmasına yönelik verimli işbirliği ve bu çerçevede Bakü Ceyhan boru hattının inşasına başlanması (2006'da tamamlandı ve petrol sevkiyatı fiilen yapılmaya başlandı) iki ülke görüş ve ilgi alanlarındaki paralelliği göstermesi bakımından son derece çarpıcı örnekler olmuştur.¹⁷⁶⁶

¹⁷⁶³ Ian O. Lesser [1992] *Bridge or Barrier? Turkey and the West after Cold War*, Santa Monica, Calif: Rand Corporation; Gareth M. Winrow [1995] "Regional Security and National Identity: The Role of Turkey in Former Soviet Central Asia", in: Balım, Çiğdem (Ed.) *Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s*, E.J.Brill, Leiden and New York, pp. 22-41; Graham E. Fuller/ Ian O. Lesser [1993] (Ed.) *Turkey's New Geopolitics: From Balkans to Western China*, Rand, Westview Press, Boulder, Oxford; Zbigniew Brezezinski [1998] *Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere* (Çev. E.Dikbaş, E.Kocabıyık) Sabah Kitapları, İstanbul, Hüseyin Bağcı / Jacson Janes/ Ludger Kühnhardt [1999b] *Parameters of Partnership* (Eds.) Nomos Verlagsgesellschaft, Schriften des Zentrum für Europäische Integrationsforschung: Baden-Baden, Bd. 14; Heinz Brill [1998] "Die geopolitische Lage der Türkei im Wandel: Von der Südostflanke der NATO zur eurasischen Regionalmacht?", *ÖMZ-Österreichische Militärische Zeitschrift*, 2, s. 113-120; Heinz Kramer [1992] "Die Türkei zwischen Europa, und Asien und dem Nahen Osten-eine aufstrebende Regionalmacht?", *Südosteuropa Mitteilungen*, 32:1, s. 129-140.

¹⁷⁶⁴ Alexander Skiba [2003] *Geostrategische Aspekte der Türkei: Kann Europa von den USA lernen?*, Maerz 2003, [http://www.geopowers.com/Machte/Sudflanke/Skiba_T_rkei.pdf].

¹⁷⁶⁵ Morton, I. Abromowitz [2001b] "Amerika'nın Türkiye Politikasının Belirlenmesi Sürecinde Karşılaşılan Güçlükler", in: Abromowitz, Morton, I. (Ed.) *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, s. 221-268.

¹⁷⁶⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı İnternet Sayfası: www.mfa.gov.tr; Heinz Kramer / Müller Friedemann [1997] "Relations with Turkey and the Caspian, and Bain Countries", in: Blackwill, Robert / Stürmer, Michael (Ed.) *Divided Allies*, Cambridge, s. 175-203; Stephan F. Larabee [1997] "U.s. and European Policy toward Turkey and the Caspian Basin Countries", in: Blackwill, Robert / Stürmer, Michael (Ed.) *Divided Allies* Cambridge, pp. 143-174;

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerle de yakından ilişkilidir. 1990'ın ilk yarısında (1994'deki Gümrük Birliği ile ilgili gelişmelere kadar) Türkiye için yeni açılan fırsatlar penceresinin en önemli dayanağı ABD olmuştur. Türkiye'nin bölgede oynayacağı rolün, ABD'nin desteği olmasa bile kabulü olmadan gerçekleştirilmesi oldukça zor görünüyordu. Aynı dönemde bölücü terörün tırmanışa geçmesi ve Avrupa'dan sürekli olarak Türkiye'yi rencide edecek düzeyde eleştirel bir bakış ortaya konulması Türkiye'nin ABD'ye yaklaşmasında önemli rol oynadı. Hatta, biraz da bu nedenle AB yerine, ABD ve İsrail'in desteği ile bölgesel güç olma alternatifi geniş bir kitlede taraftar buldu. Ancak ABD konusundaki iyimser havada, iki önemli sorun nedeni ile kırılmalar yaşandı. Bunlardan birincisi, ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin Irak'a yaptıkları müdahalenin ardından Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu Kuzey Irak'ın hem Barzani ve Talabani liderliğindeki Irak Kürtlerine hem de PKK'ya hareket serbestisi sağlaması ve bunun Türkiye'ye çok ciddi bir saldırı olarak yansması; ikincisi ise ABD'nin Orta Asya ve Kafkaslar politikasında Türkiye'ye verdiği desteğin reel sınırlarına çarpması oldu. ABD'nin, enerji kaynaklarının güvenliği ve bölgesel çatışmaların yan etkilerinden korunmak için Rusya Federasyonu'na yönelik politikasında değişikliğe gitmesi („arka bahçe“ ve „Önce Rusya!!“) Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya'daki hareket alanını önemli ölçüde kısıtlamış oldu. ABD'nin pragmatist dış politika yaklaşımı, Türkiye'nin dışlanmasını gerektirmese de, Rusya'nın istikrarı ve bölgesel çatışmaların ve kaynak paylaşımının Rusya ile daha yakın işbirliği ile yapılması politikası Türkiye'nin hızının kesilmesinde önemli rol oynadı. Bu durum Türkiye'nin bir süredir çok da önemsemediği Avrupa Birliği politikalarına yeniden dönmesinde etkili oldu. Hiç kuşku yok ki, dönemin yöneticileri için Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslara yönelik yaklaşma, liderlik politikası AB'ye bir alternatif olarak öngörülmemiştir. Hatta tam tersine bu politika, Türkiye'nin Avrupa ile daha iyi koşullarda pazarlık edebilmesi, kozlarını artırabilmesi için daha çok bir „araç“ olarak görülmüştü. Aynı dönemde Avrupa'da esen kültürel-tarihi birlik rüzgarı zaten Türkiye'yi dışlayıcı özellikler gösteriyordu. Ancak Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından kısa sürede toparlanan ve yeni bir genişleme politikası ile Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik olarak büyümeye karar veren AB, istikrarlı, zengin, başarılı portresi ile bütün ülkelerin cazibe merkezi haline gelmeyi başarmıştı. Türkiye, I.Körfez Krizinde karşı karşıya kaldığı mali ve siyasi faturanın da etkisi ile AB politikalarının dönmeyi daha uygun bulmuştu. Bu nedenle 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol'ün öngördüğü gibi, 22 yıl sonra yani 1995'de gerçekleşecek Gümrük Birliği Türkiye ile AB arasında yeni bir yaklaşma olanağı sunduğu için Türkiye tarihinin en yoğun AB politikaları dönemine girmeye karar veriyordu. ABD ile yolları ayrılmasa da daha gerçekçi bir zeminde ilişkiler yürütmeye karar veren Türkiye'nin 1994'den sonra „bir numaralı“ dış politika önceliği AB ile yaklaşma olacaktı. Türkiye'nin AB'ye yaklaşma politikası ABD tarafından da büyük ölçüde desteklenecekti. ABD için Türkiye Batılı (ya da en azından Batıya düşmanlık beslemeyen, Batı ile çatışmayan) laik, demokratik, piyasa ekonomisinin var olduğu bir ülke olarak kalmalı, bu hali ile „model“ ülke olmalı ve bir ölçüde de AB içinde kontrol altında tutulmalıydı. Bunun için ABD zaman zaman Avrupalıları fazlasıyla rahatsız edecek hatta kuşkulandıracak bir biçimde Türkiye'nin AB üyeliğini destekler bir pozisyon almıştı.¹⁷⁶⁷ ABD 1997'de AB'nin Türkiye'yi de aday ülkeler arasına alması konusunda çaba göstermiş, ancak başarılı olamamıştı. Ancak, AB'de uzaklaşan bir Türkiye'nin „Batı“dan da uzaklaşabileceği ve istikrarsızlaşacağı, bunun da başta ABD olmak üzere Batılı çıkarlara da zara vereceği görüşünde olan ABD'nin çabaları aralıksız devam etti. 1998'de Almanya'da Köln'de yapılan G-8 Zirvesinden önemli konu başlıklarından birisi

¹⁷⁶⁷ Faruk Şen [1998b] „Die Türkei zwischen amerikanischer Globalpolitik und der Innenpolitik der EU-Länder. Deutschland vor einer neuen Richtungsentscheidung?“, Bonn: Atlantik-Brücke, 8.s. (Rundschreiben / Atlantik-Brücke; Nr. 2)

Türkiye'nin AB ile ilişkileri oldu. Aynı dönemde Almanya'da yaşanan iktidar değişimi, ABD'nin Türkiye politikasına Almanya'dan da destek gelmesini sağladı. Hiç kuşku yok ki Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin aday olarak açıklanmasında Clinton Başkanlığındaki ABD'nin çok önemli payı vardı.¹⁷⁶⁸

AGİT Zirvesi öncesinde Türkiye'ye yapacağı ziyaretten kısa bir süre önce ABD Başkanı Clinton'un Georgetown Üniversitesinde 8 Kasım 1999'da (ki bu tarih Berlin Duvarının yıkılışının 10. yılıydı) yaptığı konuşmada Türkiye'nin Batı Dünyası, AB ve ABD için önemini vurgulayan sözleri son derece önemliydi. Clinton Türkiye'nin yeni dünya düzeninde önemli roller üstlenmesi gerektiğini vurguluyor ve „bir zamanlar Osmanlı'nın bölgesinde oynadığı rolü şimdi Türkiye oynayacaktır“ diyor ve Avrupalılara da uyarılarda bulunuyordu. Clinton, Türkiye insan hakları alanında mesafe almalı, Yunanistan ile ilişkilerini geliştirmeli, Kıbrıs sorununun çözümünde aktif rol oynamalı dedikten sonra, „gerçekçi bir vizyon“ olarak şunu söylüyordu: „Avrupalı müttefiklerimiz Batı Dünyası ve Müslüman Dünyası barış ve uyumun Türkiye'de toplanacağına inanmalıdırlar ve yeni yüzyılda hayallerimizin gerçekleşebilmesi için Türkiye bir şanstır“ diyordu.¹⁷⁶⁹ Benzer sözler bir kez de aynı dönemde Clinton'un Güvenlik Baş Danışmanı Sandy Berger tarafından tekrar ediliyordu. Beyaz Saray'da kendisine yöneltilen „Türkiye ABD için neden önemlidir“ sorusuna Berger şöyle yanıt veriyordu: ABD'nin Türkiye ile ilişkileri Soğuk Savaş döneminkinden daha da önemlidir. Jeopolitik konumu, nüfusu, dinsel çeşitliliği Türkiye'yi 21. yüzyılda Doğu ile Batı arasında, İslam ile İslam olmayan arasında, demokratik bir istikrar köprüsü kılmaktadır. Ya da tersine bölgesinde bir istikrarsızlık ve çatışma ortamı yaratan güç olabilir. Berger'e göre bu çerçevede Türkiye'nin AB'den üyelik perspektifi alması Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde sağlıklı bir zemin ve istikrar sağlayacak, bu aynı zamanda Türkiye'nin demokratikleşmesine de katkıda bulunacaktır. Berger'e göre Türkiye'nin gelişmiş bir İslam modeli geliştirmesi bütün Batılıların yararına olacaktır.¹⁷⁷⁰

2000 yılı sonrasında Türkiye'nin ABD ile ilişkilerine birbiri ile bağlantılı iki önemli olay damgasını vurdu. Bunlardan ilki bütün dünyada etkili olan ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001'deki terör saldırıları oldu. Terörün küreselleşmesi ve daha da vahim bir biçimde belirli bir din adına yapıyor olması „Batılı“ Türkiye'nin önemini özellikle ABD nezdinde son derece artırdı. Yıllarca terör nedeni ile büyük sıkıntılar yaşayan Türkiye'nin içten desteği ve dayanışması, ABD'nin Türkiye politikalarını olumlu yönde etkiledi. Türkiye, ABD öncülüğünde sürdürülen „teröre karşı savaş“ın ilk önemli adımı olan Afganistan'daki Taliban Yönetimine karşı yürütülen operasyonda aktif olarak görev aldı, Afganistan'daki birliklere uzun süre komuta etti ve ayrıca bölgedeki en üst düzey sivil görevli de Ağustos 2006'ya kadar bir Türk, eski TBMM Başkanı ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin oldu. El Kaide'nin ABD saldırılarının ardından gerçekleştirdiği en geniş çaplı ikinci eyleminin İstanbul'da yapılması Türkiye ile ABD arasında yeni bir kader birlikteliği yarattı. Ancak iki ülke arasında en ciddi kırılma da 2003 yılında yaşandı. ABD liderliğindeki koalisyon, „terörle mücadele“ adına Irak'a müdahale etme ve Saddam Rejimini devirmeye karar vermişti. Türkiye için bu son derece zor bir durumdu. Özellikle de Kasım 2002'de tek başına iktidara gelen AKP Hükümeti için. AKP'nin yasaklı olduğu için seçimlere giremeyen ve Başbakan olamayan lideri R.T.Erdoğan'ın ABD Başkanı Bush tarafından

¹⁷⁶⁸ Cengiz Çandar [2000] „Türklerin Amerika'ya Bakışından Örnekler ve Amerika'nın Türkiye Politikası“, Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 169-220.

¹⁷⁶⁹ Milliyet: 10.11.1999 (Sami Kohen: „Clinton'un Türk Tarihi Merakı“ (Das Interesse Clinton's an der Türkischen Geschichte)), Milliyet: 10.11.1999 (Derya Sazak: „Clinton'un Tezi“ (Die These Clinton's))

¹⁷⁷⁰ Sabah: 16.11.1999 (Cengiz Çandar: „21. Yüzyıl İçin Aynalar“ (Spiegel für das 21. Jahrhundert))

davet edilmesi ve burada yapılan görüşmede Türkiye'nin yaklaşan Irak müdahalesinde ABD'ye destek vereceğine yönelik sözlere rağmen, Irak'a yönelik askeri bir müdahalede, ABD'nin Türkiye üzerinden bir "kuzey cephesi" açabilmesine olanak sağlayacak tezkere, Anayasamızın 92. maddesi uyarınca, 1 Mart 2003 günü TBMM'de salt çoğunluk sağlanamadığı için kabul edilmeyince, kelimenin tam anlamı ile iki ülke ilişkilerinde „kıyametin kopmasına“ neden oldu. Her ne kadar TBMM 20 Mart 2003 tarihinde alınan karar uyarınca, Türk hava sahası ABD ve İngiltere kuvvetlerinin üst uçuşlarına açmış, ayrıca 7 Ekim 2003'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Irak'ta güvenlik ve istikrara katkı yapmak amacıyla Irak'a gönderilmesine imkan tanınmış olsa da, bu karar Kasım 2003'de dondurulmuş ve ilişkilerde yaşanan şok uzun süre yoğun biçimde hissedilmiştir.

Aslında ABD ile yaşanan sorun, Türkiye'nin ABD'nin Irak'a yönelik açacağı cepheye izin verilmemesinden daha çok, dönemin Başbakan A.Gül yönetimindeki AKP Hükümeti'nin bazı çelişkileri ile ilişkili olduğu görüşü yaygın olarak dile getirildi. R.T.Erdoğan'ın AKP lideri olarak ABD Başkanı Bush ile Beyaz Saray'da yaptığı görüşmenin içeri tam olarak bilinmese de, ABD'ye destek olunacağı şeklinde bir tavrın sergilendiği anlaşılmaktadır. Hatta Hükümet 1 Mart tezkeresi öncesinde çıkardığı bir başka karar ile ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin Türkiye'deki liman ve üslerde altyapı çalışmaları ve yığınak yapmalarına da izin vermişti. Bu izinler verilmemiş olsa ve Türk Hükümeti ABD'ye ikinci cephe için destek vereceği izlenimi vermemiş olsaydı, 1 Mart'ta ABD'nin yaşadığı hayal kırıklığı ve devamındaki "öfke" muhtemelen daha sınırlı kalacaktı. Yapılan alt yapı çalışmaları, inşaatlar, havaalanları ve limanların genişletilmesi, asker ve silah sevkiyatı için gemilerin Türk limanlarına yanaşması ve Irak harekatı için Türkiye'den açılacak cephe düşünülerek yapılan stratejik planlamaların tamamı ortada kalmıştı. Türkiye'nin tavrı "onurlu" olmak ile "acemi-kriz yönetememek" arasındaki pek çok yönde tartışıldı. Ancak açık olan şuydu: Hükümet Tezkere konusunda açık bir politika geliştirememiş, kararsız kalmış (hatta AKP milletvekillerinin verecekleri oy konusunda grup kararı da alınmamıştı) ve ortaya çıkan sonucu da kestirememişti. Türkiye'nin bu kararı ile AB içinde iki önemli güç olan Fransa ve Almanya'nın yanında yer aldığı da söylenebilir. Ancak kararın biraz da tesadüfi gerçekleşmesi, Türkiye'nin bunu da müzakere tarihi için bir olumlu nokta olarak sunmasını kısıtlamıştır. Zira TBMM'de tezkere için yapılan oylamada 264 "kabul", 250 "red" oyu çıkmış, 19 milletvekili de "çekimser" kalmış, hatta tezkerenin kabul edildiği açıklanmıştı. Ancak Ana muhalefet Partisi CHP, "TBMM Toplantı ve Karar Yeter Sayısı" başlıklı Anayasanın 96. maddesinde, "Anayasa'da başkaca bir hüküm yoksa, TBMM üye tamsayısının en az üçte biriyle toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla karar verir" hükmü çerçevesinde sonuca itiraz etti ve "çekimser oylar dikkate alındığında salt çoğunluğun sağlanamadığı" ileri sürdü. Bunun üzerine yapılan değerlendirmenin sonucunu açıklayan TBMM Başkanı Bülent Arınç, yaptıkları değerlendirmede Anayasa'nın 96. maddesinin açık hüküm taşıdığını bildirerek, Başbakanlık Tezkeresi'nin Anayasa'nın öngördüğü salt çoğunluğa ulaşamadığını, yani TBMM'nin Hükümetin bu tezkeresini reddettiğini açıkladı.¹⁷⁷¹

Türkiye'de kamuoyunun oldukça yoğun olarak sürece dahil olması bakımından da Tezkerenin reddedilmesi önemli bir gelişme idi. ABD'nin buyurgan tavrı, Türkiye'ye gönderilecek gücün nitelik ve nicelik bakımından vasıflarının belirlenmemiş olması, Türkiye üzerinden açılacak ikinci cephenin "karşılığı" olarak sürekli olarak rencide edici mali destek sözlerinin ve pazarlıklarının gündemi doldurması ve komşu bir ülkede ABD varlığının Bölgedeki Kürtlere bağımsızlık yolunu açacağına dair endişeler Türkiye'de

¹⁷⁷¹ Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 02 Mart 2003.

kamuoyunun Tezkerenin reddedilmesi yönünde –belki de tarihte eşine rastlanmayacak ölçüde bir yoğunlukla- sürece müdahil olduğu gözlemlendi.¹⁷⁷²

Tezkere oylaması sonrasında Türkiye’ye yakın oldukları bilinen Wolfowitz ile ??? in yaşanan hayal kırıklığını anlatan açıklamaları aynı zamanda Türkiye ile ABD işbirliğinin sınırlı tutulacağını gösteriyordu. Özellikle Wolfowitz’in “bizim en önemli hatamız, Türkiye’yi ABD için vazgeçilmez olduğuna inanmasına izin vermemizdi” şeklindeki açıklaması, ABD’nin Bölgede Türkiye dışı güçlerle ve özellikle de Türkiye’nin en çok rahatsızlık duyacağı Irak Kürtleri ile işbirliği yapacağını göstergesiydi ve nitekim de böyle oldu. İlişkilerdeki önemli tırmanma noktalarından birisi ise ??? Temmuz 2003’de Kuzey Irak’ta bulunan bir Türk Birliğine ABD güçlerince yapılan baskındı. Bu baskın ABD’nin Tezkere konusundaki intikamı ve Kuzey Irak’ta Türkiye’nin artık sözü geçmeyeceğine dair bir mesajı olarak algılandı. ABD güçlerinin, karşılardakilerin Türk askeri olduğunu bilmelerine rağmen Türk askerlerine “terörist” muamelesi yapması ve başlarına çuval geçirerek nakletmesi, Türk-ABD ilişkilerinde izleri uzun süre hissedilecek bir kırılma noktası oldu. 1949’dan 2003’e kadar askeri alanda en yakın işbirliğini yapan iki ülke, adeta düşman cephelere düşmüştü. Bu olay Türk halkının başta ABD olmak üzere bütün Batılı güçlere endişe ile bakmasına ve “anti-batıcı” eğilimlere sempati duymasında son derece etkili olmuştur. Daha sonraki dönemde ilişkilerin yeniden geliştirilmesine yönelik karşılıklı çabalar belirli ölçüde sonuç vermiş olsa da (örneğin Başbakan Erdoğan, ABD tarafından gelen davete icabetle, 25 Ocak-1 Şubat 2004 tarihlerinde ABD’yi resmen ziyaret etti, 9 Haziran 2004 de ABD’de düzenlenen G-8 Zirve toplantısına Türkiye’nin “Demokratik Ortak” sıfatıyla katılması sağlandı ve Başkan Bush NATO Zirvesi vesilesiyle 26-29 Haziran 2004 tarihleri arasında Türkiye’ye geldi ve Galatasaray Üniversitesi’nde “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika” başlıklı bir konuşmasında Türkiye’nin gururunu okşayacak önemli açıklamalar yaptı) her iki taraftaki güvensizlik ve kırılganlık devam etmiştir. Yıllarca iki ülke arasında “stratejik ortaklık” olduğu görüşünü dile getiren akademisyen¹⁷⁷³ ve politikacılar, hatta askerler için de, geline nokta bir stratejik ortaklıktan değil en fazla zaman zaman ortaya çıkan bir “işbirliği”nden söz edilebilirdi.

E. AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP-ODGP) – Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP-ESVP) ve Türkiye

1. Genel Olarak AGSK-AGSP-AOGSP

Kısa adı AGSK olan Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği NATO’nun Sovyetler Birliği’nin dağıtılmışlığı koşullarında geliştirdiği yeni savunma konseptinin adıdır. Kısa adı AGSP olan Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ise Avrupa Birliği tarafından geliştirilen ve Batı Avrupa Birliği’nin (BAB) yerine inşa edilen bir politikadır. AB’nin Türkiye politikası bağlamında 1990 sonrasındaki gelişmeler dikkate alındığında bu iki politikanın da son derece önemli yeri olduğu açıktır.¹⁷⁷⁴

¹⁷⁷² Milliyet (Günlük Gazete-İstanbul): 01 Mart 2003.

¹⁷⁷³ Örneğin Friedrich Wilhelm Korkisch [1999] “Die amerikanisch-türkischen Beziehungen, Österreichische militärische Zeitschrift (Wien), 37:2, s.131-140.

¹⁷⁷⁴ Bu konuda bakınız: Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Uni-Hamburg und Stiftung Entwicklung und Frieden (IFSH) [1995] Europäische Sicherheitsgemeinschaft: Das Sicherheitsmodell für das 21. Jahrhundert, Bonn; Andreas Jacobs/ Carlo Masala [1999] “Vom Mare Nostrum zum Mare Securum: Sicherheitspolitische Entwicklungen im Mittelmeerraum und die Reaktionen von EU und NATO”, Aus Politik und Zeitgeschichte, B 17/99, 23. April 1999, s. 29-37; Heinz Kramer [1997f] “Soll die Türkei EU-Mitglied werden?: Die EU Mitgliedschaft der Türkei ist wichtig für Europas Stabilität und

II. Dünya Savaşının sona ermesinin hemen ardından Avrupa’da başını Fransa’nın çektiği ortak güvenlik politikaları konusundaki çabalar iki temel amaç üzerinde şekilleniyordu. Bunlardan birincisi yenilmiş, yıkılmış, bölünmüş olsa da Almanya’nın yeniden bir tehdit olmasını engelleyecek mekanizmalar ve kalıcı işbirlikleri geliştirmek ve böylece onu kontrol altında tutmak; ikincisi ise, Sovyetlere karşı önlemler almaktı. Savaş sonrası büyük güçlerin siyasi paylaşımına tabi tutulan Almanya’nın Doğusu Sovyetler Birliği’ne bırakılmış, bu durum Avrupa’nın aynı zamanda saldırgan-ideolojik bir yayılma politikası ile karşılaşabileceğine dair endişeler de yaratmıştı. Sovyetler Birliği’nin ilk örneği Demokratik Almanya Cumhuriyeti’nde („Doğu Almanya“) gerçekleştirdiği yeni bloklaşma hareketinde 1947’deki Çekoslovakya işgali büyük bir korku yarattı, Batı Avrupa’nın yeni bir savunma arayışına girmesi kaçınılmaz oldu. 1948 yılında Sovyetlerin Prag’ı işgalinden ürken Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere, daha sonra Batı Avrupa Birliği’nin (BAB) de çekirdeği olan ilk teşebbüsü gerçekleştirdiler. “Brüksel Anlaşması” olarak da bilinen ‘Ekonomik, Sosyal ve Kültürel İşbirliği ve Ortak Savunma Anlaşması’ sonraları BAB ismini aldı.¹⁷⁷⁵ BAB’ın amaçları Batı Almanya’nın yeniden silahlanmasını kontrol altında tutmak, Sovyetlerden gelecek bir tehdide karşı dayanışma içinde olmak, ama daha da önemlisi ABD’yi Avrupa’daki savunma sisteminin içine çekmek şeklinde belirlenmişti. 4 Nisan 1949’da NATO’nun kurulmasına katkısı bulunan bu oluşum, NATO’nun kuruluşu ile savunma alanındaki işlevini yitirmiştir.¹⁷⁷⁶ O dönemde atom silahı sahibi olan ABD’nin Avrupa’nın güvenliğinde bu şekilde aktif rol üstlenmesi Avrupalılar için sön derece önemliydi. Ancak NATO’nun ABD’nin tek nükleer güç olmasından hareketle belirlediği ‘Kolektif Savunma Stratejisi’ni (MRS:Massive Retaliation Strategy); yani “düşmandan gelecek saldırıya atom silahları da dahil her türlü silahla cevap verileceği”ne ilişkin politikayı, ABD’nin Sovyetler Birliği atom silahına sahip olunca ürkerek birdenbire ‘Esnek Karşılık Stratejisi’ (FRS:Flexible Retaliation Strategy). olarak değiştirmesi, böylece Sovyetler Birliği’nde Avrupalılara yönecek konvansiyonel saldırılara ancak konvansiyonel silahlarla karşı konulabilmesi gibi bir geri çekilmeye yönelik bir strateji değişikliği gündeme gelince olunca Fransa 10 Mart 1966’da NATO’nun askeri kanadından çekildi. Fransa bununla da yetinmedi ve ABD’nin bu politikayı NATO’ya benimsetmesinin ardından 1967’de de ABD askerlerini de ülkesinden çıkardı. Fransa’ya göre ABD, kendisini ‘dehşet dengesi’ içinde garantiye almış, ama Varşova Paktı’ndan gelebilecek konvansiyonel saldırıların menzili içinde kalan Avrupa’yı savunmasız bırakmıştı. Türkiye’nin de uzun süre itiraz ettiği bu stratejik dönüşüm Fransa’nın kendi nükleer silahını geliştirme çalışmalarını yoğunlaştırmasına da neden olmuştur. Fransa bu konuda yalnız kalmamak için öncelikle NATO’dan önce kurulan ve NATO kurulduğunda işlevsiz kalan BAB’ı yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Fransa’nın

Sicherheit", Internationale Politik und Gesellschaft, 4/97, s. 443-446; Heinz Kramer [1997a] “Ein wichtiger Sicherheitspartner. Die Europäische Union darf die Türkei nicht auf Dauer aussperren”, Frankfurter Allgemeine Zeitung (Frankfurt/Main), 52 (21. Mai 1997) 115, s. 11.; Ali Karaosmanoğlu [1991] “Die Türkei, die europäische Sicherheit und der Wandel der International Beziehungen”, Europa-Archiv, 5, s. 143-152. ; Atila Eralp [2000] “European Security and Turkey”, Privateview, s. 52-55; Javier Solana [2000] “Die Gemeinsame Europäische Sicherheits und Verteidigungspolitik-Das Integrationsprojekt der nächsten Dekade”, Integration, 23: 1, s. 1-6. Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Uni-Hamburg und Stiftung Entwicklung und Frieden (IFSH) [1995] Europäische Sicherheitsgemeinschaft: Das Sicherheitsmodell für das 21. Jahrhundert, Bonn; Andrea Grotthaus: Die Gemeinsame Außen- und Sicherheitspolitik der Europäischen Union :ODGP Erreichbar über [http://www.europa-reden.de/info/gasp.htm]; Deutsche Aussenministerium: Die Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik. Erreichbar über [http://www.auswaertiges-amt.de/www/de/eu_politik/gasp/esvp_html]; http://www.europa-reden.de/info/gasp.htm;

¹⁷⁷⁵ BAB 1954 yılında İtalya ve F.Almanya’nın da katılımı ile yedi üyeli bir birlik haline gelmiştir.

¹⁷⁷⁶ Mehmet Özcan: AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Journal of Turkish Weekly, (29.10.2004) <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=18#>

ABD'ye güvensizlikle ilgili politikası bugüne kadar uzanan izler de bırakmıştır. Fransa'nın Avrupa politikalarının merkezinde “*Avrupalı Bir Avrupa*”, “*Avrupa İçin Avrupalı Bir Savunma Politikası*” uzunca bir süre etkinliğini sürdürmüş, hatta bu politika, ABD ile çok yakın işbirliği içinde olan İngiltere'nin AET'de iki kez veto edilmesi dahil, pek çok konuda Fransa tarafından dışlanmasında da etkili olmuştur. Aslında Fransa'nın tutumuna rağmen Roma Antlaşması'nın imzalanmasından 1970'li yıllara kadar ortak dış ve savunma politikası kavramı, Topluluk için üzerinde durulan konulardan biri olmamıştır. 1970'de kabul edilen „Davignon Raporu”, “Avrupa Siyasi İşbirliği” (ASİ) projesini başlatmıştır. 1986 tarihli Tek Avrupa Senedi, söz konusu projenin kurumsal hale getirilmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu çerçevede siyasi işbirliği, Avrupa Konseyi, Dışişleri Bakanları ve Siyasi Komite düzeyinde işlemeye başlamıştır. Buna rağmen, üye ülkeler arasında ortak tutumların benimsenmesi konusu tam olarak çözümlenememiştir.¹⁷⁷⁷

2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Ortak Avrupa Güvenliği Politikaları

Doğu Bloğunun Avrupa'daki en önemli simgesi olan Berlin Duvarının yıkılışının ve Orta ve Doğu Avrupa'da başlayan özgürlük ve bağımsızlık hareketlerinin ardından güvenlik politikalarının gözden geçirilmesi gereği de ortaya çıkmıştı. Henüz Sovyetler Birliği yıkılmadan önceki günlerde 27 Şubat 1990'da Brüksel'de AB ile ABD yönetimi arasında gerçekleştirilen toplantıda, iki taraf arasında güvenlik politikaları bağlamında gelişmelerin değerlendirilmesi ve ortak politikalar için yılda iki kez toplanılması kararı alınmıştı. NATO Temmuz 1990'da Londra'daki Zirvesinde tarihi bir adım atarak, önce Varşova Paktı üyelerini düşman olarak görmediğini deklare etmiş, ardından da 20 Aralık 1991'de, eski Varşova Paktı üyeleri, eski Sovyetler Birliği'nden kopan ülkeler ve Baltık devletleri ile NATO üyelerinin birlikte yer alacakları bir Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ni kurmuştur. Toplam 38 ülkenin içinde yer aldığı Konsey'in yılda iki kez Savunma ve Dışişleri Bakanları düzeyinde toplanması, üyeler arasında siyasi askeri ve çevre sorunları konularında bir danışma ve görüş alışverişi platformu olarak kullanılması kararlaştırılmıştır. Kasım 1990'da Paris'te Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinin de katıldıkları Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nda (AGİT) ise ABD ile AB arasında işbirliği amaçlı bir “Transatlantik Bildirisi” imzalanmıştır.¹⁷⁷⁸

NATO stratejisinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen 6-8 Kasım 1991 tarihli Roma Zirvesinde, yeni koşullar çerçevesinde ‘*Kapsamlı Güvenlik Stratejisi*’nin temel alınmasına karar verilmiştir. Buna göre NATO güçlerinde kapsamlı indirime gidilecek, hareket yeteneği daha fazla ve acil müdahale gücüne sahip çok uluslu (Çevik Tepki Gücü gibi) oluşumlar geliştirilirken, nükleer silahlanmada indirimler yapılacaktır. Kapsamlı Güvenlik Stratejisi'nin önemli bir ayağını ise „Bunalım-Kriz Yönetimi“ oluşturmaktadır. Böylece krizlerden önce bunların giderilmesi, diplomatik yollar kullanılarak işbirliğin ve diyalogun geliştirilmesi ve nereden geliyeceği belli olmayan risklerin azaltılmasına çalışılacaktır. Yeni strateji ile NATO'nun özellikle bunalım yönetimi ve krizleri önleme misyonu Avrupa'da BAB'a devredilmesine karar verilmiştir. Ancak Avrupa'da yine Fransa'nın başını çektiği genel istek Avrupa'nın kendi savunma politikalarını geliştirebileceği bir sürece yönelmek şeklindeydi.

Ocak 1994'de NATO tarafından sunulan, Rusya'nın da kendisine ayrıcalıklı bir konum verilmesi için uzun süre itiraz ettikten sonra 22 Haziran 1994'de imzalamasının ardından

¹⁷⁷⁷ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Resmi İnternet Sayfası:

<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=10&prnId=13&hnd=1&ord=12&docId=323&fp=0>

¹⁷⁷⁸ Haydar Çakmak [2005] Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri, s. 71 vd.

yürürlüğe giren „Barış İçin Ortaklık Projesi“ de (Partnership for Peace) KAİK'nın askeri ve güvenlik boyutunu oluşturmaktadır. Aynı Zirvede NATO ile BAB arasında sağlanması öngörülen işbirliğinin temelleri de belirlenmiş, AB'nin daha fazla inisiyatif almasından duyulan memnuniyet dile getirilmiş, ancak güvenlik alanında NATO'nun asıl adres olduğu vurgusundan da vazgeçilmemişti. Bu aynı zamanda Amerikanın Avrupa'daki askeri varlığının da devam edeceği anlamına geliyordu.¹⁷⁷⁹

1991 yılında genel güvenlik stratejilerinin değişmesi, özellikle NATO Konseyi'nin yeni stratejik konsepti ve bunun içinde BAB'a barışı koruma çalışmalarında NATO'nun Avrupa ayağı olarak görevinin verilmesi ve ardından da Roma Anlaşmasında en köklü değişiklikleri gerçekleştiren ve AB'yi kuran tarihi Maastricht Zirvesinde (10 Aralık 1990) alınan kararlar çerçevesinde AB Anlaşmasının üç önemli ayağından birisi olarak “Ortak Dış ve Güvenlik Politikası”nın esasları ortaya konulmuştur.¹⁷⁸⁰ Maastricht Zirvesi'nde, BAB'a AB üyesi olan ülkelerin tam üye olacakları kararı alınmış, böylece 12 AB ülkesi BAB'a tam üye olarak çağırılmış, NATO üyesi olan ancak AB üyesi olmayan Türkiye, Norveç ve İzlanda'ya ise “ortak üyelik” statüsü verilmiştir. Böylece ilk kez Avrupalılar kendilerine özgü bir dış ve güvenlik politikası gerçekleştirme konusunda uzlaşmaya varmış ve buna ilişkin bir hukuki zemin de yaratmışlardı. AB'nin güvenlik politikaları bağlamında neleri hangi amaçlar çerçevesinde gerçekleştireceğine ilişkin en önemli ilkeler ise BAB tarafından 19 Haziran 1992'de alınan “Petersberg Kararları” ile belirlenmiştir. Petersberg Kararlarında, insani yardım ve kurtarma faaliyetleri, barışı koruma operasyonları, gerektiğinde kuvvet kullanımını da içerecek şekilde kriz yönetimi ve barışın yeniden tesisi gibi girişimlerde AB'nin kararlarının BAB tarafından uygulanması öngörülmüştür.¹⁷⁸¹ Ancak AB'nin gerektiğinde NATO kaynak ve kapasitelerini kullanarak gerçekleştirmeyi planladığı bu girişiminin NATO'ya bir alternatif olmayacağı, hatta “politika” değil sadece “kimlik” olarak zikredilmesi konusunda ciddi bir hassasiyet gösterilmiştir. BAB'ın üstleneceği işlevlerin NATO'nun Avrupa ayağını güçlendirmeyi hedeflediği vurgusu yapılırken, AGSK terimi bile tek başına değil çoğunlukla “NATO içindeki AGSK” şeklinde dile getirilmiştir. Hem Avrupa kendi güvenliğini NATO şemsiyesi altında sağlayacak hem de kendisinin Petersberg'de belirlenen amaçlar çerçevesinde gerçekleştireceği uygulamaları NATO'dan bağımsız olmayacaktı.¹⁷⁸² Buna rağmen Fransa ve Almanya'nın, NATO ile uyumlu olsa da daha özerk bir yapılanma isteği içinde olduğu açıktı. Bu nedenle de NATO'nun 10-11 Ocak 1994'deki Brüksel Zirvesinde AGSK yerine AGSP'yi öneren bu iki ülke yeterince destek bulamaması ve Zirve Bildirisinde “politikaların belirlenme yeri NATO”dur denilse de, AB'nin 1997'deki Amsterdam Zirvesi ve Anlaşması bu yönde atılan adımlar bakımından son derece önemli düzenlemelerin gerçekleştirilmesiyle neticelendi. Bunda eski Yugoslavya'da meydana gelen olaylar karşısında Birliğin dış politika da olduğu gibi savunma politikaları konusunda da kendi bölgesi dahil etkisiz kalması ve sorunlara çözüm için NATO, BM gibi diğer uluslararası örgütlerin varlığına gereksinimini sürdürmesi ve Maastricht Antlaşması ile yapılan düzenlemelerin yetersizliğini ortaya çıkması önemli rol oynamıştır. Bu nedenle “Petersberg Görevleri”, Maastricht Antlaşmasını revize eden Amsterdam Antlaşması ekinde yer alan bir bildiri ile AB bünyesine dahil edilmiş ve daha kararlı bir tutum sergilenmiştir.¹⁷⁸³ Netice olarak, günümüzde Avrupa Birliği bünyesinde askeri işbirliğinin sınırlarını, Petersberg Görevleri temelinde geliştirilmiş

¹⁷⁷⁹ Çayhan [2003] Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikaları, s. 353-354.

¹⁷⁸⁰ Avrupa Birliği (Maastricht) Anlaşması 5.1 ve J.4.1 paragrafları.

¹⁷⁸¹ Bu konuda AB Konvansiyonundaki bir değerlendirme için:

<http://register.consilium.eu.int/pdf/de/02/cv00/00437d2.pdf>

¹⁷⁸² Çayhan [2003] Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, s.353.

¹⁷⁸³ Mehmet Özcan [2005] AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, [http:// www.turkishweekly.net/turkce/makale](http://www.turkishweekly.net/turkce/makale).

bir çerçeve belirlemektedir. Buna literatürde „*Petersberg Plus*“ adı da verilmektedir. 16-17 Haziran 1997'deki Amsterdam Zirvesinde kabul edilen Anlaşmanın 12. ve 18. maddelerinde bir adım daha atılarak “kimlik”den değil artık “politika”dan söz edilmesinin yanı sıra “ortak strateji ve “ortak eylem”den söz edilmektedir. Bu anlaşmanın 18. maddesi, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikaları için yetkiyi de AB Başkanlığına vermektedir. Anlaşma bu konudaki kararlılığı ve politik devamlılığı sağlamak için de “Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları Yüksek Komiserliği” makamı yaratmış ve buna da NATO eski Genel Sekreteri Javier Solana'yı atamıştır. Solana bu görevi Ekim 1999'da üstlenmiştir. Anlaşma Mart 2000'de faaliyete geçen “Siyasi ve Güvenlik Komitesi”, “Avrupa Askeri Komitesi” ve “Avrupa Askeri Personeli” kurumlarını da yaratmıştır.

1998'e kadar AGSK ile ilgili tartışmalar Avrupa güvenliğinde NATO'yu esas alan ve AB'nin bu alanda atacağı adımların İttifakın Avrupa ayağını güçlendireceğini vurgulayan ana tema çerçevesinde sürdürülmüştür. Ancak 1998, Çayhan'ın da vurguladığı gibi AGSK/P tartışmalarından yeni bir dönemin başladığı gelişmelere sahne olmuştur.¹⁷⁸⁴ II. Dünya Savaşının sona ermesinin ardından, savunma, güvenlik politikaları ve dış politik tercihlerinde Avrupa'dan çok daha fazla ABD'ye yakın duran ve hatta başlangıçta AB'nin bu konulara girmesine de sıcak bakmayan İngiltere, Avrupa'nın savunma yeteneklerinin geliştirilmesinin (NATO'nun yanısıra) AB çerçevesinde geliştirilebileceğine ilişkin Fransa'nın tutumunu desteklediğini Aralık 1998'deki St. Malo'da Fransa-İngiltere ikili zirvesinde ortaya koyunca, AB'nin AGSK'ya yaklaşımında yeni bir dönem açılmıştır. Zirve bildirisinde NATO'ya bağlılığın yanısıra AB'ye özerk bir askeri yapılanmanın gereği de vurgulanmış, böylece AB'nin uluslararası alanda daha ağırlık bir rol oynayabilmesi bakımından NATO'dan bağımsız olmasa da “özerk” bir yapılanma dile getirilmiştir.¹⁷⁸⁵ “St.Malo” süreci olarak adlandırılan ve AB'nin yeni savunma kimliği konusunda son derece önemli bir yeri olan bu gelişme, kısa bir süre patlak veren Kosova'daki krizde etkili olacak mekanizmaları geliştirmeyince, bu girişim de hayal kırıklığı yaratmış oldu.¹⁷⁸⁶ Ancak süreç daha sonraki AB Zirveleri kararlarına daha sıkça yansdı ve bu konuda genel bir çaba içine girildi.

AGSP bakımından Haziran 1999'da yapılan AB Köln Zirvesi ile Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi önemli bir rol oynadı ve burada NATO'nun müdahale etmek istemediği uluslararası krizlerde AB'nin kendi başına kabul edeceği kararlar çerçevesinde müdahale edebileceği kararı alındı.¹⁷⁸⁷ Üye devletlerin ODGP'nin ancak önemli bir savunma gücüyle desteklendiğinde başarılı olabileceğini vurgulamaları sonucunda, Haziran 1999 tarihinde Köln'de gerçekleşen Avrupa Birliği Zirvesi'nde, BAB'ın 2000 yılında feshedilmesine karar verilmiş ve Petersberg görevleri olarak adlandırılan BAB'ın kriz yönetim görevlerini, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) kapsamına almıştır Helsinki, Feira ve Nice Zirveleri'nde de, Birliği'n uluslararası kriz yönetiminde özerk eylem kapasitesi kazandırma isteği daha somut hale gelmiştir.¹⁷⁸⁸

¹⁷⁸⁴ Çayhan [2003] Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, s.354.

¹⁷⁸⁵ ibid, s.354 vd.

¹⁷⁸⁶ Her ne kadar daha sonraki dönemde bu süreç bağlamında Avrupa dışında bazı küçük çaplı operasyonlar gerçekleştirilse de, baştaki amaca ulaşılamadığı açıktı: Bkz: „St Malo: Britain and France working together in Africa“, <http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1017756004455>.

¹⁷⁸⁷ AB Zirveleri ve bu bağlamda AGSP'nin gelişimi konusunda bir makale için Bkz.: Mehmet Özcan [2005] AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=18#>

¹⁷⁸⁸ <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=10&prnId=13&hnd=1&ord=12&docId=323&fop=0>

AB içinde Köln ve Helsinki Zirvesi sonrasında artık “AGSK”dan değil, “AGSP”den, yani kimlik gibi belirsiz bir kavramdan değil, “politika” gibi daha ağırlıklı ve uygulamaya yönelik bir kavramdan söz edilmesine de bu dönemde başlandı. Helsinki Zirvesinde “*Birliğin Dünyadaki Rolü: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası*” başlıklı paragrafında, AGSP çerçevesinde dünyanın farklı bölgelerinde ortaya çıkan ya da çıkacak olan krizlerin çözümünde “askeri ve askeri olmayan” metotlarla uluslararası barışa katkıda bulunmanın amaçlandığı, Birliğin, Birleşmiş Milletler Bildirisindeki ilkelere uygun olarak uluslararası güvenliğe ve barışa katkıda bulunacağı teyit edilerek BM Güvenlik Konseyi’nin, barışın ve uluslararası güvenliğin sağlanmasında temel bir sorumluluğa sahip olduğuna dair inanç belirtilmiştir. Avrupa Konseyi, uluslararası krizlere cevaben AB yönetimi altında askeri operasyonları oluşturma ve yürütme gibi konularda, NATO dahil olmasa da özerk bir karar yetkisine sahip olduğunun altını çizmiştir. Bu yöntemin gereksiz tekrerrürlerden kaçınmayı amaçladığı ve Avrupa ordusunun yaratılması anlamına gelmediği vurgulanmıştır.¹⁷⁸⁹ Helsinki Zirvesi’nde, güvenlik ve savunma konusunda gerek Köln Zirvesi sonuçlarına gerek çeşitli başkanlık raporlarına atıfta bulunularak ayrıca şu kararlar da alınmıştır: AB’nin yürüttüğü- operasyonlarda üye devletlerin gönüllü işbirliği çerçevesinde, 2003 yılına kadar Petersberg görevlerinin tamamını gerçekleştirebilecek şekilde 50000-60000 kişilik bir askeri gücü en az bir sene boyunca destekleyebilecek ve 60 günlük bir süre içinde savaş düzeninde tutabilecek ölçüde bir ordu oluşturulması; AB’nin tek idari çerçeve bağlamında, operasyonlardaki siyasi ve stratejik yönlendirici görevini üstlenebilmesi için Konsey içerisinde yeni siyasi ve askeri birimler oluşturulması; AB ve NATO arasında karşılıklı danışma, işbirliği ve tam bir şeffaflık sağlama amacıyla oluşturulacak koşulların, AB üyesi devletlerin ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak belirlenmesi; Birliği’n, karar alma mekanizmalarının özerk yapısı korunmak suretiyle, AB üyesi olmayıp NATO üyesi olan devletler ve diğer ilgili ülkelerin AB kriz yönetimine dahil olmasının sağlanması ve Askeri olmayan kriz yönetimi için sivil kaynakların kullanılması ve eşgüdümü amacıyla Birliği’n ve üye devletlerin sahip olduğu askeri kaynaklar arasında bir paralellik oluşturulması gerekmektedir.¹⁷⁹⁰ Bu bağlamda Haziran 2000’de gerçekleşen Feira Zirvesi’nde de, hem üye devletlerin kriz yönetiminde kullanılabilecek 5000 kişilik bir polis gücünü oluşturmaları öngörülmüş; hem de Türkiye’yi çok yakından ilgilendiren ve ciddi itirazlarına neden olan bir konu olan AB üyesi olmayan ancak NATO üyesi olan ülkelerin bu politikaya nerede ne şekilde katılacaklarına dair esaslar belirlenmiştir. 2001 yılına ABD’nin gözetiminde Türkiye ile AB adına müzakereler yürüten İngiltere arasında imzalanan „Ankara Mutabakatı“ bu sefer de Yunanistan’ın itirazı ile karşılaşmış ve NATO ile AB arasındaki işbirliğinin esaslarının kesinleşmemesine neden olmuştur. Yunanistan bu mutabakata “NATO üyesi bir ülke AB üyesi bir ülkeye askeri müdahalede bulunamaz” şeklinde bir cümleinin de eklenmesini ısrarla talep etmiştir.¹⁷⁹¹ Ancak buna rağmen Aralık 2001’deki Laeken Zirvesinde AB AGSP bağlamında Petersberg Görevlerini yerine getirecek olan askeri gücü „operasyonel“ ilan etmiştir.¹⁷⁹² Bu konudaki uzlaşma ancak Aralık 2002’deki Kopenhag Zirvesinde sağlanabilmiş ve NATO ile AB arasında 16 Aralık 2002’de işbirliği çerçeve anlaşması imzalanmıştır.¹⁷⁹³ “NATO-AB Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası Ortak Bildirisi”nde de bu uzlaşma ile AB’nin, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) çerçevesinde oluşturacağı askeri birimlerin, NATO’nun lojistik, stratejik ve istihbarat alanlarındaki yeteneklerini kullanabilmesine olanak tanınmıştır.¹⁷⁹⁴ Bu sayede, örneğin AB’nin uzun zamandan beri hedeflemekte olduğu

¹⁷⁸⁹ Bulletin EU: 12-1999, 1.3.1 ve I.9.

¹⁷⁹⁰ ibid; ayrıca <http://www.ikv.org.tr/pdfs/helsinkizirvesonuc-tr.pdf>.

¹⁷⁹¹ <http://www.zaman.com.tr/2002/06/22/dis/h1.htm>

¹⁷⁹² Çayhan [2003] Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, s.357.

¹⁷⁹³ [ABl. L 80 vom 27.3.2003]

¹⁷⁹⁴ Çayhan [2003] Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, s.359.

Makedonya ve Bosna Hersek'teki askeri operasyonu yönetme isteği, daha kısa zamanda gerçekleşebilir duruma gelmiştir. 2003 yılının Şubat ayında yürürlüğe giren Nice Antlaşması çerçevesinde, BAB'ın AB içindeki rolüyle ilgili maddeler AB Antlaşması'ndan çıkarılmış, ODGP ile ilgili özel temsilcilerin seçiminde ve anlaşmaların onaylanmasında çoğunluk sistemi kabul edilmiş, ODGP alanında daha çok işbirliğinin başlatılmasını herhangi bir üye devletin durdurma hakkı saklı tutulmuştur.¹⁷⁹⁵ Çakmak'ın da belirttiği gibi BAB'ın bütün görevleri AB'ye devredilmiş ve BAB işlevsiz adeta bir "tabela örgütü" haline dönüşmüş olsa da kapatılmamıştır. Bunun nedeni de BAB Senedinin 5. maddesinde söz konusu olan "sınırların karşılıklı garantisi" konusudur. Bu karşılıklı garantinin ayrı bir anlaşma süreci gerektirmemesi için BAB'ın anlaşması yürürlükte kalmaya devam etmektedir.¹⁷⁹⁶

Soğuk Savaşın bitiminin hemen ardından ard arda ortaya çıkan bölgesel krizler, son derece başarılı bir ekonomik-sosyal entegrasyon projesi olan AB'nin de eksiklerini görmesi, yeni ihtiyaçları belirlemesi ve kendini yeni dünya düzeninin koşullarında yeniden tanımlamasını gerektirmiştir. 1990-91 Körfez Krizinde siyasi ve askeri bakımdan son derece yetersiz kalmasını dönemin Belçika Dışişleri Bakanı çok çarpıcı sözlerle ifade etmiş ve "*AB ekonomik bir dev, siyasi cüce ve askeri olarak da bir meyve kurdu kadardır*" demişti. Bu ve buna yakın tanımlama ve eleştirilerin ortaya çıkardığı bir gerçek vardı, o da AB'nin Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde eski yapı ve zihniyetinin sürdürülemez olduğu idi. Bu gerçek, Körfez Krizinden çok daha fazla Balkanlarda yaşanan dramatik gelişmelerde bütün Avrupa kamuoyunun gündemine yerleşti ve bütün çevrelerde de kabul gördü.

Önümüzdeki dönemde AB'nin küresel bir güç olabilmek ve çıkarlarını daha iyi koruyabilmek, geliştirebilmek için kendi ortak dış politikasını ve bununla bağlantılı savunma ve güvenlik politikalarını geliştirmesi kaçınılmazdır.¹⁷⁹⁷ İşte tam da bu noktada Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler süreçte en önemli unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aralık 2002'de varılan uzlaşmaya rağmen, AGSP'nin işleyişinde NATO üyesi olan ancak AB ile üyelik müzakerelerini yürütse de henüz üye olmayan Türkiye'nin pozisyonundaki belirsizlik genel politikaları da etkileyecek önemde bir rol oynamaktadır.

3. Avrupa (Ortak) Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye

Türkiye ile AET/AT/AB arasındaki ilişkilerde „güvenlik“ boyutu en önde gelen unsurlardan birisi olmuştur. Türkiye'nin 1959'da AET'ye başvurusunun da, bu başvurunun kabulünün özünde de, sadece ekonomik, sosyal, siyasi unsurlar değil, hatta daha fazla güvenlik kaygıları bulunmaktaydı.¹⁷⁹⁸ AB'nin Türkiye'ye yönelik politikalarında, Avrupa Güvenliğinin en önemli garantisi olan NATO'nun öncü gücü ABD'nin sürekli olarak devrede bulunması da bu durumla açıklanabilir. 1990 sonrasında AT/AB'nin Türkiye politikası da yine ama bu sefer daha farklı bir „güvenlik“ algısı üzerinde şekillenmiş, önceleri „Sovyet tehdidi“nin sona erdiği düşüncesi ile aslında Türkiye'ye de „ihtiyaç“ kalmadığı düşüncesi dillendirilmiş olsa da, kısa bir süre sonra, yeni dünyanın yeni tehditler ve sorunlar içerdiği, bunlarla baş etmede de Türkiye'nin desteğinin gözardı edilemeyecek kadar önemli olduğu farkedilmiştir. Yeni tehdit artık Orta ve Doğu Avrupa'nın,

¹⁷⁹⁵ <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=10&prnId=13&hnd=1&ord=12&docId=323&fop=0>

¹⁷⁹⁶ Çakmak [2005] Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri, s.75.

¹⁷⁹⁷ Hasret Çomak [2005] Türkiye'nin AB Üyeliği Dünya'da Barış ve Güvenliği Ne Yönde Etkileyecek? <http://www.tasam.org/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=206>

¹⁷⁹⁸ Bağcı [2006] Türkiye ve AGSK, s.967.

Kafkasların, Orta Asya'nın ve Ortadoğu'nun köklü değişimlere uğramasından kaynaklanan istikrarsızlık ve belirsizliklerden kaynaklanıyordu. Bu tehdit algısı sadece söylem düzeyinde de kalmamış, 1990-91'de I.Körfez Krizi, ardından eski Yugoslavya topraklarında soykırıma varan çatışmaların yaşandığı gelişmeler kaçınılmaz biçimde Avrupa'nın güvenlik konularında inisiyatif alması gerektiğini ortaya koymuştur. İşte bu inisiyatifin gerçekleşmesinde Türkiye'nin konumunun ne olacağı en önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Bunda Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkileri ve Kıbrıs sorunu kadar, Türkiye'nin NATO üyesi olduğu halde AB üyesi olmamasından kaynaklanan özünde siyasi ama zaman zaman da „teknik“ sorunlar da etkili olmuştur.

1990'dan sonra Avrupalılar tarafından dile getirilen AGSK, Avrupa savunmasında NATO esas aktör olarak devam etse de hem NATO hem de ABD üzerindeki yükün paylaşılması bağlamında Avrupalıların daha fazla inisiyatif üstlenmelerinin bir aracı olarak değerlendirilmişti.¹⁷⁹⁹ 1998 sonrasında ise, sadece söylem olarak değil, inisiyatif olarak da artık bir „kimlik“ değil, „politika“dan söz edilmeye başlanılmıştır. Böylece „AGSP“, Maastricht Anlaşması ile AB'nin 2. sütünü olarak tanımlanan Avrupa Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının (AODGP) güvenlik ve savunma boyutunun adı haline gelmiştir. Ancak bu niteliksel değişim, hem NATO'nun ve bunun içindeki ABD liderliğinin zayıflaması endişesi taşıyan ABD ile AB arasında sorunlara neden olmuş, hem de Türkiye gibi, NATO üyesi olan ancak AB üyesi olmayan Avrupalı ülkeler için ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. ABD ve AB üyesi olmayan NATO ülkelerindeki temel kaygı, AB'nin bir süre sonra kendi dış politik öncelikleri ile NATO ve ABD'den bağımsız davranabilme kapasitesine ulaşma ve bunları yönetebilme kabiliyetine ulaşabileceğine dair endişelerdi. AB ise sürekli olarak NATO'ya alternatif bir yapılanmaya gidilmeyeceğini, hatta „Avrupa Ordusu“ ya da benzeri bir silahlı güç de oluşturulmayacağını, sadece NATO'nun Avrupa ayağının AB tarafından güçlendirilmesinin hedeflendiğini ifade etmiştir. Aslında özellikle Bosna ve Kosova krizleri, ABD ile AB arasındaki askeri güç dengesizliğini iyice gözler önüne sermiş, hatta bizzat ABD Avrupalıların daha çok askeri harcama yapmalarını ve savunma bütçelerini artırarak ABD'ye destek olmalarını önermekteydi. Ancak başını Fransa'nın çektiği „Avrupacı“ yaklaşım, kendi içinde tereddütler ve endişeler de yaratmıyor değildi. Bu bağlamda son derece önemli bir başka faktör de, krizlere yönelik operasyonların kara hareketlerine ABD'nin uzak durma isteği ile ilgiliydi. Vietnam sonrasında ABD mümkün olduğunca yüksek teknolojiye dayalı havadan operasyonları tercih etmiş, kara birliklerinin harekete dahil olması ve gerektiğinde sıcak çatışmalara girmesine izin vermemiştir. Bu durumda, canlı örneği yaşanan Balkanlarda yaşanan krizlerde hava hareketini müteakip kara hareketleri ya da barışın sağlanması, korunması türünden misyonlar için gerekli askeri desteğin Avrupa'dan karşılanması ABD'nin tercihi olmuştur. Ancak bu konuda da AB ciddi bir kapasite sorunu ile karşı karşıya kalmaktaydı. AGSP bu açığın hem de NATO ve ABD lehine kapatılmasının bir aracı olarak da tasarlanmıştı.¹⁸⁰⁰ Ancak yine de AGSP konusunda ABD'nin de endişeleri vardı. ABD zaman zaman tehdide varacak şekilde AGSP'nin NATO'nun ya da ABD'nin Avrupa'daki bir alternatifi olarak getirilmesi halinde buna izin vermeyeceğini, gerekirse Avrupa'dan bütünüyle çekilmeyi bile düşünebileceğini ifade eden açıklamalar yapmıştı. Aralık 1998'de dönemin ABD Dışişleri Bakanı M.Albright'ın NATO Bakanlar Konseyinde ABD'nin temel bakış açısını „3-D“ adını verdiği „decoupling, duplicating, discriminating“ ilkeleriyle tanımlıyordu. Buna göre AGSK'yı NATO'dan ayırarak İttifakın karar almasının önemini azaltacak herhangi bir girişimden, halihazırdaki çalışmaların tekrarından ve AB üyesi olmayan ülkelere yönelik ayrımcılıktan kaçınılmalıydı. Ancak ABD'nin bu ikaz ve itirazları AB tarafından da kabul gördü. Bu durum Albright'ın açıklamasının üzerinden

¹⁷⁹⁹ Çayhan [2003] Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, s.358.

¹⁸⁰⁰ ibid, s.358 vd.

yaklaşık bir yıl geçtikten sonra ABD'nin daha „pozitif“ bir yaklaşımı benimseyerek NATIO Genel Sekreteri Lord Roberstson aracılığı ile „3-D“ yerine „3-I“ yı yeni konsept olarak ortaya koyduğunu görmekteyiz. Buna göre AGSP konusundaki yaklaşım İttifakın bölünmezliği (indivisibility), geliştirilmiş Avrupa yeteneği (improved) ve tüm tarafların kapsanması (inclusiveness) olarak revize edildi. Kavramlar değişse de, ABD tarafından ortaya konulan temel prensipler Türkiye'nin endişelerini de karşılamaktaydı.¹⁸⁰¹

Türkiye AGSP konusundaki gelişmelerden genelde endişe duymuştur.¹⁸⁰² Özellikle „ortak üye“ statüsünde yer aldığı ve pratikte bütün karar alma sürecine dahil olduğu BAB'ın feshedilmesi ve AGSP konusundaki bütün kararların AB üyesi ülkelere tanındığı bir mekanizmanın yaratılması Türkiye'nin endişelerini daha da artırmıştır. Bunda Kıbrıs konusundaki AB politikalarının da payı büyüktür. Ancak AB de Türkiye'nin bu kaygılarına duyarsız kalmamıştır. Zaten AB'nin AGSP bünyesinde gerçekleştireceği operasyonlarda Türkiye'nin tam üyesi olduğu NATO'nun kaynak ve kapasitelerini kullanmaya yönelik vazgeçilmez gereksinmesi, Türkiye'nin AB ile pazarlık etme gücünde son derece önemli bir rol oynamıştır. Türkiye açık biçimde, süreçten ve karar mekanizmalarından dışlanması halinde NATO kaynak ve kapasitelerinin AB tarafından kullanımını veto edeceğini ifade etmiştir. Bağcı'nın da ifade ettiği gibi Soğuk Savaş sonrası güvenlik şartlarına intibak sürecinde Türkiye, Avrupa güvenliği ve yapısı konusunda gerçek bir işbirliğin temelinde NATO'nun bulunması girişimlerini destekledi.¹⁸⁰³ Bunda Türkiye'nin AB'ye üye olmaması ve bu bağlamda karar alma mekanizmasından yeterince söz sahibi olamayacağının ortaya çıkması temel unsur oldu. Aslında hem askeri kapasitesi, hem fazlası ile kanıtlanmış Batı ile işbirliği misyonu ve hem de Bölgedeki konumu itibarı ile Türkiye'nin AGSP'nin dışarıda bırakılmasının da hiçbir makul nedeni bulunmamaktadır. Ancak „AB'nin politikalarını ancak AB üyesi ülkeler belirleyebilir“ biçimindeki yaklaşım, Türkiye'nin otomatik olarak dışarıda kalmasını gerektirdiğinden, bu yaklaşımın revize edilmesi ve yan anlaşma-mutabakatlarla Ankara'nın tatmin edilmesi gerekmiştir. İngiltere ve ABD'nin ciddi çabaları ile Aralık 2001'de Türkiye ile AB arasında AGSP konusunda belirli bir uzlaşmaya varılmıştı. Türkiye ile varılan „Ankara Mutabakatı“na göre „yoğunlaştırılmış konsültasyon“ adı verilen bir danışma mekanizması oluşturulacak ve hem Türkiye karar mekanizmasından dışlanamayacak hem de AB askeri gücü, NATO üyesi ülkeler arasında çıkacak ihtilaflarda (burada Yunanistan ile Türkiye kastediliyordu) kullanılamayacaktı. Türkiye'nin kabul ettirdiği bir başka husus da Kıbrıs RY ile ilgiliydi. Buna göre Kıbrıs RY AB üyesi olduktan sonra Türkiye'nin bölgesinde yapılacak bir operasyonda Rum askerler Türkiye'nin talebi üzerine operasyon dışı kalacaktı. Böylece 1999 yılında gerçekleşen Köln Zirvesi'nden itibaren, AB'nin ortak güvenlik ve savunma politikası alanında atmış olduğu somut adımlar çerçevesinde, NATO'nun askeri imkan ve yeteneklerinden yararlanma talebi, AB karar mekanizmasında yer almayan ve kendisine yönelik olası tehditlere karşı kaygıları bulunan Türkiye açısından sorun belirli ölçüde çözülmüştü. Bu bağlamda, Ege sorunu gibi NATO müttefikleri arasındaki sorunlara ve Kıbrıs sorunu gibi BM gözetimindeki konulara AB'nin taraf olmaması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ancak bu uzlaşma bekleneneği üzere, kendi dış politik taleplerini „Avrupalılaştırma“ ile elde etmeyi özellikle 1981'den bu yana sürdüren Yunanistan'ın itirazlarına neden oldu. Yunanistan aralarında AB'den Türkiye ile olası bir çatışmada destek alacağına dair söz verilmesinin istenmesi de olmak üzere pek çok yönü ile söz konusu mutabakatı gündemde tutmuştur. Ancak Yunanistan'ın isteği üzerine Ankara Mutabakatı'na Laeken ve Sevilla Zirveleri'nde yer verilemedi. AB üyesi olmayan Avrupalı müttefiklerin AGSP'ye katılımları konusunda ilerleme ancak 24-25 Ekim 2002 tarihlerinde Brüksel'de yapılan Avrupa Konseyi

¹⁸⁰¹ Bağcı[2006] Türkiye ve AGSK, s.977 vd.

¹⁸⁰² Öcal [2005] Türkische Aussen und Sicherheitspolitik, 81 vd.

¹⁸⁰³ Bağcı[2006] Türkiye ve AGSK, s.978.

toplantısında sağlanabildi. Bu ilerleme 12-13 Aralık 2003 tarihlerinde gerçekleşen Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'nin AGSP'nin gelişimi konusundaki kaygıları örneğin AGSP'ye katılım konusunda Türkiye'ye güvence verilmesi ve NATO ile Barış için Ortaklık Anlaşması imzalamamış olan Kıbrıs'ın NATO imkanları kullanılarak yürütülecek operasyonlara katılmaması dikkate alınması üzerine belirli ölçüde çözümlenmiştir.¹⁸⁰⁴ Böylece AB ile NATO arasında AGSP konusunda bir anlaşma imzalanması mümkün olabilmıştır. Çayhan'ın da vurguladığı gibi bu konuda sağlanan uzlaşma Türkiye ile Yunanistan tarihlerini bilenlerin de onaylayacağı gibi bir „dönüm noktası“dır.¹⁸⁰⁵ AB Zirve kararlarında AB'nin NATO olanakları ile girişeceği askeri operasyonlara sadece NATO üyesi olan veya NATO'nun „Barış İçin Ortaklık“ programına dahil olarak NATO ile ikili güvenlik anlaşması imzalamış olan AB üyesi ülkeler katılacaktır. Buna göre Kıbrıs ve Malta devre dışı kalmıştır. AB ile NATO arasında bu çerçevede 16 Aralık 2002'de işbirliği anlaşması kabul edilmiştir.

AB ile NATO arasında ortaya çıkan bu yeni işbirliği modelinin ömrü ne yazık ki çok kısa zaman içinde değişik yaklaşımlara da neden olmuştur. ABD ve İngiltere'nin Irak'a müdahale etme isteği ve bu çerçevede Avrupalı müttefiklerinden destek istemesi ile birlikte ciddi bir kriz yaşandı. Irak'a yönelik bir savaşı tehlikeli, gereksiz ve yararsız bulan Fransa, Almanya, Belçika ve Lüksemburg, hem ABD'nin operasyonu engellemeye çalıştılar hem de 29 Nisan 2003 tarihinde bir toplantı yaparak AB'nin askeri operasyonlarında kullanılmak üzere ortak bir merkez kurulması konusunda da ABD ve İngiltere'nin yoğun muhalefetine rağmen, uzlaşmaya vardılar. Ancak AGSP bakımından Irak'a yapılan müdahale ciddi bir kriz anlamına da gelmiştir. Çünkü AB'nin öncü güçleri olarak nitelenen Almanya ve Fransa'nın karşı çıkmalarına rağmen, AB üyesi ve adayı pek çok ülke ABD ile birlikte hareket etme kararı almış, bu da AB'nin AOGSP'den daha ne kadar uzakta olduğunun çarpıcı bir örneği olmuştur.¹⁸⁰⁶ Ancak bu dönemde Türkiye'nin tutumu da AB'nin iki lider gücü olan Almanya ve Fransa'nınkine yakın olmuştur. Hatta bu durum Türkiye'nin ABD'den uzaklaşarak AB ile AOGSP geliştirilmesinde ciddi ve samimi bir destek sağlayacağına dair yorumlara da neden olmuştur. Almanya ve Fransa Liderleri, Türkiye'nin bu tutumundan memnun kaldıklarını ve bunun Türkiye'nin AB yoluna ciddi bir katkı sağlayacağını çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir.

4. Türkiye'nin Ortak Dışışleri ve Güvenlik Politikasına Uyumu

Türkiye için hazırlanan yıllık ilerleme raporlarında, Türkiye'nin AODGP'ye ne ölçüde katkı sağladığı, ne gibi işbirliklerin yapıldığı ve hangi sorunlar bulunduğu da dile getirilmektedir. Bu bağlamda 2005 Yılı İlerleme Raporunda ifade edilenler, aynı zamanda AODGP'de Türkiye'nin nerede bulunduğunu ve uyumun seviyesini göstermek bakımından önemlidir.¹⁸⁰⁷ 2005 yılı İlerleme Raporunda (rapora konu olan dönemde) Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasını AB'nin bu alandaki politikasıyla uyumlu hale getirmeyi genel olarak sürdürdüğü ifade edilmektedir. Türkiye'nin, AB'nin yaptırımları ile kısıtlayıcı önlemlerine, açıklamalarına, bildirilerine ve girişimlerine katılım yönünde sergilediği tutum ile AB ile Türkiye'nin görüşlerinin önemli ölçüde birleştiğini görüldüğü, “Katılım stratejisi” kapsamında Türkiye ile tesis edilen düzenli, güçlendirilmiş siyasi diyalogun, Güney

¹⁸⁰⁴ <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=3&fId=10&prnId=13&hnd=1&ord=12&docId=323&fop=0>

¹⁸⁰⁵ Çayhan [2003] Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, s.362.

¹⁸⁰⁶ ibid, s.362.

¹⁸⁰⁷ 6 Ekim 2004'de AB Komisyonu tarafından açıklanan "Türkiye'nin Üyeliği Perspektifinden Kaynaklanan Hususlar hakkında Komisyon Birimleri Çalışma Belgesi"nin "Jeopolitik Boyut " bölümünde de AGSP ve Türkiye bağlantısı konusunda benzer bir yaklaşım dile getirilmiştir.

Kafkasya, Batı Balkanlar, Ortadoğu Süreci, Akdeniz ve Ortadoğu Bölgeleri, Irak, İran ve Afganistan gibi uluslararası konularda görüş alışverişinde bulunulması suretiyle devam ettiği; Türkiye'nin AGSP'ye ilişkin gelişmeler konusunda da olmak üzere, AB ile siyasi diyalogu aktif bir şekilde sürdürme yönünde büyük istek ortaya koymuş olduğu belirtilmektedir. Aynı raporda, Türkiye'nin, iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme, siyasi istikrarı teşvik etme, insan hakları sorunlarının çözümünü takviye etme ve demokratik gelişmeleri destekleme saikleriyle Barselona Sürecini, bazı küçük farklarla da olsa, desteklemeye devam ettiği de vurgulanmaktadır. Türkiye'nin AGSP'nin geliştirilmesi konusuna aktif ilgi sergilemeyi sürdürdüğü, bu bağlamda, Kosova (UNMIK), Bosna-Hersek (EUPM), Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya (Proxima) ile Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde (EUROPOL KINSHASA) AB önderliğinde yürütülen polis misyonlarına halihazırda iştirak ettiği, ayrıca UNPROFOR ile başlayan, IFOR, KFOR ve Aralık 2005'te, Türkiye'nin de katıldığı, EUFOR-ALTHEA tarafından devralınan SFOR gibi Balkanlardaki muhtelif BM ve NATO misyonlarında yer aldığı ifade edilmektedir. Türkiye, Temmuz 2003'ten itibaren, Güneydoğu Avrupa Savunma Bakanları Süreci Eşgüdüm Komitesi (SEDM/CC) Dönem Başkanlığının yanı sıra, Güneydoğu Avrupa Çokuluslu Gücü Siyasi Askeri Yönlendirme Komitesi (PMSC-MPFSEE) Dönem Başkanlığı görevini yürütmüştür. Türkiye ayrıca, Güneydoğu Avrupa için İstikrar Paktına ve Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimine (SECI) katkı sağlamıştır. Türkiye, BLACKSEAFOR, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Örgütü ile D-8 dahil diğer girişimlere de iştirak etmektedir. İlerleme Raporu ve Strateji Belgesinde Türkiye'nin terörle mücadele için uluslararası kampanyada aktif bir rol oynamaya devam ettiği, bu bağlamda BM'nin tüm Anti-Terör protokolleri ile sözleşmelerine taraf olduğu, Ocak 2005'de Terörizmin Önlenmesi Avrupa Sözleşmesi'ni Tadil Eden Protokolü onayladığı da vurgulanmakta, böyle Türkiye'nin AOGSP'NİN artık en önemli unsurlarından birisi haline gelen terörle mücadele konusunda sağladığı katkılar anlatılmaktadır. Türkiye'nin BM Genel Sekreteri'nin yeni girişimi "Medeniyetler İttifakı"na, 2005 Haziran ayından bu yana, İspanya ile birlikte ortaklaşa başkanlık ettiği de özellikle 11 Eylül sonrası yeni dünyanın yeni gereksinimleri bağlamında dile getirilmektedir. Raporda Türkiye'nin katkıları ve işlevi konusunda belki de tek olumsuzluk Kıbrıs bağlamında ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanan ve AB ile NATO arasında işbirliğinin tam olarak gerçekleştirilmesini engelleyecek sonuçları olan konulardır. Raporda da ifade edildiği üzere, Türkiye ve AB, AB ile NATO arasındaki "Berlin (1996) (+)"¹⁸⁰⁸ anlaşmaları konusunda farklı yorum söz konusudur ve bunun sonucunda, Türkiye'nin, Kıbrıs ile Malta'nın kriz yönetimi konusundaki AB-NATO stratejik işbirliğinin dışında tutulmaları yönündeki ısrarı, AB ile NATO arasındaki işbirliğinin tam olarak gerçekleşmesine de engel olmaktadır.¹⁸⁰⁹

AOGSP'deki temel sorun, Türkiye'nin AB üyesi olmadığı gerekçesi ile AOGSP'nin karar mekanizmaları dışında tutulması çabasıdır. Ancak AB hem "sadece AB üyeleri AB'nin politikaları konusunda karar verebilir" gibi ilke olarak doğru olan bir noktadan hareket etseler de, hemen ardından bu politikayı gerçekleştirmek için Türkiye'nin tam üyesi olduğu ve oluşumuna hem mali hem insani kaynakla çok ciddi kaynak sağladığı NATO'nun imkan ve kapasitesi kullanmak istemeleri bir tutarsızlık yaratmaktadır. Daha da önemlisi AB'nin

¹⁸⁰⁸ Berlin'de 3 Haziran 1996 tarihinde yapılan NATO Bakanlar Konseyi'nde Avrupa Güvenlik Savunma Kimliği'nin NATO içinde geliştirilmesine karar verilmiş, bu karar daha sonraki NATO ve AB Zirvelerindeki diğer kararlarla geliştirilmiştir.

¹⁸⁰⁹ İlerleme Raporu- 2005: (COM(2005) 561 nihai), SEC (2005) 1426, s. 148-153 (http://www.mfa.gov.tr/NR/rdonlyres/4175572C-1552-478D-A44C-419993B33372/0/2005_ilerleme.pdf) ve Kommission der EG : EG Strategiepapier 2005 zur Erweiterung, {SEC(2005) 1433 } KOM(2005) 561, (<http://www.europarl.eu.int/omk/sipade3?PUBREF=-//AB> Parlamento/TEXT+TA+P6-TA-2006-0096+0+DOC+XML+V0//EN&L=EN&LEVEL=0&NAV=S&LSTDOC=Y&LSTDOC=N), s.38.

AOGSP'nin temel amacı olarak benimsediği krizler ve kriz bölgeleri konusunda da Türkiye'nin haklı endişeleri söz konusudur. Çünkü NATO uzmanlarına göre Avrupa güvenliğini tehdit eden ve AB'nin müdahale etmesi olası olan 23 “sıcak” bölgeden 21'i Türkiye'nin hemen çevresindedir.¹⁸¹⁰ Bu bağlamda, olası bir müdahale Türkiye'nin hem ulusal güvenliğini hem de ulusal çıkarlarını çok yakından ilgilendirecektir. Oysa AB bu konuda Türkiye'nin kaynakları ile oluşan NATO'dan kapasite ve olanakları kullanmayı, ancak AB üyesi olmadığı gerekçesi ile karar mekanizmasına katılmamasını istemektedir.¹⁸¹¹ Türkiye için en ciddi sorun da, NATO üyesi olmadığı halde AB üyesi olan ülkelerle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Kıbrıs Cumhuriyeti adına AB içinde yer alan Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AOGSP'nde yer alması ve NATO kaynaklarının da kullanılacağı bir politikanın karar mekanizmasında bulunması Türkiye'nin kabul edemeyeceği bir durumdur. Türkiye'nin AOGSP'ye itirazı Kıbrıs R.Y. (ve Malta)'nın konumlarıyla da yakından bağlantılıdır.¹⁸¹²

AB 2003 yılında AOGSP konusunda önemli bir adım atarak Kriz Yönetim Merkezi oluşturdu. Zaten Aralık 2002'deki Kopenhag Zirvesinde AB Konseyi NATO ile varılan uzlaşma ve anlaşmadan hareketle, NATO'nun kaynak ve kapasitesinden faydalanarak Bosna'da SFOR sonrasındaki askeri operasyonun yönetimine talip olduğunu açıklamıştı.¹⁸¹³ Bu Zirvede ayrıca *"AGSP'nin hiçbir koşulda ve krizde herhangi bir NATO müttefikine karşı kullanılmayacağı gibi, NATO askeri kriz yönetiminin de karşılıklı olarak, AB'ye ve üye ülkelerinden herhangi birine karşı eyleme geçemeyeceği"* kararlaştırılmıştır. Böylece Türkiye için de güvence verilmiştir.¹⁸¹⁴ Ancak bu operasyonun gerçekleşebilmesi için NATO ve ABD'nin onayı gerekmektedir. NATO Dışişleri Bakanları da Aralık 2003'de bu görev devri konusunda görüşme kararı almışlardı. Ancak 2003 içinde AB AGSP çerçevesinde ilk kez operativ hale gelerek çeşitli görevler üstlendi. AGSP'de varılan uzlaşmanın hemen ardından AB'nin Makedonya'daki barışı koruma görevini 1 Nisan 2003 tarihinden itibaren 320 kişilik bir güçle üstlenmesi söz konusu olabilmiş, ayrıca Bosna Hersek'e AB'nin 7000 kişilik bir güç göndermesi ve oradaki barışı koruma görevini devralması söz konusu olabilmiştir. Avrupa Birliği'nin Kongo'da 1300 kişilik bir güçle yürütmekte olduğu başka bir barış koruma görevi de bulunmaktadır.¹⁸¹⁵

Türkiye'nin son gelişmeler ışığında kendi güvenlik konseptinde de ciddi değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişimin Türkiye'nin iç ve dış politik yapısına da ciddi etkileri bulunmaktadır.¹⁸¹⁶ Ancak özellikle 11 Eylül sonrasında Türkiye'nin AOGSP içindeki yeri

¹⁸¹⁰ Mehmet Ali İrtemçelik “Die Türkei als Regionalmacht: Strategische Beziehungen zwischen der Türkei und der Europäischen Union”, bei der Südosteuropa-Gesellschaft München, 2. Dezember 2003 [www.tuerkischebotschaft.de/archiv] Bu konuda farklı sayılar da verilmektedir. Örneğin risk bölgeleri ve Türkiye ile bağlantısını Bağcı 16 “sıcak” bölgenin 13'ü olarak vermekte ve bu bölgeleri Bosna-Hersek, Sancak, Kosova, Karadağ, Arnavutluk-Makedonya sınırı, Dağlık Karabağ, Çeçenistan, Gürcistan-Abhazya, Gürcistan Güney Osetya, Kuzey Irak, İran, Sriye, Kıbrıs, Voyvodina, Preveleka ve Belarus olarak vermektedir. Bkz.: Bağcı[2006] Türkiye ve AGSK, s.969.

¹⁸¹¹ Ramazan Gozen [2003] SAM Papers: Turkey's Delicate Position Between NATO and The ESDP.

¹⁸¹² Bağcı[2006] Türkiye ve AGSK, s.969-970.

¹⁸¹³ EU Presidency Conclusions . Copenhagen, 12 and 13 December 2002, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf, 27-29.

¹⁸¹⁴ Mehmet Özcan [2005] AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=18#>

¹⁸¹⁵ Ocak 2003'den itibaren Bosna-Hersek'de Polis görevi (EUPM), Mart-Aralık 2003'de Makedonya'da NATO kaynak ve kapasiteleri ile Concordia Operasyonu; Haziran-Eylül 2003'de Kongo'da askeri operasyon; Aralık 2003 ortasından itibaren Makedonya'da polis görevi (EUPOL Proxima). <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&Id=3&fId=10&prnId=13&hnd=1&ord=12&docId=323&fop=0>

¹⁸¹⁶ Öcal [2005] Türkische Aussen und sicherheitspolitik; Udo Steinbach [2000] Auf dem Wege zur EU-Mitgliedschaft: Die Standortbestimmung der Türkei in der Region und in der Welt; ayrıca: Graham E. Fuller

ve konumu da yeniden her iki tarafın da değerlendirmeye tabi tuttıkları bir alan olmuştur. 11 Eylül sonrasında güvenlik politikalarında çatışma potansiyelinin kültürel-dinsel merkezli bir yapıya bürünmesi ve daha da önemlisi “düşman” bir ülke ya da blok değil, terör örgütleri olmasının getirdiği “asimetrik savaş” Türkiye’nin dışlanması için kullanılan gerekçelerin Türkiye’nin dahil edilmesi için kullanılan gerekçelere dönmesine neden olmuştur. IISS uzmanı G.Jenkins de Türk ordusunun yetkinliği ve ülkenin özellikleri nedeniyle AB için ne kadar önemli olduğunu vurguladıktan sonra “kültürel duyarlılığı verimlilikle birleştiren bir Türk barış gücünün Müslüman çoğunluklu bölgelerde barışa yapacağı katkıyı hiçbir Avrupa ülkesi yapamaz” görüşünü dile getirmektedir.¹⁸¹⁷ Aslında sadece son döneme bakıldığında bile Türkiye’nin AOGSP’ye ne kadar önemli katkılar sağladığı ve sağlayabileceği açıkça ortaya çıkmaktadır.¹⁸¹⁸ Türkiye örneğin Acil Müdahale Gücü’ne AB üyesi bütün ülkelerden daha fazla katkı sağlayabilecek kapasite, yetenek ve tecrübeye sahiptir. Türkiye’nin her an Avrupalı güçlerle hareket edebilecek 20 binlik bir gücü de hazır bulunmaktadır.

Türkiye’nin bu politikada karşı karşıya kaldığı neredeyse en ciddi sorun AB üyeliği ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında Karaosmanoğlu’nun da vurguladığı gibi Soğuk Savaş sonrasında Türkiye’nin Avrupa için sağlayacağı güvenlik ve savunma katkısı en başta Avrupa’nın nasıl bir şey istediği ile ilgili olacaktır. Eğer Avrupa dar sınırları içinde kalan güvenlik konularında kendi içine dönük bir Avrupa isterse sırtını daha kolayca Türkiye’ye dönebilecektir. Eğer Avrupa menfaatlerini Avrupa dışındaki bölgelerde de korumak, o bölgelerde istikrara katkıda bulunmak üzere imkan ve kabiliyetlerini kullanma iradesine sahip bir Avrupa isterse, Türkiye’yi kendi içine daha kolay entegre edecektir. Ancak Avrupa’nın tercihi hangisi olursa olsun, demokrasi ile uluslararası güvenlik arasında kurulan bağ varlığını devam ettirecek gibi görünmektedir. Bu durumda Türkiye’nin Avrupa’nın jeopolitik ufkunun genişlemesini, Avrupa da Türkiye’nin demokratik ufkunun genişlemesini bekleyecektir. İki arasında yakınlaşma, sorunun genel çözümüne de doğrudan katkıda bulunacaktır.¹⁸¹⁹ ki Buna paralel olarak Yunanistan ve Kıbrıs R.Y.’nin AB üyeliği, Türkiye’nin ulusal çıkarlarının korunması bakımından özel sıkıntılar da yaratmaktadır. Türkiye, AB’nin kendi çıkarlarının aleyhine işleyecek bir eyleme girişi ve bunu üstelik NATO kaynakları ile yapması söz konusu olduğunda AGSP karar alma mekanizmalarından uzakta kalmanın getireceği potansiyel sorunlar bağlamında rahatsızlık duymaktadır.¹⁸²⁰ Bu nedenle de Türkiye için AGSP’nin karar mekanizmasında yer almaması ciddi bir tehdit olarak anlaşılmaktadır. Ancak öte taraftan başta Fransa olmak üzere bazı AB üyesi ülkeler ise, üye olmayan bir ülke olarak gördükleri Türkiye’nin karar mekanizmasında yer almasının AB’nin Ortak Dış ve Savunma Politikalarına dışarıdan ve hiç de meşru olmayan bir biçimde bir müdahale olarak algılanmaktadırlar. Türkiye’nin NATO kaynaklarının kullanımı konusundaki tavrı, Fransa liderliğindeki „ayrılıkçı“ kanadı

[1993] “Turkey’s new Eastern Orientation” in: Turkey’s New Geopolitics: From Balkans to Western China eds. Graham E. Fuller and Ian O. Lesser Boulder, Colorado: Westview Press, s. 38f. auch Hüseyin Bağcı [1996a] “Bir Devlet Adamı Olarak Turgut Özal ve Dış Politika”, in: Sezal, İhsan (Ed.) Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı, İstanbul, s. 20-27; Ali Karaosmanoğlu [1991] “Die Türkei, die europäische Sicherheit und der Wandel der International Beziehungen”, Europa-Archiv, 5, s. 143-152; Frank Waltmann [1995] Formen der regionalen Zusammenarbeit am Schwarzen Meer und in Zentralasien vor dem Hintergrund europäischer Integrationserfahrungen; Geostrategische Implikationen für die Aussenpolitik der Türkei, Diss., Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, s.143 ff.

¹⁸¹⁷ Gareth Jenkins [2004] Türk ordusu, AB’nin kazancı, Zaman (Günlük Gazete-İstanbul) 12.12.2004. Ayrıca Hasret Çomak [2005] Türkiye’nin AB Üyeliği Dünya’da Barış ve Güvenliği Ne Yönde Etkileyecek? <http://www.tasam.org/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=206>

¹⁸¹⁸ http://www.abgs.gov.tr/tarama/tarama_files/31/agsp.pdf

¹⁸¹⁹ Karaosmanoğlu [2001] Türkiye Açısından Avrupa Güvenlik Kimliği, s.69.

¹⁸²⁰ Bağcı[2006] Türkiye ve AGSK, s.978-979.

da harekete geçirdiği için ABD sorunu ortak bir noktada çözmeye çalışmaktadır. Çünkü ABD için bölünmüş ve bütünüyle ABD'nin kontrolünden çıkmış bir Batı savunması hem işlevsel olmak bakımından hem de ABD'nin gücü ve prestiji bakımından son derece risklidir.

Sonuç ve Öngörüler

Dünyanın yakın tarihinde çok yönlü etkiler bırakan, Türkiye'nin başta Batı olmak üzere dış dünya ile ilişkilerini belirleyen temel unsur olan Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinin yeni yapısını, mantığını ve temellerini anlamaya çalışan bu çalışmada, belki de ortaya çıkan en belirgin gerçek, net bir “sonuç” çıkarılamayacağıdır. İlişkinin son derece karmaşık olan tarihi, kültürel, politik, coğrafi, sosyal, psikolojik yönleri bir yana, AB'nin Türkiye politikasındaki belirsizlik, kararsızlık ve zaman zaman da yeteneksizliğinin getirdiği karmaşa sağlıklı analizler yapmayı daha da zorlaştırmaktadır. Yine dış faktörlerin bu ilişkilere etkisinin yoğun olması da dikkate alınmalıdır. Ancak AB'nin 1959'da başlayan Türkiye ile ilişkilerinin, başka aday ya da üye ülkelerle karşılaştırılmayacak “özel” ama aynı zamanda “zor” bir ilişki olduğu açıktır. Türkiye'nin içinde yer alacağı bir AB ile almayacağı bir AB arasındaki fark, özellikle AB bakımından olağanüstü büyüktür. Türkiye'nin hem ideolojik nedenlerle, hem siyasi, sosyal, güvenlik hem de bölgesel rekabet ilişkileri çerçevesinde AB içinde yer alma arzusu büyük ölçüde anlaşılır ve makul zemini olan bir taleptir. Ancak AB için Türkiye konusundaki politika bu kadar belirgin ve net değildir. Yani ilişkilerde bir “kafa karışıklığı” varsa, bunun genelde AB tarafında olduğu söylenebilir. Bu anlamda her ne kadar ilişkilerde sıkça “tarihi” nitelmesi yapılan aşamalar yaşanmış olsa da asıl “tarihi” karar AB tarafından henüz bütün netliği ile alınmamıştır. Bunda hiç kuşku yok ki ısrarla AB'ye üye olmak konusunda bir irade sergileyen Türkiye'nin tavrı önemli rol oynamaktadır. Zaman zaman aksaklıklar, gönülsüzlükler, geri adımlar, çelişkiler yaşansa da Türkiye'nin AB konusunda kendi “stratejik” kararını verdiği söylenebilir. AB ise, tam da Kühnhardt ve Pöttering'in ifade ettikleri gibi hala stratejik düşünme kapasitesi geliştirememiş bir birlik olarak Türkiye konusunda net ve kalıcı bir karar almakta sıkıntı çekmektedir. Aslında dünyanın gördüğü en başarılı entegrasyon projesi olan AB'nin en son Anayasa olayında yaşandığı gibi kendi Anayasası üzerinde uzlaşmak konusunda bile ciddi sorunları bulunduğu, ortak dış ve güvenlik politikası geliştirmekte aksadığı dikkate alınır, Türkiye gibi AB'yi nitelik ve nicelik bakımından ciddi biçimde değiştirecek ama aynı zamanda AB'nin küresel güç olma iddiasıyla yakından ilgili bir kararın kolay alınmayacağı da bir gerçektir.

Bu çalışmanın, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin, Soğuk Savaş sonrasında çok yönlü, kapsamlı ve karmaşık hale gelen jeostratejik-jeopolitik koşullarla öncelikle bağlantılı olduğu biçimindeki ana tezi, büyük ölçüde doğrulanmıştır. Ancak burada üç önemli unsurun ön plana çıktığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi Karaosmanoğlu'nun sözünü ettiği gibi Soğuk Savaş dönemindeki ortak stratejik kültürün değişmesi ile ilgilidir. 1990 sonrasında Avrupa'da barış, demokrasi ve insan hakları temelinde gelişen “demokratik ufuk” aynı zamanda AB'nin genişlemesinin de temel unsuru olmuştur. Kopenhag Kriterleri de bunu vurgulamaktadır. Oysa aynı dönemde Türkiye'de ABD'den de büyük destek alan “jeopolitik-stratejik ufuk” ön plana çıkıyordu. Bu ayrışma, 90'lı yıllarda sıkça çatışmalara da neden olacaktı. Hiç kuşku yok ki bu ayrışmada Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu'daki gelişmeler ile Türkiye'de yaşanan bölücü terörün de etkisi büyüktü. İkinci önemli gelişme ise AB'nin 90'lı yıllarda tehdit algılamasındaki değişimdi. Başından beri Türkiye'yi güvenlik bağlamında stratejik bir ortak olarak gören Avrupalılar, Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasının ardından Türkiye'ye olan ihtiyacın azaldığı görüşüyle hareket etmeyi tercih ettiler. Bu “dar” stratejik-güvenlik algılaması kısa süre sonra Irak'da, Balkanlar'da ardından da 11 Eylül ile ABD'de yaşanan gelişmeler ile değişse de 90'lı yılların ilk dönemine damgasını vurduğu söylenebilir. Bu kapsamda üçüncü önemli gelişme ise Avrupa'da yaşanan büyük kimlik arayışı oldu. Önceleri savaşların, ardından da Sovyet faktörünün

“böldüğü” Avrupa, barışçıl bir birleşme olanağı yakalamış, bunun da ortak Avrupa değerleri üzerinde yapılması, dolayısı ile de Avrupalılık kimliğinin geliştirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Tıpkı bir zamanlar “İtalya’yı yarattık, sıra İtalyanları yaratmaya geldi” denildiği gibi 90’lı yıllar da Avrupalıların “yaratılmaya” çalışıldığı bir dönem olmuştur. Ancak bu süreçte Türklerin, çoğunlukla onunla özdeş tutulan “İslam”ın “yabancılaştırılması”, “ötekileştirilmesi” yoğun olarak gündeme gelince Avrupa kamuoyunda Türkiye için var olan tereddütler daha da artmaya hatta belirli ölçüde düşmanlığa dönüşmeye başlamıştır. Zira Avrupa’nın yeniden inşasının temel motoru AB’ye entegrasyon olunca, bu entegrasyon ile genişleme sürecine giren AB’nin eski AB üyesi vatandaşlarında yarattığı tedirginliğin çapı ve gelişmişlik seviyesi itibari daha fazla ürküntü yaratan Türkiye bağlamında daha da artması şaşırtıcı değildi. AB içindeki en önemli güçlerden birisi olan ve Türkiye ile ilişkilerin neredeyse belirleyicisi konumundaki Almanya’daki Hristiyan Demokrat hükümetin de önemli etkisi ile 1997’de açıklanan Gündem 2000 raporunda aday ülkeler arasında alınmayan, ardından da 1997’de’ki Lüksemburg Zirvesinde onaylanan “dışlayıcı” yaklaşım 1999’da ABD’nin büyük çabaları ve aynı zamanda Almanya’daki iktidar değişiminin etkisi ile değiştiğinde, AB kamuoyunun Türkiye konusundaki ilgisinde de patlama yaşandı. Bu arada aday üyelik statüsünün ardından Türkiye’nin Kopenhag Kriterlerini yerine getirmek konusunda ortaya koyduğu şaşırtıcı performans ile 11 Eylül sonrasında Avrupa’da ortaya çıkan yeni güvenlik ihtiyaçları Türkiye’nin Birliğe yaklaşmasında son derece etkili oldu. AB Türkiye’siz bir güvenlik stratejisi geliştiremeyeceğinin bilinci ile daha orta bir çözüm geliştirmeye çalıştı. Ancak Türkiye’nin AB’ye üye olması yerine “ortak”, “imtiyazlı ortak”, “ayrıcılıkli ortak” ya da “partner” olması konusundaki politika seçeneklerine Türkiye’nin rıza göstermemesi ile “zamana yayılmış” ve “ucu açık” bir üyelik perspektifini zorunlu olarak ortaya çıkı. Yoksa AB için Türkiye’nin “içinde”, yani karar mekanizmasına da dahil biçimde değil, ama “yanında” olması en ideal çözüm gibi algılanmaktaydı. Bu politik tercih hala AB içindeki çoğunluğun arzuladığı, ancak uygulayamadığı bir tercih olarak kendisini hissettirmektedir.

90’ların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan yeni jeopolitik-jeostratejik tanım ve küresel politikalarda yaşanan çatışmalar AB’nin içinde Türkiye’nin de yer alması gereken farklı bir konsepti gündeme getirmesini gerektirdi. AB, yeni küresel koşullarda siyaseten, askeri olarak ve ekonomik olarak rekabet edebilmek ve varlığını daha da geliştirerek sürdürebilmek için ortak dış ve savunma politikası geliştirmesi gerektiğini, bu anlamda ABD’den belirli ölçüde bağımsızlaşması gerektiğini daha net biçimde gündemine aldı. ABD ile AB arasında ortaya çıkan farklı çıkar algılamaları ve ABD’nin özellikle 2000’li yıllardaki “buyurgan” politik tavrı AB’nin stratejik hedeflerini gözden geçirmesinde etkili oldu. Bölgedeki istikrarın bozulmaması ve sürdürülebilir kılınması en öncelikli strateji olurken, buna bir de küresel terörün eklenmesi politik-askeri öncelikleri yeniden gündeme taşıdı. Huntington’un “Medeniyetler Çatışması” tezi eleştirilse ve genel özellikleri itibari ile reddedilse de, din-kültür ekseninde çatışmaların artacağı ortaya çıkmış, bunu n somut örnekleri de yaşanmıştı. İşte tam da bu noktada Türkiye yine başka hiçbir aday ülkede olmayan özellikleri ile çekicilik yaratıyordu. AB’nin mevcut refah toplumunun sürdürülebilirliği ne garanti edilebilirdi ne de bu konu ABD’ye bırakılabilirdi. Bu bakımdan 11 Eylül 2001’deki terör saldırıları pek çok Avrupalı politikacının Türkiye’yi “keşfetmesinde” son derece etkili oldu. Artık Türkiye’nin AB’ye sağlayacağı katkılar sadece askeri, coğrafi ve demografik unsurlarla tanımlanmayacak, aynı zamanda Türkiye’nin 90’lı yıllarda dışlanması için gerekçe olan dini-kültürel-tarihi özellikleri AB için en önemli çekicilik faktörlerinden birisi olacaktı. Bunun en sembolik örneklerinden birisi de BM desteği ile İspanya ve Türkiye’nin önderliğinde yürütülen “Medeniyetler İttifakı” projesiydi. Türkiye, Batı ile çatışmayan, laik, demokratik, kapitalist ve Müslüman

bir ülke olarak yeni dönemin en önemli değerlerinden birisi haline geldi. Zaten pek çok yeni üye ülkeden birle çok AB'ye entegre olmuş bir Türkiye'nin dışlanma maliyeti, kazanma maliyetinden daha fazla görünüyordu. Belçika Dışişleri Bakanı'nın I.Körfez Krizinde söylediği gibi, "ekonomik dev, siyasi cüce, askeri olarak ise bir elma kurdu" gücünde olan AB için Türkiye "hazmedilmesi" zor ama kolayca da vazgeçilmeyecek bir ülke haline gelmişti.

Çalışmada incelenen alt tezler bağlamında ayrıca şu bulgular ve öngörülerden söz etmek mümkündür:

- AB'nin Türkiye konusunda net bir politika belirleyemediği ve politikasını temel olarak zaman kazanma ve sürece yayma üzerine bina ettiği; "Türkiye'li bir AB" ile "Türkiye'siz bir AB" arasındaki derin farklılık konusunda tercihin yapılamadığı, bu bağlamda da Türkiye konusundaki tartışmaların temel olarak AB'nin kendi içi sorunu olduğu tezi büyük ölçüde doğrulanmıştır;
- AB için Türkiye kararı önemli avantajları ama aynı zamanda ciddi riskleri olan bir karardır. Anayasa da dahil olmak üzere önemli politik konularda ortak politika üretme becerisine hala ulaşamayan AB'nin Türkiye konusunda net bir karar vermesi kolay değildir ve küresel gelişmelerle yakından bağlantılıdır;
- AB'nin kararsızlığı ve jeopolitik ufuk darlığı Türkiye'nin motivasyonunu doğrudan etkilemekte, Türk kamuoyunda ciddi bir tahribat yaratmaktadır;
- Avrupa'da Türkiye'yi nereyse bütünüyle dışında bırakan yeni bir kimlik heyecanının yaşandığı ve Türkiye'nin bu kimlik alanı içinde yer almadığı için AB'ye üye olamayacağı şeklindeki yaklaşımın önemli bir ağırlık kazandığı; bunun karşısında AB'yi daha kültürel-tarihi bir kimlikten daha çok hukuk devleti-insan hakları-demokrasi-piyasa ekonomisi gibi ilkelerden oluşan çok kültürcü bir yaklaşımın Türkiye'nin üyelik perspektifine destek verdiği görülmüştür. Buna 2000'li yıllardaki küresel gelişmelerin yarattığı yeni çekici unsurlar da eklenmiştir;
- Bu süreçte AB kimliğinin tanımlanmasında Türk kimliğinin önemli bir rol oynamış, bu rolün "dar" tanım yapmak isteyenler için kimliğin "sınırı", ya da "ötekisi", "geniş" tanım yapmak isteyenler için ise kimliğin "zenginliği", "çoğulculuğu" olarak değerlendirilmiştir;
- AB'nin Türkiye politikasının her geçen gün daha çok "duygusal" temeller üzerine oturdu, ama aynı dönemde Türkiye'nin çok daha rasyonel gerekçelerle AB ile ilişkileri talep ettiği düşünülmüştür;
- Türkiye'nin AB (AET/AT) ile ilişkilerinin AB içindeki en önemli aktörünün Almanya olduğu, Almanya'daki iç ve dış politik gelişmelerin Türkiye'nin AB ile ilişkilerine diğer bütün AB üyesi ülkelerden daha çok etkide bulunduğu, bu bağlamda Almanya'daki Hristiyan Demokrat (CDU/CSU) ve Hür Demokrat Parti (FDP) koalisyonu (1990-1998) ile Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve Birlik-Yeşiller Partileri koalisyonu (1998-2005) arasındaki AB'yi algılama bazında ortaya çıkan farklılığın Türkiye'nin AB ile ilişkilerine de büyük ölçüde yansdığı görülmüştür;
- AB-Türkiye ilişkilerinin Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi sonrasında da küresel ve bölgesel gelişmelere son derece duyarlı olduğu ve bu çerçevede özellikle ABD'nin ilişkilerde önemli rol üstlendiği, başka bir anlatımla en önemli ve etkili "dış faktör" olduğu görülmüş, ancak Türkiye'nin ABD bağlantısının her zaman olumlu bir unsur olmadığının da özellikle altı çizilmiştir; bu bağlamda ayrıca ABD'nin Irak politikasının geleceği ve daha da önemlisi yakın ve orta vadede ABD ile İran arasında çıkacak bir çatışmanın Türkiye ile AB ilişkilerine de yoğun biçimde yansiyebileceği görüşüne ulaşılmıştır;
- Türk politikacıların özellikle Orta Asya ve Kafkaslarda yaşanan değişimin rüzgarı ve ABD'nin büyük desteği ile heyecanla ilgi gösterdiği "bölgesel güç" olma

çabasının 1993’de artık yerini gerçekçiliğe bıraktığı, Türkiye’nin AB dışında herhangi bir ciddi alternatif bulamadığı, bunun için de 1993 sonrasında “AB trenini” yakalamak adına zaman zaman kesintiler ve çelişkilerle de olsa ciddi çaba sarf ettiği gözlenmiştir;

- Türk kamuoyunda AB için verilen desteğin doğrudan AB’nin güvenilirliği ile ilgili bir sorun olduğu, yani “AB kuşkuculuğu”nun Türkiye’de AB’yi “reddetmek-istememek” değil, AB’nin Türkiye’yi oyaladığı ve son aşamada almayacağına olan inancın belirlediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda AB’nin Türkiye’yi entegre etmeye yönelik ciddi bir politik tavrının Türkiye’de kısa zamanda büyük destek bulacağı düşünülmüştür;

- Bütün olumsuzluklar ve çatışmalara rağmen Türkiye’nin 1990’a göre AB’ye olmasa da Avrupa’ya daha çok “yakınlaşmış” olduğu tespit edilmiştir;

- “Batıcı-İlerlemeci” Türk elitinin bu süreçte ciddi bir bölünme yaşadığı ve bu kesimin “ulusal çıkar”lardan daha çok “bağımsızlıkçılık” ve “ulusal onur” kavramlarının ön plana çıkarıldığı bir politika geliştirdikleri ortaya konulmuştur;

- Türkiye’de aynı zamanda “çevre” olarak tanımlanabilecek muhafazakâr-dindar kesimlerin Türkiye’de politika ve ekonomide daha fazla pay alabilmek için özellikle de 2000’li yıllarda AB projesine genel olarak “araçsallık” bağlamında yaklaştıkları ve AB’ye destek verdikleri görülmüş, AK Parti Hükümeti’nin de başlangıçta AB’ye bir amaç ya da vizyon olarak değil, büyük ölçüde araç olarak baktığı, ancak her geçen gün AB politikalarının içselleştirildiği bir sürecin AK Parti içinde de yaşandığı kanısına varılmıştır;

- Türkiye’nin AB ile ilişkilerinin iç politikada son derece önemli etkileri olduğu ve iktidarların AB’yi iç politikada dönüşümün bir aracı olarak da kullandıkları, bunun AK Parti döneminde de net biçimde ortaya çıktığı tezi de büyük ölçüde doğrulanmıştır.

“Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: 1990-2005” başlıklı bu çalışmada, yukarıda sözü edilen gelişmeler çerçevesinde yapılmaya çalışılan analizler net biçimde şunu ortaya koymaktadır: Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin niteliği ve gidişatı AB tarafından ve karmaşık güvenlik-stratejik öncelikler çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak hala kesin, net bir Türkiye kararından söz etmek mümkün değildir. Bu durum Türkiye bakımından ciddi bir motivasyon eksikliği ve gerilime neden olmaktadır. AB’nin Soğuk Savaş sonrasında yeterli ve kapsamlı bir Türkiye politikası geliştirememesi, ilişkilerde tikanıklıkların da temel nedeni olarak görülebilir. 3 Ekim 2005’de AB’nin en üst düzey karar organı olan AB Konseyi’nin oy birliği ile aldığı karar ile üyelik müzakerelerine başlanılmasına rağmen hala bir ülkenin “Avrupalı” olup olmadığının tartışılıyor olması ya da üyelik dışı formüllere Türkiye’nin ikna edilmeye çalışılması bu politik-stratejik kararın henüz tam oturmadığının çarpıcı örnekleri olarak görülebilir. Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri yakın ve orta vadede de yine bazı önemli stratejik gelişmelerin etkileyeceği ve her iki taraf için de son kararın verilmesinin zaman alacağı açıktır.

Burada çok önemli bir husus da şudur: Türkiye konusundaki karar stratejik bir karardır ve bu kararı AB politikacıları, liderleri orta ve uzun vadeli çıkar algılamaları çerçevesinde vereceklerdir. Ancak stratejik kararların topluma anlatılması her zaman kolay olmayabilir. İşsizliğin çok arttığı, ekonomide durağanlık yaşanan Avrupa’daki sıradan vatandaş ilgilendiren şeyler daha çok kısa vadeli ve genel olarak reddetme yönündedir. Yani, işini kaybetmekten, Türkiye için daha fazla vergi vermekten ya da Türkiye’nin sahip olduğu sorunlu komşularından dolayı ortaya çıkacak çatışmalara taraf olmaktan kaygılanan sıradan Avrupa vatandaşının Türkiye’nin üyeliğine sıcak bakması zaten mantıklı olmazdı. Bunu ancak ülkesinin çıkarlarını orta ve uzun vadede düşünen liderler aşabilir ve Türkiye’nin

kendi ulusal çıkarları için gerekli olduğunu aktarabilirler. Eurobarometre araştırmalarına göre 2004’de AB’ye üye olan son 10 ülkeden hiçbirisi, hatta 370 bin nüfusu olan Malta’nın bile AB vatandaşlarının % 50’den çok desteğini alamadığı görülmektedir. 2007’de üye olacak Bulgaristan ve Romanya’ya verilen destek oranları da bunu gösteriyor. 10 yıllık sürede yapılan araştırmaların ortalamasına bakıldığında Bulgaristan üye olsun diyenler % 37,9, olmasın diyenler % 38,2, Romanya için ise % 37,0 ile 37,5’tur. Ülkelerin yarından çoğu AB vatandaşları çoğunlukla reddettikleri halde AB’ye üye yapıldı. Türkiye için on yıllık süredeki destek Türkiye’nin sıradan Avrupa vatandaşını tedirgin edecek özelliklerine rağmen hiç de küçümsenmeyecek bir oranda % 31,7’dir. Karşı çıkan oranı % 46’dır. Ancak politik-stratejik kararlar risk taşır ve risk almak politikacıların, liderlerin işidir. Bu Türkiye konusundaki karar için fazlası ile geçerlidir. AB liderleri uzun vadeli çıkarlar yerine kısa vadeli politik manevrayı tercih ederler ve popülist yaklaşımlar ile Türkiye konusunu iç politik malzeme haline dönüştürürlerse, Türkiye konusunun önemini ve hatta Avrupa için, AB üyesi ülkelerin ulusal çıkarları için hayatiliğini sıradan vatandaşa anlatmak da son derece zor olacaktır. Türkiye’nin kendisini tanıttacak ve iletişimi, kuracak bir stratejiyi geliştirmesi de bu bağlamda son derece önemlidir.

Benzer bir başka önemli husus da şudur: AB’nin Türkiye kararı Bağcı’nın da ifade ettiği gibi “Grand strategy” olarak belirlenmiştir. Çünkü küresel gelişmeler dikkate alındığında Türkiye’li bir AB ile Türkiye’siz bir AB biri birinden çok farklı olacaktır ve uzun vadeye de yayılmış olsa AB Türkiye’li bir AB olmaya karar vermiştir. 25 üye ile 450 milyonluk AB içinde Türkiye’nin sorunlu olduğu Kıbrıs-RY gibi 700 bin nüfuslu bir ülke de yer almaktadır. Kıbrıs-RY AB’ye üye olduktan sonra Türkiye konusunda önemli bir rol üstlenmiş görünmektedir. Yani Türkiye gibi AB için hayati bir konuda, Kıbrıs-RY AB’deki veto hakkı nedeni ile karar verici konumda görünmektedir. Bunun hiçbir mantık dayanağı olmayacağı açıktır. Zaman zaman Fransa’nın, zaman zaman Avusturya’nın verdiği güç ile pozisyon alan Kıbrıs-RY’nin gerçek ağırlığı ile AB’nin netleşecek Türkiye politikası arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Bu şu anlama gelmektedir: Gerek son dönemde dile getirilen Avrupa’daki kamuoyu baskısı, gerekse de Türkiye ile ikili sorunları olan ülkelerin AB’nin Türkiye politikasını temelden etkileme güçleri olduğunu düşünmek abartılı olacaktır. AET ile Türkiye arasındaki ilişkilerin başladığı 1959’da “Kıbrıs Cumhuriyeti” kurulmamıştı bile. Ancak burada sorun Kıbrıs Rumlarının tavrı değil, ona bu imkanın sunulmasıdır. Öyle anlaşıyor ki, AB kendi geleceğini de son derece yakından ilgilendiren Türkiye konusunda “tarihi-son” kararını veremediği sürece bu tür tali konular gündemin ve ilişkilerin asıl belirleyicileri haline gelecektir. Ancak, eğer sonunda Türkiye birliğe entegre olarsa bu yıpratıcı sürecin Türkiye’de yarattığı tahribatın da AB tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Türkiye AB’ye entegre edilmeyecek ve farklı bir statü ile ilişkiler sürdürülecekse, bunun da AB tarafından net biçimde ortaya konulması gerekir. Bu tür bir açıklık, üyelik vaadine rağmen Kıbrıs ya da Ermeni sorunu gibi başka mikro bahanelerin arkasına sığınmaktan daha az yıpratıcı olacaktır. Avrupa AB’den ibaret değil, ama Türkiye’nin Avrupa’ya siyasal, askeri, kültürel, sosyal anlamda bu kadar entegre olduktan sonra AB’nin karar alma süreci dışında hem de biraz da rencide edilerek tutulması ciddi bir tahribat hatta düşmanlık yaratabilir. Jeostrateji, içinde hem avantaj hem de risk barındırır. Bu avantajın ortak kullanımı gerçekleşmezse, hem dünyanın en başarılı entegrasyon projesi olan AB, hem de gerçek anlamda başarılı bir model olarak nitelenen demokratik-müslüman-laik Türkiye’nin modernleşme projesi ciddi yara alabilir. Orta ve uzun vadeli ortak çıkarlar için geliştirilecek bu “ortak mücadele” özellikle de 11 Eylül sonrası dünyasının en iddialı girişimlerinden birisi olacaktır. Projenin ne kadar başarılı olacağı ise ortaya konulacak vizyonla ilgilidir.

Bibliyafya

- ABROMOWITZ, Morton, I.** [2001b] "Amerika'nın Türkiye Politikasının Belirlenmesi Sürecinde Karşılaşılan Güçlükler", in: Abromowitz, Morton, I. (Ed.) **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, S. 221-268. (Org.: Turkey's Transformation and American Policy-2000)
- ABROMOWITZ, Morton, I.** (Ed.) [2001a] **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara (Org.: Turkey's Transformation and American Policy-2000)
- ABROMOWITZ, Morton, I.** [1993] "Dateline Ankara: Turkey After Özal", **Foreign Policy**, 91, pp. 164-181.
- ADANIR, Fikret** [1995] **Geschichte der Republik Türkei**, B.I.-Taschenbuch Verl., Mannheim.
- AHMAD, Feroz** [1993] **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London-New York.
- AKKAYA, Çiğdem** [1998] **Der Zypernkonflikt und der Beitritt von Zypern in die Europäische Union**, Zentrum für Türkeistudien, ZfT-Aktuell 59.
- AKKAYA, Çiğdem** [1997] "Die wirtschaftliche Entwicklung in der Türkei", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B11-12, S. 13-23.
- AKKAYA, Çiğdem** [1996b] "Die Schwarzmeerwirtschaftsregion, Gegenwart, Zukunft und Möglichkeiten einer deutsch-türkischen Zusammenarbeit in der Region", in: **Deutschland und die Türkei-Gemeinsame Interessen in Europa, im Mittleren Osten und Mittelasien**, Gumpel, Werner (Ed.) Südosteuropa-Gesellschaft, Band 7, München, S. 47-54.
- AKKAYA, Çiğdem** [1990] "Komparative Darstellung der sozio-ökonomischen Strukturen der und der Türkei und drei neuen EG-Mitgliedsländer Spanien, Portugal und Griechenland", **Zentrum für Türkeistudien**, 4:2, S. 125-132.
- AKKAYA, Çiğdem / ŞEN, Faruk** [1999] "Neue Dynamik in den Beziehungen zwischen der EU und der Türkei im Vorfeld des Gipfeltreffens von Helsinki", **Zeitschrift für Türkeistudien** (Opladen), 12: 2, S. 271-284
- AKKAYA, Çiğdem / ŞEN, Faruk, ÖZBEK, Yasemin** [1996] "Wer wählt die Wohlfahrtspartei und warum?", **ZfT-Aktuell**, 44, Zentrum für Türkeistudien, Essen.
- AKMAN, Vedat** [1995] **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- AKTAN, Okan** [1972] **Effects of Joining the European Economic Community on the Turkish Economy**, (Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Univ. Of Oxford, Linacre College, Oxford.
- AKTAR, O. Cengiz** [2000] "A Political Stand-by Agreement Between the European Union and Turkey", **Zeitschrift für Türkeistudien** (Münster) 13: 1, S. 109-113.
- ALBRIGHT, Madeline** [2006] **Der Mächtige und der Allmächtige. Gott, Amerika und die Weltpolitik**, Droemer/Knaur; München.
- ALEXandrova, Olga, VOGEL, Heinrich** [1994] "Rußlands Politik gegenüber dem "nahen Ausland", Restauration vor Konsolidierung", **Europa-Archiv**, 5, S. 132-140.
- ALKAN, Mustafa Nail** [1994] **Perzeption der Türkei im Spiegel der deutschen Presse von 1960 bis 1971** (Zugl.Diss. Bonn- Univ, 1993).
- ATLUNIŞIK-BENLİ, Meliha** [2002] "Türkiye'nin İsrail Politikası", in: Makovsky, Alan / Sayarı, Sabri (Ed.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, (Org.: Turkey's New World-2000) Çev. Hür Güldü, Alfa Yayınları, S. 79-100.
- ALTUNIŞIK-BENLİ, Meliha** [1997] "Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Türkiye", in: Eralp, Atilla (Ed.) **Türkiye ve Avrupa**, Imge Kitabevi, Ankara, S. 353-383.
- ALTUNIŞIK-BENLİ, Meliha** [1995] "Political and Security Implications of Oil in the Middle East", **Foreign Policy-Dış Politika** (Ankara) 19: 3-4, pp. 11-16.
- American Institute for Contemporary German Studies** (Ed.) [1998] **The Parameters of Partnership: Germany, The U.S. and Turkey: Challenges for German and American Foreign Policy**, The Johns Hopkins University, Washington.
- ANDRÉ, Meral** [2000] "Die Türkei- langer Weg zur Europäischen Union", **Südosteuropa Mitteilungen**, 40: 4, S. 340-350.
- Ankara Ticaret Odası (ATO)-Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)** [2002] **Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi ve Bütçesine Etkilerinin Analizi**, Ankara.
- ARAL, Berdal** [1999] "Türk Dış Politikası Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım: Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklığı, **Liberal Düşünce** (Ankara) 13:4, S. 58-71.
- ARAL, Berdal** [1997] "Turkey's Insecure Identity from the Perspective of Nationalism", **Mediterranean Quarterly**, 8:1, pp. 77-91.
- ARI, Tayyar** [1997] "Full Membership- Utopia? Problems and Prosperity in Turco-European Relations", **Marmara Journal of European Studies** (İstanbul) 5: 1-2, pp. 211-224.

- ARIK, Ümit** [1996] "21. Yüzyılda Uluslararası Güvenlik Sistemi ve Türkiye", **Avrasya Etüdleri**, TİKA (Ankara) 4, S. 2-11.
- ARSAVA, Füsün** [2003] "Geleceğin AB Üyesi Olarak Türkiye'nin Egemenlik Haklarının Devri Sorunu", **Küreselleşme ve Türkiye**, (Ed.) Avrupa-Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Hamburg, S. 121-132.
- ARSAVA, Füsün** [1997] **Der Zypernkonflikt: Eine völkerrechtliche Bewertung**, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik: Hamburg S. 39-51.
- ARSAVA, Füsün** [1985] **Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara.
- ARSLAN, Rıza** [2000] "Die Europäische Union und die Türkei. Ungleiche Partner", **Südosteuropa** (München) 49: 5-6, S. 325-339.
- ASH, Timoty Garton** [1990] **Ein Jahrhundert wird Abgewählt**, (Übz. aus englischen von Yvonne Badal) Carl Hanser Verlag.
- ASH, Timoty Garton** [1996] **In Namen Europas. Deutschland und der geteilte Kontinent**, Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- ASH, Timoty** [1998] "Europe's Endangered Liberal Order", **Foreign Affairs**, 77: 2, pp. 51-65.
- ATAÖV, Türkkeya** [1993] "Turkey, the CIS and Eastern Europe", in: Balkır, Canan and Williams, Allan M. (Eds.) **Turkey and Europe**, London and New York, Pinter Publishers Ltd. pp. 191-218.
- AXT, Heinz-Jürgen** [2005] "Das Türkei-EU-Dilemma", **Südosteuropa Mitteilungen**, 04-05/2005, S. 17-23.
- AXT, Heinz-Jürgen** [2003] "Zypern: Vertane Chance", **Internationale Politik**, Januar 2003, Nr. 1, 58. Jahr, S.23-24.
- AXT, Heinz-Jürgen** [2002] "Selbstbewusstere Türkei: Worauf sich die EU einstellen muss", **Internationale Politik**, 1, S. 45-50.
- AXT, Heinz Jürgen** [2001] "Enttäuschte Hoffnungen auf Zypern", **Europäische Rundschau**, 29: 2, S. 67-80.
- AXT, Heinz Jürgen** [2000] **Verbesserte Beziehungen zwischen Athen und Ankara nach Helsinki? Griechenlands aktuelle Außen- und Sicherheitspolitik**, Stiftung Wissenschaft und Politik. - Ebenhausen/Isar: SWP.
- AXT, Heinz Jürgen** [1999] "Zypern: EU-Betrittsverhandlungen mit offenem Ausgang", **Integration**, 22: 2, S. 127-139.
- AXT, Heinz-Jürgen** [1998] "Zankapfel im Mittelmeer. Zypern vor dem EU-Beitritt", **Internationale Politik**, 1, S. 23-28.
- AXT, Heinz-Jürgen / BREY, Hansjörg** [1997] (Ed.) Cyprus and the European Union, New Chances for Solving an Old Conflict?, **Südosteuropa Aktuell, Südosteuropa-Gesellschaft**, (München) 23.
- AXT, Heinz-Jürgen** [1996] "Konflikttriade im östlichen Mittelmeer", **Internationale Politik**, 2, S. 33-38.
- AXT, Heinz-Jürgen** [1994] "Zahkapfel im Mittelmeer. Zypern vor dem Beitritt einer geteilten Insel?" **Eurokolleg**, Friedrich Ebert Stiftung (Ed.) Reihe 30
- AXT, Heinz-Jürgen** [1992] "Der 'islamische Bogen' vom Balkan bis nach Zentralasien: Die Türkei als neue Regionalmacht?", **Südosteuropa**, 41: 9, S. 546-557.
- AXT, Heinz-Jürgen / BREY, Hansjörg** [1997] Cyprus and the European Union, New Chances for Solving an Old Conflict?, **Südosteuropa Aktuell, Südosteuropa-Gesellschaft**, (München) 23.
- AXT, Heinz-Jürgen, KRAMER, Heinz** [1989] **Griechisch-türkische Beziehungen: Von der Konfontration zur Annährung? Die jüngste Entwicklung vor dem Hintergrund des Ägäiskonflikts**, SWP, Ebenhausen.
- AYBET, Gülnur / MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem** [2000] "Transformations in Security and Identity After the Cold War. Turkey's Problematic Relationship with Europe", **International Journal** (Toronto) 55: 4, S. 567-582.
- AYDIN, Mustafa** [2006a] "Türkiye'nin Orta Asya Politikaları", **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ed. Mustafa Aydın / Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, S.3-32.
- AYDIN, Mustafa**, [2001] Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler, in: Çalış, H.Şaban/ Dağı, İhsan, D./ Gözen, Ramazan, **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, Liberte Yayınları, Ankara, S. 271-291.
- AYDIN, Mustafa** [1998] (Ed.) **Turkey at the Threshold of the 21st Century: Global encounters and/vs regional alternatives**, International Relations Foundation, Ankara.
- AYDIN, Mustafa / ERHAN, Çağrı** (Ed.) [2006] **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- AYKAN, Mahmut Bali** [1996] "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-cold War Era, 1989-1995", **The Middle East Journal**, 50:3, pp. 344-358.
- BACIA, Horst** [1996] "Ankara Streben in die WEU", **Frankfurter Allgemeine Zeitung**, 278:28, November 1996: S. 14.
- BAĞCI, Hüseyin** [2006] Türkiye ve AGSK: Beklentiler, Endişeler, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ed. İdris Bal, S.967-986.
- BAĞCI, Hüseyin** [2002b] Turkey's Relations With the EU After the Copenhagen Summit, An AICGS *At Issue* Report. [<http://www.aicgs.org/at-issue/ai-bagci.shtml>]

- BAĞCI, Hüseyin [2002a] "Turkey and Europe: Security Issues", in: Radu, Michael S. (Ed.) **Dangerous Neighborhood**, Transaction Publishers, New Brunswick and London, S. 49-76.
- BAĞCI, Hüseyin [2001b] "Die Türkei als regionaler Stabilitätsfaktor für die EU? – von 'security consuming' zum 'security producing country'", in: Reiter, Erich (Hrsg.) **Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik**, S. 233-243.
- BAĞCI, Hüseyin [2001a] **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, 2. Baskı, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara.
- BAĞCI, Hüseyin [2000] "'Die Grand Strategy' der Türkei", **Studien und Berichte zur Sicherheitspolitik** (Wien), 1, S. 5-23.
- BAĞCI, Hüseyin [1999] "Turkish Reactions to the EU Approach", in: Baier-Allen, Susanne (Ed.) **Looking into the Future of Cyprus-EU Relations**, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, S. 39-50.
- BAĞCI, Hüseyin [1999] Türkische Außenpolitik nach dem Luxemburger EU-Gipfel vom Dezember 1997: Europäisch ohne Europa? In: Erich Reiter (Hrsg.): **Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik**, Hamburg-Berlin-Bonn: Verlag E.S. Mittler und Sohn, S. 579-603.
- BAĞCI, Hüseyin [1998] Türkische Sicherheitspolitik. Mittelpunkt des neuen geopolitischen Koordinatensystems. In: **Internationale Politik**, 53(Januar 1998)1, S. 29-34.
- BAĞCI, Hüseyin [1998e] "Changing Security Perspective of Turkey", in: Aydın, Mustafa (Ed.) **Turkey at the Threshold of the 21st Century**, Ankara, pp. 77-94.
- BAĞCI, Hüseyin [1998d] "Türkische Sicherheitspolitik: Mittelpunkt des neuen geopolitischen Koordinatensystems", **Internationale Politik**, 1, S. 29-34.
- BAĞCI, Hüseyin [1998c] "Türk Dış Politikası: Genel Bir Bakış", in: Dağı, İhsan D. (Ed.) **Türk Dış Politikası'nda Gelenek ve Değişim**, Siyasal Kitabevi, Ankara, S. 1-14.
- BAĞCI, Hüseyin [1998b] "Die Türkei und die NATO-Osterweiterung: Innen- und außenpolitische Reaktionen", in: Pradetto, August/Alami, Fouzieh Melanier (Ed.) **Die Debatte über die Kosten der NATO-Osterweiterung**, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, S. 133-141.
- BAĞCI, Hüseyin [1998a] "Türkische Außenpolitik nach dem Luxemburger EU-Gipfel vom Dezember 1997: Europäisch ohne Europa?", **Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik**, Mittler, Hamburg, S. 579-603.
- BAĞCI, Hüseyin [1997c] "Alman Dış Politikası ve Türk-Alman İlişkileri: Sorunlar Beklentiler", in: Eralp, Atilla (Ed.) **Türkiye ve Avrupa**, Imge Kitabevi, Ankara, S. 279-306.
- BAĞCI, Hüseyin [1997b] "Die Türkei wird sich andere Partner suchen und sie braucht neue Visionen", **Die Weltwoche**, Nr. 52, 24. Dez. 1997, Zürich.
- BAĞCI, Hüseyin [1997a] "Neue Probleme, aber vor allem Vorteile für die Türkei: Die NATO Osterweiterung aus türkischer Sicht", **Das Parlament**, 21/16. Mai 1997, S. 9.
- BAĞCI, Hüseyin [1996a] "Bir Devlet Adamı Olarak Turgut Özal ve Dış Politika", in: Sezal, İhsan (Ed.) **Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal**, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı, İstanbul, S. 20-27.
- BAĞCI, Hüseyin [1990] **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Imge Kitabevi, Ankara.
- BAĞCI, Hüseyin / SINKAYA, Bayram [2006] "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Partinin Perspektifleri", **Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar**, Zeynep Dağı (Der.), Orion, Ankara, S.97-113.
- BAĞCI, Hüseyin / KARDAŞ, Şaban [2003] Turkey's Strategic Future: Post- 11 September Impact: The Strategic Importance of Turkey Revisited, **IISS-European Security Forum-ESF Working Paper**, No: 13, May 2003, S. 19-53.
- BAĞCI, Hüseyin/ JANES, Jacson/ KÜHNHARDT, Ludger (Eds.) [1999b] **Parameters of Partnership** Nomos Verlagsgesellschaft, Schriften des Zentrum für Europäische Integrationsforschung: Baden-Baden, Bd. 14.
- BAHADIR, Sefik Alp [1997] "Die Zollunion der Türkei mit der Europäischen Union. Ein Schritt auf dem Weg zur Vollmitgliedschaft?", **Aus Politik und Zeitgeschichte**: Bonn (7. März 1997) B11-12, S. 33-40.
- BAHÇELİ, Tözün [2002] "Türkiye'nin Yunanistan Politikası", in: Makovsky, Alan/ Sayarı, Sabri, (Eds.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev: Hür Güldü, Alfa Yayınları, S. 179-208. (Org.: Turkey's New World-2000)
- BAIER,-ALLEN, Susanne [1999b] "Assessing the Impact of the EU Accession Process on the Cyprus Conflict: Incentive for Conflict Resolution?", in: Baier-Allen, Susanne (Ed.) **Looking into the Future of Cyprus-EU Relations**, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Nomos Verlagsgesellschaft: Baden Baden, S. 171-186.
- BAIER,-ALLEN, Susanne (Ed.) [1999a] **Looking into the Future of Cyprus-EU Relations**, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Nomos Verlagsgesellschaft: Baden Baden.
- BAKIŞ, Mehmet Ata [1993] **Türkische Nahostpolitik seit dem Zweiten Weltkrieg, Ein Beitrag zur türkischen Außenpolitik (1945-1991)** Peter Lang, Frankfurt a.M., Berlin.

- BAL, İdris (Ed.) [2006b] **Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler**, Lalezar Kitabevi, Ankara.
- BAL, İdris (Ed.) [2006a] **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Genişletilmiş 3. Baskı), AGAM-Lalezar Kitabevi, Ankara.
- BALIM, Çiğdem [1995] (Ed.) **Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s**, Leiden and New York: E.J.Brill
- BALKIR, Canan, A.M.WILLIAMS, [1993] (Ed.) **Turkey and Europa**, Pinter Pub., London.
- BANUAZIZI Ali, WEINER, Myron [1994] (Ed.) **The New Geopolitics of Central Asia and its Borderlands**, India University Press, Great Britain.
- BARCHARD, David [1998] **Turkey and the European Union**, Centre for European Reform, London.
- BARCHARD, David [1985] **Turkey and the West**, Chatham House Papers 27, RIIA, London.
- BARK, Dennis L. (Ed.) [1997] **Reflections on Europe**, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford.
- BARKEY, Henri J. [2003] Turkey's Strategic Future: A US Perspective, **IISS-European Security Forum-ESF Working Paper**, No: 13, May 2003, S. 19-53.
- BARKEY, Henri J. [1996b] "Under the Gun: Turkish Foreign Policy and Kurdish Question", in: Olson, Robert (Ed.) **The Kurdish Nationalist Movement in the 1990's: Its Impact on Turkey and the Middle East**, The Univ.Press of Kentucky, pp. 65-83.
- BARKEY, Henri J. [1996a] (Ed.) **Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East**, US Institute of Peace Press, Washington, D.C.
- BARKEY, Henri J./ FULLER, Graham E. [1997] "Turkey's Kurdish Question: Critical Turning Points and Missed Opportunities" **Middle East Journal**, pp. 59-79.
- BARLAS, Mehmet [1994] **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul.
- BARTELS, Henning [1997] "Ein Langer Weg nach Europa", **Europäische Sicherheit**, 46:5.
- BAUER, Dieter [2001] "Umstrittene Entwicklung: Die Staudammprojekte der Türkei an Euphrat und Tigris", **E+Z**, 42:6, pp. 188-191.
- BAUER, Oliver [1997] "Zypern: holt sich die EU den Konflikt ins Haus? Beitrittsverhandlungen mit der Republik Zypern", **Antimilitarismus Information** Berlin, 27: 11, S. 21-24.
- BAYDAROL, Can [2003] "Topluluk Müktesabâtı ve Türkiye" in: **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Eds.: M.Şükrü Erdem – Sibel Mehter Aykın, Akdeniz Üniversitesi, Ezgi Kitabevi, Bursa, S. 449-493.
- BAYKAL, Sanem [2006] "1999 Helsinki'den 2004 Brüksel'e – Mukadder Üyelikten Ucu Açık Müzakerelere: Türkiye-AB İlişkileri", **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ed. Mustafa Aydın / Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, S.137-190.
- BIANCHI, Robert [1984] **Interest Group and Political Development in Turkey**, Princeton Univ. Press, Princeton.
- BIERLING, Stephan [1998] "Amerika führt-Europa folgt?, Eine Beziehung sucht ihren Zweck" **Internationale Politik**, 2, S. 9-18.
- BİLGE, Suat.A. [2000] **Büyük Düş: Türk-Yunan Siyasi İlişkileri**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara.
- BİLGE, Suat [1995] "Bağımsız Devletler Topluluğu ve Türkiye" **Avrasya Etüdları**, TİKA, (Ankara),4, s. 63-100.
- BİLİCİ, Nurettin [1997] **Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye**, Akçağ Yay., Ankara.
- BİLİCİ, Nurettin [1996] **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri-İspanya Deneyimi Işığında**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- BILL, Park [2000] "Turkey's European Union Candidacy: From Luxembourg to Helsinki — to Ankara" **International Studies Association**, 41st Annual Convention, Los Angeles, CA, March 14-18. 2000.
- BİRAND, Mehmet Ali [2001] **Türkiye'nin Avrupa Macerası: 1959-1999**, Doğan Kitap, İstanbul.
- BLANK, Stephan J. [1993] "Turkey's Strategic Engagement in the Former USSR and U.S. Interests", in: Blank, Stephan /Pelletier, Stephan C/ Johnson, William T (Eds.) **Turkey's Strategic Position at the Crossroads of World Affairs**, Carlisle, S. 55-88.
- BOMMSDORF, Falk / CARNOVALE, Marco / COMES, Stefan und die andere. [1993] **Die Risiken des Umbruchs in Osteuropa und die Herausforderungen für die Europäische Gemeinschaft**, DGAP, Europa Union Verlag, Bonn.
- BOROVALLI, Ali Fuat [1994] "The Caucasus within a Historical Strategic Matrix: Russia, Iran, and Turkey", **Foreign Policy-Dış Politika** (Ankara) 18, pp. 22-47.
- BOSTANCIOĞLU, Burcu [1999] **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara.
- BOZDAĞ, Abidin "Die Zentralasienpolitik der Türkei", Arbeitspapiere zu Problemen der Internationalen Politik und der Entwicklungsländerforschung, S. 27-43
- BOZER, Ali [1991] "Türkiye AT İlişkileri ve 1992 Tek-Pazar Programı", **Marmara Journal of European Studies** (İstanbul), 1: 1-2, S. 1-16.
- BOZER, Ali (Ed.) [1991] **Turkey and the European Community: A Forum Europe Conference**, Mary Strang Arlene, Brüssel.
- BOZKURT, Veysel [1993] **Avrupa Birliği**, Ezgi Yayınları, Bursa.

- BOZKURT, Mahmut** [1995] **Die Beziehungen der Türkei zur Europäischen Union**, Peter Lang, Europäische Hochschulschriften Reihe: 31, Frankfurt a.M., 1995. (Zugl.: Gießen, Univ., Diss., 1994)
- BÖLÜKBAŞI, Süha** [1997] "Türkiye'nin Yakınındaki Avrupa ile İlişkileri: Türk-Yunan Sorunları", in: Eralp, Atilla (Ed.) **Türkiye ve Avrupa**, Imge Kitabevi, Ankara, S. 243-276.
- BÖLÜKBAŞI, Süha** [1999] "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", **Liberal Düşünce** (Ankara) 13:4, S. 138-152.
- BREY, Hansjörg** [1999] Turkey and the Cyprus Question. In: **The International Spectator**, 34:1, S. 111-121.
- BREZEZINSKI, Zbigniew** [1998] **Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere** (Çev. E.Dikbaş, E.Kocabıyık) Sabah Kitapları, İstanbul. (Org.:The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives)
- BREZEZINSKI, Zbigniew** [1997] **Die Einzige Weltmacht, Amerikas Strategie der Vorherrschaft**, (Übz. Angelika Beck), Beltz Quadriga Verlag, Weinheim und Berlin. (Org.:The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives-1997)
- BRILL, Heinz** [2002] Strategische Allianzen in der internationalen Politik, **ÖMZ-Österreichische Militärische Zeitschrift** - 5/2002 [<http://www.bundesheer.at/omz/ausgaben/artikel.php?id=23>]
- BRILL, Heinz** [1998] "Die geopolitische Lage der Türkei im Wandel: Von der Südostflanke der NATO zur eurasischen Regionalmacht?", **ÖMZ-Österreichische Militärische Zeitschrift**, 2, S. 113-120.
- BROSTONE, Adam** [2000] **European Security into the Twenty-first Century: Beyond Traditional Theories of International Relations**, Aldershot, Ashgate.
- BROWN, Bess /FULLER, Elizabeth** [1994] **Die Türkei und die muslimischen Republiken der ehemaligen Sowjetunion**, Konrad-Adenauer-Stiftung, Interne Studien 84, St.Augustin.
- BROWN, James** [1989] "The Military and Society: The Turkish Case", in: **Middle Eastern Studies**, 25.
- BRÜCKNER, Wolfgang /MAIER, Roland /PRZYKLENK, Andrea** [1993] **Der Europa Ploetz: Basiswissen über Europa von Heute**, Verlag Ploetz, Freiburg-Würzburg.
- BUCHAN, David** [1993] **Europa: The Strange Superpower**, Adershot, Ashgate.
- BUCHBENDER, Ortwin u.A. (Ed.)** [2000] **Wörterbuch zur Sicherheitspolitik mit Stichwörtern zur Bundeswehr**, 4. Auflage, Mittler, Hamburg, Berlin, Bonn.
- BUHBE, Matthias** [1998] "Türkei und die Grenzen der europäischen Integration", **Internationale Politik und Gesellschaft**, 2, S. 157-172.
- BUHBE, Matthes** [1996] **Türkei, Politik und Zeitgeschichte**, Leske+Budrich, Opladen.
- BULAÇ, Ali** [2001] **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Eylül Yayınları, İstanbul.
- BURROWS, Bernard** [1990] "Options for Future Relations between Turkey and the European Community", in: Evin, Ahmet/ Gefoffery Denton (Eds.) **Turkey and European Community**, Schriften des Deutschen Orient-Instituts-Hamburg, Laske und Budrich, Opladen, pp. 65-69.
- BUZAN, Barry / DIEZ, Thomas** [1999] "The European Union and Turkey", **Survival**, 41:1, S. 41-57.
- CAMERON, Fraser** [1999] "EU-Turkey relations -Turkey as a political and economic factor in Europe and Central Asia" in: Gumpel, Werner (Hrsg.) **Südosteuropa Aktuell**, München, Südosteuropa-Gesellschaft, S. 5-13.
- CANBOLAT, İbrahim S** [2005] Almanya, Fransa ve İngiltere'nin Avrupa Birliği'ndeki Çıkar Politikaları Karşısında Türkiye'nin AB Üyeliği Sorunu, **Avrasya Dosyası**, ASAM, Ankara, S.72-85.
- CANBOLAT, İbrahim S.** [1995] **Değişen Dünya ve Alman Dış Politikası**, Ezgi Yay., Bursa.
- CANBOLAT, İbrahim S.** [1994] **Uluslarüstü Siyasal Sistem, Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği Örneği**, Ezgi Yayınları, Bursa.
- CANSEVDİ, Hürrem (Ed.)** [2002] **Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliği, Malların Serbest Dolaşımı, Ortak Dış Ticaret Politikaları ve Türkiye'nin Uyumı**, İKV, İstanbul.
- CATRANIS, Alexander** [1998] "Die Zukunft des Mittelmeerraumes aus der Sicht Griechenlands", **Politische Studien**, 357: 49, S. 64-81.
- CEBECİ, Münevver** [1999] "A Delicate Process of Participation: The Question of Participation of WEU Associate Members in Decision-making for EU-led Petersberg Operations, with Special Reference to Turkey" (Occasional Papers /Institute for Security Studies of the Western European Union; 10) Institute for Security Studies, Paris.
- CEDERMAN, Lars-Erik (Ed.)** [2001] **Constructing Europe's Identity: The External Dimension**, Lynne Rienner, London;
- CEM, İsmail** [2004] **Türkiye Avrupa Avrasya: Strateji, Yunanistan, Kıbrıs**, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul.
- CEM, İsmail** [2005] **Türkiye Avrupa Avrasya: Avrupa'nın Birliği ve Türkiye**, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul.
- CEM, İsmail** [1997] "Turkey: Setting Sail to the 21st Century", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara) 2: 1, pp. 5-12.
- CEMAL, Hasan** [2003] **Kürtler**, Doğan Kitap, İstanbul.
- CENGİZER, Altay** [1993] "Turkey and European Community at the Threshold of Custom Union", **Foreign Policy-Dış Politika** (Ankara), 17:3-4, 1, pp. 65-73.

- Centre de Relations Européens [1997] **La Turquie: L'analyse de l'économie Turque à travers les critères de 1989 et ceux de Copenhague** Bruxelles.
- CEVİZOĞLU, Hulki [2001] **Postmodern Darbe**, Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara.
- CEVİZOĞLU, Hulki [1992] **Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi**, Belgesel, Form Yayınları.
- CHIKVAIDZE, Alexander [1994] "Karadeniz Ekonomik İşbirliği", **Avrasya Etüdləri**, TİKA, (Ankara) 3, S. 109-116.
- CLESSE, Armand – TAŞHAN, Seyfi [2004] **Turkey and the European Union: 2004 and beyond**, Luxembourg Institute for International Studies, Dutch University Press, Amsterdam.
- COHEN, Ariel [1996] "'Yeni Büyük Oyun' Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", **Avrasya Etüdləri**, TİKA, (Ankara) 1, S. 2-15.
- CORDIER, Bruno de [1996] "The Economics Cooperation Organization: Towards a New Silk Road: Ankara the Ruins of the Cold War?", **Central Asia Survey**, 15:1, pp. 47-57.
- CORNISH, Paul [1997] **Partnership in crisis: the US, Europe and the fall and rise of NATO**, Royal Institute of International Affairs, London.
- ÇALIS, Şaban H. [2006b] **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Anlayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, 3. Basım, Nobel Yayınları, İstanbul.
- ÇALIS, Şaban H. [2001a] "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", in: Çalış, H.Şaban, Dağı, İhsan, D., Gözen, Ramazan (Eds.) **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, Liberte Yayınları, Ankara, S. 3-34.
- ÇALIŞ, Şaban / AKGÜN, Birol / KUTLU, Önder (Ed.) [2006] **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- ÇAKAR, Nezihi [1998] "A Strategic Overview of Turkey", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara), 3:2, pp. 5-15.
- ÇAKAR, Nezihi [1996] "Turkey's Security Challenges", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara), 1:2, S.5-14.
- ÇAKMAK, Haydar [2005] **Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri**, Platin Yayınları, Ankara.
- ÇAKMAK, Haydar [2003] **Avrupa Güvenliği**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÇANDAR, Cengiz [2000] "Türklerin Amerika'ya Bakışından Örnekler ve Amerika'nın Türkiye Politikası", **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, S. 169-220. (Org: Turkey's Transformation and American Policy, Abromowitz, Morton, I. (Ed.) The Century Foundation, New York, 2000)
- ÇANDAR, Cengiz [1994] "Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetlerle İlişkileri" in: Şen, Sabahattin (Ed.) **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Bağlam Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, S. 133-142.
- ÇARIÇI, Emin [2001] "GB, Türkiye EU Ekonomik İlişkileri ve Alternatif Politikalar", in: Kahramanyol, Mustafa (Ed.) **Türkiye-EU İlişkileri**, Türk Ocakları Genel Merkezi-Ankara Ticaret Odası, Ankara, S. 399-427.
- ÇAYHAN, B. Esra [2003] "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası: Gelişmeler, Sorunlar, Tartışmalar" in: **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Eds.: M.Şükrü Erdem – Sibel Mehter Aykın, Akdeniz Üniversitesi, Ezgi Kitabevi, Bursa, S.347-363.
- ÇAYHAN, B.Esra [1997] **Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı**, Boyut Kitapları, İstanbul.
- ÇAYHAN, B.Esra ve GÜNEY, Nursin Ateşoğlu [1996] **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları, NATO,-Avrupa Birliği-Türkiye**, AFA Yayıncılık ve TÜSES Vakfı, İstanbul.
- ÇETİNSAYA, Gökhan [2006] "Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihi Temelleri Üzerine Notlar" , **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ed. Mustafa Aydın / Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, S.361-388.
- ÇEVİKÖZ, Ünal [1997] "European Integration and Regional Co-Operation in Southeast Europe", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara) 2:4, pp. 143-153.
- ÇÜRÜKKAYA, Selim [1997] **PKK: Die Diktatur des Abdullah Öcalan**, Fischer Tashenbuch Verlag (ins Deutsch von Gerd Landau), Frankfurt.
- DAĞDEMİR, Elif Uçkan [1998] **Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliklerinin Avrupa Birliği'nin Bütünleşme ve Genişleme Dinamikleri Yönüyle Değerlendirilmesi**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 150, İstanbul.
- DAĞI, İhsan D. [2005] 'Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization', **Turkish Studies**, Vol.6, No.1, 2005.
- DAĞI, İhsan D. [2003] **Batılılaşma Korkusu: Avrupa Birliği, Demokrasi, İnsan Hakları**, Liberte Yayınları, Ankara.
- DAĞI, İhsan D. [2001c] "Human Rights, Democratization: Turkish Politics in the European Context", **Southeast European and Black Sea Studies**, 1:3, pp. 51-68.
- DAĞI, İhsan D. [2001b] "Human Rights, Democratization and the European Community in Turkish Politics: The Özal Years, 1983-1987", **Middle Eastern Studies**, 37:1, pp. 17-40.

- DAĞI, İhsan D. [2001a] “Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz?”, in: Çalış, H.Şaban/ Dağı, İhsan, D./ Gözen, Ramazan (Eds.) **Türkiye’nin Dış Politika Gündemi**, Liberte Yayınları, Ankara, S. 113-136.
- DAĞI, İhsan D. [1998c] **Ortadoğu’da İslam ve Siyaset**, Boyut Kitapları, Ankara.
- DAĞI, İhsan D. [1998b] *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, İmge Yayınevi, Ankara
- DAĞI, İhsan, D. (Ed.) [1998a] **Türk Dış Politikası’nda Gelenek ve Değişim**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- DAĞI İhsan D. [1997] “İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut”, in: Eralp, Atila (Ed.) **Türkiye ve Avrupa**, İmge Kitabevi, Ankara, S. 120-176.
- DAĞI, İhsan D. [1993] **Human Rights in World Politics: International Constraints and Governmental Responses in the Turkish Case**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lancaster.
- DAĞI, İhsan D. / Necati Polat [2004] *Herkes İçin Demokrasi ve İnsan Hakları*, N. Polat, Liberte, Ankara.
- DAĞI, Zeynep (Der.) [2006] **Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: AK Partili Yıllar**, Orion, Ankara.
- DAĞI, Zeynep [2005] “Avrupa Kimliği’nin Sınırları ve Türkiye’nin AB Üyeliği”, **Avrasya Dosyası**, ASAM, Ankara, S.53-71.
- DAĞI, Zeynep [1998] “Rusya’nın Yakın Çevre Politikası ve Türkiye”, İhsan, D. Dağı (Ed.) **Türk Dış Politikası’nda Gelenek ve Değişim**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 79-114.
- DAVUTOĞLU, Ahmet [2001] **Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, (Strategische Tiefe, Internationale Lage der Türkei), Küre Yayınları, İstanbul.
- DAWISHA, Adeed / DAWISHA, Karen [1995] (Eds.) **The Making Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia**, The International Politics of Eurasia, 4, M.E.Sharpe, Newyork, London.
- DEBINSKI, Matthias [2001] “Bedingt handlungsfachig, Eine Studie zur Türkeipolitik der EU, HSEK, Report 5/2001.
- DEDEOĞLU, Beril [1996] **Adım Adım Avrupa Birliği**, ÇınarYayınları, İstanbul.
- DEMİREL, Süleyman [1994] “Günümüzde Avrasya”, **Avrasya Etüdleri**, TİKA, (Ankara), 3, S. 100-108.
- DEMİREL, Süleyman [1994] “Turkish Foreign Policy at the Threshold of 21st Century”, **Foreign Policy-Dış Politika** (Ankara) 18, pp. 1-21.
- DEMİRHAN, Ali A. [1995] “İpekyolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği”, **Avrasya Etüdleri**, TİKA, (Ankara) 1, S. 75-87.
- DEMİRKOL, Mürşit / SOLMAZ, Erdem [1997] **Die PKK und die Kurdenfrage in der Türkei**, Verlag für Wissenschaft und Bildung, Berlin.
- DENKTAŞ, Rauf, [1996/97] “Urgent Need to Rethink Cyprus”, **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara) 1:4, pp. 5-16.
- Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik [1998] (Hrgs.) “Die Türkei in Europa”, Niederschrift über die Sitzung der Studiengruppe "Gesamteuropäische Fragen" am 30. März 1998“ (Studiengruppe Gesamteuropäische Fragen. - Bonn, 1998)
- Deutschen Bundestages [1996] (Hrgs.) “Gehört die Türkei zu Europa? ” Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages, Fachbereich XII. - Bonn, 1996. (Ausarbeitung / Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages; 22/97)
- Deutschen Bundestages [1997] “Aspekte der Beziehungen EU-Türkei” / Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages, Fachbereich XII. - Bonn, 1997. (Ausarbeitung / Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages; 247/97)
- DPT (Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı) [2003] “Main Economic Indicators-2003” Ankara.
- DPT (Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı) [2001] “Turkey-European Union Association Council Decisions 1964-2000”, Ankara.
- DPT (Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı) [1975] “1838 Ticaret Sözleşmesi, DPT, 1435, M.38”, Ankara.
- DIEZ, Thomas [2000] “Last Exit to Paradise? The EU, the Cyprus Conflict, and the Problematic ‘Catalytic Effect’”, **Koebenhavn: Working Papers / Copenhagen Peace Research Institute**, 4, S. 33
- DINI, Lamberto [1997] “Europäischen Gipfel von Lüksemburg”, **FAZ**, 15.12.1997. (IP:1998/1, 122)
- DODD, Clement H. [2000] “Kıbrıs Sorunu ve Türkiye”, in: Makovsky, Alan / Sayarı, Sabri (Eds.) **Türkiye’nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev: Hür Güldü, Alfa Yayınları, 2002, S. 209-234. (Org.: Turkey’s New World-2000).
- DODD, Clement H. (Ed.) [1992] **Turkish Foreign Policy, New Prospects**, SOAS, The Oethen Press.
- DODD, Clement H. [1983] **The Crisis of Turkish Democracy**, Walkington, Eothen Press.
- DODD, Clement H. [2001] “Gathering Storm”, **The World Today** (London), 57: 3, S. 18-19.
- DODD, Clement H. [1996] “Developments in Turkish Democracy” in: Mastny, Vojtech / Nation, R.Craig, Boulder (Eds.) **Turkey between East and West: New Challanges for a Rising Regional Power**, Westview Press, Colo., S. 131-140.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) [2002b] “Main Economics Indicators” Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) [2002a] “Economic and Social Indicators [1950-2001)” Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) [2001] “Turkey-EU Association Council Desicion: 1964-2000” Ankara.

- DUNA, Cem / KUTAY, Pars [1996] **Gümrük Birliği ile Nereye? - Where to with Customs Union, Globalization, Macro-Regionalism and the EU**, Intermedia, İstanbul.
- DUNA, Cem [1997] "Türkiye ve Avrupa, Ortaklıkta Son Durum", **Görüş-TÜSIAD**, 29, S. 24-28.
- DUNER, Bertil / DEVERELL, Edward [2000] "Too Bumpy a Road? Turkey, the European Union and Human Rights", **The Swedish Institute of International Affairs**, Stockholm.
- DURAN, Khalid [1992] "Rivalitäten in und um Zentralasien", **Aussenpolitik**, 4, S. 375-380.
- DURUGÖL, Esma [1995] **Über die Reislamisierung in der Türkei als sozial-religiöse Bewegung**, Peter-Lang, Frankfurt am Main.
- DTM (Dış Ticaret Müsteşarlığı-Republic of Turkey Prime Ministry Undersecretariat of Foreign Trade) [2002] **Türkiye Dış Ticaret Stratejisi**, Ankara.
- EISENSTADT, Michael [1997] "Turkish-Israeli Military Cooperation: An Assessment", **Policywatch**, The Washington Institute for Near East Policy, 262, 24 July 1997. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)
- EIZENSTAT, Stuart E. [1995] "U.S. Views of European Integration and European Union- Turkey Customs Union", **Yased**, No:51, S. 5-24.
- EKSI, Hasan [1977] **Wirtschaftspolitische Probleme der Assoziierung der Türkei an Dış Europäische Wirtschaftsgemeinschaft**, Diss. Uni. Köln.
- ELEKDAĞ, Şükrü [1994] "Karadeniz Ekonomik İşbirliği" in Sabahattin Sen (Ed.) **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, İstanbul.
- ENDRUWEIT, Günter [1998] "Turkey and the European Union: A Question of Cultural Difference", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara) 3:2, pp. 54-72.
- ERALP, Atilla [2002] "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve AB", in Makovsky, Alan / Sayarı, Sabri (Ed.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev: Hür Güldü, Alfa Yayınları, S. 235-254. (Org.: Turkey's New World-2000).
- ERALP, Atila [2000] "European Security and Turkey", **Privateview**, S. 52-55.
- ERALP, Atila (Ed.) [1997d] **Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ERALP, Atila [1997c] "Hükümetlerarası Konferans ve Esnek Entegrasyon Projeleri Işığında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", **Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye**, Friedrich-Ebert-Stiftung, S. 67-99.
- ERALP, Atila (Ed.) [1997b] **Türkiye ve Avrupa**, Imge Kitabevi, Ankara.
- ERALP, Atila [1997a] "Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye -Avrupa Birliği İlişkileri", in: Eralp, Atilla (Ed.) **Türkiye ve Avrupa**, Imge Kitabevi, Ankara, S. 86-119.
- ERALP, Atila [1998] "Turkey and the European Union", in Aydın, Mustafa (Ed.) **Turkey at the Threshold of the 21st Century**, Ankara, S. 141-147.
- ERALP, Atila [1993c] "Turkey and the European Community in the Changing Post-War International System," in: Balkır, Canan / Williams, A.M. (Ed.) **Turkey and Europe**, Pinter Pub., London.
- ERALP, Atila (Ed.) [1993b] **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey**, Westport, Conn.: Praeger.
- ERALP, Atila [1993a] "Turkey and the European Community in the post-war international system", in: Balkır, Canan / Williams, A.M. (Ed.) **Turkey and Europa**, Pinter Pub., London, S. 24-44.
- ERBAY, Yusuf [1998] "Aslında Avrupa da ABD de Aynı Türkiye'yi İstiyor", **Türkiye Günlüğü** (Ankara) 49, S. 28-31.
- ERDENİR, Burak F.H. [2005] **Avrupa Kimliği**, Ümit Yayınevi, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa [1999] **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, (2.Baskı) Liberte Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa [2002] **Anayasa ve Özgürlük**, Yetkin Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, M. Murat [1992] "Olağandışı Oy Verme Davranışı ve Mobilize Katılım: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde Toplu Oy Veren Köyler Üzerine Bir Araştırma" **A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** (Prof.Gündüz Ökçün'e Armağan) 47: 1-2, S. 277-310.
- EREN, Nejat [1995] "Gümrük Birliği'nde Gelişmeler ve Öngörüler", **Görüş-TÜSIAD** (Ankara), S. 16-27.
- ERGÜN, İsmet [1990] "The Problem of Freedom of Movement of Turkish Workers in the European Community", in: Evin, Ahmet / Denton, Gefoffery (Eds.) **Turkey and European Community**, Schriften des Deutschen Orient-Instituts-Hamburg, Laske und Budrich, Opladen, pp. 183-194.
- ERGÜN, İsmet [1995] "Zur Wirtschaftslage der Türkei", **Südosteuropa-Mitteilungen**, 35:4.
- ERGÜVENC, Sadi [1996] "Turkey, Strategic Partner of the European Union", **Foreign Policy** (Ankara) 20:1-2, pp. 3-22.
- ERGÜVENC, Şadi [1998] "Turkey's Security Perceptions", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara) 3: 2, pp. 32-43.
- ERGÜVENC, Şadi [1995] "Turkish Security Implications of Oil in the Middle East", **Foreign Policy** (Ankara) 19, No:3-4, pp. 1-10.

- ERHAN, Çağrı [2006] "Türkiye ve Bölgesel Örgütler", **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ed. Mustafa Aydın / Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, S.389-422.
- ERNST, Oliver [2001] "Die Türkei ein Jahr nach Helsinki: Von der militanten zur liberalen Demokratie?" **Liberal** (Sankt Augustin) 43:1, S. 56-59.
- ERTEKİN, Kemal [1998] **Der türkische Beitritt zur Europäischen Gemeinschaft**, Peter Lang: Münchner Studien zur internationalen Entwicklung:8, Frankfurt a.M., 1989.(Zugl.: Berlin Freie Univ., Diss., 1988).
- ESCHE, Matthias [1990] "A History of Greek-Turkish Relation", in: Evin, Ahmet / Denton, Geoffrey (Eds.) **Turkey and European Community**, Opladen, S. 101-116.
- ESEN, Erol [2005] "Grundzüge der Kommunalverwaltung und die europäische Integration der Türkei, Strukturen, Aufgaben und Standpunkte, **ZEI** (Zentrum für Europäische Integrationsforschung) - **Discussion Paper**, 147-2005, Bonn.
- ESEN, Erol [1990] **Die Beziehungen zwischen der Türkei und der Europäischen Gemeinschaft: 1973-80**, [1990] Centaurus-Verlagsgesellschaft, Pfaffenweiler, (Zugl.: Bonn Univ. Diss.)
- ESMERTAN, Münih Kemal [1984] **Die Europäische Gemeinschaft und Problematik der Vollmitgliedschaft der Türkei, Eine Untersuchung in Völker-, Europa und Staatsrecht**, Zugl.: Münschen, Univ. Diss.)
- EU-Magazin [1998] **EU-Erweiterung**, Die Aspiranten, (Baden-Baden) 1-2, S. 8-19.
- European Commission (Ed.) [1996] **TACIS: Technical Assistance to the CIS**, Brüssel.
- EVANS, Michael C. [1998] "European Union Expansion. The Case for the Admission of Turkey" **Strategic Review** (Boston/Mass.) 26: 4, S. 16-21.
- EVANS, Michael C. [1999] "Turkey and the European Union. A Strategic Discontinuity" **The RUSI Journal** (London) 144:5, S.11-15.
- EVIN, Ahmet / DENTON, Geoffery(Ed.) [1990] **Turkey and European Community**, Schriften des Deutschen Orient-Instituts-Hamburg, Laske und Budrich, Opladen.
- FARLEY, Jonathan [1995] "Turkey's Foreign Policy", **The Round Table**, 333, pp. 81-88.
- FAUL, Erwin [1997] "Eine Aufnahme der Türkei untergräbt die Legimität und innere Sicherheit der EU", **Internationale Politik und Gesellschaft**, 4: 97, S. 446-450.
- FEIGL, Erich [1995] **Die Kurden, Geschichte und Schicksal eines Volkes**, Universitas Verlag, München.
- FERDINAND, Peter(Ed.) [1994] **The New Central Asia and its Neighbours**, Royal Institute of International Affairs, Pinter Publishers, London.
- FERDOWSI, Mir A. (Ed.) [1995] **Die Welt der 90er Jahre, Das Ende der Illusionen**, Dietz Verlag, Bonn.
- FIRAT, İbrahim [1990] **Nirgends zu Hause!?, Türkische Schüler zwischen Integration in der BRD und Reimigration in die Türkei**, Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt (Zugl. Diss., Uni-Bielefeld)
- FONTAINE, Pascal /STRANG, Mary / REDMOND, Arlene (Eds.) [1991] **Turkey and the European Community**, A Forum Europe Conference in Partnership with the Turkish Permanent Delagation to the EC, October 30-31, Brussels.
- Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V. [1993] **Die Risiken des Umbruchs in Osteuropa und die Herausforderungen für die Europäische Gemeinschaft** (Ed.) Arbeitspapiere zur Internationalen Politik 74, Europa Union-Verlag, Bonn, 1993.
- FRIEDMAN, R.E., WIMBUSH, S.E. [1996] "Central Asia and the West: Key Emerging Issues", **Perceptions -Journal of International Affairs**, (Ankara) 1: 1, pp. 96-111.
- Friedrich-Ebert-Stiftung [1994] **Türkiye'nin Avrupa Birliğine Sanai Mamullerinde Gümrük Birliği ile Katılması**, Wirtschaftsforum (Ekonomi Forumu)
- FRITTSCH, Michael [1996] "Beobachtungen zum deutsch-türkischen Bilingualismus in der Türkei", **Zentrum für Türkeistudien**, 9:1, S. 5-17.
- FRITZLER, Marc / UNSER, Günther [1998] **Die Europäische Union**, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn.
- FRÖHLICH, Stefan [1998] **Amerikanische Geopolitik, Von den Anfängen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges**, Olzog Verlag, Landsberg am Lech.
- FUKUYAMA, Francis [1992] **Das Ende der Geschichte, Wo stehen Wir?**, München.
- FULLER, Elizabeth [1993] "Konflikte im Transkaukasus: Wer könnte vermitteln?", **Europa-Archiv**, Folge 7/1993, S. 193-201.
- FULLER, Elizabeth [1994] "The Transcaucasus: War, Turmoil, Economic Collapse", **The Post-Soviet States**, 3: 1, 7 January 1994, S. 51-58.
- FULLER, Graham E. [1996] "Alternative Turkish Roles in the Future Middle East in: **Barkey, Henri J.** (Ed.), **Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East**, US Institute of Peace Press, Washington, D.C., S.205-219.
- FULLER, Graham E. [1993c] "The Fate of the Kurds", **Foreign Affairs**, pp.108-121.

- FULLER, Graham E. [1993b] "Turkey's new Eastern Orientation" in: **Turkey's New Geopolitics: From Balkans to Western China** eds. Graham E. Fuller and Ian O. Lesser Boulder, Colorado: Westview Press, S. 37-98.
- FULLER, Graham E. [1993a] "Conclusions: the Growing Role of Turkey in the World", **Turkey's New Geopolitics: From Balkans to Western China** eds. Graham E. Fuller and Ian O. Lesser Boulder, Colorado: Westview Press, pp. 163-183.
- FULLER, Graham E. [1998] "The Institutional Framework of German-Turkish Relations" **The Parameters of Partnership: Germany, The U.S. and Turkey: Challenges for German and American Foreign Policy** (Ed.) American Institute for Contemporary German Studies, The Johns Hopkins University, Washington, pp. 1-10.
- FULLER, Graham E. / LESSER, Ian O. (Ed.) [1993] **Turkey's New Geopolitics: From Balkans to Western China**, Rand, Westview Press, Boulder, Oxford.
- FUKUYAMA, Francis [1992] **Das Ende der Geschichte. Wo stehen wir?**, München.
- FUNKE, Manfred [2001] "Zwischen Staatsvernunft und Gefühlskultur Aspekte innerer und äußerer Sicherheit", *Aus Politik und Zeitgeschichte* (B 51/2001)
[<http://www.bpb.de/publikationen/SIBBXO.html>]
- GALLE, Marc, [1995] **Sevilmeyen Ülke Türkiye** (Çev. Kaya Türkmen) Bilgi Yayınevi, Ankara.
- GASTEYGER, Curt [1996] "Ölpoker am Kaspischen Meer," **Frankfurter Allgemeine Zeitung**, no.106, 7.Mai 1996: 12.
- GAZIOĞLU, A.C. [1998] **Cyprus, EU and Turkey, Selected Extracts from the World Press**, Nicosia.
- GEORGE, Alexander L. [1996] **Dış Politikada Teori ve Pratik: Boşluğu Kapatın Köprü**, (Çev. Yalçın Taşhan) Dış Politika Enstitüsü, Ankara.
- GIANNAKOPOULOS, Angelos / MARAS, Konstadinos [2005b] Beziehangen EU-Türkei: Positionen der Kommission und der Ratpräsidentschaft, 1996-2003, **Südosteuropa**, 53. Jg., 2/2005, S. 109-129.
- GIANNAKOPOULOS, Angelos / MARAS, Konstadinos [2005a] Einstellungen der Fraktionen des Europäischen Parlaments zu einem EU-Beitritt der Türkei, Eine empirische Auswertung von Sitzungsprotokollen 1996-2004, **Südosteuropa**, 53. Jg., 1/2005, S. 109-129.
- GLOS, Michael [2000] "'Imperial Overstretch' Eine europäische Zukunft für die Türkei", **Internationale Politik** (Bonn) 55: 11, S. 19-20.
- GORAWANTSCHY, Beatrice [1995] "Die Rolle des fundamentalistischen Islam in der Türkei: Beobachtungen zu den jüngsten Entwicklungen", **Konrad Adenauer Stiftung-Auslandsinformation**, 2, S. 40-54.
- GÖKALP, Faysal M. / YILDIRIM, Aynur [2004] "Türkiye-AB Gümrük Birliği Sürecinin Ekonomik Etkileri", in **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye**, (Ed.) Turgay Uzun, Serap Özen, Seçkin Yayınları, Ankara, S. 263-288.
- GÖKAY, Bülent (Ed.) [1997] **Türkiye Avrupa'nın Neresinde? Gümrük Birliği Anlaşması'nın Düşündürdükleri**, (Çev. Selda Paydak), Ayraç Yay, Ankara.
- GÖLE, Nilüfer [1997] "Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites", **Middle East Journal**, 51: 1, pp.46-58.
- GÖLE, Nilüfer [1994] "80 Sonrası Politik Kültür", ed. E.Kalaycıoğlu/ A.Y.Sarıbay: **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, Der Yayınları, İstanbul, S.518-519.
- GÖLE, Nilüfer [1992] **Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme**, Metis Yayınları, İstanbul.
- GÖNEN, Emre [1997] "Avrupa Birliği'nin Yeni Mimarisi ve Türkiye ile İlişkilere Yansıması", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi** (İstanbul) 138.
- GÖNLÜBOL, Mehmet /KÜRKÇÜOĞLU, Ömer [1996] **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- GÖTZ, Roland [1997] "Politische Interessensphären im südlichen Kaukasus und Zentralasien", **Aussenpolitik** 3, S. 257-266.
- GÖZEN, Ramazan [2001] "Türkiye'nin Avrupa Birliği ile 'Entegrasyon Süreci'nin Açmazları ve Açılımları", **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, (Ed.) Çalış, H.Şaban/ Dağı, İhsan, D./ Gözen, Ramazan, Liberte Yayınları, Ankara, S. 137-160.
- GÖZEN, Ramazan [1999] "Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi: "Realist Bağlantı", **Liberal Düşünce**, (Ankara) 99, 13:4, S. 87-108.
- GÖZEN, Ramazan [1996] "Turgut Özal and Turkish Foreign Policy: Style and Vision", **Foreign Policy** (Ankara), 20: 3-4, S. 69-101.
- GÖZEN, Ramazan [1997] "Two Processes in Turkish Foreign Policy: Integration and Isolation", **Foreign Policy/ Dış Politika** (Ankara) 21: 1-2, S. 106-125.
- GROTHUSEN, Klaus-Detlev [1985] "Aussenpolitik", in derselbe (Ed.) **Türkei, Südosteuropa-Handbuch**, Band 5, Göttingen, S.89-168.
- GROTHUSEN, Klaus-Detlev [1985] "Aussenpolitik", in Grothusen, Klaus-Detlev (Ed.) **Türkei Südosteuropa-Handbuch**, Band 5, Göttingen, S. 89-168.

- GRÖNING, Friedrich** [2000] **Turkey at the Doorsteps of the European Union. A Roadmap to Accession Negotiations**, Stiftung Wissenschaft und Politik (Ebenhausen) 53, Lit. S. 50-53 (SWP-Arbeitspapier; 3116)
- GUÉROT, Ulrike / WITT, Andrea** [2004] Europas neue Geostrategie, **Aus Politik und Zeitgeschichte** (B 17/2004), <<http://www.bpb.de/publikationen/17M0AQ.html>>
- GUMPEL, Werner** [2000] "Ordnungsfaktor in unsicheren Umfeld", **Internationale Politik**, Nr.11, November 2000, S. 21-28.
- GUMPEL, Werner** [1998b] "An der Nahstelle von Europa und Asien. Die Mittelrolle der türkischen Regionalmacht", **Internationale Politik**, 1, S. 17-22.
- GUMPEL, Werner** [1998a] "Determinanten der türkischen Außenpolitik in der Schwarzmeerregion und in Mittelasien", **Südosteuropa Mitteilungen**, 38: 1, S. 23-32.
- GUMPEL, Werner** [1998] Determinanten der türkischen Außenpolitik in der Schwarzmeerregion und in Mittelasien. In: **Südosteuropa Mitteilungen**, 38:1, S. 23-32.
- GUMPEL, Werner** [1996] "Stand und Möglichkeiten einer Zusammenarbeit der Türkei mit den Staaten Zentralasiens", Gumpel, Werner (Ed.) **Deutschland und die Türkei- Gemeinsame Interessen in Europa, im Mittleren Osten und Mittelasien**, Südosteuropa-Gesellschaft, Band 7, Munschen S. 43-46.
- GUMPEL, Werner** [1992] "Die wirtschaftliche und soziale Lage in den Turkrepubliken Mittelasien", **Zentrum für Türkeistudien**, 5:1, S. 33-48.
- GUMPEL, Werner** [1991c] "Determinanten der Europabeziehungen der Türkei zu beginn der neunziger Jahre" in: Gumpel, Werner (Ed.) **Europa und die Türkei in den neunziger Jahren**, Südosteuropa-Gesellschaft (München) 11, S. 9-13.
- GUMPEL, Werner** [1991b] "Die Außenwirtschaftsbeziehungen der Türkei und die Europäische Gemeinschaft", **Südosteuropa Mitteilungen** 31: 3, S. 201-207.
- GUMPEL, Werner** [1991a] (Ed.) **Europa und die Türkei in den neunziger Jahren**, Südosteuropa-Gesellschaft-München, Südosteuropa Aktuell: 11.
- GUMPEL, Werner** [1988b] "Die Mitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Gemeinschaft und die deutschen Interessen", **Die Türkei und die Europäische Gemeinschaft Gumpel, Werner** (Ed.) Südosteuropa Aktuell, 3 (München), S. 43-49.
- GUMPEL, Werner** [1988a] (Ed.) **Die Türkei und die Europäische Gemeinschaft**, Südosteuropa Aktuell, 3, (München)
- GUMPEL, Werner** [1979b] "Die Vollmitgliedschaft der Türkei im Lichte der Problematik unterschiedlicher Wirtschaftssysteme", **Die Türkei auf dem Weg in die EG, Möglichkeiten und Probleme einer Vollmitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Gemeinschaft**, Gumpel, Werner (Ed.) Wirtschaft und Gesellschaft in Südosteuropa 1, Oldenbourg Verlag, München-Wien, S. 11-18.
- GUMPEL, Werner** [1979a] (Ed.) **Die Türkei auf dem Weg in die EG, Möglichkeiten und Probleme einer Vollmitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Gemeinschaft**, Wirtschaft und Gesellschaft in Südosteuropa 1, Oldenbourg Verlag, München, Wien.
- GUTMANN, Rolf** [1996] **Die Assoziationsfreizügigkeit türkischer Staatsangehöriger, Ihre Entdeckung und Ihr Inhalt**, Baden Baden, Nomos Verlag (Zugl.: Hamburg, Univ., Diss.1995).
- GUTTENBERG, Karl-Theodor** zu [2004] Die Beziehungen zwischen der Türkei und der EU – eine "Privilegierte Partnerschaft", Aktuelle Analysen 33, Hanns-Seidel-Stiftung e.V., München <www.hss.de>.
- GÜL, Abdullah** [1997] "Türkiye Bir Avrupa Ülkesidir", **Görüş-Tüsiad** (Istanbul), 29, S. 34-39.
- GÜL, Atakan / GÜL, Ayfer Yazgan** [1995] **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, Bağlam Yay., İstanbul.
- GÜLDEMİR, Ufuk** [1986] **Kanat Operasyonu**, Tekin Yayınları, İstanbul.
- GÜMRÜKÇÜ, Harun** [2003] **Küreselleşme ve Türkiye**, (Ed.) Avrupa-Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Hamburg.
- GÜMRÜKÇÜ, Harun** [2002] **Türkiye ve Avrupa Birliği**, Avrupa-Türkiye Araştırmaları Merkezi, Hamburg.
- GÜMRÜKÇÜ, Harun** [1999b] "Grundlagen und Funktionen der Assoziierung im Zusammenhang mit dem Beitrittsstreit", **ITES-Jahrbuch** Hrsg. Harun Gümrükcü (Hamburg: Institut für Türkisch-Europäische Studien, 1999)(Schriften des Instituts für Türkisch-Europäische Studien; Bd. 11), S. 21-53.
- GÜMRÜKÇÜ, Harun** [1999a] "Ortaklık Kavramı ve Ortaklığın Özellikleri", **Avrasya Dosyası**, 5: 4, S. 22-2.
- GÜMRÜKÇÜ, Harun** [1997] **Türkei und Europäische Union im Lichte der vollendeten Zollunion. Die Geschichte der Irrungen und Wirrungen der EU-Türkei-Beziehungen**, 1.Aufl. – (Hamburg: ITES, 1997). (Schriften des Instituts für Türkisch-Europäische Studien; 6) (Europa-Reihe)
- GÜMRÜKÇÜ, Harun** [1989] **EG-Türkei Beziehungen unter dem Aspekt von Bevölkerungswachstum, Beschäftigung und Auswanderung**, Deutsches Orient Institut- Mitteilungen 34, Hamburg.
- GÜMRÜKÇÜ, Harun** [1994] **Rechts(un)sicherheit in Europa?, Die Auseinandersetzungen um den Rechtsstatus türkischer ArbeitnehmerInnen in der Europäische Union**, Hans-Böckler-Stiftung, Berg Verlag, Düsseldorf.

- GÜNDÜZ, Aslan [2001] "Human Rights and Turkey's Future in Europe", **Orbis** (New York) 45: 1, S. 15-30
- GÜNGÖR, Ali [1995] "Dere Geçerken At Değiştirilir mi?", **Görüş-TÜSIAD** (Ankara) S. 36-44.
- GÜNUĞUR, Haluk [1992] "Avrupa Siyasal İşbirliği ve Türkiye", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, (İstanbul), 107-108.
- GÜNUĞUR, Haluk [1996] **Turkey's Profile towards European Union**, Istanbul.
- GÜR, Gürsel [1998] **Das Türkei bild in der deutschen Presse unter besonderer Berücksichtigung der Europäische Union-Türkei Beziehungen**, Peter Lang, Frankfurt, Berlin, (Zugl: Diss. Münster(Westfalen), 1997).
- GÜRBEY, Gülistan [2001] "The Kurdish Conflict in Turkey- (not) a Subject for the OSCE?", **Helsinki Monitor**, 1, pp. 7-20.
- GÜRBEY, Gülistan [1991] "Das deutsch-türkisch Verhältnis im politischen Streit um den "Bündnisfall" im Golfkrieg", **Zentrum für Türkeistudien**, 4:1, S. 89-94.
- GÜRBEY, Gülistan, [1994] "Die Türkei und der Nahe Osten. Die politische Interessenkonstellation der Türkei im Golfkrieg", in: **Konflikte, Konfliktlösung und Friedenssicherung in Südosteuropa**, Günther Wagenlehner (Ed.) Südosteuropa-Gesellschaft, München, S. 208-224.
- GÜRBEY, Gülistan [1990] Die Türkei -Politik der Bundesrepublik Deutschland unter Konrad Adenauer [1949-1963], Centaurus-Verlagsgesellschaft, Pfaffenweiler (Zugl.: Bonn Univ., Diss., 1990)
- GÜREL, Şükrü Sina [1984] **Kıbrıs Tarihi-I (1878-1960)**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- GÜREL, Şükrü Sina [1985] **Kıbrıs Tarihi-II (1878-1960)**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- GÜVEN-LISANILAR, Fatma/WARNER, Jonathan [1998] "Cyprus-Bridge or Bunker?", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara), 3: 1, pp. 86-103.
- HABLEMİTOĞLU, Necip [2001] **Alman Vakıfları ve Bergama Dosyası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- HACHE, Christian [2005] **Zur Weltmacht verdammt**, Ullstein Bücher Nr.36722, Ullstein TB.
- HACHE, Christian [2003b] **Die Außenpolitik der Bundesrepublik**, Ullstein Bücher Nr.36391 Ullstein TB.
- HACHE, Christian [2003a] Außen- und Sicherheitspolitik, in: Herfried Münkler (Hrsg.), **Politikwissenschaft. Ein Grundkurs**, Reinbek, S. 324-373. http://www.politik.uni-bonn.de/main/lestha/files/hacke_auspol.pdf
- HACHE, Christian [2002] Die Außenpolitik der Regierung Schröder/Fischer: Zwischenbilanz und Perspektiven, in: **AusPolitik und Zeitgeschichte**, B 48/2002 (www.bpb.de/publikationen/apuz).
- HACHE, Christian [2001] Die weltpolitische Rolle der USA nach dem 11. September 2001, **Aus Politik und Zeitgeschichte** (B 51/2001), [<http://www.bpb.de/publikationen/CEAYPN.html>]
- HACHE, Christian [1995] Die Großen Mächte, in: Karl Kaiser/Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), **Die neue Weltpolitik**, Baden-Baden 1995, S. 316-336.
- HAHN, Barbara / WELLENREUTHER, Ronald [1996] Die wirtschaftliche Entwicklung der Türkischen Republik Nordzypern. Analyse ökonomischer Strukturen eines international nicht anerkannten Staates an der Peripherie Europas", **Orient**, 37: 4, S. 673-689.
- HALBACH, Uwe [1997] "Zentralasien: eine Weltregion formiert sich neu", **Internationale Politik und Gesellschaft**, 3, S. 305-322.
- HALBACH, Uwe [1992] "Weltpolitik und Entwicklung in Zentralasien", **Aussenpolitik**, 4, S. 381-391.
- HALBACH, Uwe [1991] "Weißes Gold, weißer Tod, Materialle Kriege und ethnische Unruhe in Sowjetisch-Zentralasien", Bericht des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien.
- HALE, William [1981] **The Political and economic Development of Modern Turkey**, St.Martin's, London.
- HALE, William [2002] "Türk Dış Politikasında Ekonomik Sorunlar", in Makovsky, Alan /Sayarı, Sabri (Ed.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev. Hür Güldü, Alfa Yayınları, S. 29-52. (Org.: Turkey's New World-2000)
- HALE, William [1996] Türkiye'de Ordu ve Siyaset, Überst. von Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul. (Org: **Turkish Military and Politics**, Routledge, London)) .
- HALE, William [1990] "Turkish Industry and the Common Market" in: Evin, Ahmet / Denton, Geoffery (Ed.) **Turkey and the European Community**, Opladen.
- HALM, Dirk [2000] "Zur Theorie der Werthaltungen in den internationalen Beziehungen vor dem Hintergrund des EU-Türkei-Verhältnisses in den neunziger Jahren" **Zeitschrift für Türkeistudien** (Münster) 13: 1, S. 69-83.
- HANNAY, David [1997] "Cyprus at the Crossroads", **Studia Diplomatica**, 50:3, S. 33-41.
- HARRIS, George S. [2002] "ABD-Türkiye İlişkileri", in Makovsky, Alan /Sayarı, Sabri (Ed.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev. Hür Güldü, Alfa Yayınları, S. 255-274 (Org.: Turkey's New World-2000).
- HENZE, Paul [2002] "Turkey and the Caucasus: Relation with the New Republics" in Radu, Michael S. (Ed.) **Dangerous Neighbourhood**, Transaction Publishers, New Brunswick and London, S. 77-90.
- HENZE, Paul B. [1998] **Turkey and Atatürk's Legacy**, Turquoise Series, SOTA, Haarlem, Netherlands.

- HENZE, Paul B.** [1993] "Turkey towards the twenty-first century", in **Fuller, Graham E. / Lesser, Ian O.** (Eds.) **Turkey's New Geopolitics: From Balkans to Western China**, Rand, Westview Press, Boulder, Oxford, S. 1-35.
- HEPER, Metin** (Ed.) [1993] **Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities**, I.B.Tauris, London-New York.
- HEPER, Metin** [1997] "Islam and Democracy in Turkey: Toward a Reconciliation?" **Middle East Journal**, 51:1, pp. 32-45.
- HERACLIDES, Alexis** [2002] **Yunanistan ve "Doğu'dan Gelen Tehlike" Türkiye**, **Türk-Yunan İlişkilerinde Çıkmazlar ve Çözüm Yolları**, (Çev.Mihalis VasilyaDış-Herkül Milas), İletişim Yayınları, İstanbul.
- HERMANN, Reiner** [1996] Die drei Versionen des politischen Islam in der Türkei, **Orient**, 37 1, S. 35-57.
- HİÇ, Mükerrrem** [1979] "The Importance of Turkey's Development Strategy for her Integration into the EEC", in: Gumpel, Werner (Ed.) **Die Türkei auf dem Weg in die EG, Möglichkeiten und Probleme einer Vollmitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Gemeinschaft**, Wirtschaft und Gesellschaft in Südosteuropa 1, Oldenbourg Verlag, München, Wien, S. 19-46.
- HICKOK, Michael Robert** [1998] "The Imia/Kardak Affair, 1995-96: A Case of Inadvertent Conflict", **European Security**, 7:4, pp. 118-136.
- HIRO, Dilip** [1994] **Between Marx and Muhammed, The Changing Face of Central Asia**, Harper Collins Publishers, London.
- HIZYETER Resul** [1992] **Ein Vergleich zwischen Finanzausgleichssystemen der zentralisierten und dezentralisierten Staaten unter besonderer Berücksichtigung der BRD und der Türkei**, Diss., Uni-Mannheim.
- HODGE, Carl Cavanagh** [1999] "Turkey and the Pale Light of European Democracy", **Mediterranean Politics** (London) 4:3, S. 56-68, Lit. S. 67-68
- HOFRICHTER, Jürgen** [1993] "Public Opinion on EC Membership of Turkey and the Turkish People in the Countries of the European Community", Mannheim: MZES, - 27 S., graph. Darst., Tab., Lit. S. 26-27 (Arbeitspapiere / Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung; AB III / Nr. 3)
- HOLLIS, Rosemary** [2000] "Turkey and the Geo-political Consequences of EU Enlargement" in: Hanelt, Christian-Peter (Eds.) **Future Perspectives for European-Gulf Relations** Bertelsmann Foundation, Center for Applied Policy Research, Univ. of Munich. Gütersloh, S. 5-17.
- HOLLSTEIN, Miriam** [2000] "Dokumente zur Europa-Politik der Türkei", **Internationale Politik** (Bonn), 55: 11, S. 55-80.
- HORROCKS, David /KOLINSKY, Eva** [1996] **Turkish Culture in German Society Today**, Berghahn Books, Oxford.
- HORT, Peter** [1991] "Europas Außenpolitik- ein Fernziel", **Europa-Archiv**, Folge 20, S. 577-582.
- HOTTINGER, Arnold** [1992] "Wasser als Konfliktstoff, Eine Existenzfrage für Staaten des Nahen Ostens" **Europa Archiv**, Folge 6, S. 153-163.
- HOTTINGER, Arnold** [1992] "Zukunftsfragen für Zentralasien", **Europa-Archiv**, Folge 14, S. 397-402.
- HOWE, Marvine** [2000] **Turkey Today: A Nation Divided over Islam's Revival**, Westview Press, Boulder/Colo.)
- HÖHFELD, Volker** [1995] **Türkei, Schwellenland der Gegensätze**, Perthes Laenderprofile, Gotha.
- HUBEL, Helmut** [1996] "Die schwierige Partnerschaft Mit Rußland", in: Kaiser, Karl / Krause, Joachim (Ed.) **Deutschlands neue Aussenpolitik, Band-3: Interessen und Strategien**, R.Oldenbourg Verlag, München, S. 137-141.
- HUBEL, Helmut** [1985] "Die Türkei nach der Parlamentswahl von 1983", **Europa-Archiv**, Folge 7, S. 211-218.
- HUNTER, Shireen T.** [1996] **Central Asia Since Independence**, The Washington Papers, The Center for Strategic and International Studies, Washington, D.C., Praeger, London.
- HUNTINGTON, Samuel P.** [1996] **Der Kampf der Kulturen**, Übz.:Holher Fliessbach, Europaverlag, München-Wien. (Org.: The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order-1996)
- HUNTINGTON, Samuel P** [1993] "The Clash of Civilizations?", **Foreign Affairs** 72:3, pp. 22-49.
- İBREÇ, Yusuf Ziya** [2002] "Türkiye'nin Dış Ticaretinde EU ve Önemi", in: Kahramanyol, Mustafa (Ed.) **Türkiye AB İlişkileri**, Ankara, S. 313-326.
- İKV-İktisadi Kalkınma Vakfı ve T.C. Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı** [2002] (Ed.) **7 Yıl Önce, 7 Yıl Sonra Gümrük Birliği**, Ankara.
- İKV-İktisadi Kalkınma Vakfı** [2000] **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İKV Dergisi, No. 159, İstanbul.
- İLHAN, Suat** [1995] "Geopolitic Developments and the Turkish World", **Eurasian Studies** (Ankara), 2: 3, S. 23-37.
- İLYASOĞLU, Eyüp** [1997] **Türk Bilgi Teknolojisi ve Gümrük Birliği**, Türkiye İstanbul Bankası Yayınları, İstanbul.

- İNALCIK, Halil** [1997] "Turkey and Europe: A Historical Perspective", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara) 2: 1, pp. 76-92.
- İNALCIK, Halil** [1998] "Turkey Between Europe and the Middle East", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara) 3:1, pp. 5-18.
- İNALCIK, Halil** [1993] **The Middle East and the Balkans under Ottoman Empire: Essays on Economic History of the Middle East**, Vol.9 India University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series, Bloomington.
- İNAN, Kamran** [1995] "2000'in Eşiğinde Türk Dış Politikası'nın Acil Meseleleri", **Türkiye Günlüğü** (Ankara), No:32, S. 28-35.
- İNAN, Kamran** [1979] "Die Innenpolitischen Wurzeln der türkischen Kritik Ankara Westeuropa", in: Gumpel, Werner (Ed.) **Die Türkei auf dem Weg in die EG, Möglichkeiten und Probleme einer Vollmitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Gemeinschaft**, Wirtschaft und Gesellschaft in Südosteuropa 1, Oldenbourg Verlag, München, Wien, S. 192-198.
- İNAN, Kamran** [1996] **Hayır Diyebilen Türkiye**, Tımas Yay., İstanbul.
- INBAR, Efraim** [2002] "Turkey's New Strategic Partner: Israel" in: Radu, Michael S. (Ed.) **Dangerous Neighborhood**, Transaction Publishers, New Brunswick and London, S. 165-190.
- Informationen zur politischen Bildung** [1989] **Türkei**, 223, 2. Quartal.
- Institut für Auslandsbeziehungen** [1997] **Die Türkei und Deutschland: Schwieriger Dialog**, Zeitschrift für Kultur und Austausch, Stuttgart, 47. Jahrgang, 1& 2/ 97.
- Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Uni-Hamburg und Stiftung Entwicklung und Frieden (IFSH)** [1995] **Europäische Sicherheitsgemeinschaft: Das Sicherheitsmodell für das 21. Jahrhundert**, Bonn.
- Intermedia** [1997] (Ed.) **Turkey and European Integration**, İstanbul.
- Intermedia** [1998] **Executive's Handbook Turkey '98-Almanac**, İstanbul.
- Internationale Politik und Gesellschaft** [1997] „Soll die Türkei EU-Mitglied werden?“, Bonn, 4, S. 443-450
- İRTEMÇELİK, Mehmet Ali** [2003] Rede :“Die Türkei als Regionalmacht: Strategische Beziehungen zwischen der Türkei und der Europäischen Union“, bei der Südosteuropa-Gesellschaft München, 2. Dezember 2003.
- İYİBOZKURT, Erol** [1996] **Türkiye Avrupa Birliği Gümrük Birliği**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- İYİLİK, Levent** [1996] **Die Türkei und die EG in der Jahren 1980-1993 unter besonderer Berücksichtigung der deutsch-türkischen Beziehungen**, Tectum Verlag, Marburg.
- JACOBET, Cord / YENAL, Alparslan** (Ed.) [1993] **Gesamteuropa**, Opladen.
- JACOBS, Adam S.**[2000] "Die Beziehungen der Türkei zur Europäischen Union und die Frage des türkischen EU-Beitritts", **Aus Politik und Zeitgeschichte** (Bonn), (14. Juli 2000) B29-30, S. 22-28.
- JACOBS, Andreas / MASALA, Carlo** [1999] "Vom Mare Nostrum zum Mare Securum: Sicherheitspolitische Entwicklungen im Mittelmeerraum und die Reaktionen von EU und NATO", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B 17/99, 23. April 1999, S. 29-37.
- JANES, Jackson** [2002] Talking Turkey after Copenhagen, An AICGS *At Issue* Report, <http://www.aicgs.org/at-issue/ai-jjturkey.shtml>
- JENKINS, Gareth** [2001] **The Turkish Military and Politics**, Oxford University Press, New York.
- JANSEN, Thomas** [1998a] "Europas Seele" **Die Politische Meinung**, 341, S. 45-54.
- JOVOVIC, Aleksandar** [2001] "A Turning Point for Turkey", **Schlesinger Working Group Report**, Georgetown University, Institute for Study of Diplomacy.
- JUNG, Dietrich** [1998] "Turkey and Europe or Turkey in Europe" in: Aydın, Mustafa (Ed.) **Turkey at the Threshold of the 21st Century**, Ankara, S. 159-163.
- JUNG, Dietrich** [1998] "Wie europäisch ist die Türkei?", **Blätter für deutsche und internationale Politik** (Bonn), 43: 4, S. 410-414.
- JÜNEMANN, Anette** [1999] "Deutsche Mittelmeer Politik im Europäischen Rahmen, Defizite im Nahen Osten und die Türkei", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B17/99, 23. April 1999, S. 11-19.
- KABAALIOĞLU, Haluk A.** [1999] "The Relations between Turkey and the EU: A Turkish Perspective", in: Bağcı, Hüseyin (Ed.). **Parameters of Partnership**, (Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft), (Schriften des Zentrum für Europäische Integrationsforschung; Bd. 14) S. 19-67.
- KABAALIOĞLU, Haluk** [1996] "Completion of the Customs Union and the Accession of Turkey to the European Union", **The European Union in a Changing World**, Third ECSA-World Conference, Bruxelles, pp. 385-427.
- KAIKITIS, Lambros** [1998] **Zypern und die Europäische Union. Erwartungen und Probleme einer eventuellen Vollmitgliedschaft Zyperns**, Bd. 12 Aachener Studien Sozialwissenschaften, Alano-Herodot-Verl., Aachen.
- KALEAĞASI, Bahadır** [2003] **Avrupa Yolunun Haritası: Brüksel Seyir Defteri**, Dünya Yayınları, İstanbul.
- KAISER, Karl /KRAUSE, Joachim** (Ed.) [1996] **Deutschlands neue Aussenpolitik, Band-3: Interessen und Strategien**, R.Oldenbourg Verlag, Münschen.

- KAISER, Karl /SCHWARZ, Hans Peter** (Ed.) [1995] **Die neue Weltpolitik**, Nomos Verlag, Baden Baden.
- KALAYCIOĞLU, Ersin** [1994] "Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası" in: Sönmezoglu, Faruk, **Türk Dış Politikası'nın Analizi** (Die Analyse des türkische Aussenpolitik) Istanbul, S.409-417.
- KALAYCIOĞLU, Ersin / SARIBAY, Ali Yaşar** (Ed.) [1994] **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, Der Yayınları, İstanbul.
- KALEAĞASI, Bahadır** [1995] "2000 Yılına Doğru Avrupa'da Türkiye", **Görüş-TÜSIAD** (Ankara) S. 28-35.
- KAMP, Karl-Heinz** [1997] "Die NATO nach Madrid, Perspektiven der Osterweiterung des Bündnisses", **Internationale Politik**, 5, S. 37-42.
- KARACA, Ali** [1986] **Die Problematik des Beitritts der Türkei zur EG unter besonderer Berücksichtigung der Assoziation der Türkei mit der EWG**, Diss., J.W.Goethe Univ.
- KARAGANOV, Sergei** [1995] "Rußland und das 'nahe Ausland'", **Internationale Politik**, 5, S. 10-16.
- KARAOSMANOĞLU, Ali** [2001] "Türkiye Açısından Avrupa Güvenlik Kimliği: Jeopolitik ve Demokratik Ufuk", in: Çalış, H.Şaban/ Dağı, İhsan, D./ Gözen, Ramazan, **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, Liberte Yayınları, Ankara, S. 65-69.
- KARAOSMANOĞLU, Ali** [2000] "The Evolution of Turkey's Security Culture and the Military in Turkey", **Journal of International Affairs**, 54, S. 199-217.
- KARAOSMANOĞLU, Ali** [1999] "Avrupa Güvenlik Kimliği ve Türkiye", **Liberal Düşünce**, (Ankara) 13:4, S. 72-74.
- KARAOSMANOĞLU, Ali** [1996] "NATO Enlargement: Does it Enhance Security?", **Foreign Policy-Dış Politika** (Ankara) 20:1-2, pp. 23-34.
- KARAOSMANOĞLU, Ali** [1993] "Die neue regionale Rolle der Türkei", **Europa-Archiv, Folge** 15, S. 425-434.
- KARAOSMANOĞLU, Ali** [1991] "Die Türkei, die europäische Sicherheit und der Wandel der International Beziehungen", **Europa-Archiv**, 5, S. 143-152.
- KARAUCAK-OĞUZ, Şebnem** [1994] "Avrupa Topluluğunun Akdeniz Politikası-I, **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, S. 13-19.
- KARDAS, Şaban** [2002] "Human Rights and Democracy Promotion: The Case of Turkey-EU Relation", **Alternatives-Turkish Journal of International Relations**, 1:3, S. 136-150.
- KARIMOVA, Nigar / DEVERELL, Edward** [2001] **Minorities in Turkey**, Utrikespolitiska Institutet, The Swedish Institute of International Affairs, Stockholm.
- KARLUK, Rıdvan / TONUS, Özgür** [2002] **Avrupa Birliği Kapısında Türkiye**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- KARLUK, Rıdvan** [1997] **Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye, Gümrük Birliği Ne Getirdi, Ne Götürdü?**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- KARLUK, Rıdvan** [1996] **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul.
- KARPAT, Kemal K.** [1996] "The Ottoman Rule in Europe From the Perspective of 1994", in: Mastny, Vojtech and R.Craig (Eds.) **Turkey between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power**, Boulder, Colo.: Westview Press, S. 1-44.
- KARPEN, Ulrich** [1997] "Turkey, Europe and Germany, Facets of a Complicated Partnership", **Zentrum für Türkeistudien**, 10:2, S. 55-64.
- KARTAL, Zeki** [1995] **Die Darstellung der EG in der türkischen Öffentlichkeit zwischen 1959 und 1990**, Diss: Ossietzky Univ.
- KAY, Sean; YAPHE, Judith S.** [1997] "Turkey's International Affairs. Shaping the U.S.-Turkey Strategic Partnership", **Strategic Forum**, No. 122 NDU Press Washington/D.C.
- KENNEDY, Paul** [1996] **In Vorbereitung auf das 21. Jahrhundert**, ins Deutsch von Gerd Hörmann, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt.
- KENNEDY, Paul** [1995] **Savaşta ve Barışta Büyük Stratejiler**, Cev. Ahmet Fethi, Eti Kitapları.
- KESKİN, Yıldırım** [1979] "The Turkey-ECC Association and its Problems", in: Gumpel, Werner, (Ed.) **Die Türkei auf dem Weg in die EG, Möglichkeiten und Probleme einer Vollmitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Gemeinschaft**, Wirtschaft und Gesellschaft in Südosteuropa 1, Oldenbourg Verlag, München, Wien, pp. 65-72.
- KINKEL, Klaus** [1993] "Was heißt europäische Außenpolitik?", **Ein Kontinent im Umbruch, Perspektiven für eine Europäischen Aussenpolitik**, Armin Laschet / Peter Pappert (Ed.) Popyläen Verlag, Frankfurt am Main, S. 11-24.
- KINKEL, Klaus / VERDINE, Hubert** [1998] "Gemeinsame deutsch-französische Positionen zu aktuellen Themen der Europapolitik", **Bulletin / Presse- und Informationsamt der Bundesregierung** (Bonn), (9. Februar) 10, S. 116-118.
- KINROSS, Lord** [1977] **The Ottoman Centuries: Rise and Fall of the Turkish Empire**, New York, Morrow Quill.
- KINZLER, Stephan** [2001] **Crescent and Star: Turkey Between Two Worlds**, New York.

- KİRİŞÇİ, Kemal** [2002c] "ABD-Türkiye İlişkileri: Yenilenen Ortaklıkta Yeni Belirsizlikler", in: **RUBIN, Barry / KİRİŞÇİ, Kemal** (Der.) **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul, S. 200-228.
- KİRİŞÇİ, Kemal** [2002b] "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", in: **RUBIN, Barry / KİRİŞÇİ, Kemal** (Der.) **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul, S. 150-179.
- KİRİŞÇİ, Kemal** [2002a] "Türkiye ve Müslüman Ortadoğu" in: Makovsky, Alan / Sayarı, Sabri (Ed.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev: Hür Güldü, Alfa Yayınları, S. 53-78. (Org.: Turkey's New World-2000)
- KİRİŞÇİ, Kemal** [1995] "New Patterns of Turkish Foreign Policy Behaviour", in: Çiğdem Balım (Ed.) **Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s**, E.J.Brill, Leiden and New York, S. 1-21.
- KİRİŞÇİ, Kemal** [1994] "Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri", Sönmezoglu, Faruk (Ed.) **Türk Dış Politikası'nın Analizi** İstanbul, S. 393-408.
- KİRİŞÇİ, Kemal** [1993] "The End of the Cold War and Changes in Turkish Foreign Policy Behaviour", **Foreign Policy-Dış Politika** (Ankara) 17: 3-4, pp. 1-43.
- KİRİŞÇİ, Kemal / WINROW, Gareth M.** [1997] **The Kurdish Question and Turkey: An Example of Tran-State Ethnic Conflict**, Frank Cass, Portland, Ore.
- KISSENGER, Henry** [2002] **Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?** Çev: Tavfun Evyapan, METU Press, Ankara. (Org: Does America Need a Foreign Policy-2001).
- KONGAR, Emre** [1998] **21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Konrad Adenauer Stiftung** [1994] **Das Schaeble-Lammers-Papier. Nationale und Internationale Reaktionen**, St.Augustin.
- KOYDL, Wolfgang** [1998] "Heilsame Türkenkriege. Krach zwischen Bonn und Ankara", **Die politische Meinung**, 43: 348, S. 59-63.
- Körber Stiftung** [1996] **Kulturkontakte: Deutsch-Türkisches Symposium-1995** (Hrgs.) Berlin.
- Körber Stiftung** [1997] **Im Kreuzpunkt der Kräfte- Die Türkei in einer veränderten Politischen Umwelt, Bergdorfer Gesprächskreis**, Protokoll 109, Hamburg.
- KÖRNER, Heiko / SCANS, Rasul** [1990] (Eds.) **Institutional Aspects of Economic Integration of Turkey into the European Community**, Weltarchiv Verlag, Hamburg.
- KRAMER, Heinz** [2005b] **KramerTürkei-Verhandlungen als Spielball der Interessen** SWP-Aktuell 2005/42, September 2005.
- KRAMER, Heinz** [2005a] **EU - Türkei: Vor schwierigen Beitrittsverhandlungen** SWP-Studie 2005/S 11, Mai 2005.
- KRAMER, Heinz** [2004e] German Policy toward Turkey under the Red-Green Coalition Government (1998-2003) in: Contemporary Issues in International Politics, Essay in **Honour of Seyfi Tashan, Ankara: Foreign Policy Institute**, 2004, pp. 89-103.
- KRAMER, Heinz** [2004d] Demokratieverständnis und Demokratisierungsprozesse in der Türkei, in: **Südosteuropa Mitteilungen**, 44 (2004) 1, S. 30-43.
- KRAMER, Heinz** [2004c] Whither Turkey's EU accession? Perspectives and Problems after December 2004 in: Turkey and the European Union, **AICGS Working Paper Series**, Washington, D.C., p. 9-21.
- KRAMER, Heinz** [2004b] Die Türkei im Prozess der "Europäisierung", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B 33-34/2004 (9. August 2004), S. 9-17.
- KRAMER, Heinz** [2004a] Die Gemeinsame Außen- und Sicherheitspolitik der Europäischen Union und die Türkei, **Integration**, 27 (Mai 2004) 1-2, S. 44-55.
- KRAMER, Heinz** [2003c] "Türkiye'nin Avrupa Biliğine Adaylık Perspektifleri", **Küreselleşme ve Türkiye**, (Ed.) Avrupa-Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Hamburg, S. 101-120.
- KRAMER, Heinz** [2003b] EU-kompatibel oder nicht? Zur Debatte um die Mitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Union, **SWP-Studie** 2003/S 34, August 2003.
- KRAMER, Heinz** [2003a] "Zur Gefolgschaft verdammt: Ankaras Irak-Dilemma", **SWP-Aktuell**, 7, Februar 2003.
- KRAMER, Heinz** [2002d] Did Germany Spoil Turkey's EU Hope in Copenhagen? An AICGS *At Issue* Report, [<http://www.aicgs.org/at-issue/ai-kramer.shtml>]
- KRAMER, Heinz** [2002c] "Ein wichtiger Schritt in Richtung EU", **SWP-Aktuell**, 29, August 2002.
- KRAMER, Heinz** [2002b] "Die Türkei und die Kopenhag Kriterien", **SWP-Aktuell**, 39, November 2002.
- KRAMER, Heinz** [2002a] "Überraschung in der Türkei: Vorgezogene Neuwahlen", **SWP-Aktuell**, 28, August 2002.
- KRAMER, Heinz** [2001c] "Das Nationale Programm der Türkei für die Übernahme des gemeinschaftlichen Besitzstandes" <<http://www.swp-berlin.org/fgs/02/NatProgTur.pdf>>
- KRAMER, Heinz** [2001b] **Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye**, (Çev: Ali Çimen), Timas, İstanbul, 2001. (Org: A Changing Turkey-The Challenge to Europe and the United States, 2000).
- KRAMER, Heinz** [2001a] "Die Türkei nach dem 11. September", **SWP-Aktuell**, 17, Oktober 2001.

- KRAMER, Heinz [2000] "Europäische Union: Die Institutionelle Reformdebatte", **SWP-Zeitschriftenschau**, Februar 2000.
- KRAMER, Heinz [1998b] "The Institutional Framework of German-Turkish Relations", in: **The Parameters of Partnership: Germany, The U.S. and Turkey: Challenges for German and American Foreign Policy**, (Ed.), American Institute for Contemporary German Studies, The Johns Hopkins University, Washington, pp. 11-32.
- KRAMER, Heinz [1998a] "Europäische Interessen in den Beziehungen zur Türkei" in: **Die Türkei und Europa**, Landesverteidigungsakademie, Militärwissenschaftliches Büro. - Wien, - **Informationen zur Sicherheitspolitik**; 5/98, S. 33-51.
- KRAMER, Heinz [1997f] "Soll die Türkei EU-Mitglied werden?: Die EU Mitgliedschaft der Türkei ist wichtig für Europas Stabilität und Sicherheit", **Internationale Politik und Gesellschaft**, 4/97, S. 443-446.
- KRAMER, Heinz [1997e] "Brennpunkt Zypern", **SWP-Arbeitspapier**, Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen/Isar.
- KRAMER, Heinz [1997d] "Türkei: Die Rückkehr zur Normalität- aber was ist normal?" **FES-Analyse**, Friedrich Ebert Stiftung, Bonn.
- KRAMER, Heinz [1997c] "The Cyprus Problem and European Security", **Survival**, 39:3, pp. 16-32.
- KRAMER, Heinz [1997b] "Wo endet Europa?" **Blätter für deutsche und internationale Politik** (Bonn) 42: 5, S. 526-530.
- KRAMER, Heinz [1997a] "Ein wichtiger Sicherheitspartner. Die Europäische Union darf die Türkei nicht auf Dauer aussperren", **Frankfurter Allgemeine Zeitung** (Frankfurt/Main), 52 (21. Mai 1997) 115, S. 11.
- KRAMER, Heinz [1996e] "Die Türkei im Schnittpunkt der Regionen und Kulturen", **Geographische Rundschau**, Oktober 10-1996, S. 590-594.
- KRAMER, Heinz [1996d] "Will Central Asia Become Turkey's Sphere of Influence?", **Perceptions -Journal of International Affairs** (Ankara), 1:1, pp. 112-127.
- KRAMER, Heinz [1996c] "Turkey and European Union: A Multi-Dimensional Relationship with Hazy Perspectives", in: Mastny, Vojtech / R.Craig Nation (Eds.) **Turkey between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power**, Westview Press, Boulder, Colo.
- KRAMER, Heinz [1996b] "Die Türkei unter Erbakan: Kontinuität und islamischer Wandel", **Aussenpolitik**, IV/96, S. 379-388.
- KRAMER, Heinz [1996a] "The EU-Turkey Customs Union: Economic Integration Amidst Political Turmoil", **Mediterranean Politics** (London) 1: 1, S. 60-75.
- KRAMER, Heinz [1995] **Die Assoziierungsabkommen der Europäischen Union: Die Türkei und Mitteleuropa in einem Boot?** Die Reihe Eurokolleg 32, Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn.
- KRAMER, Heinz [1994b] "Türkiye Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliği'nin Gelişmesi ve Perspektifleri", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, (Istanbul) Sayı:117.
- KRAMER, Heinz [1994a] "EC-Turkey Relations: Unfinished Forever?", in: Ludlow, Peter (Eds.) **Europe and the Mediterranean**, Brassey's (UK), London, New York, S. 190-249.
- KRAMER, Heinz [1992] "Die Türkei zwischen Europa, und Asien und dem Nahen Osten-eine aufstrebende Regionalmacht?", **Südosteuropa Mitteilungen**, 32:1, S. 129-140.
- KRAMER, Heinz [1989a] "Politische Voraussetzungen eines EG-Beitritts der Türkei", **Politische und wirtschaftliche Voraussetzungen eines EG-Beitritts der Türkei**, Konrad Adenauer Stiftung (Ed.) St. Augustin, S. 3-31.
- KRAMER, Heinz [1988c] **Westeuropa und die Türkei: Auf dem Weg zum 13. Mitglied der EG?**, Stiftung Wissenschaft und Politik, Forschungsinstitut für Internationale Politik und Sicherheit, Ebenhausen.
- KRAMER, Heinz [1988b] **Sicherheitspartner Türkei: Die sicherheitspolitische Dimension westeuropäischer Türkeipolitik**, Manuskript, Ebenhausen.
- KRAMER, Heinz [1988a] **Die Europäische Gemeinschaft und die Türkei**, Internationale Politik und Sicherheit-Stiftung Wissenschaft und Politik/ SWP, 21, Nomos Verlag, Baden Baden.
- KRAMER, Heinz [1987c] "Der türkische EG-Beitrittsantrag und der "griechische Faktor", **Europa-Archiv**, Folge 21, S. 605-614.
- KRAMER, Heinz [1987b] "Für und Wider einer türkischen EG-Mitgliedschaft", **Die Integration**, 10:4, Beilage zur Europäischen Zeitung, S. 151-162.
- KRAMER, Heinz [1987a] "Der türkische EG-Beitrittsantrag und der griechische Faktor", **Europa-Archiv**, Folge 21, S. 605-614.
- KRAMER, Heinz [1985] **Der NATO-Partner Türkei**, Ebenhausen (SWP-Avropa Parlamentosu 2454).
- KRAMER, Heinz [1981] **Die Türkei: gefährdeter Partner der westlichen Allianz**, Ebenhausen, (SWP-S 288).
- KRAMER, Heinz / KRAUSS, Hanna-Lena [2004] **Ein kluger Wegweiser Der Türkei-Bericht der Europäischen Kommission**, **SWP-Aktuell**, 2004/50, November 2004.
- KRAMER, Heinz /Goltz, Gabriel [2002] "Politischer Erdbeben bei den Wahlen in der Türkei", **SWP-Aktuell**, 48.

- KRAMER, Heinz /FRIEDMANN, Müller [1997] "Relations with Turkey and the Caspian, und Bain Countries", in: Blackwill, Robert / Stürmer, Michael (Ed.) **Divided Allies**, Cambridge, S. 175-203.
- KRAUSE, Keith [1996] "Insecurity and State Formation in the Global Military Order: The Middle Eastern Case", **European Journal of International Relations**, 2: 3.
- KRECH, Hans [1992] "Die Türkei auf dem Weg zur Regionalmacht im Nahen Osten und in Mittelasien", **Zentrum für Türkeistudien**, 5: 2, S. 239-254.
- KREMP, Herbert [1997] "Erweiterung und Türkei sind Bleigewichte Europas" in: **WAMS**, 21.12.1997.
- KUNIHOLM, Bruce R. [1996] "Turkey and the West since world war II", in: Mastny, Vojtech / Nation, R.Craig (Eds.) **Turkey between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power**, Westview Press, Boulder, Colo., op.cit. 45-69.
- KUNIHOLM, Bruce R. [1991] "Turkey and the West", **Foreign Affairs**, pp. 34-48.
- KUSHNER, David [1994] "Turkey and Europe: A Relationship of Patience and Pain", **Pergamon- History of European Ideas**, 18:5, pp.683-695.
- KUT, Şule [2002] "Türkiye'nin Balkanlar Politikası", in: Makovsky, Alan /Sayarı, Sabri (Eds.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev. Hür Güldü, Alfa Yayınları, S. 101-124. (Org.: Turkey's New World-2000).
- KUTLU, Melahat, [1997] "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Sayı:134.
- KUTLU, Rasim [2003] **Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- KÜHNHARDT, Ludger [2004b] Auf dem Weg zu einem europäischen Verfassungspatriotismus, in: **Neue Zürcher Zeitung**, 16.7.2004, S.6.
- KÜHNHARDT, Ludger [2004a] From National Identity to European Constitutionalism, European Integration: The First Fifty Years , **ZEI (Zentrum für Europäische Integrationsforschung) - Discussion Paper**, 141-2004, Bonn.
- KÜHNHARDT, Ludger [2003] "Die Türkei und Europa", **Mut-Forum für Kultur, Politik und Geschichte**, Nr.431, S. 42-47.
- KÜHNHARDT, Ludger [2002b] **Devrim Zamanları** (Çev.: Hüseyin Bağcı-Şenay Plassman) Avrasya Araştırmaları Merkezi, Ankara (Org. Revolutionszeiten, Das Umbruchjahr 1989 im geschichtlichen Zusammenhang, Münschen, 1994).
- KÜHNHARDT, Ludger [2002a] "Stolperstein im Mittelmeer: Zypern vor dem EU-Beitritt", **Internationale Politik**, 1/2002, S. 51-53.
- KÜHNHARDT, Ludger [2000] "Europas Identität und die Kraft des Christentums", **ZEI (Zentrum für Europäische Integrationsforschung)- Discussion Paper**, 60-2000, Bonn.
- KÜHNHARDT, Ludger [1999e] "On Germany, Turkey, and the United States" in: **Parameters of Partnership** (Eds.) Hüseyin Bağcı/ Jason Janes/ Ludger Kühnhardt, Nomos Verlagsgesellschaft, Schriften des Zentrum für Europäische Integrationsforschung: Baden-Baden, Bd. 14, S. 217-235.
- KÜHNHARDT, Ludger [1999d] "Europa auf der Suche nach einer neuen geistigen Gestalt", **ZEI (Zentrum für Europäische Integrationsforschung)- Discussion Paper**, 41, Bonn.
- KÜHNHARDT, Ludger [1999c] "Die Europäische Union zwischen Reformfordernissen und Erweiterungsfolgen: Zur Ausgestaltung der Gündem (Agenda) 2000", in: Wittschorek, Peter (Ed.) **Gündem (Agenda) 2000: Herausforderungen an die Europäische Union und an Deutschland**, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, S. 33-44.
- KÜHNHARDT, Ludger [1999b] "Deutschlands EU-Ratspräsidentschaft und die AGENDA 2000", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B1-2/99, S. 3-11.
- KÜHNHARDT, Ludger [1999a] **Zukunftsdenker: Bewährte Ideen politischer Ordnung für das dritte Jahrtausend** (Schriftenreihe des Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Band 3) Baden-Baden.
- KÜHNHARDT, Ludger [1997e] "Gesucht: ein strategischer Ausgleich. Die Türkei liegt zwischen großen Ölvorräten und gierigen Märkten", **Die politische Meinung** (Osnabrück), 42: 335, S. 67-75.
- KÜHNHARDT, Ludger [1997d] "On Germany, Turkey and the United States", in: Dennis, L. Bark, (Ed.) **Reflections on Europe**, Hoover Institution Press, Stanford University, Standford, pp. 93-124.
- KÜHNHARDT, Ludger [1997c] "Die Türkei liegt zwischen großen Ölvorräten und gierigen Märkten, Gesucht: ein strategischer Ausgleich", **Die Politische Meinung**, 335, S. 67-75.
- KÜHNHARDT, Ludger [1997b] "Die Türkei als logischer Partner Europas", **Neue Zürcher Zeitung**, 13/14 Dezember 1997.
- KÜHNHARDT, Ludger [1997a] "Die Osterweiterung klug organisieren", **FOCUS** 50/ 08.12.1997.
- KÜHNHARDT, Ludger [1996b] "Die NATO im Prozeß der dritten inneren und äußeren Veränderung", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B5/96, 26 Jan. 1996, S. 12-20.
- KÜHNHARDT, Ludger [1996c] **Von der ewigen Suche nach Frieden, Immanuel Kants Vision und Europas Wirklichkeit**, Bouvier Verlag, Bonn.

- KÜHNHARDT, Ludger [1996a] "Alman Dış Politikasının Temel Değerleri", **Silahlı Kuvvetler Dergisi** (Ankara), (Çev. Hüseyin Bağcı), Ekim 1996, S. 13-27.
- KÜHNHARDT, Ludger [1995b] Die Zukunft der Demokratisierung, in: Karl Kaiser/Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), **Die neue Weltpolitik**, Baden-Baden, S. 177-186.
- KÜHNHARDT, Ludger [1995] **Mitten im Umbruch, Historisch-politische Annäherungen an Zeitfragen**, Bouvier Verlag, Bonn.
- KÜHNHARDT, Ludger [1994b] "Multi-German Germany", (Transl. L. Anderson) **Daedalus**, (USA), Winter 94, S. 193-209.
- KÜHNHARDT, Ludger [1994a] **Revolutionszeiten, Das Umbruchjahr 1989 im geschichtlichen Zusammenhang**, Münschen.
- KÜHNHARDT, Ludger [1993b] **Ideals and Interests in Recent German Foreign Policy**, Occasional Papers 10, German Historical Institute, Washington.
- KÜHNHARDT, Ludger [1993a] **Europäische Union und föderale Idee. Europapolitik in der Umbruchzeit**, Münschen.
- KÜHNHARDT, Ludger [1992] **Stufen der Souveränität. Staatsverständnis und Selbstbestimmung in der "Dritten Welt"**, Bonn-Berlin.
- KÜHNHARDT, Ludger / BAĞCI, Hüseyin / JANES, Jackson [1999] **Parameters of Partnership: Turkey, Europe and the United States**, Baden-Baden.
- KÜHNHARDT, Ludger / Hans-Gert Pöttering [1998] **Kontinent Europa, Kern, Übergänge, Grenzen**, Edition Interfrom, Zürich.
- KÜHNHARDT, Ludger / PÖTTERING, Hans-Gert [1994] **Weltpartner Europäische Union**, Zürich: Edition Interfrom, Fromm, Osnabrück.
- KÜHNHARDT, Ludger / PÖTTERING, Hans-Gert [1991] **Europas vereinigte Staaten, Annäherung an Werte und Ziele**, Edition Interfrom, Zürich.
- KUNIHOLM, Bruce [2001] "Turkey's Accession to the European Union: Differences in European and US Attitudes and Challenges for Turkey", in: **Turkish Studies**, Vol.2, Nummer 1, Spring 2001, S. 25-53.
- KUTLU, Rasim Kutlu [2003] **Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- KYAW, Dietrich von, Die strategische Bedeutung der Türkei für die Europäische Union, 13. Oktober 2003, Europäischen Akademie Berlin, [<http://www.eab-berlin.de/berichte/k-o/berichtkyaw131003.PDF>]
- LACHET, Armin / PAPPERT, Peter, (Hrsg) [1993] **Ein Kontinent im Umbruch: Perspektiven für eine europäische Außenpolitik**, Propyläen Verlag, Berlin.
- LAKE, Michael J. [1998] "Turkey and European Union", in: **The Parameters of Partnership: Germany, The U.S. and Turkey: Challenges for German and American Foreign Policy**, (Ed.) American Institute for Contemporary German Studies, The Johns Hopkins University, Washington, pp. 45-50.
- LAKE, Michael J. [1998] **Turkey: End of Post Report**, Unpublished Report, Ankara.
- LANG, Kai-Olaf [2003] "Amerikas bester Freund? Polens atlantistisch-europäischer Kurs", **SWP-Aktuell**, 6, Februar 2003.
- LANGEN, Werner [1997] "Die Türkei- ein wichtiger Partner Europas! Zwischenbilanz einer unversichtbaren Zusammenarbeit", in: Rinsche, Günter / Ingo Friedrich (Ed.) **Europa als Auftrag: Die Politik deutscher Christdemokraten im Europäischen Parlament 1957-1997**, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, S. 217-224.
- LANGGUTH, Gerd [1992] "Außenpolitische Chancen der Europäischen Integration, Die Europäische Gemeinschaft und die Dritte Welt", **Europa-Archiv**, Folge 8, S. 222-230.
- LARRABEE, Stephan F. [1999] "US Policy toward Cyprus and the Eastern Mediterranean: Changing Strategic Perspectives after Cold War", in: Baier-Allen, Susanne (Ed.) **Looking into the Future of Cyprus-EU Relations**, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, S. 231-247.
- LARRABEE, Stephan F. [1997] "U.S. and European Policy toward Turkey and the Caspian Basin Countries", in: Blackwill, Robert / Stürmer, Michael (Ed.) **Divided Allies** Cambridge, pp. 143-174.
- LARRABEE, Stephen [1998] "The Troubled Partnership: Turkey and Europe", **RAND**, Washington/D.C.
- LASCHET, Armin / PAPPERT, Peter [1993] (Ed.) **Ein Kontinent im Umbruch, Perspektiven für eine Europäischen Außenpolitik**, Popyläen Verlag, Frankfurt am Main.
- LAURSEN, Finn [1991-2] "The EC and its European Neighbours: Special Partnership or Widened Membership?", **International Journal**, 11: 7, pp. 29-63.
- LEICESTER, Graham [1995] "Turkey and the European Union: The case for a Special Relationship", **University of Reading Discussion Papers in European and International Social Science Research**: 55, Univ. of Reading, Reading.
- LENZI, Guido [1998] "The WEU between NATO and European Union", **ZEI (Zentrum für Europäische Integrationsforschung) Discussion Paper**, 4-1998, Bonn.

- LERCH, Wolfgang Günter** [1993] "Die Türkei als regionale „Großmacht“, Hoffnungen und Illusionen einer weltpolitischen Umwälzung", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, 38-39, S. 3-9.
- LERCH, Wolfgang Günter** [1991] "Das gegenwärtige Türkei-Bild in den deutschen Medien und in der Öffentlichkeit", **Zentrum für Türkeistudien**, 4:1, S. 83-88.
- LESSER, Ian O.** [1993] "Bridge or Barrier? Turkey and the West After the Cold War", in: Fuller, Graham E. / Lesser, Ian O. (Ed.) **Turkey's New Geopolitics: From Balkans to Western China**, Rand, Westview Press, Boulder, Oxford, S. 99-140.
- LESSER, Ian O.** [1992] **Bridge or Barrier? Turkey and the West after Cold War**, Santa Monica, Calif: Rand Corporation.
- LESSER, Ian O.** [1998] Turkey's Strategic Options. In: **The International Spectator**, 34:1, S. 79-88.
- LEWIS, Bernard** [1998] **Der Atem Allahs, Die islamistische Welt und der Westen- Kampf der Kulturen?** (Übz. Hans-Ulrich Möhring), dtv (Ungekürzte Ausgabe).
- LEWIS, Bernard** [1991] **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıtlı, TTK Basımevi, Ankara.
- LIPPERT, Barbara** [1998] (Ed.) **Europa an der Schwelle zum 21. Jahrhundert, Reform und Zukunft der Europäischen Union**, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn.
- LIPPERT, Barbara/ WESSELS, Wolfgang** [1993] "Entwicklungskonzepte und Erweiterungsmöglichkeiten", in: Jacobeit, Cord / Yenal, Alparslan (Ed.) **Gesamteuropa** Opladen, S. 439-458.
- LIPPERT, Barbara** [1998] "Der Gipfel von Lükseburg: Startschuß für das Abenteuer Erweiterung", **Integration**, 21: I, S. 12-31.
- LOHRMANN, Astrid-Marina** [1997] "Der Textil- und Bekleidungssektor in der Türkei und die Auswirkungen der Zollunion mit der Europaeischen Union", **Zeitschrift für Türkeistudien**, 10: 2, S. 203-222.
- LOHRMANN, Astrid-Maria** [1999] **Handels- und Entwicklungseffekte der Zollunion zwischen der EU und der Türkei**, Peter Lang-European Hochschulschriften, Frankfurt.
- LOWRY, Heath W.** [2001] "Ne O ne de Bu: Yirmibirinci Yüzyılın Başında Türkiye'nin Siyasi Yapısı" in: Morton, I. Abromowitz (Ed.) **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, S. 33-87. (Org: Turkey's Transformation and American Policy, New York, 2000).
- MacBRIDE, Edward** [2000] "Atatürk's Long Shadow. A Survey of Turkey", **The Economist** (London), 355 (June 10, 2000) 8174, S. 1-18.
- MacLAREN, Lauren M.** [2000] "Turkey's Eventual Membership of the EU: Turkish Elite Perspectives on the Issue", **Journal of Common Market Studies** (Oxford) 38: 1, S. 117-129.
- MAKOVSKY, Alan** [2001] "ABD'nin Türkiye Politikası: Gelişme ve Sorunlar", in: Morton, I. Abromowitz (Ed.) **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, S. 221-268. (Org: Turkey's Transformation and American Policy-2000, S. 323-396).
- MAKOVSKY, Alan** [1999c] "The New Activism in Turkish Foreign Policy", **SAIS Review** (The Washington Institute for Near East Policy, (<http://www.washingtoninstitute.org>)).
- MAKOVSKY, Alan** [1999b] "The Ocalan Affair: What's Next?", **Policywatch**, The Washington Institute for Near East Policy, Nr. 369, 24 February 1999. (<http://www.washingtoninstitute.org/>).
- MAKOVSKY, Alan** [1999a] "Defusing the Turkish-Syrian Crisis: 'Defusing the Turkish-Syrian Crisis: Whose Triumph?', **Middle East Insight**, The Washington Institute for Near East Policy, January-February 1999. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)
- MAKOVSKY, Alan** [1998c] "Turkey's Political Tangle", **Policywatch**, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.333, 12 August 1998. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)
- MAKOVSKY, Alan** [1998b] "Israeli-Turkish Cooperation: Full Steam Ahead", **Policywatch**, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.292, 6. January 1998. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)
- MAKOVSKY, Alan** [1998a] "Turkey's Faded European Dream", in: **The Parameters of Partnership: Germany, The U.S. and Turkey: Challenges for German and American Foreign Policy**, (Ed.), American Institute for Contemporary Geman Studies, The Johns Hopkins University, Washington, pp. 51-64.
- MAKOVSKY, Alan** [1997b] "A Euro-Battered Mr.Yilmaz Comes to Washington", **Policywatch**, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.291, 18 Dezember 1997. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)
- MAKOVSKY, Alan** [1997a] "Turkey's Fading European Dream", **Policywatch**, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.288, 11 Dezember 1997. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)
- MAKOVSKY, Alan** [1996c] "U.S. Relations with Erbakan's Turkey", **Policywatch**, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.213, 8 August 1996. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)
- MAKOVSKY, Alan** [1996a] "Turkish-Israeli Cooperation, The Peace, and the Region", **Policywatch**, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.195, 26 April 1996. (<http://www.washingtoninstitute.org/>)

- MAKOVSKY, Alan /SAYARI, Sabri [2002] (Ed.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev. Hür Güldü, Alfa Yayınları (Org.: Turkey's New World-2000)
- MAKOVSKY, Alan /LESSER, Ian [1996] "Special Policy Forum Report: Erbakan's Turkey: An Early Assessment", **Policywatch**, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.209, 29 July 1996. (<http://www.washingtoninstitute.org/>).
- MANGO, Andrew [2002] "Türk Dış Politikasının Atatürkçü Kökenleri ve Bunların İç Bağlantıları Üzerine Düşünceler", in: Alan Makovsky / Sabri Sayarı, (Ed.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev. Hür Güldü, Alfa Yayınları, S. 13-28. (Org.: Turkey's New World-2000).
- MANGO, Andrew [1995] **Türkiye'nin Yeni Rolü**, Çev. E.Yükselci - S.Demircan, Ümit Yayıncılık, Ankara. (Org. Turkey: The Challenge of a New Role, 1994)
- MANGO, Andrew [1994] **Turkey: The Challenge of a New Role**, Washington Papers No. 163, Westport-London.
- MANGO, Andrew [1993] "The Turkish Model", **Middle East Studies**, 29: 4, pp. 726-757.
- MANGO, Andrew [1990] "Turkish Foreign Policy", in: Evin, Ahmet / Denton, Geoffery (Ed.) **Turkey and European Community**, Schriften des Deutschen Orient-Instituts-Hamburg, Laske und Budrich, Opladen, pp. 95-99.
- MANGO, Andrew [1983] "The Third Turkish Republic", **The World Today**, Jan. 1983, pp.30-38.
- MANİSALI, Erol [2002] **İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Otopsi Yayınları, İstanbul.
- MANİSALI, Erol [1998b] "Türkiye'nin Yeni Avrupa Politikası Ne Olmalı?", **Türkiye Günlüğü** (Ankara), 49, S. 5-7.
- MANİSALI, Erol [1998a] **Türkiye Avrupa İlişkileri**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- MANİSALI, Erol [1996] **Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- MANİSALI, Erol [1995] "Gümrük Birliği, Yunan Vetosu, Kıbrıs ve Ege", **Türkiye Günlüğü** (Ankara), 32, S. 41-43.
- MARCHETTI, Andreas [2004] (Ed.) **The CSCE as a Model to Transform Western Relations with the Greater Middle East**, ZEI (Zentrum für Europäische Integrationsforschung) - Discussion Paper, C137-2004, Bonn.
- MARDİN, Şerif [1991] "The Just and the Unjust", **Dedalus**, 120, pp. 113-129.
- MARDİN, Şerif [1990] "European Culture and the Development of Modern Turkey", in: Evin, Ahmet / Denton, Geofferey (Ed.) **Turkey and the European Community**, Leske+Budrich, Opladen, pp. 13-23.
- MARDİN, Şerif [1989] **Religion and Social Change in Modern Turkey. The Case of Bediüzzamman Said Nursi**, Albany (State Univ.Press, N.Y.).
- MARDİN, Şerif [1973] "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", **Dedalus**, 102:1.
- MARDİN, Şerif [1962] **The Genesis of the Young Ottoman Thought**, Princeton.
- MARKUSHIN, Vadim [1997] "Russia-Turkey: Doomed to Eternal Neighbourhood", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara), 2: 1, pp. 93-99.
- MASALA, Carlo [2004] Die Zukunft europäischer Sicherheits- und Verteidigungspolitik im transatlantischen Kontext, in: Reinhard C. Meier-Walser (Hrsg.), **Gemeinsam sicher? Vision und Realität europäischer Sicherheitspolitik**, München, S.279-291.
- MASTNY, Vojtech / NATION, R.Craig [1996] (Eds.) **Turkey between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power**, Westview Press, Boulder, Colo.
- MAYER, Tilman [2000] "Zwischen Atlantizismus und Abkoppelung", **Politische Studien**, Sonderheft 4 (Oktober 2000), Seite 49 - 57.
- McGHEE, George [1992] **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, Çev.: Belkıs Çorakçı, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- MERAL, Andre [2000] "Die Türkei - langer Weg zur Europäischen Union", **Südosteuropa Mitteilungen** (München) 40:4, S. 340-350.
- Militärwissenschaftliches Büro des Bundesministeriums für Landesverteidigung [1998] **Die Türkei und Europa** / Wien, Landesverteidigungsakademie (Informationen zur Sicherheitspolitik; Nr. 5)
- MOISI, Dominique [1997] "A European Triangle: France, Germany, and the United Kindom", in: Dennis, L. Bark (Ed.) **Reflections on Europe**, Hoover Institution Press, Stanford University, Standford, pp. 73-92.
- MORALI, Turan [1997] "21. Yüzyılda Avrupa Güvenliği: NATO, Batı Avrupa Birliği ve Genişleme" **Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye**, Fridrich-Ebert-Vakfı, Politika ve Toplum Serisi, S. 78-90.
- MORGİL, Orhan [2004] "EU-Turkey economic relations and prospects in the perspective of accession", in: **Turkey and the European Union: 2004 and beyond**, Eds.: Armand Clesse and Seyfi Taşhan, Luxembourg Institute for International Studies, Dutch University Press, Amsterdam, S. 233-243.
- MÜFTİ, Malik [1998] "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", **Middle East Journal**, 52:1, pp. 32-50.

- MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem [2001] **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Alfa, İstanbul.
- MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem [2000b] "Turkey's Role in the EU's Security and Foreign Policies", **Security Dialogue** 31, pp. 489-502.
- MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem [2000a] "The Impact of the European Union on Turkish Politics", **East European Quarterly** (Boulder/Colo.), 34: 2, S. 159-179.
- MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem [1998] "The Never-ending Story. Turkey and the European Union", **Middle Eastern Studies** (London), 34: 4, S. 240-258.
- MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem [1996b] "Turkey's Predicament in the Post-Cold War Era", **Futures**, 28:3, pp. 255-268.
- MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem [1997] **Turkey's Relations with a Changing Europe**, Manchester Univ. Pres, Manchester.
- MÜTERCİMLER, Erol [1993] **21.Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli**, Anahtar Kitaplar, İstanbul.
- NAS, Çiğdem [1997] "The Enlargement Policy of the Europäische Union and its Link with the External Dimention of Human Rights Policy: Turkish Case", **Marmara Journal of European Studies** (İstanbul) 5: 1-2, pp. 179-198.
- NEUMANN, I.B. [1999] **Uses of the Other: 'The East' in European Identity Formation**, Manchester University Press, Manchester.
- NIENHAUS, Voker [1999] "Entwicklung und Entwicklungsprobleme in Ländern des südlichen Mittelmeerraums", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B 17, 23. April 1999, S. 20-28.
- NIENHAUS, Volker [1992] "Ökonomische und politische Vorteile einer EG-Vollmitgliedschaft der Türkei für die Europäischen Gemeinschaften", **Zentrum für Türkeistudien**, 5:1, S. 49-74.
- NISSMAN, David [1995] 'Kürtler, Ruslar ve Boru Hattı', **Avrasya Etüdleri**, TİKA, (Ankara), 1, S. 30-35.
- NOEL, Emile [1991] "Yarının Avrupası Üzerine Düşünceler", **Marmara Journal of European Studies** (İstanbul), 1:1-2, S. 17-26.
- NONNEMAN, Gerd / NIBLOCK, Tim / SZAJKOWSKI, Bogdan (Ed.) [1997] **Muslim Communities in the new Europe**, Ithaca Press, Reading.
- NUNEZ VILLAVERDE, Jesus A. [1998] "Turkey-European Union Relations in the Framework of the Euro-Mediterranean Partnership" in: Aydın, Mustafa (Ed.) **Turkey at the Threshold of the 21st century**, International Relations Foundation (Ankara) S. 149-158
- NURAY, Haluk [1997] "İkinci Yılı Tamamlanırken Gümrük Birliği'nden Kaynaklanan Yükümlülükler Bakımından Hangi Noktadayız?", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, 139.
- NYE, Joseph S. [2005] **Soft power. The means to success in world politics and understand international conflict**, New York.
- NYE, Joseph S. [2004] **Power in the Global Information Age. From Realism to Globalization**, New York.
- NYE, Joseph S. [2003] **Das Paradox der amerikanischen Macht. Warum die einzige Supermacht der Welt Verbündete braucht**, Hamburg.
- NYE, Joseph S. [1990] **Bound to lead. The changing nature of American power**, New York.
- O'BALLACE, Edgar [1996] **The Kurdish Struggle 1920-94**, Macmillan Press, London.
- OLCOTT, Martha Brill [1996] **Central Asia's New States, Independency, Foreign Policy and Regional Security**, United States Institute of Peace Press, Washington D.C.
- O'LOUGHLIN, John [1994] **Dictionary of Geopolitics**, Greenwood Press.
- OLSON, Robert (Ed.) [1996] **The Kurdish Nationalist Movement in the 1990's: In Impact on Turkey and the Middle East**, The Univ.Press of Kentucky.
- O'NEILL, Michael [1996] **The Politics of European Integration**, Routledge, London-New York.
- ORAN, Baskın [2003] **Türk Dış Politikası: 1919-1980 (I.Cilt)**, (Der.), 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.
- ORAN, Baskın [2002] **Türk Dış Politikası: 1980-2001 (II.Cilt)**, (Der.), 6. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.
- ÖCAL, Mehmet [2005b] "Die Aussen- und Sicherheitspolitik der Türkei", in: **Der Bürger im Staat: Europa und die Türkei**, Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg, S. 144-151.
- ÖCAL, Mehmet [2005a] **Die türkische Aussen- und Sicherheitspolitik nach dem Ende des Ost-West Konflikts (1990-2001)**, Bonner Islamstudien, Band 10, EB-Verlag, Schenefeld.
- ÖĞÜTCÜ, Mehmet [1994b] "Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı" **Avrasya Etüdleri**, TİKA, (Ankara) 3, S. 62-99.
- ÖĞÜTCÜ, Mehmet [1994a] "Religion 'Bias' in the West Aganist Islam: Turkey as a Bridge in Between", **Foreign Policy-Dış Politika** (Ankara) 17, pp. 87-119.
- ÖĞÜTCÜ, Mehmet [1992] **Turkey's Place in the New Architecture of Europe: An Updated Assessment**, Bruges.
- ÖKTEM, Kerem [2005] "British Media Perspectives on Turkey's EU Accession Propects: Euro-scepticism and Turco-philia", **Süosteuropa**, 53. Jg., 4/2005, S. 586-597.
- ÖNIS, Ziya [1999] "Turkey, Europe and the Paradoxes of Identity", **Mediterranean Quarterly** 10:3, pp. 107-136.

- ÖNIS, Ziya [1995] "Turkey in the Post-Cold War Era: In Search of Identity", **Middle East Journal**, 49:1, pp. 48-68.
- ÖYMEN, Onur [2001] "Turkey and the New Challenges to European Security", **European Foreign Affairs Review**, 6, pp. 401-405.
- ÖYMEN, Onur [1998] **Türkiye'nin Gücü**, AD Kitapçılık, İstanbul.
- ÖZAK, Halil / DAĞYELİ, Yıldırım [1989] (Ed.) **Die Türkei im Umbruch**, Dağyeli Verlag, Frankfurt a.M.
- ÖZAL, Turgut [1991] **Turkey in Europe and Europe in Turkey**, K.Rustem&Brother, Nicosia.
- ÖZAR, Önder [1997] "ECO: A Promising Future", **Perceptions –Journal of International Affairs** (Ankara), 2: 1, pp. 15-23.
- ÖZARTAN, Nusret [1989] **Mittel oder Mittler?, Zu den politisch-kulturellen Grundlagen eines EG-Beitritts. Unter besonderer Berücksichtigung der historisch gewachsenen Identitätsstruktur der Türkei**, Lit Verlag, Münster, (Zugl.: Münster (Westfalen), Univ., Diss.)
- ÖZBUDUN, Ergun [2000] **Contemporary Turkish Politics. Challenges to Democratic Consolidation**, Boulder, London.
- ÖZBUDUN, Ergun [1980] "Voting Behavior: Turkey", in: Özbudun, E. / Landau, J. / Tachau, F. (Ed.) **Electoral Politics in the Middle East: Issues, Voters and Elites**, S. 107-143.
- ÖZDEMİR, Cem [1997] **Ich bin Inländer**, 2. Auflage, DTV, Münschen.
- ÖZDAĞ, Ümit [2002] **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Jeopolitik İnceleme**, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi (ASAM), Ankara.
- ÖZEL, Soli "Devlet Bakanı Abdullah Gül:Türkiye bir Avrupa Ülkesidir", **Görüş-TÜSIAD**, Ocak-Subat 97, 29, S. 34-39.
- ÖZEN, Cinar [1998] "Neo-functionalism and the Change in the Dynamics of Turkey-EU Relations" **Perceptions** (Ankara) 3:3, S. 34-57.
- ÖZER, Ercan [1997] "The Black Sea Economic Cooperation Ankara Deutschland Regional Security", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara) 1:3, pp. 76-106.
- ÖZİPEK, Bekir Berat [2004] **Muhafazakarlık – Akıl, Toplum, Siyaset** (Konservatismus – Verstand, Gesellschaft, Politik), Liberte Yayınları, Ankara.
- ÖZKAN, İ. Reşat [1999] **Türkiye'nin Dış Politika Sorunları**, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- ÖZKAN, İ. Reşat [1996] "Gümrük Birliği: İlkeler ve Bazı Gerçekler", **Gümrük Birliği'ne Hayır**, Türk Devrim Kurumu Yayınları, S. 25-27.
- ÖZKAN, İ. Resat, [1995] "Yeni Dünya Düzeni İçinde Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği", **Türkiye Günlüğü** (Ankara) 32, S. 22-27.
- PARK, William [2000] "Turkey's European Union Candidacy. From Luxembourg to Helsinki - to Ankara?", **Mediterranean Politics** (London), 5: 3, S. 31-53.
- PARK, William [1998] "Rethinking European Security", in: Park, W. / Rees, G.Wyn (Eds.) **Rethinking Security in Post-cold war Europe**, Longman, London and New York, pp. 1-20.
- PAYDAK, Selda [1999] "Avrupa Akdeniz Ortaklığı'na Bakış", **Avrasya Dosyası**, ASAM, (Ankara) 5: 4, S. 266-293.
- PAZARKAYA, Yüksel (Ed.) [1995] **Möln ve Solingenden Sonra Almanya Üzerine**, Sis Cani Yayınlar, İstanbul.
- PERİNÇEK, Doğu [2002] **Karen Fogg'un E-Postalları**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- PERİNÇEK, Doğu [2000] "AB'ye Hayır: Avrasya Gerçeği" **Yeni Türkiye**, AB Özel Sayısı, No: 35, Ankara, S. 46-56.
- PESMAZOĞLU, Stephanos [1997] "Turkey and Europe, Reflections and Refractions Towards a Contrapuntal Approach", **South European Society and Politics**, 2:1, pp. 138-159.
- PFETSCH, Frank R. [1997] **Die Europäische Union, Eine Einführung**, Wilhelm Fink Verlag, (UTB), Münschen.
- PIEPENSCHNEIDER, Melanie [1998] **Der Vertrag vom Amsterdam, Analyse und Bewertung**, (3.Auflage) Konrad-Adenauer-Stiftung, St.Augustin.
- PIETZONKA, Barbara [1995] **Etnisch-territoriale Konflikte in Kaukasien, Eine politisch-geographische Systematisierung**, Nomos Verlag, Baden-Baden.
- PINDER, John [1991] **European Community: The Bulding of a Union**, Opus, Oxford University Press, Oxford.
- PIPES, Daniel [1999] "Zwei "Teams" im Nahen Osten, Syrien und Iran gegen Israel und die Türkei", **Internationale Politik**, 7, S. 17-24.
- PLATTNER, Hans [1999] **Die Türkei, Eine Herausforderung für Europa**, Herbig, München.
- POPE, Nicole /Hugh, POPE [1997] **Turkey and Unveiled, Atatürk and After**, John Murray, London.
- PÖTTERING, Hans-Gert, [1991] "Die EG auf dem Weg zur gemeinsamen Sicherheitspolitik", **Aussenpolitik** 1, S. 146-150.
- PÖTTERING, Hans-Gert [1990] "Perspektiven für eine gemeinschaftliche Außen- und Sicherheitspolitik der EG", **Europa-Archiv**, Folge 11, S. 341-350.

- RADU, Michael S. (Ed.) [2002b] *Dangerous Neighbourhood***, Transaction Publishers, New Brunswick and London.
- RADU, Michael S. [2002a] "The Rise and Fall of the PKK" in: Radu, Michael S. (Ed.) *Dangerous Neighbourhood***, Transaction Publishers, New Brunswick and London, S. 143-164.
- RAMOĞLU, Kemal [1994] *Die Politischen und Wirtschaftlichen Aspekte der Beziehungen zwischen der EG und Türkei seit den 60'er Jahren bis 1992***, (Zugl. Bonn, Univ., Diss).
- RASHID, Ahmet [1994] *Central Asia: Islam or Nationalism?***, Oxford Univ. Press, Oxford.
- REDMOND, John [1992] *The Next Mediterranean Enlargement of the European Community: Turkey, Cyprus and Malta?***, Dartmouth.
- REDMOND, John/ PACE, Roderick [1996] "European Security in the 1990s and Beyond: the Implications of the Accession of Cyprus and Malta to the European Union", *Contemporary European Security* 17:3, pp. 430-450.**
- REGELSDERGER Elfriede /de SCHOUTHEETE de Tervarent, Philippe / Wessels, Wolfgang (Ed.) [1997] *Foreign Policy of the European Union, From EPC to CFSP and Beyond***, London.
- REUTER, Jürgen [2000] "Athens Türkeipolitik im Wandel. Griechisch-türkische Beziehungen vor und nach dem EU-Gipfel von Helsinki", *Südosteuropa Mitteilungen* (München) 40:1, S. 47-64.**
- RIEDEL, Sabine [1999] "Die Türkei und Europa. Probleme zwischen Integration und Migration" *Südosteuropa*, 48:1-2, S. 48-74.**
- RIEMER, Andrea K. [2003] "Die Türkei und die Europäische Union-Eine unendliche Geschichte?", *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Beitrittsverhandlungen-10-11/2003, S. 40-46.**
- RIEMER, Andrea K. [1997b] "Die Türkei: Ein Großer 'Regional Player' mit geopolitischer Relevanz: Mythos oder Realität?", *Südosteuropa*, 46: 11, S. 562-599.**
- RIEMER, Andrea K. [1997a] "Die Türkei: Wandel und Kontinuität. 'Der kranke Mann' oder "Die schöne am Bosphorus"', 2. Teil, *Österreichische Militärzeitschrift*, 2, S. 153-162.**
- RINSCHKE, Günter / FRIEDRICH, Ingo [1997] (Ed.) *Europa als Auftrag: Die Politik deutscher Christdemokraten im Europäischen Parlament 1957-1997***, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien.
- ROBERSON, B.A. [1998] (Ed.) *The Middle East and Europe, The Power Deficit***, Routledge, London.
- ROBINS, Philip [2001] "Türkiye ve Kürtler: Bir Fırsat Daha Kaçıyor mu?" in: Abramowitz, Morton, I. (Ed.) *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, pp. 87-136. (Org: Turkey's Transformation and American Policy, 2000).**
- ROBINS, Philip [1996] "More Apparent Than Real? The Impact of the Kurdish Issue on Euro-Turkish Relations", in: *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990's: It's Impact on Turkey and Middle East*, Olson, Robert Univ. of Kentucky Press.**
- ROBINS, Philip [1991] *Turkey and the Middle East***, Royal Institute of International Affairs, London.
- ROCHTUS, Dirk /De VYLDER, Gerrit /Yüksel, Veli (Eds.) [2002] *Türkije: springstof voor de Europese Unie?***, Grant, Antwerpen.
- ROULEAU, Eric [1993] "The Challenges to Turkey", *Foreign Affairs*, pp. 110-126.**
- RUBIN, Barry [2002] "Türkiye'nin Uluslararası Alanda Değişen Rolü", in: *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, RUBIN, Barry / KİRİŞÇİ, Kemal (Der.) Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul, S. 1-18.**
- RUBIN, Barry / KİRİŞÇİ, Kemal (Der.) [2002] *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası***, Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul.
- RUBINSTEIN, Alvin Z., /SMOLANSKY, Oles M. (Ed.) [1995] *Regional Power Rivalries in the New Eurasia, Russia, Turkey and Iran***, M.E.Sharpe, London, Newyork.
- RUMPF, Christian [1996b] "Das türkische Antiterrorgesetz Artikel 8", *Konrad Adenauer Stiftung-Ausslandinformationen*, 2, S. 27-65.**
- RUMPF, Christian [1996a] *Das türkische Verfassungssystem***, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- RUMPF, Christian [1993] Minderheiten in der Türkei und die Frage nach ihrem rechtlichen Schutz, *Zeitschrift für Türkeistudien*, 6: 2, S. 173-209.**
- RUMPF, Christian [1989] "Die Verfassungslage Zyperns", Zentrum für Türkeistudien, Working Papers 4.**
- RUMPF, Christian [1987] *Laizismus und Religionsfreiheit in der Türkei. Rechtliche Grundlagen und gesellschaftliche Praxis***, Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen.
- RÜHL, Lothar [2000] *Die Türkei am Rande Europas - Jahrbuch internationale Politik*, 1997-1998, Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik, München: Oldenbourg, S. 182-191.**
- RÜHL, Lothar [1998] "Die Türkei: prekäre Regionalmacht an den Toren Europas", *Jahrbuch internationale Politik*, 1995-1996, Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik. - München: Oldenbourg, S. 203-210.**
- RÜHL, Lothar [1995] "Kollektive Sicherheit und Allianzen" in *Die neue Weltpolitik*, (Ed.)Karl Kaiser / Hans Peter Schwarz Nomos Verlag, Baden Baden, 426-435.**
- RÜHL, Lothar [1992] "Die Türkei zwischen Europa und dem Orient", *Europa-Archiv*, Folge 11, S. 295-302.**
- RUSTOW, Dankwart, A. [1990] *Die Türkei, Brücke zwischen Orient und Okzident* (Übz. Barbara Paulsen), Zentrum für Türkeistudien, Göttingen.**

- RUSTOW, Dankwart, A.** [1973] "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective", in: Kemal H. Karpat (Ed.) **Social Change and Politics in Turkey**, Leiden, S. 93-120.
- SAM Papers** [1996] **Turkish-German Round Table Meeting**, Center for Strategic Research, Ministry of Foreign Affairs, Ankara.
- SANDER, Oral** [1994] "Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Hedefleri" (Ziele der Türkei als eine neue Regionalmacht), in: Sönmezoğlu, Faruk (Ed.) **Türk Dış Politikası'nın Analizi** Istanbul, S. 419-424.
- SANGUINETI, Vittorio** [1999] **The Enlargement of the European Union. Turkey: the Controversial Road to a Wrong Candidacy**. - Firenze: Biblioteca della "Rivista di Studi Politici Internazionali", 94. S. pp. 90-94.
- SANGUINETTI, Vittorio** [1997] "Turkey and the European Union: Dreaming West but Moving East", **Mediterranean Quarterly** 8:1, pp. 11-26.
- SANTER, Jacques** [1999] "Gündem (Agenda) 2000- für eine stärkere und erweiterte Union", in: Wittschorek, Peter (Ed.) **Gündem (Agenda) 2000, Herausforderungen an die Europäische Union und an Deutschland**, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, S. 21-31.
- SARIBAY, Ali Yaşar** [1994] "Dış Politika Kararlarını Belirlemede Psikolojik Etkenler ve Türkiye" Sönmezoğlu, Faruk (Ed.) **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, Istanbul, S. 383-390.
- SAYARI, Sabri** [1998] "Turkish Perspectives Toward German and U.S. Foreign Policy", in: **The Parameters of Partnership: Germany, The U.S. and Turkey: Challenges for German and American Foreign Policy**, (Ed.) American Institute for Contemporary German Studies, The Johns Hopkins University, Washington, pp. 33-44.
- SAYARI, Sabri** [1994] "Turkey, the Caucasus and Central Asia", Banazizi, Ali / Weiner, Myron, (Ed.) **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands**, India University Press, London, New York, pp. 175-196.
- SAYARI, Sabri** [1992] "Turkey: The Changing European Security Environment and the Gulf Crisis", **Middle East Journal**, 46: 1, pp. 9-21.
- SCHLEGEL, Dietrich** [2000] "Die Rolle der Türkei während der Konflikte in Ex-Jugoslawien", **Zeitschrift für Türkeistudien**, 13:1, S. 257-270.
- SCHLEGEL, Dietrich** [1991] "Die außenpolitische Position der Türkei in der Golfkrise und das Verhältnis zu Europa", in: Gumpel, Werner (Hrsg.) **Europa und die Türkei in die neunziger Jahren**, Südosteuropa Aktuell, (München), S. 271-276.
- SCHMIDT, Helmut** [2002] **Die Selbstbehauptung Europas und Auf der Suche nach einer öffentlichen Moral**, Econ Tb., Frankfurt a.M.
- SCHLADEBACH, Marcus** [2003] Rechtsfragen des EU-Beitritts der Republik Zypern, **Südosteuropa**, 52. Jg., 1-3/2003, S. 136-147.
- SCHOLL-LATOUR, Peter** [1999] **Allah's Schatten über Atatürk: Die Türkei in der Zerrissprobe**, Seidler Verlag, Berlin.
- SCHLOTTER, Peter** [1999] "Das Magrep und Europa, Perspektiven des "Barcelona-Prozesses", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B 17/99, 23. April 1999, S. 3-10.
- SCHMUCK, Otto** [1994] **Der Erweiterung der Europäischen Union. Probleme und Perspektiven**, Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn.
- SCHOCH, Bruno** [1998] "Zankapfel Zypern", **Friedensgutachten 1998**, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Universität Hamburg, Münster: Lit Verl., S. 63-74.
- SHORE, C.** [2000] **Building Europe: The Cultural Politics of European Integration**, Routledge, London
- SCHÖNBOHM, Wulf** [2000b] "Die türkische Haltung zur Europäischen Union- Eindrücke aus der Türkei", **Zeitschrift für Türkeistudien**, 13 :1, S. 115-124.
- SCHÖNBOHM, Wulf** [2000a] "Auf dem Weg nach Europa. Entwicklungen in der Türkei seit Helsinki" **Internationale Politik** (Bonn) 55: 11, S. 11-18.
- SCHWARZ, Hans-Peter** (Ed.) [1992] **Europa im Umbruch, Elf Botschafter über die innen- und außenpolitischen Perspektiven ihrer Länder**, Bouvier Verlag, Bonn, Berlin.
- SEUFERT, Günter** [2004] Staat und Islam in der Türkei, **SWP-Studie** 2004/S 29, August 2004.
- SEUFERT, Günter** [1998] "Ein parlamentarisches System ohne Demokratie. Die Türkei in den Fesseln nationalistischer Mythen", **E&Z (Entwicklung und Zusammenarbeit)**, 39:9.
- SEUFERT, Günter** [1997] **Café Istanbul, Alltag, Religion und Politik in der modernen Türkei**, Verlag C.H.Beck, München.
- SEZAL, İhsan** (Ed.) [1996] **Devlet ve Siyaset Adamı Turgut ÖZAL**, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı, Istanbul.
- SEZER, Duygu Bazoğlu** [2002b] "Rusya: Jeopolitik Yarışma ile Ekonomik Ortaklığı Bağdaştırmanın Zorlukları", in: **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, RUBIN, Barry / KİRİŞÇİ, Kemal (Der.) Boğaziçi Üni. Yayınları, Istanbul, S. 229-258.

- SEZER, Duygu Bazoğlu [2002a] "Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan Fiili Yakınlaşmaya", in: Makovsky, Alan /Sayarı, Sabri (Ed.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev. Hür Güldü, Alfa Yayınları, S. 125-156. (Org.: Turkey's New World-2000).
- SEZER, Duygu Bazoğlu [2000] "Turkey's Political and Security Interests and Policies in the New Strategic Environment of the Expanded Middle East." **Occasional Paper**, 19, Hanry L. Stimson Center, Washington, D.C.
- SEZER, Duygu Bazoğlu [1993] "Turkey and European Idea", **NATO's Sixteen Nations**, 38: 4, S. 82-88.
- SHAW, Stanford [1985] "Historical Foundation: Turkey from the Young Turk Revolution until World War II", in: Grothusen, Klaus-Detlev (Ed.) **Türkei**, Südosteuropa-Handbuch, Band 5, Göttingen, S.27-56.
- SHAW, Stanford /SHAW, Ezel [1977] **History of Ottoman Empire and Modern Turkey**, 2 vols., Cambridge University Press.
- SIEDSCHLAG, Alexander [2002] Türkei, Vor verschlossener Tür, **Y. Magazin der Bundeswehr**, 11/2002.
- SKIBA, Alexander [2003] Geostrategische Aspekte der Türkei: Kann Europa von den USA lernen?, Maerz 2003, [http://www.geopowers.com/Machte/Sudflanke/Skiba_T_rkei.pdf].
- SMUTK-RIEMER, Andrea [1996] **Die Türkei von 1987 bis 1995**, Leske+Budrich, Opladen.
- SOĞUK, Handan [2001] **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İKV Yayınları, İstanbul.
- SOLANA, Javier [2000] "Die Gemeinsame Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik-Das Integrationsprojekt der nächsten Dekade", **Integration**, 23: 1, S. 1-6.
- SONNENHOL, Gustav Adolf [1990] **Die Türkei Land zwischen zwei Welten**, Zentrum für Türkeistudien, Leske+Budrich, Bonn.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk [1995] **Uluslararası Politika ve Dış Politikanın Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- SÖYLEMEZOĞLU, Faruk (Ed.) [1994] **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul.
- SPANIK, Stefan Werner D. [2000] "Türkische Optionen für Europa", **Europäische Sicherheit** (Hamburg) 49: 5, S. 52-53.
- SPELLMANN, Kurt R. / KRAUSE, Joachim [1999] **International Security Challenges in Changing World**, Peter Lang, Bern, Berlin.
- SPOHN, Margret [1993] **Alle Getürkt, 500 Jahre (Vor)Urteile der Deutschen über die Türken**, Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg, BIS Verlag, (94/14281)
- STECHOW, Andreas von [1989] "Der Beitrittsantrag der Türkei aus der Sicht der Bundesrepublik Deutschland", in: Şen, Faruk /Rehwinkel, Dieter (Ed.) **Türkei und europäische Integration**, Zentrum für Türkeistudien, Dokumentation einer gemeinsamen Tagung der Friedrich-Ebert-Stiftung und des Zentrums für Türkeistudien vom 15. bis 17.12.1989, S. 99-112.
- STECHOW, Andreas von [1989] "Die Rolle der Bundesrepublik beim türkischen Antrag auf EG Beitritt", **Südosteuropa Mitteilungen**, (1989) 29: 4, S. 285-292.
- STEINBACH, Udo [1999] Die Türkei - regionale Macht oder Verbündeter des Westens? In: Erich Reiter (Hrsg.): **Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik**, Hamburg-Berlin-Bonn: Verlag E.S. Mittler und Sohn, S. 562-578.
- STEGER, Hans Alfred [2000] "Die Türken und Europa", **Liberal** (Sankt Augustin), 42: 1, S. 47-50.
- STEINBACH, Udo [1998b] "Der Nahe Osten in der deutschen Außenpolitik: Bonn auf der Suche nach einem Konzept", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B12/98, 13 März 1998, S. 25-38.
- STEINBACH, Udo [1998a] "Die Türkei, der Nahe Osten und das Wasser. Verschiebungen des Kräftegleichgewichts", **Internationale Politik**, 1, S. 9-16.
- STEINBACH, Udo [1997b] "Aussenpolitik am Wendepunkt? Ankara sucht seinen Standort im internationaler System", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B 11-12, 7. März 1997, S. 24-32.
- STEINBACH, Udo [1997a] "Islamischer Staat Türkei? Folgerung für die europäische Politik", **Internationale Politik**, 8, S. 51-58.
- STEINBACH, Udo [1996b] "Europas Brücke zur islamischen Welt, Die Türkei auf Identitätssuche", **Blätter für deutsche und Internationale Politik**, 10, S. 1232-1241.
- STEINBACH, Udo [1996a] **Die Türkei im 20. Jahrhundert, Schwieriger Partner Europas**, Lubbe V., Nürnberg.
- STEINBACH, Udo [1994] "Die deutsch-türkische Beziehungen: Alte Freundschaft am Scheideweg?", **Südosteuropa Mitteilungen**, 34:2.
- STEINBACH, Udo [1979b] "Die Identitätskrise der Türkei und die EG", in: Gumpel, Werner (Ed.) **Die Türkei auf dem Weg in die EG, Möglichkeiten und Probleme einer Vollmitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Gemeinschaft**, Wirtschaft und Gesellschaft in Südosteuropa 1, Oldenbourg Verlag, München, Wien, S. 185-191.
- STEINBACH, Udo [1979a] **Kranker Wächter am Bosphorus, Die Türkei als Riegel zwischen Ost und West**, Ploetz Verlag, Freiburg-Würzburg.
- STONE, Leonard, [1997] "Interpreting the Interpretation: Contemporary Turkish Foreign Policy", **Perceptions Journal of International Affairs** (Ankara), 2: 1, pp. 24-30.

- STONE, Norman [2000] "Talking Turkey", **The National Interest** (Washington/D.C.) 61, S. 66-73.
- STRANG, Mary /REDMOND, Arlene [1991] (Eds.) **Turkey and the European Community: a Forum Europe Conference**, Belgien.
- STRAUSZ-HUPE, Robert [2001] "Turkey: Where Worlds Collide", **Orbis** (New York/N.Y.) 45:1, S. 12-91.
- SNYDER, Jed C. [1995] "Turkey's Role in Greater Middle East", **JFQ Forum**, pp. 58-63.
- SUNAR, İlkay [1996] "State, Society and Democracy in Turkey", in: Mastny, Vojtech /Nation, R.Craig (Eds.) **Turkey between East and West: New Challanges for a Rising Regional Power**, Westview Press, Boulder, Colo., pp. 141-154.
- ŞAHİN, Mehmet [2006] "Irak İlişkileri Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri", **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ed. Mustafa Aydın / Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara, S.191-218.
- ŞAHİN, Mehmet, KAUFELDT, Ralf [2000] "Lösung der Kurdenfrage mit dem EU-Beitritt der Türkei?", **Berliner Debatte Initial** (Berlin), 11: 4, S. 82-92.
- ŞEN, Faruk [2001] "Die Türkei zu Beginn der EU-Beitrittspartnerschaft. Politik, Wirtschaft und Gesellschaft im Wandel", **Aus Politik und Zeitgeschichte** (Bonn), (23. März 2001), B13-14, S. 27-38.
- ŞEN, Faruk [1998c] "Draußen vor der Tür? Die Türkei, Deutschland und Europa", **Internationale Politik**, 1, S. 45-47.
- ŞEN, Faruk [1998b] "Die Türkei zwischen amerikanischer Globalpolitik und der Innenpolitik der EU-Länder. Deutschland vor einer neuen Richtungsentscheidung?", Bonn: Atlantik-Brücke, 8.S. (Rundschreiben / Atlantik-Brücke; Nr. 2)
- ŞEN, Faruk [1998a] "Die Europäische Union und die Türkei: Perspektiven eines schwierigen Verhältnisses", **Zentrum für Türkeistudien**, Essen.
- ŞEN, Faruk [1997c] "Die gegenwärtige politische Lage in der Türkei unter der neuen Regierung", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B11-12, S. 3-12.
- ŞEN, Faruk [1997b] "Auf dem Weg nach Europa: Zum Verhältnis der Türkei zur Europäischen Union", **Wirtschaft und Wissenschaft** (Essen), 5: 4, S. 35-39.
- ŞEN, Faruk [1997a] "Die Türkei auf dem Weg vom multikulturellen Osmanischen Reich in die multikulturelle Europäische Union", **Südosteuropa**, 46: 11, S. 600-609.
- ŞEN, Faruk [1996d] **Türken als Unternehmer**, Şen, Faruk / Goldberg, Andreas (Ed.) **Zentrum für Türkeistudien**, Leske+Budrich, S. 11-45.
- ŞEN, Faruk [1996c] **Türkei**, Beck'sche Reihe-Länder, 4.Aufl., München.
- ŞEN, Faruk [1996b] "Erbakan- Ein Wolf im Schafspelz," **Internationale Politik**, 51: 9, S. 53-56.
- ŞEN, Faruk [1996a] "Die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen der Türkei und der Europäischen Union und die Auswirkungen der Zolunion auf die türkische Wirtschaft", **Südosteuropa**, 45: 4-5, S. 330-341.
- ŞEN, Faruk [1994] "Die Türkei als Ordnungsmacht" in: Günther Wagenlehner (Ed.) **Konflikte, Konfliktlösung und Friedenssicherung in Südosteuropa**, Südosteuropa-Gesellschaft, München, S. 252-263.
- ŞEN, Faruk [1993b] **Türkischer Islam- eine Herausforderung für Europa?**, Zentrum für Türkeistudien, Uni-Essen, Essen.
- ŞEN, Faruk [1993a] "Schwarmer-Wirtschaftskooperation: Ergänzung zur EG?", **Aussenpolitik**, 3, S. 281-286.
- ŞEN, Faruk [1990b] "Die Türkei zwischen Golfkrise und potentiell EG-Betritt- Entwicklungsperspektiven für die neunziger Jahre", **Zentrum für Türkeistudien**, 3: 2, S. 235-246.
- ŞEN, Faruk [1990a] **Die Möglichen Auswirkungen eines potentiellen EG-Betrtritts der Türkei auf die Finanzen der Gemeinschaft, insbesondere auf Regiona- und Sozialstrukturfonds**, Zentrum für Türkeistudien, Uni-Essen, Bonn.
- ŞEN, Faruk /GOLDBERG, Andreas (Ed.) [1996] **Türken als Unternehmer**, Zentrum für
- ŞEN, Faruk / KORAY Sedef [1993] **Türkiye'den Avrupa Topluluğu'na Göç Hareketleri**, Zentrum für Türkeistudien, Önel Verlag.
- ŞEN, Sabahattin (Ed.) [1994] **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Bağlam Yayınevi, Istanbul.
- ŞEN, Sabahattin (Ed.) [1993] **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Bağlam Yay, Istanbul.
- TALBOTT, Strobe [1998] **The United States, Germany, and the idea of Europe. Address to the New Traditions Conference**, Berlin, Germany, March 20, 1998. Washington/D.C. 7.S.
- TANK, Pınar [2001] "Turkey as a 'Special Case' for the EU-Will the Generals Retreat from Politics?", **Security Dialogue**, 32: 2, pp. 217-230.
- TAŞHAN, Seyfi [1996] "A Turkish Perspective on Europe-Turkey Relations on the Eve of the IGC", **Foreign Policy-Dış Politika** (Ankara), 20:1-2, pp. 55-68.
- TAŞHAN, Seyfi [1995] "Meda Regions A Perspective from Ankara", **Foreign Policy-Dış Politika** (Ankara), 19:3-4, pp. 39-48.
- TAŞHAN, Seyfi [1993] "The Caucasus and Central Asia", **Foreign Policy-Dış Politika** (Ankara), 17:3-4, pp. 44-64.
- TAVŞANOĞLU, Leyla Emeç [1998] **Türk-Yunan Sorunları Akıllar Tartışıyor**, Çağdaş Yay. Istanbul.

- TAYLOR, Trevor [1994] **European Security and the Former Soviet Union, Dangers, Opportunities and Gambles**, The Royal Institute of International Affairs, London.
- TEKELİ, İlhan /İLKİN, Selim [2000] **Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye' nin Yaklaşımı**, III.Kitap, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- TEKELİ, İlhan /İLKİN Selim [1993b] **Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye' nin Yaklaşımı**, II.Kitap, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- TEKELİ, İlhan /İLKİN, Selim [1993a] **Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye' nin Yaklaşımı**, I.Kitap, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- TETZLAFF, Rainer [1995] **"Die Dekolonisation und das neue System"**, Die neue Weltpolitik, Karl Kaiser / Hans Peter Schwarz (Ed.), Nomos, Baden-Baden.
- TEZCAN, Ercüment [2005] Helsinki'den 3 Ekim'e: Müzakerelere Giden Sürecin Dünü, Bugünü, Yarını, **Avrasya Dosyası**, ASAM, Ankara, S.15-38.
- TEZEL, Yahya Sezai [2000] "Gefangen zwischen Demokratie und Autoritarismus. Staat und Gesellschaft in der heutigen Türkei" **Internationale Politik** (Bonn) 55: 11, S. 1-10.
- TEZEL, Yahya Sezai [1996] **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği, Yazılar**, İmaj Yayınevi, Ankara.
- TIBI, Bassam [1998b] "Die postkemalistische Türkei, zwischen Europäische Union und pantürkischem Islamismus", **Internationale Politik**, 1, S. 1-8.
- TIBI, Bassam [1998a] **Aufbruch am Bosphorus, Die Türkei zwischen Europa und dem Islamismus**, Diana Verlag, München, Zürich.
- TOCCL, Nathalie [2003] Turkey's Strategic Future: Anchoring Turkey to Europe: The Foreign Policy Challenges ahead, **IISS-European Security Forum-ESF Working Paper**, No: 13, May 2003, S. 4-8.
- TOCCL, Nathalie [1999] "Turkey and the European Union: Reversing Vicious Circles in Turkey's Political Economy", Draft document.- Brussels: **Centre for European Policy Studies**, - 33. S., 5 Tab., Lit. S. 32-33.
- TOKGÖZ, Erdinç [1997] **Gümrük Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi ve Doğu Karadeniz Ekonomisi**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.
- TOPRAKOĞLU, Celal [2002] **Anadolu Solu**, Demos Yay., İstanbul.
- TOROS, Aykut [1997] "How Compatible is the Turkish Population Structure with the Europäische Union Countries", **Perceptions-Journal of International Affairs** (Ankara), 2: 3, pp. 156-166.
- TORUMTAY, Necip [1997] **Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- TOVIAS, Alfred [1993] "Integrating Turkey into the European Community. A stabilizing factor for the Middle East", **Futures** (Guildford), 25: 9, S. 949-962.
- Tunander, Ola [1995] "A new Ottoman Empire? Euro-asian Centre vs National Fortress", **Security Dialogue** 26:4, pp. 413-426.
- TURAN, İlter [1998] Turkish-Greek balance. A key to peace and cooperation in the Balkans. In: **East European Quarterly** (Boulder/Colorado), 32:4, S. 469-488.
- TURAN, İlter [1995] "Değişen Dünya Koşulları, NATO ve Türkiye", **Türkiye Günlüğü** (Ankara) 32, S. 36-40.
- TURAN, İlter / BARLAS, Dilek [1994] "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri" in: Faruk Sönmezoğlu (Ed.) **Türk Dış Politikası'nın Analizi** (Die Analyse des türkische Aussenpolitik), İstanbul, S. 425-439.
- Türk Devrim Kurumu** (Ed.) [1996] **Ekonomik Bağımsızlık Ulusal Kalkınma ve Sanayileşme için Gümrük Birliği'ne Hayır**, Sam Yay. Ankara.
- Türkiye Avrupa Topluluğu Derneği** [1994] (Ed.) **Tam Üyelik Başvurusunun 7. Yılında Türkiye-Avrupa İlişkileri**, Ajans ORA, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışisleri ve Protokol Müdürlüğü** [1996] **1980 Yılından Bu Yana Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye ile İlgili Alınan Kararlar**, TBMM, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışisleri Bakanlığı-TİKA** (Ed.) [1996] **Kafkasya ve Orta Asya'da Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek**, 25 Mayıs 1995, TİKA Yayınları: 30, Ankara.
- Türkiye Genç İşadamları Derneği** [1994] (Ed.) **Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği**, TÜGIAD, İstanbul.
- TÜRKÖNE, Mümtazer** [2003] **Türk Modernleşmesi**, Lotus Yayınları, Ankara.
- TÜSİAD** (Turkish Industrialists' and Businessmen's Association) [2002b] "Towards EU political reforms in Turkey" (10.02) T/2002, 10-329 (Prof.Dr.Süheyl Batum)
- TÜSİAD** (Turkish Industrialists' and Businessmen's Association) [2001f] "Information Society and Turkey Towards EU" (06.01) T/2001, 07-304 (Doç. Cemil Arıkan, Prof. Metin Durgut and Tüsiad)
- TÜSİAD** (Turkish Industrialists' and Businessmen's Association) [2001e] "Perspectives on Democration in Turkey And EU Copenhagen political Criteria-Views And Priorities" (06.01) T/2001, 07-305 (Prof.Süheyl Batum)
- TÜSİAD** (Turkish Industrialists' and Businessmen's Association) [2001d] "Turkey-EU Relations The Way Forward" (06.01) T/2001, 07-306

- TÜSİAD** (Turkish Industrialists' and Businessmen's Association) [2000b] "Perspectives on Democracy in Turkey: Progress Report-2001" (03.01) T/2001, 03-293 (Prof. Bülent Tanör)
- TÜSİAD** (Turkish Industrialists' and Businessmen's Association) [2000a] "Political Stability and Two-Round Single District Election System: Simulation Model (Exe.Sum)" (01.00) T/2000, 01-278 (Prof. Seyfettin Gürsel)
- TÜSİAD** (Turkish Industrialists' and Businessmen's Association) [1999b] "Perspectives on Democratisation in Turkey, Progress Report-1999" (10.99) T/99, 10-267 (Prof. Bülent Tanör)
- TÜSİAD** (Turkish Industrialists' And Businessmen's Association) [1999a] "Turkey's Window of Opportunity, Demographic Transition Process and its Consequences" (03.99) T/99, 3-254 (Prof. Cem Behar)
- TÜSİAD-Avrupa Birliği Temsilciliği** [1997] **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Rapor No: 7.
- TZERMİAS, Pavlos** [1997] "A United Cyprus as a Factor of Stability in the Eastern Mediterranean", **Mediterranean Quarterly**, 8: 1, S. 27-35.
- UĞUR, Mehmet** [1999] **The European Union and Turkey: An anchor-credibility Dilemma**, Aldershot: Ashgate.
- ULCHENKO, Nataliya** [2000] "Turkey-EU Economic Relations: Problems and Prospects", in: Aydın, Mustafa (Ed.) **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı 1998: The Turkish Yearbook of International Relations 1998**, Research Center for International Political and Economic Relations, Faculty of Political Science, Univ. of Ankara- Vol. 28. Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, S. 139-145, 1 Tab., 12.
- USLU, Nasuh** [2000] **Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, Yüzyıl Yayınları, Ankara.
- UYSAI, Erkan** [1998] **Probleme des türkischen Markenrechts aus der Sicht des deutschen und europäischen Rechts**, Carl Heymanns Verlag, Köln, Berlin. (Zugl. Diss., Uni.-München, 1998)
- UZUN, Ertuğrul /SUNER, Murat** (Ed.) [1994] **Die neue Rolle der Türkei zwischen Europa und Asien**, Babel Verlag, Berlin.
- UZUNOĞLU, Sadi** [1997] "The Implementation of the Customs Union in Turkey and its Macroeconomic Effects", **Zentrum für Türkeistudien**, 10:2, S.191-202.
- ÜÇER, Okan** [1997] "Maastricht Kriterleri Çerçevesinde Türkiye Mali Disiplinin Neresinde?", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, (İstanbul), 134.
- ÜNAL, Hasan** [1999] "Implications on the EU-Turkey Relationship", in: Baier-Allen, Susanne (Ed.) **Looking into the Future of Cyprus-EU Relations**, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, S. 83-90.
- USLU, Nasuh** [2001] "Türk Tarafı Açısından Kıbrıs Sorununun Boyutları" in: Çalış, H. Şaban/ Dağı, İhsan, D./ Gözen, Ramazan (Eds.) **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi** Liberte Yayınları, Ankara, S. 213-242.
- VALI, Frenc A.** [1971] **Bridge Accors The Bosphorus: The Foreign Policy Of Turkey**, Baltimore, London.
- VAN Westering, Jolanda** [2000] "Conditionality and EU Membership: The Cases of Turkey and Cyprus", **European Foreign Affairs Review** (London), 5: 1, S. 95-118.
- VANER, Semih** [1996] "Zyperns Aufnahme in die Europäische Gemeinschaft", **Europäische -Rund-Schau**, 24:2, S. 47-58.
- VANER, Semih** [1999] "Die Türkei. Die Größe der Einsamkeit", **Europäische Rundschau** (Wien), 27: 1, S. 95-105.
- VARDAR, Deniz** [1994] "Türkiye'nin Batı Kurumlarına Girişi ve Kamuoyu", in: Sönmezoğlu, Faruk (Ed.) **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, İstanbul, S. 373-382.
- VEREMIS, Thanos** [1998] Greece, the Balkans and the European Union, **ZEI (Zentrum für Europäische Integrationsforschung) - Discussion Paper**, 9-1998, Bonn.
- VERHEUGEN, Günter** [2000] "Die EU – Erweiterungsverhandlungen: Stand und Ausblick", **Integration** (Bonn), 23: 4, S. 221-228.
- VILLAVÉRDE, Jesus Nunez** [1998] "Turkey-European Union Relation in the Framework of the Euro-Mediterranean Partnership", in: Aydın Mustafa, (Ed.) **Turkey at the Threshold of the 21st Century**, Ankara, S. 149-158.
- VOGLRIEDER, Sabine** [1997] "Abkehr der Europäische Union von der Türkei? Zum Bedeutungszuwachs kulturuller Zugehörigkeit im Kontext der Erweiterungsdebatte", in: Reulecke, Jürgen (Ed.) **Spagat mit Kopftuch**, Körber Stiftung, Hamburg, S. 218-244.
- VOLKAN, Vamik, D. / ITZKOWITZ, Norman** [1994] **Turks and Greeks, Neighbours in Conflict**, The Eothen Press, England.
- VOLLE, Angelika, WEIDENFELD, Werner** [1998] **Europa hat Zukunft, Der Weg ins 21. Jahrhundert**, Verlag für Internationale Politik, Bonn.
- VOLMER, Ludger** [2000] "Vor einer neuen Türkeipolitik? Die deutsche Außenpolitik vor einer möglichen EU-Mitgliedschaft der Türkei", **Zeitschrift für Türkeistudien**, 13: 1, S. 95-102.

- WALLACE, William** [1997] "The Dynamics of European integration", in: Wallace, William (Ed.) **The Dynamics of European integration**, Pinter Publishers, Royal Institute of International Affairs, London and New York, pp. 1-23.
- WALLACE, William** [1990] **The Trasformation of Western Europe**, RIIA- Chatham House Papers, Printer Publishers, London.
- WALLACE, William** [1999] "Europe After the Cold War: Interstate Order or Post-sovereign Regional System?", **Review of International Studies**, 25, pp. 201-223.
- WALLERSTEIN, Immanuel** [1991] **Geopolitics and Geopolitics: Essays on the Changing Wold-System**, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- WALTMANN, Frank** [1995] **Formen der regionalen Zusammenarbeit am Schwarzen Meer und in Zentralasien vor dem Hintergrund europäischer Integrationserfahruhen; Geostrategische Implikationen für die Aussenpolitik der Türkei**, Diss., Albert-Ludwigs-Universität Freiburg.
- WAXMAN, Dov** [1999] Turkey and Israel: a new balance of power in the Middle East. In: **The Washington Quarterly**, 22:1, S. 25-32.
- WEIDENFELD, Werner** [1997] **Europa Öffnen. Anforderungen an die Erweiterung**, Gütersloh.
- WEIDENFELD, Werner** [1996] "Sicherheitspolitik im Mittelmeer-Raum", **Internationale Politik**, 2, S. 39-44.
- WEIDENFELD, Werner** [1995] "Europa-Weltmacht im Werden", **Internationale Politik**, 5, S. 17-22.
- WEIDENFELD, Werner** [1985] "Europa- aber wo liegt es" **Die Identität Europas**, Weidenfeld, Werner (Ed.) München, Wien, S. 13-41.
- WEIDENFELD, Werner / WESSELS, Wolfgang** (Ed.) [2002] **Europa von A-Z. Taschenbuch der europäischen Integration**, Bonn.
- WEIHER, Gerhard** [1985] "Die Innenpolitische Rolle des Militaers in der Türkei", in: Grothusen, Klaus-Detlev (Ed.) **Südosteuropa-Handbuch**, Band 5, Göttingen, S. 303-315.
- WEITHMANN, Michael, W.** [1997] **Atatürks Erben auf dem Weg nach Westen, Die Türkei im Spannungsfeld zwischen Nahost und Europa**, Wilhelm Heyne Verlag, München.
- WESSELS, Wolfgang** [1995] "Die Europäische Union als Ordnungsfaktor", **Die neue Weltpolitik**, Karl Kaiser, Hans Peter Schwarz (Ed.), Nomos Verlag, Baden Baden, S. 486-496.
- WESTERING, Jolanda Van** [2000] "Conditionality and EU Membership: The Case of Turkey and Cyprus", **European Foreign Affairs Review**, 5, pp. 95-118.
- WILKINSON, James M.** [2001] "Amerika, Türkiye ve Yunanistan- Üç Kişi Kalabalıktır", in: Morton, I. Abromowitz (Ed.) **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, Çev.: Faruk Çakır-Nasuh Uslu, Liberte Yayınları, Ankara, S. 269-322 (Turkey's Transformation and American Policy, 2000)
- WILLIAMS, Allan M.** [1993] "Turkey: The Mediterranean Context", in: Balkır, Canan/ Williams, Allan M. (Eds.) **Turkey and Europa**, Pinter Pub., London, S. 45-68.
- WINROW, Gareth M.** [2002b] "Türkiye, Orta Asya'da Bağımsızlığını Yeni Kazanmış Devletler, Trans Kafkasya" in: **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, RUBIN, Barry / KİRİŞÇİ, Kemal (Der.) Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul, S. 260-283.
- WINROW, Gareth M.** [2002a] "Türkiye'nin Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası", in: Makovsky, Alan/ Sayarı, Sabri (Ed.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Çev. Hür Güldü, Alfa Yayınları, S. 157-178. (Org.: Turkey's New World-2000)
- WINROW, Gareth M.** [1999] **Turkey and Caspian Energy**, The Emirates Center for Strategic Studies and Research. Abu Dhabi.
- WINROW, Gareth** [1997] "NATO Genişlemesinin ve Ittifakin Avrupalılaşmasının Türkiye Açısından Anlamı", **Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye** (Çev.E.Zeybekoğlu), Fridrich-Ebert-Vakfı, 6, S. 91-99.
- WINROW, Gareth** [1996] "Turkey's Relations with the Transcaucasus and the Central Asian Republics", **Perceptions-Journal of International Affairs**, (Ankara) 1:1, pp. 128-145.
- WINROW, Gareth** [1995] **Turkey in Post-Soviet Central Asia**, Former Soviet South Project, RIIA, London.
- WINROW, Gareth M.** [1995] "Regional Security and National Identity: The Role of Turkey in Former Soviet Central Asia", in: Balım, Çiğdem (Ed.) **Turkey: Political, Social and Economic Challanges in the 1990s**, E.J.Brill, Leiden and New York, pp. 22-41.
- WINTLE, M. (Ed.)** [1996] **Culture and Identity in Europe**, Avebury, Aldershot.
- WITTSCHOREK, Peter** (Ed.) [1999] **Agenda 2000, Herausforderungen an die Europäische Union und an Deutschland**, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden.
- WOIT, Ernst** [2005] Geostrategische und ideologische Aspekte der EU-Integration Europas, **Arbeitspapiere der Dresdener Studiengemeinschaft Sicherheitspolitik (DSS)**, im Heft Nr. 73, Dresden (<http://www.uni-kassel.de/fb5/frieden/themen/Weltordnung/woit.html>).
- WOOD, Pia Christina** [1999] "Europe and Turkey: A Relationship Under Fire", **Mediterranean Quarterly**, pp. 95-115.

- WÖRNER, Manfred** [1993] "Europäische Außenpolitik und Nordatlantische Sicherheitspolitik- Chancen und Grenzen der Gemeinsamkeit", in: Laschet, Armin/ Pappert, Peter (Ed.) **Ein Kontinent im Umbruch, Perspektiven für eine Europäischen Aussenpolitik**, Popyläen Verlag, Frankfurt am Main, S. 11-24.
- YAPLE, Judith S.** [1999] "Turkey's Year of Living Dangerously", **Strategic Forum**, 155: 4, NDU Press, Washington/D.C.
- YAVUZ, Hakan** (Ed.) [2006] **The Emergence of A New Turkey: Democracy and the AK Parti**, Utah Series in Turkish and Islamic Stud.
- YAVUZ, Hakan** [1999] "Search for a New Social Contract in Turkey: Fetullah Gülen, the Virtue Party and the Kurds" **SAIS Review**, 19, pp. 114-143.
- YAVUZ, Hakan** [1995] "The Patterns of Political Islamic Identity: Dynamics of National and Transnational Loyalities and Identities", **Central Asian Survey**, 14: 3, pp. 341-372.
- YAYLA, Atilla** [2003] **Fikir Hareketleri ve Liberal Düşünce Topluluğu**, Liberte Yayınları, Ankara.
- YAZICIOĞLU, Muhsin** [2000] "Hiçbir Fayda Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğünden Daha Önemli Değildir", **Yeni Türkiye** (Ankara) AB Özel Sayısı, 35, S. 37-43.
- YERASİMOS, S./ SEUFERT, G./ VORHOFF, K.** [2000] **Civil Society in the Grip of Nationalism: Studies on Political Culture in Contemporary Turkey**, İstanbul.
- YEŞİLADA, Birol A.** [2002] "Turkish-U.S. Relations" **Dangerous Neighborhood**, Radu, Michael S. (Ed.) Transaction Publishers, New Brunswick and London, S. 191-214.
- YESİLYURT, Gündüz Zuhul** [2003] "Welches Europa für die Türkei?", **Internationale Politik**, Januar 2003, Nr. 1, 58. Jahr, S.25-31.
- YEŞİLYURT, Zühal** [2000] **Die Türkei und Europäische Union, Chancen und Grenzen der Integration**, Osnabrück: Der Andere Verlag,. (Zugl.: Bonn Univ., Diss., 1999)
- YILMAZ, Bahri** [1999] "Das 'verlorene' Jahrzehnt. Eine Zwischenbilanz der wirtschaftlichen und politischen Reformen in der Türkei", **Internationale Politik** (Bonn) 54: 12, S. 43-48.
- YILMAZ, Bahri** [1998] "Wirtschaftskrise in der Türkei. Mögliche Folgen der ausbleibenden Reformen", **Internationale Politik**, 1, S. 35-38.
- YILMAZ, Bahri** [1995] "Regionalmacht Türkei, Hat sie ihre Führungsrolle verpaßt?", **Internationale Politik**, 51, S. 37-42.
- YILMAZ, Bahri** [1994] "Turkey's New Role in International Politics", **Aussenpolitik**, 45: 1, S. 90-98.
- YILMAZ, Bahri** [1993] "Die Türkei als regionale Wirtschaftsmacht", **Europa-Archiv**, 24, S. 718-724.
- YURDUSEV, Nuri** [1997] Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türkiye, in: **Türkiye ve Avrupa**, Ed. Atila Eralp, İmge Yayınevi, Ankara, S. 17-85.
- Zentrum für Türkeistudien** (Ed.) [1999] **Die Türkei in der EU-Zollunion: Empirie-Theorie-Perspektiven**, LIT.
- Zentrum für Türkeistudien** (Ed.) [1998] **Türkei Jahrbuch 1998**, Lit, Münster.
- Zentrum für Türkeistudien** (Ed.) [1996] **Die Schwarzmeerwirtschaftsregion (SMWR)**, Leske+Budrich Verlag, Opladen
- Zentrum für Türkeistudien** (Ed.) [1995] **Inwieweit stimmen die Contra-Argumente gegen die Vollmitgliedschaft der Türkei in der Europäische Union?**, Essen.
- Zentrum für Türkeistudien** (Ed.) [1994a] **Aktuelle Situation in den Turkrepubliken**, Önel Verlag, Essen.
- Zentrum für Türkeistudien** [1992b] **Türkei und Europäische Gemeinschaft**, Uni-Essen, Leske+Budrich, Opladen.
- Zentrum für Türkeistudien** (Ed.) [1992a] **Türkei und Europäische Gemeinschaft. Eine Untersuchung zu positiven Aspekten eines potentiellen EG-Beitritts der Türkei für die Europäische Gemeinschaft**, Band 10, Opladen.
- Zentrum für Türkeistudien** (Ed.) [1989] **Die Türkei und die Europäische Gemeinschaft: Eine eventuelle EG Vollmitgliedschaft der Türkei und ihre Alternativen**, Uni-Essen.
- ZSCHIEDRICH, Harald / ADALI, Filiz** [2003] Auswirkungen der Zollunion mit der EU auf die Wirtschaft der Türkei, **Südosteuropa**, 52. Jg., 4-6/2003, S. 292-314.109-129.
- ZÜRCHER, Erik J.** [1993] **Turkey: A Modern History**, London-New York.
- ZVIAGELSKAYA, Irina** [1994] "Central Asia and Transcaucasia: New Geopolitics", in: Naumkin, Vitaly V. (Ed.) **Central Asia and Transcaucasia, Ethnicity and Conflict**, Greenwood Press, England, pp.127-156.

Özet

“Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: 1990-2005” başlıklı bu çalışmada, Türkiye’nin AB ile son dönemdeki ilişkilerinin mantığı ve süreç incelenmeye çalışılmış, buradan hareketle ilişkilerin geleceği ile ilgili öngörülerde bulunulmuştur. Çalışmanın ana tezi, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin temelinin Avrupa’nın geniş kapsamlı güvenlik ihtiyaçlarına Türkiye’nin yapacağı katkı olduğu, bunun da Soğuk Savaş sonrasında AB’nin nasıl bir gelecek tasarladığı ile doğrudan ilgili olduğu şeklindedir. AB’nin Türkiye ile ilişkilerinde jeopolitik-jeostratejik önem asıl belirleyici unsur olmakla birlikte, AB’nin nasıl bir küresel rol oynamak istediğine dair kararsızlık ve politikasızlığının da ilişkilere ciddi bir biçimde yansıdığı değerlendirilmiştir. Yine Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa’da yoğun olarak yaşanan ve genelde de Türkiye’yi dışlayıcı özellikler taşıyan “kimlik” arayışı, yeni dönemin ilişkilerin sorunlu-çatışmalı olmasında son derece etkili olmuştur. 1990’lı yıllarda “demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti” gibi temeller üzerinde “demokratik bir ufuk” geliştiren AB ile bölgesinde “jeopolitik ufku” genişleyen bir Türkiye arasında ortaya çıkan asimetrik ilişkinin ortak bir gelecek planlamasını uzunca bir süre zorlaştırdığı söylenebilir. Ancak Aralık 1999’da adaylık statüsü alması ile birlikte Türkiye’nin Kopenhag Kriterlerinin tamamını yerine getirecek kadar “demokratik ufka”, 11 Eylül’den sonra AB’nin de Türkiye’ye daha çok vurgu yapan bir “stratejik ufka” yaklaşması uzlaşma alanlarını önemli ölçüde artırmıştır.

Türkiye’nin AB ile ilişkilerinde “üyelik” dışındaki formüllerin Türkiye tarafından reddedilmesi, AB’nin ise Türkiye’yi bütünüyle dışlayabilme riskini alamaması ciddi bir tıkanıklığa neden olmuştur. Coğrafyası, nüfus yapısı, kültürel özellikleri, ekonomik sorunları, iç politik sorunları, ama aynı zamanda AB için başta güvenlik alanında olmak üzere çok yönlü önem ve potansiyeli ile Türkiye, AB için yeni dönemin en zor politik tercihlerinin ismi olmuştur. AB bu dönemde Türkiye’yi mümkün olan “en az maliyetle”, yani karar mekanizmalarının dışında ama gerektiği yerlerde yanında tutmaya çaba göstermiştir. “Türkiye’li bir AB” ile “Türkiye’siz bir AB” arasındaki derin farklılık, Türkiye’nin üyeliğinin Türkiye’den çok daha fazla AB’nin karar vermesi gereken bir vizyon sorunu olduğunu da ortaya koymaktadır.

Yukarıda sözü edilen tezlerin sınanması ve genel çerçevenin analizi için çalışmanın I. Bölümünde Osmanlı’dan Cumhuriyete, Cumhuriyetten 1959’a kadar Türklerin Avrupa ile etkileşimi aktarılmış, aynı bölümde Türkiye’nin AET’ye başvurusunun her iki taraf için mantığı ve “Ankara (Ortaklık) Anlaşması” temelinde bunun hukuki-kurumsal yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-AT/AB ilişkilerinde İlk Önemli Test: Gümrük Birliği Süreci”; “Gümrük Birliği’nden Kopenhag Zirvesine Türkiye-AB İlişkileri: 1996-1998” “Lüksemburg’dan Müzakerelere: Dışlanmışlıktan Üyeliğe (mi?): 1997-2005” başlıklarını taşıyan bölümlerde Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin karmaşık doğası süreç içinde ele alınmıştır. V. Bölümde ise “Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Kopenhag Siyasi Kriterleri” başlığı altında Türkiye’nin bu konulardaki sorunlarının analizi ve gerçekleştirdiği reformlar ele alınmıştır. “Türkiye’nin Yeni Jeopolitik-Jeostratejik Konumu: Eski İlişkiler-Yeni Oluşumlar” başlıklı VI. ve son bölüm ise Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin temel zemini olarak kabul edilen Türkiye’nin genelde Batı özelde ise Avrupa için taşıdığı jeopolitik-jeostratejik önemine, Avrupa Savunma ve Güvenlik Politikalarına ve Türkiye’nin bunun içindeki yerine ayrılmıştır.

Summary

In this thesis, titled 'Turkey-EU Relationship after the Cold War: 1990-2005', reason and the process of the latest period in Turkey-EU relationship have been studied, and following this point, estimations have been suggested concerning the future of the relations. The main argument of this thesis is that basis of the Turkey-EU relationship lies on Turkey's contribution to Europe's extended security needs, and it is directly related to the ways in which the EU plans a future after the end of Cold War era. Even though geopolitical and geo-strategical importance is the primary factor in Turkey-EU relationship, it has been argued that EU's being indecisive and having no policy over what sort of the global role it will play, are crucially reflected in the relationships. Furthermore, 'identity' quest that has been experienced in Europe after the Cold War, and generally excluding Turkey, lead the new term relations to be problematic and conflicted. It can be said that asymmetric relationship between the EU that developed a 'democratical vision' based on 'democracy, human rights and state of law' in 1990s, and Turkey whose 'geopolitical vision' within its region extended, made it difficult to have a common future plannings for a long time. However, Turkey's progress towards a 'democratical vision' to allow itself implementing all requirements of the Copenhagen Criteria after gaining the membership status in December 1999, and EU's rapprochement towards a 'strategical vision' emphasizing Turkey after 11th September, increased reconciliation areas to a large extent.

In Turkey's relations with the EU, Turkey's refusal of formulations excluding 'membership', and EU's inability to take the risk of excluding Turkey altogether, caused a serious deadlock between Turkey and the EU. Both with its geography, demography, cultural features, economical problems, internal political problems, and with its multi-dimensional importance and potential, particularly for the security of the EU, Turkey has been the name of the most difficult political choices for the EU's recent period. In this period, EU made efforts to keep Turkey with 'the possible least cost', that is, outside the decision-taking mechanism, but close to the EU when needed. The divert difference between a 'EU with Turkey' and a 'EU without Turkey', states that Turkey's membership is a question of vision to be decided by the EU, rather than by Turkey.

In order to examine the arguments above, and to analyze the overall framework, the interaction of Turkey with Europe has been incorporated from the Ottoman Empire to the Republic, and from the Republic to 1959 in the 1st chapter of the thesis. The reasons of Turkey's application to EEC and the legal-institutional structure, based on 'Ankara (Association) Agreement' have been evaluated. Under the following Chapter titles, 'The First Test in Turkey-EC/EU Relationship after the Cold War: Customs Union Process'; 'Turkey-EU Relationships from Customs Union to Copenhagen Summit: 1996-1998'; 'From Luxembourg to Negotiations: (Is it) from Exclusion to Membership? 1997-2005', the complicated nature of EU-Turkey relationships has been considered. In Chapter V, 'Copenhagen Political Criteria in Turkey-EU Relations', the analysis of Turkey's problems in these subjects, and the reforms being carried out, have been discussed. The last chapter, 'Turkey's New Geo-political/Geo-strategical Situation: Old Relations-New Conditions', deals with the geopolitical and geo-strategical significance, which is regarded as the basic background in EU-Turkey relationships, Turkey holds for the West in general, and for Europe in particular, together with the European Defense and Security Policies, and Turkey's role in it.